

ISSN 2304-4756

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРИМІНОЛОГІЧНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ

ВІСНИК КРИМІНОЛОГІЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

Збірник наукових праць
№ 1 (34) 2025

Засновник та видавець –
Харківський національний університет
внутрішніх справ
Виходить 3 рази на рік
Заснований у травні 2012 року

Харків 2025

УДК 343.2(477)(075.8)

ББК 67.9 (4УКР)305

В 45

*Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ
(протокол № 13 від 29 травня 2025 року)*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

О. М. Бандурка – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України, засл. юрист України, президент Кримінологічної асоціації України (Національна академія правових наук України, м. Київ, Україна) – *головний редактор*; **Ю. В. Орлов** – д-р юрид. наук, професор (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна) – *заступник головного редактора*; **Є. О. Гладкова** – д-р юрид. наук, ст. дослідник (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна) – *відповідальний секретар*; **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, проф., засл. прац. освіти України (Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна); **В. С. Батиргарєєва** – д-р юрид. наук, ст. наук. співроб. (Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені В. В. Сталіна НАПрН України, м. Харків, Україна); **В. О. Гусєва** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна) **О. М. Джу́жа** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна); **В. П. Ємельнов** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна); **О. О. Житний** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна); **К. Б. Левченко** – д-р юрид. наук, проф. (Урядовий уповноважена з питань гендерної політики, м. Київ, Україна); **А. Марковська** – канд. юрид. наук (Університет Англія Раскін, м. Кембридж, Велика Британія); **В. І. Павликівський** – д-р юрид. наук, професор (Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна); **П. Пойман** – д-р юрид. наук, член Комітету Чеського кримінологічного товариства (Празький інститут досліджень з питань безпеки (PSSI), м. Прага, Чеська Республіка); **Є. Л. Стрельцов** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. діяч науки і техніки України, віце-президент Кримінологічної асоціації України (Південний регіональний науковий центр Національної академії правових наук України, м. Одеса, Україна); **Т. Г. Фо́міна** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна); **О. М. Хра́мцов** – д-р юрид. наук, професор (Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна); **Н. П. Христинченко** – д-р юрид. наук, проф. (Київський університет інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія», м. Київ, Україна); **О. О. Ю́хно** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна); **І. С. Яковець** – д-р юрид. наук, ст. наук. співроб. (Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності НАПрН України, м. Харків, Україна); **О. Н. Я́рмиш** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (Інститут законодавства Верховної Ради України, м. Київ, Україна); **А. М. Я́ценко** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна).

Збірник наукових праць «Вісник Кримінологічної асоціації України» входить до переліку наукових фахових видань України (юридичні науки, спеціальності – 081, 262), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступені доктора філософії, категорії «Б» (наказ Міністерства освіти і науки України від 20.06.2023 р. № 768).

Статті збірника висвітлюють широке коло наукових кримінологічних, кримінально-правових, кримінально-виконавчих, кримінальних процесуальних, криміналістичних, а також міждисциплінарних питань, актуальних проблем протидії злочинності, вдосконалення національного кримінального законодавства, правового регулювання, інформаційно-аналітичного й організаційно-управлінського забезпечення кримінологічної безпеки в Україні.

Для науковців, правоохоронців-практиків, здобувачів, ад'юнктів, аспірантів, слухачів, курсантів та студентів, а також усіх, хто цікавиться проблемами реформування кримінальної юстиції.

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій.

За достовірність наукового матеріалу, професійного формулювання, фактичних даних, цитат, власних імен, географічних назв, а також за розголошення фактів, що не підлягають відкритому друку, тощо відповідають автори публікацій.

Електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі в репозитарії Харківського національного університету внутрішніх справ, а також на офіційному веб-ресурсі видання (<http://vca.univd.edu.ua/index.php/vca>).

ISSN 2304-4756

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE

BULLETIN OF CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE

Collection of scientific
materials No. 1 (34) 2025

Founder and editor –
Kharkiv National University of
Internal Affairs
Published 3 times per year
Founded in May, 2012

Kharkiv 2025

UDC 343.2(477)(075.8)

BBC 67.9 (4YKP)305

B 45

*Recommended for publishing and distribution through Internet
By the Academic Council of Kharkiv National University of Internal Affairs
(minutes No. 13 dated from May 29, 2025)*

EDITORIAL BOARD:

O. M. Bandurka – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Honored Lawyer of Ukraine, President of the Criminological Association of Ukraine (National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine) – *chief editor*; **Yu. V. Orlov** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine) – *deputy chief editor*; **Eu. O. Hladkova** – Doctor of Law, senior researcher (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine) – *executive secretary*; **O. M. Lytvynov** – Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine (M. Ye. Zhukovsky National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine); **V. S. Batoryhareieva** – Doctor of Law, senior researcher (Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems within the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Kharkiv, Ukraine); **V. O. Husieva** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine); **O. M. Dzhuzha** – Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine (National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine); **V. P. Yemelianov** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine); **O. O. Zhytnyi** – Doctor of Law, Professor (V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine); **K. B. Levchenko** – Doctor of Law, Professor (The International Women's Right Center «La Strada – Ukraine», Kyiv, Ukraine); **A. Markovska** – PhD (Anglia Ruskin University, Cambridge, United Kingdom); **Yu. V. Orlov** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine); **V. I. Pavlykivsky** – Doctor of Law, Professor (M. Ye. Zhukovsky National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine); **P. Pojman** – PhD, Executive Board and founding member of the Czech Society of Criminology (Prague Security Studies Institute (PSSI), Prague, Czech Republic); **Ye. L. Streltsov** – Doctor of Law, Professor, corresponding member of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Honored Worker of Science of Ukraine, Vice-President of the Criminological Association of Ukraine (Southern Regional Scientific Center of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Odesa, Ukraine); **T. H. Fomina** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine); **O. M. Khramtsov** – Doctor of Law, Professor (V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine); **N. P. Khrystynchenko** – Doctor of Law, Professor (Kyiv University of Intellectual Property and Law of National University «Odesa Law Academy», Kyiv, Ukraine); **O. O. Yuhno** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine); **I. S. Yakovets** – Doctor of Law, senior researcher (The Intellectual Property Research Institute of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Kyiv, Ukraine); **O. N. Yarmysh** – Doctor of Law, Professor, corresponding member of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Honored Lawyer of Ukraine (Legislation Institute of the Verkhovna rada of Ukraine, Kyiv, Ukraine); **A. M. Yashchenko** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine "On approval of the Procedure for the formation of the List of scientific and specialized publications of Ukraine" dated January 15, 2018 No. 32, documents confirming compliance with the requirements for assigning the appropriate category were submitted to the Ministry of Education and Culture. On June 20, 2023, by the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 768, the journal was assigned the "B" category.

The articles of the collection highlight a wide range of scientific criminological, criminal, criminal executive, criminal procedural, forensic, interdisciplinary and legal issues, relevant problems of crime combating, improvement of the national criminal legislation, legal regulation, information and analytical, organizational and administration guaranteeing of counteracting crime in Ukraine, etc. The Editorial Board does not always share the authors' opinion. The authors of publications have responsibility for authenticity of the scientific material, professional formulation, actual data, citation, proper names, geographic names, as well as the disclosure of facts, which are not for open press, etc.

E-copy of the collection is placed free of charge online on the web-site of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine of the national Ukrainian Law Academy in the section «Scientific periodicals Ukraine», as well as on the web-resource of the edition (<http://vca.univd.edu.ua/index.php/vca>).

СТАТТЯ НОМЕРА

УДК 343.97

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2025.1.01>

Юлія Вікторівна ШВЕЦЬ,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

НАЦІОНАЛЬНІ САНКЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ В СИСТЕМІ ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ АКТИВІВ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Стаття присвячена кримінологічному дослідженню національного виміру санкційних механізмів у протидії злочинному обігу активів. Під санкціями запропоновано розуміти самостійний міжгалузевий правовий інститут, що регулює відносини у сфері реалізації національної моделі притягнення до відповідальності за вчинення міжнародно-протиправних діянь суб'єктів міжнародного публічного права та афілійованих з ними осіб, а також запобігання чи припинення використання активів для вчинення кримінальних правопорушень проти національної безпеки України, громадської безпеки, миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Обґрунтовано, що існує правове регулювання застосування санкцій в Україні характеризується високим криміногенним потенціалом. Невизначеними та суперечливими є правові підстави їх застосування. Констатовано наявність передумови для зловживання правом через брак контрольних механізмів прийняття рішення про застосування санкцій, відсутність правових гарантій на захист прав, свобод та законних інтересів для громадян України, щодо яких застосовуються санкції. Сформовані пропозиції щодо удосконалення Закону України «Про санкції».

Ключові слова: злочинний обіг активів, санкції, міжнародно-правова відповідальність, кара, запобігання, обмеження, кримінологічне

законодавство, правова визначеність, верховенство права, прогалина у законі, злочинність, протидія злочинності, війна.

Постановка проблеми. Злочинний обіг активів щільно вмонтований в механізм криміногенної детермінації. Будучи самостійним кримінальним феноменом, він, менше з тим, з телеологічної точки зору не є самодостатнім. Мало що було б таким хибним, як вважати, що легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, чи-то «корупційне інвестування» (не принципово важливо у що: бізнес, політичну партію, виборчий процес тощо) або ж фінансування дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу й низка подібних дій є функціонально завершеними практиками. Певна річ, з кримінально-правової перспективи – вони є окремими, самостійними кримінальними правопорушеннями. З кримінологічної ж – лише етапом розгортання, підтримання набагато більш розгалужених, багатоскладових мереж злочинної діяльності, обструктивний ефект якої є метасистемним: вражає складові політичної, економічної, правової підсистем суспільства, негативно впливає на соціально-психологічний ландшафт (коли йдеться, про фінансування інформаційно-психологічних операцій). Саме тому, виставлення належних операційних заслонів на шляху руху активів у вимірі функціонування таких мереж є одним з потенційно ефективних важелів їх дестабілізації та подальшої руйнації з виходом на кримінально-превентивні ефекти у сегментах політичної, економічної злочинності, злочинних посяганнях на основи національної безпеки, мир, безпеку людства та міжнародний правопорядок.

Різні аспекти кримінологічного забезпечення економічної безпеки порушувались у наукових працях О. М. Бандурки, Р. С. Веприцького, М. М. Зацеркляного, О. Г. Кальмана, О. М. Литвинова, Ю. В. Орлова, В. М. Поповича та низки інших дослідників. Проте й досі не сформовано як цілісної концепції протидії злочинному обігу активів, так і важливих окремих її компонентів. У зв'язку з цим перед сучасною кримінологією стоїть задача концептуального рівня – розробка міждисциплінарної парадигми управління діяльністю щодо контролю, моніторингу систем руху активів, виявлення та реагування на ті з їх кластерів, які ідентифікуються як такі, що пов'язані зі злочинністю. Невід'ємним елементом такої парадигми є санкційні механізми, застосування яких, як засвідчив досвід, потребує удосконалення та подальшого розвитку.

Мета статті – надати кримінологічну характеристику національному виміру санкційних механізмів як кластеру системи протидії злочинному обігу активів.

Виклад основного матеріалу. В. В. Сазонов небезпідставно стверджує, що економіко-кримінальні практики є безпосереднім діяльнісним виміром загроз економічній безпеці держави. Його, на думку науковця, репрезентовано декількома базовими сферами, а саме: корупційна злочинність, що є функціонально та за ступенем поширеності наскрізною для всього державного апарату й значного сегменту великих

приватних бізнес-компаній; політична злочинність і, зокрема, політична корупція як відносно самостійний блок загроз економічній безпеці; діяльність організованих злочинних угруповань у банківсько-кредитній і зовнішньоекономічній сфері, у сфері природокористування, енергетиці тощо¹. Ясно, що всі з описаних різновидів кримінальних промислів є суть злочинний обіг активів. Так само зрозумілим є і те, що вони становлять загрозу не тільки економічній безпеці, а й ширше – національній безпеці України.

Як і будь-які кримінальні промисли, ті, що пов'язані зі злочинним обігом активів, є, по-перше, інституціоналізованими феноменами, тобто відтворюються у межах функціонально однорідного виду соціальної діяльності, конкуруючи з легальними інститутами і економічними практиками, та, по-друге, підкоряються раціональній системі мотивації. У зв'язку з цим концептуальний підхід до протидії їх відтворенню має охоплювати три рівноважливих магістральних напрями: 1) підвищення конкурентоспроможності, економічної вигідності легальних інституціональних практик ідентичної (щодо злочинних) спрямованості; 2) ускладнення можливостей реалізації схем злочинного обігу активів, підвищення ризиків викриття злочинної діяльності; 3) запобіжно-репресивний вплив, спрямований на блокування самих активів, вилучення їх з обігу. Кожен з цих напрямів наразі діє. В тій чи іншій мірі він продемонстрував свою результативність. Проте, вочевидь, вона не є достатньою. Крім того, війна внесла серйозні корективи у їх зміст, направленість, пріоритизацію, актуалізував потреби обмежувати можливості агресора вести активні бойові дії, включаючи підриг міжнародно-торгівельної компоненти економічної бази агресивної війни, її проєкції на національний рівень. При тому що останній, себто національний рівень, виявляє досить значну кількість проблемних зон, на яких варто зупинитися більш детально.

Як підведення до цих зон – звернімо увагу на позицію авторів монографії «Злочинність в Україні: економіко-кримінологічний аналіз» (2013 р.), які слушно наголошують: «Загроза покарання є могутнім стримуючим чинником для злочинної діяльності тих індивідів, які за відсутності цієї загрози могли б з метою максимізації своєї користі відбирати власність в інших індивідів. Оскільки захищеність прав власності є надзвичайно важливою для ефективного функціонування економіки, то суспільств і держава зацікавлені у створенні і підтримці працездатних механізмів з надійного захисту цих прав. Інакше кажучи, до завдань держави належить створення, постійне вдосконалення й активне використання стосовно тих індивідів, які порушують законні права інших членів суспільства, деякого комплексу заходів, що охоплює пов'язане з насильством негативне благо у вигляді штрафних санкцій або позбавлення

¹ Сазонов В. В. Забезпечення економічної безпеки держави: кримінологічний аналіз : монографія. Харків : Панов, 2020. С. 71.

тих чи інших прав і свобод»¹.

Погоджуючись в цілому з викладеною думкою, наголосимо, що не стільки сама по собі загроза покарання чи інших штрафних санкцій є стримуючим чинником в механізмі прийняття рішення про вчинення кримінального правопорушення, скільки упевненість у його неминучості (за Ч. Беккарія, трактат «Про злочини та покарання»²), або відносно високий ступінь імовірності викриття протиправних дій та, відповідно, притягнення до відповідальності. Втім, існує додатковий до класичних (у розумінні вітчизняної кримінально-правової та кримінологічної доктрини і правозастосовної практики), вельми специфічний інструмент впливу на чинники раціоналізації кримінальної активності, так чи інакше пов'язаної з обігом активів. Цим інструментом є санкції.

Задля внесення ясності до предмету дослідження звернімо увагу, що під санкціями ми розуміємо не структурний елемент правової норми, зокрема кримінально-правової, або ж елемент статті (частини статті) Особливої частини КК України, поруч з диспозицією, а дещо інше – відокремлений правовий інститут, що має досить складну юридичну природу. Аналіз сфери застосування санкційних механізмів дозволяє виділити два рівні їх масштабування: міжнародний та національний. Кожен з них, з огляду на масштабність та юридичну специфіку, має стати об'єктом самостійного дослідження.

В цій роботі, звертаючись до національного рівня, наголосимо, що спеціальне правове регулювання цього інституту репрезентовано Законом України «Про санкції», в якому санкції визначено як спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи, що можуть застосовуватись з метою захисту національних інтересів, національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України, протидії терористичній діяльності, а також запобігання порушенню, відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів громадян України, суспільства та держави (ч. 1 ст. 1)³.

До санкцій фінансового характеру, застосування яких може розглядатися як захід обструкції каналів злочинного обігу активів, відповідно до змісту положень Закону України «Про санкції» доцільно віднести такі⁴:

1) блокування активів – тимчасове позбавлення права користуватися та розпоряджатися активами, що належать фізичній або юридичній особі, а також активами, щодо яких така особа може прямо чи

¹ Злочинність в Україні: економіко-кримінологічний аналіз : монографія / О. М. Бандурка, М. М. Зацеркляний, Р. С. Веприцький / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Литвинова. Харків : Золота миля, 2013. С. 93–94.

² Beccaria C. B. An Essay on Crimes and Punishments / The Online Library Of Liberty. URL: http://files.libertyfund.org/files/2193/Beccaria_1476_EBk_v6.0.pdf.

³ Про санкції : Закон України від 14.08.2014 р. № 1644-VII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (дата звернення: 18.04.2025).

⁴ Там само.

опосередковано (через інших фізичних або юридичних осіб) вчиняти дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними;

2) стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі, а також активів, щодо яких така особа може прямо чи опосередковано (через інших фізичних або юридичних осіб) вчиняти дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними;

3) обмеження торговельних операцій;

4) обмеження, часткове чи повне припинення транзиту ресурсів, польотів та перевезень територією України;

5) запобігання виведенню капіталів за межі України;

6) зупинення виконання економічних та фінансових зобов'язань;

7) припинення дії або зупинення ліцензій та інших дозволів, одержання (наявність) яких є умовою для здійснення певного виду діяльності, зокрема, припинення дії чи зупинення дії спеціальних дозволів на користування надрами;

8) заборона участі у приватизації, оренді державного майна резидентами іноземної держави та особами, які прямо чи опосередковано контролюються резидентами іноземної держави або діють в їх інтересах;

9) заборона здійснення публічних та оборонних закупівель товарів, робіт і послуг у юридичних осіб-резидентів іноземної держави державної форми власності та юридичних осіб, частка статутного капіталу яких знаходиться у власності іноземної держави, а також публічних та оборонних закупівель у інших суб'єктів господарювання, що здійснюють продаж товарів, робіт, послуг походженням з іноземної держави, до якої застосовано санкції згідно з цим Законом;

10) заборона або обмеження заходження іноземних невійськових суден та військових кораблів до територіального моря України, її внутрішніх вод, портів та повітряних суден до повітряного простору України або здійснення посадки на території України;

11) повна або часткова заборона вчинення правочинів щодо цінних паперів, емітентами яких є особи, до яких застосовано санкції згідно з цим Законом;

12) заборона видачі дозволів, ліцензій Національного банку України на здійснення інвестицій в іноземну державу, розміщення валютних цінностей на рахунках і вкладах на території іноземної держави;

13) припинення видачі дозволів, ліцензій на ввезення в Україну з іноземної держави чи вивезення з України валютних цінностей та обмеження видачі готівки за платіжними картками, емітованими резидентами іноземної держави;

14) заборона здійснення Національним банком України реєстрації учасника міжнародної платіжної системи, платіжною організацією якої є резидент іноземної держави;

15) заборона збільшення розміру статутного капіталу господарських товариств, підприємств, у яких резидент іноземної держави, іноземна держава, юридична особа, учасником якої є нерезидент або іноземна

держава, володіє 10 і більше відсотками статутного капіталу або має вплив на управління юридичною особою чи її діяльність;

16) припинення дії торговельних угод, спільних проектів та промислових програм у певних сферах, зокрема у сфері безпеки та оборони;

17) заборона передання технологій, прав на об'єкти права інтелектуальної власності;

18) заборона на набуття у власність земельних ділянок;

19) заборона діяльності на території України.

20) інші санкції, що відповідають принципам їх застосування, встановленим цим Законом¹.

Окремо слід звернути увагу на те, що відповідно до ст. 1 Закону України «Про санкції» самі санкції є інституціоналізованим втіленням суверенного права України на захист. І хоча прямо й безпосередньо саме таким чином санкції не визначаються, менше з тим саме ця ідея закладена у назві ст. 1 вказаного нормативно-правового акту. При цьому аналіз преамбули зазначеного закону дає змогу зрозуміти і цільову природу запровадження до національної правової системи інституту санкцій – наявність загроз від «прямого або опосередкованого втручання у внутрішні і зовнішні справи України під будь-яким приводом»². Крім того в преамбулі заявляється про «потребу невідкладного та ефективного реагування на наявні і потенційні загрози національним інтересам і національній безпеці України, включаючи ворожі дії, збройний напад інших держав чи недержавних утворень, завдання шкоди життю та здоров'ю населення, захоплення заручників, експропріацію власності держави, фізичних та юридичних осіб, завдання майнових втрат та створення перешкод для сталого економічного розвитку, повноцінного здійснення громадянами України належних їм прав і свобод»³.

Отже, загрози для національної безпеки, прав і свобод громадян України ідентифікуються, перш за все, із діями ворожих держав, а також хоча і недержавних, проте організованих утворень. Щодо останніх – правдоподібно йдеться про організації «ДНР» та «ЛНР», які відповідно до узвичаєної, хоча і не безспірної⁴, національної правозастосовної практики визначаються як терористичні. У будь-якому разі не заперечується (ані на рівні законодавства, судової практики, ані домінуючого політичного дискурсу та, зрештою, здорового глузду) та обставина, що ці організації від початку свого створення були керованими державо-агресором, російською федерацією. Згодом відбувся квазіправовий акт щодо їх анексії – включення до складу росії, що знайшло своє відображення у тексті конституції рф. Тож

¹ Про санкції : Закон України від 14.08.2014 р. № 1644-VII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (дата звернення: 18.04.2025).

² Там само.

³ Там само.

⁴ Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія / Кримінологічна асоціація України. Харків : Право, 2023. С. 48, 53–55.

на телеологічному рівні прийняття однойменного закону про санкції виявляється формою реагування на загрози з боку ворожих держав, першочергово – російської федерації.

Така концепція цілком відповідає тій, що сформована та діє на міжнародному публічно-правовому рівні. Так, судячи з практики застосування санкційних механізмів на міжнародному рівні цілком слушним, гадаємо, буде висновок про віднесення санкцій до форм реалізації міжнародно-правової відповідальності держав. Водночас поглиблений логіко-семантичний та доктринально-герменевтичний аналіз тексту Закону України «Про санкції» та, головне, вже напрацьована правозастосовна практика, позиції Верховного Суду дають підстави поставити це твердження під сумнів. Власне як і наукову обґрунтованість окремих складових зазначеної практики, в тому числі й судової, що додатково свідчить про метагалузевий, неординарний для вітчизняної правової системи юридичний характер санкцій. З цього приводу висловимо декілька зауваг щодо змісту відповідного закону, підходів до його застосування.

Внутрішньо суперечливими лишаються положення про окремих суб'єктів, щодо яких санкції можуть застосовуватись. Мова йде про можливість застосування санкцій до громадян України. Тут варто звернути увагу: з огляду на припущення про віднесення санкцій (в основному) до заходів міжнародно-правової відповідальності, дивним може видатись саме допущення можливості такого застосування, адже у парадигмі вказаної відповідальності її підставами є міжнародно-протиправне діяння суб'єктів міжнародного публічного права (держав, організацій) та їх представників (посадових осіб та інших афіліатів). Проте, якщо припустити, що громадянин України діє в інтересах іноземної держави на шкоду інтересам України, фактично вчиняючи державну зраду та/або колабораційну діяльність, пособництво-державі агресору, то з'являється принаймні гіпотетична підставність застосування санкцій і до такої особи. Однак наразі йдеться про внутрішню суперечливість, невизначеність та розмитість нормативних положень, зі змісту яких належить виводити юридичні ознаки тих осіб, щодо яких можуть застосовуватись санкції.

Так, ч. 1 ст. 2 Закону України «Про санкції» визначає: «Санкції можуть застосовуватися з боку України по відношенню до іноземної держави, іноземної юридичної особи, юридичної особи, яка знаходиться під контролем іноземної юридичної особи чи фізичної особи-нерезидента, іноземців, осіб без громадянства, *а також суб'єктів, які здійснюють терористичну діяльність*, а санкції у виді позбавлення державних нагород – проти будь-яких нагороджених осіб, зазначених у частині четвертій статті 3 цього Закону»¹ (*курсив наш – Ю. Ш.*). Як можна бачити, громадяни України у категоріях та в контексті викладеної норми можуть бути ідентифіковані виключно із «суб'єктами, які здійснюють терористичну діяльність». Отже,

¹ Про санкції : Закон України від 14.08.2014 р. № 1644-VII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (дата звернення: 18.04.2025).

підкреслимо, виходячи з буквального, логіко-семантичного тлумачення ч. 1 ст. 2 вказаного закону, тільки за здійснення терористичної діяльності на громадянина України можуть бути накладені санкції.

Однак, вже у п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про санкції» зафіксовано: «Підставами для застосування санкцій є дії іноземної держави, іноземної юридичної чи фізичної особи, інших суб'єктів, які створюють реальні та/або потенційні загрози національним інтересам, національній безпеці, суверенітету і територіальній цілісності України, сприяють терористичній діяльності та/або порушують права і свободи людини і громадянина, інтереси суспільства та держави, призводять до окупації території, експропріації чи обмеження права власності, завдання майнових втрат, створення перешкод для сталого економічного розвитку, повноцінного здійснення громадянами України належних їм прав і свобод»¹ (курсив наш – Ю. Ш.). Іншими словами: встановлюється можливість застосування санкцій до громадян України вже не тільки за терористичну діяльність, а й за будь-яку іншу діяльність, що створює не тільки реальні, але й потенційні загрози національним інтересам, «порушують права і свободи людини і громадянина, інтереси суспільства та держави», «призводять до створення перешкод для повноцінного здійснення громадянами України належних їм прав і свобод»².

Навіть побіжного аналізу цих положень буде достатньо для того, аби дійти висновку про максимальну неконкретність підстав застосування санкцій. Ба більше: ці підстави є набагато ширшими за ті, що визначені у ст. 1 зазначеного Закону. Такий стан публічної регламентації суспільних відносин не те, що не додає нормативної визначеності, а закріплює потужні чинники для зловживань, адже будь-яка правова дискреція – шлях до підвищення ризику суб'єктивізації, а, отже, й викривлення правового регулювання. Це – повна протилежність ідеї справедливої держави, що у праці «Левіафан»³ (при всій її вразливості до інтелектуальної критики) Т. Гоббс небезпідставно пов'язував з категорією «безособистісний суверен». Натомість праві ті науковці, які наголошують на тому, що санкційний кейс є неоднозначним і досить небезпечним інструментом на політичному поприщі, що в теорії може слугувати підґрунтям для політичного тиску та переслідування, а тому потрібне чітке врегулювання цього питання, в тому числі на міжнародно-правовому рівні, починаючи із закріплення поняття санкцій та закінчуючи визначенням подальшого механізму їх застосування⁴. Переконані, слід неодмінно та негайно внести зміни і доповнення до аналізованого Закону з метою усунення колізій та невизначеностей у регулюванні підстав для застосування санкцій.

¹ Там само.

² Там само.

³ Гоббс Т. Левіафан / Пер. з англ. К.: Дух і Літера, 2000. 606 с.

⁴ Біланчук Р. Необхідність встановлення нормативно-правового регулювання застосування економічних санкцій. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 11. С. 234–237; Бугайчук К. Л. Нормативно-правові аспекти вдосконалення санкційної політики України. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 30. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.03>.

Так само значна та необґрунтована дискреційність, погана логіко-нормативна визначеність фіксується й щодо законодавчого опису ознак окремих видів санкцій, а саме: «запобігання виведенню капіталів за межі України», «обмеження торговельних операцій», «заборона діяльності на території України», «інші санкції, що відповідають принципам їх застосування, встановленим цим Законом»¹. З цього приводу висловимо такі застереження:

1) як видається, формулювання словосполучення, яке починається на слово «запобігання» виражає не зміст заходу, а мету, у зв'язку з чим не може бути використане для юридичного опису ознак виду санкції;

2) обмеження чогось без вказівки на способи, форми, межі використовуваних засобів є радше декларацією про наміри, або у крайньому разі – напрямом діяльності, аніж визначенням змісту санкції;

3) щодо заборони діяльності на території України – то незрозумілим лишається, власне, вид діяльності (хоча б в узагальнених категоріях: господарська, освітня, тренерська, адвокатська, інформаційна тощо), яка може бути піддана забороні;

4) нарешті, найбільше критики об'єктивно викликає словосполучення «інші санкції, що відповідають принципам їх застосування, встановленим цим Законом» (п. 25 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про санкції»²). Це означає, що перелік санкцій законодавчо не обмежений і фактично будь-який захід впливу є доступним для його застосування уповноваженими суб'єктами на їх розсуд. Принципами ж застосування санкцій, відповідно до ч. 2 ст. 3 вказаного Закону, є: «законність, прозорість», «об'єктивність», «відповідності меті», «ефективність»³. Симптоматичним є те, що в цьому переліку немає принципу верховенства права, що було б відвертим знуцанням з його змісту.

В цьому контексті К. Л. Бугайчук, так само висловлюючи критику щодо п. 25 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про санкції», цілком справедливо звертає увагу на те, що фактично цією нормою порушується принцип правової визначеності (а від нього – й рівності громадян перед законом та верховенства права – *прим. авт. – Ю. Ш.*). У доповіді «Верховенство права», схваленій Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні від 4 квітня 2011 року, зазначається, що серед обов'язкових елементів поняття «верховенство права» є юридична визначеність (*legal certainty*). Юридична визначеність означає, що: 1) держава повинна зробити текст закону легкодоступним, а також зобов'язана дотримуватися законів, які запровадила, і застосовувати їх у передбачуваний спосіб та з логічною послідовністю; 2) закон, як вимагає передбачуваність, має бути, за

¹ Про санкції : Закон України від 14.08.2014 р. № 1644-VII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (дата звернення: 18.04.2025).

² Там само.

³ Про санкції : Закон України від 14.08.2014 р. № 1644-VII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (дата звернення: 18.04.2025).

можливості, проголошений наперед – до його застосування та має бути передбачуваним щодо його наслідків: він має бути сформульований з достатньою мірою чіткості, аби особа мала можливість скерувати свою поведінку; 3) не відповідатиме принципу верховенства права ситуація, якщо надана законом дискреція матиме характер необмеженої влади; 4) юридичні норми мають бути чіткими і точними та спрямованими на забезпечення того, щоб ситуації та правовідносини залишалися передбачуваними¹. Розглядаючи це питання, також слід урахувати думку практикуючих адвокатів та практику Європейського суду з прав людини². Як вказав Європейський суд у рішенні за справою «Олссон проти Швеції», норма національного закону не може розглядатися як право, якщо її не сформульовано з достатньою точністю так, щоб громадянин мав змогу, якщо потрібно, з відповідними рекомендаціями, до певної міри передбачити наслідки своєї поведінки³.

Таким чином, під час накладення будь-яких обмежень на громадян суб'єктам владних повноважень слід уникати розмитих формулювань, а також формулювань, що містять елементи дискреції (та/або/чи). Наявність таких формулювань, за висновками Венеційської комісії та ЄСПЛ, може трактуватися як порушення принципу правової визначеності, особливо при визначенні порядку застосування заходів примусу чи інших обмежувальних заходів⁴. Чи варто говорити, що таких положень на рівні Закону України, як і будь-якого іншого нормативно-правового акту не повинно бути? Питання риторичне.

Так чи інакше, але такі положення існують і Закон України «Про санкції» є чинним, активно застосовується. Це вимагає обрання позиції не заперечення реальності, а усвідомленої роботи з нею, в тому числі й у напрямі зміни, забезпечення наукової обґрунтованості. У цьому контексті зазначимо, що з огляду на характер та ступінь обмежень прав та свобод фізичних і юридичних осіб, мету застосування таких обмежень відповідно до Закону України «Про санкції», правова природа санкцій виявляється вельми складною та неоднозначною. З одного боку можна і слід вести мову про беззаперечну адміністративно-превентивну роль санкцій, застосування яких зі всією очевидністю здатне обмежити суспільно небезпечну, кримінально протиправну активність відповідних суб'єктів, запобігти використанню тих чи інших активів з метою продовження, активізації злочинної діяльності. Суб'єкт та механізм їх застосування передбачає реалізацію конституційних повноважень Президента України, видання

¹ Доповідь про правовладдя : ухвал. Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 берез. 2011 р.) // Council of Europe : офіц. сайт. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=C DL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=C%20DL-AD(2011)003rev2-ukr) (дата звернення: 16.04.2025).

² Кравцова Т. Правова визначеність: основні принципи та практика Європейського суду / Протокол UA. URL: https://protocol.ua/ua/pravova_viznachenist_osnovni_printsipi_ta_praktika_evropeyskogo_sudu/ (дата звернення: 21.04.2025).

³ Бугайчук К. Л. Нормативно-правові аспекти вдосконалення санкційної політики України. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 34. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.03>.

⁴ Там само. С. 34

нормативно-правового акту (Указу Президента), на підставі реалізації конституційних та адміністративно-правових повноважень Радою національної безпеки та оборони України, суб'єктів внесення пропозицій про застосування санкцій (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України, Національний банк України Служба безпеки України – відповідно до ч. 1 ст. 5 Закону України «Про санкції»¹). Таким чином, може здатися, що за своєю правовою природою санкції є адміністративно-правовим заходом обмеження прав і свобод².

З іншого ж боку – чітко фіксується каральна властивість санкцій, принаймні певної їх групи (зокрема, «стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі, а також активів, щодо яких така особа може прямо чи опосередковано (через інших фізичних або юридичних осіб) вчиняти дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними», «позбавлення державних нагород України, інших форм відзначення»³ та ін.). Певна річ, похідною від загрози кари та її реалізації є і превентивні, запобіжні ефекти. Однак, все ж, у вказаних випадках ці ефекти, підкреслимо, є похідними. Як, власне, при правовому впливі та застосуванні кримінально-правових норм про покарання. При цьому звернімо увагу, що за тяжкістю обмежень прав і свобод осіб вказані санкції жодним чином не відрізняються від таких видів кримінальних покарань як конфіскація майна (ст. 59 КК України⁴), позбавлення державної нагороди України (ст. 54-1 КК України⁵). Примітно, що останнє може застосовуватися до осіб, засуджених за тяжкий чи особливо тяжкий злочин, кримінальне правопорушення проти основ національної безпеки України, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, а також кримінальне правопорушення, передбачене статтями 258–258-5, 260, 261 КК України⁶. І це свідчить про тяжкість цього покарання, як, власне, і конфіскації майна, застосування якого вражає рівень фундаментальних, основоположних прав людини, права на власність. В цьому контексті фактична тотожність окремих видів санкцій згідно Закону України «Про санкції» та кримінальних покарань не може бути проігнорована.

У зв'язку з цим дискусійною видається позиція Великої Палати Верховного Суду, відповідно до якої констатується: «Санкції як економічні обмежувальні заходи є лише тимчасовими обмеженнями, що стосуються

¹ Там само.

² Швець Ю. В. Санкції як інструмент запобігання злочинам: кримінологічно-правовий аналіз // Злочинність в Україні: сучасний стан та погляд у майбутнє : Матер. наук.-практ. круглого столу (м. Харків, 6 травня 2025 р.) / Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса. Х. : Право, 2025. С. 112.

³ Про санкції : Закон України від 14.08.2014 р. № 1644-VII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (дата звернення: 18.04.2025).

⁴ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 18.03.2025).

⁵ Там само.

⁶ Там само.

здебільшого втручання у право власності особи *та носять превентивний характер*. Санкції, передбачені Законом № 1644-VII, не є видом покарання чи відповідальності, вони виконують функції обмежувального економічного заходу щодо осіб, які, зокрема, становлять для України загрозу посягання на її національні інтереси, національну безпеку, суверенітет і територіальну цілісність. Однією з підстав для застосування такого обмежувального заходу є дії, які створюють об'єктивні підозри для відповідних органів влади щодо можливої терористичної діяльності цієї особи, і саме ці органи надають РНБО відповідні пропозиції»¹ (*курсив наш – Ю. Ш.*). З цієї позиції суду випливають декілька висновків, що складають безпосередній теоретичний та прикладний інтерес.

По-перше, констатується, що на підставі дій, які «створюють об'єктивні підозри» (!) у органів влади поза судовим контролем, без надання можливості реалізувати право на захист (в тому числі й від необґрунтованих підозр) до особи застосовуються заходи, що істотно обмежують її основоположні права і свободи, настільки істотно, що за тяжкістю своїх наслідків можуть бути, зокрема, ототожнені з кримінальними покараннями. Принаймні окремі з них².

По-друге, не можна погодитись із тим, що санкції виконують виключно функції обмежувального економічного заходу. Хоча вони саме так визначені у відповідному законі, вище нами вже обґрунтована притаманність їм не тільки обмежувальної, але й каральної функції. Зокрема, виключно каральною властивістю на індивідуальному рівні володіє позбавлення державних нагород України, інших форм відзначення. Так само головним чином каральним впливом володіє такий вид санкцій як стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі, а також активів, щодо яких така особа може прямо чи опосередковано (через інших фізичних або юридичних осіб) вчиняти дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними³, що фактично, за змістом, є тотожним конфіскації. Важко уявити собі і *тимчасовий* характер цього виду правового обтяження.

У цьому контексті звертає на себе увагу правова позиція Венеційської комісії щодо суміжного, дотичного до Закону України «Про санкції» – Закону України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» від 23.09.2021 р. № 1780-IX⁴. Венеціанська

¹ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 06.07.2023 р. Справа № 9901/376/21 // БД «Єдиний державний реєстр судових рішень». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112516532> (дата звернення: 17.03.2025).

² Швець Ю. В. Санкції як інструмент запобігання злочинам: кримінологічно-правовий аналіз // Злочинність в Україні: сучасний стан та погляд у майбутнє : Матер. наук.-практ. круглого столу (м. Харків, 6 травня 2025 р.) / Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса. Х. : Право, 2025. С. 113.

³ Про санкції : Закон України від 14.08.2014 р. № 1644-VII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (дата звернення: 18.04.2025).

⁴ Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які

комісія підкреслює (в авторському перекладі з англійської): «Небезпека концентрації в руках приватної особи значного впливу на економічне, політичне та громадське життя країни без прозорості, легітимності та підзвітності може існувати практично в будь-якій країні. Більшість країн розробили та запровадили низку взаємопов'язаних законодавчих, (між)інституційних, адміністративних, економічних та інших заходів, щоб запобігти руйнівному впливу на демократію, верховенство права та права людини, спричиненому концентрацією такого впливу в руках небагатих. Залежно від контексту відповідної країни, такі заходи включають, наприклад: ефективну політику конкуренції, заходи боротьби з корупцією та відмиванням грошей, заходи щодо забезпечення плюралізму медіа, правильне фінансування політичних партій та виборчих кампаній (тощо). Замість того, щоб дотримуватися цього багатосекторального, «системного» підходу, Україна вирішила боротися з руйнівним впливом олігархізації за допомогою іншого «персонального підходу», прийнявши Закон про олігархів. Такий «персональний підхід» спрямований на ідентифікацію осіб як «олігархів» за певними критеріями та накладання на них низки обмежень (наприклад, заборона їм фінансувати політичні партії та виборчі кампанії). *Такий підхід має безперечно каральний характер*¹ (курсив наш – Ю. Ш.). Як результат Венеційська комісія рекомендує відмінити вказаний закон.

І таку рекомендацію не можна вважати геть безпідставною. Не вдаючись, однак, до поглибленого аналізу саме означеного закону, наголосимо, що ми звернулися до нього, аби продемонструвати альтернативну (щодо позиції Верховного Суду) фахову юридичну оцінку характеру персональних обмежувальних заходів, які можуть накладатися на визначену категорію фізичних осіб. При цьому звернімо увагу, що одним з правових наслідків визнання особи такою, яка має значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархом), та включеній до її Реєстру відповідних осіб є заборона бути покупцем (бенефіціаром покупця) у процесі приватизації об'єктів великої приватизації (п. 2 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)»²). Майже ідентичним за своїм змістом є такий вид персональних санкцій як заборона брати участь у приватизації (п.

мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів) : Закон України від 23.09.2021 р. № 1780-IX // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780-20#Text> (дата звернення: 10.04.2025).

¹ Opinion on the Law on the prevention of threats to national security, associated with excessive influence of persons having significant economic or political weight in public life (oligarchs), adopted by the Venice Commission at its 135th Plenary Session (Venice, 9-10 June 2023) / Venice Commission of the Council of Europe. URL: [https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/CDL-AD\(2023\)018-e](https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/CDL-AD(2023)018-e) (дата звернення: 10.04.2025).

² Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів) : Закон України від 23.09.2021 р. № 1780-IX // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780-20#Text> (дата звернення: 10.04.2025).

7 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про санкції»¹). Тож немає вагомих підстав для заперечення карального характеру санкцій (принаймні в певній їх частині).

У своїй сукупності викладені обставини спонукають до того, аби не обмежуватись віднесенням санкцій виключно по адміністративно-правових за формою та економічних за змістом обмежувальних заходів. Їх природа є набагато більш складною.

З цих же міркувань непереконливою видається й система аргументів, викладена Великою Палатою Верховного Суду в іншому рішенні: «Санкції в розумінні Закону України № 1644-VII «Про санкції» не є видом (формою, засобом, механізмом) відповідальності, оскільки дії, за фактом реалізації яких вони застосовуються до суб'єкта, котрий їх здійснив, *в більшості випадків не містять ознак вольового протиправного порушення заборон, визначених відповідним законодавством, для кваліфікації якого необхідно встановити ознаки складу правопорушення*. Наявність чи відсутність відповідного вироку та/або порушеного кримінального провадження за ознаками злочину, пов'язаного з посяганням на інтереси національної безпеки, територіальної цілісності чи подібного до них, не є обставиною, з якою Закон № 1644-VII пов'язує підстави для застосування санкцій»² (*курсив наш – Ю. Ш.*).

У цій позиції викладається ще більш контрверсійне твердження, аніж в попередньо описаній. Звертає на себе увагу, серед іншого, те, що істотне (при тому, ще раз підкреслимо, – з ознаками кримінального покарання) обмеження прав і свобод особи здійснюється, як зазначає Велика Палата Верховного Суду, у випадках, не пов'язаних із вчиненням нею правопорушення. І це – нонсенс! Суд у своїй системі аргументації оперує альтернативним класичному уявленню про причинно-наслідкові зв'язки між діями особи та державним примусом. Замість того, щоб констатувати останній наслідком першого, тобто санкції як наслідки небезпечних діянь, суд стверджує буквально те, що оскільки правопорушення немає, остільки державний примус, що застосовується у формі санкцій, не є формою відповідальності чи покарання. Тоді виникає питання: а чим же він тоді є, і що, окрім підозр, лежить в його основі як підстава для обмеження прав і свобод? Чим є державний примус, значна частина якого має каральну властивість, якщо не формою реалізації юридичної відповідальності? Ці питання лишаються без відповіді, а сформована на рівні Верховного Суду практика тлумачення змісту і природи санкцій – вразливою до критики.

Додатково ця вразливість підкреслюється таким видом санкцій як примусове повернення в Україну (п. 24-4 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про санкції»), оскільки йдеться про примусове повернення саме людини (цій

¹ Про санкції : Закон України від 14.08.2014 р. № 1644-VII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (дата звернення: 18.04.2025).

² Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27.08.2024 р. Справа № 800/162/16 // БД «Єдиний державний реєстр судових рішень». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122434173> (дата звернення: 18.03.2025).

санкції кореспондує видворення особи за межі України). Цілком зрозуміло, що у такому виді санкція є не стільки економічним обмеженням, скільки обмеженням особистісного характеру, яке втручається у право людини на особисту свободу, свободу пересування, вільного визначення місця проживання. Наразі складно собі уявити, яким чином поза процедурою екстрадиції, що реалізується в межах кримінального провадження, можливо примусово повернути особу в Україну саме як обмежувальний захід, передбачений Законом України «Про санкції». Ці та низка інших видів санкцій викликають багато питань, відповідь на які класична юридична наука, правнича традиція не надає.

У зв'язку з цим, зважаючи на різноплановий за змістом, спрямованістю характер санкцій, законодавчо визначену їх мету, пропонуємо доктринальне визначення **санкцій** як *самостійного міжгалузевого правового інституту, що регулює відносини у сфері реалізації національної моделі притягнення до відповідальності за вчинення міжнародно-протиправних діянь суб'єктів міжнародного публічного права та афілійованих з ними осіб, а також запобігання чи припинення використання активів для вчинення кримінальних правопорушень проти національної безпеки України, громадської безпеки, миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку*. Цей інститут є ширшим за той, що виявляє себе у межах міжнародно-правової відповідальності держав. Окрім останнього, санкції мають характер виключно національного превентивного засобу реагування на діяння, що становлять загрозу суто національній безпеці України, а також громадській безпеці (в частині реагування на факти причетності, співучасті у терористичній діяльності), миру і безпеки людства, міжнародного правопорядку. Змістовно такі правові заходи мають кримінологічний характер. Формально – міжгалузевий, гібридний, поєднують у собі заходи міжнародно-правового та квазіадміністративно-правового примусового характеру. Ми використали префікс «квазі-» для того, аби підкреслити специфічність відповідних заходів, їх зовнішню, за формою, схожість з адміністративно-правовими, однак які за змістом такими не є. Спектр юридично-обтяжуючих їх властивостей – вельми широкий та варіюється від фінансово-правових до кримінально-правових *de facto*. Підстави ж їх застосування – не вчинене кримінальне правопорушення, а рішення міжнародних організацій та (альтернативно) підозра у суспільно небезпечній діяльності особи. Ця конструкція є унікальною для вітчизняної (а може й сучасної світової) правової системи. Імовірно її можливо ідентифікувати з першим суто кримінологічним законом, як результат констатації міждисциплінарності (міжгалузевості) та пріоритизації мети запобігання злочинам.

В цьому контексті, зауважимо, йдеться про приналежність Закону України «Про санкції» не до деякої кримінологічної галузі права (такої, вочевидь, не існує), а до кримінологічного законодавства. Під останнім у сучасній кримінологічній доктрині розуміють міжгалузеву мережу нормативно-правових актів і їх положень, що регулюють суспільні

відносини у сфері протидії злочинності шляхом визначення стратегії, окремих напрямів, рівнів, шляхів, способів, засобів, а також суб'єктів спеціально-кримінологічного впливу на детермінаційний комплекс злочинності та фонових для неї явищ. Кримінологічність законодавства означає не його структурну цілісність, а властивість, що виводиться з розуміння цільової природи, соціального призначення відповідних юридичних норм, розміщених у нормативно-правових актах різних галузей права¹. Таким чином, оскільки природа санкцій, передбачених Законом України «Про санкції», є міжгалузевою за юридичною формою та каральною й обмежувально-запобіжною (отже, кримінологічною) за змістом і спрямованістю, вказаний закон цілком можливо долучити до складу феномену кримінологічного законодавства.

Водночас варто визнати, що існуюче правове регулювання застосування санкцій в Україні характеризується високим криміногенним потенціалом, містить передумови для зловживання правом через брак контрольних механізмів прийняття рішення про застосування санкцій, відсутність правових гарантій на захист прав, свобод та законних інтересів для громадян України, щодо яких застосовуються санкції².

Справедливості заради слід зазначити, що на ці проблеми звертав увагу Ю. В. Орлов ще у 2021 р., небезпідставно стверджуючи, що формулювання законодавчої дефініції санкцій – вельми широке. «Обсяги логічних результатів не лише поширювального, а й буквального тлумачення виявляються настільки невизначеними, що підстави для застосування санкцій вбачаються навіть у випадку вчинення адміністративного чи цивільного делікту або ж навіть наявності загрози (не тільки реальної, але й потенційної, тобто такої загрози, яка загрозою ще зовсім і не є, але може такою стати в майбутньому) їх вчинення. Причому законодавчо визначеними суб'єктами таких дій (і не обов'язково правопорушень, а дій, що можуть створити загрозу вчинення правопорушення, тобто навіть не готування чи замаху на правопорушення, що також є правопорушенням у юридичному сенсі за наявності до того правових підстав) та, відповідно, щодо яких можуть бути застосовані санкції є будь-хто, в тому числі й громадяни України. Таким чином, створені юридичні передумови для ситуативних, політико-кон'юнктурних зловживань, свавілля органів державної влади, вищих посадових осіб, опосередкованого через них впливу на будь-яких суб'єктів, що діють, функціонують в Україні, в тому числі й межах економічної, політичної конкуренції. Такі положення можуть бути віднесені до нормативно-правових детермінант злочинності, індикаторів кримінологічної

¹ Шабельніков С. К. Кримінологічне законодавство України: феномен та наукові засади розвитку : дис. ... докт. філософ. : 081 «Право» / Харківський національний університет внутрішніх справ, 2020. С. 193.

² Швець Ю. В. Санкції як інструмент запобігання злочинам: кримінологічно-правовий аналіз // Злочинність в Україні: сучасний стан та погляд у майбутнє : Матер. наук.-практ. круглого столу (м. Харків, 6 травня 2025 р.) / Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса. Х. : Право, 2025. С. 114.

неефективності санкційних механізмів»¹.

Надана оцінка положенням Закону України «Про санкції» є достатньо точною, аби зрозуміти ті ризики, які несе у собі надмірна дискреційність та, головне, об'єктивна безпідставність сформульованих повноважень щодо застосування санкцій. Окремі з них взагалі позбавлені сенсу у парадигмі правової, демократичної держави. Їх просто неможливо досягнути у форматі ліберального мислення, що не допускає свавілля виконавчої влади, не сприймає ідею будь-якого авторитаризму. Якщо все ж припускати, що для застосування санкцій існують об'єктивні підстави підозрювати особу у вчиненні кримінально протиправних діянь, то навіть і в цьому випадку виникає низка суджень та риторичних запитань:

1) закон приписує: у кожному випадку наявності у слідчого, дізнавача, прокурора інформації про імовірне вчинення особою кримінального правопорушення має розпочатися кримінальне провадження за встановленою КПК України процедурою (ст. 214 КПК України). Це – ясна і зрозуміла теза, проти якої навряд чи можуть бути висунені скільки-небудь сильні контраргументи. А раз так, то всі заходи, які пов'язані з обмеженням прав і свобод людини у зв'язку з підозрою у вчиненні нею кримінального правопорушення мають здійснюватись у кримінальній процесуальній формі. Навіть результати проведення оперативно-розшукових заходів зрештою набувають процесуально прийнятної, визначеної законом форми; проведення негласних слідчих (розшукових) заходів забезпечене судовим контролем за додержанням законності. Процесуальна ж форма гарантує особі право на захист, що є одним з основоположних відповідно до Конвенції про захист прав і основоположних свобод 1950 р.² (ст. 13).

Отже, якщо є приводи і підстави для початку кримінального провадження (мовою Закону України «Про санкції» – наявність об'єктивних підстав для підозри) – чому воно не розпочинається, а застосовується «обхідний» механізм санкцій без належних правових гарантій для особи? При тому, що саме в межах кримінального провадження, наголосимо, є належні законні механізми забезпечення права на захист, контролю за дотриманням законності в діяльності правоохоронних органів, в тому числі судового контролю за *обґрунтованістю* прийняття відповідних процесуальних рішень, які обмежують права і свободи особи. Натомість в межах механізму застосування санкцій таких можливостей немає. Навіть у тих випадках, коли відбувається спроба судового оскарження Указу Президента, яким затверджується відповідне рішення РНБО про застосування санкції, адміністративний суд не розглядає питання по суті

¹ Орлов Ю. В. Проблеми кримінологічної ефективності санкційних механізмів // Харківський національний університет внутрішніх справ: 20 років у статусі національного : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 2 берез. 2021 р.) / редкол.: В. В. Сокуренько (голова), Д. В. Швець (заст. голови), О. М. Бандурка та ін. ; упоряд. В. А. Греченко ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2021. С. 113.

² Конвенція про захист прав і основоположних свобод (з протоколами) : Міжнародний документ. Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 04.04.2025).

матеріальних підстав для застосування санкцій (власне, об'єктивність підозр), а фокусується на питаннях процедури, дотримання вимог самого Закону України «Про санкції». На це недвозначно вказують в тому числі й цитовані вище постанови Великої Палати Верховного Суду;

2) якщо все ж таки кримінальне провадження за відповідним фактом розпочато – то чому не використовувати наявні у розпорядженні слідчого заходи забезпечення, в тому числі й майнового характеру (зокрема, накладення грошового стягнення, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, тимчасове вилучення майна, накладення арешту на майно), для гарантування належного виконання особою своїх кримінальних процесуальних обов'язків, запобігання вчинення нею кримінальних правопорушень, забезпечення можливої конфіскації майна? Ці питання, підкреслимо, є риторичними, а логіка законодавця щодо підстав застосування санкцій – не вельми прозорою та зрозумілою.

Як засвічує практика застосування санкцій, яка вже склалася, паралельно з нею (з цією процедурою) здійснюється і кримінальне провадження. І якщо, скажімо, СБУ, здійснюючи розслідування у кримінальному провадженні за підозрою певного громадянина Х. (або й без підозри) звертається до РНБО з пропозицією про застосування санкцій, замість того, аби скористатися заходами забезпечення кримінального провадження, запобіжними заходами, які передбачають дії в умовах судового контролю (ухвалення рішень слідчим суддею), то сам собою напрошується висновок про те, що санкційні механізми використовують, зокрема, і в тих випадках, коли для прийняття обґрунтованого процесуального рішення щодо обмежень прав і свобод особи (в тому числі підозрюваного) в межах кримінального провадження немає достатніх підстав.

Але ж, мусимо визнати, що встановлення у КПК України визначеної, досить складної процедури прийняття процесуальних рішень, які обмежують права і свободи людини, не було забаганкою законодавця, а продиктоване необхідністю у створенні гарантій реалізації принципу верховенства права й законності у діяльності правоохоронних органів, суду.

У цьому контексті варто погодитись із А. Ф. Бондюком, який визначає судовий контроль як законодавчо регламентований, не преюдиціальний, здійснюваний за наявності процесуальних підстав у визначених межах, напрям діяльності слідчого судді, що забезпечує законність рішень та дій слідчого, прокурора з метою дотримання прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні. Прийняття слідчим суддею рішень про проведення процесуальних дій, що обмежують конституційні права особи, є системою процесуальних прав та обов'язків (повноважень), передбачених кримінальним процесуальним законодавством, метою реалізації яких є, з одного боку, правомірне сприяння органам досудового розслідування, прокуратури через легалізацію (надання законної сили) їх дій, що мають правообмежувальний характер, а з іншого – контроль та недопущення безпідставного обмеження прав і свобод учасників кримінального

провадження через обґрунтовану відмову під час оцінювання доказів, наданих органами досудового розслідування, прокуратурою¹. Судовий контроль, слушно підкреслює Б. Ю. Головка, покликаний забезпечити законність та об'єктивність рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування. Судовий контроль має перевіряти, чи діють органи досудового розслідування (слідчі, оперативні служби, прокуратура) в межах закону. Він перевіряє, чи дотримуються процесуальні правила та процедури під час проведення розслідування, чи не порушуються права підозрюваних, обвинувачених та інших учасників процесу².

Як справедливо вказує В. Я. Марчак, вагомість та ефективність судового контролю за дотриманням прав людини полягає в тому, що навіть сам факт його існування справляє позитивний вплив на роботу правоохоронних органів. Нагромаджений досвід у цій сфері демонструє двоякий ефект цього інституту. По-перше, суд, визнавши, що є порушення прав людини, забезпечує їх відновлення. По-друге, підвищується рівень якості роботи в правоохоронних органах у кримінальних провадженнях, що підлягають судовому контролю³.

Отже, є процедура, що забезпечує дотримання прав людини. Процедура відома та досить прозора, зрозуміла, збалансована. До того ж не варто «скидати з рахунків» також і те, що певна частина з тих заходів, які віднесені до розряду санкцій можуть бути втілені та реалізовані в інституті покарання, через призначення, виконання та відбування відповідних видів покарань як логічне завершення державної реакції на вчинене кримінальне правопорушення. Йдеться про штрафи, конфіскацію майна тощо.

Таким чином, знову й знову постає питання навіщо ж «обходити» існуючі кримінальні процесуальні процедури, механізми кримінально-правового, кримінально-виконавчого регулювання? З цього приводу у фаховому середовищі правників-практиків зустрічається думка про те, що з урахуванням одіозності, політичної та економічної ваги тих осіб, на яких накладаються персональні санкції (значна частина з них підпадає під визначення «олігарх» відповідно до Закону України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті

¹ Бондюк А. Ф. Процесуальні основи статусу слідчого судді у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ. 2017. С. 16.

² Головка Б. Ю. Поняття та значення судового контролю на етапі досудового розслідування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2024. № 68. С. 84.

³ Марчак В. Я. Судовий контроль за дотриманням прав людини згідно з кримінальним процесуальним законодавством України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 145–146; Сліпенюк Т. М. Судовий контроль у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану // *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття*» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 471.

(олігархів)» від 23.09.2021 р. № 1780-IX¹), жоден правоохоронний орган чи суд не зміг би прийняти об'єктивне та законне рішення щодо них. А тому й, висновується на цій підставі, потрібен такий механізм, який би давав Президенту України (в кінці-кінців затвердження рішення про персональні санкції узалежене від волі саме Президента) законні можливості оминати корумповані та політично залежні правоохоронні органи й суд. Нема де правди подіти: імовірно частка істини у таких судженнях все ж таки є. Проте подібний спосіб раціоналізації застосування адміністративно-юрисдикційних інструментів в обхід розвинених й таких, що в цілому забезпечують гарантування особі права на захист, контроль за законністю в діяльності правоохоронних органів механізмів кримінального процесуального регулювання, все ж не можна, на наше переконання, назвати допустимим. Боротися із неправом неправовими методами – це не шлях держави, що позиціонує себе з правовою.

Чуйна до ідеї верховенства права совість не може прийняти подібних законних але неправових механізмів обмеження прав і свобод людини. Принаймні частково й у тому вигляді, у якому вони визначені як підстави для застосування персональних санкцій щодо громадян України. Тож Закон України «Про санкції» потребує змін. Основні з них мають бути спрямовані на:

а) звуження підстав застосування такого виду санкцій як блокування активів щодо резидентів України. На наше переконання, підставами такого блокування мають бути визнані виключно резолюції Генеральної Асамблеї, Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй, а також рішення та регламенти Ради Європейського Союзу;

б) обмеження підстав застосування такого виду санкцій як «стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі а також активів, щодо яких така особа може прямо чи опосередковано (через інших фізичних або юридичних осіб) вчиняти дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними»² виключно щодо нерезидентів України. Відповідно пп. 14.1.122 п. 4.1 ст. 14 Податкового кодексу України від 02.12.2010 року № 2755-VI нерезиденти – це іноземні компанії, організації, партнерства та інші об'єднання осіб, утворені відповідно до законодавства інших держав, їх зареєстровані (акредитовані або легалізовані) відповідно до законодавства України філії, представництва та інші відокремлені підрозділи з місцезнаходженням на території України, а також правові утворення без статусу юридичної особи, створені відповідно до законодавства іноземних держав або територій, які не є резидентами України, відповідно до положень цього Кодексу; дипломатичні

¹ Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів) : Закон України від 23.09.2021 р. № 1780-IX // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780-20#Text> (дата звернення: 10.04.2025).

² Про санкції : Закон України від 14.08.2014 р. № 1644-VII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (дата звернення: 18.04.2025).

представництва, консульські установи та інші офіційні представництва інших держав і міжнародних організацій в Україні; фізичні особи-нерезиденти¹. Щодо громадян України, за наявності до того підстав, має застосовуватись кримінально-правовий та кримінально-виконавчий порядок стягнення активів в дохід держави, тобто як результат виконання таких видів покарання як штраф, конфіскація майна, а також застосування ідентичних таким заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (штраф та конфіскація майна – на підставі ст. ст. 96-7 та 96-8 КК України).

За своєю природою вельми близькими до санкцій є заходи щодо примусового вилучення в Україні об'єктів права власності російської федерації та її резидентів. Під таким вилученням, відповідно до ст. 1 Закону України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» від 03.03.2022 р. № 2116-IX слід розуміти «примусове вилучення об'єктів права власності Російської Федерації та об'єктів права власності її резидентів з мотивів суспільної необхідності (включаючи випадки, за яких це настійно вимагається військовою необхідністю) на користь держави Україна на підставі і в порядку»². Але зовнішня схожість не означає функціональну тотожність та, відтак, правову природу. Остання вбачається виключно у заходах реалізації міжнародно-правової відповідальності росії (як суб'єкта міжнародного правопорушення агресії). Вид відповідальності – матеріальна. Форма – репарації.

А. А. Войціховський вказує: «До матеріальної міжнародно-правової відповідальності в доктрині міжнародного публічного права відносять такі форми: 1) субституцію, 2) реституцію, 3) репарацію»³. «Репарація є відшкодування матеріального збитку грошима, товарами, послугами і т. д. До репарації вдаються в тих випадках, коли відновлення колишнього положення в порядку реституції або субституції неможливо»⁴.

Абз. 1 ч. 1 ст. 4 вказаного Закону встановлює: «Примусово вилучені відповідно до цього Закону об'єкти права власності Російської Федерації та її резидентів (крім коштів та корпоративних прав держави у статутних капіталах банків, що перебувають у процедурі ліквідації відповідно до Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», а також державних облігацій України та державних деривативів) за рішенням

¹ Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 19.04.2025).

² Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів : Закон України від 03.03.2022 р. № 2116-IX // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2116-20#n32> (дата звернення: 04.04.2025).

³ Войціховський А. А. Міжнародне право : підручник / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. С. 396.

⁴ Баймуратов М. О. Міжнародне право : підручник. 3-тє видання. Харків : Одісей, 2002. С. 401; Лихвар В. В. Види та форми міжнародної відповідальності. *Часопис Київського університету права*. 2024. № 3. С. 131. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2024.22>.

Кабінету Міністрів України передаються: 1) у господарське відання на тимчасовій основі спеціалізованим державним підприємствам, установам, організаціям та/або господарським товариствам, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі; 2) в управління суб'єктам господарювання, 50 і більше відсотків акцій (часток) яких належать державі, шляхом укладення договору управління майном у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України»¹.

Відповідно до абз. 2 ч. 1 примусово вилучені відповідно до цього Закону об'єкти права власності Російської Федерації та її резидентів у вигляді коштів зараховуються до Державного бюджету України та спрямовуються до фонду ліквідації наслідків збройної агресії². Отже, принаймні частина з вилученого майна у виді коштів використовується за виключним цільовим призначенням – ліквідація наслідків збройної агресії. Вилучення іншого майна переслідує ціль посилення спроможності України у відсічі збройній агресії. У зв'язку з цим таке вилучення варто розглядати радше як форму реалізації міжнародно-правової відповідальності держави «росія» за вчинене нею міжнародне протиправне діяння – агресію. Водночас, таке вилучення, по-перше, відбувається не після (що, як правило, властиво для репарацій як матеріальної форми міжнародно-правової відповідальності), а під час триваючої агресії та, по-друге, зі всією очевидністю певним, хоча, імовірно, і незначним, чином, але все ж таки обмежує матеріальні, фінансові спроможності здійснювати цю агресію. Саме тому природа цих заходів не може обмежуватись виключно їх віднесенням до репарацій. Частково вона виявляє себе і у превентивно-санкційному форматі правообмежень, регулятивній дотичності до сфери кримінологічного законодавства.

Власне кримінологічна характеристика санкцій та їх запобіжного потенціалу значною мірою узалежнюється від двох методологічно важливих категорій. Їх використання є доцільним та здійснюється для деталізації опису і пояснення як пізнавального контексту, так і структурно-функціональних особливостей санкцій у комбінації, взаємозв'язку з іншими елементами системи протидії злочинному обігу активів.

По-перше, йдеться про оперування категорією «механізм» при визначенні способу організації та забезпечення дії санкцій у їх прикладному вимірі. Під механізмом у науці розуміють внутрішню будову, систему чогонебудь, сукупність станів і процесів, з яких складається певне явище³. Тож йдеться про динамічний вимір існування деякого об'єкту; в цьому вимірі відображаються як внутрішні складові, компоненти цього об'єкту, так і процес їх взаємодії один з одним та зовнішніми факторами.

Стосовно сфери протидії злочинності, слушно підкреслюють

¹ Там само.

² Там само.

³ Механізм // Словник.UA. Портал української мови та культури. URL: <https://slovyk.ua/index.php?swrd=%D0%BC%D0%B5%D1%85%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%BC> (дата звернення: 16.04.2025); Орлов Ю. В. Дискурсивно-перцептивні механізми детермінації злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2 (19). С. 176 та ін.

О. М. Бандурка та О. М. Литвинов, термін «механізм» має відображати способи організації і функціонування системи, а також характеризувати форми відбиття у відповідних процедурах соціальних процесів і закономірностей. Тому механізм протидії злочинності, на відміну від механізму управління, має таку специфічну структурну ознаку, як процес здійснення діяльності із властивими їй цілями, завданнями, функціями, методами, принципами тощо¹.

Таким чином, кримінологічний аналіз застосування та дії санкцій у механістичному пізнавальному форматі відкриває можливість не тільки для удосконалення нормативно-регуляторного ядра, а й діяльнісних засновків забезпечення їх соціальної ефективності. Останні значно узалежнюються від процедур, процесів не тільки прийняття рішення про застосування санкцій, а й їх реального виконання, запобігання ухиленню від їх виконання. В цьому сенсі санкційний механізм, при дослідженні системно-правових зв'язків норм Закону України «Про санкції» з інструментами примусового їх виконання, виглядає прогальним, незавершеним. Зокрема, відсутня спеціальна кримінально-правова заборона невиконання, неналежного виконання, перешкоджання виконанню рішень про застосування персональних або секторальних санкцій. Така заборона та налагодження ефективних механізмів притягнення до відповідальності за її порушення є необхідними для запобігання практичному вихолощуванню потенціалу санкцій, наприклад, через укладання фіктивних цивільно-правових угод, інших правочинів, спрямованих на запобігання блокуванню активів чи їх стягнення в дохід держави. Так само прогалиною виглядає відсутність заборони на незаконні дії з майном, на яке накладено санкції. На нашу думку, відповідним чином має бути доповнений Розділ XV Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів».

По-друге, ми говоримо про кластеризацію системи протидії злочинності і дослідження санкцій саме у кластерній оптиці. Кластеризація означає особливий спосіб упорядкування мережі задля забезпечення її загальної організованості та керованості. Отже, система протидії злочинному обігу активів мислиться саме і передусім як *мережа заходів та суб'єктів* з розгалуженими горизонтальними, субординаційними зв'язками, врахування специфіки та характеру дії яких є важливою умовою забезпечення ефективності їх кримінально-превентивного впливу. Тож подальші перспективи кримінологічного дослідження санкційних механізмів вбачаються у виявленні, описі та поясненні компонентів кримінально-превентивної мережі, особливостей зв'язків між ними, існуючих дисфункцій та шляхів їх усунення. При цьому невід'ємною частиною санкційного кластеру є субмеханізм моніторингу ефективності

¹ Бандурка О. М., Литвинов О. М. Поняття та сутність механізму протидії злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 1. С. 13.

санкцій. Цьому виду кримінологічного моніторингу має бути приділена окрема дослідницька увага.

Висновки. Підсумовуючи проведене дослідження, можливо висловити декілька пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства.

Так, видається за доцільне з переліку підстав для застосування санкцій (ч. 1 ст. 3 Закону України «Про санкції») як невизначені нормативні категорії виключити такі: а) «потенційна загроза» (загроза і є імовірністю спричинення шкоди); б) «національні інтереси» (дуже розмита категорія, на противагу національній безпеці); в) «порушення права і свободи людини і громадянина, інтересів суспільства та держави» (навіть адміністративно-правові, фінансово-правові, цивільно-правові делікти відповідають цим ознакам); г) «експропріації чи обмеження права власності, завдання майнових втрат» (так само підпадає під ознаки цивільно-правових, адміністративно-правових деліктів; категорія «експропріація» не має законодавчого закріплення, а у випадку вчинення в контексті збройного конфлікту відповідні дії мають розглядатися як воєнні злочини, тягнути за собою кримінальне переслідування); ґ) «створення перешкод для сталого економічного розвитку, повноцінного здійснення громадянами України належних їм прав і свобод» (надто неконкретні та оціночні категорії, під які можливо підвести дуже широкий спектр законної діяльності, навіть соціально позитивної, адже, припустимо, стрімке, стрибкоподібне економічне зростання вже не відповідає ознаці сталості). Натомість до вказаних підстав (ч. 1 ст. 3 Закону України «Про санкції») варто додатково віднести сприяння вчиненню злочину агресії, терористичній діяльності, окупації та/або анексії території України.

Керуючись аргументацією цього ж смислового ряду, варто висловитись й проти збереження у ст. 3 вказаного Закону, як підстави до застосування санкцій фактів порушень Загальної декларації прав людини, Статуту Організації Об'єднаних Націй¹. Якщо порушення є настільки серйозним, аби розглядатися чи-то як міжнародний злочин, чи-то як міжнародно-протиправне діяння держави – воно має віднайти свою оцінку або в Резолюції Генеральної Асамблеї чи Ради Безпеки ООН, рішеннях міжнародних судових органах (зокрема, Міжнародний суд ООН, Міжнародний кримінальний суд). Допоки цього не відбудеться стверджувати про наявність відповідних фактів є безпідставним. У першому ж випадку (Резолюції ГА та РБ ООН) – вони вже визначені Законом як підстави для застосування санкцій. У другому – не потребують, на наше переконання, застосування санкційних механізмів через достатність та функціональну аналогічність (при збереження судових гарантій дотримання принципу верховенства права) кримінальних процесуальних та кримінально-правових заходів впливу.

¹ Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів : Закон України від 03.03.2022 р. № 2116-IX // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2116-20#n32> (дата звернення: 04.04.2025).

Варто законодавчо закріпити, що застосування санкцій має тимчасовий характер. Накладені персональні санкції повинні підлягати зняттю з дати набуття законної сили обвинувальним вироком за фактом вчинення підсанкційною фізичною особою кримінального правопорушення, яким була обумовлена підозра у її небезпечній діяльності як підстава для накладення санкцій та/або з дати набуття законної сили рішення суду про застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи у зв'язку із вчиненням її службовою особою від її імені та в її інтересах суспільно небезпечного діяння, з яким була пов'язана підстава для накладення санкцій». Якщо застосований в ході досудового розслідування чи судового розгляду захід забезпечення кримінального провадження спрямований проти майна чи інших активів, щодо яких застосовано санкції (за винятком стягнення в дохід держави активів), санкції слід вважати автоматично знятими з дати прийняття рішення про застосування відповідного заходу забезпечення у відповідній частині активів (*de lege ferenda*).

Однозначно повинен бути виключений із Закону України «Про санкції» пункт 25 частини 1 статті 4, існування якого формує передумови до застосування необмеженого спектру засобів державного санкційного примусу та маркує ризики зловживань правом, використання державно-владних важелів впливу для досягнення корпоративно-політичних та/або економічних цілей.

Маємо надію, взяття до уваги цих пропозицій поліпшить якість та кримінологічну ефективність національного виміру санкційних механізмів у їх застосуванні проти злочинного обігу активів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баймуратов М. О. Міжнародне право : підручник. 3-тє видання. Харків : Одісей, 2002. 622 с.
2. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Поняття та сутність механізму протидії злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 1. С. 7–14.
3. Біланчук Р. Необхідність встановлення нормативно-правового регулювання застосування економічних санкцій. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 11. С. 234–237.
4. Бондюк А. Ф. Процесуальні основи статусу слідчого судді у кримінальному провадженні : афтореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ. 2017. 22 с.
5. Бугайчук К. Л. Нормативно-правові аспекти вдосконалення санкційної політики України. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 29–38. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.03>.
6. Войціховський А. В. Міжнародне право : підручник / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 544 с.
7. Гоббс Т. Левіафан / Пер. з англ. К. : Дух і Літера, 2000. 606 с.

8. Головка Б. Ю. Поняття та значення судового контролю на етапі досудового розслідування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2024. № 68. С. 83–85.

9. Доповідь про правовладдя : ухвал. Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 берез. 2011 р.) // Council of Europe : офіц. сайт. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=C_DL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=C_DL-AD(2011)003rev2-ukr) (дата звернення: 16.04.2025).

10. ЄС ухвалив 16-й пакет економічних та індивідуальних санкцій / EU Neighbors East. 2025. 28 лютого. URL: <https://euneighbourseast.eu/uk/news/latest-news/yes-uhvalyv-16-j-paket-ekonomichnyh-ta-indyvidualnyh-sankczij/> (дата звернення: 20.03.2025).

11. Злочинність в Україні: економіко-кримінологічний аналіз : монографія / О. М. Бандурка, М. М. Зацеркляний, Р. С. Веприцький / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Литвинова. Харків : Золота миля, 2013. 264 с.

12. Конвенція про захист прав і основоположних свобод (з протоколами) : Міжнародний документ. Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 04.04.2025).

13. Кравцова Т. Правова визначеність: основні принципи та практика Європейського суду / Протокол UA. URL: https://protocol.ua/ua/pravova_viznachenist_osnovni_printsipi_ta_praktika_evropeyskogo_sudu/ (дата звернення: 21.04.2025).

14. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 18.03.2025).

15. Лихвар В. В. Види та форми міжнародної відповідальності. *Часопис Київського університету права*. 2024. № 3. С. 129–132. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2024.22>.

16. Марчак В. Я. Судовий контроль за дотриманням прав людини згідно з кримінальним процесуальним законодавством України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 141–146.

17. Механізм // Словник.UA. Портал української мови та культури. URL: <https://slovyk.ua/index.php?swrd=%D0%BC%D0%B5%D1%85%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%BC> (дата звернення: 16.04.2025).

18. Орлов Ю. В. Дискурсивно-перцептивні механізми детермінації злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2 (19). С. 176–186.

19. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія / Кримінол. асоц. України. Харків : Право, 2023. 252 с.

20. Орлов Ю. В. Проблеми кримінологічної ефективності санкційних механізмів // Харківський національний університет внутрішніх справ: 20 років у статусі національного : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 2 берез. 2021 р.) / редкол.: В. В. Сокурєнко (голова), Д. В. Швець (заст. голови), О. М. Бандурка та ін. ; упоряд. В. А. Греченко ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2021. С. 113–116.

21. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 19.04.2025).

22. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 06.07.2023 р. Справа № 9901/376/21 // БД «Єдиний державний реєстр судових рішень». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112516532> (дата звернення: 17.03.2025).

23. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27.08.2024 р. Справа № 800/162/16 // БД «Єдиний державний реєстр судових рішень». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122434173> (дата звернення: 18.03.2025).

24. Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів) : Закон України від 23.09.2021 р. № 1780-IX // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780-20#Text> (дата звернення: 10.04.2025).

25. Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів : Закон України від 03.03.2022 р. № 2116-IX // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2116-20#n32> (дата звернення: 04.04.2025).

26. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 12 лютого 2025 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» : Указ Президента України № 81/2025 від 12.02.2025. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/812025-53777> (дата звернення: 20.03.2025).

27. Про санкції : Закон України від 14.08.2014 р. № 1644-VII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (дата звернення: 18.04.2025).

28. Сазонов В. В. Забезпечення економічної безпеки держави: кримінологічний аналіз : монографія. Харків : Панов, 2020. 376 с.

29. Санкції ЄС проти Росії внаслідок вторгнення в Україну / Європейська комісія. URL: https://commission.europa.eu/topics/eu-solidarity-ukraine/eu-sanctions-against-russia-following-invasion-ukraine_uk (дата звернення: 20.03.2025).

30. Сліпенюк Т. М. Судовий контроль у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану // Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 470–473.

31. Ступак О. Ключові позиції Верховного Суду щодо застосування спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) / Верховний Суд. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2024/Prezent_prakt_sancii.pdf (дата звернення: 04.04.2025).

32. Шабельніков С. К. Кримінологічне законодавство України: феномен та наукові засади розвитку : дис. ... докт. філософ. : 081 «Право» / Харківський національний університет внутрішніх справ, 2020. 262 с.

33. Швець Ю. В. Санкції як інструмент запобігання злочинам: кримінологічно-правовий аналіз // Злочинність в Україні: сучасний стан та погляд у майбутнє : Матер. наук.-практ. круглого столу (м. Харків, 6 травня 2025 р.) / Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса. Х. : Право, 2025. С. 112–114.

34. Beccaria C. B. An Essay on Crimes and Punishments / The Online Library Of Liberty. URL: http://files.libertyfund.org/files/2193/Beccaria_1476_EBk_v6.0.pdf (дата звернення: 20.03.2025).

35. Opinion on the Law on the prevention of threats to national security, associated with excessive influence of persons having significant economic or political weight in public life (oligarchs), adopted by the Venice Commission at its 135th Plenary Session (Venice, 9-10 June 2023) / Venice Commission of the Council of Europe. URL: [https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/CDL-AD\(2023\)018-e](https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/CDL-AD(2023)018-e) (дата звернення: 10.04.2025).

36. Three years of Russia's full-scale invasion and war of aggression against Ukraine: EU adopts its 16th package of economic and individual measures / Council of the EU. Press release. 2025 24 February. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2025/02/24/three-years-of-russia-s-full-scale-invasion-and-war-of-aggression-against-ukraine-eu-adopts-its-16th-package-of-economic-and-individual-measures/> (дата звернення: 20.03.2025).

Стаття надійшла до редакції 07.05.2025

Yuliya V. SHVETS,

PhD in Law

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

NATIONAL SANCTION MECHANISMS IN THE SYSTEM OF COMBATING ILLEGAL ASSETS TRAFFICKING: A CRIMINAL ANALYSIS

The article is devoted to the criminological study of the national dimension of sanction mechanisms in combating criminal asset trafficking. It is proposed to understand sanctions as an independent interdisciplinary legal institution that regulates relations in the sphere of implementing the national model of bringing to justice internationally unlawful acts of subjects of international public law and persons affiliated with them, as well as preventing or terminating the use of assets to commit criminal offenses against the national and public security of Ukraine, peace, security of humanity and international law. It is substantiated that the existing legal regulation of the application of sanctions in Ukraine is characterized by a high criminogenic potential, contains prerequisites for abuse of law due to the lack of control mechanisms for making decisions on the application of sanctions, the absence of legal guarantees for the protection of rights, freedoms and legitimate interests for citizens of Ukraine, to whom sanctions are applied. Proposals are formulated to improve the Law of Ukraine «About Sanctions».

Keywords: *criminal circulation of assets, sanctions, international legal liability, punitive property, criminological legislation, legal certainty, rule of law, gap in the law, combating crime.*

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

УДК 343.97

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2025.1.02>

Юрій Володимирович ОРЛОВ,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ЗАПОДІЮЮТЬ ШКОДУ ВЛАСНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню проблем кваліфікації воєнних злочинів, що заподіюють шкоду власності. Встановлено, що на кваліфікацію заволодіння комбатантом майном, яке належить супротивній стороні впливають дві ключові обставини: 1) правовий статус майна, вид власності; 2) мета заволодіння таким майном. Правомірним вважатиметься таке заволодіння майном супротивної сторони, яке належить державі (державна власність супротивної сторони) та має на меті його використання у військових цілях. В інших випадках матиме місце воєнний злочин, передбачений ч. 1 ст. 438 КК України. Надана характеристика відповідного сегменту міжнародно-правової конвенційної бази, до якої відсилає диспозиція частини 1 вказаної статті. З'ясовано особливості кваліфікації заволодіння комбатантом майном, що належить власному війську, а також протиправних дій із майном цивільних осіб, вчинюваних в контексті збройного конфлікту. Сформовано критерії відмежування правомірного пошкодження або знищення майна в контексті збройного конфлікту (супутня шкода) від протиправного, воєнного злочину.

Ключові слова: війна, збройний конфлікт, кваліфікація, тактика, допит, експертиза, воєнний злочин, колабораційна діяльність, контекстуальний елемент, власність, викрадення, привласнення, знищення,

пошкодження, супутня шкода, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми. Війна – широкомасштабна травмуюча подія у житті будь-якої морально притомної людини, суспільства, держави і глобальної спільноти загалом. Ганебним і прикрим є той факт, що у XXI ст., після повоєнного (після Другої світової війни) злету гуманістично-ліберального мислення, розлогого теоретичного обґрунтування й прикладного осягнення ціннісного фундаменту людського співжиття, після постмодерного вибудовування новітньої архітектури міжнародного правопорядку, велика війна в Європі знову оголила родові травми людства: з одного боку – експансіонізм, агресію, установку на домінування й пригнічування та, з іншого, – слабкодухість, антигуманний прагматизм колишніх утримувачів сенсів та регуляторної дієвості геополітичної машинерії. Але, попри хвилю розчарування, скепсис щодо коаліційних спроможностей у стримуванні зла, неодмінно і повсякчас проступає надія і, головне, воля. Воля до утримання цінностей, до утвердження гідності попри несприятливе середовище. Згущена у такому напрямі воля спонукає не до нігілізму, а до зворотних за значенням зусиль – зміцнення правового порядку, звеличення цінності людини у її прикладному вимірі, утвердження гуманізму як практики, а ліберального устрою – як реальної засади суспільного договору. Одним з наріжних каменів останнього (лібералізму) є, як відомо, власність. Недоторкана та гарантована власність дозволяє людині максимально розкривати свої творчі здібності, реалізувати власний креативний потенціал.

Водночас саме в умовах збройного конфлікту ця засада суспільного устрою піддається випробуванню на стійкість. Саме тому належний кримінально-правовий захист власності від деструктивних проявів війни є однією з важливих задач правоохоронної діяльності та правосуддя в Україні.

Різним аспектам кримінально-правової охорони власності від посягань на неї в контексті збройного конфлікту присвячені наукові праці Н. О. Антонюк, О. Ю. Водяннікова, А. А. Вознюка, В. К. Гришука, О. О. Дудорова, К. П. Задой, О. М. Литвинова, Р. О. Мовчана, А. А. Музики, В. О. Навроцького, Н. А. Орловської, Є. О. Письменського, М. І. Хавронюка, К. В. Юртаєвої, А. М. Яценка та низки інших вітчизняних дослідників. Але, не дивлячись на істотний доробок, залишається низка проблемних, невирішених аспектів кваліфікації воєнних злочинів і пов'язаних з ними кримінальних правопорушень, якими спричиняється шкода власності в умовах війни, які очікують на своє розв'язання, формування зрозумілих позицій щодо точного визначення та оперування нормативно-правовими моделями, доктринальними аналітичними схемами як умови адекватного та одноманітного застосування закону про кримінальну відповідальність.

Мета статті – встановити специфічні проблеми у застосуванні кримінально-правових норм про воєнні злочини, що заподіюють шкоду власності, сформулювати рекомендації щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. В науковій літературі достатньо

детально описані питання правової оцінки викрадення майна в контексті збройного конфлікту, а також мародерства. Тому в цій статті ми сфокусуємо увагу на деяких ситуаціях протиправного поводження з майном, які потребують додаткового внесення ясності з питань кримінально-правової кваліфікації, виведення деяких правил для забезпечення одноманітності застосування закону про кримінальну відповідальність.

Ситуація 1. *Комбатант вчиняє заволодіння майном, що належить супротивній стороні.* За загальним правилом, що передбачене ст. 53 IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі 1907 р., окупаційна армія може заволодіти лише грошима, фондами та цінними паперами, які виключно є власністю держави, складами зброї, транспортними засобами, виробничими запасами та, загалом, всією рухомою власністю держави, що може бути використана для військових дій¹. Вся техніка, призначена для передачі новин як на суші, так і на морі чи у повітрі, або для перевезення осіб чи речей, за винятком випадків, які регулюються морським правом, склади зброї та, загалом, всі види військового спорядження, навіть якщо вони належать приватним особам, можуть бути захоплені, але повинні бути повернені з визначеним відшкодуванням після укладення миру².

Отже, на кваліфікацію заволодіння комбатантом майном, що належить супротивній стороні, впливають дві ключові обставини: 1) правовий статус майна, вид власності; 2) мета заволодіння таким майном. Правомірним вважатиметься таке заволодіння майном супротивної сторони, яке належить державі (державна власність супротивної сторони) та має на меті його використання у військових цілях. Під такими цілями, як правило, слід розуміти:

- безпосереднє використання майна для ведення бойових дій. Характерні предмети – зброя, боєприпаси, транспортні засоби, комп'ютерна техніка, що використовується для управління системами озброєнь, керування військами тощо;

- використання майна для матеріального, включаючи побутового, медичного, логістичного та іншого забезпечення війська. Характерні предмети – продовольство, питна вода, очищувачі води, засоби логістики (транспорт, запчастини до нього, паливно-мастильні матеріали і т. п.), меблі для їх використання у розташуванні військ, побутова хімія, що використовується для забезпечення санітарно-гігієнічних умов в місцях розташування військ і т. п.

Таким чином, заволодіння приватним чи комунальним майном або хоча і державним, проте не у військових цілях (зокрема, з корисливою метою) утворюють склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 438 КК України за ознакою «іншого порушення законів і звичаїв війни»

¹ IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі (Гаазька конвенція) : Міжнародний документ. Конвенція від 18.10.1907 р. // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 18.02.2025).

² Там само.

в частині порушень обмежень на заволодіння майном, визначеного ст. 53 IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі 1907 р., порушень положень, визначених ст. 147 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 року, а також нормою 51 Звичаєвого МГП.

Певне виключення з цього правила стосується правомірного заволодіння майном цивільних осіб, тобто такого, що належить цивільним фізичним чи юридичним особам на праві приватної власності, якщо воно альтернативно є: а) технікою для передачі новин; б) технікою для перевезення осіб чи речей; в) зброєю та всіма видами військового спорядження. Однак, знову ж таки, заволодіння вказаним майном повинно переслідувати військову мету. Відсутність останньої означає протиправність, зокрема кримінальну, передбачену ч. 1 ст. 438 КК України.

Так, наприклад, за обставинами одного з кримінальних проваджень, розпочатого за ст. 111 КК України, після окупації частини Харківської області троє військовослужбовців ЗСУ залишилися на окупованій території та перейшли на бік ворога. При цьому, знаючи, де знаходяться схованки ЗСУ із запасами продовольства, їх відшукали, продовольство привласнили, частину спожили самі, а іншу частину – збули (продали) місцевим мешканцям. Сума збитків – склала близько 250 тис. грн. (вартість продуктів харчування). В описаному випадку, винні особи діяли у контексті збройного конфлікту. Перед цим – перейшли на бік ворога, набувши статусу комбатантів на боці ворога. Тож окрім державної зради, винним особам має бути інкримінована ч. 1 ст. 438 КК України за ознакою «іншого порушення законів війни», зокрема порушення норм, передбачених п. «г» ст. 23 Гаазької конвенції 1907, яка забороняє захоплювати власність ворога, крім випадків військової необхідності. Продаж продовольства явно свідчить про відсутність цієї потреби, власне військової мети.

Варто звернути увагу, що подібна кваліфікація протиправного заволодіння (викрадення) майном супротивної сторони як «іншого порушення законів війни» (ч. 1 ст. 438 КК України) матиме місце як у випадку вчинення цього діяння комбатантом на боці країни-агресора, так і на боці України. Викладені норми МГП мають універсальний характер та виключають юридично значуще розрізнення у приналежності комбатанта до певної сторони збройного конфлікту. Водночас, враховуючи конкретні обставини, у випадку вчинення цих дій щодо державного майна країни-агресора військовослужбовцем ЗСУ чи іншим комбатантом на боці України доцільно розглядати питання про малозначне діяння (ч. 2 ст. 11 КК України). Так, в низці випадків подібні дії, вчинені щодо представників країни-агресора, не тільки не становлять суспільної небезпечності, а виявляються суспільно корисними, додатково чинять обструктивний вплив на здатність ефективно продовжувати військові дії, реалізовувати заходи окупаційного характеру тощо.

Ситуація 2. *Комбатант вчиняє заволодіння майном, що належить власному війську.* Можливо виділити три різновиди цієї ситуації:

- 1) комбатант супротивної сторони, країни-агресора – російської

федерації, вчиняє викрадення майна, що належить власному війську або державі загалом, в тому числі майна окупаційної адміністрації, яке було завезено до України з російської федерації. Подібні випадки трапляються досить часто, інформація про які так само часто просочується у відкриті джерела¹. Територіальний принцип чинності закону про кримінальну відповідальність (ч. 1 ст. 6 КК України) змушує ставити питання про необхідність притягнення до кримінальної відповідальності осіб за подібні дії. Проте, як видається, застосування цього принципу варто здійснювати з урахуванням особливого контексту кримінально-правового регулювання, пов'язаного із вчиненням державою, якій на праві власності належить відповідне майно як предмет посягання, агресії проти України. Відповідно, цілком закономірно припустити, що Україна не тільки не зацікавлена у кримінально-правовій охороні такого майна, яке використовується на території України для здійснення агресії, забезпечення ведення бойових дій, а навпаки – має заінтересованість у знищенні, пошкодженні такого майна (як законних військових цілей, згідно з МГП) чи в іншому способі виключення його з фондів забезпечення ведення агресивної війни та/або забезпечення окупації територій України.

Юридично прийнятним способом збереження дієвості ч. 1 ст. 6 КК України з одночасним моральним обґрунтуванням конкретного випадку кримінально-правового регулювання в описаній ситуації вважаємо відмову від кримінального переслідування на підставі визнання відповідних діянь малозначними, тобто такими, що хоча формально і містять ознаки діяння, передбаченого ст. 185 або ст. 438 КК України, але через малозначність не становлять суспільної небезпеки, тобто не заподіяли і не могли заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі (ч. 2 ст. 11 КК України)²;

2) комбатант супротивної сторони, країни-агресора, вчиняє викрадення майна, яке знаходиться на полі бою при вбитих або поранених військовослужбовців збройних сил російської федерації. Такі дії мають кваліфікуватися за ч. 1 ст. 438 КК України за ознакою «іншого порушення законів війни», а саме як мародерство, вчинення якого заборонено відповідно до ст. 28 Гаазької конвенції 1907 р. (мародерство у місті чи місцевості, навіть у випадку, якщо його взяли штурмом, забороняється³). В цій ситуації норма про малозначність діяння принципово не застосовувана через те, що власність є третьоплановим об'єктом, який страждає від таких

¹ Російські окупанти «мародерять самі у себе», – перехоплення СБУ. Вечірній Київ. 2022 16 квітня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/64976/> (дата звернення: 25.03.2025); Перехоплення СБУ: кадри вці крадуть навіть у російських військових / Служба безпеки України. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=pBvXmX008uw> (дата звернення: 25.03.2025) та ін.

² Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20.03.2025).

³ IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі (Гаазька конвенція) : Міжнародний документ. Конвенція від 18.10.1907 р. // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 18.02.2025).

дій. На першому плані – міжнародний правопорядок, на другому – моральність, і лише на третьому – власність. Між власністю та міжнародним правопорядком з'являється неелімінований ціннісний субстрат у виді суспільної моралі та відповідний імператив шанобливого (принаймні гідного) ставлення до загиблих і поранених людей як таких. Тож якщо під час перебування у полоні військовослужбовця російської федерації правоохоронним органам стають відомі відповідні відомості про вчинення ним акту мародерства щодо своїх же згиблих чи поранених військовослужбовців, таку особу належить притягнути до кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 438 КК України.

Певна річ, кваліфікація дій як мародерства виключається у випадку заволодіння зброєю для подальшого ведення бойових дій, або у випадку іншої військової необхідності (наприклад, заволодіння радіостанцією для зв'язку з іншими підрозділами) чи крайньої необхідності (теплі речі, взуття у холодну пору року для власного обігріву, їжа чи вода для підтримання гомеостазу у ризикованих для життя і здоров'я ситуаціях відсутності доступу до продовольства тощо);

3) військовослужбовець ЗСУ чи інший комбатант, ознаки якого визначені у ч. 2 ст. 401 КК України, вчиняє викрадення військового майна, що належить Україні. Кваліфікація таких діянь залежить від характеру такого майна та способу викрадення. Для внесення ясності щодо ознак предмету кримінального правопорушення звернімо увагу на його визначення, що закріплене у ст. 1 Закону України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» від 21.09.1999 р.: «Військове майно – це державне майно, закріплене за військовими частинами, закладами, установами та організаціями Збройних Сил України. До військового майна належать будинки, споруди, передавальні пристрої, всі види озброєння, бойова та інша техніка, боєприпаси, пально-мастильні матеріали, продовольство, технічне, аеродромне, шкіперське, речове, культурно-просвітницьке, медичне, ветеринарне, побутове, хімічне, інженерне майно, майно зв'язку, а також акції, частки у статутному капіталі юридичних осіб (корпоративні права) тощо»¹. Як можна бачити, перелік військового майна у законі не є вичерпним, що і зрозуміло. Водночас цілком чіткими є юридичні ознаки щодо державної форми власності, а також, на дескриптивному рівні, його цільового призначення як для виконання ЗСУ своїх задач у сфері оборони країни, так і матеріального забезпечення самих сил оборони, ЗСУ.

В літературі звертається увага на те, що з порівняльного аналізу назви Закону № 1075-XIV та наведеного визначення військового майна можна дійти діаметрально протилежних висновків: 1) законодавець ототожнює поняття майна у Збройних Силах України і військового майна; 2) майно у Збройних Силах України включає крім військового майна ще й інші види

¹ Про правовий режим майна у Збройних Силах України : Закон України від 21.09.1999 р. № 1075-XIV. // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1075-14#Text> (дата звернення: 24.03.2025).

майна¹. На думку В. С. Щербини правильним слід вважати перший висновок, оскільки зміст наступних статей закону не дає підстав виділити у складі майна у Збройних Силах України «невійськове майно»². Іншого погляду дотримується Е. Д. Бойченко, який зазначає, що поняття «майно Збройних Сил України» є більш широким та включає, крім військового майна, матеріальні та грошові засоби, та вважає за доцільне здійснення законодавчого розмежування понять «військового майна» та «майна Збройних Сил України»³. Вважаємо цю позицію більш виваженою й такою, яка заслуговує на увагу. Дійсно, втрачається цільова специфікація військового майна, якщо до його складу включати будь-яке майно, в тому числі грошові активи на рахунках військових частин, закладів, установ, організацій Збройних Сил України. У зв'язку з цим під військовим майном варто розуміти тільки ту частину відповідних активів державної власності, які перебувають у володінні та оперативному розпорядженні вказаних суб'єктів сил оборони, що мають безпосереднє відношення до військових операцій, ведення бойових дій, а також для безпосереднього матеріального, логістичного, побутового, речового, продовольчого, санітарно-медичного та іншого забезпечення сил оборони. У тому випадку, коли останні стають предметом суспільно небезпечного посягання з боку суб'єкта, який відповідає ознакам, визначеним у ч. 2 ст. 401 КК України, вчинене належить кваліфікувати за відповідною частиною ст. 410 КК України – як викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем⁴.

Власне кажучи, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 410 КК України, не є ані воєнним злочином, ані військовим з ознаками воєнного. Проте, для забезпечення повноти опису можливих ситуацій посягань з боку комбатантів на власність, а також зважаючи на специфіку умов його вчинення під час дії правового режиму воєнного стану, не можна не відмітити того, що ступінь суспільної небезпечності таких дій є вкрай високим, а характер модифікується, сягаючи своїм деструктивним впливом складових національної безпеки в частині обороноздатності країни, її територіальної цілісності. Відповідною має бути й кваліфікації за ч. 3 вказаної статті.

Також слід звернути увагу і на те, що поліцейські поліції особливого

¹ Козадаєв В. С. Поняття військового майна за законодавством України (деякі проблемні аспекти) // Проблеми цивільного права та процесу : Матр. наук.-практ. конф. Харків, 2017. С. 316.

² Актуальні проблеми господарського права: навч. посіб. / За ред. В. С. Щербини. К. : Юрінком Інтер, 2012. С. 336

³ Бойченко Е. Г. Правове регулювання господарської діяльності військових частин Збройних Сил України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Одеса, 2015. 20 с.; Козадаєв В. С. Поняття військового майна за законодавством України (деякі проблемні аспекти) // Проблеми цивільного права та процесу : Матр. наук.-практ. конф. Харків, 2017. С. 316.

⁴ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20.03.2025).

призначення Національної поліції України, які під час дії воєнного стану залучені до безпосередньої участі у бойових діях, відповідно до абз. 2 ч. 2 ст. 401 КК України не є суб'єктами кримінального правопорушення, передбаченого ст. 410 КК України. Вчинення ними відповідних діянь вимагатиме кваліфікації за статтями, що містяться у розділах Особливої частини КК, присвячені кримінальним правопорушенням проти власності та проти громадської безпеки.

Ситуація 3. *Цивільна особа на окупованій території вчиняє викрадення чи інше незаконне заволодіння чужим майном.* За відсутності контекстуального елементу, притаманного воєнним злочинам, такі дії вимагають кваліфікації як ординарні кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 185–187, 189–191 КК України. Втім, в низці випадків цивільні особи на окупованих територіях, вчиняючи протиправні дії з майном, керовані не тільки корисливою мотивацією, а діють в інтересах країни-агресора, окупаційної адміністрації. Тоді варто розглядати існування контекстуального елементу та релеванції відповідних діянь із цілями збройного конфлікту, окупації. Якщо ж цивільна особа набуває статусу суб'єкта забезпечення окупації та на виконання своїх функцій як такого суб'єкта організовує, забезпечує чи безпосередньо здійснює незаконне переміщення, вивезення, розпорядження майном держави України, комунальним майном, приватним майном, що перебуває на окупованих територіях, такі дії належить кваліфікувати за ч. 1 ст. 438 КК України як «інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України»¹ за критерієм порушення заборони на заволодіння таким майном, встановленої ч. 1 ст. 53 Гаазької конвенції 1907 р., ст. 147 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 року та нормою 51 Звичаєвого МГП.

До числа суб'єктів забезпечення окупації можуть належати як громадяни країни-агресора, так і громадяни України. Щодо останніх, однак, обов'язковим є *фіксація предикатної колабораційної діяльності*, внаслідок якої вони, власне, і набувають статусу вказаного суб'єкта. Без попередньої посадової кримінальної колаборації (ч. ч. 5, 7 ст. 111-1 КК України) громадянин України не може вважатися суб'єктом забезпечення окупації та, відтак, і *виконавцем* воєнного злочину, що полягає у порушенні передбачених МГП вимог щодо дотримання режиму окупації. Якщо ж громадянин України надає допомогу комбатанту супротивної сторони або суб'єкту забезпечення окупації у вчиненні ними незаконного заволодіння, переміщенні, розпорядженні майном на окупованій території, його вивезенні до російської федерації, такі дії мають кваліфікуватися як пособництво у вчиненні відповідного воєнного злочину – ч. 5 ст. 27 та ч. 1 ст. 438 КК України.

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 18.02.2025).

В цьому контексті звернімо увагу, що у слідчій та судовій практиці не завжди правильно застосовують відповідні кримінально-правові норми, надаючи невірну кваліфікацію дій громадян України на окупованій території як пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК України).

Так, наприклад, у червні 2022 року, більш точний час досудовим розслідуванням не встановлено, ОСОБА_5, будучи громадянином України, знаходячись в окупованому російською федерацією місті Херсон, сповідуючи проросійські погляди, прийняв пропозицію невставлених досудовим розслідуванням представників окупаційної адміністрації держави-агресора рф зайняти в так званому ДУП «Херсонобленерго» керівну посаду – начальника служби транспорту ДУП «Херсонобленерго». У подальшому ОСОБА_5 з червня по 28.10.2022 на виконання покладеного на нього представниками окупаційної влади завдання в частині організації переміщення транспортних засобів та механізмів між окремими виробничими структурними підрозділами так званого ДУП «Херсонобленерго», шляхом надання вказівок водіям, про необхідність виїзду під приводом виконання робіт на окуповану частину лівобережжя Херсонської області, організував незаконне переміщення з території АТ «Херсонобленерго», розташованого в м. Херсоні та смт. Антонівка, на тимчасово окуповану частину лівобережжя Херсонської області таких транспортних засобів: RENAULT LOGAN» д.н.з. НОМЕР_1, «Mitsubishi Pajero» д.н.з. НОМЕР_2, «PEUGEOT BOXER» д.н.з. НОМЕР_3, «МАЗ» д.н.з. НОМЕР_4, «ГАЗ» д.н.з. НОМЕР_5, «МАЗ» д.н.з. НОМЕР_6 з полуприцепом НОМЕР_7, «Камаз» д.н.з. НОМЕР_8, Volkswagen T6.1» д.н.з. НОМЕР_10, «МАЗ» (АГП ТК-М-5316-АГР 34) д.н.з. НОМЕР_11, «МАЗ» д.н.з. НОМЕР_12, «ЗАЗ» д.н.з. НОМЕР_13, які перебували на балансі АТ «Херсонобленерго». Після перевезення вказаних транспортних засобів ОСОБА_5 надав вказівку водіям повертатись до м. Херсон з окупованої частини лівобережжя Херсонської області без вищевказаних транспортних засобів, що останні транспортували¹.

Суд кваліфікував дії ОСОБА_5 за ч. 1 ст. 111-2 КК України за ознакою передачі матеріальних ресурсів представникам держави-агресора та окупаційній адміністрації держави-агресора². Втім, така кваліфікація є хибною, адже не враховує характер, спрямованість суспільно небезпечних діянь винного у їх зв'язку з фактичним, проте юридично значущим його становищем. За своїм змістом діяння, передбачені ст. 111-2 КК України, спрямовані, зокрема, на надання допомоги у функціонуванні окупаційної адміністрації. Тобто передача майна має здійснюватися для такої адміністрації, з метою забезпечення її потреб. Коли ж збирання, передача

¹ Вирок Херсонського міського суду Херсонської області. Справа № 766/6279/23 // БД «Єдиний державний реєстр судових рішень». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126269780> (дата звернення: 07.04.2025).

² Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 18.02.2025); Вирок Херсонського міського суду Херсонської області. Справа № 766/6279/23 // БД «Єдиний державний реєстр судових рішень». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126269780> (дата звернення: 07.04.2025).

майна здійснюється як частина функціональних обов'язків за посадою у самій цій окупаційній адміністрації, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 111-2 КК України, виключається. В подібній ситуації дії винного кваліфікуватимуться за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 5 ст. 111-1 КК України (колабораційна діяльність у виді добровільного зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих, адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території) та ч. 1 ст. 438 КК України – інше порушення законів війни, що виявилось у порушенні заборони на необумовлене військовою необхідністю заволодіння, привласнення комунального майна (ч. 1 ст. 53 Гаазької конвенції 1907 р., ст. 147 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 року, нормою 51 Звичаєвого МГП).

Винна особа є *уповноваженим виконавцем* волі інших осіб з числа керівників окупаційної адміністрації на здійснення привласнення відповідної категорії майна, яке знаходиться на окупованій території, що суперечить вимогам МГП. Важливо наголосити: вказане майно ще до його привласнення та переміщення на лівобережжя Херсонської області перебувало під фактичним контролем (у посесійному володінні) окупаційної адміністрації. Тому його переміщення варто розглядати *не як передачу* майна, а саме *як його привласнення*. При цьому винна особа (ОСОБА_5) діяла як уповноважений суб'єкт щодо такого привласнення завдяки раніше зайнятій ним посаді в окупаційній адміністрації, якою були обумовлені повноваження щодо управління майном. Характер такого управління, з огляду на його цілі, суперечить вимогам МГП, у зв'язку з чим його слід вважати таким, що порушує закони і звичаї війни, тобто воєнним злочином.

Ситуація 4. Внаслідок збройної атаки відбувається пошкодження або знищення майна, що перебуває під захистом міжнародного гуманітарного права. Цілком зрозуміло, що ведення бойових дій з об'єктивною необхідністю тягне за собою спричинення руйнації об'єктів матеріального світу, включно із майном, як рухомим, так і не рухомим. Абсолютно неможливим є збройний конфлікт, який не пов'язаний із заподіянням прямої майнової шкоди. У зв'язку з цим, за загальним правилом, відповідно до пп. «b» п. 5 ст. 51 Додаткового протоколу (I) забороняється збройний напад, «котрий, як можна очікувати, попутно потягне за собою втрати життя серед цивільного населення, поранення цивільних осіб та шкоду цивільним об'єктам або те й інше»¹. Водночас МГП допускає і можливість правомірного пошкодження або знищення майна. Зміст (підстави) та межі цієї можливості визначаються категорією «супутні втрати» або «супутня шкода» (англ. – *collateral damage*). У зв'язку з цим основна задача у сфері правильного правозастосування полягає у відмежування допустимого, а

¹ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів (Протокол I) : від 08.06.1977 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199 (дата звернення: 19.02.2025).

тому правомірного, знищення чи пошкодження майна в ході збройного конфлікту, та недопустимого, кримінально протиправного.

Принагідно зауважимо, що визначення допустимості та недопустимості спричинення майнової шкоди навряд чи може бути забезпечене повним, універсальним та, водночас, конкретним переліком критеріїв. Такого переліку не існує. Втім, у теорії та практиці застосування МГП прийнято оперувати принципами розрізнення, запобігання та пропорційності (сумірності), які у своїй комбінації визначають відповідні засади та узагальнені критерії допустимості застосування сили, що тягне за собою супутнє спричинення шкоди іншим об'єктам, що виходять за межі цільової установки такого застосування.

Узагальнення принципів допустимості супутньої шкоди, визначених міжнародною конвенційною та звичаєвою базою МГП дає можливість виділити три сукупні умови правомірності такої шкоди.

По-перше, базовою умовою визнання правомірності знищення або пошкодження майна є обстановка спричинення такої шкоди – атака (напад) на допустиму з точки зору МГП ціль, військову ціль.

Відповідно до норм 7–9 Звичаєвого МГП сторони конфлікту завжди повинні розрізняти цивільні об'єкти та військові цілі, а напади можуть спрямовуватися лише на військові цілі. Останні обмежуються тими об'єктами, які за своєю сутністю, розташуванням, метою чи способом використання ефективно сприяють веденню воєнних дій і чиє часткове або повне зруйнування, захоплення або нейтралізація в обставинах, що склалися на конкретний момент часу, надає явну військову перевагу. Відповідно, цивільними об'єктами є всі ті об'єкти, які не належать до військових цілей¹.

Концептуально дублює й деталізує положення Звичаєвого МГП й Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, відповідно до п. 11 розділу 2 якої *військовий об'єкт* визначається як будь-який об'єкт, який в силу свого характеру, місцезнаходження, призначення чи використання може бути застосований у воєнних діях та повне або часткове руйнування, захоплення або нейтралізація якого за існуючих в даний момент умов надає певну військову перевагу². Військовими об'єктами є:

– підрозділи збройних сил і організованих збройних формувань (особовий склад, озброєння і військова техніка), за винятком медичних формувань, санітарно-транспортних засобів, духовного персоналу та їхнього майна;

¹ Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Норми / Міжнародний комітет Червоного Хреста. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/ukr-irrc_857_henckaerts.pdf (дата звернення: 19.02.2025).

² Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 р. № 164 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text> (дата звернення: 24.03.2025).

- об'єкти (споруди, будинки, позиції, казарми, склади тощо), що використовуються або підготовлені до використання у військових цілях;
- інші об'єкти, які за своїм характером, значенням, розташуванням, призначенням або використанням можуть бути використані у воєнних діях і чиє повне або часткове зруйнування, захоплення чи нейтралізація в конкретних умовах обстановки надає явну військову перевагу¹.

Військові об'єкти вважаються законними цілями для нападу. При цьому Військовий об'єкт залишається таким навіть у випадку, якщо на ньому перебувають цивільні особи².

Тож *collateral damage* передбачає спричинення шкоди як, власне, супутньої при атаці на належні, допустимі військові цілі (військові об'єкти). Якщо шкода майну спричиняється за інших умов (наприклад, атака на цивільний об'єкт, що є явним порушенням *принципу розрізнення, вчинення нападу невибіркового характеру* (норми 7–9, 11–12 Звичаєвого МГП) або взагалі за відсутності нападу, внаслідок необережності) – вона не може вважатися правомірною.

Відповідно до ст. 48 Додаткового протоколу (I) для забезпечення поваги та захисту цивільного населення та цивільних об'єктів сторони, які конфліктують та знаходяться у районі збройного протистояння, повинні безперервно проводити різницю між цивільним населенням та комбатантами, а також між об'єктами цивільними та військовими. Об'єкти цивільного призначення у жодному разі не повинні бути метою нападу чи репресалій та у силу свого призначення повинні мати імунітет від посягання у період збройних конфліктів з боку учасників конфлікту для забезпечення життєдіяльності та існування населення як у період збройних конфліктів, так і після закінчення військових дій. При цьому згідно зі ст. 52 Додаткового протоколу (I), що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, до військових об'єктів відносяться ті, які через власний характер, розташування, призначення або використання роблять ефективний внесок у воєнні дії для досягнення бажаних результатів³.

Важливо відмітити, що в низці випадків загалом цивільні об'єкти ситуативно набувають рис законної військової цілі. Це стається тоді, коли одна зі сторін збройного конфлікту використовує цей об'єкт саме у військових цілях. В таких ситуаціях вплив на цей об'єкт набуває військового значення, здатності надати військову перевагу у конкретній обстановці. До таких об'єктів, наприклад, можливо віднести Антонівський міст, що з'єднує береги р. Дніпра в районі м. Херсона. Окупаційні війська російської федерації використовували цей міст для логістичних цілей, забезпечення свого правобережного угруповання, перекидання особового складу й техніки. У

¹ Там само.

² Там само

³ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів (Протокол I) : від 08.06.1977 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199 (дата звернення: 19.02.2025).

зв'язку з цим міст набув значення законної військової цілі, адже атака на нього потенційно давала (і дала) значну військову перевагу перед супротивником. Відтак ЗСУ правомірно нанесли по ньому бойове ураження з використанням реактивних систем залпового вогню.

По-друге, сторона, яка вдається до атаки (нападу) має вжити необхідних запобіжних заходів для мінімізації можливої шкоди будь-яким іншим об'єктам, які не є безпосередньою військовою ціллю. Примірні дії в межах запобіжних заходів описані у нормах 15–21 Звичаєвого МГП. Їх недотримання є підставою для визнання спричинення шкоди цивільному об'єкту (невійськовій цілі) як неправомірної. Звертаючись до описаного вище прикладу із ураженням Антонівського мосту, як запобіжні заходи можливо розглядати обрання конкретного часу для атаки з боку українських сил оборони, який припадав на запроваджену окупаційною адміністрацією комендантську годину¹, що унеможливлювало або, принаймні, істотно мінімізувало можливість перебування у районі бойового ураження цивільних осіб.

По-третє, за наявності попередніх двох описаних умов правомірним можна вважати тільки таке знищення або пошкодження цивільних об'єктів, майна, яке не є надмірним порівняно з очікуваною військовою перевагою (норма 14 Звичаєвого МГП)². Повсякчас має бути застосований на практиці принцип пропорційності, який передбачає, що при ураженні воєнних цілей супутня шкода (тобто шкода завдана цивільним особам чи цивільній інфраструктурі) не є надмірною у порівнянні з досягнутими воєнними цілями від атаки³.

Надмірність чи сумірність визначається ситуативно, в кожному конкретному випадку, виходячи з бойової обстановки, що склалася на момент прийняття рішення про атаку, значення атакованого і прилеглого до нього об'єктів саме для отримання військової переваги (значущість втрат ворога у живій силі, техніці, озброєнні; можливість зайняття вигідних позицій для подальшої успішної відсічі збройній агресії; мінімізація втрат серед особового складу сил оборони України, уникнення оточення тощо).

Лише при дотриманні одночасно всіх трьох описаних вище умов пошкодження або знищення майна можна вважати допустимою супутньою шкодою, а відповідні дії – правомірними. Якщо будь-яка з цих умов «випадає», не дотримується при прийнятті та реалізації рішення про атаку, внаслідок якої руйнувань (пошкоджень, знищення) зазнає майно, що не є військовою ціллю, вчинене належить кваліфікувати як воєнний злочин (ч. 1 ст. 438 КК України – «інше порушення законів та звичаїв війни»).

¹ Луценко Є. ЗСУ підтвердили удар по Антонівському мосту, але заперечили, що могли постраждати цивільні. Hromadske. 2022. 21 жовтня. URL: <https://hromadske.ua/suspilstvo/242714-budanov-rozpoviv-iaquu-mesendzer-ye-nayzakhyshchenishym> (дата звернення: 18.03.2025).

² Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Норми / Міжнародний комітет Червоного Хреста. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/ukr-irrc_857_henckaerts.pdf (дата звернення: 19.02.2025).

³ Міжнародне гуманітарне право : навчально-методичний посібник / За ред. О. В. Бігняка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 71.

Висновки. Таким чином, на кваліфікацію заволодіння комбатантом майном, що належить супротивній стороні впливають дві ключові обставини: 1) правовий статус майна, вид власності; 2) мета заволодіння таким майном. Правомірним вважатиметься таке заволодіння майном супротивної сторони, яке належить державі (державна власність супротивної сторони) *та* має на меті його використання у військових цілях. В інших випадках матиме місце воєнний злочин, передбачений ч. 1 ст. 438 КК України. Надана характеристика відповідного сегменту міжнародно-правової конвенційної бази, до якої відсилає диспозиція частини 1 вказаної статті. З'ясовано особливості кваліфікації заволодіння комбатантом майном, що належить власному війську, а також протиправних дій із майном цивільних осіб, вчинюваних в контексті збройного конфлікту.

Сформовано критерії відмежування правомірного пошкодження або знищення майна в контексті збройного конфлікту (супутня шкода) від протиправного, воєнного злочину. Для того, щоб виконати зобов'язання щодо судового переслідування тих, хто вчинив серйозні порушення МГП, держава повинна *ipso facto* провести надійні розслідування, які могли б, у разі потреби, призвести до судового переслідування¹. Проте, якщо це так, обов'язок розслідування не обмежується лише інцидентами, пов'язаними з серйозними порушеннями МГП. Держави повинні розслідувати всі інциденти, щоб визначити, чи мало місце серйозне порушення², в тому числі й ті, які імовірно можливо віднести до спричинення супутньої шкоди за наявності розумних підстав для сумніву. Також варто мати на увазі, що віднесення чи не віднесення руйнувань до категорії супутньої шкоди – це питання юридичне, а тому на рівні досудового розслідування, ґрунтуючись на усебічному дослідженні доказів, має прийматися слідчим. Однак цей напрям діяльності вимагає обов'язкового залучення експерта, акредитованого на проведення судових військових експертиз. Саме експерт має оцінити наскільки значущою є отримана військова перевага над тією шкодою, яка була спричинена внаслідок атаки, а також низку супутніх юридично значущих обставин, що можуть свідчити про наявність ознак складу відповідного злочину у діяннях комбатанта. У зв'язку з цим існує потреба у подальшому розвитку методик (їх специфікації) проведення судових військових експертиз на предмет визначення обставин спричиненої шкоди як допустимої супутньої.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі (Гаазька конвенція) :

¹ Brendan Groves, Civil-Military Cooperation in Civilian Casualty Investigations: Lessons Learned From the Azizabad Attack, 65 A. F. L. REV. 1, 41 (2010).

² Drabik M. A Duty to Investigate Incidents Involving Collateral Damage and the United States Military's Practice. *Minnesota Journal of International Law*. 2013. Vol. 22. P. 20. URL: <https://minnjl.org/wp-content/uploads/2015/04/DRABIK-Duty-to-Investigate-MJIL-Online-Vol-22-2013.pdf> (дата звернення: 25.03.2025)..

Міжнародний документ. Конвенція від 18.10.1907 р. // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 18.02.2025).

2. Актуальні проблеми господарського права: навч. посіб. / За ред. В. С. Щербини. К. : Юрінком Інтер, 2012. 528 с.

3. Бойченко Е. Г. Правове регулювання господарської діяльності військових частин Збройних Сил України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Одеса, 2015. 20 с.

4. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області. Справа № 766/6279/23 // БД «Єдиний державний реєстр судових рішень». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126269780> (дата звернення: 07.04.2025).

5. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів (Протокол I) : від 08.06.1977 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199 (дата звернення: 19.02.2025).

6. Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Норми / Міжнародний комітет Червоного Хреста. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/uk-r-irrc_857_henckaerts.pdf (дата звернення: 19.02.2025).

7. Козадаєв В. С. Поняття військового майна за законодавством України (деякі проблемні аспекти) // Проблеми цивільного права та процесу : Матр. наук.-практ. конф. Харків, 2017. С. 315–317.

8. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20.03.2025).

9. Луценко Є. ЗСУ підтвердили удар по Антонівському мосту, але заперечили, що могли постраждати цивільні. Hromadske. 2022. 21 жовтня. URL: <https://hromadske.ua/suspilstvo/242714-budanov-rozpoviv-iaquy-mesendzer-ye-nauzakhyshchenishym> (дата звернення: 18.03.2025).

10. Міжнародне гуманітарне право : навчально-методичний посібник / За ред. О. В. Бігняка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 136 с.

11. Перехоплення СБУ: кадирівці крадуть навіть у російських військових / Служба безпеки України. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=pBvXmX008uw> (дата звернення: 25.03.2025).

12. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 р. № 164 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text> (дата звернення: 24.03.2025).

13. Про правовий режим майна у Збройних Силах України : Закон України від 21.09.1999 р. № 1075-XIV. // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1075-14#Text> (дата звернення: 24.03.2025).

14. Російські окупанти «мародерять самі у себе», – перехоплення СБУ. Вечірній Київ. 2022 16 квітня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/64976/> (дата звернення: 25.03.2025).

15. Brendan Groves, Civil-Military Cooperation in Civilian Casualty Investigations: Lessons Learned From the Azizabad Attack, 65 A. F. L. REV. 1, 41 (2010).

16. Drabik M. A Duty to Investigate Incidents Involving Collateral Damage and the United States Military's Practice. *Minnesota Journal of International Law*. 2013. Vol. 22. P. 15–34. URL: <https://minnjl.org/wp-content/uploads/2015/04/DRABIK-Duty-to-Investigate-MJIL-Online-Vol-22-2013.pdf> (дата звернення: 25.03.2025).

Стаття надійшла до редакції 28.03.2025

Yurii V. ORLOV,

Doctor of Science in Law, Professor

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

SPECIFIC PROBLEMS OF QUALIFICATION OF WAR CRIMES CAUSING DAMAGE TO PROPERTY

The article is devoted to the study of the problems of qualification of war crimes that cause damage to property. It is established that the qualification of seizure by a combatant of property belonging to the opposing parties is influenced by two key features: 1) the legal status of the property, type of ownership; 2) the purpose of seizure of such property. Such seizure of property of the opposing party, which becomes the state (state property of the opposing party) and is intended to use it for military purposes, is recognized as lawful. In other cases, a war crime will occur, provided for in Part 1 of Article 1 of Article 438 of the Criminal Code of Ukraine. The characteristic of the corresponding segment of the international legal conventual framework, to which the disposition of Part 1 of the specified article refers, is given. The features of the qualification of seizure by a combatant of property belonging to his own army, as well as unlawful actions with the property of civilians committed in the context of an armed conflict, are clarified. Criteria have been developed for distinguishing lawful damage or destruction of property in the context of an armed conflict (collateral damage) from unlawful, war crime.

Keywords: war, armed conflict, qualification, tactics, interrogation, expertise, war crime, collaborative activity, contextual element, property, theft, appropriation, destruction, damage, collateral damage, criminal liability.

Юрій Володимирович ОРЛОВ,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

Андрій Миколайович ЯЩЕНКО,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

Сергій Сергійович ТЕРЕЩУК,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет імені
В. Н. Каразіна, м. Харків)

**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА МОДЕЛЬ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНО
НЕБЕЗПЕЧНИХ ДІНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПРОВАДЖЕННЯМ ГОСПОДАРСЬКОЇ
ЧИ ІНШОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ТЕРИТОРІЯХ, ЯКІ ВІДНЕСЕНІ ДО КАТЕГОРІЇ
НЕБЕЗПЕЧНИХ АБО ПОТЕНЦІЙНО НЕБЕЗПЕЧНИХ**

Стаття присвячена аналізу стану правового регулювання у сфері протимінної діяльності в Україні та пошуку шляхів підвищення ефективності діяльності з розмінування, убезпечення громадян від небезпечного впливу наслідків війни засобами кримінального законодавства

України. В результаті системного аналізу стану правового регулювання у сфері протимінної діяльності в Україні запропоновано запровадити кримінальну відповідальність за провадження господарської або іншої діяльності на територіях, які віднесені до категорії небезпечних або потенційно небезпечних. Окремо наголошено на доцільності передбачення на законодавчому рівні можливості субсидіарного кримінально-правового реагування на причетність юридичних осіб як суб'єктів господарської та іншої діяльності до порушень вимог законодавства, пов'язаних із провадженням господарської або іншої діяльності на територіях, які віднесені до категорії небезпечних або потенційно небезпечних, суть якого зводилося би до застосування щодо причетних юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, передбачених розділом XIV-I Загальної частини КК України.

Ключові слова: криміналізація, кримінальна відповідальність, господарська діяльність, протимінна діяльність, невиконання вимог, покарання, заходи кримінально-правового характеру, юридична особа, штраф, конфіскація майна, ліквідація.

Постановка проблеми. Реальна чи потенційна наявність мін, мін-пасток, протитранспортних мін, касетних боєприпасів чи будь-яких інших ВВП ускладнює життя цивільного населення, руйнує інфраструктуру та перешкоджає наданню базових послуг на Сході України, наражаючи на небезпеку цивільне населення, зокрема найбільш вразливі верстви: дітей, людей старшого віку та осіб з інвалідністю¹. У зв'язку з цим, важливого значення набуває діяльність фахівців з розмінування чисельних територій нашої держави, що містять вибухонебезпечні предмети. Ця діяльність має відповідати вимогам національних стандартів протимінної діяльності з урахуванням вимог держави щодо безпеки життя і здоров'я населення.

З цього приводу у Національній стратегії протимінної діяльності на період до 2033 року (схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28.06.2024 № 616-р) небезпідставно констатовано, що дотримання суб'єктами протимінної діяльності вимог національних стандартів у сфері протимінної діяльності та їх діяльність у єдиній системі звітності, планування та управління протимінною діяльністю мають критичний характер для забезпечення суспільної довіри, якості та ефективності протимінної діяльності як у місцевому, так і в загальнодержавному масштабі. Відсутність здійснення заходів щодо відповідальності за порушення вимог підзвітності та встановлених національних стандартів у сфері протимінної діяльності призводить до поширення таких негативних практик серед інших суб'єктів протимінної діяльності². У зв'язку з цим,

¹ Кірін Р. С. Правова основа протимінної діяльності в Україні: теоретико-прикладні аспекти. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2020. № 3. С. 12.

² Про схвалення Національної стратегії протимінної діяльності на період до 2033 року : розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28.06.2024 № 616-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2024-%D1%80#Text>.

окремого наукового осмислення потребує питання щодо доцільності запровадження кримінальної відповідальності за провадження господарської або іншої діяльності на територіях, які віднесені до категорії небезпечних або потенційно небезпечних.

Проблеми мінної небезпеки у її загальнотеоретичних аспектах були предметом наукових розвідок А. О. Гавази¹, Р. С. Кіріна², А. Ю. Ковальчука³, О. С. Півненка⁴, А. О. Трегуба⁵ та інших вчених. Окремі питання відповідальності за недотримання суб'єктами протимінної діяльності національних стандартів у сфері протимінної діяльності мимоволі були предметом наукових розвідок тих фахівців, професійна діяльність яких переважно була пов'язана із дотриманням норм адміністративного законодавства. Їх представники зокрема не виключають, що у подібних ситуаціях можуть бути наявні підстави для констатації юридичних складів адміністративних правопорушень, передбачених ст. ст. 164, 188-16 КУпАП⁶, а також передумови для настання цивільно-правової відповідальності, змістом якої є відшкодування заподіяної шкоди постраждалим особам внаслідок порушення законодавства у сфері протимінних операцій⁷.

Подібні твердження, особливо в частині «присутності» складів згаданих адміністративних правопорушень, потребують свого окремого наукового осмислення. Однак у цілому вони припустимі, оскільки ч. 1 ст. 38 Закону України «Про протимінну діяльність в Україні» задекларовано, що *«... протиправні діяння (дії чи бездіяльність) суб'єктів протимінної діяльності та (або) фахівців з розмінування, що призвели до невиконання або неналежного виконання вимог, установлених законодавством та національними стандартами у сфері протимінної діяльності»*, є передумовою для відповідальності за порушення законодавства у сфері протимінної діяльності. У свою чергу, у ч. 3 ст. 38 цього нормативно-правового акту вказано, що *«шкода, заподіяна фізичним або юридичним особам, а також навколишньому природному середовищу посадовими*

¹ Гаваза А. О. Актуальні питання навчання населення з протимінної безпеки як складова системи управління цивільною безпекою. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 15. С. 109–117; Гаваза А. О. Світовий досвід формування культури безпеки протимінної діяльності та можливість імплементації в Україні. *Науковий вісник: Державне управління*. 2021. № 1 (7). С. 40–65.

² Кірін Р. С. Правова основа протимінної діяльності в Україні: теоретико-прикладні аспекти. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3. С. 12.

³ Ковальчук А. Ю. Деякі аспекти адаптації законодавства України до законодавства ЄС з питань забезпечення безпеки. *Теорія та практика адаптації законодавства України до законодавства ЄС*: матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 8 червня 2018 року / за ред. проф. Р. С. Мельника, відпов. ред. к.ю.н. Л. Ю. Малуго. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 41–44.

⁴ Півненко О. С. Механізми реалізації державної політики подолання наслідків воєнних дій в Україні: дис. спец.: 25.00.05 / Держ. ун-т «Житомирська політехніка» МОН України. Житомир, 2024. 214 с.

⁵ Трегуб О. А. Поняття і види розмінування в Україні: нормативно-правовий контекст. *Вісник ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. Вип. 3 (107). С. 147–157.

⁶ Горбаченко Ю., Засулько С., Кришталь Т., Мельник О., Пасинчук К. Нормативно-правове регулювання діяльності у сфері цивільного захисту: Навчально-методичний посібник (збірник лекцій та матеріалів для самостійної роботи здобувачів вищої освіти). Черкаси: ЧПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2023. С. 73–84.

⁷ Кірін Р. С. Правова основа протимінної діяльності в Україні: теоретико-прикладні аспекти. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3. С. 17.

особами, керівниками суб'єктів протимінної діяльності та (або) фахівцями у сфері протимінної діяльності та розмінування внаслідок їхніх неправомірних діянь, відшкодовується у встановленому законом порядку»¹.

З іншого боку, питання про можливість настання саме кримінальної відповідальності за порушення законодавства у сфері протимінної діяльності залишається відкритим, адже, принаймні, чіткої відповіді на нього положення ч. 1 ст. 38 Закону України «Про протимінну діяльність в Україні» не надають. Тож можна зазначити, що у кримінально-правовій площині наукові розробки питань державно-владного реагування на випадки провадження господарської або іншої діяльності на територіях, які віднесені до категорії небезпечних або потенційно небезпечних, не проводилися, що й викликає особливу зацікавленість до цієї проблематики. У зв'язку з цим, з'ясування обумовленості криміналізації правопорушень у сфері господарської або іншої діяльності на територіях, які віднесені до категорії небезпечних або потенційно небезпечних, є вельми актуальним і корисним як з теоретичної, так і з практичної точки зору.

Метою цієї статті є аналіз стану правового регулювання у сфері протимінної діяльності в Україні та пошук шляхів підвищення ефективності діяльності з розмінування, убезпечення громадян від небезпечного впливу наслідків війни засобами кримінального законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Здійснений системно-правовий аналіз стану правового регулювання у сфері протимінної діяльності в Україні² засвідчив відсутність встановленого як порядку надання дозволів суб'єктам

¹ Про протимінну діяльність в Україні : Закон України від 06.12.2018 р. № 2642-VIII (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 6, ст.39). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2642-19#Text>.

² Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_379?find=1&text; Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266; Протокол про вибухонебезпечні предмети – наслідки війни до неї. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c78; Імплементативна угода між Кабінетом Міністрів України та Організацією НАТО з матеріально-технічного забезпечення і обслуговування (ОМТЗО) про утилізацію стрілецької зброї й легких озброєнь, звичайних боєприпасів та протипіхотних мін типу ПФМ-1 : Міжнародний документ від 21.09.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_024; Конвенція про маркування пластичних вибухових речовин з метою їх виявлення. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_016 ; Про протимінну діяльність в Україні: Закон України від 06.12.2018 № 2642-VIII (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 6, ст.39). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2642-19#Text> ; Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів, спрямованих на зменшення соціального, економічного та екологічного впливу вибухонебезпечних предметів на життя і діяльність населення (протимінна діяльність) та інформування населення про небезпеки вибухонебезпечних предметів : Постанова Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 р. № 186. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/186-2019-%D0%BF#Text> ; Про затвердження Правил позначення небезпек, пов'язаних з мінами та вибухонебезпечними предметами – наслідками війни : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.04.2019 р. № 372. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372-2019-%D0%BF#Text> ; Про упорядкування робіт з виявлення, знешкодження та знищення вибухонебезпечних предметів : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 грудня 1999 р. № 2294. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2294-99-%D0%BF> ; Про затвердження Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2017 р. № 1071. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1071-2017-%D0%BF>.

господарювання на здійснення (відновлення після деокупації або активного ведення бойових дій, інших чинників, пов'язаних з відсіччю збройній агресії) господарської діяльності на територіях імовірно забруднених або забруднених вибухонебезпечними предметами, так і заборони на провадження такої діяльності у вказаних умовах. Ця прогалина зумовлює до життя практику застосування ординарних порядків провадження господарської діяльності на небезпечних територіях, що нерідко призводить до інцидентів із вибухонебезпечними залишками війни, травматизму, загибеллю людей, пошкодженням та знищенням майна. Усунення ж відповідної прогалини передбачає необхідність:

а) розроблення уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері забезпечення мінної безпеки відповідного регулятивного нормативно-правового акту – порядку провадження господарської діяльності на небезпечних територіях у зв'язку з їх забрудненням або імовірним забрудненням вибухонебезпечними предметами;

б) встановлення заборони на здійснення господарської діяльності на таких територіях.

З урахуванням характеру та ступеню суспільної небезпечності нехтування вимогами мінної безпеки при провадженні господарської діяльності, відносної поширеності цих діянь, а також необхідністю забезпечення належних примусових механізмів гарантування безпечних умов господарської діяльності на небезпечних територіях, є всі підстави вважати, що необхідним і доречним способом досягнення цілей правового регулювання у аналізованій сфері є криміналізація.

Проведене дослідження ризиків, пов'язаних з вибухонебезпечними предметами, що виникають у сфері господарської діяльності на небезпечних територіях, дозволяє запропонувати таку модель кримінально-правової заборони: *«Здійснення господарської діяльності, пов'язаної з використанням земельних, лісових або водних ресурсів на територіях, не виведених з-під підозри наявності вибухонебезпечних предметів»*. Видається за доцільним сконструювати описаний склад кримінального правопорушення (*de lege ferenda*) саме як формальний задля підвищення превентивного потенціалу кримінально-правового регулювання та запобігання настанню тяжких наслідків для життя і здоров'я людей, залучених до здійснення відповідної господарської діяльності, а також сторонніх осіб. Поруч з цим, *заподіяння потерпілому середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень*, а також його *загибель* як суспільно небезпечні наслідки мають розглядатися на рівні відповідних обтяжуючих ознак кваліфікованих складів злочинів.

Окремо слід наголосити на необхідності підвищення ефективності протидії порушенням у сфері протимінної діяльності, зокрема здійсненню розмінування особами, які не мають права на провадження такої діяльності. Заходи з розмінування, які відповідно до Закону України «Про протимінну діяльність» проводяться операторами протимінної діяльності з метою ліквідації небезпек, пов'язаних із вибухонебезпечними предметами, включаючи нетехнічне та технічне обстеження територій, складення карт,

виявлення, знешкодження та (або) знищення вибухонебезпечних предметів, маркування, є діяльністю, пов'язаною із ризиком заподіяння шкоди життю і здоров'ю. У зв'язку з цим вона має здійснюватися виключно фахівцями з розмінування операторів протимінної діяльності. Втім, як засвідчує практика, громадяни України нерідко вдаються до ініціативних заходів з розмінування без дотримання не тільки вимог законодавства щодо фахового, системного підходу до цієї діяльності, але й нехтуючи мінімальними заходами особистої безпеки, а також безпеки інших осіб, які ними залучаються для надання допомоги з виявлення та знешкодження вибухонебезпечних предметів (так званих «чорних саперів»). Зі всією очевидністю, така діяльність становить загрозу для життя і здоров'я передусім тих, хто безпосередньо залучений до процесу розмінування, утилізації вибухонебезпечних предметів. Таким чином, вважаємо, що *існують необхідні та достатні підстави для криміналізації дій щодо проведення розмінування особою, яка не має права на здійснення такої діяльності.*

Під особою, яка не має права на здійснення розмінування, слід розуміти будь-яку фізичну яка провадить таку діяльність поза діяльністю юридичної особи, яка отримала в установленому порядку сертифікат оператора протимінної діяльності.

Відповідно до п. 6 Порядку реалізації експериментального проекту щодо сертифікації операторів протимінної діяльності та процесів протимінної діяльності (затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 02.02.2024 р. № 123, зі змінами і доповненнями) орган із сертифікації відповідно до національного стандарту ДСТУ 8820:2023 «Протимінна діяльність. Процеси управління. Основні положення» або національного стандарту, яким його замінено (ДСТУ 8820:2023), проводить сертифікацію таких процесів протимінної діяльності: 1) нетехнічне обстеження; 2) технічне обстеження; 3) розмінування вручну; 4) розмінування із використанням машин і механізмів; 5) застосування кінологічних розрахунків мінно-розшукової служби; 6) очищення районів ведення бойових дій; 7) розмінування акваторій; 8) знешкодження (знищення) мін/вибухонебезпечних залишків війни; 9) інформування населення про ризики, пов'язані із мінами та вибухонебезпечними залишками війни¹. Без отримання відповідного сертифікату фактично протимінну діяльність будь-якої юридичної особи слід вважати незаконною. Так само незаконною є фактично протимінна діяльність будь-якої фізичної особи поза межами процесів протимінної діяльності уповноваженої (що підтверджено відповідними сертифікатами) юридичної особи – оператором протимінної діяльності.

Водночас спектр небезпек від подібної діяльності не обмежується виключно тією потенційною шкодою, що може спричинятися життю і

¹ Про реалізацію експериментального проекту щодо сертифікації операторів протимінної діяльності та процесів протимінної діяльності : постанова Кабінету Міністрів України від 02.02.2024 р. № 123. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123-2024-%D0%BF#Text>.

здоров'ю тих осіб, які безпосередньо здійснюють обстеження, розмінування чи знешкодження (знищення) мін та інших вибухонебезпечних предметів. Не меншими є ризики для інших осіб, не залучених до відповідних процесів. З урахуванням тих небезпек, що створюються для невизначеного кола осіб, видається за доцільне визнати основним безпосереднім об'єктом відповідних суспільно небезпечних діянь саме громадську безпеку. Додатковим факультативним, на рівні основного складу – життя і здоров'я.

Також звернімо увагу, що ступінь суспільної небезпечності описаних діянь виявляє залежність від фактору групової діяльності. Ця обставина, зокрема, має місце у випадках наймання власниками підприємств (як правило, сільськогосподарських) для обстеження та розмінування земель для подальшого провадження сільськогосподарських робіт. Залучення для реалізації цієї діяльності групи неуповноважених осіб масштабує ризики для громадської безпеки, життя та здоров'я як в процесі безпосередньо розмінування, так і в процесі подальшої господарської діяльності (для інших осіб, які будуть залучені до сільськогосподарської обробки земель тощо) на тих земельних ділянках, що були фактично обстежені та розміновані особами, фаховість яких не підтверджена приналежністю до сертифікованого оператора протимінної діяльності.

Отже, як кваліфікуючу ознаку порушення порядку здійснення протимінної діяльності (*de lege ferenda*) доцільно визначити *організацію або керування діяльністю щодо проведення протимінного обстеження територій, а так само розмінування, або знешкодження (знищення) мін чи інших вибухонебезпечних предметів особами, які не мають права на здійснення такої діяльності*. Як субкваліфікуючу ознаку таких дій – *спричинення загибелі людей або інші тяжкі наслідки*.

Попри відносну поширеність описаних дій серед загальних суб'єктів кримінальних правопорушень, тобто осіб, які не залучені до системи спеціалізованої протимінної діяльності, не слід виключати можливості допущення суспільно небезпечних порушень порядку такої діяльності й серед спеціальних суб'єктів. Так, сертифікація процесів протимінної діяльності не є суцільною, здійснюється щодо окремих видів таких процесів. Тож наявність сертифікату у оператора протимінної діяльності на обстеження територій зовсім не обов'язково пов'язане з наявністю сертифікатів на розмінування та/або. І навпаки. Через це, а також враховуючи описані вище параметри суспільної небезпечності несертифікованої діяльності у сфері забезпечення мінної безпеки, самостійної кримінально-правової заборони потребують діяння, щодо:

1) здійснення службовою особою оператора протимінної діяльності з використанням службових повноважень дій з реалізації процесів протимінної діяльності (окрім інформування населення про ризики, пов'язані із мінами та вибухонебезпечними залишками війни) поза обсягом, визначеним сертифікатом відповідності такого оператора. Конструкція цього складу кримінального правопорушення, з точки зору законодавчого припущення, є формальною та не повинна вимагати настання суспільно небезпечних

наслідків. Подібний підхід, як видається, має створити додаткові стимули у справі забезпечення сертифікаційної дисципліни уповноважених операторів протимінної діяльності, недопущення її порушень як діяльності із джерелами підвищеної небезпеки. У випадку ж настання суспільно небезпечних наслідків, зокрема у виді загибелі людей або інших тяжких наслідків доцільно передбачити особливо кваліфікуючий склад в окремій частині відповідної статті;

2) *невиконання або неналежного виконання суб'єктом протимінної діяльності своїх службових обов'язків, а так само інше порушення вимог протимінної безпеки, вчинене службовою особою у сфері протимінної діяльності, що спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки.* Під іншими тяжкими наслідками в контексті цієї заборони (*de lege ferenda*), а також описаної у попередньому пункті, слід розуміти тяжкі або середньої тяжкості тілесні ушкодження, значну матеріальну шкоду або істотну шкоду довкіллю.

Не можна також не звернути увагу й на те, що під час провадження господарської діяльності або діяльності, пов'язаної з розмінуванням, такі форми професійної активності можуть здійснюватися безпосередньо відповідними уповноваженими особами суб'єктів господарської або іншої діяльності від імені та/або в інтересах юридичних осіб. Це дає підстави стверджувати, що державно-владне реагування на порушення вимог законодавства у сфері протимінної діяльності не слід обмежувати кримінальною відповідальністю лише винних уповноважених фізичних осіб. На наше переконання, таке реагування мало би додатково зводитися й до правової відповідальності юридичних осіб, причетних до вчинення їх уповноваженими особами запропонованих до криміналізації протиправних посягань. Суть такої правової відповідальності полягала би у застосуванні щодо відповідних юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, передбачених розділом XIV-І Загальної частини КК України.

Зокрема, у випадках здійснення уповноваженою особою юридичної особи професійної активності на небезпечних територіях, яка підпадала під ознаки запропонованої забороненої господарської діяльності, щодо такої юридичної особи мали б застосовуватися заходи кримінально-правового характеру у вигляді штрафу (ст. 96-7 КК України) та тимчасових обмежень діяльності юридичної особи чи тимчасових обмежень в отриманні прав та/або переваг, що передбачені ст. 96-10-1 КК України. Кримінально-правовими наслідками причетності юридичної особи до порушення порядку здійснення безпосередньо протимінної діяльності у визначених законом випадках цілком могла би стати ліквідація та, як наслідок, конфіскація майна юридичної особи (ст. 96-9, 96-8 КК України).

Подібні міркування не є безпідставними. Окремими дослідниками звертається увага на те, що відповідальність за порушення вимог законодавства у сфері протимінної діяльності, як правило, лягає на організацію протимінної діяльності, яка виконує завдання з розмінування. Зокрема, нормативна база протимінної діяльності передбачає, що

організація несе відповідальність за збитки, якщо аварії, що виникли внаслідок пропущених мін, були спричинені навмисним або злочинним проступком, грубою недбалістю, необережним проступком, свідомою, кричущою байдужістю до прав або безпеки особи, яка постраждала, або якщо організація грубо відступила від узгодженого підходу до звільнення землі¹. Водночас, на наше переконання, вказане загальнотеоретичне положення щодо цивільно-правової відповідальності юридичних осіб за порушення законодавства у сфері протимінної діяльності не виключено, що зазвичай носить декларативний характер. Тож закріплення на законодавчому рівні можливості субсидіарного державно-владного реагування на причетність юридичних осіб до порушень вимог законодавства, пов'язаних із провадженням господарської або іншої діяльності на територіях, які віднесені до категорії небезпечних або потенційно небезпечних, лише би сприяло більш ефективній і дієвій реалізації положень ч. 3 ст. 38 Закону України «Про протимінну діяльність в Україні», спрямованих на відшкодування за рахунок фондів відповідних юридичних осіб тієї шкоди, яка заподіяна фізичним або юридичним особам, а також навколишньому природному середовищу порушниками законодавства у сфері протимінної діяльності.

Висновки. Узагальнення вищевикладених міркувань дає підстави для висунення пропозицій щодо наступних доповнень КК України:

– у статті 96-3:

перше речення пункту п'ятого частини першої після слів «передбачене статтями ...» доповнити цифрами «203-3», а після цифр «255» доповнити словами та цифрами «частинами другою – четвертою статті 270-3»;

– у статті 96-9:

частину першу після цифр «258-258-6» доповнити словами та цифрами «частинами другою – четвертою статті 270-3»;

– розділ VII Особливої частини доповнити статтею 203-3 такого змісту:

«Стаття 203-3. Здійснення господарської діяльності на небезпечних територіях

1. Здійснення господарської діяльності, пов'язаної з використанням земельних, лісових або водних ресурсів на територіях, не виведених з-під підозри наявності вибухонебезпечних предметів, –

карається штрафом від п'яти тисячі до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, якщо вони спричинили заподіяння потерпілому середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень, –

карається штрафом від десяти тисяч до п'ятнадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та позбавленням волі на

¹ Постконфліктні протимінні дії / Національний університет біоресурсів і природокористування України. URL : <https://nubip.edu.ua/node/107513>.

строк до п'яти років.

3. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, якщо вони спричинили загибель людини, –

карається штрафом від десяти п'ятнадцяти до двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років»;

–розділ IX Особливої частини доповнити статтею 270-3 такого змісту:

«Стаття 270-3. Порушення порядку здійснення протимінної діяльності

1. Проведення протимінного обстеження територій, а так само розмінування, або знешкодження (знищення) мін чи інших вибухонебезпечних предметів, вчине особою, яка не має права на здійснення такої діяльності, –

карається штрафом від однієї тисячі до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або обмеженням волі на строк до трьох років.

2. Організація або керування діяльністю щодо проведення протимінного обстеження територій, а так само розмінування, або знешкодження (знищення) мін чи інших вибухонебезпечних предметів особами, які не мають права на здійснення такої діяльності, –

карається штрафом від однієї п'яти до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або обмеженням волі на строк до трьох років.

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

3. Здійснення службовою особою оператора протимінної діяльності з використанням службових повноважень дій з реалізації процесів протимінної діяльності (окрім інформування населення про ризики, пов'язані із мінами та вибухонебезпечними залишками війни) поза обсягом, визначеним сертифікатом відповідності такого оператора, –

караються позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до двох років.

4. Дії, передбачені частинами другою або третьою цієї статті, а так само невиконання або неналежне виконання суб'єктом протимінної діяльності своїх службових обов'язків чи інше порушення вимог протимінної безпеки, вчинене службовою особою у сфері протимінної діяльності, що спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки, –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до двох років або без такого».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гаваза А. О. Актуальні питання навчання населення з протимінної безпеки як складова системи управління цивільною безпекою. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 15. С. 109–117.

2. Гаваза А. О. Світовий досвід формування культури безпеки протимінної діяльності та можливість імплементації в Україні. *Науковий вісник: Державне управління*. 2021. № 1 (7). С. 40–65.

3. Горбаченко Ю., Засулько С., Кришталь Т., Мельник О., Пасинчук К. Нормативно-правове регулювання діяльності у сфері цивільного захисту: Навчально-методичний посібник (збірник лекцій та матеріалів для самостійної роботи здобувачів вищої освіти). Черкаси: ЧПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2023. 158 с.

4. Імплементативна угода між Кабінетом Міністрів України та Організацією НАТО з матеріально-технічного забезпечення і обслуговування (ОМТЗО) про утилізацію стрілецької зброї й легких озброєнь, звичайних боєприпасів та протипіхотних мін типу ПФМ-1 : Міжнародний документ. Угода від 21.09.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_024;

5. Кірін Р. С. Правова основа протимінної діяльності в Україні: теоретико-прикладні аспекти. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3. С. 12–20.

6. Ковальчук А. Ю. Деякі аспекти адаптації законодавства України до законодавства ЄС з питань забезпечення безпеки. *Теорія та практика адаптації законодавства України до законодавства ЄС*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 8 червня 2018 року / за ред. проф. Р.С. Мельника, відпов. ред. к.ю.н. Л.Ю. Малюга. К.: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 41–44.

7. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію : Міжнародний документ ООН. Конвенція від 10.10.1980 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266.

8. Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення : Міжнародний документ ООН. Конвенція від 18.09.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_379?find=1&text.

9. Конвенція про маркування пластичних вибухових речовин з метою їх виявлення : Міжнародний документ Міжнародної організації цивільної авіації. Конвенція від 01.03.1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_016.

10. Півненко О. С. Механізми реалізації державної політики подолання наслідків воєнних дій в Україні : дис. спец.: 25.00.05 / Держ. ун-т «Житомирська політехніка» МОН України. Житомир, 2024. 214 с.

11. Постконфліктні протимінні дії / Національний університет біоресурсів і природокористування України. URL : <https://nubip.edu.ua/node/107513>.

12. Про затвердження Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України : постанова Кабінету Міністрів

України від 13.12.2017 р. № 1071. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1071-2017-%D0%BF>.

13. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів, спрямованих на зменшення соціального, економічного та екологічного впливу вибухонебезпечних предметів на життя і діяльність населення (протимінна діяльність) та інформування населення про небезпеки вибухонебезпечних предметів : постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. № 186. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/186-2019-%D0%BF#Text>.

14. Про затвердження Правил позначення небезпек, пов'язаних з мінами та вибухонебезпечними предметами – наслідками війни : постанова Кабінету Міністрів України від 17.04.2019 р. № 372. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372-2019-%D0%BF#Text>.

15. Про протимінну діяльність в Україні : Закон України від 06.12.2018 № 2642-VIII (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 6, ст.39). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2642-19#Text>.

16. Про реалізацію експериментального проекту щодо сертифікації операторів протимінної діяльності та процесів протимінної діяльності : постанова Кабінету Міністрів України від 02.02.2024 р. № 123. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123-2024-%D0%BF#Text>.

17. Про схвалення Національної стратегії протимінної діяльності на період до 2033 року : розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28.06.2024 р. № 616-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2024-%D1%80#Text>.

18. Про упорядкування робіт з виявлення, знешкодження та знищення вибухонебезпечних предметів : постанова Кабінету Міністрів України від 11.12.1999 р. № 2294. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2294-99-%D0%BF>.

19. Протокол про вибухонебезпечні предмети – наслідки війни : Міжнародний документ ООН. Протокол від 28.11.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c78;

20. Трегуб О. А. Поняття і види розмінування в Україні: нормативно-правовий контекст. *Вісник ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. Вип. 3 (107). С. 147–157.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2025

Yurii V. ORLOV,

Doctor of Science in Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Andrii M. YASHCHENKO,

Doctor of Law, Professor

(Kharkov National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Serhiy S. TERESHCHUK,

PhD in Law

(V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine)

THEORETICAL AND LEGAL MODEL OF CRIMINALIZATION OF SOCIALLY DANGEROUS ACTS RELATED TO THE CONDUCT OF ECONOMIC OR OTHER ACTIVITIES IN TERRITORIES THAT ARE ASSIGNED TO THE CATEGORY OF DANGEROUS OR POTENTIALLY DANGEROUS

The article is devoted to the analysis of the legal regulation of mine action in Ukraine and the search for ways to improve the efficiency of mine action and protect citizens from the dangerous effects of the consequences of war by means of criminal legislation of Ukraine. Based on the results of the systemic legal analysis of the legal regulation of mine action in Ukraine, the author proposes to introduce criminal liability for conducting economic or other activities in the territories classified as dangerous or potentially dangerous. The author also emphasises the expediency of providing at the legislative level for the possibility of a subsidiary criminal law response to the involvement of legal entities as economic and other entities in violations of the requirements of legislation related to the conduct of economic or other activities in the territories classified as dangerous or potentially dangerous, the essence of which would be to apply to the involved legal entities the criminal law measures provided for in Section XIV-I of the General Part of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: *criminalization, introduction of criminal liability, economic activity, mine action, demining, non-compliance, improper compliance, criminal liability, punishment, criminal law measures, legal entity, fine, confiscation of legal entity property, liquidation of a legal entity, additional (non-financial) criminal law measures.*

Микола Леонідович ПАХНІН,
доктор юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

Вячеслав Павлович ЄМЕЛЬЯНОВ,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Стаття присвячена виявленню суперечливих положень у чинному законодавстві про кримінальну відповідальність, що містяться в нормах, спрямованих на захист діяльності засобів масової інформації, та розробці пропозицій щодо вдосконалення цих правових положень та правозастосовної практики. Встановлено, що зміни до КК України, внесені Законом України від 14 травня 2015 року № 421-VIII, у кількох положеннях не відповідають принципам криміналізації суспільно небезпечних діянь, що створює суперечності в чинному кримінальному законодавстві. Зокрема, принцип системної правової узгодженості порушується тим, що статті 345-1, 347-1, 348-1 та 349-1 КК розміщені в розділі XV Особливої частини, тоді як положення про перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (ст. 171 КК) залишається в розділі V Особливої частини. Крім того, не

дотримуються принцип системної правової узгодженості та принцип пропорційності заборон, оскільки спеціальне положення про посягання на життя журналіста (ст. 348-1 КК) передбачає менш суворе покарання, ніж відповідна загальна норма (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК). Пропонуються шляхи удосконалення закону про кримінальну відповідальність.

Ключові слова: кримінальне законодавство, захист діяльності засобів масової інформації, суперечності в законодавстві, вдосконалення закону.

Постановка проблеми. Важливість кримінально-правового захисту діяльності засобів масової інформації обумовлена їх особливим статусом як «четвертої гілки влади». Зазначений вектор отримав розвиток після прийняття у 2001 році нового Кримінального кодексу України. Саме в ньому вперше з'явилася норма про кримінальну відповідальність за перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (ст. 171 КК), а Законом України від 14 травня 2015 року № 421-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів» КК України був доповнений статтями 345-1 («Погроза або насильство щодо журналіста»), 347-1 («Умисне знищення або пошкодження майна журналіста»), 348-1 («Посягання на життя журналіста»), 349-1 («Захоплення журналіста як заручника»).

Одразу ж після введення в Кодекс нових статей 345-1, 347-1, 348-1, 349-1 в науковій літературі виникли питання стосовно доцільності та наукової обґрунтованості цієї законодавчої новели.

Питання кримінально-правового захисту діяльності засобів масової інформації розглядалися багатьма авторами, але найбільш помітними виявляються праці С. Я. Лихової, В. І. Павликівського, Є. О. Письменського.

Значний внесок у розроблення цього напряму наукових досліджень зробив В. І. Павликівський. Автор провів аналіз підстав та принципів криміналізації суспільно небезпечних посягань на свободу слова та професійну діяльність журналістів, запропонував класифікацію з розподілом кримінально-правових норм на загальну (ст. 171 КК) та спеціальні (статті 345-1, 347-1, 348-1, 349-1 КК), а також сформулював низку інноваційних положень та пропозицій¹.

На думку С. Я. Лихової, внесені Законом України від 14.05.2015 р. кримінально-правові норми є нормами-двійниками, які порушують принцип, згідно з яким спеціальна норма має містити більш сувору санкцію, ніж загальна, тому від цих норм слід взагалі відмовитись².

Зазначену позицію підтримує Є. О. Письменський, який стверджує, що тут відбулася помилкова криміналізація у виді її надмірності, оскільки

¹ Павликівський В. І. Кримінально-правове забезпечення свободи слова та професійної діяльності журналістів в Україні. Харків : Панов, 2016. 486 с.

² Лихова С. Я. Криміналізація суспільно небезпечних діянь проти журналістів як приклад порушення структурності кримінального закону // Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності : матер. Міжнар. наук.-практ.конф., 8–9 жовтня 2015 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2015. С. 270–274.

кримінальна відповідальність за більшість діянь, вчинюваних стосовно журналістів, передбачена загальними кримінально-правовими нормами¹.

Отже, *наша гіпотеза* полягає у тому, що положення стосовно кримінально-правового захисту діяльності засобів масової інформації не повною мірою відповідають науково обґрунтованим принципам криміналізації діянь, тому виявлення складових зазначеної невідповідності та пропозиції щодо вдосконалення кримінального закону є *основною метою* цієї статті. *Додатковою метою* є виявлення та характеристика недоліків, які притаманні іншим положенням з цієї проблематики.

Виклад основного матеріалу. Питання щодо підстав та принципів криміналізації суспільно небезпечних діянь докладним чином розроблені сучасною кримінально-правовою наукою², однак, нажаль, нерідко ігноруються при розробці багатьох законодавчих новел. Саме наукового підходу бракує законодавцю в питаннях реформування чинних нормативних актів в інформаційній сфері, що призводить до помилок та надмірного регулювання. Так, останні зміни в кримінальному законодавстві щодо посилення відповідальності за посягання на журналістів не лише не полегшило їх роботу, а й суттєво ускладнило питання правової оцінки посягань на права та свободи журналістів³. Зазначені зміни в низці положень не відповідають багатьом принципам криміналізації, особливо таким як принцип домірності позитивних і негативних наслідків криміналізації, принцип системно-правової несуперечливості, принцип безпробільності та ненадмірності заборони, принцип визначеності та єдності термінології.

Перш за все звертає на себе увагу такий алогізм. Після змін, внесених в Кодекс Законом України № 421-VIII від 14 травня 2015 р., назва Розділу XV Особливої частини КК має таку редакцію: «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів». Тобто у цьому розділі, виходячи з його назви, повинні міститися всі склади кримінальних правопорушень, вчинюваних проти журналістів. Тому незрозуміло, чому у такому випадку у Розділі V Особливої

¹ Письменський Є. О. Журналістська діяльність в аспекті завдань кримінального права // Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 8–9 жовтня 2015 р./ редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2015. С. 151–155.

² Див. докладніше: Ємельянов В. П. Кримінальне право України. Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. Харків : Право, 2018. С. 12–17; Семикін М. В. Створення терористичної групи чи терористичної організації: кримінально-правове дослідження: монографія. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. С. 14–35; Дзундза В. В. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2005. С. 30–70; Орел Ю. В. Кримінальна відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації виправної установи: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2008. С. 28–58; Гуренко Д. Ю. Кримінальна відповідальність за посягання на життя працівника правоохоронного органу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2011. С. 63–85; Бандурка І. О. Злочини проти моральності у сфері статевих стосунків : монографія. Харків : Золота миля, 2012. С. 67–75; Ємельянов М. В. Кримінальна відповідальність за шахрайство : монографія. Харків : Право, 2014. С. 49–56.

³ Пахнін М. Л. Кримінологічний захист засобів масової інформації: феноменологія та механізм забезпечення: дис. ...докт. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2023. С. 29.

частини КК «Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини» залишилися положення ст. 171 КК (Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів). При таких обставинах було б доцільно ст. 171 КК виключити з Кодексу, а її положення відновити у Розділі XV поряд з такими статтями як ст. 343 КК (Втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, судового експерта, працівника державної виконавчої служби, приватного виконавця), ст. 344 КК (Втручання у діяльність державного діяча) за номером ст. 343-1 КК. У цьому переконують також положення ст. 376 КК (Втручання в діяльність судових органів) та ст. 397 КК (Втручання в діяльність захисника чи представника особи), які розташовані саме у Розділі XVIII Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення проти правосуддя», де містяться ознаки всіх діянь, у тому числі погрози або насильства, умисного знищення або пошкодження майна, посягання на життя, спрямованих проти цих осіб (статті 377, 378, 379, 398, 399, 400 КК). Отже, лише норма про перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (ст. 171 КК) залишилася окремо передбаченою від всіх інших норм, спрямованих на кримінально-правовий захист діяльності журналістів, тоді як у всіх інших випадках норми, що встановлюють відповідальність за перешкоджання, вплив, втручання щодо діяльності певних осіб (статті 343, 344, 376, 397 КК), розташовані у тому же розділі Особливої частини КК, в якому містяться норми, що передбачають відповідальність за всі інші діяння проти цих осіб. Така ситуація свідчить про невідповідність зазначеного положення такому принципу криміналізації як принцип системно-правової несуперечливості.

Водночас багато питань з позиції відповідності принципам криміналізації викликають і самі знов введені в КК України, спрямовані на посилення відповідальності за посягання на журналістів, особливо передбачений ст. 348-1 КК склад посягання на життя журналіста, який має такий зміст:

«Вбивство або замах на вбивство журналіста, його близьких родичів або членів сім'ї у зв'язку із здійсненням цим журналістом законної професійної діяльності –

караються позбавленням волі на строк від дев'яти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі»¹.

Положення ст. 348-1 КК є спеціальною нормою стосовно загальної норми, якою тут виявляються положення п. 8 ч. 2 ст. 115 КК, де встановлюється відповідальність за умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку. Згідно з абз. 1 п. 12 постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» відповідальність за п. 8 ч. 2 ст. 115 КК настає, якщо злочин вчинено з метою не допустити чи перепинити правомірну

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

діяльність потерпілого у зв'язку з виконанням ним зазначеного обов'язку, змінити характер останньої, а так само з мотивів помсти за неї незалежно від часу, що минув з моменту виконання потерпілим своїх обов'язків до вбивства¹. При цьому за діяння, вказане у п. 8 ч. 2 ст. 115 КК санкція цієї частини статті передбачає покарання у виді позбавлення волі строком від десяти до п'ятнадцяти років або довічного позбавлення волі. Тобто мінімальний строк покарання у загальній нормі становить *десять* років позбавлення волі, а у спеціальній нормі (ст. 348-1 КК), яка повинна бути спрямована на посилення відповідальності за таке ж діяння, мінімальний строк покарання у виді *дев'яти* років позбавлення волі (!). Це, безумовно, не могло не породити в науковій літературі багато критичних зауважень та висновків стосовно того, що такі норми є абсолютно зайвими та безглуздими нормами-двійниками. До того ж це стосується не тільки норми про посягання на життя журналіста, але й інших спеціальних норм, які встановлюють відповідальність за посягання на життя певних осіб. Всього в КК України міститься сім таких норм, які передбачають наступні покарання:

1) посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК) – карається позбавленням волі на строк від *десяти* до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі;

2) посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону (ст. 348 КК) – карається позбавленням волі на строк від *дев'яти* до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі;

3) посягання на життя журналіста (ст. 348-1 КК) – карається позбавленням волі на строк від *дев'яти* до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі;

4) посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя (ст. 379 КК) – карається позбавленням волі на строк від *восьми* до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі;

5) посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400 КК) – карається позбавленням волі на строк від *восьми* до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі;

6) умисне вбивство начальника або іншої особи, яка виконує обов'язки з військової служби (ч. 5 ст. 404 КК) – карається позбавленням волі на строк від *десяти* до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі;

7) посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443 КК) – карається позбавленням волі на строк від *восьми* до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі.

¹ Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text>.

Як бачимо, жодна спеціальна норма не передбачає покарання більш суворе, ніж це встановлено у загальній нормі. Навпаки, більшість з них (статті 348, 348-1, 379, 400, 443 КК), передбачають менш суворе покарання, ніж у загальній нормі. Тоді в чому їх сенс?

Ще більш нівелюють потрібність у таких нормах положення абз. 5 п. 12 постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи», де вказується, що умисне вбивство або замах на вбивство осіб, вказаних у спеціальних нормах, належить кваліфікувати за цими спеціальними нормами, але якщо умисне вбивство зазначених осіб або замах на нього вчинені за інших обтяжуючих обставин, передбачених ч. 2 ст. 115 КК, дії винної особи додатково кваліфікуються і за відповідними пунктами цієї статті¹. Виходить, що лише один пункт (п. 8) з передбачених у ч. 2 ст. 115 КК охоплюється ознаками всіх спеціальних норм, а наявність будь-якої іншої обтяжуючої обставини при посяганні на життя цих осіб потребує додаткової кваліфікації за відповідними пунктами ч. 2 ст. 115 КК. Більш того, при призначенні покарання пріоритет у цьому випадку буде за загальною нормою, оскільки згідно з ч. 2 ст. 70 КК при складанні покарань остаточне покарання за сукупністю кримінальних правопорушень визначається в межах, встановлених санкцією статті (частини статті), яка передбачає більш суворе покарання.

Слід також зауважити, що в цих спеціальних нормах штучно змінена ієрархія цінності охоронюваних кримінальним законом об'єктів посягання, бо в якості ознак основного об'єкта визнається професійна діяльність вказаних тут осіб, а в якості додаткового – життя певних осіб. Але з таким визначенням ознак основного та додаткового об'єкта важко погодитись, оскільки у ст. 3 Конституції України вказується, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю»².

Отже, немає необхідності у тому, щоб передбачати у Кодексі спеціальні норми про посягання на життя певних осіб, якщо встановлені в них санкції не є більш суворими, ніж у загальній нормі, бо при таких обставинах вони не відповідають таким принципам криміналізації як принцип системно-правової несуперечливості та принцип ненадмірності заборони. Такі спеціальні норми слід або виключити з Кодексу, або вдосконалити санкції загальної та спеціальних норм таким чином, щоб санкція загальної норми була менш суворою, ніж санкції спеціальних норм.

Що ж стосується нових статей 345-1, 347-1, 349-1 КК, то їх санкції у порівнянні з санкціями відповідних загальних норм про кримінальну відповідальність за діяння проти життя та здоров'я особи (статті 121, 122,

¹ Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text>.

² Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254-к. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

125, 129 КК), проти власності (статті 194, 195 КК), проти волі, честі та гідності особи (ст. 147 КК) в цілому є більш суворими і не викликають зауважень. Деякі неузгодженості між загальними та спеціальними нормами виявляються лише стосовно відповідальності за заподіяння середньої тяжкості або тяжкого тілесного ушкодження за обтяжуючими обставинами.

Зокрема, у ч. 2 ст. 345-1 КК встановлюється відповідальність за умисне заподіяння журналісту, його близьким родичам чи членам сім'ї побоїв, легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень у зв'язку із здійсненням цим журналістом законної професійної діяльності та передбачається покарання у виді обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк, а в ч. 3 ст. 345-1 КК – за умисне заподіяння вказаним особам тяжкого тілесного ушкодження та передбачається покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років. В якості кваліфікуючої ознаки у ч. 4 ст. 345-1 КК стосовно діянь, передбачених у частинах 1, 2 або 3 цієї статті, має місце лише одна – вчинення зазначених діянь організованою групою, що карається позбавленням волі на строк від семи до чотирнадцяти років. Тоді як згідно з ч. 2 ст. 122 КК якості кваліфікуючих ознак умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження визначені ті самі дії, вчинені з метою залякування потерпілого або його родичів чи примусу до певних дій або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості та передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років. Виходить, що наявність вказаних у ч. 2 ст. 122 КК кваліфікуючих ознак в умисному заподіянні середньої тяжкості тілесного ушкодження зазначеним у ч. 2 ст. 345-1 КК особам створює ситуацію, що загальна норма в цієї частині опиняється більш суворою, ніж спеціальна. Те ж стосується й кваліфікуючих ознак, передбачених у ч. 2 ст. 121 КК, а саме – умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене способом, що має характер особливого мучення, або вчинене групою осіб, а також з метою залякування потерпілого або інших осіб, чи з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, або вчинене на замовлення, або таке, що спричинило смерть потерпілого, при наявності яких передбачається покарання у виді позбавлення волі строком від семи до десяти років. Тобто санкція загальної норми частково є більш суворою, ніж санкція ч. 3 ст. 345-1 КК, за рахунок передбаченого в них мінімального строку покарання.

Вказану суперечливість загальних та спеціальних норм можливо подолати шляхом застосування щодо зазначених випадків вищезгаданих положень абз. 5 п. 12 постанови Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2002 № 2 стосовно кваліфікації умисного вбивства або замаху на вбивство певних осіб за сукупністю спеціальної та загальної норм, якщо спеціальна норма не передбачає тих обтяжуючих обставин, які мають місце у загальній нормі, і це впливає на розмір покарання. У цьому зв'язку вважаємо за доцільне такі положення поширити на всі випадки подібного співвідношення загальних та спеціальних норм, про що конкретно вказати у присвяченій цим загальним питанням постанові Пленуму Верховного Суду України від 4 червня 2010 р. № 7 «Про практику застосування судами

кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки». Зокрема, в абз. 3 п. 12 цієї постанови вказується: «Якщо за певне діяння передбачена відповідальність загальною і спеціальною (за об'єктом посягання, суб'єктом злочину тощо) нормами Особливої частини КК, таке діяння кваліфікується, як правило, за спеціальною нормою Особливої частини КК і додаткової кваліфікації за загальною нормою не потребує»¹. Отже, враховуючи те, що тут рекомендовано здійснювати саме таким чином кваліфікацію «як правило» (а правило може мати винятки), та з урахуванням вищерозглянутих положень постанови Пленуму від 07.02.2003 № 2 пропонуємо доповнити абз. 3 п. 12 постанови Пленуму Верховного Суду України від 04.06.2010 № 7 таким текстом: «Але якщо спеціальна норма не містить тих обтяжуючих обставин, що мають місце у загальній нормі, у зв'язку з чим санкція загальної норми передбачає більш суворе покарання, ніж санкція спеціальної норми, дії винної особи додатково кваліфікуються і за загальною нормою».

Суттєву суперечливість у законі про кримінальну відповідальність знов введені статті 345-1, 347-1, 348-1 і 349-1 КК породили ще й тим, що в них в якості потерпілих осіб вказуються *журналіст, його близькі родичі або члени сім'ї*, тоді як в інших однотипних спеціальних нормах (статті 343, 345, 347, 348, 349, 377, 378, 379, 398, 399, 400 КК) в якості потерпілих вказуються лише визначені в них особи та *їх близькі родичі*. У чинному законодавстві немає визначення поняття «близькі родичі», але воно визначено в абз. 3 п. 12 постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи»² та в абз. 2 п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності»³, згідно з якими близькими родичами визнаються батьки, подружжя, діти, рідні брати і сестри, дід, баба, внуки. Поняття «близькі родичі чи члени сім'ї» визначено у п.1 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України та охоплює наступне коло осіб: чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним буттям і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі⁴. З

¹ Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки : постанова Пленуму Верховного Суду України від 04.06.2010 р. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-10#Text>.

² Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text>.

³ Про судову практику в справах про злочини проти власності : постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 р. № 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09#Text>.

⁴ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

іншого боку, у цьому ж оновленому Розділі XV Особливої частини КК міститься ст. 350 КК, в якій встановлюється відповідальність за погрози або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, а також вчинення таких дій щодо їх *близьких*. Тобто тут використовується поняття ще більш широке, ніж поняття «близькі родичі чи члени сім'ї», бо поняттям «близькі» охоплюється будь-яка особа, якщо такою її визначає потерпілий і погрози або насильство щодо якої впливають на його поведінку чи рішення (наприклад, родич, який не відноситься до близьких родичів або членів сім'ї, наречений та наречена, колишнє подружжя, що підтримують стосунки з метою виховання дітей). Отже, наявність у Кодексі різних за обсягом термінів стосовно близьких до потерпілого осіб не відповідає не тільки таким принципам криміналізації як принцип системно-правової несуперечливості, принцип безпрогальності та принцип визначеності та єдності термінології, а також не відповідає такому одному з основоположних принципів кримінального права як принцип справедливості, оскільки незрозуміло, чому близькі особи одних потерпілих більш захищені кримінально-правовими нормами, а близькі особи інших потерпілих опинилися менш захищеними. На цю проблематику вже зверталася увага у науковій літературі¹ і було запропоновано замість цього термінологічного різноманіття у всіх статтях, що передбачають ознаки посягання на потерпілого чи пов'язаних з ним осіб, використовувати єдиний універсальний термін – «близькі» («близькі особи»).

Висновки. Кримінально-правові норми, спрямовані на захист діяльності засобів масової інформації не є досконалими, у низці положень не відповідають принципам криміналізації суспільно небезпечних діянь, особливо таким як принцип домірності позитивних і негативних наслідків криміналізації, принцип системно-правової несуперечливості, принцип безпрогальності та ненадмірності заборони, принцип визначеності та єдності термінології. Це потребує додаткових комплексних наукових досліджень зазначених законодавчих положень з метою їх вдосконалення та поліпшення правозастосовної практики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бандурка І. О. Злочини проти моральності у сфері статевих стосунків: монографія. Харків : Золота миля, 2012. 312 с.
2. Гуренко Д. Ю. Кримінальна відповідальність за посягання на життя працівника правоохоронного органу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2011. 211 с.
3. Дзундза В. В. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2005. 226 с.

¹ Ємельянов В. П. Окремі проблеми застосування нового Кримінального кодексу України. *Право України*. 2002. № 9. С. 109–111.

4. Ємельянов В. П. Кримінальне право України. Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. Харків : Право, 2018. 142 с.
5. Ємельянов М. В. Кримінальна відповідальність за шахрайство: монографія. Харків : Право, 2014. 173 с.
6. Ємельянов В. П. Окремі проблеми застосування нового Кримінального кодексу України. *Право України*. 2002. № 9. С. 109–111.
7. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254-к. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
8. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
9. Лихова С. Я. Криміналізація суспільно небезпечних діянь проти журналістів як приклад порушення структурності кримінального закону // Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності : матер. Міжнар. наук.-практ.конф., 8–9 жовтня 2015 р./ редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2015. С. 270–274.
10. Орел Ю. В. Кримінальна відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації виправної установи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2008. 221 с.
11. Павликівський В. І. Кримінально-правове забезпечення свободи слова та професійної діяльності журналістів в Україні. Харків : Панов, 2016. 486 с.
12. Пахнін М. Л. Кримінологічний захист засобів масової інформації: феноменологія та механізм забезпечення: дис. ...докт. юрид наук : 12.00.08. Харків, 2023. 452 с.
13. Письменський Є. О. Журналістська діяльність в аспекті завдань кримінального права // Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності : матер. Міжнар. наук.-практ.конф., 8 – 9 жовтня 2015 р./ редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2015. С. 151–155.
14. Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки : постанова Пленуму Верховного Суду України від 04.06.2010 р. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-10#Text>.
15. Про судову практику в справах про злочини проти власності : постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 р. № 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09#Text>.
16. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text>.
17. Семикін М. В. Створення терористичної групи чи терористичної організації: кримінально-правове дослідження: монографія. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. 145 с.

Стаття надійшла до редакції 20.03.2025

Mykola L. PAHNIN,

Doctor of Science in Law, Associate Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Viacheslav P. YEMELIANOV,

Doctor of Science in Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CRIMINAL LAW PROTECTION OF MEDIA ACTIVITIES

The article is devoted to identifying contradictory provisions in the current criminal liability law contained in the norms aimed at protecting mass media activities and developing proposals for improving these legal provisions and law enforcement practices.

It has been established that the amendments to the Criminal Code of Ukraine introduced by the Law of Ukraine dated May 14, 2015, No. 421-VIII, in several provisions do not comply with the principles of criminalizing socially dangerous acts, thereby creating contradictions in the current criminal legislation.

In particular, the principle of systemic legal consistency is violated by the fact that the new Articles 345-1, 347-1, 348-1, and 349-1 of the Criminal Code are placed in Section XV of the Special Part of the Criminal Code, while the provisions on obstructing the lawful professional activities of journalists (Article 171 of the Criminal Code) remain in Section V of the Special Part. It would be more appropriate to exclude Article 171 from the Code and incorporate its provisions into a new Article 343-1 of the Criminal Code.

Furthermore, the principle of systemic legal consistency and the principle of proportionality of prohibitions are not upheld, as the special provision on the attempted murder of a journalist (Article 348-1 of the Criminal Code) prescribes a less severe penalty than the corresponding general provision (paragraph 8 of Part 2 of Article 115 of the Criminal Code). To address this, it is proposed that the penalty under the general provision should be less severe than that under the special provision. Additionally, certain inconsistencies between general (Articles 121, 122 of the Criminal Code) and special (Parts 2 and 3 of Article 345-1 of the Criminal Code) norms have been identified in cases involving the imposition of penalties for inflicting moderate or severe bodily harm under aggravating circumstances. Therefore, it is proposed to supplement paragraph 12, subparagraph 3, of the Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine dated June 4, 2010, No. 7 with the following text: if a special provision does not include the aggravating circumstances specified in the general provision, resulting in the general provision prescribing a more severe punishment than the special provision, the offender's actions should be additionally qualified under the general provision.

The principles of systemic legal consistency, completeness, clarity, and uniformity of terminology are also violated in cases where provisions addressing liability for offenses against both the victim and related persons use different terminology for the latter in various articles—such as "close relatives", "close relatives or family members", and "close persons." Therefore, it is proposed that all such provisions of the law use a single universal term: "close persons."

Key words: *criminal legislation, protection of journalists' activities, contradictions in legislation, improvement of the law.*

Антон Віталійович РАВЛЮК

*(Інститут держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України, м. Київ)*

ПОКАРАННЯ ТА ІНШІ ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ЗА ВЧИНЕННЯ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Стаття присвячена аналізу передбачених у Кримінальному кодексі України покарань та інших заходів кримінально-правового характеру за вчинення корупційних злочинів службовою особою юридичної особи публічного права (ст. ст. 364, 368, 368-5, 369 Кримінального кодексу України), виявленню недоліків у їх нормативно-правовому визначенні, а також фокусуванні уваги на особливостях застосування окремих з них. Зазначено, що нормативно-правова визначеність покарань у санкціях окремих із зазначених статей Особливої частини Кримінального кодексу України не може не викликати зауважень з точки зору вироблених доктриною кримінального права правил побудови кримінально-правових санкцій. Наголошено, що одночасно з покаранням негативні правові наслідки вчинення окремих корупційних злочинів у сфері службової діяльності додатково проявляються й в інших заходах кримінально-правового характеру, які можуть бути застосовані як щодо фізичних, так і юридичних осіб.

Ключові слова: *корупція, корупційний злочин, покарання, інші заходи кримінально-правового характеру, санкція, спеціальна конфіскація, конфіскація, конфіскація майна юридичної особи, штраф, позбавлення волі, обмеження волі, пробаційний нагляд, ліквідація юридичної особи, протидія корупції, юридична особа публічного права, службова особа.*

Постановка проблеми. Корупція як соціально-правове явище є однією із суттєвих загроз національній безпеці держави. Як суспільне явище корупція вийшла за межі системи державно-управлінських відносин і може

охоплювати будь-які суспільні сфери¹. Успішна протидія цьому негативному явищу може бути забезпечена завдяки реалізації державою комплексу заходів загальносоціального, спеціально-кримінологічного та кримінально-юстиційного характеру. Сутність останнього зводиться до протидії кримінальним правопорушенням зусиллями виключно органів кримінальної юстиції в межах кримінального та кримінального процесуального законодавства за фактом вчиненого конкретного правопорушення або групи кримінальних правопорушень².

З огляду на це, порушення визначених у Кримінальному кодексі України (далі – КК України) заборон неминуче призводить до застосування щодо винних правопорушників різних за ступенем суворості заходів кримінально-правового характеру. Традиційне місце серед таких заходів займають каральні заходи кримінально-правового характеру – покарання як найбільш дієві та ефективні способи державного реагування. Однак навряд чи є переконливі аргументи щодо заперечення того факту, що завдання, які стоять перед кримінальним законодавством України, можуть бути досягнені не лише завдяки практиці покарання винних осіб, але й шляхом додаткового застосування інших альтернативних покаранню заходів кримінально-правового характеру, змістом яких є також примус. Це повною мірою стосуються й випадків порушення кримінально-правових заборон у сфері службової діяльності, зокрема у разі вчинення службовими особами юридичних осіб публічного права корупційних злочинів, передбачених ст. ст. 364, 368, 368-5, 369 КК України. Нормативно-правове визначення у санкціях окремих з цих кримінально-правових заборон різних видів основних і додаткових покарань у відповідних межах та розмірах не позбавлене певних недоліків, якщо його оцінювати з позиції вироблених доктриною кримінального права правил побудови кримінально-правових санкцій. Не сприяють однаковому застосуванню суб'єктами правозастосовної діяльності й положення щодо законодавчої регламентації у Загальній частині КК України окремих видів інших заходів кримінально-правового характеру за вчинення цих злочинів, зокрема спеціальної конфіскації та заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. У зв'язку з цим, дослідження кримінально-правових наслідків вчинення корупційних злочинів службовою особою юридичної особи публічного права у вигляді різних за ступенем суворості покарань та інших заходів кримінально-правового характеру є цікавим не лише з теоретичної, але й з практичної точки зору.

У кримінально-правовій літературі різним аспектам державного реагування на порушення кримінально-правових заборон присвятили свої роботи Ю. В. Баулін, П. С. Берзін, О. О. Дудоров, О. П. Горох, К. П. Задоя,

¹ Толкач А. М. Діяльність Національного антикорупційного бюро України щодо запобігання корупційним кримінальним правопорушенням. *Правова система України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану*: матер. XV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21 лютого 2025 року). Тернопіль: Вектор, 2025. С. 410.

² Куц В. М. Протидія злочинності: сутність і зміст. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4. С. 103–112.

З. А. Загине́й-Заболотенко, О. В. Козаченко, В. М. Куц, А. А. Музика, Н. А. Орловська, Ю. А. Пономаренко, М. І. Хавронюк, П. В. Хряпінський, А. М. Яценко та інші вчені. Окремі питання, пов'язані з кваліфікацією та застосуванням покарання та інших заходів кримінально-правового характеру безпосередньо за вчинення корупційних кримінальних правопорушень, у тому числі й кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, були висвітлені у роботах П. П. Андрушка, М. І. Мельника, В. О. Навроцького, О. А. Пушкар, М. І. Хавронюка та інших науковців. Попри вагомий внесок згаданих учених у розроблення зазначених питань, залишається значна кількість невисвітлених і нерозв'язаних проблем, що стосуються кримінально-правового реагування на прояви корупційної діяльності службових осіб юридичних осіб публічного права, а розв'язання окремих з них не є безспірним. Саме тому означені проблеми є на сьогоднішній день актуальними та такими, що потребують додаткових наукових розвідок.

Метою статті є дослідження визначених у статтях Особливої та Загальної частини КК України різних за ступенем суворості заходів кримінально-правового характеру за вчинення корупційних злочинів службовою особою юридичної особи публічного права, виявлення недоліків у їх нормативно-правовому визначенні та фокусуванні уваги на особливостях застосування окремих з них.

Виклад основного матеріалу. Як уже було зазначено, одним із традиційних кримінально-правових наслідків вчинення корупційних злочинів службовою особою юридичної особи публічного права є зазнавання винними різних за ступенем суворості основних і додаткових видів покарань, які є елементами визначеної у ст. 51 і 52 КК України системи покарань.

На законодавчому рівні покарання визначається як захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого (ч. 1 ст. 50 КК України). Отже, змістом будь-якого виду покарання як карального заходу кримінально-правового характеру є обмеження прав і свобод засудженого, що має індивідуальний (особистий) характер¹.

Аналіз санкцій ст. ст. 364, 368, 368-5, 369 КК України дозволяє виділити наступні види основних і додаткових покарань, які можуть бути застосовані до службових осіб юридичних осіб публічного права:

- 1) *штраф*: а) ч. 1 ст. 368 КК України – у розмірі від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (далі – нмдг); б) ч. 1 ст. 369 КК України – від однієї тисячі до чотирьох тисяч нмдг;
- 2) *пробаційний нагляд*: а) ч. 1 ст. 364 КК України – на строк до трьох років; б) ч. 1 ст. 368 КК України – на строк до трьох років;

¹ Кримінально-правові заходи в Україні : підручник / за ред. професора О. В. Козаченка. Миколаїв : Іліон, 2015. С. 112–113; Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень: монографія. Харків : Право, 2020. С. 174–183.

3) *обмеження волі*: а) ч. 1 ст. 364 КК України – строком до трьох років; б) ч. 1 ст. 369 КК України – на строк від двох до чотирьох років;

4) *позбавлення волі без призначення будь-якого додаткового покарання*: а) ч. 1 ст. 369 КК України – на строк від двох до чотирьох років;

5) *позбавлення волі з обов'язковим або альтернативним призначенням додаткового покарання*: а) у ч. 1 ст. 364 КК України – на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, із штрафом від двохсот п'ятдесяти до семисот п'ятдесяти нмдг; б) ч. 2 ст. 364 КК України – на строк від трьох до шести років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, зі штрафом від п'ятисот до однієї тисячі нмдг; в) ч. 1 ст. 368 КК України – на строк від двох до чотирьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; г) ч. 2 ст. 368 КК України – на строк від трьох до шести років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; г) ч. 3 ст. 368 КК України – на строк від п'яти до десяти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, з конфіскацією майна; д) ч. 4 ст. 368 КК України – на строк від восьми до дванадцяти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, з конфіскацією майна; е) ч. 1 ст. 368-5 КК України – на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; є) ч. 2 ст. 369 КК України – на строк від трьох до шести років із штрафом від п'ятисот до однієї тисячі нмдг, з конфіскацією майна або без такої; ж) ч. 3 ст. 369 КК України – на строк від чотирьох до восьми років з конфіскацією майна або без такої; з) ч. 4 ст. 369 КК України – на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна або без такої.

Покарання у вигляді штрафу нормативно визначено у ст. 53 КК України. Згідно з цією статтею штраф – це захід примусу, що полягає в обмеженні права власності особи на певну суму грошових засобів, яка вчинила кримінальне правопорушення, шляхом застосування судом за вироком суду до такої особи грошового стягнення на користь державного бюджету України¹. Штраф як захід примусу слід відрізняти від штрафу – також заходу примусу, але некарального характеру, що може бути застосований щодо юридичних осіб у випадку вчинення їх уповноваженими особами певних видів кримінальних правопорушень².

¹ Пономаренко Ю. А. Штраф як вид покарання у кримінальному праві України (за результатами реформи 2011 р.): наук. нарис / наук. ред. Ю. В. Баулін. Х. : Право, 2012. С. 9.

² Ященко А. М. Штраф і конфіскація майна як покарання та заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю* : Матер. міжнар. наук.-практ. конф. (8–10 червня 2017 р., м. Івано-Франківськ); ДВНЗ «Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника»; кафедр. кримін. права навч.-наук. юрид. ін-ту; Навч.-наук. лаборат. дослідж. пробл. політ. в сфері борот. зі злоч. Наук.-дослід. ін-ту вивч. пробл. злоч. ім. акад. В.В. Сташиса НАПрНУ; СБУ; Львів. форум з кримін. юстиц.; Ів.-Фр. обл. осеред. Всеукр. громад. орг. «Асоц. крим. права». Івано-Франківськ, 2017. С. 123–126.

Покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, що належить до так званих змішаних різновидів покарань, полягає у встановленні обвинувальним вироком суду заборони засудженому обіймати певну посаду або займатись певним видом діяльності на визначений строк. У такий спосіб обмежується право особи на працю, зайняття службовою, професійною або іншою діяльністю¹.

Покарання у виді конфіскації майна полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого. Якщо конфіскується частина майна, суд повинен зазначити, яка саме частина майна конфіскується, або перелічити предмети, що конфіскуються (ч. 1 ст. 59 КК України).

Покарання у вигляді пробаційного нагляду полягає в обмеженні прав і свобод засудженого, визначених законом і встановлених вироком суду, із застосуванням наглядових та соціально-виховних заходів без ізоляції від суспільства (ч. 1 ст. 59-1 КК України).

Покарання у вигляді обмеження волі полягає у триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці та призначається судом у межах від одного до п'яти років (ст. 61 КК України).

Покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк нормативно визначено у ст. 63 КК України та полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу та зазнаванні правових обмежень судимості².

Таким чином, можна дійти висновку, що система каральних заходів кримінально-правового характеру службових осіб юридичних осіб публічного права за вчинення корупційних злочинів, може бути представлена такими видами покарань: 1) штрафом; 2) пробаційним наглядом; 3) обмеженням волі; 4) позбавленням волі без призначення будь-якого додаткового покарання; 5) позбавлення волі з обов'язковим або альтернативним призначенням додаткового покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, конфіскації майна або штрафу.

Законодавча регламентація згаданих покарань в санкціях окремих з цих заборон не може не викликати зауважень з точки зору вироблених доктриною кримінального права правил побудови кримінально-правових санкцій. Наприклад, у конструюванні санкцій ч. 1–4 ст. 368 КК України і ч. 1–4 ст. 369 КК України, не взято до уваги характер і ступінь суспільної небезпечності передбачених в диспозиції цих статей протиправних посягань, а також особливості суб'єкта цих злочинів³. Подібний висновок

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-ге вид., переробл. та допов. К. : ВД «Дакор», 2018. С. 160.

² Пономаренко Ю. А. Види наказаний по уголовному праву Украины : монография. Харьков : Изд-во «ФИНН», 2009. С. 207–219.

³ Корабель М. Правовий аналіз формування санкцій кримінально-правової норми. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 2. С. 290; Орловська Н. А. Санкції кримінально-правових

впливає з того, що ступінь суспільної небезпечності злочину, передбаченого ст. 369 КК України, вочевидь є меншим від ступеня суспільної небезпечності злочину, передбаченого ст. 368 КК України. Це, до речі, прямо засвідчено видом і розміром основного покарання, визначеного у санкціях ч. 4 ст. 368 КК України і ч. 4 ст. 369 КК України, загроза застосування якого є орієнтиром для констатації надзвичайно особливо кваліфікованих різновидів цих злочинних посягань. Натомість суспільна небезпечність простих та кваліфікованих різновидів цих злочинів, з одного боку, є, чомусь, однаковою, а, з іншого, – навпаки суспільна небезпечність злочину, передбаченого ч. 2 ст. 369 КК України, є більш суворою, ніж злочину, передбаченого ч. 2 ст. 368 КК України. Негативним наслідком пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди службовій особі може бути покарання у вигляді конфіскації майна (ч. 2 ст. 369 КК України), чого не передбачено у випадку прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ч. 2 ст. 368 КК України).

Крім того, зважаючи на те, що ступінь суспільної небезпечності злочину, передбаченого ст. 369 КК України, є меншим від ступеня суспільної небезпечності злочину, передбаченого ст. 368 КК України, у конструюванні санкцій кримінально-правової заборони, передбаченої ст. 369 КК України, можна також спостерігати певну непослідовність у визначенні видів покарань, тобто відступ від загального правила щодо побудови санкцій, згідно з яким покарання розміщуються від менш до більш суворого¹. До прикладу, одночасно зі штрафом та позбавленням волі у санкції ч. 1 ст. 368 КК України альтернативно визначається основне покарання у вигляді пробаційного нагляду на строк до трьох років. Однак, у санкції ч. 1 ст. 369 КК України одним із можливих видів основних покарань поряд зі штрафом та позбавленням волі передбачено обмеження волі на строк від двох до чотирьох років. Згідно зі ст. 51 КК України обмеження волі є більш суворим видом покарання відносно пробаційного нагляду. Тож, можна дійти висновку, що за вчинення за своєю суттю менш суспільно небезпечного діяння, особа може зазнати більш суворого покарання. У зв'язку з цим, навряд чи відповідатиме принципу справедливості кримінального права така загальна ситуація, коли, скажімо, цивільна особа внаслідок надання неправомірної вигоди службовій особі юридичної особи публічного права буде зазнавати покарання у вигляді обмеження волі на строк до чотирьох років, а, відповідно, ця службова особа, внаслідок одержання цієї неправомірної вигоди, – покарання у вигляді пробаційного нагляду на строк до трьох років.

Нарешті, згадані положення закону яскраво засвідчують неузгодженість санкцій в простих, кваліфікованих, особливо та надзвичайно особливо кваліфікованих складах злочинів. У теорії кримінального права

норм: засади та принципи формування : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Одеса. 2012. С. 9.

¹ Корабель М. Правовий аналіз формування санкцій кримінально-правової норми. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С. 290.

таким, що пройшло випробування часом, є правило, згідно з яким максимальна межа санкції за вчинення діяння, ознаки якого визначені у простому складі злочину, повинна бути одночасно мінімальною межею санкції за вчинення того ж діяння у кваліфікованому складі; 2) максимальна межа санкції за вчинення діяння, що входить у кваліфікованому складі злочину, повинна бути одночасно мінімальною межею санкції за вчинення того ж діяння в особливо кваліфікованому складі. Це стосується як меж основних, так і додаткових видів покарань¹.

Натомість, зі змісту ст. 364 КК України випливає, що мінімум додаткового покарання у вигляді штрафу у кваліфікованому складі злочину (ч. 2 ст. 364 КК України – п'ятисот нмдг), є значно меншим від максимально встановленої межі штрафу для простого складу цього злочину (ч. 1 ст. 364 КК України – семисот п'ятдесяти нмдг). У зв'язку з цим, призначене додаткове покарання за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 364 КК України, може бути більш суворим, ніж за вчинення цього ж діяння в його кваліфікованому різновиді (ч. 2 ст. 364 КК України).

Зміст ст. 368 КК України засвідчує, що мінімум основного покарання у вигляді позбавлення волі у кваліфікованому складі злочину (ч. 2 ст. 368 КК України – три роки), є на один рік меншим від максимально встановленої межі для основного складу цього злочину (ч. 1 ст. 368 КК України – чотири роки). Як і у попередньому прикладі це свідчить про те, що призначене основне покарання за вчинення злочину, ознаки якого входять у простий склад, може бути більш суворим, ніж за вчинення цього ж діяння в його кваліфікованому різновиді. Мінімум основного покарання у вигляді позбавлення волі у особливо кваліфікованому складі злочину, передбаченого ч. 3 ст. 368 КК України (п'ять років), є меншим від максимально встановленої межі для кваліфікованого складу цього злочину (ч. 2 ст. 368 КК України – шість років). Мінімум основного покарання у вигляді позбавлення волі у надзвичайно особливо кваліфікованому складі злочину, передбаченого ч. 4 ст. 368 КК України (вісім років), є меншим від максимально встановленої межі для особливо кваліфікованого складу цього злочину (ч. 3 ст. 368 КК України – десять років).

Схожа ситуація щодо визначення покарання й у ст. 369 КК України, зі змісту якої випливає, що мінімум основного покарання у вигляді позбавлення волі у кваліфікованому складі злочину (ч. 2 ст. 369 КК України – три роки), є на один рік меншим від максимально встановленої межі для основного складу цього злочину (ч. 1 ст. 369 КК України – чотири роки). Мінімум основного покарання у вигляді позбавлення волі у особливо кваліфікованому складі злочину, передбаченого ч. 3 ст. 369 КК України (чотири роки), є меншим від максимально встановленої межі для кваліфікованого складу цього злочину (ч. 2 ст. 369 КК України – шість років). Мінімум основного покарання у вигляді позбавлення волі у

¹ Корабель М. Правовий аналіз формування санкцій кримінально-правової норми. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С. 290; Орловська Н. А. Санкції кримінально-правових норм: засади та принципи формування: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2012. С. 9.

надзвичайно особливо кваліфікованому складі злочину, передбаченого ч. 4 ст. 369 КК України (п'ять років), є меншим від максимально встановленої межі для особливо кваліфікованого складу цього злочину (ч. 3 ст. 369 КК України – вісім років).

Таким чином, невідповідність видів і розмірів покарань, визначених у санкціях ст. ст. 364, 368, 369 КК України, вищенаведеним принципам побудови кримінально-правових санкцій може бути усунута за рахунок уточнення відповідних законодавчих положень на законодавчому рівні.

Одночасно з покаранням негативним наслідком вчинення згаданих корупційних злочинів у сфері службової діяльності, а саме тих, у санкції яких передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі нмдг, є спеціальна конфіскація.

Спеціальна конфіскація належить до інших заходів кримінально-правового характеру. Причому вона може бути застосована не лише щодо *фізичних осіб* – службових осіб юридичних осіб публічного права на підставі ст. 96-1, ч. 1–3, 5 ст. 96-2 КК України, але й щодо *юридичних осіб* причетних за підкуп іноземних посадових осіб у міжнародних ділових операціях (ч. 4 ст. 96-2 КК України). У такому разі за загальним правилом спеціальна конфіскація застосовується одночасно із заходами кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб на підставі положень розділу XIV-I Загальної частини КК України. В останньому випадку доречно звернути увагу на таке.

Окремі вітчизняні дослідники під заходами кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб розуміють передбачені КК України засоби впливу, що не є покаранням, але тягнуть негативні для юридичної особи наслідки майнового чи організаційно-правового характеру у випадку вчинення уповноваженою особою юридичної особи від імені та/або в інтересах такої юридичної особи будь-якого з кримінальних правопорушень, передбачених ст. 96-3 КК України¹.

Ознайомлення зі змістом положень п. 1 і 2 ч. 1 ст. 96-3 КК України дозволяє попередньо констатувати, що заходи кримінально-правового характеру щодо юридичної особи публічного права можуть бути застосовані у випадку: а) вчинення уповноваженою службовою особою юридичної особи публічного права від імені та в інтересах такої юридичної особи злочину, передбаченого ст. 369 КК України; б) незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення особою злочину, передбаченого ст. 369 КК України. При цьому, у випадках визначених у п. 1–4 ч. 2 ст. 96-3 КК України, тобто у разі підкупу службовою особою юридичної особи публічного права іноземних посадових осіб у міжнародних ділових операціях, заходи кримінально-правового характеру щодо такої юридичної

¹ Крижановський М. В., Ященко А. М. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб : монографія. Харків : Право, 2020. С. 151–152.

особи можуть бути застосовані незалежно від притягнення до кримінальної відповідальності службової особи за вчинення суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого ст. 369 КК України.

Водночас положення абз. 1 ч. 1 ст. 96-4 КК України начебто спростовують подібний попередній висновок, оскільки законодавчими приписами цієї статті встановлено, що заходи кримінально-правового характеру, у випадках, передбачених пунктами 1 і 2 ч. 1 ст. 96-3 КК України, не можуть бути застосовані судом до юридичних осіб публічного права, а саме: державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, організацій, створених ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного чи місцевого бюджетів, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, а також міжнародних організацій. Подібні законодавчі приписи окремі дослідники відносять до обставини, що унеможливають застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб¹.

Тут також слід звернути увагу на те, що зі змісту абз. 2 ч. 1 ст. 96-4 КК України випливає, що заходи кримінально-правового характеру у випадках, передбачених ч. 2 ст. 96-3 КК України щодо вчинення суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого ст. 369 КК України, не можуть бути також застосовані до органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, які є юридичними особами публічного права, але не виключається можливість їх застосування щодо суб'єктів публічного права, тобто потенційно можливих інших різновидів юридичних осіб публічного права.

У зв'язку з цим, для цілей застосування вказаних положень кримінального законодавства України важливе значення має розуміння поняття суб'єкта публічного права та їх видів, а також поняття юридичної особи публічного права та їх різновидів.

У юридичній літературі вказані питання є чи не одними із найскладніших, оскільки важко віднайти будь-яку менш або більш усталену позицію з їх висвітлення. Не заглиблюючись до аналізу різних точок зору з цього приводу, зазначимо, що окремі дослідники до суб'єктів публічного права пропонують відносити державу в цілому та державні органи (у тому числі без статусу юридичної особи²), що є складовою частиною механізму держави, а також будь-яку особу приватного права, яка здійснює

¹ Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / [А.А. Васильєв, Є.О. Гладкова, О.О. Житний та ін.]; за заг. ред. проф. О.М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. С. 369–370.

² Наприклад: територіальні органи центрального органу виконавчої влади, що реалізують державну митну політику та центральні органи виконавчої влади, що реалізують державну податкову політику.

повноваження державного органу¹. Іншими словами, суб'єктами публічного права є юридичні особи публічного права, тобто органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонди гарантування вкладів фізичних осіб, але виключно ними вони не вичерпуються.

Щодо поняття юридичної особи публічного права зазначимо, що, насамперед, виходячи з приписів примітки до ст. 364 КК України, до юридичних осіб публічного права належать юридичні особи, у статутному фонді яких відповідно державна чи комунальна частка перевищує 50 відсотків або становить величину, що забезпечує державі чи територіальній громаді право вирішального впливу на господарську діяльність такого підприємства.

А. О. Москаленко зазначає, що юридична особа публічного права – це організація, яку утворено на підставі розпорядчого акта Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування відповідно до норм публічного права з метою виконання переважно функцій держави або місцевого самоврядування². До ознак юридичної особи публічного права слід віднести такі: юридична особа публічного права створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування; порядок утворення та правовий статус юридичних осіб публічного права встановлюються Конституцією України та законом; юридичні особи публічного права наділяються спеціальною цивільною правоздатністю; вони діють із метою забезпечення публічних інтересів та потреб значної кількості людей³.

Аналіз положень чинного цивільного законодавства України дозволяє припустити, що юридичні особи публічного права можуть бути представлені, але не виключно: державними підприємствами, навчальними закладами, створеними державою (ч. 2 ст. 167 ЦК України); навчальними закладами, створеними Автономною Республікою Крим (ч. 2 ст. 168 ЦК України); комунальними підприємствами, спільними комунальними підприємствами, навчальними закладами, створеними територіальними громадами (ч. 2 ст. 169 ЦК України).

Загалом для з'ясування питання про те, чи належить та чи інша юридична особа (об'єднання юридичних осіб) до юридичних осіб публічного права, необхідно аналізувати всю сукупність нормативно-правових актів та правовстановлюючих документів, які визначають

¹ Власенко В. П. Суб'єкти публічного права: інтерпретаційні аспекти нормативних положень міжнародних правових актів та законодавства України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 78: ч. 1. С. 18.

² Москаленко А. О. Юридичні особи публічного права: змістово-понятійна характеристика. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2021. № 51. С. 58.

³ Посикалюк О. О. До питання про поняття юридичної особи публічного права. *Університетські наукові записки*. 2015. № 1 (53). С. 55.

правовий статус безпосередньо цієї юридичної особи (об'єднання)¹.

Таким чином, у разі вчинення службовою особою злочину, передбаченого ст. 369 КК України, з урахуванням особливостей, визначених у п. 1 і 2 ч. 1 ст. 96-3 КК України, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичної особи публічного права, а точніше ті з них, які передбачені ст. ст. 96-7 «Штраф» і 96-10-1 «Додаткові (нефінансові) заходи кримінально-правового характеру» КК України, можуть бути застосовані лише щодо тієї юридичної особи публічного права, яка не повністю, тобто не на 100% утримується за рахунок відповідно державного чи місцевого бюджетів, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, а також міжнародних організацій. До прикладу, поліція охорони, яка на договірних засадах здійснює охорону фізичних осіб та об'єктів права державної, комунальної і приватної власності, як відомо, утримується за рахунок коштів, отриманих за надання послуг із безпеки та охорони відповідно до укладених договорів. У зв'язку з цим, саме до такою юридичної особи публічного права й потенційно можливе застосування заходів кримінально-правового характеру за наявності передбачених законом підстав.

У випадках вчинення службовою особою злочину, передбаченого ст. 369 КК України, з урахуванням особливостей, визначених у п. 1–4 ч. 2 ст. 96-3 КК України, зазначені заходи кримінально-правового характеру, незалежно від притягнення до кримінальної відповідальності службової особи, можуть бути застосовані лише до тих суб'єктів публічного права, які належать до юридичних осіб приватного права, але здійснюють повноваження державних органів. Виключно саме у разі підкупу іноземних посадових осіб у міжнародних ділових операціях одночасно з тими заходами кримінально-правового характеру, які можуть бути застосовані щодо таких юридичних осіб – суб'єктів публічного права, до останніх додатково може бути застосована спеціальна конфіскація як інший захід кримінально-правового характеру.

А.М. Яценко, який у певному сенсі акумулює різні підходи щодо визначення інших заходів кримінально-правового характеру², пропонує під останніми розуміти передбачені кримінальним законом відмінні від покарання примусові, заохочувальні або такі, що засновані на гуманістичних засадах та недоцільності здійснення подальшого кримінального провадження дії, що застосовуються судом до фізичної або юридичної особи у разі вчинення кримінального правопорушення або причетності до його вчинення, а також суспільно небезпечного діяння чи

¹ Критерії визначення юридичних осіб публічного права. URL: <https://wiki.nazk.gov.ua/archive/print/page/4208/12.01.2024/>.

² Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навчальний посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваїте, 2014. С. 297–298; Горбачова І. М. Заходи безпеки в кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2008. С. 15; Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи в Україні: культурно-антропологічна концепція: дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2012. С. 345–346.

діяння, зовні схожого з кримінальним правопорушенням¹.

Це надає підстави для твердження, що відмінними від покарання іншими заходами кримінально-правового характеру як можливими правовими наслідками корупційних злочинів, вчинених службовими особами юридичних осіб публічного права, можуть бути не лише згадані кримінально-правові заходи, засновані на примусі, але також й заходи, засновані на недоцільності здійснення подальшого кримінального провадження. Останні знаходять своє втілення у звільненні від кримінальної відповідальності (ст. 49 КК України) або звільненні від покарання (ч. 5 ст. 74 КК України) у зв'язку із закінченням строків давності, а також у звільненні від відбування покарання у зв'язку із закінчення строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК України), аналіз яких виходить за межі даного дослідження і обов'язково стане предметом наших подальших наукових розвідок.

Висновки. Зазначимо, що система каральних заходів кримінально-правового характеру службових осіб юридичних осіб публічного права за вчинення корупційних злочинів, може бути представлена такими видами покарань, як: 1) штраф; 2) пробаційний нагляд; 3) обмеження волі; 4) позбавлення волі без призначення будь-якого додаткового покарання; 5) позбавлення волі з обов'язковим або альтернативним призначенням додаткового покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, конфіскації майна або штрафу.

Нормативно-правова визначеність вказаних покарань в проаналізованих санкціях статей Особливої частини КК України не може не викликати зауважень з точки зору вироблених доктриною кримінального права правил побудови кримінально-правових санкцій. Зокрема, у конструюванні санкцій ч. 1–4 ст. 368 і ч. 1–4 ст. 369 КК України, не взято до уваги характер і ступінь суспільної небезпечності передбачених в диспозиції цих статей протиправних посягань, а також особливостей суб'єкта цих злочинів. З огляду на те, що ступінь суспільної небезпечності злочину, передбаченого ст. 369 КК України, вочевидь є меншим від ступеня суспільної небезпечності злочину, передбаченого ст. 368 КК України, у конструюванні санкцій злочину, передбаченого ст. 369 КК України, спостерігається певна непослідовність у визначенні видів покарань, тобто відступ від загального правила щодо побудови санкцій, згідно з яким покарання розміщуються від менш до більш суворого. Нарешті, згадані положення закону яскраво засвідчують неузгодженість санкцій в простих, кваліфікованих, особливо та надзвичайно особливо кваліфікованих складах злочинів.

Одночасно з покаранням негативні правові наслідки вчинення окремих корупційних злочинів у сфері службової діяльності можуть проявлятися і в застосування щодо службової особи інших заходів

¹ Яценко А. М. Інші заходи кримінально-правового характеру : поняття та види. *Право та державне управління: збірник наук. праць*. 2017. № 4 (29). Т. 1. С. 147.

кримінально-правового характеру, проявом яких є спеціальна конфіскація та звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 49 КК України) або звільнення від покарання (ч. 5 ст. 74 КК України) у зв'язку із закінченням строків давності, а також звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК України).

Крім того, негативний кримінально-правовий наслідок може мати відношення не лише щодо службової особи як фізичної особи, але й щодо певних видів юридичних осіб, працівником яких така службова особа є, – а) юридичних осіб публічного права, що *не повністю* утримуються за рахунок відповідно державного чи місцевого бюджетів, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, а також міжнародних організацій; б) *суб'єктів публічного права, які належать до юридичних осіб приватного права, але здійснюють повноваження державних органів*. До таких суб'єктів публічного права можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру у вигляді штрафу та тимчасових обмежень діяльності юридичної особи або тимчасових обмежень в отриманні прав та/або переваг (ст. ст. 96-7, 96-10-1 КК України), а також спеціальна конфіскація (ч. 4 ст. 96-2 КК України).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Власенко В. П. Суб'єкти публічного права: інтерпретаційні аспекти нормативних положень міжнародних правових актів та законодавства України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 78: ч. 1. С. 14-19.
2. Горбачова І. М. Заходи безпеки в кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2008. 21 с.
3. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навчальний посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2014. 944 с.
4. Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи в Україні: культурно-антропологічна концепція : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2012. 430 с.
5. Корабель М. Правовий аналіз формування санкцій кримінально-правової норми. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С. 287–291.
6. Крижановський М. В., Яценко А. М. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб : монографія. Харків : Право, 2020. 264 с.
7. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін.]; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 428 с.

8. Кримінально-правові заходи в Україні: підручник / за ред. професора О. В. Козаченка. Миколаїв : Іліон, 2015. 215 с.
9. Критерії визначення юридичних осіб публічного права. URL : <https://wiki.nazk.gov.ua/archive/print/page/4208/12.01.2024/>.
10. Куц В. М. Протидія злочинності: сутність і зміст. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4. С. 103–112.
11. Москаленко А. О. Юридичні особи публічного права: змістово-понятійна характеристика. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2021. № 51. С. 56–59.
12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. К. : ВД «Дакор», 2018. 1368 с.
13. Орловська Н. А. Санкції кримінально-правових норм: засади та принципи формування : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2012. 40 с.
14. Пономаренко Ю. А. Види наказаний по уголовному праву Украины : монографія. Харків : Изд-во «ФИНН», 2009. 344 с.
15. Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія. Харків : Право, 2020. 720 с.
16. Пономаренко Ю. А. Штраф як вид покарання у кримінальному праві України (за результатами реформи 2011 р.) : наук. нарис / наук. ред. Ю. В. Баулін. Х.: Право, 2012. 80 с.
17. Посикалюк О. О. До питання про поняття юридичної особи публічного права. *Університетські наукові записки*. 2015. № 1 (53). С. 46–59.
18. Толкач А. М. Діяльність Національного антикорупційного бюро України щодо запобігання корупційним кримінальним правопорушенням. *Правова система України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану*: матер. XV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21 лютого 2025 року). Тернопіль: Вектор, 2025. С. 410–412.
19. Ященко А. М. Інші заходи кримінально-правового характеру: поняття та види. *Право та державне управління: збірник наук. праць*. 2017. № 4 (29). Т. 1. С. 143–148.
20. Ященко А. М. Штраф і конфіскація майна як покарання та заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (8–10 червня 2017 р., м. Івано-Франківськ); ДВНЗ «Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника»; кафедр. кримін. права навч.-наук. юрид. ін-ту; Навч.-наук. лаборат. дослідж. пробл. політ. в сфері борот. зі злоч. Наук.-дослід. ін-ту вивч. пробл. злоч. ім. акад. В.В. Сташиса НАПрНУ; СБУ; Львів. форум з кримін. юстиц.; Ів.-Фр. обл. осеред. Всеукр. громад. орг. «Асоц. крим. права». Івано-Франківськ, 2017. С. 123–126.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2025

Anton V. RAVLIUK,
Postgraduate Student

(V. M. Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

PENALTIES AND OTHER CRIMINAL LAW MEASURES FOR CORRUPTION-RELATED CRIMES COMMITTED BY AN OFFICIAL OF A PUBLIC LAW LEGAL ENTITY

The article gives an analysis of penalties and other criminal law measures provided for in the Criminal Code of Ukraine for corruption-related crimes committed by an official of a public law legal entity (Articles 364, 368, 368-5, 369 of the Criminal Code of Ukraine). It also focuses on identifying shortcomings in their legislative definition, as well as highlighting the peculiarities of the application of some of them.

The author notes that the legislative definition of penalties in the sanctions of certain articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine cannot but raise concerns from the perspective of the rules established by criminal law doctrine for the construction of criminal law sanctions. The author emphasizes that the negative legal consequences of committing certain corruption-related crimes in the sphere of official activity, in addition to punishment, are also manifested in other measures of criminal law, which can be applied both to individuals and legal entities.

Keywords: *corruption, corruption-related crime, punishment, other criminal law measures, sanction, special confiscation, confiscation, confiscation of a legal entity's property, fine, imprisonment, restriction of liberty, probation supervision, liquidation of a legal entity, combating corruption, legal entity under public law, official.*

Андрій Михайлович ШУЛЬГА,

доктор юридичних наук, професор

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

Олександр Дмитрович МІНЕНКОВ

(Військова служба правопорядку у Збройних Силах України, м. Київ)

**ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 407 КК УКРАЇНИ
(САМОВІЛЬНЕ ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ)**

Стаття присвячена особливостям прикладного застосування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 Кримінального кодексу України «Самовільне залишення військової частини або місця служби». Визначено проблематику встановлення суб'єктного складу самовільного залишення військової частини або місця служби. Виявлено невідповідність суб'єкта правопорушення, що розглядається із положеннями галузевого закону «Про військовий обов'язок і військову службу». Запропоновано привести у відповідність цей кримінально-правовий інститут. Проаналізовано нормативно-правову базу, на підставі якої сформовано об'єкт кримінального правопорушення передбаченого ст. 407 КК України. Проаналізовано сутність військової служби як діяльності військовослужбовців, пов'язаної із забезпеченням оборони України, її незалежності та територіальної цілісності. На підставі аналізу нормативно-правових актів визначено, що військовий обов'язок установлюється з метою підготовки громадян України до захисту Вітчизни, забезпечення особовим складом Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення, посади в яких комплектуються військовослужбовцями. Визначено, що об'єктивну сторону самовільного залишення військової частини або місця служби сконструйовано законодавцем, як формальний склад правопорушення, що зобов'язує слідчого концентруватися на суспільно небезпечному діянні (дії або бездіяльності). Проведено відмежування за суб'єктивною стороною самовільного залишення військової частини або місця служби та дезертирства. Окреслено коло негативних факторів, які становлять причини виникнення та існування такого явища, як самовільне залишення військової частини або місця служби та дезертирства.

Ключові слова: кримінальне правопорушення; склад кримінального правопорушення; суб'єкт кримінального правопорушення; кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби; військові кримінальні правопорушення; самовільне залишення військової частини або місця служби; дезертирство; військовослужбовець; військова

служба; військовий стан.

Постановка проблеми. Зранку 24 лютого 2022 року суверенна Україна стикнулася із неспровокованою агресією, повномасштабною війною, яку нав'язала так звана росія. Це територіальне утворення з певним народонаселенням безпідставно, невмотивовано, з особливою жорстокістю здійснило напад на суверенну незалежну державу – Україну, яка є загально визнаним учасником міжнародних відносин у визнаних світовим співтовариством кордонах. Зараз вже не приховуються цілі цього злочину – знищення державності України, її суверенітету та незалежності, знищення Української національної ідентичності та свідомості, здійснення геноциду Українського народу. Треба зазначити, що агресія з боку сусідньої росії розпочалася не 24 лютого 2022 року, а ще у 2014 році, з моменту окупації Автономної Республіки Крим та окремих районів Донецької та Луганської областей. У зв'язку з цими трагічними подіями дуже багато громадян України, іноземців й апатридів вимушені були змінити свій звичний уклад життя, втратили роботу, місце навчання, майно, близьких, друзів та знайомих, своє здоров'я та життя.

У зв'язку з чим в Україні вимушено було збільшено кількісний показник Збройних Сил України у тому числі через механізм загальної мобілізації. Це, відповідно, викликало виникнення проблеми самовільного залишення військової частини або місця служби, оскільки мобілізація відбувається не завжди добровільно і на це є свої причини. Також на проблему самовільного залишення військової частини або місця служби також впливають багато інших причин: особистого, міжособистого, психологічно-емоційного, соціального, економічного, юридичного та іншого характеру. Саме тому правильна кваліфікація цього діяння, встановлення його суб'єктного складу, виявлення причин та умов цього кримінально-протиправного явища, а також дійових механізмів їх усунення є запорукою забезпечення захисту України від зовнішніх ворогів, відстоювання суверенітету та незалежності країни, перемоги над агресором й окупантом – так званою росією.

Різноманітні аспекти кримінальної відповідальності за вчинення, як в цілому кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби, так й самовільного залишення військової частини або місця служби вивчалися в роботах Г. М. Анісімова, В. А. Бугаєва, В. П. Бодаєвського, С. І. Дячука, М. І. Мельника, І. П. Міщука, В. О. Навроцького, О. В. Ободовського, Н. А. Орловської, М. М. Сенько, Є. А. Слюсарчука, М. С. Туркота, С. О. Харитонова, М. І. Хавронюка та інших фахівців в галузі кримінального права.

Мета статті – з'ясувати особливості складу самовільного залишення військової частини або місця служби для оптимального його застосування у правозастосовній діяльності відповідних правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу. Військова агресія з боку так званої росії активувала реалізацію статті 65 Конституції України. Цією нормою

закріплений обов'язок громадянина України захищати Вітчизну, незалежність та територіальну цілісність України, шанувати її державні символи¹. Також, Основним законом передбачено, що оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України. Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом. Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності. Найголовнішим конституційним зобов'язанням України є забезпечення соціального захисту громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей (ст. 17 Конституції України). Тобто, держава має забезпечити такі умови служби у Збройних Силах України, які б унеможливили такі явища, як самовільне залишення військової частини або місця служби чи дезертирства. Особливо в умовах особливого періоду чи воєнного стану. Але це відбувається, і причиною цьому є системні проблеми політичного, адміністративного, соціального, економічного, особистого характеру тощо.

Проблема самовільного залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України) чи дезертирства (ст. 408 КК України), як суміжного складу кримінального правопорушення, є більше, насамперед, глобально-політичною, соціальною та особисто-психологічною, а потім вже юридичною. Сама по собі служба у Збройних Силах України у мирний час не викликала у населення країни такого неоднозначного ставлення. І це зрозуміло. У мирний час мінімальні шанси загинути, отримати поранення чи опинитися у полоні. Але ситуація кардинально змінюється з початком реальних бойових дій як то у повномасштабній війні, чи в умовах локального збройного конфлікту тощо. У цьому випадку населення умовно поділяється на умовні соціальні групи: 1) добровольці – особи, які свідомі того, що держава, регіон, населений пункт, будинок має бути захищено від зовнішніх ворожих посягань (для таких людей свобода – це одна з найвищих цінностей і вони йдуть до війська самостійно; 2) мобілізовані – особи, які стають на захист тоді, коли до них звернеться держава в особі спеціально уповноважених осіб (Територіальні центри комплектації та соціальної підтримки (далі ТЦК та СП); 3) непридатні до служби (в силу віку чи стану здоров'я); 4) військовозобов'язані, які мають право на бронювання та відстрочку; 5) військовозобов'язані, які бояться. У свою чергу вони поділяються на: 5.1) військовозобов'язані, які ховаються від уповноважених державою органів та знаходяться в державі (не стаючи на військовий облік, не уточнюючи свої дані тощо); 5.2) військовозобов'язані, які

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.04.2025).

використовуючи законні та незаконні методи та способи виїхати за межі країни (при цьому, не важливим є, чи збираються вони повертатися чи ні).

Відповідно до антидиспозиції ст. 407 КК України, самовільним залишенням військової частини або місця служби є: 1) Самовільне залишення військової частини або місця служби *військовослужбовцем строкової служби*, а також нез'явлення його вчасно без поважних причин на службу у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрадження, відпустки або з лікувального закладу тривалістю *понад три доби, але не більше місяця*; 2) Самовільне залишення військової частини або місця служби *військовослужбовцем (крім строкової служби)*, а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин тривалістю *понад десять днів, але не більше місяця, або хоч і менше десяти днів, але більше трьох днів, вчинені повторно протягом року*; 3) Самовільне залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення вчасно на службу без поважних причин тривалістю *понад один місяць, вчинене особами, зазначеними в частинах першій або другій цієї статті*; 4) Самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем, а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин тривалістю *понад три доби, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану*; 5) Самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем, а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин, *вчинені в бойовій обстановці*, а так само ті самі дії тривалістю *понад три доби, вчинені в умовах воєнного стану*. Таким чином, суб'єктами цього правопорушення є виключно військовослужбовці. При цьому, не має значення до якого роду військ відносить військовослужбовець, строк служби, звання та посада тощо.

Це кримінальне правопорушення є військовим кримінальним правопорушенням або кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби. Відповідно, безпосереднім об'єктом цих кримінально-караних діянь виступає саме порядок несення військової служби. Він регламентується, насамперед, Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу»¹, Дисциплінарним статутом Збройних Сил України, затвердженим Законом України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України»², Статутом внутрішньої служби Збройних Сил України, затверджений Законом України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України»³, Указом Президента України від 10 грудня 2008 року № 1153 «Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України»⁴, Положенням про військово-лікарську експертизу в Збройних

¹ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 05.04.2025).

² Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 р. № 551-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text> (дата звернення: 05.04.2025).

³ Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 р. № 548-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text> (дата звернення: 05.04.2025).

⁴ Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах

Силах України, затверджене наказом Міністерства оборони України від 14 серпня 2008 року № 402¹, Наказом Міністерства оборони України від 10 квітня 2017 року № 206 «Про військовий квиток осіб рядового, сержантського і старшинського складу»², Указом Президента України від 7 березня 2024 року № 149/2024 «Про звільнення в запас військовослужбовців строкової військової служби»³. Ці нормативні акти встановлюють правила правомірної поведінки військовозобов'язаного щодо реалізації конституційного обов'язку захищати Батьківщину.

Одним з найголовніших питань кваліфікації за ст. 407 КК України є наявний суб'єкт і пов'язане з ним проблема моменту початку та припинення військової служби, тобто правовий статус особи, як військовослужбовця. Для громадянина, призваного на військову службу під час мобілізації, на особливий період, початком військової служби є день відправлення у військову частину з відповідного ТЦК та СП, а не факт прийняття ним військової присяги. Зокрема, про це свідчить правозастосовна практика⁴. Так, з огляду на приписи ст. 24 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», закон не пов'язує факт прийняття військової присяги з початком проходження військової служби.

Таким чином особа стає військовослужбовцем з дня відправлення у військову частину з відповідного ТЦК та СП, а не факт прийняття ним військової присяги, як стверджується у відповідній правозастосовній практиці. Але об'єктивна сторона правопорушення передбаченого ст. 407 КК України полягає у «самовільному залишенні **військової частини або місця служби**». Тобто, не достатньо мати статус військовослужбовця, а потрібно бути приписаним до конкретної військової частини або нести службу у визначеному документально місці служби. Так, положеннями п.п. 1, 3 ч. 3 ст. 24 Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу» військовослужбовці вважаються такими, що виконують обов'язки військової служби на території військової частини або в іншому місці роботи (занять) протягом робочого (навчального) часу, включаючи перерви, встановлені розпорядком (розкладом занять), чи поза військовою частиною, якщо перебування там відповідає обов'язкам військовослужбовця або його було направлено туди за наказом відповідного командира (начальника). Таким чином, ознаками **суб'єкта**

України : Указ Президента України від 10.12.2008 р. № 1153/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008#Text> (дата звернення: 05.04.2025).

¹ Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України : наказ Міністерства оборони України від 14.08.2008 р. № 402. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08#Text> (дата звернення: 05.04.2025).

² Про військовий квиток осіб рядового, сержантського і старшинського складу : наказ Міністерства оборони України від 10.04.2017 р. № 206. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0581-17#Text> (дата звернення: 05.04.2025).

³ Про звільнення в запас військовослужбовців строкової військової служби : Указ Президента України від 07.03.2024 р. № 149/2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/149/2024#Text> (дата звернення: 05.04.2025).

⁴ Постанова Верховного суду від 15 січня 2025 року. Справа № 233/2667/23. Провадження № 51-4715км24 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124487676>.

кримінального правопорушення передбаченого ст. 407 КК України, окрім того, що ним є особа фізична – з юридичним статусом військовослужбовця, осудна, тобто особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними, як досягла 18 річного віку, віку з якого згідно з чинним законодавством України повинні взяти участь у призові та бути готовими виконувати військову службу, також виконувати обов'язки військової служби на території військової частини або в іншому місці роботи (занять) протягом робочого (навчального) часу, включаючи перерви, встановлені розпорядком (розкладом занять), чи поза військовою частиною, якщо перебування там відповідає обов'язкам військовослужбовця або його було направлено туди за наказом відповідного командира (начальника).

Також не менш важливим є встановлення того факту, коли особа перестає бути таким суб'єктом. Підставами звільнення військовослужбовців, які проходять військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період є: звільнення за віком; звільнення за станом здоров'я; звільнення у зв'язку з набранням законної сили обвинувальним вироком суду, яким призначено покарання у виді позбавлення волі, обмеження волі або позбавлення військового звання; звільнення через сімейні обставини або інші поважні причини тощо. При цьому, існує встановлений порядок звільнення за однією з вище перерахованих причин: 1) написання рапорту військовослужбовцем з чітким зазначенням причини звільнення та додаванням до нього підтверджуючих документів; 2) розгляд рапорту командиром; 3) прийняття рішення щодо поданого рапорту; 4) реалізація прийнятого рішення.

Відповідно до п. 9 Розділу III Наказу Міністерства оборони України № 531 від 6 серпня 2024 року, розгляд паперового рапорту військовослужбовця всіма його прямими командирами (начальниками) здійснюється: 1) невідкладно, але не пізніше ніж за 48 годин із часу подання військовослужбовцем рапорту – щодо питань, які стосуються військової дисципліни, обов'язків особового складу під час виконання бойових наказів (розпоряджень), збереження життя та здоров'я особового складу, відпустки за сімейними обставинами та з інших поважних причин; 2) у строк не більше 14 днів із дня подання військовослужбовцем рапорту – щодо питань, які не відносяться до питань, визначених підпунктом 1 цього пункту Наказу¹. Інструкція з діловодства в Збройних Силах України містить положення, яке встановлює загальний 30 денний строк для виконання документів, в яких не зазначено строк виконання². Перебіг строку

¹ Про затвердження Порядку організації роботи з рапортами військовослужбовців у системі Міністерства оборони України : наказ Міністерства оборони України від 06.08.2024 р. № 531. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1214-24#Text> (дата звернення: 05.04.2025).

² Інструкція з діловодства у Збройних Силах України : наказ Міністерства оборони України від 31.01.2024 р. № 40. URL : <https://turbota.mil.gov.ua/dopomoga-dilovodam/instrukciya-z-dilovodstva-u-zbrojnyh-sylah-ukrayiny> (дата звернення: 05.04.2025).

розпочинається з моменту реєстрації документа у військовій частині, до якої він надійшов. Отже, за загальним правилом рапорт на звільнення має бути розглянутий командиром протягом 30 днів з моменту його реєстрації в стройовій частині. Розглянутим вважається рапорт той, по якому прийнято рішення та це рішення чи відповідь доведена до військовослужбовця належним чином. Відповідь на рапорт має містити рішення з посиланням на акти законодавства та роз'ясненням порядку оскарження. У випадку, коли протягом 30 денного строку відповідь з рішенням по поданому рапорту відсутня, то варто написати рапорт з проханням надати відповідь безпосередньому командирі або направити рапорт командуванню вище, із зазначенням строку подання первинного рапорту. Треба зазначити, що звільнення зі служби має відбуватись після здачі військовослужбовцем посади тому, що це також впливає на строк звільнення.

У разі звільнення військовослужбовця через стан здоров'я, то згідно з Положенням про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України після отримання військовою частиною відповідного висновку (постанови) військово-лікарської комісії про непридатність військовослужбовця до військової служби за станом здоров'я документи про його звільнення з військової служби оформлюються та надсилаються посадовій особі, яка видає наказ про звільнення негайно.

Окремо треба підходити до звільнення військовослужбовця зі служби з моменту завершення виконання бойового завдання. Так, дійсно військовослужбовець, який бере участь у веденні бойових дій, може бути звільнений з військової служби протягом 3-х місяців із дня завершення виконання таких завдань. Але такий вид звільнення можливо застосувати до військовослужбовців, які уклали контракт на строк до закінчення особливого періоду або проходять військову службу за контрактом, дію якого продовжено понад встановлені строки на період до закінчення особливого періоду або до оголошення демобілізації, та які звільняються з підстав, передбачених абзацами «й» або «к» п. 2 ч. 5 ст. 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»¹. Зокрема цією нормою встановлюється, що військовослужбовець, контрактної форми служби, під час дії особливого періоду (крім періодів з моменту оголошення мобілізації – протягом строку її проведення, який визначається рішенням Президента України, та з моменту введення воєнного стану – до оголошення демобілізації) має право на звільнення на підставі, якщо він уклав контракт на строк до закінчення особливого періоду або до оголошення рішення про демобілізацію та вислужив не менше 24 місяців військової служби за контрактом, і якщо він не висловив бажання продовжувати військову службу під час особливого періоду. Звільнення з військової служби військовослужбовців, які набули право на звільнення зі служби за цією підставою (за бажанням військовослужбовців), здійснюється у строки,

¹ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 05.04.2025).

визначені центральними органами виконавчої влади, які відповідно до закону здійснюють керівництво військовими формуваннями, але не пізніше трьох місяців з дня набуття такого права, а тих, хто на час набуття права на звільнення зі служби виконують завдання в інтересах оборони України під час дії особливого періоду, беруть безпосередню участь у веденні воєнних (бойових) дій, у тому числі на території проведення антитерористичної операції, а також у районах здійснення заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі та стримування збройної агресії держави, що формально чи фактично є учасником воєнних дій проти України, – протягом трьох місяців з дня завершення виконання таких завдань.

При цьому, такий порядок звільнення не стосується мобілізованих військовослужбовців, які мають право на звільнення під час дії режиму воєнного стану.

У свою чергу, Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду поповнив судову практику позиціями у провадженнях щодо військових кримінальних правопорушень. Зокрема, у постанові від 20 квітня 2023 року у справі № 748/1376/20 (провадження № 51-3107км22) Верховний Суд зазначив, що «дії військовослужбовця, який у встановленому законом порядку не був звільнений з військової служби та який не з'явився на службу без поважних причин в умовах особливого періоду (крім воєнного стану) до військової частини у зв'язку з завершенням строку дії контракту, підлягають кваліфікації за ст. 407 КК України (самовільне залишення військової частини або місця служби)»¹.

Зазвичай процес звільнення зі служби військовослужбовця займає 1-2 місяці, проте трапляються випадки «затягування» у прийнятті рішень або взагалі відсутності реакції на звернення військовослужбовця. В такому випадку доцільно подати скаргу до вищого командування або Міністерства оборони України. Але при цьому обов'язково треба зазначити, що сам факт подачі рапорту, заяви чи інших документів щодо звільнення з військової служби і не з'явлення у військової частини або місця служби під час розгляду цих документів має розглядатися як самовільне залишення військової частини або місця служби. Те ж саме можна сказати і про випадки переведення з одного підрозділу в інший. Доки не прийняте рішення начальником про переведення й цей факт не зафіксований у відповідному наказі, військовослужбовець має виконувати свої службові обов'язки за попереднім місцем служби.

Колізійною є ситуація, коли вже після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових рішень (далі – ЄРДР) щодо скоєння військовослужбовцем самовільного залишення військової частини або місця служби його намагаються повернути до військової частини (місця служби). З моменту отримання військовою частиною довідки з ЄРДР такі військовослужбовці виключаються зі списків частини та знімаються з усіх видів забезпечення у

¹ Особливості кримінального провадження в умовах воєнного стану : судова практика Верховного Суду. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1482530/> (дата звернення: 05.04.2025).

Збройних Силах України до рішення суду. Так, відповідно до ст. 24 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», військова служба призупиняється для військовослужбовців, які самовільно залишили військові частини або місця служби чи дезертирували із Збройних Сил України та інших військових формувань або добровільно здалися в полон, якщо інше не визначено законодавством¹. Нормативно закріплено, що початком призупинення військової служби є день внесення відповідних відомостей до ЄРДР на підставі заяви, повідомлення командира (начальника) військової частини про вчинене кримінальне правопорушення, поданих відповідно до частини четвертої статті 85 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України. Юридичною підставою для призупинення військової служби є отримання військовою частиною письмового повідомлення правоохоронного органу про внесення відповідних відомостей до ЄРДР щодо кримінального правопорушення (витягу з ЄРДР).

Черговою правовою колізією у цьому питанні є рішення Касаційного кримінального суду Верховного Суду у постанові від 4 лютого 2025 року по справі №470/795/23². Цим рішенням встановлюється, що придатність до військової служби під час загальної мобілізації визначається на підставі військово-облікових документів та опитування військовозобов'язаних, наявності скарг на стан здоров'я. Верховний Суд залишив без змін рішення судів попередніх інстанцій. Він вказав, що суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України, є військовослужбовець (крім строкової служби). Військовослужбовцем є громадянин України, який проходить дійсну військову службу у складі Збройних сил України та інших військ відповідно до Закону «Про військовий обов'язок і військову службу». А відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 24 зазначеного Закону, як вже зазначалося вище, початком проходження військової служби резервістів під час мобілізації вважається день зарахування до списків особового складу військової частини (військового навчального закладу, установи тощо). При цьому, сторона захисту наголошувала на тому, що придатність обвинуваченого до військової служби за станом здоров'я у встановленому законом порядку, тобто, із проходженням Військово-лікарської комісії (далі ВЛК) не встановлювалась, тому він не може бути суб'єктом самовільного залишення військової частини або місця служби. Однак Верховний суд пристав на сторону обвинувачення, ґрунтуючись на тому, що обвинуваченого було призвано на військову службу під час проведення мобілізації як резервіста та військовозобов'язаного на підставі Указу Президента України від 24.02.2022 р. № 69 «Про загальну мобілізацію», направлено для проходження військової служби до складу військової частини, призначено на посаду

¹ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 05.04.2025).

² Постанова від 04.02.2025 р. № 470/795/23 / Верховний Суд. Касаційний кримінальний суд. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSP14745> (дата звернення: 05.04.2025).

стрільця, а в подальшому відряджено до іншої військової частини для виконання бойових завдань, то суди попередніх інстанцій дійшли обґрунтованого висновку, що статус військовослужбовця обвинувачений набув у зв'язку з мобілізацією на підставі вказаного вище Указу Президента України «Про загальну мобілізацію» і на момент вчинення інкримінованого йому діяння був військовослужбовцем, а отже він є суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 407 КК. Але такий підхід свідчить про погіршення правового стану особи – військовозобов'язаного. Оскільки згідно із законодавством, призов має складатися із шести послідовних етапів: 1) оповіщення військовозобов'язаного про необхідність з'явитися до ТЦК; 2) прибуття військовозобов'язаного до ТЦК (якщо є необхідність і цього раніше не робили, відбувається уточнення персональних даних, внесення змін у військово-облікові документи й занесення цієї інформації в єдиний державний реєстр); 3) проходження медичного огляду, тобто ВЛК; 4) перевірка наявності підстав надання відстрочки; 5) документальне оформлення призову, тобто видача відповідних розпорядчих актів; 6) відправка до місць проходження військової служби.

Треба наголосити на тому, що кримінальна відповідальність – це ретроспективна відповідальність, що настає вже після вчинення особою кримінального правопорушення. Тому той факт, що військовослужбовця, який вчинив самовільне залишення військової частини або місця служби чи дезертирство і його військова служба була призупинена, він звільняється з посади та вважаються таким, що не виконує (не несе) обов'язків військової служби не виключає його суб'єктності у правопорушеннях передбачених статтями 407, 408 КК України. Контракт про проходження військової служби, а також виплата грошового та здійснення продовольчого, речового, інших видів забезпечення таким військовослужбовцям призупиняються.

Таким чином, щодо суб'єктного складу самовільного залишення військової служби або місця служби (ст. 407 КК України), можна зазначити наступне. По-перше, суб'єктом цього кримінального правопорушення можуть бути лише військовослужбовці – тобто особи, які проходять військову службу. Відповідно до ч. 6 ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», видами військової служби є: 1) базова військова служба; 2) військова служба за призовом під час мобілізації, на особливий період; 3) військова служба за контрактом осіб рядового складу; 4) військова служба за контрактом осіб сержантського і старшинського складу; 5) військова служба (навчання) курсантів вищих військових навчальних закладів та закладів вищої освіти, які мають у своєму складі військові інститути, факультети військової підготовки, кафедри військової підготовки, відділення військової підготовки (далі - вищі військові навчальні заклади та військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти), а також закладів фахової передвищої військової освіти; 6) військова служба за контрактом осіб офіцерського складу; 7) військова служба за призовом осіб офіцерського складу; 8) військова служба за призовом осіб із числа резервістів в особливий період. По-друге, обов'язковим є зарахування до

відповідного військового підрозділу на відповідну посаду із встановленням грошового, продовольчого, речового та інших видів забезпечення, що підтверджується наказом командира (начальника) підрозділу. При цьому, військовослужбовці, військову службу яких призупинено через вчинення правопорушення передбаченого ст. 407 КК України вважаються суб'єктами цього кримінального правопорушення. По-третє, військовослужбовець має виконувати обов'язки військової служби на території військової частини або в іншому місці роботи (занять) протягом робочого (навчального) часу, включаючи перерви, встановлені розпорядком (розкладом занять), чи поза військовою частиною, якщо перебування там відповідає обов'язкам військовослужбовця або його було направлено туди за наказом відповідного командира (начальника).

Тепер щодо об'єктивної сторони самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України). Об'єктивна сторона правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, залежить від виду суспільно небезпечного діяння. Так, за ч. 1 ст. 407 КК України об'єктивна сторона полягає у самовільному залишенні військової частини або місця служби військовослужбовцем строкової служби (*хоча на сьогодні такий вид військовослужбовців законодавчо не закріплений, що зобов'язує законодавця привести кримінальне законодавство у відповідність до галузевого законодавства*), а також нез'явлення його вчасно без поважних причин на службу у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрадження, відпустки або з лікувального закладу тривалістю **понад три доби, але не більше місяця**. Частиною 2 ст. 407 КК України передбачена відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем (крім строкової служби), а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин тривалістю **понад десять діб, але не більше місяця**, або хоч і **менше десяти діб, але більше трьох діб, вчинені повторно протягом року**. Частиною 3 ст. 407 КК України передбачена відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення вчасно на службу без поважних причин тривалістю **понад один місяць**, вчинене особами, зазначеними в частинах першій або другій цієї статті. Частиною 4 ст. 407 КК України передбачена відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем, а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин тривалістю **понад три доби**, вчинені **в умовах особливого періоду, крім воєнного стану**. Нарешті, частиною 5 ст. 407 КК України передбачена відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем, а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин, вчинені **в бойовій обстановці**, а так само ті самі дії тривалістю **понад три доби**, вчинені **в умовах воєнного стану**.

Це означає, що формами такого діяння можуть бути, як дія – самовільному залишенні військової частини або місця служби військовослужбовцем строкової служби, так і бездіяльність – нез'явлення

його вчасно без поважних причин на службу у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрядження, відпустки або з лікувального закладу без поважних причин вчасно, тобто у строк, вказаний у відповідному документі. Початковим моментом нез'явлення вчасно на службу є наступний день після дня, в який спливили встановлені строки з'явлення за місцем дислокації військової частини.

При цьому, визначальним для кваліфікації за ст. 407 КК України є дві ознаки об'єктивної сторони – терміни діяння (дії чи бездіяльності) та обстановка його вчинення. По-перше, ці терміни диференціюються наступним чином: 1) ч. 1 – **понад три доби, але не більше місяця**; 2) ч. 2 – **понад десять діб, але не більше місяця, або хоч і менше десяти діб, але більше трьох діб, вчинені повторно протягом року**; 3) ч. 3 – **понад один місяць**; 4) ч. 4 – **понад три доби**; 5) ч. 5 – **понад три доби**. По-друге, для частин 4 та 5 кваліфікуюче значення має обстановка вчинення правопорушення: 1) **особливий період**, крім воєнного стану; 2) **воєнний стан**. Останній відповідно до ст. 1 Закону України «Про оборону України» – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень¹.

Склад кримінального правопорушення передбаченого ст. 407 КК України сформульований законодавцем, як формальний. Це означає, що самовільне залишення військової частини або місця служби вважається завершеним на всі 100 % вже з моменту несанкціонованого залишення розташування військової частини або іншого місця служби або ж з моменту нез'явлення його вчасно без поважних причин на службу у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрядження, відпустки або з лікувального закладу без поважних причин вчасно, тобто у строк, вказаний у відповідному документі, не відрекомендувався безпосередньому начальнику про прибуття у розпорядження та до виконання обов'язків із військової служби не приступив, тим самим ухилившись від проходження військової служби та виконання покладених на нього обов'язків. Найважливішим є правильне обчислення початкового строку відсутності військовослужбовця у військовій частині або місці служби.

Суб'єктивна сторона складу самовільного залишення військової служби або місця служби проявляється виключно у прямому умислі –

¹ Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 05.04.2025).

військовослужбовець має усвідомлювати суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), та бажати його вчинити, тобто робити все, щоб здійснити самовільне залишення військової служби або місця служби. При цьому, незнання термінів після яких склад самовільного залишення військової служби або місця служби не звільняють особу від кримінальної відповідальності, оскільки діє конституційне положення про те, що незнання закону не звільняє від кримінальної відповідальності (ст. 68 Конституції України).

Так, в одному з кримінальних проваджень Касаційний кримінальний суд Верховного суду України вирішуючи питання щодо розмежування дезертирства (ст. 408 КК України) та самовільного залишення військової служби або місця служби (ст. 407 КК України) у постанові від 1 грудня 2022 року (справа № 297/2178/21, провадження № 51-1204км22) вказав, що дезертирство і самовільне залишення військової служби або місця служби є суміжними складами кримінальних правопорушень, які розмежовуються, зокрема, за ознаками суб'єктивної сторони. Обов'язковою ознакою дезертирства є мета ухилитися від військової служби не тимчасово, а назавжди. Водночас військовослужбовець може заявляти про свій намір ухилитися від військової служби взагалі або ухилитися від неї протягом невизначеного часу (наприклад, доки його не затримать). Фактичний строк відсутності військовослужбовця в місці служби при дезертирстві може не перевищувати однієї доби, що має значення виключно для призначення покарання¹.

Висновки. Кримінальне правопорушення передбачене ст. 407 КК України – Самовільне залишення військової частини або місця служби є кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням). Безпосереднім об'єктом визнається порядок несення військової служби. Суб'єктом є військовослужбовець, який приписаний до конкретного військового підрозділу, зарахований на відповідну посаду, отримує фінансове, майнове, та інше забезпечення, може бути командирований до іншого підрозділу, виконувати бойове завдання, проходити навчання, лікування, знаходитися на відпочинку і має припис з конкретною датою прибуття до підрозділу. Об'єктивна сторона полягає або у вчиненні суспільно небезпечної дії – самовільного залишення військової частини або місця служби або суспільно небезпечної бездіяльності – нез'явлення його вчасно без поважних причин на службу у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрядження, відпустки або з лікувального закладу без поважних причин вчасно, тобто у строк, вказаний у відповідному документі, не відрекомендувався безпосередньому начальнику про прибуття у розпорядження та до виконання обов'язків із військової служби не приступив, тим самим ухилившись від проходження

¹ Особливості кримінального провадження в умовах воєнного стану : судова практика Верховного Суду. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1482530/> (дата звернення: 05.04.2025).

військової служби та виконання покладених на нього обов'язків. Склад правопорушення формальний. Сам факт вчинення діяння свідчить про закінчений склад кримінального правопорушення, як юридичної підстави настання кримінальної відповідальності. Суб'єктивна сторона полягає у прямому умислі – військовослужбовець має усвідомлювати суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), та бажати його вчинити, тобто робити все, щоб здійснити самовільне залишення військової служби або місця служби на певний час.

Але ж при цьому найголовнішим є не кваліфікація вже вчиненого кримінального правопорушення, а насамперед його попередження, усунення першопричин цього явища (політичних, психологічних, соціальних, юридичних). Мають бути чітко та однозначно вирішена процесуальна процедура встановлення об'єктивних та суб'єктивних ознак складу самовільного залишення військової служби або місця служби, як єдиної юридичної підстави настання кримінальної відповідальності й призначення справедливого покарання, а також умов та підстав звільнення від кримінальної відповідальності, призначеного покарання та його відбування. Тому що на першому місці має стояти піклування держави про своїх захисників, а не переслідування їх за формальними підставами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про військовий квиток осіб рядового, сержантського і старшинського складу : наказ Міністерства оборони України від 10.04.2017 р. № 206. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0581-17#Text> (дата звернення: 05.04.2025).
2. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 05.04.2025).
3. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 р. № 551-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text> (дата звернення: 05.04.2025).
4. Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України : наказ Міністерства оборони України від 14.08.2008 р. № 402. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08#Text> (дата звернення: 05.04.2025).
5. Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України : Указ Президента України від 10.12.2008 р. № 1153/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008#Text> (дата звернення: 05.04.2025).
6. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 р. № 548-XIV. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text> (дата звернення: 05.04.2025).

7. Постанова Верховного суду від 15 січня 2025 року. Справа № 233/2667/23. Провадження № 51-4715км24 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124487676> (дата звернення: 05.04.2025).

8. Про затвердження Порядку організації роботи з рапортами військовослужбовців у системі Міністерства оборони України : наказ Міністерства оборони України від 06.08.2024 р. № 531. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1214-24#Text> (дата звернення: 05.04.2025).

9. Інструкція з діловодства у Збройних Силах України : наказ Міністерства оборони України від 31.01.2024 р. № 40. URL : <https://turbota.mil.gov.ua/dopomoga-dilovodam/instrukciya-z-dilovodstva-u-zbrojnyh-sylah-ukrayiny> (дата звернення: 05.04.2025).

10. Особливості кримінального провадження в умовах воєнного стану : судова практика Верховного Суду. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1482530/> (дата звернення: 05.04.2025).

11. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 05.04.2025).

12. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.04.2025).

13. Постанова від 04.02.2025 р. № 470/795/23 / Верховний Суд. Касаційний кримінальний суд. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/VSP14745> (дата звернення: 05.04.2025).

Стаття надійшла до редакції 07.04.2025

Andrii M. SHULHA,

Doctor of Science in Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Oleksandr D. MINENKOV

(Military Law Enforcement Service of the Armed Forces of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

APPLICABLE ASPECTS OF THE APPLICATION OF ARTICLE 407 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE (UNAUTHORIZED LEAVING OF A MILITARY UNIT OR PLACE OF SERVICE)

The article is devoted to the peculiarities of the applied application of the criminal offense provided for in Art. 407 of the Criminal Code of Ukraine “Unauthorized abandonment of a military unit or place of service”. The issues of

establishing the subject composition of unauthorized abandonment of a military unit or place of service are determined. The inconsistency of the subject of the offense under consideration with the provisions of the sectoral law "On military duty and military service" is revealed. It is proposed to bring this criminal law institution into line. The regulatory and legal framework on the basis of which the object of the criminal offense provided for in Art. 407 of the Criminal Code of Ukraine is formed is analyzed. The essence of military service as an activity of military personnel related to ensuring the defense of Ukraine, its independence and territorial integrity is analyzed. Based on the analysis of regulatory legal acts, it was determined that military service is established in order to prepare citizens of Ukraine to defend the Fatherland, to provide personnel for the Armed Forces of Ukraine, other military formations established in accordance with the laws of Ukraine, as well as special-purpose law enforcement agencies, the positions of which are staffed by military personnel. It was determined that the objective side of the unauthorized abandonment of a military unit or place of service was constructed by the legislator as a formal component of the offense, which obliges the investigator to focus on a socially dangerous act (action or inaction). A distinction was made between the subjective side of the unauthorized abandonment of a military unit or place of service and desertion. A range of negative factors that constitute the causes of the emergence and existence of such a phenomenon as the unauthorized abandonment of a military unit or place of service and desertion was outlined.

Keywords: *criminal offense; component of a criminal offense; subject of a criminal offense; criminal offenses against the established procedure for military service; military criminal offenses; unauthorized abandonment of a military unit or place of service; desertion; serviceman; military service; martial law.*

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 343.9:343.431

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2025.1.07>

Вікторія Ігорівна БОНДАРЕНКО

(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СТАНУ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена кримінологічному аналізу торгівлі людьми в Україні. Значення показників динаміки відтворення торгівлі людьми за 2015–2024 рр. дають змогу виявити синусоїдні коливання з інтервалом в 1 рік. Виключення становить лише період 2015–2017 рр., в якому протягом двох років (2016 та 2017) зберігається зростання рівня. Решта років ряду динаміки по чергово демонструють зростання та зниження рівня без загальної вираженої тенденції. Середнє значення ряду складає 198 злочинів. Кримінально-право структура торгівлі людьми свідчить про тяжкість цього злочину, високонебезпечний характер кримінальних практик. Безпосередньо в структурі кримінальних правопорушень, передбачених ст. 149 КК України, превалюють ті, ознаки складу яких закріплені у частині 2 цієї статті. При цьому наголошено на динамічних змінах структури, що хоча і не виявляють стабільної тенденції, менше з тим проявляються в епізодичному збільшенні частки особливо кваліфікованих складів у структурі кримінальних правопорушень, передбачених ст. 149 КК України, чого майже ніколи у суттєвих масштабах не фіксується за показником основного складу злочину. Встановлена відносно висока частка групової злочинної діяльності у структурі торгівлі людьми.

Ключові слова: війна, злочинність, торгівля людьми, кримінологічний аналіз, рівень, динаміка, структура, протидія злочинності.

Постановка проблеми. Торгівля людьми – одна з найгостріших проблем у сфері забезпечення кримінологічних безпеки, в тому числі й в умовах війни. Не зважаючи на відносно невисокі статистичні показники, саме ці злочини чи не найбільшою мірою вражають гуманістичні засновки людського співжиття, зумовлюють антропологічне уречевлення, а тому й дегуманізацію людини. Звідси – ефективна протидія поширенню цих кримінальних практик є вимогою часу. Вимогою для тієї країни, яка виборює своє право вважатися правовою, демократичною, соціальною та рівноправною у європейській цивілізаційній сім'ї.

Кримінологічний ракурс аналізу проблеми торгівлі людьми репрезентовано у працях низки вітчизняних правників – О. М. Бандурки, В. І. Борисова, О. Ю. Бусол, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, В. М. Дрьоміна, О. М. Литвинова, О. М. Литвинова, В. А. Ліпкана, М. І. Мельника, А. М. Орлеана, Ю. В. Орлова, Є. Л. Стрельцова, В. О. Тулякова, П. Л. Фріса, О. Ю. Шостко та ін. Їх напрацювання є вагомими. Проте не втрачає своєї актуальності й потреба у формуванні сучасних інформаційних моделей злочинності, в тому числі і зокрема, торгівлі людьми.

Мета статті полягає в здійсненні кримінологічного аналізу основних показників стану торгівлі людьми в Україні.

Виклад основного матеріалу. Правий, вочевидь, Ю. В. Орлов, коли стверджує: «Агресивна війна, розв'язана російською федерацією проти України, – пекуча й текуча сучасність Українського народу, що поставила питання про базові засади соціальності, людяності, про колективну консолідацію, про життєздатність і дієвість мотиваційних двигунів європейської цивілізації. Супротив агресії – результуюча згущення волі, спрямованої на утримання соціально-часової, ціннісної, цивілізаційної дистанції з агресором засобами збереження української політичної нації. Задача – екстраординарна, з невизначеними вихідними даними. Їх визначення, адаптація, фіксація поточних (воєнних) змін, управління ними – одна з умови перемоги у війні. Злочинність в структурі цих вихідних даних, значущих для перебігу і результатів війни факторів, посідає одне з визначальних місць, зважаючи на кримінальну природу самої агресії і проявів функціонування російського фашистського політичного режиму. Відтак ефективна протидія злочинності та успішне ведення оборонної війни – категорії з одного ряду задач, хоча й з відмінним інструментарієм реалізації»¹. Це додатково підкреслю значення ефективної кримінологічної та кримінально-правової політик держави для загальної справи перемоги нашої держави у війні. І ця перемога мислиться не тільки у фізичному вимірі, а у й цивілізаційних засновках, у збереженні та зміцненні орієнтирів людяності, на протагорівський імператив про людину як міру усіх речей, що має бути втілений у буденну правову практику. В цьому сенсі протидія

¹ Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія / Кримінол. асоц. України. Харків : Право, 2023. С. 4.

торгівлі людьми має вийти на якісно новий рівень.

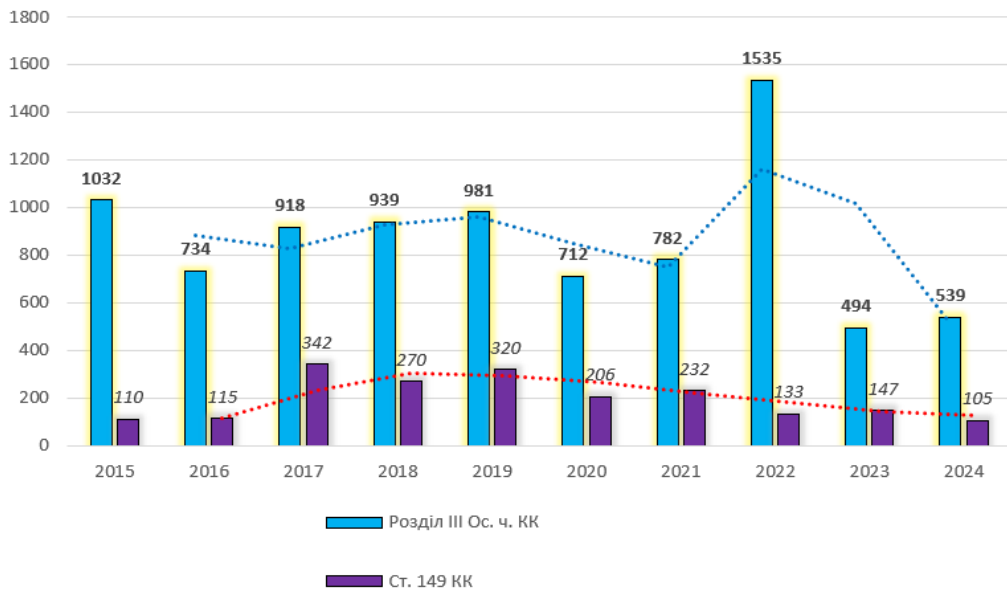
Звернення до національного, внутрішньодержавного виміру відтворення торгівлі людьми як ординарного (поза контекстом збройного конфлікту) злочину, виявляє, по-перше, відповідну проєкцію загальносвітових та європейських трендів¹ криміналізації поведінки із вразливими категоріями осіб, їх кримінальне уречевлення та, по-друге, низку особливостей української ситуації, які обумовлені поєднанням традиційних для нашої країни факторів детермінації цього сегменту злочинності з обумовленими війною чинниками соціогенези. В цілому ж статистична картина поширення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 149 КК України в цьому аспекті є вельми симптоматичною, у тому розумінні, що у загальних своїх контурах відтворює динамічні коливання загальної, ординарної злочинності, яка до початку повномасштабної агресії російської федерації демонструвала поступовий приріст. Надалі ж, на фоні агресії, відбулося її зниження на користь приросту воєнних злочинів, військових кримінальних правопорушень (а надто тих, що передбачені ст. ст. 407 та 408 КК України), а також кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, в тому числі і зокрема серед військовослужбовців.

Разом з тим, не можна не відмітити і того, що практика застосування ст. 149 КК України, виявлення та кримінально-правове реагування на ці злочини, протягом останніх десяти років є нестабільною, хвилеподібною. При цьому задля забезпечення належної глибини інтелектуального занурення, врахування як доктринального, так і соціально-правового, кримінологічного контекстів при описі і поясненні стану торгівлі людьми, видається за доцільне звернутися до аналізу відповідних показників у їх зіставленні, порівнянні з тенденціями поширення родового виду кримінальних практик – кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи. Подібна методологічна здвоєність аналізу дозволяє привідкрити додаткові кримінологічно значущі грані відтворення і самого феномену торгівлі людьми, і особливостей державного, правоохоронного реагування як на нього самого, так і на супутні злочинні прояви (див. діаграму 1).

Діаграма 1

Графічне зображення рівня і динаміки кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи, в тому числі торгівлі людьми (2015–2024 рр.)

¹ Див. статтю автора: Бондаренко В. І. Кримінологічний аналіз стану торгівлі людьми у світовому та регіональному вимірах. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 2 (32). С. 94–115. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.07>.

Як можна бачити з діаграми 1, тенденції відтворення кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи взагалі та торгівлі людьми, зокрема, корелюють. Це може свідчити про те, що динамічні коливання родової категорії цих кримінальних правопорушень значною мірою залежать саме від показників злочинів, передбачених ст. 149 КК України. Так, загальний десятирічний рівень кримінальних правопорушень, передбачених статтями розділу III Особливої частини КК України, склав 8666 одиниць. З них – 1980 (або 22,8 %) – торгівля людьми. Тобто за апроксимованими показниками торгівля людьми – це майже кожен п'ятий злочин у кримінально-правовій структурі кримінальних правопорушень про волі, честі та гідності особи. Водночас, для формування більш адекватного розуміння того, якою є частка торгівлі людьми у загальній структурі вказаних кримінальних правопорушень, наведені розрахунки мають бути дещо скориговані.

Справа в тому, що, як видно з діаграми 1, у 2022 р. на фоні значного зниження зареєстрованих фактів торгівлі людьми відбувся істотний приріст кримінальних правопорушень, передбачених розділом III Особливої частини КК України, сягнувши рекордної позначки у 1535 кримінальних правопорушень (при середньому рівні ряду у 792 одиниці). Це відбулося всупереч очікуванням, прогнозам, які виходили з доктринально та емпірично обґрунтованої якості стійкості злочинності, а також з врахування фактор війни – початку повномасштабної збройної агресії, скорочення територій, охоплених статистичним обліком злочинності внаслідок активних бойових дій, окупації. Ці фактори, зокрема, обумовили закономірне зниження всіх інших видів злочинності, окрім тих, що посягають на основи національної безпеки, встановлений порядок несення військової служби, а також мир, безпеку людства та міжнародний

правопорядок. Тобто статистичні показники всіх ординарних кримінальних правопорушення (за виключенням вказаних) зазнали закономірного зниження. І тут, на цьому фоні, фіксується стрибкоподібний приріст ординарних кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи більш ніж на 100 %.

Спроба розібратися у причинах цього явища вже при первинному аналізі статистичного зрізу за 2022 р. виявляє, що цей приріст відбувся за рахунок неадекватного застосування ст. 146-1 КК України («Насильницьке зникнення») щодо тих діянь, які мали б бути кваліфіковані за ст. 438 КК України, тобто як воєнні злочини. Так, дійсно, аналітики зазначають: «Проблема насильницьких зникнень набула нового значення для України через умови триваючого збройного конфлікту на її території. Починаючи з 2014 року, з окупації Кримського півострова та збройного протистояння у межах окремих районів у Донецькій та Луганській областях, правоохоронні органи України фіксували випадки зникнень та затримань осіб на території, яка перебувала під контролем рф. Такі ж випадки продовжують документувати і після повномасштабного вторгнення рф на територію України. Фактично будь-хто може стати постраждалим від насильницьких зникнень в умовах збройного конфлікту. Однак на окупованих територіях вищому ризику піддаються особи, які мають активну громадянську чи проукраїнську позицію, мають досвід перебування на військовій службі чи участі в антитерористичній операції на сході України, працюють в органах місцевого самоврядування чи правоохоронних органах або ж просто говорять українською мовою»¹.

Варто також погодитись і з тим, що «попри вимоги міжнародного права, на рівні законодавства України та правозастосовчої практики використовували різні підходи не тільки щодо гарантій захисту права на свободу та особисту недоторканість осіб, а й розслідування його порушень. У практиці розслідувань таких фактів в умовах збройного конфлікту після 2014 року траплялися різні правові кваліфікації насильницьких зникнень: і як загальнокримінальні злочини, і як порушення законів та звичаїв війни. І хоч збройний конфлікт триває вже десять років, органи правосуддя не сформували узагальнені та об'єктивні підходи до дослідження цих фактів»². Дійсно, навіть після початку повномасштабного агресивного вторгнення

¹ Охотнікова Н., Гнатюк О., Петруньок Б. Насильницькі зникнення та свавільні затримання активних громадян в ході повномасштабної російської збройної агресії проти України (лютий 2022 — червень 2023) / За ред. О. Синюк // Центр прав людини ZMINA. 2023. URL: <http://sur.li/rtnvb> (дата звернення : 20.03.2025); Павлюк А., Капалкіна Є., Охотнікова Н., Смачило Л. Насильницькі зникнення: національна практика в. міжнародні стандарти : аналітичний звіт / Коаліція «Україна. П'ята ранку» ; проект «Об'єднані на шляху до правосуддя: документування тяжких міжнародних злочинів під час російської збройної агресії в Україні». URL: https://mipl.org.ua/wp-content/uploads/2024/06/znyknennya_web.pdf (дата звернення : 20.03.2025).

² Павлюк А., Капалкіна Є., Охотнікова Н., Смачило Л. Насильницькі зникнення: національна практика в. міжнародні стандарти : аналітичний звіт / Коаліція «Україна. П'ята ранку» ; проект «Об'єднані на шляху до правосуддя: документування тяжких міжнародних злочинів під час російської збройної агресії в Україні». URL: https://mipl.org.ua/wp-content/uploads/2024/06/znyknennya_web.pdf (дата звернення : 20.03.2025).

росії на територію України 24.02.2022 р., тобто вже після 8 попередніх років тривання міжнародного збройного конфлікту на території України, було допущено масове неправильне застосування норм кримінального законодавства, зокрема щодо кваліфікації як ординарних тих злочинів, що мали всі ознаки воєнних з огляду на наявність відповідного контексту, контекстуального елементу.

Як засвідчили зібрані нами оцінки серед 78 слідчих Національної поліції та 23 слідчих Служби безпеки України, територіальна підслідність яких охоплювала окуповані, а згодом частково й деокуповані райони Херсонської та Харківської областей, більшість тих випадків, які були кваліфіковані (з відповідним внесенням відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань) як насильницьке зникнення, тобто за ст. 146-1 КК України, стосувались саме фактів викрадень та незаконного позбавлення волі громадян України представниками окупаційних адміністрацій російської федерації, федеральної служби безпеки країни-агресора, квазіправоохоронних органів, які створювалися на тимчасово окупованих територіях. Цілком очевидно, що такі дії мають всі ознаки воєнних злочинів,

Примітно, що «насильницьке зникнення осіб» віднесено у Римському статуті Міжнародного кримінального суду до категорії «злочини проти людяності» та означає «арешт, затримання або викрадення осіб державою чи політичною організацією або з їхнього дозволу, за їхньої підтримки чи за їхньою мовчазною згодою з подальшою відмовою визнати таке позбавлення волі або повідомити про долю чи місце перебування цих осіб з метою залишення їх без законодавчого захисту протягом тривалого періоду часу»¹ (п. «і» ч. 2 ст. 7 Римського статуту). Україна ратифікувала² цей міжнародно-правовий договір, а тому цілком виправданим слід визнати не тільки його безпосереднє регулятивне, а й правоорієнтуюче значення. А це означає те, що насильницьке зникнення, принаймні в контексті збройного конфлікту, найімовірніше, за наявності до того підстав, варто кваліфікувати як міжнародний злочин. Зрозуміла річ, що відповідна категорія, себто «злочини проти людяності», з'явилась в КК України тільки у 2024 р. (ст. 442-1³) на підставі набуття чинності Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» від 09.10.2024 р. № 4012-IX⁴. Тож об'єктивної можливості кваліфікувати відповідні дії як злочини проти людяності не

¹ Римський статут Міжнародного кримінального суду : Міжнародний документ ООН. Статут від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення : 20.03.2025).

² Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 21.08.2024 р. № 3909-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text> (дата звернення : 20.03.2025).

³ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.03.2025).

⁴ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 09.10.2024 р. № 4012-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20#Text> (дата звернення: 21.03.2025).

було. Проте була інша можливість – кваліфікувати їх як воєнні злочини (у категоріях КК 2022 р. – «Порушення законів і звичаїв війни»¹), адже вони вчиняються належними суб'єктами (суб'єкти забезпечення окупації) та характеризуються як жорстоке поводження з цивільним населенням.

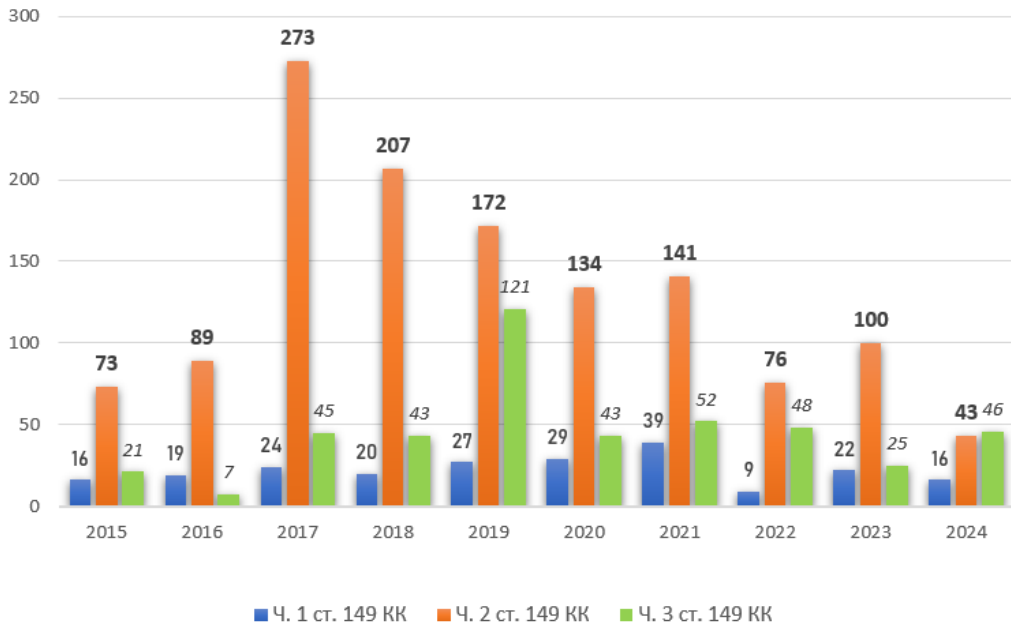
Власне таким шляхом і пішли правозастосовні органи, але починаючи з 2023 р. Так, як засвідчують дані офіційної державної статистичної звітності, у 2022 р. з 1535 кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи 1120 (або 87 %) припало саме на насильницьке зникнення. До цього, у 2022 р. та після цього, у 2023 р., кількість злочинів, передбачених ст. 146-1 КК України, становила відповідно 56 та 72. Отже, мало місце масове неправильне застосування кримінального закону, яке згодом було усунуто, але статистичний слід залишився. І саме завдяки цьому штучному фактору динамічна картина кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи продемонструвала неприродний сплеск (більш ніж на 100 %) саме у 2022 р., після цього відбулася стабілізація рівня, повернення його до меж загального статистичного фарватеру. Виключення, таким чином, з бази розрахунку показника кримінальних правопорушень, передбачених розділом III Особливої частини КК України, за 2022 р., що обумовлено необ'єктивним статистично фіксованим значенням рівня насильницьких зникнень саме за цей рік, дозволяє скоригувати уявлення про питому вагу торгівлі людьми у загальній структурі кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи. Апроксимація відповідного показника за дев'ятирічний період (2015–2024 рр., за виключенням 2022 р.) виявляє його середньорічне значення у 25,9 %, тобто кожне четверте кримінальне правопорушення.

Безпосередньо в структурі кримінальних правопорушень, передбачених ст. 149 КК України, превалюють ті, ознаки складу яких закріплені у частині 2 цієї статті (див. діаграму 2).

Діаграма 2

Графічне зображення динаміки структурних змін торгівлі людьми за критерієм частини статті 149 КК України (2015–2024 рр.)

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.08.2024).

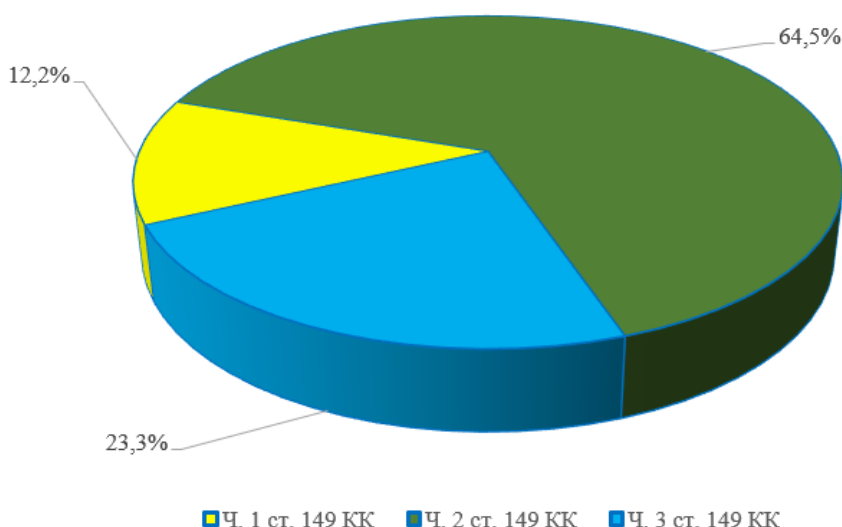

З наведених на діаграмі 2 відомостей можна бачити, що в цілому існує відносно стає співвідношення між основним та кваліфікованими складами торгівлі людьми, що проявляється у майже постійному переважанні тих складів, як було зазначено вище, які передбачені ч. 2 ст. 149 КК України (кваліфікований склад): «Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього або щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства»¹. Усереднене значення їх частки за десятирічний період склало 64,5 % (див. діаграму 3).

Діаграма 3

Графічне зображення усередненого значення кримінально-правової структури торгівлі людьми за критерієм співвідношення складів за ступенем суспільної небезпечності (2015–2024 рр.)

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.03.2025).

Другу позицію за ранжиром (23,3 %) в описуваній структурі посідає особливо кваліфікований склад, передбачений ч. 3 ст. 149 КК України: «Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього його батьками, усиновителями, опікунами чи піклувальниками, або вчинені щодо малолітнього, або організованою групою, або поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки»¹. І лише на 12,2 % припадає на основний склад злочину. Така кримінально-правова структура торгівлі людьми свідчить про тяжкість цього злочину, високонебезпечний характер кримінальних практик. При цьому варто наголосити на динамічні зміни структури, що хоча і не виявляють стабільної тенденції, менше з тим проявляються у епізодичному збільшенні частки особливо кваліфікованих складів у структурі кримінальних правопорушень, передбачених ст. 149 КК України, чого майже ніколи у суттєвих масштабах не фіксується за показником основного складу злочину.

Так, у порівнянні із середнім значенням ряду у 23,3 %, частка кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 149 КК України, у 2029 р. досягла 37,9 %, а у 2024 р. – 44 %, обійнявши перше місце в структурі за питомою вагою (ч. ч. 1 та 2 ст. 149 КК у 2024 р. – 15 та 41 % відповідно). Отже, фіксуємо несприятливі тенденції у структурних змінах, які свідчать про зростання тяжкості вчинюваних злочинів досліджуваної категорії.

Доповнити уявлення про особливості часового поширення торгівлі людьми дозволяють розрахунки показників динаміки (див. табл. 1).

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.03.2025).

Таблиця 1

**Показники динаміки торгівлі людьми (ст. 149 КК України) за
індикаторами рівня реєстрації та розкриття (2015–2024 рр.)***

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Середнє значення ряду
Динаміка злочинності											
Рівень	110	115	342	270	320	206	232	133	147	105	198
Апр (б)	-	5	232	160	210	96	122	23	37	-5	98
Апр (л)	-	5	227	-72	50	-114	26	-99	14	-42	-0,6
Тзр (б)	-	1,045	3,109	2,455	2,909	1,873	2,109	1,209	1,336	0,955	1,889
Тзр (л)	-	1,045	2,974	0,789	1,185	0,644	1,126	0,573	1,105	0,714	1,128
Тпр (б) (%)	-	4,5	210,9	145,5	190,9	87,3	110,9	20,9	33,6	-4,5	114,3
Тпр (л) (%)	-	4,5	197,4	-21,1	18,5	-35,6	12,6	-42,7	10,5	-28,6	12,8
Динаміка розкриття кримінальних правопорушень (за показником наявності обвинувального акту)											
Рівень	59	45	95	106	150	74	104	63	82	49	83
Апр (б)	-	-14	36	47	91	15	45	4	23	-10	26
Апр (л)	-	-14	50	11	44	-76	30	-41	19	-33	-1,1
Тзр (б)	-	0,763	1,61	1,8	2,542	1,254	1,763	1,07	1,39	0,831	1,447
Тзр (л)	-	0,763	2,111	1,116	1,415	0,493	1,405	0,605	1,302	0,597	1,089
Тпр (б) (%)	-	-23,7	61	79,7	154,2	25,4	76,3	6,8	38,9	-16,9	44,6
Тпр (л) (%)	-	-23,7	111,1	11,6	41,5	-50,7	40,5	-39,4	30,2	-40,2	8,9

*Апр – абсолютний приріст; Тзр – темп зростання; Тпр – темп приросту; (б) – розрахунок базисним методом; (л) – розрахунок ланцюговим методом

Значення показників динаміки відтворення торгівлі людьми за 2015–2024 рр. дають змогу виявити синусоїдоподібні коливання з інтервалом 1 рік. Виключення становить лише період 2015–2017 рр., в якому протягом вдвох років (2016 та 2017) зберігається зростання рівня. Решта років ряду динаміки почергово демонструють зростання та зниження рівня без загальної вираженої тенденції. Середнє значення ряду складає 198 злочинів.

Середня значення абсолютного приросту, розраховане базисним методом складає 98. При застосуванні ж ланцюгового методу обчислення отримуване значення виявилось негативним – -0,6. Як перше, так і друге свідчить про відносну (у довгостроковій ретроспективі) стійкість відтворення відповідних кримінальних практик. На цьому фоні деякою аномалією виглядають періоди пікового приросту, розраховані як базисним, так і ланцюговим способом:

– 2017 р.: 342 зареєстровані злочини, що є максимальним значенням за весь десятирічний період статистичного спостереження; абсолютний приріст – 232 та 227 при базисному та ланцюговому методах обчислення відповідно; позитивний темп приросту (ланцюговий метод) – 197,4 %;

– 2022 р.: абсолютний негативний приріст, розрахований ланцюговим методом склав -99; негативний темп приросту (ланцюговий метод) – -42,7 %.

І якщо зміни у 2022 р. є в цілому зрозумілими та пов'язуються з фактором війни (скорочення території статистичного обліку, суттєве зниження потенційно кримінально активного населення, умовне закриття кордонів тощо), то цього не можна сказати про 2017 р. Більше ніж утричі зріз рівень злочинів, передбачених ст. 149 КК України й в основному за рахунок тих діянь, кримінальна протиправність яких передбачена частиною 2 вказаної статті (див. діаграму 2). І, можливо, ці зміни так і лишилися би загадкою, вирішення якої могло б спонукати до висунення гіпотез про деякий сплеск діяльності організованих злочинних угруповань, що спеціалізуються на торгівлі людьми, якби не традиційні вітчизняні правоохоронні практики «місячників» та «річників» боротьби з тими чи іншими видами правопорушень. Не складне надмірних зусиль аби знайти в мережі Інтернет інформаційні сліди таких підходів.

Так саме 2017 рік був оголошений МВС України роком боротьби з торгівлею людьми. На офіційному сайті МВС України повідомляється: «Міністром був підписаний відповідний наказ для забезпечення ефективних заходів боротьби з торгівлею людьми та надання допомоги потерпілим, запровадження превентивної політики щодо боротьби з торгівлею людьми, а також для захисту жертв таких злочинів. У документі йдеться, що усі центральні органи виконавчої влади, які координуються міністром внутрішніх справ, зобов'язані розробити додаткові плани заходів на рік, що передбачають посилення боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми»¹.

Отже, різке зростання зареєстрованого рівня торгівлі людьми у 2017 р. пояснюється саме понаднормовою активізацією правоохоронних органів, передусім Національної поліції, щодо виявлення відповідних фактів та реагування на них. Саме тому цілком очікувано подальші роки зафіксували зниження цієї активності та повернення рівня досліджуваного виду злочинності у «нормальні» свої межі. Тож йдеться радше про зниження латентної частини злочинності у 2017 р., а не про її реальне зростання. Ця ж теза, гадаємо, буде справедливою й щодо всіх інших періодів аналізованого динамічного ряду.

Принагідно також зауважимо, що відсоток розкриття торгівлі людьми залишається не високим. Менше половини (41,9 %) всіх кримінальних проваджень за ст. 149 КК України завершується складанням обвинувального акту та спрямуванням провадження до суду. Середньорічний темп приросту рівня розкриття цих злочинів, розрахований базисним методом, склав 44,6 %, натомість за ланцюговим способом – тільки 8,9 %. Основною причиною такого стану справ можна вважати

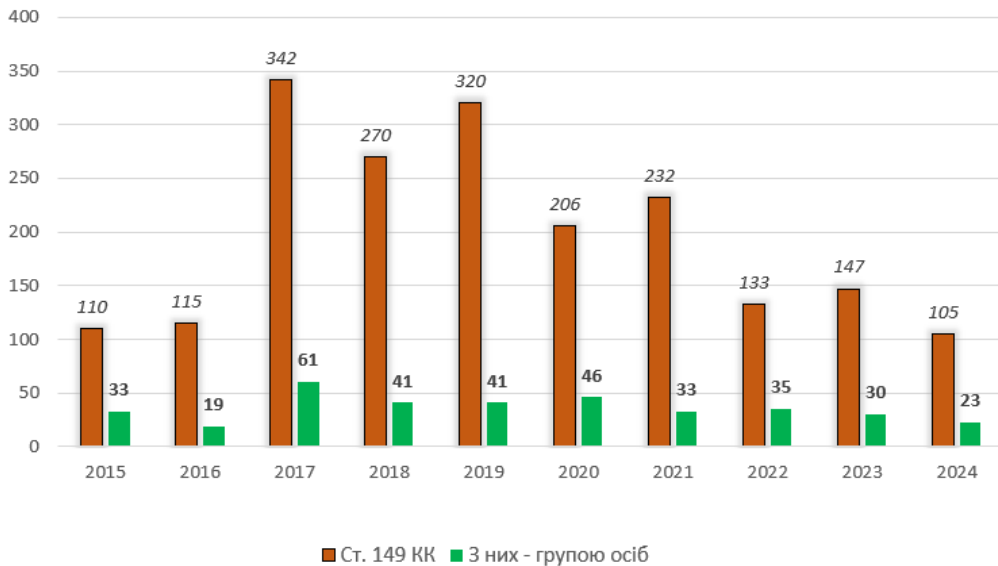
¹ МВС оголосило 2017 роком боротьби з торгівлею людьми / Офіційна веб-сторінка МВС України. 2017. 11 квітня. URL: https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/MVS_ogolosilo_2017_rokom_borotbi_z_torgivleyu_lyudmi_7294 (дата звернення 16.04.2025).

складно організований (з транснаціональними зв'язками, корупційною рентою) характер найбільш небезпечних проявів торгівлі людьми.

Про це ж побічно свідчить і відносно висока частка групової злочинної діяльності у структурі торгівлі людьми (див. діаграму 4).

Діаграма 4

Порівняльне графічне зображення рівня та динаміки вчинення торгівлі людьми групою осіб (2015–2024 р.)

В середньому приблизно кожен п'яти-шостий (18,3 %) випадок торгівлі людьми, який виявляється та реєструється правоохоронними органами, пов'язаний з груповими злочинними діями. Найвищий відсоток групових злочинів цієї категорії був зафіксований у 2015 р. (30 %), 2022 р. (26,3 %), 2021 р. (22,3 %) та 2024 р. (21,9 %). Найнижчий – у 2019 р. (12,8 %), у 2021 р. (14,2 %) та у 2016 р. (16,5 %). В цілому неможна стверджувати про істотні коливання цього структурного показника. Це говорить про відносно рівномірну практику виявлення фактів торгівлі людьми. Позитивний приріст не забезпечується «перекосами» виключно одноосібною злочинної діяльності чи навпаки – групової.

Висновки. Значення показників динаміки відтворення торгівлі людьми за 2015–2024 рр. дають змогу виявити синусоїдоподібні коливання з інтервалом 1 рік. Виключення становить лише період 2015–2017 рр., в якому протягом двох років (2016 та 2017) зберігається зростання рівня. Решта років ряду динаміки почергово демонструють зростання та зниження рівня без загальної вираженої тенденції. Середнє значення ряду складає 198 злочинів.

Кримінально-право структура торгівлі людьми свідчить про тяжкість цього злочину, високонебезпечний характер кримінальних практик. Безпосередньо в структурі кримінальних правопорушень, передбачених ст. 149 КК України, превалюють ті, ознаки складу яких закріплені у частині 2 цієї статті. При цьому варто наголосити на динамічні зміни структури, що хоча і не виявляють стабільної тенденції, менше з тим проявляються у епізодичному збільшенні частки особливо кваліфікованих складів у структурі кримінальних правопорушень, передбачених ст. 149 КК України, чого майже ніколи у суттєвих масштабах не фіксується за показником основного складу злочину.

Фіксується відносно висока частка групової злочинної діяльності у структурі торгівлі людьми. В середньому приблизно кожен п'яти-шостий (18,3 %) випадок торгівлі людьми, який виявляється та реєструється правоохоронними органами, пов'язаний з груповими злочинними діями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаренко В. І. Кримінологічний аналіз стану торгівлі людьми у світовому та регіональному вимірах. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 2 (32). С. 94–115. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.07>.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.03.2025).
3. МВС оголосило 2017 роком боротьби з торгівлею людьми / Офіційна веб-сторінка МВС України. 2017. 11 квітня. URL: https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/MVS_ogolosilo_2017_rokom_borotbi_z_torgivleyu_lyudmi_7294 (дата звернення 16.04.2025).
4. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія / Кримінол. асоц. України. Харків : Право, 2023. 252 с.
5. Охотнікова Н., Гнатюк О., Петруньок Б. Насильницькі зникнення та свавільні затримання активних громадян в ході повномасштабної російської збройної агресії проти України (лютий 2022 — червень 2023) / За ред. О. Синюк // Центр прав людини ZMINA. 2023. URL: <http://surl.li/rtnvb> (дата звернення : 20.03.2025).
6. Павлюк А., Капалкіна Є., Охотнікова Н., Смачило Л. Насильницькі зникнення: національна практика v. міжнародні стандарти : аналітичний звіт / Коаліція «Україна. П'ята ранку» ; проєкт «Об'єднані на шляху до правосуддя: документування тяжких міжнародних злочинів під час російської збройної агресії в Україні». URL: https://mipl.org.ua/wp-content/uploads/2024/06/znyknennya_web.pdf (дата звернення : 20.03.2025).
7. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського

статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 09.10.2024 р. № 4012-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20#Text> (дата звернення: 21.03.2025).

8. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 21.08.2024 р. № 3909-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text> (дата звернення : 20.03.2025).

9. Римський статут Міжнародного кримінального суду : Міжнародний документ ООН. Статут від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення : 20.03.2025).

Стаття надійшла до редакції 20.04.2025

Victoria Ih. BONDARENKO,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CRIMINAL ANALYSIS OF THE STATE OF HUMAN TRAFFICKING IN UKRAINE

The article is devoted to the criminological analysis of human trafficking in Ukraine. The values of the dynamics of reproduction of human trafficking for 2015–2024 allow us to identify sinusoidal fluctuations with an interval of 1 year. The only exception is the period 2015–2017, in which the level has been increasing for two years (2016 and 2017). The remaining years of the dynamics series alternately demonstrate an increase and decrease in the level without a general pronounced trend. The average value of the series is 198 crimes. The criminal-law structure of human trafficking indicates the severity of this crime, the highly dangerous nature of criminal practices. Directly in the structure of criminal offenses provided for in Art. 149 of the Criminal Code of Ukraine, those prevail, the features of the composition of which are fixed in Part 2 of this article. At the same time, it is worth emphasizing the dynamic changes in the structure, which, although they do not show a stable trend, are less evident in the episodic increase in the share of especially qualified elements in the structure of criminal offenses provided for in Article 149 of the Criminal Code of Ukraine, which is almost never recorded on a significant scale by the indicator of the main element of the crime. A relatively high share of group criminal activity in the structure of human trafficking is recorded.

Keywords: *war, crime, human trafficking, criminological analysis, level, dynamics, structure, combating crime.*

Олена Сергіївна ГОРАШ

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

Кирило Олександрович ЧЕРЕВКО,

*кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОКРЕМИХ СУЧАСНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Стаття присвячена визначенню детермінантів транснаціональної організованої злочинності. Розглянуто основні види криміногенних факторів, що сприяють виникненню та діяльності транснаціональних організованих злочинних угруповань. Здійснено їх аналіз та надано стислий опис основних видів детермінантів злочинної діяльності за її змістом, таких як: економічні фактори, політичні фактори, соціальні фактори, технологічні фактори, географічні та демографічні фактори. Наголошено на проблемі втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність на користь організованих угруповань транснаціонального характеру.

Ключові слова: організована злочинність, транснаціональна організована злочинність, кіберпростір, кіберзлочинність, детермінанти, кримінальна діяльність, неповнолітні, діти, втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення, транснаціональна

організована злочинність є однією з ключових тем для дискусій як на національному, так і на міжнародному рівнях, зокрема під час політичних зустрічей. Подолання цього явища потребує скоординованих зусиль усієї міжнародної спільноти. Задля цього, для більш ефективного запобігання та протидії транснаціональній організованій злочинності необхідно на науковому рівні встановити причини і умови її виникнення, відтворення, трансформації.

Окремі питання протидії транснаціональній організованій злочинності були відображені у дослідженнях О. М. Бандурки, М. Г. Вербенського, В. О. Глушкова, В. В. Голіна, О. М. Джужи, В. М. Дрьоміна, А. П. Закалюка, І. М. Легана, О. М. Литвинова, Ю. В. Орлова, С. М. Стахівського, О. В. Ткачової, О. Ю. Шостко та низки зарубіжних дослідників, таких як J. Albino, M. Edelbacher, J. O. Finckenauer, R. Godson, M. Haller, J.R. Richards, J.D. Torr.

Мета статті – встановити, надати опис та пояснення окремих, найбільш значущих, з нашої точки зору, сучасних детермінант організованої транснаціональної злочинності.

Виклад основного матеріалу. Практика соціального життя змусила визнати державну владу факт існування та адаптацію організованих злочинних об'єднань в Україні, які виходять за межі національних кордонів під умови сьогодення. Тому з оцінки теперішньої криміногенної обстановки не тільки в нашій державі, а й у всьому світі, впливає необхідність підвищення ефективності протидії транснаціональній організованій злочинності. Але для того, щоб боротьба з цим видом злочинності, яка активізувалася через низку факторів, що сприяють її поширенню, стала більш продуктивною, необхідно встановити детермінанти, що сприяють її виникненню та діяльності.

Підстави, що спричиняють та провокують функціонування транснаціональних злочинних угруповань, можуть бути розкриті через визначення самого поняття «детермінантів злочинності», які здійснюють безпосередній вплив на зазначене асоціальне явище. Отже, детермінанти злочинності, або криміногенні фактори – вся сукупність різномірних та різномірних явищ, процесів, станів, поява, існування, зміна, припинення (зникнення яких спричиняє, обумовлює чи іншим чином впливає на появу, існування, відтворення злочинності та окремих кримінальних правопорушень¹. Оскільки, дотепер немає чітко сформованого, вичерпного переліку детермінант злочинності, її фактори поділяють за такими основними критеріями класифікації: 1) за рівнем існування; 2) за функціональним призначенням; 3) за джерелами походження; 4) за сферою діяльності².

¹ Кримінологія (Загальна частина): навч. посіб. / [І. О. Бандурка, О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов та ін.]; за заг.ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю. В. Орлова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2025. С. 219.

² Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. К. 1. К. : Ін Юре, 2007. С. 211-217.

Відповідно до цієї класифікації розглянемо ряд криміногенних факторів, які створюють сприятливі умови для розвитку транснаціональної організованої злочинності за сферою її діяльності:

1. Економічні фактори.

Існує тісний взаємозв'язок між процесом глобалізації, що впливає на наше суспільство і транснаціональною організованою злочинністю. Глобалізацію, яку зазвичай описують як усунення бар'єрів для міжнародного руху товарів і коштів, широко використовують у своїй діяльності транснаціональні мережі організованої злочинності. З одного боку, процес глобалізації мав би сприяти розширенню можливостей для легального бізнесу, з іншого боку, сприяв розвитку і вдосконаленню організованих злочинних угруповань, що діють на транснаціональних ринках. І хоча, глобалізація призвела до збільшення обсягів законних транскордонних фінансових операцій та інвестицій, вона також дозволила злочинцям легше відмивати доходи, отримані злочинним шляхом.

Економічна нерівність та безробіття є ще одним потужним чинником, що сприяють діяльності транснаціональної організованої злочинності. Відсутність у частини населення стабільної роботи та гідного рівня заробітної плати змушує їх шукати альтернативні джерела заробітку, переважно незаконні (контрабанда, торгівля наркотиками, відмивання коштів та інше). Зростання безробіття, особливо серед молоді, обумовлює загальне ускладнення криміногенної ситуації, розширює загальну базу для поповнення рядів як організованої злочинності в Україні, так і транснаціональної організованої злочинності¹. Це фонове явище призводить до деформації психологічного стану особистості та зумовлює її вчинки криміногенного характеру.

Ще однією сприятливою умовою для діяльності транснаціональної організованої злочинності є корупція в державних і приватних структурах, яка допомагає злочинним угрупованням ухилятися від правосуддя, проникати в легальний бізнес, посилюючи вплив на політичні та економічні процеси. Через зловживання владою в особистих цілях, нездоровий вплив корупції відчутний у всьому світі. А відбувається це тому, що владні і управлінські повноваження криють у собі велику спокусу для осіб, схильних до протиправного збагачення, чим користуються учасники організованої злочинності, зближаючись з чиновниками та витрачаючи на їх підкуп значні суми своїх злочинних доходів². Тому корупція є надзвичайно корисним інструментом для злочинних мереж, особливо тих, що діють на транснаціональному рівні, оскільки стає ключовим засобом здійснення злочинних дій, що підривають безпеку та ефективність політичних інститутів.

2. Політичні та правові фактори.

¹ Леган І. М. Сучасний стан та тенденції транснаціональної злочинності в Україні та світі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 380. URL: http://lsej.org.ua/3_2021/97.pdf.

² Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуцька та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Х. : Право, 2009. С. 242.

Одним із чинників, що сприяє діяльності транснаціональних злочинних організації є недостатня координація між державними та правоохоронними органами країн світу, що обтяжує процес переслідування злочинців за вчинення транснаціональних злочинів та ліквідації їхніх мереж. Різні правові системи та юрисдикції в країнах ускладнюють міжнародну співпрацю в боротьбі з транснаціональною організованою злочинністю через відмінності у законодавстві, процедурі розслідування та стандартів доказової бази. Обмежений обмін інформацією між правоохоронними органами, який проявляється у правових бар'єрах (закони про захист персональних даних можуть обмежити можливості передачі розвідданих між країнами), недовірі між країнами (через ряд політичних розбіжностей або випадків витоку даних, держави можуть неохоче ділитися інформацією, побоюючись її неправомірного використання), бюрократичних перепон (офіційні запити можуть займати багато часу, що ускладнює оперативне реагування), технічних обмежень (відсутність уніфікованих систем зберігання та обробки даних, а також різні рівні цифрової безпеки заважають швидкому обміну інформацією), замість того, щоб стримувати злочинність, часто грають їй на руку, дозволяючи лідерам організованих злочинних угруповань адаптуватися та уникати переслідування, що створює серйозні проблеми для міжнародної співпраці правоохоронців.

Відсутність єдиної моделі транснаціональної злочинної організації та системи з протидії транснаціональній організованій злочинності на міжнародному рівні, недостатньо дієвий механізм екстрадиції, легке відмивання коштів, здобутих злочинним шляхом через міжнародну фінансову систему, різні стандарти відповідальності юридичних осіб, недостатній контроль за кіберзлочинами та слабка співпраця між правоохоронними органами дають можливість кримінальним угрупованням, використовуючи ці юрисдикційні відмінності, уникати покарання та вдосконалювати методи своєї подальшої діяльності.

Також ідеальні умови для зростання та поширення транснаціональних злочинних мереж створює політична нестабільність. Останніми роками в Україні, як і в інших державах, з'явилося чимало різноманітних партій і рухів. З одного боку, це добре, але з другого - їх діяльність спрямована на боротьбу за владу будь-якою ціною, забуваючи при цьому, що суспільство розвивається успішно лише за умови, якщо воно об'єднане загальною національною ідеєю¹.

На політичну нестабільність часто впливає ослаблення правоохоронних органів, адже під час політичних криз уряди основну увагу приділяють боротьбі за владу, а не правоохоронній діяльності. Крім того, у деяких країнах (наприклад в країнах Латинської Америки) існує тісний зв'язок між організованою злочинністю та політичними елітами, адже кримінальні угруповання можуть фінансувати політиків, брати участь у

¹ Корнякова Т. В. Кримінологія. Навчально-методичний посібник. Дніпропетровськ, 2013. С. 22.

виборах або отримати політичний вплив, задля послаблення контролю над економікою, створюючи умови для нелегального бізнесу, фінансових махінацій та контрабанди. В результаті чого відбувається процвітання тіньової економіки та незаконних ринків.

3. Соціальні фактори.

Для реалізації злочинних схем організована злочинність активно використовує низький рівень освіти та правової культури населення. Це створює сприятливі умови для вербування, експлуатації, маніпуляції деякими верствами населення та формування корупційних зав'язків. Низький рівень освіти значно зменшує шанси знайти гідну роботу, що є поштовхом для заняття незаконною діяльністю. Низька правова обізнаність призводить до того, що людина може не усвідомлювати, що вона стала співучасником злочину та не звертається до правоохоронних органів у випадку порушення її прав, оскільки не довіряє їм або ж не знає, як це зробити. Байдужість, а також страх перед злочинною діяльністю призводить до того, що населення часто не повідомляє про вчинення кримінального правопорушення через переконання, що це не має сенсу або через страх помсти. Все це дозволяє транснаціональним організованим угрупованням з легкістю здійснювати вербування «вразливих» осіб в незаконну діяльність, використовувати людей як «інструмент» вчинення злочинних дій та впливати на судову систему, правоохоронні органи та політику шляхом використання корупції для розширення їхньої діяльності.

Ще одним із ключових соціально-економічних процесів сучасності, що позитивно впливають на діяльність транснаціональної організованої злочинності є масова міграція, основним чинником якої виступають економічні причини, зокрема тимчасові переміщення, спрямовані на пошук притулку та вищого рівня доходів. Важливу роль у таких процесах відіграє різниця в якості життя між країнами (регіонами) походження та країнами (регіонами) призначення мігрантів. Водночас значну частку міграцій становлять вимушені переселення, спричинені війнами, конфліктами, техногенними та екологічними катастрофами¹. Якщо розглядати стосунки між мігрантами та злочинцями, які організовують їх незаконне переправлення за кордон, так вони мають суперечливий і нестабільний характер. З одного боку, мігранти виступають як «клієнти», оплачуючи нелегальні послуги, пов'язані з перетином кордону. З іншого боку, їхня правова незахищеність робить їх надзвичайно вразливими, фактично перетворюючи на заручників контрабандистів, змушуючи виконувати будь-які вимоги, щоб уникнути небезпеки². Мігранти з неврегульованим правовим статусом за кордоном стикаються з низкою серйозних загроз. Вони можуть стати жертвами торгівлі людьми чи інших злочинних схем, не маючи можливості захищати свої трудові та інші права в межах правової

¹ Терлецький Є. В. Організована злочинність: сучасний стан протидії. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2024. Вип. 2 (55). С. 104.

² Українське суспільство: міграційний вимір: нац. доповідь / Інс-т демограф. та соц. дослід. ім. М. В. Птухи НАН України. Київ, 2018. С. 141.

системи країни перебування¹. Їх часто примушують працювати в неналежних умовах, з перевищенням робочих годин і без дотримання правил техніки безпеки. Є високий ризик невиплати або часткової виплати заробітної плати, обмежений доступ до медичної допомоги та відсутність соціального забезпечення. Це створює ідеальні умови для розширення діяльності транснаціональних злочинних угруповань у сфері міграції.

Окрім того, ще одним фактором, що підтримує та посилює функціонування вищезгаданих формувань є споживання незаконних товарів та послуг. Організована злочинність розвивається там, де є високий попит. Це включає: наркотики (героїн, кокаїн, метамфетамін, різні види синтетичних наркотиків), торгівлю людьми (примусова праця та сексуальна експлуатація), контрабанду та нелегальну міграцію, кіберзлочинність (фішинг, відмивання грошей через криптовалюту). Споживачі нелегальних товарів чи послуг в повній мірі не усвідомлюють, що таким чином вони підтримують кримінальні організації, адже, наприклад, купівля наркотиків - стимулює діяльність наркокартелів, використання послуг сексуальної експлуатації чи примусова праця - посилює торгівлю людьми, купівля контрафактних товарів - шкодить економіці та фінансує злочинні угруповання, тощо.

4. Технологічні фактори.

Комп'ютеризація та цифрова інформатизація є засобами трансформації соціальної динаміки, сприяння модернізації способу життя людини та перетворення в іншу, цифрову форму методів виробництва, економіки, управління, державних і недержавних сфер життєдіяльності². Цифровізація трансформувала злочинну діяльність, створивши новий простір для здійснення незаконної діяльності – цифрове середовище, а також надавши злочинцям нові інструменти та методи для реалізації різних видів злочинів. Однак, необхідно розрізняти загальну кіберзлочинність та кіберорганізовану злочинність. Перша включає злочинну діяльність, що характеризується використанням компонентів інформаційних технологій для окремих або невеликих неструктурованих груп, а друга являє собою скоординовану злочинну діяльність, що здійснюється структуровано за допомогою інформаційних технологій суб'єктами, що належать до організованої злочинності, з багаторівневими стратегічними цілями, які виходять за рамки простої безпосередньої вигоди³. Міжнародні злочинні угруповання цілеспрямовано інтегрують цифрові технології у свою діяльність, керуючись стратегічними цілями: використання ІТ-середовища для злочинної активності, розширення традиційного територіального контролю на кіберпростір і підвищення прибутковості незаконних операцій. Це не випадковий процес, а глибока трансформація, яка не

³ Там само.

¹ Колесник В. А., Гора І. В., Попович І. І. Цифрова криміналістика в забезпеченні діяльності з протидії злочинності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. № 85. Т. 4. С. 65.

² Cyber Mafia: dal Crimine Tradizionale alla Criminalità Digitale. URL: <https://www.ictsecuritymagazine.com/articoli/cyber-mafia-crimine-digitale/>

витісняє, а зміцнює та вдосконалює існуючі кримінальні моделі.

Також злочинні організації досить швидко вловили можливості криптовалют і цифрових фінансових платформ для маскуванню та відмивання їхніх незаконних доходів, що здійснюється завдяки транзакціям під псевдонімами, використанню цифрових гаманців, сервісів змішування та переказів. Не можливо оминати і торгівлю наркотиками, яка залишається головним джерелом прибутку, проте її управління еволюціонувало завдяки новим організаційним моделям, що активно використовують інтернет, особливо на етапі продажів. Із розвитком інформаційних технологій великі кримінальні структури застосовують зашифровані цифрові платформи, для координації транскордонних операцій, спрощуючи фінансові розрахунки та взаємодію між брокерами та постачальниками.

5. Географічні та демографічні фактори.

Глобалізація міжнародної торгівлі значно полегшує рух товарів, послуг, капіталу населення між країнами. Однак поряд з позитивними чинниками ці процеси створили сприятливі умови для розвитку злочинності. Підвищення «прозорості» кордонів, розвиток міжнародної торгівлі, поява нових ринків збуту, збільшення міжнародних перевезень, що створює комплекс можливостей для активної діяльності транснаціональної організованої злочинності¹. Відкриті кордони полегшують переміщення злочинців та їхніх активів (скасування та спрощення візового режиму полегшує пересування членів злочинних угруповань, ускладнюючи їхню ідентифікацію та затримання), сприяють контрабанді товарів і людей (спрощує незаконне переміщення наркотиків, зброї, фальсифікованих товарів, людей), розширюють корупційні можливості (збільшення кількості міжнародних перевезень ускладнює митний контроль, що відкриває можливості для корупції серед митників, прикордонників і держслужбовців).

Стрімкий процес урбанізації, як фактор діяльності транснаціональної організованої злочинності, сприяє її зростанню та зміцненню. Основними аспектами впливу урбанізації є: концентрація населення та анонімність (великі міста надають сприятливі умови для приховування злочинної діяльності, а висока густота населення в мегаполісах ускладнює контроль з боку правоохоронних органів, дозволяє залишатися анонімними серед мільйонів мешканців), економічна нерівність та соціальні проблеми (урбанізація часто супроводжується соціальним розшаруванням, високим рівнем безробіття та маргіналізацією окремих груп населення, що полегшує вербування нових членів, особливо серед мігрантів та молоді), розвинена транспортна та фінансова інфраструктура (полегшує переміщення контрабандних товарів, наркотиків, зброї, нелегальних мігрантів та відмивання коштів через банки, офшори та комерційні структури).

¹ Роль міжнародних організовано-злочинних синдикатів у світовій економіці / Український Інститут політики. URL: <https://uiamp.org/uk/rol-mizhnarodnykh-orhanizovano-zlochynnykh-syndykativ-u-svitoviy-ekonomitsi>.

Транснаціональна організована злочинність активно використовує слабо контрольовані території як бази для своєї діяльності. До них відносяться: держави з нестабільними політичними режимами, зони конфліктів, слабorozвинені регіони або прикордонні території з обмеженою присутністю державних структур. Такі місця забезпечують кримінальним угрупованням безпечний простір для організації, координації та розширення незаконної діяльності на міжнародному рівні. Основними причинами чому слабо контрольовані території привабливі для транснаціональної організованої злочинності є: мінімальний ризик переслідування, використання місцевих ресурсів, вигідне розташування для здійснення злочинної діяльності, корупція та співпраця з місцевими владними структурами.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, можна констатувати, що транснаціональна організована злочинність, постала внаслідок ряду соціально-економічних, політичних, технологічних, демографічних та інших проблемних питань, які виникають у сучасному суспільстві. Цей перелік детермінант, що розглянуті в статті, не є вичерпним, проте він може стати основою для розробки сучасних методів для впровадження системного та стратегічного підходу в боротьбі з відтворенням організованої злочинності, зокрема її транснаціональних форм, як на національному, так і на міжнародному рівнях. Визначення таких підходів стане завданням подальших досліджень. Так само перспективним напрямом дослідження є проблема втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність на користь організованих угруповань транснаціонального характеру. Як засвідчує практика, діти нерідко стають жертвами їх кримінальної експлуатації за напрямками виробництва фальсифікату, торгівлі людьми тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. К. 1. К. : Ін Юре, 2007. 348 с.
2. Колесник В. А., Гора І. В., Попович І. І. Цифрова криміналістика в забезпеченні діяльності з протидії злочинності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2024. № 85. Т. 4. С. 65.
3. Корнякова Т. В. Кримінологія. Навчально-методичний посібник. Дніпропетровськ, 2013. 54 с.
4. Кримінологія (Загальна частина): навч. посіб. / [І. О. Бандурка, О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов та ін.]; за заг.ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю. В. Орлова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2025. 616 с.
5. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг.ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. І доп. Х. : Право, 2009. 288 с.

6. Леган І. М. Сучасний стан та тенденції транснаціональної злочинності в Україні та світі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 378–381. URL: http://lsej.org.ua/3_2021/97.pdf.

7. Роль міжнародних організовано-злочинних синдикатів у світовій економіці / Український Інститут політики. URL: <https://uiamp.org/uk/rol-mizhnarodnykh-orhanizovano-zlochynnykh-syndykativ-u-svitoviy-ekonomitsi>.

8. Терлецький Є. В. Організована злочинність: сучасний стан протидії. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2024. Вип. 2 (55). С. 103–111.

9. Українське суспільство: міграційний вимір: нац. доповідь / Інс-т демограф. та соц. дослід. ім. М. В. Птухи НАН України. Київ, 2018. 396 с.

10. Cyber Mafia: dal Crimine Tradizionale alla Criminalità Digitale. URL: <https://www.ictsecuritymagazine.com/articoli/cyber-mafia-crimine-digitale/>

Стаття надійшла до редакції 03.03.2025

Olena S. HORASH

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Kyrylo O. CHEREVKO,

PhD in Law, Associated Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CRIMINOLOGY ANALYSIS OF CERTAIN MODERN DETERMINANTS OF TRANSNATIONAL ORGANIZED CRIME

The article is devoted to the determinants of transnational organized crime. The main types of criminogenic factors contributing to the emergence and activity of transnational organized criminal groups are considered. The author analyzes them and provides a brief description of the main types of determinants of criminal activity in terms of its content, such as: economic factors, political factors, social factors, technological factors, geographical and demographic factors.

Keywords: *organized crime, transnational organized crime, determinants, criminal activity.*

Олексій Миколайович ЛИТВИНОВ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України
(Національний аерокосмічний університет ім.
М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний
інститут», м. Харків)

Юрій Володимирович ОРЛОВ,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

КОЛАБОРАЦІОНІЗМ: ОСОБЛИВОСТІ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ

Стаття присвячена дослідженню особливостей детермінації колабораціонізму в контексті російсько-української війни. Визначено мотиваційні типи колабораціонізму. Розгорнута пояснювальна модель фронтирності українського суспільства. Надано опис основним складникам фронтирів, пояснене значення фронтирної злочинності, до складу якого в тому числі потрапляє й кримінальний колабораціонізм. Запропоновано ключові ідейні елементи стратегії дефронтиризації українського суспільства, що передбачає агресивну соціокультурну інтеріоризацію у гуманітарній сфері, зміну мисленнєвих й праксеологічних установок.

Ключові слова: колабораціонізм, колабораційна діяльність, державна зрада, пособництво-державі агресору, війна, збройний конфлікт, фронтир, фронтирна злочинність, протидія злочинності, національна безпека, стратегія.

Постановка проблеми. Триваюча російсько-українська війна без

перебільшення є катастрофою всієї конструкції європейського лібертаріанства у його прикладному вимірі. По-перше, лідери цивілізованих країн світу прогавили появу у XXI ст. повноважного сучасного російського фашистського політичного режиму, тривалий час затуляли очі на його становлення, фактично поступаючись цінностями на користь економічних інтересів, чим значною мірою підважили установку на гідність. А саме остання, дозволимо собі зауважити, лежить в основі практик ціннісного смислотворення, що, як видавалось, відрізняє європейський цивілізаційний простір від деяких інших. По-друге, сам хід міжнародного збройного конфлікту на території України, його характер та інтенсивність, способи реагування на нього іноземних держав, міжнародних організацій розвіює залишки сумнівів у тому, що міжнародне право та його інституціональна структура вельми обмежені у своїй функціональності чинниками безпеки окремих країн, геополітичних регіонів. Античний зразок гідності Сократа принципово не екстрапольований на жодні колективні суб'єкти. Це – суто індивідуальна людська якість. Тож праві, вочевидь, ті мислителі, які здатні, передусім, побачити, зрозуміти, визнати моральну підставність однієї з ключових дилем російсько-української війни на четвертому році її тривання: «допущення ядерного конфлікту на території Європи заради перемоги України» VS «допущення програшу України заради виключення ядерного конфлікту на території принаймні Європи». Певна річ, можна і варто дискутувати з приводу змісту категорій «перемога» та «прогреш». Але ключове у цій дилемі інше: політичний істеблішмент України перебуває у парадигмі першого допущення з описаних двох. І це – позиція гідності. Проте чи можна її перенести на інші країни? Ясно, що ні. Саме тому, варто глибше замислитись над тим, що доцільно визнати перемогою у нинішній російсько-українській війні і на яких засадах здійснювати подальше державне будівництво? Цей крок буде першим для наступного розгортання концепту майбутнього проєкту України. І тут вельми доречним та показовим, таким, що маркує «мінні поля», є кримінологічне дослідження проблеми детермінації колабораціонізму, як феномену, що має винятково важливе сигнальне значення для перезаснування повоєнного українського республіканізму.

Під колабораціонізмом в цьому дослідженні розуміємо практики політико-кримінальної зради державних інтересів України на користь країни-агресора. Кримінально-правова рамка колабораціонізму визначається ст.ст. 111, 111-1, 111-2, 436-2 КК України. Кримінологічна оптика дослідження цих діянь з різною результативністю застосовувалася О. М. Бандуркою, В. С. Батиргарєєвою, І. Г. Богатирьовим, Р. А. Каторкіним, В. Я. Конопельським, О. М. Костенком, І. Г. Луценко, В. А. Мисливим, Є. О. Письменським, В. В. Шаблістим й деякими іншими українськими правниками. Отримані ними наукові відомості є вагомими та вартими на увагу. Однак не менш вагомими є й ті обставини, які вислизнули з поля зору науковців та досі залишаються у тіні.

Мета статті – виявити, описати та пояснити особливості

детермінаційного комплексу колабораціонізму в контексті російсько-української війни, на підставі чого сформувані пропозиції щодо концептуальних засад протидії його відтворенню.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи фактори поширення колабораціонізму в умовах російсько-української війни, дослідники, зазвичай, акцентують увагу на тривалій підривної діяльності російської федерації проти України, що була розгорнута задовго до початку збройної агресії та охоплювала чимало напрямів, включно з інформаційним. Так, наприклад, І. Г. Богатирьов воліє виділяти такі чинники колабораційної діяльності: 1) тридцятирічна пропаганда російської федерації в засобах комунікації щодо української нації і про переваги «руського міра»; 2) запит певної частини населення країни на соціальну справедливість у суспільстві; 3) криміналізація суспільства; 4) латентність вчинення колабораційної діяльності, яка, на жаль, під час війни, і особливо в період окупації, залишається неврахованою та прихованою¹.

Є. О. Письменський, розмірковуючи у цьому ж руслі, виділяє такі передумови колабораціонізму: а) тривала та спланована підготовка до окупації (зовнішні чинники); б) особливості суспільно-політичного розвитку довоєнної України (внутрішні чинники), що насамперед визначаються наявністю усталених проблем державотворення та пов'язуються з підривом її обороноздатності (перманентні соціально-політичні й економічні кризи, панівний популізм тощо); в) постсовєтський спадок та прихильність до ідеології «русского міра» (історичні та ідеологічні чинники)². Так само й Р. Каторкін формує бачення детермінант колабораційної діяльності у межах ворожого впливу росії та корисливості самих колаборантів. Відтак до переліку криміногенних факторів відповідного спрямування він включає такі: «...Російська пропаганда, котру проводить держава-терорист у межах інформаційної війни проти України; соціально-економічні чинники, викликані війною; недоліки у сфері національно-патріотичного виховання; прогалини у чинному законі про кримінальну відповідальність»³.

З нашої ж перспективи колабораційна діяльність та колабораціонізм загалом – це симптом, атрибут набагато складнішої проблеми, аніж та, що бачиться при первинному погляді. Не зважаючи на велику спокусу пов'язати її з винятковою аморальністю, інколи, навіть, ментальною неповноцінністю, глупством колаборантів, допитливий розум повсякчас не задовольняється цими тривіальними, інколи принизливими тезами й вимагає глибшого мисленнєвого занурення. Кожен, хто вдасться до

¹ Богатирьов І. Г. Кримінально-правові та кримінологічні виміри колабораційної діяльності в Україні в умовах воєнного стану. *Публічне право*. 2023. № 1 (49). С. 57–64.

² Письменський Є. О. Масштаби колабораціонізму в Україні та передумови поширення цього явища // Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій : Матер. наук.-практ. кругл. столу (6 жовтня 2023 р., м. Харків). Харків, 2023. С. 8–10.

³ Каторкін Р. Детермінанти колабораційної діяльності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1 (128). С. 44.

комплексного, системного аналізу детермінаційного комплексу колабораційної діяльності, змушений буде схилитись перед неспростовністю тієї обставини, що він, цей комплекс, при всій своїй насиченості чинниками агресивної політики РФ, її підривної діяльності, дезінформацією, пропагандою, ситуативними факторами, пов'язаними з окупацією, все ж має в своїй основі дещо фундаментальне, принципове, те, що характеризує соціальний стан українців як такий. Йдеться про соціальну дезінтегрованість, про ситуацію, коли найголовніші соціальні конвенції, що фундують суспільний договір, стають предметом дискусії (а ще гірше – коли не стають й проблема заганняється у тінь)¹. І головне питання у тому, що зумовлює цю дезінтегрованість?

Зауважимо, що колабораціонізм має суто конструктивістську природу. Дещо перефразовуючи відому думку П. Сорокіна про зміст злочинності, можна стверджувати, що в природі не існує нічого такого, що за своєю сутністю, *sui generis*, було б колабораціонізмом. Останній є виключно продуктом оцінювання, результуючою погляду зсередини деякої, неуніверсальної, системи координат. Передусім йдеться про контрпозицію в умовах війни. Аналітики УГСПЛ справедливо підкреслюють, що в широкому значенні колабораціонізм означає співпрацю населення держави з ворогом, в інтересах ворога і на шкоду самій державі. Отже, можна стверджувати, що колабораціонізм передбачає існування ворога, що, в свою чергу, означає зв'язок між колабораціонізмом і війною, збройним конфліктом. Допоки відносини між двома чи більше державами не включають ведення війни, співпраця населення однієї держави з державою, яка все ще не визнана ворогом, не вважається колабораціонізмом, хоча й може визнаватися злочинною². При цьому, якщо політичний, економічний, адміністративний, трудовий, військовий колабораціонізм є функціонально-конструктивістським і його цілком можливо зрозуміти з раціоналістичних позицій, то інформаційний (ч. 1 ст. 111-1 КК України, а також ст. 111-2 КК України – в частині підтримки рішень та/або дій держави-агресора) – морально-релятивним. Так само конструктивістським, але не за функціональною субстанційністю, а за моральною домінантою смислотворення.

Певна річ, вони можуть поєднуватись. І поєднуються, часто проявляючись у виді сукупності відповідних кримінальних правопорушень, передбачених різними частинами ст. 111-1 КК України. Але головне тут не стільки юридична кваліфікація, скільки розуміння неонтологічної, а, отже,

¹ Орлов Ю. В. Фронтирність українського суспільства як фактор колабораційної діяльності // Соціальні та правові аспекти протидії колабораційній співпраці з представниками держави-агресора в умовах війни : Матер. міжнар. наук.-практ. конф. (21 лютого 2025, м. Харків) / Харківський національний університет імені В. Н. КрАЗіна ; Інститут Служби безпеки України Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2025.

² Нові підходи до відповідальності за колабораціонізм. Аналітика від експертів УГСПЛ / Українська Гельсінська спілка з прав людини. 2024. 21 серпня. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/novi-pidkhody-do-vidpovidalnosti-za-kolaboratsionizm-analytika-vid-ekspertiv-uhsp/>

метафізичної природи колабораціонізму, основних, найбільш поширених, його видів. Та й навіть на дослідницькому рівні, на рівні мови закону, вже виявляється моральний релятивізм.

Варто погодитись із тим, що не існує теоретично нейтральної мови спостереження¹. Тому, коли ми говоримо, про колабораціонізм, вже на дескриптивному рівні виявляємо свою морально-правову позицію осуду агресії, співпраці з державою-агресором. І якби цю формулу пред'явити будь-якій притомній людині поза контекстом російсько-української війни, ми б говорили про надкультурний імператив, себто таку позицію, для якої культурні, контекстуальні відмінності виявляються не значимими. Однак як тільки з'являється контекст – ми переходимо на концептуальний рівень роботи, на якому інтерпретація фактів відіграє ключову роль у продукуванні відмінностей, неузгодженостей та, зрештою, у руйнації надкультурності ціннісного твердження, занурення його до щільного локального культурного контексту.

Універсальність може бути досягнути тільки ціною абстракції, тобто абстрагування від будь-якої конкретної форми соціального життя². Хоча, справедливості заради, й варто відмітити, що нормативні абстракції – це ідеал, який ніколи не досягається, адже норми є соціальними. У сфері соціальності абстракції завжди редукуються до індивідуального рівня вираження, прив'язаного як до контексту, ситуації, так і до особистості. Тому правий, вочевидь, Ш.Ґосепат, який стверджує, що спроби втілити теоретичні абстракції у сфері соціального позбавляють людей індивідуальності; все, що може утворювати характерну ідентичність (певні інтереси, почуття тощо) абстракцією крадеться. З цих позицій люди стають надто однаковими, щоб бути одне для одного привабливим чи огидним. Інакше кажучи, подальшим результатом абстрактності є атомізм³. І тоді знову з'являється можливість побачити подібності, спробувати узагальнити їх та висловити твердження, що різні структури виконують однакову функцію; але ми не можемо постулювати загальнокультурну єдність, доки ми таку не відкриємо. Проте, щоб відкрити щось подібне, ми маємо постати перед барвистим різноманіттям випадкових звичаїв і традицій, які розпорошені всередині живої, пульсуючої людської спільноти⁴. Вважаємо висловлені зауваги такими, що мають істотне методологічне значення, яке полягає у стратегії формування спільноти (спільноти) не просто через визнання відмінності, а через користування з неї, через включення її як принципу та засновку запобігання і колабораціонізму, і майбутнім національним розпорошенням у зв'язку з агресивно-підривною діяльністю російської федерації.

До цього принципу і підходу (засади) ми ще повернемося. Тут же

¹ Філософія прав людини / За ред. Ш. Ґосепата та Г. Ломана ; пер. з нім. О. Юдін та Л. Доронічева ; за наук. ред. О. Хоми. К. : Ніка-Центр, 2016. С. 259.

² Marx K. Zur Judenfrage. Norderstedt : Bod - Books on Demand, 2009. S. 41–68.

³ Філософія прав людини / За ред. Ш. Ґосепата та Г. Ломана ; пер. з нім. О. Юдін та Л. Доронічева ; за наук. ред. О. Хоми. К. : Ніка-Центр, 2016. С. 256–257.

⁴ Там само. С. 257

наголосимо на тому, що найголовніша, центральна зона проблематизації детермінації колабораціонізму розгортається у просторі конструювання контекстів, тобто мислення, дискурсу, ціннісних інтерпретацій та афектацій. Тож йдеться про лінії соціально-буттєвих розламів, що маркують ідентичнісно-групові відмінності. Саме на рівні соціальностей (контекстів) та солідарності з одного боку і відмінностей, опозиційності та конфронтації – з іншого, слід шукати кореневі причини колабораціонізму.

При цьому варто визнати, що емпірична база, кримінальна статистика, слідча і судова практика за ст. 111-1 КК України засвідчує особистісно-мотиваційну багатогранність колабораціонізму. У загальних рисах, саме за мотиваційним критерієм, можливо описати три типи колабораціонізму:

1) ідейна діяльність, що проявляє *ідейний колабораціонізм* (індоктриновані кримінальні практики);

2) адаптивно-раціоналістична діяльність – пристосування й домінування чинників економічної, ситуативно-побутової раціоналізації поведінки в умовах окупації (*адаптивний колабораціонізм*). Часто така лінія поведінки виявляється «вимушено-добровільною», у тому розумінні, що домінантними стають особистісно значущі фактори: збереження власного місця проживання в окупації, неможливість (з об'єктивних чи суб'єктивних причин) залишити осіб похилого віку, які потребують догляду, психологічна неготовність до радикальної зміни обстановки проживання тощо, що сполучається з потребою забезпечення життєдіяльності у співпраці з країною-агресором на окупованих територіях;

3) раціонально-егоїстична діяльність, коли ситуація окупації та запит ворога на співпрацю з місцевим населенням окупованої території розглядається як можливість для просування соціальним ліфтом, утвердження у новій, більш значущій, високій соціальній ролі, задоволення потреби у визнанні. В. Я. Конопельський безспідставно стверджує, що за результатами розслідування кримінальних проваджень про колабораційну діяльність було встановлено, що суб'єктами розглядуваного суспільно небезпечного діяння є особи, які його вчиняють не тільки і не стільки з політичних мотивів, скільки з корисливої зацікавленості¹. Тобто колаборація з країною-агресором сприймається як інструмент досягнення тих особистісних цілей й отримання тих вигід, які не були досягнуті й отримані у взаєминах з «материнською» державою (*егоїстичний колабораціонізм*)².

Умовою другого й третього типів колабораціонізму є криза соціальної ідентичності. Для першого ж – навпаки – активна контрідентичність. Отже,

¹ Конопельський В. Я. Криміногенна детермінація колабораціонізму в Україні // Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму : Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 лип. 2022 р.). Одеса : ОДУВС, 2022. С. 50.

² Орлов Ю. В. Фронтирність українського суспільства як фактор колабораційної діяльності // Соціальні та правові аспекти протидії колабораційній співпраці з представниками держави-агресора в умовах війни : Матер. міжнар. наук.-практ. конф. (21 лютого 2025, м. Харків) / Харківський національний університет імені В. Н. Козака ; Інститут Служби безпеки України Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2025.

те, що єднає всі три типи колабораційної діяльності – ідентичнісна дезінтеграція, розмежованість на рівні політичного об'єднання людей. Цілком зрозуміло: найнебезпечнішим є перший, ідейний. Причому настільки, що не обмежується тільки ситуацією окупації, а проявляється й поза окупованими територіями, про що наочно свідчить слідча і судова практика застосування ч. ч. 1 та 2 ст. 111-1 КК України. Однак не це головне, а інше: доводиться констатувати, що українське суспільство не є однорідним у своїх ціннісно-політичних орієнтаціях та установках. Намагання структурувати наукове уявлення про вказану неоднорідність виводить на оперування категорією «фронтір». І саме фронтірність постає однією з тих якостей українського суспільства, що найбільшою мірою детермінує колабораційну діяльність.

Під фронтіром у культурологічних та міждисциплінарних студіях прийнято розуміти кордон й прикордоння, цивілізаційне порубіжжя, територію зіткнення відмінних уявлень про належне. Сутність фронтіру як історичного феномену полягає в тому, що певні аутсайтери уявляють деяку територію як вільну, вторгаються та заселяють її, відтак започатковують процеси, котрі за сприятливих умов породжують нове суспільство¹. Фронтіри, як зони трансформативної взаємодії між системами, – стверджував Чепел, – допомагають підглянути процес етногенезу, за допомоги якого культурна спільнота відмежовує себе від уявних «інших»². Втім одразу ж зауважимо, що фронтірність українського суспільства допоки не ставала об'єктом ґрунтовних та усебічних досліджень, а надто у фокусі впливу на неї фактору війни. Варто відмітити, що проблема «фронтір – ідентичність – націоналізм» лише двічі була предметом спеціального обговорення на рівні симпозіуму – а саме 1977 р. на конференції в Університеті Індіани «Фронтір та міжетнічна ситуація» (матеріали не видано) і 1992 р. на невеличкій конференції «Формування етнічних ідентичностей у фронтірних суспільствах» і Оклагомському університеті³.

В. В. Кравченко, з'ясувавши генезу поняття «Україна», від «Русі» до «Малоросії», а відтак від «Малоросії» чи до «Росії» чи до «України» в ХІХ ст., «між Україною та Росією» в ХХ столітті, простежив змагання трьох концепцій ідентичності – «радянсько-православної» («донаціональної», «східнослов'янської»), української етнокультурної (національної), «європейської» («постнаціональної») – в ХХІ ст.⁴ Взаємодія цих трьох (щонайменше) концепцій, недостатня інтеграція як наслідок слабкої

¹ Чорновол І. Компаративні фронтіри: світовий і вітчизняний вимір : монографія / Наук. ред. Леонід Зашкільняк. К. : Критика, 2015. С. 257.

² Chappell D. A., *Ethnogenesis and Frontiers. Journal of World History*. 1993. Vol. 4 (2). P. 267.

³ Чорновол І. Компаративні фронтіри: світовий і вітчизняний вимір : монографія / Наук. ред. Леонід Зашкільняк. К. : Критика, 2015. С. 253; Орлов Ю. В. Фронтірність українського суспільства як фактор колабораційної діяльності // Соціальні та правові аспекти протидії колабораційній співпраці з представниками держави-агресора в умовах війни : Матер. міжнар. наук.-практ. конф. (21 лютого 2025, м. Харків) / Харківський національний університет імені В. Н. Кравченка ; Інститут Служби безпеки України Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2025.

⁴ Кравченко В. В., Мусієздов А. А., Филиппова О. А. Представления о Пограничье и практики их использования, Вильнюс: Европейский гуманитарный университет, 2012. С. 10–94.

модернізації, розмиті культурні та політичні ідеали тощо дали В. В. Кравченку підстави трактувати Україну як «унікальну модель» для дослідження феномену порубіжжя¹.

Безумовно, феномен порубіжжя не міг не вплинути на політичну ідентичність українців. Тим паче, що це порубіжжя є іманентною рисою самої України, яка, як небезпідставно зазначає С. М. Плохій, протягом своєї історії Україна була кордоном не лише різних державних утворень, а й – ще важливіше – різних цивілізаційних і культурних зон. Вона завжди була прикордонною зоною між євразійськими степами, де жили кочовики, і заселеними лісовими територіями. Київ, майбутню столицю України, засновано як прикордонний пост між цими двома світами. Боротьба за виживання зі степовиками та подальша колонізація степу – одна з найважливіших тем української історії, хоч історія «рухливого кордону» України – місця взаємодії держав, поселенців і кочовиків – так і не знайшла свого Фредерика Джексона Тернера чи Герберта Юджина Болтона². Водночас можна стверджувати, що століття прикордонної історії спричинили розмитість і фрагментованість української ідентичності³.

Люди на фронтірі, як засвідчують антропологічні й культурологічні дослідження І. Копитова, О. Латимора, Дж. Тернера, виявляють схильність до наслідування та відтворення практик метрополії, або тієї, від якої вони відірвалися, або тієї дійсної чи удаваної, з якою себе пов'язують. Неважко провести паралелі між цими соціальними якостями, виведеними з дослідження американських, африканських та азійських фронтірів, та українськими євроінтеграційними практиками з одного боку, й практиками колаборації з російською федерацією, як проекцією, осучасненою реплікою колишньої радянської метрополії.

Відтак є підстави вести мову щонайменше про два фронтири, які умовно можна позначити як східний та західний, поміж якими пролягають *три простори* консолідації, взаємного визнання та відрізнєння. У цих просторах реалізуються *три* соціальні сюжети, що мають відмінності в історіях, дискурсах, символах, цінностях. Вперше вони наочно проявились у період національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. й відтоді не сходять зі сцени українського державотворення. Умовно їх можливо назвати євроінтеграційний (проєвропейський), російсько-інтеграційний (проросійський) та самостійницький (націю-автономістський). І оскільки йдеться про соціальні сюжети, остільки слід визнати енергетичну зарядженість цих місць розгортання соціальної діяльності, мислення, конструювання дійсності. Відмінність, різниця енергетичних потенціалів породжує напруженість, конфліктогенність. Остання в певній своїй частині, найбільш чутливій до установок на домінацію та підкорення, розряджається через кримінальну активність, так звану *фронтирну злочинність*. Предметні

¹ Там само. С. 253.

² Плохій С. М. Між історією та нацією: Павло Роберт Магочій і переосмислення української історії. КРИТИКА: міжнародний огляд книжок та ідей. 2011. № 9–10. С. 28.

³ Там само. С. 29.

контури цієї діяльності визначені ознаками низки складів кримінальних правопорушень, передбачених двома групами статей КК України: 1) ст. ст. 109, 110, 111, 111-1, 111-2, 114-1, 114-2, 435-1, 436-1, 436-2 (виключно або переважно фронтірні кримінальні правопорушення); 2) п. 14 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129, ст. 161, ч. 2 ст. 297, ст. ст. 438, 442, 442-1 (варіативно фронтірні кримінальні правопорушення). Друга група об'єднує у собі кримінальні правопорушення на ґрунті ненависті за ознакою політико-національної ідентичності¹. У цьому ряді кримінальних правопорушень саме колабораційну діяльність слід віднести до сигнальних девіацій, тенденції відтворення яких є найбільш показовими, особливо в умовах триваючого збройного конфлікту.

Цікаво відмітити, що первинна гіпотеза про те, що війна має «приглушити» ефекти фронтірів за рахунок, перш за все, очевидності російської агресії, ідейної дискредитації та депопуляції проросійського соціального сюжету, не підтвердилась. Більше того: завдяки фактору конкуруючої віктимності можна стверджувати, що фронтіри, «зрошені кров'ю», ще більшою мірою поглибились, контакти на них радикалізувалися. Динаміка відтворення злочинності в межах першої групи наочно засвідчує значну інтенсифікацію кримінальної активності, починаючи саме з 2022 р. Усереднене значення щорічного приросту колабораційної діяльності – 28 %, виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників (ст. 436-2 КК України – 10,1 %, виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів (ст. 436-2 КК України) – 2,3 %². Отже, фронтіри лишаються стійкими, а травма війни ще більшою мірою їх дистанціює.

З цього випливає декілька важливих (і не лише для кримінології, а й для всього українського суспільства) висновків, врахування яких може сприяти виживанню української держави у міжнародно визнаних кордонах.

По-перше, варто змінити мисленнєву й праксеологічну установку: здійснити перехід від оперування гаслами єдності до складнішої мисленнєвої діяльності в осягненні єдності у багатоманітності з подальшим розгортанням практик у сфері формування та реалізації політики пам'яті, гуманітарної політики загалом. Нездатність працювати зі складністю, незмінні намагання її спростити завжди призводили до руйнівних наслідків: у період національно-визвольних змагань – до краху державотворчого проєкту³; протягом радянської доби – до накопичення внутрішнього

¹ Орлов Ю. В. Стратегічні засади протидії фронтірній злочинності у перспективі миру в Україні // Сучасні проблеми розвитку авіаційно-космічної галузі України: інженерія, бізнес, право : Міждисциплін. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 листопада 2024) / Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут». Харків, 2024. С. 199.

² Там само. С. 200.

³ З історико-змодельованих спогадів Гетьмана Павла Скоропадського про спілкування з Євгеном Коновальцем: «...Зрештою, чого було сподіватися від цього вузького погляду принципового українця-галичанина? Звідки йому було взяти розуміння усієї складності суспільного устрою країни, уявлення про

протестного потенціалу, явища дисидентства та, зрештою, руйнацією імперії (помилка імперії, що надала шанс для суверенної України). І кожного разу фронтами нехтували, воліли домінувати над ними, стискати до мономоделі.

По-друге, слід *діагностувати, описати* зміст, межі фронтів та відділених ними просторів, соціальних сюжетів. Доки нам достеменно не відомі їх ані якісні, ані кількісні параметри. Лише у найбільш загальних рисах ми поки що можемо говорити про три соціальні сюжети.

По-третє, *пояснити* їх етіологію, динаміку, детермінаційний комплекс. При цьому ясно, що йдеться передусім про детермінацію світоглядних компонентів у політично значущій сфері. Так само ясно і те, що вже зараз можна говорити принаймні про 5 груп відповідних факторів:

1) історично зумовлений мультикультурний ландшафт України, в тому числі й через радянську антигуманну політику «вимішування українства» з території України, керованого соціально-демографічного заміщення територій представниками некорінних народів, переміщених з інших республік колишньої «імперії зла». Але не тільки. Не варто забувати й про більш ранні періоди природніших міграційних процесів та культурної дифузії XII–XIX ст.ст. (архітектура, топоніми Одеси, Чернівців, Львова, Луцька, Кам'янець-Подільського, Києва, Харкова та багатьох інших міст, а також пам'яті професійних і творчих спільнот – наочне тому підтвердження);

2) ресентимент (комплекс «величі – жертвовності»), спрямований на концепт української держави;

3) травматичний патерналізм та конкуруюча віктимність;

4) каскад соціально-інженерійних факторів (дезінформація, фальсифікація, фреймінг, сугестія, стимуляція постпам'яті тощо), продукованих російською федерацією з метою конструювання докси, нігілістично ворожої до держави України;

5) прорахунки у державній гуманітарній, інформаційній політиці, *звуження* уявлення про Україну, нехтування її фронтірністю (яка, до речі, є нормальним станом усіх багатокультурних незмодернізованих спільнот¹), пасивність, реактивність та *хибна дзеркальність* у роботі проти агресора саме в гуманітарній сфері.

З перелічених груп факторів об'єктивно можна впливати на всі, окрім першого. І саме вони (піддатливі впливові) вже мають стати об'єктом спрямування інтелектуальних зусиль при розробці концепції перехідного правосуддя для України, передусім за таким компонентом як встановлення історичної правди (відповідні напрацювання щодо орієнтацій такої

яку він склав через контакти винятково з українськими діячами? Що він міг знати про російську інтелігенцію Києва, про кадетів та офіцерів, досі вірних імператору? Про поляків, які співали своєї і готові були піти під німців? Про євреїв, готових стати хоч би й на бік більшовиків, аби не українців?..» – див.: Михайлова О. Перегляд. Роман. К.: Laurus, 2019. С. 121.

¹ Чорновол І. Компаративні фронтири: світовий і вітчизняний вимір : монографія / Наук. ред. Леонід Зашкільняк. К.: Критика, 2015. С. 272–273.

діяльності вже існують у вітчизняній кримінології¹). Проте слід визнати і те, що саме перший, недоступний до *керованої* зміни фактор, є базовим по відношенню до інших. Міжпоколінна ретрансляція ворожої для України соціальної міфології, чи то пак міфологем, у тривалій перспективі може бути елімінована у поєднанні двох чинників: природний хід часу та цілеспрямована діяльність щодо конструювання більш привабливого, орієнтованого на майбутнє, «з доданою вартістю» проекту «Україна»².

Зрештою, за влучним зауваженням І. Чорновола, не варто забувати й про парадоксальність падіння Римської імперії: не імперія поглинула фронтір, а фронтір поглинув імперію³. В нашому ж випадку – головна зброя – складне мислення, що дозволить самостійно працювати із власними фронтами. В іншому випадку – з ними буде працювати ворог.

Дотримуючись установки на ускладнення мислення та враховуючи викладені вище методологічні зауваги, підкреслимо, що описані фронтіри не варто сприймати як інкапсульовані зони розрізень. За різними параметрами й різною мірою вони є конвергентними, обмежено послуговуються зразками одне одного. І ця обставина має фундаментальне значення не тільки для формування стратегії протидії фронтірній злочинності, в тому числі колабораціонізму, а ширше й масштабніше – стратегії державного будівництва в українському інтербелумі, платформи загальносоціальної протидії злочинності, кримінологічної безпеки. Чи здатні ми до розбудови такої платформи – залежить, передусім, від досягнення феномену українства. Не більше і не менше. Саме така фундаментальна, мультидисциплінарна і, перш за все, філософська (підкреслимо – не історична, бо всі історичні студії завершуються політично, у сенсі колійного фрейму подій та їх інтерпретації) задача стоїть перед українцями. Задача – неординарна й така, яка ще жодного разу не була вирішена (а може навіть і поставлена) на вищому рівні публічного адміністрування у його зв'язку з інтелектуальною елітою нації. Тому, в жодному разі не претендуючи на можливість її вирішення на сторінках цієї наукової розвідки, спробуємо висловити лише кілька міркувань орієнтуючого характеру з цього приводу.

Зокрема вважаємо, що має бути поставлена дослідницька і гуманітарно-прикладна мета дефронтіризації українського суспільства. Треба мати сміливість після заявленого гасла «Україна – єдина!» зробити наступний крок та стверджувати: «Україна – складноєдина!». Пізнання цієї складності – вихідний пункт для досягнення феномену українства, керування

¹ Орлов Ю. В. Повоєнний транзит України: матриця криміногенних ризиків перехідного правосуддя. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 2 (32). С. 211. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.13>.

² Орлов Ю. В. Фронтірність українського суспільства як фактор колабораційної діяльності // Соціальні та правові аспекти протидії колабораційній співпраці з представниками держави-агресора в умовах війни : Матер. міжнар. наук.-практ. конф. (21 лютого 2025, м. Харків) / Харківський національний університет імені В. Н. Кравця ; Інститут Служби безпеки України Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2025.

³ Чорновол І. Компаративні фронтіри: світовий і вітчизняний вимір : монографія / Наук. ред. Леонід Зашкільняк. К. : Критика, 2015. С. 274.

його збереженням (а це – виклик в контексті геноцидальної, ідентоцидальної політики росії по відношенню до української політичної нації), розвитком. Корисним для виконання цих задач націоінтеграційного спрямування, як видається, може бути розгортання мислення не у горизонталі типу «Схід – Захід», «Харків – Львів», а у вертикалі типу «Київ – Одеса». Довкола цієї історико-культурної осі має закручуватись складне смислотворення України, до поля тяжіння якого окрім, власне, етно-культурних, етно-національних українських зразків потрапляють не пояснювані та не привласнювані з позицій саме етно-національної пам'яті історії та пам'яті професійних спільнот, міст, регіонів, локально-продуктивні (для територій України) та впливові грецька, єврейська, польська, австрійська, німецька, французька, кримсько-татарська, румунська, угорська та інші культури, практики яких й до сьогодні складають архітектурне, мистецьке, лінгвістичне, інтелектуальне надбання українського народу. Історичний центр Одеси – яскравий тому приклад.

Отже, йдеться про стратегію політико-національного розширення через культурну інтеріоризацію. Тобто не експансію, що передбачає підкорення, а саме через інтеріоризацію, *інтелектуальне* (виходячи із широкоформатного конструкту української політичної нації) *привласнення* результатів побутування тих культур, які у різні часи практикувалися на території сучасної України. Звідси прийде і прийняття історій України у солідарному взаємовизнанні. Принципова відмінність від шовіністичного російського експансіонізму – принцип недовладності, свободи й республіканізму. Варто, нарешті, позбутися постколоніального синдрому та сформувати власну складно-концептуальну позицію українства як соціокультурного та політично тяглого феномену, набагато ширшого за змістом, *історіями*, аніж той, який може бути побаченим з перспективи проявлених наразі фрагментів гуманітарної політики.

Таким чином, фронтірність українського суспільства, існуючи об'єктивно, стає проблемою тільки в оптиці фракційного (партикулярного) імперативу політики домінування, культури відміни. Цей імператив є монологічним конструктом і приблизно може бути сформульований так: з точки зору національних інтересів, що визначаються як (...) і ніяк більше, єдино вірним слід визнати такий підхід до історії України та вектору її політичного розвитку, який визнає (...) і ніяк більше. Власне кажучи, – це є прояв провансальності (як мовив це В'ячеслав Липинський), а тому й агресивності до іншого, що є, якщо вірити Юрію Шевельову, одним із трьох зол (поруч з кочубеїщиною та росією), відмітною рисою національного характеру українців. Власне саме Ю. Шевельов, будучи в еміграції, у Бостоні в 1954 р., писав: «Три страшні вороги українського відродження – Москва, український провінціалізм і комплекс Кочубеїщини – живуть і сьогодні. Запекла ненависть Михайла Драгоманова не знищила українського провінціалізму. Запекла ненависть Дмитра Донцова не знищила Москви.

Запекла ненависть В'ячеслава Липинського не знищила комплексу Кочубейщини. Сьогодні вони панують, і вони урочисто справляють ювілей Переяслава. Москва підкреслює русско-украинские культурные связи. Не будемо їх заперечувати. Вони були і є. Хіба салдати по два боки лінії фронту не зв'язані між собою? Вони зв'язані на життя і смерть. Історія культурних зв'язків між Україною і Росією — це історія великої і ще не закінченої війни. Як усяка війна, вона знає наступи і відступи, знає перекинчиків і полонених. Історію цієї війни треба вивчати. Чому б не видати солідну збірку праць про українсько-російські культурні зв'язки як вони були, а не як їх препарує Москва чи наш власний провінціалізм?»¹. Заклики zostалися не почутими. А між тим, не помилилось, вважаємо, якщо стверджуватимемо, що в українсько-російському культурному контексті Ю. Шевельов закликав обійняти агресивну-привласнюючу, лідерську позицію. І лише провінціальна ненависть та вузько-правий політико-культурний ухил соціальних практик не дають змоги цього зробити.

Альтернативи за такого підходу визнаються культурними аберациями, результуючими впливу імперій, а тому наслідком нерозвиненої національної свідомості фактичних жертв імперіалізму, тоталітаризму. Водночас без таких альтернатив концепт української політичної нації виглядає прогальним. Ці прогалини слід осмислити, наповнити об'єктивним (не міфологічним) змістом та включити останній до націєвірних смислів українства. Безумовно, при дотримання розумних меж та із застосуванням необхідних і достатніх інструментів протидії російсько-шовіністичній пропаганді.

Підкреслимо: мисленнєва матриця описаного вище імперативу притаманна, як правило, структурам докси, є продуктом монологічної свідомості. В контурах останньої республіканізм неможливий. Водночас мало що було б таким хибним, як вважати, що в умовах повномасштабної війни об'єктивно можливим є діалог з приводу гуманітарних засад суспільного договору. Надто сильним є страждання українського народу, глибинною є травма війни. Цілком закономірною реакцією на екзистенційну загрозу є згорання діалогу на користь мобілізації та консолідації у спротиві агресорові. Але рано чи пізно, проте все ж доведеться заспокоїти збуджену свідомість і дух, вивести їх зі стану тривожності, стресу і стати до розбору причин того, що сталося, в тому числі та зокрема того, чому певна й не мала частина наших співгромадян не поділяє того імперативу, фракційні межі якого виявилися не сумісними з їх ідентичнісними рисами. І цілком можливо, що виявиться чимало фактів «співжиття» із ментальними чужинцями, що тільки номінально мали громадянство України. Але, як засвідчує досвід численних соціально-психологічних досліджень (зокрема, Дж. Уілсона, Дж. Келлінга та ін.), не меншою виявиться частина і тих колаборантів, хто не визначився із

¹ Шевельов Ю. Москва, Маросейка // Триптих про призначення України / Упоряд. В. Скларова, Т. Данько; передм. А. Порохівник. 3-е вид., стер. Харків: Видавець Олександр Савчук, 2023. С. 18.

власним політичним імперативом і на кого істотний вплив чинить ситуація, в тому числі політико-культурна. І саме ця частина наших громадян може і має бути охоплена керованими заходами, похідними від втілення у життя розширеного концепту українства.

З приводу останнього – можливо розгорнути інтелектуальну роботу за напрямом осмислення та конструювання України як політії (С. Дацюк, Т. Бебешко, Ю. Чудновський, Ю. Нікітін), універсуму свободи, зорієнтованого на уселюдство. Результатом такого розгортання цілком імовірно може стати позбавлення антиукраїнського сегменту російських пропагандистських систем логічного (навіть на рівні міфологем) підґрунтя, підстав та, зрештою, привабливості в силу безкорисності та безглуздості. Це, втім, вимагатиме сміливих (хоча й виключно з точки зору кон'юнктури) політичних кроків по роботі з оновлення (осмислення) суспільного договору, формату національної пам'яті. Але політичні кроки – справа вторинна. Первинним є інтелектуальний рух. Чи стане дослідницької сміливості запропонувати позаколоніальний формат національної пам'яті? Основна ідея тут така: Україна – простір історичної самодостатності й самоврядності, недомінування, свободи та визнання гідності у багатоманітності. Цей простір у різні часи входив до складу різних державних утворень, які в тому числі інтенсивно пригнічували етно-українське начало політії. Але наслідком важливо тут побачити не тільки моральне право відновити пригнічене, а компенсувати завдану шкоду за рахунок збагачення базового засновку, інтеріоризації до нього культурних, інфраструктурних, урбаністичних, технологічних, економічних впливів імперій, що владарювали на українських територіях. Коли мисленнєвий масштаб колишньої метрополії перебільшує інтелектуальну претензійність імперії, тоді останній приходить остаточно кінць.

Висновки. Парадоксальним чином Україна може збагатитися російсько-советською імперією та поглинути, «перетравити» її, вмонтувавши (а не заперечуючи) її слідову картину (певна річ, вихолощену на предмет наявності в ній морально не прийнятних персонажів і сюжетів, в тому числі як наслідок державного осуду злочинців комуністичного режиму) у свій концепт. І тут варто наголосити, що за Ж. Дельозом концепт – мислеформа, яка позбавлена енергетики. Може й так. Але смислова передзаданість творення концепту здатна наситити його енергійністю діяльнісного втілення, руху думки й духу, адже така передзаданість означає його устремління у майбутнє, зв'язок часів і просторів. Тож оперування концептом українського універсуму здатне виконати творчу функцію, *спонукаючи* до активності. Чи не вперше, таким чином, ми пред'являємо не жертвне, ресентиментарне, а творчо-агресивне бачення історії та сутності України. Головне те, що з нього випливає в контексті предмету нашого дослідження не заперечення, але обґрунтування можливості інтегрувати до нового концепту України тих дискурсивно-символічних, смислових просторів людського буття, які більшою мірою проростають зі спадщини імперської присутності. Привласнення та українізація (у широкому

значенні) цих просторів позбавить нашого ворога, російську федерацію, вельми чутливого інструменту впливу на ту частину громадян України, які історично, географічно більше пов'язані з постімперськими ресурсами, спадщиною. Переконані, така стратегія може дати позитивний результат як у справі запобігання колабораціонізму, так і зміцнення національної безпеки України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богатирьов І. Г. Кримінально-правові та кримінологічні виміри колабораційної діяльності в Україні в умовах воєнного стану. *Публічне право*. 2023. № 1 (49). С. 57–64.
2. Каторкін Р. Детермінанти колабораційної діяльності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1 (128). С. 44–51.
3. Конопельський В. Я. Криміногенна детермінація колабораціонізму в Україні // Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму : Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 лип. 2022 р.). Одеса : ОДУВС, 2022. С. 49–51.
4. Кравченко В. В., Мусієздов А. А., Филиппова О. А. Представления о Пограничье и практики их использования, Вильнюс: Европейский гуманитарный университет, 2012. 172 с.
5. Михайлова О. Перегляд. Роман. К. : Laurus, 2019. 348 с.
6. Нові підходи до відповідальності за колабораціонізм. Аналітика від експертів УГСПЛ / Українська Гельсінська спілка з прав людини. 2024. 21 серпня. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/novi-pidkhody-do-vidpovidalnosti-za-kolaboratsionizm-analytika-vid-ekspertiv-uhspl/>
7. Орлов Ю. В. Повоєнний транзит України: матриця криміногенних ризиків перехідного правосуддя. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 2 (32). С. 180–231. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.13>.
8. Орлов Ю. В. Стратегічні засади протидії фронтірній злочинності у перспективі миру в Україні // Сучасні проблеми розвитку авіаційно-космічної галузі України: інженерія, бізнес, право : Міждисциплін. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 листопада 2024) / Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут». Харків, 2024. С. 198–203.
9. Орлов Ю. В. Фронтірність українського суспільства як фактор колабораційної діяльності // Соціальні та правові аспекти протидії колабораційній співпраці з представниками держави-агресора в умовах війни : Матер. міжнар. наук.-практ. конф. (21 лютого 2025, м. Харків) / Харківський національний університет імені В. Н. Кразіна ; Інститут Служби безпеки України Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2025.
10. Письменський Є. О. Масштаби колабораціонізму в Україні та передумови поширення цього явища // Колабораціонізм на тимчасово

окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій : Матер. наук.-практ. кругл. столу (6 жовтня 2023 р., м. Харків). Одеса : Олді+, 2023. С. 8–13.

11. Плохій С. М. Між історією та нацією: Павло Роберт Магочій і переосмислення української історії. *КРИТИКА: міжнародний огляд книжок та ідей*. 2011. № 9–10. С. 27–30.

12. Філософія прав людини / За ред. Ш. Г'осепата та Г. Ломана ; пер. з нім. О. Юдін та Л. Доронічева ; за наук. ред. О. Хоми. К. : Ніка-Центр, 2016. 317 с.

13. Шевельов Ю. Триптих про призначення України / Упоряд. В. Складарова, Т. Данько ; передм. А. Порохівник. 3-є вид., стер. Харків : Видавець Олександр Савчук, 2023. 96 с.

14. Чорновол І. Компаративні фронтири: світовий і вітчизняний вимір : монографія / Наук. ред. Леонід Зашкільняк. К. : Критика, 2015. 376 с.

15. Chappell D. A., *Ethnogenesis and Frontiers. Journal of World History*. 1993. Vol. 4 (2). P. 267–275.

16. Marx K. *Zur Judenfrage*. Norderstedt : Bod - Books on Demand, 2009. 178 s.

Стаття надійшла до редакції 31.03.2025

Oleksii M. LYTVYNOV,

Doctor in Law, Professor,

Honored Worker of Education of Ukraine

(*M. Ye. Zhukovsky National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine*)

Yurii V. ORLOV,

Doctor in Science of Law, Professor

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

COLLABORATIONISM: FEATURES OF DETERMINATION AND CONCEPTUAL PRINCIPLES OF COUNTERACTION

The article is devoted to the study of the determination of collaborationism in the context of the Russian-Ukrainian war. Motivational types of collaborationism are determined. An explanatory model of the frontier nature of Ukrainian society is developed. The main components of frontiers are described, the meaning of frontier crime is explained, which also includes criminal collaborationism. Key ideological elements of the strategy of defrontirization of Ukrainian society are proposed, which involves aggressive socio-cultural interiorization in the humanitarian sphere, a change in mental and praxeological attitudes.

Keywords: *collaborationism, collaborationist activity, state treason, aiding the aggressor state, war, armed conflict, frontier, frontier crime, countering crime, national security, strategy.*

Ірина Геннадіївна ЛУЦЕНКО,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ: ЕВОЛЮЦІЙНИЙ ЕТАП АБО ТЕМПОРАЛЬНЕ ЯВИЩЕ?

Стаття присвячена аналізу проблем злочинності в умовах війни, а також ролі заходів протидії їй в контексті цивілізаційного розвитку. Проаналізовано вплив війни на соціальну, економічну, політичну та безпекову складову в країні, із зазначенням на зростанні рівня насильства та порушення правопорядку в умовах війни. Наголошено, що наслідки війни, як і злочинність, можуть змінювати соціальні структури, взаємодію між державами та громадянами, а також формувати нові види злочинної діяльності, зокрема військові і воєнні злочини, тероризм, торгівлю людьми тощо. У статті приділено увагу історичному розвитку злочинності, на ряду з існуванням війн, починаючи з античних часів. Акцентовано увагу на тому, що досвід і історичні приклади можуть стати підґрунтям для розробки заходів протидії злочинності в умовах війни, в тому числі, враховуючи сучасні виклики. Надані аргументи на користь заходів протидії злочинності в умовах війни як еволюційного етапу, як складової цивілізаційного розвитку людства, так і темпорального явища, що властиве окремим подіям з часовими обмеженнями.

Ключові слова: злочинність, кіберзлочинність, детермінація, протидія злочинності, війна, збройний конфлікт, кіберпростір, еволюційний етап, темпоральне явище, цивілізація.

Постановка проблеми. Війна завжди є фактором, який завдає негативні, часто дестабілізуючі, а в гіршому випадку, руйнівні, зміни в соціальній, економічній, політичній та безпековій ситуації в країні. В умовах збройного конфлікту зазвичай зростає рівень насильства, порушення правопорядку та злочинності, оскільки інститутам влади, як правило, не

вистачає ресурсів для контролю за ситуацією, вони стають обмеженими та недостатньо дієвими. На ряду із цим відбувається збільшення злочинності, а саме кримінальних правопорушень, які можуть бути пов'язані з військовими діями, як-от воєнні злочини, військові злочини, контрабанда, мародерство, торгівля людьми, а також зловживання в умовах надзвичайних ситуацій. Досвід країн, що зазнали збройної агресії, зокрема і України, свідчить про рефлекторну і не завжди адекватну відповідь на нестандартні злочинні прояви та криміногенні загрози. Разом із тим, має місце брак дієвих кримінологічних заходів протидії злочинності в умовах війни.

Проблемам протидії злочинності присвячені роботи таких науковців як В. С. Батиргарєєва, А. М. Бабенко, О. М. Бандурка, В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов, С. С. Шрамко та інші. Попри наявний вагомий внесок наукової спільноти у дослідження цього питання, завжди лишається потреба у проведенні нових досліджень, оскільки динамічний розвиток науки, культури, технологій, правових норм та соціальних структур потребують відповідного захисту від злочинних посягань. Війна, як фактор злочинності та як фонове для злочинності явище, у більшій мірі потребує зусиль науковців і практиків для стримування злочинності і протидії їй.

Мета статті – встановити значення заходів протидії злочинності в умовах війни в контексті цивілізаційного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Всю осяжну і неосяжну історію людства, як правило, ми називаємо «еволюція», яку «Велика українська енциклопедія» визначає як одну з форм руху, розвитку у природі й суспільстві – безперервний, поступовий, спрямований, незворотний перехід з одного стану в інший¹. Тож фізіологічний і психологічний розвиток людини здійснювався перманентно еволюційним шляхом. Цей шлях супроводжувався не суто біологічними змінами, а й надбанням і усвідомленням таких характеристик як-от: самосвідомість, абстрактне мислення, культура, духовність, мораль, справедливість, релігія, безпека, наука тощо. На ряду із цим або ж в результаті цього розвитку відбувалася і соціальна еволюція, яка тією ж енциклопедією визначена як «термін філософії та соціології на позначення поступового, лінійно-незворотного, висхідного розвитку суспільства від нижчих шаблів до вищих; перенесення еволюційних принципів розвитку природи (боротьби за виживання і природного відбору) на соціальні явища і процеси»².

З наведеного вбачається, що ми, людство, і всі наші здобутки є тисячолітнім надбанням наших пращурів. Можливо не всі досягнення попередніх цивілізацій перейшли сучасному людству у спадок і не всі етапи

¹ Еволюція / Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/%D0%95%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8E%D1%86%D1%96%D1%8F>.

² Еволюція соціальна / Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/%D0%95%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8E%D1%86%D1%96%D1%8F_%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0.

еволюції ми проходили «лінійно-незворотньо», через війни, катастрофи чи інші фактори. Проте, загалом, ми поступово накопичуємо знання і досвід, і навіть тоді, коли цей процес має прогалини, все ж таки кожна наступна цивілізація стоїть на плечах попередніх.

В контексті вище зазначеного, та посилаючись на ретроспективний аналіз цивілізаційного минулого ми можемо стверджувати про існування тисячолітньої історії злочинності. Принаймні ту історію, яку ми можемо осягнути і простежити через численні історичні джерела. Від стародавніх часів, які ми маємо можливість досліджувати, до сучасності людство стикалося з різними формами злочинної діяльності, починаючи від простих крадіжок, вбивств і насильства до організованої злочинності та сучасних кіберзлочинів. Принагідно зауважити, що частина кримінальних правопорушень (наприклад: проти життя, здоров'я, власності) попри певні трансформації не покидають кримінальний простір і понині.

Разом із цим, історія боротьби та протидії злочинності також є частиною історії права та розвитку правових інституцій, таких як правоохоронні органи, суди, в'язниці. Тож концепція покарання та протидії злочинності існує ще з давніх часів і зберігається до сьогодні.

Історична ретроспектива свідчить, що за тисячі років до нашої ери злочинність і її різні прояви не лише існували, як якісь незрозумілі явища, а цілком свідомо визначалися і фіксувалися в кодексах законів, літературних творах, а також у письмових джерелах. Так, близько 2400 р. до н. е. Урукагіна, цар міста-держави Лагаша, яке було одним із перших шумерських поселень, виниклих у кінці V тис. до н. е., здійснив економіко-правову реформу, що призвела до важливих соціальних змін. Зокрема, зменшилась кількість посад наглядачів у різних галузях виробництва, було заборонено жерцям самовільно брати плоди з садів воїнів, начальники позбавились права набувати майно у своїх підлеглих дешевше ціни, виставленої продавцем. Їм також заборонялося показувати підлеглим «свій гнів», тобто переслідувати їх, якщо угода не відбулася. Одночасно Урукагіна видав накази і «звільнив громадян Лагаша від небезпек життя, обману, крадіжки зерна і скарбів, від убивства і злону». Він встановив кару, щоб сильний не кривдив «сироту і вдову»¹. Ці дані свідчать про те, що більше 4400 тисяч років тому, зокрема в шумерських державах, уже існувала система законів і правових норм, спрямованих на забезпечення справедливості та захист громадян, у тому числі від кримінально-протиправних посягань. Реформи Урукагіни містять відсилки щодо регулювання соціальних відносин, захисту слабших верств населення (сиріт і вдів), а також обмеження зловживань з боку можновладців та представників вищих верств. Зв'язок з сучасними злочинними проявами є очевидним, адже крадіжка, вбивство, кримінальні правопорушення з корупційною складовою є частиною сучасного кримінально-правового законодавства, а проведені тогочасні соціально-

¹ Гончаренко В. Д. Реформи царя Урукагіни (близько 2400 р. до н. е.) *Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн: У 2 т. / За ред. В. Д. Гончаренка.* – Київ : Ін Юре, 1998. Т. 1. С. 5–7.

економічні реформи (захист вразливих категорій населення) є нічим іншим, ніж загальносоціальними заходами протидії злочинності. Не будемо оригінальними і процитуємо класика Ф. фон Ліста: «Найкраща кримінальна політика – це найліпша соціальна політика». Отже, немає сумнівів, що загальносоціальне запобігання злочинності в цілому та будь-якого її виду, зокрема, за масштабами заходів, що воно поєднує, та результативністю впливу на ці негативні прояви є визначальним стратегічним напрямом за будь-яких часів¹.

Варті уваги також кримінально-правові положення шумерських законів часів правління династій Ісіна і Ларси (XXI – XVIII ст. до н. е.), які вже тоді враховували форму вини (умисел та необережність). У них вперше встановлювалася відповідальність за втрату вагітною дочкою вільного чоловіка плоду своєї дитини, причиною чого став необережний поштовх сторонньої особи. За дії з такими наслідками винуватий зобов'язаний був заплатити потерпілій 10 сиклів срібла. Якщо ж хто-небудь умисно наносив такій особі удар і вона втрачала плід дитини, то він зобов'язаний був заплатити потерпілій 1/3 міни срібла².

Найвищого розвитку серед держав Стародавнього Сходу кримінальне право набуло у Вавилонії, яка існувала в період з поч. XX ст. до н. е. до першої пол. VI ст. до н. е. Це детально підтверджується змістом законів царя Хаммурапі (1792–1750 рр. до н. е.), в преамбулі до яких монарх повідомив про усі свої найважливіші діяння в інтересах богів, держави і народу в сфері економіки, політики та оборони³. Здійснивши догматичний аналіз кримінально-правових положень цього акту М. І. Колос виділив одинадцять окремих груп складу злочинів, а саме: злочини проти бога (церкви) (§§ 6, 8, 110); злочини проти царя (палацу) (§§ 6, 8, 15, 16); злочини проти життя людини (§ 153); злочини проти здоров'я людини (§§ 196–201, 206–211, 213, 214, 218 – 220); злочини проти волі (свободи), честі і гідності людини (§§ 11, 13, 14, 34, 132, 143, 192, 193–195, 202–205, 282); злочини проти статевої свободи людини (§§ 129, 130, 154, 155, 157); злочини проти власності (§§ 7–10, 15, 16, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 253, 255, 256, 259, 260, 265); злочини у сфері господарської діяльності (§§ 107, 108, 116, 226, 227, 251, 252); злочини проти безпеки виробництва (§§ 229 – 233); злочини проти правосуддя (§§ 1–5, 109); злочини проти військової служби (§§ 26, 33, 34)⁴.

Практично всі об'єкти, поставлені під охорону законами царя Хаммурапі, знаходять своє відображення в чинному кримінальному законодавстві України. В контексті нашої роботи привертає увагу зміст

¹ Зменшення можливостей вчинення злочинів: стратегічний підхід : монографія / за заг. ред. В. В. Голіни. Харків: Право, 2020. С. 80–81.

² Законы царя Хаммурапи // Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран (комментированная) / сост.: Л. Н. Маймескулов, Д. А. Тихоненков ; под ред. Л. Н. Маймескулова. Харків : Право, 2011. С. 25.

³ Гончаренко В. Д. Законы царя Хаммурапи (XVIII ст. до н. е.) // Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн : У 2 т. / За ред. В. Д. Гончаренка. Київ : Ін Юре, 1998. Т. 1. С. 9–37.

⁴ Колос М. І. Стародавній Схід: генезис кримінально-правового регулювання та охорони суспільних відносин. *Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право".* 2015. № 2 (12). С. 8.

преамбули цих законів і наявність злочинів проти військової служби. В преамбулі зазначено, що монарх вчиняє найважливіші діяння, в тому числі, в інтересах оборони, що прямо свідчить про вчинення заходів щодо забезпечення народу і держави від зовнішніх загроз, в тому числі воєнного характеру. Це є свідченням того, що монарх виступає не лише як керівник, але й як гарант миру та порядку, є відповідальним за безпеку всього населення. Задля цього монархом встановлювалися суворі покарання за порушення, що могли загрожувати цілісності держави, зокрема через військові злочини.

Окремі норми законів царя Хаммурапі, спрямовані на охорону встановленого порядку несення військової служби. Зокрема, в § 26 Законів передбачено, що коли важкоозброєний воїн (редум) або легкоозброєний – (баїрум), яким було наказано виступити в царський похід, відмовились виконати цей наказ, або найняли інших людей і послали їх замість себе, то за такі дії до порушників мала застосовуватися смертна кара, а їхні дома передавалися особам, які замінили їх у війську (§ 26). Такому ж покаранню підлягали військові начальники (декум чи лубуттум), які очолювали військовий загін у мирний час або під час царського походу, але не виконували особисто свої обов'язки, а покладалися на інших, найнятих осіб (§ 33). Крім того, якщо декум чи лубуттум порушували порядок взаємовідносин з підлеглими їм воїнами, зокрема, забирали собі майно редума, заподіявши йому шкоду, віддавали його в найми, видавали на суд сильнішому чи забирали собі подарунок воїна, даний йому царем, – то названі військові начальники також мали каратися смертною карою (§ 34)¹. Покарання встановлені за зазначені злочини свідчать про надзвичайно високий рівень вимог до виконання військових обов'язків і забезпечення порядку серед військових. Застосування смертної кари до порушників, вказує на неабияку увагу до цього підходу та прагнення забезпечити безперечне виконання військових обов'язків.

Регламентация військової служби на законодавчому рівні сприяла не лише підтримці дисципліни в армії, але й мала важливе значення для загальної безпеки країни і суспільства в умовах постійних зовнішніх загроз, зокрема воєнного характеру. Загалом, ці норми законів царя Хамурапі відображають рівень значущості дисципліни і порядку для стабільності, безпеки та захищеності держави і суспільства, що набуло важливого значення вже в ті часи і залишається актуальним донині.

На ряду із побіжним аналізом Шумерських законів і законів царя Хамурапі, у різні періоди стародавніх часів намагалися впливати на злочинність через створення законів та систем покарань також і в стародавньому Єгипті, Греції, Римі. Окремим джерелом боротьби зі злочинністю є Біблія та моральні настанови. В подальшому естафету перейняли середньовічні європейські суди та інквізиція.

¹ Колос М. І. Стародавній Схід: генезис кримінально-правового регулювання та охорони суспільних відносин. *Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право".* 2015. № 2 (12). С. 21-22.

Таким чином, цивілізаційна спадщина Стародавнього світу, пов'язана із законотворчістю та системами правопорядку, свідчить про прагнення древніх цивілізацій до регулювання соціальних відносин і підтримання стабільності та справедливості в суспільстві. Стародавні правові системи містили такі норми поведінки, які були покликані запобігати правопорушенням, а також забезпечувати справедливість у випадках їх порушення. Суттєва увага приділялась також обороні та злочинам, пов'язаним з військовою службою, адже роль армії була критично важливою для забезпечення миру і безпеки, що в ті часи доволі часто дорівнювалось виживанню та існуванню.

Одночасно із тим, на скільки нам відкривається історія законотворчості, злочинності та забезпечення покарання для злочинців, які у той час переважно мали функцію залякування та завдання страждань, настільки ж ми спостерігаємо і історію війн.

Війни були притаманні для усіх людських цивілізацій і усіх форм економічних стосунків, що існували та існують на землі. За підрахунками дослідників Веслін коледжу (*Weslean College*), починаючи з 3600 року до нашої ери у світі відбулося приблизно 14600 воєн, в результаті яких загинуло понад 3 мільярди осіб. (Для порівняння, у 2001 році чисельність населення земної кулі сягала трохи більше 6-ти мільярдів). А уся людська історія знала лише 292 роки без війни, і то є серйозні підозри, що деякі збройні конфлікти не були зафіксовані істориками¹. Попри те, що ці дані були опубліковані у 2003 році, ситуація кардинально не змінилася, адже з 2003 року війни не припиняли свій кривавий шлях: Ірак (2003–2011 рр.), Афганістан (2001–2021 рр.), російсько-грузинська війна (2008), російсько-українська війна (2014 – до тепер) та безліч збройних конфліктів та інтервенцій.

Все вище зазначене дає підстави вважати що як злочинність, так і війни можуть бути не просто негативними явищами, а й частинами еволюційного процесу розвитку цивілізації. У певному сенсі ці явища можна розглядати як симптоми внутрішніх суперечностей та боротьби між різними соціальними, політичними і економічними силами. Злочинність, наприклад, може бути наслідком соціальної нерівності або економічної несправедливості, тоді як війни часто виникають через боротьбу за території та ресурси, а також через ідеологічні розбіжності, релігійні відмінності або політичні амбіції.

Одночасно з цим, людство розуміє, що навіть на еволюційних етапах цивілізації ці явища не є необхідними або незмінними, тож можна і треба працювати над їх запобіганням або зменшенням. Говорячи про злочинність, а саме про протидію їй, то перші думки щодо протидії злочинності сягають часів середньовіччя (Платон, Аристотель), проте більш предметно це питання постало в епоху Просвітництва. Одвічні питання, що таке

¹ Війни в історії людства та нинішня війна в Іраку / Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/901246.html>.

злочинність, чому вона існує і яка її природа, спонукали науковців різних галузей не тільки давати відповіді на ці питання, а разом із тим замислюватися над тим, чи можна впливати на такий феномен, як злочинність. Тож пошук альтернативних заходів на противагу каральним згодом знайшов своє місце в сучасних теоріях кримінології та політиці правопорядку.

Що ж стосується війн, то жити без війни і збройних конфліктів прагнуть більшість народів і країн світу. Проте, реальність свідчить про інше. Попри спроби багатьох країн уникнути війн і збройних конфліктів через дипломатичні переговори, співпрацю, миротворчі ініціативи та міжнародні організації, які забезпечують механізми для мирного вирішення спорів, війни залишаються незмінною складовою сучасного життя людства. Впродовж чверті XXI ст. зафіксовано 26 воєнних інцидентів, серед яких війни, конфлікти, операції, інтервенції та вторгнення.

Міжнародний інститут стратегічних досліджень у Лондоні (IISS) на початку грудня 2023 року опублікував щорічний огляд збройних конфліктів. Він малює похмуру картину зростання насильства у багатьох регіонах. Дослідження, в якому розглядаються регіональні конфлікти, а не конфронтація наддержав між Китаєм, Росією, США та їхніми союзниками, документує 183 військові конфлікти станом на 2023 рік, що є найвищим показником за останні 30 років. Інтенсивність військових конфліктів зростає з року в рік: згідно з останнім дослідженням, кількість загиблих збільшилася на 14%, а кількість випадків насильства – на 28%. Автори дослідження описують світ, «в якому домінують конфлікти і збройне насильство на тлі збільшення кількості дійових осіб і складних мотивів, що перетинаються, глобального впливу і прискорення зміни клімату»¹.

Жорстока правда сьогодення підсвічує зв'язок подій минулого і сучасного світу в контексті війн і злочинності. Як раніше, так і сьогодні інтереси держав, боротьба за ресурси та території, національна гідність, релігійні відмінності, історичні суперечності, внутрішні політичні процеси призводять до війн, насильства і злочинності. І попри колосальний досвід руйнівних наслідків війни та деструктивного впливу злочинності, що глибоко вплинули на соціальні структури, психологію сучасних суспільств, політичні та економічні сфери, а також спричинили моральні травми, що передаються з покоління в покоління, вони (війна і злочинність) залишаються складовими сучасного еволюційного етапу.

І якщо злочинність є постійною супутницею всіх держав і народів, то війна все ж таки має симптоматичний характер. Одночасно із тим причини війн доволі тісно переплітаються з детермінаційним комплексом злочинності. У випадку початку війни, війна і злочинність паразитують одна на одній, що у подальшому, у повоєнний час, сприяє утворенню

¹ Тиравський В. У світі зафіксували рекордну кількість військових конфліктів за останні 30 років / Foreign Ukraine. URL: <https://foreignukraines.com/2023/12/21/the-world-recorded-a-record-number-of-military-conflicts-over-the-past-30-years/>

кримінальних структур, які часто мають свої корені у воєнних діях (тероризм, організована злочинність, торгівля людьми, наркоторгівля тощо).

Відповідь на питання, що міститься у назві цієї роботи, аж ніяк не може бути однозначною. В контексті еволюційного етапу, війни відбуваються на конкретних територіях, в певні часові рамки, яким властиві певний соціальний, економічний, політичний, правовий, безпековий, культурний, науковий релігійний рівні розвитку країни і суспільства. Ці відмінності стосуються також і злочинності, тож з кожною наступною війною заходи із протидії злочинності очевидно мають нарощувати свій запобіжний потенціал, за рахунок попереднього досвіду. На користь еволюційного етапу може свідчити вплив і трансформація злочинних практик, які під час війни стають більш поширеними, проте згодом не зникають, а пристосовуються до нових реалій і призводять до розвитку нових форм кримінальної діяльності.

Темпоральний характер заходів протидії злочинності в умовах війни свідчить про тимчасову реакцію на певні потрясіння, пов'язані з війною. Із закінченням війни і відновленням функціональності інститутів влади, рівень злочинності може знизитися. Тимчасовий феномен воєнно-обумовленої злочинності стосується не тільки воєнних і військових злочинів, які у період війни, як правило, сягають своїх найбільших показників, але й і ординарних кримінальних правопорушень, для яких війна стала живильним ґрунтом через ослаблення правопорядку, економічні труднощі, соціальну та психологічну напругу тощо.

Висновки. Заходи протидії злочинності під час війни можуть бути як темпоральним явищем, так і еволюційним етапом, в залежності від того, які зміни настануть в соціальній структурі та в правових інститутах після війни. Більшість кримінальних правопорушень у цей період можна розцінювати як тимчасову реакцію на особливості війни, але певні тенденції можуть залишитися навіть після її завершення, у повоєнний період. Важлива роль у вирішенні цього питання покладатиметься на проведення стабілізаційних заходів, відновлення правопорядку і розбудову нових інституцій.

Тому питання про те, чи є заходи протидії злочинності в умовах війни еволюційним етапом або темпоральним явищем, залишається відкритим і потребує подальшого дослідження в контексті конкретних історичних умов. І як тут не згадати слова американського публіциста XX століття Макса Ескалі: «Цивілізація – це безперервний пошук мирних шляхів вирішення конфліктів, загальне прагнення до миру»¹.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

¹ Війни в історії людства та нинішня війна в Іраку / Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/901246.html>

1. Війни в історії людства та нинішня війна в Іраку / Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/901246.html>.
2. Гончаренко В. Д. Закони царя Хаммурапі (XVIII ст. до н. е.) *Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн* : У 2 т. / За ред. В. Д. Гончаренка. Київ : Ін Юре, 1998. Т. 1. С. 9–37.
3. Гончаренко В. Д. Реформи царя Урукагіни (близько 2400 р. до н. е.) *Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн*: У 2 т. / За ред. В. Д. Гончаренка. Київ : Ін Юре, 1998. Т. 1. С. 5–8.
4. Еволюція / Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/%D0%95%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8E%D1%86%D1%96%D1%8F>.
5. Еволюція соціальна / Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/%D0%95%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8E%D1%86%D1%96%D1%8F_%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0.
6. Законы царя Хаммурапи // *Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран (комментированная)* / сост.: Л. Н. Маймескулов, Д. А. Тихоненков ; под ред. Л. Н. Маймескулова. Харків : Право, 2011. С. 11–25.
7. Зменшення можливостей вчинення злочинів: стратегічний підхід: монографія / за заг. ред. В. В. Голіни. Харків: Право, 2020. 287 с.
8. Колос М. І. Стародавній Схід: генезис кримінально-правового регулювання та охорони суспільних відносин. *Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право".* 2015. № 2 (12). С. 1–30.
9. Тиравський В. У світі зафіксували рекордну кількість військових конфліктів за останні 30 років / *Foreign Ukraine*. URL: <https://foreignukraines.com/2023/12/21/the-world-recorded-a-record-number-of-military-conflicts-over-the-past-30-years/>

Стаття надійшла до редакції 25.02.2025

Iryna H. LUTSENKO,

PhD in Law

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

MEASURES TO COMBAT CRIME IN WARTIME: AN EVOLUTIONARY STAGE OR A TEMPORAL PHENOMENON?

This article analyzes the issues of crime during wartime and explores the role of counteractive measures within the context of civilizational development. The author examines how war affects the social, economic, political, and security aspects of a country, with a particular focus on the rising levels of violence and the breakdown of law and order in times of conflict. The article highlights that the consequences of war, similar to the crime itself, can alter social structures, shift interactions between states and citizens, and give rise to new forms of criminal activity, including war crimes, looting, terrorism, human trafficking, and violations of human rights. Additionally, the author discusses the historical

progression of crime alongside the ongoing existence of wars since ancient times. It is argued that historical experiences and examples can inform the development of measures to combat crime during wartime, especially considering current challenges. The author presents arguments supporting the view that measures to counteract crime in wartime represent both an evolutionary stage in humanity's civilizational development and a temporal phenomenon tied to specific events with time constraints.

Keywords: *measures to counteract crime, crime, war, armed conflict, evolutionary stage, temporal phenomenon, civilization.*

Сергій Іванович МАРКО,

кандидат юридичних наук, професор

(Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів)

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СТАНУ ЗЛОЧИННОСТІ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ: КІЛЬКІСНИЙ ВИМІР

В Україні щорічно реєструється значна кількість кримінальних правопорушень екологічної спрямованості. На основі проведеного дослідження автор приходить до висновку, що середньорічний показник реєстрації кримінальних правопорушень передбачених ст.ст. 236–254 Кримінального кодексу України складає 2967 (аналіз статистичних даних з 2002 по 2024 рр.). Окрім цього, певна частина кримінальних правопорушень у сфері довкілля реєструється за статтями, які не входять до Розділу VIII Особливої частини Кримінального кодексу України. Досудове розслідування у таких кримінальних провадженнях здійснюють органи безпеки та підрозділи Державного бюро розслідувань, а це, відповідно, впливає на офіційну статистику облікованих кримінальних правопорушень проти довкілля.

У публікації, застосовуючи статистичний метод дослідження, на основі аналізу даних про зареєстровані кримінальні правопорушення проти довкілля та вивчення абсолютних, середніх і відносних значень, проаналізовано їх, кількість, середнє значення, питому вагу, коефіцієнт злочинної інтенсивності, динаміку рівня злочинності, базисний та ланцюговий темпи зростання, абсолютний приріст, та тенденції. Зазначена інформація подана, в тому числі, у вигляді таблиці та діаграми.

На основі системного аналізу масиву облікованих кримінальних правопорушень за останні 23 роки доведено тенденцію до суттєвого зростання кількості кримінальних правопорушень проти довкілля та їх питомої ваги. Аналіз динаміки злочинності за базисним і ланцюговим методами свідчить про стале збільшення цих правопорушень, що підтверджується плюсовим середнім абсолютним приростом. Крім цього, показник інтенсивності злочинності проти довкілля демонструє стійку тенденцію до зростання.

Встановлено, що аналізований вид злочинності в Україні є одним з найскладніших та становить загрозу не лише довкіллю, але й здоров'ю та добробуту населення.

Інтенсивне використання природних ресурсів, недостатній екологічний контроль, корупція у правоохоронних та природоохоронних органах, низький рівень екологічної свідомості населення сприяють поширенню вказаних кримінальних правопорушень. Вивчення цього феномену вимагає кримінологічного аналізу, який включає: здійснення системного вивчення показників та рівня злочинності проти довкілля в Україні; дослідження

статистичних даних, що застосовуються для системного, методичного аналізу стану та динаміки аналізованої злочинності; встановлення темпів її зростання чи зниження; встановлення процентного співвідношення облікованих кримінальних правопорушень проти довкілля до загальної кількості всіх облікованих кримінальних правопорушень та ін.

Ключові слова: довкілля, екологічна злочинність, навколишнє природне середовище, кримінологічний аналіз, екосистема, статистична інформація, кількісні показники злочинності, динаміка рівня злочинності, обліковані кримінальні правопорушення, стан злочинності, питома вага злочинності, базисний та ланцюговий метод, темпи зростання, абсолютний приріст, темпи приросту, коефіцієнт інтенсивності злочинності.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку українського суспільства криміногенна ситуація залишається константо напруженою, що зумовлено сукупністю взаємопов'язаних внутрішніх і зовнішніх чинників, до яких належать: активні бойові дії на території країни, які унеможливають належне використання правової системи як на територіях бойових дій так, і особливо, на тимчасово окупованих територіях; деструктивні процеси в економіці, через які знижується дохід населення, що сприяє збільшенню злочинності; масові міграційні процеси, що поєднуються з проблемами соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб; зниження ефективності роботи правоохоронних органів унаслідок залучення їхніх співробітників до завдань із забезпечення безпеки, оборони та підтримання правопорядку та ін.

Вищезазначені чинники значно підвищили пріоритетність збереження довкілля, а отже, потребують від України вжиття термінових заходів. Упродовж тривалого часу економічний розвиток держави супроводжувався незбалансованою експлуатацією природних ресурсів, низькою пріоритетністю питань захисту довкілля, що унеможливлювало досягнення збалансованого, стабільного розвитку. Українська держава поставила перед собою мету, яка базується на досягненні належного стану довкілля шляхом запровадження екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку, з метою забезпечення конституційного права кожного громадянина України на чисте та безпечне довкілля, впровадження збалансованого природокористування і збереження та відновлення природних екосистем¹. Очевидно, що для досягнення цієї мети необхідно забезпечити ефективну протидію злочинності проти довкілля, що потребує ґрунтового аналізу її детермінант та оцінки сучасного стану.

Такі дані частково містяться в офіційні статистичній інформації, аналіз якої дозволяє об'єктивно оцінити ступінь поширення злочинів та інших правопорушень проти довкілля, а також визначити ефективність діяльності правоохоронних та природоохоронних органів у боротьбі з

¹ Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 10.02.2025).

такими кримінальними порушеннями. Отже, з метою аналізу діяльності цих органів, необхідно проводити регулярні аналітичні дослідження статистичних даних, що дозволить здійснити оцінку реального стану вказаного різновиду злочинності.

За останні десятиліття акумульовано значні напрацювання, які стосуються з'ясування кримінологічного аналізу сучасного стану кримінальних правопорушень проти довкілля в Україні. Питання генези кримінальних правопорушень у сфері охорони навколишнього природного середовища досліджували у своїх працях В. М. Бурдін, С. Б. Гавриш, О. М. Гумін, О. М. Джужа, О. В. Золотарьова, О. Г. Колб, Т. В. Корнякова, В. К. Матвійчук, О. В. Мельник, Р. О. Мовчан, С. А. Мозоль, В. О. Навроцький, О. В. Одерій, Ю. В. Орлов, В. Л. Ортинський, Г. С. Поліщук, Т. Л. Сироїд, М. М. Сірант, Д. І. Снітко, Я. В. Ступник, Д. М. Тичина, Ю. А. Турлова, А. М. Шульга та ін. Слід наголосити про належний науково-теоретичний та практичний підхід вище зазначених науковців щодо вирішення проблемних аспектів кримінологічного аналізу екологічної злочинності на основі статистичних даних. Разом з тим, проаналізувавши динаміку екологічної злочинності за останні роки, необхідно констатувати, що виникла необхідність проведення наукового дослідження на основі комплексного аналізу оновлених статистичних даних у сфері кримінально-правової охорони довкілля та з врахуванням реалій сьогодення.

Мета статті – здійснити кримінологічний аналіз сучасного стану злочинності проти довкілля в Україні, на основі статистичних даних (2002–2024 рр.) за допомогою оцінки її кількісних показників.

Виклад основного матеріалу. Вивчення істинної природи злочинності проти довкілля неможливе без оцінки її нинішнього стану та аналізу динаміки злочинної діяльності в минулому періоді. а також, на основі цих даних, аналітичного прогнозування її ймовірної динаміки в майбутньому періоді. З метою ефективного дослідження сучасного стану кримінальних правопорушень проти довкілля необхідно дослідити дані правової статистики, яка традиційно поділяється на кримінальну, адміністративно-правову, та цивільно-правову. Аналізуючи кримінальні правопорушення проти довкілля, ми зупинимось на дослідженні виключно кримінальної статистики.

Кримінологічно-порівняльний аналіз числових показників загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень за період з 2002 року, тобто першого повного року після набуття чинності Кримінального кодексу України (далі – КК України), по 2024 рік, здійснений на основі офіційних статистичних даних МВС України та даних, які містяться в єдиній звітності, про зареєстровані кримінальні правопорушення і результати їх досудового розслідування, згідно звітної Форми № 1 (місячна) затвердженої Наказом Генерального прокурора від 30 червня 2020 р. № 299 та від 23.10.2012 № 101 за погодженням з Держстатом¹. Такий великий період (23

¹ Форма № 1 «Єдиний звіт про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх

роки), ми обрали для підвищення достовірності отриманих результатів.

З метою ефективного та предметного аналізу кількісних характеристик злочинності проти довкілля та узагальнення інформації, щодо облікованих кримінальних правопорушень, відповідні дані, отримані нами в результаті дослідження та підрахунків, ми внесли в таблицю (див. таблицю).

Таблиця

Аналіз окремих кримінологічних показників облікованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 236-254 КК України (2002-2024 рр.)

Рік	Обліковані кримінальні правопорушення на території України за відповідний календарний рік.	Обліковані кримінальні правопорушення передбачених ст. ст. 236-254 КК України.	Середньорічний показник реєстрації кримінальних правопорушень передбачених ст. ст. 236-254 КК України, (питома вага), %	Чисельність населення в Україні, тис. осіб станом на 01 січня відповідного року.	Коефіцієнт інтенсивності злочинності на 100 тис. осіб	Абсолютний приріст (зниження) облікованих кримінальних правопорушень передбачених ст. ст. 236-254 КК України.	Темп приросту (зниження) облікованих кримінальних правопорушень передбачених ст. ст. 236-254 КК України, %	Темп зростання (зниження) відповідно до 2002 року облікованих кримінальних правопорушень передбачених ст. ст. 236-254 КК України, %	Темп зростання (зниження) відповідно до попереднього року облікованих кримінальних правопорушень передбачених ст. ст. 236-254 КК України, %
2002	450661	1272	0,28	48457,1	2,6			100	100
2003	556351	2014	0,36	48003,5	4,2	742	58	158	158
2004	520105	1906	0,37	47622,4	4	-108	-5	150	95
2005	485725	2177	0,45	47280,8	4,6	271	14	171	114
2006	420900	1943	0,46	46929,5	4,1	-234	-11	153	89
2007	401293	1771	0,43	46646,0	3,8	-172	-9	139	91
2008	384424	1860	0,48	46372,7	4	89	5	146	105
2009	434678	2204	0,51	46143,7	4,8	344	18	173	118
2010	500902	2098	0,42	45962,9	4,6	-106	-5	165	95
2011	515833	2162	0,42	45778,5	4,7	64	3	170	103
2012	443665	2217	0,5	45633,6	4,9	55	3	174	103
2013	563560	2923	0,52	45553,0	6,4	706	32	230	132
2014	529139	2624	0,5	45426,2	5,8	-299	-10	206	90
2015	565182	3181	0,57	42928,9	7,4	557	21	250	121
2016	592604	3941	0,67	42760,5	9,2	760	24	310	124
2017	523911	3765	0,72	42584,5	8,8	-176	-4	296	96
2018	487133	3529	0,72	42386,4	8,3	-236	-6	277	94
2019	444130	3769	0,85	42153,2	8,9	240	7	296	107
2020	360622	4558	1,26	41902,4	10,9	789	21	358	121
2021	321443	5416	1,68	41588,4	13	858	19	426	119
2022	362636	4018	1,1	41167,3	9,8	-1398	-26	316	74
2023	475595	4741	1	33200,0	14,3	723	18	373	118
2024	492479	4153	0,84	32000,0	13	-588	-12	326	88

Примітка. Дані про чисельність населення в Україні з 2002 до 2022 роки отримані з офіційного сайту Мінфіну України¹. Відповідні дані станом на 01.01.2023 р. та 01.01.2024, є приблизними та отримані з електронних ресурсів².

досудового розслідування» (місячна звітність) : затв. наказами Генерального прокурора від 30 черв. 2020 р. № 299 та від 23 жовт. 2012 р. № 101 за погодженням з Державною службою статистики України. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 10.02.2025).

¹ Чисельність населення України / Мінфін України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/> (дата звернення: 10.02.2025).

² МВФ оцінив кількість населення України та прогнози щодо зростання економіки. РБК-Україна. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/mvf-otsiniv-kilkist-naselennya-ukrayini-ta-1713333704.html> (дата звернення: 10.02.2025); Яке населення України в 2025 році. Цензор.нет. URL: <https://biz.censor.net/news/3535405/yake-naselennya-ukrayiny-v-2025-rotsi> (дата звернення: 10.02.2025).

У період з 2002 по 2024 рік на території України було обліковано 68242 кримінальних правопорушень проти довкілля (дані отримані в результаті додавання щорічних показників облікованих кримінальних правопорушень передбачених відповідними статтями Розділу XVIII Особливої частини КК України). Застосовуючи математичну формулу середньоарифметичного значення величини, можна обчислити середнє річне значення кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень проти довкілля, яке становить 2967.

Ми підтримуємо думку науковців, що фактична кількість облікованих екологічних кримінальних правопорушень є більшою, тому що вчинення екологічного кримінального правопорушення службовими особами, як правило, кваліфікується та обліковується за відповідними статтями Розділу XVII «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» Особливої частини КК України¹.

Так, за офіційними даними, тільки у 2022 році Державне бюро розслідувань (далі – ДБР) здійснювало досудове розслідування у 641 кримінальному провадженні за фактами правопорушень проти довкілля, де було повідомлено про підозру 108 особам, а сума збитків у закінчених провадженнях становила понад 150 млн грн.² Хоча згідно статистичних даних, які зазначені в Формі № 1 «Єдиного звіту про кримінальні правопорушення» в шостому розділі «Кримінальні правопорушення у провадженнях, досудове розслідування у яких здійснюється ДБР», у цьому ж 2022 році таких фактів обліковано 83 та 8 особам повідомлено про підозру³. А у 2023 році, згідно із звітом ДБР, працівники даного правоохоронного органу, здійснювали досудове розслідування у 320 кримінальних провадженнях лише за фактами правопорушень у лісовій галузі⁴, хоча кримінальних правопорушень проти довкілля, відповідно до форми № 1 «Єдиного звіту про кримінальні правопорушення», було обліковано 107.

Це свідчить про те, що вчинення досліджуваних кримінальних правопорушень нерідко відбувається за безпосередньої участі посадових

¹ Орлов Ю. В., Ступник Я. В. Кримінологічний аналіз екологічної злочинності в Україні: від ординарної ситуації до контексту війни. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 2. С. 279–280. DOI: <https://doi.org/10.32631/vsa.2023.2.22>; Турлова Ю. А. Протидія екологічній злочинності в Україні: кримінологічні та кримінально-правові засади : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України. К., 2018. С. 78.

² Державне бюро розслідувань. У 2022 році ДБР викрило злочинів проти довкілля на понад 150 млн грн, з яких понад 100 млн буде відшкодовано (ІНФОГРАФІКА) / Державне бюро розслідувань. 2022. URL: <https://dbr.gov.ua/news/u-2022-roci-dbr-vikrilo-zlochiv-proti-dovkillya-na-ponad-150-mln-grn-z-yakih-ponad-100-mln-bude-vidshkodovano> (дата звернення: 17.02.2025).

³ Державне бюро розслідувань. ДБР продовжує боротьбу з незаконною рубкою лісів – десятки проваджень направлені до суду (ІНФОГРАФІКА) / Державне бюро розслідувань. 2023. URL: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-prodovzhue-borotbu-z-nezakonnouy-rubkoyu-lisiv-desyatki-provazhen-napravleni-do-sudu> (дата звернення: 17.02.2025).

⁴ Державне бюро розслідувань. ДБР продовжує боротьбу з незаконною рубкою лісів – десятки проваджень направлені до суду (ІНФОГРАФІКА) / Державне бюро розслідувань. 2023. URL: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-prodovzhue-borotbu-z-nezakonnouy-rubkoyu-lisiv-desyatki-provazhen-napravleni-do-sudu> (дата звернення: 17.02.2025).

осіб і чиновників. Унаслідок цього правоохоронні органи кваліфікують такі діяння не за статтями розділу XVIII Особливої частини КК України що, своєю чергою, спричиняє заниження фактичної кількості облікованих кримінальних правопорушень проти довкілля.

Окрім того, значна частина кримінальних правопорушень, пов'язаних із воєнними злочинами проти довкілля, розслідується правоохоронними органами як воєнні злочини відповідно до ст. 438 КК України.

Ведучи мову про структуру аналізованого виду злочинності, звернімо увагу, що її питома вага у загальному масиві з 2002 по 2024 роки є надзвичайно низькою відносно загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та становить 0,66 %.

Питома вага злочинів проти довкілля у загальній структурі злочинності в Україні за період 1998–2004 років, становила близько 0,3 %¹. За підрахунками Ю. А. Турлової середнє значення частки екологічних злочинів у структурі усіх облікованих злочинів упродовж 2002–2016 рр. становило 0,47 %².

Відповідно, провівши порівняння аналізу динаміки питомої ваги кримінальних правопорушень проти довкілля в Україні за попередні періоди, ми приходимо до висновку про її поступове зростання. Хоча цей показник залишається вкрай низьким у загальній структурі злочинності, спостерігається його поступове збільшення, що може свідчити як про зростання екологічних загроз, так і про збільшення виявлення та обліку таких правопорушень.

Здійснивши аналіз процентного співвідношення частки (питомої ваги) кримінальних правопорушень проти довкілля, до загальної кількості кримінальних правопорушень, ми доходимо висновку, що найменше співвідношення було у 2002 році – 0,28%. В період з 2002 до 2021 року спостерігалася динаміка коливальних змін із загальною тенденцією до поступового зростання середньорічного показника облікованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 236-254 КК України, в 2021 році цей показник досяг максимальних 1,68 % (таке різке зростання пояснюється зокрема тим, що абсолютна кількість аналізованих правопорушень в цей рік різко зросла на фоні зменшення загальної кількості облікованих кримінальних правопорушень), а в подальшому почав зменшуватися: 2022 р. – 1,11%, 2023 р. – 1%, 2024 р. – 0,84 %, що ілюструє наведена нижче (див. діаграму).

Діаграма

Графічне зображення динаміки частки (питомої ваги) облікованих

¹ Полішук Г. С. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти довкілля (за матеріалами причорноморського регіону України) : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.08 / Київський національний університет внутрішніх справ, МВС України. К., 2006. С. 4.

² Турлова Ю. А. Протидія екологічній злочинності в Україні: кримінологічні та кримінально-правові засади : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України. К., 2018. С. 79.

кримінальних правопорушень проти довкілля в загальній структурі злочинності на території України (2002 – 2024 рр., %)

Зрозуміло, що динаміка зниження проаналізованих показників не завжди свідчить про реальне покращення екологічної ситуації, особливо коли це відбувається в умовах війни. Окрім таких негативних факторів, як скорочення території статистичного обліку через тимчасову окупацію частини території України, активне ведення бойових дій, а також значну міграцію населення, виїзд за межі країни близько 8 млн. громадян¹, існують й інші чинники, які можуть впливати на зменшення середньорічного показника облікованих кримінальних правопорушень. В умовах війни основні ресурси правоохоронних органів часто спрямовуються на забезпечення безпеки, оборони та правопорядку, відповідно контроль за дотриманням екологічного законодавства та моніторинг правопорушень стають менш пріоритетним. Крім, цього багато підприємств скорочують, або припиняють свою діяльність, а це знижує ризик вчинення кримінальних правопорушень в аналізованій сфері. Отже, на нашу думку, військові дії мають комплексний вплив на зниження частки (питомої ваги) кримінальних правопорушень проти довкілля.

Також варто зазначити про статистичні фактори зниження питомої ваги екологічної злочинності, що пов'язано з різким та суттєвим зростанням рівня й частки воєнних злочинів (ст. 438 КК України), а також окремих військових кримінальних правопорушень. Саме за рахунок цих

¹ Орлов Ю. В., Ступник Я. В. Кримінологічний аналіз екологічної злочинності в Україні: від ординарної ситуації до контексту війни. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 2. С. 276. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.2.22>.

категорій злочинів в основному й відбувся структурний зсув у картині відтворення злочинності, що в тому числі позначилося на статистичній моделі питомої ваги екологічних кримінальних правопорушень.

Аналіз динаміки коефіцієнта інтенсивності злочинності на 100 тис. осіб упродовж 2002–2024 років свідчить про загальну тенденцію до зростання, з періодичними коливаннями. Середнє значення інтенсивності злочинності проти довілля за аналізований період становить 7,1 відповідних правопорушень на кожні 100 тис. осіб.

У період 2002–2008 рр. показник інтенсивності злочинності проти довілля залишався відносно стабільним, коливаючись у межах від 2,6 до 4,6, що свідчить про відносно низький рівень аналізованої злочинності. Починаючи з 2009 року, спостерігається поступове зростання, яке у 2013 році досягло 6,4. Значне зростання фіксується у 2015–2016 рр., коли коефіцієнт збільшився до 7,4 і 9,2 відповідно, це зокрема пов'язано з тим, що з 2015 року відсутні достовірні дані щодо вчинення кримінальних правопорушень у сфері довілля на території Автономної Республіки Крим, а також у окремих районах Донецької та Луганської областей, де тривають бойові дії. У період 2017–2022 років коефіцієнт інтенсивності коливається, проте загальна тенденція вказує на поступове зростання злочинності цієї категорії.

Пік злочинної активності припадає на 2023 рік та становить 14,3, що зумовлено соціально-економічними та політичними факторами, а також пов'язане з повномасштабним вторгнення російських військ в Україну, як наслідок – змінами демографічної ситуації, збільшенням площі тимчасово окупованих територій, особливістю умов роботи правоохоронних органів у цей період. У 2024 році спостерігається зниження до 13, що свідчить про можливе стабілізаційне уповільнювання зростання коефіцієнта інтенсивності злочинності у сфері захисту довілля (див. таблицю).

Таким чином, показник інтенсивності злочинності проти довілля свідчить про значне збільшення (з 2,6 злочинів на кількість населення, що проживало на території України в 2002 році, до 13 кримінальних правопорушень у 2024 році).

З 2002 до 2013 років, існує тенденція поступового зростання базисного темпу кримінальних правопорушень проти довілля (збільшення до 230), що може свідчити про погіршення криміногенної ситуації. Різне зниження їх кількості у 2014 році до 206, найбільш ймовірно пов'язане з соціально-політичними факторами, зокрема з військовими діями та нестабільністю в країні. Але вже в 2015 році показник базисного темпу зріс до 250, а у 2016 – до 310. Найвищий рівень зростання, зафіксовано у 2021 році (426 від рівня 2002 року), що може бути пов'язано з наслідками пандемії, соціально-економічними труднощами та іншими кризовими явищами. Через початок війни у 2022 році аналізований показник знизився до 316. Водночас у 2023 році знову зріс до 373, а у 2024 становив 326, що свідчить про збереження високого рівня злочинності в природоохоронній сфері та необхідність посилення заходів протидії кримінальним

правопорушенням проти довілля. Отже, за весь аналізований період, станом на 2024 рік, даний показник зріс на 226%. (відповідно темп зростання до 2002 р. становив 326%). Це означає, що у середньому рівень зареєстрованих правопорушень зріс у 3,3 рази порівняно з 2002 роком (див. таблицю).

Середній коефіцієнт зростання кількості облікованих кримінальних правопорушень у сфері довілля порівняно з попереднім роком приблизно становить 106%, а це означає, що в середньому він щорічно збільшувався приблизно на 6% порівняно з попереднім роком.

Аналіз абсолютного приросту (зниження) обліку кримінальних правопорушень за ст.ст. 236–254 КК України свідчить про нестабільну динаміку. Спостерігаються як зростання (2003, 2013, 2020–2021), так і суттєві спади (2006, 2014, 2022). Найбільший приріст зафіксовано у 2020–2021 роках, а рекордне зниження – у 2022 році (-1398), що, ймовірно, пов'язано з початком активної фази війни в Україні (див. таблицю).

Обраховуючи темп приросту, ми спостерігаємо хвилюподібні зміни в кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень. Найвищі показники приросту зафіксовано у 2003 році (+58), 2013 році (+32), 2015–2016 роках (+21 та +24 відповідно) та 2020–2021 роках (+21 та +19). Найзначніше падіння відбулося у 2022 році (-26%), що може бути пов'язано із загальними соціально-економічними змінами в країні. Також суттєві спади зафіксовані у 2006, 2007, 2014, 2017, 2018 та 2024 роках (від -4% до -12%) (див. таблицю).

Висновки. Отже, проведене дослідження окремих кількісних показників злочинності проти довілля, на основі довгострокового кримінологічного аналізу з 2002 до 2024 року (23 роки), дало можливість оцінити їх середнє річне значення від абсолютної кількості, питому вагу, коефіцієнт злочинної інтенсивності, динаміку рівня злочинності, базисний та ланцюговий темпи зростання, абсолютний приріст, та тенденції цих показників.

За аналізований період на території України було обліковано 68242 кримінальних правопорушень передбачених ст.ст. 236-254 КК України, середньорічний показник реєстрації складає 2967 таких кримінальних правопорушень.

Злочинність проти довілля має відносно невелику питому вагу 0,66% в загальній структурі злочинності. На нашу думку, це пов'язано з такими чинниками, як: висока латентність означених діянь; організований характер протиправних діянь; корупційні фактори у цій сфері; байдуже ставлення до навколишнього природного середовища. Варто підкреслити, що цей показник у порівнянні з аналогічними дослідженнями, які проводилися в Україні раніше, значно зріс.

Показник інтенсивності злочинності проти довілля свідчить про значне збільшення (з 2,6 злочинів на кількість населення, що проживало на території України в 2002 році, до 13 кримінальних правопорушень у 2024 році).

Скориставшись базисним методом вирахування показників динаміки рівня злочинності проти довкілля, приходимо до висновку, що за весь аналізований період, станом на 2024 рік, даний показник зріс на 226 % (відповідно темп зростання до 2002 р. становить 326 %). Рівень зареєстрованих правопорушень станом на 2024 рік зріс у 3,3 рази порівняно з 2002 роком.

Застосовуючи ланцюговий метод для оцінки щорічної динаміки реєстрації кримінальних правопорушень проти довкілля, ми визначили середній темп зростання у порівнянні з попереднім роком близько 106 %. Це свідчить про те, що показник по відношенню до попереднього року зростав у середньому приблизно на 6%, вказуючи на загальну тенденцію до збільшення.

Досліджуючи середній абсолютний приріст (зниження) показника реєстрації кримінальних правопорушень передбачених ст. ст. 236–254 КК України приходимо до висновку, що у нашому випадку є як позитивні прирости (збільшення), так і негативні значення (зниження). Однак підсумкове середнє значення додатне, що вказує на загальну тенденцію до зростання реєстрації кримінальних правопорушень у довгостроковій перспективі.

Упродовж 2002–2024 років спостерігаються коливання темпів приросту кримінальних правопорушень проти довкілля. Попри періоди спаду, загальна динаміка демонструє стабільне зростання впродовж усього аналізованого періоду.

Отже, дослідження офіційної статистичної інформації демонструє, що кримінальні правопорушення проти довкілля мають складний і багатогранний характер, свої особливості, специфічну внутрішню структуру, закономірності та детермінаційні чинники, обумовлені особливостями політичного, соціально-економічного та історико-культурологічного розвитку та проявляючись у різних формах.

Їхня динаміка постійно змінюється, що зумовлює необхідність систематичного дослідження для виявлення нових тенденцій. Це підкреслює важливість своєчасного моніторингу змін у статистичних показниках, що, у свою чергу, дозволяє розробляти ефективні кримінологічні стратегії та заходи запобігання злочинності проти довкілля.

На нашу думку, кількісні показники сучасного стану злочинності проти довкілля свідчать про її суттєве зростання, що може бути зумовлено як підвищенням рівня реєстрації кримінальних правопорушень завдяки ефективнішій роботі правоохоронних органів, так і реальним погіршенням екологічної ситуації.

Для більш точного аналізу варто враховувати не лише кількісні зміни, а й їхні причини. Таким чином, зростання рівня обліку кримінальних правопорушень проти довкілля може бути тривожним сигналом для суспільства та держави, що вимагає посилення екологічного контролю, удосконалення механізмів запобігання та ефективнішого розслідування таких кримінальних правопорушень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державне бюро розслідувань. ДБР продовжує боротьбу з незаконною рубкою лісів – десятки проваджень направлені до суду (ІНФОГРАФІКА) / Державне бюро розслідувань. 2023. URL: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-prodovzhue-borotbu-z-nezakonnoyu-rubkoyu-lisiv-desyatki-provazhzen-napravleni-do-sudu> (дата звернення: 17.02.2025).
2. Державне бюро розслідувань. У 2022 році ДБР викрило злочинів проти довкілля на понад 150 млн грн, з яких понад 100 млн буде відшкодовано (ІНФОГРАФІКА) / Державне бюро розслідувань. 2022. URL: <https://dbr.gov.ua/news/u-2022-roci-dbr-vikrilo-zlochiniv-proti-dovkillya-na-ponad-150-mln-grn-z-yakih-ponad-100-mln-bude-vidshkodovano> (дата звернення: 17.02.2025).
3. МВФ оцінив кількість населення України та прогнози щодо зростання економіки. *РЕК-Україна*. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/mvf-otsiniv-kilkist-naselennya-ukrayini-ta-1713333704.html> (дата звернення: 10.02.2025).
4. Орлов Ю. В., Ступник Я. В. Кримінологічний аналіз екологічної злочинності в Україні: від ординарної ситуації до контексту війни. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 2. С. 276–288. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.2.22>.
5. Поліщук Г. С. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти довкілля (за матеріалами причорноморського регіону України) : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.08 / Київський національний університет внутрішніх справ, МВС України. К., 2006. 294 с.
6. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 10.02.2025).
7. Турлова Ю. А. Протидія екологічній злочинності в Україні: кримінологічні та кримінально-правові засади : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України. К., 2018. 466 с.
8. Форма № 1 «Єдиний звіт про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування» (місячна звітність) : затв. наказами Генерального прокурора від 30 черв. 2020 р. № 299 та від 23 жовт. 2012 р. № 101 за погодженням з Державною службою статистики України. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 10.02.2025).
9. Чисельність населення України / Мінфін України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/> (дата звернення: 10.02.2025).

10. Яке населення України в 2025 році. *Цензор.нет*. URL: <https://biz.censor.net/news/3535405/yake-naselennya-ukrayiny-v-2025-rotsi> (дата звернення: 10.02.2025).

Стаття надійшла до редакції 14.03.2025

Sergii Iv. MARKO,

PhD in Law, Professor

(Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine)

CRIMINOLOGY CHARACTERISTICS OF SOME QUANTITATIVE INDICATORS OF THE CURRENT STATE OF CRIME IN THE ENVIRONMENTAL SPHERE

In Ukraine, a significant number of criminal offenses of an environmental nature are registered annually. Based on the research conducted, the author concludes that the average annual rate of registration of criminal offenses under Articles 236-254 of the Criminal Code of Ukraine is 2967 (analysis of statistical data from 2002 to 2024). In addition, a certain part of criminal offenses in the environmental sphere is registered under articles that are not included in Section VIII of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. Pre-trial investigation in such criminal proceedings is carried out by security agencies and units of the State Bureau of Investigation, and this, accordingly, affects the official statistics of registered criminal offenses against the environment.

The publication, using the statistical research method, based on the analysis of data on registered criminal offenses against the environment and the study of absolute, average and relative values, analyzes their number, average value, specific weight, crime intensity coefficient, dynamics of the crime level, basic and chain growth rates, absolute growth and trends. The specified information is presented, including in the form of a table and a diagram.

Based on a systematic analysis of the array of recorded criminal offenses over the past 23 years, a trend towards a significant increase in the number of criminal offenses against the environment and their specific weight has been proven. Analysis of crime dynamics using basic and chain methods indicates a steady increase in these offenses, which is confirmed by a positive average absolute growth. In addition, the indicator of crime intensity in the field of environmental protection demonstrates a steady growth trend.

It has been established that the analyzed type of crime in Ukraine is one of the most complex and poses a threat not only to the environment, but also to the health and well-being of the population.

Intensive use of natural resources, insufficient environmental control, corruption in law enforcement and environmental protection agencies, and a low level of environmental awareness of the population contribute to the spread of these criminal offenses. The study of this phenomenon requires criminological analysis, which includes: conducting a systematic study of the indicators and level of environmental crime in Ukraine; studying statistical data used for a systematic,

methodical analysis of the state and dynamics of the analyzed crime; establishing the rates of its growth or decline; establishing the percentage ratio of recorded criminal offenses against the environment to the total number of all recorded criminal offenses, etc.

Keywords: *environment, environmental crime, natural environment, criminological analysis, ecosystem, statistical information, quantitative indicators of crime, dynamics of the crime rate, recorded criminal offenses, state of crime, specific gravity of crime, basic and chain method, growth rates, absolute growth, growth rates, crime intensity coefficient.*

Олександр Ельбрусович МАРЧЕНКО
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СТАНУ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ НА ҐРУНТІ НЕНАВИСТІ: КІЛЬКІСНІ ПОКАЗНИКИ

Стаття присвячена кримінологічному аналізу стану кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті за кількісними показниками. Встановлено, що тенденції до поширення злочинності на ґрунті ненависті в Україні є очевидно несприятливими. Фіксується генеральний тренд до зростання рівня відповідних кримінальних правопорушень за всіма категоріями, особливо, починаючи з 2022 р., після повномасштабної агресії російської федерації. На фоні скорочення території статистичного обліку, інтенсивних міграційних процесів, часткової депопуляції, темпи приросту кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті визначаються надвисокими показниками. Відбувається зміна характеру їх вчинення у бік відкритості, очевидності, цинічності. Гострою є проблема латентності цього різновиду кримінальної активності. Геноцид, злочини проти людяності, низка воєнних злочинів слід також віднести до злочинів на ґрунті ненависті, але особливої їх категорії, політично обумовленої, воєнно-контекстуальної, що потребує окремого дослідження.

Ключові слова: ненависть, кримінальні правопорушення на ґрунті ненависті, злочинність, протидія злочинності, війна, кримінологічний аналіз, стан, показники.

Постановка проблеми. Кримінальні правопорушення на ґрунті ненависті¹ – один з вимірів прикладної дегуманізації антропосфери. Їх існування – велика прикрість не тільки для України, а й людства в цілому. Власне, триваюча агресія, широкий шлейф насильства – наочне свідчення

¹ Як вони визначаються за міжнародними стандартами: Злочини на ґрунті ненависті: попередження та реагування. Інформаційно-довідковий посібник для громадських організацій у регіоні ОБСЄ / ОБСЄ. Варшава, Польща. URL: <http://www.osce.org/uk/node/180336> (дата звернення: 10.02.2024).

тієї кризи людяності, що виявила себе у ХХІ ст. Уявити собі, що довкола немає ані небес, ані пекла, ані країн, ані релігій – таким був заклик великого гуманіста Джона Ленона, який по-мистецьки тонко («Imagine», 1971) відчув та висловив широку «роздільну здатність» ідеологій і державних кордонів, збереження яких – прямий шлях до насильства, до кордонів у свідомості, між людьми. Але змушені відкинути утопічність закликів до усезагального примирення. Людина з'явилась у світ саме як людина і ніщо людське їй не чуже. «Защита» антропологічна помилка (чи такий замисел?) змушує людство раз-по-раз поринати у вир воєн, протистоянь, ненависті. Фронтирність – нормальний стан людських спільнот, оскільки існує диференціація культур¹. І оскільки існує рід людський, остільки ж буде існувати ненависть і розбрат. Як видається, – це закон соціальної природи. При цьому ми свідомі того, що з позицій академіка О. М. Костенка² таке твердження є нонсенсом, бо ж навіть абсурдом. Менше з тим, з нашої перспективи, соціальна природа бачиться саме такою, відвертою, іноді брутальною, а не ідеалістичною. В ній поєднується і добро, і зло (що також, слід мати мужність визнати, є природним).

Влучними у цьому контексті видаються міркування Ю. В. Орлова: «Поза всякими сумнівами, репрезентовані у працях О. М. Костенка креації, відтворювані та поглиблювані природно-правові ідеї, сенси заслуговують на повагу та визнання свого гуманістичного устремління й миролюбності. Втім, як видається, в них таки приховуються і деякі лакуни, здатні зумовити можливість поглянути на пропонований «кришталевий палац» і під іншим кутом. Так, саме на «кришталевий палац». А як ще може сприймається *нерукотворна* конструкція законів соціальної природи, якщо не як ідеальний (і неймовірної ж, треба сказати, краси!) образ невидимих, але об'єктивно існуючих сил, перебування у полях яких і підпорядкування яким з фатальною невідворотністю має гарантувати щастя? І справа то лише у тому, щоб відкрити ці закони, їх артикулювати, усвідомити їх значення та *підпорядкувати* їм соціальну практику. А і з тими, хто не підпорядковуватиметься варто, мабуть, боротися як із деякими носіями і ретрансляторами антиприродного? Таким шляхом, слід вважати, формується надлюдина, яка своїм розумом, нарешті, досягнула всю складність творіння життя, хоча б і соціального. Хоча б і відстороненого від конкретної людини, бо ж досягнути природу людини складніше (адже

¹ Орлов Ю. В. Фронтирна злочинність : поняття, ознаки // Харківський національний університет внутрішніх справ: 25 років досвіду та погляд у майбутнє : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 листопада 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Громад. рада при МВС України. Харків : ХНУВС, 2019. С. 334–336; Орлов Ю. В. Фронтир як категорія кримінологічного дискурсу. *Архів кримінології та судових наук*. 2020. № 1. С. 98–108.

² Костенко О. М. Злочин і відповідальність за нього у світлі соціального натуралізму (щодо соціально-натуралістичної доктрини кримінального правознавства). *Право України*. 2010. № 9. С. 31–40; Костенко О. М. Про світоглядні основи розбудови прогресивного правопорядку в Україні (до методологічної дискусії у вітчизняній юриспруденції). *Право України*. 2015. № 8. С. 167–185; Костенко О. М. Основи соціально-натуралістичної юриспруденції та кримінології: монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 140 с.; Костенко О. М. «Нові очі» для нового часу (про соціальний натуралізм). Луцьк : Терен, 2022. 128 с. та ін.

відомо, що особистість є ширшою за суспільство), аніж зробити те саме зі спільнотою. Все так. Але в тому то й річ, що там де ми керуємось інтересами спільноти й звеличуємо цінність колективізму дуже часто втрачаємо цінність окремої й невідкритої людини. Не варто, гадаємо, наводити багаточисельні приклади з історії і сучасності. Вони сумні... Дійсно, чим більше любиш людство, тим менше любиш окрему людину. Тож в тому й полягає вразливе місце юснатуралізму, як і будь-якої іншої юриспруденції, гуманітарності: соціальність і її закономірності розглядаються, імовірно, без достатнього зв'язку з глибинами індивідуальності, особистості, людськості. А там, у тих глибинах, парадокс на парадоксі. І чи визначати їх також законами природи? Такими, що можуть не подобатись раціональному розуму, але ж так само об'єктивно існуючими. Одним з таких є свобода. І не як деяка усвідомлена необхідність чи щось на зразок цього (єдність із відповідальністю перед іншим/іншими тощо), а саме як бажання бути вільним, нехай і (й мабуть передусім) *свавільним*»¹.

Автор перепрошує за масштабну цитату. Але вважаємо її виправданою і доречною, спрямованою на підкреслення матодологіно важливої позиції: ненависть є такою ж природною екзистенцією², як і будь-яка інша (страх, любов, приналежність, свобода). Її неможливо, ані заперечити, ані скасувати. Відтак і злочинність на ґрунті ненависті – є константою. Але можливо контролювати її поширення, вивчаючи особливості детермінації. Первинним кроком на цьому шляху є формування адекватного уявлення про її стан.

Кримінологічна увага до проблем поширення кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті приділялася такими дослідниками як А. Б. Блага, О. В. Горбачова, Є. Ю. Захаров, К. Б. Левченко, О. М. Литвинов, О. А. Мартиненко, Д. О. Назаренко, Ю. В. Орлов, В. І. Поклад, Н. О. Прібиткова та іншими. Однак наразі відсутня належна, сучасна інформаційна модель стану відповідного сегменту кримінальної активності.

Мета цієї статті – встановити, надати кримінологічне пояснення стану кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті через аналіз кількісних показників їх відтворення.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на контекст триваючого міжнародного збройного конфлікту, російсько-української війни, було б очевидним спрощенням формувати аналітичну модель стану злочинності на ґрунті ненависті в Україні виключно, виходячи із узвичаєного міжнародно-правового, доктринально-правничого й правозахисного дискурсу. Маємо взяти до уваги загострення тих міжнаціональних протиріч, які існували й до повномасштабного збройної конфлікту, загострилися після його початку, набули проєкції на нові, раніше відсутні (або маже відсутні) криміногенні ситуації. Тож відповідна модель має включати в себе

¹ Орлов Ю. В. Кримінальний акціонізм : від символічності суб'єкта та суб'єктивізації символу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 1 (26). С. 56.

² Орлов Ю. В. Модуси буття злочинності: матриця кримінолого-екзистенціального аналізу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 1 (24). С. 97.

принаймні два сегменти кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті. Перший – ординарні, другий – політично обумовлені, включаючи воєнні злочини та геноцид. Кожному з них має бути приділена окрема увага. В цій науковій розвідці ми сфокусуємося на першій групі.

До ординарних слід, передусім, віднести ті, ознаки складів яких закріплені у ст. 161, п. 14 ч. 2 ст. 115, частинах 2 ст. ст. 121, 122, 126, 127, 129 КК України. Однак це, певна річ, не повний їх перелік. До ординарного сегменту варто включити і так звані змішані кримінальні правопорушення на ґрунті ненависті. Їх складають корисливі, корисливо-насильницькі посягання, при яких жертва обирається за критерієм приналежності до певної соціальної меншини (чи іншої групи), зокрема за критерієм сексуальної орієнтації. Втім для статистичного аналізу ці кримінальні правопорушення є недоступними через те, що вони окремо не виділяються у чинних формах офіційного статистичного обліку.

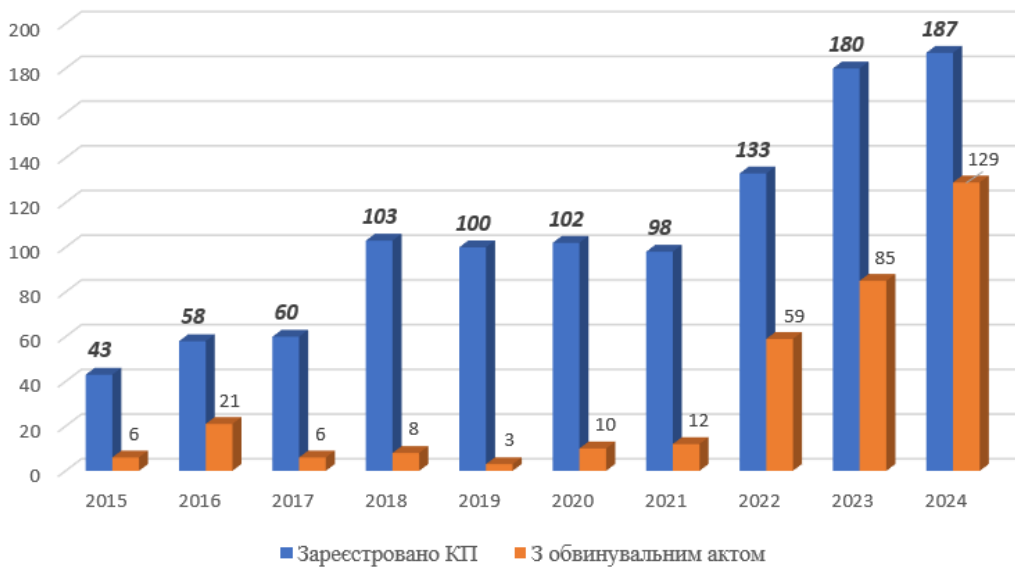
Ще однією складовою, вартою, на наш погляд, дослідницької уваги є специфічний кримінальний екзофеномен, відтворення якого свідчить про наявність певного попиту на інформаційний продукт, який відповідає запитам на прояв ненависті, ворожого ставлення, демонстрацію насильства щодо визначених категорій осіб, в тому числі й зокрема за ознакою їх приналежності до певної соціальної групи. Мова йде про кримінальне правопорушення, передбачене ст. 300 КК України («Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію»¹). Гадаємо, включення останнього до інформаційної моделі досліджуваного виду злочинності додатково відображатиме кримінологічно значущі грані соціальних практик ненависті.

Аналіз та узагальнення результатів опрацювання відкритої статистичної інформації про кримінальні правопорушення за досліджуваним критерієм дає можливість дійти висновку про існування стійкої тенденції до загального зростання злочинності на ґрунті ненависті щонайменше протягом останніх десяти років (див. діаграму 1).

Діаграма 1

Графічне зображення рівня та динаміки кримінальних правопорушень, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (2015–2024 рр.)

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 18.03.2025).

З наведених у діаграмі 1 даних чітко видно, що невпинною та відносно стійкою є висхідна динаміка позитивного приросту кримінальних правопорушень, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Саме така категорія («мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості») використовується як у формах офіційної статистичної звітності Офісу Генерального прокурора (форма № 1, затверджена наказами Генерального прокурора від 23.12.2012 р. № 100 та від 30.06.2020 р. № 299), так і КК України. Цілком зрозуміло, що вона є дещо звуженою по відношенню до повного обсягу поняття «мотив ненависті». Хоча б тому, що абсолютно не охоплює політичний компонент ненависті, ненависть, детерміновану ворожим ставленням до осіб через їх сексуальну орієнтацію, регіональне походження, використовувану мову спілкування, інвалідність тощо. У зв'язку з цим, наявну статистичну картину неможна за жодних обставин вважати повною. Проте вона може вважатися репрезентативною, відображати певну вибірку, досить показовою, якщо не у деталях, то принаймні на рівні тенденцій. Тож, беручи до уваги означену логіко-семантичну поправку, можна стверджувати, що має місце генеральний тренд до погіршення криміногенної обстановки за критерієм зростання кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті, у контурах посягань, мотивованих расовою, національною чи релігійною нетерпимістю.

Загальний десятирічний рівень цих кримінальних правопорушень склав 1064. У порівнянні з 2015 р., коли було зареєстровано 43 кримінальних правопорушень означеної категорії, у 2024 р. зафіксовано зростання рівня більш ніж у 4 рази (187 кримінальних правопорушень).

Окремо слід наголосити, що ще більш драматичним виглядає зростання інтенсивності відтворення кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті на фоні скорочення території статистичного обліку через

повномасштабну агресію російської федерації проти України, початок якої (саме повномасштабної агресії) бере свій відлік від 24.02.2022 р. До числа факторів цього ж характеру впливу на динаміку слід віднести і часткову депопуляцію, пов'язану з еміграцією, виїздом закордон близько 7 млн. громадян України, а також долученням до військової служби значної категорії чоловіків працездатного віку, які зазвичай, традиційно для кримінологічної картини, складали соціально-демографічну основу для поширення злочинності, стрижневих її структурних компонентів. З урахуванням цих обставин темпи приросту злочинності на ґрунті ненависті, навіть у її статистично фіксованому вимірі, мають бути оцінені як небезпечно високі.

Деталізувати уявлення про показники динаміки можливо із використанням відповідного статистично-математичного інструментарію опрацювання числової інформації. Результати такого опрацювання наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Показники динаміки кримінальних правопорушень, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, а також їх розкриття (2015–2024 рр.)*

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Середнє значення ряду
Динаміка злочинності											
Рівень	43	58	60	103	100	102	98	133	180	187	106,4
Апр (б)	-	15	17	60	57	59	55	90	137	144	70,4
Апр (л)	-	15	2	43	-3	2	-4	35	47	7	16
Тзр (б)	-	1,348	1,395	2,395	2,325	2,372	2,279	3,093	4,186	4,439	2,648
Тзр (л)	-	1,348	1,034	1,717	0,971	1,02	0,961	1,357	1,353	1,039	1,2
Тпр (б) (%)	-	34,8	39,5	139,5	132,5	137,2	127,9	209,3	318,6	343,9	164,8
Тпр (л) (%)	-	34,8	3,4	71,7	-2,9	2	-3,9	35,7	35,3	3,9	20
Динаміка розкриття кримінальних правопорушень (за показником наявності обвинувального акту)											
Рівень	6	21	6	8	3	10	12	59	85	129	33,9
Апр (б)	-	15	0	2	-3	4	6	53	79	123	31
Апр (л)	-	15	-15	2	-5	7	2	47	26	44	13,2
Тзр (б)	-	3,5	1	1,333	0,5	1,667	2	9,833	14,167	21,5	6,167
Тзр (л)	-	3,5	0,286	1,333	0,375	3,333	1,2	4,917	1,444	1,518	1,99
Тпр (б) (%)	-	250	0	33,3	-50	-66,7	100	883,3	1316,7	2050	501,8
Тпр (л) (%)	-	250	-71,4	33,3	-62,5	233,3	20	391,7	44,1	51,8	98,9

****Апр – абсолютний приріст; Тзр – темп зростання; Тпр – темп приросту; (б) – розрахунок базисним методом; (л) – розрахунок ланцюговим методом***

Різке зростання рівня і темпу приросту відмічається з початком повномасштабного вторгнення. Очевидно сильною є кореляція складників детермінаційного комплексу злочинності на ґрунті ненависті та факторів війни. При цьому підкреслимо, що показники 2023 р. та 2024 р. майже вдвічі перевищують середній рівень ряду, тобто середній за десятиріччя показник (106 кримінальних правопорушень). Це стосується як абсолютних показників, так і їх темпових розрахунків. Зокрема, абсолютний приріст, розрахований базисним методом (база – показник 2015 р.), у 2022 р. склав 90 кримінальних правопорушень, у 2023 р. – 137, у 2024 р. – 144. Відповідні співвідношення за показниками темпу зростання склали: 3,093 – у 2022 р., 4,186 – у 2023 р. та 4,439 – у 2024 р. Середній показник рівня – 70,4.

Найбільші сплески абсолютного приросту, розрахованого ланцюговим способом спостерігаються у 2018 р. – «+43», у 2022 р. – «+35» та у 2023 р. – «+47». Середнє значення ряду – «+16».

Ідентичною є картина за показниками темпів зростання та приросту. Застосування базисного методу обчислення виявило, що найвищими є показники темпу зростання у 2022 р. (3,093), 2023 р. (4,186) та у 2024 р. (4,439). Темпи зростання склали рекордні 209,3 %, 318,6 % та 343,9 % у 2022, 2023 та 2024 рр. відповідно. Середнє значення темпу зростання – 2,648, темпу приросту – 164,8 % (базисний метод).

Ланцюговий метод обчислення показників темпів зростання та приросту продемонстрував найвищі значення у 2018 р. (темп зростання – 1,717, темп приросту 71,7 %), у 2022 (темп зростання – 1,357, темп приросту 35,7 %) та у 2023 (темп зростання – 1,353, темп приросту 35,3 %) роках. Середнє значення темпу зростання – 1,2, темпу приросту – 20 % (ланцюговий метод).

При цьому помірно зниження показників динаміки за ланцюговим методом обчислення фіксувалося лише у 2019 та 2021 р. Воно є незначним, в межах 4 одиниць, у зв'язку з чим цією обставиною в цілому можна знехтувати; на статистичну картину, на генеральний тренд вона геть не впливає. За базисним же методом обчислення зниження не відбулося жодного разу протягом досліджуваного часового інтервалу.

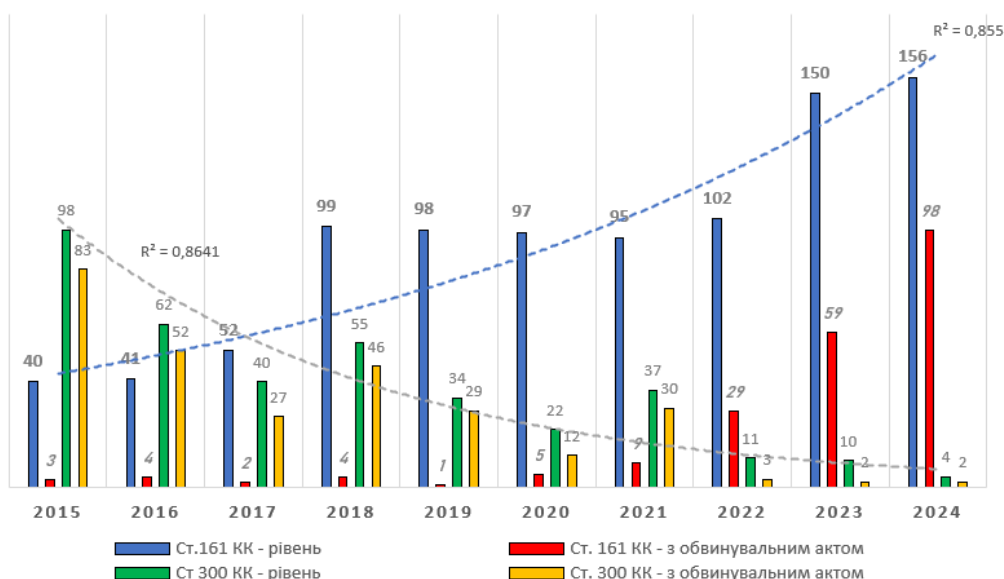
Звернення до статистичних відомостей про кількість кримінальних проваджень про кримінальні правопорушення, вчинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, досудове розслідування у яких завершено складанням обвинувального акту дозволяє дійти цікавих висновків. По-перше, всього за десятирічний період розкрито 339 означених кримінальних правопорушень. Середній рівень ряду – 33,9. В середньому – це 31,8 % розкриття. По-друге, відсоток розкриття цих кримінальних правопорушень неухильно зростає по мірі інтенсифікації відтворення самих

кримінальних правопорушень досліджуваної категорії. Пікові значення розкриття припадають на 2022–2024 р., а саме: 2022 р. – розкрито 59 зі 133 кримінальних правопорушень (44,4 %), 2023 р. – 85 зі 180 (47,2 %), 2024 р. – 129 зі 187 (69 %). Протягом цих трьох років середній відсоток розкриття склав 53,5 % при максимальному показнику у 2024 р. – 69 %. Водночас середній відсоток розкриття, який мав місце до 2022 р., становив 13,2 % з мінімальними значеннями його рівня у 2019 р. (3 %), у 2018 р. (7,7 %) та у 2021 р. (9,8 %). Логічно припустити, що реалізується один з двох (на нашу думку, альтернативних) варіантів, якими можливо пояснити таку трансформацію в статистично фіксованій успішності правоохоронної діяльності: 1) відбулись певні неявні, але істотні зміни у правозастосовній практиці, які дозволили суттєво покращити показник розкриття кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті; 2) самі кримінальні правопорушення стали більш очевидними, цинічними, адже кримінальні правопорушники більше, аніж до цього почали нехтувати заходами маскування, контрзаходами щодо уникнення кримінального переслідування. З нашої перспективи, саме другий варіант є більш імовірним. Додатковим аргументом на користь цієї гіпотези може свідчити кореляція початку тенденції до зростання відсотку розкриття із початком повномасштабної агресії росії проти України. І якщо це так, то покращення стану розкриття відбувається саме за рахунок тих кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті, що вчиняються щодо осіб, які тим чи іншим чином, об'єктивно чи суб'єктивно (у сприйнятті кримінальних правопорушників) можуть бути афілійовані з країною-агресором: географічно близький до росії регіон попереднього проживання для внутрішньо переміщених осіб (про що в тому числі можуть свідчити відповідні позначення номерів державної реєстрації транспортних засобів як тригерів для злочинців), переважання російської мови як мови побутового, сімейного спілкування, провокативна віктимна поведінка, яка межує або безпосередньо є проявом колабораціонізму тощо.

Певним чином «пролити світло» на ці зміни дозволяє і звернення до статистичних даних щодо конкретних видів кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті. Ці відомості дозволять наблизитись до розуміння того, за рахунок яких кримінальних правопорушень здебільшого відбулося покращення показників їх розкриття (див. діаграму 2).

Діаграма 2

Графічне зображення рівня та динаміки кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 161 та 300 КК України (2015–2024 рр.)

З діаграми 2 можна бачити, по-перше, висхідну лінію тренду відтворення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 161 КК України («Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками»¹). Причому зростання їх рівня є суттєвим, так само як і суттєвим є зростання відсотку розкриття. Так, якщо протягом 2015–2017 років реєструвалося в середньому по 44 злочини цієї категорії щороку (у 2015 р. – 40, у 2016 р. – 41, у 2017 р. – 52), то починаючи з 2018 р. відбувається зростання рівня фактично удвічі (до 99 злочинів), після чого сформувалося деяке п'ятирічне плато: протягом 2018–2022 рр. – середнє значення ряду становить 98 злочинів (у 2018 р. – 99, у 2019 р. – 98, у 2020 р. – 97, у 2021 р. – 95, у 2022 р. – 102). Починаючи з 2023 р., фіксується істотний приріст на рівні 30 % по відношенню до 2022 р.; рівень злочинів, передбачених ст. 161 КК України, сягнув позначки у 150. У 2024 р. загальна тенденція до зростання зберіглася, зареєстровано 156 злочинів означеної категорії.

Так само, як і в попередньому об'єкті кримінологічного-статистичного аналізу (загальна категорія кримінальних правопорушень, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості), варто підкреслити фонові статистично значущі обставини, при яких відбулось зростання рівня злочинності. Йдеться про початок повномасштабного вторгнення, скорочення території обліку кримінальних правопорушень (тимчасово окуповані, анексовані території), інтенсивні міграційні процеси.

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 18.03.2025).

Взяття їх до уваги виводить на розуміння значно більш істотних темпів зростання у перерахунку на відносні величини, аніж це можна спостерігати за абсолютними показниками. Втім, немає особливого сенсу вдаватися до розрахунку саме відносних показників і на їх основі засвідчувати тенденцію до істотного зростання злочинності. Немає потреби її додатково підтверджувати через очевидність.

Натомість звернімо увагу на те, що з початком повномасштабного вторгнення відбувається не тільки значний приріст злочинів, передбачених ст. 161 КК України, але і відсоток їх розкриття. Якщо останній у 2015 р. складав 7,5 %, у 2016 р. – 9,8 %, у 2017 р. – 3,8 %, у 2018 – 4 %, у 2019 р. – 1 %, у 2020 р. – 5 % (середнє значення ряду шестирічного часового інтервалу – 5,2 %), то у 2022 р. цей показник склав вже 26,5 %, у 2023 р. – 39,3 %, а у 2024 р. – рекордні 62,8 %. Ці дані у відносному вимірі корелюють з показниками розкриття загальної категорії кримінальних правопорушень, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, результати обчислення яких наведені нами вище. Проекція цих кореляцій на площину абсолютних величин так само виявляє залежність показників відтворення загальної категорії кримінальних правопорушень (у контексті нашого дослідження) із показниками відтворення «порушень рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками»¹. Зокрема, з 85 розкритих кримінальних правопорушень цієї категорії у 2023 р. 59 (або 69,4 %) припадає саме на ст. 161 КК України. За 2024 р. це співвідношення становило 76 % (або 98 розкриття за ст. 161 КК України зі 129 по загальній категорії). В середньому за 2015–2024 р. цей співвідносний показник становить 50,5 % та має тенденцію до зростання. І оскільки останнє існує саме протягом 2022–2024 рр., то є підстави для висновку, що зростання рівня розкриття кримінальних правопорушень за загальною категорією відбувається саме (здебільшого) за рахунок розкриття злочинів, передбачених ст. 161 КК України. До того ж вельми цікавим є той факт, що у 2024 р. з 98 розкритих цих кримінальних правопорушень, 53 (!) вчинено групою осіб. І це при тому, що за всі попередні роки, включаючи 2022 та 2023 рр., груповий характер взагалі не був притаманний цьому злочину (у 2015 р. – 1 злочин, вчинений групою осіб, у 2016 – 0, у 2017 – 0, у 2018 – 2, у 2019 – 0, у 2020 – 0, у 2021 – 1, у 2022 – 0, у 2023 – 0). І це підтверджує висунену нами гіпотезу про тенденцію до зростання частки очевидних, відвертих, а тому й цинічних злочинів цієї категорії. Злочинці не надто переймаються наслідками своїх дій або через байдужість і прагнення продемонструвати своє домінування над представниками іншої соціальної групи, або через упевненість, якщо не у правомірності, то моральній допустимості чи навіть схвальності своїх злочинних дій.

Водночас викладені розрахунки означають також і те, що в

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 18.03.2025).

статистичних формах обліку не відображається низка кримінальних правопорушень (в середньому за десятирічний період – не менше 50 %, а протягом 2023–2024 рр. – не менше 25 %), які можуть бути віднесення до категорії злочинів на ґрунті ненависті (принаймні за законодавчо визначеним критерієм мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості) і розкриття яких дає показник по загальній категорії. До таких кримінальних правопорушень слід, найімовірніше, віднести ті, які передбачені частинами 2 ст. ст. 121, 122, 126, 127 КК України саме за критерієм мотиву нетерпимості. При цьому ми свідомо не включили до цього переліку злочини, передбачені п. 14 ч. 2 ст. 115 та ч. 2 ст. 129 КК України через їх мінімальний рівень та відсутність скільки-небудь відчутного впливу на статистичну картину. Так, протягом аналізованої десятирічної ретроспективи лише у 2015, 2017, 2020 та 2024 рр. було зареєстровано по одному факту умисного вбивства з мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості. З них вдалося завершити досудове розслідування складанням обвинувального акту лише в одному випадку, який мав місце у 2017 р. Ще більш «скромними» є показники погроз вбивств з мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості (ч. 2 ст. 129 КК України). За весь період статистичного спостереження тільки у 2019 р. було зареєстровано один факт вчинення цього злочину. Отже, цими показниками у статистичному вимірі можна знехтувати, попри безумовну їх соціальну значущість та резонансність.

Тож сукупно на злочини проти здоров'я людини, які можливо віднести до злочинів на ґрунті ненависті, можна віднести в середньому близько половини з тих, які розкриті за загальною категорією (з мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості). Приблизно за десятирічний період це складає близько 169 злочинів, які вдалося розкрити. З огляду на відсоток розкриття, який так само в середньому за загальною категорією складає 50 %, можна припустити, що, правдоподібно, загальний статистично зафіксований рівень кримінальних правопорушень, передбачених частинами 2 ст. ст. 121, 122, 126, 127 КК України, за ознакою їх вчинення з мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості, складає близько 340, або в середньому 34 на рік.

По-друге, з діаграми 2 чітко візуалізується зворотна, щодо показників відтворення злочинів, передбачених ст. 161 КК України, низхідна траєкторія часового поширення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 300 КК України («Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію»¹), аж до майже повної їх елімінації. Так, якщо у 2015 було зареєстровано 98 відповідних фактів, у 2016 р. вже 62, у 2017 р. – 40, у 2018 р. – 55, у 2019 р. – 34, у 2020 р. – 22, у 2021 р. – 37, у 2022 р. – тільки 11, у 2023 – 10, а у 2024 р. – 4. При цьому

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 18.03.2025).

відсоток розкриття так само знизився: з 84,7 % у 2015 р. до 27 % у 2022 р., 20 % у 2023 р. та 50 % (2 з 4 кримінальних правопорушення) у 2024 р.

Вищи ми звертали увагу на специфічну природу кримінальних правопорушень, передбачених ст. 300 КК України, як деяких кримінальних екзофеноменів щодо злочинів на ґрунті ненависті. Екзофеноменальність пояснюється, власне тим, що вони самі по собі не є вираженням ненависті, проте свідчать про існування попиту на дискримінаційний, демонстративно-наси́льницький інформаційний продукт, а тому й виконують кримінологічно сигнальну функцію. У цьому розумінні зниження рівня вказаних кримінальних правопорушень майже до повного зникнення, окрім, безумовно, докорінної зміни політики контролю транскордонних переміщень людей і товарів в Україні з початком повномасштабної агресії російської федерації, можна частково пояснити й зниженням запиту на продукцію означеного штибу. Надто багато насильства й дискримінації виявилось у реальному житті для того, аби ще додатково стимулювати ресентиментарну свідомість інформаційним контентом. Війна, бойові дії – чудова нагода сублімувати агресивну енергію, спрямувавши її на безпосереднього, реального, а не картинного ворога. Це з одного боку. З іншого ж – спостерігаємо те, що не тільки у цьому руслі відбувається сублімація, а й у спрямованих на своїх співгромадян дискримінаційних практиках, про що недвозначно свідчать показники відтворення злочинів, передбачених ст. 161 КК України, від початку повномасштабної агресії.

Висновки. Отже, тенденції до поширення злочинності на ґрунті ненависті в Україні є очевидно несприятливими. Фіксується генеральний тренд до зростання рівня відповідних кримінальних правопорушень за всіма категоріями, особливо, починаючи з 2022 р., після повномасштабної агресії російської федерації. На фоні скорочення території статистичного обліку, інтенсивних міграційних процесів, часткової депопуляції, темпи приросту кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті визначаються надвисокими показниками. Відбувається зміна характеру їх вчинення у бік відкритості, очевидності, цинічності. Описані вище показники є лише «верхівкою айсберга», адже не відображають проблему латентності цього різновиду кримінальної активності. Так само геноцид, злочини проти людяності, низку воєнних злочинів слід також віднести злочинів на ґрунті ненависті, але особливої їх категорії, політично обумовленої, воєнно-контекстуальної. Дослідження цих аспектів відтворення кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті є перспективним напрямом подальших наукових пошуків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Злочини на ґрунті ненависті: попередження та реагування. Інформаційно-довідковий посібник для громадських організацій у регіоні

ОБСЕ / ОБСЄ. Варшава, Польща. URL: <http://www.osce.org/uk/node/180336> (дата звернення: 10.02.2024).

2. Костенко О. М. «Нові очі» для нового часу (про соціальний натуралізм). Луцьк : Терен, 2022. 128 с.

3. Костенко О. М. Злочин і відповідальність за нього у світлі соціального натуралізму (щодо соціально-натуралістичної доктрини кримінального правознавства). *Право України*. 2010. № 9. С. 31–40.

4. Костенко О. М. Основи соціально-натуралістичної юриспруденції та кримінології: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 140 с.

5. Костенко О. М. Про світоглядні основи розбудови прогресивного правопорядку в Україні (до методологічної дискусії у вітчизняній юриспруденції). *Право України*. 2015. № 8. С. 167–185.

6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 18.03.2025).

7. Орлов Ю. В. Кримінальний акціонізм : від символічності суб'єкта та суб'єктивізації символу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 1 (26). С. 49–61.

8. Орлов Ю. В. Модуси буття злочинності: матриця кримінологіко-екзистенціального аналізу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 1 (24). С. 85–105.

Стаття надійшла до редакції 05.04.2025

Oleksandr El. MARCHENKO,

Postgraduate Student

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

CRIMINAL ANALYSIS OF THE STATE OF HATE OFFENSES: QUANTITATIVE INDICATORS

The article is devoted to the criminological analysis of the state of hate crimes by quantitative indicators. It has been established that the trends in the spread of hate crimes in Ukraine are clearly unfavorable. A general trend towards an increase in the level of relevant criminal offenses in all categories is recorded, especially since 2022, after the full-scale aggression of the Russian Federation. Against the background of a reduction in the territory of statistical accounting, intensive migration processes, and partial depopulation, the growth rates of hate crimes are determined by extremely high indicators. There is a change in the nature of their commission towards openness, obviousness, and cynicism. The problem of latency of this type of criminal activity is acute. Genocide, crimes against humanity, a number of war crimes should also be attributed to hate crimes, but to a special category of them, politically motivated, military-contextual, which requires a separate study.

Keywords: *hatred, hate crimes, crime, combating crime, war, criminological analysis, state, indicators.*

Петро Васильович СЕДИХ*(Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків)***КРИМІНАЛЬНИЙ СЕПАРАТИЗМ: КІЛЬКІСНІ ПОКАЗНИКИ ЗЛОЧИННОСТІ**

Наукова стаття присвячена аналізу кількісних показників кримінального сепаратизму. Наголошується на тому, що рівень кримінального сепаратизму розглядається через призму аналізу рівня злочинів, рівня злочинців та рівня судимості. При цьому, для більш ефективного аналізу рівень злочинності треба аналізувати за допомогою коефіцієнтів злочинності. Зазначається те, що одним з основних кількісних показників злочинності виступає динаміка злочинності. При цьому, основними показниками безпосередньо динаміки злочинності визначаються наступні: абсолютне зростання (зниження), темп зростання (зниження) та темп приросту (зменшення).

Підводячи підсумок наголошується на тому, що кількісні показники злочинності, дають можливість сформулювати кримінологічний погляд на кримінальний сепаратизм з точки зору кількісного виміру.

Ключові слова: кримінальний сепаратизм, кількісні показники злочинності, рівень злочинності, коефіцієнт злочинної інтенсивності, коефіцієнт злочинної активності, коефіцієнт судимості, динаміка злочинності.

Постановка проблеми. Соціально-політичні процеси в сучасному світі мають такий величезний спектр розбіжностей, що в деяких випадках важко усвідомити їх значення та сутність для сьогодення. Особливо це питання загострюється під час природних, техногенних та соціальних катаклізмів. З точки зору сучасного українського суспільства, то воно, на даний час, знаходиться в центрі кола глобального соціального катаклізму, а саме перебудова світового устрою та міжнародних стосунків між країнами. При цьому, така перебудова протікає для України самим гіршим сценарієм, яким можливо було передбачити, а саме у форматів війни зі східним сусідом – російською федерацією. Збройна агресія росії розпочалась в далекому 2014 році і розгорнулась у повномасштабне вторгнення у лютому 2022 року. Однією з базових причин, навіть можливо сказати спусковим гачком, цього конфлікту стало наявність сепаратистських тенденцій в українському суспільстві східних регіонів нашої країни. Ми не ставимо собі в межах нашого дослідження з'ясувати проблему сепаратизму як явища в суспільстві, але маємо потребу констатувати той факт, що він став тим сірником, який запалив вогонь збройного конфлікту на Україні. На превеликий жаль, як ми вже раніше наголошували, в Кримінальному

кодексі України (далі – *КК України*) не існує прямого передбачення кримінальної відповідальності за сепаратизм¹. Але в той же час, існує низка кримінально-правових норм, які за своєю сутністю встановлюють кримінальну відповідальність за ті чи інші прояви сепаратизму. Іншими словами, кримінальний сепаратизм як явище в українському суспільстві існує і потребує свого кримінологічного дослідження.

Метою цієї статті є аналіз основних кількісних показників кримінального сепаратизму в Україні.

Для досягнення поставленої мети нам потрібно дати відповіді на ряд питань. По-перше, як розуміє кримінологічна теорія кількісні показники злочинності і яке практично-прикладне значення вони мають. По-друге, що ми відносимо до кримінального сепаратизму і які кримінально-правові норми повинні стати об'єктом нашого дослідження. По-третє, і це основне, яка кримінологічна характеристика кримінального сепаратизму формується на підставі кількісних показників злочинності.

Виклад основного матеріалу. Дане дослідження вважаємо за доцільне почати з загально-теоретичного розуміння кількісних показників злочинності кримінологічною теорією. Ну і як наслідок цього, яке практично-прикладне значення вони мають для суспільства в цілому і в питанні правоохоронної діяльності.

Розуміння кількісних показників можливо визначити через призму поглядів які викладені в енциклопедичних виданнях, в монографічній площині, в наукових публікаціях, а також в навчальній літературі.

На шпальтах «Великої української кримінологічної енциклопедії», М. І. Фіалка під кількісними показниками злочинності розуміє сукупність основних статистичних характеристик злочинності, що дають можливість здійснити кількісно-якісні вимірювання даного явища, а самб створити уявлення про її розміри, міру змінюваності, ймовірність та величину майбутнього прояву, а також для розроблення відповідно до цього предметних заходів щодо запобігання та протидії злочинним проявам². В той же час в «Кримінології. Академічний курс», зміст кількісних показників визначається в певній мірі лаконічно, а саме: кількісні показники злочинності характеризують її загальні обсяги й мають кількісний прояв. При цьому, кількість розуміється як така характеристика явища, яка характеризує й відображає сукупність у цифрах – показниках – і відрізняє конкретну міру явищ, установлює спільні властивості, виявляє схожість і відмінність окремих рис³.

Як зазначає А. В. Носач, до кількісних показників злочинів проти

¹ Седих П. В. Сепаратизм: сутність дефініції та проблеми кримінально-правової заборони в Україні // Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 1. С. 432. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2025/100.pdf

² Фіалка М. І. Показники злочинності (кількісні) // Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 2: М-Я / редкол.: В. В. Сокурєнко (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін.; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків: «Факт», 2021. С. 284.

³ Кримінологія. Академічний курс. / кол. авторів ; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2018. С. 38.

державного суверенітету і територіальної цілісності України належать рівень такої злочинності, коефіцієнти злочинності та динаміка злочинності¹. При цьому, коли ми ведем мову про кожний з показників окремо, то вони ще поділяються на додаткові підвиди. Так рівень злочинності треба вимірювати через аналіз рівня злочинів, рівня злочинців та рівня засуджених (або судимості). Група коефіцієнтів злочинності містить в собі коефіцієнти злочинної інтенсивності, злочинної активності та судимості. Динаміка містить в собі абсолютне зростання (зниження), темп зростання (зниження), темп приросту (зменшення).

Рівень злочинності (рівень злочинів, рівень злочинців, рівень судимості).

Рівень злочинів. Під рівнем злочинів треба розуміти абсолютну кількість кримінальних правопорушень облікованих на певній території за певний проміжок часу. Так, наприклад, в 2024 році було обліковано 492479 кримінальних правопорушень (тут і далі ми використовуємо статистичну інформацію публічно оприлюднену Офісом генерального прокурора України²). В даному випадку це визначається як рівень злочинів в Україні в 2024 році. Що стосується проблематики кримінального сепаратизму то треба зазначити те, що в 2013 році було обліковано 7 кримінальних правопорушень, а в 2024 році – 1813. Найвищого рівня даний показник досяг в 2022 році, коли було обліковано 30484 кримінальних правопорушень пов'язаних з кримінальним сепаратизмом (див. таблицю 1).

Таблиця 1

Абсолютний рівень облікованих кримінальних правопорушень пов'язаних з кримінальним сепаратизмом (2013–2024 рр.)

¹ Носач А. В. Кримінологічний аналіз кількісних та якісних показників злочинів проти державного суверенітету і територіальної цілісності України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2022. С. 70.

² Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування: статистична інформація Офісу Генерального Прокурора України. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення 09.3.2025)

Рік	Загальна кількість кримінальних правопорушень в Україні	З них:							За рік
		ст. 109 КК України	ст. 110 КК України	ст. 110-2 КК України	ст. 111 КК України	ст. 436 КК України	ст. 437 КК України	ст. 447 КК України	
2013	563560	6	0	-	1	0	0	0	7
2014	529139	91	285	6	65	3	1	1	452
2015	565182	48	217	7	80	1	38	0	391
2016	592604	45	93	10	126	1	11	1	287
2017	523911	52	136	29	89	1	21	1	329
2018	487133	72	165	37	127	0	4	0	405
2019	444130	52	135	41	123	1	6	1	359
2020	360622	76	140	29	145	3	4	36	433
2021	321443	81	149	46	208	12	8	2	506
2022	362636	118	10487	246	19517	42	67	7	30484
2023	475595	108	614	128	1169	31	1282	4	3336
2024	492479	72	505	75	1109	18	29	5	1813

Рівень злочинців. Під рівнем злочинців розуміється абсолютна кількість виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення на певній території за певний проміжок часу. Дослідивши статистичну інформацію про особистості злочинців, що вчинили кримінальні правопорушення пов'язані з кримінальним сепаратизмом в період з 2016 року до 2024 рік (статистична інформація в Офісі Генерального прокурора відносно даної категорії осіб почала узагальнюватись тільки з 2016 року), нами було встановлено наступне: найменша кількість виявлених злочинців була зафіксована в 2016 році, а саме – 114 особи; найбільша в 2022 році – 1045 злочинців (див. таблицю 2).

Таблиця 2

Абсолютний рівень облікованих осіб, що вчинили кримінальні правопорушення пов'язані з кримінальним сепаратизмом (2016–2024 рр.)

Рік	Загальна кількість осіб, яким повідомлена підозра в Україні	З них:							Рік
		ст. 109 КК України	ст. 110 КК України	ст. 110-2 КК України	ст. 111 КК України	ст. 436 КК України	ст. 437 КК України	ст. 447 КК України	
2016	111811	7	31	-	76	-	-	-	114
2017	130524	18	84	9	45	-	-	-	156
2018	126652	34	76	11	36	-	-	-	158
2019	119229	9	79	14	35	-	-	-	137
2020	111420	29	49	7	51	-	-	-	136
2021	106929	17	68	6	78	-	-	-	169
2022	85285	63	475	7	979	20	190	-	1045
2023	108271	45	145	13	471	10	13	-	697
2024	108387	35	61	22	569	3	14	-	704

Рівень судимості. Під рівнем судимості розуміється абсолютна кількість засуджених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення на певній території за певний проміжок часу. Статистична інформація Судової влади України формує наступну картину: в 2013 році не було засуджено жодної особи за дану категорію злочинів; в 2024 році – 434 особи. При цьому, в даному випадку це були *тіп* та *тах* даного показника (див. таблицю 3).

Таблиця 3

Абсолютний рівень осіб, що засуджені за кримінальні правопорушення пов'язані з кримінальним сепаратизмом (2013–2024 рр.)

Рік	Загальна кількість засуджених осіб в Україні	З них за:							Рік
		ст. 109 КК України	ст. 110 КК України	ст. 110-2 КК України	ст. 111 КК України	ст. 436 КК України	ст. 437 КК України	ст. 447 КК України	
2013	122973	0	0	0	0	0	0	0	0
2014	102170	7	23	0	1	0	0	0	31
2015	94798	18	40	1	2	0	2	0	63
2016	76217	7	46	0	3	0	7	0	63
2017	76804	10	59	1	0	0	2	0	72
2018	73659	3	80	8	8	0	7	0	106
2019	70375	8	168	9	6	0	2	0	193
2020	67519	16	181	0	4	0	4	0	205
2021	64080	12	161	4	4	1	0	0	182
2022	49679	18	89	7	111	4	0	3	232
2023	66684	19	198	5	179	3	0	2	406
2024	61434	18	106	5	300	2	2	1	434

Зафіксувавши вищезазначений показник (тобто рівень злочинності), ми можемо констатувати те, що для практичної площини реалізації правоохоронної діяльності, він великого значення не має. Іншими словами, реалізувати повномасштабний аналіз кримінологічної характеристики кримінального сепаратизму (при цьому в межах будь-якого виду злочинної діяльності) не можливо. Виникає запитання, як реалізовувати дослідницькі завдання порівняльного характеру? Для відповіді на це запитання в кримінологічній теорії напрацьовані методики з визначення коефіцієнтів злочинності.

Коефіцієнти злочинності. Під коефіцієнтами злочинності в кримінологічній науці розуміють відносні статистичні показники, що застосовуються з метою коректного аналізу рівня та динаміки злочинності в різних регіонах або країнах шляхом зіставлення відомостей про злочинність із даними про населення¹. При цьому, до даної групи коефіцієнтів віднесені, як ми декілька вище зазначали, коефіцієнти злочинної інтенсивності, злочинної активності та судимості. Під час проведення дослідження ми зіштовхнулись з деякими проблемними питаннями, а саме: для обрахунку даних коефіцієнтів потрібна статистична інформація про наявне населення в Україні в той чи інший рік, а в Державній службі статистики такої інформації після лютого 2022 року не існує (один з негативних результатів для українського суспільства повномасштабного вторгнення агресора на територію нашої країни). В наслідок цього, період дослідження коефіцієнтів злочинності обмежений

¹ Кримінологія. Академічний курс. / кол. авторів ; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2018. С. 40.

2022 роком. Це по-перше. По-друге, як ми вже раніше наголошували, статистична інформація в Офісі Генерального прокурора відносно осіб, які вчинили злочини, які пов'язані з кримінальним сепаратизмом, почала узагальнюватись тільки з 2016 року. Ці обидва нюанси внесли відповідну корективу у коло проведеного дослідження.

Коефіцієнт злочинної інтенсивності обчислюється шляхом відношення кількості вчинених злочинів до загальної кількості всього населення і розраховується на єдину розрахункову базу населення (1000, 10000, 100000)¹. Коефіцієнт злочинної інтенсивності кримінального сепаратизму в період з 2016 року по 2022 рік зафіксував наступні характерні тенденції: протягом даного періоду показник поступово збільшувався з 7 злочинів на 1000000 населення в 2016 році до 740,5 злочинів – у 2022 році. При цьому, 2022 рік демонструє масштабне збільшення кількості злочинів в порівнянні з іншими роками (див. таблицю 4).

Коефіцієнт злочинної активності частоту вчинення злочинів мешканців певного регіону і розраховується як відношення кількості осіб, що вчинили злочин за певний період на певній території, до кількості населення, яке проживає на цій території та досягло віку кримінальної відповідальності, на єдину розрахункову базу населення (1000, 10000, 1000000)². Даний показник протягом періоду дослідження демонструє характерний стабільний рівень – 3,2-4,8 особи на 1000000 населення. Єдиним виключенням в цій ситуації є 2022 рік (виникає масштабне збільшення). Так в 2016 році фіксується 3,2 особи на 1000000 населення, а в 2022 році – 30 осіб (див. таблицю 4).

Коефіцієнт судимості розуміється нами, як показник, що аналогічний до коефіцієнту злочинної активності лише з тією різницею, що в ньому ми враховуємо замість осіб, що вчинили злочин, осіб, які вже визнані судом винними у вчиненні злочину та отримали конкретне покарання за нього. Проведене нами дослідження зафіксувало коефіцієнт судимості як найбільш системний та послідовний показник з точки зору власних значень по відношенню до попередніх двох. В чому полягають ці характерні властивості? По-перше, за весь період дослідження даний показник демонструє поступове збільшення, а саме: 1,7 особи, які засуджені за злочини кримінального сепаратизму, на 1000000 населення в 2016 році, та 6,7 засуджених осіб – в 2022 році. По-друге, на відміну від попередніх показників, в межах коефіцієнту судимості не зафіксовано ні одного випадку масштабного збільшення його рівня, тобто не виникало «лавинного» зростання (див. таблицю 4).

¹ Фіалка М. І. Показники злочинності (кількісні) // **Велика** українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 2: М-Я / редкол.: В. В. Сокурєнко (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін.; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків: «Факт», 2021. С. 285.

² Фіалка М. І. Показники злочинності (кількісні) // **Велика** українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 2: М-Я / редкол.: В. В. Сокурєнко (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін.; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків: «Факт», 2021. С. 285.

**Показники коефіцієнтів злочинності кримінального сепаратизму
в Україні (2016–2022 рр.)**

Рік	Коефіцієнт злочинної інтенсивності		Коефіцієнт злочинної активності		Коефіцієнт судимості	
	Абсолютний рівень	Показник на 1000000 нас.	Абсолютний рівень	Показник на 1000000 нас.	Абсолютний рівень	Показник на 1000000 нас.
2016	287	7	114	3,2	63	1,7
2017	329	7,7	156	4,3	72	2
2018	405	9,6	158	4,4	106	3
2019	359	8,5	137	3,9	193	5,4
2020	433	10,3	136	3,8	205	5,8
2021	506	12,2	169	4,8	182	5,2
2022	30484	740,5	1045	30	232	6,7

Динаміка злочинності. Як показник злочинності динаміка розуміється як кримінологічна категорія, що визначає зміни (тенденції) рівня, структури, характеру та інших показників злочинності, що відбуваються протягом певного часового періоду¹. При цьому, основними показниками безпосередньо динаміки злочинності визначаються наступні: абсолютне зростання (зниження), темп зростання (зниження) та темп приросту (зменшення). Крім того, треба завжди мати на увазі наукову думку, яку свого часу сформулював В. В. Василевич, а саме: показники динаміки злочинності дають можливість визначити її позитивні та негативні тенденції та закономірності, скорегувати діяльність правоохоронних органів та інших соціальних інститутів на поліпшення ситуації в майбутньому².

Найбільш показово, на нашу думку, динамічні зміни злочинності відображаються у графічному вигляді (див. Рис. 1, 2 та 3), але в цифровому форматі, який реалізується через використання математичних методів має свої власні переваги.

¹ Українська кримінологічна енциклопедія/за заг. ред. В. В. Чернея, В. В. Сокурено/упоряд. О. М. Джужа, О. М. Литвинов. – Харків – Київ: Харк. нац. ун-т внутр. справ, Нац. акад. внутр. справ, Кримін. асоц. України, Золота миля, 2017. С. 185.

² Українська кримінологічна енциклопедія/за заг. ред. В. В. Чернея, В. В. Сокурено/упоряд. О. М. Джужа, О. М. Литвинов. – Харків – Київ: Харк. нац. ун-т внутр. справ, Нац. акад. внутр. справ, Кримін. асоц. України, Золота миля, 2017. С. 186.

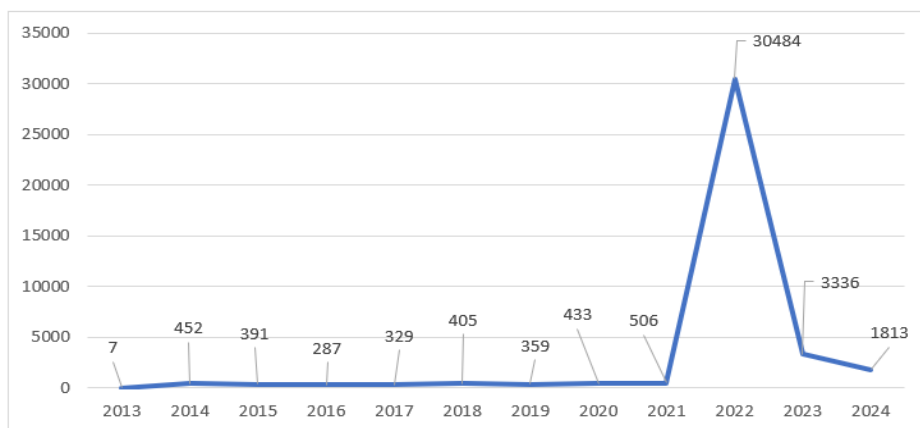

Рис. 1. Динаміка змін абсолютного рівня облікованих кримінальних правопорушень пов'язаних з кримінальним сепаратизмом в період з 2013 року по 2024 рік

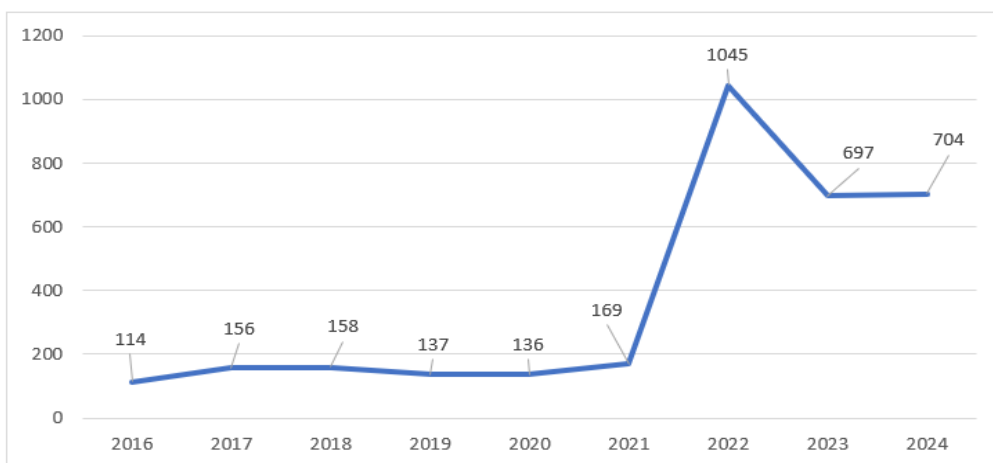

Рис. 2. Динаміка змін абсолютного рівня облікованих осіб, що засуджені за кримінальні правопорушення пов'язані з кримінальним сепаратизмом в період з 2013 року по 2024 рік

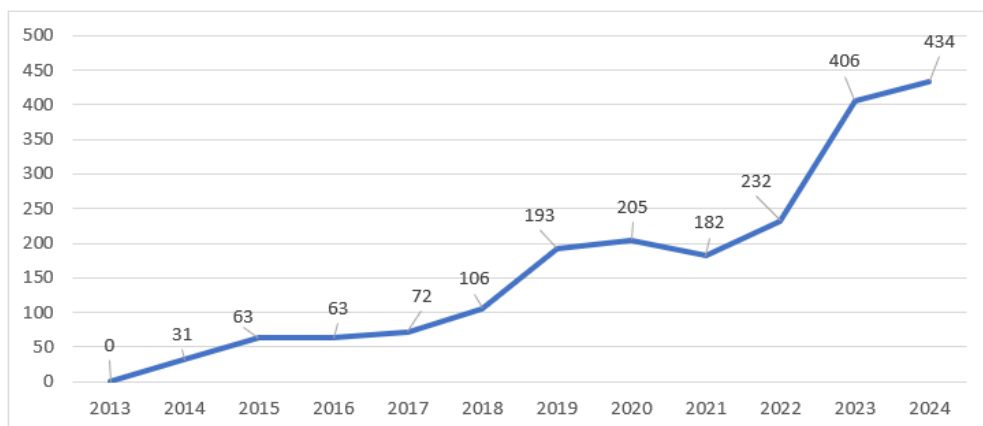

Рис. 3. Динаміка змін абсолютного рівня облікованих осіб, що вчинили кримінальні правопорушення пов'язані з кримінальним сепаратизмом в період з 2016 року по 2024 рік

Абсолютне зростання (зниження) – це показник, який характеризує, на скільки одиниць (в абсолютному значенні) явище за певний період часу зросло або зменшилось¹. Абсолютне зростання рівнів кримінального сепаратизму, а саме рівня злочинів, злочинців та судимості за період дослідження (2017-2024 рр.) демонструє безумовне збільшення. Так, рівень злочинів в 2024 році відносно 2017 року збільшився на 1484 злочинів, що пов'язані з кримінальним сепаратизмом, рівень злочинців – 548 виявлених осіб, а рівень судимості – 362 засуджені особи. При цьому, треба зазначити те, що в 2022 році рівень злочинів та злочинців продемонстрували масштабне збільшення і, як результат цього, власні пікові значення (рівень злочинів: +29978 злочинів; рівень злочинців: +876 злочинців) (Див. Таблицю 5).

Темп зростання (зниження) – відносний показник, який характеризує, у скільки разів більше чи менше або скільки відсотків становить злочинність порівняно з аналогічним показником, обраний як базовий². Рівні кримінального сепаратизму в цій ситуації за період дослідження демонструють відповідний темп зростання, а саме рівень злочинів в 2024 році відносно 2017 року склав 551%, рівень злочинців – 451%, а рівень судимості – 603%. Даний факт фіксує те, що кількісний стан злочинів кримінального сепаратизму в останні вісім років демонструє суттєве збільшення (див. таблицю 5).

Темп приросту (зменшення) – відносний показник, який характеризує, на скільки відсотків зросла або знизилась злочинність порівняно з аналогічним показником, обраний як базовий³. Щодо темпу приросту, то в даному випадку існує певне зростання, а саме приріст злочинів в 2024 році відносно 2017 року склав 451%, приріст злочинців – 351%, а приріст засуджених – 503% (див. таблицю 5).

Таблиця 5

Динаміка змін рівня злочинності кримінального сепаратизму в Україні (2017–2024 рр.)

¹ Кримінологія. Академічний курс. / кол. авторів ; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2018. С. 44.

² Там само. С. 44.

³ Там само. С. 44.

Динаміка змін рівня злочинності		2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	За період
Абсолютне зростання (зниження)	Рівень злочинів	+42	+76	-46	+74	+73	+29978	-27148	-1523	+1484
	Рівень злочинців	+42	+2	-21	-1	+33	+876	-348	+7	+548
	Рівень судимості	+9	+34	+87	+12	-23	+50	+174	+28	+362
Темп зростання (зниження)	Рівень злочинів	115%	123%	89%	121%	117%	6024%	11%	54%	551%
	Рівень злочинців	137%	101%	87%	99%	124%	618%	67%	101%	451%
	Рівень судимості	114%	147%	182%	106%	89%	127%	175%	107%	603%
Темп приросту (зменшення)	Рівень злочинів	+15%	+23%	-11%	+21%	+17%	+5924%	-89%	-46%	+451 %
	Рівень злочинців	+37%	+1%	-13%	-1%	+24%	+518%	-33%	+1%	+351 %
	Рівень судимості	+14%	+47%	+82%	+6%	-11%	+27%	+75%	+7%	+503 %

Висновки. Підводячи підсумок викладеному вище, можливо наголосити на наступному: кількісні показники злочинності, дають можливість сформулювати кримінологічний погляд на кримінальний сепаратизм з точки зору кількісного виміру. Це по-перше. По-друге, рівень кримінального сепаратизму, а саме рівень злочинів, рівень злочинців та рівень судимості, в межах періоду дослідження має відповідне значення, яке деталізується через призму коефіцієнтів злочинної інтенсивності, злочинної активності та судимості. По-третє, динаміка кримінального сепаратизму носить характер поступового збільшення, а в деякі часові проміжки навіть характер масштабного збільшення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінологія. Академічний курс. / кол. авторів ; за заг. ред. О. М. Литвинова . К. : Видавничий дім «Кондор», 2018. 588 с.
2. Носач А. В. Кримінологічний аналіз кількісних та якісних показників злочинів проти державного суверенітету і територіальної цілісності України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2022. 418 с.
3. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування: статистична інформація Офісу Генерального Прокурора України. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення 09.3.2025)

4. Седих П. В. Сепаратизм: сутність дефініції та проблеми кримінально-правової заборони в Україні // Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 1. С. 430-433. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2025/100.pdf

5. Українська кримінологічна енциклопедія / За заг. ред. В. В. Чернея, В. В. Сокурєнко/упоряд. О. М. Джужа, О. М. Литвинов. Харків – Київ: Харк. нац. ун-т внутр. справ, Нац. акад. внутр. справ, Кримін. асоц. України, Золота миля, 2017. 804 с.

6. Фіалка М. І. Показники злочинності (кількісні) // Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 2: М-Я / редкол.: В. В. Сокурєнко (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін.; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків: «Факт», 2021. С. 284–287.

Стаття надійшла до редакції 07.04.2025

Petro V. SEDYKH

(*M. Ye. Zhukovsky National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine*)

CRIMINAL SEPARATISM: QUANTITATIVE INDICATORS OF CRIME

The scientific article is devoted to the analysis of quantitative indicators of criminal separatism. It is emphasized that the level of criminal separatism is considered through the prism of the analysis of the level of crimes, the level of criminals and the level of convictions. At the same time, for a more effective analysis, the level of crime should be analyzed using crime coefficients. It is noted that one of the main quantitative indicators of crime is the dynamics of crime. At the same time, the main indicators of the dynamics of crime are the following: absolute growth (decrease), growth rate (decrease) and growth rate (decrease).

In conclusion, it is emphasized that quantitative indicators of crime make it possible to formulate a criminological view of criminal separatism from the point of view of quantitative measurement.

Key words: *criminal separatism, quantitative indicators of crime, crime rate, crime intensity coefficient, criminal activity coefficient, conviction rate, crime dynamics.*

Анастасія Андріївна ТЕРНАВСЬКА,
кандидат юридичних наук
(Інститут держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України, м. Київ)

ТИПОЛОГІЯ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ВОЄННІ ТА ПОВ'ЯЗАНІ З ВІЙНОЮ ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ РАДІОЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті на основі загальнотеоретичних знань про особу злочинця та емпіричного матеріалу запропоновано типологію осіб, які вчиняють воєнні та пов'язані з війною злочини у сфері радіоекологічної безпеки. Стосовно воєнно-контекстуального типу, для якого характерною є злочинна діяльність в контексті збройного конфлікту, запропоновано авторський варіант типології за соціально-рольовою характеристикою та мотивацією в контексті збройного конфлікту. Виокремлено та охарактеризовано такі типи та підтипи воєнних злочинців: рядовий комбатант; військовий командир; військово-політичний лідер (верховний лідер, корпоративний лідер); агресор-терорист; жертвовий захисник; корпоративний конформіст; політичний конформіст; легкодухий підтип. Окрім охарактеризованих типів можуть бути сформовані додаткові: чи то однопорядкові, чи то субтипи, які деталізуватимуть характеристики осіб злочинців, поглиблюватимуть розуміння логіки їх поведінки, чим сприятимуть розробці ефективних заходів запобігання, протидії злочинності у сфері радіоекологічної безпеки. У кримінально-превентивних цілях, в тому числі й для кримінологічного профілювання, корисною може бути перехресна типологія, що передбачатиме виділення деяких інтегративних, комбінованих типів.

Ключові слова: кримінальні правопорушення у сфері радіоекологічної безпеки, воєнні злочини, типологія, кримінологічний аналіз особи злочинця, атомна електростанція, запобігання злочинності у сфері радіоекологічної безпеки, протидія злочинності у сфері радіоекологічної безпеки.

Постановка проблеми. Рівень небезпечності протиправних посягань

у сфері радіоекологічної безпеки зумовлює актуальну потребу та пріоритетність недопущення негативних наслідків використання ядерних і радіоактивних матеріалів, відвернення загрози їх настання та протидії кримінальним практикам даної категорії, що, вочевидь, потребує відповідного наукового забезпечення такої діяльності. Однією зі складових такого забезпечення є визначення сутності, типових властивостей та особливостей характеристики злочинців, що значною мірою зумовлюють вибір саме кримінальної форми поведінки. З'ясування таких характеристик сприяє науковому пізнанню не тільки особи злочинця, але й самого феномену злочинності, механізму індивідуальної злочинної поведінки та специфіки детермінації (як на індивідуальному, так і груповому та видовому рівнях), що є обов'язковою умовою розробки доктринальної моделі протидії злочинності, зокрема й у сфері радіоекологічної безпеки.

Проблеми радіоекологічної безпеки мають міждисциплінарний характер, окремі аспекти яких висвітлюються в різних предметних сферах наукового знання. У вітчизняній кримінологічній та кримінально-правовій літературі вивченню проблем відповідальності за вчинення злочинів у сфері радіоекологічної безпеки приділялась увага у дисертаційних роботах таких вітчизняних науковців як М. О. Торбєєв, О. О. Пашенко, К. В. Плева. На рівні монографічних досліджень проблематика кримінальної відповідальності за воєнні злочини представлена роботами В. П. Базова, В. О. Миронової, М. В. Піддубної, М. К. Зубанського, Ю. В. Орлова, Т. С. Садової, В. П. Пилипенко, А. В. Шевчук та інших дослідників. Теоретичним і практичним питанням протидії злочинності кримінологічними засобами в умовах війни присвячені роботи Ю. В. Орлова та В. В. Сокурєнка.

Визнаючи суттєвий внесок означеної плеяди вчених у вирішення заявленої проблематики, слід все ж зауважити, що проблема воєнних злочинів і пов'язаних із війною кримінальних правопорушень у сфері радіоекологічної безпеки, а також осіб, які їх вчинюють, не була предметом окремих досліджень.

Метою статті є здійснення типологічного розподілу осіб, які вчинюють воєнні та пов'язані з війною злочини у сфері радіоекологічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Попередні дослідження авторки дозволили з'ясувати ідентифікуючі ознаки, наявність яких дозволяє виокремити кримінальні правопорушення у сфері радіоекологічної безпеки у відносно самостійну групу та виокремити окрім *ординарних* кримінальних правопорушень¹ *воєнні та пов'язані з війною злочини*, які репрезентовано двома блоками кримінально-правових норм про: а) воєнні злочини, що посягають на радіоекологічну безпеку: воєнні злочини в частині нападів на АЕС (ч. 1 ст. 438 КК України з посиланням на ст. 56 Додаткового протоколу (I) до Женевських конвенцій 1949 року); ст. 439 («Застосування зброї масового знищення») та ст. 440 («Розроблення, виробництво, придбання,

¹ Тернавська А. А. Доктринальні підходи до систематизації кримінальних правопорушень у сфері радіоекологічної безпеки. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 1 (31). С. 80–91. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.06>.

зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення) КК України в частині застосування ядерної зброї (як різновиду зброї масового знищення) та інших відповідних дій, пов'язаних з її розробленням, виробництвом тощо; б) злочини ядерно-мілітарного тероризму в частині погрози застосування ядерної зброї.

Дослідження осіб, що вчинюють зазначені злочини, крім розрахунку статистичних показників, що відображають певні кримінологічно значущі ознаки, передбачає й їх класифікацію та типологію. Типологія злочинців є складовою кримінологічного аналізу особи злочинця та ґрунтується на вивченні офіційних статистичних даних та інших джерел кримінологічної інформації для з'ясування типових ознак злочинців досліджуваної категорії, а також розрахунку відповідних показників, що відображають специфічні кримінологічні характеристики таких осіб. Окремі публікації авторки були присвячені з'ясуванню таких характеристик¹.

З перспективи задач запобігання злочинам, які посягають на радіоекологічну безпеку, на думку авторки, корисною видається комбінація узвичаєних у кримінологічній літературі та предметно-унікальних критеріїв типології осіб, які вчиняють вказані злочини. Одним із варіантів такої типології є розподіл *за контекстуальним елементом порушень вимог радіоекологічної безпеки*.

1. *Ординарний тип злочинців*, який вчиняє відповідні кримінальні правопорушення поза контекстом збройного конфлікту. Це – цивільна особа (у категоріях міжнародного гуманітарного права) або військовослужбовець, але який незаконно поводить з радіоактивними матеріалами, вчиняючи загальнокримінальний злочин (привласнення відповідних технічних пристроїв, що містять радіоактивні речовини з метою подальшого збуту для отримання матеріальної вигоди).

2. *Военно-контекстуальний тип*, для якого характерною є злочинна діяльність в контексті збройного конфлікту. Цей контекст означає або порушення вимог радіоактивної безпеки як самостійна військова дія (наприклад, захоплення Чорнобильської АЕС чи Запорізької АЕС, атака на атомну станцію і т.п.), або користування з браку належного контролю за обігом радіоактивних матеріалів, доступністю місць їх зберігання, відсутністю охорони тощо, що стається у зв'язку з ситуацією збройного конфлікту (на окупованій території, у зоні ведення бойових дій). Разом з тим цей тип змістовно є вельми масштабний, охоплює досить різні за характером дій, установками, мотивацією осіб, що вимагає здійснення всередині нього додаткової типологізації.

За соціально-рольовою характеристикою:

¹ Тернавська А. А. Деякі кримінологічні ознаки осіб, які вчинили незаконне поводження з радіоактивними матеріалами (ст. 265 КК України). *Українська кримінальна юстиція у пост/воєнній парадигмі*: матеріали Х (XXIII) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 19–20 вересня 2024 року) / упорядник І. Б. Газдайка-Василишин. Львів: ЛьвДУВС, 2024. С. 192–198; Ternavska A. Punishability in Radioecological Safety: The Ukrainian Example of Case Law. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2025. № 8 (1). P. 491-507. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-8.1-c000117>

2.1.1. Рядовий комбатант, що є безпосереднім виконавцем воєнного злочину проти радіоекологічної безпеки. Цей підтип також можливо співвіднести із особливого роду залежним злочинцем. Система узалежнення визначається відносинами військового підпорядкування та необхідністю виконання наказів. Злочинний характер останніх нівелюється конформністю та відданістю, прагненням до визнання у локальній комунікативній системі.

2.1.2. Військовий командир має вищий рівень обізнаності про характер бойових поставлених задач, їх специфіку, наслідки виконання, правову оцінку як воєнного злочину. Саме від дій цього кримінологічного типу багато в чому залежить і характер вчинюваного воєнного злочину проти радіоекологічної безпеки, і наслідки останнього, їх масштаб. Адже саме військові командири тактичного рівня складають оперативні плани дій, дій щодо захоплення конкретних об'єктів, таких, наприклад, як Чорнобильська АЕС.

За свідченнями осіб, яких було заблоковано на ЧАЕС з моменту її захоплення військами агресора – росіяни використовували ЧАЕС як щит, оскільки розуміли, що Збройні сили України туди не стрілятимуть. Саме тому на території станції окупанти організували штаб і місце відпочинку. Сюди постійно заїжджали російські підрозділи, які йшли далі на Київ або поверталися з київського напрямку. За даними «Укренерго» 09.03.2022 окупанти знеструмили Чорнобильську АЕС: обстрілами вони пошкодили останню з трьох високовольтних ліній, які живили станцію. Дві інші лінії росіяни перебили в перші дні повномасштабного вторгнення. Через знеструмлення станції відпрацьоване ядерне паливо могло залишитись без охолодження, що призвело б до підвищення радіаційного фону. Аби ЧАЕС працювала, запустили аварійні дизельні генератори. Крім того фахівці зафіксували підвищення радіаційного фону – зоною відчуження навколо станції весь час їздила важка техніка, яка знімала радіоактивний пил. Коли росіяни їхали на танках, рівень забруднення перевищував норму в кілька разів. Українські станційні дозиметристи заміряли радіацію, внаслідок чого було видано неформальне розпорядження одягнути маски, тому що в повітрі було дуже багато радіонуклідів¹.

Не потребує, вочевидь, додаткової аргументації теза про те, що саме об'єктовий рівень командування діями військ на специфічному об'єкті ЧАЕС визначив характер та рівень загроз неконтрольованого поширення радіоактивних матеріалів.

2.1.3. Військово-політичний лідер – особливий підтип воєнно-контекстуального типу, для якого характерне прийняття рішень найвищого управлінського рівня, в тому числі й щодо вчинення воєнних злочинів, пов'язаних із порушенням радіоекологічної безпеки. В його структурі можливо виділити два субтипа:

¹ Катриченко Т., Тараш Л. Як Росія захопила ЧАЕС: реконструкція подій та імена відповідальних. *Медійна ініціатива за права людини*. 2023. 22 листопада. URL: <https://mipl.org.ua/yak-rosiya-zahopyla-chaes-rekonstrukciya-podij-ta-imena-vidpovidalnyh/> (дата звернення: 03.02.2025).

а) верховний лідер – голова держави-агресора, який в силу свого політико-правового становища є відповідальним за прийняття рішень стратегічного значення та вчинення найтяжчих злочинів проти миру і безпеки людства, міжнародного правопорядку. Цілком зрозуміло, що без схвалення рішення конкретно президентом росії В.В. Путіним захоплення українських атомних станцій, з огляду на стратегічно-специфічне їх значення в контексті збройного конфлікту, не відбулось би.

Принагідно також зауважимо, що такою ж назвою кримінологічного типу особи злочинця оперує і В.В. Сокурєнко, коли веде мову про особистість президента росії, який розв'язав агресивну війну. Загалом науковець небезпідставно зазначає, що верховний лідер – найбільш складна фігура, що принципово не може бути вміщена в жодну з існуючих кримінологічних моделей, типовий кримінологічний профіль особистості злочинця. Вказаний профіль для особистостей ґатунку верховного лідера завжди є індивідуальним, екстраординарним¹. Дослідження особистості В.В. Путіна навряд чи доцільне через усталену призму морально-правових якостей людини. Вивчення етики війни мало що може додати, коли йдеться про моральну оцінку війни Росії в Україні. Розглянемо мотиви вторгнення Володимира Путіна. Його цілі можуть бути зумовлені безпекою, оскільки він боїться розширення НАТО в Східній Європі. Або, можливо, реваншистська ностальгія за Російською імперією є тим, що мотивує Путіна. Або, можливо, він прагне повторно оскаржити результати холодної війни. Або, можливо, Путін боїться, що нещодавня лібералізація та демократизація України можуть поширитися на Росію, загрожуючи його клептократичному авторитаризму. Примітним у цих (та інших) поясненнях є те, що жодне з них морально не виправдовує вторгнення в мирну, суверенну державу. Його передбачувані виправдання смішні і не витримують навіть поверхневої перевірки. Цілком очевидно, що війна Путіна в Україні є несправедливою. З огляду на це, що може додати вивчення етики війни, з її безліччю принципів, відмінностей і доктрин, до моральної оцінки цієї війни? Залучення вивчення етики війни до вторгнення в Україну схоже, якщо запозичити фразу Герміні Вітгенштейн, на використання скальпеля для відкриття шухляд²;

б) корпоративний лідер – адміністратор стратегічного й тактичного рівнів (міністр оборони, начальник генерального штабу країни-агресора, їх заступники та інший злочинний генералітет), який віддає злочинні накази щодо атаки на атомні об'єкти. Гіпотетично – саме ця ланка може стати ключовою для розвідувально-підривного впливу як інструменту запобігання найтяжчим воєнним злочинам у сфері радіоекологічної безпеки – застосування зброї масового знищення (ст. 439 КК України).

¹ Сокурєнко В. Кримінологічні засади протидії воєнно-агресивній злочинності в контексті збройного конфлікту в Україні: монографія. Харків: Право, 2024. С. 156.

² Базарган-Форвард С. Етика війни та вторгнення росії в Україну. *Філософія та гуманізм*. 2022. Вип. 1. С. 50. URL: https://philhum.odessit.info/uploads/Fil_Hum_15_p050.pdf (дата звернення: 02.03.2025); Сокурєнко В. Кримінологічні засади протидії воєнно-агресивній злочинності в контексті збройного конфлікту в Україні: монографія. Харків: Право, 2024. С. 157.

За мотивацією в контексті збройного конфлікту:

2.2.1. Агресор-терорист – психотип злочинця верховного лідера, який доцільно пов'язувати виключно або переважно з персоною В.В. Путіна. Вельми ємну та різнобічну характеристику його особистості, спираючись на аналіз психіатричних, психологічних, психо-лінгвістичних досліджень, власні спостереження надав В.В. Сокурєнко. Він, зокрема, констатував, що з кримінологічної перспективи особистість В.В. Путіна можливо описати як психопатичну, психотравмовано-некрофільну, нарцистичну, схильною до гіперкомпенсації (у колишній структурі КДБ не мав значного просування по службі) особистість; мегалотим-ресентиментал зі зниженою емпатією, не чутливістю до страждань інших людей; у його спонуках сполучається прагнення до домінування й нумінозність¹.

Кожна з перелічених ознак, певна річ, потребує самостійного окремого опису, пояснення, що явно виходить за межі предмету нашого дослідження. Тому, свідомо виводячи «за дужки» деталізовану пояснювальну панораму ознак типу агресора-терориста, зауважимо лише на тому, що прямо або побічно висловлювані ним погрози щодо застосування ядерної зброї по території України перманентно присутні у міжнародно значущому комунікативному полі та є, таким чином, фактором впливу як на військово-політичних, економічних партнерів нашої держави, так і на український народ. Щодо останнього очевидно є мета залякування й тероризування. Саме тому у запропонованій нами назві цього кримінологічного типу поєднується агресивна та терористична конотативність. Мейнстрімом же в орієнтаціях функціонування цієї особистості в контексті збройного конфлікту є, власне, подальше розширення й поглиблення наслідків злочину агресії, територіальна експансія та політичне нівелювання української національної державності. Мотиваційне підґрунтя розгортання цієї діяльній орієнтації є міфологізовано-патологічним, сповнене імперських ремінісценцій, невимовної туги за позірною величиною давно померлого геополітичного феномену СРСР, історичний реваншизм.

2.2.2. Жертовний захисник, мотивація злочинної поведінки якого пов'язується із активізацією захисної позиції та виправдовування своїх дій безвихіддю та реакцією на несправедливу війну, збройну агресію. Злочинні дії суб'єктивно легітимізується через апеляцію до численних жертв війни та афіліацією з ними. Виокремлення цього кримінологічного типу ґрунтується на допущенні імовірності здійснення українськими комбатантами атак на окуповану Запорізьку АЕС, що створювало ризики радіаційного інциденту. Так, наприклад, за повідомленнями МАГАТЕ 07.04.2024 р. окуповану Запорізьку АЕС атакували дрони. Місія агентства підтвердила щонайменше «три прямі влучання в конструкцію захисної оболонки реактора» станції, в результаті чого він був пошкоджений². Достеменно визначити сторону

¹ Сокурєнко В. Кримінологічні засади протидії воєнно-агресивній злочинності в контексті збройного конфлікту в Україні: монографія. Харків: Право, 2024. С. 161.

² Update 220 – IAEA Director General Statement on Situation in Ukraine / The International Atomic Energy Agency. URL: <https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/update-220-iaea-director-general>

збройного конфлікту, яка здійснила цю атаку наразі неможливо. Тож для об'єктивності дослідження маємо припускати існування й вказаного кримінологічного типу злочинців у сфері радіоекологічної безпеки.

2.2.3. *Корпоративний конформіст*, що керується потребою у повазі, приналежності та отримання визнання у внутрішніх структурах соціальної діяльності: успішне виконання завдання, просування по службі тощо;

2.2.4. *Політичний конформіст* представлений особами з числа колаборантів, дії яких, окрім заподіяння шкоди основному об'єкту кримінально-правової охорони, національній безпеці, створюють загрозу також і радіоекологічній безпеці. До прикладу: Ленінський районний суд Запоріжжя визнав винним у колабораційній діяльності військовослужбовця частини, що охороняла Запорізьку атомну станцію (ч. 7 ст. 111-1 КК України). Йому призначене покарання у вигляді позбавлення волі строком на 12 років¹. Під час захоплення Енергодара у березні 2022 року чоловік виконував обов'язки по захисту атомної станції будучи, військовослужбовцем Національної гвардії України. Обов'язком військової частини, до складу якої він входив, була охорона та оборона ЗАЕС. Російські війська увійшли до м. Енергодара о 17.00 годині 03.03.2022 та одразу попрямували до ЗАЕС. Обвинувачений зі своїм підрозділом перебував на території ЗАЕС та виконував накази, зброю не полишав. Далі російські військовослужбовці захопили ЗАЕС та роззброїли особовий склад військової частини. Всі військовослужбовці військової частини написали зобов'язання не застосовувати зброю проти росіян та були відпущені по домівках. Командири військової частини були допитані співробітниками ФСБ та також відпущені по домівках. У липні 2022 року з власної ініціативи добровільно розпочав службу у черговій частини так званої «народної міліції м. Енергодара», тобто незаконно створеному правоохоронному органі, підпорядкованому окупаційній адміністрації Російської Федерації².

2.2.5. *Легкодушний підтип*, який керований почуттям страху перед наслідками у разі не вчинення дій, що створюють загрозу радіоекологічній безпеці. Соціально-статусні ознаки цього кримінологічного типу – різноманітні: від рядових комбатантів й до державних зрадників, військових кримінальних правопорушників. Показовим в цьому аспекті може бути такий приклад: у березні 2022 року працівники ДБР спільно із СБУ затримали заступника генерального директора Чорнобильської атомної електростанції, який самовільно залишив місце служби в умовах воєнного стану та переховувався на території Закарпатської області. Йому

statement-on-situation-in-ukraine. (дата звернення: 25.02.2025).

¹ За матеріалами ДБР суд призначив 12 років тюрми колаборанту, який мав захищати ЗАЕС, завершено розслідування та повідомлено про підозру ще 9 перебіжчикам / Державне бюро розслідування. Новини. 2024. 21 червня. URL: <https://dbr.gov.ua/news/za-materialami-dbr-sud-priznachiv-12-rokiv-tyurmi-kolaborantu-yakij-mav-zahishhati-zaes-zaversheno-rozsliduvannya-ta-povidomleno-pro-pidozru-shhe-9-perebizhchikam> (дата звернення: 25.02.2025).

² Вирок Ленінського районного суду міста Запоріжжя від 12.06.2024 у справі № 334/2426/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119664830> (дата звернення: 25.02.2025).

повідомлено про підозру в самовільному залишенні військової частини або місця служби, а також нез'явленні вчасно на службу без поважних причин, вчиненому в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці (ч. 5 ст. 407 КК України) та обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Військовослужбовець втік зі станції і не забезпечив фізичний захист об'єкту, що прямо входило в його функціональні обов'язки¹.

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що виділені нами типи не є вичерпними. На додачу до них можуть бути сформовані додаткові: чи то однопорядкові, чи то субтипи, які деталізуватимуть характеристики осіб злочинців, поглиблюватимуть розуміння логіки їх поведінки, чим сприятимуть розробці ефективних заходів запобігання, протидії злочинності у сфері радіоекологічної безпеки. Крім того, важливо наголосити й на тому, що у кримінально-превентивних цілях, в тому числі й для кримінологічного профілювання, корисною може бути перехресна типологія, що передбачатиме виділення деяких інтегративних, комбінованих типів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базарган-Форвард С. Етика війни та вторгнення росії в Україну. *Філософія та гуманізм*. 2022. Вип. 1 (15). С. 50-52. URL: https://philhum.odessit.info/uploads/Fil_Hum_15_p050.pdf (дата звернення: 02.03.2025).
2. Вирок Ленінського районного суду міста Запоріжжя від 12.06.2024 у справі № 334/2426/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119664830> (дата звернення: 25.02.2025).
3. ДБР перевіряє підозрюваного у дезертирстві посадовця ЧАЕС на предмет допомоги росіянам у захопленні атомної електростанції / Державне бюро розслідувань. Новини. 2022. 18 травня. URL: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-pereviryaie-pidozryuvanogo-u-dezertirstvi-posadovcya-chaes-na-predmet-dopomogi-rosiyanam-u-zahoplenni-atomnoi-elektrostantsii-video> (дата звернення: 25.02.2025).
4. За матеріалами ДБР суд призначив 12 років тюрми колаборанту, який мав захищати ЗАЕС, завершено розслідування та повідомлено про підозру ще 9 перебіжчикам / Державне бюро розслідувань. Новини. 2024. 21 червня. URL: <https://dbr.gov.ua/news/za-materialami-dbr-sud-priznachiv-12-rokiv-tyurmi-kolaborantu-yakij-mav-zahishhati-zaes-zaversheno-rozsliduvannya-ta-povidomleno-pro-pidozru-shhe-9-perebizhchikam> (дата звернення: 25.02.2025).
5. Катриченко Т., Тараш Л. Як Росія захопила ЧАЕС: реконструкція подій та імена відповідальних. *Медійна ініціатива за права людини*. 2023. 22

¹ ДБР перевіряє підозрюваного у дезертирстві посадовця ЧАЕС на предмет допомоги росіянам у захопленні атомної електростанції / Державне бюро розслідувань. Новини. 2022. 18 травня. URL: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-pereviryaie-pidozryuvanogo-u-dezertirstvi-posadovcya-chaes-na-predmet-dopomogi-rosiyanam-u-zahoplenni-atomnoi-elektrostantsii-video> (дата звернення: 25.02.2025).

листопада. URL: <https://mipl.org.ua/yak-rosiya-zahopyla-chaes-rekonstrukciya-podij-ta-imena-vidpovidalnih/> (дата звернення: 03.02.2025).

6. Сокурєнко В. Кримінологічні засади протидії воєнно-агресивній злочинності в контексті збройного конфлікту в Україні: монографія. Харків: Право, 2024. 576 с.

7. Тернавська А. А. Деякі кримінологічні ознаки осіб, які вчинили незаконне поводження з радіоактивними матеріалами (ст. 265 КК України). *Українська кримінальна юстиція у пост/воєнній парадигмі*: матеріали Х (XXIII) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 19–20 вересня 2024 року) / упорядник І. Б. Газдайка-Василишин. Львів: ЛьвДУВС, 2024. 280 с.

8. Тернавська А. А. Доктринальні підходи до систематизації кримінальних правопорушень у сфері радіоекологічної безпеки. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 1 (31). С. 80–91. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.06>.

9. Ternavska A. Punishability in Radioecological Safety: The Ukrainian Example of Case Law. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2025. № 8 (1). P. 491–507. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-8.1-c000117>

10. Update 220 – IAEA Director General Statement on Situation in Ukraine / The International Atomic Energy Agency. URL: <https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/update-220-iaea-director-general-statement-on-situation-in-ukraine>. (дата звернення: 25.02.2025).

Стаття надійшла до редакції 07.03.2025

Anastasiia An. TERNAVSKA,

PhD in Law

(V.M. Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

TYPOLOGY OF INDIVIDUALS COMMITTING WAR AND WAR-RELATED CRIMES IN THE FIELD OF RADIOECOLOGICAL SAFETY

This article proposes a typology of individuals who commit war and war-related crimes in the field of radioecological safety, based on general theoretical knowledge of the criminal personality and empirical data. With regard to the war-contextual type, which is characterized by criminal activities in the context of an armed conflict, the author presents a typology based on social-role characteristics and motivation within the framework of an armed conflict. The following types and subtypes of war criminals are identified and described: ordinary combatant; military commander; military-political leader (supreme leader, corporate leader); aggressor-terrorist; sacrificial defender; corporate conformist; political conformist; cowardly subtype. In addition to the types described, other categories may be developed: either equivalent types or subtypes that further detail the characteristics of criminal individuals and deepen the understanding of their behavioral logic. This, in turn, will contribute to the development of effective

measures for preventing and countering crime in the field of radioecological safety. For crime prevention purposes, including criminological profiling, a cross-typological approach may be useful, allowing for the identification of certain integrative and combined types.

Keywords: *criminal offenses in the field of radioecological safety, war crimes, typology, criminological analysis of offender personality, nuclear power plant, crime prevention in the field of radioecological safety, countering crime in the field of radioecological safety.*

Ксенія Володимирівна ЮРТАЄВА,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ЗЛОЧИННОСТІ В КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

У статті здійснено кримінологічний аналіз злочинності в Україні в період 2014-2024 років на прикладі окремих видів кримінальних правопорушень, вчинених в контексті збройної агресії Російської Федерації проти України. Окреслено проблеми, які постали перед вітчизною судовою та правоохоронною системою в зв'язку зі складністю юридичної оцінки агресії, та їхній вплив на правозастосовну практику. Визначено відсутність уніфікованого підходу до правої оцінки кримінальних правопорушень, вчинених в контексті збройної агресії проти України, проаналізовано зміну підходу до їхньої кваліфікації та поступове наближення вітчизняного правозастосування до практики міжнародних та іноземних судових органів. Запропоновано введення нових критеріїв обліку кримінальних правопорушень з метою вдосконалення кримінологічного аналізу злочинності та вироблення ефективної системи протидії злочинності в умовах гібридної війни.

Ключові слова: злочинність, кримінологічний аналіз, гібридна агресія, російсько-українська війна, протидія злочинності.

Постановка проблеми. Злочинність є соціальним явищем, яке значною мірою визначається та, водночас, віддзеркалює стан, структуру і ступінь розвитку суспільства. Відповідно пізнання, наукове осмислення та інтерпретація реалій злочинності неможливі без врахування історичних, політичних та культурних умов існування суспільства. У той же час, сам сучасний соціум, вступивши в епоху чергової цивілізаційної кризи, стає об'єктом постійних трансформацій, що призводить до розмиття його екзистенціальних і ціннісних орієнтирів, зміни форм та вимірів існування. Зигмунд Бауман, один з основоположників соціологічного постмодернізму,

називав такий стан сучасного суспільства «текучою сучасністю» (liquid modernity). Визначальними рисами «текучої сучасності» вчений вважав прагнення до постійного, нав'язливого оновлення, «плавку твердинь» (melting of solids), схильність до короткострокових стандартів поведінки і мислення, децентралізацію та екстериторіальність владних відносин¹. Існування в умовах перманентної невизначеності, відсутність стабільності, розмивання соціальних категорій і конструктів стають головними ознаками постмодерністського світопорядку.

Цілком закономірно, що феномен злочинності, яка є складовою сучасного соціуму, неможливо вкласти в модель простої математичної сукупності кримінальних правопорушень, що обмежується конкретною територією, має тенденцію до відносної стабільності показників, повторюваності та відновлення. Вищенаведене розуміння злочинності відповідає фундаментальному (кримінально-правовому) підходу до визначення цього соціального явища, яке наразі залишається домінуючим у вітчизняній кримінології². У той же час прагнення залишитися в традиційний та зрозумілий системі координат, за слушним зауваженням Н. В. Сметаніної, призводить до того, що «фактично аналізу піддається не феномен злочинності, а її прояви, тобто зареєстровані злочини»³. У зв'язку з цим кримінологічним аналізом і держаним реагуванням на кримінально протиправні прояви охоплюються лише окремі складові злочинності, залишаючи без уваги суттєві закономірності її детермінації, екзистенції й трансформації. Не випадково, особливе загострення зазначеної проблеми, пов'язано з розгортанням гібридної збройної агресії Російської Федерації проти України.

Питання визначення змісту та закономірностей існування та відтворення злочинності є предметом дослідження цілої когорти видатних українських кримінологів таких, як Є. М. Блажівський, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, Л. М. Давиденко, І. М. Даньшин, В. М. Дрьомін, А. П. Закалюк, О. Г. Кальман, О. М. Костенко, В. Ф. Оболенцев, І. П. Рущенко, Н. В. Сметаніна, В. І. Тимошенко, В. М. Трубников, П. В. Хряпінський та багатьох інших. Серед найбільш актуальних наукових праць, присвячених кримінологічному аналізу злочинності під час збройної агресії Російської Федерації проти України, слід відзначити роботи О. М. Бандурки, В. М. Бесчастного, О. В. Зайцева, М. В. Карчевського, О. М. Литвинова, В. В. Мокляка, Ю. В. Орлова, М. А. Рубашенка, В. О. Тулякова, С. О. Харитоновна, В. І. Шакуна, Н. В. Шульженко, І. В. Яковюка, А. М. Яценка. Базуючись на наукових доробках попередників, хотілося б представити деякі міркування щодо особливостей кримінологічного аналізу злочинності на території України протягом останньої декади.

¹ Bauman Z. Liquid Modernity. Cambridge, UK. Polity Press. 2000. P. 6, 10-11, 31, 147.

² Тимошенко В. І., Шакун В. І. Теоретичні основи кримінології: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2021. С. 103.

³ Зауваження, висловлене Н. В. Сметаніною на підтримку позиції В. В. Голіни. Сметаніна Н. В. Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології : монографія за заг. ред. В. В. Голіни. Харків : Право, 2016. С. 75.

Метою цієї статті є окреслення викликів до кримінологічного аналізу злочинності і кваліфікації кримінальних правопорушень, вчинених в контексті збройної агресії Російської Федерації проти України, на прикладі окремих видів кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. На третьому році широкомасштабного вторгнення військ Російської Федерації в Україну аксіоматичним стало твердження, що російсько-українська війна триває вже десять років. Зазначений відлік починають з 2014 року, коли Росія незаконно з використанням комбінації військових, дипломатичних, політичних і соціальних тактик здійснила анексію Кримського півострова та розпочала гібридну агресію проти України в Донецькій та Луганській областях. Аналізуючи політико-правові документи щодо цього питання, слід констатувати, що процес усвідомлення та визнання факту збройної агресії Російської Федерації проти України відбувався поступово і не завжди послідовно.

Так, майже через рік після початку російської збройної агресії Верховна Рада України звернулася до міжнародної спільноти із заявою про визнання Російської Федерації державою-агресором, виходячи з того, що «Україна залишається об'єктом воєнної агресії з боку Російської Федерації, яку вона здійснює, серед іншого, і через підтримку та забезпечення масштабних терористичних атак»¹. Відповідно до тексту документа парламентарі визнали, що воєнною агресією Росії охоплюються окупація Криму та активна підтримка Російською Федерацією терористів на державному рівні шляхом постачання останнім техніки та живої сили. У заключній частині звернення Верховна Рада України закликала не допустити безкарності винних за злочини проти людяності, вчинені від початку російської агресії проти України, визнати Російську Федерацію державою-агресором, що всебічно підтримує тероризм, і так звані «ДНР» і «ЛНР» терористичними організаціями². У контексті розглядуваного питання суттєвим є той факт, що в своєму зверненні до міжнародної спільноти українські парламентарі оминули питання наявності збройного конфлікту на території України. Про це зокрема свідчить заклик притягнення до відповідальності за тероризм та злочини проти людяності, які можуть бути вчинені як у мирний час, так і під час воєнних дій і щодо яких не обов'язково доводити зв'язок між кримінально протиправним діянням та збройним конфліктом.

Через декілька місяців після офіційного звернення до міжнародної спільноти про визнання Російської Федерації державою-агресором Верховна Рада України прийняла Постанову від 21.04.2015 р. № 337-VIII «Про відсіч

¹ Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором: Постанова Верховної Ради України від 27.01.2015 р. № 129-VIII. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/129-19#Text> (дата звернення 01.03.2025).

² Там само.

збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків». У цій Постанові Верховна Рада України виступила із заявою про вчинення особовим складом створених і контрольованих Російською Федерацією озброєних формувань найманців, спецназу та підрозділів регулярних частин її Збройних Сил під час збройної агресії проти України низки воєнних злочинів і злочинів проти людяності та висунула вимогу до Росії притягнути винних до відповідальності за ці злочини, а також за планування, підготовку, початок та здійснення агресії проти України¹. Серед злочинів, вчинених особовим складом створених і контрольованих Російською Федерацією озброєних формувань, були названі наступні діяння: «навмисні вбивства, тортури та нелюдське поводження; навмисне заподіяння сильних страждань та серйозних тілесних ушкоджень і шкоди здоров'ю; незаконне, безглузде та великомасштабне знищення та привласнення майна, не викликане воєнною необхідністю; навмисне позбавлення військовополоненого чи іншої особи, що знаходиться під захистом, права на справедливий суд; захоплення заручників; умисний напад на цивільне населення чи окремих цивільних осіб, які не беруть безпосередньої участі у воєнних діях; умисні напади на цивільні об'єкти, тобто об'єкти, які не є воєнними цілями; неналежне використання прапора парламентарів, прапора чи воєнних знаків розрізнення та форми противника або ООН, а також емблем, встановлених Женевськими Конвенціями, що спричинило смерть чи заподіяло шкоду людині; зазіхання на людську гідність, зокрема образливе та принизливе ставлення»². Незважаючи на те, що діяння, у вчиненні яких обвинувачувалися особовий склад підконтрольних Росії збройних угруповань, є воєнними злочинами як у розмінні вітчизняного, так міжнародного права, офіційна заява Верховної Ради України практично не вплинула на правозастосовну діяльність правоохоронних і судових органів: злочини, вчинені у зоні ведення бойових дій або у безпосередньому зв'язку в останніми, в переважній більшості продовжували кваліфікуватися поза зв'язком із розв'язаним Росією збройним конфліктом.

Інертність правозастосовної практики в Україні щодо кваліфікації кримінально протиправних діянь, вчинених у зоні збройного конфлікту в перші роки його розгортання, можна частково пояснити політичною нестабільністю в Україні, напруженою міжнародною обстановкою та складними оперативними умовами стримування російської гібридної агресії. Так, 14 квітня 2014 р. виконуючий обов'язки Президента України Олександр Турчинов (23.02.2014-07.06.2014) на виконання рішення Ради національної безпеки і оборони України, як зазначено в Указі Президента України від 14.04.2014 р. № 405/2014, «з метою подолання терористичної

¹ Про Заяву Верховної Ради України «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків»: Постанова *Верховної Ради України* від 21.04.2015 р. № 337-VIII. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/337-19#Text> (дата звернення 01.03.2025).

² Там само.

загрози і збереження територіальної цілісності України» розпочав проведення антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей¹. Хоча за логікою проведення антитерористичних операцій, закріпленою в Законі України «Про боротьбу з тероризмом», такі спеціальні заходи мають чітко визначену оперативну мету і місце проведення² та, відповідно, мають бути завершені в найкоротший час, антитерористична операція на території Донецької та Луганської областей тривала понад чотири роки. 30 квітня 2018 р. Президент України Петро Порошенко (2014-2019) на виконання рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30.04.2018 р. видав Указ «Про широкомасштабну антитерористичну операцію в Донецькій та Луганській областях»³. Відповідно до коментаря П. Порошенка на офіційному інтернет-ресурсі Генерального штабу Збройних сил України «30 квітня 2018 року широкомасштабна антитерористична операція на території Донецької і Луганської областей завершується. Ми зараз розпочинаємо військову операцію під керівництвом ЗСУ для забезпечення захисту територіальної цілісності, суверенітету і незалежності нашої держави»⁴ – Операцію об'єднаних сил (далі – ООС). Таким чином, Президент України визначив зміну формату оперативної протидії російській агресії в Донецькій та Луганській областях з антитерористичних на військові заходи, чим самим остаточно засвідчив перехід від заходів протидії тероризму до відсічі збройної агресії. У той же час навіть вищезазначені політико-оперативні зміни мали лише частковий вплив на кваліфікацію насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом, правоохоронними та судовими органами України.

Наочно це може бути проілюстровано шляхом аналізу статичних даних Офісу Генерального прокурора України в період з 2013 по 2024 рік щодо зареєстрованих кримінальних правопорушень, нетипових для України мирного часу і які відображають інтенсивність насильства, що супроводжувало збройний конфлікт⁵. В Україні до таких кримінальних правопорушень насамперед слід віднести терористичний акт (ст. 258 КК України) і воєнні злочини (ст. 438 КК України, до жовтня 2024 р. – порушення законів і звичаїв війн) (див. Таблицю 1).

¹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України»: Указ Президента України від 14.04.2014 р. № 405/2014. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405/2014#Text> (дата звернення 01.03.2025).

² Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 № 638-IV. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> (дата звернення 01.03.2025).

³ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 квітня 2018 року «Про широкомасштабну антитерористичну операцію в Донецькій та Луганській областях»: Указ Президента України від 30.04.2018 р. № 116/2018. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/2018#Text> (дата звернення 01.03.2025).

⁴ Публікація від 30 квітня 2018 р. *Генеральний штаб Збройних сил України*: офіційна веб-сторінка в Meta. URL: <https://www.facebook.com/GeneralStaff.ua/posts/974010469434877/> (дата звернення 01.03.2025).

⁵ Тут і далі використана статистика Офісу Генерального прокурора України. *Офіс Генерального прокурора України*: офіц. веб-сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika> (дата звернення 01.03.2025).

Таблиця 1

Рік обліку	Абсолютна кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. 258 КК України «Терористичний акт»	Абсолютна кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. 438 КК України «Воєнні злочини»
2013	4	0
2014	1499	1
2015	1295	4
2016	1865	6
2017	1385	14
2018	950	5
2019	909	12
2020	465	223
2021	332	172
2022	95	60387
2023	14	60944
2024	51	28788

Так, на період з 2014–2021 роки припадає різке зростання кількості зареєстрованих актів тероризму в Україні (майже в 300 разів) і їх поступовий спад після 2022 року до показників, що приблизно в 3-10 разів вище за довоєнні. У довоєнний 2013 рік в Україні не було зафіксовано жодного воєнного злочину, що виглядає цілком логічним. З 2014 по 2019 роки спостерігається поступове незначне заростання кількості облікованих воєнних злочинів, яке в 2020 році переходить у стрімке збільшення їх кількості, приблизно майже в 15-20 разів, і нарешті в 2022 році переходить в безпрецедентне зростання більш, ніж в 300 разів. Зміни у зазначених статистичних показниках злочинності у графічному вигляді представлені нижче (див. Рис. 1).

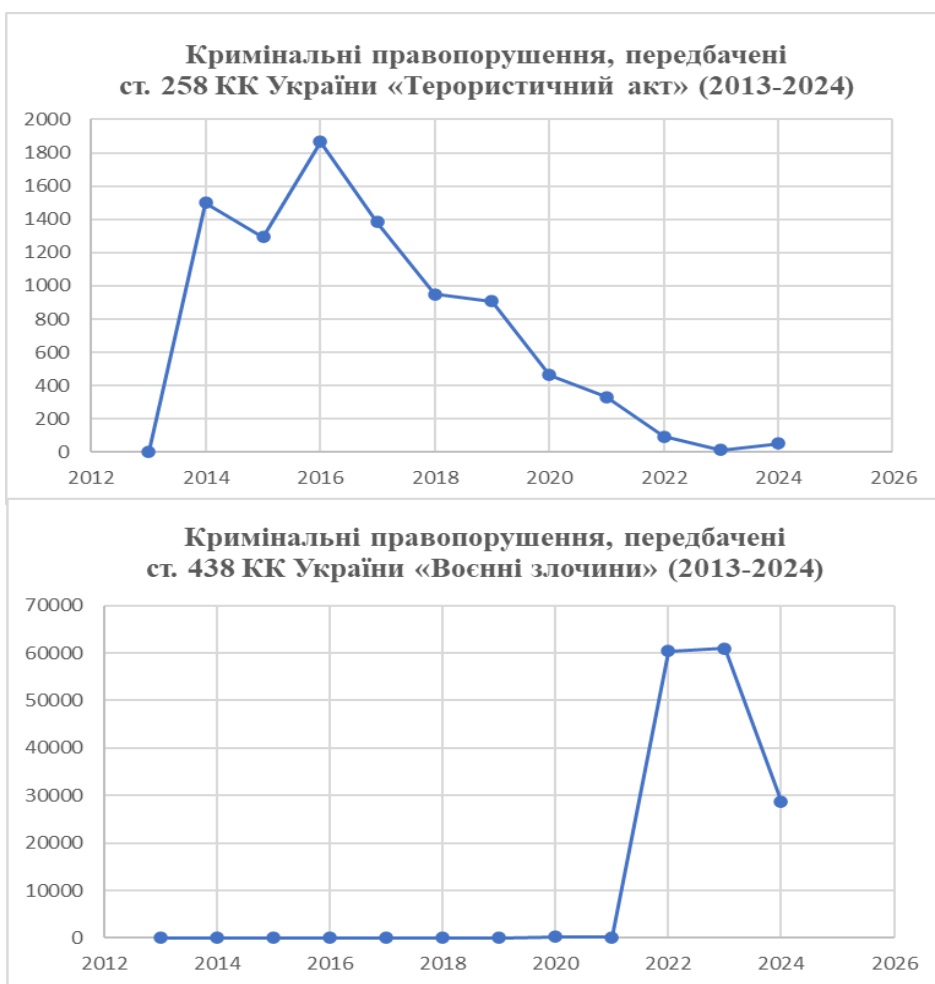

Рис. 1

Зіставлення статистичних даних щодо вчинених на території України в період 2013–2024 років терористичних актів з даними щодо вчинених воєнних злочинів за той же період дозволяє спостерігати взаємообернений характер змін інтенсивності їхніх кількісних показників. Окрім того слід звернути увагу, що виявлений спалах кількості зареєстрованих актів тероризму досить чітко співпадає з часовими межами Антитерористичної операції (2014–2018 роки), після цього спостерігається поступове зниження кількості облікованих терористичних актів: у 2023 році показники тероризму в Україні стають більш, ніж в 100 разів нижчими порівняно з їх піковим показником в 2016 році. Щодо воєнних злочинів стрімке зростання їх кількісних показників, беззаперечно, пов'язано з часом повномасштабного вторгнення військ Російської Федерації в Україну – на 2022–2023 роки припадає їх максимальне зростання, проте статистично вагоме збільшення їх кількості відбувається після оголошення Операції

об'єднаних сил у 2018 році.

Порівняння даних статистики дозволяє припустити, що виявлену обернену пропорційну залежність зареєстрованих кримінальних правопорушень можна знаною мірою пояснити зміною правозастосовної практики щодо їх кваліфікації: діяння, які в період проведення Антитерористичної операції кваліфікувалися як терористичні акти поступово, з великим запізненням почали кваліфікувати як порушення законів і звичаїв війни, що в свою чергу призвело до статистичного зменшення кількості зареєстрованих актів тероризму в Україні. У той же час не слід безоглядно екстраполювати зазначене припущення на весь масив діянь, які під час збройної агресії Російської Федерації були кваліфіковані як терористичні акти. Певна кількість з них дійсно є терористичними актами в їх «класичному» розумінні, що підтверджується наявною судовою практикою. Зокрема, до таких випадків слід віднести вибух, вчинений на замовлення російських спецслужб проти учасників мирного зібрання та ходи з нагоди «Вшанування пам'яті осіб, що загинули у м. Києві у січні-лютому 2014 року» 22.02.2015 р. у м. Харків на проспекті Маршала Жукова¹, підлив Управління СБ України в Одеській області 27.09.2015 р.² тощо.

Інша частина діянь, кваліфікованих судами як терористичні акти, полягала у веденні обстрілів або інших воєнних дій проти військових та цивільних об'єктів та населення України. Так, Колегія суддів Голосіївського районного суду м. Києва у вирокі від 18.04.2016 р. кваліфікувала як терористичний акт застосування стрілецької зброї, вчинене військовослужбовцем Збройних Сил Російської Федерації, що привело до загибелі молодшого сержанта Збройних Сил України. Зазначені дії були вчинені 16.05.2015 під час здійснення розвідувальної діяльності на користь «терористичної організації “Луганська Народна Республіка”»³. У своїй дисертації на здобуття ступеню доктора філософії В. В. Мокляк також наводить приклади терористичних атак у виді обстрілу мирного населення прифронтових міст України і зазначає, що «правоохоронні органи часто кваліфікують як теракти, наприклад, обстріли військовослужбовців Збройних сил України або населення поблизу лінії розмежування в зоні АТО без встановлення винних осіб»⁴. У цьому зв'язку доречними є зауваження Ю. В. Орлова щодо «вчинення терористичних актів або диверсій, що проявляються, наприклад, у ракетних обстрілах цивільних об'єктів, або об'єктів критичної інфраструктури. Ст. ст. 113 та 258 є статтями «мирного

¹ Вирок у справі № 645/3612/15-к, винесений судовою колегією Фрунзенського районного суду м. Харкова 28.12.2019 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86718700> (дата звернення 01.03.2025).

² Вирок у справі №522/3609/15-к, винесений Місцевим Приморським районним судом м. Одеси 29.03.2016 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/57532857> (дата звернення 01.03.2025).

³ Вирок у справі № 752/15787/15-к, винесений Колегією суддів Голосіївського районного суду м. Києва 18.04.2016 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/57301468> (дата звернення 01.03.2025).

⁴ Мокляк В. В. Протидія терористичній діяльності в Україні: дис. ... доктора філософії : 12.00.08. Харків, 2020. С. 81, 97-98.

часу». У форматі логіки війни, тобто після розв'язання агресивної війни, в умовах воєнного стану (а точніше ширше – в умовах війни) такі діяння є проявами, різновидами власне воєнних злочинів, тобто мають кваліфікуватися за ст. 438 КК України»¹. При цьому слід пам'ятати, що не кожен факт застосування зброї або вчинення обстрілів позицій ворога, навіть ті, які потягали за собою людські жертви, можна визнавати порушеннями законів і звичаїв війни. Відповідно до положень міжнародного кримінального права воєнними злочинами визнаються лише грубі порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року та інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах у встановлених рамках міжнародного права (ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду)², тобто діяння, вчинені з порушенням основоположних (військової необхідності, гуманності, нормативної рівності) і операційних принципів міжнародного гуманітарного права (визнання меж між необхідними і непропорційними стражданнями, розрізнення (вибірковості) і пропорційності при здійсненні нападів, вжиття запобіжних заходів під час нападів).

Аналізуючи терористичну злочинність в Україні, В. В. Мокляк, шляхом проведення експертного опитування співробітників СБУ (вересень 2019 р.) встановив, що «в переважній більшості створенням терористичних груп або терористичних організацій на території України займаються військові формування й силові відомства РФ (62,3 %), міжнародні терористичні організації (17,4 %), незаконні збройні формування «ДНР» та «ЛНР» (14,6 %), стійкі злочинні об'єднання (5,8 %)»³. З цього можна зробити висновок, що з початку збройної агресії Російської Федерації проти України переважна більшість кримінальних правопорушень за участю організованих формувань терористичної спрямованості (майже 80 %, якщо об'єднати показники злочинних угруповань під керівництвом Російської Федерації і «ДНР» та «ЛНР») мають «російський слід». У іншій праці В. В. Мокляк розлого зазначає, що негативні тенденції розвитку терористичної злочинності з 2014 до 2017 року пов'язані «з початком та дією тих самих чинників, які призвели до АТО на сході України», і резюмує, що «незважаючи на зазначене, ситуація з тероризмом певним чином поліпшилася 2017 р., що, на наш погляд, свідчить про значне покращення діяльності правоохоронних органів у сфері протидії тероризму»⁴. Якщо з першою частиною твердження автора слід погодитися і визнати різні прояви тероризму та діянь, кваліфікованих як тероризм, формами гібридної агресії Росії проти України,

¹ Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія / Ю. В. Орлов ; Кримінол. асоц. України. Харків : Право, 2023. С. 68–69.

² Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#n1034 (дата звернення: 01.09.2024).

³ Мокляк В. В. Протидія терористичній діяльності в Україні: дис. ... доктора філософії : 12.00.08. Харків, 2020. С. 89.

⁴ Мокляк В. Кримінологічний аналіз кількісних та якісних позказників вимірювання терористичної злочинності в Україні. *Jurnalul Juridic Național: Teorie și Practică*. 2018. Aprilie. P. 162.

наступний висновок викликає певні сумніви. Вбачається, що зміни в статистичних показниках терористичної злочинності в 2017-2018 роках обумовлені цілою низкою причин, основною з яких є зміна офіційного підходу до кваліфікації насильства в контексті збройного конфлікту.

О. В. Зайцев, С. О. Харитонов і Н. В. Шульженко, коментуючи еволюцію правової оцінки збройного конфлікту, також приходять до подібного висновку: «...хоча за своїм характером діяльність «днр» та «лнр» і їхніх найманців залишалась антидержавницькою та терористичною, на передній план, схоже, почала виходити інша характеристика їхньої діяльності, яка полягала вже не в особливих цілях та методах, а в їхньому тісному зв'язку з іноземною державою, що означає підконтрольність та підпорядкованість державі-агресору. ... слідча та судова практика під час проведення ООС за інерцією продовжувала оцінювати вчинені на сході України діяння переважно як злочини проти громадської безпеки, у тому числі терористичні злочини, а також (меншою мірою) як злочини проти основ національної безпеки України. Разом із тим у 2020–2021 рр. різко зросла кількість проваджень за ознакою вчинення порушення законів та звичаїв війни»¹. Таким чином в перші роки збройного конфлікту дезорієнтуючі зміни безпекової ситуації в країні, спровоковані та керовані діяльністю ворога, мали суттєвий вплив на правоохоронну та правозастосовну практику.

Цілком релевантним до вже проілюстрованих недосконалостей судово-слідчої практики під час збройної агресії в Україні є застосування норм про агресію до ординарних учасників збройного конфлікту. Так, аналіз судової практики засвідчує, що в значній кількості випадків участь у військових діях на стороні ворога, в тому числі в формі застосування зброї, була кваліфікована судами як ведення агресивної війни за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 437 КК України)² або як пособництво у веденні агресивної війни за попередньою змовою групою осіб (ч. 5 ст. 27, ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 437 КК України)³. При цьому в значній кількості подібних вироків суди засвідчували факти вчинення обвинуваченими обстрілів позицій Збройних Сил України (які, як було вказано вище, також нерідко кваліфікувалися як терористичні акти), проте взагалі не надавали їм правової оцінки. Відповідно до положень міжнародного гуманітарного права звільнення від відповідальності комбатантів за воєнні дії обумовлено імунітетом комбатанта. На думку І. В. Яковюка, С. О. Харитонova і О. В. Зайцева, застосування згаданого імунітету як до громадян України, які

¹ Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій : монографія / [М. А. Рубашенко, І. В. Яковюк, Н. В. Шульженко, О. В. Зайцев, С. О. Харитонов] ; за наук. ред. М. А. Рубашенка ; Нац. фонд дослідж. України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2024. С. 149.

² Вирок у справі № 243/7084/15-к, винесений Слов'янський міськрайонний суд Донецької області 28.12.2016 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63831361> (дата звернення 01.03.2025).

³ Вирок у справі № 243/4702/17, винесений Колегією суддів Слов'янського міськрайонного суду Донецької області 01.06.2017 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/66885637> (дата звернення 01.03.2025).

стали на бік ворога, так і до громадян країни-агресора не має бути беззастережним. Дослідники зазначають, що українська влада не висловила офіційної позиції щодо цього питання, однак той факт, що військових армії Російської Федерації і громадян-перебіжчиків не притягають до відповідальності за заподіяння ними в ході воєнних дій шкоди життю людей та власності, є непрямим свідченням визнання Україною їх комбатантами і військовополоненими¹, тож і наявності в них відповідних імунитетів та прав, передбачених міжнародним гуманітарним правом. У контексті триваючої російсько-української війни та відвертого нехтування державою-агресором загальновизнаними нормами міжнародного права доцільним вбачається здійснення ґрунтовного дослідження етико-правових питань планування, розв'язання та участі в агресивній війні. Висновки І. В. Яковюка, С. О. Харитонова і О. В. Зайцева щодо можливості притягнення перебіжчиків до кримінальної відповідальності за державну зраду або колабораційну діяльність незалежно від факту визнання їх комбатантами та/або військовополоненими заслуговують на підтримку, проте, як зізнаються самі автори, це не вирішує основоположного питання щодо наявності у цих осіб зазначених привілеїв² і є лише початком предметної дискусії з цього питання. Доказом цьому може слугувати, зокрема, збіжна Окрема думка п'ятих суддів Великої Палати Верховного Суду до Постанови від 28 лютого 2024 року, в якій судді висловили власну позицію щодо визнання імунитету комбатанта в російсько-українській війні³.

Окрім співучасті у злочині агресії, учасникам збройного конфлікту на боці ворога нерідко інкримінувалася участь у діяльності не передбачених законом збройних формувань (ч. 2 ст. 260 КК України) чи сприяння діяльності терористичної організації та участь у ній (ст. 258-3 КК України) або відразу сукупність цих кримінальних правопорушень⁴. Враховуючи неведені в цій статті приклади, резюмуємо, що судова практика містить низку взаємовиключних варіантів кримінально-правової оцінки однотипних діянь, вчинених під час збройного конфлікту, а саме участі в агресивних діях проти Збройних Сил України, населення та цивільних об'єктів України.

Відсутність уніфікованого підходу до кваліфікації актів насильства у ситуації збройного конфлікту нерідко викликало обурення вітчизняних фахівців. Як указує Г. Маляр у своєму дослідженні 2019 р., «у 70 % вироків щодо ведення війни дії підсудних кваліфіковані за сукупністю за ст. 258-3 і ст. 437, тобто створення терористичної організації та ведення агресивної

¹ Yakoviyk I., Kharytonov S., and Zaytsev O. Combatant Immunity and the Russian-Ukrainian War: Reopening the Debate on a Longstanding Doctrine. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2024. № 7(4). P. 48, 57.

² Там само. С. 61.

³ Окрема думка (збіжна) суддів ОСОБА_5, ОСОБА_6, ОСОБА_7, ОСОБА_8, ОСОБА_9 до постанови Великої Палати Верховного Суду від 28 лютого 2024 року. Справа № 415/2182/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117721706> (дата звернення 01.03.2025).

⁴ Вирок у справі №522/16100/15-к, винесений Приморським районним судом м. Одеси 02.09.2015 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/49498296> (дата звернення 01.03.2025).

війни. І, відповідно, 30 % кваліфіковані за сукупністю ст. 260 і ст. 437 КК України – створення не передбаченого законом військового формування та ведення агресивної війни»¹. Дослідниця пояснює таку ситуацію у правозастосуванні різним підходом судів до визначення так званих ДНР/ЛНР², з чим безперечно слід погодитися та з ретроспективи сьогодення додати ще й відсутність вірної юридичної оцінки подій, пов'язаних зі збройним конфліктом на сході України. До схожого висновку приходять і вже згадуваний колектив авторів – О. В. Зайцев, С. О. Харитонов і Н. В. Шульженко за результатами аналізу еволюції правової оцінки збройного конфлікту в Україні³.

По закінченню десяти років з моменту початку гібридної збройної агресії Російської Федерації проти України, слід відзначити поступові позитивні зрушення законодавчого регулювання і правої оцінки кримінальних правопорушень, що супроводжували цей збройний конфлікт. Спостерігаємо поступову відмову від кваліфікації агресивно-насильницьких діянь, вчинених на лінії зіткнення, в якості терористичних злочинів і перехід до кваліфікації їх як воєнних злочинів. Верховний суд, врешті-решт, сформулював правову позицію щодо суб'єкта злочину, передбаченого ст. 437 КК України – «Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни» (наразі – «Злочин агресії»), відповідно до якої ним можуть визнаються лише «особи, які в силу службових повноважень або фактичного суспільного становища спроможні здійснювати ефективний контроль за політичними чи воєнними діями або керувати ними та/або істотно впливати на політичні, військові, економічні, фінансові, інформаційні та інші процеси у власній державі чи за її межами, та/або керувати конкретними напрямками політичних або воєнних дій»⁴, і тим самим виключив цю можливість для ординарних учасників збройного конфлікту. КК України було доповнено статтями, які надали можливість адекватної кваліфікації діянь осіб, які вчинили діяння проти основ національної безпеки України та міжнародного правопорядку в умовах збройного конфлікту: слід насамперед згадати встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність (ст. 111-1 КК України), виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників (ст. 436-2 КК України) та, беззаперечно, злочини проти людяності (ст. 442-1 КК України), аналогів яким не було в кримінальному праві України до імплементації в нього суду в жовтні 2024 року положень Римського статуту Міжнародного

¹ Маляр Г. Особливості кваліфікації агресивної війни і терористичних злочинів у контексті подій у Криму та на сході України. *Слово Національної школи суддів України*. 2019. № 3 (28). С. 100.

² Там само. С. 108.

³ Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій : монографія / [М. А. Рубашенко, І. В. Яковюк, Н. В. Шульженко, О. В. Зайцев, С. О. Харитонов] ; за наук. ред. М. А. Рубашенка ; Нац. фонд дослідж. України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2024. С. 129–155.

⁴ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28.02.2024 р. у справі № 415/2182/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: офіц. веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117555176> (дата звернення: 01.03.2025).

кримінального суду.

Окрім того слід зауважити, що зміна в підходів у правовій оцінці кримінальних правопорушень, вчинених в контексті російсько-української війни, нарешті, стали співзвучними міжнародній та зарубіжній практиці в окреслених питаннях. Так, наприклад, Європейський суд з прав людини у справі Україна і Нідерланди проти Росії засвідчив факти вчинення регулярними і проксі військовими угрупованнями Російської Федерації послідовної та широкомасштабної практики викрадень, катувань і вбивств українських військовополонених, цивільного населення і осіб, які не беруть активної участі у воєнних діях, у період з квітня 2014 р. до початку повномасштабного вторгнення в Україну 24.02.2024 р. на території Донбасу, вчинені самостійно або узгоджено між собою, були засвідчені на міжнародному рівні у справі. Враховуючи суттєвий рівень військової, економічної та політичної підтримки Російською Федерацією проросійських парамілітарних формувань «ЛНР» і «ДНР», Суд визнав останніх агентами Російської Федерації, у контексті ст. 1 Європейської конвенції з прав людини 1950 р.¹, а вчинені ними діяння воєнними злочинами². Зазначене рішення Європейського суду з прав людини надає можливість кваліфікувати діяння осіб, що брали безпосередню участь або підтримали агресію Російської Федерації проти України, не як розрізнені терористичні акти або не пов'язані між собою порушення законів та звичаїв війни, а цілеспрямовану політику держави-агресора, здійснювану з використанням підконтрольних регулярних та іррегулярних військових формувань, діючих з метою втілення загального плану щодо реалізації гібридної збройної агресії проти України. Факти, установлені в рішенні Європейського суду з прав людини, вважаються загальновідомими і не потребують доказування у кримінальному провадженні. Наразі висновки, зроблені Європейським судом з прав людини у справі Україна і Нідерланди проти Росії все активніше використовують у своїх рішеннях українські суди різних інстанцій³.

Іншим промовистим прикладом визнання учасників російської агресії воєнними злочинцями стало засудження екскомандира парамілітарної диверсійно-штурмової групи «Русич» росіянина Яна Петровського (також відомого як Воїслав Торден та «Великий Славян») фінським судом у березні 2025 року. У 2016 році Україна висунула Я. Петровському підозру за статтею

¹ Case of Ukraine and the Netherlands v. Russia. (Applications nos. 8019/16, 43800/14 and 28525/20). Decision. STRASBOURG. 30 November 2022. *The HUDOC database official website*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%5B%5C%22001-222889%22%5D%7D> (дата звернення 01.03.2025). Paras 527–528.

² Там само. Paras 231, 246, 804.

³ Див., наприклад: Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28.02.2024 р. у справі № 415/2182/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: офіц. веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117555176> (дата звернення: 01.03.2025); Ухвала слідчого судді Самарського районного суду м. Дніпропетровська ОСОБА_1 від 12 березня 2025 року у справі № 206/1231/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: офіц. веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125762134> (дата звернення: 15.03.2025).

«за створення терористичної групи чи терористичної організації»¹. У 2023 році на запит Офісу Генпрокурора України правоохоронні органи Фінляндії затримали Я. Петровського за звинуваченням в тероризмі, але згодом перекваліфікували його дії на воєнні злочини, за які його було засуджено до довічного позбавлення волі². У цілому слід констатувати позитивні зміни у вітчизняній правозастосовній практиці в питанні правової оцінки дій учасників збройної агресії проти України, а також підтримку іноземних і міжнародних судових органів, які все частіше засовують універсальну юрисдикцію до міжнародних злочинів, вчинених в Україні, що зміцнює впевненість у невідворотному і справедливому покаранні воєнних злочинців.

Окремо хотілося б зупинитися на викликах, які постали перед кримінологічним аналізом та протидією злочинності в контексті російсько-української війни. Як вже було проілюстровано, напрацювання адекватних підходів щодо кваліфікації кримінальних правопорушень, що супроводжують і підпитують агресію Російської Федерації в Україні, вимагає не лише об'єднання та узгодження зусиль політичного керівництва країни, правоохоронних та судових органів, а також певного часу для зміни застарілих алгоритмів протидії злочинності, які виявилися слабо ефективними в умовах воєнного часу. Особливістю криміногенних загроз, з яким зіткнулася наша країна починаючи з весни 2014 року, є те, що вони мали прихований характер, вмело маскувалися під інші види діяльності, які ворог намагався легітимізувати або надати їм законного вигляду, що вплинуло на процес їх виявлення, ідентифікації та правової оцінки.

Окрім гібридизації криміногенних загроз воєнного часу (себто одночасного поєднання та злиття повного спектру методів і режимів ведення війни на одному полі бою³), ворог також активно використовує номадний метод ведення війни. Ж. Ділез і Ф. Ґваттарі порівнюють такий спосіб ведення воєн зі стратегією гри в го, яку дослідники протиставляють шахам: гру в шахи вони називають «інституціолізованою, врегульованою, кодованою війною, з визначеними фронтом, тилом і битвами»; «шахи кодують та декодують простір, натомість го діє зовсім інакше, територизуючи та детериторизуючи простір (визначати зовнішню територію в просторі; закріпити цю територію за допомогою облаштування іншої, прилеглої території; детериторизувати супротивника, руйнуючи його простір зсередини; детериторизувати себе шляхом відмови, відходу в інше місце)⁴. З ретроспективи сьогодення, можна впевнено стверджувати, що

¹ Екскомандира «Русича» Яна Петровського у Фінляндії посадили довічно за воєнні злочини в Україні. *BBC News Україна*: офіц. веб-сайт. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c36w3nlylk9o> (дата звернення: 16.03.2025).

² Chutel L. Russian Mercenary Found Guilty of War Crimes in Ukraine by Finland Court. *The New York Times*: офіц. веб-сайт. URL: <https://www.nytimes.com/2025/03/14/world/europe/russia-ukraine-war-crimes-conviction-finland.html#> (дата звернення: 16.03.2025).

³ Hoffman, F. G. Hybrid warfare and challenges. *Joint Forces Quarterly*. 2009. 52. 1st quarter. P. 36.

⁴ Deleuze G., Guattari F. A thousand plateaus: capitalism and schizophrenia. Translation and foreword by Brian Massumi. Minneapolis: University of Minnesota Press. P. 353.

починаючи з 2014 року Російська Федерація використала на території України цілий арсенал прихованих тактик воєнного і невоєнного характеру, які обумовили різкий сплеск кількості різнорідних та з першого погляду ізольованих кримінальних правопорушень, проте які в своєму масиві становлять цілеспрямовану політику країни-агресора щодо дестабілізації внутрішньої ситуації в Україні. Зазначені кримінальні правопорушення мали форму агресивних, нерідко насильницьких дій, вчинялися особами (громадянами України на окупованій території та в підконтрольних Україні областях, особами без громадянства, громадянами Російської Федерації), які були відкрито або приховано використані спецслужбами країни-агресора з метою здійснення підірвної діяльності проти України.

Слід відзначити, що статистичний аналіз злочинності з метою виявлення зазначених тенденцій не є показовим, через відсутність уніфікованого підходу до кваліфікації зазначених кримінально протиправних діянь, зміни підходів у процесі еволюції збройного конфлікту, а також численних змін до кримінального законодавства, які з різним ступенем успішності переводили «проблемні» склади кримінальних правопорушень, до інших видів злочинності. Усі перелічені фактори призвели до структурних змін і хаотизації статистичних даних щодо кримінальних правопорушень, вчинених під час збройного конфлікту в Україні. При цьому зауважимо, що під час аналізу статистики зареєстрованих кримінальних правопорушень вплив останнього, законодавчого фактору можливо частково нейтралізувати. Як слушно зазначає М. В. Карчевський, структуровані та класифіковані дані щодо усіх законів про кримінальну відповідальність із розподілом за редакціями, чіткою вказівкою часу набрання (втрати) чинності, перехресними посиланнями на правові позиції Верховного суду є важливою і необхідною складовою системи інформаційного забезпечення кримінально-правового регулювання¹. Проте під впливом перших двох факторів навіть скрупульозне врахування впливу законодавчих змін на структуру злочинності лише частково може пояснити зміну тих чи інших статистичних показників в умовах гібридного протистояння.

Незважаючи на відсутність адекватного кримінологічного аналізу злочинності на початку збройної агресії Росії проти України, політичні звернення України до міжнародної спільноти, цитовані на початку цієї статті, досить точно визначали присутність та роль російського фактору в зміні структури злочинності в Україні; стратегічний і оперативних рівень реагування значно пізніше і лише частково почали відображати зазначені тенденції. Так, наприклад, Стратегія кібербезпеки України від 26.08.2021 р. поставила на перше місце гібридну агресію Російської Федерації проти України у кіберпросторі першою серед усіх інших загроз кібербезпеці України². Натомість Стратегія національної безпеки України від

¹ Карчевський М. В. Протидія злочинності в умовах війни : аналіз статистичних даних (2013–2023) *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2. С. 86.

² Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про

14.09.2020 р. визначає відновлення Російською Федерацією свого впливу в Україні за допомогою гібридної війни лише в середині списку поточних і прогнозованих загроз національній безпеці та національним інтересам України¹. Враховуючи всю складність адекватної та своєчасної оцінки криміногенних ризиків, створюваних гібридною збройною агресією Російської Федерації в Україні, гостро назріла необхідність вироблення нових підходів до кримінологічного аналізу злочинності воєнного часу та застосування їх у протидії злочинності. Визначальним кроком до цього вважаємо правильне формулювання критеріїв, на основі яких він проводитиметься.

Що ж може стати критеріями кримінологічного аналізу злочинності та обліку кримінальних правопорушень в умовах гібридної війни? Вбачається, що традиційна першість кримінально-правової оцінки діяння має бути віддана таким показникам злочинності як форма вчинення кримінального правопорушення, суб'єкт та контекст його вчинення, які здатні більш точно визначити та деталізувати форми існування злочинності в умовах гібридного збройного конфлікту. До ознак форми вчинення кримінального правопорушення пропонується віднести об'єктивне вираження кримінального правопорушення (спричинення смерті, тілесні ушкодження, знищення майна, викладення майна тощо), спосіб його вчинення (з використанням зброї, вибухівки, у співучасті, використання обману, засобів масової інформації, віртуального простору) та форму вини (умисел або неосторожність). Характеризуючи суб'єкта кримінального правопорушення, важливим вбачається виділення наступних ознак: вік, стать, громадянство (громадянин України, іноземець, особа без громадянства з визначенням, за можливості, постійного місця проживання, громадянин України, що отримав громадянство Російської Федерації), участь у збройному конфлікті (військовослужбовець ЗСУ, військовослужбовець Російської Федерації, член іррегулярного збройного формування, найманець), зв'язок з організованими формами злочинності, наявність владних повноважень (державний службовець України, державний службовець Російської Федерації, службовець органів квазідержавної влади, створених Російською Федерацією на тимчасово окупованій території України). Під контекстом вчинення кримінального правопорушення пропонуємо розуміти наступні ознаки: обстановку вчинення, зв'язок зі збройним конфліктом, місце його вчинення (окуповані території, лінія зіткнення, територія контролювана Україною), вчинення (або ознаки вчинення) на замовлення спецслужб Російської Федерації. Наразі лише деякі із зазначених критеріїв відображені в офіційній статистиці зареєстрованих кримінальних правопорушень. При

Стратегію кібербезпеки України» : Указ Президента України від 26.08.2021 р. № 447/2021. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text> (дата звернення: 01.09.2024).

¹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n7> (дата звернення: 01.09.2024).

цьому ні в якому разі не заохочується відмова від врахування кримінально-правової оцінки діяння, проте для потреб протидії злочинності в умовах гібридної агресії пропонуємо використовувати цей критерій не як основний (визначальний), а як однопорядковий або додатковий. Ця публікація є науковою розвідкою та закликом до продуктивної дискусії серед небайдужих однодумців з метою вирішення наболілих кримінологічних проблем сьогодення та розробки перспективних моделей протидії злочинності в умовах гібридної агресії Російської Федерації.

Висновки. Забезпечення практичних і методологічних проблем протидії злочинності є основним завданням кримінології. Саме тому рефлексія складних проблем існування та організації суспільства, взаємодії в системах «людина-держава», «людина-навколишнє середовище», трансформації ідеологічних та морально-ціннісних орієнтирів є неодмінними складовими цього процесу.

Сьогодні Україна переживає одні з найважчих часів в своїй історії, в які вона змушена протистояти ворогу, що є територіально більшим за неї, має значний матеріальний потенціал та не цурається застосовувати найогидніші тактики ведення війни проти нашої Батьківщини. В умовах гібридної збройної агресії правоохоронна та судова система України стикнулася з низкою складних до цього невідомих проблем виявлення, ідентифікації, фіксації, обліку та протидії кримінальним правопорушенням, вчиненим в контексті цього збройного конфлікту. За результатами комплексного кримінологічного аналізу тенденцій злочинності за останні десять років визначено та проаналізовано наступні проблеми правозастосування: дисонанс політичної та юридичної оцінки агресії і супутніх подій на сході України та їх вплив на правозастосовну практику, відсутність уніфікованого підходу до кваліфікації актів насильства у ситуації збройного конфлікту, невідповідність вітчизняних підходів до кваліфікації кримінальних припорошень воєнного часу практиці міжнародних та іноземних судових органів. При цьому констатуємо поступові позитивні зміни в законодавчому регулюванні та правій оцінці кримінальних правопорушень, що супроводжують російсько-українську війну.

З метою вироблення ефективної системи протидії злочинності в умовах правової невизначеності, що супроводжує гібридну збройну агресію Російської Федерації, пропонуємо виділити такі базові критерії кримінологічного аналізу злочинності: форма вчинення кримінального правопорушення, його суб'єкт, контекст його вчинення та кваліфікація кримінального правопорушення. Вбачається, що врахування запропонованих критеріїв у обліку кримінальних правопорушень може стати основою вдосконалення кримінологічного аналізу злочинності та стратегічного планування захисту національної безпеки України в умовах гібридизації криміногенних загроз.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вирок Голосіївського районного суду м. Києва від 18.04.2016 р. Справа № 752/15787/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/57301468> (дата звернення 01.03.2025).
2. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 02.09.2015 р. Справа №522/16100/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/49498296> (дата звернення 01.03.2025).
3. Вирок Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 28.12.2016 р. Справа № 243/7084/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63831361> (дата звернення 01.03.2025).
4. Вирок Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 01.06.2017 р. Справа № 243/4702/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/66885637> (дата звернення 01.03.2025).
5. Вирок у справі №522/3609/15-к, винесений Місцевим Приморським районним судом м. Одеси 29.03.2016 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/57532857> (дата звернення 01.03.2025).
6. Вирок Фрунзенського районного суду м. Харкова від 28.12.2019 р. Справа № 645/3612/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86718700> (дата звернення 01.03.2025).
7. Екскомандира «Русича» Яна Петровського у Фінляндії посадили довічно за воєнні злочини в Україні. *BBC News Україна*: офіц. веб-сайт. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c36w3nlylk9o> (дата звернення: 16.03.2025).
8. Карчевський М. В. Протидія злочинності в умовах війни: аналіз статистичних даних (2013–2023) *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2. С. 80–90.
9. Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій : монографія / [М. А. Рубашенко, І. В. Яковюк, Н. В. Шульженко, О. В. Зайцев, С. О. Харитонов] ; за наук. ред. М. А. Рубашенка ; Нац. фонд дослідж. України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2024. 576 с.
10. Маляр Г. Особливості кваліфікації агресивної війни і терористичних злочинів у контексті подій у Криму та на сході України. *Слово Національної школи суддів України*. 2019. № 3 (28). С. 99–112.
11. Мокляк В. В. Протидія терористичній діяльності в Україні: дис. ... доктора філософії : 081 «Право». Харків, 2020. 232 с.
12. Мокляк В. Кримінологічний аналіз кількісних та якісних позказників вимірювання терористичної злочинності в Україні. *Jurnalul Juridic Național: Teorie și Practică*. 2018. Aprilie. P. 159–163.
13. Окрема думка (збіжна) суддів ОСОБА_5, ОСОБА_6, ОСОБА_7, ОСОБА_8, ОСОБА_9 до постанови Великої Палати Верховного Суду від 28 лютого 2024 року. Справа № 415/2182/20. *Єдиний державний реєстр*

судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117721706> (дата звернення 01.03.2025).

14. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. 252 с.

15. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28.02.2024 р. Справа № 415/2182/20. Єдиний державний реєстр судових рішень: офіц. веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117555176> (дата звернення: 01.03.2025).

16. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003 р. № 638-IV. Верховна Рада України: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> (дата звернення 01.03.2025).

17. Про Заяву Верховної Ради України «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків» : постанова Верховної Ради України від 21.04.2015 р. № 337-VIII. Верховна Рада України: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/337-19#Text> (дата звернення 01.03.2025).

18. Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором : постанова Верховної Ради України від 27.01.2015 р. № 129-VIII. Верховна Рада України: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/129-19#Text> (дата звернення 01.03.2025).

19. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» : Указ Президента України від 14.04.2014 р. № 405/2014. Верховна Рада України: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405/2014#Text> (дата звернення 01.03.2025).

20. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. Верховна Рада України: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n7> (дата звернення: 01.09.2024).

21. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України» : Указ Президента України від 26.08.2021 р. № 447/2021. Верховна Рада України: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text> (дата звернення: 01.09.2024).

22. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 квітня 2018 року «Про широкомасштабну антитерористичну операцію в Донецькій та Луганській областях» : Указ Президента України від 30.04.2018

р. № 116/2018. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/2018#Text> (дата звернення 01.03.2025).

23. Публікація від 30 квітня 2018 р. *Генеральний штаб Збройних сил України*: офіційна веб-сторінка в Meta. URL: <https://www.facebook.com/GeneralStaff.ua/posts/974010469434877/> (дата звернення 01.03.2025).

24. Римський статут Міжнародного кримінального суду. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#n1034 (дата звернення: 01.09.2024).

25. Сметаніна Н. В. Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології : монографія за заг. ред. В. В. Голіни. Харків : Право, 2016. 192 с.

26. Статистика Офісу Генерального прокурора України. *Офіс Генерального прокурора України* : офіц. веб-сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika> (дата звернення 01.03.2025).

27. Тимошенко В. І., Шакур В. І. Теоретичні основи кримінології : монографія. К. : Юрінком Інтер, 2021. 240 с.

28. Ухвала слідчого судді Самарського районного суду м. Дніпропетровська ОСОБА_1 від 12 березня 2025 року. Справа № 206/1231/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: офіц. веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125762134> (дата звернення: 15.03.2025).

29. Bauman Z. *Liquid Modernity*. Cambridge, UK. Polity Press. 2000. 232 р.

30. Case of Ukraine and the Netherlands v. Russia. (Applications nos. 8019/16, 43800/14 and 28525/20). Decision. STRASBOURG. 30 November 2022. *The HUDOC database official website*. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22001-222889%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22001-222889%22]}) (дата звернення 01.03.2025).

31. Chutel L. Russian Mercenary Found Guilty of War Crimes in Ukraine by Finland Court. *The New York Times*: офіц. веб-сайт. URL: <https://www.nytimes.com/2025/03/14/world/europe/russia-ukraine-war-crimes-conviction-finland.html#> (дата звернення: 16.03.2025).

32. Deleuze G., Guattari F. *A thousand plateaus: capitalism and schizophrenia*. Translation and foreword by Brian Massumi. Minneapolis: University of Minnesota Press. P. 612.

33. Hoffman, F. G. Hybrid warfare and challenges. *Joint Forces Quarterly*. 2009. 52. 1st quarter. P. 34-39.

34. Yakoviyk I., Kharytonov S., and Zaytsev O. Combatant Immunity and the Russian-Ukrainian War: Reopening the Debate on a Longstanding Doctrine. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2024. № 7(4). P. 38-66.

Стаття надійшла до редакції 17.03.2025

Kseniya V. YURTAYEVA,

PhD in Law, Associated Professor, LL.M

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

PECULIARITIES OF THE CRIMINOLOGICAL ANALYSIS OF CRIME WITHIN THE CONTEXT OF ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE

The article provides criminological analysis of crime in Ukraine during 2014-2024 based on certain types of criminal offences committed within the context of armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. It identifies challenges faced by domestic judicial and law enforcement systems due to complexity of legal evaluation of aggression and their impact on law enforcement practice. The work ascertains the lack of unified approach to legal evaluation of criminal offences committed within the context of armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, analyses changes in the approach to their qualification and incremental rapprochement of the domestic law enforcement practice to legal practice of international and foreign judicial authorities. The article proposes implementing new criteria for recording of criminal offences in order to enhance criminological analysis of crime and elaborate efficient system of crime counteraction in conditions of hybrid war.

Key words: *criminological analysis of crime, hybrid aggression, Russia-Ukraine war, crime counteraction.*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

УДК 343.98 (477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2025.1.16>

Влада Олександрівна ГУСЕВА,
доктор юридичних наук, професор,
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

Ангеліна Олександрівна САЛЬНІКОВА
(Національний науковий центр «Інститут судових
експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України, м. Харків)

КРИМІНАЛІСТИЧНІ ЕКСПЕРТИЗИ У ДОКАЗУВАННІ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

У статті обґрунтовано, що домашнє насильство може слугувати тригером для вчинення більш тяжких кримінальних правопорушень. Окрім безпосередньої кваліфікації за ст. 126-1 Кримінального кодексу України, воно нерідко передує вчиненню злочинів, пов'язаних із фізичним насильством, викраденню людей, умисним вбивствам, доведенню до самогубства, скоєнню сексуальних злочинів і навіть кримінальним правопорушенням проти власності. Відтак у їх доказуванні важливу роль відіграють процесуальні форми використання спеціальних знань, серед яких пріоритетне місце

займають криміналістичні експертизи. На підставі узагальнення теоретичних положень та узагальнення емпіричних даних, з'ясовано, що найбільш поширеними серед них є: експертиза зброї, слідів і обставин її використання, експертиза слідів рук (дактилоскопічна), вибухотехнічна експертиза, експертиза нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів, деякі види біологічних експертиз. Доцільність призначення окреслених видів судових експертиз передусім обґрунтована типом завдань, котрі покладаються на вирішення експерта, особливостями слідчої ситуації і механізмом кримінально-протиправної діяльності. Обґрунтовано, що призначення окреслених видів експертиз має відбуватися своєчасно, адже матеріали та сліди, що направляються на дослідження експертів, можуть піддаватися впливу низки зовнішніх чинників (оточуючого середовища), а отже, відтермінування їх призначення недоцільне. Окреслено перспективи подальших наукових досліджень у контексті наукового розроблення досліджуваної проблематики.

Ключові слова: докази, доказування, кримінальна процесуальна діяльність, висновок спеціаліста, висновок експерта, належна правова процедура, криміналістична експертиза.

Постановка проблеми. Залучення носіїв спеціальних знань до участі в кримінальному провадженні супроводжується низкою дискусійних питань. Існує безліч підходів до їх вирішення, проте деякі аспекти залишаються неврегульованими навіть у межах однієї відомчої структури. Вирішення проблемних питань можливе на підставі розроблення концептуальних основ використання спеціальних знань у кримінальному процесі, які охоплюватимуть й уніфіковані рекомендації, і ті, що можуть застосовуватися з урахуванням конкретних слідчих ситуацій, тактичних завдань, особливостей кожного провадження. Важливим етапом на цьому шляху є створення рекомендацій, що враховуватимуть специфіку кримінальних правопорушень певної категорії. Нашу увагу привертає проблематика розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством.

Аналіз низки наукових доробків засвідчує, що вчені доволі ґрунтовно підійшли до вирішення проблематики криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. Деякі аспекти цієї проблематики знаходять висвітлення у роботах Г. Авдєєвої¹, О. Бабкіної зі співавторами², О. Мотляха³, Н. Павлової⁴,

¹ Авдєєва Г. К. Використання спеціальних знань у розслідуванні домашнього насильства в умовах змагального кримінального процесу. *Організаційно-правові засади запобігання домашньому насильству: реалії та перспективи: матеріали круглого столу* (м. Запоріжжя, 31 травня 2019 р.). Запоріжжя: КПУ, 2019. С. 10–14.

² Бабкіна О. П., А. С. Ткачов, Данильченко С. І. Правові та судово-медичні аспекти домашнього насильства в Україні. *Український журнал медицини, біології та спорту*. 2020. № 4. Том 5. С. 336–342.

³ Мотлях О. І., Іщенко Т. В. Специфіка призначення судово-психіатричних експертиз у розслідуванні домашнього насильства. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 212–215.

⁴ Павлова Н. В. Роль спеціаліста у проведенні допиту малолітньої особи, постраждалої від насильства. *Криміналістичний вісник*. 2020. Т. 34. № 2. С. 7–16.

І. Савченко зі співавторами¹, Р. Степанюка зі співавторами² та багатьох інших. Водночас недостатнім вбачаємо розроблення проблематики призначення та проведення криміналістичних експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

Метою статті є визначення можливостей використання висновків експертів, складених на підставі проведення криміналістичних експертиз у кримінальних провадженнях щодо розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, у процесі доказування та з'ясування проблемних питань, котрі виникають під час їх призначення.

Виклад основного матеріалу. Домашнє насильство – це «діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь»³. Його класифікують за формами, серед яких виокремлюють: психологічне, фізичне, сексуальне й економічне⁴, водночас реалізація кожної з окреслених форм є достатньою підставою про констатацію наявності в діях особи ознак злочину.

Як засвідчує аналіз слідчо-судової практики, домашнє насильство належить до небезпечних соціальних явищ, котре зумовлює настання серйозних правових наслідків і може слугувати тригером для вчинення більш тяжких кримінальних правопорушень. Окрім безпосередньої кваліфікації за ст. 126-1 Кримінального кодексу України, воно нерідко передує вчиненню злочинів, пов'язаних із фізичним насильством, викраденням людей, умисними вбивствами, доведенням до самогубства, скоєнню сексуальних злочинів і навіть кримінальним правопорушенням проти власності. Слідча та судова практика, котра сформувалася під час розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством засвідчує, що агресори, намагаючись завдати жертві додаткових страждань чи помститися, нерідко викрадають дітей, привласнюють майно потерпілої особи чи її документи, зокрема паспорт громадянина України або закордонний паспорт. Такі дії спрямовані

¹ Савченко І. О., Бабич С. Л., Ускіла Р. Деякі питання судової психологічної експертизи потерпілих від домашнього насильства (оглядова стаття). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. Вип. 22. С. 538–554. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2020.43>.

² Степанюк Р. Л., Гусева В. О., Кікінчук В. В. Проблеми формування та реалізації методики розслідування вбивств, пов'язаних із домашнім насильством. *Право і безпека*. 2023. № 1 (88). С. 157–168.

³ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 13.03.2025).

⁴ Там само.

на дестабілізацію звичного способу життя жертви, позбавлення її можливості діяти вільно, на власний розсуд. У зв'язку з цим, під час розслідування та в цілях доказування протиправної поведінки винного, важливо провести низку слідчих (розшукових) і процесуальних дій, що нададуть змогу зібрати достатні та належні докази.

Кримінальне процесуальне законодавство передбачає обов'язкові підстави для залучення експерта та спеціаліста на етапі досудового розслідування, оскільки певні питання не можуть бути вирішені сторонами обвинувачення чи захисту самостійно через їхню специфічну професійну спрямованість (компетенцію). Аналіз слідчої та судової практики розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, засвідчує, що одним із найпоширеніших напрямів застосування спеціальних знань є галузі судової медицини, психології та судової психіатрії. Це засвідчує і проведений нами аналітичний огляд наукової літератури, у якій досліджено проблематику використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень досліджуваного нами виду. Водночас небезпідставно зауважимо, що і криміналістичні експертизи, які є однією з основних форм застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні, також відіграють вагоме значення у вирішенні тактичних завдань розслідування, котрі перебувають поза межами професійної компетенції сторони обвинувачення та сторони захисту.

Криміналістичні експертизи становлять самостійний клас судових експертиз, серед яких виокремлюють: почеркознавчу; лінгвістичну експертизу мовлення; технічну експертизу документів; експертизу зброї та слідів і обставин її використання; трасологічну (крім досліджень слідів пошкодження одягу, пов'язаних із одночасним спричиненням тілесних ушкоджень, які проводяться в бюро судово-медичної експертизи); фототехнічну, портретну; експертизу голограм; відео-, звукозапису; вибухотехнічну; техногенних вибухів; матеріалів, речовин і виробів (нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів; полімерних матеріалів; волокнистих матеріалів; лакофарбових матеріалів і покриттів; скла, кераміки; наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; спиртовмісних сумішей; ґрунтів; металів і сплавів і виробів із них; наявності шкідливих речовин (пестицидів) у навколишньому середовищі; речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин; харчових продуктів; сильнодіючих і отруйних речовин); біологічну¹. Не всі з окреслених видів судових експертиз є поширеними до призначення під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, однак деякі з них є доволі поширеними.

¹ Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (зі змінами та доповненнями) // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 13.03.2025).

Так, В. П. Гонтаренко визначив, що під час розслідування домашнього насильства сторона обвинувачення найчастіше призначає такі види експертних досліджень: 1) судово-медичні (38 %); 2) судово-психіатричні (27 %); 3) судово-психологічні (19 %); 4) інші (16 %, з яких – комплексні психолого-психіатричні (7 %), зброї та слідів і обставин її використання (4 %), судово-наркологічні (3 %), трасологічні (2 %), дактилоскопічні (1 %)¹.

Ю. М. Слухаєнко вказує, що під час досудового розслідування представники сторони обвинувачення здебільшого призначають: судово-медичну експертизу (живих осіб, речових доказів); судово-психіатричну експертизу; наркологічну; судово-психологічну експертизу; трасологічну, зокрема, слідів механічних пошкоджень одягу, експертизу відео- та звукозапису, комплексні експертизи (психолого-психіатричну, медико-криміналістичну), на підставі яких вирішують завдання щодо:

- 1) ідентифікації особи (спростувати алібі підозрюваного);
- 2) способу вчинення (форми домашнього насильства);
- 3) наслідків (виду і розміру спричиненої шкоди немайнового характеру);
- 4) підтвердження правильності кваліфікації злочину;
- 5) перевірки зібраних доказів (показань потерпілого і свідків, наприклад);
- 6) здійснення перспективно-прогностичної оцінки успішного завершення досудового розслідування².

Т. В. Іщенко, яка також зосереджувалася на проблемах розслідування саме домашнього насильства дійшла висновку, що найбільш поширеними є: окремі види судово-медичних експертиз, судово-психіатрична експертиза та комплексна судова психолого-психіатрична експертиза³.

К. А. Шаповал наголосила, що під час розслідування умисних вбивств, пов'язаних із домашнім насильством, слідчі, здебільшого призначають: судово-медичну експертизу трупа (100%); судово-психіатричну експертизу (82%); комплексну психолого-психіатричну експертизу підозрюваного (8%); судово-дактилоскопічну експертизу (58,8 %); судово-медичну експертизу підозрюваного (36,4 %); судово-трасологічну (38,8 %); судово-імунологічну експертизу (32,9 %); судову медико-криміналістичну експертизу (31,7 %); судово-криміналістичну експертизу холодної зброї (63,8 %); судово-балістичну експертизу (5,9 %); судово-психологічну експертизу (2,3 %) тощо⁴.

Попри те, що підходи вчених інколи доволі суттєво відрізняються, безспірним є той факт, що криміналістичні експертизи також є доволі

¹ Гонтаренко В. П. Досудове розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2024. С. 206–207.

² Слухаєнко Ю. М. Методика розслідування домашнього насильства: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Кропивницький, 2023. 213 с.

³ Іщенко Т. В. Розслідування домашнього насильства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2021. С. 5.

⁴ Шаповал К. А. Методика розслідування вбивств, вчинених у зв'язку з домашнім насильством: дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Харків, 2023. 224 с.

поширеними до призначення. Принаймні це пояснюється тим фактом, що за окремим підходом і імунологічні, і цитологічні дослідження, котрі традиційно визначають як судово-медичні експертизи, також відносять і до різновидів криміналістичних експертиз. Таким чином, не вважатиметься помилковою теза про те, що криміналістичні експертизи мають вагоме значення і під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. Тож зосередимося на тих її різновидах, котрі є найбільш поширеними під час їх розслідування.

Експертиза зброї, слідів та обставин її використання призначається у тих слідчих ситуаціях, коли під час розслідування вилучено знаряддя вчинення кримінального правопорушення і ним є предмет, котрий за своїми ознаками подібний до вогнепальної зброї, бойових припасів чи холодної зброї. На вирішення експерта доцільно виносити такі запитання: 1) Чи була досліджувана куля (картеч, шрот) випущена саме з цього екземпляра зброї (наприклад, пістолета чи рушниці)? 2) Чи відстріляні гільзи, надані на експертизу, походять із конкретної зброї, направленої на дослідження? 3) Чи були надані кулі та гільзи випущені з одного й того ж екземпляра зброї? 4) Чи є досліджувана зброя справною? Чи можуть наявні несправності унеможливити здійснення пострілу? 5) Чи належали надані куля та гільза до одного патрона до моменту пострілу? 6) Чи є досліджуваний об'єкт вогнепальною зброєю? 7) Яким способом було виготовлено предмет, вилучений у підозрюваного? 8) До якого типу, моделі, системи та калібру належить надана зброя? 9) Чи є боєприпасом наданий на дослідження патрон? 10) Для якої саме зброї (типу, моделі, системи, калібру) призначений патрон, вилучений у підозрюваного (під час огляду/обшуку тощо)? 11) Чи можливе випадкове здійснення пострілу з наданої зброї без натискання на спусковий гачок (наприклад, при падінні на тверду поверхню)? 12) Чи відповідає досліджуваний предмет критеріям холодної зброї? 13) Чи виготовлений цей предмет промисловим способом, кустарним методом або ж у саморобний спосіб? 14) Чи зазнав досліджуваний зразок зброї будь-яких модифікацій або переробки?¹. Ці питання є стандартними для експертного дослідження і спрямовані на точне визначення характеристик вилучених предметів у межах кримінального провадження.

Також протягом останніх двадцяти років питання призначення експертиз вибухових пристроїв у кримінальних провадженнях різних категорій набуло особливої актуальності. Це зумовлено як зростанням кількості боєприпасів і вибухових речовин серед цивільного населення, так і підвищенням рівня обізнаності громадян щодо їх виготовлення, що в

¹ Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (зі змінами та доповненнями) // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 25.02.2025); Особливості підготовки матеріалів для призначення судових експертиз: навч. наочн. посіб. для працівників правоохоронних органів / О. П. Угровецький та ін. Харків: ХНДІСЕ; Промінь, 2019. С. 40-41.

умовах воєнного стану лише посилює загрозу використання вибухових пристроїв у кримінально-протиправній діяльності. Ці пристрої та засоби фігурують і в кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із домашнім насильством. Відтак, коли під час слідчих (розшукових) дій вилучено об'єкти, котрі можуть бути вибуховими пристроями або його елементами (після детонації, вибуху тощо), доцільним є проведення відповідної експертизи. Вона дозволяє визначити спосіб виготовлення вибухового пристрою, його конструктивні особливості, характеристики окремих частин і складових. У разі, якщо вибуховий пристрій використано і це призвело до вибуху, на вирішення експерта можуть бути поставлені такі питання:

- який саме тип вибуху відбувся;
- до якої класифікаційної категорії належить застосований пристрій;
- яка потужність вибуху та скільки вибухової речовини використано;
- чи мав підозрюваний навички щодо створення саморобного вибухового пристрою та приведення його в дію. Однак варто зауважити, що вибухові пристрої, хоча і стають знаряддями злочину, поки що є радше винятком, а не типовим засобом учинення кримінальних правопорушень у цій категорії. Найчастіше суб'єктами злочину застосовуються боеприпаси та вогнепальна зброя.

Недостатньо висвітлено в літературі проблематику призначення експертизи нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів. Доволі часто вчинення домашнього насильства або кримінальних правопорушень, пов'язаних із ним супроводжується застосування легкозаймистих рідин. Як слушно вказують, підпал є не тільки способом реалізації злочинного умислу, в й одним зі способів приховування слідів, залишених на місці події¹.

Якщо кримінальне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством, учинено із застосуванням легкозаймистих рідин і на місці події відбулася пожежа, то на дослідження експерту направляються всі вилучені предмети зі слідами кіптяви, пожежне сміття, вилучене під час огляду місця події тощо. Типовими запитаннями, котрі виносяться на розв'язання експерта в цій ситуації є такі: «1) Чи належать надані на дослідження об'єкти до нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів? Якщо так, то до яких саме? 2) Чи є на наданих на дослідження об'єктах сліди нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів, легкозаймистих або горючих рідин (у залишках, вилучених на місці пожежі чи змивах, відібраних у особи)? 3) Чи мають надані на дослідження зразки нафтопродуктів спільну родову, групову належність та чи складали раніше єдиний об'єм (єдину масу)?»².

Якщо кримінальне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством, учинено із застосуванням легкозаймистих рідин і на місці події відбулася пожежа, то на дослідження експерту направляються всі вилучені предмети зі слідами кіптяви, пожежне сміття, вилучене під час огляду місця події тощо. Типовими запитаннями, котрі виносяться на розв'язання експерта в цій ситуації є такі: «1) Чи належать надані на дослідження об'єкти до нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів? Якщо так, то до яких саме? 2) Чи є на наданих на дослідження об'єктах сліди нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів, легкозаймистих або горючих рідин (у залишках, вилучених на місці пожежі чи змивах, відібраних у особи)? 3) Чи мають надані на дослідження зразки нафтопродуктів спільну родову, групову належність та чи складали раніше єдиний об'єм (єдину масу)?»².

¹ Вуйма А. Г. Судова експертиза нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів під час розслідування вбивств, пов'язаних з підпалом. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики: матер. міжнар. наук-практ. конф.-полілогу* (м. Харків, 15–16 квітня 2021 р.). Харків: Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2021. С. 125.

² Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затв. Наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 26.12.2012 № 1950/5) // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 18.02.2025).

Кримінальне правопорушення, пов'язане з насильством, класифікується як таке, навіть коли його вчинено колишнім із подружжям. Відтак в окремих випадках може виникати потреба у доказуванні факту, що суб'єкт злочину дійсно перебував на місці події, у зв'язку з чим може призначатися дактилоскопічна експертиза – експертиза слідів рук. Основним її завданням є ідентифікація особи за залишеними нею слідами рук. Водночас поряд із ідентифікаційними завданнями, можливості останньої полягають також і у вирішенні низки діагностичних завдань, пов'язаних із установленням механізму слідоутворення, особливостями слідоутворюючого об'єкта (руки особи), котрий залишив сліди, інші його характеристики¹.

Для проведення експертизи слідів рук можуть бути надані такі об'єкти та порівняльні зразки:

- 1) предмети, на яких імовірно залишилися сліди папілярних ліній особи;
- 2) об'єкти зі слідами папілярних ліній, які залишаються на поверхні, але ще не вилучені;
- 3) дактилоскопічні плівки або інші матеріали (липкі, полімерні), що містять перенесені сліди папілярних ліній;
- 4) зліпки, отримані з об'ємних слідів папілярних візерунків;
- 5) кисті рук, стопи ніг або їх фрагменти, на яких збережено папілярні лінії;
- 6) зображення папілярних ліній, що містяться у матеріалах експертиз (наприклад, у висновках експертів чи ілюстративних таблицях);
- 7) відбитки, зафіксовані в оригіналах дактилокарт та інших подібних документах².

Висновки. Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством апробованим є використання спеціальних знань у процесуальних формах. Не слід обмежуватися під час збирання доказів, використанням традиційних форм залучення експерта, зокрема, для проведення судово-медичних, психологічної і судово-психіатричної експертизи. Важливу роль у вирішенні тактичних завдань розслідування відіграють криміналістичні експертизи. Найбільш поширеними серед них є: експертиза зброї, слідів і обставин її використання, експертиза слідів рук (дактилоскопічна), вибухотехнічна експертиза, експертиза нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів, деякі види біологічних експертиз. Доцільність призначення окреслених видів судових експертиз передусім обґрунтована типом завдань, котрі покладаються на вирішення експерта, особливостями слідчої ситуації і механізмом кримінально-протиправної діяльності.

Призначення окреслених видів експертиз має відбуватися своєчасно,

¹ Кунтій А. І. Методика розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2016. С. 152.

² Методика дактилоскопічної експертизи. Експертна спеціальність 4.6. «Дактилоскопічні дослідження» / укл. І. І. Жолтанська та ін. Київ : ДНДКЦ МВС України, 2014. 119 с.

адже матеріали та сліди, що направляються на дослідження експертів, можуть піддаватися впливу низки зовнішніх чинників (оточуючого середовища), а отже, відтермінування їх призначення недоцільне. Подальші дослідження доцільно зосередити на виявленні типових помилок, яких припускається сторона обвинувачення при призначенні таких експертиз у процесі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдєєва Г. К. Використання спеціальних знань у розслідуванні домашнього насильства в умовах змагального кримінального процесу. *Організаційно-правові засади запобігання домашньому насильству: реалії та перспективи*: матеріали круглого столу (м. Запоріжжя, 31 травня 2019 р.). Запоріжжя: КПУ, 2019. С. 10–14.
2. Бабкіна О. П., А. С. Ткачов, Данильченко С. І. Правові та судово-медичні аспекти домашнього насильства в Україні. *Український журнал медицини, біології та спорту*. 2020. № 4. Том 5. С. 336–342.
3. Вуйма А. Г. Судова експертиза нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів під час розслідування вбивств, пов'язаних з підпалом. Актуальні питання судової експертизи і криміналістики: матер. міжнар. наук-практ. конф.-полілогу (м. Харків, 15-16 квітня 2021 р.). Харків: Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2021. С. 125–126.
4. Гонтаренко В. П. Досудове розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2024. 251 с.
5. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (зі змінами та доповненнями) // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 13.03.2025).
6. Іщенко Т. В. Розслідування домашнього насильства : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ. 2021. 247 с.
7. Кунтій А. І. Методика розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 220 с.
8. Методика дактилоскопічної експертизи. Експертна спеціальність 4.6. «Дактилоскопічні дослідження» / укл. І. І. Жолтанська та ін. Київ : ДНДКЦ МВС України, 2014. 119 с.
9. Мотлях О. І., Іщенко Т. В. Специфіка призначення судово-психіатричних експертиз у розслідуванні домашнього насильства. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 212–215.

10. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затв. Наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 26.12.2012 № 1950/5) // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 18.02.2025).

11. Особливості підготовки матеріалів для призначення судових експертиз: навч. наочн. посіб. для працівників правоохоронних органів / О. П. Угровецький та ін. Харків: ХНДІСЕ; Промінь, 2019. 180 с.

12. Павлова Н. В. Роль спеціаліста у проведенні допиту малолітньої особи, постраждалої від насильства. *Криміналістичний вісник*. 2020. Т. 34. № 2. С. 7–16.

13. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 13.03.2025).

14. Савченко І. О., Бабич С. Л., Ускіла Р. Деякі питання судової психологічної експертизи потерпілих від домашнього насильства (оглядова стаття). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. Вип. 22. С. 538–554. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2020.43>

15. Слухаєнко Ю. М. Методика розслідування домашнього насильства: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Кропивницький, 2023. 213 с.

16. Шаповал К. А. Методика розслідування вбивств, вчинених у зв'язку з домашнім насильством: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2023. 224 с.

Стаття надійшла до редакції 30.03.2025

Vlada Ol. HUSIEVA,

Doctor of Science in Law, Professor

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*),

Anhelina Ol. SALNIKOVA,

Postgraduate Student

(*National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute» Ministry Justice of Ukraine, Kharkiv, Ukraine*)

FORENSIC EXPERTISE IN PROVING DOMESTIC VIOLENCE

The article substantiates that domestic violence can serve as a trigger for the commission of more serious criminal offenses. In addition to the direct qualification under Art. 126-1 of the Criminal Code of Ukraine, it often precedes the commission of crimes related to physical violence, kidnapping, intentional murder, incitement to suicide, sexual crimes and even criminal offenses against property. Therefore, in their proof, procedural forms of using special knowledge play an important role, among which forensic examinations occupy a priority

place. Based on the generalization of theoretical provisions and the generalization of empirical data, it was found that the most common among them are: examination of weapons, traces and circumstances of their use, examination of handprints (dactyloscopic), explosives examination, examination of petroleum products and fuels and lubricants, some types of biological examinations. The expediency of assigning the outlined types of forensic examinations is primarily justified by the type of tasks that are entrusted to the expert, the peculiarities of the investigative situation and the mechanism of criminal and illegal activity. It is substantiated that the assignment of the outlined types of examinations should be timely, because the materials and traces sent for examination by experts may be influenced by a number of external factors (environment), and therefore, postponing their assignment is inappropriate. The prospects for further scientific research in the context of the scientific development of the researched issues are outlined.

Key words: *evidence, substantiation, criminal procedural activity, specialist's opinion, expert's opinion, due legal procedure, forensic examination.*

Олексій Олександрович ДЕРЕВ'ЯГІН,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
*(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)*

Дмитро Валентинович ПАШНЄВ,
кандидат юридичних наук, доцент
*(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)*

Антон Олександрович НОВИЦЬКИЙ,
доктор філософії
(ГУНП в Харківській області, м. Харків)

ОКРЕМІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУЧАСНОГО ПОРТРЕТУ ПРОФЕСІЙНОГО КІБЕРШАХРАЯ

У статті на підставі аналізу праць вітчизняних й іноземних учених, присвячених кримінологічним, криміналістичним, а також соціально-психологічним характеристикам осіб, які вчиняли кібершахрайства, запропоновано типологію сучасного портрету професійного кібершахрая відповідно до ознак шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, що є суттєвим внеском

в забезпечення життєдіяльності людини, громадянина, органів місцевого самоврядування, державних органів та світового суспільства загалом від кримінальних проявів в кіберпросторі.

Запропоновані особливості сучасного портрету професійного кібершахрая є підґрунтям для вдосконалення методики розслідування кримінальних правопорушень досліджуваної категорії, визначення тактики проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, застосування оперативно-розшукових можливостей зокрема використання конфіденційного співробітництва під час здійснення оперативного супроводження кримінального провадження, організації заходів протидії та превенції шахрайств, вчинених шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки.

Ключові слова: кіберзлочинність, кібершахрайство, кібершахрай, типологія, незаконні операції, електронно-обчислювальна техніка (ЕОТ).

Постановка проблеми. Загрозливі темпи росту рівня кібершахрайств, викликані глобальним розширенням всього спектру інформаційних технологій із застосуванням штучного інтелекту, створюють новітні загрози та виклики для світового співтовариства. Внаслідок цього виникають практичні завдання і у сфері протидії кіберзлочинності, які вимагають постійного наукового супроводження та оперативного розв'язання. В цьому аспекті напрацювання кримінологічної науки виступають ключовим інструментарієм для застосування всіх наявних можливостей системи запобігання кримінальній протиправності.

Оскільки українське інформаційне суспільство є невід'ємною складовою всесвітнього кіберпростору, через який відкриваються транснаціональні віртуальні межі, постає необхідність унормування всіх процесів, що там відбуваються, у сучасному національному та міжнародному законодавствах. Зазначене передбачає формування на рівні держави національного інформаційного суспільства, яке консолідує взаємодію різних верств населення, підприємств, установ, організацій, органів державної влади та місцевого самоврядування з використанням інформаційних технологій grid і blockchain.

Результати аналізу досягнень нового світового ладу – електронної цивілізації – свідчать про наявність не лише позитивних звершень, але й численних реальних ризиків, загроз, кібератак і небезпек, зокрема, формування потужної новітньої організованої міжнародної (транскордонної, транснаціональної та трансконтинентальної) кіберзлочинності. Відтак постає необхідність у детальному дослідженні, пов'язаному з вивченням характерних рис, ознак і специфічних особливостей типології сучасного портрету професійного кібершахрая.

Особа правопорушника є об'єктом дослідження кримінології, криміналістики, юридичної психології та інших наук. Її вивчали такі вчені: О. Бабенко, О. Бишевец, А. Волобуєв, О. Дудоров, М. Зубань, О. Колесниченко, А. Мокляк, С. К. Науменко, В. Пивоваров, О. Самойленко,

В. Тіщенко, О. Ткачова, А. Толкач, І. Харитоненко, В. Шепітько, Ю. Шемшученко та ін. Однак питання вчинення кібершахрайства, шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки (далі – ЕОТ) досліджено недостатньо. Тому розслідування таких кримінальних правопорушень проводять в умовах інформаційної недостатності. Це засвідчує необхідність удосконалення правоохоронної діяльності з позиції висвітлення відомостей про особу сучасного професійного кібершахрая.

Окресленням проблемних питань щодо суб'єктів кримінальної протиправної діяльності, які здійснюють кримінальні правопорушення у сфері використання мережі Інтернет, зокрема шляхом незаконних операцій з використанням ЕОТ, розглядали у своїх роботах вітчизняні науковці: П. Андрушко, Л. Борисова, О. Брисковська, П. Біленчук, С. Лозова, М. Малій, М. Омеляненко, Ю. Піцик, Т. Романенко, М. Чаплик, С. Чернявський, Д. Швець та ін.

Попри безумовну теоретичну та практичну важливість цих досліджень, окреслену тематику комплексно не було розглянуто, суб'єктивно особистісні властивості сучасного портрету професійного кібершахрая вивчено недостатньо, що ускладнює процес розслідування кримінальних правопорушень щодо шахрайств, вчинених шляхом незаконних операцій з використанням ЕОТ.

Подальше дослідження та розроблення типології сучасного портрету професійного кібершахрая є актуальним і становить не лише теоретичне, а й практичне значення. Це дає можливість визначення соціально-психологічних даних про особу кібершахрая, що є одним із головних факторів як під час розслідування шахрайств, вчинених шляхом незаконних операцій з використанням ЕОТ, так і в ході організації заходів протидії таким кримінальним правопорушенням та їх превенції.

Мета статті полягає у визначенні типології сучасного портрету професійного кібершахрая з метою удосконалення протидії шахрайствам, вчиненим шляхом незаконних операцій з використанням ЕОТ.

Виклад основного матеріалу. Здійснені сучасні різнобічні узагальнення поняття сучасного портрету професійного кібершахрая підтверджують ствердження про те, що в юридичній літературі і в правозастосовній діяльності доцільно застосовувати термін «кібершахрай», оскільки термін «кіберзлочинець» доречний відносно конкретної особи лише після визнання її винною не інакше як тільки за вироком суду. Відзначимо, що в результаті вивчення досвіду практичної діяльності правоохоронних органів, проведеного соціально-правового, психолого-кримінологічного та експертно-криміналістичного аналізу (1989–2024 рр.), спираючись на дослідження проведені П. Д. Біленчуком¹, М. І. Малієм¹,

¹ Біленчук П. Д., Малій М. І. Пріоритетні напрями досліджень психологічного портрету електронного зловмисника. *Актуальні проблеми психологічного забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів*: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 30 жовтня 2020 р.). Київ, ДНДІ МВС України, 2020. С. 79-81.

О.М.Брисковською² та іншими вченими щодо характеристики особи комп'ютерного злочинця, можна стверджувати, що серед сучасних професійних кібершахраїв переважна більшість становлять особи чоловічої статі. Водночас наявна слідча і судова практика підтверджують стрімке зростання в структурі кібершахрайств представниць жіночої статі, так званих кібершахрайок. Це також підтверджується статистичними даними. Так, більшість кіберзлочинів проти власності, які займають 79 % їх структури, – це шахрайства, учинені чоловіками (94 %). Такі кримінальні правопорушення вчиняються переважно особами, які офіційно не перебувають у шлюбі та не мають дітей. Кількість неодружених осіб становить 70 %, одружених – 30 %. Згідно з даними судової практики, близько 50 % осіб, які вчинили кіберзлочини, не мають постійного місця роботи, що зазвичай і є причиною вчинення шахрайства. Серед решти більшість становлять менеджери нижчої та середньої ланок, рідше – службові особи та програмісти. Якщо середній вік звичайного шахрая становить 26–39 років, то середній вік кібершахрая – від 22 до 42 років, а соціальне становище в суспільстві варіюється від студента до співробітника державної установи або фірми³.

Проведений системний аналіз психофізіологічних характеристик дає можливість охарактеризувати таку особу як працівника, який вражає своєю індивідуальністю, аналітичним мисленням і творчими здібностями, який є фахівцем у своїй галузі, спроможний долати технологічні виклики будь-якої складності, що робить його привабливим для працевлаштування. Філософські концепції в поєднанні з високим інтелектом дають такій особі можливість обґрунтовувати будь-які кримінальні задуми, позиціонувати їх як єдино вірні без сприйняття сторонньої критики. Зазвичай, сучасні професійні кібершахраї займаючи високі керівні посади в установах та організаціях, володіють спеціальними професійними знаннями та використовують передові технології. Переважна більшість таких осіб має доступ до електронних комунікаційних мереж і відповідних автоматизованих інформаційних систем завдяки своєму службовому статусу. Водночас ці особи небайдужі до пониження власного авторитету або професійного статусу в рамках соціальних груп, в яких працюють.

Аналіз слідчої та судової практики переконливо свідчить про те, що переважна більшість сучасних професійних кібершахраїв вчиняють протиправні діяння шляхом незаконних операцій з використанням ЕОТ, індивідуально, без залучення інших осіб, беручи на себе відповідальність за свої дії. Водночас простежується загрозлива тенденція участі професійних кібершахраїв у групових (організованих) кримінальних правопорушеннях⁴.

¹ Малій М. І. Особа комп'ютерного злочинця як об'єкт кримінологічного дослідження : дис. на здобуття наук. ступ. доктора філософії. Хмельницький, 2022. С. 175–178.

² Брисковська О. М. Соціально-психологічна характеристика особи, яка вчиняє шахрайство в мережі Інтернет. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. Київ: 2020. № 1 (114). С. 75.

³ Піцик Ю. М. Аналіз особистості кіберзлочинця, який вчиняє злочини проти власності у кіберпросторі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. № 26. С. 106.

⁴ Швець Д. В. Підходи до визначення психологічного портрета кіберзлочинця. *Актуальні питання*

Важливо визнати, що зовнішня поведінка таких осіб мало відрізняється від соціальних та правових норм, встановлених у суспільстві. До того ж, кібершахраї відзначаються високим професіоналізмом, уважністю та пильністю, а їх дії достатньо витончені, хитромудрі, супроводжуються відмінним маскуванням¹.

Як показують дослідження, проведені Ю. М. Піциком, кримінальні правопорушення, що вчиняються «з використанням високих технологій та кіберпростору, є високоінтелектуальними», а досить великий відсоток осіб, які їх вчиняють, мають дипломи про вищу освіту за фахом «Прикладна інформатика», «Інформаційні системи і технології», «Програмна інженерія», «Інформаційні безпека»².

Ми цілком підтримуємо науковців, які відносять зазначені ознаки до визначальних для характеристики сучасних професійних кібершахраїв³. Натомість до факультативних ознак цієї категорії правопорушників можна віднести психічні особливості особи, що виявляються в особливому ставленні до ЕОТ та інформаційних технологій, емоційну залежність від них, ескапізм, який О. В. Ткачова, К. В. Науменко⁴ та С. М. Лозова⁵ визначають як «втечу від дійсності, прагнення піти від реальності, від загальноприйнятих норм суспільного життя у світ ілюзій та псевдодіяльності».

Враховуючи розглянуті вище характеристики сучасних професійних кібершахраїв, варто звернути увагу на те, що дослідники нерідко виділяють так звану «білокомірцеву кримінальну протиправність» (від англ. White-collar crime), яка вирізняється ознакою приналежності зловмисника до числа осіб, які виступають у ролі представників держави, бізнесу, службових осіб і чиновників. Саме Едвіну Сатерленду, відомому американському вченому, ми завдячуємо першим визначенням правопорушень, які позначаються як «білокомірцеві злочини»⁶.

Сатерленд заклав основи для дослідження, яким в подальші роки продовжували займатися й інші науковці, поглиблюючи модель «білокомірцевого кримінального правопорушення» та адаптуючи це поняття до конкретних практичних методів та соціально-економічних змін.

протидії злочинності та торгівля людьми : зб. матеріалів Всеукр. наук-прак. конф. (Харків, 23 листоп. 2018 р.). Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. С. 120.

¹ Біленчук П. Д., Малій М. І. Космічна й електронна кіберзлочинність: загрози і виклики нового тисячоліття. *Юридичний Вісник України*, 2019, № 40. С. 14–15.

² Піцик Ю. М. Аналіз особистості кіберзлочинця, який вчиняє злочини проти власності у кіберпросторі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2017. № 26. С. 105–107.

³ Біленчук П. Д., Малій М. І., Харитоненко І. Хакери, фрікери, кіберкрекери... Частина 1. *Юридичний вісник України*. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/hakery-frikery-kiberkrekeri/> (дата звернення: 28.01.2025).

⁴ Ткачова О. В., Науменко К. В. Кримінологічна характеристика кіберзлочинця. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 2. С. 200–204.

⁵ Лозова С. М. Деякі особливості психічних девіацій кіберзлочинця // Актуальні питання розслідування кіберзлочинів: матеріали міжнарод. наук.-практич. конф.: м. Харків, 10 груд. 2013 р. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Київ: ВАІТЕ, 2013. С. 134–137.

⁶ «Білокомірцева злочинність»: таке серйозне звинувачення вимагає захисту високого рівня. *ILA (International Lawyers Associates)* : веб-сайт. URL: <https://internationallawyersassociates.com/uk/злочини-білих-комірців> (дата звернення: 28.01.2025).

З того моменту, кримінологічні розслідування вже не велися стосовно окремих осіб, а стосовно комплексної та структурованої кримінальної поведінки, залежної від організації економічної діяльності підприємства.

В цьому контексті досліджувала особу кіберзловмисника Л. В. Борисова, яка відмітила, що «у професійно-кваліфікаційному плані коло комп'ютерних злочинців надзвичайно широке: до них відносять різноманітні категорії керівників і спеціалістів – комерційні директори, банківські службовці, фінансисти, програмісти, інженери-наладчики і монтажники комп'ютерного устаткування, бухгалтери тощо»¹.

За даними, які наводять П.Д. Біленчук, М.І. Малій, «52% осіб, які вчиняли шахрайства з використанням ЕОТ, мали спеціальну підготовку в галузі автоматизованої обробки інформації, 97% були службовцями державних установ і організацій, які використовували комп'ютерні системи, мережі та інформаційні технології в своїх виробничих процесах, а 30% мали безпосереднє відношення до експлуатації засобів комп'ютерної техніки». Також зазначені науковці звертають увагу на те, що велику кількість осіб, які вчиняли шахрайства з використанням ЕОТ, (понад 25%) становлять керівники всіх рангів². На думку авторів, крім іншого, це зумовлено тим, що керівник є спеціалістом високого класу, який володіє достатніми професійними знаннями, має безпосередній доступ до широкого кола інформації, може давати відповідні вказівки та розпорядження й безпосередньо юридично не відповідає за роботу комп'ютерної техніки, що дає підстави для їх віднесення до «білокомірцевих злочинців»³.

Спираючись на дослідження В. В. Пивоварова, можемо виокремити ознаки кримінального професіоналізму сучасного кібершахрая, якими є: 1) відпрацьований тип кримінальної діяльності (спеціалізація); 2) необхідні знання та уміння (кваліфікація); 3) вчинення кримінальних правопорушень для забезпечення засобів до існування (кримінальне ремесло); 4) зв'язок з кримінальним оточенням, здійснюваний через кримінальну спільноту⁴.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень, відкритих за ознаками кримінальних правопорушень досліджуваної категорії, здійснений О. А. Самойленко, свідчить про те, що у 20% шахрайств, вчинених у кіберпросторі, місце використання технічних засобів для неправомірного доступу до комп'ютерної інформації знаходилося за межами України, у 40% таких шахрайств здійснювалася підготовка (розробки вірусу, програм зламу, добору паролів) і у 10% таких шахрайств використовувався комп'ютер або сервер, які застосовувалися для обробки інформаційного

¹ Борисова Л. В. Суб'єкт (особа) транснаціонального комп'ютерного злочину: криміналістичні й психофізіологічні аспекти. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 78–79. URL: <http://www.apdr.in.ua/v44/15.pdf> (дата звернення: 28.01.2025).

² Біленчук П. Д., Малій М. І. Кіберсвіт у новому тисячолітті. Хто вони: кіберзлочинці, кібершахраї, кібертерористи? *Юридичний вісник України*, 2019. № 39. С. 14–15.

³ Там само. С. 14–15.

⁴ Пивоваров В. В. До питання співвідношення білокомірцевої та корпоративної злочинності. *Право і суспільство*. 2018. № 1. Ч. 1. С. 223–227.

продукту – предмета посягання¹.

Зарубіжними фахівцями розроблені різноманітні класифікації способів вчинення кібершахрайств, які відповідно кодифікатору Генерального Секретаріату Інтерполу позначаються: QF – комп'ютерне шахрайство; QFC – шахрайство з банкоматами; QFF – комп'ютерна підробка; QFG – шахрайство з ігровими автоматами; QFM – маніпуляції з програмами введення виводу; QFP – шахрайства з платіжними засобами; QFT – телефонне шахрайство; QFZ – інші комп'ютерні шахрайства².

Наведені та інші результати наукових досліджень, які проводилися в Україні, Європі та по всьому світу в період від 1998 до 2024 рік, стосовно фактичного стану та видів сучасних професійних кібершахраїв, дають можливість класифікувати їх і розподілити на окремі групи. Виходячи з цього, серед осіб, які сьогодні вчиняють шахрайства, шляхом незаконних операцій з використанням ЕОТ, можна виділити наступні категорії:

1) *скамери* – кібершахраї, які займаються багатьма видами шахрайств, що передбачають заволодіння віртуальними активами шляхом обману людей, які прагнуть інвестувати або придбати криптовалюти. Скам (від англ. scam – шахрайство, афера, обман), це шахрайство, що здійснюється окремою особою або групою людей в бік конкретного користувача, і зазвичай може мати форму або неправдивої обіцянки, або навіть погрози та примусу щось зробити³. Як правило, такими засобами користуються скамери у дейтингах (вертикаль в арбітражі трафіку, яка пов'язана із просуванням сервісів, сайтів та додатків для знайомств, за допомогою яких користувачі шукають романтичні або сексуальні стосунки)⁴. До найпоширеніших різновидів скаму належать фішинг/спуфінг, про які мова піде нижче.

2) *фішери* – кібершахраї, які спеціалізуються на фішингу (fishing) – виді кібершахрайства, метою якого є отримання доступу до конфіденційних даних користувачів, логінів, паролів шляхом направлення повідомлення з пропозицією підтвердити дані облікового запису (онлайн-аукціони, лотереї, банківські послуги, інтернет-магазини тощо) з прямим посиланням на сайт, використання на якому особою його логіну та паролю дозволяє отримати доступ до її акаунту, банківського рахунку або персональних даних. Характерною ознакою таких сайтів є їх подібність до загальновідомих інтернет-ресурсів⁵. Фішинг залишається однією з найчастіших форм

¹ Самойленко О. А. Основи методики розслідування злочинів, вчинених у кіберпросторі: монографія / О. А. Самойленко; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Одеса: ТЕС, 2020. С. 112.

² Комп'ютерне шахрайство. Вікіпедія : веб-сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Комп%27ютерне_шахрайство (дата звернення 28.01.2025).

³ Що таке скам? Його види та супутні ризики. *Цекрунто* : веб-сайт. URL: <https://tsecrypto.com/article/shho-take-skam-jogo-vydy-ta-suputni-ryzyky/> (дата звернення 28.01.2025).

⁴ Що таке дейтинг в арбітражі трафіку і як з ним працювати. *Uaff – інновативний медіа-проект про Арбітраж Трафіку* : веб-сайт. URL: <https://uaff.media/blog/shcho-take-deytynh-v-arbitrazhi-trafik-i-iak-z-pum-pratsiuvaty/> (дата звернення 28.01.2025).

⁵ Сучасні інструменти боротьби з кібершахрайствами у банках : монографія / О. В. Кузьменко, Г. М. Яровенко, С. В. Леонов та ін. ; за заг. ред. О. В. Кузьменко, Г. М. Яровенко. Суми : Видавництво

кібершахрайства. Згідно зі звітом української служби безпеки (СБУ), у 2024 році було зареєстровано понад 5000 випадків фішингу, що на 20% більше у порівнянні з попереднім роком¹;

3) *вішери* (від vishing або голосовий фішинг). Вішинг – варіація фішингу, за якої шахраї зв'язуються з жертвами по телефону, також отримав розповсюдження в останні роки. Зловмисники видають себе за співробітників банків чи представників довірених організацій. Шахраї для вішингових атак застосовують соціальну інженерію. Це особлива техніка, яка ґрунтується на природних інстинктах, властивих людям. До них належить страх, довіра, бажання надати допомогу, жадібність. Завдання зловмисників – пробудити в жертві ці почуття, похитнути її рівновагу, посіявши паніку, або пробудивши інші сильні емоції²;

4) *смішери* (від SMiShing – вид фішингу через SMS). Смішинг – це форма фішингу, в якій зловмисник використовує переконливе текстове повідомлення, щоб обманом обдурити цільових одержувачів, щоб вони натиснули на посилання і відправили зловмиснику особисту інформацію або завантажили шкідливі програми на смартфон. Головне завдання смішерів зробити акцент на терміновості. У більшості випадків зловмисники просять виконати необхідну дію негайно: доки гроші з рахунку не пішли, тарифний план автоматично не змінився, банківська картка не заблокувалась назавжди тощо³;

5) *спуфери* (Spoofers). Спуфінг (spoofing attack) – це практика маніпулювання засобами комунікації, такими як телефонні номери, адреси електронної пошти чи веб-сторінки, щоб вони виглядали правдоподібно та реалістично. Ця техніка часто використовується у атаках фішингу для завоювання довіри жертв. У романтичних аферах спуфінг може використовуватись для надання більшої правдоподібності фальшивим профілям у соціальних мережах або на платформах знайомств⁴;

6) *романтичні аферисти* (від Romance Fraud). Романтичні афери, також відомі як любовне шахрайство, є особливо підступною формою кіберзлочину, спрямованої використання емоційних потреб і довіри людей. Зловмисники можуть використовувати «медові пастки» (honeypot) – це різновид соціальної інженерії, в якому кібершахраї створюють фальшиві профілі у соціальних мережах і на сайтах знайомств з викраденими фото, аби привабити потенційні цілі. В подальшому вони створюють інтимні стосунки з жертвами онлайн і переконують їх переказувати гроші під різними приводами. Національна поліція України повідомила, що у 2024

«Ярославна», 2018. С. 68–71.

¹ Огляд на шахрайство та інтернет-афери в Україні. Німецький центр Аренс і Шварц : веб-сайт. URL: <https://ahrens.kiev.ua/Огляд-шахрайство-інтернет-афери-Україні-496-ua.html> (дата звернення 28.01.2025).

² Телефонне шахрайство вішинг – що це таке і як з ним боротися? MFO-Ukraine.com: веб-сайт. URL: <https://www.mfo-ukraine.com/2023/01/vishing.html> (дата звернення 28.01.2025).

³ Кібершахрайство: Фішинг. Вішинг. Смішинг. Бейтінг. Правничий дім «Копірайт» : веб-сайт. URL: <https://kopirait.com.ua/kibershahrajstvo-fishyng-vishyng-smishyng-bejting/> (дата звернення 28.01.2025).

⁴ Там само.

році понад 1500 людей в Україні стали жертвами романтичних афер, при цьому загальна шкода оцінюється у понад 12 мільйонів доларів США¹. Це число красномовно показує, що такий вид шахрайства особливо поширений в Україні і є тривожна тенденція до зростання. Цей факт наголошує на серйозній загрозі цього виду шахрайства, особливо в умовах розвитку платформ для знайомств;

7) *шахраї в бізнес-електронній пошті (business e-mail compromise, BEC)*. Компрометація корпоративної електронної пошти – це просунутий вид кібератак, націлений на підприємства та організації. До прикладу, він може включати обман співробітника або керівника для виконання грошового переказу, або ж злам електронної пошти працівника чи управлінця для відправки листів зі шкідливим кодом контактам компанії (клієнтам, постачальникам тощо). Кримінальна діяльність шахраїв BEC спрямована на завдання збитків компаніям, при цьому зловмисники видають себе за керівників або партнерські компанії та ініціюють переказ великих грошей на свої рахунки. За даними Міністерства економіки України, минулого року було зареєстровано понад 300 випадків шахрайства BEC, із загальним збитком близько 9 мільйонів доларів США²;

8) *бейтери*. Бейтінг – це тип атаки із використанням соціальної інженерії, під час якої зловмисники спонукають користувача надати свої конфіденційні дані, обіцяючи щось в обмін (наприклад, безкоштовне завантаження ігор, музики чи фільмів). Бейтінг може набувати і матеріальної форми: наприклад, шахраї можуть залишити USB-накопичувач або жорсткий диск із шкідливим програмним забезпеченням та загадковим написом, наприклад, «План звільнення Q1», у громадському місці і почекати, поки хто-небудь цікавий не забере їх і не спробує з'ясувати, що на них знаходиться. Щойно людина підключить флешку або диск до комп'ютера, хакерська програма активується автоматично і завантажить шкідливий файл на комп'ютер жертви, що дає змогу зловмиснику заволодіти доступом до потрібних технічних засобів та інформації³;

9) *кардери (carders)* – кібершахраї, які здійснюють дії з пластиковою картою іншої людини без дозволу з його боку. Кардінг (carding) – це вид шахрайства, при якому відбувається платіжна операція з використанням картки або реквізитів, яка не була ініційована власником картки, або не була їм підтверджена. Кардери збирають інформацію про картки обманним шляхом, вони викрадають не тільки номери карток, ініціали власників та термін дії, але і добираються до PIN та CVV-кодів.⁴

¹ Огляд на шахрайство та інтернет-афери в Україні. *Німецький центр Аренс і Шварц* : веб-сайт. URL: <https://ahrens.kiev.ua>Огляд-шахрайство-інтернет-афери-Україні-496-ua.html (дата звернення 28.01.2025)

² Огляд на шахрайство та інтернет-афери в Україні. *Німецький центр Аренс і Шварц* : веб-сайт. URL: <https://ahrens.kiev.ua>Огляд-шахрайство-інтернет-афери-Україні-496-ua.html (дата звернення 28.01.2025)

³ Кібершахрайство: Фішинг. Вішинг. Смішинг. Бейтінг. *Правничий дім «Копірайт»* : веб-сайт. URL: <https://kopirait.com.ua/kibershahrajstvo-fishyng-vishyng-smishyng-bejting/> (дата звернення 28.01.2025).

⁴ Омеляненко М. особливості криміналістичної характеристики Інтернет-шахрайства.

Варто зауважити, що кількість категорій кібершахраїв не обмежується лише наведеними у цій класифікації. Їх стає дедалі більше і вони постійно розвиваються і спотворюються, переростаючи у більш складні форми кібершахрайства в залежності від способів вчинення.

Підсумовуючи зазначене, можна сформувати сучасний портрет типового професійного кібершахрая: це особа чоловічої статі, віком 22–42 роки, офіційно неодружена (розлучена або перебуває у вільних стосунках), не має судимостей, має вищу (технічну) освіту, амбіційна, інтелектуально розвинута, ввічлива, артистична, творча, «інтроверт» за складом характеру, є експертом у галузі кібербезпеки, володіє глибокими фаховими знаннями в області інформаційної безпеки, включаючи програмування, аналіз даних, криптографію та управління ризиками. Може працювати в різних сферах, включаючи IT-компанії, урядові установи, фінансові організації та приватний сектор. Відмітними рисами сучасного професійного портрету кібершахрая слід вважати: схильність до авантюризму, імперсоналізація (здатність видавати себе за іншу особу для отримання вигоди), рішучість, виваженість, толерантність, пильність, витримка, зосередженість, системність, дисциплінованість, емпатійність (уміння поставити себе на місце жертви, здатність відчувати її внутрішній світ і психічний стан), здатність до передчуття, творче мислення, авторитетність, вміння виявляти вразливості жертви та підбирати способи маніпуляції і впливу на неї.

Висновки. Використання запропонованої типології сучасного портрету професійного кібершахрая, дає можливість визначення соціально-психологічних даних про особу відповідно до ознак шахрайства, вчиненого ним шляхом незаконних операцій з використанням ЕОТ, окреслити ефективні шляхи його викриття, оптимізувати процес виявлення кола осіб, серед яких слід вести оперативний пошук правопорушника. Запропоновані особливості сучасного портрету професійного кібершахрая є також підґрунтям для вдосконалення методики розслідування кримінальних правопорушень досліджуваної категорії, визначення тактики проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, застосування оперативно-розшукових можливостей, зокрема, використання конфіденційного співробітництва під час здійснення оперативного супроводження кримінального провадження, організації заходів протидії та превенції шахрайств, вчинених шляхом незаконних операцій з використанням ЕОТ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «Білокомірцева злочинність»: таке серйозне звинувачення вимагає захисту високого рівня. ILA (International Lawyers Associates) : веб-сайт. URL: <https://internationallawyersassociates.com/uk/злочини-білих-комірців> (дата звернення: 28.01.2025).

2. Біленчук П. Д., Малій М. І. Кіберсвіт у новому тисячолітті. Хто вони: кіберзлочинці, кібершахраї, кібертерористи? *Юридичний вісник України*, 2019. № 39. С. 14–15.
3. Біленчук П. Д., Малій М. І. Космічна й електронна кіберзлочинність: загрози і виклики нового тисячоліття. *Юридичний Вісник України*, 2019, № 40. С. 14–15.
4. Біленчук П. Д., Малій М. І. Пріоритетні напрями досліджень психологічного портрету електронного зловмисника. *Актуальні проблеми психологічного забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів*: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 30 жовтня 2020 р.). Київ : ДНДІ МВС України, 2020. С. 79–81.
5. Біленчук П., Малій М., Харитоненко І. Хакери, фрікери, кіберкрекери... Частина 1. *Юридичний вісник України*. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/hakery-frikeri-kiberkrekeri/> (дата звернення: 28.01.2025).
6. Борисова Л. В. Суб'єкт (особа) транснаціонального комп'ютерного злочину: криміналістичні й психофізіологічні аспекти. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 76–81. URL: <http://www.apdp.in.ua/v44/15.pdf> (дата звернення: 28.01.2025).
7. Брисковська О. М. Соціально-психологічна характеристика особи, яка вчиняє шахрайство в мережі Інтернет. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1 (114). С. 70–78.
8. Кібершахрайство : Фішинг. Вішинг. Смішинг. Бейтінг. *Правничий дім «Копірайт»* : веб-сайт. URL: <https://kopirait.com.ua/kibershahrajstvo-fishyng-vishyng-smishyng-bejting/> (дата звернення 28.01.2025).
9. Комп'ютерне шахрайство. Вікіпедія : веб-сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Комп%27ютерне_шахрайство (дата звернення 28.01.2025 р.).
10. Лозова С. М. Деякі особливості психічних девіацій кіберзлочинця // Актуальні питання розслідування кіберзлочинів: матеріали міжнарод. наук.-практич. конф.: м. Харків, 10 груд. 2013 р. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутріш. справ. Київ: ВАІТЕ, 2013. С. 134–137.
11. Малій М. І. Особа комп'ютерного злочинця як об'єкт кримінологічного дослідження : дис. на здобуття наук. ступ. доктора філософії. Хмельницький, 2022. 224 с.
12. Огляд на шахрайство та інтернет-афери в Україні. *Німецький центр Аренс і Шварц* : веб-сайт. URL: <https://ahrens.kiev.uaОгляд-шахрайство-інтернет-афери-Україні-496-ua.html> (дата звернення 28.01.2025).
13. Омеляненко М. особливості криміналістичної характеристики Інтернет-шахрайства. URL: <http://kpk.org.ua/2007/12/18/osobennosti-kriminalisticheskoyj.html> (дата звернення 28.01.2025).
14. Пивоваров В. В. До питання співвідношення білокомірцевої та корпоративної злочинності. *Право і суспільство*. 2018. № 1. Ч. 1. С. 223–227.

15. Піцик Ю. М. Аналіз особистості кіберзлочинця, який вчиняє злочини проти власності у кіберпросторі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2017. № 26. С. 105–107.
16. Самойленко О. А. Основи методики розслідування злочинів, вчинених у кіберпросторі : монографія / За заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Одеса : ТЕС, 2020. 372 с.
17. Сучасні інструменти боротьби з кібершахрайствами у банках : Монографія / О. В. Кузьменко, Г. М. Яровенко, С. В. Леонов та ін. ; за заг. ред. О. В. Кузьменко, Г. М. Яровенко. Суми : Видавництво «Ярославна», 2018. 144 с.
18. Телефонне шахрайство вішинг – що це таке і як з ним боротися? *MFO-Ukraine.com*: веб-сайт. URL: <https://www.mfo-ukraine.com/2023/01/vishing.html> (дата звернення 28.01.2025).
19. Ткачова О. В., Науменко К. В. Кримінологічна характеристика кіберзлочинця. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 2. С. 200–204.
20. Швець Д. В. Підходи до визначення психологічного портрета кіберзлочинця. *Актуальні питання протидії злочинності та торгівля людьми* : зб. матеріалів Всеукр. наук-прак. конф. (Харків, 23 листоп. 2018 р.). Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. С. 118–121.
21. Що таке дейтинг в арбітражі трафіку і як з ним працювати. *Uaff – інновативний медіа-проект про Арбітраж Трафіку* : веб-сайт. URL: <https://uaff.media/blog/shcho-take-deytynh-v-arbitrazhi-trafiku-i-iak-z-pum-pratsiuvaty/> (дата звернення 28.01.2025).
22. Що таке скам? Його види та супутні ризики. *ЦеКрунто* : веб-сайт. URL: <https://tsecrypto.com/article/shho-take-skam-jogo-vydy-ta-suputni-ryzyku/> (дата звернення 28.01.2025).

Стаття надійшла до редакції 30.01.2025

Olersii OI. DEREVIAHIN,

Phd in Law, Senior Researcher

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

Dmytro V. PASHNIEV,

Phd in Law, Associate Professor

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

Anton OI. NOVYTSKYI,

PhD in Law

(*Main Department of the National Police of Ukraine, Kharkiv, Ukraine*)

SPECIFIC APPROACHES TO DEFINING THE MODERN PORTRAIT OF A PROFESSIONAL CYBERFRAUD

Based on the analysis of the works of domestic and foreign scientists dedicated to the criminological, forensic, and socio-psychological characteristics of individuals who have committed cyber fraud, the article proposes to determine the typologies of the modern portrait of a professional cyber fraudster according to the type of fraud committed through illegal operations using computer technology that allows to secure the life activities of individuals, citizens, local government institutions, state authorities, and the global society from criminal violations in cyberspace.

The proposed features of the modern profile of a professional cyber fraudster serve as a basis for improving the methodology of investigating criminal offenses in the studied category, determining the tactics of investigative (search) and covert investigative (search) actions, applying operational and investigative capabilities, including the use of confidential cooperation during the operational support of criminal proceedings, organizing measures to counter and prevent fraud committed through illegal operations using electronic computing technology.

Key words: *cyber fraud, cyber fraudster, typology, illegal operations, computer technology.*

Василь Васильович КІКІНЧУК,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

ГЕНЕЗА НАУКОВОЇ ДУМКИ ЩОДО ЗАСОБІВ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Наголошено, що неможливо уявити кримінальне провадження поза процесу доказування та навпаки, бо вказані різновиди діяльності є взаємопов'язаними. Акцентовано, що кримінальний процес є динамічним, зазнає змін з урахуванням розвитку суспільства, правової системи тощо, а значить окремі елементи (інститути) кримінального процесуального права еволюціонують, що знаходить своє відображення в наукових теоріях. З'ясовано, що становлення та розвиток наукової думки про сутність, зміст і значення засобів доказування в кримінальному провадженні здійснювалося під впливом багатьох чинників та напряду залежать від сформованих підходів не тільки в науці кримінального процесу, а й у доказовому праві. Підкреслено, що безпосередній вплив на генезу наукової думки про засоби доказування в кримінальному провадженні здійснює постійне оновлення кримінального процесуального законодавства з урахуванням суспільних потреб, приміром на тлі розвитку демократичної та правової держави, імплементації міжнародно-правових стандартів у вітчизняний кримінальний процес, пристосування процедури здійснення кримінального провадження до умов воєнного стану тощо. Встановлено, що генеза наукової думки щодо засобів доказування у кримінальному провадженні релевантна становленню та розвитку наукових підходів до визначення теорії доказів і кримінального процесуального доказування. Констатовано, що становлення наукової думки про засоби доказування в кримінальному провадженні припадає на першу половину ХХ ст., коли засоби доказування розглядалися через призму характеристики предмета теорії доказів і процесу доказування. Зазначено, що розвиток наукового уявлення про засоби доказування в кримінальному провадженні корелюється з історичними періодами розвитку

кримінального процесу загалом і вчення про докази та доказування в кримінальному провадженні зокрема. Встановлено, що зі змінами наукових підходів до визначення доказування в кримінальному провадженні релевантно видозмінювалися й наукові позиції з приводу трактування засобів доказування: від визнання єдиним засобом доказування доказів до включення до системи засобів доказування поряд із доказами процесуальних дій, криміналістичних засобів збирання доказів, логічних прийомів тощо.

Ключові слова: *доказування, кримінальне процесуальне доказування, засоби доказування, кримінальне провадження, кримінальне процесуальне законодавство, наукова думка, наукові позиції, наукові підходи, концепції, теорії, генеза, становлення, розвиток.*

Постановка проблеми. Неможливо уявити кримінальне провадження поза процесу доказування та навпаки. Адже вказані різновиди діяльності є взаємопов'язаними, що знаходить свій вираз у наступному: вирішити завдання кримінального провадження можливо тільки шляхом збирання, перевірки й оцінки доказів задля встановлення обставин, які підлягають доказуванню; діяльність з доказування реалізується виключно в рамках кримінального провадження, за допомогою засобів і способів, регламентованих кримінальним процесуальним законодавством. Звісно, кримінальний процес, як і будь-яка юридична наука та галузь права, є динамічним, зазнає змін з урахуванням розвитку суспільства, правової системи тощо. Відповідно, й окремі елементи (інститути) кримінального процесуального права еволюціонують. Ба більше, все це знаходить своє відображення в наукових теоріях. Зокрема, наведене стосується засобів доказування в кримінальному провадженні, які є невід'ємним елементом процесу доказування. Становлення та розвиток наукової думки про сутність, зміст і значення засобів доказування в кримінальному провадженні здійснювалося під впливом багатьох чинників та напряду залежать від сформованих підходів не тільки в науці кримінального процесу, а й у доказовому праві. Крім того, безпосередній вплив на генезу наукової думки про засоби доказування в кримінальному провадженні здійснює постійне оновлення кримінального процесуального законодавства з урахуванням суспільних потреб, приміром на тлі розвитку демократичної та правової держави, імплементації міжнародно-правових стандартів у вітчизняний кримінальний процес, пристосування процедури здійснення кримінального провадження до умов воєнного стану тощо. З урахуванням вищенаведеного вважаємо актуальним питання про генезу наукової думки щодо засобів доказування в кримінальному провадженні.

Теорія доказів, кримінальне процесуальне доказування, його елементи, мета, значення та місце в кримінальному провадженні є предметом дослідження в працях багатьох учених. Зокрема, окреслену проблематику висвітлювали в своїх наукових доробках В. В. Вапнярчук, В. П. Гмирко, Ю. М. Грошевий, А. Я. Дубинський, М. А. Погорецький, С. М. Стахівський, Г. К. Тетерятник та інші. Проте питання про генезу

наукової думки з приводу засобів доказування в кримінальному провадженні залишається малодослідженим. Ба більше, повністю погоджуємося з твердженням, що кримінальний процес як наука є динамічним, оскільки перебуває у постійному розвитку. Це обумовлено передусім тим, що стрімка зміна політичних, соціальних явищ і процесів призводить до необхідності переосмислення кримінального судочинства із використанням нових підходів¹. Відповідно, враховуючи зміни в науці кримінального процесу, змінюються й наукові підходи до окремих учень, зокрема про засоби доказування в кримінальному провадженні.

Метою представленого наукового дослідження є розкриття генези наукової думки щодо засобів доказування в кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Генеза наукової думки щодо засобів доказування в кримінальному провадженні напряду залежить від «історичного розвитку уявлень про кримінальне процесуальне доказування у вітчизняній науці кримінального процесу». Як указує з цього приводу В. В. Вапнярчук, «протягом історичного розвитку вітчизняної теорії доказування (вчення про доказування) мали місце різноманітні уявлення як щодо сутності кримінального процесуального доказування загалом, так і стосовно окремих його інститутів, категорій і понять»².

Приміром, В. П. Гмирко один із перших вітчизняних науковців-процесуалістів розпочав дослідження історико-теоретичної проблеми, пов'язаної зі з'ясуванням методологічної рефлексії генези теорії доказів вітчизняної науки кримінального процесу. Він розглядає окреслену проблематику в змістовному контексті праць українських вчених, узятих в хронологічних рамках 1922–2015 рр., які охоплюють два часові проміжки: перший – від дії КПК УСРР (1922) до запровадження КПК УРСР (1961), а другий – від нього до КПК України 2012 р. При цьому вчений піддає сумнівові радянську доктринальну позицію щодо істини як мети доказування, що, своєю чергою, призвело до висновку про потребу пошуку альтернатив сучасній вітчизняній теорії доказів³.

Аналіз наукових напрацювань учених у царині кримінального процесуального доказування загалом і окремих його аспектів зокрема демонструє наявність великої кількості досить різноманітних, водночас суперечливих, наукових підходів до визначення сутності доказування в кримінальному провадженні, його системи, засобів тощо. Як результат, сформувалися різні концепції стосовно розуміння як процесу доказування

¹ Тетерятник Г. К. Уніфікація та диференціація процесуальної форми: синергетичний підхід. *Верховенство права*. 2017. № 1. С. 136.

² Вапнярчук В. В. Історичний розвиток уявлень про кримінальне процесуальне доказування у вітчизняній науці кримінального процесу. *Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції*: 1-й Харк. кримінал. процесуал. полілог: присвяч. 50-річчю каф. кримінал. процесу Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого та 85-річчю від дня народж. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України Ю. М. Грошевого (м. Харків, 16 груд. 2016 р.): зб. ст. / редкол.: О. В. Капліна, В. І. Маринів, О. Г. Шило. Харків: Право, 2017. С. 115.

³ Гмирко В. П. Генеза теорії доказів вітчизняного кримінального процесу: методологічна рефлексія. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2015. № 2 (12). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15hvpmmr.pdf>.

загалом, так і його невід'ємних елементів зокрема. З огляду на що в контексті дослідження генези наукової думки щодо засобів доказування в кримінальному провадженні варто окреслити найбільш поширені позиції вчених з галузі кримінального процесу до визначення змісту та призначення доказування.

Зокрема, В. В. Вапнярчук пропонує «з позиції змістовно-функціонального розуміння кримінального процесуального доказування, тобто з точки зору того, що саме вкладали науковці у зміст доказової діяльності та її основного спрямування», виокремлювати наступні чотири підходи:

1) пізнавальний підхід, згідно з яким доказування тлумачиться саме як пізнавальна діяльність. При цьому з історичним розвитком зміщувалися акценти, які в своїй сукупності визначали сутність такої пізнавальної доказової діяльності від суто логічної (раціональної) до раціонально-емпіричної;

2) діяльнісний підхід, відповідно до якого доказування – це: діяльність її процесуальних носіїв; діяльність суб'єкта доказування, котрий, використовуючи певні пізнавальні засоби, не просто отримує конкретний матеріал, а будує власну модель (проект), спрямовану на реалізацію юридичного проекту, наперед визначеного законом (певного складу кримінального правопорушення); діяльність з вироблення процесуальних рішень. Згідно з вказаним підходом метою діяльності доказування є версія;

3) комплексний підхід або, як його ще йменують, комплексна концепція передбачає «аналіз сутності кримінального процесуального доказування як з позицій комплексності теоретико-методологічного підґрунтя запропонованої концепції, так і з точки зору врахування різноманітних аспектів доказової діяльності, які знайшли своє опрацювання в науковій літературі»;

4) комплексно-системний підхід. Як указує вчений з приводу доречності його виділення й такого найменування, «перша частина назви запропонованого підходу (комплексність) завдячує розумінню доцільності й необхідності використання тих чи інших напрацювань, найбільш вагомих здобутків, які мають місце у визначених і охарактеризованих раніше підходах (трактуваннях) до доказування. Більше того, декларування підходу як комплексного, вважаємо, дає можливість урахування і використання можливих новітніх раціональних ідей щодо розуміння сутності кримінального процесуального доказування і в майбутньому. Стосовно ж другої частини назви запропонованого підходу, то вона завдячує авторському розумінню доказування як системи і можливості системного підходу (системного аналізу) до кримінального процесуального доказування»¹.

¹ Вапнярчук В. В. Історичний розвиток уявлень про кримінальне процесуальне доказування у вітчизняній науці кримінального процесу. *Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції*: 1-1 Харк. кримінал. процесуал. полілог: присвяч. 50-річчю каф. кримінал. процесу Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого та 85-річчю від дня народж. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України

В. П. Гмирко, ведучи мову про генезу теорії доказів вітчизняного кримінального процесу, слушно зазначає, що «роботи українських теоретиків (особливо періоду двадцятих–п'ятдесятих років минулого століття) попри формаційний вплив радянських ідеологізмів мали своє безпосереднє коріння й джерело натхнення в працях російських процесуалістів кінця дев'ятнадцятого–початку двадцятого століття, які тоді почали активно і цілеспрямовано опановувати культурні взірці західної теоретичної й доктринальної думки»¹, через що дослідження генези теорії доказів загалом і засобів доказування зокрема обов'язково повинно включати ретроспективний огляд таких наукових праць.

Дійсно, аналіз наукових праць з галузі кримінального процесу періоду радянської України демонструє, що на початку 20-х років ХХ ст. учені-процесуалісти здійснюють перші спроби до тлумачення доказування як пізнавальної діяльності, яка реалізується за правилами та принципами гносеології, але водночас засобами та методами, визначеними юридичною наукою. Саме в цей період іде мова про формування системи доказів за результатами пізнавальної діяльності під час здійснення кримінального судочинства. Більше за все, саме в цей період формується думка, що основним завданням кримінального провадження загалом і кримінального процесуального доказування як його невід'ємного елементу зокрема є встановлення істини. При цьому в працях окресленого періоду здійснювалися спроби визначити методи доказування, способи одержання (збирання) доказів. Крім того, починаючи з середини ХХ ст., зустрічаються згадки в наукових працях, присвячених теорії доказів у радянському праві, що докази є не тільки предметом теорії доказового права, а й засобами доказування. Наприклад, як зауважує В. П. Гмирко, вагомий внесок у формування розуміння про докази як засоби доказування зробив А. Вишинський, який «розглядав процедуру в суто інструментальному плані як засіб кримінальної правової діяльності, а не як самостійний правовий феномен <...> докази, тобто предмети і дії людей, що характеризують досліджувані в перебігу слідства явища, існують незалежно від свідомості або сприйняття слідчого і судді. Вони об'єктивні, як є об'єктивний світ явищ і речей, у якому живе людина»².

З прийняттям у 1960 році нового на той час Кримінально-процесуального кодексу поступово розпочався перехід від суцього гносеологічного підходу до сутності доказування. Зокрема, науковці значно більше почали приділяти увагу процесу доказування та діяльності з доказування. Тобто розпочинається перехід від пізнавального до

Ю. М. Грошевого (м. Харків, 16 груд. 2016 р.): зб. ст. / редкол.: О. В. Капліна, В. І. Маринів, О. Г. Шило. Харків: Право, 2017. С. 115–119.

¹ Гмирко В. П. Генеза теорії доказів вітчизняного кримінального процесу: методологічна рефлексія. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2015. № 2 (12). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15hvpmmr.pdf>.

² Гмирко В. П. Генеза теорії доказів вітчизняного кримінального процесу: методологічна рефлексія. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2015. № 2 (12). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15hvpmmr.pdf>.

діяльнісного підходу. При цьому зустрічаються думки, що засобами доказування є не тільки докази, а й слідчі та судові дії. Ба більше, починається дослідження проблематики застосування технічних засобів у доказуванні. Сформовані позиції здебільшого «мігрували» у наукові позиції фахівців з галузі кримінального процесу, а саме в царині дослідження проблематики теорії доказів і доказування в кримінальному провадженні, періоду незалежної України, починаючи з 1991 року по 2012 рік, коли було прийнято нині чинний Кримінальний процесуальний кодекс України. Приміром, В. М. Тертишник, С. В. Слінько в 1998 році в праці «Теорія доказів» зазначають, що завданням теорії доказів є «концептуальне опрацювання всіх елементів (аспектів) установлення об'єктивної істини (предмет доказування + суб'єкти доказування + засоби доказування + процес доказування)»¹. Тобто вчені також указують на існування інституту «засоби доказування» й їхню невід'ємну роль не тільки в структурі теорії доказів, а й процесу доказування загалом.

Більш кардинальних змін науковій підході до визначення сутності доказування, його змісту та місця як у кримінальному процесі, так і теорії доказів у кримінальному процесі зазнали саме після 2012 року. Це зумовлено прийняттям КПК України, який суттєво змінив тип кримінального провадження, його орієнтацію та засади реалізації. Саме в цей період М. А. Погорецький пропонує розмежовувати теорію доказів і теорію доказування. На думку вченого, кожний з них властивий свій предмет, який і дозволяє їх розрізняти. При цьому саме теорія доказування, а не доказів, на переконання науковця, поряд з іншим досліджує структурні елементи доказування – об'єкт, предмет, мету, завдання, *засоби*, суб'єкти, результат².

Крім того, після прийняття чинного КПК України чимало вчених переглянули свої підходи до трактування як теорії доказів, так і теорії доказування шляхом його уточнення та розширення. Приміром, К. В. Антонов, О. В. Сачко, В. М. Тертишник, В. Г. Уваров у 2015 році теж указують, що «теорія доказів на високому рівні узагальнення визначає мету і завдання доказування, вимоги до суб'єктів доказування, зміст, *засоби* та процесуальну форму доказування, формулює головні дефініції і принципи процесу доказування, визначаючи тим самим модель і саму технологію доказування в сучасному кримінальному судочинстві»³. Також у цей період формується нова концепція кримінального процесуального доказування, згідно з якою сутнісно-змістовне бачення доказування представлене водночас пізнавально-практичною правовою та розумовою (логіко-психологічною) діяльністю, в якій, своєю чергою, варто виокремлювати зовнішню та внутрішню структуру⁴. При цьому засоби доказування є одним

¹ Тертишник В. М., Слінько С. В. Теорія доказів. Харків: Б. в., 1998. С. 4–5.

² Погорецький М. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання. *Право України*. 2014. № 10. С. 14–15.

³ Теорія доказів: підручник для слухачів магістратури юридичних вишів / Антонов К. В., Сачко О. В., Тертишник В. М., Уваров В. Г. / за заг. ред. проф. В. М. Тертишника. Київ: Алерта, 2015. С. 12.

⁴ Погорецький М. А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник*

із внутрішніх системоутворюючих структурних елементів кримінального процесуального доказування. Їх сутність зумовлюється типом кримінального процесу та кримінальними процесуальними функціями, в основі яких лежить процесуальний інтерес суб'єктів (носіїв) цих функцій, що формується на основі відповідних потреб і мотивів суб'єктів кримінального процесуального доказування¹.

З вищенаведеним твердженням варто погодитися, бо кожен інститут у кримінальному процесі має власну мету та призначення. Ба більше, зустрічаються випадки, коли функціонування інститутів має діаметрально протилежну мету. Водночас саме їх функціонування у системі, як слушно підкреслює Г. К. Тетерятник, забезпечує її результативність. Прикладом може бути діяльність сторони обвинувачення та захисту, які мають діаметрально протилежні цілі та засоби їх досягнення. При цьому змагальність і рівність сторін є невід'ємною складовою системи, яка вирішує завдання кримінального провадження². Дійсно, сторони кримінального провадження використовують передбачені кримінальним процесуальним законодавством засоби доказування з різними цілями та відповідно в різний спосіб. Проте загальна мета їх використання є спільною – зібрати належну, достатню, достовірну та допустиму доказову базу для встановлення всіх обставин, які підлягають доказуванню, й, як кінцеву мету, вирішення завдань кримінального провадження.

Як зазначалося вище, сформувався комплексно-системний підхід до трактування кримінального процесуального доказування, згідно з яким слід використовувати структурний аналіз як напрям предметної форми опису системи доказування. За допомогою такого аналізу пропонується визначається підсистеми структури змістовних елементів системи доказування (об'єкта, суб'єктивної сторони, об'єктивної сторони й суб'єкта), які, своєю чергою, також складаються з певних змістовних елементів, інтегративна єдність яких дає можливість повно та всебічно розкрити їх сутність. Показовим у цьому плані, на думку В. В. Вапнярчука, є визначення у змісті об'єктивної сторони доказування таких елементів, як дія, наслідок, причинний зв'язок, час, місце, способи, засоби й обстановка доказування. Ба більше, вчений переконаний, що використання системного підходу, як уже відзначалося, є правомірним і доцільним також при дослідженні окремих категорій і понять теорії доказування й доказового права. Серед іншого, мова йде про істину як мету доказування, про *засоби доказування* і такий їх

кримінального судочинства. 2015. № 3. С. 70–74; Вапнярчук В. В. Історичний розвиток уявлень про кримінальне процесуальне доказування у вітчизняній науці кримінального процесу. *Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції*: 1-й Харк. кримінал. процесуал. полілог: присвяч. 50-річчю каф. кримінал. процесу Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого та 85-річчю від дня народж. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України Ю. М. Грошевого (м. Харків, 16 груд. 2016 р.): зб. ст. / редкол.: О. В. Капліна, В. І. Маринів, О. Г. Шило. Харків: Право, 2017. С. 119.

¹ Погорецький М. А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 70–74.

² Тетерятник Г. К. Уніфікація та диференціація процесуальної форми: синергетичний підхід. *Верховенство права*. 2017. № 1. С. 139.

різновид, як докази, про способи здійснення доказової діяльності та ін.¹

Історичного розвитку зазнали не тільки наукові уявлення про місце засобів доказування в структурі кримінального процесуального доказування, а й про сутність указаної категорії. Зокрема, можна простежити, що зі змінами наукових підходів до визначення доказування в кримінальному провадженні релевантно видозмінювалися й наукові позиції з приводу трактування засобів доказування. Передусім зазначимо, що в 20–50-х роках ХХ ст. учені-процесуалісти не приділяли значної уваги поняттю «засоби доказування» під час дослідження проблематики кримінального процесуального доказування. Одним із перших здійснює спробу з'ясувати сутність засобів доказування у кримінальному процесі М. Гродзинський. Учений стверджує, що засоби доказування є нічим іншим як синонімічним терміном доказів. На його думку, всі положення кримінально-процесуального законодавства, які дотичні до «збирання, витребування і подання доказів», визначають засоби доказування. Протягом довгого періоду часу вчені-процесуалісти зосереджували переважно увагу на дослідженні поняття та системи доказування в кримінальному судочинстві, доказів, їх властивостей, порядку збирання, перевірки й оцінки. Проте з незрозумілих причин питання про засоби доказування в кримінальному провадженні довгий час залишалося поза належною увагою науковців. Про засоби доказування в наукових працях згадувалося поверхнево в контексті вирішення інших проблемних питань про докази та доказування в кримінальному провадженні.

Комплексно проблематика засобів доказування в кримінальному провадженні була досліджена за часів незалежності України в 2005 році на монографічному рівні С. М. Стахівським. Учений у своєму доробку продовжив розвивати наукову думку, що єдиним засобом кримінального процесуального доказування є лише докази². Проте вказана позиція викликала певні зауваження в низки вчених, які переконані, що не можна та не виправдано засоби доказування зводити тільки до доказів. Зокрема, В. П. Гмирко вказує, що доказування здійснюється за допомогою не лише юридичних засобів, а й неюридичних³. Така позиція, на нашу думку, заслуговує на існування й є обґрунтованою, адже доказування в кримінальному провадженні є симбіозом розумової та процесуальної діяльності, а значить для кожного з названих аспектів кримінального процесуального доказування використовуються різні за своєю природою

¹ Вапнярчук В. В. Історичний розвиток уявлень про кримінальне процесуальне доказування у вітчизняній науці кримінального процесу. *Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції*: 1-й Харк. кримінал. процесуал. полілог: присвяч. 50-річчю каф. кримінал. процесу Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого та 85-річчю від дня народж. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України Ю. М. Грошевого (м. Харків, 16 груд. 2016 р.): зб. ст. / редкол.: О. В. Капліна, В. І. Маринів, О. Г. Шило. Харків: Право, 2017. С. 121–122.

² Стахівський С. М. Кримінально-процесуальні засоби доказування: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2005. С. 6; Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування: монографія. Київ, 2005. С. 170.

³ Гмирко В. П. Доказування у кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СТД–репрезентація. Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2010. С. 198.

засоби доказування. Згідно з вказаною позицією поряд із доказами засобами доказування є й процесуальні дії¹. Ба більше, почала формуватися наукова думка, згідно з якою засобами доказування є не тільки докази та процесуальні дії, а й криміналістичні способи отримання доказової інформації², логічні прийоми тощо.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що генеза наукової думки щодо засобів доказування у кримінальному провадженні релевантна становленню та розвитку наукових підходів до визначення теорії доказів і кримінального процесуального доказування. Становлення наукової думки про засоби доказування в кримінальному провадженні припадає на першу половину ХХ ст., коли засоби доказування розглядалися через призму характеристики предмета теорії доказів і процесу доказування. Розвиток наукового уявлення про засоби доказування в кримінальному провадженні корелюється з історичними періодами розвитку кримінального процесу загалом і вчення про докази та доказування в кримінальному провадженні зокрема. Зі змінами наукових підходів до визначення доказування в кримінальному провадженні релевантно видозмінювалися й наукові позиції з приводу трактування засобів доказування: від визнання єдиним засобом доказування доказів до включення до системи засобів доказування поряд із доказами процесуальних дій, криміналістичних засобів збирання доказів, логічних прийомів тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бобечко Н. Р., Фігурський В. М. Поняття засобів кримінального процесуального доказування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 309–316. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/77>.
2. Вапнярчук В. В. Історичний розвиток уявлень про кримінальне процесуальне доказування у вітчизняній науці кримінального процесу. *Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції*: 1-й Харк. кримінал. процесуал. полілог: присвяч. 50-річчю каф. кримінал. процесу Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого та 85-річчю від дня народж. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України Ю. М. Грошевого (м. Харків, 16 груд.

¹ Теорія доказів: підручник для слухачів магістратури юридичних вишів / Антонов К. В., Сачко О. В., Тертишник В. М., Уваров В. Г. / за заг. ред. проф. В. М. Тертишника. Київ: Алерта, 2015. С. 78; Докази та доказування у кримінальному провадженні: навч. посібник / Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2018. С. 39; Бобечко Н. Р., Фігурський В. М. Поняття засобів кримінального процесуального доказування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 310. DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.32782/2524-0374/2023-5/77](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/77); Кікінчук В. В. Система засобів доказування в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2024. Вип. 86, ч. 5. С. 69. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.9>.

² Коваленко А. В. Криміналістичні засоби кримінального процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. № 4. Том 30. С. 297–298. DOI: [10.31359/1993-0909-2023-30-4-293](https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-30-4-293).

2016 р.): зб. ст. / редкол.: О. В. Капліна, В. І. Маринів, О. Г. Шило. Харків: Право, 2017. С. 115–123.

3. Гмирко В. П. Генеза теорії доказів вітчизняного кримінального процесу: методологічна рефлексія. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2015. № 2 (12). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15hvppmr.pdf>.

4. Гмирко В. П. Доказування у кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СТД–репрезентація. Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2010. 314 с.

5. Докази та доказування у кримінальному провадженні: навч. посібник / Р.І. Благута, Ю.В. Гуцуляк, О.М. Дуфенюк та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 272 с.

6. Кікінчук В.В. Система засобів доказування в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2024. Вип. 86, ч. 5. С. 66–71. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.9>.

7. Коваленко А. В. Криміналістичні засоби кримінального процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. № 4. Том 30. С. 293–303. DOI: 10.31359/1993-0909-2023-30-4-293.

8. Погорецький М. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання. *Право України*. 2014. № 10. С. 12–25.

9. Погорецький М. А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 63–79.

10. Стахівський С. М. Кримінально-процесуальні засоби доказування: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2005. 31 с.

11. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування: монографія. Київ, 2005. 272 с.

12. Теорія доказів: підручник для слухачів магістратури юридичних вишів / Антонов К. В., Сачко О. В., Тertiшник В. М., Уваров В. Г. / за заг. ред. проф. В.М. Тertiшника. Київ: Алерта, 2015. 294 с.

13. Тertiшник В. М., Слінько С. В. Теорія доказів. Харків : Б. в., 1998. 233 с.

14. Тетерятник Г. К. Уніфікація та диференціація процесуальної форми: синергетичний підхід. *Верховенство права*. 2017. № 1. С. 136–142.

Стаття надійшла до редакції 02.03.2025

Vasyl KIKINCHUK,

PhD in Law, Associate Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

GENESIS OF SCIENTIFIC THOUGHT REGARDING MEANS OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

It has been emphasized that it is impossible to imagine criminal

proceedings outside the process of proof and vice versa, because the indicated types of activity are interconnected. It has been emphasized that the criminal process is dynamic, undergoes changes taking into account the development of society, the legal system, etc., and therefore individual elements (institutions) of criminal procedural law evolve, which is reflected in scientific theories. It has been found that the formation and development of scientific thought about the essence, content and significance of means of proof in criminal proceedings was carried out under the influence of many factors and directly depend on the established approaches not only in the science of criminal procedure, but also in evidentiary law. It has been emphasized that the direct influence on the genesis of scientific thought about means of proof in criminal proceedings is exerted by the constant updating of criminal procedural legislation taking into account social needs, for example, against the background of the development of a democratic and legal state, the implementation of international legal standards in the domestic criminal process, the adaptation of the procedure for conducting criminal proceedings to the conditions of martial law, etc. It has been established that the genesis of scientific thought about means of proof in criminal proceedings is relevant to the formation and development of scientific approaches to the definition of the theory of evidence and criminal procedural proof. It has been stated that the formation of scientific thought about means of proof in criminal proceedings falls on the first half of the twentieth century, when means of proof were considered through the prism of the characteristics of the subject of the theory of evidence and the process of proof. It has been noted that the development of the scientific idea about means of proof in criminal proceedings correlates with the historical periods of the development of the criminal process in general and the doctrine of evidence and proof in criminal proceedings in particular. It has been established that with changes in scientific approaches to the definition of evidence in criminal proceedings, scientific positions on the interpretation of means of evidence have also changed: from recognizing evidence as the only means of proof to including it in the system of means of proof along with evidence of procedural actions, forensic means of collecting evidence, logical techniques, etc.

Key words: *evidence, criminal procedural evidence, means of evidence, criminal proceedings, criminal procedural legislation, scientific opinion, scientific positions, scientific approaches, concepts, theories, genesis, formation, development.*

Юрій Юрійович КОВАЛЬОВ,

кандидат юридичних наук

*(Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, м. Харків)***ЗМІСТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ КОНТРАБАНДОЮ**

Проведений аналіз теоретичних підходів, урахування особливостей кримінально протиправної діяльності дозволив обґрунтовано вказати, що зміст криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних із контрабандою, має обов'язково включати відомості про: 1) предмет контрабанди та його розміри (обсяги/кількість), що впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення; 2) спосіб учинення контрабанди (підготовки, безпосереднього вчинення та приховування); 3) особливості обстановки (зокрема, чи вчинено кримінальне правопорушення поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю); 4) особливості особи злочинця, учасників злочинних угруповань, залучених до вчинення контрабанди; 5) сліди кримінально-протиправної діяльності. Відомості саме про ці елементи стають належним підґрунтям для побудови усіх інших елементів криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із контрабандою. Вважаємо, що в подальшому слід звернути увагу на конкретні ознаки, що характеризують ці елементи.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, контрабанда, криміналістична характеристики, структура характеристики, механізм злочину, спосіб, обстановка.

Постановка проблеми. Контрабанда як кримінальне явище має глибоке історичне коріння, оскільки ще з моменту запровадження економічних і митних правил, окремі суб'єкти відшукували способи уникнення сплати митних зборів і контролю з боку державних органів. У сучасних умовах, коли питання протидії злочинності та розроблення науково обґрунтованих методик розслідування постійно розглядаються

вченими як на монографічному рівні, так і в окремих працях, багато аспектів криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із контрабандою, залишаються недостатньо розробленими. Частина досліджень натепер не узгоджується з чинною доктриною кримінального права, а деякі з них мають лише описовий характер, що вказує на необхідність більш глибокого аналізу, перегляду наукових підходів.

Одним із ключових інструментів розроблення криміналістичних рекомендацій для розслідування злочинів є їх криміналістична характеристика, котра є інформаційним підґрунтям для їх побудови. З огляду на останні законодавчі зміни, внесені Законом України від 09.12.2023 № 3513-IX, які стосувалися статей 201, 201-1, 201-3, 201-4 Кримінального кодексу (далі – КК) України та передбачають криміналізацію контрабанди окремих товарів, виникає необхідність їх комплексного дослідження. З урахуванням того, що науковці визнають значущість створення криміналістичних методик на підставі дотримання чітких методологічних підходів, важливо дослідити змістовні компоненти їх криміналістичних характеристик.

Мету статті визначено як з'ясування структури (змістовних елементів) криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних із контрабандою.

Виклад основного матеріалу. Криміналістична характеристика відіграє вагомую роль у формуванні як видових методик розслідування, так і групових методик. Її значущість зумовлена тим, що вона слугує інформаційною основою для побудови та подальшого дослідження структурних елементів методики, забезпечуючи ефективність кримінального провадження в разі їх використання у практичній діяльності щодо розслідування кримінальних правопорушень.

Більшість науковців вважає, що криміналістична характеристика – це систематизована інформаційна модель, яка узагальнює типові криміналістично значущі ознаки окремих видів і груп злочинів¹. Ці дані відіграють важливу роль у процесі їх виявлення та розслідування.

Вчені звертають увагу на те, що важливо під час визначення внутрішнього змісту криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень враховувати особливості механізму кримінально протиправної діяльності. Йдеться про відображення злочинної діяльності в навколишньому середовищі, включно з особливостями слідоутворення та характером залишених доказів. Аналіз цих аспектів дозволяє чітко враховувати, як саме було вчинене правопорушення, і що сприятиме його розслідуванню.

Доволі ґрунтовне узагальнення теоретичних підходів до осмислення сутності криміналістичної характеристики здійснив О. О. Шкута. Вчений зауважив, що з метою позначення криміналістичної характеристики

¹ Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді): підруч. Київ : Кондор, 2005. 588 с.

використовуються:

- «ідеальна модель типових зв'язків і джерел доказової інформації;
- імовірна модель події;
- інформаційна модель предмета пізнання у кримінальному судочинстві;
- інформаційна модель типових ознак певного виду (групи) кримінальних правопорушень;
- система даних (відомостей) про кримінальне правопорушення, що сприяють розслідуванню;
- система інформації про кримінальне правопорушення, що розслідується, яка має кримінально-правове і процесуальне значення;
- система опису криміналістично значущих ознак кримінальних правопорушень;
- система особливостей виду кримінальних правопорушень, що мають значення для розслідування;
- система узагальнених даних про найбільш поширені ознаки кримінальних правопорушень»¹. Ці елементи сприяють упорядкуванню інформації та забезпечують комплексний підхід до розслідування злочинів. Вважаємо, що така систематизація допомагає не лише краще розуміти особливості злочинної діяльності, а й прогнозувати можливі сценарії розвитку подій, що є важливим як для представників сторони обвинувачення під час розслідування, так і для суддів при прийнятті рішень.

На думку О. Н. Колесніченка та В. О. Коновалової, криміналістичні характеристики можна поділити на три групи:

1. Повні характеристики – містять розгорнуту інформацію про всі аспекти злочину.

2. Неповні характеристики – охоплюють лише окремі елементи кримінальної діяльності.

3. Загальні характеристики – описують лише загальні особливості певного виду злочину без деталізації². Цей підхід забезпечує гнучкість у використанні криміналістичних характеристик залежно від потреб конкретного розслідування. А. Ф. Волобуєв підтримує таку класифікацію, наголошуючи, що повні характеристики включають статистично обґрунтовані взаємозв'язки між елементами злочину, тоді як неповні лише вказують на їхню наявність, а загальні дають узагальнене уявлення про злочини певного типу³.

Таким чином, криміналістична характеристика є важливим

¹ Шкута О. О. Загальнотеоретичні аспекти криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2021. № 49. С. 132-135. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.49.28>.

² Колесніченко А. Н. Криминалистическая характеристика преступлений: учебное пособие / А. Н. Колесніченко, В. Е. Коновалова. Харьков : Юрид. институт, 1985. С. 20.

³ Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва : монографія. Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. С. 22–26.

аналітичним інструментом у процесі розслідування кримінальних правопорушень, оскільки вона дозволяє структурувати та систематизувати відомості про них, що значно підвищує ефективність роботи слідчих підрозділів.

Питання протидії та розслідування господарських кримінальних правопорушень, а також контрабанди, а також використання спеціальних знань вже були предметом наукових досліджень багатьох українських учених, серед яких А. Буга, І. Гора, Л. Капітанчук, О. Кофанова, Х. Колодрас, О. Кузнецова, Р. Малюга, А. Падалка, А. Полях, І. Рудницький, А. Свінцицький, В. Топчій, Я. Фурман, В. Шевчук та інші¹. Авторами також досліджувалися і зміст криміналістичної характеристики контрабанди.

Так, В. Шевчук визначив, що основними елементами криміналістичної характеристики контрабанди є: 1) предмет злочинного посягання; 2) спосіб скоєння та приховування злочину; 3) типові сліди контрабанди; 4) обстановка вчинення контрабанди; 5) особа злочинця².

Я. Фурман запропонував під криміналістичною характеристикою контрабанди культурних цінностей розуміти сукупність відомостей про ключові криміналістично значущі ознаки цього злочину, що відіграють важливу роль у його розслідуванні. Серед її елементів автором виокремлено предмет посягання, спосіб учинення злочину, сліди, особу контрабандиста. Найчастіше контрабанді культурних цінностей, як з'ясував вчений, підлягають: а) нумізматичні предмети; б) рукописні та друковані книги; в) художньо оформлені побутові прилади та інструменти (годинники, музичні інструменти); г) твори декоративно-прикладного мистецтва, зокрема ікони, культовий посуд, предмети побуту; д) унікальні вироби з дорогоцінних та інших металів (статуетки, посуд).

Спосіб вчинення контрабанди культурних цінностей – це узгоджена система дій злочинця (або групи осіб), спрямована на незаконне переміщення таких предметів через митний кордон України. Вона визначається як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами та включає підготовку, приховування й безпосереднє переміщення контрабандних цінностей. Це може відбуватися із приховуванням від митного контролю або поза його межами. Щодо місць, які підлягають установленню та є

¹ Див.: Тюленев С. А. Криміналістична класифікація злочинів і кримінальних проступків, пов'язаних із протиправними посяганнями на активи суб'єктів господарювання. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. Вип. 3 (106). С. 235–246. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.20> (дата звернення: 26.02.2025); Усатий В. О. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 4 (107). С. 220–230. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.4.20> (дата звернення: 26.02.2025).

² Шевчук В. Розділ VII «Розслідування злочинів, пов'язаних із виготовленням і збутом фальсифікованих алкогольних напоїв» // Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: монографія / Кол. авторів: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2006. С. 489–493. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/PRAVO/Shepitko_Rozslid_2006.pdf (дата звернення: 26.02.2025).

криміналістично значущими для встановлення інших елементів криміналістичної характеристики, то такими є:

- «при переміщенні поза місцем розташування митниці: а) місце затримання контрабандиста; б) розташування місця його затримання відносно лінії митного кордону; в) шлях і спосіб переміщення предметів контрабанди до місця затримання; г) місце перетинання митного кордону; д) місце відправлення і призначення предметів контрабанди, останній при переміщенні географічний пункт перед перетинанням митного кордону;

- при переміщенні поза часом здійснення митного оформлення: а) час і дата переміщення контрабанди культурних цінностей; б) місце – пункт митного пропуску, через який відбулося переміщення предметів контрабанди; в) віднесеність пункту пропуску до офіційно встановленого переліку пунктів пропуску митниць або визначеного за спеціальним дозволом митниці; г) офіційно встановлений час здійснення митного оформлення на пункті пропуску; д) час початку та закінчення митного оформлення в поточну добу переміщення предметів контрабанди;

- з незаконним звільненням від митного контролю: а) факт переміщення предметів із звільненням від митного контролю і підстави цього звільнення; б) наявність законних підстав звільнення від митного контролю; в) конкретна особа, яка звільнила від митного контролю, а також її конкретні дії»¹.

Криміналістична ознака предмета контрабанди культурних цінностей охоплює всі властивості об'єкта, що мають значення для розслідування такого злочину. Під культурними цінностями розуміють як окремі предмети, так і колекції, що мають історичну, наукову, художню чи культурну цінність. Вони можуть зберігатися у своєму первісному стані або бути фрагментами більш пізніх об'єктів. Від звичайних рухомих речей вони відрізняються специфічними характеристиками, що роблять їх унікальними та виокремлюють серед інших предметів. При цьому в криміналістичному вивченні особи контрабандиста вирішальне значення мають такі напрями: «а) знання і врахування митниками особистих характеристик поведінки контрабандистів, що сприяє виявленню контрабандних культурних цінностей при здійсненні митного контролю; б) отримання інформації про особу невідомого злочинця, зокрема, коли на місці злочину виявляють предмет контрабанди, сліди злочинця; при переміщенні предметів шляхом передачі (одержання) їх у тайниках; в) збирання і перевірка відомостей про вже відому слідству підозрювану особу з метою вичерпної її криміналістичної оцінки»².

Р. Малюга здійснив комплексний аналіз проблем доказування контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, а також фальсифікованих лікарських засобів у межах

¹ Фурман Я. В. Основи методики розслідування контрабанди культурних цінностей: дис. ... юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. С. 61. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0410U001200> (дата звернення: 28.02.2025).

² Там само. С. 62.

досудового розслідування.

У 2020 році А. Буга представила на захист дослідження, присвячене проблематиці розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів, у тому числі їх контрабанди. У дисертації вперше приведено криміналістичну характеристику злочинів, пов'язаних із незаконним обігом лікарських засобів. На підставі аналізу судової практики вченою виокремлено основні способи підготовки таких злочинів, що охоплюють виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту та безпосередній збут отруйних, сильнодіючих і фальсифікованих лікарських засобів. Контрабанда фальсифікованих лікарських засобів, як визначила авторка, є складним організованим злочином, що потребує ретельної підготовки та включає в себе:

1. Налагодження контактів між учасниками злочинної схеми:
 - установлення зв'язків з продавцями фальсифікованих препаратів;
 - організація мережі постачання через довірених осіб.
2. Вивчення й оцінка можливостей нелегального переміщення товару:
 - аналіз маршрутів, що дозволяють уникнути митного контролю;
 - пошук способів приховування вантажу від митного догляду.
3. Аналіз митного законодавства та процедур контролю:
 - вивчення особливостей митного та прикордонного контролю;
 - пошук юридичних лазівок для зменшення ризику викриття.
4. Підготовка транспортних засобів:
 - створення спеціальних схованок у транспортних засобах;
 - перевірка ефективності прихованих відсіків для контрабанди.
5. Корупційні зв'язки:
 - налагодження контактів із працівниками митниці та прикордонної служби;
 - використання неправомірної вигоди для сприяння безперешкодному переміщенню вантажів¹. Ці способи підготовки свідчать про високий рівень організації злочинної діяльності, що вимагає застосування комплексних методів протидії, включаючи міжнародне співробітництво та посилений контроль митних процедур². Отже, спосіб учинення контрабанди переважно є повноструктурним і включає в себе підготовку, безпосереднє її вчинення та приховування.

Висновки. Проведений аналіз теоретичних підходів, урахування особливостей кримінально протиправної діяльності дозволяє обґрунтовано вказувати, що зміст криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних із контрабандою, має обов'язково включати відомості про: 1) предмет контрабанди та його розміри (обсяги/кількість),

¹ Буга А. Ю. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Одеса, 2020. 258 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0822U100024> (дата звернення: 11.02.2025).

² Там само.

що впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення; 2) спосіб учинення контрабанди (підготовки, безпосереднього вчинення та приховування); 3) особливості обстановки (зокрема, чи вчинено кримінальне правопорушення поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю); 4) особливості особи злочинця, учасників злочинних угруповань, залучених до вчинення контрабанди; 5) сліди кримінально-протиправної діяльності. Відомості саме про ці елементи стануть належним підґрунтям для побудови елементів усіх інших криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із контрабандою. Вважаємо, що в подальшому слід звернути увагу конкретним ознакам, що характеризують ці елементи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Буга А. Ю. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Одеса, 2020. 258 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0822U100024> (дата звернення: 11.02.2025).
2. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва : монографія. Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 194 с.
3. Колесниченко А. Н. Криминалистическая характеристика преступлений: учебное пособие / А. Н. Колесниченко, В. Е. Коновалова. Харьков : Юрид. институт, 1985. 93 с.
4. Малюга Р. В. Кримінальне процесуальне доказування контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів у досудовому розслідуванні: дис. ... юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2015. 273 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0415U005439> (дата звернення: 28.02.2025).
5. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді): підруч. Київ: Кондор, 2005. 588 с.
6. Тюленев С. А. Криміналістична класифікація злочинів і кримінальних проступків, пов'язаних із протиправними посяганнями на активи суб'єктів господарювання. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. Вип. 3 (106). С. 235–246. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.20> (дата звернення: 26.02.2025).
7. Усатий В. О. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 4 (107). С. 220–230. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.4.20> (дата звернення: 26.02.2025).
8. Фурман Я. В. Основи методики розслідування контрабанди культурних цінностей : дис. ... юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. С. 62. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0410U001200> (дата звернення: 28.02.2025).

9. Шевчук В. Розділ VII «Розслідування злочинів, пов'язаних із виготовленням і збутом фальсифікованих алкогольних напоїв» // Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: монографія / Кол. авторів: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2006. С. 481-537. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/PRAVO/Shepitko_Rozslid_2006.pdf (дата звернення: 26.02.2025).

10. Шкута О. О. Загальнотеоретичні аспекти криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2021. № 49. С. 132-135. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.49.28>.

Стаття надійшла до редакції 06.03.2025

Yurii Yu. KOVALIOV,

PhD in Law

(National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute» Ministry of Justice of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

CONTENT OF THE CRIMINAL CHARACTERISTICS OF CRIMINAL OFFENCES RELATED TO SMUGGLING

The analysis of theoretical approaches, taking into account the features of criminal illegal activity, allowed us to reasonably indicate that the content of the forensic characteristics of criminal offenses related to smuggling must necessarily include information about: 1) the subject of smuggling and its size (volume/quantity), which affects the qualification of the criminal offense; 2) the method of committing smuggling (preparation, direct commission and concealment); 3) the specifics of the situation (in particular, whether the criminal offense was committed outside customs control or with concealment from customs control); 4) the characteristics of the individual criminal, members of criminal groups involved in committing smuggling; 5) traces of criminal illegal activity. Information about these elements becomes a proper basis for building all other elements of the forensic methodology for investigating criminal offenses related to smuggling. We believe that in the future, attention should be paid to specific features that characterize these elements.

Key words: *criminal offense, smuggling, forensic characteristics, structure of characteristics, mechanism of crime, method, situation.*

Микола Миколайович КОЛОМОЙЦЕВ,
кандидат юридичних наук
(Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України, м. Харків)

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ОСОБИ НА БЕЗОПЛАТНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ

У статті обґрунтовано, що право на правничу допомогу є невід'ємною частиною права на справедливий суд і важливим аспектом доступу до правосуддя. Воно відіграє важливу роль у забезпеченні справедливості й ефективності правничої системи, яка базується на принципі верховенства права, а також сприяє формуванню суспільної довіри до судочинства. Відповідно до Конституції України, кожна людина має гарантовану державою можливість безперешкодно отримувати юридичну допомогу в необхідних обсягах і формах (первинну або вторинну). Це право включає також безоплатну правничу допомогу для осіб, які не мають фінансової можливості скористатися послугами адвокатів на платній основі. Визначено, що до основних проблем функціонування інституту БПД належать такі: 1) обмежений доступ до послуг у віддалених регіонах; 2) недостатня поінформованість населення, через низький рівень правничої культури; 3) перевантаженість адвокатів; 4) недостатнє фінансування; 5) недостатня координація між державними органами. Таким чином, попри те, що сучасні виклики та розвиток цифрових технологій сприяють розширенню можливостей отримання первинної правової допомоги дистанційно, важливо забезпечити належне техніко-криміналістичне забезпечення у всіх центрах, органах та установах, створити умови для безперебійної роботи технічного обладнання та цифрових технологій тощо. Наголошено, що повоєнна відбудова ще актуалізує ці питання, а тому важливо продовжувати їх вивчення.

Ключові слова: правнича допомога, право людини на захист, представництво, захист, центр надання безоплатної правничої допомоги.

Постановка проблеми. Право на отримання професійної правничої

допомоги належить до базових конституційних гарантій кожної людини (незалежно від громадянства, віку, соціального статусу тощо) та надає їй можливість отримати юридичні послуги з метою захисту своїх прав, свобод і законних інтересів. Це право характеризується вагомою соціальною значимістю, адже його базовою функцією у суспільстві є превентивна, котра передбачає можливість правомірною здійснення особою своїх прав і свобод, а й не допускає незаконні обмеження прав і свобод людини і громадянина з боку представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб¹.

Приведення системи положень чинного національного законодавства до системи права країн-членів Європейського Союзу зумовило потребу реального забезпечення можливості реалізації права кожного на отримання правничої допомоги, з тим, що така позиція не була просто декларативно проголошеною.

Українські вчені-процесуалісти, серед яких Є. Ф. Шкребець², В. А. Гвоздій³, В. В. Заборовський зі співавторами⁴, Є. В. Бережна⁵, Ю. О. Загуменна, Є. М. Наджафлі⁶ та інші, уже неодноразово зверталися до аналізу й наукового розроблення проблематики нормативно-правового забезпечення діяльності адвоката. Окремі види адвокатської діяльності, такі як: представництво, захист, також були предметом самостійних досліджень⁷. Водночас недостатнім є розроблення проблематики реалізації права особи на доступ до правничої допомоги в межах механізму безоплатної правничої допомоги, проблемах, що виникають під час його реалізації.

Мету статті визначено як з'ясування теоретико-правових засад реалізації права особи на безоплатну правничу допомогу та визначення актуальних проблем, що негативно позначаються на їх реалізації.

Виклад основного матеріалу. Право на отримання правничої допомоги є фундаментальним міжнародним стандартом у сфері захисту

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/4310-pravo-na-pravovu-dopomogu>.

² Шкребець Є. Ф. Адвокатура України: адміністративно-правове забезпечення діяльності на сучасному етапі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2016. 220 с.

³ Гвоздій В. А. Адміністративно-правовий статус органів адвокатського самоврядування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2020. 301 с.

⁴ Заборовський В. В., Бисага Ю. М., Булеца С. Б. Правовий статус адвоката: проблеми теорії та практики: монографія. Видавничий дім «Гельветика». Ужгород, 2019. 650 с.

⁵ Бережна Є. В. Правовий статус адвоката як учасника адміністративного процесу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2021. 23 с.

⁶ Загуменна Ю. О., Наджафлі Е. М. Принципи адвокатської діяльності в Україні: адміністративно-правовий аспект: монографія ТОВ «Планета-Прінт». Харків, 2020. 276 с.

⁷ Балацька О. Р. Участь захисника в реалізації засади забезпечення права на захист: правові та організаційні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09, Київ, 2018. 20 с.; Винокуров О. В. Захист прав підозрюваного при затриманні та застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 170 с.; Волошанівська Т. В. Засада забезпечення права на захист у кримінальному провадженні в контексті європейських стандартів справедливого судового розгляду: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2019. 252 с.; Маланчук П. М. Функція захисту в кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2008. 19 с.

прав людини. Відповідно до положень статті 14 (3)(d) Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, кожен, кого притягають до кримінальної відповідальності, має гарантоване право на захист. Це означає можливість представляти свої інтереси особисто або за допомогою обраного адвоката. Якщо ж людина не має можливості самостійно найняти захисника, їй має бути надана безкоштовна правнича допомога, якщо цього вимагають інтереси правосуддя.

Право на безоплатну правничу допомогу, відповідно до Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» – це гарантована Конституцією України можливість громадянина України, іноземця, особи без громадянства, у тому числі біженця чи особи, яка потребує додаткового захисту, отримати в повному обсязі безоплатну первинну правничу допомогу, а також можливість певної категорії осіб отримати безоплатну вторинну правничу допомогу у випадках, передбачених цим Законом¹. Хоча міжнародне право встановлює ці загальні принципи, європейські правові норми та судова практика деталізують їх значно більше. Зокрема, існують два головні критерії, які визначають право на безоплатного адвоката:

1. Перевірка необхідності надання правничої допомоги – коли вона є ключовою для справедливого судочинства.
2. Перевірка фінансового стану – коли людина не має коштів для оплати таких послуг.

Останнім часом особливий акцент робиться на тому, що доступ до адвоката не тільки забезпечує дотримання прав підозрюваних, а й є ефективним механізмом запобігання катуванням і нелюдському поводженню. Це засвідчують і проведені аналіз емпіричних даних, і дані наукових досліджень, тому обґрунтованою є теза, що присутність адвоката значно зменшує ризик порушень прав людини під час досудового слідства та судового процесу.

Міжнародні інституції також доволі давно приділяють захисту прав вразливих груп населення, зокрема дітей, які вступають у конфлікт із законом. У 2012 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила принципи та рекомендації щодо забезпечення правничої допомоги в кримінальному судочинстві. Було наголошено, що такі заходи мають враховувати особливості різних національних правових систем та повинні бути спрямованими на забезпечення ефективного доступу до правосуддя.

Правнича допомога є важливим гарантом забезпечення ефективності правосуддя. Вона допомагає зменшити кількість незаконних затримань, арештів, унеможливить переповненість в'язниць, запобігатиме судовим помилкам і повторним правопорушенням. У контексті надання правничої допомоги важливо наголосити, що отримувачами таких послуг можуть бути не тільки особи, причетні до вчинення кримінальних правопорушень, але і потерпілі, і свідки, а також сприяє юридичній обізнаності громадян і

¹ Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17> (дата звернення: 18.02.2025).

підтримує альтернативні методи розв'язання конфліктів.

У міжнародних принципах правничої допомоги наголошується на необхідності незалежності адвокатської діяльності. Хоча саме держава відповідає за організацію таких послуг, адвокат діє незалежно та керується професійними стандартами. Своєю чергою держава зобов'язана гарантувати доступ до правничої допомоги на всіх етапах залучення до кримінального провадження. Від моменту затримання особа повинна бути поінформована про свої права, включно з правом на адвоката та наслідками відмови від нього. Інформація про можливість отримання безоплатної правової допомоги має бути загальнодоступною для громадян. Крім цього, країни повинні забезпечувати високий рівень підготовки юристів, які надають правничу допомогу. Це включає знання прав жінок, дітей та інших соціально вразливих категорій. У цьому процесі можуть брати участь адвокатські об'єднання, правозахисні організації, заклади вищої освіти й інші інституції, включно з державно-приватним партнерством.

Таким чином, безоплатна правнича допомога (далі – БПД) є важливим елементом захисту прав людини, особливо для соціально вразливих верств населення. Такими, зокрема, є:

1. Малозабезпечені громадяни – особи, чий дохід не перевищує двох прожиткових мінімумів, а також люди з інвалідністю, які отримують соціальну допомогу або пенсію.

2. Діти – без будь-яких обмежень щодо видів правничих послуг.

3. Особи, затримані або під арештом – ті, до кого застосовано адміністративне затримання чи арешт, або особи, які вважаються затриманими за Кримінальним процесуальним кодексом.

4. Особи, взяті під варту або засуджені – ті, хто утримується під вартою, а також засуджені до позбавлення волі чи довічного ув'язнення.

5. Особи, які є фігурантами кримінальних проваджень – підозрювані, обвинувачені, особи, щодо яких здійснюється окрема процесуальна дія за участю захисника.

6. Біженці, особи без громадянства та іноземці – ті, хто звернувся за статусом біженця, перебуває під загрозою примусового видворення або не має документів, що посвідчують особу.

7. Внутрішньо переміщені особи (ВПО) – ті, хто має статус ВПО або проживає в районах бойових дій, тимчасово окупованих територіях.

8. Ветерани війни та члени їхніх сімей – у тому числі родичі загиблих Захисників та Захисниць України.

9. Особи, які постраждали від злочинів або порушень прав людини – постраждалі від домашнього насильства, торгівлі людьми, катувань, сексуальних злочинів тощо.

10. Особи, які потребують судового захисту – ті, щодо яких розглядаються справи про обмеження дієздатності, надання психіатричної допомоги в примусовому порядку або примусову госпіталізацію.

11. Викривачі корупції та особи, які повідомили про активи, на які поширюються санкції.

12. Особи, позбавлені свободи внаслідок збройної агресії проти України – ті, хто був незаконно ув'язнений, а також їхні родини.

13. Громадяни України, які звертаються за компенсацією збитків від війни – зокрема, щодо встановлення юридичних фактів, необхідних для отримання компенсації за пошкоджене або знищене майно (ч. 1 ст. 14 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу»).

Ідея інституту БПД полягає в забезпеченні доступу до юристів і адвокатів тим, хто не має фінансової можливості оплатити правничі послуги. Однак, попри витрати значних ресурсів державою у напрямі забезпечення прогресу в розвитку цієї системи, її реалізація супроводжується низкою проблем, що знижують ефективність механізму БПД. До основних проблем функціонування інституту БПД належать такі:

1. Обмежений доступ до послуг у віддалених регіонах.

Однією з найважливіших проблем є географічна недоступність центрів БПД, особливо в сільській місцевості, малонаселених районах, бойові дії, тимчасову окупацію окремих територій. Недостатність адвокатів, готових працювати в умовах ризику особистої безпеки, значно ускладнює доступ до правничої допомоги. Це призводить до того, що люди, які найбільше потребують захисту своїх прав, залишаються без належної юридичної підтримки.

2. Недостатня поінформованість населення, через низький рівень правничої культури. Доволі велика кількість осіб не обізнана про своє право на безоплатну правничу допомогу. Відсутність ефективних інформаційних кампаній призводить до того, що люди не звертаються за допомогою навіть у критичних ситуаціях.

3. Перевантаженість адвокатів: велика кількість справ на одного адвоката, обмеженість ресурси для участі в них знижує якість надання правничих послуг. Юристи, які працюють у системі БПД, часто не мають достатньо часу на ретельний розгляд кожної справи, що може негативно позначитися на результатах правничого захисту.

4. Недостатнє фінансування. Одна з ключових проблем системи БПД – низький рівень фінансування з боку держави. Це призводить до несвоєчасної оплати послуг адвокатів, зменшення кількості правничих послуг і втрати кваліфікованих спеціалістів.

5. Недостатня координація між державними органами. Відсутність ефективної взаємодії між органами БПД, судовою системою та правоохоронними органами створює додаткові труднощі. Бюрократичні процедури затягують процес надання правничої допомоги, що може негативно вплинути на вирішення справи.

Сучасні виклики та розвиток цифрових технологій також сприяють розширенню можливостей отримання первинної правової допомоги дистанційно. Для цього існує низка онлайн-сервісів, які довели свою ефективність. Погоджуємося, що хоча дистанційні форми отримання первинної правової допомоги є зручними, вони можуть займати більше

часу, ніж особисте звернення¹.

Таким чином, система безоплатної правничої допомоги відіграє важливу роль у забезпеченні рівного доступу громадян до правосуддя. Проте її ефективність обмежується низкою проблем: відсутністю достатнього фінансування, недостатньою кількістю адвокатів, слабкою поінформованістю населення та бюрократичними перепонами. Для покращення ситуації необхідно збільшити державну підтримку, забезпечити справедливую оплату праці адвокатів, покращити координацію між органами влади та активізувати інформаційні кампанії серед населення. Лише комплексний підхід дозволить зробити безоплатну правничу допомогу доступною та ефективною, у тому числі в умовах повоєнної відбудови.

Висновки. Право на правничу допомогу є невід’ємною частиною права на справедливий суд і важливим аспектом доступу до правосуддя. Воно відіграє важливу роль у забезпеченні справедливості й ефективності правничої системи, яка базується на принципі верховенства права, а також сприяє формуванню суспільної довіри до судочинства. Відповідно до Конституції України, кожна людина має гарантовану державою можливість безперешкодно отримувати юридичну допомогу в необхідних обсягах і формах (первинну або вторинну). Це право включає також безоплатну правничу допомогу для осіб, які не мають фінансової можливості скористатися послугами адвокатів на платній основі. Вважаємо, що до основних проблем функціонування інституту БПД належать такі: 1) обмежений доступ до послуг у віддалених регіонах; 2) недостатня поінформованість населення, через низький рівень правничої культури; 3) перевантаженість адвокатів; 4) недостатнє фінансування; 5) недостатня координація між державними органами. Таким чином, попри те, що сучасні виклики та розвиток цифрових технологій сприяють розширенню можливостей отримання первинної правової допомоги дистанційно, важливо забезпечити належне техніко-криміналістичне забезпечення у всіх центрах, органах та установах, створити умови для безперебійної роботи технічного обладнання та цифрових технологій тощо. Повоєнна відбудова ще актуалізує ці питання, а тому важливо продовжувати їх вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балацька О. Р. Участь захисника в реалізації засади забезпечення права на захист: правові та організаційні аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09, Київ. 2018. 20 с.
2. Бережна Є. В. Правовий статус адвоката як учасника адміністративного процесу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2021. 23 с.

¹ Карий В. В. Теорія та практика функціонування системи безоплатної правової допомоги: адміністративно-правові аспекти : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Тернопіль, 2022. С. 120–122.

3. Винокуров О. В. Захист прав підозрюваного при затриманні та застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 170 с.
4. Волошанівська Т. В. Засада забезпечення права на захист у кримінальному провадженні в контексті європейських стандартів справедливого судового розгляду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2019. 252 с.
5. Гвоздій В. А. Адміністративно-правовий статус органів адвокатського самоврядування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2020. 301 с.
6. Заборовський В. В., Бисага Ю. М., Булеца С. Б. Правовий статус адвоката: проблеми теорії та практики: монографія. Видавничий дім «Гельветика». Ужгород, 2019. 650 с.
7. Загуменна Ю. О., Наджафлі Е. М. Принципи адвокатської діяльності в Україні: адміністративно-правовий аспект : монографія ТОВ «Планета-Прінт». Харків, 2020. 276 с.
8. Карий В. В. Теорія та практика функціонування системи безоплатної правової допомоги: адміністративно-правові аспекти : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Тернопіль, 2022. 216 с.
9. Маланчук П. М. Функція захисту в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 19 с.
10. Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17> (дата звернення: 18.02.2025).
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/4310-pravo-na-pravovu-dopomogu> (дата звернення: 18.02.2025).
12. Шкребець Є. Ф. Адвокатура України: адміністративно-правове забезпечення діяльності на сучасному етапі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2016. 220 с.

Стаття надійшла до редакції 26.03.2025

Mykola M. KOLOMOITSEV,

PhD in Law

(National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute» Ministry of Justice of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

THEORETICAL AND LEGAL PRINCIPLES OF IMPLEMENTING THE RIGHT OF A PERSON TO FREE LEGAL AID

The article substantiates that the right to legal aid is an integral part of the right to a fair trial and an important aspect of access to justice. It plays an

important role in ensuring the fairness and effectiveness of the legal system, which is based on the principle of the rule of law, and also contributes to the formation of public trust in the judiciary. According to the Constitution of Ukraine, every person has the state-guaranteed opportunity to freely receive legal aid in the necessary volumes and forms (primary or secondary). This right also includes free legal aid for persons who do not have the financial opportunity to use the services of lawyers on a paid basis. It is determined that the main problems of the functioning of the BPD institute include the following: 1) limited access to services in remote regions; 2) insufficient awareness of the population due to the low level of legal culture; 3) overload of lawyers; 4) insufficient funding; 5) insufficient coordination between state bodies. Thus, despite the fact that modern challenges and the development of digital technologies contribute to expanding the possibilities of receiving primary legal aid remotely, it is important to ensure proper technical and forensic support in all centers, bodies and institutions, to create conditions for the uninterrupted operation of technical equipment and digital technologies, etc. It is emphasized that post-war reconstruction still makes these issues relevant, and therefore it is important to continue studying them.

Key words: *legal aid, human right to protection, representation, protection, center for providing free legal aid.*

Іван Васильович КРИЩАК,
кандидат юридичних наук, доцент
*(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)*

Олександр Олександрович АВДЕЄВ,
кандидат юридичних наук, доцент
*(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)*

Богдан Павлович ЛУКІН,
кандидат юридичних наук
*(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)*

МІЖДИСЦИПЛІНАРНА ПАРАДИГМА У ЗДІЙСНЕННІ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА АКАДЕМІЧНОМУ ВИКЛАДАННІ КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧОГО ПРАВА: ДУХОВНО-ЦІНІСНИЙ ВИМІР

Стаття присвячена проблемам розробки окремих методологічних засад наукових досліджень у галузі кримінально-виконавчого права. Нами проаналізовано понад 50 наукових фахових статей, а також окремі інформаційні ресурси, з тим, щоб вибудувати та вгледіти основну ідею галузево-правової еволюції. Пропонується звернути увагу науковців на такі

дослідників на кримінально-виконавчу політику та державно-церковні відносини у кримінально-виконавчій сфері, що потребують свого детального розроблення у рамках окремого наукового дослідження, монографій чи дисертаційних робіт. Дослідницької уваги заслуговує нормативно-правова складова, що визначена у Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року.

Наголошено, що викладання дисциплін кримінально-правового блоку зокрема кримінології, немислиме без кримінально-виконавчого права. Найвищим інститутом соціальної справедливості у цивілізованому суспільстві є суд, який виносить рішення у кримінальному провадженні. Часто, в результаті його виконання вирішується доля людини. Через озлобленість, людина може остаточно вирішити піти злочинним шляхом чи навпаки – звернути назад, щоб підвести свою поведінку під рамки правослухняності. Завжди з допомогою кримінально-виконавчого права можна суттєво підсилити викладання дисциплін кримінально-правового блоку та й юриспруденції загалом. Вдасться зацікавити аудиторію трагічними долями людей, їхнім понівеченням та зламаним життям або кардинальною переміною на краще. Функціонування банд у світі, а також того, чим і як живе злочинний світ в історичній ретроспективі, ствердність у злі, активна діяльність «зłodіїв у законі» є надзвичайно цікавими та важливими для вивчення, що може дати стимул справжньої профілактики та боротьби зі злочинністю, особливо молодому/азартному/ентузіастичному поколінню юристів та правоохоронців, щоб суспільство було здоровим, почувало себе у безпеці та комфорті.

Ключові слова: кримінально-виконавче право, злочинність, особистість злочинця, виконання покарань, відбування покарань, міждисциплінарність, духовно-ціннісний вимір, пенітенціарна політика, державно-церковні відносини, війна, протидія злочинності, парадигма, доктрина.

Постановка проблеми. Проблема злочинності постійно привертає до себе особливу увагу вчених і практиків, тому одним із найважливіших завдань вітчизняної юридичної науки є розроблення правових заходів і створення юридичного поля, що визначало б якість та ефективність протидії злочинності. У зв'язку з цим заходи виховного характеру, застосовувані до злочинців, які вчинили суспільно небезпечне діяння в сучасних умовах є однією з необхідних ланок системи протидії злочинності загалом¹. Як і більшість правоохоронних органів, Державна кримінально-виконавча служба України відноситься до суб'єктів протидії злочинності. Протидія злочинності – це безперервний процес, що реалізується за допомогою діяльності окремих суб'єктів. Сьогодні на законодавчому та підзаконному рівнях передбачено комплекс таких суб'єктів. Зрозуміло, що

¹ Гумін О. М., Коваль М. М. Заходи виховного впливу у кримінально-виконавчому праві України. *Соціологія права*. 2020. Вип. 3. С. 17.

ефективна протидія злочинності можлива лише в результаті їхньої взаємодії. У іншому ж випадку дані суб'єкти не лише не зможуть досягти поставленої мети, але і будуть заважати один одному¹.

Україна проголосила себе правовою та соціальною державою, політика якої спрямована на створення умов, що забезпечують гідне життя та вільний розвиток людини. Політика держави істотно впливає на формування та розвиток суспільних відносин, правової системи, різних галузей законодавства, суспільної свідомості. Своєю чергою, ефективність реалізації кримінально-виконавчої політики обумовлена соціально-економічними, політичними, ідеологічними та іншими чинниками, які впливають на вироблення основних напрямів діяльності держави та її спеціальних органів у сфері виконання кримінальних покарань. Наразі в Україні відбувається реформування кримінально-виконавчої системи, одним з найважливіших напрямів розвитку якої є курс на лібералізацію, пошуки покарань альтернативних позбавленню волі тощо². У рамках реалізації Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року, одним з найбільш значущих для кримінально-виконавчої системи завдань у 2024 р. постає запровадження нових видів покарань, зокрема пробаційного нагляду, передбаченого Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань»³. Обґрунтовуючи виникнення пробації, американський вчений Ральф Інґленд визнав, що зазначений інститут «...почав своє існування не внаслідок бажання застосувати до злочинця методи, засновані на наукових знаннях про поведінку людини, а лише як прагнення захистити менш небезпечних злочинців або осіб, які вперше вчинили злочини, від згубного впливу в'язниці»⁴.

Все сказане вимагає нових/неординарних підходів у здійсненні наукових досліджень заради того, щоб за допомогою аналізу великої кількості наукових праць, навіть якщо наші написані наукові статті будуть дещо недосконалими, неодмінно виходити на якість наукових досліджень у формуванні пенітенціарної доктрини, що згодом може стати хорошим підґрунтям для законодавчих ініціатив та конструктивних дієвих механізмів, що здатні принести добрі плоди у наближенні до поставлених цілей.

Саме міждисциплінарна платформа для здійснення наукових досліджень може стати тим стимулом і містком, коли серед великого масиву інформації вдасться вихолощувати/просіювати найбільш основне, щоразу

¹ Спільник С. І. Взаємодія пенітенціарної та освітньої систем в контексті профілактики злочинності. *Держава та регіони. Серія : Право*. 2021. № 3. С. 126.

² Ільїна О. В. Пробаційний напрямок кримінально-виконавчої політики у запобіганні злочинності в Україні. *Соціологія права*. 2022. Вип. 3-4. С. 35–

³ Пономарьов О. Особливості відображення міжнародних стандартів щодо поводження із ув'язненими в сучасній кримінально-виконавчій політиці України. *Юридичний вісник*. 2024. № 2. С. 105.

⁴ England R. What is Responsible for Satisfactory Probation and Post-Probation Outcome. *Journal of Criminal Law and Criminology*. 1957. Vol. 47. № 6. P. 675.

згуртовуючи/об'єднуючи його у нові систематизаційні рівні наукових здійснень. Ми ніколи не знаємо, які ідеї та дослідження, сила слова зачеплять за живе. Тому розпочинаючи із начитування багатьох наукових праць, неодмінно вийдемо на той матеріал і ту стежку у науці, що приносить найбільший ентузіазм та задоволення і неодмінну користь для інших. Виходячи на «чисту воду» ми, тим самим, формуємо хороше дослідницьке поле для того, щоб світ побачили нові монографії, дисертаційні роботи, тобто більш об'ємні праці, аніж фахова наукова стаття.

Кожен у науковому матеріалі, бачитиме свій аспект тієї чи іншої проблеми. Так у поле нашого зору здебільшого потрапляють духовно-ціннісні аспекти людської/суспільної діяльності. У процесі загального начитування матеріалу спостерігається, що питання про роль Церкви Христової, займає особливе значення та роль в установах виконання покарань та потребує окремого наукового дослідження з сучасних наукових позицій. Нами проаналізована лівова частка наукових фахових статей присвячених всьому, що стосується пенітенціарної та кримінально-виконавчої сфери. В результаті зародилася ідея вибудовування наукової статті у такій послідовності з акцентами на двох великих прерогативах: кримінально-виконавчій/пенітенціарній політиці та всьому духовно-ціннісному, особливо що стосується державно-церковних відносин у кримінально-виконавчій сфері.

Серед наукових статей духовно-ціннісного напрямку, слід виокремити наукові праці наступних авторів: Г. Білавич «Організаційно-педагогічні засади морально-християнського виховання у пенітенціарних закладах»¹, В. В. Проскура «Роль церкви у ресоціалізації засуджених до позбавлення волі»², С. І. Спільник «Напрямки взаємодії державної кримінально-виконавчої служби зі ЗМІ та релігійними організаціями в питанні протидії злочинності»³. Можливо ці наукові напрацювання зацікавлять дослідників, які хочуть детально досліджувати дану галузь. Сфера державно-церковних відносин є надзвичайно місткою, що потребує окремих наукових пошуків всього, що стосується ціннісного, церковного, християнського, духовного.

Зараз у Національній бібліотечі України імені В. І. Вернадського нараховується понад 500 наукових статей присвячених політиці у сфері всього кримінально-правового, пенітенціарного. Школа політики у сфері боротьби зі злочинністю активно розвивається з боку представників Івано-Франківської школи кримінального права і кримінології. Неабияка заслуга у розвитку цього напрямку належить професору, академіку П. Л. Фрісу та його учням І. В. Козичу та І. Б. Медицькому. Кафедру політики у сфері боротьби зі злочинністю та кримінального права сьогодні очолює доктор юридичних наук, професор І. В. Козич. Вважаємо, що харківським юристам слід особливо

¹ Білавич Г. Організаційно-педагогічні засади морально-християнського виховання у пенітенціарних закладах. *Молодь і ринок*. 2023. № 9. С. 42–47.

² Проскура В. В. Роль церкви у ресоціалізації засуджених до позбавлення волі. *Український соціум*. 2015. № 2. С. 17–25.

³ Спільник С. І. Напрямки взаємодії державної кримінально-виконавчої служби зі ЗМІ та релігійними організаціями в питанні протидії злочинності. *Правові новели*. 2021. № 14. С. 124–129.

попрацювати, дещо перебрати естафету у сфері політики всього кримінально-правового та кримінально-виконавчого.

Маючи відповідний досвід у начитуванні наукових джерел можна сказати, яка стаття чого варта, залежно від цілей, які перед собою ставимо. Одним із таких пріоритетів є викладання курсу кримінально-виконавчого права (КВП) на найвищому/найкращому рівні, коли завжди вдасться утримати аудиторію за допомогою найцікавішого матеріалу. Тому нами відбиралися ті абзаци, які могли б особливо зацікавити аудиторію, які є простими та доступними для прочитання та розуміння.

Крім усього сказаного, слід висловити слова вдячності за підтримку у наукових починаннях та конструктивні ідеї й доповнення Є. Ю. Барашу, О. М. Литвинову, Ю. В. Орлову. Також, перелічимо вчених, які особливо зацікавили своїми міркуваннями. Це зокрема: О. М. Гумін, М. М. Коваль, С. І. Спільник, О. В. Ільїна, О. Пономарьов, Г. Білавич, В. В. Проскура, Д. Ягунов, П. Федоров, К. Юдова-Романова, І. Борко, О. Матузко, С. А. Шалгунова, А. Ф. Зелінський, І. М. Даньшин, В. В. Голіна, В. Артюхова, Р. І. Петренко, І. С. Яковець, С. Харченко, О. Караман, Н. Краснова, Д. В. Колодчин, Р. Ю. Завітневич, О. Балдинюк, Р. А. Калюжний, В. К. Шкарупа, Г. Г. Горобець, Є. Ю. Бараш, Д. О. Пилипенко, І. Г. Богатирьов, Ю. М. Петровська, В. Ф. Пузирний, С. В. Зливко, В. С. Калашник, Є. Л. Стрельцов, О. В. Савченко, І. І. Кузь, В. Д. Титов, С. Здіорук, В. Токман, І. Р. Серажим та ін.

Метою статті є необхідність розвитку міждисциплінарного напряму у кримінально-виконавчій сфері, що виливається у необхідності більш детального дослідження таких трьох важливих напрямів як: - кримінально-виконавча/пенітенціарна політика, державно-церковні відносини у кримінально-виконавчій сфері та необхідності детального аналізу й розроблення нормативно-правової складової у рамках реалізації Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року. Також, у рамках реалізації вказаних цілей нами поставлені такі завдання:

- дослідження духовно-ціннісного виміру та його важливості в умовах нинішнього дня російсько-української війни;
- скільки людей у всьому світі перебуває зараз у в'язницях?;
- чому розуміння особи злочинця з кримінологічних позицій немислиме без кримінально-виконавчої сфери;
- навчаючи виховуй, а виховуючи навчай/труд і молитва – два крила, що ведуть до справжнього виправлення та перевиховання засудженого;
- актуалізація положень Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод щодо заборони катувань та свободи совісті, які особливо важливі в умовах нинішньої російсько-української війни;
- необхідність реформування пенітенціарної системи України;
- нормативно-правові акти визначені у Стратегії реформування пенітенціарної системи;
- державна пенітенціарна та доктринальна політика у сфері виконання кримінальних покарань як важливий напрям наукових досліджень;
- необхідність забезпечення професійними кадрами в пенітенціарній

системі України;

- стилі керівництва в системі виконання покарань; - театр у виправленні та перевихованні засуджених;

- яким чином повинні розвиватися державно-церковні відносини в установах виконання покарань;

- статті, які пропонуємо для прочитання.

Важливою темою для майбутніх наукових досліджень може бути пенітенціарна педагогіка, пенітенціарна психологія, методики А. С. Макаренка у вихованні засуджених, якими сьогодні особливо користуються японці. Цікавими були б дослідження особистості неповнолітніх та жінки з метою правильного поводження з ними у місцях позбавлення волі, а також питання примусової праці засуджених, вироблення альтернативних видів покарань та різноманітних пробаційних заходів. Ці теми залишаються для майбутніх наукових праць. Шляхом наукометрії, слід особливо розвивати вітчизняну пенітенціарну доктрину та практику з урахуванням закордонних напрацювань.

Виклад основного матеріалу.

Деякі авторські міркування у кримінально-виконавчій сфері з позицій духовно-ціннісного підходу в умовах нинішньої російсько-української війни. Ми живемо у час війни. Кажуть, краще поганий мир, аніж хороша війна. Тому важливе значення належить дипломатам, політикам, які здатні стратегічно мислити розбираються у ситуації. Надзвичайно приємно, що більшість наукової спільноти добре усвідомила та зрозуміла важливість розроблення екзистенційних/релігійних/духовних питань. «Марна наука без Бога». «Без Бога, ані до порога» – так говорили наші предки. Слід також згадати й доповнити про фото й відео пожежі у згадуваній Каліфорнії (2024) та Греції (2021), де наочно видно, що від пожарів не постраждали Церква у Каліфорнії, та багато Храмів у Греції, а часом навіть трава та дерева навколо них взагалі не пошкоджені... Кажуть, на війні, або в літаках, що падають, атеїстів немає...

Зараз, постає питання важливості швидкого та ефективного зайняття науковою діяльністю, коли в умовах стресу нинішньої російсько-української війни обмаль часу і ніколи не знаєш чи доживеш до завтрашнього дня. Власне, й життя людини має проходити за принципом: «спішити жити – бо ніколи не знаєш чи проснешся завтрашнього ранку, чи доживеш до вечора. Тут є багато позитивних моментів, адже мозок людини за таких умов здатен бачити найбільш важливу інформацію, що потребує наукового узагальнення та актуалізації. Згодом, фахові наукові праці можуть вилитися у комплексне монографічне дослідження, достойного рівня. Цим самим, вдасться привернути увагу багатьох найрізноманітніших дослідників до кримінально-виконавчої сфери, особливо коли в результаті цитованості їхні наукові праці потрапляють у поле нашого зору.

Одночасно, кількість та якість наукових праць у досліджуваній нами галузі бажає кращого. Цим самим вдасться зробити її привабливою для багатьох дослідників, які захочуть використати той чи інший матеріал у

повсякденних бесідах, лекціях чи дискусіях. Від «тюрми й суми ніколи не зарікайся», від князя до грязі, один крок – говорить народна мудрість. Сьогодні ти високоповажна людина, а завтра можуть скластися обставини, коли й самому прийдеться відбувати покарання.

Часто у наукових статтях присвячених пенітенціарній та кримінально-виконавчій галузі спостерігається застаріла інформація, що потребує свого якісного оновлення відповідно до найновіших статистичних даних. Серед сучасних високопрофесійних дослідників, слід виокремити спеціаліста з пенітенціарних питань Д. Ягунова. Привертає увагу його власний сайт та медіаресурс на YouTube-платформі, що потребують окремого наукового вивчення та аналізу. Власне, у такому напрямі професійності повинна розвиватися пенітенціарна галузь.

Пам'ятаємо гіркий досвід наших предків недавньої історичної давності, коли в результаті дії Закону про «10 колосків», масових голодоморів та репресій, багато мільйонів людей були піддані тортурам у концтаборах. Згадаймо Гітлера з його фашистською нищівною політикою. За таких страхітливих умов, важливо не допустити «нових фабрик знущань», дегуманізації чи підготовки воєнних та тюремних злочинців, що часто зараз відбувається в умовах російсько-української війни та потребує особливої протидії з боку нового напрямку – кримінології війни. Окреслені міркування потребують пильної уваги з боку громадянського суспільства, наукової спільноти, щоб не допустити чого подібного в умовах нинішнього дня, адже, як відомо, релігійні війни, війна на етно-національно-ментальному ґрунті є найстрашнішою у світі.

Згадаймо одну із розповідей та історій життя браїлівського безрукого та сліпого поета Володимира Забаштанського (1940–2001), як він дивним чином потрапив до однієї з установ виконання покарань і провадив бесіди із засудженими, які ніяк не хотіли відпускати його. Тут згадуються слова великого Т. Г. Шевченка: «Ну що б, здавалося, слова... Слова та голос – більш нічого. А серце б'ється – ожива, Як їх почує!..».

Театри, мистецтво, музика, кіно, пісня, розмови та лекції з високопрофесійними людьми можуть кардинально перемінити свідомість засудженого/в'язня. Однак, не можна забувати, головне, – можливостей Церкви Христової, справжньої/канонічної славної та православної і її таїнств Сповіді, Святого Причастя, які можуть дати істинну переміну свідомості засудженого та надію на спасіння безсмертної душі. Тут слід згадати розповідь одного зі співробітників колонії про історію покаяння «новокаховського канібала», а точніше – це історія покаяння засудженого до довічного позбавлення волі Костянтина-Давида, через якого покався херсонський людод, – Володимир Довгий, який помер у 2004 році у віці 43 роки у Херсонському СІЗО від серцевого нападу. У напрямку пенітенціарного покаяння поєднаного з покаранням слід особливо працювати. Найближчим часом мають побачити світ тези наукової доповіді І. В. Кріцака: «Якій бути кримінально-виконавчій політиці нинішнього дня?». Сьогодні активно розвивається такий напрям кримінології, як пенелогія, тобто пенітенціарна

кримінологія. Якщо ж його підкріпити справжніми знаннями про духовність, святість, православне старецтво, непохитну віру в Бога та гоніння на Церкву Христову, як Старозавітну, так і Новозавітну, у рамках кримінології, яку ми активно розвиваємо, – тоді безперечно буде про що сказати.

Вбачається, що майбутній шлях написання дисертаційних досліджень може закладатися не через формування відповідного плану роботи, а через загальне начитування матеріалу в результаті якого формуватимуться підрозділи й розділи дисертаційного дослідження, які виноситимуться на захист. Цей шлях дасть набагато більший ентузіазм, потенціал та швидкість, коли щоразу досліджуються нові щаблі, горизонти й галузі знань, чим можна зробити суттєвий внесок в досліджувану кримінально-виконавчу галузь.

На наше переконання, слід підписати меморандум про співпрацю ЗВО з установами виконання покарань, де активно залучати курсантів та студентів до відповідних поїздок, готувати лекції, мультимедійні презентації, щоб налагодити тісну роботу в аспекті виправлення та перевиховання. Дана політика соціальної допомоги, повинна активно висвітлюватися на сайтах і має бути однією зі складових кожного регіонального та загальнодержавного відомства. Відвідати установи покарань, побачити чим живуть кримінальні правопорушники/злочинці є надзвичайно важливим завданням.

Чому нинішня освіта такого низького рівня, а саме: часто пересічного школяра чи студента, випускника, сучасну молодь, що не запитай – вони нічого не знають, про що, власне, свідчать численні відеоролики в You-Tube чи Tik-Tok, а радянську людину, яке питання не поставиш, вона знає відповідь. Мотиваційним фактором для добросовісного навчання курсантських та студентських колективів може бути те, що засуджений знає набагато більше за нього. Тут можуть влаштовуватись конкурси знань з відповідною підготовкою. Лише щоденно працюючи та перечитуючи «тони наукового матеріалу» можна досягти необхідного, бажаного результату. У такий спосіб формується всесторонньо розвинена особистість вченого-дослідника, а тому він і професор/професіонал, адже орієнтується у найрізноманітніших галузях знань.

Слід постійно боротися і доказувати, що правоохоронець/правознавець повинен бути кращим за маргінала і «злодія в законі» «япончика» за кличкою «професор» чи закоренілого корупціонера, що прагне постійної наживи. Саме тому, перспектива міждисциплінарного шляху наскільки важлива у пенітенціарній та кримінально-виконавчій сфері та й загалом у найрізноманітніших галузях знань. Вважаємо, що крилаті фрази, вислови видатних людей в установах відбування покарань можуть відіграти неабияку роль і значення. Їх доречно підбирати за спрямованістю сфери, яка найбільше цікава засудженому з релігійною/духовною спрямованістю. У цих процесах неабияку роль можуть відіграти курсантські та наукові колективи. Бачити живого злочинця перед

собою і читати про нього книгах – це дві великі різниці. Курсанти дуже хотіли б, хоч раз побувати в установах виконання покарань і побачити на власні очі злочинця, ознайомитись з морально-психологічним кліматом таких установ. Однак, за весь період навчання така можливість не часто з'являється. Тому, одним із напрямів кураторської роботи повинно бути відвідування пенітенціарних кримінально-виконавчих установ.

Скільки людей у всьому світі перебуває зараз у в'язницях? За словами знаного вітчизняного спеціаліста у галузі пенітенціарної політики України та світу, адвоката, експерта з пенітенціарних питань Д. Ягунова після скорочення під час пандемії COVID-19 кількість людей, які перебувають у в'язницях по всьому світу, знову почала зростати, досягнувши 11,5 мільйона осіб у 2022 році. Показники ув'язнення різняться в різних регіонах: за оцінками на 2022 рік, люди в Америці мають в чотири рази більше шансів опинитися у в'язниці, ніж ті, хто живе в Африці. Так, переповненість є нагальною проблемою для багатьох в'язниць. У 60 % країн світу, за якими є дані, в'язниці працюють на рівні або більш як 100 % від їхньої офіційної місткості. Викликає тривогу той факт, що кожна п'ята країна у світі використовує понад 150 % своєї національної місткості. Особливо страждають в'язниці в Африці та Америці, де понад три чверті країн, за якими є дані, повідомляють про переповненість в'язничних систем. Переважну більшість ув'язнених у всьому світі становлять чоловіки, на яких припадає майже 94 % ув'язнених, або 10,8 мільйона ув'язнених у 2022 році. На кінець того ж року у в'язницях перебувало 700 тис. жінок. Частка жінок серед усіх ув'язнених залишалася відносно стабільною в період з 2012 по 2022 рік, не перевищуючи 7% впродовж усього періоду¹.

За даними громадської організації «Захист в'язнів України», в Україні станом на початок 2023 р. за ґратами перебувало 42726 осіб, що свідчить про тенденцію системного скорочення кількості ув'язнених – у 2013 р. їх число становило 147112 осіб. Тобто фактично утримуваних у пенітенціарних установах стало менше майже в три з половиною рази. Також кожного року в Україні зменшується кількість установ виконання покарань, де перебувають ув'язнені. Це стається через те, що частина в'язниць розташована на тимчасово окупованих територіях, інша частина в стані консервації. Крім того, приміщення кількох виправних колоній продали на державних аукціонах. Станом на 24 лютого 2022 року в Державній кримінально-виконавчій службі України зареєстровано 109 діяльних установ виконання покарань².

Доречно звернутися до історичної ретроспективи. Станом на 1990 рік у пенітенціарних закладах утримувалося понад 116 тис. ув'язнених (225

¹ Ягунов Д. Кількість ув'язнених у світі та тенденції: фокус на реабілітацію. 20 липня 2024. URL: <https://yagunov.net/2024/07/20/unodc-global-prison-population-and-trends/>

² Федоров П. Підсудні, засуджені, ув'язнені, платники податків і трохи філософії / Захист в'язнів України. 2 червня 2023. URL: <https://ngoauu.org/pidsudni-zasudzheni-uvyazneni-platniki-podatktiv-i-troxi-filosofii%D1%97/>; Юдова-Романова К., Борко І., Матушко О. Особливості функціонування аматорських театрів у пенітенціарних установах: історіографічний дискурс. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія : Сценічне мистецтво*. 2024. № 1. Т. 7. С. 30.

ув'язнених на 100 тис. населення), у 1993 році – майже 130 тис. ув'язнених (248 ув'язнених на 100 тис. населення), у 1996 році – майже 204 тис. ув'язнених (398 ув'язнених на 100 тис. населення). Так, у 1998 році в Україні було зареєстровано майже 576 тис. злочинів, у 1999 році – майже 559 злочинів. Як наслідок, за даними другого World Prison Population List в'язничне населення України зросло у 1999 році – до 217 тис. ув'язнених (430 ув'язнених на 100 тис. населення)¹.

Розуміння особи злочинця з кримінологічних позицій немислиме без кримінально-виконавчої сфери. Варто погодитися з позицією С. А. Шалгунової, що «особа злочинця» – поняття умовне. Утім, «середньостатистичний злочинець» завжди буде необхідним суспільству з метою вироблення відповідних заходів запобігання. Практична та наукова значущість поняття особи злочинця полягає в тому, що воно дає можливість проводити класифікацію особи злочинця, розробляти методики вивчення особи злочинця, аналізувати злочинність та злочини, прогнозувати злочинну поведінку².

У цьому контексті варто зазначити думку вітчизняного вченого А. Ф. Зелінського, який вважає, що структура особи складається із чотирьох підструктур, відмінних одна від одної соціальною особистістю властивостей, як-от: спрямованість особи, тобто система настанов/диспозицій особи; підструктура досвіду (знання, уміння, навички, звички); сила й особливості перебігу інтелектуальних, вольових та емоційних процесів; біологічно зумовлені властивості – темперамент, задатки, здібності, обдарованості³.

Дещо іншу класифікацію наводить вітчизняний учений І. М. Даньшин. На думку вченого, ознаки особи, яка відбуває кримінальне покарання, варто класифікувати на такі групи: соціально-демографічні ознаки; особистісно-рольові властивості; соціально-психологічні якості; риси правової й моральної свідомості; психічні відхилення й аномалії; кримінально-правові ознаки; загальнозначущі позитивні людські якості⁴.

Доречно зауважити, що у понятійному апараті кримінально-виконавчого права України відсутня така категорія, як «кримінально-виконавча характеристика злочину». Вченими досліджуються питання кримінально-виконавчої характеристики таких об'єктів пізнання: покарання та окремі його види; засуджений, засуджений за конкретний вид злочинів чи до виду покарання, засуджений зі специфічними ознаками (психічні відхилення, стать, рівень злочинної кар'єри, рівень безпеки

¹ Ягунов Д. Українська пенітенціарна політика (1991–2020): узагальнення модуляцій та оцінка основних показників. URL: <https://www.yagunov.in.ua/%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0-%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%B0-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0-1991/>

² Шалгунова С. А. Дослідження особи злочинця у кримінології. *Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ*. 2005. № 4 (24). С. 294.

³ Зелінский А. Ф. Криминология : Курс лекций. Харьков : Прапор, 1996. С. 72.

⁴ Курс лекций по криминологии / под ред. И. Н. Даньшина (Общая часть) и В. В. Голины (Особенная часть). Харьков : Одиссей, 2007. С. 60.

виправної колонії у якій особа відбуває покарання тощо); соціальні явища, що впливають на стан протиправної поведінки засуджених. Для подальшої розробки кримінально-правової характеристики злочину перспективним може бути використання складових кримінально-виконавчої характеристики покарання, за допомогою яких можна дослідити характерні ознаки покарання. З'ясування таких ознак дозволить у подальшому їх використати для формування оптимальної структури кримінально-правової характеристики злочину¹.

Слід наголосити, що особа злочинця у соціальному та духовно-ціннісному значенні має свої особливості. Подібно, як все відбувається у природі чи тваринному світі, так і в житті людини. Визначні педагоги, представники психолого-педагогічної школи, зокрема знана професор ХНУВС В. О. Тюріна під час читання лекцій в ад'юнктурі/аспірантурі завжди наголошувала, що ми недалеко відійшли від «братів наших менших». Тому слід уважно приглядатися/стежити, як влаштована їхня поведінка та ієрархія, особливо що стосується тваринного світу. Господь створив усяку тварь, яка покликана служити людині у яких, до речі, також є душа. Нам є чого повчитися щодо вибудовування «державницьких» відносин у мурах і бджіл. Тут слід сказати, що коли людина живе високодуховним життям у неї з'являються відчуття, своєрідна дихотомія чи в результаті одкровенень/сновидінь, коли вона знає, що відбуватиметься завтра чи в майбутті. Ми бачимо, як тваринний світ задовго до небезпеки інтуїтивно відчуває її, і такі процеси не пояснюються наукою. І, всі ці рівні пізнання дає благочестивість життя та високі духоносні рівні молитовних стоянь. Ще багато всього іншого нам важливо знати й вчитись від природи (за академіком О. М. Костенком). Тварина лише народжується, а добрий господар уже може передбачити її характер і підкаже майбутньому власнику, кого йому вибирати. Щось подібне відбувається і в людських колективах. Досвідчені лікарі, матері та соціум можуть визначити характер новонародженого, його програмну/доленосну ціль (лікар, священник). Неабияке значення тут мають родові лінії та родові гріхи, знання родословної батьків, дідів і прадідів, як вони жили і як завершили земний шлях. Тому книга людських доль у вивченні портрета особи злочинця займає особливе значення для багатьох досліджень у рамках регіоналістики. Бачення детермінантного складу у поведінці та житті кожного, з позицій кримінолога є неабияк важливим. Звідси, створення відповідних регіональних та загальнодержавних кримінологічних центрів з позицій родового древа можуть формувати унікальну родову складову кожного родоvodu. Не даремно Євангеліє від Матвія, перше із четвероевангелій розпочинається із родословної Ісусу Христа. Євангеліє – це аптека від усіх хвороб, говорять святі отці. Тому про такий аспект вивчення особи злочинця слід також міркувати, адже у характеристиці роду чи

¹ Артюхова В. Категорія "кримінально-виконавча характеристика" у кримінально-виконавчому праві України. *Юридичний вісник*. 2024. № 1. С. 26.

окремої особистості міститимуться справжні дані про неї. Сьогодні сфера характеристики про людину починаючи від школи зведена нанівець. Однак під грифом ДСК, можна вести справжні характеристики й дані про її особливості, нахили, що згодом допоможе бачити психотип особистості. Вміння бачити людину, як прочитану книгу дається у процесі багатьох пізнань та життєвого досвіду. Водночас, до останнього боротися за кожного, особливо на молитовних рівнях, подібно як у євангельській притчі, коли Пастир Добрий залишає 99 овець і шукає одну, яка загубилася (Лк. 15:5–6). Тоді тисячі ангелів радіють за таку душу. Звідси, діагностична та прогностична функції кримінології мають важливе значення за сучасних умов у вивченні портрета особи злочинця.

Навчаючи виховуй, а виховуючи – навчай. Труд і молитва – два крила, що ведуть до справжнього виправлення та перевиховання засудженого. Основною метою покарання є не лише кара, але і виправлення засудженого, а стати на шлях виправлення йому може допомогти саме отримання освіти, завдяки чому засуджений переосмислює життєві цінності, стає самостійною та самодостатньою особистістю. Розглядаючи мету виправлення засуджених, варто зазначити, що у кримінально-правовій науці мають місце спроби надати терміну «виправлення» подвійного значення – моральне виправлення та юридичне виправлення¹.

Соціально-реабілітаційна допомога засудженим до позбавлення волі та звільненням від покарання пов'язана з проявом гуманізму до таких осіб і з попередженням з їх боку нових кримінальних правопорушень. Відповідно до міжнародних стандартів щодо поводження з ув'язненими цими питаннями займаються соціальні працівники, які відповідають за підтримку контактів засуджених із зовнішнім світом та їх покращення. У тюрмах розвинених країн цим працівникам відводиться провідне місце в організації процесу реабілітації засуджених, що повинно запроваджуватись і в національній кримінально-виконавчій системі, забезпечивши їх взаємодію зі співробітниками офісів пробації та установ виконання покарань². Як вважає І. С. Яковець, виконання покарання в умовах відкритого суспільства є більш ефективним порівняно з тюремним ув'язненням та веде надалі до вищого рівня безпеки в суспільстві, ... попереджає рецидивну злочинність та сприяє створенню більш сприятливого суспільства для всіх громадян³.

Нині у всьому світі цінується саме кваліфікований труд. Відтак, засуджені, які мають відповідну освіту значно легше проходять процес ресоціалізації та знаходять себе після залишення ними пенітенціарних установ, адже особи, які не мають освіти, як правило, залучаються до

¹ Петренко Р. І. Освіта засуджених у пенітенціарних закладах як основний засіб їх виправлення та ресоціалізації. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2022. № 81. С. 67.

² Пономарьов О. Особливості відображення міжнародних стандартів щодо поводження із ув'язненими в сучасній кримінально-виконавчій політиці України. *Юридичний вісник*. 2024. № 2. С. 104.

³ Яковець І. С. Досвід виконання кримінальних покарань Королівства Норвегія та доцільність його впровадження в Україні. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 60. С. 365.

сезонних робіт, що призводить до браку коштів та відсутності соціальних контактів¹.

У 1927 р. А. С. Макаренка було призначено начальником трудової колонії ім. Ф. Дзержинського для неповнолітніх злочинців і безпритульних (м. Харків). Саме тут розпочалася розробка стратегії й тактики соціалізації, профорієнтації, виховання й освіти дітей, які опинилися в драматичних життєвих обставинах: виховання в колективі й через колектив – центральна ідея його педагогічної системи. За його думкою, впливати на особистість можна, впливаючи на колектив, членом якого є ця особистість. Цей принцип він називав «принципом паралельної дії». Основним законом колективу Макаренко вважав «закон руху колективу»: колектив завжди повинен жити напруженим життям, прагненням до певної мети. Це положення-принцип він називав «системою перспективних ліній»². До речі у науково-методичному посібнику: «Пенітенціарна педагогіка» за редакторством С. Харченко, О. Караман, Н. Краснова (2011) розкриваються окремі аспекти методик А. С. Макаренка, які потребують окремого наукового розроблення³.

Для соціальної адаптації звільнених з установ виконання покарань необхідно, зокрема, створити у всіх регіонах дієві центри соціальної адаптації таких осіб, розрахованих на необхідну кількість клієнтів і забезпечених фахівцями необхідної компетенції; ввести у практику квотування на підприємствах робочих місць для таких осіб з урахуванням їх наявної спеціальності та кваліфікації тощо⁴. Доречно звернути увагу на главу 18 «Праця засуджених до позбавлення волі», стаття 118 «Залучення засуджених до позбавлення волі до суспільно корисної праці»: *«Засуджені до позбавлення волі мають право працювати. Праця здійснюється на добровільній основі на підставі договору цивільно-правового характеру або трудового договору, який укладається між засудженим та фізичною особою – підприємцем або юридичною особою, для яких засуджені здійснюють виконання робіт чи надання послуг»*⁵.

Вважаємо, що в частині першій статті 118 право на працю, відповідно до національних традиційно-звичаєвих форм слід замінити на обов'язок. Слід зачепити досить важливу тему корупції у кримінально-виконавчій та військовій, поліцейській сфері, особливо що стосується харчування ув'язнених чи курсантів ЗВО. Обкрадання військового прирівнюється до обкрадання в'язня, адже він і так обмежений багато в чому. Використання ув'язнених у якості безоплатної робочої сили з боку недобросовісного персоналу колонії є не лише проявом корупції, але й порушенням

¹ Спільник С. І. Взаємодія пенітенціарної та освітньої систем в контексті профілактики злочинності. *Держава та регіони. Серія : Право*. 2021. № 3. С. 128.

² Пенітенціарна педагогіка : наук.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. Харченко, О. Караман, Н. Краснова ; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. С. 9–10.

³ Там само.

⁴ Пономарьов О. Особливості відображення міжнародних стандартів щодо поводження із ув'язненими в сучасній кримінально-виконавчій політиці України. *Юридичний вісник*. 2024. № 2. С. 104.

⁵ Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.

моральних та духовних вимог й заборон.

Деякі положення Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод щодо заборони катувань та свободи совісті, які особливо важливі в умовах нинішньої російсько-української війни.

Актуалізуємо в умовах нинішньої російсько-української війни найбільш важливі положення із Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, яка була ратифікована Україною у 1997 році, зокрема: «Стаття 3. Заборона катування. Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню або покаранню»; «Стаття 6. Право на справедливий суд. 2. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку»; «Стаття 9. Свобода думки, совісті і релігії. 1. Кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно. 2. Свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб»¹.

Зобов'язання держави за статтею 1 Конвенції щодо забезпечення кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, прав і свобод, визначених у Конвенції, взяте в поєднанні зі статтею 3 Конвенції, *вимагає* від держави вжиття заходів, спрямованих на забезпечення того, щоб особи, які перебувають під її юрисдикцією, *не були піддані* катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню, у тому числі поганому поведженню з боку приватних осіб. Це позитивне зобов'язання щодо захисту слід тлумачити так, щоб *не покласти* на органи влади надмірний тягар, зокрема пам'ятаючи про непередбачуваність людської поведінки й оперативних варіантів, які повинні бути зроблені з погляду пріоритетів і ресурсів. Відповідно, *не кожен ризик* поганого поведження може тягти за собою вимогу за Конвенцією вжиття державними органами заходів для запобігання реалізації такої загрози. Разом із тим необхідні заходи повинні як мінімум надавати *ефективний захист*, зокрема дітей та інших вразливих осіб, і повинні включати розумні кроки для *запобігання* поганому поведженню, про яке органи влади знали або повинні були знати².

Тема обговорення проблеми катування в психіатрії є актуальною,

¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 24.12.2024).

² Prevention of Torture. Standards. Case Law. News. Trends. Opinions. Research. «Đorđević v. Croatia», п. 138; «O'Keeffe v. Ireland» [GC], п. 144 URL: https://www.cpt-echr.com/article-3-of-the-convention-general-provisions/#_ftn38

адже у світі залишається невикоріненим підхід до лікування осіб з психічними розладами, які скоїли суспільно небезпечні діяння, із застосуванням більш суворого режиму, ніж у деяких виправних колоніях. Серед застосованих методів за неналежну, на думку персоналу, поведінку – фізичне та хімічне гамування (ін'єкції аміназину, прив'язування до ліжка, вдягання гамівної сорочки). Перебування тривалий час у таких закладах позбавляє людину індивідуальності та ідентичності. Каткування в психіатрії набуває різних форм – від поміщення в одному приміщенні людей з різними діагнозами та формами перебігу хвороб, що призводить до випадків жорстокого поводження між пацієнтами, до неправомірного застосування електросудомної терапії. Важливість обговорення проблеми полягає у необхідності викоренення таких практик, які не мають жодного відношення до лікувального процесу, натомість призводять до порушення прав людини на захист від катувань. *(Сергій Шум, лікар-психіатр, кандидат медичних наук)*¹.

Вся історія людства – це історія війн і насильства. На жаль, сучасна епоха, попри стрімкий технологічний прогрес, не продемонструвала, що людське життя і гідність є головними цінностями. Після чергового вторгнення російських загарбників до України ми стали свідками нового сплеску насилля і хвилі найбільш безжальних катувань українських військових та цивільних російськими солдатами та найманцями. Світ має знати про злочини окупантів, тому збір інформації й фіксація фактів насилля має велике значення для майбутніх судових процесів, публічного засудження і справедливого покарання. *(Олена Чальцева, доктор політичних наук, професор)*².

Щодо необхідності реформування пенітенціарної системи України. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 № 1153-р схвалено Стратегію реформування пенітенціарної системи на період до 2026 р. (далі – Стратегія) та затверджено операційний план її реалізації протягом 2022–2024 рр.³ За словами Д. В. Колодчина⁴ сучасні нормативно-правові акти стратегічного планування у сфері реформування пенітенціарної системи України (зокрема Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 р. № 1153-р) орієнтовані на необхідність запровадження комплексних довгострокових змін відповідно до стандартів Ради Європи⁵.

¹ Партнери, експерти та спікери. Запобігання катуванням. URL: <https://www.cptechr.com/partners-experts-and-speakers/>

² Там само

³ Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 № 1153-р // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text>.

⁴ Колодчин Д. В. Класифікація засуджених як засіб запобігання злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 316–321.

⁵ Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та

Р. Ю. Завітневич наголошує, що першочерговими пріоритетними напрямками Стратегії визначено наступні: - забезпечення засуджених та осіб узятих під варту належними умовами тримання; - створення дієвого механізму запобігання та протидії катуванням, жорстокому, що принижує людську гідність поведженню чи покаранню; забезпечення належного рівня медичного обслуговування в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах; пріоритетність у застосуванні покарань та запобіжних заходів без ізоляції від суспільства; удосконалення інструментів і методів виправлення й ресоціалізації засуджених; забезпечення належного рівня безпеки в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах; створення ефективної моделі підготовки персоналу органів і установ кримінально-виконавчої системи; подальша цифровізація пенітенціарної системи¹.

Історичний аналіз становлення і розвитку пенітенціарної системи нашої держави, засвідчує наслідування сучасною Україною радянської моделі поведження із в'язнями побудовану на авторитарності й тоталітаризмі. Повага до людської гідності є однією з ключових цінностей ЄС. В оновленій редакції Європейських пенітенціарних правил від 01.07.2020 наголошується на необхідності забезпечення належних умов утримання ув'язнених, не порушуючи при цьому людської гідності².

Частина I Європейських пенітенціарних правил визначає основоположні принципи для побудови цивілізованої пенітенціарної системи: - дотримання прав людини для всіх осіб позбавлених волі; - збереження усіх прав особи, окрім позбавлених за рішенням суду; - накладені на осіб до позбавлення волі обмеження, повинні бути мінімально необхідними та відповідати тій обґрунтованій меті, з якої вони накладалися; - нестача ресурсів не може бути виправданням для утримання ув'язнених в умовах, які порушують права людини; - перебування осіб у місцях позбавлення волі має бути максимально наближеним до позитивних аспектів життя у суспільстві; - утримання осіб позбавлених волі під вартою має відбуватись в умовах сприяння їх поверненню до суспільства; - необхідність залучення зовнішніх соціальних служб та громадськості для розв'язання питань в'язничного життя; - забезпечення належної професійної підготовки та набору персоналу пенітенціарних установ для надання їм можливості підтримувати високі стандарти у поведженні з ув'язненими; - проведення регулярної інспекції всіх пенітенціарних установ державними органами³.

затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 № 1153-р // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text>

¹ Завітневич Р. Ю. Основні вектори реформування пенітенціарної системи України у світлі євроінтеграційних процесів: ретроспективний погляд. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2024. Вип. 82(3). С. 12.

² Recommendation Rec(2006)2-rev of the Committee of Ministers to member States on the European Prison Rules (Adopted by the Committee of Ministers on 11 January 2006, at the 952nd meeting of the Ministers' Deputies and revised and amended by the Committee of Ministers on 1 July 2020 at the 1380th meeting of the Ministers' Deputies). URL: <https://rm.coe.int/09000016809ee581> (дата звернення: 12.04.2024).

³ Завітневич Р. Ю. Окремі аспекти становлення пенітенціарної системи України в умовах

Нормативно-правові акти визначені у Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року. Так, розділ III «Нормативно-правові акти, що діють у відповідній сфері», говориться, що Стратегія ґрунтується на таких документах як: - Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р.; - Основні принципи поводження з в'язнями, прийняті Генеральною Асамблеєю ООН 14 грудня 1990 р.; - Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1984 р.; - Мінімальні стандартні правила ООН щодо поводження із в'язнями, прийняті Генеральною Асамблеєю ООН 17 грудня 2015 р.; - Мінімальні стандартні правила ООН стосовно заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійські правила), прийняті Генеральною Асамблеєю ООН 14 грудня 1990 р.; - Правила ООН стосовно поводження з ув'язненими жінками і засобів покарання для жінок-правопорушниць без позбавлення їх свободи (Бангкокські правила), прийняті Генеральною Асамблеєю ООН 21 грудня 2010 р.; - Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод; - Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006) 2), ухвалені Комітетом міністрів Ради Європи 11 січня 2006 р. на 952-й зустрічі заступників Міністрів; - Правила Ради Європи про пробацію (Рекомендація CM/Rec (2010) 1), ухвалені Комітетом міністрів Ради Європи 20 січня 2010 р. на 105-му засіданні заступників Міністрів; - Рекомендація CM/Rec (2017) 3 щодо громадських санкцій та заходів, ухвалена Комітетом міністрів Ради Європи 22 березня 2017 р. на 1282-му засіданні заступників Міністрів; - Європейський кодекс етики працівників пенітенціарних закладів, ухвалений Комітетом міністрів Ради Європи 12 липня 2012 р.; - Указ Президента України від 24 лютого 2021 р. № 72 «Про річні національні програми під егідою Комісії Україна - НАТО»; - Національна стратегія у сфері прав людини, затверджена Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119; - Програма діяльності Кабінету Міністрів України, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 12 червня 2020 р. № 471 (Офіційний вісник України, 2020 р., № 50, ст. 1571); - Керівні принципи щодо набору, добору, освіти, професійної підготовки та підвищення кваліфікації працівників пенітенціарних установ та пробації, ухвалені на 76-му пленарному засіданні Європейського комітету з проблем злочинності (CDPC) від 25 квітня 2019 року¹.

Державна пенітенціарна політика у сфері виконання кримінальних покарань, як важливий напрям наукових досліджень. Пенітенціарна система (від лат roenitentia – розкаяння) – державний інститут, який відає виконанням кримінальних покарань, накладених на

євроінтеграції // Пенітенціарна система у глобальному вимірі : матеріали III Міжнар. пенітенціарного форуму (м. Київ, 3 лист. 2023). Львів–Торунь: Liha-Pres, 2023. С. 66–68.

¹ Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 № 1153-р // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text>.

громадян відповідно до Закону. Вона забезпечує виконання покарання у вигляді: позбавлення волі, обмеження волі, утримання останніх із моменту взяття під варту до суду та покарань, не пов'язаних із позбавленням волі (таких як виправні роботи, громадські роботи, позбавлення права обіймати посади або займатися діяльністю на певний строк), а також нагляд за особами, яких на підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування покарання з випробуванням іспитовим строком на певний термін¹.

Класичною науковою працею, яка не старіє у десятиліттях та залишає найкращий слід на душі та серці читача є наукова стаття наших вчителів, сила слова яких особлива Р. А. Калюжного, В. К. Шкарупи, Г. Г. Горобця: «Пенітенціарна політика (історико-правовий огляд виникнення і розвитку)»². У цій праці говориться, що Монтеस्क'є надавав великого значення у формуванні позитивного права і форм правління держави географічним факторам/особливо клімату. Жаркий клімат, вважав він, породжує лінощі й пристрасті, вбиває громадянські доблесті і є причиною деспотичного правління. Така позиція дала підставу вважати Монтеस्क'є одним із засновників т.з. географічної школи в соціології. Однак найважливіше значення Монтеस्क'є надавав політичним факторам і перш за все – формі правління. Головною темою книги «Про дух законів» з'явилася проблема розумного державного устрою і його організація³. Або інше висловлювання: «Ще при житті Ч. Беккарія, його шедевр, увійшов до скарбниці європейської культури, збезсмертивши свого двадцятишестирічного автора і закріпивши за ним почесний титул «апостола людяності»»⁴.

Суттєвим є внесок Д. Ягунова у розвиток пенітенціарної політики, зокрема слід звати такі його праці: «Пенітенціарна політика як складова соціального контролю»⁵, яка фрагментарно досліджена нами. Майже 700 сторінок монографії потребує детального перечитування. Однак поверхнева пробіжка «по діагоналі» наукового матеріалу все ж, дозволила побачити деякі її аспекти та сторони. Акцентується на розробленні соціального контролю у кримінально виконавчих установах. Порушуються питання девіантності, субкультури засуджених, бібліотерапії, свободи й несвободи, приватного і публічного, пробації та ресоціалізації, електронного моніторингу, превенції, а також якою повинна бути в'язниця за нинішніх умов і як змінити психологію в'язня до кращого. Важливими також є питання персоналу засуджених на прикладі «стенфордського в'язничного експерименту», або «дослідження Зімбардо». Приділяється неабияка увага

¹ Пенітенціарна система. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B5%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0; Балдинюк О. Соціальна робота в закладах пенітенціарної системи. *Вісник*. 2021. Вип. 3. С. 12.

² Калюжний Р. А., Шкарупа В. К., Горобець Г. Г. Пенітенціарна політика (історико-правовий огляд виникнення і розвитку). *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 1996. № 1. С. 61.

³ Там само. С. 60.

⁴ Там само. С. 61.

⁵ Ягунов Д. Пенітенціарна політика як складова соціального контролю: монографія. Одеса : Фенікс, 2020. 674 с.

працям закордонних дослідників, зокрема М. Фуко, Н. Крісті. Залучений широкий пласт зарубіжних джерел, особливо щодо висвітлення діяльності пенітенціарних установ окремих країн. Однак, час не залишається на місці. Пройшло майже 5 років після виходу у світ монографії Д. Ягунова. Нами пропонується змістити акценти на вітчизняну/національну складову наукометрії при написанні фахових наукових статей та монографій. Можливо тут вийде добротний науковий продукт, що заслуговуватиме уваги читача. Слід також згадати про такі наукові праці вченого, як «Пенітенціарна політика в добу глобалізації: «приватне» versus «публічне» (сучасний стан в'язничної приватизації)»¹, «Українська пенітенціарна політика (1991–2020): узагальнення модуляцій та оцінка основних показників»².

Автори підручника «Кримінально-виконавче право України» за загальною редакцією Є. Ю. Бараша зазначають, що провідне місце кримінально-правової політики визначається тим, що решта елементів політики у сфері боротьби зі злочинністю (кримінально-процесуальна, кримінально-виконавча та кримінологічна сфери політики) перебувають з нею у прямій залежності (підпорядкуванні), а за відсутності кримінально-правової політики вони ставали б безпредметними³. Вчені також наголошують, що формування кримінально-виконавчої політики, основу якої складає врегулювання правовідносин, що виникають у сфері виконання покарань, є залежним від кримінально-правової галузі політичної діяльності, адже для визначення змісту та спрямованості кримінально-виконавчої політики вирішальне значення має підхід держави до розуміння суті покарання, його мети, системи й видів покарання, підстав та умов звільнення від його відбування й інших суміжних питань, що складають невіддільну частину української кримінально-правової політики⁴.

В теорії кримінально-виконавчого права є різні та подеколи полярні позиції щодо визначення сутності кримінально-виконавчої політики як невід'ємного кримінально-виконавчої дійсності нашої держави. Позаяк це відбувається враховуючи виключну теоретичність досліджуваної категорії.

¹ Пенітенціарна політика в добу глобалізації: «приватне» versus «публічне» (сучасний стан в'язничної приватизації). URL: <https://www.yagunov.in.ua/%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%B0-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0-%D0%B2-%D0%B4%D0%BE%D0%B1%D1%83-%D0%B3%D0%BB%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D0%BB/>

² Ягунов Д. Українська пенітенціарна політика (1991–2020): узагальнення модуляцій та оцінка основних показників. URL: <https://www.yagunov.in.ua/%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0-%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%B0-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0-1991/>

³ Кримінально-виконавче право України : підручник : Т. 1. (у 2-х т.) / [Музика А. А., Конопельський В. Я., Письменський Є. О та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Є. Ю. Бараш. Київ : Нац. акад. внутр. справ, ФОП Кандиба Т. П., 2018. 364 с.

⁴ Там само.

Звідси, окремі науковці пропонують альтернативні категорії для визначення кримінально-виконавчої політики нашої держави, наприклад визначення «пенітенціарна політика». Так, словосполучення пенітенціарна політика не слід сприймати як тотожне до кримінально-виконавчої політики держави, адже пенітенціарна складова фокусує сприйняття політики лише навколо процесу виконання й відбування покарань в місцях позбавлення волі, що, відповідно, звужує реальний механізм правового впливу національної кримінально-виконавчої політики. Крім цього аналіз зв'язку кримінально-правової та кримінально-виконавчої політик свідчить про автономію останньої, враховуючи спектр правовідносин на врегулювання яких вона впливає¹.

Своєю С. Харченко, О. Караман, Н. Краснова наголошують, що у сучасній науковій літературі поки що існують різні підходи до трактування самого поняття «політика». Тому проблеми пенітенціарної політики України розпочинаються з елементарного – відсутності в сучасній українській науці і соціальній практиці адекватного уявлення щодо поняття і сутності пенітенціарної політики як соціально-правового явища. На побутовому рівні поняття «пенітенціарна політика» вживається як синонім, яким визначається будь-яка державно-правова діяльність у сфері виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення волі. Але така трактовка поняття «пенітенціарна політика» створює перекручене уявлення щодо сутності цього явища і, як наслідок, може завести проблему розбудови пенітенціарної системи України в глухий кут².

Те, що пропонують вчені пенітенціаристи побудувати в Україні пенітенціарну систему нового типу обмежується ними загальновідомими істинами, а тому, це ймовірніше гіпотеза про трансформацію кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну, ніж сам процес трансформації. Не поділяючи наукові позиції однієї та іншої сторони вітчизняних вчених, наукова школа «Інтелект» професора І. Богатирьова протягом останніх п'яти років пропонує реальні шляхи трансформації кримінально-виконавчої системи у пенітенціарну. Зокрема, це науково теоретичне її обґрунтування; розробка сучасної нормативно-правової бази; експериментальне забезпечення функціонування кримінально-виконавчої системи тощо³.

У ст. 6 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» говориться, що державна кримінально-виконавча служба України відповідно до закону здійснює правозастосовні та правоохоронні функції й складається з центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, його територіальних

¹ Пилипенко Д. О. Сутнісні аспекти кримінально-виконавчої політики України. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2023. Вип. 1. С. 48.

² Пенітенціарна педагогіка : наук.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. Харченко, О. Караман, Н. Краснова ; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. С. 84.

³ Богатирьов І. Г. Вплив війни в Україні на трансформаційні процеси переходу кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 3. С. 9.

органів управління, кримінально-виконавчої інспекції, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, воєнізованих формувань, навчальних закладів, закладів охорони здоров'я, підприємств установ виконання покарань, інших підприємств, установ і організацій, створених для забезпечення виконання завдань Державної кримінально-виконавчої служби України¹.

З наших міркувань слід відзначити, що шляхом перерихування на написання багатьох наукових праць вдасться формувати пенітенціарну доктрину, що як результат стане запорукою державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, яка потребує своєї докорінної модернізації за участі громадянського суспільства та духовно-ціннісних прерогатив. Ніщо так не спонукає робити добро, як релігія, адже вона дає справжню переміну свідомості. Не даремно суттєво зменшити пенітенціарний рецидив можна за допомогою двох факторів: сім'ї та релігії. До речі, ми говоримо про державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, яка часто згадується у Законі України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України». А можливо варто говорити про громадянську політику у сфері виконання кримінальних покарань за участі широкого спектра інститутів громадянського суспільства та окремого громадянина шляхом популяризації добродійницької діяльності за допомогою Tik-Tok, YouTube-платформ тощо. Отож наголошуємо, що стимулом багатьох реформ у пенітенціарній сфері та ефективного розроблення і реалізації кримінально-виконавчої політики може бути релігія.

Щодо забезпечення професійними кадрами пенітенціарної системи України. В українському суспільстві існує досить хибна думка про те, що працювати в пенітенціарній системі може хто завгодно, і для належного виконання обов'язків за посадою в пенітенціарній системі України після вступу на службу до ДКВС України достатньо пройти спеціальне навчання впродовж декількох місяців. Можливо, для первинної підготовки осіб рядового і молодшого начальницького складу ДКВС України, які виконують функції, пов'язані переважно лише з наглядом та охороною засуджених, цього вистачить, проте, в більшості європейських держав навіть дану категорію персоналу готують упродовж мінімум 2-х років².

Ю. М. Петровська, В. Ф. Пузирний наголошують, що впродовж тривалого проміжку часу на території сучасної України існувала проблема неосвіченості персоналу, який працював в установах виконання покарань. З метою забезпечення набуття необхідних знань і умінь пенітенціарним персоналом на території сучасної України постійно здійснювався пошук ефективної моделі професійної підготовки персоналу пенітенціарної

¹ Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України вид 23.06.2005 р. № 2713-IV // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15#Text>.

² Петровська Ю. М., Пузирний В. Ф. Формування ефективної моделі підготовки персоналу пенітенціарної системи України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. С. 428.

системи. Що, є характерним для пенітенціарної системи України й досі, навіть в умовах правового режиму воєнного стану. Формування ефективної моделі підготовки персоналу пенітенціарної системи сприяє створенню безпечного, професійного та гуманного середовища в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, що в кінцевому результаті підвищує якість виконання покарань та забезпечує дотримання прав людини. Окрім того, ефективна підготовка персоналу сприяє підвищенню довіри суспільства до пенітенціарної системи. Високий рівень професіоналізму та етики у роботі з ув'язненими покращує імідж пенітенціарних установ і зменшує кількість скарг та конфліктів. Нині на виконання однієї з основних цілей «Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року»¹ забезпечено комплексну перманентну підготовку всіх категорій посадових осіб, які проходять службу в органах, установах виконання покарань, слідчих ізоляторах, таборах для тримання військовополонених та закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання ДКВС України. Водночас, до основних напрямів удосконалення моделі підготовки персоналу пенітенціарної системи України слід віднести: удосконалення системи добору, адже від добору персоналу залежить кадровий потенціал ДКВС України, зокрема оновлення передбаченої системи вимог, що висуваються до кандидатів на службу в пенітенціарну систему України, а також акцентуація уваги на необхідності впровадження сучасних технологій для здійснення добору персоналу; удосконалення чинного законодавства, що забезпечує підготовку пенітенціарного персоналу; розроблення навчальних програм для пенітенціарного персоналу з урахуванням вимог сьогодення, зокрема необхідності виправлення осіб, які засуджені в умовах правового режиму воєнного стану за злочини проти основ національної безпеки, а також роботи з військовополоненими².

Про стилі керівництва в системі виконання покарань. Загалом, якщо говорити про основні стилі керівництва в системі виконання покарань, то на сучасному етапі функціонування системи ДКВС України всі вони повинні відповідати європейському типу управління³.

Як справедливо зазначає С. В. Зливко, європейський тип управління передбачає посилення акценту на відкритості системи виконання покарань до громадського моніторингу, застосуванні ресоціалізації через систему психолого-корекційного соціального впливу як у пенітенціарних установах, так і в системі пробації, побудові виробництва та заохоченні підприємництва в установах на основі відкритої ринкової економіки, а не адміністративно-командного типу господарювання. Ці позиції вимагають

¹ Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 № 1153-р // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text>.

² Петровська Ю. М., Пузирний В. Ф. Формування ефективної моделі підготовки персоналу пенітенціарної системи України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. С. 431.

³ Пузирний В. Ф. Основні стилі управління керівника в системі Державної кримінально-виконавчої служби України. *Правові новели*. 2019. № 8. С. 128.

від керівника системи (установи, органу) готовність співпрацювати із громадянським суспільством, місцевими територіальними громадами, місцевим самоврядуванням і бізнесовим середовищем, готовність будувати відносини із засудженими та їхніми соціальними контактерами на правових засадах, розумінні завдань виконання покарань, повазі до прав людини¹.

Досліджуючи основні стилі управління керівника в системі ДКВС України, В. Ф. Пузирний наголошує, що оптимальним стилем управління в цій системі є поєднання окремих засад авторитаризму та демократизму. Зокрема, оптимальним є такий баланс: поєднання чітко сформульованих завдань, а також авторитарно організований контроль за їхнім виконанням, поєднаний із демократизмом під час реалізації заходів з їхнього виконання. Тобто керівник визначає стратегію розвитку, заходи досягнення цілей, натомість надає певний вибір поведінки їхнім виконавцям².

Театр у виправленні та перевихованні засуджених. Вплив – це складне соціальне явище, що не має остаточного визначення в будь-яких галузях людського знання³. Традиційно вважається, що один із найбільш поширених варіантів цього поняття полягає в тому, що вплив – це використання конкретних засобів, за допомогою яких можна вносити зміни в поведінку конкретної особи (осіб)⁴. Слово «виховний» словники визначають як такий, що належить до виховання, призначений для виховання, справляє благотворний вплив, сприяє вихованню⁵. Виховний вплив на засуджених – це сукупність неоднорідних заходів, які спрямовані на досягнення єдиної мети, якою є виправлення та ресоціалізація засуджених⁶.

За словами К. Юдова-Романова, І. Борко, О. Матушко, аналіз закордонних досліджень і публікацій свідчить, що театр у в'язницях розглядається в контексті боротьби з расизмом, системою пригноблення та іншими формами соціальної нерівності, що свідчить про різноманітність тематики досліджень і вказує на потенціал театральних програм для підтримки прав людини й створення простору для вираження в'язнів. У виявлених джерелах стверджується, що театральні практики

¹ Зливко С. В. Адміністративно-правове забезпечення діяльності керівників органів і установ виконання покарань в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» ; Університет Державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2019. С. 17.

² Пузирний В. Ф. Основні стилі управління керівника в системі Державної кримінально-виконавчої служби України. *Правові новели*. 2019. № 8. С. 129.

³ Тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В.С. Калашника. 2-ге вид., випр. і доп. Харків : Прапор, 2005. С. 148.

⁴ Стрельцов Є. Л. Заходи кримінально-правового впливу в умовах трансформації держава і права. Заходи кримінально-правового впливу: проблеми нормативної регламентації та ефективності застосування : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Одеса, 2014. С. 216. URL: https://www.researchgate.net/publication/350932767_measures_of_educational_influence_in_the_criminal_executive_law_of_Ukraine.

⁵ Тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В.С. Калашника. Харків : Балка-книга, 2009. 960 с.

⁶ Савченко О.В. Щодо співвідношення понять «виховний вплив» та «соціально-виховна робота» в кримінально-виконавчому законодавстві України. *Трибуна молодого вченого: юридичний вісник*. 2014. № 6. С. 394.

можуть сприяти проявам емпатії серед ув'язнених учасників, що позитивно впливає на спілкування та взаємодії у в'язниці й покращує психологічний стан в'язнів. Так, в Україні відсутні сучасні наукові праці, спрямовані на вивчення діяльності та ролі театрів у пенітенціарних установах. Важливим є потенціал використання досвіду Медвеж'єгорського та Соловецького театрів, у яких свого часу працював Лесь Курбас, для подальших досліджень у цій царині. Вчені наголошують на широких можливостях театральної діяльності у в'язницях. Такі програми можуть не лише сприяти подальшій соціальній адаптації в'язнів у посткарценому періоді, а й впливати на гуманізацію самої системи кримінальної юстиції як соціальної структури загалом¹.

Так, шляхом створення монастирів при кримінально-виконавчих установах, Церква Христова може формувати невидимий особливий молитовний, морально-психологічний клімат в пенітенціарних установах. Варто уявити, наскільки велике значення відіграє служіння щоденної Божественної Літургії у пенітенціарних установах, яка може бути прирівняною до вибуху атомної бомби, що не руйнує, а об'єднує усі природні та молекулярні стани людини воєдино. Саме, тому слід особливо святкувати недільний день та спішити до Храму, коли шість днів працюємо, а сьомий Богові присвячуємо. Одного разу Володимира Філатова запитали: «Ну як ваші наукові успіхи? На що вчений і лікар відповів. Які можуть бути наукові успіхи, якщо я сьогодні навіть у Храмі не був». Однак, безперечно в жодному разі не можна відкидати театр, музику, кіно, науку інші види діяльності та силу слова, що здатні перемінити свідомість засудженого. Тому кожен шанс для покаяння слід використовувати, якщо є така можливість.

Яким чином повинні розвиватися державно-церковні відносини в установах виконання покарань. Існує низка документів, що закріплюють основні напрями взаємодії представників тієї чи іншої релігійної організації з Державною кримінально-виконавчою службою України. Наприклад, згідно з Угодою між ДКВС та УПЦ від 26.08.2011 співпраця між цими суб'єктами протидії злочинності відбувається за такими напрямками: - сприяння в будівництві храмів та молитовних кімнат в установах кримінально-виконавчої системи, комплектування необхідною літературою, предметами церковного вжитку; - залучення засуджених до позбавлення волі, а також осіб, які перебувають під наглядом кримінально-виконавчих інспекцій, до церковного життя, духовно-просвітницька робота із різними категоріями засуджених; - катехизаторська робота та проведення бесід священників з особовим складом ДКВС України; - відзначення та заохочення засуджених до позбавлення волі церковними відзнаками за кращі роботи з художньо-прикладної та літературної тематики, за участь у відповідних конкурсах; - участь у науково-практичних конференціях та зборах як в Україні, так і за її

¹ Юдова-Романова К., Борко І., Матушко О. Особливості функціонування аматорських театрів у пенітенціарних установах: історіографічний дискурс. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія : Сценічне мистецтво*. 2024. № 1. Т. 7. С. 29.

межами; - видавнича діяльність (видавництво «Молитовника для засуджених», періодичного видання Синодального відділу, а також публікація статей та матеріалів на сторінках періодичних видань Державної кримінально-виконавчої служби України)¹.

За словами С. І. Спільник у такому випадку церква та Державна кримінально-виконавча служба України прагнуть досягнути спільної мети – виправлення засудженого та недопущення з його сторони фактів повторного вчинення кримінальних правопорушень². Перелічені ж напрями взаємодії виступають як первинні засоби її досягнення. При цьому важливо, щоб релігія по-справжньому позитивно впливала на засудженого до позбавлення волі, а не була приводом для ухилення від певних моментів відбування покарання. Для цього законодавець передбачив на законодавчому рівні певні запобіжні механізми: - засуджені не мають права, посилаючись на свої релігійні переконання, ухилитися від виконання своїх обов'язків, а також установлених вимог режиму відбування покарання; - відправлення релігійних обрядів не повинно порушувати розпорядок дня в колоніях, а також утискати права інших осіб, які відбувають покарання; - у колонії для відправлення релігійних обрядів можуть допускатися лише представники релігійних організацій, які офіційно зареєстровані у встановленому законом порядку³.

Потреба у залученні церкви постає на фоні неспроможності державних інституцій забезпечити в межах установ виконання покарання ресоціалізацію засуджених, яка б дозволяла їм надалі успішно реінтегруватись у суспільство. До основних аргументів на користь залучення Церкви до роботи із засудженими до позбавлення волі належать: здатність релігії ефективно впливати на моральність і духовність особистості, спонукати її до безумовного дотримання відповідних принципів та норм; високий авторитет Церкви в українському суспільстві; висока оцінка діяльності Церкви працівниками пенітенціарних установ; запит на духовну підтримку і довіра з боку більшості засуджених, теологічне підґрунтя роботи із засудженими тощо⁴.

Звідси, на законодавчому рівні передбачені певні напрями взаємодії релігійних організацій з Державною кримінально-виконавчою службою України. Зокрема, у ч. 3 ст. 128 КВК України передбачає, що адміністрація колонії сприяє у запрошенні священнослужителів, бере участь у визначенні місця, часу та інших умов проведення богослужіння, обряду або церемонії. Адміністрація колонії не має виявляти свого ставлення до певної релігії чи

¹ Кузь І. І. Правове регулювання взаємодії органів та установ виконання покарань з релігійними організаціями. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 17. С. 150.

² Спільник С. І. Напрямки взаємодії державної кримінально-виконавчої служби зі ЗМІ та релігійними організаціями в питанні протидії злочинності. *Правові новели*. 2021. № 14. С. 127.

³ Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення 03.12.2024 р.).

⁴ Проскура В. В. Роль церкви у ресоціалізації засуджених до позбавлення волі. *Український соціум*. 2015. № 2. С. 22.

конфесії¹.

Така взаємодія названих суб'єктів протидії злочинності дозволяє знизити ризики вчинення засудженими до позбавлення волі рецидивів. Вплив релігії на засудженого в багатьох випадках дозволяє останньому по-іншому сприйняти оточуюче середовище, його роль у ньому та вагу своїх вчинків².

Взаємодія Державної кримінально-виконавчої служби України з релігійними організаціями передбачає значний потенціал в питанні протидії злочинності. Релігійно-виховні заходи здатні позитивно вплинути на особу засудженого, втім, важливо, контролювати таку діяльність та не допустити проникнення у стіни пенітенціарних установ екстремістських релігійних течій³.

В. Титов поділяє соціальні функції Церкви на внутрішні та зовнішні. До внутрішніх (основних) функцій він відносить: - функцію богослужіння, пов'язану із задоволенням релігійних культових потреб віруючих; - функцію церковного управління, пов'язану з необхідністю організаційно-впорядкованого забезпечення діяльності Церкви як соціального інституту; - господарсько-економічну функцію, пов'язану з матеріально-технічним та фінансовим забезпеченням Церкви. Зовнішніми (додатковими) функціями Церкви є: - нормотворча функція, пов'язана з регламентацією життя віруючих; - виховна функція, що полягає у релігійній освіті дітей та дорослих (через катехизацію тих, хто готується увійти до даної конфесії, та через повчальні проповіді, сповіді тощо); - благодійна функція Церкви, що реалізується через підтримку засуджених, створення і підтримку притулків для звільнених з УВП та інших осіб тощо; - місіонерська функція, яка здійснюється з метою залучення до Церкви нових членів; - політична функція Церкви⁴.

До сучасних тенденцій практики діяльності релігійних організацій належать розширення їх функцій шляхом позарелігійних напрямів. Однак ці форми церковної діяльності, як правило, наповнюються релігійним змістом і мають на меті поступове залучення особи до релігії або посилення свого впливу на віруючу людину⁵. До цієї групи функцій, на нашу думку, можна віднести: правозахисну, дозвілєву тощо⁶.

Християнські конфесії залучають волонтерський рух у вигляді невеликих груп віруючих, які надають адресну соціальну, медичну та патронажну допомогу засудженим у місцях позбавлення волі. До «нових

¹ Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення 03.12.2024).

² Спільник С. І. Напрямки взаємодії державної кримінально-виконавчої служби зі ЗМІ та релігійними організаціями в питанні протидії злочинності. *Правові новели*. 2021. № 14. С. 127.

³ Там само. С. 127–128.

⁴ Релігієзнавство. Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / В. Д. Титов, С. В. Качурова, О. В. Барабаш / за ред. В. Д. Титова. – Х. : Право, 2004. С. 30–31.

⁵ Там само. С. 30–31.

⁶ Проскура В. В. Роль церкви у ресоціалізації засуджених до позбавлення волі. *Український соціум*. 2015. № 2. С. 19.

форм» соціального служіння С. Здіорук та В. Токман також відносять: - залучення до сучасного мистецтва (кінематографу та ін.) з метою привернення уваги до моральності; - створення та підтримка благодійних фондів при релігійних організаціях; - залучення вітчизняними релігійними організаціями ресурсів своїх одновірців із-за кордону з метою реалізації спільних соціальних ініціатив. У цьому напрямі першість залишається за протестантськими об'єднаннями¹. Про потенціал Церкви у справі соціального служіння в пенітенціарній сфері може свідчити її високий авторитет в українському суспільстві. Так, соціологічна служба Центру Разумкова з 19 по 25 січня 2024 року провела опитування серед українців щодо їх ставлення до ситуації в країні, дій влади, а також довіри до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів. За даними цього дослідження, до рейтингу державних і соціальних інститутів, що мають найбільшу довіру людей (на рівні 61%)².

Потреба у залученні церкви постає на фоні неспроможності державних інституцій забезпечити в межах УВП ресоціалізацію засуджених, яка б дозволяла їм надалі успішно реінтегруватись у суспільство. До основних аргументів на користь залучення Церкви до роботи із засудженими до позбавлення волі належать: здатність релігії ефективно впливати на моральність і духовність особистості, спонукати її до безумовного дотримання відповідних принципів та норм; високий авторитет Церкви в українському суспільстві; висока оцінка діяльності Церкви працівниками пенітенціарних установ; запит на духовну підтримку і довіра з боку більшості засуджених, теологічне підґрунтя роботи із засудженими тощо. Варто зазначити, що залученість засуджених до релігійних обрядів та інших атрибутів релігійності не завжди пов'язана з інтерналізацією релігійних догм, а може свідчити лише про прийняття зовнішніх форм релігійності (відвідування богослужінь, носіння хрестиків, зберігання релігійних книг та ікон)³.

За таких умов актуалізується функція морально-християнського виховання, під яким слід розуміти єдиний цілеспрямований процес, що забезпечує прищеплення високих моральних почуттів (совісті, обов'язку, віри, відповідальності, громадянськості, патріотизму, працьовитості, чесності); християнських чеснот (терпіння, милосердя, лагідності, незлобивості, добродійності); моральної позиції (здатності до розрізнення добра та зла, прояву добра, милосердя, любові, готовності до подолання життєвих випробувань, готовності переосмислити своє життя «до в'язниці» та змінити його на краще); моральної поведінки (готовності бути потрібним сім'ї, родині, ЗСУ, які виборюють Україні перемогу у війні,

¹ Здіорук С., Токман В. Соціальна діяльність церков та релігійних організацій в Україні. URL: <http://old.niss.gov.ua/monitor/february2009/9.htm> (дата звернення: 28.03.2025).

² Рівень довіри українців до громадських організацій один з найвищих – результати січневого соціопитування. 08 лютого 2024. Офіційний веб-портал Федерація професійних спілок України. URL: <https://www.fpsu.org.ua/materialy/25692-sotsopytuvannya.html>.

³ Проскура В. В. Роль церкви у ресоціалізації засуджених до позбавлення волі. *Український соціум*. 2015. № 2. С. 22.

волонтерам, ближнім тощо, прояви духовної розсудливості, послуху, доброї волі). Оскільки ці якості здебільшого збігаються із завданнями християнського виховання, є всі підстави стверджувати про єдність морального та християнського виховання і послуговуватися цим терміном. Це особливо актуально для осіб, які порушили закон та перебувають у виправних колоніях, інших пенітенціарних закладах: виховання морально-християнських якостей людини як християнина і громадянина є одним із ключових завдань пенітенціарної педагогіки, під якою вчені зазвичай розуміють «галузь педагогічної науки, що вивчає організовану діяльність з виправлення осіб, що скоїли кримінальний злочин і засуджені до різних видів покарання, як пов'язаних, так і не пов'язаних з позбавленням волі»¹.

Для успішного розв'язання завдань морально-християнського виховання досвідчені соціальні працівники, волонтери, працівники пенітенціарного закладу, священники використовують різноманітні форми та методи роботи із засудженими: це не лише традиційні (бесіди, проповіді (гомілетичне красномовство), лекції, засоби діалогічного красномовства (дискусії, «круглі столи», ток-шоу, зустрічі та ін.)), а й сповідь, індивідуальні бесіди, духовні зустрічі зі священником, тематичні вечори, конкурси, спортивні змагання, святкування Різдва, Великодня, Трійці, Водохреща, інших важливих свят церковного календаря, державних свят (Дня Конституції, Дня Незалежності України, Дня захисника та захисниць України, День матері тощо), перегляд та обговорення фільмів, зокрема й християнських, читацькі конференції та ін. Дієвою є клубна робота – участь ув'язнених у секціях за інтересами (музичних, спортивних, театральних тощо). Морально-християнське виховання повинно здійснюватися і в процесі освітньої діяльності в'язнів – це одна з необхідних організаційно-педагогічних умов ефективності формування морально-християнських цінностей. Важливо культивувати в засуджених сімейні цінності (виховання відповідальності за своїх близьких; любов до матері/батька; подружня вірність; формування шляхетних стосунків у коханні, дружбі, сімейному житті та ін.)².

Ефективність цих форм роботи залежить від низки умов: залучення до виховної роботи працівників бібліотек, музеїв, волонтерів, громадських активістів; наявність високого рівня читацької культури в працівників пенітенціарних закладів, їхня мовна компетентність, загальний рівень культури. Включення до виховних заходів морально-християнського спрямування спеціально дібраної відео-, кінотеки, музичного арсеналу, репродукцій картин, публіцистичних та художніх текстів, а також тем і сюжетів, де порушуються питання моральності, життєвої позиції людини

¹ Пенітенціарна педагогіка : наук.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. Харченко, О. Караман, Н. Краснова ; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. 329 с.; Bilavych H., Mukan N., Horokhivska T. Christian values in the professional training of future lawyers. *Молодь і ринок*. 2023. Вип. 2 (210). С. 24–28.

² Білавич Г. Організаційно-педагогічні засади морально-християнського виховання у пенітенціарних закладах. *Молодь і ринок*. 2023. № 9. С. 45.

тощо – усе це забезпечить досягнення виховної мети. Важливим етапом здійснення виховної роботи є бесіда про почуття, емоції, які відчули засуджені, розуміння переживань героїв, здатність до емпатії, бажання поставити себе на місце іншої людини, знаходити аргументи на захист того, хто припустився етичної помилки. Сприйняття прочитаного/почутого / побаченого необхідно організувати так, щоб особи, які відбувають покарання, побачили себе, як у дзеркалі, пережили катарсичні відчуття, а це допоможе краще усвідомити та перебудувати власне сприйняття світу, риси характеру і поведінку¹.

Статті, які радимо для прочитання:

- Білавич Г. Організаційно-педагогічні засади морально-християнського виховання у пенітенціарних закладах. *Молодь і ринок*. 2023. № 9. С. 42–47.

- Калюжний Р. А., Шкарупа В. К., Горобець Г. Г. Пенітенціарна політика (історико-правовий огляд виникнення і розвитку). *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 1996. № 1. С. 55–67.

- Серажим І. Р. Пенітенціарна корупція як кримінологічна проблема. *Держава та регіони. Серія : Право*. 2022. № 1. С. 67–72.

- Пенітенціарна педагогіка : наук.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. Харченко, О. Караман, Н. Краснова ; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. 329 с.

- Ягунов Д. Пенітенціарна політика як складова соціального контролю: монографія. Одеса : Фенікс, 2020. 674 с.

Висновки. Міждисциплінарний підхід у кримінально-виконавчих дослідженнях є ключовим для побудови ефективної політики, заснованої на духовно-ціннісних засадах. Актуальність цього напряму зумовлена потребою реформування пенітенціарної системи України, орієнтованого на гуманізацію, ресоціалізацію засуджених і дотримання міжнародних стандартів. Вивчення духовних аспектів, державно-церковних відносин та нормативно-правових механізмів є пріоритетними завданнями, які сприятимуть не лише ефективності кримінально-виконавчої системи, а й загальному підвищенню безпеки суспільства.

Роль релігії в пенітенціарній сфері особливо актуальна у контексті ресоціалізації засуджених, адже віра та духовні цінності стимулюють моральну трансформацію особистості, сприяють подоланню рецидивної злочинності та створюють атмосферу надії. Церква, через духовну підтримку, сповіді та молитви, виступає потужним інструментом у процесі перевиховання засуджених, відкриваючи нові можливості для їхньої реінтеграції в суспільство. Водночас залучення курсантів та наукових спільнот до роботи в установах виконання покарань посилює

¹ Білавич Г. Організаційно-педагогічні засади морально-християнського виховання у пенітенціарних закладах. *Молодь і ринок*. 2023. № 9. С. 45.

міждисциплінарний зв'язок, підвищує якість освіти й формує у майбутніх фахівців глибше розуміння реалій кримінально-виконавчої діяльності.

Кримінально-виконавча політика має спиратися на дослідження особливостей особистості злочинця через психолого-педагогічні підходи та духовно-етичні пріоритети. Підготовка висококваліфікованих кадрів є ключовим компонентом успіху пенітенціарної реформи, адже саме компетентний персонал здатний впроваджувати інновації, розробляти і реалізовувати стратегії, що відповідають сучасним викликам.

Запровадження нових форм роботи, таких як театральні програми, мистецтво, інтерактивні лекції та волонтерські ініціативи, є перспективними методами гуманізації покарань. Водночас інтеграція релігійних і культурних цінностей у процес перевиховання сприяє створенню збалансованої системи, що орієнтована не лише на виконання покарання, а й на відновлення людини.

Розробка й реалізація реформ, визначених Стратегією до 2026 року, таких як впровадження пробаційного нагляду, забезпечення належних умов утримання ув'язнених і цифровізація, покликані сформувати якісно нову кримінально-виконавчу систему. Залучення громадянського суспільства, використання міжнародного досвіду та міждисциплінарна співпраця є основою для досягнення цієї мети.

Таким чином, міждисциплінарна парадигма в дослідженнях кримінально-виконавчої сфери закладає основи для побудови ефективної, гуманної та інноваційної пенітенціарної системи, яка відповідає сучасним потребам суспільства та забезпечує надійний фундамент для стійкого розвитку держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артюхова В. Категорія "кримінально-виконавча характеристика" у кримінально-виконавчому праві України. *Юридичний вісник*. 2024. № 1. С. 19–28.
2. Балдинюк О. Соціальна робота в закладах пенітенціарної системи. *Ввічливість*. 2021. Вип. 3. С. 10–16.
3. Білавич Г. Організаційно-педагогічні засади морально-християнського виховання у пенітенціарних закладах. *Молодь і ринок*. 2023. № 9. С. 42–47.
4. Богатирьов І. Г. Вплив війни в Україні на трансформаційні процеси переходу кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 3. С. 8–14.
5. Гумін О. М., Коваль М. М. Заходи виховного впливу у кримінально-виконавчому праві України. *Соціологія права*. 2020. Вип. 3. С. 16–18.
6. Завітневич Р. Ю. Окремі аспекти становлення пенітенціарної системи України в умовах євроінтеграції // Пенітенціарна система у

глобальному вимірі : матеріали III Міжнар. пенітенціарного форуму (м. Київ, 3 лист. 2023). Львів–Торунь: Liha-Pres, 2023. С. 66–68.

7. Завітневич Р. Ю. Основні вектори реформування пенітенціарної системи України у світлі євроінтеграційних процесів: ретроспективний погляд. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2024. Вип. 82(3). С. 9–14.

8. Здіорук С., Токман В. Соціальна діяльність церков та релігійних організацій в Україні. URL: <http://old.niss.gov.ua/monitor/february2009/9.htm> (дата звернення: 28.03.2025).

9. Зелинский А. Ф. Криминология : Курс лекций. Харьков : Прапор, 1996. 260 с.

10. Зливко С. В. Адміністративно-правове забезпечення діяльності керівників органів і установ виконання покарань в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» ; Університет Державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2019. 40 с.

11. Ільїна О. В. Пробаційний напрямок кримінально-виконавчої політики у запобіганні злочинності в Україні. *Соціологія права*. 2022. Вип. 3-4. С. 35–40.

12. Калюжний Р. А., Шкарупа В. К., Горобець Г. Г. Пенітенціарна політика (історико-правовий огляд виникнення і розвитку). *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 1996. № 1. С. 55–67.

13. Колодчин Д. В. Класифікація засуджених як засіб запобігання злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 316–321.

14. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 24.12.2024).

15. Кримінально-виконавче право України : підручник : Т. 1. (у 2-х т.) / [Музика А. А., Конопельський В. Я., Письменський Є. О та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Є. Ю. Бараш. Київ : Нац. акад. внутр. справ, ФОП Кандиба Т. П., 2018. 364 с.

16. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення 03.12.2024 р.).

17. Кузь І. І. Правове регулювання взаємодії органів та установ виконання покарань з релігійними організаціями. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 17. С. 145–153.

18. Курс лекцій по криминологии / под ред. И. Н. Даньшина (Общая часть) и В. В. Голины (Особенная часть). Харьков : Одиссей, 2007. 480 с.

19. Партнери, експерти та спікери. Запобігання катуванням. URL: <https://www.cpt-echr.com/partners-experts-and-speakers/>
20. Пенітенціарна педагогіка : наук.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. Харченко, О. Караман, Н. Краснова ; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. 329 с.
21. Пенітенціарна політика в добу глобалізації: «приватне» versus «публічне» (сучасний стан в'язничної приватизації). URL: <https://www.yagunov.in.ua/%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%B0-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0-%D0%B2-%D0%B4%D0%BE%D0%B1%D1%83-%D0%B3%D0%BB%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D0%BB/>
22. Пенітенціарна система. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B5%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0
23. Петренко Р. І. Освіта засуджених у пенітенціарних закладах як основний засіб їх виправлення та ре соціалізації. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2022. № 81. С. 65–68.
24. Петровська Ю. М., Пузирний В. Ф. Формування ефективної моделі підготовки персоналу пенітенціарної системи України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. С. 427–432.
25. Пилипенко Д. О. Сутнісні аспекти кримінально-виконавчої політики України. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2023. Вип. 1. С. 44–49.
26. Пономарьов О. Особливості відображення міжнародних стандартів щодо поводження із ув'язненими в сучасній кримінально-виконавчій політиці України. *Юридичний вісник*. 2024. № 2. С. 100–106.
27. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України вид 23.06.2005 р. № 2713-IV // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15#Text>.
28. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 № 1153-р // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text>.
29. Проскура В. В. Роль церкви у ресоціалізації засуджених до позбавлення волі. *Український соціум*. 2015. № 2. С. 17–25.
30. Пузирний В. Ф. Основні стилі управління керівника в системі Державної кримінально-виконавчої служби України. *Правові новели*. 2019. № 8. С. 126–131.
31. Релігієзнавство. Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / В. Д. Титов, С. В. Качурова, О. В. Барабаш / за ред. В.Д. Титова. – Х. : Право, 2004. 272 с.

32. Рівень довіри українців до громадських організацій один з найвищих – результати січневого соціопитування. 08 лютого 2024. *Офіційний веб-портал Федерація професійних спілок України*. URL: <https://www.fpsu.org.ua/materialy/25692-sotsopytuvannya.html>.

33. Савченко О.В. Щодо співвідношення понять «виховний вплив» та «соціально-виховна робота» в кримінально-виконавчому законодавстві України. *Трибуна молодого вченого: юридичний вісник*. 2014. № 6. С. 393–396.

34. Серажим І. Р. Пенітенціарна корупція як кримінологічна проблема. *Держава та регіони. Серія : Право*. 2022. № 1. С. 67–72.

35. Спільник С. І. Взаємодія пенітенціарної та освітньої систем в контексті профілактики злочинності. *Держава та регіони. Серія : Право*. 2021. № 3. С. 126–130.

36. Спільник С. І. Напрямки взаємодії державної кримінально-виконавчої служби зі ЗМІ та релігійними організаціями в питанні протидії злочинності. *Правові новели*. 2021. № 14. С. 124–129.

37. Стрельцов Є. Л. Заходи кримінально-правового впливу в умовах трансформації держава і права. Заходи кримінально-правового впливу: проблеми нормативної регламентації та ефективності застосування : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Одеса, 2014. URL:

https://www.researchgate.net/publication/350932767_measures_of_educational_influence_in_the_criminal_executive_law_of_Ukraine

38. Тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В.С. Калашника. Харків : Балкао-книга, 2009. 960 с.

39. Тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В.С. Калашника. 2-ге вид., випр. і доп. Харків : Прапор, 2005. 992 с.

40. Федоров П. Підсудні, засуджені, ув'язнені, платники податків і трохи філософії / Захист в'язнів України. 2 червня 2023. URL: <https://ngoauu.org/pidsudni-zasudzheni-uvyazneni-platniki-podatkov-i-troxi-filosofi%D1%97/>

41. Шалгунова С. А. Дослідження особи злочинця у кримінології. *Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ*. 2005. № 4 (24). С. 293–299.

42. Юдова-Романова К., Борко І., Матушко О. Особливості функціонування аматорських театрів у пенітенціарних установах: історіографічний дискурс. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія : Сценічне мистецтво*. 2024. № 1. Т. 7. С. 29–47.

43. Ягунов Д. Кількість ув'язнених у світі та тенденції: фокус на реабілітацію. 20 липня 2024. URL: <https://yagunov.net/2024/07/20/unodc-global-prison-population-and-trends/>

44. Ягунов Д. Пенітенціарна політика як складова соціального контролю: монографія. Одеса : Фенікс, 2020. 674 с.

45. Ягунов Д. Українська пенітенціарна політика (1991–2020): узагальнення модулів та оцінка основних показників. URL: <https://www.yagunov.in.ua/%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D>

0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0-
%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%86%D
1%96%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%B0-
%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0-
1991/

46. Яковець І. С. Досвід виконання кримінальних покарань Королівства Норвегія та доцільність його впровадження в Україні. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 60. С. 362–368.

47. Bilavych H., Mukan N., Horokhivska T. Christian values in the professional training of future lawyers. *Молодь і ринок*. 2023. Вип. 2 (210). С. 24–28.

48. England R. What is Responsible for Satisfactory Probation and Post-Probation Outcome. *Journal of Criminal Law and Criminology*. 1957. Vol. 47, № 6. P. 675–694.

49. Prevention of Torture. Standards. Case Law. News. Trends. Opinions. Research. «Đorđević v. Croatia», п. 138; «O’Keeffe v. Ireland» [GC], п. 144 URL: https://www.cpt-echr.com/article-3-of-the-convention-general-provisions/#_ftn38

50. Recommendation Rec(2006)2-rev of the Committee of Ministers to member States on the European Prison Rules (Adopted by the Committee of Ministers on 11 January 2006, at the 952nd meeting of the Ministers’ Deputies and revised and amended by the Committee of Ministers on 1 July 2020 at the 1380th meeting of the Ministers’ Deputies). URL: <https://rm.coe.int/09000016809ee581> (дата звернення: 12.04.2024).

Стаття надійшла до редакції 18.02.2025

Ivan V. KRITSAK,

PhD in Law, Associate Professor

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

Oleksandr Ol. AVDEEV,

PhD in Law, Associate Professor

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

Bohdan P. LUKIN,

PhD in Law

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

INTERDISCIPLINARY PARADIGM IN THE IMPLEMENTATION OF SCIENTIFIC RESEARCH AND ACADEMIC TEACHING OF CRIMINAL-EXECUTIVE LAW: SPIRITUAL-VALUE DIMENSION

The article is devoted to the problems of developing individual methodological principles of scientific research in the field of criminal-executive law. We analyzed more than 50 scientific professional articles, as well as

individual information resources, in order to build and see the main idea of the sectoral legal evolution. It is proposed to draw the attention of scientists to such researchers of criminal-executive policy and state-church relations in the criminal-executive sphere that require their detailed development within the framework of a separate scientific study, monographs or dissertations. The regulatory and legal component, which is defined in the Strategy for Reforming the Penitentiary System for the Period Until 2026, deserves research attention.

It is emphasized that teaching disciplines of the criminal law block, in particular criminology, is unthinkable without criminal executive law. The highest institution of social justice in a civilized society is the court, which makes decisions in criminal proceedings. Often, as a result of its execution, the fate of a person is decided. Due to bitterness, a person may finally decide to follow a criminal path or vice versa - to turn back in order to bring his behavior within the framework of law-abidingness. Always with the help of criminal executive law, it is possible to significantly strengthen the teaching of disciplines of the criminal law block and jurisprudence in general. It will be possible to interest the audience in the tragic fates of people, their mutilated and broken lives or a cardinal change for the better. The functioning of gangs in the world, as well as what and how the criminal world lives in historical retrospect, steadfastness in evil, active activity of "thieves in law" are extremely interesting and important for study, which can give an incentive for real prevention and fight against crime, especially to the young/adventurous/enthusiastic generation of lawyers and law enforcement officers, so that society is healthy, feels safe and comfortable.

Keywords: *criminal law, crime, personality of the criminal, execution of sentences, serving sentences, interdisciplinarity, spiritual and value dimension, penitentiary policy, state-church relations, war, combating crime, paradigm, doctrine.*

Олександр Миколайович ЛЮБАРСЬКИЙ
(Пенітенціарна академія України, м. Чернігів)

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ОЦІНКИ АГРЕГОВАНОЇ УСПІШНОСТІ СТИМУЛЮВАННЯ ПРАВОСЛУХНЯНОЇ ПОВЕДІНКИ УВ'ЯЗНЕНИХ / ЗАСУДЖЕНИХ*

У статті, відповідно до міжнародних правових документів, правових позицій Європейського суду з прав людини та європейської практики, наукового доробку українських та зарубіжних вчених, розкрито теоретико-правові засади, сутність і зміст сучасної парадигми та результати критичного осмислення проблем раціонального змісту і практичної реалізації превалюючої у наш час концепції оцінки, основним критерієм якої є вільне від злочинів життя ув'язненого / засудженого після звільнення, а індикатором є рівень постпенітенціарного рецидиву, та обґрунтовано висвітлено перспективні шляхи раціонально виправданого, практично доцільного і реалізабельного спостереження, компаративного аналізу та оцінювання агрегованої успішності стимулювання правослухняної поведінки ув'язнених / засуджених на державному, регіональному та глобальному рівнях як базису для прогресивного розвитку пенітенціарної політики та оптимізації правового регулювання і практики виконання кримінальних покарань, що становить цінність нового наукового знання та користь для подальшого поступу кримінальної юстиції і юриспруденції.

За результатами проведеного дослідження представлено авторську концепцію інтегрованого оцінювання агрегованої успішності стимулювання правослухняної поведінки ув'язнених / засуджених, базисом якого є комплекс

* Для англomовного міжнародного, у т. ч. європейського, релевантного політико-правового і наукового дискурсу характерним є охоплюючий термін відповідного українського законодавства «засуджені» та «взяті під варту особи / ув'язнені» узагальнюючий термін «prisoners» – в'язні, ув'язнені у значенні згідно дефініції пункту 10 Recommendation Rec(2006)2-rev of the Committee of Ministers to member States on the European Prison Rules. URL: <https://rm.coe.int/09000016809ee581> (дата звернення: 05.02.2025).

показників кількості повторно ув'язнених, ув'язнених (в'язнів) і засуджених осіб, розкрито її сильні сторони та перспективи.

Ключові слова: *стимулювання правослукхняної поведінки ув'язнених / засуджених, успішність, рецидивізм, посппенітенціарний рецидив, повторно ув'язнені, оцінка, оцінювання, ув'язнені, засуджені особи.*

Постановка проблеми. Нині Український народ героїчно захищає свій суверенітет, свою європейську ідентичність та свій вибір прогресивної еволюції у європейській системі цінностей та надбань – свій шлях розбудови демократичної, правової і соціальної держави. У наш час, в епоху гуманізму, де людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю та визначають засади формування правосвідомості і розвиток правової системи, особливо актуальним є реформування каральної політики, пенітенціарної системи та практики і кримінальної юстиції загалом, адже ідеальною метою покарання і його виконання є досягнення оптимуму у гармонійній реалізації захисту суспільства та забезпечення прав і свобод, поваги до гідності кожної людини, водночас і в повній мірі, – і жертви, і правопорушника, досягнення соціального компромісу, суспільної злагоди і загального благополуччя. Але якими ж є орієнтири та конкретні цілі оптимізації, поліпшення захищеності суспільства і забезпечення гідного життя людини шляхом вдосконалення стимулюючого антикримінального впливу пенітенціарної системи? Якими є належні критерії аналізування, оцінювання та прогнозування злочинних і кримінально-виконавчих реалій? Якими є конкретні вимірні показники, об'єктивно репрезентуючі індикатори успішності держави, правової системи, зокрема, пенітенціарної практики та, безпосередньо, стимулювання правослукхняної поведінки ув'язнених / засуджених, що є базисом для прогнозування, планування і прогресивного розвитку?

Особливої актуальності набуває проблематика статті у сучасних умовах розширених науково-технічних можливостей та безпосередньої стрімкої інтенсифікації міжнародних інтеграційних процесів для визначення об'єктивно успішних країн і використання їх надбань з метою як оптимізації національних правових систем, так і проліферації наукового знання і прогресивного розвитку правового забезпечення, політики і практики стимулювання правослукхняної поведінки ув'язнених / засуджених на регіональних та глобальному рівнях.

Дослідженню суспільних відносини, які виникають у зв'язку виконанням-відбуванням покарань і соціальною реінтеграцією засуджених в Україні та зарубіжних країнах, а також науковому розробленню напрямів оптимізації функціонування пенітенціарної системи, присвятили свої праці такі українські вчені як: І. Г. Богатирьов, М. С. Пузирьов, О. Г. Колб, О. М. Джужа, Т. А. Денисова, В. С. Батиргарієва, В. А. Бадира, О. М. Бандурка, О. В. Беца, Г. О. Радов, В. М. Синьов, В. І. Кривуша, О. І. Бажанов, В. Я. Конопельський, С. І. Халимон, М. Я. Гуцуляк, А. В. Кирилюк, В. В. Коваленко, В. О. Корчинський, О. М. Неживець, В. О. Меркулова,

О. І. Осауленко, Л. І. Олефір, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, С. Я. Фаренюк, С. В. Царюк, І. С. Яковець та інші. Проте саме проблеми оцінки агрегованої успішності стимулювання правослужняної поведінки ув'язнених / засуджених як стрижневого вектору пенітенціарної політики держави, зважаючи на апіорну та апостеріорну складність даного питання, розвиток і трансформації європейської та глобальної каральної політики, її ціннісних орієнтирів, потребують ґрунтовного дослідження і пошуку оптимальних шляхів їх вирішення на постійній основі. Релевантні результати контекстної розвідки наукового та політико-правового дискурсу відповідно до проблематики дослідження викладено у статті.

Метою статті є розкриття теоретико-правових засад, сутності та змісту сучасної парадигми, результатів критичного осмислення проблем превалюючої у наш час концепції оцінки і обґрунтоване висвітлення синтезованих шляхів та перспектив прагматичного і реалізабельного об'єктивного оцінювання агрегованої успішності стимулювання правослужняної поведінки ув'язнених / засуджених як базису для прогресивного розвитку пенітенціарної політики держави та оптимізації правового регулювання і практики виконання кримінальних покарань, що становитиме цінність нового наукового знання та користь для подальшого поступу кримінальної юстиції та юриспруденції.

Виклад основного матеріалу. У правилі 4 Мінімальних стандартних правил ООН щодо поводження із в'язнями наголошено, що *цілями вироку щодо позбавлення волі або подібних заходів позбавлення особистої свободи є у першу чергу захист суспільства від злочинності та зниження рівня рецидивізму, які є досяжними тільки за умови, якщо період ув'язнення є використаним для забезпечення, на скільки це максимально можливо, реінтеграції ув'язнених / засуджених у суспільство такими особами, що можуть (є здатними) вести законослухняне та самодостатнє життя* (переклад наш – О. Л.)¹.

Про акцент на реабілітаційній (ресоціалізаційній, реінтеграційній) цілі покарання у європейській каральній політиці, що продемонстровано у міжнародних документах, правових документах Ради Європи, сучасній політиці країн Європи щодо обрання покарань та відображено у практиці Високих Договірних Сторін Європейської конвенції з прав людини, про акцент на досягненні основної мети покарання – повернення ув'язненого / засудженого у суспільство здатним вести вільне від злочинів життя наголошує у своїй практиці і Європейський суд з прав людини^{2 3}.

¹ United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules): resolution / adopted by the General Assembly 17.12.2015. A/RES/70/175. URL: https://documents.un.org/symbol-explorer?s=A/RES/70/175&i=A/RES/70/175_3854556 (дата звернення: 05.02.2025).

² Case of Petukhov v. Ukraine (No. 2). European Court of Human Rights. Fourth Section. Application no. 41216/13. Judgment. Strasbourg. 12.03.2019. Final 09.09.2019. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-191703> (дата звернення: 05.02.2025).

³ Case of Khoroshenko v. Russia. European Court of Human Rights. Grand Chamber. Application no. 41418/04. Judgment. Strasbourg. 30.06.2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-156006> (дата звернення: 05.02.2025).

Зокрема, релевантні сутність і зміст превалюючої у прогресивній правовій свідомості та культурі і легітимованої нині концепції кримінальної юстиції влучно репрезентовано у наступній правовій позиції Європейського суду з прав людини: примусове позбавлення персони її свободи, не прагнучи до її реабілітації (*відновлення здатності жити у суспільстві без скоєння злочинів* – *О.Л.*), було б несумісним із людською гідністю, що лежить в самій суті системи Європейської конвенції з прав людини^{1 2}.

Метою української Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року, що відповідає мейнстриму сучасної європейської пенітенціарної політики, є «створення гуманістичної системи виконання кримінальних покарань, що гарантуватиме безпеку суспільства і забезпечуватиме соціальну адаптацію засуджених та осіб, взятих під варту»³.

На «удосконалення застосування реабілітаційних підходів та інструментів для переходу від карального до більш реабілітаційного режиму» та «подальший перегляд існуючих/запровадження нових принципів сучасного управління пенітенціарною установою відповідно до стандартів і найкращих практик Ради Європи» був спрямований проєкт «Європейський Союз та Рада Європи працюють разом для підтримки в'язничної реформи в Україні Плюс» (SPERU+), який завершився у 2023 році⁴. Подальшій розбудові пенітенціарної системи України з акцентом на покращенні якості управління в'язницями та реабілітації ув'язнених / засуджених – «допомога ув'язненим у набутті просоціального ставлення та здатності жити без злочинів після звільнення, застосовуючи сучасний арсенал методів зміни поведінки», присвячений проєкт Ради Європи «На шляху до більш гуманних умов тримання під вартою та скорочення числа повторних правопорушень в Україні» (DECOPRIS), розрахований до кінця 2026 року⁵.

Очевидно, що у сучасній парадигмі каральної політики, кінцевою, ідеальною, метою покарання і, безпосередньо, стимулювання правослухняної поведінки ув'язнених / засуджених є вільне від злочинів життя як апогей поваги до людської гідності та забезпечення прав і свобод людини, а у

¹ Case of Vinter and Others v. the United Kingdom. European Court of Human Rights. Grand Chamber. Applications nos. 66069/09 and 130/10 and 3896/10. 09.07.2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122664> (дата звернення: 05.02.2025).

² Case of Murray v. the Netherlands. European Court of Human Rights. Grand Chamber. Application no. 10511/10. Judgment. Strasbourg. 26.04.2016. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-162614> (дата звернення: 05.02.2025).

³ Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#n10> (дата звернення: 05.02.2025).

⁴ Проєкт «Європейський Союз та Рада Європи працюють разом для підтримки в'язничної реформи в Україні Плюс» (SPERU+). Про проєкт. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/plus-speru-project> (дата звернення: 05.02.2025).

⁵ Проєкт «На шляху до більш гуманних умов тримання під вартою та скорочення числа повторних правопорушень в Україні» (DECOPRIS). Про проєкт. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/decopris-towards-more-humane-detention-conditions-and-reduced-reoffending-in-ukraine> (дата звернення: 05.02.2025).

Мінімальних стандартних правилах ООН щодо поводження із в'язнями та самій назві проєкту (DECOPRIS) конкретизується – зниження рівня рецидивізму, скорочення числа повторних правопорушень. У світлі вище викладеного фактичні дані динаміки та структури рецидивізму у фактологічному вимірі системи реалій злочинності і відбування-виконання кримінальних покарань постають такими, що найбільш концентровано репрезентують ефективність функціонування каральної системи та її стимулюючого антикримінального впливу, дають змогу оцінити результативність діяльності пенітенціарних систем держав у попередженні постпенітенціарного рецидиву (у т. ч. і за видами правопорушень та іншими характеристиками) та, безпосередньо, успішність стимулювання правослухняної поведінки ув'язнених / засуджених для подальшої оптимізації, зокрема покращення якості управління, у т. ч. шляхом обміну досвідом та впровадження надбань правових систем і кращих практик найуспішніших країн. Проте, необхідно зауважити, що найбільш концентрована репрезентованість у фактажі динаміки та структури рецидивізму результату стимулювання правослухняної поведінки ув'язнених / засуджених є умовиводом редукції, адже:

- нинішній рівень пізнання, і раціональний, і емпіричний, людської істоти, особи, особистості, її психічних особливостей, особливостей соціальної інтеракції та зовнішнього впливу загалом не розкриває (та навіть вичерпно не обґрунтовує їх існування) істинних закономірностей механізму та процесу формування злочинної психології, поведінки, а також мотивації та, безпосередньо, стимулювання правомірної поведінки і не дає однозначних, беззаперечних, доведених, відповідей про його реалізабельність (ступінь успішності реалізації, потенційну здійсненність, результативність) і стійкість результату;

- на ув'язнених / засуджених після реінтеграції у суспільство поряд із досягненим ефектом антикримінального стимулювання чинять свою дію як загальні детермінанти злочинності, так і особистісні фактори – генетична інформація та накопичений і відображений у особистості зовнішній вплив, причини і умови конкретного правопорушення, механізм і закономірності дії яких теж не пізнані на рівні, достатньому для визначення їх структури, пропорційності і сили впливу на конкретний рецидив та рівень рецидивізму загалом;

- правомірна поведінка ув'язнених / засуджених після відбування-виконання кримінальних покарань – відсутність рецидиву (гіпотетично) є інтегрованим результатом сумарного впливу всіх векторів антикримінальної, каральної, кримінально-виконавчої, пенітенціарної та, в тому числі, стимулювальної політики і практики.

Стимулювання правослухняної поведінки ув'язнених / засуджених є складовою політики боротьби зі злочинністю, каральної, кримінально-виконавчої політики та, безпосередньо, пенітенціарної, тобто є елементом системи, спрямованої на захист суспільства, ефективність функціонування якої обмежена дією продуктованих у тому ж і тим же суспільством

детермінант правопорушності, що результують разом із генетичною інформацією, яка також агрегована у суспільстві, протиправну, злочинну психологію і поведінку, особу злочинця, яка є центральним, інтегруючим елементом описуваної системи суспільних відносин. Тому, успішність стимулювання правослукняної поведінки ув'язнених / засуджених як під час відбування покарання, так і стійкість результату після повернення в'язня у суспільство, знаходиться в прямій та опосередкованій залежності від складної багатовекторної взаємодії факторів, якими є причини та умови злочинності, з однієї сторони, та факторів-наслідків реакції з боку публічної влади і громадянського суспільства, зокрема, у виді векторів каральної та кримінально-виконавчої політики, їх практичних результатів, з іншої сторони, що агреговано знаходить своє відображення у придатному для емпіричного дослідження фактажі стану злочинності та кримінально-виконавчих, пенітенціарних реалій.

Таким чином, фактологічний вимір проблем і перспектив стимулювання правослукняної поведінки ув'язнених / засуджених є тісно вплетеним у фактажі злочинних і кримінально-виконавчих реалій, а успішний стимулюючий вплив реалізується, більшою чи меншою мірою, у стані кримінальної правопорушності:

- прямо – у правомірній поведінці конкретного ув'язненого / засудженого, зниженні загального рівня рецидивізму, рівня злочинності і чисельності засуджених осіб та в'язнів;

- опосередковано – у антикримінальному стимулюючому впливі ув'язнених / засуджених із правомірною поведінкою на злочинне середовище і його субкультуру як під час відбування покарання, так і після звільнення.

Тому подальше абстрагування веде до аналізу результативності стимулюючого впливу, інтегрованої у показниках стану та тенденцій злочинності і пенітенціарних реалій, їх ретроспективної динаміки та структури. Зокрема, узагальненими найбільш репрезентативними та, відповідно, базовими показниками, індикаторами результативності, успішності політики та практики стимулювання правослукняної поведінки ув'язнених / засуджених є:

- чисельність ув'язнених і кількість ув'язнених на 100 000 населення (сумарна кількість у заданий момент часу засуджених, які тримаються в установах виконання покарань і ув'язнених / узятих під варту осіб, згідно термінології українського кримінально-виконавчого законодавства);

- чисельність засуджених осіб і кількість засуджених осіб на 100 000 населення (підсумована за визначений період (рік) кількість осіб, засуджених за вчинення кримінальних правопорушень).

Фактологічний вимір тенденцій чисельності (структури) тюремного населення, поряд із людиноцентристським лейтмотивом – повага до людської гідності та забезпечення прав і свобод ув'язнених / засуджених і гуманістичним фокусом на реабілітації проходить червоною ниткою і є емпіричним базисом сучасного політико-правового і наукового дискурсу

щодо проблем злочинності і пенітенціарних реалій, що відслідковується у документах відповідних міжнародних інституцій, зокрема Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, Підкомітету ООН з недопущення катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання, Комітету Міністрів Ради Європи, та публікаціях результатів релевантних досліджень, а саме: Управління ООН з наркотиків і злочинності – UNODC.org¹ Data UNODC²; Рада Європи і Університет Лозанни – SPACE project (Statistiques Pénales Annuelles du Conseil de l'Europe)³; Institute for Crime & Justice Policy Research – World Prison Brief, World Prison Research Programme⁴.

Оцінювання стимулювання правослухняної поведінки ув'язнених / засуджених крізь призму показників рецидивізму крім описаних проблем раціональності, має і суто практичні: відсутність у країн ефективних систем спостереження рецидиву та відсутність єдиної методики, уніфікованої системи відстеження на глобальному та регіональних рівнях, що унеможлиблює дослідження динаміки і структури повторних злочинів та міжнародні порівняння. Про відсутність достовірних глобальних даних по рецидивізму (станом на 24.09.2018 року) зазначено і у Керівництві для дискусій XIV Конгресу ООН щодо запобігання злочинності та поводження з правопорушниками, де концептовано поняття рецидивізму (recidivism) у широкому значенні – стосується того, чи особа, яка була чи є об'єктом втручання кримінального правосуддя, вчиняє нове кримінальне правопорушення, зауважено про корінні причини рецидивізму – бідність і дискримінація, складність його попередження, притаманність як розвинутим країнам, так і тим, що розвиваються та окреслено переваги від зниження рівня повторності правопорушень, рецидиву (reducing reoffending): підвищення безпеки суспільства, зменшення кількості жертв, засуджених осіб, в'язнів, зниження рівня переповненості в'язниць, і, відповідно, зменшення затрат на правоохоронні органи, систему кримінального правосуддя та пенітенціарну систему⁵. Зазначена проблема є актуальною і нині, зокрема, Управління ООН з наркотиків і злочинності в опублікованому у липні 2024 року виданні Prison Matters 2024: Global Prison Population and Trends; A Focus on Rehabilitation (United Nations, 2024) вказує на значні прогалини у спостереженні даних щодо рецидивізму, а саме: лише 57% із опитаних юрисдикцій (країн) впровадили системи відстеження,

¹ United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). URL: <https://www.unodc.org/unodc/index.html> (дата звернення: 05.02.2025).

² Data UNODC. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). URL: <https://dataunodc.un.org> (дата звернення: 05.02.2025).

³ SPACE I & II, CoE, Université de Lausanne, ICDP/ESC, UNIL-Sorge, BCH, 1015 Lausanne, Suisse. URL: <https://wp.unil.ch/space/> (дата звернення: 05.02.2025).

⁴ World Prison Brief, Institute for Crime & Justice Policy Research. URL: <https://www.prisonstudies.org/> (дата звернення: 05.02.2025).

⁵ Fourteenth United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice. (Kyoto, Japan, 20–27 April 2020). Discussion guide. A/CONF.234/PM.1. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/ltd/v18/063/29/pdf/v1806329.pdf> (дата звернення: 05.02.2025).

проте зазначається, що це є навіть позитивним знаком, враховуючи хронічну відсутність глобальних даних у цьому напрямі¹. На складності аналізу тенденцій рецидивної злочинності, у т. ч. порівняльного аналізу постпенітенціарного рецидивізму у країнах Європи та Світу, і необхідності розробки «уніфікованої методики обрахування рецидивних правопорушень у національних практиках» акцентує увагу і українська вчена В. С. Батиргарєєва, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України².

Багаторічний досвід емпіричного дослідження рецидивізму та, зокрема, постпенітенціарного рецидивізму, групи науковців із Оксфордського університету (University of Oxford) у складі: Seena Fazel, Achim Wolf, Denis Yuhnenko, Leen Farouki, за участі Shivpriya Sridhar (College of Arts and Sciences, University of North Carolina at Chapel Hill, Chapel Hill, North Carolina, NC 27599, USA), чий результати вперше були опубліковані у 2015 році, доповнені у 2019–2020 роках, та із найсвіжішим їх оновленням у 2023 році, можна концентровано викласти у таких синтенціях, що кореспондуються із вище викладеним описом проблем дослідження рецидивізму та використання його результатів і, зокрема, твердженнями щодо індикативності рівня постпенітенціарного рецидиву як рузультуючого показника успішності каральної політики, правової системи та практики, обґрунтовують їх і доповнюють фактами та емпіричними узагальненнями:

а) рівень рецидивної злочинності в основному використовується для оцінки ефективності національних і державних систем правосуддя або програм реабілітації, уряди та установи часто прагнуть запровадити зміни в політиці та практиці, які призводять до зниження рівня рецидивів, проте рівень рецидивів визначається багатьма факторами, багато з яких не обов'язково пов'язані з ефективністю реабілітації та реінтеграції засуджених осіб (джерело даних, використане визначення рецидиву та період спостереження); рівень рецидивної злочинності також слід тлумачити в контексті загального рівня злочинності, який значною мірою залежить від загальних економічних і демографічних факторів; враховуючи складний, багатопричинний характер зареєстрованих рівнів рецидивів, їх використання для порівняння між країнами та юрисдикціями часто проблематично, в т. ч. через різні способи визначення поняття, вимірювання та звітності про рецидив злочинів; порівняння показників рецидивів між різними країнами, швидше за все, відображатиме відмінності в практиках звітності чи інших пов'язаних факторах, ніж суттєві відмінності

¹ UNODC, Prison Matters 2024: Global Prison Population and Trends; A Focus on Rehabilitation (United Nations, 2024). URL: https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/briefs/Prison_brief_2024.pdf (дата звернення: 05.02.2025).

² Батиргарєєва В. С. Питання боротьби з рецидивною злочинністю у матеріалах Конгресів ООН щодо запобігання злочинності та поведінки з правопорушниками. Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 39. С. 23- 31. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2021/02/36_Питання-боротьби_№39_2020_пв4.pdf (дата звернення: 05.02.2025).

в ефективності програм реабілітації та реінтеграції для осіб, звільнених із в'язниці або засуджених до громадських вироків; іншими потенційними факторами, що впливають на рівень рецидивів, є макроекономічні та загальні кримінологічні чинники в країні, проте зв'язок між економічними чинниками, специфічними рівнями злочинності та рівнем рецидиву залишається непідтвердженим, необґрунтованим; усі ці фактори демонструють значні відмінності між різними країнами, а також можуть відрізнятися в межах однієї країни, що може скоригувати будь-який прямий вплив системи кримінального правосуддя на зареєстрований рівень рецидивів¹;

б) виявлено дані щодо рецидивізму у 33 країнах, та лише у 10 з 50 країн з найбільшою кількістю ув'язнених (дані були опубліковані урядовими установами за винятком одного джерела), 2-річний показник повторного засудження ув'язнених становив від 18% до 55%, а осіб, які отримали громадські вироки (20 країн) – від 10% до 47%; рівень рецидиву варіював залежно від частки індексних злочинів (видів злочинів), зокрема, збільшення частки майнових злочинів, що є найбільш повторюваними, у вибірці збільшує показник рецидиву, рівень рецидиву у засуджених (ув'язнених та без ізоляції від суспільства) за майнові злочини в 1,5 рази більший, за злочини, пов'язані з наркотиками в 1,1 рази більший, за злочини, пов'язані з дорожнім рухом у 0,67 рази менший, а за сексуальні злочини у 0,53 рази менший, ніж у засуджених за насильницькі злочини; 2-річний відсоток повторного засудження мав значний позитивний зв'язок з такими факторами на рівні країни як рівень вбивств, пограбувань і ув'язнення та не був пов'язаний із ВВП на душу населення та чисельністю населення – рівень ув'язнення може відображати загальний рівень криміналізації в країні, що може збільшити кількість повторних злочинів серед звільнених осіб, рівень серйозних насильницьких злочинів, особливо рівень вбивств, можна використовувати як індикатор загального рівня злочинності в країні, оскільки вони мають високий рівень звітності та розкриття, тобто чим більш криміногенним є суспільство, тим вищий рівень рецидивної злочинності (за умов незмінності інших факторів)²;

¹ Fazel S., Wolf A. A Systematic Review of Criminal Recidivism Rates Worldwide: Current Difficulties and Recommendations for Best Practice. PLoS ONE 10(6): e0130390. Published: June 18, 2015. URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0130390> (дата звернення: 05.02.2025); Yuhnenko D., Sridhar S., Fazel S. A systematic review of criminal recidivism rates worldwide: 3-year update [version 3; peer review: 3 approved]. Wellcome Open Research. Latest Version Published: 03 Nov 2020. URL: <https://doi.org/10.12688/wellcomeopenres.14970.3> (дата звернення: 05.02.2025); Yuhnenko D., Farouki L., Fazel S. Criminal recidivism rates globally: A 6-year systematic review update. Journal of Criminal Justice. Volume 88, September–October 2023, 102115. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2023.102115> (дата звернення: 05.02.2025).

² Fazel S., Wolf A. A Systematic Review of Criminal Recidivism Rates Worldwide: Current Difficulties and Recommendations for Best Practice. PLoS ONE 10(6): e0130390. Published: June 18, 2015. URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0130390> (дата звернення: 05.02.2025); Yuhnenko D., Sridhar S., Fazel S. A systematic review of criminal recidivism rates worldwide: 3-year update [version 3; peer review: 3 approved]. Wellcome Open Research. Latest Version Published: 03 Nov 2020. URL: <https://doi.org/10.12688/wellcomeopenres.14970.3> (дата звернення: 05.02.2025); Yuhnenko D., Farouki L., Fazel S. Criminal recidivism rates globally: A 6-year systematic review update. Journal of Criminal Justice. Volume 88, September–October 2023, 102115. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2023.102115> (дата

в) тлумачення показників рецидиву вимагає врахування індивідуальних факторів та факторів на рівні країни, потрібне прозоре звітування про ці фактори, рівень рецидивної злочинності слід інтерпретувати в ширшому контексті факторів, пов'язаних із системою права та кримінального правосуддя, очікуваний зв'язок між рецидивізмом і змінними на рівні країни також слід тлумачити з обережністю через обмежену доступність даних для багатьох країн – отже, висновки не обов'язково стосуються інших юрисдикцій, слід уникати використання показників рецидивів для міжнародних порівнянь, доки не буде проведено достатній аналіз факторів, що лежать в основі звітних показників; пряме порівняння показників рецидивізму між юрисдикціями без урахування потенційних джерел їх варіації може ввести в оману!³, а у висновках перших двох публікацій прямо вказано, що рівень рецидиву є непорівнюваним між країнами¹.

Зокрема, складнощі оцінки рівня рецидиву, його інтерпретації та використання для міжнародних порівнянь на основі наявного у публічному доступі фактажу яскраво демонструють 2-річні показники повторного засудження ув'язнених у Королівстві Данія: 2005 рік – 29%², 2013 рік – 63% (із вибірки виключені особи молодші 20 років; новий показник включає засуджених протягом додаткового 1 року після 2-річного періоду, що дозволяє закінчити судові процедури)³, 2018 рік – 32%⁴. Параметр включення чи не включення у вибірку покарання у виді штрафу у Королівстві Швеція змінював показник частоти повторного засудження за 2 роки серед ув'язнених із 66% на 43%⁵, а також аномально виглядають

звернення: 05.02.2025).

¹ Fazel S., Wolf A. A Systematic Review of Criminal Recidivism Rates Worldwide: Current Difficulties and Recommendations for Best Practice. PLoS ONE 10(6): e0130390. Published: June 18, 2015. URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0130390> (дата звернення: 05.02.2025).

² Yuhnenko D., Sridhar S., Fazel S. A systematic review of criminal recidivism rates worldwide: 3-year update [version 3; peer review: 3 approved]. Wellcome Open Research. Latest Version Published: 03 Nov 2020. URL: <https://doi.org/10.12688/wellcomeopenres.14970.3> (дата звернення: 05.02.2025).

³ Fazel S., Wolf A. A Systematic Review of Criminal Recidivism Rates Worldwide: Current Difficulties and Recommendations for Best Practice. PLoS ONE 10(6): e0130390. Published: June 18, 2015. URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0130390> (дата звернення: 05.02.2025).

⁴ Yuhnenko D., Sridhar S., Fazel S. A systematic review of criminal recidivism rates worldwide: 3-year update [version 3; peer review: 3 approved]. Wellcome Open Research. Latest Version Published: 03 Nov 2020. URL: <https://doi.org/10.12688/wellcomeopenres.14970.3> (дата звернення: 05.02.2025).

⁵ Yuhnenko D., Farouki L., Fazel S. Criminal recidivism rates globally: A 6-year systematic review update. Journal of Criminal Justice. Volume 88, September–October 2023, 102115. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2023.102115> (дата звернення: 05.02.2025).

⁶ Fazel S., Wolf A. A Systematic Review of Criminal Recidivism Rates Worldwide: Current Difficulties and Recommendations for Best Practice. PLoS ONE 10(6): e0130390. Published: June 18, 2015. URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0130390> (дата звернення: 05.02.2025).

показники у Королівстві Нідерландів: 2007 рік – 48%¹, 2013 рік – 46%², 2017 рік – 24,6%³.

Зважаючи на вище викладене, раціонально виправданим і практично доцільним є використання даних щодо динаміки та структури рецидивної злочинності для оцінювання успішності державної (національної) системи стимулювання правослухняної поведінки ув'язнених / засуджених тільки за умови верифікованої змістовної тотожності порівнюваних у часі і просторі показників рецидивізму та тільки інтегровано у багатофакторній системі фактологічного виміру реалій злочинності і виконання-відбування кримінальних покарань, фактичні ж можливості здійснення відповідних міжнародних компаративних досліджень є сильно обмеженими у наш час доступним фактажем рецидивізму.

В якості альтернативних показників оцінки успішності політики і практики стимулювання правослухняної поведінки ув'язнених / засуджених доцільним є використання показників кількості повторно ув'язнених – сумарної кількості у заданий момент часу ув'язнених / узятих під варту осіб, які раніше відбували покарання в установах виконання покарань і засуджених, які тримаються і раніше відбували покарання в установах виконання покарань, згідно термінології українського кримінально-виконавчого законодавства:

- абсолютні: чисельність повторно ув'язнених, чисельність повторно ув'язнених за категоріями (вид злочину, кількість ув'язнень, судимостей, сукупний термін позбавлення волі, інше);

- відносні: частка повторно ув'язнених серед загальної чисельності ув'язнених (засуджених, які тримаються в установах виконання покарань і ув'язнених / узятих під варту осіб, згідно термінології українського кримінально-виконавчого законодавства), частка повторно ув'язнених за категоріями (кількість ув'язнень, вид злочину, вік, ...), кількість повторно ув'язнених на 100 000 населення, кількість повторно ув'язнених на 100 000 населення за категоріями, ...

Зазначені показники, базовими з яких є чисельність повторно ув'язнених та частка повторно ув'язнених серед загальної чисельності ув'язнених, звісно ж, не є абсолютними індикаторами успішності стимулювання правослухняної поведінки ув'язнених / засуджених, агрегують у своїй величині результати впливу згаданих вище факторів об'єктивної реальності і відображають, певною мірою, ефективність усієї антикримінальної політики і практики, проте заслуговують на увагу через

¹ Yukhnenco D., Sridhar S., Fazel S. A systematic review of criminal recidivism rates worldwide: 3-year update [version 3; peer review: 3 approved]. Wellcome Open Research. Latest Version Published: 03 Nov 2020. URL: <https://doi.org/10.12688/wellcomeopenres.14970.3> (дата звернення: 05.02.2025).

² Yukhnenco D., Farouki L., Fazel S. Criminal recidivism rates globally: A 6-year systematic review update. Journal of Criminal Justice. Volume 88, September–October 2023, 102115. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2023.102115> (дата звернення: 05.02.2025).

³ Yukhnenco D., Farouki L., Fazel S. Criminal recidivism rates globally: A 6-year systematic review update. Journal of Criminal Justice. Volume 88, September–October 2023, 102115. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2023.102115> (дата звернення: 05.02.2025).

свої сильні сторони, зокрема у порівнянні із рівнем рецидивізму, часткою рецидиву (повторного засудження) серед звільнених ув'язнених:

- сенс, обсяг – кількість осіб, що раніше тримались в установах виконання покарань, сума нових ув'язнень яких, як необхідних заходів захисту суспільства (виняткових запобіжних заходів для забезпечення (стимулювання) правослухняної поведінки – виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання протиправній поведінці, відповідно до статей 176–178, 183 КПК України¹), та їхньої реабілітації дорівнює агрегованій величині фактів недостатності стимулювання правослухняної поведінки протягом попереднього відбування покарання для правомірного життя у вільному соціумі; відображають агреговану неуспішність (ступінь результативності) стимулювання правослухняної поведінки – агрегований ступінь небезпеки / шкоди для суспільства звільнених ув'язнених / засуджених у сумарній чисельності повторно ув'язнених у заданий момент часу, яка є прямо залежною від величини термінів їхніх ув'язнень, що відповідають ступеню тяжкості вчинених ними злочинів та суворості покарань (на відміну від простого відносно-кількісного спостереження і обліку рецидивів);

- зміст – визначальною ознакою є лише факт правомірного дійсного та минулого тримання особи в ув'язненні (повторність);

- однозначність – відображає реальну кількість осіб, що є небезпечними та шкідливими для громади і дійсної правової системи згідно загальноприйнятих та формально виражених у правових актах норм та відповідно до закону і вироку легітимної судової влади потребують ув'язнення для захисту соціуму, суспільних відносин, правопорядку та стимулювання їхньої правослухняної поведінки;

- практичність – дані щодо чисельності повторно ув'язнених у заданий момент часу, у т. ч. за категоріями, наявні у пенітенціарних адміністраціях країн та не потребують додаткових засобів, в т. ч. фінансових ресурсів, та заходів, складних, спеціальних, міжвідомчих моніторингових систем та процесів спостереження, тощо; придатні для ретроспективного та структурного, покатегорійного аналізу, спостереження тенденцій і кореляцій, інтерпретації результатів та синтезування висновків для прогнозу, планування та оптимізації пенітенціарної політики, системи і практики;

- уніфікованість – придатні для порівнянь між країнами з метою обміну досвідом пенітенціарної політики і практики; придатні для агрегування на субрегіональному, регіональному та глобальному рівнях і спостереження відповідних тенденцій; єдиний визначальний уніфікований критерій – повторне ув'язнення з метою стимулювання правослухняної поведінки для захисту суспільства;

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1723> (дата звернення: 02.02.2025).

- перспективність – розвиток концепції спостереження успішності стимулювання правослукхняної поведінки ув'язнених / засуджених на емпіричному базисі фактажу повторного ув'язнення дає потенційну можливість пізнання закономірностей формування злочинної поведінки та стимулюючого впливу шляхом безпосереднього дослідження персональної інформації осіб, що тримаються у в'язницях.

Висновки. Відповідно до міжнародних правових документів, правових позицій Європейського суду з прав людини та європейської практики, у сучасній парадигмі оцінки агрегованої успішності стимулювання правослукхняної поведінки ув'язнених / засуджених, що заснована на визнанні людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканості і безпеки найвищою соціальною цінністю та спрямованості каральної і кримінально-виконавчої політики, системи і практики на досягнення оптимуму у гармонійній реалізації захисту суспільства та забезпечення прав і свобод, поваги до гідності кожної людини, водночас і в повній мірі, – і жертви, і правопорушника, основним критерієм оцінювання є вільне від злочинів життя ув'язненого / засудженого після звільнення, а індикатором – рецидивізм, повторна правопорушуваність. Проте практичне використання для оцінювання успішності стимулювання правослукхняної поведінки ув'язнених / засуджених агрегованих величин показників рецидиву є проблематичним через неподільне відображення у них взаємопов'язаної сукупності результатів дії детермінант злочинності і антикримінальної політики та практики держави, а також через складнощі вимірювання і спостереження та неуніфікованість методології, що знайшли своє вираження у відсутності національних систем відстеження рецидивізму та, відповідно, непридатності наявних даних для компаративного аналізу та емпіричних узагальнень.

Раціонально виправданим, практично доцільним, реалізабельним і перспективним є спостереження, компаративний аналіз та оцінювання успішності стимулювання правослукхняної поведінки ув'язнених / засуджених на державному, регіональному та глобальному рівнях інтегровано у багатофакторній моделі фактологічного виміру реалій злочинності і виконання-відбування кримінальних покарань, базисом якої є комплекс показників кількості повторно ув'язнених, ув'язнених (в'язнів) і засуджених осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батиргареева В. С. Питання боротьби з рецидивною злочинністю у матеріалах Конгресів ООН щодо запобігання злочинності та поведження з правопорушниками. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. / редкол.: В.І. Борисов та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 39. С. 23-31. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2021/02/36_Питання-боротьби_№39_2020_пв4.pdf (дата звернення: 05.02.2025).

2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1723> (дата звернення: 05.02.2025).

3. Проєкт «Європейський Союз та Рада Європи працюють разом для підтримки в'язничної реформи в Україні Плюс» (SPERU+). Про проєкт. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/plus-speru-project> (дата звернення: 05.02.2025).

4. Проєкт «На шляху до більш гуманних умов тримання під вартою та скорочення числа повторних правопорушень в Україні» (DECOPRIS). Про проєкт. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/decopris-towards-more-humane-detention-conditions-and-reduced-reoffending-in-ukraine> (дата звернення: 05.02.2025).

5. Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#n10> (дата звернення: 05.02.2025).

6. Case of Khoroshenko v. Russia. European Court of Human Rights. Grand Chamber. Application no. 41418/04. Judgment. Strasbourg. 30.06.2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-156006> (дата звернення: 05.02.2025).

7. Case of Murray v. the Netherlands. European Court of Human Rights. Grand Chamber. Application no. 10511/10. Judgment. Strasbourg. 26.04.2016. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-162614> (дата звернення: 05.02.2025).

8. Case of Petukhov v. Ukraine (No. 2). European Court of Human Rights. Fourth Section. Application no. 41216/13. Judgment. Strasbourg. 12.03.2019. Final 09.09.2019. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-191703> (дата звернення: 05.02.2025).

9. Case of Vinter and Others v. the United Kingdom. European Court of Human Rights. Grand Chamber. Applications nos. 66069/09 and 130/10 and 3896/10. 09.07.2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122664> (дата звернення: 05.02.2025).

10. Data UNODC. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). URL: <https://dataunodc.un.org> (дата звернення: 05.02.2025).

11. Fazel S., Wolf A. A Systematic Review of Criminal Recidivism Rates Worldwide: Current Difficulties and Recommendations for Best Practice. PLoS ONE 10(6): e0130390. Published: June 18, 2015. URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0130390> (дата звернення: 05.02.2025).

12. Fourteenth United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice. (Kyoto, Japan, 20–27 April 2020). Discussion guide. A/CONF.234/PM.1. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/ltd/v18/063/29/pdf/v1806329.pdf> (дата звернення: 05.02.2025).

13. Recommendation Rec(2006)2-rev of the Committee of Ministers to member States on the European Prison Rules. *(Adopted by the Committee of Ministers on 11 January 2006, at the 952nd meeting of the Ministers' Deputies and revised and amended by the Committee of Ministers on 1 July 2020 at the*

1380th meeting of the Ministers' Deputies), URL: <https://rm.coe.int/09000016809ee581> (дата звернення: 05.02.2025)

14. SPACE I & II, CoE, Université de Lausanne, ICDP/ESC, UNIL-Sorge, BCH, 1015 Lausanne, Suisse. URL: <https://wp.unil.ch/space/> (дата звернення: 05.02.2025).

15. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). URL: <https://www.unodc.org/unodc/index.html> (дата звернення: 05.02.2025).

16. United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules): resolution / adopted by the General Assembly 17.12. 2015. A/RES/70/175. URL: https://documents.un.org/symbol-explorer?s=A/RES/70/175&i=A/RES/70/175_3854556 (дата звернення: 05.02.2025).

17. UNODC, Prison Matters 2024: Global Prison Population and Trends; A Focus on Rehabilitation (United Nations, 2024). URL: https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/briefs/Prison_brief_2024.pdf (дата звернення: 05.02.2025).

18. World Prison Brief, Institute for Crime & Justice Policy Research URL: <https://www.prisonstudies.org/> (дата звернення: 05.02.2025).

19. Yukhnenko D., Farouki L., Fazel S. Criminal recidivism rates globally: A 6-year systematic review update. *Journal of Criminal Justice*. Volume 88, September–October 2023, 102115. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2023.102115> (дата звернення: 05.02.2025).

20. Yukhnenko D., Sridhar S., Fazel S. A systematic review of criminal recidivism rates worldwide: 3-year update [version 3; peer review: 3 approved]. Wellcome Open Research. Latest Version Published: 03 Nov 2020. URL: <https://doi.org/10.12688/wellcomeopenres.14970.3> (дата звернення: 05.02.2025).

Стаття надійшла до редакції 05.02.2025

Oleksandr M. LIUBARSKYI

(Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine)

PROBLEMS AND PROSPECTS OF ASSESSMENT OF THE AGGREGATED SUCCESS OF STIMULATION OF LAW-ABIDING BEHAVIOUR OF PRISONERS

The article is devoted to the theoretical and legal principles, the essence and content of the modern paradigm and the results of critical reflection on the problems of rational content and practical implementation of the currently prevailing concept of assessment, the main criterion of which is prisoner's crime-free life after release, and the key indicator is the post-penitentiary recidivism rate, and highlights in an argumentative manner promising ways of rationally justified, practically expedient and feasible observation, comparative analysis and evaluation of the aggregated success of stimulation of law-abiding behaviour of prisoners at the state, regional and global levels as a basis for the progressive

development of penitentiary policy and optimization of legal regulation and practice of execution of criminal sentences, which constitutes the value of new scientific knowledge and benefits for the further progress of criminal justice and jurisprudence.

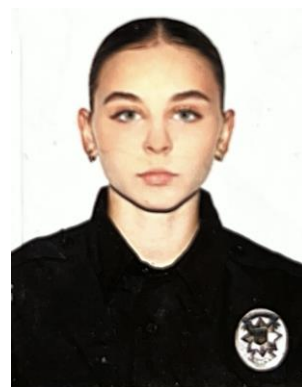
Based on the results of the research, the article presents the author's concept of an integrated assessment of the aggregated success of stimulation of law-abiding behaviour of prisoners, the basis of which is a complex of indicators of the number of re-prisoners, prisoners and persons convicted, and reveals its strengths and prospects.

Keywords: *stimulation of law-abiding behaviour of prisoners, success, recidivism, post-penitentiary reoffending, re-prisoners, assessment, evaluation, prisoners, persons convicted.*

Олена Павлівна МАКАРОВА,
кандидат психологічних наук
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

Олександра Сергіївна МАТЮШЕНКО
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ПОЛІГРАФ У КРИМІНАЛІСТИЦІ: ТЕОРЕТИЧНІ, ПРАВОВІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Стаття присвячена дослідженню теоретичних основ використання поліграфа в криміналістиці. Розглядається роль поліграфа як інструменту для отримання орієнтовної інформації під час розслідування злочинів. Аналізуються правові аспекти застосування поліграфа, зокрема, його місце в системі доказів та дотримання прав людини. Детально описуються принципи роботи поліграфа, включаючи фізіологічні реакції, що реєструються, та методи їх інтерпретації. Стаття розглядає питання етичності та достовірності результатів поліграфічних досліджень.

Ключові слова: поліграф, криміналістика, правові аспекти, принципи роботи, фізіологічні реакції, достовірність, етичність.

Постановка наукової проблеми Сучасна криміналістика активно використовує поліграф як інструмент отримання додаткової інформації в процесі розслідування злочинів. Однак, попри його широке застосування, теоретичні та правові засади використання поліграфа залишаються дискусійними. Однією з ключових проблем є відсутність єдиного підходу до

визначення його місця в системі доказування, що ускладнює використання отриманих результатів у кримінальному судочинстві. Крім того, важливою науково-практичною проблемою є питання достовірності поліграфічних досліджень. Попри наявність чітко визначених процедур, надійність поліграфічних досліджень, їхня вразливість до маніпуляцій та суб'єктивність інтерпретації результатів продовжують викликати суперечки.

Окремого дослідження потребують етичні та правові аспекти застосування поліграфа, зокрема дотримання принципу добровільності, захист прав учасників дослідження, а також допустимість використання отриманих даних у кримінальному процесі.

Таким чином, існує нагальна потреба в комплексному науковому дослідженні теоретичних основ використання поліграфа в криміналістиці, що сприятиме розробці єдиних стандартів його застосування, підвищенню ефективності кримінальних розслідувань та забезпеченню дотримання прав людини.

Мета статті - комплексний аналіз теоретичних основ використання поліграфа в криміналістиці.

Виклад основного матеріалу Сучасна криміналістика активно використовує новітні технології для підвищення ефективності розкриття та розслідування злочинів. Одним із важливих інструментів у цій сфері є поліграф – прилад, що дозволяє фіксувати психофізіологічні реакції людини на певні стимули, що часто пов'язані з відповідями на поставлені запитання. Поліграфологічні дослідження займають особливе місце серед методів криміналістики завдяки здатності отримувати приховану інформацію, що може стати вагомим елементом для встановлення істини у кримінальному провадженні.

Погоджуємося з позицією професора В. Гусевої, яка наголошує, що спеціальні знання відіграють ключову роль у подоланні перешкод під час розслідування тяжких злочинів проти життя та здоров'я людини. Ці знання застосовуються в рамках судових експертиз, досліджень, а також у слідчій практиці із використанням спеціальних засобів. Такий підхід сприяє скороченню строків досудового розслідування, ускладнює маніпуляції з доказами з боку протидіючих осіб і забезпечує отримання науково обґрунтованої та криміналістично значущої інформації, що дозволяє своєчасно нейтралізувати спроби протидії розслідуванню¹.

Українські науковці-криміналісти Р. Степанюк та С. Перлін поділяють криміналістичну техніку на дві основні категорії: традиційну та нетрадиційну. Однак питання використання поліграфа у криміналістиці досі залишається недостатньо вивченим. Це створює підґрунтя для пошуку подальшого вдосконалення криміналістичної техніки шляхом включення нових напрямів, які відповідають сучасним викликам у боротьбі зі

¹ Гусева В. О. Способи протидії розслідуванню тяжких та особливо тяжких злочинів проти життя та здоров'я особи та шляхи їх подолання. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1 (56). С. 84–88.

злочинністю. Нестача досліджень у цій галузі стримує розвиток нових технологій для збору доказів. У результаті від цього страждає природничо-технічний аспект криміналістики, зокрема, її технічний напрям¹.

Перші фундаментальні дослідження, які заклали основу для подальших розробок у сфері використання поліграфа, належать італійському фізіологу Анджело Моссо. У своїх експериментах, проведених у 1877 році, він застосовував плетизмограф – пристрій для фіксації змін артеріального тиску. Вченому вдалося встановити зв'язок між фізіологічними параметрами, такими як тиск і пульс, та емоційними станами людини. Результати своїх досліджень Анджело Моссо опублікував у монографії під назвою «Страх», яка стала відправною точкою для розвитку ідеї використання фізіологічних реакцій у вивченні емоційних процесів.²

Витоки виникнення пристрою, відомого як поліграф або детектор неправди, сягають кінця XIX та початку XX століть. Саме тоді науковці почали активно вивчати взаємозв'язок між фізіологічними реакціями людського організму, такими як частота серцебиття, кров'яний тиск та ритм дихання, і їхніми емоційними станами. Одним із перших кроків на шляху до створення сучасного поліграфа стали праці Френсіса Гальтона, який у 1879 році запропонував методику словесно-асоціативного тесту. В рамках цього дослідження піддослідні повинні були миттєво реагувати на запропоновані слова, надаючи першу асоціацію, що спадала на думку. Було помічено, що у випадках, коли асоціація мала відношення до скоєного злочину, час реакції збільшувався, що дозволяло виявити наявність емоційної реакції³.

Чезаре Ломброзо, основоположник антропологічного напрямку в кримінології, відіграв значну роль у популяризації інструментальних методів виявлення неправди. Ще з 1881 року він почав застосовувати гідросфігмометр під час допитів, фіксуючи зміни артеріального тиску.

У своїй праці «Злочинна людина», вперше опублікованій в 1895 році, Ч. Ломброзо описав досвід використання цього пристрою для виявлення брехні. Зокрема, у другому виданні книги він навів приклад, коли гідросфігмограф допоміг встановити, що підозрюваний не причетний до пограбування, але винен у крадіжці документів. Згодом, у 1902 році, Ч. Ломброзо використав плетизмограф та сфігмограф у справі про зґвалтування. Ці прилади дозволили йому зафіксувати зміни обсягу частин тіла та артеріального тиску підозрюваного, що підтвердило його непричетність до злочину. Таким чином, праці Ч. Ломброзо заклали фундамент для подальшого розвитку поліграфії⁴.

¹ Степанюк Р. Л., Перлін С. І. Методологія та організація експертно-криміналістичного забезпечення боротьби зі злочинністю. *Криміналістичний вісник*. 2019. № 2 (32). С. 6–14.

² Морозова Т. Р. Методика виявлення прихованої інформації у поліграфічних дослідженнях: монографія / за наук. ред. О.М. Морозова. Київ: Алерта. 2023. 472 с.

³ Мотлях О. І. Поліграф: наукова природа походження, нормативно-правове регулювання та допустимі межі застосування: монографія. Київ: Освіта України, 2012. 394 с.

⁴ Линник О.В. Використання поліграфа для розкриття злочинів (історико-правові аспекти). *Науковий вісник Національного університету ДПС України. Серія «Економіка, право»*. 2012. № 4(59). С.

Цей випадок став першим переконливим прикладом застосування інструментальних методів для виявлення нещирості, показавши, що вони можуть не лише виявляти приховану інформацію, але й захищати невинних, підтверджуючи щирість їхніх свідчень. Методика, яку започаткував Ч. Ломброзо, стала основою для подальших досліджень у цій галузі та мала великий вплив на розвиток науки, впливаючи на багатьох інших вчених.

Зазначені ранні дослідження заклали підґрунтя для подальшого розвитку поліграфа, який був остаточно сформований на початку 20-го століття в США і став основою для сучасних методів детекції брехні.

У 1935 році, потенціал поліграфа привернув увагу головного правоохоронного органу Сполучених Штатів Америки, а саме Федерального бюро розслідувань. З 1938 року, фахівець ФБР, відомий як І. Коффі, розпочав використання поліграфа для розкриття та розслідування злочинів.

Період 50-тих років характеризувався першою хвилею широкого розповсюдження поліграфа в роботі різноманітних державних органів та установ у багатьох країнах світу. У 1951 році, при Військовій поліцейській школі, розташованій у штаті Джорджія, було засновано навчальний заклад для підготовки поліграфологів армії США. Починаючи з 1953 року, Національна агенція безпеки США запровадила обов'язкове поліграфічне дослідження для всіх кандидатів, які бажали вступити на службу в цю організацію. Постійні штатні поліграфологи працюють у Федеральному бюро розслідувань, Управлінні кримінальних розслідувань армії, Міністерстві військово-морського флоту, Митному управлінні США, Департаменті податків і зборів, поліції, що забезпечує безпеку Капітолію, у багатьох округах, у міській поліції столиці, а також у розвідувальних службах Сполучених Штатів Америки.

Використання поліграфа знайшло своє застосування на території Канади, причому розвиток поліграфології в цій державі, цілком очікувано, відбувався під впливом Сполучених Штатів Америки

В Індії, вперше, застосування поліграфа відбулося у 1948 році: в рамках розслідування обставин смерті Махатми Ганді, співробітник індійської поліції, який пройшов шеститижневий курс навчання в Сполучених Штатах Америки, використав поліграф з метою обмеження кола осіб, підозрюваних у причетності до змови. Після двадцятирічної паузи, у 1969 році, керівництво Індії прийняло рішення про створення відділу поліграфа при Центральній криміналістичній лабораторії Центрального бюро розслідувань. Фактично, відділ розпочав свою роботу у 1974 році, а вже в середині 80-х років, відділення поліграфа були відкриті в п'яти штатах країни¹.

На африканському континенті, використання поліграфічних

246–252; Морозова Т. Р. Методика виявлення прихованої інформації у поліграфічних дослідженнях: монографія / за наук. ред. О.М. Морозова. Київ: Алерта. 2023. 472 с.

¹ Морозова Т. Р. Поліграфологія: підручник / за ред. О.М. Морозова. Харків. «Естет Принт», 2019. 476 с.

досліджень було введено в практику наприкінці сімдесятих років минулого століття. Існує професійне об'єднання поліграфологів Південно-Африканської Республіки. Фахівці з поліграфічних досліджень також працюють у таких країнах, як Марокко, Єгипет, Кенія та Нігерія.

Щодо азійського регіону, то поліграфічні перевірки застосовуються в Лівані, Об'єднаних Арабських Еміратах, Гонконзі, Саудівській Аравії, Йорданії, Кувейті, Малайзії, Пакистані, Таїланді, на Тайвані та на Філіппінах.

Починаючи з другої половини 90-х років, у країнах Європи, як Західної, так і Східної, відзначається зростання використання поліграфа. Серед таких держав можна назвати Швейцарію, Німеччину, Нідерланди, Швецію та Норвегію. У правоохоронних органах Польщі поліграф почав застосовуватися з 1969 року, у Болгарії – з 1995 року, у Румунії – з 1980 року. У Молдові з 2009 року діє Закон «Про використання тестувань на детекторі симуляції (поліграфі)». У Угорщині поліграфічні дослідження використовуються з 1978 року, і їх застосування регулюється Інструкцією МВС №40. У Латвії з 1998 року проводяться поліграфічні експертизи у рамках кримінальних справ. У Литві 29 серпня 2000 року було прийнято Закон Литовської Республіки, який регулює використання поліграфа.

Впровадження поліграфа в діяльності України припало на середину – кінець 2000-х років і було ініційоване діяльністю приватних структур.

Запровадженню поліграфічних технологій у правоохоронні органи України передував етап теоретичних та практичних досліджень. Роботу у цьому напрямі здебільшого здійснювались науковцями М. Салтевським, Ю. Жаріковим, П. Тимошенком¹. У правоохоронних органах України фактично поліграф з метою розкриття та розслідування злочинів почав використовуватися із 1998 року.

Основними напрямками використання поліграфа в діяльності правоохоронних органів України є: кадрова робота, криміналістичні дослідження, слідчі дії, психодіагностика та психокорекція, а також спеціальні заходи. *Спеціальні заходи* можуть включати наступні напрями: *оперативно-розшукова діяльність* (використання поліграфа для перевірки інформації, отриманої в ході оперативних заходів, а також для ідентифікації причетності осіб до злочинної діяльності); *контррозвідувальна діяльність* (застосування поліграфа для виявлення внутрішніх загроз, зокрема серед працівників поліції або інших структур, які мають доступ до конфіденційної інформації); *перевірка на детекторі брехні під час розслідування корупційних злочинів* (використання поліграфа для збору додаткових доказів або перевірки правдивості свідчень); *профілактичні заходи* (застосування поліграфа для запобігання можливим злочинам шляхом перевірки осіб, які можуть становити потенційну загрозу); *робота зі свідками та постраждалими* (застосування поліграфа для уточнення інформації, отриманої від свідків або постраждалих, з метою підвищення ефективності

¹ Gatseliuk, V., Strelbitska, L., Herasymchuk, O., Pavlyshyn, A., & Khrystiuk, V. The influence of religion on the norms of criminal law and process: an international-comparative study. *Amazonia Investiga*. 2021. № 10(42). P. 226–235.

розслідування). Такі *спеціальні заходи* спрямовані на підвищення ефективності роботи правоохоронних органів, забезпечення безпеки та запобігання злочинності.

На першому етапі впровадження створювалися відповідні спеціальні курси на базі одного з підрозділів МВС України. У 2001 році керівництвом МВС України затверджено наказ № 743 «Про проведення експерименту щодо використання комп'ютерних поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ України»¹. Підсумки проведення експерименту були розглянуті на оперативній нараді, рішенням якої від 07.05.2002 № 4028/Чк засвідчено ефективність використання поліграфа, як у роботі з персоналом, так і в процесі розкриття та розслідування злочинів.

У 2004 році на нараді МВС України прийнято рішення про створення на базі Київського інституту внутрішніх справ навчальну базу щодо підготовки поліграфологів із наданням слухачам відповідного сертифікату на право працювати за цим напрямом у межах системи МВС України².

Наказом МВС України від 28.07.2004 р. № 842 затверджена «Інструкція щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі з персоналом органів внутрішніх справ України», а в Міністерстві юстиції України вона була зареєстрована 27 жовтня 2004 року з № 1373/9972. Ця інструкція була першим і багато років єдиним відкритим, офіційно визнаним в Україні нормативним документом, що регламентував використання поліграфа³.

Наказом МВС України № 920 від 13.11.2017 р. затверджено «Інструкцію про порядок використання поліграфа у Національній поліції України», зареєстровану в Міністерстві юстиції України 05 грудня 2017 року за № 1472/31340, яка змінила попередню інструкцію, що була чинною понад тринадцять років⁴.

З 2017 року в Україні здійснюють судові психологічні експертизи із застосуванням поліграфа. Проведення таких експертиз регулюється положеннями Конституції України, Цивільного кодексу, Кримінального процесуального кодексу, Кодексу законів про працю, а також низкою спеціальних нормативно-правових актів. Серед них варто відзначити Закон України «Про судову експертизу», Інструкцію про призначення та проведення судових експертиз і експертних досліджень, а також Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (із подальшими змінами та доповненнями)⁵.

¹ Морозова Т. Р. Поліграфологія: підручник / за ред. О.М. Морозова. Харків. «Естет Принт», 2019. 476 с.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Про затвердження Інструкції про порядок використання поліграфа у Національній поліції України : наказ МВС України № 920 від 13.11.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/z1472-17> (дата звернення: 18.02.2025).

⁵ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змінами та

Поліграф, також відомий як детектор брехні, є важливим інструментом, який активно застосовується в практичній діяльності поліції для виявлення змін у психофізіологічних реакціях людини під час дослідження окремих обставин справи, що становить предмет слідчого пізнання у кримінальному провадженні. Його роль полягає не лише в оцінці достовірності чи недостовірності свідчень підозрюваних, свідків чи потерпілих, але й у наданні допомоги у формуванні слідчих версій та зборі орієнтовної інформації. Цей пристрій дозволяє опосередковано аналізувати правдивість даних, які надає особа. У криміналістиці його значення проявляється у таких аспектах:

- *виявленні прихованої інформації* – поліграф допомагає отримати відомості, які підозрюваний чи свідок намагається приховати через страх чи інші мотиви;

- *встановленні послідовності подій* – на основі відповідей та реакцій досліджуваного можна реконструювати хронологію злочину;

- *сприянні в спростуванні слідчих версій* – використання поліграфа дозволяє звужити коло підозрюваних, зосередивши увагу слідства на ймовірних винуватцях;

- *допомозі у психологічному аналізі особистості* – реакції людини на поліграфі дають змогу оцінити її емоційний стан під час розслідування¹.

Хоча поліграф не є безпосереднім засобом виявлення брехні, він здатний виявляти стресові реакції, які часто супроводжують неправдиві показання. Таким чином, поліграф служить як додатковий інструмент, який допомагає поліграфологам виявити суперечності в свідченнях і спрямованні слідства у правильному руслі. Отже, поліграф дає можливість отримати орієнтовну інформацію, яка може стати основою для подальшого планування й організації розслідування. Він може допомогти спрогнозувати напрями розслідування, виявити нові докази або висвітлити суперечності у свідченнях. Він має значення як важливий інструмент криміналістичної науки, що надає слідчим додаткові можливості для збирання інформації, оцінки правдивості показань і забезпечення точності в розслідуванні кримінальних справ. Однак його застосування має обмеження та повинно бути доповнене іншими доказами для забезпечення повної правдивості та об'єктивності процесу.

Основними завданнями поліграфологічних досліджень в контексті криміналістики та правосуддя можна сформулювати таким чином:

1. Визначення правдивості показань. Поліграф використовується для виявлення прихованих емоцій і реакцій, які можуть свідчити про неправдивість або правдивість показань осіб таких як підозрювані, свідки або потерпілі. Він дозволяє оцінити, чи виникає стрес або емоційна напруга

доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 10.03.2025)

¹ Волобуєв А. Ф. Поліграф: техніко-криміналістичний засіб і фіксація доказів чи інструмент експертного дослідження? *Криміналістичний вісник*. 2018. № 30 (2). С. 55–63.

під час відповіді на певні запитання, що може вказувати на намагання приховати важливу інформацію.

2. Виявлення суперечностей у показаннях або поясненнях, наданих особою. Поліграф допомагає виявляти логічні суперечності, оскільки він дозволяє зафіксувати фізіологічні реакції, які можуть бути пов'язані з нещирістю чи приховуванням правди. Це особливо корисно в тих випадках, коли свідчення виглядають непослідовними або несумісними з іншими доказами.

3. Оцінка емоційного стану особи. Поліграф дозволяє оцінювати емоційний стан особи, зокрема рівень стресу, тривоги або нервозності, що може бути важливо для визначення її психологічного стану в момент допиту. Це може допомогти слідчим краще зрозуміти мотиви поведінки підозрюваного або свідка.

4. Визначення можливих маніпуляцій або дезінформації. Поліграф може виявити спроби маніпулювання інформацією або надання неправдивої інформації у вигляді свідчень, якщо особа намагається навмисно обдурити слідчих чи суд. Це дозволяє розпізнати фальсифікацію фактів під час допиту.

5. Аналіз стресових ситуацій у показаннях потерпілих. Поліграф може бути використаний для аналізу показань потерпілих, щоб визначити, чи викликає певна тема чи питання сильну емоційну реакцію. Це дає можливість зрозуміти, чи свідчить потерпілий правдиво або чи має він певні переживання, які впливають на його свідчення.

6. Аналіз схильності до злочинної поведінки. Інколи поліграф використовується для виявлення схильності до злочинної поведінки у підозрюваних, що дозволяє зрозуміти мотивацію або можливі наміри особи скоїти злочин у майбутньому.

7. Забезпечення об'єктивності в дослідженні. Одним з основних завдань поліграфа є надання більш об'єктивних даних для судових і слідчих органів, допомагаючи уникнути суб'єктивності, яка може виникнути під час традиційних методів допиту або інтерв'ю¹.

Усі ці завдання, доповнюючи комплекс інших криміналістичних засобів, дозволяють отримати більш комплексне уявлення про ситуацію, що розслідується.

У цьому контексті поліграфологічні дослідження відіграють допоміжну роль, доповнюючи традиційні методи доказування та підвищуючи ефективність криміналістичного аналізу.

Поліграфологічні дослідження не замінюють традиційних методів доказування, але виступають їхнім доповненням. На відміну від експертних методів, таких як: дактилоскопія чи трасологія, результати поліграфа не мають абсолютної доказової сили. У криміналістиці поліграф

¹ Доказування у кримінальному провадженні: курс лекцій [О.О. Бондаренко, Г.І. Глобенко, В.В. Романюк та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.О. Юхна; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Ф-т № 1, Каф. кримін. процесу та організації досуд. слідства Харків: ХНУВС, 2018. 156 с.

використовується як допоміжний метод, що дозволяє отримати орієнтовну інформацію для подальшої слідчої роботи. Важливо розглядати його як інструмент, що допомагає сформулювати гіпотези та перевірити їх іншими доказовими засобами. Питання встановлення винуватості чи невинуватості особи у вчиненні певного кримінального правопорушення є ключовим елементом судового процесу в будь-якому кримінальному провадженні.

Наразі Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК) України не містить чіткого визначення терміна «доказування». Водночас у наукових дослідженнях висвітлюються різні підходи до розуміння сутності процесу доказування, пропонуються його авторські тлумачення та визначення. Розглянемо деякі з них. Доказування розглядається як діяльність визначених законом суб'єктів, що здійснюється у встановленій процесуальній формі та передбачає збирання, дослідження, перевірку й оцінку доказів. Згідно з іншим підходом процес діяльності уповноважених державних органів, спрямований на збір, перевірку та оцінку доказів, які є необхідними для належного вирішення кримінальної справи, називається доказуванням¹.

Згідно з положеннями ст. 84 КПК України, доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, які отримуються відповідно до вимог цього Кодексу і на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд визначають наявність чи відсутність фактів і обставин, що мають значення для справи та підлягають доказуванню. До процесуальних джерел доказів законодавець відносить показання потерпілих свідків та підозрюваних, речові докази, документи та висновки експертів (висновки спеціалістів у кримінальних проступках щодо яких здійснюється дізнання)².

Основними характеристиками доказу у кримінальному провадженні є: належність, що означає, що доказ має прямо чи опосередковано підтверджувати наявність або відсутність фактів, які підлягають доказуванню, а також інші обставини, важливі для справи, включаючи його достовірність чи недостовірність, а також можливість чи неможливість використання інших доказів (ст. 85 КПК); допустимість, що вказує на те, що доказ має бути здобутий відповідно до вимог КПК України, оскільки доказ, отриманий з порушеннями, не може бути використаний для прийняття процесуальних рішень і не підлягає врахуванню судом при ухваленні рішення (ст. 86 КПК України)³.

Ключовим елементом процесу доказування в кримінальному провадженні є «предмет доказування», що зазвичай розуміється як сукупність фактів, передбачених законом, які повинні бути доведені чи

¹ Докази та доказування у кримінальному провадженні : навч. посібник / Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 272 с.

² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 10.03.2025).

³ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 10.03.2025).

спростовані в ході розслідування кожної кримінальної справи^{1,2}.

Відповідно до ст. 91 КПК України у кримінальному провадженні щодо фізичної особи підлягають доказуванню низка обставин, тобто які є нормативно визначеними, тому детально їх перераховувати ми не будемо³. Усе частіше, з метою збирання доказів у кримінальних провадженнях обвинувачення, представлене слідчим чи прокурором, а також захист, використовують комп'ютерні поліграфи. Для їх легітимзації проводяться різноманітні опитування з використанням поліграфа, призначаються психологічні експертизи, що включають застосування цього пристрою, а отримані результати використовуються як докази під час судового розгляду.

Вважаємо за потрібне звернутися до судової практики, що сформувалася з цього питання. Згідно з визначенням, наведеним у ухвалі Києво-Святошинського районного суду Київської області від 30 березня 2021 року (справа № 369/16145/18, провадження № 2/369/812/21), поліграф є різновидом психофізіологічного обладнання, що є багатоканальною апаратною методикою для реєстрації змін психофізіологічних реакцій людини на спеціально підібрані психологічні стимули. Аналіз даних, отриманих під час опитування за допомогою поліграфа, дозволяє здобути орієнтовну інформацію та виявити те, що людина може приховувати. Поліграф являє собою багатоканальний осцилограф, який одночасно записує показники кров'яного тиску, дихання, рухових реакцій, а також робить електрокардіограму. Цей пристрій не здатний читати думки, а лише фіксує фізіологічну активність і її зміни. Він не визначає брехню, а лише реєструє збудження, яке з певною ймовірністю може свідчити про неправду. За фізіологічними реакціями неможливо однозначно визначити причину, що їх викликала (будь-то позитивні або негативні емоції, біль, асоціації, страх чи брехня)⁴.

Аналізуючи судову практику, ми визначили ключові аргументи суду стосовно можливості використання результатів, отриманих за допомогою комп'ютерного поліграфа (детектора брехні) у кримінальному провадженні.

Так, під час судового розгляду сторона обвинувачення не змогла надати доказів, що ОСОБА_16 має кваліфікацію «поліграфолога» та зареєстрований у Державному реєстрі атестованих судових експертів, ведення якого здійснюється Міністерством юстиції України. У зв'язку з цим, експертний висновок не відповідає вимогам допустимості доказів,

¹ Докази та доказування у кримінальному провадженні : навч. посібник / Р.І.Блаугута, Ю.В.Гуцуляк, О.М.Дуфенюк та ін. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 272 с.

² Доказування у кримінальному провадженні : курс лекцій [О.О.Бондаренко, Г.І.Глобенко, В.В.Романюк та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.О.Юхна; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Ф-т № 1, Каф. кримін. процесу та організації досуд. слідства Харків: ХНУВС, 2018. 156 с.

³ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 10.03.2025).

⁴ Ухвала Краматорського міського суду Донецької області № 98021296 від 15.06.2021 року (справа № 229/3931/17, провадження № 1-кп/234/225/21). URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/98021296/> (дата звернення: 15.02.2025).

визначеним законодавством, і не може бути прийнятий судом як доказ у кримінальному провадженні. У вироку Галицького районного суду м. Львова від 13.01.2022 (справа № 461/2297/21, провадження № 1-кп/461/177/22) суди зазначив: «...висновок експерта-поліграфолога є недопустимим доказом, оскільки він не відповідає вимогам щодо експертного висновку та складений особою, яка не значиться в Реєстрі атестованих судових експертів». З зазначеного можемо зробити висновок, що особа, яка проводить дослідження або опитування за допомогою комп'ютерного поліграфа, повинна мати відповідну кваліфікацію та бути зареєстрованою в реєстрі атестованих судових експертів)¹.

У вироку Оболонського районного суду м. Києва від 02.04.2020 (№ 756/5026/19, № 1-кп/756/510/20) суд зазначив, що встановлення психічної діяльності особи та її проявів, які мають юридичне значення, повинно здійснюватися виключно за допомогою судової психологічної експертизи, а не з використанням поліграфа. Він може бути застосований лише для отримання орієнтовної інформації в межах психологічної експертизи, але не для доказування обставин, визначених у ст. 91 КПК України².

У вироку Семенівського районного суду Полтавської області від 06.04.2021 (справа № 547/14/21, провадження № 1-кп/547/18/21) суд зазначив, що висновки поліграфолога не є доказами, але можуть бути використані як додатковий аргумент на підтвердження правильності процесуальних дій у сукупності з іншими доказами³.

У вироку Луцького міськрайонного суду Волинської області від 02.04.2021 (справа № 161/16712/19, провадження № 1-кп/161/57/21) суд зазначив, що висновок експерта враховувався поряд з іншими прямими доказами, коли його відповіді узгоджувались із фактичними даними справи⁴.

В ухвалі Городоцького районного суду Хмельницької області від 22.03.2022 суд відмовив у призначенні психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа, зазначивши, що результати перевірки на поліграфі є лише орієнтовними і не можуть бути використані як доказ. У вироку Переяслав-Хмельницького міськрайонного суду Київської області суд прийняв висновок поліграфолога як додатковий аргумент на підтвердження правдивості показань потерпілого⁵.

¹ Вирок Галицького районного суду м. Львова від 13.01.2022 № 102658213 (справа № 461/2297/21, провадження № 1-кп/461/177/22). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102658213> (дата звернення: 15.02.2025).

² Вирок Оболонського районного суду м. Києва від 02.04.2020 (№ 756/5026/19, № 1-кп/756/510/20). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88591400> (дата звернення: 15.02.2025).

³ Вирок Семенівського районного суду Полтавської області від 06.04.2021 (справа № 547/14/21, провадження № 1-кп/547/18/21). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96038485> (дата звернення: 15.02.2025).

⁴ Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 02.04.2021 (справа № 161/16712/19, провадження № 1-кп/161/57/21). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95983206> (дата звернення: 15.02.2025).

⁵ Higher School of Advocacy. Використання комп'ютерного поліграфа (детектора брехні) у кримінальному провадженні через призму судової практики. URL:

Вищевикладене свідчить про те, що опитування з використанням комп'ютерного поліграфа дозволено лише в рамках судової психологічної експертизи, і його результати можуть бути використані тільки як орієнтовна інформація. Вони не можуть слугувати самостійним доказом у справі і повинні оцінюватися разом з іншими доказами.

Отже, перевірка показань за допомогою комп'ютерного поліграфа не формує і не визнається, як доказ. Крім того, на сьогодні відсутній нормативно-правовий акт, який би встановлював порядок проведення такої перевірки. Висновок поліграфолога не має статусу експертного висновку і не є документом, який визнається як доказ у контексті кримінального процесу.

Отже, судова практика щодо застосування комп'ютерного поліграфа (детектора брехні) свідчить про його активне використання на етапі досудового розслідування кримінальних проваджень. Сторони часто намагаються включити результати перевірок за допомогою поліграфа в якості доказів на судовому етапі, щоб підкріпити свої позиції. Проте, при оцінці таких результатів суд має враховувати такі моменти: подання результатів поліграфа, отриманих на етапі досудового розслідування, порушує принцип безпосередності, закріплений в ст. 23 КПК України, оскільки суд повинен особисто оцінити докази; достовірність показань особи оцінюється виключно судом, і тільки суд може визначити правдивість свідчень; для проведення опитування з використанням поліграфа особа повинна мати відповідну кваліфікацію і бути включена до реєстру атестованих судових експертів; оскільки відсутнє законодавче регулювання проведення такої експертизи, висновок поліграфолога не є експертним висновком у розумінні КПК України; таке опитування може проводитися тільки за добровільною згодою особи, щодо якої воно проводиться; використання поліграфа можливе лише в межах судової психологічної експертизи, а не як самостійна судова експертиза; результати, отримані за допомогою поліграфа, мають орієнтовне значення і не можуть використовуватися як самостійні докази; вони не є джерелом доказів і повинні оцінюватися в сукупності з іншими доказами; результати перевірок на поліграфі можуть мати юридичну силу лише в специфічних професійних колах і не можуть бути використані як основне джерело доказів.

З огляду на викладене, можна зробити висновок, що на даний момент законодавство КПК України не передбачає використання поліграфа (детектора брехні) для перевірки правдивості свідчень осіб (підозрюваних чи обвинувачених) або визнання таких результатів як доказів у суді. Наразі поліграф може застосовуватися лише в обмежених професійних колах. Отже, результати використання поліграфа не є доказами у контексті ст. 84 КПК України і можуть бути прийняті до уваги лише в комплексі з іншими допустимими та належними доказами.

Ураховуючи широке використання поліграфа в кримінальних справах та відсутність чіткого правового регулювання його застосування в процесі доказування, необхідно заповнити прогалину в нормативному регулюванні нових суспільних відносин у кримінально-процесуальній сфері, що виникають через використання поліграфа. Для цього, з огляду на судову практику та сучасні реалії, законодавцю варто внести відповідні зміни до Глави 4 КПК, щоб чітко визначити умови та підстави застосування поліграфа в рамках кримінального провадження, а також регламентувати, яким чином можуть бути використані його результати в процесі доказування.

Такі законодавчі зміни мають враховувати вже наявні нормативні акти, що частково регламентують використання поліграфа, зокрема положення, викладені в Інструкції щодо призначення та проведення судових експертиз і досліджень.

У розділі VI «Психологічна експертиза» Інструкції щодо призначення та проведення судових експертиз і досліджень (пункт 6.8) передбачено можливість проведення опитувань із використанням комп'ютерного поліграфа для отримання орієнтовної інформації.

Основною метою таких опитувань є отримання орієнтувальної інформації, зокрема щодо: рівня ймовірності правдивості даних, повідомлених особою; повноти наданої інформації; джерела, з якого особа отримала відповідну інформацію; сприйняття опитуваною особою певної події; іншої інформації, яка може бути корисною для формування слідчих версій щодо конкретних подій¹.

Поліграф, відомий також як детектор, являє собою пристрій психофізіологічного характеру та комплексну методику, яка дозволяє одночасно реєструвати кілька фізіологічних реакцій людини. Його застосування полягає у фіксації змін у психофізіологічному стані особи у відповідь на певні психологічні стимули, представлені за визначеним алгоритмом. Вважається, що аналіз даних, отриманих під час опитування за допомогою поліграфа, дозволяє отримати важливу орієнтовну інформацію, а також виявити приховані відомості².

Сучасні детектори брехні складаються з ноутбука, на екрані якого відображаються графіки, сенсорного блока для перетворення показників організму в цифровий сигнал та датчиків (зазвичай 7-8 штук), що прикріплюються до тестованого. Іноді для додаткового аналізу результатів використовується відеокамера або інші пристрої³.

¹ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 10.03.2025).

² Дідик В. Я., Бова А. А. Огляд практики використання поліграфа («детектора брехні») Президенту України, Верховній Раді України, Уряду України, органам центральної та місцевої виконавчої влади. Київ: Рад. шк., 1999. Т. 12. С. 506–510.

³ Волобуєв А. Ф. Поліграф: техніко-криміналістичний засіб і фіксація доказів чи інструмент експертного дослідження? *Криміналістичний вісник*. 2018. № 30 (2). С. 55–63

Професійне поліграфологічне обстеження складається з трьох етапів: передтестова співбесіда, обстеження та аналіз поліграм. Під час передтестової співбесіди поліграфолог заповнює необхідні документи та обговорює тестові питання, для того щоб обстежуваний повністю зрозумів кожне запитання перед проходженням обстеження. Поліграфолог також пояснює процес перевірки на детекторі брехні та відповідає на всі запитання, що викликають занепокоєння у обстежуваного¹.

Поліграфолог закріплює на тілі обстежуваного необхідні датчики, які під час своєї роботи та поставлення питань тестованому в режимі реального часу фіксують кардіологічні показники (тиск/пульс), дихальні (два канали дихання), гальванічні (шкірно-гальванічні реакції), плетизмограму (кровонаповнення в периферичних судинах) та сигнали з датчика руху (переміщення тіла), що дозволяє визначати спроби протидії. Після закріплення датчиків поліграфолог ставить попередньо обговорені питання, що вимагають односкладової відповіді - «так» або «ні». Фізіологічні показники реєструються з датчиків детектора брехні у формі поліграм².

Перші запитання, які ставить поліграфолог, є нейтральними. Цими питаннями, які ще називають контрольними, поліграфолог фіксує фізіологічні показники людини за звичайних обставин. Потім починаються релевантні питання (які стосуються обставин, істинність яких встановлюється), які порівнюються з контрольними. Завдяки цьому визначається правдивість відповідей. На останньому етапі поліграфологічного обстеження поліграфолог аналізує поліграми та робить висновок щодо правдивості обстежуваної

Процедура опитування з використанням поліграфа, відомого також як детектор неправди, проводиться у часовий проміжок, який вважається найбільш оптимальним для функціонування людського організму, а саме з десятої години ранку до шостої години вечора. Дослідження з використанням поліграфа не проводяться в наступних ситуаціях: за наявності медичного висновку, що підтверджує повну або часткову недієздатність особи, яку планується опитати; у випадках, коли метою є передбачення майбутніх дій або намірів особи, які не підкріплені конкретними фактами з її минулого; щодо неповнолітніх осіб, за винятком тих, хто скоїв кримінальні правопорушення, за які передбачена відповідальність згідно з Кримінальним кодексом України; щодо осіб, вік яких перевищує сімдесят років; якщо особа не володіє державною мовою, і немає можливості забезпечити послуги перекладача; щодо осіб з порушеннями слуху, мовлення або дикції, за відсутності сурдоперекладача; щодо співробітників спеціальних служб без отримання письмового дозволу

¹ Експертиза з використанням поліграфу. URL: [http:// dsp.ua/ekspertuza-z-vukorustannyam-poligrafu](http://dsp.ua/ekspertuza-z-vukorustannyam-poligrafu) (дата звернення: 15.02.2025).

² Морозова Т. Р. Методика виявлення прихованої інформації у поліграфічних дослідженнях: монографія / за наук. ред. О.М. Морозова. Київ: Алерта. 2023. 472 с.; Мотлях О. І. Окремі засади використання поліграфа під час розслідування кримінальних правопорушень *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1 (9). С. 250–259.

від керівництва відповідних служб; у випадках, коли поліграфолог має особисті або службові зв'язки з особою, яка проходить дослідження, або існують інші обставини, які можуть вплинути на об'єктивність отриманих результатів; за наявності очевидних ознак фізичного або психічного виснаження, втоми, сонливості або надмірного збудження у особи, яка проходить дослідження.

Використання поліграфа (детектора брехні) повинно відповідати основним правам, свободам і законним інтересам людини, а також не порушувати її честь та гідність. Ці вимоги закріплені в положеннях Конституції України, трудовому законодавстві та інших нормативно-правових актах. Зокрема, стаття 28 Конституції України підкреслює, що «жодна особа без її добровільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідом». Застосування поліграфа також підпадає під визначення «інші досліді» Стаття 32 Конституції України встановлює, що збір, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу можливі лише за умови її згоди¹.

Висновки. Аналіз особливостей історичного розвитку поліграфології дозволяє виділити ключові етапи її становлення та вдосконалення, що відображають еволюцію підходів до виявлення нещирості. У роботі проаналізовано взаємозв'язок між розвитком технічних засобів і появою поліграфа як криміналістичного засобу. Показано, як новітні технології вдосконалили методи оцінки достовірності інформації. Встановлено, що розвиток поліграфології супроводжувалися прийняттям нормативно-правових актів, які регулюють застосування поліграфу. Це дозволило визначити унікальність підходів у різних країнах, в тому числі і в Україні, та звернути увагу на важливість правового регулювання. Встановлено, що інтеграція досвіду ЄС та США в судово-експертну практику України створює передумови для підвищення ефективності розслідувань. Це сприяє адаптації міжнародних стандартів до національних потреб, що дозволяє використовувати поліграф з урахуванням специфіки української правової системи.

Аналіз нормативно-правової бази та практики застосування поліграфа при розслідуванні кримінальних правопорушень в Україні виявив низку проблем, які унеможливають використання отриманих результатів як доказів у судовому процесі, а саме: використання поліграфа не врегульовано належним чином на законодавчому рівні; інструкції та рекомендації щодо проведення таких досліджень мають обмежену юридичну силу та орієнтовані переважно на професійну діяльність працівників Національної поліції та Державного бюро розслідувань, а не на кримінальні провадження;

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.02.2025).

результати, отримані за допомогою поліграфа, визнаються орієнтуючою інформацією, а не процесуальними джерелами доказів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волобуєв А. Ф. Поліграф: техніко-криміналістичний засіб і фіксація доказів чи інструмент експертного дослідження? *Криміналістичний вісник*. 2018. № 30 (2). С. 55–63.

2. Вирок Галицького районного суду м. Львова від 13.01.2022 № 102658213 (справа № 461/2297/21, провадження № 1-кп/461/177/22). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102658213> (дата звернення: 15.02.2025).

3. Вирок Оболонського районного суду м. Києва від 02.04.2020 (№ 756/5026/19, № 1-кп/756/510/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88591400> (дата звернення: 15.02.2025)

4. Вирок Семенівського районного суду Полтавської області від 06.04.2021 (справа № 547/14/21, провадження № 1-кп/547/18/21). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96038485> (дата звернення: 15.02.2025).

5. Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 02.04.2021 (справа № 161/16712/19, провадження № 1-кп/161/57/21). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95983206> (дата звернення: 15.02.2025).

6. Гусєва В. О. Способи протидії розслідуванню тяжких та особливо тяжких злочинів проти життя та здоров'я особи та шляхи їх подолання. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1 (56). С. 84–88.

7. Дідик В. Я., Бова А. А. Огляд практики використання поліграфа («детектора брехні»). Президенту України, Верховній Раді України, Уряду України, органам центральної та місцевої виконавчої влади. Київ : Рад. шк., 1999. Т. 12. С. 506–510.

8. Доказування у кримінальному провадженні: курс лекцій [О.О. Бондаренко, Г.І. Глобенко, В.В. Романюк та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.О. Юхна; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Ф-т № 1, Каф. кримін. процесу та організації досуд. слідства Харків: ХНУВС, 2018. 156 с.

9. Докази та доказування у кримінальному провадженні : навч. посібник / Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 272 с.

10. Експертиза з використанням поліграфу. URL: <http://dsp.ua/ekspertuza-z-vukorustannyam-poligrafu> (дата звернення: 15.02.2025).

11. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96->

%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 15.02.2025).

12. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 10.12.2024).

13. Линник О.В. Використання поліграфа для розкриття злочинів (історико-правові аспекти). *Науковий вісник Національного університету ДПС України*. Серія «Економіка, право». 2012. № 4 (59). С. 246–252.

14. Макарова О.П. Тактика залучення спеціаліста до допиту. *Архів кримінології та судових наук*. 2024. № 1 (9) С.136–146.

15. Морозова Т. Р. Поліграфологія : підручник / за ред. О. М. Морозова. Харків : «Естет Принт», 2019. 476 с.

16. Морозова Т. Р. Методика виявлення прихованої інформації у поліграфічних дослідженнях : монографія /за наук. ред. О. М. Морозова. Київ : Алерта. 2023. 472 с.

17. Мотлях О. І. Окремі засади використання поліграфа під час розслідування кримінальних правопорушень *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1 (9). С. 250–259.

18. Мотлях О. І. Поліграф: наукова природа походження, нормативно-правове регулювання та допустимі межі застосування : монографія. Київ : Освіта України, 2012. 394 с.

19. Про затвердження Інструкції про порядок використання поліграфа у Національній поліції України» : наказ МВС України № 920 від 13.11.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/z1472-17> (дата звернення: 18.02.2025).

20. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 10.03.2025).

21. Степанюк Р. Л., Перлін С. І. Методологія та організація експертно-криміналістичного забезпечення боротьби зі злочинністю. *Криміналістичний вісник*. 2019. № 2 (32). С. 6–14.

22. Ухвала Краматорського міського суду Донецької області № 98021296 від 15.06.2021, року (справа № 229/3931/17, провадження № 1-кп/234/225/21). URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/98021296/> (дата звернення: 15.02.2025).

23. Higher School of Advocacy. Використання комп'ютерного поліграфа (детектора брехні) у кримінальному провадженні через призму судової практики. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/vikoristannia-kompiuternogo-poligrafa-detektora-brekhni-u-kriminalnomu-provadzenni-cerez-prizmu-sudovoyi-praktiki> (дата звернення: 15.02.2025).

24. Gatseliuk, V., Strelbitska, L., Herasymchuk, O., Pavlyshyn, A., & Khrystiuk, V. The influence of religion on the norms of criminal law and process:

an international-comparative study. *Amazonia Investiga*. 2021. № 10(42). P. 226–235.

Стаття надійшла до редакції 18.03.2025

Olena P. MAKAROVA,

PhD in Psychology

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Oleksandra S. MATYUSHENKO

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

POLYGRAPH IN FORENSIC: THEORETICAL, LEGAL AND PRACTICAL ASPECTS

The article is devoted to the study of the theoretical foundations of the use of the polygraph in forensics. The role of the polygraph as a tool for obtaining indicative information during the investigation of crimes is considered. The legal aspects of the use of the polygraph are analyzed, in particular, its place in the system of evidence and observance of human rights. The principles of the polygraph are described in detail, including the physiological reactions that are registered and the methods of their interpretation. The article considers the issues of ethics and reliability of the results of polygraph studies.

Key words: *polygraph, forensics, legal aspects, principles of work, physiological reactions, reliability, ethics.*

Катерина Миколаївна ПЕНЗОВА

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗАПОДІЯННЯ НЕОБЕРЕЖНОГО ТЯЖКОГО АБО СЕРЕДНЬОЇ ТЯЖКОСТІ ТІЛЕСНОГО УШКОДЖЕННЯ

У статті на ретроспективному рівні здійснено дослідження особливостей понятійного апарату і сутності криміналістичної характеристики заподіяння необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження, як наукової категорії. Досліджено наукові позиції вчених з питань визначення понятійного апарату криміналістичної характеристики окремих видів злочинів і напрацьовано авторську дефініцію щодо заподіяння необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження. Визначено співвідношення криміналістичної характеристики такого виду кримінального правопорушення та особливостей правової кваліфікації цього виду злочину у порівнянні з умисним вчиненням заподіяння тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження. Запропоновано пропозиції і рекомендації щодо удосконалення норм ст. 128 КК України та виокремлення особливостей криміналістичної характеристики заподіяння необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження у теоретичному і правозастосовному значенні.

Ключові слова: поняття, сутність, криміналістична характеристика, злочин, особливості, кримінальне правопорушення, удосконалення, теорія, правозастосовна діяльність, тілесні ушкодження, особливості, дискусія.

Постановка проблеми. В теорії криміналістики ще з минулого століття започатковано наукову категорію криміналістичної характеристики злочинів, яку інколи інтерпретують також і як частину

окремої криміналістичної методики тощо. Криміналістична характеристика має подвійне правове теоретичне і прикладне значення, як з точки зору кваліфікації і правової оцінки таких дій, так і з точки зору слідчої і судової практики. Внесені зміни у 2018 році до норм ст. 128 КК України щодо посилення кримінальної відповідальності¹ вимагають продовження досліджень у вказаному напрямі та напрацювання певних пропозицій і рекомендацій з метою удосконалення теоретичних і правозастосовних проблемних питань та шляхів їх вирішення як у криміналістиці, так і в кримінальному праві. При цьому слідча і судова практика сприяє розширенню такої діяльності, але й вимагає більш ґрунтовного підходу до з'ясування, аналізу і наукового дослідження проблемних питань у цьому напрямі.

Проблеми визначення і сутності дискусійного поняття «криміналістична характеристика» певних видів (груп) злочинів здійснювались при наукових пошуках Ю. І. Азарова, Р. Л. Ахмедшина, О. М. Бандурки, П. Д. Біленчука, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, В. С. Гусевої, М. В. Даньшина, В. А. Журавля, К. В. Калюги, В. М. Карагодіна, Є. Д. Лук'янчикова, В. Ю. Шепітька, М. Г. Щербаковського та інших. У той же час, концептуальних і комплексних досліджень криміналістичної характеристики заподіяння необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження здійснено не було.

Метою дослідження є з'ясування змісту основних складових криміналістичної характеристики заподіяння необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження.

Виклад основного матеріалу. Дискусійне визначення в теорії криміналістичної характеристики, як важливої наукової категорії у криміналістиці, має суттєве теоретичне і прикладне значення для виділення окремого виду кримінальних правопорушень, побудови методики їх досудового розслідування і напрацювання типових версій вказаних вчинених дій та удосконалення тактики, форм і методів їх перевірки². Криміналістичну характеристику заподіяння необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження (ст. 128 КК України)³ можна визначити як перелік елементів вказаного виду злочинів, який здійснюється на підставі доктринальних основ теорії криміналістики та

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

² Білик Т. В. Структура криміналістичної характеристики вбивств заручника або викраденої людини. *Право і безпека*. 2020. № 1(76). С. 101–106; Загородній І. Криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень. *European political and law discourse*. 2018. Vol. 5. Issue 1. С. 277–281; Лужецька О. Р. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим. *Науковий вісник Національного університету ДПС України* (економіка, право). 2013. № 4 (63). С. 196–201; Кунтій А. І. Методика розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2015. С. 5–9.

³ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

кримінального права і результатів правозастосовної діяльності органів слідства, оперативних підрозділів, детективів, органів прокуратури і судових інстанцій, які направлені на удосконалення якості і ефективності досудового розслідування. Враховуючи дискусійність і відсутність одностайного визначення понятійного апарату до елементів криміналістичної характеристики ми пропонуємо віднести: час, місце, обстановку, способи вчинення кримінального правопорушення, типові сліди такого виду злочину і особу потерпілого та винуватця (підозрюваного), що є обов'язковими елементами криміналістичної характеристики будь якого кримінального правопорушення, зокрема й тих, що досліджуються. На встановлення вказаних елементів впливають ті обставини які характеризують конкретні правопорушення, що відбуваються у відповідних умовах реальності, а також у певний час і у відповідному місці, які взаємопов'язані та впливають на поведінку особи правопорушника. Правильне визначення початкового і подальшого етапів досудового розслідування сприяє швидкому, повному, неупередженому досудовому розслідуванню і судовому розгляду¹. Як свідчать результати дослідження поняття «криміналістична характеристика кримінального правопорушення (злочину)» вперше було започатковано у криміналістиці наприкінці 60-х років другої половини минулого століття, зокрема в наукових працях Л. О. Сергєєва та О. М. Колесніченко, але продовжує протягом багатьох років бути дискусійним і залишається недостатньо розробленим².

Усі вчені-криміналісти наголошують на необхідності визначення та удосконалення такої наукової категорії в криміналістиці, як криміналістична характеристика певних видів (груп) злочинів. Вищезазначене спонукає до подальшого дослідження поняття і сутності «криміналістичної характеристики», враховуючи сучасний розвиток теорії криміналістики та наявний досвід національної слідчо-судової практики. Наукові позиції вчених в цьому напрямі не є однаковими і розділяються за відповідними напрямками. Так, за визначенням В. В. Тищенка, незалежно від визначення дефініції криміналістичної характеристики злочинів і її місця в системі теоретичних положень криміналістики та криміналістичної методики, вона, як елемент наукової криміналістичної системи має сприяти головному завданню і функції цієї системи : підвищенню ефективності та якості розслідуванню злочинів. Він підкреслював, що криміналістична характеристика окремої категорії злочинів повинна описувати характерні варіанти злочинної діяльності, характерні ознаки злочинців і жертв, сліди такої діяльності й можливі джерела, місця їх виявлення, їх характер і доказово-інформаційну значущість. Тобто вона дає типову картину і типові

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

² Перебитюк М. В., Паламарчук А. О. Криміналістична характеристика екологічних злочинів. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 282–286.

варіанти злочинців окремої категорії¹, що ми підтримуємо.

Визначення поняття криміналістичної характеристики злочину бере свій початок з 60-х років XX століття ще під час радянського етапу розвитку теорії криміналістики. Однак, до теперішнього часу науковці продовжують здійснювати дослідження структури елементів криміналістичної характеристики злочинів. В. В. Тищенко зазначає, що як загальна модель певної категорії злочинів, яка відображає особливості змісту і взаємозв'язку її складових елементів, вона може бути використана з метою оптимального вирішення слідчих завдань, які притаманні розслідуванню злочинів певної категорії². Крім цього, визначення поняття та складових елементів криміналістичної характеристики злочинів до тепер залишається дискусійним питанням. У той же час наявність в них деяких відмінностей не вносить до них суттєвих розбіжностей щодо структури зазначеної криміналістичної категорії. Протягом періоду становлення та розвитку теорії національної науки криміналістики удосконалювалась структура криміналістичної характеристики злочинів. Приймаючи участь у дискусії з вказаних нами проблемних питань, зокрема щодо визначення поняття і сутності «криміналістичної характеристики», П. В. Берназ, зазначав, що до неї слід включати такі елементи: 1) спосіб учинення злочину; 2) спосіб приховування злочину, маскування злочинних дій; 3) типові сліди злочину; 4) характеристику злочинця; 5) характеристику потерпілого; 6) обстановку злочину (місце, час)³. Але, на нашу думку, місце і час обстановки вчинення злочину слід поставити на перше місце, оскільки вони є вихідними для встановлення інших не менш значущих елементів для розкриття та досудового розслідування злочину.

Таким чином слід зазначити, що одним із важливих складових елементів криміналістичної характеристики дослідженої категорії злочину є його місце, час та обстановка. Певна кількість злочинів такого виду вчиняється в житлових приміщеннях, в громадських місцях, зокрема в місцях стихійного відпочинку громадян, під час виникнення конфліктів, сварок, за умов неприяних відносин між їх учасниками, а також можуть мати мотиви ревності, помсти, хуліганські спонукання. За дослідженням час вчинення таких злочинів концентрується у неробочі години: у вихідні дні, у вечірній або нічний час та можуть супроводжуватися сумісним розпиттям алкогольних напоїв, вживанням наркотичних засобів. Частіше заподіяння неумисних тілесних ушкоджень відбувається в умовах очевидності, при випадковому виникненні конфліктної ситуації між особами, імпульсивно, без завчасного планування та підготовки. В залежності від місця, часу та обстановки злочину, конкретних обставин, які мали місце в окремому випадку, буде відрізнятися й доцільний для

¹ Тищенко В. В. Теоретичні і прикладні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса. Фенікс. 2007. С. 50.

² Там само. С. 50.

³ Берназ П. В. Структура криміналістичної характеристики злочину. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 3. С 11–14.

проведення комплекс слідчих (розшукових) дій.

Іншим елементом криміналістичної характеристики злочину, що досліджується, є особа злочинця. Вивчення особи правопорушника, його індивідуальних життєвих умов, інтелектуального рівня, стану фізичної підготовки, володіння спеціальними здібностями, навичками, притаманних йому психологічних особливостей, стану його психічного здоров'я, зокрема, внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів, його зв'язків, відносин, взаємодії з соціумом, поведінки та мотивів, що спонукали його на вчинення злочину, проявів рішучості у своїх діях та інші особливості його особистості є необхідним та важливим для успішного розкриття та розслідування злочину, вибору та застосуванню найбільш ефективних тактичних прийомів при проведенні досудового розслідування. За визначенням Б. А. Бурбелі зміст роботи з підозрюваним у кримінальному провадженні потребує особливих, специфічних, професійних знань, умінь і практичних навичок, а також урахування відповідних методик та рекомендацій для вирішення проблемних питань у наявних слідчих ситуаціях. Помилки чи неповнота дослідження особи підозрюваного можуть викликати ряд труднощів як тактичного, так і процесуального характеру¹, що ми підтримуємо. Враховуючи специфічність і кваліфікацію заподіяння неумисних тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, нами в ході дослідження з'ясовано, що підозрювані складали 89% із числа фізичних приватних осіб, які перебували у соціальних зв'язках з потерпілим (родичі, друзі, колеги, знайомі), приватні особи, які в тій чи іншій мірі стикались з підозрюваним (зокрема, підозрюваний надавав будь які послуги), а також службові особи органів державної влади або місцевого самоврядування, які співпрацювали з підозрюваним.

Іншим важливим елементом структури криміналістичної характеристики заподіяння саме необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження є особа потерпілого. Потерпілий представляє собою криміналістичний інтерес у декількох аспектах. По-перше, саме здоров'я потерпілого є об'єктом злочину зазначеної категорії; по-друге, він є джерелом ідеальних слідів, а також носієм доказової інформації про подію злочину; по-третє, на потерпілому залишаються матеріальні сліди злочину і злочинця, які підлягають експертному дослідженню. Крім того, потерпілий є джерелом відомостей про стосунки, які мали місце між ним та злочинцем, які можуть мати важливе значення для встановлення об'єктивних даних про обставини події злочину. Вивчаючи окреслене питання, слід підтримати наукову позицію В. Ю. Шепітька щодо впливу на мету, мотив, місце, час, способи вчинення і приховування такого виду (прим. авт.) злочину наявності й характеру зв'язків та стосунків між потерпілим і злочинцем². Так, непоодинокі

¹ Бурбело Б. А. Вивчення особи підозрюваного слідчим як елемент окремої криміналістичної методики : автореф. дис. ... канд. наук. спец. 12.00.09. Харків. 2021. С. 2-5.

² Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2008. С. 278-281.

випадки виникнення слідчих ситуацій, коли потерпілий та злочинець по дослідженій категорії злочинів пов'язаних з нанесенням тілесних ушкоджень, були раніше знайомі, перебували в сімейних, дружніх, сусідських, робочих, навчальних відносинах, проживали поруч, мали сталі неприяні відносини. Також особа потерпілого за визначенням О. М. Калужної являє собою криміналістичний інтерес як особистість, яка має певне фізичне та психологічне здоров'я, демографічні ознаки (стать, вік, професія, національність та ін.), риси характеру, навички та особисті зв'язки, особливості в способі життя та поведінці, викликані як зовнішніми чинниками, наприклад, зловживанням алкогольними напоями, так і особистим ставленням до особи злочинця, коли в окремих випадках потерпілий може віктимологічно спровокувати дії злочинця¹. Крім того, потерпілий може проявляти певну зацікавленість в результатах розслідування, спотворювати факти та обставини, або драматизувати чи приховувати їх від слідства, тощо.

Слід розглянути наступний елемент структури криміналістичної характеристики розслідування заподіяння необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження, як типові способи та сліди злочину, який відноситься до об'єктивної сторони складу злочину. Що стосується слідів вказаних видів злочинів, вони можуть бути «ідеальними» та «матеріальними». Зазвичай в криміналістиці спосіб вчинення злочину розуміється як комплекс дій злочинця, в який включені підготовчі заходи, безпосередньо дії в момент вчинення злочину, та дії, направлені на приховування злочину, його слідів, а також своєї участі в ньому. Що стосується категорії злочинів, пов'язаних з необережним заподіянням тілесних ушкоджень, у більшості випадків до них заздалегідь не готуються, частіше вони скоюються під час скандалу, суперечки, що раптово виникли. Винятком є ситуація, коли має місце підготовка до вчинення іншого виду злочину, під час якого вчиняється необережне спричинення тілесних ушкоджень. В такому випадку підготовчі дії до вчинення початкового злочинного наміру охоплюють вибір та вивчення місця і часу обстановки, можливий підбір інших учасників, пошук і пристосування знарядь та засобів, створення заздалегідь обставин для уникнення притягнення до кримінальної відповідальності. Заподіяння таких тілесних ушкоджень, не зважаючи на необережну форму вини, може мати досить широкий спектр способів їх вчинення. Це може бути нанесення тілесних ушкоджень шляхом застосування тільки фізичної сили, або за допомогою предметів, не призначених та не пристосованих для цього спеціально, або будь-яких інших знарядь, пристроїв, речовин. У випадку вчинення дослідженого виду злочинів, заходи щодо приховування їх слідів також можуть не здійснюватися, ураховуючи виникнення спонтанності, ненавмисності дій

¹ Калужна О. М., Ільницький І. Л. Криміналістичні характеристики окремих видів злочинів – складник методологічних основ тактики захисту й тактики представництва потерпілого в кримінальному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. № 1 (89). С. 13–15.

злочинця. В окремих слідчих ситуаціях дії, направлені на приховування злочину, можуть включати знищення слідів злочину, приховування чи знищення знарядь та засобів спричинення тілесних ушкоджень, приховування власних тілесних ушкоджень у разі їх отримання під час вчинення злочину, а також при інсценуванні нещасного випадку, або іншого злочину, фальсифікації слідів третьої особи на місці злочину, погрози потерпілому та ін., так само й фізичного або в більшій мірі психологічного і морального впливу на наявних і скритих свідків та очевидців. Основними з останніх будуть тілесні ушкодження, внаслідок яких потерпілому може бути спричинена шкода у вигляді порушення цілісності, функцій тканин організму людини чи органів, що може виражатися у відкритих та закритих переломах кісток, забоях, зокрема черепно-мозкових травмах, проникаючих пораненнях, крововиливах, саднах та ін. Також тілесні ушкодження й інші сліди за умов надання опору можуть бути залишені й на тілі злочинця. Крім цього слідами вказаних злочинів можуть бути біологічні виділення людини; одяг потерпілого та злочинця; мікрочастки речовин та предметів; знаряддя та засоби; сліди, залишені руками, ногами, взуттям, іншими предметами; сліди у вигляді пошкоджень предметів на місці злочину, біологічних речовин, слідів ДНК тощо. Ідеальні сліди в таких категоріях злочинів будуть представлені інформацією в пам'яті потерпілого, злочинця, свідків і очевидців події, медичних працівників та ін.

Висновки. За результатами дослідження та на підставі доктринальних основ теорії криміналістики, кримінального права, результатів правозастосовної діяльності органів досудового розслідування і судових інстанцій пропонуємо криміналістичну характеристику заподіяння необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження визначити як *науково обґрунтовану категорію, яка відіграє важливу роль і є основою для розробки методики розслідування заподіяння необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження, має практичне значення для досудового розслідування конкретних випадків, допомагає сформулювати типові версії кримінального правопорушення цього виду та визначити оптимальні шляхи і методи їх перевірки, а її елементи направлені на удосконалення якості й ефективності досудового розслідування.*

Пропонуємо виділити такі елементи складу криміналістичної характеристики зазначеного виду кримінального правопорушення, як: 1) місце, час та обстановка злочину; 2) особа злочинця, 3) особа потерпілого, 4) типові способи та сліди злочину, виходячи з того, що відрізняє її від криміналістичної характеристики вчинення такого, але умисного злочину, відповідно до мотиву і елементів суб'єктивної сторони такого виду злочину.

Запропоновані нами елементи криміналістичної характеристики перебувають в тісному зв'язку та кореляцією між собою і мають важливе значення для обрання криміналістичної тактики, а також комплексу необхідних слідчих (розшукових) дій, розподілу оптимальної послідовності їх проведення, вибору найбільш доцільних та правильних тактичних прийомів та алгоритму дій з метою повного, швидкого, неупередженого та

всебічного проведення досудового розслідування такого кримінального правопорушення в цілях його розкриття і розслідування та прийняття по кримінальному провадженню остаточного рішення, що є значущими для розроблення та впровадження в практичну діяльність окремої підвидової методики розслідування, зокрема – заподіяння необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження, як її складової.

Необережне заподіяння тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження суттєво відрізняється від умисного спричинення таких тілесних ушкоджень. Кримінально протиправна самовпевненість та кримінально протиправна недбалість як види необережності передбачають, що особа злочинця усвідомлює потенційну суспільну небезпеку своїх дій, але вважає, що вони хоча і можуть викликати небезпечні наслідки, але у цьому конкретному випадку не призведуть до такого результату, або особа взагалі не передбачає можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння. Тобто дії злочинця з нанесення потерпілому необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження, не передбачають його намірів спричинити такі наслідки. Слід враховувати, що під час спричинення необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження дії підозрюваного можуть бути результатом провокаційних подій потерпілого або неадекватного сприйняття події, що сталася. Зокрема, неумисне нанесення тілесного ушкодження може бути відповіддю на злочинні дії іншої особи; реакцією на отриману інформацію, яка викликала емоційний сплеск; неправильним розрахуванням своєї фізичної сили або миттєвою реакцією при наявних спеціальних навичках. Також дії особи злочинця при необережному нанесенні тілесного ушкодження може бути спровокованими його неадекватною поведінкою внаслідок стану алкогольного або наркотичного сп'яніння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берназ П. В. Структура криміналістичної характеристики злочину. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 3. С 11–14.
2. Білик Т. В. Структура криміналістичної характеристики вбивств заручника або викраденої людини. *Право і безпека*. 2020. № 1(76) С. 101–106.
3. Бурбело Б. А. Вивчення особи підозрюваного слідчим як елемент окремої криміналістичної методики : автореф. дис. ... канд. наук. спец. 12.00.09. Харків. 2021. 25 с.
4. Загородній І. Криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень. *European political and law discourse*. 2018. Vol. 5. Issue 1. С. 277–281.
5. Калужна О. М., Ільницький І. Л. Криміналістичні характеристики окремих видів злочинів – складник методологічних основ тактики захисту й тактики представництва потерпілого в кримінальному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. № 1 (89). С. 13–15.

6. Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2008. 464 с.

7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

9. Кунтій А. І. Методика розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2015. 23 с.

10. Лужецька О. Р. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*. 2013. № 4 (63). С. 196–201.

11. Перебитюк М. В., Паламарчук А. О. Криміналістична характеристика екологічних злочинів. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 282–286.

12. Тіщенко В. В. Теоретичні і прикладні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса. Фенікс. 2007. 221 с.

Стаття надійшла до редакції 18.03.2025

Kateryna M. PENZIEVA

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

PECULIARITIES OF FORMING A FORENSIC CHARACTERISTIC IN CASE OF CAUSING NEGLIGENT SERIOUS OR MODERATE BODILY HARM

The article is devoted to the theoretical and applied issues of criminalistics with regard to determining the specific features of the conceptual framework and the essence of the forensic characterisation of negligent grievous or moderate bodily harm as a scientific category. The article examines the positions of scientists on the issues of defining the conceptual framework for forensic characterisation of certain types of crimes and develops the author's own definition of causing negligent grievous or moderate bodily harm. The article examines the correlation between the criminalistic characteristics of this type of criminal offence and the peculiarities of legal qualification of this type of crime in comparison with intentional infliction of grievous or moderate bodily harm. Based on the results of this research, the article provides suggestions and recommendations for improving the provisions of Article 128 of the Criminal Code of Ukraine and for highlighting the features of the forensic characteristics of negligent grievous or moderate bodily harm in theoretical and law enforcement terms.

Keywords: *concept, essence, forensic characteristic, crime, features, criminal offence, improvement, theory, law enforcement, bodily injury, features, discussion.*

Володимир Юрійович ПОПОВ,

кандидат юридичних наук

(Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

Міністерства юстиції України, м. Харків)

СПОСОБИ ВТРУЧАННЯ У ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

У статті визначено, що способи втручання у діяльність представників органів державної влади, як правило, не є повноструктурними, їм притаманні лише два етапи: підготовки та безпосереднього вчинення. На підставі проведеного узагальнення положень наукових праць і матеріалів слідчої та судової практики визначено, що до типових способів скоєння втручання у діяльність представників органів державної влади віднесено всі ті, що пов'язані зі втручанням у їхню діяльність шляхом фізичного перешкоджання виконанню функціональних обов'язків. Це, зокрема: ненадання фізичного доступу до місця події з метою подальшого виконання службових повноважень у межах, передбачених законом; висловлення ультимативних вимог щодо невиконання працівником органу державної влади своїх функціональних обов'язків, у тому числі із застосуванням погроз або з погрозою ненадання можливості отримання певних благ; перешкоджання вилученню матеріальних об'єктів, що є приватною власністю, але на яку накладено арешт на підставі судового рішення і яка підлягає подальшій реалізації з метою забезпечення вирішення по суті вимог, які стали підставою для відкриття виконавчого провадження тощо. За результатами аналізу слідчої та судової практики визначено, що в абсолютній більшості причетними особами не скоюються дії щодо приховування протиправної діяльності.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, механізм злочину, спосіб учинення кримінального правопорушення, втручання у діяльність, представник органу державної влади.

Постановка проблеми. Кримінальні правопорушення, пов'язані з утручанням у діяльність представників органів державної влади, охоплюють злочини та кримінальні проступки, яким притаманна

складність у виявленні та розслідуванні. Об'єднуючою ознакою, на підставі якої виокремлено ці кримінальні правопорушення, є суспільна небезпека, що полягає в перешкодженні ефективному виконанню державою покладених на неї функцій. Також до таких ознак належать ще і способи учинення кримінальних правопорушень, що полягає у втручанні в діяльність її представників, наділених владними повноваженнями, тобто які фактично представляють державу у певних суспільних відносинах. Отже, і окремі ознаки особи потерпілого також є визначальною ознакою для виокремлення цієї групи кримінальних правопорушень з-поміж усіх інших.

Дослідження проблематики криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних зі втручанням у діяльність представників органів державної влади, потребує аналізу, узагальнення та впровадження наукових рекомендацій, методів, прийомів і засобів, що сприяють ефективній протидії цим діянням. Вирішення цього завдання неможливе без ґрунтовного дослідження механізму кримінально протиправної діяльності, що має покладатися в основу інформаційного базису під час побудови криміналістичної методики.

Вагомий внесок у формування та застосування криміналістичних методик розслідування зробили такі науковці, як Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша, В. П. Бахін, А. Ф. Волобуєв, В. О. Гусєва, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, І. І. Когутич, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, Є. Д. Лук'янчиков, М. В. Салтевський, М. О. Селіванов, Р. Л. Степанюк, В. В. Тіщенко, О. В. Федосова, В. М. Шевчук, В. Ю. Шепітько, Б. В. Щур та інші. Однак, попри значний науковий доробок, комплексне дослідження проблем криміналістичного забезпечення розслідування правопорушень, пов'язаних із втручанням у діяльність органів державної влади, досі не здійснено. Поза увагою досі залишаються й елементи механізму кримінально протиправної діяльності, пов'язаної зі втручанням у діяльність представників органів державної влади.

Мету статті визначено як з'ясувати особливості способів втручання в діяльність представників органів державної влади.

Виклад основного матеріалу. Спосіб скоєння кримінального правопорушення – це міжпредметна категорія, адже більшість наук кримінально-правового циклу визначають її як предмет самостійних наукових розвідок. Така увага до цього елемента механізму кримінального правопорушення зумовлена тим, що він належить до якісних характеристик кримінальної протиправної діяльності особи, яка ще і найтісніше взаємопов'язана із властивостями інших елементів кримінально протиправної події¹. Тобто відомості про спосіб учинення кримінального правопорушення пов'язані кореляційними зв'язками із особою злочинця, мотивом і метою його протиправної діяльності тощо.

Пізнання способу кримінального правопорушення є найскладнішим у

¹ Гора І. В. Поняття способу вчинення злочину та його значення в розкритті та розслідуванні. *Leges et viae*. 2012. № 9. С. 36.

діяльності представників органів досудового розслідування і одночасно найважливішим напрямом кримінального процесуального пізнання, адже саме в ньому відображається об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, її складові. Саме тому, вивчаючи характер поведінки особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, слідчий може визначити шляхи налагодження психологічного контакту з підозрюваним, підібрати тактичні прийоми, котрі будуть ефективними у конкретній слідчій ситуації, вирішити інші тактичні завдання розслідування.

Узагальнюючи наукові підходи до криміналістичного визначення поняття «спосіб учинення кримінального правопорушення» слід зауважити про превалювання трьох підходів. Згідно з першим спосіб – це завжди сукупність певних актів поведінки. Відповідно до другого підходу спосіб – комплекс дій суб'єкта щодо підготовки до вчинення кримінального правопорушення, його безпосереднього скоєння та щодо приховування злочинного діяння і його наслідків. Третій підхід передбачає розуміння способу, як структурованої системи певних дій особи, що реалізовані нею задля реалізації злочинного умислу¹. Недоліком окреслених підходів, на нашу думку, є те, що не всі вони стосуються відмежування сутності та структури способу.

Визначаючи структуру способу вчинення кримінального правопорушення ми погоджуємося з підходом М. В. Даньшина, який вказує, що спосіб учинення злочину – це непостійна категорія, тому що будучи зумовленим поведінкою винної особи, ситуаціями, які виникають до та після вчинення злочину і комплексом інших обставин: він може бути триланковим (включаючи в себе поведінку суб'єкта злочину до, під час та після реалізації злочинного умислу), або дволанковим (у різних комбінаціях), чи навіть одноланковим (характеризує поведінку суб'єкта лише під час реалізації комплексу дій, спрямованих на безпосередню реалізацію злочинного умислу)².

Способи втручання в діяльність представників органів державної влади є численними та багатоманітними, однак їх не слід досліджувати, залишаючи поза увагою концептуальні положення сучасної доктрини кримінального права. Щодо використаних законодавцем термінологічних конструкцій, вжитих для позначення безпосередніх способів втручання у діяльність, то вони є недостатньо розробленими й однозначними. Законодавцем згадується, що втручання здійснюється:

- «з метою впливу на їхні дії чи рішення» (ч. 4 ст. 157 КК України);

¹ Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину і сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2005. С. 7; Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / за ред. акад. НАН України В. Я. Тація. Харків: Право, 2001. С. 208; Пясовський В. В. Спосіб учинення злочину як елемент криміналістичної характеристики умисного вбивства дитини батьками, родичами або особами, на яких покладено обов'язки з її виховання. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 1 (25). С. 70; Гусева В. О. Теоретичні основи методики розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2021. С. 145.

² Даньшин М. В. Класифікація способів приховування злочинів у криміналістиці: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2000. С. 8.

- «вплив у будь-якій формі ... з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків, здійсненню ... діяльності або добитися прийняття незаконного рішення» (ч. 1 ст. 343 КК України);

- «незаконний вплив у будь-якій формі ... з метою перешкодити виконанню ними службових обов'язків або добитися прийняття незаконних рішень» (ч. 1 ст. 344 КК України);

- «втручання в будь-якій формі в діяльність ... з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків або добитися винесення неправосудного рішення» (ч. 1 ст. 376 КК України)¹. Тобто законодавцем їх здебільшого не деталізовано, а це дозволяє констатувати той факт, що вони не мають важливого значення для кваліфікації кримінального правопорушення, однак це не виключає потребу їх кримінального процесуального пізнання та доказування в контексті наявності його в діях особи (зовнішньому виразі актів поведінки). Найчастіше способи кримінально протиправної поведінки обираються особою злочинця з огляду на особливості обстановки вчинення кримінального правопорушення у якій виник злочинний умисел, індивідуальних характеристик особи злочинця, його досвіду, інколи статусу в суспільстві тощо.

Водночас під втручанням у діяльність працівника правоохоронного органу згідно з Постановою Пленуму ВС України «Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів» слід розуміти «конкретні дії, спрямовані на перешкоду у виконанні цим працівником службових обов'язків або на досягнення прийняття неправомірного рішення»². Нею ж визначено, що втручання може полягати «в умовлянні, шантажуванні потерпілого, погрозі відмовити у наданні законних благ, а також у будь-якій іншій формі впливу»³.

При цьому під «втручанням у діяльність судових органів слід розуміти вплив на суддю у будь-якій формі (прохання, вимога, вказівка, погроза, підкуп, насильство, критика судді в засобах масової інформації до вирішення справи у зв'язку з її розглядом тощо) з боку будь-якої особи з метою схилити його до вчинення чи невчинення певних процесуальних дій або ухвалення певного судового рішення. При цьому не має значення, за допомогою яких засобів, на якій стадії процесу та в діяльність суду якої інстанції здійснюється втручання»⁴. Інших законодавчих положень або

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Верховна Рада України*: офіційний веб-портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 16.05.2024).

² Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів : постанова Пленуму Верховного суду України від 26.06.1992 № 8. *Верховна Рада України*: офіційний веб-портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-92#Text> (дата звернення: 16.02.2025).

³ Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів : постанова Пленуму Верховного суду України від 26.06.1992 № 8. *Верховна Рада України*: офіційний веб-портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-92#Text> (дата звернення: 16.02.2025).

⁴ Про незалежність судової влади: Постанова Верховного суду України від 13.06.2007 № 8.

офіційних роз'яснень немає. В юридичній літературі дають більш різноманітні визначення та види різновидів.

Щодо теоретичного розуміння способів учинення втручання, то вчені вже здійснювали спроби розроблення цієї проблематики. Так, способи втручання в діяльність судових органів України визначила та дослідила В. С. Яковлева. Авторка вказала, що у практичній діяльності мають місце такі види втручання у діяльність судових органів як: письмові; усні; реалізовані із застосуванням технічних засобів зв'язку. Згідно із проведенням В. Я. Яковлевою дослідженням, найпоширенішим є саме усний спосіб передачі судді інформації, що спрямована на схилення потерпілого до винесення «бажаного», зокрема, неправосудного судового рішення. За процесуальною формою вираження, авторкою класифіковано способи втручання на процесуальні та непроцесуальні види. Типовим при цьому є саме непроцесуальний тиск на суд, що, як пояснила авторка, зумовлено цілеспрямованим намаганням винних осіб приховати свої злочинні дії, мінімізації способів викриття фактів учинення тиску на суддю¹.

Також В. С. Яковлева, зауважила, що втручання може здійснюватися виключно у формі реалізації активних дій і класифікувала такі способи (які в диспозиції ст. 376 КК України визначені як форми) на загальні та додаткові. До першої групи вона віднесла:

- критику судді у медіа;
- залякування судді, його близьких (родичів чи членів сім'ї);
- висловлення прохань.

До другої групи – додаткових способів, В. С. Яковлева віднесла:

- несанкціоновані пікети та мітинги у зв'язку з розглядом конкретних справ;

- неналежну поведінку під час судових засідань;
- надіслання скарг на суддю до Вищої ради правосуддя та ін.²

Зауважимо, що вдаються окремі особи і до вчинення дій насильницького характеру, які, зокрема, пов'язані з фізичним впливом на особу. Так, у справі № 760/7663/18, що розглянута Солом'янським районним судом м. Києва, дослідження обстановки стало підґрунтям для встановлення низки відомостей інформаційного характеру, котрі підлягають з'ясуванню у процесі розслідування кримінального правопорушення. Відповідно до обставин справи, обвинувачений 22.01.2018, приблизно о 13:05, перебуваючи в приміщенні залу судового засідання № 1104 Апеляційного суду м. Києва по вул. Солом'янській, 2-а у м. Києві, в ході відкритого судового засідання, у якому приймав участь в якості позивача, отримавши відмову колегії суддів Апеляційного суду м. Києва, під головуванням потерпілого, у задоволенні поданого ним клопотання, не

Верховна Рада України: офіційний веб-портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-07> (дата звернення: 16.02.2025).

¹ Яковлева В. С. Втручання у діяльність судових органів в Україні: оцінка сучасного стану. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2020. № 40. С. 128.

² Яковлева В. С. Вказ. праця. С. 128.

погоджуючись з вказаним рішенням Апеляційного суду м. Києва, реалізуючи умисел, направлений на втручання в діяльність головної судді з метою перешкодити виконанню нею службових обов'язків, о 13:12, підійшов до столу, за яким перебували судді, кинув паперовий пакет з порошкоподібною речовиною білого кольору, який заздалегідь підготував і утримував в руці, у головуючу суддю, удар яким прийшовся у ліву частину голови судді, оглушивши останню на деякий час. Від удару пакет розірвався, з нього висипалась порошкоподібна речовина білого кольору, потрапивши на волосся і одяг судді, на стіл зі справою. Вказаними умисними діями обвинувачений порушив звичайний режим роботи суддів, вчинив втручання в діяльність судді з метою перешкодити виконанню нею службових обов'язків¹.

С. О. Книженко до типових способів втручання в діяльність судових органів віднесла прості, кваліфіковані способи та втручання з використанням свого службового становища. Серед простих способів авторкою виокремлено такі форми впливу, які здебільшого реалізуються без значних витрат ресурсів та можуть бути, як безпосередніми, так і опосередкованими². Прикладом безпосереднього впливу є ситуації, коли особа з метою добитися від судді певного рішення у цивільному провадженні почав переслідувати суддю і з використанням погроз виразив вимогу прийняти незаконне рішення³. Опосередкований вплив, згідно із позицією вченої, здійснюється через третіх осіб. Кваліфіковані способи – це вплив, який включає в себе злочинні комбінації, що можуть включати блокування залів судових засідань чи приміщень суду, несанкціоновані протести біля будівель суду тощо⁴.

З огляду на викладені положення можемо узагальнити, що будь-яке втручання та незаконний вплив передбачають реалізацію активних дій, спрямованих на перешкоджання діяльності та прийняття незаконних рішень.

В. О. Гусева зауважила, що перешкоджання діяльності представників правоохоронних органів здійснюється у вигляді впливу шляхом умовляння, шантажу, погрози у відмові в наданні законних благ тощо. Вплив може бути реалізований безпосередньо фізично, під час контакту з потерпілим, усно або письмово через третіх осіб, із застосуванням засобів медіа, можливостей Інтернет-зв'язку чи інших технічних засобів зв'язку. Відповідно до аналізу, проведеного авторкою, здебільшого перешкоджання здійснюється без попередньої підготовки. Фактична реалізація, що відбувається на стадії

¹ Вирок Солом'янського районного суду м. Києва від 12.11.2019, у справі № 760/7663/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85603512> (дата звернення: 18.02.2025).

² Книженко С. О. Способи втручання в діяльність судових органів. Актуальні проблеми кримінального процесу та криміналістики. тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 29 жовт. 2021 р.) Харків : ХНУВС, 2021. С. 169.

³ Вирок Бородянського районного суду Київської області від 19 червня 2012 року у справі № 1006/3678/12. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/24885853> (дата звернення: 18.02.2025).

⁴ Книженко С. О. Зазнач. твір. С. 169-171.

безпосереднього вчинення, здебільшого полягає у:

- невиконанні законних вимог правоохоронців;
- висуненні незаконних вимог у формі погроз, шляхом застосування фізичного чи психічного впливу;
- блокуванні діяльності працівників правоохоронних органів тощо ¹.

Так, зокрема, у справі, що розглядалася Любешівським районним судом Волинської області, як знаряддя, що сприяло реалізації злочинного умислу обвинуваченого, використовувався трактор кустарного виробництва. Зокрема, відповідно до встановлених обставин справи, обвинувачений, діючи умисно за попередньою змовою з нестановленими під час досудового розслідування особами, матеріали стосовно яких виділено в окреме кримінальне провадження, задля перешкоджання слідчому в особливо важливих справах слідчого відділу Управління СБУ у Волинській області у проведенні фіксації та документування слідів злочину і протиправних дій осіб, які ймовірно незаконно видобували корисні копалини – бурштин-сирець, наполегливо умовляв, а пізніше вимагав у слідчого не складати протокол огляду місця події, не вилучати знаряддя ймовірно вчиненого злочину, прийняти незаконне рішення про повернення вилучених знарядь злочину. Продовжуючи свої протиправні дії, обвинувачений на зауваження та законні вимоги слідчого не заважати у проведенні слідчих (розшукових) дій, з метою перешкодити працівникам правоохоронного органу у виконанні службових обов'язків при виконанні невідкладних слідчих дій, користуючись підтримкою нестановлених органом досудового розслідування осіб, котрі діяли агресивно, незаконно завів двигуна в тракторі кустарного виробництва, вилученому з місця події та разом з особою, справа відносно якої виділена в окреме провадження, почали рух в напрямку потерпілого й інших правоохоронців, змусивши таким чином припинити виконання невідкладної слідчої (розшукової) дії – огляду місця події ².

Проведений аналіз слідчої та судової практики дозволяє узагальнити, що в контексті способів скоєння втручання у діяльність представників органів державної влади, то вони полягають у вчиненні цілого комплексу, як фізичних, так і інтелектуальних дій (84%). Щодо інтелектуальних дій, то вони здебільшого мають характер інтелектуального (психологічного) впливу (тиску, шантажу, умовлянь тощо).

Більш простими є способи скоєння втручання у діяльність працівників правоохоронних органів, державних і приватних виконавців, а також працівників виборчих комісій. Як правило, втручання в їх діяльність полягає у фізичному перешкодженні виконанню функціональних обов'язків. Це, зокрема:

¹ Гусева В. О. Теоретичні основи методики розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2021. С. 153–154.

² Вирок Любешівського районного суду Волинської області від 14.07.2016. Справа №162/565/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58930377> (дата звернення: 18.02.2025).

- ненадання фізичного доступу до місця події з метою подальшого виконання службових повноважень у межах, передбачених законом;

- висловлення ультимативних вимог щодо невиконання працівником органу державної влади своїх функціональних обов'язків, у тому числі із застосуванням погроз або вказівкою щодо неможливості отримання певних благ;

- перешкоджання вилученню матеріальних об'єктів, що є приватною власністю, але на яку накладено арешт на підставі судового рішення і яка підлягає подальшій реалізації з метою забезпечення вирішення по суті вимог, які стали підставою для відкриття виконавчого провадження тощо.

За результатами аналізу слідчої та судової практики доходимо висновку, що в абсолютній більшості причетними особами не скоюються дії щодо приховування протиправної діяльності.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє узагальнити, що способи втручання у діяльність представників органів державної влади, як правило, не є повноструктурними, їм притаманні лише два етапи: підготовки та безпосереднього вчинення. До типових способів скоєння втручання у діяльність представників органів державної влади віднесено всі ті, що пов'язані зі втручанням у їхню діяльність шляхом фізичного перешкоджання виконанню функціональних обов'язків. Це, зокрема: ненадання фізичного доступу до місця події з метою подальшого виконання службових повноважень у межах, передбачених законом; висловлення ультимативних вимог щодо невиконання працівником органу державної влади своїх функціональних обов'язків, у тому числі із застосуванням погроз або вказівкою щодо неможливості отримання певних благ; перешкоджання вилученню матеріальних об'єктів, що є приватною власністю, але на яку накладено арешт на підставі судового рішення і яка підлягає подальшій реалізації з метою забезпечення вирішення по суті вимог, які стали підставою для відкриття виконавчого провадження тощо. За результатами аналізу слідчої та судової практики визначено, що в абсолютній більшості причетними особами не скоюються дії щодо приховування протиправної діяльності.

З огляду на викладене, вважаємо, що перспективи подальших досліджень мають полягати у встановленні кореляційних зв'язків між способом учинення втручання в діяльність представників органів державної влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вирок Бородянського районного суду Київської області від 19 червня 2012 року у справі № 1006/3678/12. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/24885853> (дата звернення: 18.02.2025).

2. Вирок Любешівського районного суду Волинської області від 14.07.2016. Справа №162/565/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58930377> (дата звернення: 18.02.2025).
3. Вирок Солом'янського районного суду м. Києва від 12.11.2019, у справі № 760/7663/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85603512> (дата звернення: 18.02.2025).
4. Гора І. В. Поняття способів вчинення злочину та його значення в розкритті та розслідуванні. *Legea și viața*. 2012. № 9. С. 35–38.
5. Гусева В. О. Теоретичні основи методики розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2021. 538 с.
6. Даньшин М. В. Класифікація способів приховування злочинів у криміналістиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2000. 19 с.
7. Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину і сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 21 с.
8. Книженко С. О. Способи втручання в діяльність судових органів. Актуальні проблеми кримінального процесу та криміналістики. тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 29 жовт. 2021 р.) Харків : ХНУВС, 2021. С. 169–171.
9. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Верховна Рада України*: офіційний веб-портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 16.05.2024).
10. Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів : постанова Пленуму Верховного суду України від 26.06.1992 № 8. *Верховна Рада України*: офіційний веб-портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-92#Text> (дата звернення: 16.02.2025).
11. Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів : постанова Пленуму Верховного суду України від 26.06.1992 № 8. *Верховна Рада України*: офіційний веб-портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-92#Text> (дата звернення: 16.02.2025).
12. Про незалежність судової влади : постанова Верховного суду України від 13.06.2007 № 8. *Верховна Рада України*: офіційний веб-портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-07> (дата звернення: 16.02.2025).
13. Пясковський В. В. Спосіб учинення злочину як елемент криміналістичної характеристики умисного вбивства дитини батьками, родичами або особами, на яких покладено обов'язки з її виховання. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 1 (25). С. 69–73.

14. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / за ред. акад. НАН України В. Я. Тація. Харків : Право, 2001. 560 с.

15. Яковлева В. С. Втручання у діяльність судових органів в Україні: оцінка сучасного стану. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2020. № 40. С. 126–131. DOI: <https://doi.org/10.31359/2079-6242-2020-40-126>.

Стаття надійшла до редакції 27.03.2025

Volodymyr Yu. POPOV,

PhD in Law

(National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute», Kharkiv, Ukraine)

METHODS OF INTERFERENCE IN THE ACTIVITIES OF STATE AUTHORITY BODIES

The article determines that the methods of interference in the activities of representatives of state authorities, as a rule, are not fully structured, they are characterized by only two stages: preparation and direct commission. Based on the generalization of the provisions of scientific works and materials of investigative and judicial practice, it is determined that the typical methods of interference in the activities of representatives of state authorities include all those that are associated with interference in their activities by physically obstructing the performance of functional duties. These include: failure to provide physical access to the scene of the incident in order to further perform official duties within the limits provided for by law; expression of ultimatums regarding the failure of an employee of a state authority to perform his functional duties, including with the use of threats or with the threat of not providing the opportunity to receive certain benefits; preventing the seizure of material objects that are private property, but which have been seized on the basis of a court decision and which are subject to further implementation in order to ensure the resolution of the claims that became the basis for the opening of enforcement proceedings, etc. According to the results of the analysis of investigative and judicial practice, it was determined that in the absolute majority of cases, the persons involved do not commit actions to conceal illegal activities.

Key words: *criminal offense, mechanism of crime, method of committing a criminal offense, interference in activities, representative of a state authority.*

Євген Юрійович СУП,
кандидат юридичних наук
(Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України, м. Харків)

ТИПОВІ СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОФЕСІЙНИМИ УЧАСНИКАМИ СУДОЧИНСТВА

У статті визначено, що до типових способів учинення професійними учасниками судочинства кримінальних правопорушень проти правосуддя доцільно відносити такі: 1) учинення тиску (психологічного або фізичного (наприклад, фізичного утримання у певних місцях)) на учасників кримінального судочинства; 2) спонукання до вчинення або невчинення певних дій (наприклад, до відмови від захисника); 3) висловлення погроз на адресу учасника судочинства; 4) порушення роботи автоматизованої системи документообігу в судах; 5) підкуп; 6) дискредитація (шантаж); 7) перешкоджання законній діяльності (наприклад, адвоката, що тим самим порушує право особи на захист) та ін. З'ясовано, що зазвичай такі способи є повноструктурними, адже включають і дії щодо підготовки, і безпосереднього вчинення, і приховування кримінального правопорушення. Дії щодо підготовки передбачають вивчення особистості потерпілого, обрання сприятливих обставин для реалізації злочинного умислу, залучення співників, підбір методів і засобів для його здійснення, підроблення документів тощо.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, правосуддя, професійний учасник судочинства, криміналістична характеристика, спосіб учинення.

Постановка проблеми. Справедливе правосуддя – це фундаментальне право кожної людини, закріплене у міжнародно-правових документах, Конституції України та інших законодавчих актах. Це право передбачає, що кожен громадянин повинен мати гарантований доступ до суду, право на об'єктивний, чесний і неупереджений розгляд своєї справи, а також бути

убезпеченим від корупції, некомпетентності та зловживань у судовій системі.

Судова влада в правовій і демократичній державі виконує ключову роль у захисті прав і свобод громадян та юридичних осіб. Проте мають місце випадки порушення закону навіть тими, хто покликаний його виконувати та здійснювати нагляд за його дотриманням. Зловживання владою, впливом, корупційні ризики й інші форми протиправної поведінки в системі правосуддя підривають довіру суспільства та вимагають ефективних механізмів виявлення та розслідування.

Досудове розслідування кримінальних правопорушень, які вчиняють безпосередні учасники судочинства, є складним процесом, що вимагає дотримання специфічних процедур кримінального розслідування. Водночас наявні механізми контролю часто виявляються недостатньо ефективними для забезпечення прозорості судової та правоохоронної системи. Будь-які правопорушення з боку суддів, прокурорів, адвокатів чи інших учасників судового процесу повинні отримувати неупереджену правову оцінку під час досудового розслідування. Однак, як зазначають науковці, лише незначна частина таких злочинів виявляється та розслідується, що пояснюється особливим правовим статусом цих осіб, їхніми знаннями у сфері права та доступом до ресурсів правосуддя. Крім того, існуючі гарантії їхньої діяльності, які покликані захищати незалежність правосуддя, нерідко ускладнюють процес викриття злочинних дій у цій сфері.

Проблематика розслідування кримінальних правопорушень у сфері правосуддя, учинених його професійними учасниками, частково ставала предметом наукових праць українських дослідників. Вивченню піддавалися окремі аспекти криміналістичної класифікації цих кримінальних правопорушень, особливості проведення слідчих (розшукових) дій, обставини, що підлягають доказуванню, а також методи збирання доказів. Серед науковців, які досліджують це питання, варто відзначити С. Книженко¹, М. Шепітька² та інших. Окрему увагу привертає робота М. Г. Моїсєєва, який одним із перших проаналізував криміналістичні характеристики правопорушень, пов'язаних із незаконним втручанням у функціонування автоматизованих систем органів правосуддя³. Попри наявність окремих досліджень, присвячених криміналістичній характеристиці кримінальних правопорушень цієї групи, залишаються недостатньо опрацьованими питання способів учинення кримінальних правопорушень, учинених професійними учасниками судочинства. Це вказує на потребу проведення подальших досліджень у цьому напрямі.

¹ Книженко С. О. Розслідування злочинів, що вчиняються службовими особами правоохоронних органів шляхом порушення порядку здійснення або забезпечення правосуддя. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. № 30. Т. 2. С. 94-97.

² Шепітько М. В. Теоретико-методологічні засади формування системи протидії злочинам у сфері правосуддя: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08, 12.00.09. Харків, 2018. 42 с.

³ Моїсєєв М. Г. Криміналістична характеристика незаконного втручання в роботу автоматизованих систем в органах та установах системи правосуддя. *Юридичний вісник*. 2023. № 3. С. 265-277. DOI: <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2023.33>.

Метою статті є визначення типових способів учинення професійними учасниками судочинства кримінальних правопорушень проти правосуддя.

Виклад основного матеріалу. До групи кримінальних правопорушень, що вчиняються професійними учасниками судочинства, на нашу думку, слід відносити: завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою; притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності; примушування давати показання; порушення права на захист; незаконне втручання в роботу автоматизованих систем в органах та установах системи правосуддя; невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист; розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист; розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування, вчинене суддею, прокурором, слідчим, дізнавачем, працівником оперативно-розшукового органу незалежно від того, чи приймала ця особа безпосередню участь в оперативно-розшуковій діяльності, досудовому розслідуванні¹. Окреслена група кримінальних правопорушень виокремлена на підставі одночасного врахування кримінально-правової та криміналістичної ознаки, зокрема, родового об'єкту та особливостей (професійного статусу) особи злочинця.

Аналіз особливостей кримінально-правової характеристики кримінальних правопорушень окресленої групи, а також узагальнення емпіричних даних (матеріалів слідчої та судової практики) дозволяє узагальнити, що найчастіше до їх скоєння причетні: представники органів досудового розслідування (слідчі та дізнавачі), прокурор, працівник оперативного підрозділу, рідше – суддя, інша службова особа органів судової влади або правоохоронних, правозахисних організацій).

Професійний статус цих суб'єктів вказує на специфічність способу вчинення цих кримінальних правопорушень, адже їх учинення завжди пов'язане із порушенням тих законодавчих приписів, вирішення та дотримання яких покладається саме на конкретного учасника правових відносин.

Установлення способу вчинення кримінального правопорушення є одним із найскладніших завдань для представників органів досудового розслідування, залишаючись при цьому обов'язковим аспектом кримінального процесуального пізнання. Саме спосіб доволі часто розкриває і відтворює об'єктивну сторону складу злочину. Дослідження особливостей поведінки правопорушника дозволяє слідчому визначити оптимальні методи встановлення психологічного контакту з підозрюваним, обрати тактичні прийоми, які будуть найбільш дієвими в конкретній слідчій ситуації, а також ефективно вирішувати інші завдання розслідування.

Актуальність пізнання способу вчинення кримінального

¹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 11.02.2025).

правопорушення також зумовлена тим, що він перебуває у кореляційному взаємозв'язку з особою злочинця, визначається мотивом і метою його протиправної діяльності тощо. Саме тому спосіб скоєння кримінального правопорушення традиційно вчені пропонують розуміти як детерміновану особистістю суб'єкта, особливостями предмета посягання (зокрема, і жертвою), а також зовнішньою обстановкою комплекс (систему) дій суб'єкта, спрямований на досягнення протиправної мети¹.

Спосіб вчинення злочину – категорія непостійна, що насамперед позначається на його структурі. Структура способу вчинення кримінального правопорушення, адже залежить від поведінки суб'єкта кримінального правопорушення, обставин, котрі передували чи виникли після кримінального правопорушення, а також низки інших чинників. Він може мати триетапну структуру, охоплюючи дії особи до, під час та після реалізації злочинного наміру, або ж складатися з двох етапів у різних варіаціях. У деяких випадках спосіб вчинення злочину може бути одноетапним, коли поведінка злочинця обмежується лише тими діями, що безпосередньо спрямовані на реалізацію злочинного задуму.

Отже, спосіб учинення кримінального правопорушення (злочину) є базовою складовою механізму кримінально протиправної діяльності та криміналістичної характеристики. Йому приділяється увага всіх представників наук кримінально-правового циклу. Відтак вважаємо за потрібне розглянути передусім особливості законодавчого закріплення (у доктрині кримінального права) способу вчинення кримінальних правопорушень професійними учасниками правосуддя та його наукове розуміння.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 371 КК України характеризується такими особливостями:

1) затримання підозрюваного, обвинуваченого чи засудженого, як правило, учиняється шляхом дій, у виключних випадках – шляхом бездіяльності, також особливе місце в її структурі займає час учинення злочину;

2) незаконний привід вчиняється шляхом дії і також охарактеризований певним часом;

3) завідомо незаконний домашній арешт може вчинятися лише шляхом дії, а також містить і таку ознаку як час вчинення цього злочину;

4) завідомо незаконне тримання під вартою може вчинятися як шляхом дії, так і бездіяльності, та характеризується певним часом вчинення злочину. Таких висновків у своєму дослідженні дійшла О. С. Шнирко².

В. С. Затолочний вказує, що «об'єктивна сторона складу кримінального

¹ Волобуєв А. Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія. Кривий Ріг: Вид. Р. А. Козлов, 2019. С. 22-31; Гусева В. О. Методика розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності: монографія. Харків: У справі, 2020. С. 106.

² Шнирко О. С. Кримінально-правове дослідження злочину завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою (ст. 371 КК України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2017. 282 с.

правопорушення, передбаченого ч. 1 статті 371 КК України, проявляється у незаконному затриманні та приводі, а ч. 2 статті 371 КК України – у незаконному домашньому арешті та триманні під вартою»¹.

Незаконне затримання, привід, домашній арешт і тримання під вартою відбувається у визначеній процесуальній формі, однак має незаконний характер, тобто здійснюється без передбачених законом підстав. Процесуальні аспекти, порушення яких допускається, визначені у кримінальному процесуальному законодавстві. Спосіб учинення незаконних затримання, приводів, домашнього арешту, тримання під вартою, що зумовив настання тяжких наслідків є підставою для кваліфікацією діяння за ч. 3 ст. 371 КК України. Таким чином, в окремих випадках особливості способу та наслідків сукупно впливають на особливості кримінально-правової кваліфікації вчиненого діяння

Примушування до дачі показань зазвичай пов'язується зі впливом на особу з метою зміни нею показань або надання неправдивих показань. Примушування передбачає застосування до людини фізичного чи психічного насильства. Фізичне насильство включає побої, удари, мордування, позбавлення волі та нанесення тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості. Психічне насильство може проявлятися у вигляді погроз заподіяння шкоди здоров'ю, позбавленні життя, знищенні майна чи розголошенні конфіденційної інформації.

Як правило, примушування характеризують такими ознаками:

- 1) воно спрямоване на вплив на свідомість особи;
- 2) може здійснюватися як шляхом залякування (погроз), так і в поєднанні з фізичним насильством;
- 3) особа, яка піддається примушуванню, залишається здатною діяти відповідно до вимог примушувача;
- 4) відбувається лише тоді, коли людина самостійно виконує нав'язані їй дії;
- 5) жертва опиняється перед жорстким вибором, коли альтернативного виходу немає².

Погоджуємося з позицією, що примушування слід розглядати як вплив на свідомість людини, котра має можливість проявляти волю. Висловлюються позиції, що така людина завжди змушена діяти під загрозою насильства або під його безпосереднім застосуванням, а такі дії завжди повинні передбачати лише погрозу фізичним насильством, оскільки саме така загроза створює ситуацію, у якій потерпіла особа не має вибору. Інші форми залякування, такі як погрози знищення майна чи розголошення компрометуючої інформації, є радше засобами спонукання, а не примушуванням³.

¹ Затолочний В. С. Кримінальна відповідальність за завідомо незаконне затримання, привід, домашній арешт, тримання під вартою: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2022. С. 3.

² Ярмыш Н. Н. Действие как признак объективной стороны преступления (проблемы психологической характеристики). Харків : Основа, 1999. 68 с.; Загиней З. Герменевтика кримінального закону України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2016. 636 с.

³ Мельніченко М. І. Кримінально-правова охорона порядку одержання доказів у кримінальному

Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності виявляється у активних діях суб'єкта, зокрема у виконанні альтернативних дій: складанні письмового повідомлення про підозру чи врученні цього повідомлення особі, яку підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення.

Порушення права на захист полягає у не допуску захисника до участі в кримінальному провадженні або несвоєчасному наданні йому права на захист, а також в інших випадках грубого порушення цього права. Для досягнення своїх злочинних цілей особа може застосовувати підроблені документи, погрози та різні методи психологічного тиску. Основними мотивами таких кримінальних правопорушень є прийняття незаконного рішення, помста, корисливі мотиви та інші особисті чи професійні інтереси.

Одним із кримінальних правопорушень, що належать до досліджуваної групи, є незаконне втручання в роботу автоматизованих систем в органах і установах правосуддя. Автоматизована система документообігу суду впроваджена в усіх судах з метою забезпечення об'єктивного та неупередженого розподілу справ між суддями. Вона базується на принципах черговості та рівномірності розподілу справ, наданні фізичним та юридичним особам інформації про стадії розгляду їхніх справ, централізованому зберіганні судових рішень і процесуальних документів, підготовці статистичних даних, реєстрації та відстеженні вхідної та вихідної кореспонденції, розподілі проваджень між суддями, а також видачі судових рішень та виконавчих листів, використовуючи дані, що зберігаються в системі, а також передачі справ до електронного архіву. Отже, предметом цього виду кримінального правопорушення є інформація, що вноситься до автоматизованої системи документообігу суду. Це включає дані, як-от дата подання позовної заяви, предмет спору, сторони справи, рух судових документів, а також інформація про суддю, який розглядав справу. Крім того, предметом є програмне забезпечення цієї системи. Важливо зазначити, що ці відомості можуть бути як достовірними, так і недостовірними.

Способи вчинення цього кримінального правопорушення включають такі дії:

1. Унесення недостовірної інформації до автоматизованої системи документообігу суду.
2. Несвоєчасне внесення інформації.
3. Несанкціоновані дії з інформацією, що міститься в системі.
4. Інші види втручання в роботу системи.

Аналіз слідчо-судової практики дозволяє виділити типові способи вчинення кримінальних правопорушень через незаконне втручання в роботу автоматизованих систем судочинства:

1. Здійснення впливу на учасників судового процесу, таких як суддя, захисник, свідок, потерпілий, експерт.

2. Порушення порядку функціонування автоматизованої системи документообігу суду.

Типові способи порушення функціонування автоматизованої системи документообігу суду включають:

1. Внесення неправдивих відомостей до системи шляхом несанкціонованого доступу.

2. Несвоєчасне внесення відомостей шляхом несанкціонованого доступу.

3. Неправомірні дії з інформацією в системі шляхом несанкціонованого доступу.

4. Інші види втручання в роботу системи шляхом несанкціонованого доступу¹.

Висновки. Отже, урахування теоретичних підходів і проведений аналіз слідчо-судової практики дозволив виокремити такі типові способи вчинення професійними учасниками судочинства посягань на суспільні відносини у сфері забезпечення правосуддя. Серед них такі:

- вчинення тиску (психологічного або фізичного(наприклад, фізичного утримання у певних місцях)) на учасників кримінального судочинства;

- спонукання до вчинення або невчинення певних дій (наприклад, до відмови від захисника);

- висловлення погроз на адресу учасника судочинства;

- порушення роботи автоматизованої системи документообігу в судах;

- підкуп;

- дискредитація (шантаж);

- перешкоджання законній діяльності (наприклад, адвоката, що тим самим порушує право особи на захист) та ін.

Зазвичай такі способи є повноструктурними, адже включають і дії щодо підготовки, і безпосереднього вчинення, і приховування кримінального правопорушення. Дії щодо підготовки передбачають вивчення особистості потерпілого, обрання сприятливих обставин для реалізації злочинного умислу, залучення спільників, підбір методів і засобів для його здійснення, підроблення документів тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волобуєв А. Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія. Кривий Ріг: Вид. Р. А. Козлов, 2019. 122 с.

2. Гусєва В. О. Методика розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності : монографія. Харків : У справі, 2020. 452 с.

¹ Моїсєєв М. Криміналістична характеристика незаконного втручання в роботу автоматизованих систем в органах та установах системи правосуддя. *Юридичний вісник*. 2023. № 3. С. 265–277. DOI: <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2023.33>.

3. Загине́й З. Герменевтика кримінального закону України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2016. 636 с.
4. Затолочний В. С. Кримінальна відповідальність за завідомо незаконне затримання, привід, домашній арешт, тримання під вартою : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2022. 212 с.
5. Книженко С. О. Розслідування злочинів, що вчиняються службовими особами правоохоронних органів шляхом порушення порядку здійснення або забезпечення правосуддя. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. № 30. Т. 2. С. 94-97.
6. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 11.02.2025).
7. Мельніченко М. І. Кримінально-правова охорона порядку одержання доказів у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2016. 258 с.
8. Моїсєєв М. Г. Криміналістична характеристика незаконного втручання в роботу автоматизованих систем в органах та установах системи правосуддя. *Юридичний вісник*. 2023. № 3. С. 265–277. DOI: <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2023.33>.
9. Шепітько М. В. Теоретико-методологічні засади формування системи протидії злочинам у сфері правосуддя: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08, 12.00.09. Харків, 2018. 42 с.
10. Шнипко О. С. Кримінально-правове дослідження злочину завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою (ст. 371 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2017. 282 с.
11. Ярмыш Н. Н. Действие как признак объективной стороны преступления (проблемы психологической характеристики). Харків : Основа, 1999. 68 с.

Стаття надійшла до редакції 31.03.2025

Yevhen Yu. SUP,

PhD in Law

(National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute» Ministry of Justice of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

TYPICAL METHODS OF COMMITTING CRIMINAL OFFENSES BY PROFESSIONAL PARTICIPANTS OF JUDICIAL PROCEEDINGS

The article determines that the typical methods of committing criminal offenses against justice by professional participants of judicial proceedings include the following: 1) exerting pressure (psychological or physical (for example, physical detention in certain places)) on participants of criminal proceedings; 2) inciting to commit or not commit certain actions (for example, to refuse a defense lawyer); 3) making threats against a participant of judicial proceedings; 4) disrupting the operation of the automated document flow system

in courts; 5) bribery; 6) discrediting (blackmail); 7) obstructing lawful activities (for example, of a lawyer, thereby violating a person's right to defense), etc. It was found that usually such methods are full-structured, as they include actions related to preparation, direct commission, and concealment of a criminal offense. Actions related to preparation include studying the victim's personality, choosing favorable circumstances for the implementation of criminal intent, attracting accomplices, selecting methods and means for its implementation, forging documents, etc.

Key words: *criminal offense, justice, professional participant in legal proceedings, forensic characteristics, method of commission.*

Олександр Миколайович ТАРКАН,

кандидат юридичних наук

(Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, м. Харків)

ІМАНЕНТНІ ОЗНАКИ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

У статті визначено, що іманентними ознаками протидії розслідуванню доцільно відносити такі: 1) протидія розслідуванню є формою соціальної діяльності, котра може набувати характеру протиправної (злочинної); 2) вона спрямована на створення несприятливих умов і перешкод на шляху встановлення істини у кримінальному провадженні, пов'язана з унеможливленням вирішення завдань кримінального провадження; 3) реалізується як в активних, так і пасивних формах поведінки; 4) може вчинятися у вигляді однієї умисної дії або полягає у вчиненні цілого комплексу діянь; 5) може бути реалізована після відкриття кримінального провадження, однак у деяких випадках і до моменту внесення відомостей про кримінальне провадження до Єдиного реєстру досудових розслідувань; 6) дії, учинені в цілях протидії можуть бути пов'язані зі вчиненням фізичного й інтелектуального впливу на окремі об'єкти (у тому числі живих осіб), націлені на перешкоджання іншим діям і ускладнюють досягнення законних цілей представників сторони обвинувачення, тому якщо представляти протидію модельно, то це дія суб'єкта – ознаменована певною ціллю – скерована стосовно конкретного об'єкта (матеріального світу чи живої особи). Наголошено, що протидія розслідуванню може набувати різноманітних форм. Обрання конкретної форми зумовлене низкою чинників суб'єктивного й об'єктивного характеру. Стосовно окремих форм можуть існувати підстави для визначення цілого ряду додаткових ознак, котрі не притаманні іншим формам. Нами наведено лише ті з них, котрі характеризують протидію як явище об'єктивної дійсності, що має місце в правозастосовній діяльності сторони обвинувачення. Важливо в подальшому дослідити всі ті форми, що можуть реалізовуватися з метою перешкоджання діяльності сторони обвинувачення.

Ключові слова: досудове розслідування, протидія розслідуванню, кримінальне правопорушення, об'єкт протидії, завдання кримінального провадження, перешкоджання діяльності.

Постановка проблеми. Протидія розслідуванню є невід'ємною ознакою злочинної діяльності, що супроводжує її протягом усієї історії існування людства та набуття окремими формами поведінки характеру протиправної. Вона природно впливає з прагнення правопорушників

уникнути відповідальності, вплинути на хід розслідування та виконання цілей кримінального провадження.

У криміналістиці дослідження такого явища, як протидія розслідуванню набуло особливої уваги в 60-х роках ХХ століття. Наступна хвиля активного наукового обговорення припала на 90-ті роки, а вже на початку 2000-х років сформовано та представлено на захист окремі монографічні праці, предмет дослідження яких охоплював теоретичні аспекти та практичні рекомендації щодо подолання цього явища. Наступний етап розвитку наукових досліджень розпочався у 2014 році, коли збройна агресія та окупація частини території України спричинили черговий сплеск злочинності, що зумовило необхідність нового осмислення проблеми нейтралізації протидії розслідуванню.

На сьогодні автори також звертаються до вирішення проблематики щодо типових форм протидії розслідуванню, визначення алгоритмів їх нейтралізації тощо. Водночас здебільшого такі праці стосуються окремих груп кримінальних правопорушень, а тому фундаментальні (ключові) поняття цієї проблематики, знаходять різне визначення й осмислення в літературі.

Мету статті – визначити поняття протидії розслідуванню та її іманентних ознак.

Виклад основного матеріалу. Формування наукового підходу до проблеми протидії розслідуванню злочинів почалося в другій половині ХХ століття. Вітчизняні та зарубіжні вчені розпочали проводити фундаментальні дослідження, що охоплювали сутність, форми, методи та засоби подолання протидії розслідуванню злочинів. Серед учених, які зробили значний внесок у розроблення цієї тематики, слід відзначити В. Бахіна, В. Берназа, В. Гончаренка, А. Іщенка, Н. Карпова, В. Коновалову, В. Коржа, В. Кузьмічова, В. Лисиченка, Ф. Сокирана, В. Тертишніка, М. Шумила та ін.

Наступний етап активного обговорення досліджуваних нами питань припав на 2000-х рр. На той час наукові дослідження стали більш ґрунтовними та системними. Основні роботи на той час були проведені Р. Шехавцовим, який одним із перших у незалежній Україні визначив типові форми та способи протидії розслідуванню на підставі аналізу кримінальних справ про вимагання, скоєного організованими групами. Вчений визначив, що протидія розслідуванню є своєрідним видом цілеспрямованої активності суб'єктів злочину й інших заінтересованих осіб, що виражається у вигляді одинично вчинюваних умисних дій або у вигляді структурно-складної умисної діяльності, що спрямована на приховування, зміну, знищення інформації, що має доказове значення, а також її носіїв, задля перешкоджання встановленню обставин учинення злочину, засвідчення винності причетних до нього осіб ¹.

¹ Шехавцов Р. М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами) кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинним організаціями: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2003. С. 167.

В. Кузьмічов визначив подолання протидії розслідуванню злочинів як ключовий напрям діяльності слідчих, що полягає в компенсації або нейтралізації несприятливих умов і перешкод на шляху встановлення істини у кримінальному провадженні¹.

А. Волобуєв пропонує під протидією розслідуванню розуміти обрання зацікавленими особами певної лінії поведінки, вжиття заходів, що спрямовані на утворення перешкод у виявленні, вилученні та використанні доказів щодо ухилення від відповідальності підозрюваного (обвинувачуваного), що вчиняються ними після виявлення ознак злочину правоохоронними органами та початку його розслідування².

В. Корж пропонує користуватися поняттям «протидія розкриттю та розслідуванню злочинів», під яким вона розуміє систему дій, котрі є запланованими та ситуативно зумовленими, а також заходів безпеки злочинної діяльності, що вчиняються злочинцями й іншими особами, заінтересованими в результатах розслідування на всіх стадіях кримінального судочинства, з метою ухилення від кримінальної відповідальності³.

О. Александренко пропонує під досліджуваним поняттям розуміти «обов'язковий елемент злочинної діяльності, який забезпечує її тривале та безпечне існування»⁴; «своєрідний вид соціальної діяльності, який представляє собою систему цілеспрямованих дій по перешкоджанню повному, всебічному та об'єктивному розкриттю і розслідуванню злочинів»⁵.

Б. Щур вказує, що «протидія розслідуванню може бути визначена як діяльність зацікавлених осіб, спрямована на перешкоджання розкриттю і розслідуванню злочинів за допомогою створення перешкод на шляху встановлення істини по кримінальній справі»⁶.

В. Піддубний розглядає протидію розслідуванню як самостійне негативне соціальне явище, котре фактично є формою злочинної діяльності, сутність якого полягає у застосуванні активних заходів наступального характеру, спрямованих на ускладнення або зрив розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень. Науковець наголошує на необхідності застосування як правових, так і організаційних основ для подолання протидії⁷.

¹ Кузьмічов В. С. Слідча діяльність : сутність, принципи, криміналістичні прийоми та засоби здійснення : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 1996. С. 9–10.

² Волобуєв А. Ф. Подолання протидії організованих злочинних груп розслідуванню економічних злочинів. *Вісник ЛІВС МВС України*. 1999. № 3. С. 202.

³ Корж В. П. Методика расследования экономических преступлений, совершаемых организованными группами, преступными организациями. Руководство для следователей: Научно-практическое пособие. Харків, 2002. С. 252.

⁴ Александренко О. В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2004. С. 9.

⁵ Александренко О. В. Поняття та сутність протидії на попередньому розслідуванні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2000. Вип. 1. С. 90.

⁶ Щур Б. В. Тактика усунення протидії розслідуванню злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. С. 20–21.

⁷ Піддубний В. В. Подолання протидії розслідуванню злочинів економічної спрямованості : дис. ...

Більш широко до розуміння протидії підійшла І. Завидняк. Авторка зазначила, що протидія розслідуванню і приховуванню кримінальних правопорушень – цілеспрямована спроба ухилення винних осіб від передбаченої законом відповідальності. Авторка відмежовує приховування злочину, що відбувається ще до його виявлення, від протидії, котра розпочинається після встановлення факту кримінального правопорушення та внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань¹.

Доволі широко тлумачить протидію розслідуванню О. Ромців, яка вказує, що вона є різновидом соціальної діяльності. У контексті розуміння протидії, котра вчиняється під час розслідування службових злочинів, вона вказує, що така діяльність полягає в реалізації посадовими особами цілої системи методів приховування інформації про злочини, а також застосування тактичних прийомів впливу на слідчого задля перешкоджання проведення ним повного, усебічного й об'єктивного, швидкого розслідуванню злочинів².

Р. Мудрецький пропонує визначати протидію в кримінальних провадженнях як форму конфліктної поведінки, що перешкоджає виконанню завдань кримінального судочинства. Протидія судовому розгляду, як вважає вчений, охоплює протиправні дії або бездіяльність учасників процесу, інших осіб, а також свідомо створені зовнішні негативні фактори, які заважають справедливому та неупередженому розгляду справи, ухваленню законного рішення судом³.

Незвичним до осмислення сутності протидії розслідуванню є підхід М. Чесакової. Авторка наголошує, що на її думку, «при формулюванні визначення поняття «протидія розслідуванню злочинів» слід відмовитися від уточнень активних та пасивних дій, визначивши їх як діяльність особи, що спрямована на досягнення визначеної завідомо злочинної мети, направленої на перешкоджання та створення несприятливих умов для повного і всебічного розкриття і розслідування злочинів»⁴.

В. Плетенець запропонував під протидією розслідуванню розуміти систему умисних дій (а інколи і бездіяльності), котрі мають на меті ускладнити чи унеможливити виконання завдань кримінального провадження⁵.

канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2020. С. 201.

¹ Завидняк І. О. Тактичні операції, спрямовані на подолання протидії розслідуванню кримінальних правопорушень, вчинених з використанням сучасних інформаційних технологій. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2019. № 15. С. 161. DOI: <https://doi.org/10.33244/2521-1196.15.2019.159-166>.

² Ромців О. І. Особливості подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2016. С. 177.

³ Мудрецький Р. В. Подолання протидії судовому розгляду у кримінальних провадженнях: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Кривий Ріг, 2019. 263 с.

⁴ Чесакова М. С. Протидія розслідуванню злочинів та шляхи її подолання на стадії досудового розслідування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2019. С. 200.

⁵ Плетенець В. М. Теоретичні та праксеологічні засади подолання протидії досудовому розслідуванню : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 368-369.

Стосовно останніх досліджень, то, наприклад, Ю. Попельнюк вказує, що протидія розслідуванню, будучи соціальним явищем, є різновидом злочинної діяльності, що зумовлює настання негативних наслідків для кримінальної процесуальної діяльності¹. Визначаючи протидію як практичну діяльність, доцільно розуміти вчинення комплексу діянь чи одиничних дій або ж ухилення від їх скоєння, задля ускладнення (унеможливлення) реалізації окремих тактичних завдань зокрема, або завдань кримінального провадження в цілому².

Узагальнюючи наведені позиції можемо зауважити, що протидія досудовому розслідуванню, судовому розгляду кримінальних справ є багатовимірним явищем, котре охоплює різноманітні сфери кримінальної процесуальної діяльності. У дослідженнях українських вчених, на сьогодні знайшла наукове осмислення низка теоретичних і практичних підходів до осмислення сутності протидії, її типових форм і алгоритмів нейтралізації. Попри це, розвиток криміналістичних, правових та організаційних методів нейтралізації протидії, залишається важливим напрямом удосконалення кримінального провадження, адже окремі аспекти і досі знаходять різні підходи до осмислення.

Критичний аналіз наведених точок зору дозволяє узагальнити ознаки, притаманні протидії розслідуванню. Серед них, зокрема, такі:

- є формою соціальної діяльності, котра може набувати характеру протиправної (злочинної);

- спрямована на створення несприятливих умов і перешкод на шляху встановлення істини у кримінальному провадженні, пов'язана з унеможливленням вирішення завдань кримінального провадження;

- реалізується як в активних, так і пасивних формах поведінки;

- може вчинятися у вигляді однієї умисної дії або полягає у вчиненні цілого комплексу діянь;

- може реалізовуватися після відкриття кримінального провадження, однак у деяких випадках і до моменту внесення відомостей про кримінальне провадження до Єдиного реєстру досудових розслідувань;

- дії, учинені в цілях протидії можуть бути пов'язані зі вчиненням фізичного й інтелектуального впливу на окремі об'єкти (у тому числі живих осіб), націлені на перешкоджання іншим діям і ускладнюють досягнення законних цілей представників сторони обвинувачення, тому якщо представляти протидію модельно, то це дія суб'єкта – ознаменована певною ціллю – скерована стосовно конкретного об'єкта (матеріального світу чи живої особи).

- це «вплив» на будь-кого або що-небудь; по-друге, це «дії, що перешкоджають» іншим діям; і по-третє, ці «дії, що ускладнюють досягнення мети» іншої дії.

Також у науковій літературі зустрічаються й інші підходи щодо

¹ Попельнюк Ю. П. Проблеми понятійно-термінологічного апарату криміналістичного вчення про протидію розслідуванню. *Соціологія права*. 2024. № 3-4 (48-49). С. 147.

² Попельнюк Ю. П. Вказ. праця. С. 149.

визначення ознак протидії розслідуванню. Наприклад, А. Гребенюк вказує, що «це навмисність, системність та цілеспрямованість. Діяльність чи бездіяльність протидіючих осіб завжди є навмисною. Системність протидії розслідуванню розуміється як певна прогнозована система дій чи бездіяльності осіб, що перешкоджають виконанню обов'язків осіб, які відповідають за кримінальне провадження. Націленість протидії розслідуванню розуміється як прагнення досягти мети (цілей) впливу»¹. Певні дискусії, на нашу думку, може викликати і системність, і умисність протидії. Стосовно наявності прямого умислу в аспекті вчинення протидії розслідуванню, то тут слід виходити з того, що люди можуть приховувати інформацію через страх, стрес або небажання вплутуватися в діяльність, пов'язану з розслідуванням злочину, навіть не усвідомлюючи до кінця всіх тих наслідків, котрі можуть настати за результатами реалізації обраних нею форм поведінки.

Не можна однозначно погодитися із тезою про те, що системність також завжди притаманна протидії, адже навіть учинення однієї самостійної дії вже буде вважатися протидією, проте не факт, що після неї буде реалізовано інші дії, спрямовані на протидію розслідуванню.

Протидія розслідуванню може набувати різноманітних форм. Обрання конкретної форми зумовлене низкою чинників суб'єктивного й об'єктивного характеру. Стосовно окремих форм можуть існувати підстави для визначення цілого ряду додаткових ознак, котрі не притаманні іншим формам. Нами наведено лише ті з них, котрі характеризують протидію як явище об'єктивної дійсності, що має місце в правозастосовній діяльності сторони обвинувачення.

Висновки. Протидія розслідуванню – це явище, що притаманне вагомій кількості кримінальних проваджень, розпочатих щодо розслідування злочинів. Воно доволі тривіальне, адже супроводжує злочинну діяльність протягом усієї історії існування людства, від моменту набуття окремими формами поведінки такої, що визнається суспільством як протиправна. Протидія розслідуванню природно впливає з прагнення окремих суб'єктів уникнути юридичної відповідальності (зокрема, кримінальної), вплинути на хід розслідування й унеможливити виконання завдань кримінального провадження.

Критичний аналіз теоретичних позицій щодо осмислення такого явища, як протидія розслідуванню надав усі підстави для визначення його іманентних ознак. До них ми, зокрема, відносимо, такі: 1) протидія розслідуванню є формою соціальної діяльності, котра може набувати характеру протиправної (злочинної); 2) вона спрямована на створення несприятливих умов і перешкод на шляху встановлення істини у кримінальному провадженні, пов'язана з унеможливленням вирішення завдань кримінального провадження; 3) реалізується як в активних, так і

¹ Гребенюк А. В. Протидія розслідуванню кримінальних правопорушень: поняття, види, суб'єкти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 9. С. 319. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-9/76>.

пасивних формах поведінки; 4) може вчинятися у вигляді однієї умисної дії або полягає у вчиненні цілого комплексу діянь; 5) може бути реалізована після відкриття кримінального провадження, однак у деяких випадках і до моменту внесення відомостей про кримінальне провадження до Єдиного реєстру досудових розслідувань; 6) дії, учинені в цілях протидії можуть бути пов'язані зі вчиненням фізичного й інтелектуального впливу на окремі об'єкти (у тому числі живих осіб), націлені на перешкоджання іншим діям і ускладнюють досягнення законних цілей представників сторони обвинувачення, тому якщо представляти протидію модельно, то це дія суб'єкта – ознаменована певною ціллю – скерована стосовно конкретного об'єкта (матеріального світу чи живої особи).

Протидія розслідуванню може набувати різноманітних форм. Обрання конкретної форми зумовлене низкою чинників суб'єктивного й об'єктивного характеру. Стосовно окремих форм можуть існувати підстави для визначення цілого ряду додаткових ознак, котрі не притаманні іншим формам. Нами наведено лише ті з них, котрі характеризують протидію як явище об'єктивної дійсності, що має місце в правозастосовній діяльності сторони обвинувачення. Важливо в подальшому дослідити всі ті форми, що можуть реалізовуватися з метою перешкоджання діяльності сторони обвинувачення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александренко О. В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2004. 184 с.
2. Александренко О. В. Поняття та сутність протидії на попередньому розслідуванні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2000. Вип. 1. С. 84–92.
3. Волобуєв А. Ф. Подолання протидії організованих злочинних груп розслідуванню економічних злочинів. *Вісник ЛІВС МВС України*. 1999. № 3. С. 201–213.
4. Гребенюк А. В. Протидія розслідуванню кримінальних правопорушень: поняття, види, суб'єкти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 9. С. 319–323. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-9/76>.
5. Завидняк І. О. Тактичні операції, спрямовані на подолання протидії розслідуванню кримінальних правопорушень, вчинених з використанням сучасних інформаційних технологій. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2019. № 15. С. 159–166. DOI: <https://doi.org/10.33244/2521-1196.15.2019.159-166>.
6. Корж В. П. Методика расследования экономических преступлений, совершаемых организованными группами, преступными организациями. *Руководство для следователей: Научно-практическое пособие*. Харків: Ліцей : НоваСофт, 2002. 279 с.

7. Кузьмічов В. С. Слідча діяльність: сутність, принципи, криміналістичні прийоми та засоби здійснення: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 1996. 36 с.
8. Мудрецький Р. В. Подолання протидії судовому розгляду у кримінальних провадженнях : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Кривий Ріг, 2019. 263 с.
9. Піддубний В. В. Подолання протидії розслідуванню злочинів економічної спрямованості : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2020. 260 с.
10. Плетенець В. М. Теоретичні та праксеологічні засади подолання протидії досудовому розслідуванню : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 424 с.
11. Попельнюк Ю. П. Проблеми понятійно-термінологічного апарату криміналістичного вчення про протидію розслідуванню. *Соціологія права*. 2024. № 3-4 (48-49). С. 146–150. DOI: <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2024-3-4.25>.
12. Ромців О. І. Особливості подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2016. 226 с.
13. Чесакова М. С. Протидія розслідуванню злочинів та шляхи її подолання на стадії досудового розслідування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2019. 251 с.
14. Шехавцов Р. М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами) кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинним організаціями : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2003. 222 с.
15. Щур Б. В. Тактика усунення протидії розслідуванню злочинів, що вчиняються організованими злочинним групами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 197 с.

Стаття надійшла до редакції 30.03.2025

Oleksandr M. TARKAN,

PhD in Law

(National Scientific Center "Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute" Ministry of Justice of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

IMANENT SIGNS OF OPPOSITION TO THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENCES

The article determines that the following are appropriate to include as inherent signs of opposition to the investigation: 1) opposition to the investigation is a form of social activity that may take on an unlawful (criminal) nature; 2) it is aimed at creating unfavorable conditions and obstacles to establishing the truth in criminal proceedings, associated with making it impossible to solve the tasks of criminal proceedings; 3) is implemented in both

active and passive forms of behavior; 4) can be committed in the form of a single intentional action or consists in committing a whole complex of actions; 5) can be implemented after the opening of criminal proceedings, but in some cases and before the moment of entering information about criminal proceedings into the Unified Register of Pre-Trial Investigations; 6) actions committed for the purpose of counteraction may be associated with the physical and intellectual impact on individual objects (including living persons), aimed at preventing other actions and complicating the achievement of the legitimate goals of the representatives of the prosecution, therefore, if we present counteraction in a model, then this is the action of the subject - marked by a specific goal - directed towards a specific object (the material world or a living person). It is emphasized that counteraction to the investigation can take various forms. The choice of a specific form is determined by a number of factors of a subjective and objective nature. Regarding individual forms, there may be grounds for determining a number of additional features that are not inherent in other forms. We have listed only those of them that characterize counteraction as a phenomenon of objective reality that takes place in the law enforcement activities of the prosecution. It is important to further investigate all the forms that can be implemented to hinder the activities of the prosecution.

Key words: *pre-trial investigation, opposition to the investigation, criminal offense, object of opposition, task of criminal proceedings, obstruction of activity.*

Віталій Олександрович УСАТИЙ,
кандидат юридичних наук
(Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України,
м. Харків)

ВИСНОВОК СПЕЦІАЛІСТА У ГОСПОДАРСЬКИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕННЯХ

У статті, на підставі узагальнення низки теоретичних напрацювань, емпіричних даних, констатовано, що зміни, яких зазнає КПК України, зумовлені часом і подальшими перспективами забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування. Наголошено, що такою є і новела, що передбачає можливість використання у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків нового виду доказів – висновків спеціаліста, проте допоки вони більше викликають дискусії, аніж визнання серед практиків і теоретиків, однак судова практика вже майже адаптувалася до застосування висновків спеціалістів у процесі доказування.

На підставі аналізу судових рішень встановлено, що такі докази використовуються як у низці різноманітних кримінальних правопорушень, проте суди по-різному оцінюють їхню допустимість: у деяких випадках вони враховуються при винесенні рішень, в інших – визнаються недопустимими доказами. Обґрунтовано, що актуалізоване питання щодо приведення чинної доктрини кримінального процесуального права до належної форми, щоб усі неврегульовані аспекти отримання висновку спеціаліста, його правового статусу, підтвердження наявності професійної кваліфікації, процедури залучення, набули свого нормативного закріплення.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, кримінальний проступок, господарська діяльність, спеціальні знання, спеціаліст, висновок експерта, форма використання спеціальних знань.

Постановка проблеми. Положеннями Закону України № 4009-IX від

09.10.2024 внесено суттєві зміни до положень кримінального процесуального законодавства, котрі визначають правовий статус спеціаліста. Так, з огляду на множинність викликів сьогодення визначено, що «у разі необхідності та за наявності підстав може бути залучено з іноземної держави, міжнародної організації як спеціаліста фахівця у галузі хімічної, біологічної, радіаційної, ядерної чи іншої зброї»¹. Також ними розширено перелік документів для складання яких може залучатися спеціаліст. Відтепер окрім консультацій, пояснень, довідок, висновків, залученому фахівцю надано право складати й інші документи.

Цим же законом закріплено додаткове право спеціаліста на надання довідок, висновків із питань, котрі належать до сфери його знань, стосовно ідентифікації особи, зброї, а також бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв, слідів вибуху або пострілу, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, сильнодіючих лікарських засобів»². Окреслені законодавчі зміни, спочатку щодо закріплення як доказу висновку спеціаліста у кримінальних провадженнях щодо проступків, а потім і стосовно урізноманітнення виду і форм документів, які можуть складати спеціалісти, на нашу думку, слід розуміти як спробу законодавця врегулювати проблемні питання, пов'язані з забезпеченням уніфікації процедури збирання доказів. Однак натепер, як засвідчує проведений аналіз матеріалів кримінальних проваджень, на практиці виникає ще більше проблем щодо визначення коректних алгоритмів збирання доказів сторонами у кримінальних провадженнях щодо злочинів і кримінальних проступків, їх оцінки судом тощо. Нашу увагу привертає проблематика отримання та використання висновку спеціаліста у кримінальних правопорушеннях, зокрема, щодо злочинів і проступків у сфері господарської діяльності, розслідування та судовий розгляд яких характеризується низкою складнощів.

Представники різних галузей науки вже протягом тривалого часу обґрунтовують важливість застосування спеціальних знань під час розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень³. Вони активно працюють над удосконаленням наукових підходів у цій сфері. Протягом останніх двадцяти років розроблено низку теоретичних концепцій, які стосуються як загальних принципів використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, так і більш вузьких питань, зокрема участі спеціалістів у слідчих (розшукових) діях або

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 11.01.2025).

² Там само.

³ Див. Дудич А. В. Експерт як учасник кримінального провадження: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2016. 253 с.; Ковальов Ю. Ю. Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних злочинів: дис. ... докт. філ.: 081. Харків, 2021. 251 с.; Лисенко В. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування податкових злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09. Київ, 2006. 32 с.; Прокопанич Г. К. Використання спеціальних знань в господарському судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2013. 197 с.; Шаповал О. В. Криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Київ, 2017. 22 с.

залучення експертів для проведення судових експертиз. Проте низка важливих аспектів залишається недостатньо дослідженою. Зокрема, науковці ще не приділили достатньої уваги використанню спеціальних знань у розслідуванні таких правопорушень, як контрабанда, перешкоджання господарській діяльності, доведення до банкрутства або банкрутство банку, маніпулювання на енергетичних та фінансових ринках, розголошення комерційної, банківської та інсайдерської інформації, правопорушення, пов'язані з приватизацією й обігом цінних паперів. Також відсутні науково обґрунтовані рекомендації щодо застосування спеціальних знань у судовому розгляді цієї категорії справ.

Загальний рівень наукового опрацювання проблематики застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності та їх судового розгляду залишається недостатнім. В основному дослідники зосереджувалися лише на окремих її аспектах. В умовах реформування правової системи та необхідності вдосконалення правозастосовної практики особливо актуальним стає завдання розроблення комплексних теоретико-правових і практичних засад застосування спеціальних знань у цих процесах. Це потребує ґрунтовного аналізу доктринальних напрацювань, міжнародного та національного законодавства, а також практики його застосування. Вирішення цієї проблеми сприятиме підвищенню ефективності розслідувань, покращенню якості судових рішень та вдосконаленню правозастосування в цілому.

Відтак *мету статті* сформульовано як окреслити реальні перспективи використання висновку спеціаліста в доказуванні кримінальних правопорушень, у тому числі у сфері господарської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності охоплюють цілий комплекс кримінально-караних діянь. Серед них такі: 1) пов'язані з посяганнями на інтереси окремих суб'єктів господарювання; 2) вчинені у сфері захисту інтересів кредиторів; 3) протиправний умисел в яких реалізовано у сфері захисту інтересів споживачів товарів і послуг; 4) пов'язані з посяганнями на законні інтереси акціонерів; 5) котрі посягають на економічні інтереси держави; 6) пов'язані з порушенням інтересів держави в сфері обігу товарів; 7) вчинені проти інтересів держави у сфері обігу грошей; 8) котрі посягають на інтереси держави в сфері приватизації та ін. Таким чином, низка з них пов'язана із завданням шкоди економічним інтересам держави, настанням негативних наслідків як матеріального, так і «іміджового характеру» в контексті залучення іноземного інвестиційного капіталу.

Розслідування кримінальних правопорушень пов'язане із вирішенням тактичних завдань, окремі з яких належать до професійної компетенції обізнаних осіб – експерта та спеціаліста. У контексті визначення апробованих форм взаємодії зі спеціалістом під час розслідування кримінального правопорушення (зокрема, кримінальних проступків), слід вказати на можливість складання ним висновку, довідки та низки інших

документів. Чинна доктрина кримінального процесуального права визначає, що висновок спеціаліста належить до процесуальних джерел доказів у кримінальних провадженнях щодо проступків. Щодо порівняння особливостей висновку експерта та висновку спеціаліста, то передусім відмінність полягає в їх процесуальній значущості, правовому статусі. На відміну від висновку спеціаліста, висновок експерта є одним із процесуальних джерел доказів у справі, незалежно від того, чи здійснюється дізнання, або досудове розслідування. Він має обов'язковий характер для врахування судом, але не є безумовним (суд оцінює його так само, як і інші докази). Висновок експерта складається на підставі проведення самостійного дослідження, судовим експертом, який має відповідну кваліфікацію, сертифікати та проводить судову експертизу згідно з процесуальним законодавством. Також складення висновку експерта передбачає проведення складних досліджень відповідно до затвердженої науково обґрунтованої методики, із використанням наукових, технічних чи інших спеціальних знань.

Своєю чергою, висновок спеціаліста може визначатися судом доказом лише під час розгляду кримінальних проступків у суді. Не закріплено чинним законодавством процедури хто і на якій підставі може залучатися для складання висновку спеціаліста, адже ст. 71 КПК України не визначає кваліфікаційних вимог щодо осіб, які залучаються як спеціалісти.

Також хочемо зауважити, що судова практика в частині використання висновку спеціалістів є суперечливою, адже не всі суди визнають їх самостійними джерелами доказів. Так, наприклад, як зазначає В. В. Коваленко, у судовій практиці мають місце випадки, коли під час розслідування фактів колабораційної діяльності або навіть воєнних злочинів висновки спеціалістів визнаються доказами¹. Можливим поясненням цього явища, відповідно до позиції автора, є таке: кримінальні правопорушення могли початково кваліфікуватися як проступки, передбачені ч.1 111-1 КК України, і під час їх розслідування дізнавачами отримувалися висновки спеціалістів. Після цього здійснювалася перекваліфікація діяння на злочин, передбачений ст. 436-2 КК України, і прокурори зверталися за дозволом слідчого судді на використання раніше отриманих висновків спеціаліста в кримінальному провадженні щодо злочину. Проте із січня 2023 р. частка таких рішень суттєво зменшилася, що може вказувати на те, що з часом представники органів досудового розслідування почали кваліфікувати такі діяння одразу за ст. 436-2 КК України, і в подальшому призначати судові експертизи, замість отримання висновку спеціаліста. При цьому, як зауважує О. Д. Кувшинов, як мінімум в одному провадженні за фактом злочину, передбаченого ч.1 ст. 436-2 КК України, суд відмовився брати до уваги та виключив з переліку доказів

¹ Коваленко В. В. Висновок спеціаліста як процесуальне джерело доказів під час розслідування діянь, передбачених ч.1 ст. 111-1 КК України. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Львів, 22–23 лютого 2024 року). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 418-421.

висновок спеціаліста-лінгвіста¹, адже, «відповідно до вимог ч.2 ст. 84 КПК України, процесуальними джерелами доказів є лише показання, речові докази, документи та висновки експертів, а жодного висновку експертів обвинуваченням суду не надано»².

Не можна оминати увагою і того факту, що під час розслідування умисного заподіяння легких тілесних ушкоджень, доволі часто стороною обвинувачення долучаються до матеріалів кримінальних проваджень «висновки спеціаліста в галузі судово-медичної експертизи». Це відбувається попри те, що згідно з п. 2 ч. 2 ст. 242 КПК України «з метою встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень слід обов'язково призначати судову експертизу»³. Правилами судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень також визнає саме судову експертизу інструментом оцінки тілесних ушкоджень і не містить жодних згадок про висновок спеціаліста⁴.

Подібна ситуація сформувалася і в судовій практиці розгляду кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Наприклад, у справі за фактом учинення директором ТОВ «КОЛПРО» фінансової операції з коштами, одержаними внаслідок суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, тобто у вчиненні злочину, передбаченого ч.1 ст. 209 КК України (в редакції станом на 29.12.2016 р.), висновок спеціаліста визнано недопустим доказом. Відповідно до обставин справи, висновок спеціаліста, головного державного ревізора-інспектора сектору боротьби з відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом ГУДФС у Сумській області від 14.11.2018 року №31/18-28-16-0006/40464884 (а.с. 25-33 т.3), на який посилався прокурор як на доказ одержання обвинуваченим грошових коштів в сумі 131072,00 грн. внаслідок вчинення суспільно-небезпечного діяння, суд вважає недопустимим доказом, адже вказаний документ здобутий із порушенням вимог ст.ст. 69, 101, 102, 242, 243 КПК України. Так, відсутні відомості, що особа, яка надавала такий висновок, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи, а також, що була попереджена, як те передбачає ст.70 КПК про відповідальність за завідомо неправдивий висновок. Окрім цього, висновок вочевидь не відповідає жодній з вимог ст.ст.101,102 КПК України щодо порядку проведення експертного дослідження та його змісту; у даному випадку органи досудового розслідування звертались до головного державного ревізора-

¹ Кувшинов О. Д. Отримання висновку спеціаліста як процесуальна форма використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка*. 2024. № 2 (2). С. 98. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.2.93-106>.

² Вирок Софіївського районного суду Дніпропетровської області від 27 липня 2023 року у справі № 193/1206/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112471976> (дата звернення: 20.02.2025).

³ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.02.2025).

⁴ Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 № 6. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95> (дата звернення: 20.02.2025).

інспектора сектору боротьби з відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом ГУ ДФС у Сумській області з питаннями для з'ясування питань права, про що прямо вказано у висновку експерта № 1883 від 22.11.2018. На підставі проведеної оцінки доказів, суд дійшов висновку, що в даному випадку прокурором під час судового розгляду обвинувального акту щодо обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч.1 ст.209 КК України, факт одержання ним коштів внаслідок вчинення предикатного діяння не доведено відповідним вироком суду, а, відповідно, в судовому засіданні жодним із наданих прокурором доказів не було доведено, що обвинувачений вчинив і кримінальне правопорушення, передбачене ч.1 ст.209 КК України¹. Отже, практика використання висновків спеціаліста для вирішення низки питань, зокрема, доказування обставин, що становлять предмет доказування, є неузгодженою й інколи суперечливою.

З огляду на викладене, актуалізоване питання щодо приведення чинної доктрини кримінального процесуального права до належної форми, щоб усі неврегульовані аспекти отримання висновку спеціаліста, його правового статусу, підтвердження наявності професійної кваліфікації, процедури залучення, набули нормативного закріплення. Саме такий підхід, на нашу думку, спростує всі сумніви окремих представників наукової спільноти щодо віднесення такої форми взаємодії зі спеціалістом, як отримання його висновку до процесуальних форм використання спеціальних знань. Адже поки що значення цієї форми застосування спеціальних знань для доказування є суперечливим, оскільки окрема згадка у чинному законодавстві, не означає, що результати її застосування будуть визнані, використані або враховані судом на етапі оцінки такого висновку.

Водночас відсутність апробованих методик перевірки проведених спеціалістом досліджень, на нашу думку, мають визнаватися достатніми підставами для вирішення питання про призначення профільної судової експертизи для перевірки змісту висновку.

Висновки. Зміни, яких зазнає КПК України, зумовлені часом і подальшими перспективами забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування. Такою є і новела, що передбачає можливість використання у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків нового виду доказів – висновків спеціаліста, проте допоки вони більше викликають дискусії, аніж визнання серед практиків і теоретиків. Попри це, судова практика вже майже адаптувалася до застосування висновків спеціалістів у процесі доказування.

Аналіз судових рішень свідчить, що такі докази використовуються як у низці різноманітних кримінальних правопорушень, проте суди по-різному оцінюють їхню допустимість: у деяких випадках вони враховуються при винесенні рішень, в інших – визнаються недопустимими доказами. Тому

¹ Вирок Зарічного районного суду м. Суми від 03.09.2021, у справі № 592/18006/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99369231> (дата звернення: 20.02.2025).

актуалізоване питання щодо приведення чинної доктрини кримінального процесуального права до належної форми, щоб усі неврегульовані аспекти отримання висновку спеціаліста, його правового статусу, підтвердження наявності професійної кваліфікації, процедури залучення, набули свого нормативного закріплення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вирок Зарічного районного суду м. Суми від 03.09.2021, у справі № 592/18006/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99369231> (дата звернення: 20.02.2025).
2. Вирок Софіївського районного суду Дніпропетровської області від 27 липня 2023 року у справі № 193/1206/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112471976> (дата звернення: 20.02.2025).
3. Дудич А. В. Експерт як учасник кримінального провадження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2016. 253 с.
4. Коваленко В. В. Висновок спеціаліста як процесуальне джерело доказів під час розслідування діянь, передбачених ч.1 ст. 111-1 КК України. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Львів, 22–23 лютого 2024 року). Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 418–421.
5. Ковальов Ю. Ю. Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних злочинів : дис. ... докт. філ. : 081. Харків, 2021. 251 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 11.01.2025).
7. Кувшинов О. Д. Отримання висновку спеціаліста як процесуальна форма використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О.Дідоренка*. 2024. № 2 (2). С. 98. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.2.93-106>.
8. Лисенко В. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування податкових злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 32 с.
9. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 № 6. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95> (дата звернення: 20.02.2025).
10. Прокопанич Г. К. Використання спеціальних знань в господарському судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 197 с.

11. Шаповал О. В. Криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 22 с.

Стаття надійшла до редакції 31.03.2025

Vitalii OI. USATII,

PhD in Law

(National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute» Ministry of Justice of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

EXPERT'S OPINION IN ECONOMIC CRIMINAL OFFENSES

The article, based on a generalization of a number of theoretical developments and empirical data, states that the changes that the Criminal Procedure Code of Ukraine is undergoing are due to time and further prospects for ensuring a quick, complete and impartial investigation. It is emphasized that such is the novella, which provides for the possibility of using a new type of evidence in criminal proceedings regarding criminal offenses - expert opinions, but while they cause more discussion than recognition among practitioners and theorists, judicial practice has almost adapted to the use of expert opinions in the process of proving.

Based on the analysis of court decisions, it is established that such evidence is used in a number of different criminal offenses, but courts assess their admissibility differently: in some cases they are taken into account when making decisions, in others - they are recognized as inadmissible evidence. It is substantiated that the issue of bringing the current doctrine of criminal procedural law into proper form has been updated so that all unregulated aspects of obtaining a specialist's opinion, his legal status, confirmation of the availability of professional qualifications, and the procedure for engaging them have acquired their regulatory consolidation.

Key words: *criminal offense, criminal misdemeanor, economic activity, special knowledge, specialist, expert opinion, form of use of special knowledge.*

Яромир Володимирович ЦІМУРА*(Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків)*

КОНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ ПОНЯТТЯ НЕДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Досліджено конституційні основи поняття недопустимості доказів у кримінальному процесі. Встановлено, що правило щодо недопустимості доказів слід розглядати у якості гарантії від безпідставного та необґрунтованого обвинувачення, яка має конституційне коріння та є складовою засади презумпції невинуватості та права на справедливий суд. Зазначено, що підхід законодавця, застосований у ч. 1 ст. 87 КПК України щодо поділу порушень прав і свобод людини на істотні та неістотні не відповідає конституційним положенням, адже призводить до порушення конституційного обов'язку держави гарантувати конституційні права і свободи, який визначений у ч. 2 ст. 22 Конституції України.

При визначенні підстав для визнання доказів недопустимими слід розмежовувати поняття порушення прав і свобод людини та їх обмеження. Обмеження прав і свобод людини полягає у законодавчому звуженні їх змісту та обсягу, що здійснюється для належного визнання й поваги прав і свобод інших і забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку й загального добробуту в демократичному суспільстві. Коли як порушення прав і свобод – це діяльність, яка полягає у недотриманні визначених законодавчо прав і свобод людини та механізмів їх обмеження.

Ключові слова: кримінальне провадження; докази та доказування; недопустимість доказів; презумпція невинуватості; право на справедливий суд.

Постановка проблеми. Проблема значення доказів та їх оцінки у кримінальному процесі багато років займають одне із провідних місць у дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Попри доволі вдалі спроби визначення поняття недопустимості фактичних даних як доказів у кримінальному провадженні, науковцями не достатньо досліджено конституційні основи цього поняття, під чим слід розуміти ті норми Конституції України, які складають фундамент для розуміння природи недопустимості доказів у кримінальному процесі та їх тлумачення Конституційним Судом, що і постало предметом даного дослідження.

Основу дослідження інституту недопустимості доказів становлять праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі кримінального процесу та доказового права: Г. П. Власової, В. І. Галагана, Ю. М. Грошевого, В. С. Зеленецького, А. В. Іщенка, Є. Г. Коваленка, Г. К. Кожевнікова, В. О. Коновалової, В. С. Кузьмічова, В. К. Лисиченка, Л. М. Лобойка,

В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, А. О. Ляша, В. Т. Маляренка, М. М. Михеєнка, О. Р. Михайленка, В. Т. Нора, Д. П. Письменного, М. А. Погорецького, З. Д. Смітінко, С. М. Стахівського, В. М. Тертишника, Л. Д. Удалової, В. П. Шибіка, М. Є. Шумила, О. Г. Яновської та ін. В останні роки спроби вирішення цієї проблеми проводились у рамках фундаментальних досліджень таких науковців як О. С. Осетрова, В. А. Смирнов, А. В. Панова та В. В. Тютюнник. Попри доволі вдалі спроби визначення поняття недопустимості фактичних даних як доказів у кримінальному провадженні, процитовані науковці не врахували ряд особливостей, які висвітлені під час цього дослідження.

Метою дослідження є визначення конституційних основ поняття недопустимості доказів у кримінальному провадженні та надання науково обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення доктринального визначення цього поняття та положень чинного кримінального процесуального законодавства.

Виклад основного матеріалу. Своє формальне визначення недопустимість доказів пов'язують із прийняттям КПК України 2012 року, у ч. 1 ст. 87 якого законодавцем було визначено, що: «Недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини»¹. Однак, слід зазначити, що нормативна основа цього поняття була закладена набагато раніше, разом із прийняттям Конституції України, де у ст. 63 задекларовано, що: «Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях»².

Привертає увагу, що творці Основного Закону України розмістили правило про недопустимі докази (які отримані незаконним шляхом) саме у ст. 62, яка закріплює одно з найважливіших демократичних положень, які характеризують правову державу та її кримінальне судочинство – презумпцію невинуватості особи, яка обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення. Крім загального чіткого формулювання поняття (формули) презумпції невинуватості, що міститься у ч. 1 ст. 62 Конституції України, ця конституційна норма закріплює ряд правових положень, що впливають з неї і позначаються не лише на правовому статусі особи, яка обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, але й є гарантіями від безпідставного та необґрунтованого обвинувачення. До таких, зокрема, належать положення (правила): про недопустимість доведення вини особи доказами, які

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

² Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-ВР>.

одержані незаконним шляхом, та є припущеннями та про тлумачення сумнівів щодо вини особи на її користь (ч. 3 ст. 62 Конституції України)¹.

Таким чином, правило щодо недопустимості доказів у кримінальному процесі слід розглядати у якості *гарантії від безпідставного та необґрунтованого обвинувачення*, яка має конституційне коріння та є складовою засади презумпції невинуватості. Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 64 Конституції України, зазначена гарантія *не може бути обмежена, навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану*. Про це прямо зазначив Конституційний Суд України у своєму відомому рішенні від 20 жовтня 2011 року по справі № 1-31/2011 за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення ч. 3 ст. 62 Конституції України. Зокрема, суд зазначив про недопустимість обґрунтування обвинувачення особи у вчиненні кримінального правопорушення на доказах, одержаних незаконним шляхом, закріплена в першому реченні ч. 3 ст. 62 Конституції України. В свою чергу, згідно з ч. 2 ст. 64 Конституції України ця гарантія не може бути обмежена².

Конституційний Суд України виходить з того, що обвинувачення особи у вчиненні злочину не може ґрунтуватися на доказах, одержаних у результаті порушення або обмеження її конституційних прав і свобод, крім випадків, у яких Основний Закон України допускає такі обмеження. Конституційний Суд України вважає, що положення ч. 3 ст. 62 Конституції України, відповідно до якого обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, безпосередньо пов'язане з положенням ч. 1 цієї статті, згідно з яким особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку. Перевірка доказів на їх допустимість є найважливішою гарантією забезпечення прав і свобод людини і громадянина в кримінальному процесі та ухвалення законного і справедливого рішення у справі³.

Слід зазначити, що позиція Конституційного Суду України у визначенні поняття недопустимості доказів не співпадає із тим, яке було закладене законодавцем у ст. 86 КПК України. Власне, слід зазначити, що позиція деяких науковців, які цитують та погоджуються із визначенням поняття недопустимих доказів, зазначеним у ч. 1 ст. 87 КПК України також є спірною. Наприклад, таку позицію висловлюють автори підручника із теорії доказів, зазначаючи, що: «Недопустимими є фактичні дані, отримані

¹ Конституція України. Науково-практичний коментар / Редкол. : В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2011. С. 456–457.

² Справа за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення ч. 3 ст. 62 Конституції України (Справа № 1-31/2011): рішення Конституційного Суду України від 20 жовт. 2011 р. № 12-рп/2011. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 6. С. 155 – 163. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-11>.

³ Справа за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення ч. 3 ст. 62 Конституції України (Справа № 1-31/2011) : рішення Конституційного Суду України від 20 жовт. 2011 р. № 12-рп/2011. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 6. С. 155 – 163. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-11>.

внаслідок істотного порушення прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Такі дані не можуть використовуватися для прийняття процесуальних рішень»¹. Фактично науковці цитують законодавчо закріплене поняття, яке зводиться лише до таких порушень процесуальної форми, які призвели до істотного порушення прав і свобод людини. Однак, на нашу думку законодавець у цій частині заклав колізію. Ми можемо звернути увагу, що ч. 1 ст. 86 КПК України надається визначення антиподу недопустимих фактичних даних (доказів): «Доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому цим Кодексом»². Користуючись логічним прийомом мислення від зворотного, ми можемо припустити, що недопустимим доказом є той, який отриманий не у порядку, встановленому КПК України. Отже, що є недопустимим доказом? У широкому розумінні – це фактичні дані, отримані у порушення будь-якого порядку, визначеного КПК України. Або ж тільки ті фактичні дані, які отримані внаслідок істотного порушення прав і свобод людини. Другий підхід значно звужує коло порушень, наслідком вчинення яких є недопустимість доказів, адже ними є тільки випадки, наслідком яких є істотне порушення прав людини. Крім того, цілком зрозуміло, що не кожне порушення кримінального процесуального закону призводить до взагалі порушення прав чи свобод людини.

Конституційний Суд України у рішенні від 20 жовтня 2011 року по справі № 1-31/2011 зазначив: «Аналіз положення ч. 3 ст. 62 Конституції України про те, що обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом дає підстави для висновку, що обвинувачення у вчиненні злочину не може бути обґрунтоване фактичними даними, одержаними в незаконний спосіб, а саме: з порушенням конституційних прав і свобод людини і громадянина; з порушенням встановлених законом порядку, засобів, джерел отримання фактичних даних; не уповноваженою на те особою тощо»³. Отже, Конституційний Суд України, надаючи тлумачення конституційного положення ч. 3 ст. 62 Конституції України застосовує більш широкий підхід до визначення поняття недопустимості доказів. На думку суду, поняття недопустимості фактичних даних як доказів передбачає їх отримання в незаконний спосіб, що є комплексним поняттям так включає: 1) порушенням конституційних прав і свобод людини і громадянина; 2) порушенням встановлених законом порядку, засобів, джерел отримання фактичних даних; 3) не уповноваженою на те особою. Крім того, застосування судом частки «тощо» у кінці

¹ Антонов К. В., Сачко О. В., Тертишник В. М., Уваров В. Г. Теорія доказів: підруч. для слухачів магістратури юрид. ВУЗів ; за заг. ред. В. М. Тертишника. Київ : Правова єдність, 2015. С. 55, 57.

² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

³ Справа за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення ч. 3 ст. 62 Конституції України (Справа № 1-31/2011) : рішення Конституційного Суду України від 20 жовт. 2011 р. № 12-рп/2011. Вісник Конституційного Суду України. 2011. № 6. С. 155 – 163. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-11>.

зазначеного переліку вказує на його незавершеність та можливість існування й інших підстав, що породжує додаткові питання про те, які ще порушення закону можуть мати місце.

Аналогічну позицією свого часу висловив й Верховний Суд України у постанові Пленуму від 1.11.1996 р. № 9 «Про застосування Конституції при здійсненні правосуддя», де у п. 19 зазначено наступне: «Докази повинні визнаватись такими, що одержані незаконним шляхом, наприклад, тоді, коли їх збирання й закріплення здійснено або з порушенням гарантованих Конституцією України прав людини і громадянина, встановленого кримінально-процесуальним законодавством порядку, або не уповноваженою на це особою чи органом, або за допомогою дій, не передбачених процесуальними нормами»¹. Отже, на думку судів, не кожне порушення закону призводить до порушення прав і свобод людини.

Привертає той факт, що а ні ч. 3 ст. 62 Конституції України, а ні у загаданому рішенні Конституційного Суду України не згадується така ознака як «істотність» порушення прав і свобод людини. Отже, на думку суду, будь-яке порушення прав і свобод людини має наслідком визнання отриманої інформації недопустимою для визнання її доказом. Із таким висновком Конституційного Суду України слід погодитись, адже буд-яке порушення прав і свобод людини має істотне значення, в першу чергу – як для самої людини, чиї право або свобода було порушено, а так само і для суспільства в цілому. Застосування ж концепції «істотні порушення прав і свобод людини» призводить до визнання другого різновиду – «неістотні порушення прав і свобод людини», за вчинення яких не передбачається правових наслідків, зокрема у вигляді недопустимості даних отриманих, внаслідок таких порушень. На наше переконання, підхід законодавця щодо поділу порушень прав і свобод людини на істотні та неістотні є неконституційним, адже призводить до порушення конституційного обов'язку держави обов'язок держави гарантувати конституційні права і свободи, який визначений у ч. 2 ст. 22 Конституції України, відповідно до якого: «Конституційні права і свободи, зокрема право людини на життя, гарантуються і не можуть бути скасовані»². Про це зазначається й у рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) від 29 грудня 1999 року № 11-рп/1999, у якому орган конституційної юрисдикції дійшов такого висновку: «За своїм змістом положення частини другої статті 22 Конституції України передбачають, з одного боку, *обов'язок держави гарантувати конституційні права і свободи,*

¹ Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96#Text>.

² Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-ВР>.

насамперед право людини на життя, а з другого - утримуватись від прийняття будь-яких актів, які призводили б до скасування конституційних прав і свобод, а отже - і права людини на життя»¹.

На підставі викладеного ми можемо констатувати невідповідність положенням Конституцій України законодавчу конструкцію ч. 1 ст. 87 КПК України щодо визначення поняття недопустимості доказів в частині визнання лише тих порушень, які посягають на істотні права і свободи людини. У зв'язку із цим, пропонуємо внести відповідні зміни до цієї юридичної норми, які полягають у скасуванні ознаки істотності. У цьому контексті вважаємо хибними висновки окремих науковців, які підтримують законодавчу позицію про поділ конституційних прав і свобод людини на істотні та неістотні. Зокрема, В.В. Тютюнник вказує, що законодавець визначає ті порушення прав і свобод людини, допущені при здійсненні кримінального провадження, які в силу своєї значущості апріорі визнаються істотними, а тому і призводять до визнання фактичних даних, отриманих у результаті таких порушень, недопустимими як докази².

Поряд із цим, привертає увагу ще одна правова позиція Конституційного Суду України, яка була сформульована у тому ж рішенні від 20 жовтня 2011 року по справі № 1-31/2011 щодо офіційного тлумачення положення ч. 3 ст. 62 Конституції України. Зокрема, суд зазначив про те, що обвинувачення особи у вчиненні злочину не може ґрунтуватися на доказах, одержаних у результаті порушення або обмеження її конституційних прав і свобод, крім випадків, у яких Основний Закон України допускає такі обмеження. Отже, Конституційний Суд України вказує, що причиною недопустимості отриманих у кримінальному провадженні фактичних даних, може бути не лише порушення прав і свобод людини, а й їх обмеження. Вказане вимагає визначення співвідношення понять «порушення прав і свобод людини» та «обмеження прав і свобод людини».

Як відзначається у фаховій літературі, обмеження прав та свобод людини і громадянина можливо лише в чітко передбачених міжнародним та національним законодавством випадках. Обмеження прав і свобод людини – це інститут права, який складається з великої кількості взаємопов'язаних, узгоджених між собою норм різних галузей права, які встановлюють порядок, підстави, умови, правомірність, механізми звуження змісту й обсягу прав людини. Крім того, усі ці норми законодавства доповнюються національною судовою практикою, а також практикою Європейського суду з прав людини. Інститут обмеження прав і

¹ Справа за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) : рішення Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 року № 11-рп/1999. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#Text>.

² Тютюнник В.В. Інститут допустимості доказів як гарантія ухвалення законного та обґрунтованого вироку суду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. С. 79.

свобод людини та громадянина відповідає духу права й закріплюється в міжнародній нормі права¹, а саме в статті 29 Загальної декларації прав людини, відповідно до якої: «Під час здійснення своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання й поваги прав і свобод інших і забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку й загального добробуту в демократичному суспільстві»².

Конституція України розуміє інститут обмеження прав і свобод людини та громадянина як звуження змісту й обсягу чинних прав і свобод. Такий підхід закріплюється й у Рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22.09.2005 № 5-рп/2005, який визначив, що звуження змісту та обсягу прав і свобод є їх обмеженням: «Обсяг прав людини - це їх сутнісна властивість, виражена кількісними показниками можливостей людини, які відображені відповідними правами, що не є однорідними і загальними. Загальновизнаним є правило, згідно з яким сутність змісту основного права в жодному разі не може бути порушена»³.

Отже, обмеження прав і свобод людини полягає у законодавчому звуженні їх змісту та обсягу, що здійснюється для належного визнання й поваги прав і свобод інших і забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку й загального добробуту в демократичному суспільстві. Коли як порушення прав і свобод – це діяльність, яка полягає у недотриманні визначених законодавчо прав і свобод людини та механізмів їх обмеження. Власне залучення людини до сфери кримінального процесу, а особливо тих осіб, які набувають процесуального статусу підозрюваного чи обвинуваченого, має наслідком зменшення змісту обсягу їх прав і свобод, що здійснюється у рамках, визначених кримінальним процесуальним законодавством. Типовим прикладом обмеження конституційного права особи на недоторканність житла чи іншого володіння є, передбачена законом можливість проведення у такому житлі або іншому володінні обшуку або огляду.

Однак, як, слушно зазначається у фаховій літературі обмеження прав і свобод людини, хоча і є законним, тобто вчиняється в обсязі та у порядку визначеному законом, проте не завжди є правомірним. Тобто обмеження

¹ Лотюк О.С. Конституційні засади обмеження прав та свобод людини і громадянина у повоєнний період. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 2. С. 13.

² Загальна декларація прав людини : Міжнародний документ Генеральної Асамблеї ООН. Декларація від 10.12.1948 р. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

³ Справа за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) : рішення Конституційного Суду України від 22.09.2005 № 5-рп/2005. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text>.

прав і свобод людини може бути правомірним та неправомірним. Механізм і порядок правомірного обмеження прав виходить із положень Загальної декларації прав людини, конкретизується практикою Європейського суду з прав людини. Такий механізм має назву трикутника правомірності обмеження прав людини. На основі нього ґрунтується діяльність самого Європейського суду, національних судів і здійснюється правомірне обмеження прав людини.

Зазначений механізм складається з трьох обов'язкових складників: 1) законність обмеження, тобто наявність у національному законодавстві держави підстави такого обмеження права; 2) правомірна мета – захист, забезпечення й реалізація прав та інтересів інших осіб, суспільства, національної безпеки й інші цілі, що в основному так само передбачені законодавством; 3) необхідність у демократичному суспільстві, тобто неможливість вирішити ситуацію по-іншому без таких обмежень, а також досягнення пропорційності за обмеження права однієї особи та захисту прав інших осіб¹. Саме у разі дотримання цих трьох умов, обмеження прав і свобод людини законодавцем може вважатись правомірним, зокрема і сфері кримінального судочинства.

На це вказує й Конституційний Суд України. Так у рішенні Другого Сенату Конституційного Суду України від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023 відзначається, що: «Конституційний Суд України виходячи з приписів статті 8 Конституції України у їх взаємозв'язку з приписами частини першої статті 64 Конституції України вкотре констатує, що верховенство права (правовладдя) вимагає, щоб утручання в конституційні права і свободи людини завжди було домірним» (абзац перший підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини рішення)². Поряд із цим, той же Другий Сенат Конституційного Суду України, але вже в рішенні від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023 вказує, що: «Обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, їх установлюють виключно Конституція і закони України, вони мають відповідати правомірній меті, бути обумовлені суспільною потребою досягнення цієї мети, домірними; у разі обмеження конституційного права (свободи) законодавець зобов'язаний запровадити таке нормативне регулювання, яке уможливить оптимальне досягнення правомірної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права (свободи) і не порушуватиме сутності такого права»³.

¹ Мерник А., Кузьміна В., Бурлаков Б. Обмеження прав і свобод людини в сучасних умовах: теоретичний і практичний аспекти. *Електронне наукове фахове видання «Юридичний науковий електронний журнал»*. 2020. № 2. С. 44. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2020/11.pdf.

² Справа за конституційними скаргами Сиротенка Сергія Євгеновича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих приписів пункту 2 частини дев'ятої статті 171, пункту 4 частини п'ятої статті 246 Кодексу адміністративного судочинства України (щодо особових даних у судовому рішенні): рішення Другого Сенату Конституційного Суду України від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-23#Text>.

³ Справа за конституційною скаргою Лазуренка Ігоря Олександровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів абзаців четвертого, п'ятого частини другої статті 70

Висновки. Отже, визначений у національному законодавстві механізм обмеження прав і свобод людини, зокрема і у кримінальному провадженні повинен відповідати зазначеним вимогам (законність, яка включає правову визначеність, правомірність мети та необхідності у демократичному суспільстві). У разі ж недотримання цих вимог визначені у законі обмеження є неправомірними.

Висновок Конституційного Суду України у рішенні від 20 жовтня 2011 року по справі № 1-31/2011 щодо офіційного тлумачення положення ч. 3 ст. 62 Конституції України, про недопустимість доказів, отриманих внаслідок обмеження конституційних прав і свобод людини, крім випадків, у яких Основний Закон України допускає такі обмеження, слід розуміти як вимогу до якості положень закону, яким обмежуються конституційні права і свободи людини, зокрема і кримінального процесуального закону. Вказане стосується дотримання законодавцем трьох згаданих обов'язкових правил при впровадженні механізму обмеження певного права чи свободи людини. Невідповідність певної кримінальної процесуальної процедури (законодавчої), яка передбачає обмеження прав та свобод людини зазначеним вимогам має наслідком її неправомірність, а отже і докази отримані внаслідок реалізації такої процедури не можуть визнаватись правомірними, а тому – і допустимими для доведення вини особи у вчиненні кримінального правопорушення.

На підставі зроблених висновків пропонуємо доповнити існуюче визначення недопустимості доказів такою їх ознакою, як їх отримання за процедурою, яка неправомірно обмежує права і свободи людини, визначені Конституцією України, міжнародними договорами або законами України. У зв'язку із чим, пропонується внести зміни до ч. 1 ст. 87 КПК України, виклавши її у такій редакції: «Недопустимими є докази, отримані внаслідок порушення прав або неправомірного обмеження та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонов К. В., Сачко О. В., Тertiшник В. М., Уваров В. Г. Теорія доказів: підруч. для слухачів магістратури юрид. ВУЗів ; за заг. ред. В. М. Тertiшника. Київ : Правова єдність, 2015. 294 с.

Закону України «Про виконавче провадження», абзаців третього, четвертого частини другої статті 50 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (щодо гарантованості пенсії, що є основним джерелом існування, не нижче прожиткового мінімуму) : рішення Другого Сенату Конституційного Суду України від 22 березня 2023 року № 3-п(II)/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-23#Text>.

2. Загальна декларація прав людини : Міжнародний документ Генеральної Асамблеї ООН. Декларація від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-ВР>.

4. Конституція України. Науково-практичний коментар / Редкол. : В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2011. 1128 с.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

6. Лотюк О. С. Конституційні засади обмеження прав та свобод людини і громадянина у повоєнний період. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 2. С. 9–15.

7. Мерник А., Кузьміна В., Бурлаков Б. Обмеження прав і свобод людини в сучасних умовах: теоретичний і практичний аспекти. *Електронне наукове фахове видання «Юридичний науковий електронний журнал»*. 2020. № 2. С. 42–47. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2020/11.pdf.

8. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96#Text>.

9. Справа за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) : рішення Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 року № 11-рп/1999. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#Text>.

10. Справа за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) : рішення Конституційного Суду України від 22.09.2005 № 5-рп/2005. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text>.

11. Справа за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення ч. 3 ст. 62 Конституції України : рішення Конституційного Суду України від 20 жовт. 2011 р. № 12-рп/2011. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 6. С. 155–163. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-11>.

12. Справа за конституційними скаргами Сиротенка Сергія Євгеновича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих приписів пункту 2 частини дев'ятої статті 171, пункту 4 частини п'ятої статті 246 Кодексу адміністративного судочинства України (щодо особових даних у судовому рішенні) : рішення Другого Сенату

Конституційного Суду України від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-23#Text>.

13. Справа за конституційною скаргою Лазуренка Ігоря Олександровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів абзаців четвертого, п'ятого частини другої статті 70 Закону України «Про виконавче провадження», абзаців третього, четвертого частини другої статті 50 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (щодо гарантованості пенсії, що є основним джерелом існування, не нижче прожиткового мінімуму) : рішення Другого Сенату Конституційного Суду України від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-23#Text>.

14. Тютюнник В.В. Інститут допустимості доказів як гарантія ухвалення законного та обґрунтованого вироку суду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 220 с.

Стаття надійшла до редакції 17.03.2025

Yaromyr V. TSIMURA,

Postgraduate Student

(V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine)

CONSTITUTIONAL BASIS OF THE CONCEPT OF INADMISSIBILITY OF EVIDENCE IN UKRAINIAN CRIMINAL PROCEEDINGS

The constitutional basis of the concept of inadmissibility of evidence in criminal proceedings has been investigated. It has been established that the rule on the inadmissibility of evidence in criminal proceedings should be considered as a guarantee against groundless and unfounded accusation, which has constitutional roots and is a component of the principle of the presumption of innocence and the right to a fair trial. It is noted that the legislator's approach, applied in Part 1 of Article 87 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine to divide violations of human rights and freedoms into essential and non-essential, is unconstitutional, as it leads to a violation of the constitutional obligation of the state to guarantee constitutional rights and freedoms, which is defined in Part 2 of Article 22 of the Constitution of Ukraine.

When determining the grounds for recognizing evidence as inadmissible, the concepts of violation of human rights and freedoms and their restrictions should be distinguished. Restriction of human rights and freedoms consists in the legislative narrowing of their content and scope, which is carried out for the purpose of due recognition and respect for the rights and freedoms of others and ensuring the fair requirements of morality, public order and general well-being in a democratic society. When as a violation of rights and freedoms is an activity that consists in non-compliance with legally defined human rights and freedoms and

mechanisms for their restriction.

Keywords: *criminal proceedings; evidence and proving; inadmissibility of evidence; presumption of innocence; right to a fair trial.*

КРИМІНОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА У МІЖДИСЦИПЛІНАРНІЙ ОПТИЦІ

УДК: 351.72:336.1

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2025.1.30>

В'ячеслав Андрійович БАГАТИЙ

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ПОВНОВАЖЕННЯ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ МІНІСТЕРСТВА ФІНАНСІВ УКРАЇНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЗБАЛАНСОВАНOSTІ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджено адміністративно-правову природу повноважень та відповідальності Міністерства фінансів України в контексті забезпечення збалансованості державного бюджету в умовах воєнного стану. Розкрито механізми реалізації фінансової політики, що орієнтована на досягнення стабільності публічних фінансів за надзвичайних умов. Здійснено аналіз нормативно-правових актів, які визначають повноваження Міністерства у сфері бюджетного контролю, а також окреслено підходи до забезпечення законності та ефективності фінансового управління. Підкреслено значення інтеграції централізованих рішень і місцевого самоврядування у фінансовому регулюванні. Встановлено, що міністерство виконує координаційно-контрольну функцію, що охоплює всі етапи бюджетного процесу від планування до звітності, з урахуванням ризиків воєнного періоду. Окрема увага приділена правовим формам відповідальності за порушення принципу збалансованості бюджету, з урахуванням актуальної практики та загроз національній безпеці.

Ключові слова: Міністерство фінансів України, воєнний стан, бюджетна політика, збалансованість бюджету, бюджетне законодавство, фінансова стабільність, публічні фінанси, контрольні повноваження, правова відповідальність, державне управління.

Постановка проблеми. Забезпечення збалансованості державного бюджету є однією з ключових передумов фінансової безпеки та стабільного функціонування держави, що набуває особливого значення в умовах воєнного стану, коли ресурси країни спрямовуються насамперед на потреби оборони, безпеки, гуманітарного реагування та підтримку критичної інфраструктури. Міністерство фінансів України, як центральний орган виконавчої влади, на який покладено обов'язок реалізації державної фінансової політики, стикається з необхідністю забезпечення оперативності, гнучкості та водночас законності у прийнятті рішень, пов'язаних із розподілом бюджетних ресурсів. В умовах обмеженого фінансування, поглиблення боргового навантаження, втрат економічного потенціалу через тимчасову окупацію територій і масштабні руйнування, Міністерство має діяти у рамках суворого балансу між стратегічними державними пріоритетами та фінансовою дисципліною. Проблемним аспектом у цьому контексті є забезпечення дієвого контролю за дотриманням бюджетного законодавства як на рівні центрального уряду, так і в системі місцевого самоврядування, а також уникнення ризиків нецільового витрачання коштів під час прискорених процедур фінансування оборонного комплексу, міжнародної допомоги або екстреного соціального забезпечення. Водночас, актуалізується потреба в чіткому визначенні меж повноважень Міністерства фінансів у період надзвичайного правового режиму, що ускладнюється відсутністю уніфікованих механізмів фіскальної координації в умовах гібридних загроз. З огляду на вищезазначене, дослідження повноважень та відповідальності Міністерства фінансів у забезпеченні збалансованості бюджету набуває особливої теоретичної та прикладної значущості, оскільки дозволяє не лише з'ясувати межі законодавчо визначених компетенцій, а й виробити рекомендації для підвищення ефективності фінансового управління в умовах воєнного стану. Особливої уваги потребує також оцінка правової відповідальності посадових осіб Міністерства за порушення принципу збалансованості, оскільки саме чіткість у регулюванні цього аспекту є запорукою довіри до органів публічної влади в умовах кризової мобілізації ресурсів.

Науковий інтерес до теми повноважень та відповідальності Міністерства фінансів України у сфері забезпечення збалансованості бюджету в умовах кризових ситуацій, зокрема воєнного стану, активізувався у відповідь на нові виклики, які постали перед фінансовою системою держави після 2022 року. Дослідники приділяють увагу правовим, управлінським та інституційним аспектам функціонування Міністерства фінансів як ключового суб'єкта державного фінансового контролю та бюджетного регулювання. У працях О. С. Важинського акцентовано увагу на стратегічній ролі міністерства у формуванні політики фіскальної стійкості, а також підкреслюється важливість правової регламентації його повноважень у позаштатних обставинах, що потребують оперативного фінансового реагування. Автор порушує проблему нормативної невизначеності

процедур ухвалення бюджетних рішень під час дії особливих правових режимів. О. М. Джигора розглядає тему через призму ефективності державного управління у фінансовій сфері, аналізуючи вплив війни на функціонування бюджетного механізму та відповідальність посадових осіб Міністерства фінансів за дотримання норм бюджетного законодавства. Вчена акцентує на необхідності забезпечення належного контролю над розподілом державних коштів, зокрема у частині їхнього спрямування на оборонно-логістичні цілі та підтримку соціально вразливих категорій населення. Певну увагу питанням нормативного зміцнення функціональної спроможності фінансової системи держави в умовах воєнних ризиків приділяють також Т. Г. Канєва і А. В. Галабурда. У їхніх працях окреслено проблематику правових гарантій прозорості бюджетного процесу в надзвичайний період, а також зроблено спробу обґрунтувати необхідність посилення підзвітності суб'єктів фінансового контролю перед суспільством і органами представницької влади. Зокрема, пропонується запровадження додаткових інструментів правового моніторингу рішень Міністерства фінансів у сфері розподілу публічних ресурсів під час надзвичайних ситуацій.

У роботах О. В. Неізнестної, Н. С. Приймак, О. В. Павлушенка та Ю. Л. Коч комплексно досліджено роль фінансових органів у забезпеченні сталого функціонування бюджетної системи в період підвищеної турбулентності. Автори розглядають специфіку відповідальності фінансових інституцій за порушення фіскальної дисципліни та виділяють проблему неузгодженості між обсягами бюджетних зобов'язань і фактичними ресурсами держави, яка потребує нормативного реагування. У цих публікаціях також акцентовано увагу на необхідності вдосконалення методології управління бюджетними ризиками, зокрема через впровадження інтегрованого фінансового аналізу та моделювання наслідків бюджетних рішень у кризових умовах.

Загалом, огляд актуальної наукової літератури дозволяє констатувати посилення інтересу до проблематики забезпечення збалансованості бюджету в умовах воєнного стану, однак слід зауважити, що дискурс щодо конкретних повноважень і правової відповідальності Міністерства фінансів у цій сфері ще потребує системного концептуального узагальнення, а також більшої конкретизації механізмів реалізації повноважень у контексті правового режиму воєнного часу.

Метою цієї статті є всебічне дослідження правової природи, змістовного наповнення та реального механізму реалізації повноважень Міністерства фінансів України як провідного органу у сфері бюджетної політики, відповідального за забезпечення збалансованості державного бюджету в умовах правового режиму воєнного стану, що був запроваджений у зв'язку з масштабною військовою агресією проти України. Особлива увага у межах наукового аналізу зосереджена на вивченні тих особливостей діяльності Міністерства, які виявляються в екстремальних умовах, коли постає необхідність оперативного та одночасно обґрунтованого прийняття фіскальних рішень, пов'язаних із перерозподілом значних обсягів

державних ресурсів, фінансуванням оборонно-безпекового сектору, гуманітарної допомоги, підтримки внутрішньо переміщених осіб та стабілізації економічної ситуації в цілому. Дослідження має на меті виявити межі допустимих фінансово-правових рішень Міністерства фінансів, вивчити підстави та форми юридичної відповідальності посадових осіб органу в разі порушення вимог законодавства у сфері бюджетного процесу або недотримання принципу збалансованості бюджету, а також проаналізувати ефективність існуючих контрольних механізмів, які мають стримувати надмірну концентрацію бюджетних повноважень.

Крім того, мета публікації полягає у виявленні системних проблем у взаємодії Міністерства фінансів з іншими учасниками бюджетного процесу зокрема Кабінетом Міністрів України, Верховною Радою, Рахунковою палатою, органами місцевого самоврядування та міжнародними фінансовими партнерами в умовах, коли бюджетна архітектура країни зазнає суттєвих трансформацій. На основі цього ставиться завдання обґрунтувати потребу в оновленні нормативної бази, яка регламентує повноваження міністерства, з метою її адаптації до умов воєнного часу та посилення інституційної спроможності органу діяти швидко, правомірно й відповідально. Окремо в межах визначеної мети передбачається проаналізувати, наскільки чинне законодавство дозволяє Міністерству фінансів своєчасно реагувати на бюджетні виклики, забезпечувати належну прозорість і підзвітність прийнятих рішень, а також утримувати збалансовану модель між доходами і видатками без шкоди для державної стійкості. Проблематика відповідальності посадових осіб за бюджетні порушення у цій публікації розглядається не лише як формальний правовий інструмент реагування, але й як запобіжник політичних, соціальних і фінансових ризиків, які можуть виникати у разі надмірної концентрації владних повноважень без належної системи контролю.

Таким чином, дане дослідження спрямоване на глибоке осмислення балансу між необхідністю оперативного управління державними фінансами в умовах надзвичайної ситуації та потребою збереження правових засад бюджетного регулювання, що ґрунтуються на принципах законності, підзвітності та економічної доцільності. Досягнення цієї мети є вагомим внеском у розвиток вітчизняної фінансово-правової науки та формування практичних підходів до удосконалення бюджетної політики України в умовах війни та повоєнного відновлення.

Виклад основного матеріалу. Функціонування публічних фінансів в умовах війни є одним з ключових аспектів забезпечення життєздатності держави та збереження її суверенітету. У цей період зростає значення ефективного фінансового управління, що включає збалансоване бюджетування, акумулювання ресурсів для оборони, гуманітарних потреб та підтримки економічної стійкості. Центральною інституцією, відповідальною за формування, виконання та моніторинг державного

бюджету, виступає Міністерство фінансів України¹. Його повноваження та відповідальність значною мірою детермінують фіскальну дисципліну й стабільність бюджетної системи в умовах загроз національній безпеці. Дослідження ролі Міністерства фінансів у забезпеченні збалансованості бюджету під час воєнного стану має не лише теоретичну, а й прикладну цінність для удосконалення бюджетної політики в надзвичайних умовах.

Міністерство фінансів України як ключовий суб'єкт бюджетної системи відіграє провідну роль у формуванні, реалізації та контролі за виконанням державної фінансової політики, особливо в умовах запровадження воєнного стану, коли державне управління набуває кризового, мобілізаційного характеру². Його інституційно-правовий статус визначено низкою нормативно-правових актів, зокрема Конституцією України, Бюджетним кодексом України, законами про Кабінет Міністрів України та центральні органи виконавчої влади. У системі державного управління Міністерство фінансів виконує координуючу функцію, забезпечуючи узгодженість дій усіх учасників бюджетного процесу. Ця функція виявляється у нормативно-організаційному забезпеченні бюджетного планування, схваленні параметрів бюджету, контролі за дотриманням бюджетної дисципліни, а також в узагальненні звітності за результатами виконання бюджету. З організаційної точки зору Міністерство фінансів є центром функціонального управління низкою підвідомчих установ, серед яких важливе місце посідають Державна казначейська служба, Державна податкова служба та Державна митна служба. Ці органи, хоча і мають власну компетенцію, діють у межах загального стратегічного курсу, визначеного Міністерством фінансів³.

У контексті правового регулювання надзвичайного правового режиму, зокрема воєнного стану, функціональне навантаження на Міністерство фінансів суттєво зростає. Воєнний стан передбачає перегляд стандартних процедур бюджетного планування, надаючи уряду, а через нього Міністерству фінансів, повноваження щодо оперативного перерозподілу бюджетних коштів. Це включає право змінювати показники Державного бюджету без проходження повного парламентського циклу, а також приймати рішення щодо пріоритетності фінансування тих чи інших статей витрат. Такий підхід вимагає від Міністерства високої мобільності та здатності до фінансового прогнозування в умовах постійної зміни стратегічних загроз та потреб держави. У межах реалізації своїх повноважень Міністерство фінансів має забезпечити баланс між оперативним використанням ресурсів і дотриманням принципу фіскальної стабільності. В умовах воєнного стану це завдання набуває особливої складності, оскільки бюджет формується в умовах обмеженого доходу,

¹ Бюджетний кодекс України : Закон України від 8 липня 2010 р. № 2456-VI (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2456-17>.

² Важинський О. С. Особливості системи інформаційного забезпечення Державної фіскальної служби України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2017. Вип. 2. С. 105.

³ Джигора О. М. Особливості забезпечення бюджетного процесу та бюджетної безпеки в умовах воєнного стану. *Економічний вісник Дніпровського університету технологій*. 2022. № 2. С. 140.

значного зниження економічної активності, порушення логістичних зв'язків та масштабного зростання витрат на сектор безпеки і оборони¹. У такій ситуації міністерство застосовує адаптивні підходи до бюджетного планування, які передбачають регулярний перегляд дохідної частини бюджету з урахуванням втрат податкових і митних надходжень, зміни в структурі видатків, акцентування на фінансуванні критичних сфер, таких як оборона, медицина, гуманітарна допомога та енергетика.

Фінансування дефіциту бюджету в умовах воєнного стану здійснюється через залучення як внутрішніх, так і зовнішніх джерел, серед яких особливе значення мають військові облігації, кредити міжнародних фінансових організацій, а також прямі донорські програми іноземних урядів. Міністерство фінансів виконує функцію координаційного центру у взаємодії з міжнародними донорами, зобов'язане не лише акумулювати ресурси, а й забезпечити їх цільове використання відповідно до умов, визначених угодами про фінансову допомогу. Водночас воно має підтримувати макрофінансову стабільність, що вимагає виваженого підходу до обслуговування державного боргу, контролю над інфляційними процесами та моніторингу платоспроможності держави. Особливе значення набуває дотримання бюджетної дисципліни, навіть у надзвичайних обставинах. Міністерство фінансів несе відповідальність за обґрунтованість, законність і ефективність фінансових рішень, які приймаються у стислі строки й часто в умовах недостатньої інформації². Ця відповідальність реалізується через контрольні процедури, передбачені законодавством, зокрема у формі парламентського контролю, фінансового аудиту, звітування перед Кабінетом Міністрів України та іншими державними інституціями. Водночас вагомим елементом є і політична відповідальність, яка проявляється у здатності міністерства обґрунтувати доцільність своїх дій перед суспільством.

Отже, Міністерство фінансів України в умовах воєнного стану функціонує як головний центр антикризового бюджетного управління, який повинен забезпечити не лише безперервність фінансування ключових сфер життєдіяльності держави, але й зберегти фіскальну стійкість та відповідність фінансової політики принципам правової держави. Інституційно-правовий статус цього органу дає йому необхідні інструменти для ефективного реагування на виклики, однак одночасно потребує належного балансування владних повноважень і відповідальності за ухвалені рішення.

Воєнний стан, як винятковий правовий режим, кардинально змінює параметри функціонування бюджетної системи держави, ставлячи перед органами виконавчої влади, зокрема Міністерством фінансів України,

¹ Канєва Т. Г., Галабурда А. В. Бюджетна політика держави в умовах воєнного стану. *Scientia Fructuosa*. 2022. № 4. С. 102. DOI: [https://doi.org/10.31617/1.2022\(144\)07](https://doi.org/10.31617/1.2022(144)07)

² Карп'як О. О. Державно-управлінська та фінансова діяльність на українських територіях (XVIII – перша половина XIX століття). *Право і суспільство*. 2020. № 3. Ч. 2. С. 4. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.3-2.1>.

складні завдання щодо забезпечення гнучкого, оперативного й одночасно законного управління публічними фінансами. За умов постійної зміни безпекової ситуації, дестабілізації економічного середовища, руйнування логістичних ланцюгів, скорочення надходжень до державного бюджету, а також невизначеності зовнішніх ринків, Міністерство фінансів має не лише зберігати стабільність функціонування фінансової системи, але й забезпечувати її здатність до адаптації, мобілізації ресурсів і підтримки критичних сфер життєдіяльності держави. У цих умовах міністерство здійснює стратегічне управління всіма основними потоками державних фінансів, виступаючи головною ланкою координації між різними секторами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, суб'єктами безпеково-оборонного комплексу та міжнародними партнерами. Порядок бюджетного планування та фінансування в умовах воєнного стану змінюється відповідно до положень Закону України про правовий режим воєнного стану, який передбачає можливість внесення змін до закону про Державний бюджет України в порядку, що суттєво спрощує традиційні процедурні механізми¹. Це дозволяє оперативно реагувати на виникнення нових загроз, перерозподіляти бюджетні ресурси у пріоритетних напрямках, визначати першочергові видатки, а також забезпечувати фінансування армії, сил територіальної оборони, служб екстреного реагування, а також програм підтримки населення, що постраждало внаслідок бойових дій. Реалізація зазначених повноважень передбачає від Міністерства фінансів наявність розвиненої системи прогнозування бюджетних надходжень та планування видатків з урахуванням постійної турбулентності зовнішнього і внутрішнього середовища². Збалансованість бюджету в умовах воєнного стану втрачає свій класичний вигляд як рівновага між доходами і видатками в межах заданих фіскальних правил. У сучасних умовах збалансованість набуває ознак адаптивності, тобто здатності держави залучати нові фінансові ресурси, здійснювати швидкий перерозподіл коштів та водночас утримувати державні фінанси в керованому, прогнозованому стані, здатному забезпечити як сьогоденні потреби, так і середньострокову стійкість.

З огляду на зменшення податкової бази внаслідок зупинки чи переміщення виробничих потужностей, часткового або повного припинення діяльності великої кількості платників податків, втрати територій, а також значного зниження експортних можливостей, Міністерство фінансів розробляє альтернативні механізми поповнення бюджету³. До таких належать розміщення внутрішніх військових облігацій, що сприяє мобілізації тимчасово вільних коштів у межах країни, залучення

¹ Касьяненко Л. М., Шакірова О. В. Бюджетна політика в умовах воєнного стану // *Право в умовах воєнного стану*. Ірпінь: Державний податковий університет. 2023. С. 107.

² Міністерство фінансів України. Державний борг та гарантований державою борг. URL: https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovaniy-derzhavju-borg_osn_inf.

³ Неізнана О. В., Приймак Н. С., Павлушенко О. В., Коч Ю. Л. Аспекти забезпечення збалансованого розвитку місцевих бюджетів в умовах воєнного стану. *Торгівля і ринок України*. 2023. № 1 (51). С. 88. DOI: <https://doi.org/10.33274/2079-4762-2022-51-1-87-95>.

кредитів від міжнародних фінансових організацій, включаючи МВФ, Світовий банк, Європейський союз, а також укладання міжурядових фінансових угод, які передбачають як пряме бюджетне фінансування, так і інституційну підтримку реформ. Усі ці джерела дозволяють мінімізувати дефіцит бюджету, компенсувати втрати доходів та забезпечити фінансування пріоритетних сфер. При цьому Міністерство фінансів постійно здійснює аналіз ефективності та доцільності бюджетних витрат, що є необхідною умовою раціонального управління обмеженими ресурсами. Це вимагає суворого контролю за обґрунтованістю кожного бюджетного рішення, запобігання дублюванню фінансування програм, а також впровадження прозорих механізмів фінансової звітності навіть в умовах обмеженого доступу до первинних даних або у разі роботи в умовах надзвичайної секретності¹. Особливе місце в системі повноважень Міністерства фінансів займає забезпечення правових гарантій збалансованого розподілу ресурсів між державним та місцевими бюджетами. Попри централізацію функцій під час війни, питання дотримання міжбюджетної рівноваги залишається актуальним, оскільки саме органи місцевого самоврядування виконують значну частину соціальних, гуманітарних і логістичних функцій. Міністерство повинно здійснювати координацію фінансової підтримки територіальних громад, компенсувати їм втрати податкових і трансфертних надходжень, а також брати участь у розробці механізмів відновлення економічної спроможності регіонів².

На нашу думку, варто підкреслити, що повноваження Міністерства фінансів у забезпеченні збалансованості бюджету в умовах воєнного стану не можна розглядати виключно у вузькому фінансовому вимірі. Ці повноваження мають глибоко політичне та стратегічне значення, оскільки саме вони формують уявлення про спроможність держави до самозахисту, мобілізації та подолання кризи. Мінфін у цьому контексті виступає не лише як адміністратор грошових потоків, а як орган, що фактично формує параметри стійкості національного буття в умовах загрози його існуванню. Виконання цих функцій вимагає як глибокого аналітичного мислення, так і високого рівня політичної відповідальності, що підкреслює критичну роль цього органу в структурі публічної влади України.

Питання відповідальності Міністерства фінансів України за дотримання принципу збалансованості державного бюджету набуває особливої ваги в умовах як стабільного, так і кризового функціонування публічної фінансової системи. У правовій теорії та бюджетній практиці збалансованість бюджету традиційно розглядається як один із базових принципів фіскальної політики, що передбачає відповідність обсягу видатків обсягу доходів, з урахуванням допустимого рівня дефіциту або

¹ Павленко Н. В. Боргова безпека України в умовах воєнного конфлікту. *Право і безпека*. 2023. № 3 (90). С. 159. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.3.13>.

² Петрик Ю. В. Видатки державного бюджету України в умовах воєнного стану. *Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*. 2022. 18 с.

профіциту залежно від економічної ситуації¹. У мирний період дотримання цього принципу є показником ефективного бюджетного планування, стабільності фінансової системи, а також рівня довіри до держави з боку внутрішніх і зовнішніх кредиторів. Водночас, порушення принципу збалансованості, наприклад шляхом необґрунтованого зростання видаткової частини бюджету, може свідчити про наявність прорахунків у державному управлінні, неефективну політичну кон'юнктуру або зловживання з боку окремих посадових осіб. У таких випадках відповідальність Міністерства фінансів проявляється як в юридичному, так і в політичному вимірах². Ситуація докорінно змінюється в умовах запровадження воєнного стану, коли державні інститути зобов'язані діяти в умовах надзвичайної невизначеності, нестабільності доходів, непередбачуваності витрат, а також стрімкого зростання потреб у ресурсному забезпеченні секторів оборони, безпеки, охорони здоров'я, гуманітарної допомоги та критичної інфраструктури. У таких обставинах формальне дотримання балансу між доходами і видатками, з погляду економічної логіки, відходить на другий план, оскільки головною метою фінансової політики стає збереження функціональної спроможності держави. Проте це не означає, що відповідальність Міністерства фінансів за недотримання принципу збалансованості втрачає актуальність. Навпаки, у складних умовах кризи зростає потреба в якісному управлінні бюджетними ризиками, досягненні максимальної ефективності витрачання коштів, забезпеченні прозорості та обґрунтованості фінансових рішень, які мають довготривалі наслідки для державного боргу, кредитного рейтингу та макроекономічної ситуації загалом. Правові механізми реалізації відповідальності Міністерства фінансів за недотримання вимог бюджетного законодавства, у тому числі за порушення збалансованості, включають цілу систему процедур контролю, оцінювання та санкцій³. Вони охоплюють як зовнішній контроль з боку Рахункової палати України, що аналізує звітність про виконання бюджету та здійснює експертизу ефективності використання бюджетних ресурсів, так і парламентський контроль, що здійснюється через відповідні комітети Верховної Ради, зокрема Комітет з питань бюджету. Міністерство фінансів зобов'язане регулярно звітувати перед законодавчим органом, надавати обґрунтування бюджетних рішень, роз'яснення щодо їх доцільності, а також пояснення у разі виявлення відхилень від затверджених показників.

Окрім механізмів зовнішнього контролю, значну роль відіграє внутрішній фінансовий контроль та аудит, які покликані виявляти порушення до моменту їх матеріалізації в масштабні фінансові проблеми. У разі встановлення фактів порушення законодавства, службової недбалості,

¹ Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України : постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 375. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/375-2014-p>.

² Попова С. М. Адміністративно-правовий статус органів державного фінансового контролю в умовах реформування міжбюджетних відносин. *Наше право*. 2015. № 2. С. 40.

³ Прутська О., Мартинова Л. Управління публічними фінансами під час війни. *Економіка та суспільство*. 2023. № 55. С. 58. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-57>

зловживання бюджетними повноваженнями чи неефективного розподілу ресурсів, передбачено застосування процедур адміністративної, дисциплінарної або навіть кримінальної відповідальності до посадових осіб, що діяли з перевищенням повноважень або з недотриманням встановлених нормативів¹. При цьому важливо розмежовувати політичну відповідальність за загальну бюджетну політику, яка покладається на Кабінет Міністрів України як колегіальний орган, і індивідуальну юридичну відповідальність, яка застосовується до конкретних осіб у випадку порушення норм законодавства. Особливу увагу в умовах воєнного стану слід приділяти політичній відповідальності Міністерства фінансів, яка реалізується не лише в рамках інституційної підзвітності, але й через суспільний контроль. Неефективна бюджетна політика, що призвела до дестабілізації економіки, інфляційних процесів або поглиблення боргового навантаження, може стати підставою для перегляду мандата уряду, зокрема шляхом парламентського вотуму недовіри або ініціювання кадрових змін у складі виконавчої влади². Водночас, у період кризи політична відповідальність набуває комплексного характеру. Суспільство, усвідомлюючи надзвичайність ситуації, може бути схильним до більшого рівня лояльності, проте за умови, що рішення уряду будуть прозорими, зрозумілими та обґрунтованими. Міністерство фінансів має постійно комунікувати свою позицію, пояснювати доцільність запроваджених заходів, демонструвати прогностичні сценарії та засвідчувати свою готовність до відповідальності за ухвалені рішення³.

Таким чином, навіть в умовах надзвичайної ситуації, Міністерство фінансів України не може бути звільнене від обов'язку дотримання базових принципів бюджетної системи, серед яких збалансованість бюджету має залишатися орієнтиром стратегічного управління. Відповідальність за порушення цього принципу не повинна зводитися лише до формального визнання прорахунків. Вона має включати комплексну систему правових, політичних та управлінських інструментів, спрямованих на відновлення довіри до державної фінансової політики, забезпечення стабільності бюджетного процесу та ефективне використання ресурсів в ім'я національного інтересу. Міністерство фінансів має виступати прикладом інституційної відповідальності, що ґрунтується на поєднанні фахової компетентності, правової обґрунтованості та моральної готовності приймати виклики кризового часу.

Висновки. Підбиваючи підсумки розглянутого, можемо зробити висновок, що Міністерство фінансів України в умовах воєнного стану

¹ Сезонов В. В. Визначення основних загроз економічній безпеці України як основа для вироблення заходів протидії економічній злочинності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2019. Вип. 58. Т. 2. С. 156.

² Токарева К. О. Правове регулювання бюджетного процесу в умовах воєнного стану. *Право і безпека*. 2022. № 3 (86). С. 28. DOI: <https://orcid.org/0000-0001-7891-226X>

³ Чугунов І. Я. Фінансово-бюджетна політика в умовах воєнного стану // Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Київ, 17–18 квітня 2024 р.) / відп. ред. І. Я. Чугунов. Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2024. Київ: Державний торговельно-економічний університет, 2024. С. 33.

перетворюється з класичного фіскального адміністратора на інституцію стратегічного управління фінансовими ресурсами держави. Зазначене проявляється не лише у специфіці його повноважень, а й у глибшому вимірі відповідальності перед суспільством, державністю та майбутнім економічним розвитком країни.

Забезпечення збалансованості державного бюджету в умовах війни – це складне завдання, яке не може зводитися до формального дотримання бюджетних показників. Зокрема йдеться про постійну оцінку ризиків, швидке переналаштування фінансових потоків, управління дефіцитом на користь пріоритетних напрямів (оборона, соціальна стабільність, економічна життєздатність), а також збереження довіри з боку внутрішніх та зовнішніх партнерів. Зазначене вимагає від Міністерства фінансів України нової управлінської якості здатності діяти гнучко, проактивно й стратегічно.

В умовах перманентної турбулентності саме Міністерство фінансів України стає тим центром, через який проходить ухвалення критично важливих рішень з фіскальних питань. Його відповідальність полягає не лише у правовому контролі чи забезпеченні процедурної легітимності бюджету, а й у формуванні системи цінностей фінансової політики відкритості, ефективності, справедливості, спрямованості на зміцнення національної єдності. Найбільшим викликом у цьому контексті є збереження довгострокового потенціалу публічних фінансів: здатності держави після завершення війни швидко перейти до моделі економічного зростання, не потрапивши в пастку хронічного боргу чи системної недовіри. І саме тут політична та моральна відповідальність Міністерства фінансів виходить на перший план: воно має стати не лише інструментом виживання держави, а каталізатором її оновлення.

Таким чином, Міністерство фінансів України в умовах воєнного стану – це не просто орган виконавчої влади, що виконує свої функції відповідно до закону, а ключовий суб'єкт фінансової державності, від рішень якого залежить не лише бюджетний баланс, а й стійкість самої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бюджетний кодекс України : Закон України від 8 липня 2010 р. № 2456-VI (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2456-17>.
2. Важинський О. С. Особливості системи інформаційного забезпечення Державної фіскальної служби України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2017. Вип. 2. С. 103–117.
3. Джигора О. М. Особливості забезпечення бюджетного процесу та бюджетної безпеки в умовах воєнного стану. *Економічний вісник Дніпровського університету технологій*. 2022. № 2. С. 136–147.
4. Канєва Т., Галабурда А. Бюджетна політика держави в умовах воєнного стану. *Scientia Fructuosa*. 2022. № 4. С. 98–109. DOI: [https://doi.org/10.31617/1.2022\(144\)07](https://doi.org/10.31617/1.2022(144)07).

5. Карп'як О. О. Державно-управлінська та фінансова діяльність на українських територіях (XVIII – перша половина XIX століття). *Право і суспільство*. 2020. № 3. ч. 2. С. 3–8. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.3-2.1>.

6. Касьяненко Л. М., Шакірова О. В. Бюджетна політика в умовах воєнного стану // *Право в умовах воєнного стану*. Ірпінь: Державний податковий університет. 2023. С. 102–108.

7. Міністерство фінансів України. Державний борг та гарантований державою борг. URL: https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovaniy-derzhavju-borg_osn_inf.

8. Неізнана О. В., Приймак Н. С., Павлушенко О. В., Коч Ю. Л. Аспекти забезпечення збалансованого розвитку місцевих бюджетів в умовах воєнного стану. *Торгівля і ринок України*. 2023. № 1 (51). С. 87–95. DOI: <https://doi.org/10.33274/2079-4762-2022-51-1-87-95>.

9. Павленко Н. В. Боргова безпека України в умовах воєнного конфлікту. *Право і безпека*. 2023. № 3 (90). С. 154–168. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.3.13>.

10. Петрик Ю. В. Видатки державного бюджету України в умовах воєнного стану : кваліфікаційна робота першого (бакалаврського) рівня вищої освіти : 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2022. 18 с.

11. Попова С. М. Адміністративно-правовий статус органів державного фінансового контролю в умовах реформування міжбюджетних відносин. *Наше право*. 2015. № 2. С. 35–41.

12. Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України : постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 375. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/375-2014-p>.

13. Прутська О., Мартинова Л. Управління публічними фінансами під час війни. *Економіка та суспільство*. 2023. № 55. С. 57–65. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-57>

14. Сезонов В. В. Визначення основних загроз економічній безпеці України як основа для вироблення заходів протидії економічній злочинності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2019. Вип. 58, т. 2. С. 156–159.

15. Токарева К. О. Правове регулювання бюджетного процесу в умовах воєнного стану. *Право і безпека*. 2022. № 3 (86). С. 26–32. DOI: <https://orcid.org/0000-0001-7891-226X>

16. Чугунов І. Я. Фінансово-бюджетна політика в умовах воєнного стану // Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Київ, 17–18 квітня 2024 р.) / відп. ред. І. Я. Чугунов. Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2024. Київ: Державний торговельно-економічний університет, 2024. С. 32–34.

Стаття надійшла до редакції 28.03.2025

Vyacheslav An. BAHATYI,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

POWERS AND RESPONSIBILITIES OF THE MINISTRY OF FINANCE OF UKRAINE IN ENSURING THE BALANCE OF THE STATE BUDGET UNDER MARTIAL LAW

The article is devoted to exploring the administrative and legal nature of the powers and responsibilities of the Ministry of Finance of Ukraine in the context of ensuring the balance of the state budget under martial law. It reveals the mechanisms for implementing financial policy aimed at achieving public finance stability in extraordinary circumstances. The study analyzes legal acts that define the Ministry's authority in the field of budgetary control and outlines approaches to ensuring legality and efficiency in financial governance. The article emphasizes the importance of integrating centralized decision-making with local self-government in financial regulation. It is established that the Ministry performs a coordination and control function covering all stages of the budget process from planning to reporting, while taking into account the risks posed by wartime conditions. Special attention is paid to the legal forms of liability for violations of the principle of budget balance, with regard to current practices and national security threats.

Keywords: *Ministry of Finance of Ukraine, martial law, budget policy, budget balance, budget legislation, financial stability, public finance, control powers, legal responsibility, public administration.*

Ольга Ігорівна БЕЗПАЛОВА,
доктор юридичних наук, професор
заслужений діяч науки і техніки України
(Харківська обласна військова адміністрація,
м. Харків)

Олена В'ячеславівна ДЖАФАРОВА,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

Наталія Юріївна ГРІДИНА,
доктор філософії
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ЗАКОННІСТЬ І ДИСЦИПЛІНА ПРИ ЗДІЙСНЕННІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРАВАЗАСТОСОВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У науковій статті доведено, що дотримання законності та дисципліни при виконанні службових обов'язків державними службовцями (поліцейськими) завжди було актуальним питанням, оскільки є необхідною умовою для подальшого розвитку України. Зміцнення законності та дисципліни при здійсненні адміністративної правозастосовчої діяльності, що в свою чергу формує та підтримує правопорядок у державі, потребують ефективності виконання правоохоронних функцій співробітниками

Національної поліції. Наголошено, що поліцейський під час виконання службових обов'язків спрямовує свої зусилля на служіння суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку на засадах етики та загальнолюдських цінностей. Визначено, що стратегічна мета законності та дисципліни в умовах правової демократичної держави полягає у тому, щоб шляхом правової регламентації організувати суспільні відносини таким чином, щоб вони забезпечили прогресивний, поступальний розвиток країни.

Ключові слова: Національна поліція, адміністративно-правове забезпечення, правове регулювання, правозастосовча діяльність, суспільні відносини, правові норми, норми професійної етики, законність, дисципліна, службова дисципліна, правила етичної поведінки, професійно-етичні вимоги, службові обов'язки поліцейських.

Постановка проблеми. Становлення України як демократичної та правової держави, збереження її суверенітету та територіальної цілісності обумовлюється дослідженням питання законності та дисципліни при здійсненні адміністративної правозастосовчої діяльності. Адже дотримання законності та дисципліни при виконанні службових обов'язків державними службовцями (поліцейськими) завжди було актуальним питанням, оскільки є необхідною умовою для подальшого розвитку України. Зміцнення законності та дисципліни при здійсненні адміністративної правозастосовчої діяльності, що в свою чергу формує та підтримує правопорядок у державі, потребують ефективності виконання правоохоронних функцій співробітниками Національної поліції.

Окремі вчені вже досліджували питання, пов'язаного зі зміцненням законності в сфері правозастосовної практики правоохоронних органів. За цим напрямом досліджень провадили свою наукову діяльність такі вчені як О. М. Бандурка, О. Т. Боннер, І. П. Голосніченко, О. В. Джафарова, О. Ю. Дрозд, С. Л. Курило, В. К. Колпаков, В. І. Олефір, О. В. Ряшко, Р. А. Сербин, Є. Ю. Соболев, В. В. Сокуренок, В. В. Черній, С. О. Шатрава та інші. Враховуючи події, що почалися 24 лютого 2022 року та тривають і досі, виникає необхідність висвітлення окремих теоретичних та практичних питань дотримання законності та дисципліни при здійсненні адміністративної правозастосовчої діяльності.

Мета дослідження полягає у аналізі дотримання законності та дисципліни при здійсненні адміністративної правозастосовчої діяльності органами та підрозділами Національної поліції.

Поліція України є складовою частиною державного органу, яка повинна при виконанні своїх службових обов'язків дотримуватись принципу законності та дисципліни при здійсненні адміністративної правозастосовчої діяльності, особливо під час повномасштабного збройного вторгнення РФ на територію України.

У зв'язку з дією режиму воєнного стану на території України були прийняті нові та змінені (доповненні) деякі норми чинного законодавства,

що розширили повноваження працівників поліції, а деякі норми, які регулюють та контролюють правоохоронну діяльність, припинили діяти під час повномасштабного вторгнення РФ. Тому додаткове дослідження законності та дисципліни при здійсненні адміністративної правозастосовчої діяльності наразі є актуальною.

Виклад основного матеріалу. Дисципліна і порядок необхідні за будь-якого державного устрою, вони є першою та неодмінною умовою нормального функціонування суспільства, повсякденного життя та діяльності людей, їх колективів. Проблема дисципліни безпосередньо стикається з іншими великими проблемами (законність, правопорядок, відповідальність, демократія, організованість, чітке виконання всіма суб'єктами своїх обов'язків тощо), які тісно взаємопов'язані між собою. Відповідно, підтримання певного рівня дисципліни є об'єктивною потребою будь-якої соціальної спільноти.

Словник української мови тлумачить поняття «дисципліни», як твердо встановлений порядок, дотримання якого є обов'язковим для всіх членів даного колективу¹. Дисципліна (від лат. *disciplina* – витриманість, строгість) – своєчасне та належне виконання правил і зобов'язань, дотримання прийнятих законів і норм економічної діяльності².

Доречним звернутися до аналізу нормативно-правових актів в яких на законодавчому рівні закріплено визначення «дисципліна». Згідно Закону України «Про дисциплінарний статут Національної поліції України», а саме ст. 1, «службова дисципліна – це дотримання поліцейським Конституції і законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України, наказів Національної поліції України, нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України, Присяги поліцейського, наказів керівників»³.

Закон України «Про дисциплінарний статут Збройних Сил України» у ст. 1 зазначається, що «військова дисципліна – це бездоганне і неухильне додержання всіма військовослужбовцями порядку і правил, встановлених статутами Збройних Сил України та іншим законодавством України»⁴.

У п. 10 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державну службу» визначається службова дисципліна як неухильне додержання Присяги державного службовця, сумлінне виконання службових обов'язків та правил внутрішнього службового розпорядку⁵.

Таким чином, в юридичному сенсі «дисципліна» – це підпорядкування

1 Словник української мови. URL: <https://slovnnyk.ua/index.php?swrd>.

2 Фінансова дисципліна // Словник економічних термінів. URL: https://epi.cc.ua/finansovaya-distiplina-34074.html#google_vignette.

3 Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2337-19>.

4 Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 № 551-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/551-14>.

5 Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/889-19>.

обов'язкам, які у правових актах (нормативних, правозастосовних, інтерпретаційних, договірних) та інших соціальних та технічних приписах, мають на меті впорядкувати певні суспільні відносини. Дисципліна у суспільстві спрямована не лише гарантію свободи громадян один одному неухильним дотриманням своїх обов'язків, а також гарантію дотримання державними інституціями права і свободи громадян.

Сутність дисципліни полягає у певних вимогах до належної поведінки громадян у тій чи іншій галузі суспільної життя, пов'язаного з дотриманням юридичних та інших соціальних обов'язків. При цьому дисципліна виявляється у законослухняності та відповідному виконанні обов'язків кожним по відношенню до прав інших людей. Безумовно, це стосується і державних службовців, у тому числі і співробітників Національної поліції України. Так, поліцейський під час виконання службових обов'язків спрямовує свої зусилля на служіння суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку на засадах етики та загальнолюдських цінностей¹. На рівні етичних норм поведінки поліцейського забезпечується принцип дисципліни та законності серед особового складу Національної поліції.

Реалізуючи адміністративну правозастосовну діяльність поліцейський повинен проявляти розсудливість, відкритість, почуття справедливості, володіти комунікативними навичками (переконання, ведення переговорів тощо), а в необхідних випадках мати керівні та організаційні якості, тобто дотримуватися у своїй діяльності норм професійної етики².

Дисципліна поняття ширше, ніж законність, оскільки вона передбачає дотримання не лише законів та інших нормативних актів, а й усіх індивідуальних правил та установлень, а також усних наказів, розпоряджень та вказівок, які поліцейські отримують у процесі здійснення службової діяльності.

Отже, дисципліна – точне, своєчасне та неухильне дотримання встановлених правовими і іншими соціальними нормами правил поведінки у державному та суспільному житті. Дисципліна включає законність, але до неї не зводиться, так як це близькі, але не співпадаючі явища, як частина і ціле. Законність становить базовий «фундамент», на якому будується дисципліна. Існують різні види та різновиди дисципліни, наприклад державна, трудова, службова, кадрова, виконавська, військова та інші. Кожен із видів має свою специфіку. У той же час вони тісно взаємопов'язані, служать одним і тим же цілям та завданням, головним з яких є підтримання правопорядку в країні, підвищення керованості суспільства.

Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає законність як неухильне дотримання закону³. Законність – фундаментальна юридична категорія, яка є критерієм правового життя суспільства та

¹ Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських : наказ МВС України від 09.11.2016 № 1179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1576-16>.

² Там само.

³ Великий тлумачний словник сучасної української мови. URL: <https://slovnnyk.me/dict/vts/>

громадян. Це комплексне політико-правове явище, що відображає правовий характер організації суспільного життя, органічний зв'язок права і влади, права та держави¹.

Поняття законності часто визначається як неухильне виконання законів і прийнятих у відповідності з ними інших правових актів державними органами, їх посадовими особами, громадянами, недержавними органами і організаціями. Закони мають відповідати об'єктивним суспільним закономірностям, вимогам забезпечення прав і свобод людини та громадянина, ґрунтуватися на загально визначених цінностях демократичної, соціальної, правової держави².

Слід зазначити, що категорія законності розроблена у вітчизняній літературі досить ґрунтовно. Тим не менш, у трактуванні цього складного поняття досі немає єдності думок і поглядів, існують різні підходи до визначення даного явища, його ролі та місця у житті суспільства, змісту, принципів тощо. Традиційно під законністю розуміється суворе та неухильне дотримання законів та інших нормативних актів усіма суб'єктами права. Зрозуміло, законів має дотримуватись і сама влада, яка створює ці закони. Законність створюється і формується у процесі реалізації права, водночас її не можна обмежувати лише правореалізаційною сферою. У сучасній юридичній літературі наголошується, що вимоги законності мають поширюватися і законотворчість. Законність є складним та багатогранним явищем. Вона може бути охарактеризована як принцип побудови та функціонування демократичної правової держави; як вимога всіх владних структур, органів, організацій, установ, громадських об'єднань, їх посадових осіб; як метод (засіб) здійснення політичної влади; як стан (режим) суспільного та державного життя; як елемент демократії, свободи особи тощо.

В юридичній літературі законність розглядається у різних аспектах. Як принцип державно-правового життя законність є основою діяльності держави, усіх її гілок влади. Вимога дотримання та виконання законів і інших правових актів стосується всіх суб'єктів права. Одразу наголосимо, що зміст принципу законності впливає із ч. 2 статті 19 Конституції України, в якій проголошено, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України³. Саме на рівні закону мають визначатися статус органів публічної адміністрації, їх повноваження, особливо це стосується питання визначення видів діяльності, які становлять загрозу для життя та здоров'я людини, навколишнього природного середовища та національних інтересів тощо⁴.

¹ Адміністративне право України (загальна частина) : навч. посіб. / [Остапенко О. І. Ковалів М. В., Єсімов С. С. та ін.] ; [Вид. 2-е, доп.] Львів : СПОЛОМ, 2021. С. 453.

² Там само. С. 453.

³ Адміністративне право України (загальна частина) : навч. посіб. / [О. І. Остапенко, М. В. Ковалів, С. С. Єсімов та ін.] ; [Вид. 2-е, доп.] Львів : СПОЛОМ, 2021. С. 453.

⁴ Джафарова О. В. Дозвільна діяльність органів публічної адміністрації в Україні: питання теорії та практики: моногр. Харків : Діска плюс, 2016. С. 73. URL:

Отже, законність має забезпечувати реалізацію та охорону прав, свобод і законних інтересів громадян, рівність усіх перед законом. Водночас принцип законності означає, що органи законодавчої, виконавчої, судової влади та органи місцевого самоврядування мають діяти лише в порядку і в межах компетенції, визначеної Конституцією України, законами, іншими нормативно-правовими актами. Так, стаття 8 Закону України «Про Національну поліцію» визначає законність як: поліція діє виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України; поліцейському заборонено виконувати злочинні чи явно незаконні розпорядження та накази; накази, розпорядження та доручення вищих органів, керівників, посадових та службових осіб, службова, політична, економічна або інша доцільність не можуть бути підставою для порушення поліцейським Конституції та законів України¹.

Важливе значення для визначення змісту законності мають її принципи, тобто вихідні засади: верховенства права; верховенства закону; рівності всіх суб'єктів перед законом; стабільності правопорядку; нормативної обґрунтованості правових рішень; охорони прав громадянина; єдності розуміння та застосування права; нагляду, контролю за виконанням закону та невідворотності відповідальності; єдності; реальності та доцільності законності.

Більш того, законність є системою взаємопов'язаних соціальних, політичних та юридичних вимог та їх реалізація у житті суспільства (у сукупності суспільних відносин, у функціонуванні правової системи, у правотворчій, правозастосовчій та іншій діяльності держави). Вона є однією з важливих умов розвитку демократії, побудови правової держави, забезпечення прав та свобод громадян, тим паче під час дії режиму воєнного стану.

Аналіз поняття «законності» не дає підстави протиставляти одне визначення іншому, тому що всі вони відображають реально існуючі риси та властивості цього складного та багатогранного соціального явища. Тим часом практично у кожному визначенні виділяється те головне, що й утворює суть, основу законності – це суворе, неухильне дотримання, виконання норм права учасниками суспільних відносин.

Дотримання законності гарантується передбаченою законодавством системою спеціальних засобів, тобто гарантій – обумовлених чинним законодавством і розвитком факторів суспільного життя, що забезпечують дотримання законності².

Виділяють загальні й спеціальні гарантії законності. До загальних гарантій належать об'єктивні умови суспільного розвитку, в яких здійснюється правове регулювання. Серед них, як правило, виділяють:

<http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7754>.

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/580-19>.

² Адміністративне право України (загальна частина) : навчальний посібник / О. І. Остапенко, М. В. Ковалів, С. С. Єсімов, Л. С. Гулак, Н. Я. Отчак, Л. О. Остапенко. Львів : СПОЛОМ. 2019. С. 376.

політичні умови (розвиток демократії, гласність, поділ влади, свобода інформації); економічні умови (рівень розвитку ринкових відносин, виробництва, гарантованість економічної свободи, добробут населення тощо); ідеологічні умови (рівень розвитку правосвідомості, заснованої на визнанні пріоритету прав і свобод людини, правової культури громадян, насамперед державних службовців)¹.

До спеціальних гарантій належать: стан законодавства, його стабільність і відповідність розвитку відносин у суспільстві, рівень юридичної техніки; рівень діяльності з попередження та припинення правопорушень, у тому числі заходів юридичної відповідальності; доступність і якість правосуддя; ефективність контролю за реалізацією правових актів. За статусом розрізняють гарантії: превентивні (запобігають порушенню закону), охоронні (є засобами примусового характеру) каральні (реальне застосування до правопорушників передбачених нормою закону мір покарання)².

Спільними рисами законності та дисципліни є: загальна мета; законність не повинна суперечити правилам дисципліни, навпаки, правила поведінки не повинні виходити за межі правового поля; законність забезпечується дотриманням дисципліни; законність є одним із способів захисту дисципліни (оскільки основні вимоги дисципліни містяться у правових нормах); єдині способи забезпечення (нагляд, контроль, звернення громадян).

Що стосується відмінностей, то основні такі: дисципліна забезпечується за рахунок дотримання не тільки правових, а й моральних та інших норм; законність є формально визначеною, тоді як дисципліна нерідко проявляється у суб'єктивних уявленнях тих чи інших людей (груп людей) про те, якою вона повинна бути; публічна адміністрація має змогу впливати на стан законності (прийняття нових нормативно-правових актів, протидія правопорушенням тощо), тоді як на дисципліну вона впливає меншою мірою; якщо законність тісно пов'язана з державою, то дисципліна – значною мірою з громадянським суспільством; розрізняють спеціальні види дисципліни (військова, трудова, службова тощо), тоді як поняття законності досить однорідне³.

Зміст статті 3 Конституції України регламентує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави⁴.

¹ Ковалів М. В., Єсімов С. С., Лозинський Ю. Р. Правове регулювання правоохоронної діяльності: навч. посібник. Львів: Неодрук, 2018. С. 118.

² Ковалів М. В., Єсімов С. С., Лозинський Ю. Р. Правове регулювання правоохоронної діяльності: навч. посібник. Львів: Неодрук, 2018. С. 118.

³ Адміністративне право України (загальна частина) : навчальний посібник / О. І. Остапенко, М. В. Ковалів, С. С. Єсімов, Л. С. Гулак, Н. Я. Отчак, Л. О. Остапенко. Львів : СПОЛОМ. 2019. С. 453.

⁴ Конституція України від : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL:

До повномасштабного вторгнення РФ, а саме до 24 лютого 2022 року, в Україні ухвалено значну кількість законів, що посилюють гарантію дотримання прав людини, але доводиться констатувати, що демократичні перетворення та економічні реформи ще не привели до очікуваних результатів і, на жаль, не сприяли істотному прогресу в забезпеченні та захисті прав і свобод українців. На сьогоднішній день, під час дії режиму воєнного стану, також прослідковуються порушення в забезпеченості та захисту прав і свобод громадян України.

Численні соціологічні дослідження та публікації у пресі свідчать про широкомасштабні порушення громадянських, політичних і, особливо, соціально-економічних прав. Неповага до закону, зневага до прав і законних інтересів громадян негативно позначається на стані суспільства загалом, викликає недовіру до влади¹.

Висновки. Стратегічна мета законності в умовах правової демократичної держави полягає у тому, щоб шляхом правової регламентації організувати суспільні відносини таким чином, щоб вони забезпечили прогресивний, поступальний розвиток країни.

Законність, як принцип діяльності Національної поліції реалізується через такі види правових дій: правильне та точне виконання законів та відомчих нормативних актів; службову діяльність, що відповідає інтересам громадян, суспільства та держави; ініціативну боротьбу за реалізацію своїх прав та обов'язків; активне оволодіння та використання у службі правових знань та новітньої правової інформації; усунення протиправних проявів у своїй поведінці; участь у запобіганні та припиненні протиправних дій з боку громадян; найбільш доцільна поведінка в рамках реалізованої норми права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративне право України (загальна частина) : навч. посіб. / [О. І. Остапенко, М. В. Ковалів, С. С. Єсімов та ін.] ; [Вид. 2-е, доп.] Львів : СПОЛОМ, 2021. 616 с.
2. Адміністративне право України (загальна частина) : навчальний посібник / О. І. Остапенко, М. В. Ковалів, С. С. Єсімов, Л. С. Гулак, Н. Я. Отчак, Л. О. Остапенко. Львів : СПОЛОМ. 2019. 504 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. URL: <https://slovnyk.me/dict/vts/>
4. Джафарова О.В. Дозвільна діяльність органів публічної адміністрації в Україні: питання теорії та практики: моногр. Харків : Діа плюс, 2016. 688 с. URI: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7754>.
5. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Лозинський Ю. Р. Правове регулювання правоохоронної діяльності: навч. посібник. Львів : Неодрук, 2018. 323 с.

<https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

¹ Марушій О. А. Поняття законності та дисципліни в діяльності органів виконавчої влади. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки.* 2016. № 845. С. 134.

6. Конституція України від : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
7. Марушій О. А. Поняття законності та дисципліни в діяльності органів виконавчої влади. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки*. 2016. № 845. С. 132–136.
8. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/889-19>
9. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 № 551-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/551-14>.
10. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2337-19>.
11. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських : наказ МВС України від 09.11.2016 № 1179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1576-16>.
12. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/go/580-19>.
13. Словник української мови. URL: <https://slovnuk.ua/index.php?swrd>.
14. Фінансова дисципліна // Словник економічних термінів. URL: https://epi.cc.ua/finansovaya-distsiplina-34074.html#google_vignette.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2025

Olha Ih. BEZPALOVA,

Doctor of Science in Law, Professor,
Honored Worker of Science and Technology of Ukraine
(*Kharkiv Regional Military Administration, Kharkiv, Ukraine*)

Olena Vyacheslavivna DZHAFAROVA,

Doctor of Science in Law, Professor
(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

Nataliia Yu. HRIDINA,

Doctor of Philosophy,
(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

LEGALITY AND DISCIPLINE IN THE IMPLEMENTATION OF ADMINISTRATIVE LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES IN THE CONDITIONS OF MARTIAL STATE

The scientific article proves that compliance with the law and discipline in the performance of official duties by civil servants (police) has always been a relevant issue, as it is a necessary condition for the further development of Ukraine. Strengthening the law and discipline in the performance of

administrative law enforcement activities, which in turn forms and maintains law and order in the state, requires the effectiveness of the performance of law enforcement functions by the National Police. It is emphasized that a police officer, while performing his official duties, directs his efforts to serve society by ensuring the protection of human rights and freedoms, combating crime, maintaining public safety and order on the basis of ethics and universal human values. It is determined that the strategic goal of legality and discipline in a democratic state based on the rule of law is to organize social relations through legal regulation in such a way that they ensure the progressive, progressive development of the country.

Key words: *National Police, administrative and legal support, legal regulation, law enforcement activities, social relations, legal norms, norms of professional ethics, legality, discipline, service discipline, rules of ethical behavior, professional and ethical requirements, official duties of police officers.*

Іван Григорович БОГАТИРЬОВ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
(Пенітенціарна академія України, м. Чернігів)

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ

У статті розкрито деякі проблемні питання запобігання кримінальним правопорушенням у сфері довкілля в Україні. Зазначено, що особа яка вчиняє кримінальне правопорушення у сфері довкілля посягає на надрокористування за рахунок бюджетних коштів, а тому умовно ми їх ділимо на наступні складові: екологічна шкода (така, що спричиняється довкіллю в Україні); шкода суспільству і кожній окремо взятій людині (шкода життю та здоров'ю людей); економічна шкода (шкода, що спричиняється у процесі господарського використання природних ресурсів).

З метою гармонізації національного законодавства із законодавством ЄС пропонується внесення низки змін до статей, які передбачають кримінальну відповідальність за посягання на довкілля в Україні. Крім того, вирішено питання щодо узгодження кримінально-правових норм, які спрямовані на забезпечення екологічної безпеки, з відповідними адміністративно-правовими нормами у сфері довкілля.

Обґрунтовано, що застосовувані регулятивні (підзаконні) акти, які передбачають порядок обчислення шкоди в складах злочинів проти довкілля, повинні мати комплексні методики запобігання кримінальним правопорушенням правоохоронними органами, зокрема, органами прокуратури Національної поліції України.

Констатовано, що запобігання кримінальним правопорушенням у сфері довкілля охоплює всі кримінологічні заходи (загальносоціальні, спеціально-кримінологічні, регіональні та індивідуально-профілактичні), спрямовані правоохоронними органами на діяльність щодо виявлення, розслідування та притягнення осіб, котрі вчиняють екологічні кримінальні правопорушення (злочин або кримінальний проступок).

Ключові слова: екологічна безпека, екологічна злочинність,

запобігання, кримінальне правопорушення, довкілля, бюджетні кошти, прокуратура, поліція.

Постановка проблеми. Оскільки згідно ст. 13 Конституції України земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу¹, а тому одним зі стратегічних пріоритетів нашої держави має бути забезпечення законного користування природними ресурсами, національними багатствами.

Найбільш чутливими індикаторами цивілізаційної зрілості суспільства є кримінальні порушення у сфері екологічної безпеки, довкілля, використання бюджетних коштів не за призначенням. Звичайно, інтенсивне відтворення екологічної злочинності загалом та злочинності у сфері надрокористування за рахунок бюджетних коштів та довкілля, зокрема, постає викликом для нашої країни особливо в умовах правового режиму воєнного стану.

До речі, саме військові протиправні дії держави-агресора, російської федерації нанесли велику шкоду екологічній безпеці, довкіллю, особливо на окупованих ворогом територіях. Тому проблеми протидії та запобігання кримінальним правопорушенням у сфері надрокористування, довкілля та іншим видам експлуатації природи, зокрема і шляхом використання бюджетних коштів є актуальними і потребують щоденного наукового пошуку.

Саме використання бюджетних коштів, які виділені державою на екологічну безпеку, довкілля використовуються особами наділеними державними повноваженнями не за призначенням, сприяє нерозумній, корпоративній комерціалізації, значній симуляції екологічної та кримінологічної політики, загостренню соціальної несправедливості серед членів суспільства. Саме тому кримінальна статистика щоденно поповнюється фактами кримінальних правопорушень невеликого ступеня суспільної небезпечності, в той час як найбільш небезпечна злочинна діяльність фінансово-промислових та організованих злочинних груп у сфері довкілля, справедливо констатує М. Г. Максименцев, зостається поза зоною досяжності в значній мірі політизованої системи кримінальної юстиції.²

Отже, екологічна злочинність в умовах правового режиму воєнного стану являє собою надприбутковий вид бізнесу політико-економічних кримінальних практик і протистояти йому можуть тільки правоохоронні органи.

Мета статті полягає в проведенні аналізу деяких проблемних питань запобігання кримінальних правопорушень в сфері довкілля в

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

² Максименцев М. Г. Протидія злочинності у сфері надрокористування : монографія. Харків : Панов, 2019. С. 5.

Україні.

Теоретичним підґрунтям дослідженням різних аспектів протидії та запобігання екологічній злочинності, в тому числі кримінальному надзакористуванню та доквіллю, приділялася увага такими вченими, як А. М. Бабенко, О. М. Бандурка, П. О. Біленчук, О. М. Джужа, В. П. Ємельянов, Т. В. Корнякова, В. К. Матвійчук, О. В. Мельник, І. І. Митрофанов, М. Г. Максименцев, В. О. Навроцький, Г. С. Поліщук, П. Л. Фріс, В. Б. Харченко, О. М. Храпцов, П. В. Хряпінський, В. В. Черней, В. В. Шаблистий, О. С. Шеремет та ін.

Визнаючи суттєвий внесок українських учених у вирішення заявленої проблематики, слід все ж зауважити, що й досі у монографічному форматі не була поставлена окрема проблема теорії і практики запобігання кримінальним правопорушенням у сфері доквілля в Україні, відсутнє наукове уявлення про її сучасний стан і структуру, механізм індивідуальної злочинної поведінки, детермінанти, не розроблено відповідну систему кримінально-превентивних специфікованих кримінологічних заходів¹.

Виклад основного матеріалу. Проблема запобігання кримінальним правопорушенням у сфері доквілля актуалізувалася у світі взагалі та на території сучасної України, зокрема, починаючи з другої половини ХХ ст. Саме цей історичний етап, як зазначає український учений М. Г. Максименцев явив світові перші глобальні екологічні катастрофи, вперше постала проблема глобального потепління внаслідок варварського антропогенного впливу на природу, з'явилася гостра потреба у його обмеженні, в тому числі кримінально-правовими та кримінологічними засобами².

Ведучи мову про загальні причини вчинення кримінальних правопорушень у сфері доквілля, ми в процесі дослідження встановили певну систему поглядів у суспільстві, які мають значні дефекти і деформації. Звідси люди по-різному оцінюють кримінальну ситуацію з даної проблеми, іноді не розуміють, як впливати на навколишнє середовище, іноді самі є суб'єктами кримінальних правопорушень, також проявляється шкідлива думка про невичерпаність природних ресурсів, має місце байдуже ставлення до доквілля і природоохоронного законодавства.

Ми вважаємо, що позитивним кроком у запобіганні кримінальним правопорушенням у сфері доквілля є ст. 236 КК України, яка визначає, що кримінально караним є порушення порядку здійснення оцінки впливу на доквілля, правил екологічної безпеки під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів, якщо це спричинило загибель людей, екологічне забруднення значних територій або інші тяжкі наслідки³. Звичайно, суспільна небезпечність цього

¹ Максименцев М. Г. Протидія злочинності у сфері надзакористування : монографія. Харків : Панов, 2019. С. 6.

² Максименцев М. Г. Кримінологічні засади протидії злочинності у сфері надзакористування : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2019. С. 32.

³ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL:

кримінального правопорушення визначається у вчиненні діянь (дій чи бездіяльності), які призводять до руйнування екологічного балансу у довкіллі, порушенні встановленого порядку використання природних ресурсів та тягнуть за собою тяжкі матеріальні наслідки: загибель людей, екологічне забруднення значних територій, загибель чи масове захворювання людей¹ тощо.

В процесі підготовки наукової статті ми звернули увагу на монографію українського ученого С. Б. Гавриша «Кримінально-правова охорона довкілля в Україні: проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства»². В ній дослідник провів комплексне дослідження актуальних проблем охорони довкілля, охарактеризував питання кримінальної відповідальності за екологічні злочини та надав опис і пояснення основним підставам їх криміналізації. Водночас ґрунтовно здійснив аналіз юридичних ознак складів злочинів сформував рекомендації щодо їх законодавчого удосконалення, а також щодо особливостей кваліфікації в умовах дії КК України 2001 року³.

Не менш цікавою науковою працею, яку ми використали під час підготовки статті є монографія В. К. Матвійчука «Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження)», яка вийшла у науковий простір у 2005 році⁴. У ній український вчений докладно визначив систему злочинів проти довкілля, запропонував авторське бачення основних їх причин, висунув низку пропозицій щодо удосконалення кримінального законодавства⁵.

Звернули увагу ми також і на роботу українського ученого Г. С. Поліщука «Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти довкілля (за матеріалами Причорноморського регіону України)» (2006 р.)⁶. В ній на високому теоретичному рівні визначено та систематизовано детермінанти злочинів проти довкілля в Причорноморському регіоні України та проведено поглиблений аналіз їх впливу на поширення окремих видів злочинів. Крім того, з'ясовано особливості правозастосовчої природоохоронної практики в Причорноморському регіоні України та чинники, що впливають на її ефективність, розроблено низку пропозицій та рекомендацій щодо комплексної протидії екологічній злочинності у вказаному регіоні на

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

¹ Там само.

² Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні: проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства : монографія. К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2002. С. 80.

³ Максименцев М. Г. Протидія злочинності у сфері надрокористування : монографія. Харків : Панов, 2019. С. 9.

⁴ Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : монографія. К. : Азимут-Україна, 2005. С. 279.

⁵ Максименцев М. Г. Протидія злочинності у сфері надрокористування : монографія. Харків : Панов, 2019. С. 9.

⁶ Поліщук Г. С. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти довкілля (за матеріалами Причорноморського регіону України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Національна академія внутрішніх справ. К., 2006. С. 8.

підставі відповідної кримінологічної програми¹.

Безумовно, викладені у вищенаведених працях пропозиції щодо запобігання кримінальним правопорушенням у сфері довкілля мають фундаментальне, стратегічне значення, яке ще належить в повній мірі осмислити, перенести та розвинути в кримінологічній площині дослідження проблем протидії екологічній злочинності².

Розглядаючи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері довкілля нами висунута гіпотеза щодо практичної необхідності проведення комплексного, наукового дослідження з метою надання практичних рекомендацій правоохоронним органам щодо кримінально превентивної діяльності у даній сфері.

Варто також наголосити, що розвиток наукової дискусії щодо запобігання кримінальним правопорушенням у сфері довкілля ми знаходимо у монографії Ю. А. Турлової «Екологічна злочинність в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади протидії» (2018 р.). В ній дослідниця звертає увагу на необхідність розробки доктринальної моделі протидії екологічній злочинності правоохоронними органами, праворозуміння й кримінально-превентивної практики запобігання кримінальним правопорушенням у даній сфері.

Окремо, справедливо наголошує М. Г. Максименцев, варто відмітити й надану автором типологічну характеристику особи екологічного злочинця, в результаті якої шляхом зіставлення кримінологічно значущих ознак, зокрема таких, як мотивація, наявність попередніх судимостей, спосіб та засіб вчинення злочину, значення конкретної життєвої ситуації, запропоновано два варіанти типології осіб, які вчиняють екологічні злочини, за критеріями адаптивної спрямованості, а також інтенсивності та стійкості злочинної поведінки³.

І. В. Арістова та А. М. Ключко у науковій статті «Кримінально-правова охорона довкілля в контексті сталого розвитку та викликів воєнного часу» небезпідставно наголошують, що саме «зміни, які були внесені у Закон України № 3342-IX «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань» вплинули на санкції окремих статей Розділу VIII КК України «Кримінальні правопорушення проти довкілля»⁴.

До речі, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України оцінило екологічні збитки України від війни на суму більше 60 млрд.

¹ Максименцев М. Г. Протидія злочинності у сфері надрокористування : монографія. Харків : Панов, 2019. С. 9.

² Максименцев М. Г. Протидія злочинності у сфері надрокористування : монографія. Харків : Панов, 2019. С. 10.

³ Максименцев М. Г. Протидія злочинності у сфері надрокористування : монографія. Харків : Панов, 2019. С. 13–14.

⁴ Арістова І. В., Ключко А. М. Кримінально-правова охорона довкілля в контексті сталого розвитку та викликів воєнного часу. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 8. С. 560–561. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2024/135.pdf.

доларів США¹. Варто також зазначити, що «у абзаці 2 ч. 1 ст. 248 “Незаконне полювання” встановлено покарання у вигляді пробаційного нагляду на строк до трьох років; абз. 2 ч. 1 ст. 249 “Незаконне заняття рибним, звіриним або іншим водним промислом” містить покарання – пробаційний нагляд на строк до трьох років; у абз. 2 ст. 250 “Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів” встановлено можливість призначення пробаційного нагляду на строк від двох до п’яти років; у абз. 2 ч. 1 ст. 252 “Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об’єктів природно-заповідного фонду” передбачено покарання – пробаційний нагляд на строк до трьох років; абз. 2 ч. 1 ст. 253 “Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля” доповнено покаранням – пробаційним наглядом на строк до трьох років; абз. 2 ч. 1 ст. 254 “Безгосподарське використання земель” містить покарання – пробаційний нагляд на строк до двох років»².

Загалом правий М. Г. Максименцев, який стверджує, що можна з упевненістю констатувати наявність в сучасній науці *terra incognita* в частині повноцінного пізнання феномену специфічного різновиду екологічної злочинності, яким є злочинність у сфері надрокористування (і екологічної злочинності загалом – прим. авт.), що виявляється на перетині економічних та політичних кримінальних практик, а також гострого наукового супроводу запиту на розробку кримінологічних засад запобігання кримінальним правопорушенням у сфері довкілля³.

Висновок. Підсумовуючи вищевикладене зазначимо, що особа яка вчиняє кримінальне правопорушення у сфері довкілля посягає на сферу довкілля за рахунок бюджетних коштів, а тому умовно ми їх ділимо на наступні складові: екологічна шкода (така, що спричиняється довкіллю в Україні); шкода суспільству і кожній окремо взятій людині (шкода життю та здоров’ю людей); економічна шкода (шкода, що спричиняється у процесі господарського використання природних ресурсів).

Наявні кримінологічні роботи є ґрунтовними, вирізняються фундаментальністю наукових розробок, які, втім стосуються загальних проблем запобігання кримінальним правопорушенням у сфері довкілля. З метою гармонізації національного законодавства із законодавством ЄС є потреба у внесенні низки змін до статей, які передбачають кримінальну відповідальність за порушення довкілля в Україні. Крім того, потребує вирішення питання щодо узгодження кримінально-правових норм, що спрямовані на екологічну безпеку, з відповідними адміністративно-

¹ Іванова К. Міністерство захисту довкілля оцінило екологічні збитки України від війни / Онлайн-медіа «Інформаційне агентство «Главком». 12 вересня 2024 р. URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/ministerstvo-zakhistu-dovkillja-otsinilo-ekolohichni-zbitki-ukrajini-vid-vijni-1020086.html>.

² Арістова І. В., Ключко А. М. Кримінально-правова охорона довкілля в контексті сталого розвитку та викликів воєнного часу. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 8. С. 560–561. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2024/135.pdf.

³ Максименцев М. Г. Протидія злочинності у сфері надрокористування : монографія. Харків : Панов, 2019. С. 18–19.

правовими нормами у сфері довкілля.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арістова І. В., Ключко А. М. Кримінально-правова охорона довкілля в контексті сталого розвитку та викликів воєнного часу. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 8. С. 560–561. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2024/135.pdf.
2. Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні: проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства : монографія. К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2002. 634 с.
3. Іванова К. Міністерство захисту довкілля оцінило екологічні збитки України від війни / Онлайн-медіа «Інформаційне агентство «Главком». 12 вересня 2024 р. URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/ministerstvo-zakhistu-dovkillja-otsinilo-ekolohichni-zbitki-ukrajinivid-vijni-1020086.html>.
4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
6. Максименцев М. Г. Кримінологічні засади протидії злочинності у сфері надрокористування : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2019. 498 с.
7. Максименцев М. Г. Протидія злочинності у сфері надрокористування : монографія. Харків : Панов, 2019. 488 с.
8. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : монографія. К. : Азимут-Україна, 2005. 464 с.
9. Поліщук Г. С. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти довкілля (за матеріалами Причорноморського регіону України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Національна академія внутрішніх справ. К., 2006. 294 с.
10. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань : Закон України від 23.08.2023 р. № 3342-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#n137>.
11. Турлова Ю. А. Протидія екологічній злочинності в Україні кримінально-правовими та кримінологічними засобами : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України. К., 2018. 463 с.

Стаття надійшла до редакції 17.04.2025

Ivan H. BOHATYROV,

Doctor of Law, Professor,

Honored Worker of Science and Technology of Ukraine

(Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine)

SOME PROBLEMATIC ISSUES OF PREVENTING CRIMINAL OFFENSES IN THE ENVIRONMENTAL SPHERE IN UKRAINE

The most sensitive indicators of a society's civilizational maturity are criminal offenses in the areas of environmental safety, environmental protection, and the misuse of budgetary funds. The growing trend of environmental crime in general, and crimes related to subsoil use at the expense of the state budget and the environment in particular, poses a significant challenge for Ukraine, especially under the conditions of martial law.

By the way, it is the military illegal actions of the aggressor state — the Russian Federation — that have caused enormous damage to environmental safety and the environment, especially in the territories occupied by the enemy. Therefore, the issues of combating and preventing criminal offenses in the fields of subsoil use, environmental protection, and other types of natural resource exploitation — including through the misuse of budgetary funds — are highly relevant and require ongoing scientific attention.

The misuse of public funds allocated by the state for environmental safety and protection by individuals vested with public authority contributes to reckless, corporatized commercialization, significant imitation of environmental and criminological policy, and a deepening of social injustice among members of society.

Unfortunately, criminal statistics are replenished daily with cases of minor offenses, while the most dangerous criminal activities of financial-industrial and organized criminal groups in the environmental sphere remain largely beyond the reach of a highly politicized criminal justice system.

Thus, environmental crime under the legal regime of martial law represents a highly profitable type of business within politico-economic criminal practices, and only law enforcement agencies are capable of counteracting it. Accordingly, in the course of our study on the prevention of criminal offenses in the environmental sphere, we employed a methodology aimed at understanding and addressing the problem through the use of criminal liability by law enforcement agencies for the misuse of state-allocated environmental protection funds.

In addressing the prevention of criminal offenses in the environmental sphere, we hypothesized the practical need for a comprehensive, scientifically grounded study aimed at providing practical recommendations to law enforcement bodies regarding criminal-preventive activities in this field.

The article notes that existing criminological research is substantial and distinguished by the depth of its scientific developments. However, it mostly pertains to general issues of preventing criminal offenses in the environmental domain. In order to harmonize national legislation with EU law, there is a need to introduce a series of amendments to the articles that establish criminal liability

for environmental violations in Ukraine. Furthermore, it is necessary to address the issue of aligning criminal-legal norms aimed at ensuring environmental security with the corresponding administrative-legal regulations in the field of environmental protection.

Key words: *environmental safety, environmental crime, prevention, criminal offense, environment, budget funds, prosecution, police.*

Микола Петрович БУКІН,

кандидат юридичних наук, доцент

(Національний університет цивільного захисту України, м. Харків)

ДО ПИТАННЯ ЕКОЦИДУ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ

У статті зазначено, що з початку повномасштабного вторгнення Україна зазнала безпрецедентних ударів не лише по цивільній інфраструктурі, закладам вищої освіти, унікальним вітчизняним підприємствам, але і по навколишньому середовищу.

Розглянуто положення Всесвітньої Хартії природи 1982 р. та Декларації Ріо-де-Жанейро про навколишнє середовище і розвиток 1992 р. Зазначено, що наразі в контексті наслідків повномасштабного збройного вторгнення постає потреба в переосмисленні положень даних міжнародних документів, зокрема в контексті засудження не лише використання певного озброєння, що несе в собі шкоду навколишньому середовищу, але і методів і тактики його застосування, зокрема в частині недопустимості цілеспрямованих атак на атомні електростанції, гідроелектростанції, біосферні заповідники, у тому числі атак у безпосередній близькості від них, коли збиття силами протиповітряної оборони ракети чи безпілотної літаки може призвести до непоправних для природи та всього людства наслідків.

Обґрунтовано недопустимість вчинення екоциду не лише в умовах війни, але і в мирний час. Проаналізовано прояви екоциду в Україні в умовах повномасштабного вторгнення, зокрема пряме руйнування гідроелектростанцій і спроб пошкодження атомних електростанцій (підрив у 2023 році російською армією Каховської гідроелектростанції); непрямі наслідки ракетних обстрілів, до яких належить ускладнений доступ населення до питної води, належних санітарних умов, електроенергії, погіршення якості повітря.

Ключові слова: екоцид, повномасштабне вторгнення, воєнний стан, кримінологічна оптика, навколишнє середовище.

Постановка проблеми. Проблема забезпечення екологічної безпеки в умовах сучасних глобальних екологічних викликів людству є однією з пріоритетних для будь-якої країни. Наслідком будь-якого екологічного правопорушення є зміна навколишнього середовища. Антропогенне та техногенне навантаження на навколишнє природне середовище призводить до збільшення кількості надзвичайних екологічних ситуацій, завдає шкоди здоров'ю людей і збитків економіці¹.

¹ Marko S. I. Current problems of combating environmental crime in Ukraine. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 8. С. 530. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/08/91.pdf>.

З початку повномасштабного вторгнення Україна зазнала безпрецедентних ударів не лише по цивільній інфраструктурі, закладам вищої освіти, унікальним вітчизняним підприємствам, але і по навколишньому середовищу. Так, за оцінками експертів «шкода, завдана збройною агресією рф природному середовищу у розрізі ресурсних напрямів, виглядає наступним чином: 11,8 млрд. грн. – забруднення ґрунтів; 844 млрд. грн. – засмічення земель відходами «війни»; 988,9 млрд. грн. – забруднення атмосферного повітря; 57,3 млрд. грн. – забруднення водних об'єктів»¹. Згоріли цінні ліси, обстрілами знищено унікальні природні ландшафти, наприклад, крейдові скелі в долині Сіверського Дінця. Театром бойових дій стали природні та біосферні заповідники узбережжя Азовського та Чорного морів. Достовірних даних про розміри збитків поки немає. Але є привід для занепокоєння, що деякі види зазнають безповоротних втрат².

Закономірно, що Україна прагне притягнути винних до відповідальності шляхом звернення до міжнародних судових інстанцій та створення механізмів для збору доказів. Екоцид має бути включений до переліку злочинів проти людяності та належним чином врегульований на міжнародному рівні, що сприятиме збереженню навколишнього середовища та безпеці людей³.

У царині вітчизняної кримінології широкому колу проблем, що постали перед українським суспільством з початком повномасштабного вторгнення, присвячені дослідження О. М. Бандурки, А. Б. Благої, О. В. Волошенюка, І. В. Кріцака, О. М. Литвинова, В. О. Навроцького, Ю. В. Орлова, В. В. Сокурєнка, В. О. Тулякова, Т. А. Шевчук, О. М. Шуміла, О. В. Щербанюка та інших дослідників. Проте бойові дії тривають, ворог продовжує обстрілювати цивільну інфраструктуру та спричиняти велику шкоду природі, що актуалізує дослідження екоциду в умовах повномасштабного вторгнення.

Мета статті полягає в тому, щоб розглянути питання екоциду в умовах повномасштабного вторгнення. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: дослідити погляди науковців на сутність і наслідки екоциду в сучасному світі; проаналізувати положення окремих міжнародних документів у сфері охорони навколишнього середовища; визначити прояви екоциду в умовах повномасштабного вторгнення.

Виклад основного матеріалу. Від стародавньої єгипетської династії до сучасної епохи спостерігаються війни, і всі вони мають наслідки для

¹ Екологічний тероризм рф в Україні – збитки за даними Держекоінспекції // АрміяInform: сайт. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/03/26/ekologichnyj-teroryzm-rf-v-ukrayini-zbytky-za-danymy-derzhekoinspekciyi/>.

² Davydova A., Vasil'juk O. Ecocide The war in Ukraine and its consequences for the environment. UWEC. 2023. Vol. 14. URL: https://www.researchgate.net/publication/372405367_Ukraine_War_Environmental_Consequences_Journal_UWEC_issue_No14_articles_accessible_on_the_web-site-Ekologiceskie_posledstvia_vojny_v_Ukraine_Zurnal_UWEC_Vypusk_No14_stati_dostupny_na_sajte.

³ Duiunova T., Voznyk M., Koretskyi S., Chernetska O., Shylinhov V. International humanitarian law and ecocide: the war in Ukraine as a case study. *European Journal of Environmental Sciences*. 2024. № 14 (1). P. 14–23. URL: https://karolinum.cz/data/clanek/12782/EJES_14_1_0014.pdf.

матері-природи, такі як вирубка лісів, втрата біорізноманіття, ерозія ґрунту та забруднення повітря. Серед конфліктів, які особливо відзначаються впливом на навколишнє середовище, є війна у В'єтнамі, війна в Перській затоці та сучасна війна в Україні, які розглядаються як приклади екоциду в сучасному контексті. Екологічна небезпека виникає через війни, прямі руйнівні дії на навколишнє середовище, як-от бомбардування, застосування хімічної зброї тощо¹.

При цьому важливо зазначити, що в кримінологічному контексті важливим є формування цілісного розуміння не лише наслідків екоциду, але і його глибинних витоків, сформованих у специфічному дискурсі, наративах, що вже декілька десятиліть поширюються у російському суспільстві, укорінюючись у сфері освіти, культури, трансформуючи мислення мас і спрямовуючи його в окресленому всеохоплюючим механізмом пропаганди напрямі. У цьому контексті важливим є погляд на окреслену проблему крізь кримінологічну оптику, що являє собою «міждисциплінарний спосіб бачення проблем відтворення злочинності в умовах війни, завдяки якому здійснюється ґносеологічна розмітка, визначаються найсуттєвіші пізнавальні орієнтири, установки, доктринальні, методологічні варіанти, прикладні проблеми кримінально-превентивного формату. Ця розмітка забезпечила визначення найбільш значущих з точки зору феноменології та детермінації злочинності факторів, обставин, ознак злочину агресії, кримінальних правопорушень, пов'язаних з війною, тенденцій змін у криміногенній обстановці та маркерів функціонування системи протидії злочинності»².

Так, розглядаючи проблему екоциду в умовах повномасштабного вторгнення крізь кримінологічну оптику, слід зазначити, що основною причиною виникнення суспільних протиріч економічного, політичного та соціального характеру в сучасній Україні є насамперед військова агресія, прояви якої також формують окремі протиправні дії щодо довкілля. Екологічна злочинність – соціально-правове, суспільно небезпечне явище, пов'язане з екологічним ризиком та/або екологічною шкодою, що створює загрозу екологічній безпеці суспільства, завдає або може завдати шкоди довкіллю та здоров'ю людини, підриває біологічні основи життя на Землі³. При цьому в сучасних умовах для України важливо, щоб масштабні наслідки воєнних злочинів проти довкілля були визнані світовою спільнотою. Очевидно, що без створення дієвих міжнародних механізмів протидії екоциду та іншим воєнним злочинам, які мають глобальний масштаб і негативні наслідки, саме лише визначення зазначених негативних явищ у Кримінальному кодексі України не дозволить отримати репарації від

¹ Wirtu Y., Abdela U. Impact of war on the environment: ecocide. *Frontiers in Environmental Science*. 2025. № 13. URL: <https://www.frontiersin.org/journals/environmental-science/articles/10.3389/fenvs.2025.1539520/full>

² Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія / Кримінол. асоц. України. Харків : Право, 2023. С. 6.

³ Marko S. I. Current problems of combating environmental crime in Ukraine. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 8. С. 530. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/08/91.pdf>.

країни-агресора, спрямовані на відновлення України¹.

Водночас на рівні міжнародного співтовариства ще у 1982 р. було прийнято Всесвітню Хартію природи, яка закріплювала, що людство є частиною природи, і життя залежить від безперерйного функціонування природних систем, які забезпечують постачання енергії та поживних речовин, цивілізація є корінням у природі, яка сформувала людську культуру та вплинула на всі мистецькі та наукові досягнення, і життя в гармонії з природою дає людині найкращі можливості для розвитку її творчості, а також для відпочинку та розваг².

Декларація Ріо-де-Жанейро про навколишнє середовище і розвиток 1992 року закріплює, що відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй і принципів міжнародного права держави мають суверенне право розробляти власні ресурси відповідно до своєї власної політики в галузі охорони навколишнього середовища та розвитку, а також відповідають за те, щоб діяльність у межах їх юрисдикції чи контролю не завдавала шкоди навколишньому середовищу інших держав або територіям за межами національної юрисдикції³. Водночас наразі в контексті наслідків повномасштабного збройного вторгнення, за якими може спостерігати весь світ, постає потреба в переосмисленні положень даних міжнародних документів, зокрема в контексті засудження не лише використання певного озброєння, що несе в собі шкоду навколишньому середовищу, але і методів і тактики його застосування, зокрема в частині недопустимості цілеспрямованих атак на атомні електростанції, гідроелектростанції, біосферні заповідники, у тому числі атак у безпосередній близькості від них, коли збиття силами протиповітряної оборони ракети чи безпілотної може призвести до непоправних для природи та всього людства наслідків.

У світлі окреслених вище міжнародних документів та з огляду на актуальні вітчизняні безпекові реалії вітчизняними науковцями було сформовано розуміння екологічної безпеки держави як стану захищеності кожної людини, суспільства, держави і природи від надмірної небезпеки для навколишнього природного середовища, тобто збереження та захист життєдіяльності, інтересів людини та навколишнього середовища від негативних антропогенних і природних наслідків, що є важливою складовою безпеки держави. Разом із поняттям «екологічна безпека» існує поняття «екологічна модернізація» як подолання негативних впливів на довкілля з боку індустріального суспільства шляхом трансформації останнього за допомогою новітніх технологій⁴. В Україні екологічна

¹ Там само. С. 531.

² World Charter for Nature: A/RES/37/7 48th plenary meeting 28 October 1982. URL: <https://ejcf.orfaleacenter.ucsb.edu/wp-content/uploads/2018/03/1982.-UN-World-Charter-for-Nature-1982.pdf>.

³ Rio Declaration on environment and development 12 August 1992. URL: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151.26_Vol.I_Declaration.pdf.

⁴ Bezpalova O., Onopriienko S., Tarasov S., Zavalna Z., Starynskyi M. State environmental security in national and globalization aspects. *Journal of Security and Sustainability Issues*. 2020. № 9 (3). P. 797. DOI: [https://doi.org/10.9770/JSSI.2020.9.3\(6\)](https://doi.org/10.9770/JSSI.2020.9.3(6)).

модернізація може також охоплювати питання відновлення зруйнованої інфраструктури з максимальним дотриманням екологічного підходу.

Як зазначають науковці, сучасні людські технічні можливості можуть спричинити екоцид світового масштабу. Слід теоретично обґрунтувати той факт, що екоцид слід вважати злочином, який спрямований проти всього людство. Концепція екоциду виникає в контексті теорії війни та права¹.

О. М. Шуміло справедливо зазначає: «Екоцид має бути віднесений до найтяжчих міжнародних злочинів, вчинення якого є підставою для міжнародно-правової відповідальності держав і кримінальної відповідальності індивідів (юридичних та фізичних осіб). Розпочато шлях внесення статті щодо екоциду до Римського статуту, адже це стане ефективним механізмом притягнення до відповідальності МКС не тільки під час військових дій, а й у мирний час. Для боротьби та попередження такого злочину необхідна співпраця всіх держав світу із включенням до карних законів статті щодо складу злочину – екоцид»².

У контексті недопустимості можливості вчинення екоциду не лише в умовах війни, але і в мирний час слід звернути увагу на позицію Л. Теклаффа про те, що термін «екоцид» був вперше введений для класифікації масового руйнування навколишнього середовища під час війни. Якщо самий масштаб завданої шкоди є відмінною рисою екоциду, стверджується, що цей термін можна виправдано застосовувати до діяльності в мирний час, яка руйнує або завдає шкоди екосистемам у масовому масштабі. Хоча екоцид має довгу історію, він мало впливав на міжнародне право до появи катастрофічних розливів нафти в морі, ядерних аварій, забруднення повітря на великі відстані та загрози глобального потепління³.

Особливою є природа екоциду в умовах повномасштабного вторгнення в Україну. Специфіка українського протипу екоциду виявлена в рамках єдиної боротьби – антиімперської та екологічної боротьби за незалежність і процвітання. Під час війни протидія екоциду є складовою боротьби за національний суверенітет і територіальну цілісність країни. Після війни запобігання загрозам екоциду має стати невід'ємною частиною боротьби за стабільний мир і добробут⁴.

Водночас в Україні в умовах повномасштабного вторгнення екоцид проявляється у вигляді прямого руйнування гідроелектростанцій і спроб пошкодження атомних електростанцій, найбільш наглядним прикладом чого є підрив у 2023 році російською армією Каховської гідроелектростанції, «коли у воді опинилося 600 кв. кілометрів. До зони підтоплення потрапили АЗС, нафтобази, об'єкти промисловості, місця зберігання хімікатів. Також пошкоджена майже третина лісів, або понад 64 тисячі гектарів.

¹ Neira H., Russo L., Subiabre B. Ecocide. *Revista De Filosofia*. 2019. № 76. P. 127.

² Шуміло О. М. Перспективи встановлення юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо екоциду. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 5. С. 111.

³ Teclaff L. Beyond restoration – The case of ecocide. *Natural Resources Journal*. 1994. № 34 (4). P. 933

⁴ Karpenko, K. I., Hagengruber R. E., Nielsen C. R. Anthropological dimension of wartime ecocide: Ecofeminist methodological assessments. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 2024. № 25. P. 84.

Першочергово на відновлення навколишнього середовища регіону потрібні 32 мільярди грн»¹. Станом на 2025 рік відомо, що «на деокупованій території Херсонщини визначили місця для буріння 50 нових свердловин, аби забезпечити місцеве населення питною водою у громадах де відсутнє водопостачання. В Україні почали розробляти два етапи проєкту відновлення Каховського гідровузла, у склад якого входить відбудова Каховської гідроелектростанції»².

Проте екоцид, який фактично вчиняється російською армією, охоплює не лише пряме знищення таких об'єктів, але і передбачає непрямі наслідки, до яких належить ускладнений доступ населення до питної води, належних санітарних умов. Проблеми з електроенергією, спричинені ракетними атаками, призводять до того, що споруди з очищення стічних вод працюють неефективно, що зумовлює потрапляння неочищених стічних вод та інших небезпечних хімічних речовин у річки, які розносять їх по всій Україні. Суттєво погіршується якість повітря. В умовах воєнного стану Міністерством довкілля та природних ресурсів України була затверджена спеціальна Методика розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди³.

Також в умовах повномасштабного вторгнення екоцидом, на наше переконання, можуть бути визнані і ті цілеспрямовані дії, які створюють умови для того, щоб населення використовувало для виживання інструменти і засоби, що загрожують довкіллю, наприклад, генератори. Варто вказати на те, що генератори «створюють викиди у атмосферне повітря забруднюючих речовин, у складі яких є оксиди азоту, оксиди сірки, чадний газ, вуглекислий газ, завислі частки, вуглеводні, сполуки свинцю. У багатьох житлових кварталах, що інтенсивно використовують генератори, ці показники перевищують гранично допустимі концентрації у 2-3 рази. Чадний газ, завислі частки проникають глибоко у легені і викликають захворювання дихальних шляхів. Особливу небезпеку створює поєднання локального забруднення приземного шару атмосфери з високими температурами та відсутністю вітру, що спостерігалось упродовж останньої двотижневої хвилі спеки»⁴. Не слід забувати і про шумове забруднення,

¹ У Міндовкілля назвали суму збитків через підрив росіянами Каховської ГЕС // Суспільне Новини: сайт. URL: <https://suspilne.media/919125-u-mindovkilli-nazvali-sumu-zbitkiv-cerez-pidriv-rosianami-kahovskoi-ges/>.

² У Міндовкілля назвали суму збитків через підрив росіянами Каховської ГЕС // Суспільне Новини: сайт. URL: <https://suspilne.media/919125-u-mindovkilli-nazvali-sumu-zbitkiv-cerez-pidriv-rosianami-kahovskoi-ges/>.

³ Про затвердження Методики розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди : наказ Міністерства довкілля та природних ресурсів України від 13 квітня 2022 року № 175 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0433-22#Text>.

⁴ Екологічні проблеми Боярської громади, що відкривають можливості для зеленої трансформації // Боярська міська рада: сайт. URL: https://boiarka-rada.gov.ua/gromada_trashed/misto/green-hub/ekologichni-problemy-boyarskoyi-gromady-shho-

адже рівень шуму, який створюють генератори, впливає на стан здоров'я населення, поведінку тварин і птахів.

Висновки. Таким чином, у кримінологічному контексті важливим є формування цілісного розуміння не лише наслідків екоциду, але і його глибинних витоків, сформованих у специфічному дискурсі, наративах, що вже декілька десятиліть поширюються у російському суспільстві, укорінюючись у сфері освіти, культури, трансформуючи мислення мас і спрямовуючи його в окресленому всеохоплюючим механізмом пропаганди напрямі.

В Україні в умовах повномасштабного вторгнення екоцид проявляється у вигляді прямого руйнування гідроелектростанцій і спроб пошкодження атомних електростанцій, найбільш наглядним прикладом чого є підлив у 2023 році російською армією Каховської гідроелектростанції. Проте екоцид, який фактично вчиняється російською армією, охоплює не лише пряме знищення таких об'єктів, але і передбачає непрямі наслідки, до яких належить ускладнений доступ населення до питної води, належних санітарних умов, електроенергії, погіршення якості повітря. В умовах повномасштабного вторгнення екоцидом можуть бути визнані і ті цілеспрямовані дії, які створюють умови для того, щоб населення використовувало для виживання інструменти і засоби, що загрожують довкіллю, наприклад, генератори.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Екологічний тероризм рф в Україні – збитки за даними Держекоінспекції // АрміяInform: сайт. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/03/26/ekologichnyj-teroryzm-rf-v-ukrayini-zbytky-za-danymy-derzhekoinspekciyi/>.

2. Екологічні проблеми Боярської громади, що відкривають можливості для зеленої трансформації // Боярська міська рада: сайт. URL: https://boiarka-rada.gov.ua/gromada_trashed/misto/green-hub/ekologichni-problemy-boyarskoyi-gromady-shho-vidkryvayut-mozhlyvosti-dlya-zelenoyi-transformacziyi/.

3. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія / Кримінол. асоц. України. Харків : Право, 2023. 252 с.

4. Про затвердження Методики розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди : наказ Міністерства довкілля та природних ресурсів України від 13 квітня 2022 року № 175 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0433-22#Text>.

5. У Міндовкілля назвали суму збитків через підлив росіянами Каховської ГЕС // Суспільне Новини: сайт. URL: <https://suspilne.media/919125-u-mindovkill-a-nazvali-sumu-zbitkiv-cerez-pidriv-rosianami-kahovskoi-ges/>.
6. Шуміло О. М. Перспективи встановлення юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо екоциду. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 5. С. 106–112.
7. Bezpalova O., Onopriienko S., Tarasov S., Zavalna Z., Starynskyi M. State environmental security in national and globalization aspects. *Journal of Security and Sustainability Issues*. 2020. № 9 (3). P. 797–806. DOI: [https://doi.org/10.9770/JSSI.2020.9.3\(6\)](https://doi.org/10.9770/JSSI.2020.9.3(6)).
8. Davydova A., Vasil'juk O. Ecocide The war in Ukraine and its consequences for the environment. UWEC. 2023. Vol. 14. URL: https://www.researchgate.net/publication/372405367_Ukraine_War_Environmental_Consequences_Journal_UWEC_issue_No14_articles_accessible_on_the_website-_Ekologiceskie_posledstvia_vojny_v_Ukraine_Zurnal_UWEC_Vypusk_No14_stati_dostupny_na_sajte.
9. Duiunova T., Voznyk M., Koretskyi S., Chernetska O., Shylinhov V. International humanitarian law and ecocide: the war in Ukraine as a case study. *European Journal of Environmental Sciences*. 2024. № 14 (1). P. 14–23. URL: https://karolinum.cz/data/clanek/12782/EJES_14_1_0014.pdf.
10. Karpenko, K. I., Hagengruber R. E., Nielsen C. R. Anthropological dimension of wartime ecocide: Ecofeminist methodological assessments. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 2024. № 25. P. 84–99.
11. Marko S. I. Current problems of combating environmental crime in Ukraine. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 8. С. 529–533. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/08/91.pdf>.
12. Neira H., Russo L., Subiabre B. Ecocide. *Revista De Filosofia*. 2019. № 76. P. 127–148.
13. Rio Declaration on environment and development 12 August 1992. URL: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf.
14. Teclaff L. Beyond restoration – The case of ecocide. *Natural Resources Journal*. 1994. № 34 (4). P. 933–956.
15. Wirtu Y., Abdela U. Impact of war on the environment: ecocide. *Frontiers in Environmental Science*. 2025. № 13. URL: <https://www.frontiersin.org/journals/environmental-science/articles/10.3389/fenvs.2025.1539520/full>.
16. World Charter for Nature: A/RES/37/7 48th plenary meeting 28 October 1982. URL: <https://ejc.orfaleacenter.ucsb.edu/wp-content/uploads/2018/03/1982.-UN-World-Charter-for-Nature-1982.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2025

Mykola P. BUKIN,

PhD in Law, Associate Professor

(National University of Civil Defense of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

ON THE ISSUE OF ECOCIDE IN THE CONTEXT OF FULL-SCALE INVASION

The article states that since the beginning of the full-scale invasion, Ukraine has suffered unprecedented blows not only to civilian infrastructure, higher education institutions, unique domestic enterprises, but also to the environment.

The provisions of the World Charter for Nature 1982 and the Rio de Janeiro Declaration on Environment and Development 1992 are considered. It is noted that currently, in the context of the consequences of a full-scale armed invasion, there is a need to rethink the provisions of these international documents, in particular, in the context of condemning not only the use of certain weapons that harm the environment, but also the methods and tactics of their application, in particular, in terms of the inadmissibility of targeted attacks on nuclear power plants, hydroelectric power plants, biosphere reserves, including attacks in the immediate vicinity of them, when the downing of a missile or drone by air defense forces can lead to irreparable consequences for nature and all of humanity.

The admissibility of the possibility of committing ecocide not only in wartime, but also in peacetime is substantiated. The manifestations of ecocide in Ukraine in the context of a full-scale invasion are analyzed, in particular, the direct destruction of hydroelectric power plants and attempts to damage nuclear power plants (the explosion of the Kakhovka hydroelectric power plant by the Russian army in 2023); indirect consequences of rocket attacks, which include difficult access for the population to drinking water, proper sanitation, electricity, and deterioration of air quality.

Key words: *ecocide, full-scale invasion, martial law, criminological optics, environment.*

Світлана Сергіївна ВАЩЕНКО,

доктор юридичних наук, доцент

*(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Суми)*

Яна Олександрівна ПОНОМАРЬОВА,

кандидат юридичних наук

*(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Суми)*

Оксана Миколаївна СІТАЛО

*(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Суми)*

Дар'я Михайлівна КУШНІР,

кандидат юридичних наук

*(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Суми)*

ДО ПИТАННЯ ПРОФІЛАКТИКИ МІЖНАРОДНОГО ТЕРОРИЗМУ: УПРАВЛІНСЬКИЙ ТА ЕТИЧНИЙ АСПЕКТИ

У статті зазначено, що питання профілактики міжнародного тероризму тісно пов'язано з морально-етичною складовою життєдіяльності суспільства, постмодерною свідомістю, що стала панівною у сучасному світі. Проаналізовано окремі положення Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму та Глобальної контртерористичної стратегії Організації Об'єднаних Націй. Зазначено, що етичний аспект профілактики міжнародного тероризму охоплює врахування підвалин для вчинення терористичних актів, що закладені на рівні релігії, сімейного виховання з відповідним прищепленням дитині системи уявлень та цінностей, які так чи інакше виправдовують тероризм. Водночас етичний аспект передбачає визначення етично допустимих рамок втручання правоохоронних органів в особисте життя громадян. Наголошено, що профілактика міжнародного тероризму нерозривно пов'язана із здійсненням відповідного управлінського впливу, визначенням взаємозв'язку між прийнятими управлінськими рішеннями та загостренням проблеми тероризму, що розкриває сутність управлінського аспекту досліджуваної проблематики.

Ключові слова: профілактика міжнародного тероризму, міжнародне кримінальне право, етичні вимоги, правоохоронна діяльність, етика функціонування органів публічної влади, управлінський аспект.

Постановка проблеми. Актуальність питання профілактики міжнародного тероризму зростає з глобалізацією і швидким науково-технічним розвитком. Як нетрадиційна проблема безпеки тероризм стає все більш помітним і набув міжнародного значення. Шкода від тероризму є більш серйозною, ніж транснаціональна злочинність і торгівля наркотиками, які серйозно впливають на мир і стабільність у світі. Останніми роками міжнародна терористична діяльність ставить під загрозу безпеку. Водночас існування тероризму має джерело, на яке необхідно впливати в ході вжиття заходів для боротьби з тероризмом¹. Очевидно, що визначення цього джерела є надзвичайно складним процесом з огляду на економічні, релігійні, соціальні, політичні фактори, які зумовлюють вчинення смертоносних терористичних актів в усьому світі. Це питання має міждисциплінарний характер, перебуваючи на перетині адміністративно-правового, кримінально-правового, кримінологічного, юридичного деонтологічного знання тощо.

З огляду на це ефективна профілактика тероризму, безперечно, має бути всеосяжним питанням, заснованим на взаємодії різних органів публічної влади, а також інститутів громадянського суспільства та цілих держав та міжнародних організацій. Тому суспільство має контролювати, щоб держави та їхні компетентні органи проводили системну роботу з підвищення якості національної системи боротьби з тероризмом та відповідної профілактики, щоб держава могла ефективно захистити себе та своє довкілля від таких злочинних посягань².

Не випадково в останні роки багато терористичних сил, таких як внутрішні та зовнішні ворожнечі та релігійні фанатики, неодноразово спричиняли внутрішні та зовнішні терористичні події, які серйозно загрожували безпеці життя та майна людей та підривали стабільність суспільства. Таким чином, особливого значення набуває вдосконалення антитерористичного кризового менеджменту³.

Водночас питання профілактики міжнародного тероризму тісно пов'язано з морально-етичною складовою життєдіяльності суспільства, постмодерної свідомістю, характерною для сучасної людини, незалежно від країни її походження, загостренням протистояння між панівними релігіями та сучасною світобудовою, у якій все більшого значення набуває доступ до необмеженої інформації і контроль над нею. Накладає свій відбиток на дану проблему і переосмислення діяльності публічної адміністрації, на яку державою покладається реалізація регулюючого впливу в сфері освіти, культури, бізнесу, що неодмінно викликає невдоволення, а також певні організаційно-управлінські та світоглядні порожнини, які можуть

¹ Huang X., Bao H. Observation on International Terrorism Situation and Enlightenment on Anti-terrorism in China // 2nd International Conference on Economic, Business Management and Education Innovation. Singapore, 5–6 November 2014. P. 237/

² Melnyk P., Yukhno A., Martovytska O., Strok I. The Necessity in Combating Bioterrorism : An International Experience. *Justicia*. 2021. № 26 (40). P. 17. DOI: <https://doi.org/10.17081/just.26.40.5208>.

³ Liu Y. Terrorism Crisis Prevention and Emergency Preparedness: Problems and Countermeasures // 6th International Conference on Public Administration. Canberra, 22–24 October 2010. P. 305.

виступати сприятливим середовищем для тероризму як у національному, так і в міжнародному контексті.

Суттєвий вплив на розвиток сучасної наукової думки щодо профілактики міжнародного тероризму мали наукові пошуки таких вітчизняних вчених, як В. Ф. Антипенко, О. М. Бандурка, В. О. Глушков, В. С. Горбатюк, В. П. Ємельянов, В. В. Крутов, В. А. Ліпкан, А. С. Шаповалов. Водночас сутність окремих питань адміністративно-правового забезпечення функціонування багатьох державних і міжнародних механізмів, що лежать в основі профілактики міжнародного тероризму, досліджували В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, Ю. П. Битяк, К. Л. Бугайчук, В. М. Гаращук, І. Д. Казанчук, А. Т. Комзюк, І. М. Коропатнік, А. М. Куліш, О. М. Музичук, О. М. Рєзнік та інші вчені. Проте у світлі сучасних глобалізаційних процесів, загострення протистояння між християнською та мусульманською цивілізаціями дане питання все більше ускладнюється та масштабується.

Мета статті полягає в тому, щоб дослідити питання профілактики міжнародного тероризму в єдності управлінського та етичного аспектів. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати фундаментальні документи, які визначають загальні орієнтири щодо профілактики міжнародного тероризму; окреслити масштаби проблеми тероризму в сучасному світі; розглянути сутність етичного аспекту профілактики міжнародного тероризму з огляду на положення міжнародного кримінального права та етичні основи правоохоронної діяльності; дослідити зміст управлінського аспекту профілактики міжнародного тероризму.

Виклад основного матеріалу. Загальні орієнтири щодо профілактики міжнародного тероризму визначені у таких фундаментальних документах, як Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму, згідно з якою «кожна Сторона вживає відповідних заходів, зокрема у сфері підготовки кадрів для правоохоронних та інших органів, а також у сферах освіти, культури, інформації, засобів масової інформації та розвитку обізнаності населення, з метою запобігання терористичним злочинам і їхнім негативним наслідкам з одночасним дотриманням зобов'язань стосовно прав людини, передбачених – у випадках, що відповідають цій Стороні – Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), Міжнародним пактом про громадянські й політичні права (1966 р.) та інших зобов'язань відповідно до міжнародного права. Кожна Сторона вживає таких заходів, які можуть бути необхідними для поліпшення й розвитку співробітництва між національними органами з метою запобігання терористичним злочинам та їхнім негативним наслідкам, зокрема, шляхом: а) здійснення обміну інформацією; б) удосконалення фізичного захисту осіб й об'єктів; в) поліпшення навчання й планів координації дій на випадок надзвичайних

громадських ситуацій»¹.

Слід враховувати і положення Глобальної контртерористичної стратегії Організації Об'єднаних Націй, яка є «унікальним глобальним інструментом для нарощування національних, регіональних та міжнародних зусиль для боротьби з тероризмом. Через її ухвалення консенсусом у 2006 році всі держави-члени Організації Об'єднаних Націй уперше узгодили загальний стратегічний та оперативний підхід до боротьби з тероризмом. Глобальна контртерористична стратегія Організації Об'єднаних Націй, викладена в резолюції та Плані дій, що додається до неї (A/RES/60/288), складається з чотирьох компонентів, а саме: Усунення умов, які б поширенню тероризму. Заходи щодо запобігання тероризму та боротьби з ним. Заходи щодо зміцнення потенціалу держав щодо запобігання тероризму та боротьби з ним та зміцнення ролі системи Організації Об'єднаних Націй у цій галузі. Заходи щодо забезпечення загальної поваги до прав людини і верховенства права як фундаментальної основи для боротьби з тероризмом»².

Орієнтовані на ООН конвенції, регіональні домовленості та двосторонні договори можна назвати правовою основою в доктрині. Проте відсутність політичної волі та консенсусу зацікавлених сторін, а також відсутність єдиного визначення тероризму все ще створюють додаткові перешкоди для міжнародного співробітництва в цій сфері³.

Наявні проблеми підтверджуються і статистичними даними, які простежуються протягом останніх років. Так, «у 2022 році терористичні атаки стали більш смертоносними: у 2022 році за один напад загинуло в середньому 1,7 людини порівняно з 1,3 смертей за один напад у 2021 році. Це перше збільшення рівня смертності за п'ять років. Насильницькі конфлікти залишаються основною рушійною силою тероризму: у 2022 році понад 88 відсотків нападів і 98 відсотків смертей від тероризму сталися в конфліктних країнах. Усі десять країн, які найбільше постраждали від тероризму у 2022 році, також брали участь у збройному конфлікті. Напади в країнах, які перебувають у конфлікті, у сім разів смертельніші, ніж напади в мирних країнах»⁴.

На наше глибоке переконання, з огляду на окреслені масштаби проблеми в основі профілактики міжнародного тероризму лежать етичний та управлінський аспекти, урахування яких дозволяє здійснювати ефективний запобіжний вплив на рівні міжнародних організацій, окремих держав, національних правоохоронних органів, а також інших органів публічної влади, злагоджене функціонування яких є основою своєчасної

¹ Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму : Міжнародний документ. Конвенція Ради Європи від 16 травня 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_712#Text.

² United Nations Global Counter-Terrorism Strategy // United Nations Office of Counter-Terrorism. URL: <https://www.un.org/counterterrorism/un-global-counter-terrorism-strategy>.

³ Sheng H. Legal Aspects of the Prevention and Suppression of Maritime Terrorism in the Asia-Pacific Region. *Korean Journal of Defense Analysis*. 2012. № 24 (1). P. 107.

⁴ GTI: Глобальний індекс тероризму 2023 // FinAP: сайт. URL: <https://finap.com.ua/gti-globalnyj-indeks-teroryzmu-2023/>

профілактики міжнародного тероризму.

При цьому етичний аспект профілактики міжнародного тероризму охоплює врахування підвалин для вчинення терористичних актів, що закладені на рівні релігії, сімейного виховання з відповідним прищепленням дитині системи уявлень та цінностей, які так чи інакше виправдовують тероризм. Водночас етичний аспект передбачає визначення етично допустимих рамок втручання правоохоронних органів в особисте життя громадян.

Так, з етичної точки зору, хоча тероризм широко й повсюдно засуджується, те, що вважається конкретними випадками тероризму, часто викликає суперечки. Для одного «борець за свободу», для іншого – терорист¹. З точки зору міжнародного кримінального права, моральна (не)припустимість атак смертників може визначатися насамперед критерієм *jus in bello* (справедливості на війні) теорії справедливої війни, який є одним із домінуючих підходів у сфері етики війни. *Jus in bello* пропонує загальне правило (так званий «принцип розрізнення»), яке забороняє нападникам націлюватися на цивільних осіб і цивільні об'єкти. Водночас цей принцип також передбачає виняткове правило («принцип пропорційності засобів»), яке дозволяє завдати побічної шкоди цивільним особам і цивільним об'єктам, якщо атака спрямована виключно на комбатантів і військові об'єкти, і якщо будь-яка шкода цивільних осіб і цивільних об'єктів є ненавмисною і пропорційною військовим здобуткам, які приносить атака².

Важливим питанням у досліджуваному аспекті є також етичність рішень, що приймаються правоохоронними органами в ході профілактики тероризму. У цьому контексті варте уваги дослідження, що було замовлено Центром досліджень та документації (Wetenschappelijk Onderzoeken Documentatiecentrum, WODC) Міністерства безпеки та юстиції Нідерландів (Ministerie van Veiligheid en Justitie) від імені Національного координатора з питань боротьби з тероризмом та безпеки (Nationaal Coordinator Terrorismebestrijding en Veiligheid, NCTV). Дослідження містить перелік методів підтримки прийняття етичних рішень у боротьбі з тероризмом, спираючись на досвід інших державних секторів – охорони здоров'я, соціальної роботи, поліції та розвідки – та багатьох країн, насамперед Нідерландів та Великобританії. Дослідження визначає ключові характеристики етичного прийняття рішень у боротьбі з тероризмом; описує методи, які можуть допомогти спеціалістам із боротьби з тероризмом приймати рішення в таких ситуаціях. Нарешті, досліджується, як методи, що використовуються в інших секторах, можуть бути застосовані до прийняття етичних рішень у боротьбі з тероризмом³.

¹ McGregor J. Commentary on Nathanson's Terrorism and the Ethics of War. *Freedom, Religion, and Gender*. 2012. № 28. P. 161.

² Majima S. Moral (im)permissibility of terrorism and suicide attacks. *Analele Universitatii Bucuresti-Filosofie-Annals of the University of Bucharest-Philosophy*. 2017. № 66 (2). P. 165.

³ Reding A., Van Gorp A., Robertson K., Walczak A., Giacomantonio C., Hoorens S. Handling ethical problems in counterterrorism. An inventory of methods to support ethical decisionmaking : book. 2014. P. 3.

Окремі науковці наголошують на необхідності переосмислення етики функціонування органів публічної влади в контексті профілактики тероризму. Так, етика піклування розвинула важливе розуміння моральних цінностей, пов'язаних із сімейними, дружніми та особистими методами піклування, але етика піклування мало що може запропонувати у боротьбі з насильством. Злочинність, тероризм, війна та насильство над жінками в будь-якому контексті можуть перебувати поза межами етики піклування¹. Дане питання потребує врахування в етичних стандартах надання публічних послуг максимального акценту на питання загальної безпеки людства.

Водночас профілактика міжнародного тероризму нерозривно пов'язана із здійсненням відповідного управлінського впливу, визначенням взаємозв'язку між прийнятими управлінськими рішеннями та загостренням проблеми тероризму, що розкриває сутність управлінського аспекту досліджуваної проблематики.

Окремі науковці звертають увагу на те, що тероризм впливає на публічну службу та викликає різні побічні ефекти. Відсутність плідної взаємодії між публічними службовцями та громадянами є серйозним наслідком тероризму. Правоохоронні органи та служби безпеки стають головною сферою фінансування, що призводить до скорочення бюджету на інші державні служби. Відповідно, це негативно впливає на виробництво та надання окремих послуг і товарів, а також на здатність громадських організацій реалізовувати різні програми. Підзвітність у державному секторі стає проблематичною, оскільки бюрократична влада зростає асиметрично. Нарешті, багато висококваліфікованих публічних службовців вагаються працювати в регіонах, які переживають терористичні атаки, і це знижує якість публічних послуг і створює кадрові проблеми².

Водночас після терористичних нападів 11 вересня 2001 року на Сполучені Штати у відповідь на загрозу тероризму в багатьох державах світу були переглянуті підходи до організації діяльності правоохоронних органів щодо профілактики міжнародного тероризму. Як стверджує Е. Ернандес, джихадистський тероризм вплинув на глобальну політичну структуру. Це спричинило відповідь, яка обмежує права та свободи на основі загрози, яку створює це питання. На міжнародному рівні було прийнято більш каральний підхід до стандартів, що вимагає оновлення національного законодавства в ряді країн³.

Торкаючись сутності управлінського аспекту протидії фінансовому тероризму, І. В. Кирєєва та А. І. Денисов під останньою розуміють систему

URL: <https://publikationen.uni-tuebingen.de/xmlui/handle/10900/65097>.

¹ Held V. Can the Ethics of Care Handle Violence? *Ethics and Social Welfare*. 2010. № 4 (2). P. 115.

² Gultekin S., Guler A. Terrorism and Public Administration: An Evaluation of the Impacts of Terror Attacks on Public Service // NATO Advanced Research Workshop on Developing Prevention Strategies and Tactics in Countering Radicalization. Antalya, 07-09 December 2010. P. 197.

³ Hernandez E. Jihadism as a global phenomenon: analysis of international regulation and its involvement in the spanish criminal code. *Revista General De Derecho Penal*. 2020. № 33. URL: https://www.iustel.com/v2/revistas/detalle_revista.asp?id_noticia=422423&d=1.

правових, організаційних, фінансово-економічних і методологічних заходів, спрямованих на забезпечення стану захищеності фінансових інтересів держави як фінансової основи її життєдіяльності, попередження реальних та прогнозованих загроз¹.

Щодо профілактики міжнародного тероризму, то слід вести мову про систему злагоджених зусиль міжнародних організацій, держав, інститутів громадянського суспільства, що охоплюють виховну, правопросвітницьку, роз'яснювальну діяльність, а також систему інституційних, організаційно-управлінських, інженерно-технічних, цифрових заходів забезпечення безпечного перебування у місцях масового скупчення людей, аеропортах, торгово-розважальних закладах тощо, спрямовану на недопущення вчинення терористичних актів міжнародного характеру.

Слід зазначити, що в основі профілактики міжнародного тероризму в Україні лежить система суб'єктів протидії тероризму, тобто сукупність певних, законодавчо визначених суб'єктів, які взаємодіють з метою попередження, виявлення, припинення та мінімізації наслідків терористичної діяльності. При цьому в межах цієї системи, як переконані вітчизняні дослідники, Президент України, Верховна Рада України та Кабінет Міністрів України є ключовими суб'єктами протидії тероризму в Україні. Визначальними напрямками діяльності Президента України у сфері протидії тероризму є діяльність, спрямована на нормативно-правове забезпечення протидії тероризму в Україні, а також створення, ліквідація, реорганізація та управління відповідними суб'єктами боротьби з тероризмом².

Водночас, як стверджує М. Кастільо, профілактика тероризму вимагає від публічних службовців, які займаються забезпеченням безпеки держави, постійного вдосконалення своїх знань, умінь і навичок. Дослідник наголошує на необхідності співпраці між агентствами, секторами і навіть державами для боротьби з тероризмом ефективним і легітимним способом в очах громадськості. Однак суспільний контекст проблеми тероризму вимагає від тих, хто діє в ім'я національної безпеки, забезпечити відповідність своїх антитерористичних заходів вимогам Конституції. Дослідник наголошує на необхідності того, щоб ті, хто перебуває на публічній службі, мали вищий рівень конституційної компетенції, щоб протидіяти загрозі тероризму юридично прийнятним способом³.

Водночас задля успішної профілактики тероризму в діяльності та управлінських рішеннях публічної адміністрації мають бути враховані глобальні тенденції. Процеси глобалізації вимагають радикальних змін у

¹ Кирсева І. В., Денисов А. І. Правові основи протидії фінансовому тероризму. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С.144–151. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.16>.

² Sinkevych O., Yurovska V., Komissarova N., Tkachenko O., Leheza Ye. Subjects of public authority in matters of combating terrorism: legal regulation, administrative and criminal aspect. *Ius Humani-Revista De Derecho*. 2024. № 13 (1). P. 1–13.

³ Castillo M. Antiterrorism and the Separation of Powers: How Public Administration Theory Can Help Us Meet the New Security Challenge. *Journal of Homeland Security and Emergency Management*. 2014. № 11 (1). P. 61

політиці та реструктуризації державних організацій з наголосом на підвищення кваліфікації публічних службовців. Ринкова економіка або економіка знань вимагає міждержавного співробітництва між урядами, угод про вільну торгівлю між низкою сусідніх країн, гри за правилами, встановленими Світовою організацією торгівлі, захисту прав інтелектуальної власності та конкурентоспроможних підприємств. Електронний уряд є важливою умовою глобального управління та інтеграції у світову економіку. Глобальний тероризм, природні та людські катастрофи, епідемічні захворювання, економічні кризи, енергетичні та екологічні проблеми та етнічні конфлікти – усе це глобально взаємопов'язано¹.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти до висновку, що профілактика міжнародного тероризму потребує злагоджених зусиль всієї світової спільноти, а також вдосконалення нормативно-правових та організаційно-управлінських засад діяльності національних правоохоронних органів. Основою такого вдосконалення є визначення етично допустимих рамок втручання правоохоронних органів в особисте життя громадян, а також напрямів і форм впливу на свідомість людей і сімейне виховання, визначення чітких критеріїв етичності рішень, що приймаються правоохоронними органами в ході профілактики тероризму; дослідження взаємозв'язку між прийнятими управлінськими рішеннями та загостренням проблеми тероризму, а також особливостей реалізації системи інституційних, організаційно-управлінських, інженерно-технічних, цифрових заходів профілактики міжнародного тероризму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кирєєва І. В., Денисов А. І. Правові основи протидії фінансовому тероризму. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С.144–151. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.16>.
2. Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму : Міжнародний документ. Конвенція Ради Європи від 16 травня 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_712#Text.
3. Castillo M. Antiterrorism and the Separation of Powers: How Public Administration Theory Can Help Us Meet the New Security Challenge. *Journal of Homeland Security and Emergency Management*. 2014. № 11 (1). P. 61–71.
4. GTI: Глобальний індекс тероризму 2023 // FinAP: сайт. URL: <https://finap.com.ua/gti-globalnyj-indeks-teroryzmu-2023/>.
5. Gultekin S., Guler A. Terrorism and Public Administration: An Evaluation of the Impacts of Terror Attacks on Public Service // NATO Advanced Research Workshop on Developing Prevention Strategies and Tactics in Countering Radicalization. Antalya, 07-09 December 2010. P. 197–208.

¹ Pardhasaradhi Y. Towards Global Public Administration: Compulsions and Constraints // 10th International Conference on Public Administration. Chengdu, 24–26 October 2014. P. 663.

6. Held V. Can the Ethics of Care Handle Violence? *Ethics and Social Welfare*. 2010. № 4 (2). P. 115–129.
7. Hernandez E. Jihadism as a global phenomenon: analysis of international regulation and its involvement in the spanish criminal code. *Revista General De Derecho Penal*. 2020. № 33. URL: https://www.iustel.com/v2/revistas/detalle_revista.asp?id_noticia=422423&d=1.
8. Huang X., Bao H. Observation on International Terrorism Situation and Enlightenment on Anti-terrorism in China // 2nd International Conference on Economic, Business Management and Education Innovation. Singapore, 5–6 November 2014. P. 237–240.
9. Liu Y. Terrorism Crisis Prevention and Emergency Preparedness: Problems and Countermeasures // 6th International Conference on Public Administration. Canberra, 22–24 October 2010. P. 305–309.
10. Majima S. Moral (im)permissibility of terrorism and suicide attacks. *Analele Universitatii Bucuresti-Filosofie-Annals of the University of Bucharest-Philosophy*. 2017. № 66 (2). P. 165–179.
11. McGregor J. Commentary on Nathanson's Terrorism and the Ethics of War. *Freedom, Religion, and Gender*. 2012. № 28. P. 161–166.
12. Melnyk P., Yukhno A., Martovytska O., Strok I. The Necessity in Combating Bioterrorism : An International Experience. *Justicia*. 2021. № 26 (40). P. 11–18. DOI: <https://doi.org/10.17081/just.26.40.5208>.
13. Pardhasaradhi Y. Towards Global Public Administration: Compulsions and Constraints // 10th International Conference on Public Administration. Chengdu, 24–26 October 2014. P. 663–668.
14. Reding A., Van Gorp A., Robertson K., Walczak A., Giacomantonio C., Hoorens S. Handling ethical problems in counterterrorism. An inventory of methods to support ethical decisionmaking : book. 2014. 68 p. URL: <https://publikationen.uni-tuebingen.de/xmlui/handle/10900/65097>.
15. Sheng H. Legal Aspects of the Prevention and Suppression of Maritime Terrorism in the Asia-Pacific Region. *Korean Journal of Defense Analysis*. 2012. № 24 (1). P. 107–122.
16. Sinkevych O., Yurovska V., Komissarova N., Tkachenko O., Leheza Ye. Subjects of public authority in matters of combating terrorism: legal regulation, administrative and criminal aspect. *Ius Humani-Revista De Derecho*. 2024. № 13 (1). P. 1–13.
17. United Nations Global Counter-Terrorism Strategy // United Nations Office of Counter-Terrorism. URL: <https://www.un.org/counterterrorism/un-global-counter-terrorism-strategy>.

Стаття надійшла до редакції 11.02.2025

Svitlana S. VASHCHENKO,

Doctor of Sciences in Law, Associate Professor

(Sumy Branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy,

Ukraine)

Yana Ol. PONOMAROVA,

PhD in Law

(Sumy Branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

Oksana M. SITALO

(Sumy Branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

Daria M. KUSHNIR,

PhD in Law

(Sumy Branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

ON THE ISSUE OF PREVENTING INTERNATIONAL TERRORISM: MANAGERIAL AND ETHICAL ASPECTS

The article states that the issue of preventing international terrorism is closely related to the moral and ethical component of society's life, the postmodern consciousness that has become dominant in the modern world. The article analyzes individual provisions of the Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism and the United Nations Global Counter-Terrorism Strategy. It is noted that the ethical aspect of preventing international terrorism includes considering the foundations for committing terrorist acts, which are laid at the level of religion, family upbringing with the appropriate instillation in the child of a system of ideas and values that somehow justify terrorism. At the same time, the ethical aspect involves determining the ethically permissible framework for interference by law enforcement agencies in the personal lives of citizens. It is emphasized that the prevention of international terrorism is inextricably linked with the exercise of appropriate managerial influence, the determination of the relationship between the adopted managerial decisions and the aggravation of the problem of terrorism, which reveals the essence of the managerial aspect of the studied issues.

Key words: *prevention of international terrorism, international criminal law, ethical requirements, law enforcement activities, ethics of the functioning of public authorities, managerial aspect.*

Денис Євгенійович ДЕНИЩУК,
кандидат юридичних наук
*(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)*

Олена В'ячеславівна ДЖАФАРОВА,
доктор юридичних наук, професор
*(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)*

Сергій Олександрович ШАТРАВА,
доктор юридичних наук, професор
*(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОНЯТТЯ «ТАЄМНИЦЯ»: СУТНІСТЬ, ОЗНАКИ ТА ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

Зважаючи на велику кількість різноманітних дефініцій поняття «таємниця», яке міститься в національному законодавстві та науковій правничій літературі, в статті опрацьовано існуючі підходи до правового регулювання цього явища.

Із застосуванням загальнонаукових методів аналізу та синтезу

встановлено, що законодавчо визначені випадки обмеження доступу до «інформації» спрямовані на забезпечення суспільно корисної функції впорядкування відносин з метою запобігання шкоди від розголошення певних відомостей.

Констатовано відсутність єдиного нормативно-правового акта, який би встановлював перелік усіх різновидів «таємниць», а також наголошено на сутності причин, які ускладнюють проведення класифікації «таємниць».

Зроблено висновок про недоцільність кодифікації відповідних правових норм на сучасному етапі розвитку національного законодавства. Запропоновано застосування інкорпорації (з опорою на основні ознаки категорії «таємниця») як підходу, результати якого можна ефективно використовувати в процесах освіти, навчання та нормотворчості.

Ключові слова: законодавство, інформація, класифікація, обмеження доступу, секретність, таємниця, термінологія.

Постановка проблеми. Статті 34 Конституції України проголошує, що: «кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір»¹. Процитована норма демонструє задеклароване на найвищому законодавчому рівні поважне ставлення України до прав у інформаційній сфері.

Водночас із тим, обмеження доступу до відомостей, тобто охорона і захист певних «секретів» і «таємниць», ефективно забезпечують стабілізацію деяких суспільних відносин у тих випадках, коли неконтрольоване розповсюдження інформації може завдати лише шкоди. Насправді таких випадків можна нарахувати чимало.

Наприклад, С.Ємельянов зауважує, що; «в посібнику В.Сідака² наведено 12 видів таємниць, в монографії Б.Кормича³ згадано 17 видів таємниць, у дослідженні Г.Шлома⁴ нараховано 23 види таємниць»⁵. При цьому, згадані види «таємниць» стосуються найрізноманітніших сфер суспільних відносин та напрямків діяльності.

З цього приводу Т.Вислоцька вказує на те, що «проблема ускладнена тим, що на законодавчому рівні відсутнє легальне визначення окремих видів таємниці, зокрема: особистої, сімейної, таємниці голосування,

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (із змінами). Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.

² Організаційно-правові основи захисту інформації з обмеженим доступом: навчальний посібник / А. Б. Стоцький, О. І. Тимошенко, А. М. Гуз та ін. ; за заг. ред. В. С. Сідака. К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2006. С. 100.

³ Кормич Б. А. Організаційно-правові засади політики інформаційної безпеки України: монографія. Одеса : Юрид. літ-ра, 2003. С. 124.

⁴ Шлома Г. О. Адміністративно-правове забезпечення службової таємниці в органах внутрішніх справ України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Дніпропетровськ, 2008. С. 15.

⁵ Ємельянов С. Л. Проблемні аспекти класифікації інформації з обмеженим доступом в Україні. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін та ін. Одеса : Юрид. л-ра, 2012. Т. 12. С. 133.

професійної тощо»¹. Вчена відмічає, що за твердженням О. Олійника «чинним законодавством визначено близько двох десятків таємниць та декілька видів конфіденційної інформації»². С. Гордієнко взагалі нараховує одних тільки таємниць аж 36 різновидів³.

Окреслений стан справ підштовхує до того, аби розглядати «інформацію» як певний універсальний ресурс, володіння та розпорядження яким вимагає встановлення певних правил. Втім, для повноцінного застосування такого підходу вочевидь необхідно чітке розуміння сутності «інформації» як окремої категорії. Але наразі такого узагальненого обґрунтованого розуміння немає, ані на побутовому, ані на загальнонауковому рівнях.

Наприклад, такі популяризаторські джерела як it-словник та Вільна енциклопедія стверджують, що: «з середини XX століття «інформація» стала загальнонауковим поняттям, але досі в науковій сфері воно залишається вкрай дискусійним. Слово «інформація» походить від латинського слова «informatio», яке складається з префіксу «in-» («в-, на-, при-») і дієслова «form» («надаю форму, створюю»). (Втім), загальноприйнятого визначення інформації не існує, і воно використовується головним чином на інтуїтивному рівні»⁴.

Свої уточнення щодо змісту категорії «інформація» пропонують й джерела фахової спрямованості, наприклад, Юридична енциклопедія Ю. Шемшученка. Остання пояснює слово «інформація» як документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються в суспільстві й державі, навколишньому природному середовищі⁵. В той же час, поза увагою наведеного визначення вочевидь залишається такий феномен як: нетотожність понять «зміст» та «значення» інформації. Останні, доречі, в залежності від умов можуть суттєво не співпадати між собою.

Проте, не дивлячись на відсутність поглибленої й ґрунтовної науково-теоретичної бази, залишається необхідність вирішувати реальні практичні питання. Зважаючи не це, чинне національне законодавство унормовує правове визначення терміну «інформація». Різні варіанти відповідного визначення закріплені в законах, кодексах, підзаконних нормативно-правових актах та міжнародних договорах. При цьому, формулювання, які в них використані, далеко не завжди співпадають між собою⁶. Крім того, в

¹ Вислоцька Т. Ю. Кримінально-правова охорона таємниці в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2017. С. 31.

² Олійник О. В. Правові засади доступу до інформаційних ресурсів України: проблеми правового режиму інформації. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 2. С. 57.

³ Гордієнко С. Г. Конфіденційна інформація та «таємниці»: їх співвідношення. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 233; Вислоцька Т. Ю. Кримінально-правова охорона таємниці в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2017. С. 112.

⁴ IT словник укр. (Словник з інформатики), «Інформація». URL: <https://it.словник.укр/index.php/Інформація>; Вільна енциклопедія (Вікіпедія), «Інформація». URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Інформація>.

⁵ Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К. : Вид-во «Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана», 1998-2004. / Т. 2: Д-Й. 1999. 741 с.

⁶ Верховна Рада України (Законодавство України), «Термін "Інформація"». URL:

національній нормативно-правовій базі міститься ще понад дві сотні термінів, в назву яких входить слово «інформація», як то: Публічна інформація; Масова інформація; Суттєва інформація; Онлайн-інформація; Офлайн-інформація; Базова інформація; Правова інформація тощо¹.

Обираючи з усього представленого різноманіття визначень, зупинимось на терміні, який закріплено спеціальним законом. Таким нормативно-правовим актом можна вважати Закон України 1992-го року «Про інформацію». В ньому зокрема стверджується, що «інформація» це; «будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді»².

Важливо підкреслити, що ідеться не про вже збережені відомості, а про ті, що потенційно можуть бути формалізовані (а це фактично будь-які дані). При цьому феномен виникнення «інформації», що передуює її зберіганню на носії, залишається наведеним визначенням поза увагою. Цілком зрозуміло, що за таких умов, з метою більш змістовного пояснення сутності категорії «інформація», варто додатково конкретизувати окремі її ознаки та характеристики.

Так, стаття 9 Закону України «Про інформацію» визначає основні види «інформаційної діяльності». Зокрема до них відносяться: «створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорона та захист інформації»³. Крім того, Закон України «Про інформацію» доволі докладно перелічує «види інформації», класифікуючи останні за її змістом.

Важливо, що не так давно (наприкінці 2021-го року) згадана класифікація була доповнена. А саме, Законом України № 1882-IX від 16.11.2021 року були внесені зміни до статі 10 та додано статтю 19⁻¹, якими було введено та роз'яснено поняття «критична технологічна інформація»⁴. Таким чином, існуюча в законодавстві класифікація «видів інформації», вочевидь, невичерпна. Адже її зміст підлягає поступовому уточненню в залежності від сучасного стану розвитку суспільства та його нагальних потреб.

Резюмуючи викладене, можна констатувати, що: по-перше, інформація є невід'ємною складовою суспільних відносин; по-друге, упорядкування суспільних відносин в різних сферах діяльності потребує правового врегулювання обмеження доступу до інформації, тобто унормування правового статусу «секретних» та інших подібних до них відомостей; по-третє, сучасне законодавство недостатньо систематизоване та має низку прогалин в сфері упорядкування інформації з обмеженим доступом, в тому

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/11563>.

¹ Верховна Рада України (Офіційний вебпортал парламенту України, Законодавство України), «Пошук у назвах термінів (інформація)». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term?find=1&text=інформація>.

² Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII (із змінами). Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 48, ст. 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#top>.

³ Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII (із змінами). *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1992, № 48, ст. 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#top>

⁴ Про критичну інфраструктуру : Закон України від 16.11.2021 р. № 1882-IX (із змінами). *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2023, № 5, ст. 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#n409>

числі спричинене самою природою категорії «інформація».

Підкреслимо, що проблематика обмеження доступу до інформації цікавила багатьох науковців. Вагомий внесок у розбудову відповідних напрацювань належить, наприклад, таким вченим як: М. Бажанов, О. Безпалова, В. Богун, О. Ботвінкін, В. Брижко, Т. Васильченко, В. Гавловський, Ю. Гелич, В. Глуховець, С. Головань, О. Гоц, М. Григорчук, А. Гуз, А. Гук, О. Дворніков, О. Джафарова, О. Джус, Ю. Дрейс, А. Дудатьєв, В. Желіховський, М. Золотарьова, Р. Калюжний, С. Климчик, І. Копотун, О. Кузьмич, О. Кулініч, В. Кухар, А. Лисеюк, В. Ліпкан, Ю. Максименко, А. Марущак, С. Меркулова, М. Микитюк, М. Мирошніченко, Ю. Мірошник, Є. Нікулін, І. Оверченко, О. Пальчиковська, К. Папеева, С. Паршин, І. Романенко, М. Рудик, О. Самойлова, Г. Світлична, Л. Стрельбицька, Т. Субіна, М. Хавронюк, О. Чувпило, О. Шамсутдінов, М. Швець, А. Шевченко, С. Щадрін та багатьом іншим.

Разом із тим, зважаючи на кількість різноманітних «таємниць» та відсутність єдиного законодавчого акту, який би встановлював перелік усіх їх різновидів, проблема правового врегулювання доступу до «інформації» далека від свого вирішення і потребує додаткового наукового опрацювання.

Тож, *мета* цієї статті спрямована на визначення основних проблем щодо правового регулювання явища, яке представляють з себе «таємниці». *Предмет* вивчення становлять суспільні відносини, які складаються під час забезпечення правового врегулювання «таємниць».

Виклад основного матеріалу. Ще раз звернемо увагу на те, що вивчення національної правової бази виявляє близько півтора десятків врегульованих законодавством термінів, якими позначено різні види «таємниць». Наприклад: Адвокатська таємниця; Нотаріальна таємниця; Лікарська таємниця; Таємниця страхування; Таємниця фінансового моніторингу; Таємниця фінансової послуги; Комерційна таємниця; Комерційна таємниця підприємства; Службова таємниця тощо¹.

Як бачимо, серед наведених видів «таємниць» зустрічаються такі, що дуже схожі за своїми найменуваннями один до одного (наприклад, «Комерційна таємниця» та «Комерційна таємниця підприємства»). А інші майже збігаються за своєю назвою з існуючими відокремленими різновидами «інформації», яка має обмеження доступу, але не є секретною (наприклад, «Службова таємниця» та «Службова інформація»). Така особливість ніяк не полегшує, а навпаки ще більше заплутує існуючу систему класифікації. Тож, для розв'язання цієї проблеми варто з'ясувати сутність поняття «таємниця».

Наразі найбільш узагальнене тлумачення слова «таємниця» пропонує Словник української мови (СУМ). Згідно його відомостей: «таємниця – це те, що приховується від інших, відоме не всім; секрет. Те, що не підлягає розголошенню»².

¹ Верховна Рада України (Офіційний вебпортал парламенту України, Законодавство України), «Пошук у назвах термінів (таємниця)». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/?find=1&text=таємниця>.

² Словник української мови (СУМ) : в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ;

Доволі цікаво, що зміст поняття «таємниця» пояснюється через слово «секрет». При цьому, наприклад, Великий тлумачний словник сучасної української мови надає слову «секрет»¹ майже таке саме визначення, як і наведене нами вище. В той же час, Словник іншомовних слів О. Мельничука пов'язує слово «секрет» із французьким «secret», що походить від латинського «secretum» – «таємниця»².

Отже, не дивлячись на існування різного ставлення науковців до співвідношення понять «таємниця» та «секрет», ми схилиємось до вживання цих категорій як синонімічних. Обидва поняття чітко вказують на запобігання розголошенню певних відомостей або неможливість їх пізнання, викликане якимись іншими умовами.

Втім, означений підхід змушує замислитись над питанням: а чи є «таємниця» виключно «інформацією», чи можливо насправді це слово вказує на комплекс заходів або певних правових режимів, спрямованих на забезпечення збереження в секреті окремих даних?

Зазначимо, що подібні припущення вже висловлювались науковцями раніше, наприклад, О. Кулініч³ та іншими. Наразі вже можна вважати встановленим, що «таємниця» та «секретність», як правові явища, завжди вказують на підтримування певного порядку обмеження доступу до «інформації».

Проаналізувавши велику кількість науково-теоретичних визначень поняття «таємниця», Т. Вислоцька пропонує таке власне формулювання: «це обмежена законодавством інформація, доступ до якої належить певному колу осіб, що стала відома в силу професійної, службової або іншої діяльності, посягання на яку спричиняє негативні суспільно небезпечні наслідки у вигляді шкоди»⁴.

Оскільки в наведеному визначенні в цілому враховується більшість виявлених раніше характеристик «таємниць», ми вважаємо його достатньо коректним, але непозбавленим недоліків. Наприклад, виходячи із представленого формулювання, все ще доволі складно диференціювати «таємницю» від інших видів «інформації» з обмеженим доступом, а саме: від конфіденційної та службової. Формальною ознакою такого розмежування, на наш погляд, може виступити застосований для обмеження доступу «правовий режим таємниці».

Категорія «правовий режим таємниці» наразі непоширена в науковій літературі. Втім сам феномен «правових режимів» неодноразово досліджувався. Свою характеристику цьому явищу надають, наприклад,

редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1970-1980. Т. 10 : Т-Ф / ред. тому: А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк. 1979. 658 с.

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпін: ВТФ «Перун», 2005. С. 1303.

² Словник іншомовних слів / За ред. академіка О. С. Мельничука ; УРЕ АН УРСР. Київ, 1974. С. 691.

³ Кулініч О. О. Інформація з обмеженим доступом як об'єкт цивільних прав : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2006. С. 76.

⁴ Вислоцька Т. Ю. Кримінально-правова охорона таємниці в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2017. С. 170.

А. Славко¹, Н. Коваленко та ціла низка інших вчених. В свою чергу, Н. Коваленко доречно пропонує розглядати будь-який правовий режим як: «нормативно закріплений винятковий порядок державного регулювання особливих суспільних відносин, який об'єктивується через структуровану сукупність різноманітних регулятивно-правових методів, комплекс котрих визначено специфікою відносин, що регулюються»².

Найчастіше в фаховій літературі можна зустріти згадування про «правовий режим державної таємниці». В законодавстві він позначений як «режим секретності», тобто; «встановлений згідно з вимогами ... Закону («Про державну таємницю») та інших виданих відповідно до нього нормативно-правових актів єдиний порядок забезпечення охорони державної таємниці»³.

Зважаючи на наведений приклад, можна стверджувати, що включення до статті 8 Закону України «Про доступ до публічної інформації» вказування на «правовий режим таємниці» дозволило б: по-перше, чітко диференціювати будь-який вид «таємниці» від інших видів «інформації з обмеженим доступом» (подібна пропозиція щодо застосування поняття «правовий режим» вже здійснювалась, наприклад, Л. Топаловою⁴); по-друге, обґрунтувало підстави вважати «таємницею» в правовому значенні лише ту «інформацію», захист якої будується з опорою на положення національного законодавства, а всі інші дані, навіть якщо вони свідомо та цілеспрямовано не розголошуються, розглядати як «псевдотаємниці»; по-третє, дозволило б вибудувати більш чітку систему класифікації «таємної інформації».

До речі, спроби побудови класифікації «таємниць» неодноразово здійснювались науковцями⁵ і подекуди призводили до абсолютно різних висновків та дискусій щодо розгляду співвідношення окремих видів «таємної інформації». Отже, на сьогоднішній час класифікація, нажаль, є не найкращім підходом для упорядкування існуючого розмаїття «таємниць», оскільки надійний критерій для цієї операції ще не сформований в законодавстві. Таким чином, більш перспективним наразі видається зосередитись на виявленні типових ознак «таємної інформації» і вже на їх основі характеризувати та порівнювати різні види «таємниць» між собою.

Зважаючи на викладене, в межах монографічного дослідженні «Адміністративно-правова охорона державної таємниці в Державній кримінально-виконавчій службі України» було вперше зроблено спробу визначити основні групи ознак, які мають характеризувати правову

¹ Славко А. С. Типологія адміністративно-правових режимів : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2019. 265 с.

² Коваленко Н. До питання про визначення поняття та ознак правового режиму. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12/2019. С. 257.

³ Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 р. № 3855-XII (із змінами). Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 16, ст. 93. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#top>.

⁴ Топалова Л. Д. Правовий режим комерційної таємниці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Донецьк, 2006. 25 с.

⁵ Ліпкан В. А. Адміністративно-правовий режим інформації з обмеженим доступом в Україні : монографія / В. А. Ліпкан, В. Ю. Баскаков ; за заг. ред. В. А. Ліпкана. К. : ФОП «О.С. Ліпкан», 2013. 344 с.; Семенюк О. Г. Класифікація таємної інформації. *Інформація і право*. 2016. № 1 (16). С. 44–51.

категорію «таємниця». Зокрема до них віднесено такі складові: «1) назва виду «таємної інформації»; 2) мета виокремлення виду «таємниці»; 3) сфера діяльності, в якій створюється «таємна інформація»; 4) характеристика загроз, які становить розголошення «таємної інформації»; 5) правові засади унормування виду «таємниці»; 6) особливості захисту «таємної інформації» та правового режиму її охорони»¹. Ідентифіковані ознаки запропоновано використовувати як схему для аналізу співвідношення різних видів «таємниць», а також для оцінювання якості їх нормативно-правового врегулювання.

Висновки. Узагальнення опрацьованих відомостей щодо стану нормативно-правового врегулювання поняття «таємниця» дозволяє дійти таких висновків. 1. Законодавчо визначені випадки обмеження доступу до «інформації» спрямовані на забезпечення суспільно корисної функції впорядкування відносин з метою запобігання шкоди від розголошення певних відомостей; 2. Причинами недосконалості нормативно-правового унормування явища, яке представляє з себе «таємниця», є: складна й недостатньо вивчена природа категорії «інформація»; різноманітність суспільних відносин, які потребують обмеження доступу до «інформації»; застосування поняття «таємниця» в різних галузях права; постійний розвиток категорій «інформація» та «таємниця»; подвійна природа поняття «таємниця», яке характеризується не лише наявністю певних відомостей, а й застосуванням різноманітних режимів їх охорони та захисту; 3. Ускладнення класифікації «таємниць», обумовлені відсутністю закріплення в законодавстві відповідних універсальних критеріїв, що на даному етапі розвитку національного законодавства робить недоцільним кодифікування нормативно-правових положень, якими регулюються різні видів «таємниць»; 4. Перспективним науковим підходом, який може бути використаний, в освітньо-навчальному процесі, а також як основа для подальшої нормотворчості є інкорпорація, яка може бути здійснена з опорою на основні визначені ознаки категорії «таємниця».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Верховна Рада України (Законодавство України), «Термін "Інформація"». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/11563>.
3. Верховна Рада України (Офіційний вебпортал парламенту України, Законодавство України), «Пошук у назвах термінів (інформація)». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term?find=1&text=інформація>.

¹ Денищук Д. Є. Адміністративно-правова охорона державної таємниці в Державній кримінально-виконавчій службі України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Кропивницький, 2024. С. 100.

4. Верховна Рада України (Офіційний вебпортал парламенту України, Законодавство України), «Пошук у назвах термінів (таємниця)». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term?find=1&text=таємниця>.
5. Вислоцька Т. Ю. Кримінально-правова охорона таємниці в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2017. 275 с.
6. Вільна енциклопедія (Вікіпедія), «Інформація». URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Інформація>.
7. Гордієнко С. Г. Конфіденційна інформація та «таємниці»: їх співвідношення. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 233–238.
8. Денищук Д. Є. Адміністративно-правова охорона державної таємниці в Державній кримінально-виконавчій службі України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Кропивницький, 2024. 283 с.
9. Ємельянов С. Л. Проблемні аспекти класифікації інформації з обмеженим доступом в Україні. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»: зб. наук. пр. / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.), В.М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю.П. Аленін та ін. Одеса : Юрид. л-ра, 2012. Т. 12. С. 130-140.
10. ІТ словник укр. (Словник з інформатики), «Інформація». URL: <https://it.словник.укр/index.php/Інформація>.
11. Коваленко Н. До питання про визначення поняття та ознак правового режиму. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. С. 254–258. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.12.47>.
12. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (із змінами). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
13. Кормич Б. А. Організаційно-правові засади політики інформаційної безпеки України : монографія. Одеса : Юрид. літ-ра, 2003. 472 с.
14. Кулініч О. О. Інформація з обмеженим доступом як об'єкт цивільних прав : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2006. 202 с.
15. Ліпкан В. А. Адміністративно-правовий режим інформації з обмеженим доступом в Україні : монографія / В. А. Ліпкан, В. Ю. Баскаков ; за заг. ред. В. А. Ліпкана. К. : ФОП «О.С. Ліпкан», 2013. 344 с.
16. Олійник О. В. Правові засади доступу до інформаційних ресурсів України: проблеми правового режиму інформації. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 2. С. 54–60.
17. Організаційно-правові основи захисту інформації з обмеженим доступом: навчальний посібник / А. Б. Стоцький, О. І. Тимошенко, А. М. Гуз та ін. ; за заг. ред. В. С. Сідака. К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2006. 232 с.
18. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 р. № 3855-XII (із змінами). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. № 16. Ст. 93. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#top/>

19. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII (із змінами). *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 1992. № 48. Ст. 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#top>.
20. Про критичну інфраструктуру : Закон України від 16.11.2021 р. № 1882-IX (із змінами). *Відомості Верховної Ради* (ВВР). 2023. № 5. Ст. 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#n409>.
21. Семенюк О. Г. Класифікація таємної інформації. *Інформація і право*. 2016. № 1(16). С. 44–51.
22. Славко А. С. Типологія адміністративно-правових режимів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2019. 265 с.
23. Словник іншомовних слів / За ред. академіка О. С. Мельничука ; УРЕ АН УРСР. Київ, 1974. 864 с.
24. Словник української мови (СУМ) : в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1970-1980. Т. 10 : Т-Ф / ред. тому: А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк. 1979. 658 с.
25. Топалова Л. Д. Правовий режим комерційної таємниці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Донецьк, 2006. 25 с.
26. Шлома Г. О. Адміністративно-правове забезпечення службової таємниці в органах внутрішніх справ України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Дніпропетровськ, 2008. 23 с.
27. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К. : Вид-во «Укр. енциклопедія ім. М.П. Бажана», 1998-2004. / Т. 2: Д-Й. 1999. 741 с.

Стаття надійшла до редакції 08.04.2025

Denys Ye. DENISCHUK,

PhD in Law

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Olena V. DZHAFAROVA,

Doctor of Science in Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Serhii Ol. SHATRAVA,

Doctor of Science in Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF THE CONCEPT OF «SECRET»: ESSENCE, FEATURES AND PROBLEMATIC ASPECTS

The article is devoted to the problem of various definitions of the concept of «secret» contained in national legislation and scientific legal literature, the article examines existing approaches to the legal regulation of this phenomenon. Using

general scientific methods of analysis and synthesis, it is established that the legislatively defined cases of restriction of access to «information» are aimed at ensuring the socially useful function of regulating relations in order to prevent harm from the disclosure of certain information.

The absence of a single regulatory legal act that would establish a list of all varieties of «secrets» is noted, and the essence of the reasons that complicate the classification of «secrets» is also emphasized.

The conclusion is made about the inexpediency of codifying the relevant legal norms at the current stage of development of national legislation. The use of incorporation (based on the main features of the «secret» category) as an approach, the results of which can be effectively used in the processes of education, training and rulemaking, is proposed.

Key words: *legislation, information, classification, access restrictions, secrecy, mystery, terminology.*

Руслан Володимирович ЗЕЛЕНІН
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ, ПРІОРИТЕТИ, МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Актуальність теми формування правової політики у сфері безпеки та оборони України зумовлена складністю безпекового середовища, в якому функціонує держава, насамперед у зв'язку зі збройною агресією проти України, активізацією гібридних загроз, необхідністю адаптації національного законодавства до стандартів НАТО та правової системи Європейського Союзу. У статті досліджено теоретико-методологічні основи правової політики як цілісної стратегії держави, спрямованої на забезпечення національної безпеки через розвинену систему правових норм, інституцій та управлінських механізмів. Автор обґрунтовує, що правова політика у цій сфері має відповідати принципам системності, легітимності, відповідальності та правової визначеності, а також повинна бути здатною до адаптації в умовах динамічних змін внутрішніх і зовнішніх загроз. Виокремлено ключові виклики для правотворчої та правозастосовної діяльності, зокрема нормативну фрагментарність, проблеми забезпечення балансу між безпековими потребами та правами людини, загрози надмірної мілітаризації правового простору. Увагу зосереджено на стратегічних пріоритетах правової політики, серед яких визначальними є посилення парламентського контролю, ефективне функціонування інститутів цивільного нагляду, створення єдиної нормативної платформи безпекового сектору та цифрова трансформація управлінських рішень. Розкрито механізми реалізації цієї політики на рівні законодавчого, інституційного та управлінського забезпечення з урахуванням практичних аспектів функціонування сектору безпеки в умовах воєнного стану. Наголошено на потребі розроблення довгострокової моделі правової політики, зорієнтованої на захист демократичних цінностей, забезпечення конституційного ладу та гарантування стабільності державного

управління у сфері безпеки і оборони.

Ключові слова: правова політика, безпека держави, сектор оборони, стратегічне планування, законодавчі ініціативи, цивільний контроль, парламентський нагляд, воєнний стан.

Постановка проблеми. Формування правової політики у сфері безпеки та оборони України постає однією з найбільш актуальних проблем сучасного етапу державного розвитку, оскільки ефективне функціонування безпекового сектору безпосередньо залежить від якості, узгодженості та цілісності правових рішень, які приймаються на стратегічному, нормативному та інституційному рівнях. У контексті збройної агресії, системних загроз державному суверенітету, територіальній цілісності та конституційному ладу, перед правовою системою постають принципово нові виклики, які потребують глибокого наукового осмислення та концептуального переосмислення традиційних підходів до розуміння сутності й функцій правової політики. Складність проблеми полягає у тому, що чинна нормативно-правова база у сфері безпеки та оборони нерідко є фрагментарною, недостатньо адаптованою до умов воєнного стану, а також не завжди відповідає сучасним викликам, які супроводжуються високим рівнем нестабільності, асиметричності та динаміки загроз. Потребує оновлення сама модель правової політики, яка має виходити не лише з міркувань обороноздатності, але й із пріоритету прав людини, демократичного цивільного контролю, ефективного парламентського нагляду та інтеграції в міжнародні системи колективної безпеки. Особливе значення у цьому контексті набуває проблема відсутності сталої координації між органами законодавчої, виконавчої та судової влади у сфері правового забезпечення оборонних рішень, що ускладнює реалізацію єдиної стратегії державної безпекової політики. Окрім того, правова політика часто формується реактивно, під тиском обставин, без належного врахування довгострокових цілей та загальнонаціональних інтересів, що призводить до накопичення суперечностей у законодавстві, практиці правозастосування та діяльності відповідних інституцій. Відсутність чітких стандартів правотворення у сфері безпеки, розбалансованість між військовими потребами та верховенством права, зростання ризиків правового нігілізму з боку окремих державних органів в умовах надзвичайних повноважень створюють загрозу руйнування правової єдності державної політики. Також недостатньо опрацьованим залишається механізм інтеграції безпекової правової політики України з євроатлантичною системою безпеки, що потребує адаптації не лише стандартів і процедур, а й загальних принципів функціонування правового простору, орієнтованого на повагу до прав людини, прозорість і демократичну легітимність. Тому проблема формування дієвої, прогнозованої, відповідальної правової політики у сфері безпеки та оборони є не лише питанням ефективного функціонування правової системи, а й засадничою умовою виживання, стабільності та розвитку Української держави в умовах затяжної війни і майбутнього

відновлення..

Аналіз сучасних публікацій вітчизняних науковців свідчить про посилення інтересу до проблематики формування правової політики у сфері безпеки та оборони в умовах системної трансформації політико-правової реальності та загроз національній безпеці. Питання стратегічного планування, законодавчого супроводу та інституційної спроможності держави в цій сфері знаходять відображення в аналітичних дослідженнях, монографіях та публікаціях у провідних правничих виданнях. С. П. Погребняк обґрунтовує необхідність системного бачення правової політики як узгодженої діяльності держави, що має ґрунтуватися на стабільності нормативно-правового простору, передбачуваності державних рішень та їх відповідності національним інтересам у сфері оборони. Автор наполягає на пріоритетності стратегічного підходу до правового регулювання, зокрема в частині координації функцій органів державної влади, залучених до реалізації безпекової політики. В. М. Шаповал акцентує увагу на конституційних основах правової політики в умовах воєнного стану, розглядаючи небезпеки зміщення акцентів з верховенства права на доцільність, що може призвести до правового релятивізму. Він підкреслює, що навіть в умовах надзвичайних ситуацій держава не може відходити від принципів правової держави, оскільки саме вони є опорою стабільного функціонування демократичного устрою. О. В. Костенко аналізує концептуальні засади сектору безпеки з позиції пріоритету прав людини. Він стверджує, що правова політика у цій сфері повинна інтегрувати стандарти міжнародного гуманітарного права, забезпечуючи правовий баланс між інтересами держави та особи, навіть у період збройного конфлікту. Особливу увагу автор приділяє питанню відповідальності за порушення норм у сфері безпеки та потребі створення ефективного механізму юридичного контролю.

В. І. Тимошук у низці публікацій досліджує управлінсько-правові аспекти реалізації політики безпеки, зокрема механізми координації між органами виконавчої влади. Він підкреслює необхідність оптимізації структури сектору безпеки, зменшення надмірної зарегульованості, а також впровадження системи оцінки ефективності державного управління в оборонній сфері. Автор пропонує підвищити роль процедур правового моніторингу як інструменту забезпечення адаптивності державної політики до динамічних викликів. А. П. Куліш у своїх працях вказує на нагальну потребу кодифікації законодавства у сфері безпеки. Він аргументує, що надмірна фрагментарність нормативно-правових актів знижує здатність держави до формування послідовної та ефективної політики, особливо у ситуаціях кризового управління. Автор також наполягає на оновленні правового статусу добровольчих формувань, територіальної оборони та підрозділів цивільного захисту.

А. Ф. Ткачук пропонує розглядати правову політику як невід'ємну частину публічної політики безпеки, що передбачає участь громадянського суспільства, місцевих громад і недержавних суб'єктів. У своїх дослідженнях

він наголошує на важливості впровадження принципу відкритості та прозорості в процесі правотворення, зокрема в частині публічного обговорення законопроектів, що стосуються безпеки. О. Р. Кириченко досліджує проблеми правового забезпечення кібербезпеки в умовах гібридної війни, вказуючи на критичну нестачу уніфікованих стандартів кіберзахисту на рівні нормативно-правових актів. Він підкреслює потребу створення національної системи правового регулювання кіберпростору, яка відповідає б не лише внутрішнім загрозам, а й стандартам Європейського Союзу та НАТО. М. О. Кальмук приділяє увагу питанням відповідальності посадових осіб у сфері реалізації правової політики оборони. У своїх публікаціях він аналізує наявну систему дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності, вказуючи на її недосконалість, а також відсутність чітких критеріїв притягнення до відповідальності за ухвалення помилкових або неефективних управлінських рішень.

Водночас деякі автори, як-от Р. С. Мельник та С. Г. Серьогіна, порушують питання формування національної правової доктрини у сфері безпеки. Вони аргументують, що без чіткої системної концепції, яка б поєднувала правову науку, практику, національні традиції та міжнародний досвід, політика у сфері безпеки приречена залишатися хаотичною та реактивною. Автори пропонують створити доктрину правової політики безпеки України як базовий орієнтир для нормотворчої та правозастосовної діяльності.

Загалом, спектр публікацій охоплює як фундаментальні теоретичні розвідки, так і прикладні дослідження, що спрямовані на вдосконалення правового механізму управління безпековою сферою. Попри наявні напрацювання, слід констатувати, що бракує інтегративних праць, які б системно охоплювали виклики, пріоритети та механізми реалізації правової політики в єдиній рамці стратегічного правового аналізу. Це актуалізує подальшу наукову розробку означеної теми, зокрема з урахуванням трансформаційних процесів у глобальній системі безпеки та необхідності.

Метою цієї статті є комплексне дослідження теоретичних засад, прикладних орієнтирів і нормативно-інституційних механізмів формування правової політики України у сфері безпеки та оборони в умовах затяжного збройного конфлікту, ескалації гібридних загроз та необхідності синхронізації внутрішньої системи правового регулювання з євроатлантичними стандартами. У межах поставленої мети особливу увагу зосереджено на виявленні стратегічних викликів, що перешкоджають формуванню послідовної, узгодженої та правово обґрунтованої політики у безпеково-оборонній сфері, включаючи розбалансованість нормативної бази, відсутність єдиної доктрини правового забезпечення національної безпеки, слабкість інститутів цивільного і парламентського контролю, а також надмірну залежність правотворчих процесів від політичної кон'юнктури. Метою є також окреслення пріоритетів формування такої моделі правової політики, яка відповідає б принципам верховенства права, стабільності, підзвітності, стратегічної передбачуваності та дотримання

прав людини навіть в умовах надзвичайного правового режиму.

Виклад основного матеріалу. Сфера національної безпеки та оборони України зазнає трансформаційних змін, зумовлених комплексом зовнішніх та внутрішніх чинників, серед яких ключовими залишаються збройна агресія проти України, гібридні загрози, а також потреба у гармонізації правової системи із євроатлантичними стандартами. У таких умовах формування ефективної правової політики в секторі безпеки та оборони постає не лише як державна функція, а й як інструмент адаптації правової системи до реалій воєнного стану та перспектив післявоєнного відновлення. У центрі наукової дискусії перебуває питання системності правової політики, її стратегічних пріоритетів, нормативно-організаційних механізмів та взаємозв'язку з конституційно закріпленими принципами національної безпеки.

Правова політика у сфері безпеки та оборони України виступає як інтегральний елемент загальнодержавної правової політики, формуючи засади нормативного упорядкування діяльності державних інституцій, спрямованої на запобігання, локалізацію та нейтралізацію загроз, що ставлять під сумнів цілісність, стабільність і саму суб'єктність держави. У правовій доктрині вона розглядається не лише як сукупність конкретних нормативних актів, що регламентують окремі напрями функціонування оборонного сектора, а як цілісна система стратегічних, змістовних і функціональних рішень, скерованих на забезпечення сталого і безпечного існування правової, демократичної держави¹. Ця політика охоплює всі рівні правового регулювання, починаючи від конституційних норм і завершуючи локальними нормативними приписами органів виконавчої влади, формуючи в такий спосіб складну та взаємозалежну архітектуру правового простору безпеки.

У науково-теоретичному вимірі правова політика в зазначеній сфері базується на низці фундаментальних категорій теорії держави і права, які визначають її зміст, спрямованість та механізми реалізації. Центральне місце займає концепт державного суверенітету, що в умовах зовнішньої агресії набуває не лише політичного, а й правового змісту, позаяк здатність держави забезпечити свою безпеку постає як обов'язкова умова реалізації суверенних функцій, включно із законодавчою, виконавчою та судовою владою. Поряд із цим, визначальним є урахування категорії національних інтересів, яка слугує орієнтиром у формулюванні цілей та пріоритетів правової політики в оборонному секторі, виступаючи критерієм оцінки її ефективності та легітимності. Значного значення у формуванні правової політики набуває методологія її дослідження. Методологічні основи включають системний, функціональний, інституційний, порівняльно-правовий та ціннісний підходи, які дозволяють комплексно осмислити як внутрішню структуру політики, так і її зовнішні зв'язки із суміжними

¹ Білий О. В. Засади державної політики у сфері безпеки: теоретичний аналіз. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 4 (113). С. 93.

сферами державної діяльності. Системний підхід дає змогу усвідомити правову політику як узгоджену взаємодію політичних рішень, правових норм, процедур, суб'єктів та механізмів, спрямовану на забезпечення сталого функціонування безпекового сектору в умовах як звичайного, так і надзвичайного правового режиму. Функціональний підхід дозволяє дослідити, яким чином правові норми трансформуються в інструменти впливу на суспільні відносини у сфері оборони, а також якою мірою вони виконують функції забезпечення, попередження, відновлення та контролю. Інституційний підхід акцентує увагу на аналізі ролі та повноважень основних суб'єктів, які формують і реалізують правову політику у сфері безпеки. До таких суб'єктів належать Верховна Рада України, яка здійснює законодавче забезпечення функціонування сектору безпеки, Президент України як гарант національної безпеки, Кабінет Міністрів та інші органи виконавчої влади, які розробляють нормативно-правові акти і забезпечують їх імплементацію в практику управління. Особливе значення набувають органи секторального спрямування, такі як Міністерство оборони, Генеральний штаб, Служба безпеки України, Державна прикордонна служба, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації, функціонування яких повинно мати чітке нормативне підґрунтя і бути впорядковане відповідно до принципів правової держави¹.

Сутнісно правова політика у сфері безпеки не може бути зведена до сукупності оперативних рішень, що приймаються у відповідь на поточні загрози. Вона має стратегічний вимір і полягає у створенні правових умов, за яких сектор безпеки функціонує на основі демократичної легітимності, публічності, правової визначеності та ефективного контролю. Це вимагає не лише наявності якісного законодавчого регулювання, а й формування правової культури всередині органів безпеки, яка виключає свавілля, зловживання владою та порушення прав людини, навіть за умов надзвичайної загрози. У цьому аспекті важливим є зростаючий акцент на антропоцентричній орієнтації правової політики, що передбачає визнання особи, її гідності, свобод і недоторканності як осередку легітимності будь-якої безпекової дії. Вагоме значення у сучасному науковому розумінні мають положення міжнародного права, зокрема права колективної безпеки, які все частіше інтегруються у внутрішню правову систему через зобов'язання України у межах співпраці з НАТО, участі в програмах Європейського Союзу та у зв'язку з імплементацією міжнародного гуманітарного права. Це накладає на державу обов'язок гармонізувати національне законодавство відповідно до міжнародно-правових стандартів, одночасно зберігаючи національний суверенітет як цінність, що лежить в основі формування власної безпекової доктрини.

Таким чином, теоретико-методологічні основи правової політики у сфері безпеки та оборони охоплюють широкий спектр наукових категорій,

¹ Правове регулювання національної безпеки : навчальний посібник / О. Г. Боднарчук, О. І. Боднарчук, М. В. Глух, А. В. Гарбінська-Руденко ; Державний податковий університет. Ірпінь : Державний податковий університет, 2024. С. 120.

концептуальних підходів і нормативних орієнтирів, що дозволяють не лише описати чинну систему регулювання, а й сформулювати підґрунтя для її подальшої модернізації у відповідності до актуальних загроз, міжнародних зобов'язань і внутрішньодержавних ціннісних орієнтацій. У цьому аспекті правова політика має розглядатися як динамічний процес стратегічного управління, що поєднує правову передбачуваність, гнучкість у відповідь на зміну безпекової ситуації, а також непорушність базових принципів правової державності.

Ведення військового стану в Україні, докорінно трансформувала параметри функціонування сектору безпеки та оборони, зміст національної безпекової політики та, найголовніше, характер її правового забезпечення. В умовах повномасштабного збройного конфлікту держава зіштовхнулася із безпрецедентними викликами, які потребують радикального оновлення концептуальних і нормативних засад правової політики. У таких обставинах сутність політики безпеки полягає не лише у своєчасному реагуванні на загрози, а й у правовій трансформації підходів до гарантування національної безпеки з урахуванням конституційних засад, демократичного устрою та міжнародних стандартів¹.

1. Виклик нормативної фрагментарності та нестабільності правового регулювання у сфері безпеки і оборони. Одним із першочергових викликів, що супроводжують реалізацію правової політики в умовах війни, є фрагментарність і нестабільність чинного нормативно-правового регулювання, яке характеризується множинністю актів різної юридичної сили, відсутністю міжгалузевої узгодженості та частими змінами нормативних приписів. Такий стан речей призводить до юридичної невизначеності, ускладнює правозастосування в умовах дії особливого правового режиму, створює простір для адміністративного свавілля, а також нівелює можливість своєчасного й ефективного реагування на актуальні загрози. Вирішення цього виклику вимагає створення узгодженої, системної та структурно стабільної нормативної бази, яка дозволила б органам державної влади діяти в межах чітко визначених процедур і компетенцій.

2. Вимога гармонізації національного законодавства із міжнародними стандартами у сфері безпеки. Другим важливим викликом є необхідність імплементації міжнародних стандартів, зокрема вимог і принципів НАТО, положень міжнародного гуманітарного права, стандартів Ради Європи та правових актів Європейського Союзу у сфері безпеки, оборони та захисту прав людини. Україна, прагнучи до членства в Північноатлантичному альянсі та посилюючи співпрацю з європейськими інституціями, має забезпечити відповідність національного законодавства загальноновизнаним міжнародним підходам у сфері демократичного управління сектором безпеки, цивільного контролю, захисту цивільного населення та реагування

¹ Калашніков В. І. Теоретико-правові засади права національної безпеки України в умовах воєнного стану // Теоретико-правові засади права національної безпеки України в умовах воєнного стану. Рига: Baltija Publishing, 2023. С. 52.
URL: <https://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/479/12829/26796-1?inline=1>.

на надзвичайні ситуації. Однак на практиці цей процес гальмується через внутрішні суперечності, брак інституційної спроможності органів законодавчої та виконавчої влади, а також через недостатню підготовленість правової бази до глибокої структурної адаптації.

3. Недостатня ефективність парламентського і громадського контролю за діями суб'єктів сектору безпеки. У воєнний час функції парламентського і громадського нагляду за діяльністю сектору безпеки стають особливо важливими з огляду на потребу збереження принципів публічності, відкритості та підзвітності державної влади. Водночас практика свідчить, що механізми контролю за використанням владних повноважень у сфері оборони часто залишаються номінальними або слабо реалізованими. Недостатній рівень інституційного розвитку профільних комітетів Верховної Ради, обмежений доступ громадських інституцій до контролю над оборонним бюджетом, а також переважання закритих форм ухвалення рішень унеможливають ефективну протидію потенційним зловживанням, зниженню рівня прозорості та порушенням прав людини. Це вимагає посилення нормативного забезпечення функцій парламентського нагляду, розширення прав громадських інституцій у межах цивільного контролю, а також створення незалежних експертних структур для аудиту та моніторингу оборонної політики.

4. Ризик надмірної мілітаризації правового простору. Особливо небезпечним у сучасних умовах є ризик поступової мілітаризації правової політики, коли обґрунтування безпекової доцільності починає витісняти принципи правової держави, а потреби воєнного управління починають домінувати над конституційними гарантіями прав людини. Така тенденція створює загрозу деформації фундаментальних правових принципів, легітимізації позаправових механізмів прийняття рішень, а також розмивання меж законності в межах діяльності силових структур. Правова політика у сфері оборони має відповідати стратегічному баченню держави як суб'єкта, що діє в межах і на підставі права, навіть в умовах надзвичайних викликів. Запобігання мілітаризації правової сфери вимагає чітких обмежень щодо масштабів використання надзвичайних повноважень, встановлення контрольованих меж втручання у права і свободи громадян та забезпечення незалежного судового контролю.

У відповідь на окреслені виклики стратегічними пріоритетами правової політики у сфері безпеки в умовах воєнного стану мають стати такі напрямки:

1. Формування єдиної цілісної нормативно-правової основи функціонування сектору безпеки: Національна правова система повинна бути здатною забезпечити чітке й узгоджене регулювання повноважень усіх суб'єктів оборонного управління, включно з механізмами координації, підпорядкованості, підзвітності та відповідальності. Така основа має базуватись на принципах відкритості, демократичної легітимності, нормативної визначеності, обов'язкової юридичної відповідальності та неухильного дотримання стандартів прав людини.

2. Інституційне посилення органів цивільного та парламентського контролю: Необхідно забезпечити ефективне функціонування парламентського комітету з питань національної безпеки, оборони та розвідки, розширити його повноваження щодо моніторингу законопроектів, перевірки використання оборонного бюджету, вивчення законності дій військових структур. У межах органів виконавчої влади має бути запроваджено дієві громадські ради при Міністерстві оборони, Службі безпеки України та інших інституціях, із гарантованим доступом до релевантної інформації, можливістю надання обов'язкових висновків та участі у правотворчих процесах.

3. Посилення процедур конституційного та адміністративного контролю: Правова політика повинна передбачати впровадження дієвого механізму юридичного оскарження дій суб'єктів сектору безпеки, із можливістю звернення до адміністративних судів, Конституційного Суду, Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, міжнародних правозахисних інституцій. Це дозволить уникнути практики безконтрольного розширення повноважень, посилить роль індивідуального захисту та забезпечить баланс між потребами безпеки і свободами громадян.

4. Розвиток цифрових технологій у сфері безпеки з належним правовим супроводом: У сучасних умовах особливого значення набуває впровадження цифрових механізмів управління, зокрема у сфері кібербезпеки, захисту критичної інфраструктури, інформаційного моніторингу та верифікації рішень. Пріоритетом має стати формування нормативно обґрунтованої системи кіберзахисту, яка поєднувала б технічні можливості, оперативність реагування та жорстке дотримання правових гарантій.

У сукупності всі зазначені аспекти визначають стратегічний вектор сучасної правової політики України у сфері безпеки й оборони, яка в умовах війни має забезпечити не лише збереження державної суб'єктності, а й розвиток правової системи на основі принципів відкритості, стійкості, демократичності та відповідальності.

Механізми реалізації правової політики у сфері безпеки та оборони є складною, багатокомпонентною системою, що охоплює правові, організаційні, інституційні, управлінські та комунікаційні інструменти, спрямовані на забезпечення ефективного функціонування сектору національної безпеки у межах конституційного порядку, підзвітності та легітимності. У сучасних умовах особливої актуальності набуває необхідність створення стійкої моделі реалізації правової політики, яка б враховувала як нагальні виклики воєнного стану, так і потребу у довгостроковому стратегічному плануванні поствоєнного відновлення інституцій безпеки. Законодавчі механізми реалізації правової політики формують основу нормативної легітимності дій суб'єктів сектору безпеки та оборони. Вони полягають у створенні стабільної, внутрішньо узгодженої, прозорої системи правових актів, що регламентують питання організації,

управління, фінансування, контролю, відповідальності та міжнародної взаємодії у безпековій сфері¹. Одним із ключових завдань на сучасному етапі є проведення широкомасштабної кодифікації та систематизації законодавства, оскільки нормативний масив у сфері безпеки характеризується надмірною фрагментарністю, неузгодженістю між галузями права та частими змінами під впливом політичних обставин. У цьому контексті першочергового значення набуває розроблення єдиного базового закону, який би комплексно визначав засади функціонування сектору національної безпеки, структуру суб'єктів, принципи їхньої взаємодії, повноваження, обов'язки та механізми відповідальності². Паралельно з цим важливим напрямом є оновлення правового статусу військовослужбовців, учасників добровільних формувань, осіб, залучених до територіальної оборони, а також врегулювання порядку залучення ресурсів, мобілізації економіки, використання інфраструктури та майна у період надзвичайної ситуації³. Ухвалення таких нормативних актів має відбуватися із дотриманням процедур публічного обговорення, аналізу впливу на права людини та оцінки їх відповідності міжнародним стандартам. Інституційна складова механізмів реалізації правової політики передбачає функціонування системи органів державної влади, що здійснюють безпосереднє управління оборонною сферою, а також координацію дій між усіма учасниками процесу. У цьому аспекті визначальна роль належить Президентові України як Верховному Головнокомандувачу, який здійснює стратегічне керівництво сектором безпеки, формує загальний напрям державної політики у цій сфері та відповідає за реалізацію основ національної безпеки. Кабінет Міністрів забезпечує практичну реалізацію державної політики у відповідних сферах, ухвалює підзаконні нормативні акти, організовує виконання завдань оборони та безпеки, координує діяльність підвідомчих органів⁴. Рада національної безпеки і оборони відіграє важливу роль у координації міжвідомчої політики, ухваленні рішень, які мають стратегічне значення, зокрема у сфері санкцій, реагування на загрози, мобілізації сил і засобів. Міністерство оборони, Генеральний штаб Збройних Сил України, Міністерство внутрішніх справ, Служба безпеки України, Державна прикордонна служба та інші органи утворюють інституційне середовище практичного втілення правової політики, однак для їхньої злагодженої

¹ Ковальчук С. П. Роль парламентського контролю у сфері національної безпеки та оборони України. *Вісник Верховної Ради України*. 2022. № 6. С. 116.

² Колб О. Г., Дучимінська Л. М. Сучасна правова політика у контексті забезпечення національної безпеки України // *Матеріали науково-практичної конференції*. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2020. С. 49. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/48-2.pdf>.

³ Кот О. О., Сидоренко А. В. Доктрина національної безпеки і оборони України: концептуальні засади. *New Ukrainian Law*. 2024. № 1. URL: <https://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/667>

⁴ Крутько М. А. Нормативно-правове регулювання національної безпеки України. *Наукові праці Національного університету оборони України*. 2020. Т. 29. С. 123. URL: <https://naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom29/16.pdf>

діяльності потрібна наявність єдиної нормативної рамки, узгоджених міжвідомчих актів, стандартизованих процедур ухвалення рішень та функціонального розмежування повноважень¹.

Управлінські механізми реалізації правової політики відіграють ключову роль у забезпеченні її ефективності та стійкості. Вони передбачають наявність системного підходу до планування, оцінювання, моніторингу, зворотного зв'язку та вдосконалення правової політики². Планування включає розроблення стратегічних документів, таких як Стратегія національної безпеки, Воєнна доктрина, Стратегія кібербезпеки, які слугують орієнтирами для конкретних нормативних рішень та управлінських дій³. Моніторинг передбачає постійне відстеження результатів реалізації політики, оцінювання відповідності фактичного стану справ задекларованим цілям, виявлення прогалин і ризиків. Важливою складовою є розроблення і впровадження системи індикаторів ефективності політики, які дозволяють об'єктивно оцінити ступінь досягнення цілей, якість нормативного регулювання, рівень координації між органами, ступінь дотримання правових процедур⁴. Управлінські механізми мають охоплювати адаптацію органів безпеки до нових форм загроз, зокрема гібридних, кібернетичних, інформаційних, біологічних, з урахуванням необхідності швидкої та правомірної реакції⁵. У цьому аспекті важливо посилити роль юридичних служб в оборонних інституціях, які повинні не лише перевіряти відповідність дій чинному законодавству, а й брати участь у розробці управлінських рішень, формуючи їх з урахуванням правових наслідків, соціального резонансу, ризиків для конституційного порядку. Суттєвим елементом механізмів реалізації правової політики виступає комунікаційна складова, що охоплює взаємодію із громадськістю, засобами масової інформації, експертним середовищем, міжнародними партнерами. Ефективна правова політика у сфері безпеки не може існувати в умовах ізоляції від суспільства, тому залучення публічних консультацій, механізмів електронного урядування, прозорих процедур ухвалення рішень є запорукою довіри до державних інституцій⁶. Особливо важливо забезпечити прозорість використання публічних фінансів у сфері безпеки,

¹ Кубецька О. В., Остапенко Т. В., Палешко Я. В. Державна політика забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах цифровізації. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2022. № 3. С. 47. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/bitstreams/0db0ea99-eb6a-4159-aae1-bdebac685da/download>

² Павленко Н. В. Правове регулювання сектору безпеки і оборони: сутність та зміст. *Юридична наука*. 2020. № 3(105). С. 134.

³ Петренко І. М. Правове регулювання забезпечення національної безпеки: сучасні виклики та перспективи. *Право і безпека*. 2021. № 2 (85). С. 27

⁴ Свешніков С. В., Бочарніков В. П., Пеньковський В. І. Закон України «Про національну безпеку України» і потреби нормативно-правового забезпечення воєнної політики. *Наука і оборона*. 2018. № 4. С. 47. DOI: 10.33099/2618-1614-2018-5-4-03-07.

⁵ Хатнюк Ю. А. Поняття та правове забезпечення національної безпеки України. *Правові новели*. 2020. № 10. С. 230. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3470>

⁶ Чижов Д. В. Забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах воєнного стану. *Науковий журнал «Наука і правоохорона»*. 2022. № 3. С. 48.

зокрема оборонного бюджету, міжнародної допомоги, закупівель та будівництва об'єктів критичної інфраструктури. Водночас, враховуючи специфіку сектору, реалізація принципів відкритості має здійснюватися із дотриманням режиму державної таємниці, балансу між публічністю і захищеністю інформації, яка становить інтерес національної безпеки.

На нашу думку, у цілісному вигляді механізми реалізації правової політики у сфері безпеки та оборони мають функціонувати як взаємопов'язана і керована система, яка поєднує нормативне регулювання, інституційне забезпечення, організаційне управління та соціальну комунікацію. Лише за умови узгодженості усіх елементів цієї системи можлива ефективна реалізація державної політики, яка буде не лише інструментом гарантування обороноздатності, а й складовою правового порядку, що забезпечує сталий розвиток, конституційну легітимність та дотримання основоположних прав і свобод людини навіть у найскладніших умовах сучасного збройного конфлікту.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можемо зробити висновок, що формування правової політики у сфері безпеки та оборони України є не лише актуальним, а й фундаментальним завданням сучасної державної правової стратегії, яка має відповідати складності політичної реальності, масштабам загроз та динаміці трансформаційних процесів, спричинених збройною агресією, внутрішньою політичною напругою, необхідністю адаптації до міжнародних стандартів і поступовою інтеграцією до євроатлантичного безпекового простору. У межах цього процесу правова політика не може обмежуватись вузько інструментальним підходом, що полягає лише у нормативному супроводі функціонування силових структур чи формальному закріпленні повноважень органів публічної влади. Вона повинна розглядатися як системна, цілісна, методологічно вивірена діяльність держави, яка має забезпечити не тільки захист суверенітету і територіальної цілісності, а й стабільне функціонування демократичних інститутів, повагу до прав людини та принципів правової державності, навіть у кризових і воєнних умовах. Узагальнюючи результати аналізу, можна стверджувати, що ефективна реалізація правової політики у сфері безпеки потребує комплексного підходу, який охоплює декілька взаємозалежних напрямів. По-перше, це створення єдиної концептуально обґрунтованої та внутрішньо узгодженої нормативно-правової бази, що забезпечить стабільність правового режиму, прозорість процедур, передбачуваність державних дій та чітке регламентування повноважень усіх суб'єктів сектору безпеки. По-друге, необхідною умовою сталої правової політики є модернізація інституційного середовища, у тому числі посилення ролі парламентського контролю, запровадження ефективних механізмів цивільного нагляду, розвиток незалежних правових та експертних інституцій. По-третє, значущим елементом є управлінське забезпечення політики, що включає планування, моніторинг, оцінку ефективності, правовий аудит, прогнозування наслідків рішень і корекцію нормативної діяльності відповідно до поточних і стратегічних цілей. Особливої уваги

заслугує питання дотримання принципів відкритості, легітимності, публічності та правової визначеності, що мають бути вбудованими у всі рівні розробки та реалізації правової політики в сфері оборони. Без належного залучення суспільства, експертного середовища, правозахисних організацій та інституційного контролю з боку органів влади не можна гарантувати баланс між безпековими потребами і правами громадян. Це має особливе значення в умовах воєнного стану, коли розширення повноважень органів безпеки може створювати ризики для правових гарантій особи. Водночас держава повинна бути здатною забезпечити своєчасну і ефективну реакцію на будь-які загрози, не втрачаючи при цьому правової і моральної легітимності своїх дій.

У перспективі повоєнного відновлення, коли Україна постане перед завданням масштабної перебудови системи державного управління та оновлення сектору безпеки, правова політика має стати основою структурної трансформації безпекової сфери. Зазначене включає впровадження євроатлантичної правової моделі, що передбачає верховенство права, верховенство парламенту, громадський контроль над силовими структурами, а також глибоку реформу системи оборонного правосуддя, прозоре функціонування бюджетного механізму та повну відповідальність за управлінські рішення у сфері безпеки. Саме правова політика здатна надати формі національної оборони змісту, заснованого на цінностях свободи, демократії, справедливості та відповідальності. Таким чином, правова політика у сфері безпеки та оборони є не лише технічним або процедурним інструментом державного управління, а перш за все – концептуальним і ціннісним орієнтиром, що визначає вектор розвитку всієї правової системи в умовах глибокої суспільної кризи та трансформацій. Вона має бути адаптивною, цілісною, прогностичною, відповідальною, зорієнтованою як на актуальні безпекові потреби, так і на довготривалі інтереси суспільства, державності та права. Її належне формування й реалізація є запорукою не лише перемоги у війні, а й стабільного мирного розвитку України як правової, демократичної, відкритої держави в повоєнному майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білий О. В. Засади державної політики у сфері безпеки: теоретичний аналіз. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 4 (113). С. 91–98.
2. Калашніков В. І. Теоретико-правові засади права національної безпеки України в умовах воєнного стану // *Теоретико-правові засади права національної безпеки України в умовах воєнного стану*. Рига: Baltija Publishing, 2023. С. 52.
URL: <https://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/479/12829/26796-1?inline=1>.

3. Ковальчук С. П. Роль парламентського контролю у сфері національної безпеки та оборони України. *Вісник Верховної Ради України*. 2022. № 6. С. 112–118.

4. Колб О. Г., Дучимінська Л. М. Сучасна правова політика у контексті забезпечення національної безпеки України // Матеріали науково-практичної конференції. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2020. С. 48–50. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/48-2.pdf>.

5. Кот О. О., Сидоренко А. В. Доктрина національної безпеки і оборони України: концептуальні засади. *New Ukrainian Law*. 2024. № 1. URL: <https://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/667>.

6. Крутько М. А. Нормативно-правове регулювання національної безпеки України. *Наукові праці Національного університету оборони України*. 2020. Т. 29. С. 123–129. URL: <https://naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom29/16.pdf>

7. Кубецька О. В., Остапенко Т. В., Палешко Я. В. Державна політика забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах цифровізації. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2022. № 3. С. 45–52. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/bitstreams/0db0ea99-eb6a-4159-aae1-bde6acf685da/download>

8. Павленко Н. В. Правове регулювання сектору безпеки і оборони: сутність та зміст. *Юридична наука*. 2020. № 3 (105). С. 131–137.

9. Петренко І. М. Правове регулювання забезпечення національної безпеки: сучасні виклики та перспективи. *Право і безпека*. 2021. № 2 (85). С. 23–30.

10. Правове регулювання національної безпеки : навчальний посібник / О. Г. Боднарчук, О. І. Боднарчук, М. В. Глух, А. В. Гарбінська-Руденко ; Державний податковий університет. Ірпінь : Державний податковий університет, 2024. 202 с.

11. Свешніков С. В., Бочарніков В. П., Пеньковський В. І. Закон України «Про національну безпеку України» і потреби нормативно-правового забезпечення воєнної політики. *Наука і оборона*. 2018. № 4. С. 3–7. DOI: 10.33099/2618-1614-2018-5-4-03-07.

12. Хатнюк Ю. А. Поняття та правове забезпечення національної безпеки України. *Правові новели*. 2020. № 10. С. 228–234. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3470>.

13. Чижов Д. В. Забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах воєнного стану. *Науковий журнал «Наука і правоохорона»*. 2022. № 3. С. 45–52.

Стаття надійшла до редакції 24.03.2025

Ruslan V. ZELENIN,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

FORMATION OF LEGAL POLICY IN THE FIELD OF SECURITY AND DEFENSE OF UKRAINE: CHALLENGES, PRIORITIES, AND IMPLEMENTATION MECHANISMS

The relevance of the topic of legal policy-making in the field of security and defense of Ukraine is due to the complexity of the security environment in which the State operates, primarily due to the armed aggression against Ukraine, intensification of hybrid threats, and the need to adapt national legislation to NATO standards and the legal system of the European Union. The article examines the theoretical and methodological foundations of legal policy as a holistic strategy of the State aimed at ensuring national security through a developed system of legal norms, institutions and administrative mechanisms. The author substantiates that legal policy in this area should comply with the principles of consistency, legitimacy, responsibility and legal certainty, and should be capable of adaptation in the face of dynamic changes in internal and external threats. The author highlights the key challenges for lawmaking and law enforcement activities, including regulatory fragmentation, problems of balancing security needs and human rights, and threats of excessive militarization of the legal space. Attention is focused on the strategic priorities of legal policy, among which the most important are strengthening parliamentary control, effective functioning of civilian oversight institutions, creation of a single regulatory platform for the security sector, and digital transformation of management decisions. The mechanisms for implementing this policy at the level of legislative, institutional and managerial support are revealed, taking into account the practical aspects of the functioning of the security sector under martial law. The author emphasizes the need to develop a long-term model of legal policy aimed at protecting democratic values, ensuring the constitutional order and guaranteeing the stability of public administration in the field of security and defense.

Keywords: *legal policy, state security, defense sector, strategic planning, legislative initiatives, civilian control, parliamentary oversight, martial law.*

Василь Юрійович КІКІНЧУК,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ДО ПИТАННЯ НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті стверджується, що в умовах воєнного стану, коли сили безпеки і оборони держави зіштовхнулися з небаченими раніше викликами, від їх наукового забезпечення залежить стійкість національного спротиву, ефективність діяльності органів і підрозділів під час перманентної адаптації до надзвичайно мінливого та непередбачуваного безпекового середовища.

Зазначено, що з давніх часів епіцентрами розвитку наукового знання ставали заклади вищої освіти. Таку роль у сфері правоохоронної діяльності та підготовки висококваліфікованих юридичних кадрів відіграють заклади вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських. Наявний кадровий та матеріально-технічний потенціал дозволяє розглядати такі заклади вищої освіти як платформи постійної взаємодії наукової спільноти та практичних підрозділів.

Акцентовано увагу на тому, що майбутнім поліцейським володіння методологією наукової діяльності дозволяє грамотно скласти будь-який процесуальний документи, давати вичерпну письмову чи усну відповідь на запити адвокатів, критично аналізувати ситуацію у професійній діяльності, проявляти високий рівень комунікативної компетентності, що передбачає налагодження взаємодії з широким колом суб'єктів, підтримання з ними конструктивної співпраці та довірливих відносин.

Проаналізовано вплив воєнного стану на наукову діяльність закладів вищої освіти, окреслено такі проблеми, як колосальні руйнування інфраструктури, скорочення державного фінансування наукової діяльності, кадрові проблеми, над вирішенням яких, зокрема в частині адміністративно-правового забезпечення, працюють вітчизняні науковці.

Ключові слова: наукове забезпечення, Національна поліція України,

воєнний стан, заклади вищої освіти, поліцейські, адміністративно-правове забезпечення.

Постановка проблеми. За останнє десятиліття наука та технології стали невід'ємною частиною здатності поліції надавати ефективні та ефективні послуги. Усі напрями поліцейської діяльності засновуються на дослідженнях та аналізі, щоб зрозуміти проблеми та знайти кращі способи роботи. Усі підрозділи використовують низку технологій, таких як відеозапис, цифрова автоматизація та безпілотні літальні апарати, оскільки вони змінюють здатність збирати докази та захищати громадськість. Наука і техніка також надають інструменти для ефективного виконання покладених завдань і відповідно до стандартів, яких очікує громадськість. Дійсно, населення, спостерігаючи, що можливо в промисловості та торгівлі, очікує, що поліція працюватиме таким чином. Як видно із зростання цифрового шахрайства, технології, які використовують злочинці, змінюють те, як, де та коли відбуваються злочини. Це потребує нових методів розслідування та безперебійної роботи поза межами національних кордонів. Від цього залежить довіра суспільства. Наука і технології можуть і повинні відігравати активну роль у підтримці операційної ефективності, на яку очікує громадськість¹.

Так, наукова діяльність, спрямована на осмислення проблемних аспектів діяльності Національної поліції України, лежить в основі розроблення системи комплексного методичного забезпечення, розвитку професійного навчання поліцейських, реалізації проектів спільно з громадськістю, спрямованих на підвищення правової культури населення та запобігання вчиненню правопорушень.

Слід звернути увагу на те, що наукове забезпечення діяльності Національної поліції України сформоване на рівні праць таких вітчизняних науковців, як В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, П. Д. Біленчук, В. М. Василенко, О. П. Гетманець, С. М. Гусаров, М. В. Завальний, Т. А. Кобзева, І. М. Ковальов, Т. О. Коломоець, А. Т. Комзюк, М. М. Литвин, О. М. Литвинов, М. Д. Мартинов, Р. С. Мельник, О. М. Музичук, О. Ю. Синявська, А. О. Собакар, В. В. Сокурєнко та інші дослідники. Проте в умовах воєнного стану подібне наукове забезпечення має враховувати й інші, раніше не досліджені, аспекти, що дозволить вирішити низку проблемних питань діяльності як органів і підрозділів Національної поліції України, так і організації наукової діяльності в державі.

Мета статті зводиться до того, щоб проаналізувати наукове забезпечення діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: розглянути сутність та основні тенденції наукового забезпечення діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану;

¹ NPCC science and technology strategy // National Police Chiefs' Council: сайт. URL: <https://www.npcc.police.uk/SysSiteAssets/media/downloads/our-work/office-of-the-chief-scientific-advisor/npsc-science-and-technology-strategy.pdf>.

проаналізувати діяльність закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, в контексті наукового забезпечення діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану; дослідити проблеми, що мають місце в ході організації наукової діяльності у закладах вищої освіти в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. В умовах воєнного стану, коли сили безпеки і оборони держави зіштовхнулися з небаченими раніше викликами, від їх наукового забезпечення залежить стійкість національного спротиву, ефективність діяльності органів і підрозділів під час перманентної адаптації до надзвичайно мінливого та непередбачуваного безпекового середовища.

У цьому контексті неможливо не погодитися з влучною думкою О. М. Бандурки та О. М. Литвинова про те, що «ефективність боротьби зі злочинністю залежить від ступеня наукового забезпечення та аналітичного супроводження на усіх рівнях, інтенсивності взаємодії вчених і практиків різних дотичних галузей науки у справі формування узгодженого інтегрованого цілісного наукового продукту. Негативні процеси і тенденції, які відбуваються в Україні, вимагають постійного наукового відстеження, глибокого і детального дослідження криміногенної обстановки, внесення відповідних коректив у стратегію і тактику протидії злочинності»¹.

Водночас наукове забезпечення діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану має бути спрямоване на постійне осмислення актуальних практичних проблем, зокрема у сфері використання безпілотних літальних апаратів, новітніх зразків екіпірування поліцейських. Важливим аспектом є проведення експериментів, що дозволяють визначити доцільність такого екіпірування на різних типах місцевості та за умови впливу різних наявних і потенційно можливих загроз. Не менш важливим є проведення різного роду анкетувань (опитувань) з метою з'ясування наявних в органах і підрозділах Національної поліції України проблем у сфері матеріально-технічного, інформаційного, аналітичного, кадрового та іншого забезпечення.

К. Куркова наголошує на тому, що науково-технічний розвиток як результат нової науково-технологічної парадигми є багатоаспектним явищем, яке пропонується розглядати як 1) складне багатовекторне явище та найвищу соціокультурну цінність у розвитку людства; 2) прямий причинно-наслідковий зв'язок зі сталим та інклюзивним розвитком, загальним добробутом і соціальним прогресом загалом; 3) інтенсивний фактор впливу на економічне зростання, конкурентоспроможність і національну безпеку держави².

Погоджуючись з думкою дослідниці, в контексті досліджуваної проблематики слід звернути увагу на важливість багатоаспектного підходу

¹ Бандурка О. М., Литвинов О. М. Злочинність як об'єкт феноменологічного аналізу. *Право і Безпека*. 2015. № 3 (58). С. 6.

² Kurkova K. Scientific and Technological Development, Technological Systems, Innovations and Their Importance for Space Sector of Ukraine. *Advanced Space Law*. 2021. № 8. P. 51. DOI: <https://doi.org/10.29202/asl/8/5>.

до розуміння наукового забезпечення діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану, у ході якого слід враховувати загальну спрямованість правоохоронної діяльності на забезпечення національної безпеки, останні цифрові та технологічні інновації, зокрема в контексті активного впровадження технологій штучного інтелекту в ході виконання широкого кола завдань і функцій поліції, зокрема в частині надання різноманітних послуг населенню, активну співпрацю з інститутами громадянського суспільства та міжнародними організаціями, забезпечення міждисциплінарного характеру досліджень, зокрема в ході вдосконалення процесу документування воєнних злочинів.

При цьому з давніх часів епіцентрами розвитку наукового знання ставали заклади вищої освіти. Безперечно, що таку роль у сфері правоохоронної діяльності та підготовки висококваліфікованих юридичних кадрів відіграють заклади вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських. Наявний кадровий та матеріально-технічний потенціал дозволяє розглядати такі заклади вищої освіти як платформи постійної взаємодії наукової спільноти та практичних підрозділів Національної поліції України.

Водночас слід зважати на те, що законодавство України про вищу освіту визначає, що наукова і науково-технічна діяльність у закладах вищої освіти є невід'ємною частиною освітнього процесу і здійснюється з метою інтеграції наукової, навчальної та виробничої діяльності в системі вищої освіти. Інтеграція науково-дослідницької діяльності здобувачів освіти у систему вищої освіти передбачає орієнтацію навчання на формування та розвиток дослідницьких умінь здобувачів освіти шляхом залучення їх до науково-дослідної роботи під керівництвом викладача, а також самостійно¹. Це включає розробку коротких наукових повідомлень, щоб навчитися організовувати дослідницькі завдання за встановлений проміжок часу. Крім того, вдосконалюються ораторські навички. Здобувачі освіти набувають інших здібностей, таких як здатність протистояти сумнівам і підвищення впевненості у собі².

Курсанти та студенти закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, мають змогу на безоплатній основі опублікувати власні тези доповідей на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях і круглих столах, отримати доступ до міжнародних програм, наукометричних баз даних, наукових гуртків, товариств, зустрічей, присвячених їх розвитку як юних науковців. Слід додати, що переважна більшість таких заходів і зустрічей проводяться у співпраці з практичними підрозділами Національної поліції України, у тому числі тими, що виконують службово-бойові завдання із захисту територіальної цілісності держави в умовах воєнного стану.

Як стверджують дослідники, наукова робота студентів-юристів є

¹ Melnyk V., Melnyk R., Dekhtiarova O., Upatova I., Boiko-Buzyl Y. Scientific activity of students as a component of the educational process. *Ad alta-journal of interdisciplinary research*. 2021. № 11 (2). P. 68.

² Там само. С. 70.

невід'ємною частиною освітнього процесу у закладах вищої освіти. Дослідницькі навички є важливими для студентів-юристів з огляду на те, що у своїй професійній діяльності вони стикаються зі складними завданнями та питаннями, коли йдеться про необхідність самостійно засвоювати нові знання, знаходити аргументи, у тому числі наукові, обґрунтовувати свою правову позицію та викладати її в усній та/або письмовій формі¹. Слід додати, що майбутнім поліцейським володіння методологією наукової діяльності дозволяє грамотно складати будь-який процесуальний документи, давати вичерпну письмову чи усну відповідь на запити адвокатів, критично аналізувати ситуацію у професійній діяльності, проявляти високий рівень комунікативної компетентності, що передбачає налагодження взаємодії з широким колом суб'єктів, підтримання з ними конструктивної співпраці та довірливих відносин.

Водночас в ході аналізу наукового забезпечення діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану неможливо оминати увагою руйнівний вплив на нього постійних ракетних і артилерійських обстрілів, що проявляється в колосальних руйнуваннях інфраструктури, приміщень кафедр і науково-дослідних лабораторій, вимушеному переміщенні окремих закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських.

При цьому окремі науковці впевнені, що якість освіти залежить не стільки від форм навчання, скільки від науково-методичного забезпечення викладачами навчальних дисциплін, використання ними новітніх форм і методів навчання, відповідності змісту тем, що розглядаються, сучасним тенденціям і подіям, що відбуваються у світі; дистанційне навчання сприймається студентами як тимчасова незручність, до якої вони успішно адаптувалися завдяки можливості опановувати електронні курси та використовувати різні інтернет-платформи для спілкування з викладачами та колегами². Дійсно, як засвідчує досвід окремих закладів вищої освіти, що суттєво постраждали від бойових дій, за умови активного використання цифрових продуктів та максимальної самовіддачі науково-педагогічного складу можливо продовжувати та навіть прискорювати темпи наукової діяльності.

Ще однією проблемою, що позначається на науковому забезпеченні діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану є неминуче скорочення державного фінансування наукової діяльності. Ю. Сучикова та С. Ковачов зазначають, що у будь-якій країні, де відбуваються збройні конфлікти, державна політика автоматично спрямовує кошти на військовий сектор і підтримання економіки. Культура, мистецтво, освіта, наука логічно відходять на другий план. Проте, як правило, представники таких сфер

¹ Riabovol L., Harust Y., Dzhaferova O., Sobol Y. Students' scientific activity as a component of the lawyers' professional training. *Asia Life Sciences*. 2019. № 2. P. 21.

² Klishevych N., Pavliuk R., Sulitskyi V., Liakh T. Education in the conditions of pandemic and war: Ukrainian students' representative opinions. *E-Learning in the Transformation of Education in Digital Society*. 2022. № 14. P. 105.

діяльності продовжують виявляти свій творчий потенціал. Викладачі продовжують працювати зі студентами в бомбосховищах, а дослідники намагаються опублікувати свої наукові результати, щоб зберегти матеріал, який вони напрацьовували протягом багатьох років. Наукове мистецтво має свій дискурс, через який митці та дослідники намагаються популяризувати науку, привернути увагу громадськості до нових парадигм та стимулювати розвиток міжгалузевого партнерства¹. При цьому з перших днів повномасштабного збройного вторгнення міжнародне наукове співтовариство активно підтримувало українських дослідників шляхом запровадження стипендійних програм як у провідних університетах світу, так і в Україні для тих науковців, які не покидали території держави. При цьому для вітчизняних дослідників був відкритий вільний доступ до провідних світових наукометричних баз даних, освітніх ресурсів, конференцій, присвячених підтримці України.

Водночас слід наголосити на наявних кадрових проблемах, що певною мірою ускладнюють наукове забезпечення діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану, особливо у тимчасово переміщених закладах вищої освіти. Адже кожен науковий співробітник чи викладач у ході своєї професійної діяльності має зважати не лише на особисте кар'єрне зростання, але й на забезпечення своєї сім'ї усім необхідним. Це доволі складно в умовах вимушеного переселення. Не випадково науковці звертають увагу на те, що «на науковій ниві, як і в житті, бувають різні моменти становлення/перезавантаження професійних колективів. Як відомо, це справа не одного дня, і десятиліття потрібні/необхідні, щоб підготувати фахівця, підтримати його у складних обставинах життя. Тут повинно бути присутнім і відповідне нездоланне прагнення постійного досягнення/осягнення висот. Тому на кафедрі бувають як моменти торжества професіоналізму колективу, так і в силу різних причин і обставин його послаблення»².

Зазначимо, що наукове забезпечення діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану має бути спрямоване на постійне генерування ідей щодо вирішення цілої низки питань адміністративно-правового забезпечення органів і підрозділів Національної поліції України. А. Т. Комзюк, О. М. Музичук, Т. А. Кобзева та І. М. Ковальов стверджують, що складні безпекові умови воєнного стану не лише обмежують наукові пошуки, але й відкривають можливості для розробки нових та інноваційних підходів до публічного адміністрування, включаючи використання нових технологій для покращення адміністрування правосуддя та забезпечення відповідності правової системи потребам суспільства. На сьогодні значна

¹ Suchikova Y., Kovachov S. Rethinking the Goals and Values of Nanoart During the War: an Artists' Statement. *Nanoethics*. 2023. № 17 (12). URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11569-023-00447-0#citeas>.

² Кріцак І. В. Актуалізація навчального посібника «Кримінальне право України (у питаннях та відповідях)» за загальною редакцією доктора юридичних наук, професора Ю. В. Орлова: Ідеологічні/ідейні, духовно-сутнісні аспекти професіоналізму вчених ХНУВС. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 1 (28). С. 160.

кількість вітчизняних і зарубіжних дослідників і науковців у галузі адміністративного права та державного управління цікавляться питаннями запровадженого в Україні режиму воєнного стану, а також ведуть активні науково-правові дискусії щодо того, чи має Україна в особі її законодавців та органів публічної влади здійснювати якісне вдосконалення власної системи адміністративного права в період дії воєнного стану¹. Застосовуючи новітні технології, розробляючи нові підходи до участі та підзвітності громадськості та зміцнюючи існуючі правові інститути, наука адміністративного права може сприяти тому, щоб ухвалення правових рішень під час воєнного стану відповідало потребам громадськості та принципам справедливості та захисту прав людини².

Висновки. Таким чином, наукова діяльність, спрямована на осмислення проблемних аспектів діяльності Національної поліції України, лежить в основі розроблення системи комплексного методичного забезпечення, розвитку професійного навчання поліцейських, реалізації проєктів спільно з громадськістю, спрямованих на підвищення правової культури населення та запобігання вчиненню правопорушень.

Наукове забезпечення діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану має бути спрямоване на постійне осмислення актуальних практичних проблем, зокрема у сфері використання безпілотних літальних апаратів, новітніх зразків екіпірування поліцейських, проведення експериментів, різного роду анкетувань (опитувань) з метою з'ясування наявних в органах і підрозділах Національної поліції України проблем.

Важливим є багатоаспектний підхід до розуміння наукового забезпечення діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану, у ході якого слід враховувати загальну спрямованість правоохоронної діяльності на забезпечення національної безпеки, останні цифрові та технологічні інновації, активну співпрацю з інститутами громадянського суспільства та міжнародними організаціями, забезпечення міждисциплінарного характеру досліджень.

Наукове забезпечення діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану багато в чому пов'язане з діяльністю закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, їх кадровим, матеріально-технічним потенціалом, залученістю здобувачів освіти-майбутніх поліцейських до проведення наукових досліджень, постійною співпрацею з практичними підрозділами та постійним генеруванням новітніх ідей, зокрема у сфері адміністративно-правової доктрини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

¹ Komziuk A.T., Muzychuk O.M., Kobzieva T.A. Kovalov I. M. The development of administrative and legal science under martial law: An assessment of it's prospective direction in Ukraine. *Remittances Review*. 2023. № 1 (8). С. 147. DOI: <https://doi.org/10.47059/rr.v8i1.12>.

² Там само. С. 153–154.

17. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Злочинність як об'єкт феноменологічного аналізу. *Право і Безпека*. 2015. № 3 (58). С. 6–10.
18. Кріцак І. В. Актуалізація навчального посібника «Кримінальне право України (у питаннях та відповідях)» за загальною редакцією доктора юридичних наук, професора Ю. В. Орлова: Ідеологічні/ідейні, духовно-сутнісні аспекти професіоналізму вчених ХНУВС. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 1 (28). С. 158–175.
19. Klishevych N., Pavliuk R., Sulitskyi V., Liakh T. Education in the conditions of pandemic and war: Ukrainian students' representative opinions. *E-Learning in the Transformation of Education in Digital Society*. 2022. № 14. P. 105–119.
20. Komziuk A.T., Muzychuk O.M., Kobzieva T.A. Kovalov I. M. The development of administrative and legal science under martial law: An assessment of it's prospective direction in Ukraine. *Remittances Review*. 2023. № 1 (8). С. 146–156. DOI: <https://doi.org/10.47059/rr.v8i1.12>.
21. Kurkova K. Scientific and Technological Development, Technological Systems, Innovations and Their Importance for Space Sector of Ukraine. *Advanced Space Law*. 2021. № 8. P. 51–63. DOI: <https://doi.org/10.29202/asl/8/5>.
22. Melnyk V., Melnyk R., Dekhtiarova O., Upatova I., Boiko-Buzyl Y. Scientific activity of students as a component of the educational process. *Ad alta-journal of interdisciplinary research*. 2021. № 11 (2). P. 68–71.
23. NPCC science and technology strategy // National Police Chiefs' Council: сайт. URL: <https://www.npcc.police.uk/SysSiteAssets/media/downloads/our-work/office-of-the-chief-scientific-advisor/npcc-science-and-technology-strategy.pdf>.
24. Riabovol L., Harust Y., Dzhafarova O., Sobol Y. Students' scientific activity as a component of the lawyers' professional training. *Asia Life Sciences*. 2019. № 2. P. 21–43.
25. Suchikova Y., Kovachov S. Rethinking the Goals and Values of Nanoart During the War: an Artists' Statement. *Nanoethics*. 2023. № 17 (12). URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11569-023-00447-0#citeas>.

Стаття надійшла до редакції 30.03.2025

Vasyl Yu. KIKINCHUK,

PhD in Law, Associate Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

ON THE ISSUE OF SCIENTIFIC SUPPORT FOR THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW

The article argues that in conditions of martial law, when the security and defense forces of the state are faced with unprecedented challenges, the stability of national resistance, the effectiveness of the activities of bodies and units during permanent adaptation to an extremely changeable and unpredictable security

environment depend on their scientific support.

It is noted that since ancient times, higher education institutions have become epicenters of the development of scientific knowledge. Such a role in the field of law enforcement and the training of highly qualified legal personnel is played by higher education institutions with specific training conditions that train police officers. The available human and material and technical potential allows us to consider such higher education institutions as platforms for constant interaction between the scientific community and practical units.

Attention is focused on the fact that mastering the methodology of scientific activity allows future police officers to competently draft any procedural documents, give a comprehensive written or oral response to lawyers' inquiries, critically analyze the situation in professional activities, and demonstrate a high level of communicative competence, which involves establishing interaction with a wide range of subjects, maintaining constructive cooperation and trusting relationships with them. The impact of martial law on the scientific activity of higher education institutions is analyzed, and problems such as colossal destruction of infrastructure, reduction of state funding for scientific activity, and personnel problems are outlined, which domestic scientists are working on solving, in particular in terms of administrative and legal support.

Key words: *scientific support, National Police of Ukraine, martial law, higher education institutions, police, administrative and legal support.*

Іван Васильович КРИЩАК,

кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

**ВРАЖЕННЯ ВІД НАВЧАЛЬНОГО ПОСІБНИКА «КРИМІНОЛОГІЯ
(ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА)» (2025) ЗА ЗАГАЛЬНОЮ РЕДАКЦІЄЮ Ю. В.
ОРЛОВА¹ З АКЦЕНТАМИ ВАЖЛИВОСТІ ВЧИТЕЛІВ І НАСТАВНИКІВ У
НАШОМУ ЖИТТІ**

Видання відзначається науковою глибиною, академічною строгою структурою та високим рівнем міждисциплінарного підходу, що забезпечує комплексне розуміння явища злочинності, її закономірностей та механізмів протидії. Видатні особистості, професори О. М. Литвинов і Ю. В. Орлов, зробили значний внесок у розвиток кримінологічної школи, закладаючи основи сучасного осмислення кримінологічних процесів. У посібнику простежується зв'язок між спадщиною видатних вчених та сучасними тенденціями кримінологічної науки, що робить видання не лише навчальним, але й науково-практичним орієнтиром для нових поколінь юристів. Пропонується не лише системний аналіз злочинності, а й розкривається важливість наставництва, спадковості наукової школи та моральних орієнтирів у вихованні нового покоління правників. Особливий акцент зроблено на ролі таких вчителів, як академік О. О. Погрібний, які не лише передавали знання, але й формували професійну культуру та академічні традиції. З огляду на високу якість, глибокий аналіз та актуальність, навчальний посібник «Кримінологія (Загальна частина)» (2025) є вагомим внеском у юридичну науку, що сприятиме підготовці висококваліфікованих фахівців та забезпечить розвиток кримінологічного мислення у майбутніх юристів та науковців.

Ключові слова: кримінологія, вчитель, наставник, екзистенція,

¹ Кримінологія (Загальна частина) : навч. посіб. / [І. О. Бандурка, О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю. В. Орлова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2025. 616 с.

цінності, Бог, духовність.

Ю. В. Орлов та О. М. Литвинов у розвитку кримінологічної школи ХНУВС. Юрій Володимирович Орлов, не побоїмось сказати, є світилом сучасної юриспруденції у галузі юридичної науки – кримінології, не лише для Харківського національного університету внутрішніх справ, але й для всієї України та іноземних держав. Широка цитованість вченого свідчить про великий авторитет, здобутий у результаті непосильної праці. Ми пишаємось, що можемо працювати з такими глибами/метрами юридичної науки, як О. М. Литвинов та Ю. В. Орлов. Побажаємо нашим видатним вченим багатоліття.

Приємно, що у нашому Університеті почитаються Вчителі. Юрій Володимирович складає велику шану Олексію Миколайовичу Литвинову, який створив особливий тренд кримінологічної науки не лише у м. Харкові, але й в усій Україні. Відчувається паритет взаємовідносин, коли вчені завжди допомагають один одному виводити науковий матеріал на якісно вищі/нові щаблі актуалізації та наукової новизни, що можна порівняти із життєм рівноапостольних Кирила і Мефодія. Коли один брат нездужав і занепав, інший завжди йому допомагав і брав ношу терпіння і подвигу на себе: *«Вот, брат, были мы с тобой как два вола в упряжи, пахали одну борозду, и я у леса <, дойдя борозду,> падаю, свой день окончив. А ты хоть и очень любишь гору, но не моги ради горы оставить учительство своё, ибо чем иным можешь ты лучше достичь спасения?»* (**Слова святого рівноапостольного Кирила своєму братові Мефодію**).

Сприйнятність О. М. Литвинова у науковому світі видна з особистих розмов із вченими різних регіонів нашої країни. Насамперед, це живе вступне/вітальне слово та різного роду виступи на конференціях, які хочеться чути знову, де міститься особлива глибина Духу. Говорячи про Ю. В. Орлова, слід зауважити, що одна справа, коли авторський колектив віддає рукописи, а інша – бачити готовий продукт, який настільки вдосконалений, виведений на високі щаблі науковості, вченості, обізнаності та важливості того, що є основним у науковому/повсякденному житті чи навчанні, коли не віриш у те, що ти писав той чи інший текст. У цьому й важливість головного редактора – спрямувати в єдине русло, викласти максимально однаковими мовою і стилем той чи інший навчальний/науковий матеріал, що притаманне Ю. В. Орлову.

Неодмінно після прочитання навчального посібника «Кримінологія (Загальна частина)» 2025 року за загальною редакцією доктора юридичних наук, професора Ю. В. Орлова у курсанта чи викладача, юриста-практика складеться загальне найкраще враження про кримінологічну науку та бажання глибинно займатися багатьма її проблемами, цим самим поглиблюючи знання з кримінального чи кримінально-виконавчого права. Даною рецензією ми прагнемо привернути увагу до прочитання та розмірковування всього, що викладено у тексті навчального посібника.

Особливо простою мовою написаний розділ «Історія розвитку та

сучасний стан кримінології». Слід відзначити, що весь підручник просякнутий ціннісно-сисловою та екзистенційною домінантою, а точніше – глибинними положеннями багатьох шкіл кримінології світового рівня, використовуючи знання філософів, літераторів, багатьох інших видатних особистостей через міждисциплінарні грані сучасної кримінологічної науки.

Слід сказати, що це по-справжньому академічний курс, який на високому рівні подає/припідносить загальну частину кримінології. Хочеться на майбутнє побажати сил і насаги нашим вченим щодо видання підручника з кримінології у форматі питань і відповідей, подібно екзаменаційному курсу, що неодмінно допоможе зрозуміти/усвідомити нові смисли кримінологічної науки. Вдячні Ю. В. Орлову за добре продуману структуру навчального посібника¹.

Сильним є розділ про тенденції злочинності, що висвітлені Ю. В. Орловим на с. 95–117, а саме: «2.1.4. Тенденції злочинності: загальнотеоретична характеристика», «2.1.5. Тенденції відтворення злочинності в Україні в умовах війни», які свідчать про якісну новизну у кримінологічній науці, її інноваційний розвиток, коли ніде нічого подібного не прочитаєш. У цих підрозділах міститься сучасна оновлена статистика, що дає зрозумілість, ясність та доступність окремих показників стану злочинності та діяльності правоохоронних органів (2021 – 10 міс. 2024 рр.). Вважаємо, що ці два підрозділи слід прочитати кожному через особливу актуальність. Щось подібне здійснив професор В. І. Тютюгін, виступивши зі своєю доповіддю про детальний аналіз КК України на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Наукова спадщина професора В. Я. Тація й актуальні проблеми кримінального права», присвяченій 85-річчю від дня народження проф. В. Я. Тація, що відбулася 21 січня 2025 року.

Нам потрібно частіше проводити меморіальні заходи, присвячені пам'яті вчителів. Слід особливо цінувати тих, хто поряд з нами та робить неоціненний внесок у розвиток науки у нашому Університеті. Це – такі легендарні особистості, доктори наук, як: В. А. Греченко, А. Т. Комзюк, І. В. Чорний, О. В. Тягло, В. П. Ємельянов, А. М. Шульга, О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов та низка інших. І, звичайно ж, слід віддати особливу шану засновнику нашого Харківського національного університету внутрішніх справ у незалежній Україні – О. М. Бандурці, який зумів згуртувати навколо своєї особистості та спільної справи – професіоналів свого часу, наукова школа та вченість яких продовжує еволюціонувати/жевріти/розвиватися до цього дня. Саме з їхнього вітального слова повинні розпочинатися усі наукові заходи сьогодення. Вони здобули загальне визнання усього колективу.

Про значення Вчителя, академіка О. О. Погрібного у моєму житті. В науці – як у монастирях: якщо почитаєш старця, складаєш йому шану, доглядаєш за ним до останнього, значить, у тебе є майбутнє. Ці слова найкраще відобразилися у словах апостола Павла до Євреїв (13:7):

¹ Всеукраїнська науково-практична конференція присвячена 85-річчю від дня народження проф. В. Я. Тація. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=1wDia2xaHAo>

«Поминайте наставников ваших, которые проповедовали вам слово Божие, и, взирая на кончину их жизни, подражайте вере их» (ці слова найчастіше зустрічаємо у житті преподобного Амфілохія Почаївського). Так було з моїм Вчителем і наставником, – *Олексієм Олексійовичем Погрібним*, коли він переніс надзвичайно важку операцію на серці, яке вдалося «завести» з третього разу, коли лікарі сказали, що це справжнє Чудо Боже, адже вони такого зношеного Серця ще не бачили. І ось коли *Олексій Олексійович* йшов на важку операцію, мені вдалося зателефонувати до знаного православного старця Галичини/Івано-Франківщини отця Стефана Сірака (слово *«Дитино, то все буде добре»* написано мною у 2018 році), який щодня приймав десятки, сотні людей. Зі старцем ми тримали тісний, майже п'ятнадцятирічний, зв'язок як «духівника і духовного чада». Тоді отець Степан сказав: *«Скажіть професору, що все буде добре, що операція пройде успішно»*. Радощам Олексія Олексійовича не було меж, і з таким настроєм він ішов на операційне втручання. Звичайно ж, де лише можливо було, ми тримали молитовну оборону. І ось, коли минув деякий час після операційного втручання, за порадою монахинь зі Свято-Борисо-Глібського жіночого монастиря м. Харкова, прихожанами якого ми були понад десять років, не пропускаючи жодної недільної Божественної Літургії, вони сказали, що *Олексію Олексійовичу* треба Причаститися Святих Христових Тайн, оскільки чужа кров, яка зараз текла у його жилах, повинна бути наповненою Кров'ю Христовою, про що мною і було сказано *Олексію Олексійовичу*.

О. О. Погрібний уперше, як він сказав, у своєму житті Причастився Святих Христових Тайн – Тіла і Крові Господа і Бога й Спаси нашого Ісуса Христа у Свято-Іоанно-Усікновенському Храмі м. Харкова з рук великого православного старця, духівника Харківської єпархії, настоятеля Храму з 70-х років – отця Ярослава Бовтюка (родом з Івано-Франківщини), з яким також понад десять років спілкувалися, а понад три роки мав змогу прислужувати у Храмі кожного недільного дня¹. До речі, старець Ярослав освячував квартиру та завжди сугубо молився за здоров'я Олексія Олексійовича, адже вони вже були добре знайомі особисто. Коли *Олексій Олексійович* вийшов із Храму – радості його не було меж. Попри щирість та відкритість, Олексій Олексійович умів тримати паузу. А тут відразу ж, вийшовши з Храму, він говорить з глибини душі, з повною щирістю та відкритістю: «Я тобі ще багато всього розкажу про свого вчителя Івана Омеляновича Середу», за яким Олексій Олексійович доглядав до останнього. Тобто, тут спостерігалася велика повага і спадковість поколінь учня та Вчителя.

Особливе здивування викликало у представників спеціалізованої вченої ради, в якій 22 січня 2011 року я захищав дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, коли Олексій Олексійович, перебуваючи на реабілітації у санаторії «Бермінводи», приїхав

¹ Курсанти університету відвідали пам'ятник церковної архітектури – Свято-Іоанно-Усікновенський Храм м. Харкова. URL: <https://univd.edu.ua/uk/news/3080>

на мій захист, де опонентами були такі знані особистості-професори, як: А. М. Колодій, Д. В. Лук'янов, а членами ради – О. О. Погрібний, М. О. Баймуратов, О. Ф. Скакун, О. М. Головка, О. В. Марцеляк, В. О. Серьогін, Д. В. Лук'янов, А. М. Запорожець, Є. О. Мічурін та ін. Коли відбулося зачитування відгуків на дисертацію, прозвучала фраза: «Таке враження, що тут зібралася уся Національна академія правових наук України». О. В. Марцеляк зауважив: «Ми знали, що Олексій Олексійович стоїть за вас горою, але не думали, що настільки». Справді, відчувалася особлива сила і авторитет Вчителя...

Уже через чотири місяці після захисту мого дисертаційного дослідження Олексія Олексійовича не стало. Перестало битися велике серце справжнього вченого, людини широкої Душі. Батьки по-праву сказали: «Ти зрозумієш лише згодом, що таких людей зараз немає». Олексій Олексійович мав унікальну якість – він ніколи не запізнався. Раніше за всіх приходив на роботу, вже о 7:30 він був у своєму робочому кабінеті. Коли у НАПрН України панахида розпочалася об 11:30, яку звершував протоієрей Анатолій Кваша, згодом ієромонах Єрмоген, то чудом Божим вона завершилася рівно о 12:00, коли була запланована церемонія офіційного прощання з Олексієм Олексійовичем, що мене особливо здивувало. Хоча, звичайно ж, у цей час ніхто на годинник не дивився. І коли ми приїхали до м. Одеси з професором, академіком М. І. Іншиним, то було рівно 00:00 годин, коли ми залишили Олексія Олексійовича для завтрашнього відспівування у нині частково зруйнованому Спасо-Преображенському кафедральному соборі м. Одеси, що мене також особливо здивувало. Ще багато чудес було, коли ми цілим Свято-Борисо-Глібським жіночим монастирем молилися, плакали і споминали про упокоєння безсмертної душі Олексія Олексійовича у Царстві Небесному. Були сказані прекрасні слова монахинь, що звідти Олексій Олексійович може більше допомогти, ніж був би живим. І ось вже скільки років минуло, та не пройшло жодного дня, щоб ми не згадали у молитвах про великого Вчителя Олексія. Відчувається його постійна допомога та унікальна школа, яку він дав мені, недостойному за промислом Божим. Його харизматичний Дух почиває на синові Сергієві, який сьогодні є *суддею Великої Палати Верховного Суду України*, а також на багатьох вдячних учнях, суддях, прокурорах, професорах, усіх, хто знав і хоча б один раз мав змогу спілкуватися з людиною великої душі і серця – Олексієм Олексійовичем Погрібним. *«Бог же не є Бог мертвих, а живих. Бо в Нього всі живі»* (Лк.20:38). *«Я Бог Авраама, и Бог Исаака, и Бог Иакова? Бог не есть Бог мертвых, но живых»* (Мф.22:32).

Як ім'я Олексія, чоловіка Божого, прославляється в одній професорській родині? Саме так, йдеться про Олексія Миколайовича Литвинова. Принагідно скажу: коли останній раз мені вдалось поспілкуватися з Олексієм Миколайовичем Литвиновим, то він сказав такі хороші слова, що коли виникло питання із його докторським дисертаційним дослідженням, то були різні міркування стосовно спеціальності 12.00.07 або 12.00.08. На цій зустрічі був А. Т. Комзюк та О. О. Погрібний, де Олексій Олексійович чітко сказав: «За спеціальністю 12.00.07 у нас багато докторів, а

треба обрати 12.00.08». Так і сталося. Ми наглядно бачили, як лише за десятиліття трудів О. М. Литвинова він приніс великі плоди. Нашій кримінологічній школі ХНУВС за короткий час вдалося пройти той шлях, що інші проходять десятиліттями, та здобути абсолютну першість, яку утримуємо до сьогодні. Тут бачимо Благословення вчителя і повагу учня. Безперечно, велика заслуга належить Ю. В. Орлову, який разом з О. М. Литвиновим видавали унікальні праці, рівним яким не було в Україні. Це, зокрема: «Нариси з кримінології постмодерну» (2019), «Антипостмодерн: кримінологічні етюди» (2020), «Кримінологія «свого» часу: наукові розвідки» (2021). Пам'ятаємо стрічку новин на сайті ХНУВС, коли кожного разу усі чекали на новий «Вісник Кримінологічної асоціації України» – про що ж цього часу напишуть провідні вчені, що було для інших певним дороговказом у науці.

«Кримінологія «свого» часу: наукові розвідки» (2021) – це книга, яка зазнала великого розголосу. Це був бренд кримінологічної науки, завдяки чому кримінологія здійнялася на нові рівні й щаблі осмисленості. Ось цей паритет Вчителя, наставника, колеги, друга, брата спостерігався між О. М. Литвиновим та Ю. В. Орловим. Приємно за велику повагу Юрія Володимировича до Олексія Миколайовича. Знаю по собі, як багато значить Благословення на наукову працю великого метра сьогодення – Олексія Миколайовича Литвинова. Він вже зараз став Учителем серед Вчителів, підготував велику плеяду учнів, багато з яких стали докторами наук. Користується, безсумнівно, великою повагою і заслуженим авторитетом серед таких провідних вчених кримінологічної науки як П. Л. Фріс, О. М. Костенко, О. М. Джужа, В. І. Борисов, В. В. Голіна та багатьох інших з різних регіонів нашої держави. Це – унікальна якість вченого, бути сприйнятим у наукових колах, щоб до твого слова прислухалися, що сьогодні є великою рідкістю. І ось О. М. Литвинову вдалося її досягти.

Акцентуємо на великій ролі Благословення в житті науковця з боку Вчителя. А саме йдеться про Благословення *О. О. Погрібного*, яке, як видно неозброєним оком, сьогодні невидимо почиває на О. М. Литвинові. Тут можна сказати словами із життя великого праведника Серафима: *«Сей із рода нашого»*. Тому коли хочеш побачити частинку справжніх Вчителів, зокрема таких, якими були наші викладачі, слід хоча б раз у житті поспілкуватись з Олексієм Миколайовичем Литвиновим. Можна сказати, що сьогодні таке Благословення Олексія Миколайовича почиває на Ю. В. Орлові. Безперечно, що О. М. Литвинов, нині виконуючи обов'язки ректора Національного аерокосмічного університету «Харківський авіаційний інститут», переживає за свою школу, тримає молитовну оборону, володіє інформацією, яка стосується кафедри, цікавиться справами, адже це його також дітище і нива, на якій Вчений високого масштабу потрудився вельми плідно.

Ну і куди ж без сім'ї. Як приємно, що прекрасний синочок, за якого ми завжди молимося, наступник вчителя нинішніх Вчителів О. М. Литвинова, зветься Олексій, який, дай Бог, щоб зростав на втіху, радість і славу своїм

Батькам!

На першій моїй зустрічі з ученим, О. М. Литвиновим, що промислом Божим відбулася 23 лютого 2022 року, у переддень початку великої російсько-української війни, були закладені підвалини того, щоб предметно займатись дослідженнями у кримінологічній науці. Ми розпочали розмову про постать та пам'ять *Олексія Олексійовича Погрібного*. Пам'ятаю, з яким натхненням читав монографію «Кримінологія «свого» часу: наукові розвідки» (2021) професорів О. М. Литвинова та Ю. В. Орлова¹ до 4 години ранку, а о 5-й почався обстріл м. Харкова з боку російської федерації. Найголовніше, пригадується, як *Олексій Миколайович* сказав, що ми назвали свого сина Олексієм на честь Олексія, чоловіка Божого, у пам'ять і згадку про Олексія Олексійовича Погрібного, якого Олексій Миколайович вважає своїм Вчителем, що особливо приємно. Тобто, десь у цьому достойному продовжувачу роду, немовляті Олексію, ми бачитимемо велику часточку безмежної душі *Олексія Олексійовича Погрібного*. Дай Бог сили й щастя, мудрості й добра, щоб маленький Олексій зростав на втіху й радість своїм батькам – *Олексію Миколайовичу та Євгенії Олексіївні*, його прекрасній дружині. Тож, як бачимо, в житті важливо так поступати, щоб наші сучасники й ті, хто буде після нас, захотіли називати дітей іменами тих людей, які залишили добрий слід у нашому житті. Пам'ятаємо вислів: «Як корабель назвемо, так він і попливе». Приємно те, що ім'я Олексія, чоловіка Божого, пам'ять якого ми святкуємо 30 березня, особливо прославляється у сім'ї вчених-професорів не на словах, а в реальному житті, в родинних іменах батьків та дітей. Тож бажаємо прекрасній родині добробуту та довголіття, миру, щастя і добра та щиро вдячні за підтримку й допомогу.

Значення навчального посібника в умовах нинішнього дня та побажання щодо наступних навчально-наукових видань. Детальний аналіз навчального посібника «Кримінологія (Загальна частина)» 2025 року дає підстави говорити про фаховість солідного видання, де кожна тема суттєво переосмислена, а головне – перебудована під пильністю головного редактора, професора Ю. В. Орлова. Водночас, чим більше ми спростимо викладення матеріалу у підручнику, чим більше простих слів і цитат видатних особистостей використовуватимемо, тим більше користі отримає курсант/студент та будь-який читач. Це воістину академічний курс із Загальної частини кримінології, що потребує глибинного розмірковування. Він неодмінно знайде свого читача – усіх тих, хто бажає вийти з суто навчального матеріалу на якісно вищі щаблі обізнаності. Для того, щоб зацікавити курсанта, викладача, слід дати хоч би поверхневу характеристику такого поважного видання у цей непростий час російсько-української війни. Зосередимося на найбільш важливих положеннях, які

¹ Кріцак І. В. Враження від прочитаної книги О. М. Литвинова та Ю. В. Орлова «Кримінологія «свого» часу: наукові розвідки» або майбутнє Харківської кримінологічної школи, зачатки її становлення та подальшого інноваційного розвитку: духовно-ціннісні аспекти проблеми. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 1 (26). С. 154–165.

потрапили у поле нашого зору:

- **с. 10-11.** Проблеми забезпечення суспільства від такого соціального зла, як злочинність, турбували людство впродовж усієї історії його існування, починаючи із зародження держави та права. При тому ця проблема традиційно зводилась й досі зводиться до чотирьох принципових питань: - які діяння визнавати кримінальним правопорушенням? - яким має бути покарання за вчинене кримінальне правопорушення, які перед ним ставити цілі? - яким чином покарання має виконуватись та відбуватись, аби досягти поставлених цілей? - як не допустити вчинення можливих кримінальних правопорушень, запобігти їм?

- **с. 11-12.** Питання, про шляхи, способи запобігання кримінальним правопорушенням, виводить допитливий розум на геть інші горизонти мислення, адже спонукає до обговорення каскаду похідних (чи-то-пак первинних, фундаментальних) проблем про причини, умови кримінально протиправної поведінки й злочинності як специфічного масового соціального феномену. І ці проблеми є непересічними, узалежнюються від низки світоглядних, концептуальних засновків, орієнтацій пізнання соціальної дійсності у всьому її багатоманітті: економічний, технологічний, правовий, культурно-психологічний (особистісні й колективні, свідомі й безсвідомі стани, процеси), цивілізаційний, політичний (геополітичний, регіональний, місцевий) та інші виміри. У спробах здійснення пізнавальної метаінтеграції, заточеної на розкриття причин та умов, закономірностей відтворення злочинності та, на підставі цього, на розроблення заходів системної їй протидії, запобігання народжується та розвивається наука кримінологія.

Прийнято вважати, що кримінологія замикає триаду так званих наук кримінально-правового циклу (кримінальне право, кримінально-виконавче право, кримінологія). Насправді йдеться не про функціональне замикання, а про інтелектуальне живлення. Варто говорити про засадничу роль кримінології як для кримінального, так і кримінально-виконавчого права. Останні дві науки мають догматичну природу, сфокусовані на вивченні норм права, правовідносин. Ними вони й обмежені. Натомість кримінологія є наукою недогматичною в цілому. Вона є наукою міждисциплінарною, адже пізнання злочинності, її причин та умов вимагає інтеграції знань з юриспруденції, психології, соціології, економіки, демографії, статистики тощо.

- **с. 12-13.** До основних компонентів предмета науки кримінології традиційно відносять:

1. *Злочинність* як складно-утворений, історично мінливий, відносно-стійкий, інституційний соціально-правовий феномен, який принципово не зводиться до суми всіх кримінальних правопорушень, що представляють його зовнішній, кількісний бік. Злочинність виявляє власні закономірності

існування, розвитку, узалежнюється від численних факторів соціального та природного походження.

2. *Детермінація та детермінанти злочинності.* Під терміном «детермінанти злочинності» розуміють її причини, умови та інші фактори, з якими вона тим чи іншим чином пов'язана. Детермінація – процес породження, зумовлення, відтворення злочинності у зв'язку з визначеними факторами (детермінантами, чинниками). Саме детермінанти злочинності є головним об'єктом впливу антикримінальних заходів, що розробляються наукою кримінологією та націлені на протидію злочинності та запобігання кримінальним правопорушенням.

3. *Особа та особистість кримінального правопорушника.* Об'єктивно існуючі в суспільстві соціальні протиріччя детермінують злочинність через призму індивідуального, особистісного. Жоден зовнішній, об'єктивний фактор не дає результату у виді кримінального правопорушення, не проходячи крізь особистісні пласти свідомого (ціннісні установки, досвід, фізичні та психічні вади тощо) та безсвідомого (витіснені травми, комплекси, невротичні гони й т. п.). Відтак, кримінологічне дослідження особи (атрибутивна категорія) та особистості (сутнісна категорія), особливостей її структури, здійснення кримінологічного особистісного профілювання обумовлює виявлення глибинних детермінант кримінальної активності, дає можливість індивідуалізувати запобіжний вплив з метою досягнення максимальної ефективності у протидії злочинності в цілому.

4. *Окреме кримінальне правопорушення в розрізі вчення про механізм індивідуальної кримінально протиправної поведінки.* Не з'ясувавши механізм одиничного кримінального правопорушення, не виявивши специфіку його розгортання від формування мотивації до посткримінальної поведінки, впливу ситуації на прийняття рішення про вчинення кримінального правопорушення, його реалізації, ролі жертви у цьому процесі, неможливо забезпечити достатню повноту як наукового уявлення про сам феномен злочинності, так і кримінально-превентивної діяльності.

5. *Протидія злочинності та запобігання окремим кримінальним правопорушенням* – фіналізуючий компонент предмета кримінології, на забезпечення науковою інформацією якого «працюють» всі попередньо зафіксовані складові предмета кримінології. Протидія злочинності становить особливого роду управлінську діяльність, спрямовану на нейтралізацію (зниження впливу) детермінант злочинності, факторів окремих кримінальних правопорушень та їх груп.

- с. 17. Кримінологія – це комплексна міждисциплінарна наука, яка має на меті розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо зниження криміногенних загроз шляхом дослідження злочинності, закономірностей її детермінації, особи й особистості кримінального правопорушника, механізму індивідуальної кримінально протиправної поведінки, формування на цій основі знань, рекомендацій та пропозицій щодо протидії злочинності, запобігання окремим її проявам.

Поряд із цим кримінологія є навчальною дисципліною, курс якої також поділений на Загальну та Особливу частини, що відповідає логіці описаної вище системи наукових кримінологічних знань. Будучи навчальною дисципліною, кримінологія забезпечує: - наступність в її розвитку; - формування у правників, фахівців у галузі правоохоронної діяльності цілісного та системного бачення всього різноманіття кримінальних проявів, злочинності, її детермінації; - компетентність у застосуванні заходів та засобів запобігання кримінальним правопорушенням, основних принципів та вихідних начал організації системи протидії злочинності, усвідомлення в ній своїх функцій, а також ролі інших її суб'єктів.

- **с. 18.** Значення Особливої частини кримінології полягає у формуванні масивів емпіричної кримінологічної інформації, її узагальненні та аналізі, розробленні на підставі цього заходів та засобів протидії як злочинності в цілому, так і запобігання окремим видам кримінальних правопорушень, забезпечення кримінологічної безпеки в державі, регіонах, окремих населених пунктах. Наскрізними стосовно Загальної та Особливої частин кримінології є окремі кримінологічні теорії: економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки (В. М. Попович), політико-кримінологічна теорія протидії злочинності (Ю. В. Орлов), соціально-правова теорія протидії злочинності (О. М. Литвинов) і т. п. Вони є комплексними, предметно наскрізними. Крім того, в структурі Особливої частини зарубіжної кримінології (а впродовж останніх десяти років й у вітчизняній науці) часто виділяють окремі наукові галузі, як-то: політична кримінологія (вивчення політичної злочинності), кримінопеналогія (вивчення злочинності в установах виконання покарань закритого типу), кримінофамілістика (дослідження злочинності проти близьких осіб, проти інституту сім'ї), криміногеронтологія (вивчення злочинності осіб похилого віку) тощо.

- **с. 18.** Окреслення предмета та завдань кримінології не залишає сумніву в тому, що ця наука є комплексною, адже торкається й особливостей функціонування людського організму як складноорганізованої біосоціальної системи (в аспекті біологічних факторів злочинності), і підвалин існування суспільного організму, «підсвічує» наявні в ньому протиріччя найбільш різноманітного характеру – від економічних до духовних, культурно-психологічних, політичних тощо. Широкий спектр указаних об'єктів вимагає залучення кримінологією до свого дослідницького інструментарію знань численних наук.

- **с. 19.** Варто погодитись із тими науковцями, які вказують, що не було б сенсу вести мову про особистість кримінального правопорушника, якщо їй не притаманні властивості, відмінні від особистісних якостей тих,

хто не вчиняє злочинів¹. Для кримінолога особистість становить інтерес не сама по собі, а лише тією мірою, якою її властивості детермінують злочинну поведінку. Однак кримінологія, вивчаючи особистість злочинця у нерозривному зв'язку з антисуспільною поведінкою, не може не спиратися в теоретичних концепціях та практичних висновках саме на особливості якостей осіб, які вчиняють злочини. Тому в межах кримінологічної науки різні сторони вивчення все більше виступають цілісним ученням про людину, що становить суспільну небезпеку. Така особистість є носієм специфічних мотивів, істотних та відносно стійких властивостей, які закономірно сформувалися під впливом негативних елементів соціального середовища². Саме дослідження останніх дозволяє зробити важливі висновки щодо впливу різного роду розладів психічної діяльності, фізіологічних процесів (зокрема, гормонального рівня та рівня ліпідного й вуглецевого обміну в організмі) на злочинність. Так, наприклад, більше половини всіх умисних вбивств та тяжких тілесних ушкоджень вчиняються особами з розладами психіки, що не виключають осудність.

- с. 22. Платон розмірковував над тим, що може утримати людей від порушення законів. Він уважав, що важливими факторами стримування є: – очікуване зло – усвідомлення наслідків та покарань, які очікують на порушників законів; – суспільна думка – роль громади в засудженні неправомірної поведінки, що змушує людей прагнути до моральної поведінки; – моральність – власне внутрішнє усвідомлення правильного і неправильного, яке сприяє дотриманню законів; – звички гідної поведінки – виховання та соціалізація, що формують моральні норми та звички, які роблять правомірну поведінку природною; – заохочення законослухняних громадян – підтримка державою тих, хто дотримується закону, через похвалу, пільги або інші форми визнання.

- с. 43. Сформуємо системне уявлення про історію розвитку кримінологічної думки. Отже, можна виділити чотири періоди: - античний; - класичний (класична школа кримінального права); - позитивістський (модерний); - сучасний (постмодерний). Антична філософська думка про злочини та злочинність (Платон, Аристотель, Цицерон, Сенека та ін.) зосереджена на метафізичних засадах гідності та недоліках правління, що продукують її пригноблення. Вразливий тімос (за Платоном – частка душі, що прагне визнання) зумовлює порушення публічних порядків, детермінує кримінально-протиправну поведінку. Класична школа кримінального права. Період розвитку юридичної думки кримінально-правового, кримінально-виконавчого та кримінологічного спрямування. Цей період за часом збігається з епохою Просвітництва (кінець XVII – початок XIX ст.), у

¹ Лагода К. О. Невиконання судового рішення: кримінологічна характеристика та запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2015. С. 48

² Там само. С. 49

зв'язку з чим змістовно відбувався у західноєвропейському цивілізаційному руслі з властивими йому надбаннями у галузі філософії, науки, техніки, мистецтва. Гуманістичні тенденції епохи сформували уявлення свободи волі людини на противагу гіпертрофованому телеологізму, який серед іншого мав своїм виявом і систему юридико-релігійних догматів. Ідея свободи волі послугувала основою для створення наукової концепції суб'єктивного ставлення в вину, винної кримінальної відповідальності, яка нині втілена у КК України (ч. 1 ст. 11 та ін.). Злочин розглядається вже не як продукт дії злої метафізичної волі, а як керована поведінка людини – відносно вільного соціального актора. Відтак, мета покарання має бути спрямована не лише на кару як таку та вигнання злого духу, а на віддалені соціально корисні цілі. Виникають перші відносні теорії покарання, а також переосмислення ролі державної влади, законотворчості в процесі детермінації злочинності, висвітлені у працях Ч. Бекарія («Про злочини та покарання» (1764 р.) та ін.), І. Бентама («Паноптикум» (1791 р.) та ін.), Дж. Говарда («Стан в'язниць в Англії та Уельсі» (1777 р.) та ін.), Л. А. Фейербаха («Дивні кримінальні судові справи» (1795 р.), «Анти-Гоббс, чи Про межі верховної влади та права примусу громадян щодо государя» (1791 р.), «Філософська чи всезагальна частина кримінального права» (1810 р.) та ін.), Г. В. Ф. Гегеля («Філософія права» (1820 р.) та ін.) та інших учених. Уперше науково обґрунтовуються та запроваджуються до пенітенціарної практики роздільне тримання чоловіків та жінок, дітей та дорослих, насильницьких та корисливих злочинців, рецидивістів та тих, хто вчинив злочин уперше; залучення до навчання під час відбування покарання тощо. Уперше постулюється безумовний пріоритет кримінально-превентивної діяльності над караючою; визнається раціональний підхід до побудови системи покарань та організації їх виконання та відбування; закладаються принципи свободи волі та винної відповідальності, індивідуалізації покарання, його невідворотності та оперативності застосування¹.

- с. 75. Злочинність – це історично мінливий, статистично стійкий, релятивний соціальний феномен, що виражається у масових, інституційних, суспільно небезпечних практиках, форми прояву яких мають кількісно-якісний вираз у понадсумативній сукупності злочинів, а також злочинній діяльності.

- с. 131. Однак у сучасному світі з розвиненими формами масової комунікації, ефектами глобалізації, що значною мірою (за нормальних, не екстремальних умов) елімінують значення державних кордонів, фронтири мають властивість виникати на інших, не фізичних рівнях соціально-групових взаємодій. Вони представлені межами соціальних сценаріїв, наративів, дискурсів, знаково-символічних, меметичних систем. Межі ці

¹ Орлов Ю. В. Класична школа кримінального права // Кримінологічний довідник : довідкове вид. / за наук. ред. О. М. Бандурки ; за заг. ред. О. М. Джузі та О. М. Литвинова. Харків : Діса плюс, 2013. С. 162–163.

мають як географічні, так і позагеографічні контури фіксації. При цьому важливо бути свідомим тієї обставини, що, будучи емоційно резонансними, суб'єктивно значущими обрисами інтерактивних матриць, у межах яких відбувається соціальна ідентифікація, привласнення й ретрансляція досвіду (пам'яті, постпам'яті – у термінології М. Хірш) попередніх поколінь як власного, фронтити постають зонами актуалізації бінарних опозицій. Для бінарних же опозицій («свій – чужий», «Схід – Захід», «проукраїнський – проросійський», «патріот – сепаратист» і т.д.) властивим є відношення не констеляції, а субординації, ієрархії. Звідси – й прагнення до домінування, підкорення. Тож фронтири завжди постають як результат та, водночас, фактор детермінації різниці потенціалів (відмінностей на рівні соціальних конвенцій про ідентичність, про оцінки минулого, теперішнього та майбутнього), а тому несуть на собі заряд соціальної напруженості, конфліктогенності, криміногенності.

- с. 151. **II. Модуси екзистенції страждання:** 1. *Екзистенція фізичного болю* є вельми індивідуально вираженою екзистенцією, з різними джерелами, ступенем інтенсивності, фізіологією протікання, перспективами на позбавлення болю, одужання тощо. Водночас не помилилось, мабуть, якщо пов'яжемо цю екзистенцію з фактором тілесності як таким, що радикально вмонтовується в щільне плетиво душевного, психічного, а тому не може не мати на нього впливу. Тіло – не просто вигадка, не випадкове явище, не ілюзія. Воно завжди вияв душі, – а отже, в якомусь сенсі – сама душа. Тіло – не мертва механіка незнати-яких атомів. Тіло – живий образ душі. Воно є і залишається єдиною формою актуального вияву духу в умовах, що нас оточують (О. Ф. Лосєв). Тілесна симптоматика, за влучним і по-мистецьки вишуканим зауваженням С. Маценки, є наслідком психічних афективних диспозицій. Тілесний досвід набуває дедалі більшого значення, зростають страждання, коли робить спроби виявитися душа. Безсилля тіла зумовлює активізацію духовної діяльності, знімає табу. Організм перетворюється на надчутливий сейсмограф, що реєструє загальний крах, і стає збудженою драматичною ареною конфлікту людини і суспільства¹.

- с. 165. Детермінація злочинності (від лат. *determinare* – визначати, породжувати, обумовлювати) – процес взаємодії різнорідних соціальних та природничих факторів (детермінант), що має своїм наслідком існування злочинності, її систематичне відтворення, появу новітніх її різновидів, форм прояву, негативних змін у стані (зростання рівня, ускладнення структури, географії тощо). Кримінологічне вчення про детермінацію злочинності виходить із розуміння комплексності, системності, багаторівневості та безперервності процесу відтворення злочинності. Структурування та формалізація наукового знання про нього відбувається з використанням низки базових категорій: детермінанти злочинності, детермінаційні зв'язки

¹ Маценка С. Хронотопи свідомості. Про творчість Крісті Вульф. Львів : ПАІС, 2007. С. 164.

тощо.

Детермінанти злочинності (криміногенні фактори) – явища і процеси, існування, дія (взаємодія) яких впливає на збереження, погіршення стану злочинності. Вони класифікуються за рівнем відтворення, природою, механізмом дії, соціальним змістом та іншими критеріями. Інтерпретація будь-якого явища, процесу об'єктивної дійсності чи суб'єктивних станів як детермінант злочинності передбачає встановлення виду зв'язку між ними та кримінальною активністю. У науці виокремлюється близько 30 видів детермінаційних зв'язків.

- с. 187. Дискурс як об'єкт кримінологічного аналізу. Злочинність – багатоплановий соціально-правовий феномен. У ньому сполучаються і статистично вимірювані, структурно-функціональні, системні риси, і предметно діяльнісні, інституційні властивості, і конструктивістські маркери. Відтак, цілком закономірним є те, що спектр об'єктів кримінологічного аналізу, заточеного під запити зниження інтенсивності відтворення кримінальних практик, виявляється вельми широким, у цілому відповідним феноменологічній глибині та складності самої злочинності. Значним є і накопичений науковий матеріал, що пояснює детермінаційну природу злочинності. Втім, історизм останньої, її соціальна адаптивність змушує поставити на порядок денний питання про роль дискурсу в її відтворенні: по-перше, як своєрідного соціокультурного поля для розгортання кримінальних практик; по-друге, як криміногенно детермінаційного ресурсу; по-третє, як сфери нереалізованого кримінально-превентивного потенціалу. Ця потреба виявляється особливо гострою у зв'язку з необхідністю: - підвищення ефективності протидії інформаційним операціям агресивного штибу, що є складовими так званих «гібридних» воєн, а також провісником і невід'ємним супутником повномасштабної агресії російської федерації проти України; - розроблення кримінологічних засад перехідного правосуддя, невід'ємними елементами якого є соціальне примирення, встановлення історичної правди й інші складові, що спираються, передусім, на простори спільних семантичних конвенцій.

- с. 212. І хоча вчений не робить безпосередніх висновків про роль дискурсу і трансформованих перцептивних механізмів для утвердження фрагментованості модерної людини, проте існує, на наше переконання, достатньо підстав, щоб пов'язати виявлені й описані Е. Фроммом особливі соціально-психологічні та нейрофізіологічні комбінації із впливом складових «друкарської» культури, яка посилює відірваність індивідуума від зовнішнього світу. «Чи не є слово – зауважував у риторичній формі В. Гавел – найпершим джерелом того, чим ми є, чи навіть самою першоосновою цього способу всесвітнього буття, яке ми називаємо людиною? Дух, душа людини, наше самоусвідомлення, здатність узагальнювати й думати поняттями і, зрештою, наша здатність розуміти, що

помремо – чи не повинні ми завдячувати цим слову, чи, може, все це словом і було створено?»¹

- **с. 257-258.** Досліджуючи проблематику причин та умов індивідуальної кримінально протиправної поведінки (кримінальних правопорушень), не можна не торкнутися питання їх класифікації. Незважаючи на те, що класифікації, як правило, є умовними, вони дозволяють відмежувати одне поняття від іншого, що сприяє більш глибокому їх вивченню й виначенню місця в єдиній класифікаційній системі. Вихідною системою для *класифікації причин та умов кримінальних правопорушень* виступають детермінанти злочинності. *За рівнем функціонування* вони поділяються на загальні (загальносоціальні) криміногенні детермінанти злочинності в цілому як масового соціально негативного явища; спеціальні криміногенні детермінанти, що впливають на вчинення різних видів (груп) кримінальних правопорушень або в певних галузях і сферах господарської діяльності або у сфері боротьби з певним видом кримінальних правопорушень; криміногенні фактори індивідуального характеру, що впливають на особу потенційного кримінального правопорушника, підштовхуючи її до кримінально протиправної та у зв'язку з цим кримінально караної поведінки. *За територіальною ознакою* розрізняють причини й умови, що діють у масштабі всієї країни, в регіонах, в окремих адміністративно-територіальних одиницях, у міській і сільській місцевості, на підприємствах, в установах й організаціях, а також у постійних трудових колективах і тимчасових (наприклад, що працюють вахтовим методом тощо). *За часовою ознакою*: причини та умови, що діють у літній, весняний, зимовий та осінній періоди. *За природно-кліматичною ознакою*: причини й умови, пов'язані із суворими або нормальними природно-кліматичними умовами. *За природою виникнення* причин та умов злочинності виділяють об'єктивні, тобто такі, що не залежать від волі та дій людей, об'єктивно-суб'єктивні й суб'єктивні. *За сутністю* – соціальні й біологічні. *За змістом* – криміногенні детермінанти економічного, політичного, соціально-побутового, духовно-морального, соціально-психологічного, культурно-виховного та іншого характеру. *За механізмом впливу* на особу кримінального правопорушника вирізняють обставини (детермінанти, фактори та ін.), що сприяють учиненню кримінальних правопорушень (полегшують його), обставини, що ускладнюють учинення кримінальних правопорушень, та обставини, що спонукають до вчинення кримінальних правопорушень.

- **с. 279.** Кримінологічна віктимологія як один із відносно незалежних напрямів кримінології з використанням інструментів соціальних і природничих наук (психології, психіатрії, конфліктології, політології, історії,

¹ Гавел В. Слово про слово // Промови та есеї / пер. з чеської Р. Мокрик, Т. Окопна, Є. Перебийніс, О. Перебийніс. Київ : КОМОРА, 2016. С. 119.

математики, кібернетики тощо) вивчає жертв кримінальних правопорушень і процес віктимізації як окремих осіб, так і людських об'єднань з метою виявлення глибинних чинників різних видів злочинності та зменшення або усунення їхнього негативного впливу задля ефективнішого протистояння злочинності. Таке розуміння дає комплексне бачення розвитку кримінологічної віктимології та дозволяє використовувати міждисциплінарний підхід для вивчення жертв і процесу віктимізації, що загалом сприяє кращому виявленню та аналізу детермінант злочинності, а також формуванню ефективних методів її профілактики та протидії. Спрямованість на усунення негативного впливу віктимізації у процесі боротьби зі злочинністю також може посилити наукову базу для практичних заходів захисту постраждалих від кримінальних правопорушень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінологія (Загальна частина) : навч. посіб. / [І. О. Бандурка, О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю. В. Орлова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2025. 616 с.
2. Всеукраїнська науково-практична конференція присвячена 85-річчю від дня народження проф. В. Я. Тація. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=1wDia2xaHAo>
3. Курсанти університету відвідали пам'ятник церковної архітектури – Свято-Іоанно-Усіковенський Храм м. Харкова. URL: <https://univd.edu.ua/uk/news/3080>
4. Кріцак І. В. Враження від прочитаної книги О. М. Литвинова та Ю. В. Орлова «Кримінологія «свого» часу: наукові розвідки» або майбутнє Харківської кримінологічної школи, зачатки її становлення та подальшого інноваційного розвитку: духовно-ціннісні аспекти проблеми. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 1 (26). С. 154–165.
5. Лагода К. О. Невиконання судового рішення: кримінологічна характеристика та запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2015.
6. Орлов Ю. В. Класична школа кримінального права // Кримінологічний довідник : довідкове вид. / за наук. ред. О. М. Бандурки ; за заг. ред. О. М. Джужі та О. М. Литвинова. Харків : Діса плюс, 2013. С. 162–163.
7. Маценка С. Хронотопи свідомості. Про творчість Крісти Вульф. Львів : ПАІС, 2007. 211 с.
8. Гавел В. Слово про слово // Промови та есеї / пер. з чеської Р. Мокрик, Т. Окопна, Є. Перебийніс, О. Перебийніс. Київ : КОМОРА, 2016. С. 117–120.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2025

Ivan V. KRITSAK,

PhD in Law, Associate Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

IMPRESSIONS OF THE TEXTBOOK “CRIMINOLOGY (COMMON PART)” (2025), EDITED BY Y. V. ORLOV, WITH EMPHASIS ON THE IMPORTANCE OF TEACHERS AND MENTORS IN OUR LIVES.

The publication is characterized by scientific depth, academic rigorous structure and a high level of interdisciplinary approach that provides a comprehensive understanding of the phenomenon of crime, its patterns and mechanisms of counteraction. Outstanding personalities, professors O. M. Litvinov and Yu. Orlov, made a significant contribution to the development of the criminological school, laying the foundations for the foundations of the modern understanding of criminological processes. The textbook traces the connection between the legacy of prominent scholars and modern trends in criminological science, which makes the publication not only educational, but also scientific and practical a reference point for new generations of lawyers. It offers not only a systematic analysis of crime, but also reveals important of crime, but also reveals the importance of mentoring, the continuity of scientific school and moral guidelines in the education of a new generation of lawyers. Special emphasis is placed on the role of such teachers as academician O. Pohribnyi, who not only not only transmitted knowledge but also shaped professional culture and academic traditions. Given its high quality, in-depth analysis, and relevance, the textbook “Criminology (General Part)” (2025) is a significant contribution to legal science to legal science, which will contribute to the training of highly qualified specialists and will ensure the development of criminological thinking in future lawyers and scientists.

Key words: *criminology, teacher, mentor, existence, values, God, spirituality.*

Іван Васильович КРИЦАК,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків, Україна)

Юлія Юріївна ІНШЕКОВА
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

Ігор Сергійович ПОЛЯКОВ,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

ПРАВОТВОРЧІСТЬ У КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІЙ СФЕРІ: МІЖ ТРАДИЦІОНАЛІЗМОМ ТА НОВАТОРСТВОМ

У дослідженні здійснено комплексний аналіз глибинних змістових засад формування кримінального законодавства України у контексті трансформацій правової дійсності (минулого, чинного, дійсного/теперішнього і майбутнього права). У фокусі авторського осмислення перебуває правотворчість як багатовимірне, духовно-інтелектуальне явище, що охоплює не лише нормативне конструювання, а й символічну місію формування справедливості та правопорядку. З позицій

академічного досвіду, наукової спадщини класиків української школи кримінального права, зокрема В. Я. Тація, П. Л. Фріса, Ю. В. Бауліна, В. І. Тютюгіна, О. О. Дудорова, О. М. Литвинова, Ю. В. Орлова, досліджується сутність кримінального закону як вияву вищого рівня правового мислення, де кожна правова норма розглядається не лише як юридичне положення, а як соціокультурна конструкція із сакральним змістом.

Звертаємо особливу увагу на необхідності збереження балансу між «стабільністю та динамізмом» кримінального законодавства, загрозу «законодавчих вірусів», які порушують системну цілісність КК України. Висловлюється критика хаотичної правотворчості, що знецінює доктрину та практичну ефективність норм. Висвітлюється роль професіоналізму, доктринального мислення й моральної відповідальності правників у процесі створення законів. У дослідженні також підкреслено значення духовно-культурного підґрунтя української правової традиції, зокрема православних цінностей, які можуть і повинні наповнювати правотворчість гуманістичним змістом.

Значне місце приділено аналізу Особливої частини кримінального права як структурного ядра системи кримінальної відповідальності, проблематиці уніфікації та класифікації кримінальних правопорушень, ролі санкцій у реалізації принципу справедливості, а також моделюванню майбутнього КК України з урахуванням вітчизняного менталітету, соціальної реальності, досвіду судової практики та викликів воєнного часу. Робота підводить до висновку, що новий КК України має бути не «космічною конструкцією», а простим, логічним, доступним, але водночас глибоким інструментом правосуддя, який би відповідав запитам народу, викликам доби й високим стандартам правової науки.

Ключові слова: правотворчість, кримінально-правове регулювання, кримінальне законодавство, кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, злочинність, протидія злочинності, війна.

Постановка проблеми. У науковому дискурсі надзвичайно важливо розрізнати поняття «правотворчості» та «нормотворчості», які перебувають у співвідношенні загального і часткового. Правотворчість охоплює весь процес формування права – від доктринальних позицій й історичних концептуальних підходів до оформлення правової системи загалом. Це творення права у широкому розумінні: як явища, як цінності, як духовної та інтелектуальної категорії. Натомість нормотворчість є складовою правотворчості, зосередженою на конструюванні конкретного нормативно-правового акту чи норми права. Йдеться про чітке, логічне, структуроване формулювання, яке повинно відповідати класичній побудові правової норми: гіпотеза – диспозиція – санкція, що відповідають на запитання: «Якщо... то... інакше...» – і бути внутрішньо цілісною, послідовною та ідеально точною. Така норма повинна якнайкраще гармоніювати з усім чинним законодавством та доктринальними напрацюваннями. Саме тому справжню правотворчість чи нормотворчість можна назвати

космополітизмом, що вимагає універсальних, біблейських знань за всі 7534 роки відколи існує світ, від Адама до сьогодення і в майбуття. Звідси – слід глибше замислитися над самим словом «творити». Творити – це не просто писати норму чи Закон, а здійснювати акт формотворення, який у своїй суті наближається до сакрального/духовного. Правотворчість – це не лише технічна чи юридична діяльність, це – духовна місія, що вимагає високого рівня культури, моральності, інтелектуальної глибини й чистоти душі. Лише особа, яка досягнула вищих смислів, здатна створити нормативний текст, що стане не просто юридичним документом, а одкровенням – формулою справедливості. Бути творцем у сфері права – це виняткове покликання. Адже творець – це той, хто надає форму світові. Ми бачимо приклад вищого творення у Священному Писанні – у старозавітній та новозавітній історії про створення світу. Так само й сьогодні, кожен справжній творець у праві – як лікар чи фармацевт, що створює ліки, – конструює те, що має зцілювати суспільство, регулювати стосунки, оберігати людину. Це – акт професіоналізму, внутрішньої цілісності. Лише через цей зв'язок відкриваються істинні смисли: якими мають бути правові норми, якою – правова система, якою бачиться – справедливість. Отже, взяти на себе роль творця права – означає не лише володіти знаннями, а й бути гідним цього знання. Це – шлях до формування таких юридичних текстів, у яких не буде нічого зайвого, і водночас – буде все необхідне, що так важливе для нинішніх умов суспільного розвитку. Йдеться про шлях до норм, які є одкровеннями у прагненні до істинної правди, яку ми покликані сформулювати та втілити в життя. І це – нетривіальна задача.

Мета статті – сформулювати мисленнєві і ціннісні засновки розуміння правотворчості кримінально-правовій сфері у поєднанні традиціоналізму та новаторства.

Виклад основного матеріалу. У підручнику «Кримінальне право України: Загальна частина» за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація (2010) говориться, що прийнятий Верховною Радою України 5 квітня 2001 р. Кримінальний кодекс (КК) України, що набрав чинності з 1 вересня 2001 р., став знаменною віхою у становленні правової держави, першим фундаментальним кодексом у проведеній в Україні правовій реформі, яка ставила своїм завданням кодифікацію найважливіших галузей права. Робота над проектом нового КК тривала понад вісім років, і він став результатом колективної праці вчених, практичних працівників, комітетів Верховної Ради України й, звичайно, народних депутатів України, які й прийняли цей Кодекс. Його положення цілком відповідають Конституції України, ґрунтуються на її приписах. Кодекс відповідає потребам сучасного життя України, відображає зміни, що відбулися в політичному, економічному і соціальному житті нашого суспільства. Він покликаний сприяти розвитку України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави. Основними концептуальними положеннями КК є: - кримінально-правова охорона основ національної безпеки України, особи, її прав і свобод, власності та всього правопорядку від злочинних

посягань; закріплення принципу, згідно з яким КК – єдиний законодавчий акт про кримінальну відповідальність; - закріплення основного принципу кримінального права: немає злочину, немає покарання без вказівки на це в кримінальному законі; - єдиною підставою кримінальної відповідальності визнається наявність у діях особи ознак складу злочину, передбаченого в кримінальному законі; - закріплення принципу особистої й винної відповідальності; - посилення відповідальності за вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів з наданням можливості (шляхом введення альтернативних санкцій) застосовувати до осіб, які вчинили менш тяжкі злочини, покарання, не пов'язані з позбавленням волі; - наявність низки норм, спрямованих на посилення боротьби з організованою злочинністю (наведено поняття вчинення злочину організованою злочинною групою, злочинною організацією; внесено спеціальні склади злочинів, що передбачають відповідальність організаторів і учасників організованих груп); - система покарань, розташованих від менш суворого до більш суворих, забезпечує принцип справедливості кари залежно від тяжкості злочину й особи засудженого; - розширено перелік норм, що встановлюють можливість звільнення від кримінальної відповідальності (при діяльному каятті, примиренні з потерпілим тощо), а також від покарання (наприклад, звільнення з випробуванням); - відмова від смертної кари й заміна її на довічне позбавлення волі; 10) відмова від поняття особливо небезпечного рецидивіста; - наявність низки заохочувальних норм, що стимулюють позитивну посткримінальну поведінку (наприклад, звільнення від відповідальності учасника організованої групи, який повідомив в органи влади про діяльність цієї групи й сприяв її розкриттю тощо); - включення до Загальної частини КК самостійного розділу про особливості відповідальності неповнолітніх, норми якого з урахуванням віку злочинця у багатьох випадках пом'якшують відповідальність порівняно з дорослими злочинцями¹.

Чи справді норми кримінального права приймаються лише Верховною Радою України? Що говорить про цей постулат у навчальних посібниках? Зокрема, норми адміністративного права (адміністративної відповідальності) можуть міститися не лише у єдиному кодифікованому Законі (КпАП), але й в інших відповідних Законах. Норми ж, які визначають підстави та межі кримінальної відповідальності можуть міститися лише у законі про кримінальну відповідальність – Кримінальному кодексі². Кримінальне право, будучи галуззю публічного матеріального права, має ознаки, притаманні праву взагалі, – системність, формальна визначеність, обов'язковість для виконання тощо. Водночас, на відміну від інших правових норм, норми кримінального права встановлюються лише вищим

¹ Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-ге вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2010. С. 12–13.

² Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / [С. В. Албул, А. М. Бабенко, О. А. Гритенко, В. Я. Конопельський, В. О. Меркулова та ін.]; за ред. д.ю.н., проф. О. В. Меркулової, д.ю.н., доцента В. Я. Конопельського. Одеса, 2017. С. 22.

законодавчим органом і мають форму закону: згідно з п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України виключно законами визначаються діяння, які є злочинами, та відповідальність за них (норми ж, наприклад, адміністративного права можуть встановлюватись і урядом, і міністерствами, і місцевими органами влади). В Україні кримінально-правові норми систематизовано в єдиному законодавчому акті – Кримінальному кодексі¹. Отже, відповідно до п. 22 ст. 92 Конституції України кримінальні закони видаються виключно Верховною Радою України. Ніякі інші органи держави або посадові особи (навіть Президент України) неправомочні на видання норм кримінального права. Цією ознакою кримінальне право відрізняється від інших галузей права (наприклад, норми цивільного права можуть встановлюватись урядом, норми адміністративного права – навіть органами влади на місцях). Отже, кримінальне право виражається тільки в законах і його єдиним джерелом є кримінальний закон².

У підручнику «Кримінальне право України: Загальна частина» за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація (2010) міститься таке важливе положення, що кримінально-правові норми є сукупністю юридичних норм, прийнятих Верховною Радою України. Ці норми (правила поведінки) встановлюються лише вищими органами законодавчої влади і закріплюються у відповідних законах. Це так зване позитивне право, або чинне право. Відповідно до Конституції України (ст. 85) кримінальні закони видаються лише Верховною Радою України. Ніякі інші державні органи або посадові особи не правомочні видавати норми кримінального права (на відміну від норм, наприклад, адміністративного, цивільного права, які встановлюються до того ж органами влади на місцях, урядом). Ці правові акти приймаються та змінюються у тому ж порядку, що й інші закони України, мають відповідну силу. Кримінальне право знаходить свій вияв лише у законах і основним джерелом кримінального права є кримінальний закон. Згідно ст. 3 КК, законодавство України про кримінальну відповідальність становить лише Кримінальний кодекс України, а усі інші закони про кримінальну відповідальність, прийняті після набрання чинності цим Кодексом, включаються до нього. Саме у Кримінальному кодексі надається опис узагальнених ознак суспільно небезпечного діяння як такого, що є кримінальним правопорушенням, визначаються підстави, межі кримінальної відповідальності, особливості притягнення до відповідальності осіб, які вчиняють кримінальне правопорушення у співучасті, повторно, за наявності ознак, що пом'якшують або обтяжують відповідальність, підстави звільнення від відповідальності та покарання. Отже, лише держава в особі органів законодавчої влади видає кримінальні закони (як і всі інші закони). Закон може бути відповідним праву і тоді він є

¹ Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: Навчальний посібник / За заг. ред. М.І. Хавронюка. К.: Ваїте, 2014. С. 21.

² Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2010. С. 11.

правовий закон, а може бути й не відповідним праву – не правовим. Тобто закон є настільки правовим, наскільки він є відповідним праву. З одного боку, право є природним суспільним явищем, яке утворюється природно, у суспільному житті людей з мотиву прагнення людей до добра, справедливості. Право – це суспільні дозволи й заборони. Злочинність вбивства, грабежу, зґвалтування визнається не лише тому, і не стільки тому, що у Кримінальному кодексі є статті 93, 94, 82, 141 і 117. Такі діяння визнавалися злочинами й відповідно каралися задовго до появи кодексу. Такі діяння були заборонені правом завжди й покарання за їх вчинення були не менш ефективними, ніж санкції зазначених статей Кримінального кодексу. Право власності теж виникло задовго до появи Цивільного кодексу, навіть до появи зводу цивільного права візантійського імператора Юстиніана I. Тож природна сутність права, його походження від свідомості людини має свідчити про те, що право відносно закону є первинним, а закон відносно права, є вторинним¹.

Законодавчий вірус нового КК України. У 2016 р. В. М. Киричко було введено до наукового обігу поняття «законодавчий вірус» у системі Кримінального кодексу України (далі – КК), яке має важливе значення для реалізації принципу верховенства права в кримінальному праві України. Такий законодавчий вірус характеризують три видові ознаки: - він виглядає як певний законодавчий припис, включений шляхом прийняття відповідного закону України до системи КК; - взаємодіючи з іншими елементами системи КК, він визначає в змісті кримінально-правової норми узаконену можливість безпідставного порушення прав людини при її застосуванні на практиці; - його негативні наслідки проявляються або можуть проявитися в порушенні прав багатьох людей при застосуванні зараженої вірусом кримінально-правової норми на практиці².

На важливість боротьби із законодавчим вірусом В. М. Киричко неодноразово звертав увагу у своїх публікаціях та виступах на науково-практичних конференціях. Особливої актуальності це питання набуває у зв'язку з розробкою нового КК Робочою групою з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи при Президентові України. Зрозуміло, що окремим і дуже важливим напрямом такої роботи повинно визнаватися запобігання законодавчому вірусу в системі нового КК. Важливо враховувати, що законодавчий вірус може стосуватися: - окремих кримінально-правових норм - і тоді його негативні наслідки будуть проявлятися лише при застосуванні таких норм на практиці; - системи КК у цілому чи системи його Особливої частини зокрема - і тоді негативні наслідки законодавчого вірусу можуть наставати при застосуванні різних

¹ Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / [С. В. Албул, А. М. Бабенко, О. А. Гритенко, В. Я. Конопельський, В. О. Меркулова та ін.]; за ред. д.ю.н., проф. О. В. Меркулової, д.ю.н., доцента В. Я. Конопельського. Одеса, 2017. С. 10–11.

² Киричко В. М. Законодавчий вірус у системі КК України: визначення і актуалізація проблеми на прикладі ст. 368-2 КК «Незаконне збагачення». *Проблеми законності*. 2016. Вип. 133. С. 143. URL: <http://plaw.nlu.edu.ua/article/view/70893/70260>.

кримінально-правових норм. У останньому випадку можна стверджувати про зараження законодавчим вірусом самої системи кримінально-правових норм, що здатне призводити на практиці до масового безпідставного порушення прав людей. У цих випадках ідеться не про помилки того, хто застосовує норми КК, а про таке застосування кримінально-правових норм, заражених законодавчим вірусом, яке зовні й з погляду того, хто їх застосовує, виглядає як законне, а насправді безпідставно порушуються права людей. Законодавчий вірус існує як непомітний, тому що неправильні положення, які визначають вірусний характер окремої кримінально-правової норми чи системи таких норм в цілому, «сховані» в глибині змісту норми чи системи норм. Тобто йдеться про певні сутнісні положення, які пізнаються шляхом теоретичного аналізу чи використання інших методів осмислення соціальної реальності. З цього можна зробити важливий висновок про необхідність врахування розробниками нового КК тих сутнісних положень, які визначають глибинний зміст кримінально-правових норм та побудову самої системи кримінально-правових норм. Неврахування або неправильне врахування таких положень чи використання неправильних сутнісних положень може призводити до появи законодавчих вірусів у системі КК, зокрема його Особливої частини. Тому такі положення можна назвати сутнісними засадами запобігання законодавчому вірусу. Серед таких положень основне значення мають ті положення, які характеризують соціальну сутність тих суспільних відносин, для яких кримінальне право має безпосереднє фактичне значення. Без перебільшення можна стверджувати про те, що деякі з таких положень стосовно кримінального права виконують функцію «соціального (суспільного) нерва», який «сигналізує» про правильність чи неправильність застосування кримінально-правових норм не з погляду дотримання формальних юридичних приписів, а з погляду дотримання прав людей та їх законних інтересів, принципу верховенства права. Зокрема при правильному змісті й застосуванні кримінально-правових норм буде сигнал про дотримання принципу справедливості, а в протилежних випадках – про порушення цього принципу. Правильне визначення і врахування зазначених сутнісних положень, безперечно, є дуже складним завданням. Тому поява в науці кримінального права категорії «суспільна небезпека» та її використання в системі КК є важливим здобутком, а не пережитком минулого, як багатьом здається останнім часом. Саме категорія «суспільна небезпека» вказує на необхідність з'ясування на законотворчому і правозастосовному рівнях, чи є відповідність між соціальними сутнісними ознаками кримінального правопорушення та його юридичною оцінкою в КК. Існування цієї категорії в системі КК є однією з вищезазначених сутнісних засад запобігання законодавчому вірусу в системі КК, тому що встановлення суспільної небезпечності діяння чи особи потребує звернення до соціальної реальності, яка може не збігатися з її відображенням у змісті КК. Законодавчий вірус у системі КК пов'язаний саме з такою невідповідністю між соціальним змістом та його відображенням у КК. Тому

використання категорії «суспільна небезпека» обумовлює обов'язковість перевірки на наявність законодавчого вірусу під час криміналізації діяння, створення системи КК та при застосуванні кримінально-правових норм на практиці. Відмова розробників нового КК від категорії «суспільна небезпека» у розглядуваному контексті означає відмову від зазначеної обов'язкової перевірки на наявність законодавчого вірусу, що може викликати негативні наслідки у вигляді порушення принципу верховенства права¹.

Стосовно важливості подальшого дослідження проблем Особливої частини кримінального права України. Автори навчального посібника: «Кримінальне право України. Особлива частина» – О. В. Попович, Л. В. Томаш, П. П. Латковський, А. Ю. Бабій говорять про значення Особливої частини кримінального права України: - за допомогою її положень реалізується найважливіший принцип кримінального права - немає кримінального правопорушення без вказівки на це в законі. Тому діяння, за які в Особливій частині КК України не передбачена відповідальність, не можуть визнаватися кримінальними правопорушеннями і тягти за собою кримінальну відповідальність і покарання. Застосування кримінального закону за аналогією заборонено: - визначає межі криміналізації діянь шляхом віднесення тих чи інших дій (бездіяльності) до кримінально-протиправних, забезпечує тим самим реальні основи для дотримання законності; - в ній диференціюється кримінальна відповідальність за конкретні кримінальні правопорушення з урахуванням їх тяжкості (характеру і ступеня суспільної небезпечності), що дозволяє здійснювати цілеспрямовану кримінальну політику і проводити її в суворих рамках законності².

Санкції Особливої частини КК України є основою для диференціації кримінальної відповідальності, адже вони встановлюють види та межі покарань залежно від ступеня суспільної небезпечності правопорушень. Важливо, щоб у межах однієї області/регіону та держави загалом не виникало ситуацій, коли, наприклад, за кримінальні правопорушення з однаковими тяжкими наслідками призначаються покарання, що суттєво відрізняються за строками, наприклад, 3 роки або 10 років позбавлення волі (за В. І. Тютюгіном). Це суперечить принципам справедливості та пропорційності. Єдність судової практики та правильне застосування норм кримінального права на всій території України досягаються завдяки механізму конструювання кримінально-правових санкцій (за О. О. Книженко, Ю. В. Орловим³), що враховує сучасні стандарти та практику

¹ Киричко В. М. Про сутнісні засади запобігання законодавчому вірусу в системі Особливої частини Нового КК України. Особлива частина Кримінального кодексу України : система та зміст: матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 20–23 жовт. 2021 р. / редкол.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко, І. А. Вишневська. Харків: Право, 2022. С. 36–37.

² Кримінальне право України. Особлива частина : навчальний посібник / Попович О. В., Томаш Л. В., Латковський П. П., Бабій А. Ю. Чернівці, 2022. С. 6.

³ Орлов Ю. В. Склад покарання: концепт, структура, зміст. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2023. № 30 (3), 65–85. URL: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.3.06>.

Верховного Суду¹. Такий підхід забезпечує однаковість призначення покарань, їх відповідність тяжкості кримінального правопорушення та досягнення цілей покарання, зокрема відновлення соціальної справедливості, виправлення засудженого та запобігання новим кримінальним правопорушенням. Акцентуємо на важливому принципі: «Однакове і правильне розуміння норм кримінального права на усій території держави та однакове і правильне їхнє застосування».

Своєю чергою стосовно формулювання назв книг та розділів Особливої (Спеціальної частини) проекту КК В. К. Гришук наголошує, що очевидним є намагання авторів розбудувати структуру цієї частини Проекту через систему родових та безпосередніх об'єктів кримінального правопорушення, що є традиційно-продуктивним. Застосовані в назвах книг та розділів Проекту ключові слова, як-от: «людина», «громадянин», «суспільство», «власність», «фінанси», «господарська діяльність», «державна», «порядок», «міжнародне гуманітарне право», «міжнародний правопорядок» – можуть свідчити про відсутність в авторів проекту загальноузгодженого та визнаного ними єдиного концепту розуміння поняття та суті об'єкта складу кримінального правопорушення. Дана обставина має важливе значення для проведення на ґрунті нового кодексу поглиблених наукових досліджень проблем кримінально-правового регулювання, опрацювання нових підручників та навчальних посібників, навчально-методичної літератури. Обмеженість рамок тез виступу не дозволяє надати глибоке та ґрунтовне бачення проблематики поняття об'єкта кримінального правопорушення. Водночас, є можливість надати широкій науковій спільноті для обговорення пропозиції. Ключовими словами необхідно визнати «правовий порядок». За такої умови можна запропонувати такі назви книг та розділів Проекту кодексу².

За словами експерта Конституційного Суду України (2014–2017 рр.), професора Ю. В. Бауліна, згідно з проектом КК, лише злочини мають 10 ступенів тяжкості, а кримінальні проступки не поділяються за ступенем тяжкості, і, окрім того, ступені тяжкості злочинів визначаються як ознаками, що характеризують основний склад злочину, так і ознаками, які знижують чи підвищують ступінь його тяжкості, треба було розв'язати таке питання: Особлива частина повинна містити лише основний склад злочину, а ознаки, які знижують або підвищують ступінь тяжкості злочину, мають бути поміщені в Загальну частину; чи стаття Особливої частини має містити декілька частин, у яких послідовно визначаються основний, особливо привілейований, привілейований, особливо кваліфікований та

¹ Кріцак І. В., Гаврись А. А. Роль судової практики Касаційного Кримінального Суду у складі Верховного Суду у підготовці правників-правоохоронців у ЗВО МВС. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 33 (3). С. 471–487. DOI: <https://doi.org/10.32631/vsa.2024.3.44>.

² Гришук В. К. Чергова кодифікація кримінального законодавства та окремі питання побудови системи особливої частини КК України // *Особлива частина Кримінального кодексу України : система та зміст : Матер. міжнар. наук. конф. (м. Харків, 20–23 жовт. 2021 р.)* / редкол.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко, І. А. Вишневська. Харків: Право, 2022. С. 28.

кваліфікований склад злочину? Більшість членів Робочої групи дійшли висновку, що Особлива частина повинна містити лише ознаки основного складу того чи іншого виду злочину. Враховуючи те, що в науці кримінального права відсутня теорія визначення кваліфікованих та особливо кваліфікованих, а також привілейованих ознак складів злочинів, а перелік таких ознак у чинному КК України не піддається переконливому поясненню, то на основі висновків кримінологічних досліджень, пропозицій науковців та дослідження судової практики розробники проєкту КК вирішили помістити в Загальній частині вичерпним переліком загальні ознаки, які підвищують тяжкість умисного злочину на два та один ступінь, а ознаки, що знижують тяжкість злочину, на три чи два ступені; також специфічні ознаки, що підвищують тяжкість злочинів, передбачених у певному розділі, - у перших статтях того розділу Особливої частини, у якому розміщені відповідні основні склади злочинів, до яких відносяться такі ознаки. Таким чином, з урахуванням майбутнього оцифрування тексту КК стаття Особливої частини представлена як така, у якій умовно можна виокремити чотири частини: *перша частина* містить ознаки основного складу злочину, *друга частина* – ознаки основного складу злочину та ознаки, які знижують тяжкість злочину на три або два ступені тяжкості (особливо привілейований або привілейований склад злочину), *третья частина* – ознаки основного складу злочину й ознаки, які підвищують тяжкість злочину на два ступені (особливо кваліфікований склад злочину), *четверта частина* – ознаки основного складу злочину та ознаки, які підвищуються тяжкість злочину на один ступінь (кваліфікований склад злочину). Таке розташування ознак, яке знижує та підвищує ступінь тяжкості злочину, пояснюється положеннями, передбаченими в статті 2.2.6 «Визначення ступеня тяжкості злочину за наявності ознак складу злочину, які змінюють ступінь тяжкості злочину» та у статті 2.2.9 «Алгоритм визначення ступеня тяжкості злочину»¹.

Стабільність і динамізм кримінального законодавства у науковій доповіді професора В. І. Тютюгіна. За В. Я. Тацієм² у кримінальному законодавстві повинен бути встановлений певний баланс між стабільністю та динамізмом. Певні норми й інститути, що довели свою ефективність впродовж багатьох років неодмінно повинні зберегти своє місце у кримінальному законодавстві. З іншого боку, наше кримінальне законодавство повинно відповідати викликам сьогодення, особливо з боку злочинного середовища й тим змінам, що відбувається у соціально-політичній, економічній сфері. За словами В. І. Тютюгіна, 23-річчя існування чинного КК України до нього було внесено 1509 змін та доповнень. 308 змін

¹ Баулін Ю. В. Загальні підходи до побудови Особливої частини проєкту КК України. Особлива частина Кримінального кодексу України : система та зміст: матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 20–23 жовт. 2021 р. / редкол.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко, І. А. Вишневська. Харків: Право, 2022. С. 11–12.

² Литвинов О. М. Кріцак І. В. Життєвий і творчий шлях патріарха української юриспруденції – Василя Яковича Тація (1940–2022): до 85-річчя вченого. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Вип. 87. Ч. 4. С. 371–382.

доповнень стосувалися норм Загальної частини й 1201 зміна відбулася в Особливій частині. У середньому за кожен рік існування КК України до нього вносилося приблизно 65 і більше змін та доповнень. Йдеться не про Закони окремі, а про зміни конкретних норм КК. Якщо казати про середній рівень тих змін, які вносилися у Закон про кримінальну відповідальність кожного місця – це більш як 5 разів. Так із 447 статей КК, що існували на час його прийняття та набрання чинності у 2001 році, 396 статей піддалися вже змінам та доповненням. Тобто 88,6 % цих норм були змінені. До КК за цей період було внесено 132 нові норми й 41 норма була виключена із КК України. Причому зі 132-х нових норм КК України – 17 були виключені із КК України. Переважна більшість усіх цих норм оновлювалися неодноразово. Двічі було оновлено 103 статті КК, тричі – 62, чотири рази – 44, п'ять разів – 34, шість разів – 19, сім разів – 9, вісім разів – 10 і т. д. Зокрема, стаття 364 КК, де мова йде про зловживання владою або службовим становищем піддалася змінам за цей період 10 разів. А стаття 96-3 – нова стаття, якою КК України був доповнений, піддавалася змінам аж 11 разів. Стаття 368 КК, де мова йде про одержання неправомірної вигоди піддавалася змінам 15 разів. Якщо брати нові 132 статті, які були внесені до КК, то вони піддалися змінам аж 218 разів. Причому й ці нові норми піддавалися змінам неодноразово. Якщо говорити про динамізм кримінального законодавства, то він набув не лише стрімкого, але й бурхливого характеру. Лише за останні 2023-2024 роки було прийнято 15 Законів, якими були внесені зміни й доповнення у 73 статті КК України. Так, впродовж листопада-грудня 2024 року було внесено 30 змін і доповнень і лише 4 норми якимось чином пов'язані з воєнним станом й іншими скрутними подіями та обставинами, що мають місце на території нашої держави. Все інше ніякого відношення до цього не має. Таким чином, пояснити ці численні зміни лише цією скрутною ситуацією, що існує у нашій державі – не можна. Якщо ж аналізувати зміни й доповнення, що внесені до КК упродовж всього періоду його існування, то ми побачимо, що багато з цих змін носять хаотичний, безсистемний характер, тобто порушують системні зв'язки, створюють масу колізій. Звідси виникає просте питання, зокрема стаття 368 КК змінювалася 15 разів. Уявімо собі, у якому складному становищі зміг би опинитися слідчий чи суддя, коли б вирішувалося питання про дію цієї норми у часі стосовно статті 5 КК про зворотну дію закону про кримінальну відповідальність у часі. Це колосальна праця/робота, яка просто так не під силу. Це були кількісні характеристики КК, а стосовно якісних характеристик, слід нагадати, що у серпні 2023 року наш КК був доповнений новим видом покарання – пробаційний нагляд. У пояснювальній записці й самому Законі містилася така основна ідея – замінити у всіх санкціях статей Особливої частини, арешт, який був загальним, а тепер став спеціальним видом покарання, що призначається лише військовослужбовцям, а раніше був загальним видом, замінити його апробаційний нагляд і встановити/вирішити питання у статті 60 КК, що арешт – це лише спеціальний вид покарання, що застосовується до військовослужбовців.

Водночас, аналіз Особливої частини КК свідчить, що у 6-ти санкціях статей Особливої частини – арешт зберігся, його не вилучили, просто пропустили. Наприклад, ч. 2 ст. 136 КК – ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані є арешт. Стаття 195 КК погроза знищення майна є арешт. Стаття 286 КК порушення правил дорожнього руху є арешт у ч. 1. Стаття 321 КК і ч. 1. і ч. 2, де мова йде про незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів є арешт. Стаття 364-1 КК – зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, де у ч. 1 передбачений апробаційний нагляд, а в ч. 2. арешт. Як бачимо, нонсенс, коли військовослужбовець може бути одночасно і службовою особою приватного права. Як бути з такою санкцією, як бути з таким видом покарання. Безумовно, він не може застосовуватися. Далі В. І. Тютюгін висвітлює інші дисонанси норм КК, які найближчим часом будуть висвітлені у збірнику матеріалів конференції¹.

Ставлення до розроблюваного нового КК професора О. О. Дудорова у вибраних наукових працях. Вчений переконаний в тому, що широке професійне обговорення проєкту сприятиме покращенню його якості та поступовому вдосконаленню із втіленням найкращих світових практик публічно-правового нормотворення². Має рацію В. Тютюгін, який виступає проти універсального визначення таких понять, як «істотна шкода», «тяжкі наслідки», «значний, великий чи особливо великий розмір» шкоди, адже вони не є наскрізними, можуть мати різне змістовне наповнення і розуміння щодо різних груп (видів) злочинів. Суддя Великої Палати Верховного Суду Н. Антонюк, так само заперечуючи доцільність відповідної уніфікації, наочно засвідчує слушність своєї позиції на прикладі такого виду суспільно небезпечних наслідків злочину, як «тяжкі наслідки». На думку авторки, уніфікація змісту цього терміну навряд чи може бути досягнута, оскільки: тяжкість наслідків безпосередньо залежить від об'єкта конкретного злочину; тяжкі наслідки для здоров'я, для власності, для довілля тощо мають різний кримінально-правовий зміст³. О. Дудоров погоджується із членами Робочої групи, які в результаті дискусій все ж зголосились зберегти в новому КК нормативне положення про малозначність діяння. Норма про неї є практично значущою, становить добре апробований гуманістичний орієнтир кримінального права, закріплює пріоритет соціального над формальним. Щоправда, виникають сумніви у вдалості підходу, втіленого наразі у проєкті стосовно малозначності діяння⁴.

Основна думка вченого, сформульована після ознайомлення з

¹ Всеукраїнська науково-практична конференція присвячена 85-річчю від дня народження проф. В. Я. Тація. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=1wDia2xaHAo>

² Дудоров О. О. Кримінально-правові проблеми сучасної України (вибрані праці). Київ: Баїте, 2022. С. 10.

³ Там само. С. 13.

⁴ Там само. С. 18.

положеннями проєкту, присвяченими класифікації злочинів, набула вигляду ось такої сентенції. Ми розуміємо, що запропонована класифікація злочинів є результатом компромісів, суперечок, тривалої інтелектуально-складної праці, а члени Робочої групи звикли до цієї класифікації, вважають її (не виключаємо – цілком обґрунтовано) ретельно продуманою, логічною та очевидною. Однак рецензенти (професори з кримінального права) змушені були перечитати розділ 2.1 проєкту «Злочин. Склад злочину, Класифікація злочинів за їх тяжкістю» декілька разів, щоб з'ясувати, як це все працюватиме. Чи не занадто ускладнені відповідні положення проєкту і насамперед у плані правозастосування? Наведемо і фрагмент із Концепції реформування кримінального законодавства України: «Нове кримінальне законодавство має бути побудоване з використанням сучасних досягнень законодавчої техніки, що забезпечить підвищення доступності його для сприйняття і розуміння населенням...». До подібних закидів (*насамперед із боку практиків; про населення вже промовчимо*) членам Робочої групи, які, до речі, наголошують на тому, що новий КК має бути зручним і простим для застосування, «відображати потреби практики», слід бути готовим. До слова така прогнозована реакція вже має місце. Так, І. Кузіна вважає доцільною прив'язку тяжкості злочину до наслідків та обтяжувальних/пом'якшувальних обставин. Водночас, візуалізацію відповідних норм у проєкті адвоката вважає такою, що заплутує навіть правників, а не те, що пересічних громадян; спосіб представлення інформації у вигляді таблиці ускладнює точне посилання на індекс статті/частини/пункту в процесуальних документах; формула кваліфікації, яка «не для людей», може стати найбільшим викликом для учасників провадження, а її опис більш пасує для технічної документації з користування електронними базами даних. Суддя Великої Палати Верховного Суду Н. Антонюк критикує ідею максимально типізувати санкції за вчинення злочинів однієї категорії, перемістивши їх з Особливої до Загальної частини КК, на тій підставі, що це істотно ускладнить розуміння покарання, яке може бути призначене за вчинене злочинне діяння: «Для досягнення цілей загальної превенції необхідно максимально зрозуміло визначати потенційне покарання з тією метою, щоб кожна особа, у тому числі особа без юридичної освіти, могла його зрозуміти. Необхідно пам'ятати, що сприйняття особою злочину пов'язане із двома факторами: розуміння того, чого не можна робити, і того, що буде в разі порушення заборони. Своєрідна ж формалізація кримінального закону в цій частині може невідворотно вплинути на його чіткість і зрозумілість». Створюється, однак, враження, що Робоча група не дуже переймається тим, що пересічний українець навряд чи зрозуміє, яке покарання йому загрожуватиме у випадку вчинення того чи іншого злочину, виходячи з того, що йому в цьому допоможе розібратись кваліфікований правник¹.

¹ Дудоров О. О. Кримінально-правові проблеми сучасної України (вибрані праці). Київ: Баїте, 2022. С. 20.

У цьому контексті привертає до себе увагу той факт, що згідно з оприлюдненими на сайті нового КК Засадами реформування законодавства про відповідальність за правопорушення в публічній сфері нове кримінальне законодавство має забезпечити максимально допустимий широкий і водночас диференційований перелік як покарання, так й інших заходів кримінально-правового характеру, що підлягають застосуванню до особи у зв'язку із вчиненням нею злочину. Як видається, ця засада визначена абсолютно слушно, однак у випадку із запропонованою системою покарань вона порушується. Нова система покарань не сприймається як достатньо диференційована, виключає можливість призначення покарань окремим (специфічним) категоріям злочинців, призводитиме до штучного зростання «тюремного населення» (не маєш грошей на сплату штрафу – будеш ув'язнений) і до того ж потребуватиме істотних змін у кримінально-виконавчій системі¹.

Академік О. М. Бандурка – про розробку нового КК. Автор проекту нового КК України, вочевидь, не шкодували сил, аби привнести якомога більше інновацій до правової матерії. Таку енергійність та, без сумніву, благородні наміри можна лише вітати. Втім, вдумливе опрацювання відповідного тексту дозволяє виснувати, що самої лише енергійності та добрих намірів виявилось недостатньо для забезпечення необхідної якості КК. Але є декілька зауважень. *По-перше*, слід, врешті-решт, внести ясність: навіщо Україні потрібен *новий* Кримінальний кодекс. Відомо, що КК – свого роду негативна Конституція, у тому розумінні, що КК є віддзеркаленням базових соціальних конвенцій, соціоутворюючих правил, що, зокрема, відображають систему абсолютно неприйнятних зразків поведінки. Тож підстави для зміни КК слід пов'язувати з фундаментальними змінами у системі суспільних відносин, радикальною трансформацією засновків соціального співжиття. Такі зміни і трансформації, зокрема, відбулись після здобуття Україною незалежності у 1991 р. Й дарма що законодавцю знадобилося 10 років для прийняття нового КК. Однак він виявився цілком відповідним новим реаліям. Наразі ж існують сумніви щодо наявності подібних істотних змін у суспільному устрої, які б зумовили соціальний запит (саме соціальний, а не вузькокорпоративний) на новий КК².

По-друге, навіть припустивши, що існують деякі приховані аргументи на користь прийняття нового КК України, неспростовно лишається та обставина, що робити це в умовах воєнного стану є недоцільним, небезпечним. Вкрай обмежене бюджетне фінансування, кадровий голод наразі формує ситуацію відсутності необхідних грошових, часових ресурсів на перенавчання, підвищення кваліфікації всього правоохоронного, суддівського корпусів. Без такого масштабного перенавчання на правову

¹ Там само. С. 21.

² Бандурка О. М. Проект нового кримінального кодексу України: критичний погляд // Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама : Міжнар. наук.-практ. конф. (12 квітня 2024 р., м. Вінниця) / Харківський національний університет внутрішніх справ ; Кримінологічна асоціація України. Вінниця, 2024. С. 31–32.

систему очікує колапс.

Важливість розбудови української правотворчості на православних засадах: кримінологічні настанови та застереження. 24 серпня 2023 року прийнято Закон України «Про правотворчу діяльність». Головна мета цього закону – систематизація та удосконалення правотворчих процесів в Україні¹. Зокрема, частиною 2 статті 19 Закону в Україні встановлено наступну ієрархію нормативно-правових актів: - Конституція України; - чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; - Закони; - Постанови Верховної Ради України, укази Президента України; - Постанови Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти Національного банку України; - накази міністерств; - нормативно-правові акти інших державних органів; - Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Ради міністрів Автономної Республіки Крим; - Акти обласних державних адміністрацій; - Накази міністерств Автономної Республіки Крим; - Акти Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій; - Акти районних державних адміністрацій; - Акти органів місцевого самоврядування.

А. В. Берестень наголошує, що впровадження та апробація універсальних цінностей Європейського Союзу (далі ЄС) як правових стандартів правотворчої діяльності в Україні є складним, але необхідним процесом. Доцільність адаптації української правотворчої процедури до європейських стандартів і цінностей, які визнані та застосовуються в країнах-членах ЄС обумовлюється євроінтеграційними прагненнями України. Універсальні цінності ЄС, такі як принципи демократії, прав людини, правової держави, соціальної справедливості та рівності перед законом, вважаються важливими складовими частинами європейської ідентичності та правової системи².

З наших переконань, відшукування універсальних цінностей людства та вдале їхнє поєднання з правом є важливим елементом прогресивного розвитку суспільства. Головним у цих процесах, за словами Монтеस्क'є – «чи виконується право у державі?», насамперед, скажемо на етноментальному, генному/генотипному, духовному рівні, на рівні боротьби зі злим помислом, що, як результат, є наслідком подолання злочинності в цілому. Одними з таких пріоритетів можуть бути духовно-культурні/духовні цінності українського народу. Буква і Дух Закону – вічні питання що турбують людство. Тому важливо, який Дух несе право в собі, гендерний, гріховний чи православний, такий що ґрунтується на святоотцівському вченні Церкви Христової. Важливо, коли правильні/православні духовно-культурні цінності нашаровуватимуться на правотворчу та правозастосовчу діяльність. Це необхідний процес відстоювання Україною свого

¹ Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 р. №3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення: 21.03.2025).

² Берестень А. В. Універсальні цінності Європейського союзу як правові стандарти правотворчої діяльності в Україні (теоретико-правовий аспект). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2024. Вип. 37. С. 28-34. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-02>.

етнонаціонального шляху державотворення, що йде своїми коренями з київської традиції, та ще набагато давніше, – з Андріївських часів, коли вперше ідея християнства засіяна на наших землях та неодмінно жила у душах і серцях народів, які населяли та продовжують жевріти на цих величних українських теренах ось уже 2 тис. років. Такі цінності говорять, насамперед, про традиціоналізм українського народу на засадах православ'я, яке в нинішньому вирі життя залишається єдиною правильною релігією у світі. Україна не мусульманська, не юдейська, не індуська, а в більшості своїй – це православна держава. Туму так важливо у наукових дослідженнях, правотворчості та правозастосуванні, теорії й практиці опиратися на православну ідею українського державотворення та відшукувати кращі практики світового співжиття.

Слушно, з приводу усього сказаного мовиться у підручнику «Кримінальне право України. Загальна частина» за загальною редакцією професора О. М. Литвинова, де наголошується, що кримінологія як галузь юриспруденції є найтісніше взаємопов'язаною з кримінальним правом. Саме кримінальний закон містить юридичну характеристику злочинів та осіб, які їх вчинили, що кладеться у підґрунтя вивчення злочинності, особистості злочинця, причин та умов злочинності й питань її профілактики (запобігання). Своєю чергою, кримінологія надає інформацію про рівень злочинності, її структуру та динаміку, перевіряє ефективність профілактичних заходів та указує на тенденції розвитку злочинності, що дозволяє визначити ефективність дії кримінально-правових норм, скоригувати кримінально-правову політику на рівні як правотворчості, так і правозастосування. Тісний взаємозв'язок кримінології та кримінального права проявляється і в соціології кримінального права, завдання якої полягає в з'ясуванні того, наскільки часто, яким чином і чому злочинність обумовлюється соціальними чинниками¹.

Висновки. Для більшої асоціативності та спрощеності у викладанні кримінального права, важливо пригадати, що теорія держави і права є цілісним фундаментом юриспруденції, стіни на якому – це галузі права, що складаються з окремих частинок-цеглинок тобто норм права. Або інше порівняння, коли інститути кримінального права є стінами фундаменту кримінального права, наприклад, кримінальні правопорушення проти життя і здоров'я, проти власності, проти статевої свободи й недоторканості, які можуть бути порівняними із Заповідями Божими, де кожен із цих інститутів має свою цеглину – норму права, тобто конкретну статтю КК України. Наприклад, кримінальні правопорушення проти власності – крадіжка, розбій, грабіж тощо. Як бачимо, система кримінального права тісно/органічно взаємопов'язана і всякий дисбаланс у ній не допустимий. Однак існує те, що ми називаємо «чорними дірами»/лакунами в українському кримінальному праві, які потребують свого вирішення, що

¹ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін.] ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. С. 17.

вимагає консолідованих зусиль/консиліуму теоретиків і практиків заради усунення важливих питань державного регулювання та суспільного життя. На сьогодні до КК України було внесено понад 1500 правок, змін і доповнень, що безперечно внесло свої корективи/спричинило дисбаланс у структурі КК України. Прикро те, що законодавець/народні депутати України не мають фахових знань з кримінального права. Тому на наше переконання при комітетах ВР України повинна бути створена та активно діяти/функціонувати постійна робоча група із провідних вчених нашої держави, подібно тій, яка сьогодні створена Президентом України щодо розроблення нового КК України¹, основним завданням якої буде доцільність/відповідність чи недоречне внесення змін і доповнень до КК України, що сприятиме органічній цілісності КК та не суперечливості кримінально-правових норм доктрині українського кримінального права сформованій батьками-засновниками, адже така традиція добре прижилася в українській національній/ментальній свідомості. Не потрібно видумувати/вигадувати велосипед у виді фантастичних та заплутаних норм кримінального права та надскладності, коли читаючи нічого не розумієш. Йдеться про хибний шлях, який сьогодні обрала «робоча група» нового КК України (за твердженням академіка О. М. Бандурки та багатьох інших відомих вчених нашої держави). На рівні доктрини можна обговорювати все, що завгодно. Однак, коли йдеться про прийняття таких «перлів» та «конструктів», коли «голову ламаєш» про що йде мова, тоді слід добре замислитися. Ми підтримуємо позицію П. Л. Фріса: «КК України слід писати для бабусі», тобто він повинен бути максимально спрощеним, ясным і доступним, сприйнятним для широкого загалу. Це – єдиний вірний шлях. До того ж немаловажним є врахування наших, українських реалій, щоб новий КК України не був аналогом КПК України (2012 року), недоліки якого пожинаємо та не можемо подолати до сьогоднішнього дня. Сліпе копіювання іноземного законодавства категорично недопустиме. Слід враховувати звичаї, менталітет, культуру українського народу. Важливим є дискурс та проведення регулярних наукових заходів з представниками адміністративного права України та знавцями інших галузей права. До складу робочої групи слід включити знаних представників кримінально-правової науки подібно 21 представнику найрізноманітніших правових галузей, що представляють Велику Палату Верховного Суду України, позиції яких часто є суперечливими, де кожен суддя займає принципову позицію, однак, зрештою, приходять до спільного знаменника/консенсусу та приймають важливі, доленосні рішення для нашої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

¹ Новий Кримінальний кодекс. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/>

1. Бандурка О. М. Проект нового кримінального кодексу України: критичний погляд // Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама : Міжнар. наук.-практ. конф. (12 квітня 2024 р., м. Вінниця) / Харківський національний університет внутрішніх справ ; Кримінологічна асоціація України. Вінниця, 2024. С. 39–34.
2. Баулін Ю. В. Загальні підходи до побудови Особливої частини проекту КК України // Особлива частина Кримінального кодексу України : система та зміст : Матер. міжнар. наук. конф. (м. Харків, 20–23 жовт. 2021 р.) / редкол.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко, І. А. Вишневська. Харків: Право, 2022. С. 11–14.
3. Берестень А. В. Універсальні цінності Європейського союзу як правові стандарти правотворчої діяльності в Україні (теоретико-правовий аспект). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2024. Вип. 37. С. 28–34. DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-02/>
4. Відбувся круглий стіл по обговоренню питань реформування законодавства про кримінальну відповідальність. 8 лютого 2019 року. Навчально-науковий юридичний інститут. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. URL: <https://surl.li/qnasoo>.
5. Всеукраїнська науково-практична конференція присвячена 85-річчю від дня народження проф. В. Я. Тація. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=1wDia2xaHAo>
6. Гришук В. К. Чергова кодифікація кримінального законодавства та окремі питання побудови системи особливої частини КК України // Особлива частина Кримінального кодексу України : система та зміст : Матер. міжнар. наук. конф. (м. Харків, 20–23 жовт. 2021 р.) / редкол.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко, І. А. Вишневська. Харків: Право, 2022. С. 28–31.
7. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: Навчальний посібник / За заг. ред. М. І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2014. 944 с.
8. Дудоров О. О. Кримінально-правові проблеми сучасної України (вибрані праці). Київ: Ваіте, 2022. 632 с.
9. Киричко В. М. Законодавчий вірус у системі КК України: визначення і актуалізація проблеми на прикладі ст. 368-2 КК «Незаконне збагачення». *Проблеми законності*. 2016. Вип. 133. С. 142–151. URL: <http://plaw.nlu.edu.ua/article/view/70893/70260>.
10. Киричко В. М. Про сутнісні засади запобігання законодавчому вірусу в системі Особливої частини Нового КК України // Особлива частина Кримінального кодексу України : система та зміст : Матер. міжнар. наук. конф. (м. Харків, 20–23 жовт. 2021 р.) / редкол.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко, І. А. Вишневська. Харків: Право, 2022. С. 36–39.
11. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін.] ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 428 с.

12. Кримінальне право України. Особлива частина : навчальний посібник / Попович О. В., Томаш Л. В., Латковський П. П., Бабій А. Ю. Чернівці, 2022. 319 с.
13. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2010. 456 с.
14. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / [С. В. Албул, А. М. Бабенко, О. А. Гритенко, В. Я. Конопельський, В. О. Меркулова та ін.]; за ред. д.ю.н., проф. О. В. Меркулової, д.ю.н., доцента В. Я. Конопельського. Одеса, 2017. 430 с.
15. Кріцак І. В., Гаврись А. А. Роль судової практики Касаційного Кримінального Суду у складі Верховного Суду у підготовці правників-правоохоронців у ЗВО МВС. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024 № 33 (3). С. 471–487. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.3.44>.
16. Литвинов О. М. Кріцак І. В. Життєвий і творчий шлях патріарха української юриспруденції – Василя Яковича Тація (1940–2022): до 85-річчя вченого. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Випуск 87. ч. 4. 2025. С. 371–382. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/>
17. Навроцький В. О. Кримінальний закон у судженнях Василя Тація. *Проблеми законності*. 2020. Спец. вип. С. 74–82.
18. Новий Кримінальний Кодекс. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/>
19. Орлов Ю. В. Склад покарання: концепт, структура, зміст. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 30(3), 65–85. URL: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.3.06>.
20. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 р. № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення: 04.02.2024).

Стаття надійшла до редакції 21.03.2025

Ivan V. KRITSAK,

PhD in Law, Associate Professor

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

Yuliya Yu. INSHEKOVA

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

Ihor S. POLYAKOV,

PhD in Law

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

LAWMAKING IN THE CRIMINAL-LEGAL SPHERE: BETWEEN TRADITIONALISM AND INNOVATION

The study provides a comprehensive analysis of the deep substantive

foundations of the formation of criminal legislation of Ukraine in the context of transformations of legal reality (past, current, present and future law). The author focuses on lawmaking as a multidimensional, spiritual and intellectual phenomenon which encompasses not only normative construction but also the symbolic mission of establishing justice and law and order. From the standpoint of academic experience and scientific heritage of the classics of the Ukrainian school of criminal law, in particular, V. Tatsiy, P. Fries, Y. Baulin, V. Tyutyugin, O. Dudorov, O. Lytvynov, and Y. Orlov, the author examines the essence of criminal law as a manifestation of the highest level of legal thinking, where each legal provision is considered not only as a legal provision, but also as a socio-cultural construction with sacred meaning.

The author emphasizes the need to maintain a balance between “stability and dynamism” of criminal legislation, and the threat of “legislative viruses” that violate the systemic integrity of the Criminal Code of Ukraine. The author criticizes the chaotic lawmaking which devalues the doctrine and practical effectiveness of the provisions. The author highlights the role of professionalism, doctrinal thinking and moral responsibility of lawyers in the process of lawmaking. The study also emphasizes the importance of the spiritual and cultural basis of the Ukrainian legal tradition, in particular, Orthodox values, which can and should fill lawmaking with humanistic content.

Considerable attention is paid to the analysis of the Special Part of Criminal Law as the structural core of the criminal liability system, the issues of unification and classification of criminal offenses, the role of sanctions in the implementation of the principle of justice, and modeling of the future Criminal Code of Ukraine with due regard for the national mentality, social reality, experience of judicial practice and wartime challenges. The author concludes that the new Criminal Code of Ukraine should not be a “space construction”, but a simple, logical, accessible, but at the same time profound instrument of justice which would meet the needs of the people, the challenges of the times and the high standards of legal science.

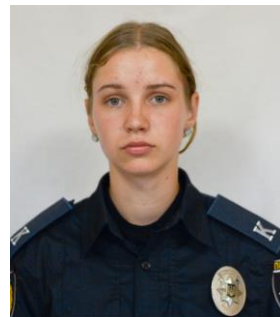
Keywords: *lawmaking, criminal law regulation, criminal legislation, criminal liability, criminal offense, crime, combating crime, war*

Іван Васильович КРИЦАК,

кандидат юридичних наук, доцент

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

Інна Миколаївна ІЩИК

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

ДУХОВНО-ЦІННІСНА КОНЦЕПЦІЯ ПРАВОРОЗУМІННЯ: ЗМІСТ, СУТНІСТЬ І РОЛЬ У ПІЗНАННІ ЗЛОЧИННОСТІ ТА ПРОТИДІЇ ЇЙ

Нинішнє суспільство, прагнучи до гармонійного розвитку, потребує переосмислення концепту та ідеї служіння – як на рівні окремої особистості, так і в загальносоціальному вимірі/форматі. Служіння як особистісна позиція, явище і процес має глибокі релігійні, теоретико-правові, кримінологічні/кримінологічні аспекти, які сьогодні залишаються недостатньо дослідженими. Настанова служіння ближньому, висловлена Ісусом Христом у словах: «Хто хоче бути найбільшим серед вас, нехай буде всім за слугу» (від Матвія 20:26-28) не лише має морально-етичне та духовно-ціннісне значення, а й набуває особливої актуальності та ваги, особливо зараз, у XXI столітті в контексті побудови правової держави та запобігання злочинності. Усвідомлення ідеї служіння та її практична реалізація можуть стати ключовим чинником соціальної стабільності, зміцнення інститутів правопорядку та загального прогресу і благоденства. Виховання суспільної відповідальності, здорової української нації через ідею служіння та концепт біблеїстики/бібліотерапії є стратегічним напрямом, здатним вивести українську державу і право на новий рівень і шаблі передового розвитку.

Важливим елементом реалізації соціального служіння є ефективна система концепту «правоохорона», що базується на моральних і правових

стандартах. Право виступає цінним ресурсом суспільства, подібним до діаманта, який необхідно ретельно захищати. Без духовно-ціннісного виміру цей захист стає формальним і поверхневим. Саме тому сучасне правозастосування дедалі більше інтегрує гуманістичні цінності підкріплені духовно-культурними засадами, забезпечуючи баланс між нормами права, традиціями, звичаями та моральністю суспільства. Справжній професіоналізм у кримінології народжується не лише з академічних знань, а й із щирого прагнення досліджувати глибину цієї науки через самоосвіту. Навіть починаючи з аматорського рівня, кримінолог може досягти найвищих щаблів майстерності, якщо має внутрішню мотивацію, наполегливість і готовність заглиблюватися в складні теоретичні та практичні аспекти своєї галузі. А головне, це підтримка вчителів, наставників, однодумців. Саме прагнення до постійного розвитку, аналізу глибинних процесів злочинності та пошуку ефективних методів її протидії відкриває шлях до справжньої експертності та визнання у кримінологічній науці.

Ключові слова: праворозуміння, духовно-ціннісний підхід, кримінологія, концепт «правоохорона», соціальне служіння, злочинність, протидія злочинності, релігія, ідеологія, криміногенність, демографічна криза, війна.

Постановка проблеми. Якщо ми усвідомлюємо себе відповідальними державними службовцями й творцями державності, то наше покликання – служити кожній людині й державі «вірою і правдою», керуючись найвищими моральними та етичними цінностями, з такою ж відданістю та чесністю, якби це було служіння самому Господу. «Вступаючи на шлях монастирського життя, ми немов пишемо дисертацію власного існування, ґрунтуючи її на покайнанні за свої гріхи. Кожна сповідь перед священником відкриває перед нами нові грані/горизонти нашої недосконалості, допомагаючи усвідомити й відкинути те, що обтяжує нашу душу. Лише через щоденну боротьбу з лукавими помислами й тими гріхами, які тримають нас у полоні, ми крок за кроком зростаємо духовно. Цей процес внутрішнього очищення дає нам силу підніматися вище, надихаючи до молитви, праці та щирого служіння.

Функціонування держави є складним динамічним процесом, що відбувається під впливом значної кількості чинників. Кожна функція держави впродовж історичного розвитку зазнає значних трансформацій. Це, безумовно, повною мірою стосується і правоохоронної функції. Більш того, наукове дослідження вказаного напрямку діяльності держави ускладнюється тим, що правоохоронна діяльність має не лише інструментальне значення, але містить в собі й суттєве аксіологічне навантаження¹. Правоохоронна функція держави є надзвичайно важливою складовою сучасного правового порядку, що знаходить глибоке наукове

¹ Кріцак І. В. Правоохоронна функція держави та її вплив на формування функції надання послуг населенню органами внутрішніх справ України. *Форум права*. 2009. № 3. С. 365–372. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09kiwcu.pdf> С. 365

осмислення, зокрема у фундаментальній праці І. В. Кріцака¹, яка користується значним науковим попитом та має високу цитованість. Відповідну ідею активно розвиває Харківський національний університет внутрішніх справ, зокрема кафедра теорії держави і права, що ініціювала низку науково-практичних конференцій, присвячених проблематиці правоохоронної функції держави. Дослідження цього напрямку значно ускладнюється тим, що правоохоронна діяльність виходить далеко за межі суто інструментального призначення, набуваючи глибокого не лише аксіологічного змісту. Ба більше: вона несе у собі вагоме духовно-ціннісне навантаження, адже будь-яке право неможливе без його внутрішнього духу, який наповнює юридичні норми змістом і сенсом. Саме тому дослідження цих аспектів у сучасних умовах є вкрай актуальним. Розроблення духовно-ціннісної концепції праворозуміння, формування відповідної наукової доктрини та її втілення/реалізація у кримінологічній науці має не лише теоретичне, а й практичне значення, визначаючи перспективи розвитку правової системи та її здатність відповідати викликам сучасності.

Оригінальне дослідження ідеї служіння в поліцействі на рівні дисертаційного дослідження вперше було здійснене І. В. Кріцаком². У своїй кандидатській дисертації, захист якої відбувся у 2011 році за участі провідних вчених нашої країни, серед яких: О. О. Погрібний, А. М. Колодій, М. О. Баймуратов, О. Ф. Скакун, О. М. Головка О. В. Марцеляк, В. О. Серьогін, Д. В. Лук'янов, О. А. Гавриленко та багато інших науковців, де було розглянуто функцію надання послуг через ідею служіння суспільству як основу діяльності поліції. Варто зазначити, що О. М. Головка висловив скептичне припущення в тому, що хоча ідеологічно поліція може позиціонувати себе як сервісна структура, у реальності ця функція залишиться невтіленою, хіба що існуватиме на рівні ідеології. Однак, вже у 2014 році, з початком реформ правоохоронної системи, основним принципом діяльності української поліції стало гасло «Служити і захищати», що підтвердило стратегічну важливість напрацювань вчених Харківського національного університету внутрішніх справ. Така стратегія засвідчує, що науковець повинен не лише аналізувати поточні тенденції, а й прогнозувати розвиток подій, випереджаючи час. Саме здатність до наукового передбачення, що ґрунтується на глибокому розумінні суспільних процесів, є ключовою характеристикою дослідника. Впродовж останнього десятиліття І. В. Кріцак активно розвиває духовно-ціннісну концепцію праворозуміння, яка покликана посісти центральне місце у правовій аксіології та стати логічним наступником антропоцентричної концепції праворозуміння, зважаючи на світові апокаліптичні події, які спостерігаємо останніми часами. Як наука про цінності, аксіологія має визначати духовно-ціннісний підхід до

¹ Кріцак І. В. Правоохоронна функція держави та її вплив на формування функції надання послуг населенню органами внутрішніх справ України. *Форум права*. 2009. № 3. С. 365–372. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09kiwscu.pdf>

² Кріцак І. В. Функція надання послуг населенню органами внутрішніх справ України: теоретико-правовий аспект [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Кріцак Іван Васильович ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х., 2011. 226 с.

праворозуміння як основоположний, адже саме він здатен забезпечити гармонійний розвиток правової системи в умовах сучасних соціокультурних викликів.

Мета статті – визначити зміст духовно-ціннісної концепції праворозуміння, описати її роль у пізнанні злочинності та протидії їй.

Виклад основного матеріалу. У Новому Завіті Господь залишає нам дві найважливіші заповіді: «Люби Господа Бога твого всім серцем твоїм, усією душею твоєю і не май інших богів, окрім Мене», а також «Люби ближнього свого, як самого себе». Заповідь любові нерозривно пов'язана зі служінням, адже віра без діл є мертвою. У сучасних умовах ідея служіння набуває особливого значення, що підтверджується як релігійними, так і філософськими та правовими вченнями. Служіння потребує жертви. Найчастіше – це відмова від власних зручностей, часу чи сил, а інколи навіть здоров'я або життя. Сам Господь сказав: «Немає більшої любові, ніж коли хто душу свою кладе за друзів своїх». Це і є вияв істинної любові – жертвності заради вищих цілей. Як зерно, що має впасти в землю й померти, щоб принести рясні плоди, так і людина, жертвуючи собою в ім'я добра, примножує духовні багатства. Найвищий приклад жертвного служіння подав сам Ісус Христос. Він віддав Своє життя за людство, відкупивши нас від вічної смерті та пекельних мук. Його місія на землі полягала не в тому, щоб Йому служили, а щоб Він Сам служив людям, віддаючи Себе заради їхнього спасіння. Особливим проявом смиренного служіння Ісуса Христа стало омивання ніг своїм учням перед Його розп'яттям. Це було не просто символічне діяння, а глибокий вияв любові, пошани й відданості. Христос діяв як слуга, показуючи нам істинний сенс смирення, самопожертви й жертвного служіння. Впродовж Свого земного життя Христос допомагав усім, хто потребував: годував голодних, зцілював хворих, відкривав очі сліпим, повертав слух глухим, воскрешав мертвих. Він навчав правди Божої тих, хто був готовий її почути. У словах: «Не кидайте перлів перед свинями», підкреслюється важливість духовної готовності людини прийняти Істину. Коли ми з любов'ю та смиренням добровільно служимо ближнім, ми стаємо подібними до Христа, наближаємося до святості та істинного сенсу життя. Саме в служінні ближньому розкривається сутність віри та духовного зростання.

Якщо існує доля людини, значить є доля держави, або як вижити за нинішніх складних умов російсько-української війни і глобальних потрясінь: кримінологічні акценти. Функціонування держави – це складний і динамічний процес, що неможливий/немислимий без духовно-ціннісного виміру. Він перебуває під впливом численних чинників, зокрема державно-політичних, а також тенденцій, що не залежать від людської волі. Якщо можна говорити про долю людини, то аналогічно існує й доля держави: зlodіяння, вчинені особою, відображаються на її родоводі (її родових гріховних чи благочестивих лінях), так само як і зlodіяння держав залишають відбиток на їх історичній тягlostі. Впродовж століть, бачимо, як могутні нації, народи й національності, об'єднані сильними ідеологічними

доктринами, зникали з історичної сцени. Сильні підкорювали слабших, і втрата моральних і духовних орієнтирів нерідко ставала передумовою занепаду держав, або й взагалі зникнення з лиця землі. Гріхопадіння та відхід від принципів праведності в межах одного народу відкривали можливості для завоювань іншими.

У такому контексті особливу роль відіграє духовний детермінант у державно-політичних процесах. Його значення не може залишатися поза увагою кримінології, адже саме через призму духовно-ціннісної складової можливо розглядати розвиток криміногенної теорії та ефективні підходи до протидії злочинності. Кожна функція держави впродовж історії зазнає глибинних трансформацій, поступово змінюючись, еволюціонуючи й адаптуючись до нових реалій.

Сьогодні, у контексті російсько-української війни, оборонна функція держави займає центральне місце, однак це не повинно відвертати увагу від іншої фундаментальної місії держави і людини – соціального служіння, якщо хочемо вижити у цих надскладних умовах і спасти свою безсмертну душу. Як сказав Ісус Христос: *«Хто з вас хоче бути найвищим, нехай буде слугою для всіх»* (від Матвія 20:26-28). Це нагадування про те, що сила держави полягає не лише у військовій могутності, а й у здатності захищати, підтримувати та служити своєму народові, зберігаючи при цьому моральну, а головне духовно-ціннісну сторону/основу свого існування, точніше, утримуючи духовний особистісний та державний фронт на належних рівнях благочестя.

Окремі апокаліптичні застереження у рамках кримінології. Сучасна історія засвідчує, що непрофесійність та відсутність стратегічного мислення в управлінні державою, особливо в контексті злочинної політики, можуть мати катастрофічні наслідки. Неабияку роль у профілактиці багатьох негативних процесів за сучасних умов, повинна відіграти кримінологія. Приклади жорстоких правителів минулого, таких як Ірод, який наказав знищити 14 тисяч немовлят у страху перед приходом Месії, – Господа нашого Ісуса Христа, нагадують нам про руйнівну силу аморального державного управління. Людство, від часу Адама і Єви, пережило безліч випробувань. Ми ведемо свій родовід від праведного Ноя, який пережив Великий потоп – катаклізм, що став наслідком крайньої моральної деградації суспільства. Святі отці застерігають, що якщо світ і далі занурюватиметься в аморальність і хаос, його може чекати інша катастрофа – цього разу не водна, а вогняна. У сучасному контексті це застереження набуває особливої актуальності, адже загроза ядерної війни та глобального знищення людства залишається реальною. Відповідальність за майбутнє світу лежить на нас, і головним завданням є збереження миру, духовних цінностей та гармонії в суспільстві.

У нинішньому світі, сповненому моральних викликів, надзвичайно важливо зберігати вірність Божому задуму та не ставати зрадниками Його волі, щоб не уподібнитись Іуді Іскаріотському й тим, які до цих пір не визнали Господа нашого Ісуса Христа єдиним Богом у Трійці Святій і

Єдиносущній, а чекають свого нового мошиаха-антихрита, який і принесе зображення звіра, що сьогодні ретельно приховано у к'юар кодів та багатьох інших штрих кодах, що добре описано у Апокаліпсисі від Іоанна Богослова. Кожна людина створена за образом і подобою Творця, і цей дар накладає відповідальність перед Богом і перед собою. Кожен гріх віддаляє нас від Бога, розриваючи духовний зв'язок, що був даний нам від початку, адже за словами великого вчителя Церкви Христової Тертуліана, душа людини за природою християнка. Усі ми створені богом, тому й відношення до людини повинне бути як до найвищої соціальної цінності попри різноманітні відмінності. Однак гріховність слід засуджувати, щоб вона не могла розвиватися. Тому повернення до істинного шляху можливе – через щире покаєння та участь у Таїнствах Христової Церкви, яка вже понад 2 тис. років несе світові живу Благодать Божу. Саме через неї Господь відкриває нам шлях до відновлення, очищення та повернення до Світла, даруючи надію на спасіння та вічне життя.

Стосовно необхідності розвитку духовно-ціннісного підходу у кримінологічній науці. «Вічна» проблема духовності особливо актуалізується у кризові періоди історії, коли принципово нові життєві явища та обставини коригують способи і засоби життєвого вибору і соціального самовизначення індивідів. Радикальні зміни, які переживає сьогодні Україна, є саме таким етапом. А це означає, що проблеми духовності мають набути статусу найважливіших. Актуальним завданням стає пошук духовних основ людської спільності¹.

О. Лопуга наголошує, що духовність є найвищим станом свідомості особистості і суспільства, що орієнтує на загальнозначимі цінності. Біологічно людині дається лише організм, в який закладено визначені функції, задатки тощо. І саме в процесі життєдіяльності людина формується як культурно-історична істота. Людське дитя, яке виросло поза людським спілкуванням, не зможе стати людиною, незважаючи на всі свої фізичні дані. Чим більше духовності в людині, тим вище вона стоїть у людському суспільстві². Далі авторка аналізує духовну культуру молоді у ціннісному вимірі через соціокультурний та ціннісний підходи, де соціокультурний підхід розглядається як єдність культури і соціальності, створюваних та трансформованих діяльністю людини. Соціокультурне – це єдність соціального та культурного, що розглядається як цілісність, яка не зводиться до характеристик окремих частин. Позаяк особистість за соціокультурного підходу розглядається як пов'язана із суспільством системою відносин, що ґрунтуються на сукупності цінностей і норм, то феномен духовної культури молоді слід розглядати як ціннісно-

¹ Целякова О. М. Духовність і ціннісні орієнтації студентської молоді України в трансформаційному суспільстві. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2009. № 38. С. 223

² Лопуга О. Особливості духовно-ціннісних орієнтацій особистості. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії*. 2020. Вип. 29. С. 98

соціокультурний, тобто єдність соціальності та культури, що ґрунтується на інтеріоризації на особистісному рівні духовних цінностей суспільства¹.

Близько сорока років тому американський автор А. Блум критикував академічні соціальні та поведінкові науки за те, що вони є схоластичними і застійними. Він стверджував, що десятиліттями не було новаторських перспектив, ніяких нових парадигм і теорій цінності чи впливу. Порівняно з точними науками і медициною, традиційні дисципліни соціології, психології, антропології, економіки, історії, політології є коматозними, якщо не мертвими взагалі. Основною причиною цього, на його думку, є відсутність належних міждисциплінарних і міжнародних зв'язків².

Звідси логічно випливає необхідність посилення духовно-ціннісного підходу у сфері юриспруденції, особливо в кримінології, яка відіграє фундаментальну роль у кримінально-правовому блоці наук. Світовий досвід доводить: провідні країни активно розвивають кримінологічні спеціальності, створюють факультети, лабораторії, інститути та дослідницькі центри, які працюють над комплексним вивченням проблем із міждисциплінарних позицій. Саме такий підхід дозволяє залучати широке коло фахівців, інтегрувати результати досліджень у науково-практичний дискурс та реалізовувати їх у вигляді наукових праць, аналітичних оглядів, тематичних конференцій та експертних дискусій. Розвиток кримінології як науки має стати одним із пріоритетів для суспільства, адже її завдання – не лише вивчення кримінальних процесів, а й формування стратегій їх запобігання, що є ключовим для створення безпечного та гармонійного соціального простору.

Про діагностичну функцію та міждисциплінарний статус кримінології. Академік О. М. Костенко наголошує, що «державна політика у сфері протидії злочинності може бути адекватною лише тоді, коли вона засновується на адекватній кримінологічній доктрині»³. К. Ескрідж, А. Бутирський наголошують, що для розробки концепції розвитку науки кримінології доречним є запозичення позитивного досвіду у галузі медицини. У кримінології, як і в галузі медицини, існує необхідність розробки як превентивних, так і «лікувальних» стратегій, а також їх широкого впровадження практично в усіх аспектах суспільного та приватного життя суспільства. Медицина за останні 200 років зробила не один великий крок вперед, у зв'язку з чим авторами робиться спроба застосування стратегічної моделі розвитку медицини за ці роки для розробки стратегічної моделі розвитку кримінології на сучасному етапі. Отже, суттєве зменшення рівня злочинності може бути здійснено шляхом прийняття для кримінології такої стратегічної моделі, а саме: - розробка єдиної міжнародної академічної моделі; - розвиток взаємодії всередині

¹ Там само. С. 100.

² Чекараміт К. С. Кримінологічна характеристика сучасної злочинності неповнолітніх. *Ірпінський юридичний часопис*. № 4 (17). 2024. С. 221. DOI: [https://doi.org/10.33244/2617-4154-4\(17\)-2024-210-216](https://doi.org/10.33244/2617-4154-4(17)-2024-210-216).

³ Костенко О. М. Модернізація доктрини сучасної кримінології у парадигмі соціального натуралізму. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1 (2). С. 190–208.

кримінологічної науки; - посилення ролі міждисциплінарних зв'язків; - розробка стандартів оцінки наукових результатів на основі результатів їх практичного застосування; - інтеграція нових знань не лише у наукову спільноту, а й у державний сектор. Ефективний розвиток кримінології як науки можливий лише за умови застосування міждисциплінарного підходу та активної взаємодії науковців і практиків із різних галузей. Кримінології слід і надалі продовжувати дотримуватися мультидисциплінарної парадигми, беручи приклад із представників медицини, і звертатися до всіх галузей і дисциплін, запрошуючи їхніх представників приєднатися до кримінологів у пошуках істини. Кожна галузь і дисципліна має що запропонувати кримінології у міждисциплінарному контексті, і лише так можна комплексно вирішити проблеми боротьби зі злочинністю¹.

Сфера кримінології прагне зрозуміти і пояснити злочинність з метою зменшення її тяжкості та негативного впливу. О. М. Бандурка та О. М. Литвинов наголошують, що на початку третього тисячоліття протидія злочинності в Україні набула особливої актуальності, адже забезпечення безпеки нації – одне з найважливіших завдань держави, від вирішення якого безпосередньо залежить її майбутнє². Розвиток кримінології як науки вимагає застосування міждисциплінарного підходу, що дасть змогу по-новому осмислити завдання цієї науки, проблеми, з якими вона стикається, а також шляхи їх подолання. Як слушно ще у 2000 р. зазначили автори монографії «Кримінологія: запрошення до дискусії»: *Кримінологія не повинна уподібнюватися військовим, які вчать воювати за картами минулих боїв, – нові умови потребують нових стратегічних і тактичних рішень. Різноманіття та плюралізм підходів у навчальній дисципліні зазвичай є головним джерелом наукових знань*³.

Якщо дивитися на проблему боротьби зі злочинністю з позицій не кримінолога, а лікаря початку XIX ст., перед яким стояли медичні проблеми тієї епохи, можна побачити таке. Сьогодні існують, здавалося б, непереборні проблеми злочинності – так само, як на початку XIX ст. з'явилися непереборні проблеми зі здоров'ям – віспа, бубонна чума, поліомієліт, цинга. У ту епоху в медицині існувала чимала кількість теорій, адже було дуже обмежене розуміння суті проблеми, а також брак знань щодо причин, наслідків та лікування. Були відсутні дієві діагностичні інструменти та методології, бракувало розумної діагностики та розуміння і, як наслідок, низька ефективність медичних процедур. Через це суспільство реагувало на хвороби та нещасні випадки, використовуючи грубі, саморобні, неперевірені засоби лікування замість ефективних, перевірених на практиці методів. Крім того, навіть коли у медицині відбувалися відкриття нових ефективних методів лікування, вони часто стикалися з протидією через політичні

¹ Ескрідж К. Бутирський А. Розвиток кримінології як науки: міждисциплінарний підхід. *Право України*. 2019. № 9. С. 215–216

² Бандурка О. М., Литвинов О. М. Синхронізація понятійного апарату теорії протидії злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2 (19). С. 105.

³ Кримінологія: запрошення до дискусії : [монографія] / О. В. Баляба, Е. В. Віленська, Е. О. Дідоренко, Б. Г. Розовський. Луганськ : РВВ ЛІВС, 2000. С. 315.

переконавання чи громадські настрої. Сьогодні ж ситуація у медичній сфері, на щастя, кардинально змінилася¹.

Так що ж такого зробила медицина, щоб перейти від того, що було тоді, коли життя, як зазначав Т. Гоббс, було «самотнім, бідним, огидним, жорстоким і коротким», до того етапу, на якому медицина перебуває зараз? Смерть не подолали і, звичайно, ніколи не подолають, але існує суттєвий масив сучасних медичних знань, багато епістемологічного розуміння, загальне спільне сприйняття і прийняття нових медичних розробок. Як наслідок, багато серйозних захворювань були переможені, а негативні наслідки хвороб та нещасних випадків були суттєво зменшені. Середня тривалість життя зросла більш ніж удвічі з 1800 року, і це значно покращило якість життя. Що пояснює цей прогрес? Спеціаліст у сфері охорони здоров'я, швидше за все, знайде на це півдюжини причин, і, звичайно, це більше, ніж просто досягнення в галузі медицини. Остання зробила значний внесок у сучасне людське довголіття і життєздатність. Тому ми запитуємо ще раз: що зробила медицина, щоб рухатися вперед, як це було, і що ми можемо в кримінології дізнатися зі стратегічної моделі медицини, щоб використовувати для досягнення таких вражаючих результатів у боротьбі зі злочинністю?².

Лікарі не можуть і ніколи не зможуть запобігти смертності, так само, як і кримінологи не можуть і ніколи не зможуть повністю ліквідувати злочинність як явище, але лікарі та кримінологи можуть суттєво зменшити серйозність наслідків хвороб і злочинності відповідно, а також покращити якість життя людей³.

Необхідним є продовження підвищення рівня зв'язків, взаємодії та обміну між кримінологами на національному та міжнародному рівнях. На міжнародному рівні ми вже маємо певний успіх у розвитку професійних асоціацій, створенні журналів, інформаційних бюлетенів та вебсторінок. Варто відзначити, що сьогодні в усьому світі існує близько 40 спільнот кримінологів, і майже всі вони можуть похвалитися багатонаціональним списком учасників, і це має неабияке значення. До прикладу, Американська спілка кримінологів має учасників із понад 60 країн. Зараз у цій сфері існує міні-Нобелівська премія, Стокгольмська премія в галузі кримінології, створена ще десять років тому. Ця премія присуджується за відкриття, зроблені в усьому світі. Сьогодні ця винагорода була вже присуджена особам, які проживають в 11 різних країнах⁴.

Кримінологія виникла як надзвичайно яскрава сфера вивчення в останні півстоліття, і вона готова продовжувати свій стрімкий розвиток. Виникнення і розвиток кримінології в США пояснюється частково й

¹ Ескрідж К. Бутирський А. Розвиток кримінології як науки: міждисциплінарний підхід. *Право України*. 2019. № 9. С. 216.

² Ескрідж К. Бутирський А. Розвиток кримінології як науки: міждисциплінарний підхід. *Право України*. 2019. № 9. С. 217–218

³ Ескрідж К. Бутирський А. Розвиток кримінології як науки: міждисциплінарний підхід *Право України*. 2019. № 9. С. 219.

⁴ Там само. С. 220–221.

політичними чинниками, необхідністю комплексної боротьби зі злочинністю, але також значну роль у цьому відіграв міждисциплінарний характер самої науки. Цікавим є те, що багато кримінологів мають науковий ступінь з історії, психології, соціології, біології, політології, права тощо¹.

Ми погоджуємось з авторами К. Ескріджем, А. Бутирським, які приходять до висновку, що ефективний розвиток кримінології як науки можливий лише за умови застосування міждисциплінарного підходу та активної взаємодії науковців і практиків із різних галузей. У сучасному світі кримінологія, стикається зі значним масивом проблем. Неможливо побороти злочинність взагалі, так само, як і неможливо для лікарів побороти смерть. Проте видається можливим суттєво зменшити рівень злочинності, прийнявши ту саму стратегічну академічну модель, що й медицина два століття тому, а саме: розробка єдиної міжнародної академічної моделі; розвиток взаємодії всередині кримінологічної науки; посилення ролі міждисциплінарних зв'язків; розробка стандартів оцінки наукових результатів на основі результатів їх практичного застосування; інтеграція нових знань не лише у наукову спільноту, а й у державний сектор².

Духовно-ціннісний підхід та необхідність його реалізації у молодому і старшому поколінні українців: загрозові стани злочинності та необхідність їхнього усунення. Молодь – це майбутнє української держави, саме на неї покладаються основні сподівання та надії. Проте, поряд із підтримкою молодого покоління, необхідно приділяти належну увагу загальному соціальному середовищу, зокрема родинам та питанням народжуваності. Демографічна ситуація в Україні нині є вкрай складною, і її поліпшення вимагає не лише соціальних та економічних стимулів, а й формування відповідної суспільної культури та мотивації на духовно-ціннісних засадах.

Забезпечення стабільного майбутнього передбачає усвідомлення відповідальності кожного – як батьків, так і суспільства загалом. Чоловік, як опора родини, має не лише брати на себе матеріальне забезпечення, а й розуміти важливість створення умов для гармонійного розвитку та народжуваності максимальної кількості дітей. Відновлення генетичного коду української нації повинно відбуватися комплексно – через підтримку традиційних сімейних цінностей, створення сприятливого середовища для виховання дітей та популяризацію ідеології відповідального батьківства й материнства. У цьому контексті особливо актуальним стає концепт «Сім» і «Я», що відображає ідеал сім'ї, тобто п'ятеро і не менше дітей, що виражатиметься у суспільній ідеології, яка поєднуватиме індивідуальний розвиток із цінністю родини.

У 1991 році в Україні проживало 51,944 млн осіб. Найбільше українців було у 1993-му році – 52,244 млн осіб. Дані за 2015–2018 роки подаються без

¹ Там само. С. 221.

² Там само. С. 221.

урахування «тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя», також досить приблизними є дані щодо неконтрольованих Києвом територій на сході країни¹. На січень 2025 року в Україні населення оцінюється приблизно в 36 мільйонів осіб. Це число може змінюватися через міграційні процеси та демографічні фактори, а також через наслідки війни, яка триває з 2014 року та повномасштабного вторгнення РФ на територію України з 2022 року².

За словами К. С. Чекарамів, сучасна злочинність неповнолітніх як об'єкт кримінологічного дослідження характеризується елементами самодетермінації злочинності, змістом яких є: по-перше, накопичення кримінального досвіду та формування внутрішньої готовності подальшого розширення меж злочинної активності неповнолітніх; по-друге, формування резерву для рецидивної і професійної злочинності, коли спосіб життя неповнолітнього нерозривно пов'язаний зі скоєнням злочинів, і навіть коли неповнолітній злочинець оцінює свою кримінальну діяльність як різновид професійного заняття, що має попит у суспільстві, чи прагне досягнення зазначеної мети; зниженням соціально-правового контролю: неефективністю процесу адаптації кримінального законодавства до мінливої кримінологічної обстановки, непродуманим впровадженням ювенальних технологій. Основні причини сучасної злочинності неповнолітніх пов'язані з протиріччями у суспільному розвитку³.

Від концепту правоохорони до соціального служіння та духовно-ціннісного праворозуміння. Впродовж останніх трьох десятиліть Україна перебуває у фазі активних соціально-економічних, політичних та світоглядних трансформацій, спрямованих на формування ефективного державного механізму та якісно нового соціального середовища⁴. Наукове осмислення функціонування державного та політичного життя значною мірою залежить від розробленої державної ідеології, що базується на міцних духовно-ціннісних основах. Це необхідно для того, щоб наш діалог не став безрезультатним, схожим на спілкування глухого зі сліпим. Важливою є функція служіння своєму народу, яка виступає пріоритетним напрямом суспільно-політичного розвитку й життя та стосується не лише міста як полісу чи регіону, але й усієї держави, суспільств, націй і народностей. Спостерігаючи за глобальними процесами високорозвинених країн, мегаполісів ми бачимо безперервний інноваційний розвиток, що свідчить про постійну еволюцію функцій держави, які постійно змінюються, трансформуються, еволюціонують та оновлюються, щоразу виходячи на нові горизонти та рівні інновацій. У цих процесах неабияке значення має дипломатичний корпус, виражена державна політика, розуміння світових

¹ Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua.

² Там само.

³ Чекарамів К. С. Кримінологічна характеристика сучасної злочинності неповнолітніх. *Ірпінський юридичний часопис*. 2024. № 4 (17). С. 213. DOI: [https://doi.org/10.33244/2617-4154-4\(17\)-2024-210-216](https://doi.org/10.33244/2617-4154-4(17)-2024-210-216).

⁴ Кріцак І. В. Функція надання послуг населенню органами внутрішніх справ України: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Іван Васильович Кріцак; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2010. С. 3.

глобальних процесів, адже бачимо, що коли руйнується людина всередині, в нутрі своєму на рівні Совісті через ігнорування духовно-ціннісними прерогативами, тоді руйнується все довкола нас.

Сьогодні, в умовах російсько-української війни, оборонна функція держави набуває першочергового значення, суттєво впливаючи на діяльність усіх органів влади та державних установ. Однак, важливим залишається збереження балансу між внутрішньою безпекою та міжнародним визнанням України як суверенної, правової держави. Поняття «правоохорона» несе в собі не лише захист правопорядку, а й комплексне забезпечення сталого розвитку держави, її інституційної спроможності та міжнародного авторитету. Таким чином, стратегічне завдання полягає у збереженні як внутрішньої, так і зовнішньої стабільності, що є основою для подальшого розвитку країни.

Зміна пріоритетів державної діяльності закономірно спричиняє перегляд і трансформацію її функцій. Важливою складовою цього процесу є впровадження найкращих міжнародних практик соціального обслуговування населення, що сприяє ефективній реалізації принципу всезагального служіння громадянам. У цьому контексті особливого значення набуває вироблення наукової доктрини, яка забезпечить обґрунтовану нормативно-правову базу для реалізації державою функції соціального служіння та надання послуг населенню. Дотримання сучасних принципів державного управління дозволить сформувати ефективні механізми правового регулювання, що сприятиме забезпеченню стабільності, соціальної підтримки та правового порядку, особливо в умовах воєнного стану.

Так, І. В. Кріцак наголошує, що поглиблення процесів глобалізації, загальносвітової та регіональної інтеграції спричиняє підвищення ролі міжнародних стандартів у різних сферах суспільного життя, в тому числі у сфері охорони й захисту прав і свобод людини та громадянина, боротьби зі злочинністю, забезпечення стабільного правопорядку. Це вимагає подальшого еволюційного розвитку основних напрямів діяльності держави, серед яких важливу роль відіграє правоохоронна функція¹. Справді, у сучасному світі, що стрімко трансформується під впливом глобалізації, інформаційних технологій та світових катаклізмів, постає питання глибоких суспільних і державницько-правових змін. Одним із ключових викликів стає втілення концепції соціального служіння в умовах, коли технологічний розвиток, зокрема штучний інтелект (ШІ), не лише змінює спосіб життя людей, а й впливає на їхню свідомість, світогляд і цінності. Ризики дегуманізації, втрати традиційних морально-етичних орієнтирів і духовних смислів змушують багатьох шукати гармонію поза урбаністичним середовищем, прагнучи зберегти свою ідентичність та людське єство. Водночас, процеси глобальної та регіональної інтеграції набувають дедалі

¹ Кріцак І. В. Функція надання послуг населенню органами внутрішніх справ України: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Іван Васильович Кріцак; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2010. С. 3.

більшого значення, адже жодна країна не може залишатися осторонь світових тенденцій. Україна стикається з викликами, що вимагають балансування між національними традиціями та міжнародними стандартами. Війна, що триває, лише загострює ці питання, адже руйнування міст і сіл, знищення інфраструктури та страждання людей роблять забезпечення стабільного правопорядку ключовими пріоритетами державної політики. Стабільність усередині країни є запорукою її сили на міжнародній арені. Якщо суспільство буде згуртованим, мобілізованим і відданим своїм духовним та національним цінностям, воно зможе ефективно протистояти зовнішнім загрозам. Демографічна ситуація, рівень народжуваності, соціальна згуртованість – це ті фактори, що визначають стійкість держави та формують основу її майбутнього. У цьому контексті концепція соціального служіння набуває особливої ваги. Вона є не лише складовою державної політики, а й серцевиною духовно-ціннісного праворозуміння, що ґрунтується на принципах Євангелія – служіння ближньому. Саме ця ідея має стати основою для еволюційного розвитку суспільства, що прагне зберегти свою ідентичність, залишаючись відкритим до інновацій, інтеграції та прогресу. Справжня сила народу – у внутрішній єдності, духовній стійкості та здатності плекати високі моральні ідеали, що допоможуть залишатися господарями на своїй землі, не втрачаючи людської сутності.

І. В. Кріцак говорить, що аналіз світового досвіду реалізації державою правоохоронної функції свідчить, що теорія й практика сучасних демократичних країн, порівняно з попередніми етапами державотворення, збагачена комплексом заходів, спрямованих на підвищення ефективності та поглиблення соціалізації поліцейської діяльності (орієнтування поліції на захист фундаментальних принципів демократії, позбавлення її організаційно-правових можливостей діяти незалежно від інших державних і суспільних структур, деєтатизація і децентралізація поліції, розвиток партнерських стосунків із населенням тощо). Вагоме місце в цьому переліку займає впровадження у повсякденну поліцейську практику функції надання послуг населенню¹.

Соціальне служіння є серцевиною духовно-ціннісного праворозуміння, адже саме через нього реалізуються фундаментальні принципи любові, милосердя, справедливості та багатьох інших чеснот. Християнська традиція наголошує на необхідності допомагати нужденним: нагодувати голодного, підтримати знедоленого, відвідати хворого та ув'язненого. Ця концепція є не просто релігійною заповіддю, а цілісною соціальною доктриною, що визначає відповідальність як окремої людини, так і держави.

Аналіз світового досвіду засвідчує, що високорозвинені країни, які дотримуються принципів соціальної справедливості, духовно-ціннісних ідеалів і забезпечують гідний рівень життя громадян, – все це сприяє стабільності, економічному зростанню та здатності до самозахисту від

¹ Там само. С. 3

зовнішніх загроз. Коли держава створює міцний соціальний фундамент, її політична та економічна стабільність посилюється, а суспільство розвивається гармонійно.

У сучасних умовах правоохоронна функція держави трансформується, охоплюючи також державотворчі та оборонні аспекти. Внутрішня стабільність є основою сильної зовнішньої позиції країни. Успішна держава характеризується високотехнологічним розвитком, раціональним використанням ресурсів, сприятливою демографічною ситуацією та активною участю громадян у соціальному житті. Саме тому необхідно не лише на теоретичному рівні розробляти концепції розвитку України як соціальної та правової держави, а й практично впроваджувати ефективні механізми їх реалізації.

Важливою складовою цього процесу є історична спадкоємність. Державотворення має враховувати національні традиції, ментальні особливості та культурні цінності українського народу. Збереження української ідентичності через інтеграцію духовно-ціннісних підходів у державне управління сприятиме гармонійному розвитку країни. У цьому контексті ключовими є мобільність, оперативність та ефективність соціальних ініціатив, спрямованих на реальне покращення життя громадян.

Концепція соціального служіння не обмежується професійною діяльністю окремих фахівців – лікарів, вчителів, волонтерів. Вона охоплює всі сфери суспільного життя, забезпечуючи орієнтир державної політики на захист фундаментальних прав і свобод людини, адже служіння ближньому – це не лише моральний імператив, а й механізм побудови сильного, згуртованого суспільства.

Впровадження концепції соціального служіння в систему державного управління є ефективним засобом боротьби з корупцією, деморалізацією суспільства та іншими деструктивними явищами. Водночас це сприятиме модернізації державних інституцій, їх адаптації до сучасних викликів. Україна має всі передумови для того, щоб стати зразком високоефективної, морально стійкої та соціально орієнтованої держави, яка використовує як власний історичний досвід, так і найкращі світові практики.

Центральне місце у цих процесах посідає впровадження концепції соціального служіння як інструменту реалізації духовно-ціннісного праворозуміння. Саме через нього формується суспільство, де панують любов, милосердя, творчість і життєрадісність – цінності, які неможливо придбати за жодні матеріальні блага. Коли людина відчуває гармонію між «Духом, Душею і Тілом», вона здатна повною мірою реалізувати свій потенціал. І саме це є запорукою процвітання держави, що ґрунтується на духовних і моральних принципах, що творять життя.

Висновки. Практично, від здобуття незалежності Україна переживає період динамічних соціально-економічних, політичних та світоглядних трансформацій, спрямованих на побудову ефективної державної системи та якісно нового суспільного середовища. Війна, розв'язана росією проти України, внесла свої корективи, винісши на перший план питання оборони

країни та національної стійкості. Однак реальне об'єднання народу й нації неможливе без духовно-ціннісного підґрунтя та ідеології, що формується на його основі. Саме ця складова виступає рушійною силою змін, здатною перетворити суспільство та визначити його майбутнє.

З позицій кримінології надзвичайно важливо досліджувати природу зла у духовно-ціннісному вимірі. Доречно розвивати кримінотеологію або духовно-ціннісну кримінологію. Розуміння сутності зла відкриває нові рівні та горизонти пізнання, які можуть слугувати основою для наукових відкриттів та глибоких теоретичних праць. Аналізуючи духовні та моральні аспекти злочинності, ми не лише осмислюємо механізми її виникнення, а й створюємо міцний фундамент для майбутніх досліджень, що здатні стати класичними у своїй галузі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кріцак І. В. Правоохоронна функція держави та її вплив на формування функції надання послуг населенню органами внутрішніх справ України. *Форум права*. 2009. № 3. С. 365–372. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09kiwscu.pdf>
2. Кріцак І. В. Функція надання послуг населенню органами внутрішніх справ України: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Кріцак Іван Васильович ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х., 2011. 226 с.
3. Целякова О. М. Духовність і ціннісні орієнтації студентської молоді України в трансформаційному суспільстві. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2009. № 38. С. 222–233.
4. Лопуга О. Особливості духовно-ціннісних орієнтацій особистості. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії*. 2020. Вип. 29. С. 98–105.
5. Чекараміт К. С. Кримінологічна характеристика сучасної злочинності неповнолітніх. *Ірпінський юридичний часопис*. 2024. № 4 (17). С. 210–216. [https://doi.org/10.33244/2617-4154-4\(17\)-2024-210-216](https://doi.org/10.33244/2617-4154-4(17)-2024-210-216)
6. Костенко О. М. Модернізація доктрини сучасної кримінології у парадигмі соціального натуралізму. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1 (2). С. 190–208.
7. Ескрідж К. Бутирський А. Розвиток кримінології як науки: міждисциплінарний підхід. *Право України*. 2019. № 9. С. 215–226.
8. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Синхронізація понятійного апарату теорії протидії злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2 (19). С. 93–100.
9. Кримінологія: запрошення до дискусії : [монографія] / О. В. Баляба, Е. В. Віленська, Е. О. Дідоренко, Б. Г. Розовський. Луганськ : РВВ ЛІВС, 2000. 318 с.
10. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua.

11. Кріцак І. В. Функція надання послуг населенню органами внутрішніх справ України: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Іван Васильович Кріцак; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2010. 20 с.

Стаття надійшла до редакції 18.03.2025

Ivan V. KRITSAK,

PhD in Law, Associate Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Inna M. ISCHYK

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

SPIRITUAL-VALUE CONCEPT OF LEGAL UNDERSTANDING: CONTENT, ESSENCE AND ROLE IN THE KNOWLEDGE OF CRIME AND COUNTERACTION AGAINST IT

Today's society, striving for harmonious development, needs to rethink the concept and idea of service - both at the level of the individual and in the general social dimension/format. Service as a personal position, phenomenon and process has deep religious, theoretical and legal, criminological/criminotheological aspects that remain insufficiently studied today. The instruction of serving one's neighbor, expressed by Jesus Christ in the words: "Whoever wants to be the greatest among you, let him be the servant of all" (Matthew 20:26-28) not only has moral, ethical, spiritual and value significance, but also acquires special relevance and importance, especially now, in the twenty-first century, in the context of building a rule-of-law state and preventing crime. Realization of the idea of service and its practical implementation can become a key factor in social stability, strengthening of law and order institutions, and overall progress and prosperity. Fostering social responsibility and a healthy Ukrainian nation through the idea of service and the concept of biblical studies/bibliotherapy is a strategic direction that can bring the Ukrainian state and law to a new level and stage of advanced development.

An important element in the realization of social service is an effective system of the concept of "law enforcement" based on moral and legal standards. Law is a valuable resource of society, like a diamond, which must be carefully protected. Without the spiritual and value dimension, this protection becomes formal and superficial. That is why modern law enforcement is increasingly integrating humanistic values supported by spiritual and cultural principles, ensuring a balance between the rules of law, traditions, customs and morality of society.

True professionalism in criminology is born not only from academic knowledge, but also from a sincere desire to explore the depths of this science through self-education. Even starting from an amateur level, a criminologist can reach the highest levels of proficiency if he or she has the internal motivation,

perseverance, and willingness to delve into the complex theoretical and practical aspects of his or her field. And most importantly, it is the support of teachers, mentors, and like-minded people. It is the desire for continuous development, analysis of the deep processes of crime and the search for effective methods of counteracting it that opens the way to true expertise and recognition in criminological science.

Keywords: *legal understanding, spiritual and value approach, criminology, concept of "law enforcement", social service, crime, combating crime, religion, ideology, criminogenicity, demographic crisis, war.*

Сергій Станіславович ЛУКАШ,

доктор юридичних наук, професор

*(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Суми)***Наталія Володимирівна КОБЕЦЬ***(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті було здійснено аналіз поглядів окремих науковців з приводу захисту прав людини в умовах війни, яких здавна цікавила глибинна сутність війни, її роль та вплив на окрему особистість та ціле суспільство. Ураховано в контексті досліджуваної проблематики позицію Е. М. Ремарка, у словах якого у дещо художній формі простежується основне покликання захисту прав людини в умовах війни – зберегти здатність як окремої особи, так і суспільства до творчості, критичного мислення попри виклики та обмеження після їх скасування. Проаналізовано окремі положення Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки. Обґрунтовано сутність цілісності справедливості в контексті захисту прав людини в Україні в умовах воєнного стану.

Ключові слова: *філософський аспект, захист прав людини, воєнний стан, цілісність справедливості, правоохоронні органи, міжнародна підтримка.*

Постановка проблеми. Філософія прав людини в контексті філософії освіти та філософії права є невід'ємною частиною філософської антропології, найважливішим завданням якої є дослідження природи людини, яка виступає джерелом її невід'ємних прав і свобод. Феноменологія та онтологія розкривають права людини як її атрибутивну властивість, яка формується в контексті суспільного життя. Детальне вивчення основ захисту прав людини та їх філософської сутності є потужною основою для формування сучасного демократичного суспільства¹. При цьому в контексті захисту прав людини тема свободи завжди була в центрі життєвого та філософсько-політичного дискурсу. Свобода – одне з тих слів, яке викликає багато позитивних емоцій у повсякденному житті. Окремі соціально-філософські дослідження висвітлюють шляхи заміни традиційної, а іноді й

¹ Stezhko Z., Hryshchenko N., Kulenko V., Savytska I., Suprun A., Rusko N. Freedom or arbitrariness: a social and philosophic analysis. *Postmodern opening*. 2021. № 12 (2). P. 354. DOI: <https://doi.org/10.18662/po/12.2/312>.

спонтанної абсолютизації людської свободи на емпіричному рівні суспільної свідомості. Вона полягає в досягненні бажаних результатів і в праві вибирати, чого досягти. Різниця між цими «формулами» очевидна. У другому випадку можна спостерігати прийняття певних обмежень свободи, зумовлених соціальною реальністю, і розуміння того, що вона може бути повністю реалізована лише через самообмеження¹.

Водночас повномасштабне збройне вторгнення спричинило потребу в переосмисленні філософських витоків захисту прав людини. Як справедливо зазначає І. П. Кальмук, «війна робить великий виклик гуманітарним цінностям. Закони, що регулюють права людини, залишаються актуальними навіть у найважчі часи. Вони підтримують ідею гідності та поваги до кожної особи, навіть у контексті воєнних дій. З одного боку, це може виявитися складним завданням, коли доведеться балансувати між безпекою держави та основними правами людини. З другого боку, це нагадує про важливість збереження гуманізму та етичних норм навіть у найбільш складних обставинах. Питання справедливості також набуває особливої ваги під час війни. Закони повинні забезпечити справедливий розподіл ресурсів, захист прав населення та врегулювання конфліктів. Однак у військовому контексті існують труднощі визначення, яка міра справедливості є оптимальною. Чи можна жертвувати деякою частиною населення для забезпечення загальної безпеки? Як забезпечити права всіх груп населення під час бойових дій?»².

Надзвичайно важливо у складних умовах воєнного стану спрямовувати наукові пошуки не лише на осмислення питань обороноздатності, посилення правоохоронної системи держави, але й аналізувати філософський аспект захисту прав людини, що дозволяє виробити унікальні ідеї та концепти, заповнити «світоглядну» порожнечу, утворену після початку повномасштабного вторгнення на рівні філософії права, створити ідейну основу, що ляже в основу вдосконалення вітчизняного законодавства, забезпечення його демократичності та соціальної орієнтованості в складних безпекових умовах.

Слід зазначити, що аналіз широкого кола проблемних питань, пов'язаних з осмисленням філософського змісту захисту прав людини, наявний на сторінках наукових праць О. Андрушка, І. Банасевича, О. Бандурки, І. Бахновської, Г. Борейко, М. Бурдіна, О. Головка, А. Грушицького, Л. Добробог, Ю. Загуменної, Р. Дудник, М. Іншина, М. Курила, О. Лавриненка, Н. Левицької, Д. Манька, Т. Мураховської, В. Нестеровича, Н. Оніщенко, М. Саннікової, О. Юшкевич, О. Ющика. Водночас в умовах воєнного стану ці питання переосмислюються в світлі нових безпекових і світоглядних викликів, з якими до цього не зіштовхувалась жодна інша держава світу.

Мета статті полягає у тому, щоб проаналізувати філософський аспект захисту прав людини в Україні в умовах воєнного стану. Для

¹ Там само.

² Кальмук І. П. Філософський аспект законодавства України під час війни. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 28.

досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі дослідницькі завдання: проаналізувати погляди науковців на глибинну сутність війни, її роль та вплив як на окрему особистість, так і на ціле суспільство, зокрема в частині захисту прав людини; з'ясувати основне покликання захисту прав людини в умовах війни, у тому числі в ході аналізу окремих вітчизняних підзаконних нормативно-правових актів; розглянути сутність цілісності справедливості в контексті захисту прав людини в Україні в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Р. Мюллендер наголошує, що політична філософія Гегеля приділяє особливу увагу темі про те, що люди мають потребу у визнанні тих якостей, характеристик і атрибутів, які роблять їх відмінними. Таким чином, Гегель говорить про те, чи має право прав людини визнавати та враховувати нюанси індивідуального складу. Подібним чином він говорить про те, чи слід застосовувати право прав людини у спосіб, який чутливий до культурного контексту, у якому він діє. Але політична філософія Гегеля оцінює норми та практики в окремих культурах, посилаючись на вищий і універсальний критерій абстрактного права. У світлі цього моменту та неадекватності політичної філософії, яка віддає перевагу місцевим нормам і практикам, розглядається третій підхід до захисту прав людини. Цей підхід не надає пріоритету ні універсальним, ні локальним нормам. Його мета полягає в тому, щоб забезпечити серйозне ставлення як до прав людини, так і до культур, у яких вони застосовуються¹.

Водночас наразі в Україні постає принципово інше питання щодо врахування в ході захисту прав людини не лише індивідуальності окремих особистостей, але й кризових за своєю сутністю умов функціонування суспільства.

У цьому контексті доволі цікавим є аналіз поглядів окремих науковців з цього приводу, яких здавна цікавила глибинна сутність війни, її роль та вплив на окрему особистість та ціле суспільство. К. Нам намагається пояснити у світлі філософії Гегеля розумну необхідність подолання війни. Згідно з Гегелем, війна, якщо вона неминуха, бажана лише як відокремлена від громадянської сфери і без особистої ненависті, але вона має філософське значення як етичний момент у реалізації ідеальності державної єдності. Але це усвідомлення також має ґрунтуватися в міжнародних відносинах на принципі прийнятності універсального світового духу. Науковець має на меті показати, що інтелектуальна боротьба за таке право веде до пошуку абстрактної обмеженої війни без фізичного знищення².

Ф. Фернандес-Монтесінос стверджує, що війна - це діяльність, яка виходить за межі військової площини, на якій зазвичай артикулюється. Це за своєю суттю політична діяльність, наділена власною логікою, логікою трансформації, яка дуже відрізняється від будь-якого лінійного підходу, знайомого з повсякденного життя. Війна – це соціальна реальність, яка потребує наукового вивчення. Ігнорування цього, як і будь-якої хвороби,

¹ Mullender R. Hegel, human rights, and particularism. *Journal of Law and Society*. 2003. № 30 (4). P. 554.

² Nahm K. Hegel's Theory of War From Right-Philosophical Realism to the Historical-Philosophical Outlook. *Archiv fur Rechts- Und Sozialphilosophie*. 2020. № 106 (3). P. 444.

призведе до негативних наслідків¹.

Водночас повною мірою досягнути філософський аспект захисту прав людини в Україні в умовах воєнного стану можливо на основі глибокої рефлексії тих осіб, які брали участь у бойових діях, а також цивільного населення, яке зіштовхнулося з потребою комплексного переосмислення звичного для життя середовища.

У цьому контексті доволі цікавою є філософія війни Шелера, викладена в його праці «Геній війни». У контексті Німеччини під час Першої світової війни Шелер полемізував з різними інтерпретаціями сутності та природи війни, зокрема з тими, які зводили війни до економічних чи соціологічних коренів, і стверджував, що духовний потяг за «справжньою» війною був лише для збільшення влади. Війна для нього є частиною людської природи, але не як проста боротьба за виживання, а як боротьба за владу, яка максимально підносить, розширює та поглиблює спільні та неподільні цінності нашої моральної свідомості. Намір Шелера полягає в тому, щоб прославити війну всупереч універсалізму та раціоналізму Канта. Він особливо зневажливо ставиться до ідеї Канта про «вічний мир» і до всього, що пов'язане з космополітизмом і пацифізмом².

Потребує врахування в контексті досліджуваної проблематики і позиція письменника Е. М. Ремарк, який зазначає, що «може, я ніколи не буду щасливий, може, війна знищила цю можливість, і я всюди буду трохи чужим і ніде не почуватимуся вдома, але ніколи, думаю, я не почуватимуся безнадійно нещасним, бо завжди буде щось, що підтримає мене, хоча б мої ж руки, або зелене дерево, або подих землі. Частина мого життя була віддана справі руйнування, віддана ненависті, ворожнечі, вбивству. Але я залишився живий. В одному цьому вже завдання і шлях. Я хочу вдосконалюватися й бути до всього готовим»³.

Відмітимо, що у словах відомого письменника у дещо художній формі простежується основне покликання захисту прав людини в умовах війни – зберегти здатність як окремої особи, так і суспільства до творчості, критичного мислення попри виклики та обмеження після їх скасування.

Не випадково у Комплексному стратегічному плані реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки зазначається, що «у суспільства зберігся чіткий запит на рішучі та позитивні зміни в усіх сферах життя, у тому числі правоохоронній, після перемоги України. Пріоритетними серед таких змін є гарантування прав і свобод людини та громадянина, а також подальша розбудова демократичної держави, у якій неухильно забезпечується верховенство права. Поряд із цим поглиблюється потреба в прискоренні цифровізації, забезпеченні максимальної оперативності й результативності роботи у

¹ Fernandez-Montesinos F. A. Philosophy of war. *Culture of Defence*. 2014. № 190 (765). URL: <https://arbor.revistas.csic.es/index.php/arbor/article/view/1898>.

² Gretic G. Ethics, philosophy of war and the european question: Max Scheler in the context. *Politicka Misao-Croatian Political Science Review*. 2007. № 44 (1). P. 15.

³ 20 цитат Еріха Марії Ремарка про війну // Нова Зоря: сайт. URL: <https://novazoria.com.ua/?p=20155>.

державному секторі. Цей запит є більш ніж релевантним і для системи органів правопорядку, які повинні посилити свій стратегічний та операційний потенціал з метою належного виконання функцій, визначених законодавством України»¹.

Водночас окреслене положення Комплексного стратегічного плану містить основу захисту прав людини в умовах правового режиму воєнного стану – поєднання чіткого запиту на гарантування прав і свобод, що формує бажання «вдосконалюватися» за Ремарком, з максимальною оперативністю й результативністю роботи правоохоронних органів. В умовах війни та в ході адаптації злочинності до нових цифрових умов забезпечити баланс цих двох умов доволі непросто, проте важливим є проголошення вектору на загальнодержавному рівні на досягнення такого балансу.

При цьому важливим є не лише проголошення такого вектору, але і його реальне дотримання на рівні справедливого підходу до впровадження обмежень, відсутності будь-якої дискримінації, залученості топ-посадовців і членів їх сімей до національного спротиву.

С. Максимов і Н. Сатохіна в контексті аналізу сутності справедливості зазначають, що традиційно справедливість визнається головною правовою цінністю, що втілює високе призначення права. Вона є комплексною цінністю і втілює певне співвідношення не менш універсальних правових цінностей, заснованих на людському досвіді, таких як людська гідність, свобода та рівність. З середини двадцятого століття людська гідність стала «новим ключовим поняттям» права. Це було пов'язано з прагненням не допустити повторення стану варварства – масового та широкомасштабного знущання над ним під час Другої світової війни. Будучи вираженням внутрішньої цінності людини, її суб'єктності, людська гідність розглядається як ціннісна основа прав людини в цілому, а також як самостійне право, непорушність якого закріплене в основоположних міжнародних документах і конституціях розвинених країн. Етичний пріоритет гідності в системі правових цінностей наголошує на універсальності прав людини, які ґрунтуються на первісному та беззастережному визнанні іншого в його унікальності, незалежно від його належності до певної спільноти².

У контексті захисту прав людини в Україні в умовах воєнного стану можливо вести мову про цілісність справедливості подібно до того, як окремі дослідники обґрунтовують наразі доречність визнання цифрової цілісності як сукупності прав людини, або як окремого права, або як принципу тлумачення суміжних прав. Право на цифрову цілісність являє собою правову норму, яка кристалізує певне бачення особи, а також захист, який їй має бути надано у світі, де цифрові технології усюдишуть та

¹ Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки : Указ Президента України від 11.05.2023 № 273/2023 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text>.

² Maksymov S., Satokhina N. Human dignity as a universal legal value. *Amazonia Investiga*. 2020. № 9 (31). P. 96.

поширені. Основною функцією, яку цифрова цілісність буде виконувати як право людини, є функція забезпечення узгодженості між захистом людської гідності, захистом свободи та захистом приватного життя. Цифрова цілісність – це конкретизація захисту людської гідності з точки зору конкретних загроз, які становлять цифрові технології. Воно служить для просування суттєвого визначення того, як свобода пов'язана із захистом приватного життя в інформаційних питаннях¹.

Подібно до цього цілісність справедливості в контексті захисту прав людини в Україні в умовах воєнного стану має передбачати визначення більш чіткого переліку непорушних прав людини, ніж це визначено на рівні Конституції України та Загальної декларації прав людини, які не можуть бути порушені чи обмежені за жодних обставин, незалежно від ситуації на полі бою, проголошення їх у конкретних сферах, зокрема в ході здійснення мобілізаційної підготовки та мобілізації.

При цьому окрему увагу в контексті досліджуваного питання слід приділити участі зарубіжних держав у наданні допомоги Україні, включно з розміщенням миротворчого контингенту, в умовах, коли окупація територій України може призвести до масових порушень прав людини. Адже, як відзначає В. Меркель, захист людей, яким загрожують масові вбивства та жорстокі порушення прав людини, вимагає не лише короточасного військового втручання, але й інтенсивної підтримки для встановлення стійкого верховенства права та демократії. Зовнішні суб'єкти, які втручаються з гуманітарних міркувань, однаково мають обов'язок сприяти довгостроковій сталій державній та демократичній розбудові².

Висновки. Таким чином, у статті встановлено, що в Україні наразі гостро постає питання врахування в ході захисту прав людини кризових за своєю сутністю умов функціонування суспільства. Основне покликання захисту прав людини в умовах війни – зберегти здатність як окремої особи, так і суспільства до творчості, критичного мислення попри виклики та обмеження після їх скасування. У положеннях Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки міститься основа захисту прав людини в умовах правового режиму воєнного стану – поєднання чіткого запиту на гарантування прав і свобод, що формує бажання «вдосконалюватися» за Ремарком, з максимальною оперативністю й результативністю роботи правоохоронних органів. При цьому важливим є не лише проголошення такого вектору, але і його реальне дотримання на рівні справедливого підходу до впровадження обмежень, відсутності будь-якої дискримінації, залученості топ-посадовців і членів їх сімей до національного спротиву.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

¹ Rochel J. Connecting the dots : Digital integrity as a human right. *Human Rights Law Review*. 2021. № 21 (2). P. 358.

² Merkel W. Democracy through War? *Democratization*. 2008. № 15 (3). P. 487.

26. 20 цитат Еріха Марії Ремарка про війну // Нова Зоря: сайт. URL: <https://novazoria.com.ua/?p=20155>.
27. Кальмук І. П. Філософський аспект законодавства України під час війни. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 27–31.
28. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки : Указ Президента України від 11.05.2023 № 273/2023 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text>.
29. Fernandez-Montesinos F. A. Philosophy of war. *Culture of Defence*. 2014. № 190 (765). URL: <https://arbor.revistas.csic.es/index.php/arbor/article/view/1898>.
30. Gretic G. Ethics, philosophy of war and the european question: Max Scheler in the context. *Politicka Misao-Croatian Political Science Review*. 2007. № 44 (1). P. 15–30.
31. Maksymov S., Satokhina N. Human dignity as a universal legal value. *Amazonia Investiga*. 2020. № 9 (31). P. 96–103.
32. Merkel W. Democracy through War? *Democratization*. 2008. № 15 (3). P. 487–508.
33. Mullender R. Hegel, human rights, and particularism. *Journal of Law and Society*. 2003. № 30 (4). P. 554–574.
34. Nahm K. Hegel's Theory of War From Right-Philosophical Realism to the Historical-Philosophical Outlook. *Archiv fur Rechts - Und Sozialphilosophie*. 2020. № 106 (3). P. 444–464.
35. Rochel J. Connecting the dots : Digital integrity as a human right. *Human Rights Law Review*. 2021. № 21 (2). P. 358–383.
36. Stezhko Z., Hryshchenko N., Kulenko V., Savytska I., Suprun A., Rusko N. Freedom or arbitrariness: a social and philosophic analysis. *Postmodern opening*. 2021. № 12 (2). P. 354–366 DOI: <https://doi.org/10.18662/po/12.2/312>.

Стаття надійшла до редакції 11.03.2025

Serhii S. LUKASH,

Doctor of Science in Law, Professor

(Sumy Branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

Natalia V. KOBETS

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

THE PHILOSOPHICAL ASPECT OF PROTECTING HUMAN RIGHTS IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW

The article analyzes the views of individual scientists on the protection of human rights in wartime, who have long been interested in the deep essence of

war, its role and impact on an individual and society as a whole. The position of the writer E. M. Remarque is considered in the context of the researched issues, in whose words, in a somewhat artistic form, the main vocation of protecting human rights in wartime is traced - to preserve the ability of both an individual and society to creativity and critical thinking despite challenges and restrictions after their abolition. Some provisions of the Comprehensive Strategic Plan for Reforming Law Enforcement Agencies as Part of the Security and Defense Sector of Ukraine for 2023-2027 are analyzed. The essence of the integrity of justice in the context of protecting human rights in Ukraine under martial law is substantiated.

Key words: *philosophical aspect, protection of human rights, martial law, integrity of justice, law enforcement agencies, international support.*

Сергій Станіславович ЛУКАШ,

доктор юридичних наук, професор

*(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Суми)*

Катерина Сергіївна НАУМЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,

*(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Суми)*

Ірина Петрівна ПУРІГА,

кандидат економічних наук

*(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Суми)*

Микола Олександрович ЛУК'ЯНОВ

*(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Суми)*

ДО ПИТАННЯ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ТА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

У статті визначено, що дисциплінованість, порядність, відповідальність, доброчесність поліцейських набувають особливого значення та принципово нового змісту в умовах воєнного стану. Визначено актуальні особливості дисциплінарної відповідальності поліцейських. Наголошено, що провідним завданням дисциплінарної відповідальності поліцейських є не підтримання діючих вимог та інституційних правил, а забезпечення розвитку високих професійних та особистих якостей поліцейського. Акцентовано увагу на тому, що виховання високого рівня дисципліни, у тому числі за допомогою застосування дисциплінарних стягнень, необхідно розпочинати ще на етапі підготовки майбутнього поліцейського. Стверджується, що сутність цивільно-правової відповідальності поліцейських пов'язана зі здатністю держави політично і юридично нести цивільну відповідальність за свавільні та незаконні обмеження представниками правоохоронних органів прав і свобод людини.

Ключові слова: дисциплінарна відповідальність, дисциплінарне провадження, цивільно-правова відповідальність, поліцейські, воєнний стан, цифровізація, цивільне право.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану поліцейські в окремих регіонах держави, що найбільше потерпають від російського

збройного вторгнення, подекуди виступають єдиними представниками державної влади, надаючи населенню велику кількість послуг, що виходять далеко за межі класичної поліцейської діяльності у більшості державах світу. З огляду на це дисциплінованість, порядність, відповідальність, доброчесність поліцейських набувають особливого значення та принципово нового змісту, що водночас актуалізує питання недопущення вчинення ними різного роду зловживань і правопорушень в умовах складної безпекової ситуації, непередбачуваності та необхідності особливого контролю за дотриманням дисципліни та законності в органах і підрозділах Національної поліції України (далі – поліції).

Правоохоронні органи в цілому та структурні підрозділи поліції зокрема відіграють одну з головних ролей у реалізації функцій демократичної, правової, соціальної держави. Тому одним із завдань поліції демократичних європейських країн є служіння громадянам, захист їх прав, свобод і законних інтересів, забезпечення безпеки і порядку, надання послуг з охорони правопорядку. Від ефективності виконання завдань, покладених на поліцію, значною мірою залежить рівень правопорядку в державі та суспільстві. Водночас поліцейський під час служби та в побуті зобов'язаний неухильно дотримуватись службової дисципліни, беззаперечно і точно виконувати вимоги нормативно-правових актів. Від відповідального ставлення всіх працівників поліції до виконання своїх службових обов'язків залежить досягнення мети функціонування поліції та виконання окремих завдань цього правоохоронного органу держави. Правові установки на належне виконання законів поліцейськими можуть формуватися як за допомогою заходів заохочення, так і примусу¹, зокрема в ході притягнення поліцейських до дисциплінарної та цивільно-правової відповідальності.

Водночас на сучасному етапі реформування та розвитку України вжито дієвих заходів щодо модернізації системи публічного управління та приведення її у відповідність до європейських стандартів. У цьому контексті актуалізуються питання формування високої правової культури працівників органів публічної влади. Започатковані реформи не оминули таку важливу та необхідну складову державного апарату, як правоохоронна система. Одним із найважливіших чинників ефективності публічного управління та функціонування будь-якого державного органу є дотримання дисципліни та законності під час внутрішньослужбової діяльності працівників².

Слід також зазначити, що питання дисциплінарної та цивільно-правової відповідальності поліцейських є актуальним також з огляду на те, що «вибір Україною курсу на входження в європейський освітній простір, інтернаціоналізація ділових стосунків у різних сферах діяльності підвищують попит на спеціалістів, яким притаманні певні професійні, а

¹ Kalenichenko L., Slynko D., Sobakar A., Goncharuk V. Features of disciplinary liability of police officers. *Amazonia Investiga*. 2021. № 10 (41). P. 115.

² Sirokha D., Felyk V., Podorozhnii Y., Podorozhnii A. Basic aspects of the compliance with discipline and legitimacy within the official activities of police. *Amazonia investiga*. 2020. № 9 (25). P. 488.

також й лідерські якості особистості. Тому одним із основних завдань, що стоять перед державою, а, отже, й перед вищими освітніми закладами, є підвищення рівня професійної компетентності кожного спеціаліста, в тому числі й працівника Національної поліції, підвищення рівня його підготовленості до виконання службових обов'язків»¹.

Потреба у формуванні ефективного механізму притягнення поліцейських до дисциплінарної та цивільно-правової відповідальності зумовлена також утвердженням абсолютної цінності людської особистості, свободи, демократії, рівності, пріоритету людини над державою; удосконаленням механізмів належного захисту прав і свобод людини, її рівності перед законом і справедливостю².

Цілу низку основоположних за своїм змістом питань у царині дисциплінарної відповідальності поліцейських розглядали у своїх наукових працях М. І. Ануфрієв, М. І. Байтін, О. М. Бандурка, К. Л. Бугайчук, С. Т. Гончарук, Г. С. Іванова, О. П. Ігнатенко, М. І. Іншин, О. М. Музичук та інші. Слід зазначити, що у контексті викликів сучасності, зокрема безпекових проблем, що постали перед українським суспільством в умовах правового режиму воєнного стану, службова дисципліна поліцейських набуває принципово нового змісту, актуалізуючи проведення нових наукових пошуків.

Мета статті полягає в тому, щоб дослідити питання дисциплінарної та цивільно-правової відповідальності поліцейських. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: визначити ключові особливості дисциплінарної відповідальності поліцейських; розглянути ключові проблеми цивільно-правової відповідальності поліцейських.

Виклад основного матеріалу. Дисципліна з давніх часів вважалася невід'ємною складовою провідних особистісних рис справжнього офіцера та представника держави. Водночас задля її виховання недостатньо лише методів заохочення. Постає необхідність в існуванні злагодженої системи притягнення до дисциплінарної відповідальності за визначене коло проступків.

З огляду на це дисциплінарна відповідальність поліцейських є одним із основних засобів забезпечення ефективного виконання поліцейськими своїх службових обов'язків і недопущення порушень законності, службової дисципліни. Факт наявності на законодавчому рівні нормативних положень щодо можливості застосування до правопорушників відповідних заходів негативного впливу майнового, особистого, морального, організаційного характеру впливає на формування правової свідомості поліцейського, визначає варіанти його юридично значимої поведінки. Важливо, що дисциплінарна відповідальність, з одного боку, впливає на вибір

¹ Тюріна В. О. Відповідальність як фактор формування лідерської компетентності курсантів як майбутніх офіцерів поліції. *Науковий часопис НПУ ім. П. М. Драгоманова*. 2020. Вип. 72. С. 215.

² Shyshka R., Shyshka O., Shyshka N., Slipchenko A., Tkalych M. Updating Civil Legislation in Accordance with European Quality Standards: The Example of Ukraine. *DIXI*. 2022. № 24 (1). DOI: <https://doi.org/10.16925/2357-5891.2022.01.11>.

правомірної поведінки поліцейського, а, з іншого боку, дисциплінарна відповідальність є реакцією держави на невиконання або неналежне виконання поліцейським своїх обов'язків¹. Дисциплінарна відповідальність поліцейських, як зазначають науковці, має ряд особливостей: 1) поліцейські належать до окремої категорії осіб, які відповідно до чинного законодавства є суб'єктами спеціальної дисциплінарної відповідальності; 2) поліцейські, на відміну від громадян, які не проходять службу в правоохоронних органах, притягуються до дисциплінарної відповідальності не лише за порушення законодавства про працю, а й за порушення дисциплінарного статуту; 3) перелік дисциплінарних стягнень, що застосовуються до поліцейських, є ширшим, ніж до працівників, які не перебувають на службі у поліції; 4) порядок притягнення до дисциплінарної відповідальності поліцейських є специфічним; 5) поліцейські притягуються до дисциплінарної відповідальності у разі вчинення будь-якого правопорушення (кримінального, адміністративного тощо)².

Водночас деякі науковці, зокрема і А. Хіллз, ставлять під сумнів два аспекти ортодоксальних досліджень діяльності поліції про те, що 1) робота поліції залежить від поліцейської установи та 2) дисципліна і формальні вимоги є ключовими для структурування та розуміння повсякденної роботи поліції. Дослідник приходить до висновку, що критично важливими змінними, які впливають на роботу поліції, є рівень безпеки, виховання та функціональні навички, а не інституційні ресурси, дисципліна чи формальні вимоги. Інституційні ресурси є бажаними, але не обов'язково відіграють значну роль у впливі, координації чи регулюванні поведінки чи цілей поліцейських³.

З огляду на це провідним завданням дисциплінарної відповідальності поліцейських є не підтримання діючих вимог та інституційних правил, а забезпечення розвитку високих професійних та особистих якостей поліцейського.

Д. В. Глушкова до завдань дисциплінарного провадження відносить наступні: «1) встановити всі факти об'єктивної дійсності, які свідчать про вчинення працівником дисциплінарного проступку, або відсутності в діях відповідної особи його складу; 2) визначити розмір шкоди підприємству, установи чи організації, яка була завдана внаслідок порушення трудової дисципліни; 3) забезпечити непорушність прав, свобод та інтересів працівника у разі не доведення факту порушення ним трудової дисципліни; 4) попередити порушення трудової дисципліни іншими суб'єктами трудових правовідносин на підприємствах, в установах та організаціях всіх форм власності; 5) встановити умови та фактори, що стали детермінантами порушення трудової дисципліни; 6) відновити стан

¹ Kalenichenko L., Slynko D., Sobakar A., Goncharuk V. Features of disciplinary liability of police officers. *Amazonia Investiga*. 2021. 10 (41). P. 115.

² Kalenichenko L., Slynko D., Sobakar A., Goncharuk V. Features of disciplinary liability of police officers. *Amazonia Investiga*. 2021. 10 (41). P. 119.

³ Hills A. Does police work need a police institution? The evidence from Mogadishu. *Policing & Society*. 2016. № 26 (4). P. 393.

неухильного дотримання трудового розпорядку на підприємстві, в установі чи організації, а також прав суб'єктів трудових правовідносин, які зазнали негативного впливу внаслідок порушення трудової дисципліни»¹.

Варто бути свідомими і психологічної складової дисциплінарної відповідальності поліцейських. Адже будь-який виховний вплив має бути спрямований, у першу чергу, на глибинні особистісні зміни, внутрішню трансформацію, яка унеможливить повторення протиправної поведінки з огляду на особисті переконання особи, а не на існуючі зовнішні бар'єри. При цьому варто враховувати і думку окремих науковців, що організація несення служби в поліції вважається важким робочим стресором для працівників. З факторів стресу, що виникають внаслідок такої організації, слід звернути увагу на надмірну дисципліну. Організацію несення служби можна вважати бюрократичним механізмом, орієнтованим на покарання, де наголос робиться на тому, що є неправильним, а не на належній поведінці. Хоча дисципліна є важливою у таких критично важливих професіях, як робота в поліції, необхідно, щоб така дисципліна була належним чином забезпечена, щоб уникати стресу для працівників².

У цьому контексті доречно звернути увагу на те, що «питання дисципліни є базовим при науковому осмисленні сутності служби у Національній поліції України, адже закладає ті ціннісні орієнтири, моральні основи, яких має дотримуватися поліцейський. Дисципліна сприяє ефективній роботі працівників поліції, організації та виконанню службових обов'язків. Вона забезпечує стандартизацію процедур, посилює командну дисципліну, координацію дій працівників поліції під час оперативних дій і виконання спільних завдань»³.

Окремі науковці наголошують, що в контексті дисциплінарної відповідальності поліцейських слід вести мову саме про службову дисципліну, яка характеризується значно вищим рівнем відповідальності, готовності до виконання ризикованих для життя і здоров'я завдань. Так, службова дисципліна ґрунтується на створенні необхідних організаційних та соціально-економічних умов для чесного, неупередженого та гідного виконання службових обов'язків поліцейського, поваги до честі та гідності поліцейського, виховання сумлінного ставлення до виконання службових обов'язків поліцейського із застосуванням методів переконання, заохочення та примусу⁴.

Виховання високого рівня дисципліни, у тому числі за допомогою застосування дисциплінарних стягнень, необхідно розпочинати ще на етапі

¹ Глушкова Д. В. До характеристики мети, завдань та функцій дисциплінарного провадження. *Юридична наука*. 2020. № 7. С. 176.

² Violanti J. M. Police organizational stress: the impact of negative discipline. *International Journal of Emergency Mental Health and Human Resilience*. 2011. № 13 (1). Р. 6.

³ Музичук О.М., Лукаш С.С., Пупіра І.П. Поняття та особливості дисциплінарної відповідальності працівників Національної поліції України. *Наше право*. 2023. № 3. С. 134.

⁴ Sirokha D., Felyk V., Podorozhnii Y., Podorozhnii A. Basic aspects of the compliance with discipline and legitimacy within the official activities of police. *Amazonia investiga*. 2020. № 9 (25). Р. 489.

підготовки майбутнього поліцейського. Саме тому велика увага в цьому контексті має приділятися діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку поліцейських. Ми поділяємо думку В. О. Тюріною, яка зазначає, що «з метою успішного й ефективного виконання службових завдань, що стоять перед працівниками поліції, раціональним є формування і розвиток у курсантів відповідальності як якості особистості, що сприятиме формуванню професійної суб'єктності у майбутніх офіцерів поліції»¹.

Водночас особливої важливості набуває і цивільно-правова відповідальність поліцейських, адже будь-яка сучасна організація є органічною частиною складної, взаємопов'язаної та взаємозалежної сукупності підприємств, установ та організацій. Останні виступають в ролі споживачів, постачальників, органів влади, посередників, арбітрів тощо. Економічні, соціальні, екологічні та політичні інтереси, мотиви та прагнення переплітаються в цій складній мережі взаємовідносин². Закономірно, що у такому складному сучасному суспільстві актуалізується питання заподіяння моральної чи матеріальної шкоди.

Відповідно у таких умовах якості цивільного права безпосередньо залежить від того, наскільки держава політично і юридично готова нести цивільну відповідальність за свавільне (а в деяких випадках і законне) втручання органів державної влади в права і свободи, що охороняються Конституцією та цивільним законодавством України. Іншими словами, якість (або неякісність) цивільного законодавства залежить від наявності (або відсутності) адекватних і ефективних механізмів і гарантій проти зловживань чи інших дій, за допомогою яких держава втручається в права та інтереси особи³.

Щодо конкретних таких механізмів у вітчизняному законодавстві, то варто вказати на ч. 1 ст. 1176 Цивільного кодексу України, яка передбачає, що «шкода, завдана фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, відшкодовується державою у повному обсязі незалежно від вини посадових і службових осіб органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду»⁴.

Варто задля більш ґрунтовного осмислення даного питання

¹ Тюріна В. О. Відповідальність як фактор формування професійної суб'єктності курсантів як майбутніх офіцерів поліції. *Адаптивне управління: теорія і практика*. 2020. Вип. 8 (15). URL: <https://amtp.org.ua/index.php/journal/article/view/284/256>.

² Shamborovskyi G., Razumovskay T., Prykhodko O., Getmanets O., Nakonechna N. Corporate social responsibility development trends in international entrepreneurship. *International Journal of Entrepreneurship*. 2020. № 24 (1). URL: <https://dspace.krok.edu.ua/items/3cb3fc1b-da02-49fe-8131-98d32e317fa1>.

³ Shyshka R., Shyshka O., Shyshka N., Slipchenko A., Tkalych M. Updating Civil Legislation in Accordance with European Quality Standards: The Example of Ukraine. *DIXI*. 2022. № 24 (1). DOI: <https://doi.org/10.16925/2357-5891.2022.01.11>.

⁴ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

звернутися до практики Верховного Суду України. Так, варта уваги правова позиція ВСУ від 25 травня 2016 року у справі № 6-440цс16: «Шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується державою лише у випадках вчинення незаконних дій, вичерпний перелік яких охоплюється частиною першої статті 1176 ЦК України, а саме у випадку незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт. За відсутності підстав для застосування частини першої статті 1176 ЦК України, в інших випадках заподіяння шкоди цими органами діють правила частини шостої цієї статті – така шкода відшкодовується на загальних підставах, тобто виходячи із загальних правил про відшкодування шкоди, завданої органом державної влади, їх посадовими та службовими особами (статті 1173, 1174 цього Кодексу)»¹.

У ході осмислення цивільно-правової відповідальності слід враховувати актуальні виклики цифровізації. Так, О. С. Бакумов влучно звертає увагу на необхідність врахування «поряд із розширенням мережі цифрових прав також їх державного гарантування та встановлення відповідальності держави за їх порушення. Між тим системно ці питання ані в національному законодавстві, ані в законопроектних розробках навіть не були порушені. Проте необхідність передусім їх конституційно-правового вирішення зумовлене тим, що, як показує зарубіжний досвід, втілення концепції цифрової держави приховує в собі певні небезпеки для конституційної соціальної держави»². Науковець також зазначає, що «варто також зважити на ту обставину, що надання послуг в електронній формі призведе до практично повного вилучення особистісного чинника у сфері надання відповідних послуг. Йдеться про значне знеособлення процесу прийняття державою рішень про надання тієї чи іншої послуги або відмови в її наданні. Природно, що за таких умов модифікуються можливості держави застосовувати процес зворотного регресу до тих державних службовців, які, наприклад, прийняли незаконне рішення про відмову громадянинові в доступі до тієї чи іншої послуги»³.

С. О. Попова стверджує, що основним призначенням цивільно-правової відповідальності поліцейського за шкоду, завдану у стані крайньої необхідності є «відновлення попереднього становища або хоча б

¹ Стаття 1176. Відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду // Протокол : Юридичний інтернет-ресурс. URL: https://protocol.ua/ua/tsivilniy_kodeks_ukraini_stattya_1176/.

² Бакумов О. С. Реалізація концепту «держава у смартфоні» як напрям підвищення юридичної відповідальності держави в сучасній Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 4 (29). Т. 1. С. 19.

³ Бакумов О. С. Реалізація концепту «держава у смартфоні» як напрям підвищення юридичної відповідальності держави в сучасній Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 4 (29). Т. 1. С. 20.

наближення до цього і передбачає справедливе відшкодування збитків за завдану шкоду. Проте, іноді трапляються випадки, коли начебто правопорушення вчинене, наявні його ознаки, але цивільно-правова відповідальність не настає. Йде мова про ситуації, коли особа звільняється від відповідальності. У той же час, не вважається умовою для звільнення від відповідальності вчинення шкоди у стані крайньої необхідності. Хоча насправді особа діяла для відвернення більшої шкоди і в неї в цей час не було іншого вибору, окрім того, щоб завдати шкоди»¹.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти до висновку, що дисциплінарна відповідальність нерозривно пов'язана з багатоаспектним феноменом дисципліни поліцейських, в основі якої лежать не діючі вимоги та інституційні правила, а забезпечення розвитку високих професійних та особистих якостей поліцейського, врахування психологічної складової, спрямованості, у першу чергу, на глибинні особистісні зміни, внутрішню трансформацію, яка унеможливить повторення протиправної поведінки з огляду на особисті переконання особи, а не на існуючі зовнішні бар'єри. Цивільно-правова відповідальність поліцейських є основою захисту майнових та особистих немайнових прав громадян у сфері діяльності правоохоронних органів.

До перспективних напрямів подальших досліджень віднесено наукове осмислення сутності дисципліни поліцейських в умовах воєнного стану, зокрема в ході проходження служби у складі зведених загонів та участі у бойових діях, особливостей дисциплінарної відповідальності таких поліцейських, а також наявних проблем у даній сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бакумов О. С. Реалізація концепту «держава у смартфоні» як напрям підвищення юридичної відповідальності держави в сучасній Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 4 (29). Т. 1. С. 15–22.
2. Глушкова Д. В. До характеристики мети, завдань та функцій дисциплінарного провадження. *Юридична наука*. 2020. № 7. С. 176–180.
3. Музичук О.М., Лукаш С.С., Пуріга І.П. Поняття та особливості дисциплінарної відповідальності працівників Національної поліції України. *Наше право*. 2023. № 3. С. 134–139. DOI: <http://doi.org/10.32782/NP.2023.3.20>
4. Попова С. О. Особливості цивільно-правової відповідальності поліцейського за шкоду, завдану у стані крайньої необхідності. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Вип. 78. С. 210–215.
5. Стаття 1176. Відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду //

¹ Попова С. О. Особливості цивільно-правової відповідальності поліцейського за шкоду, завдану у стані крайньої необхідності. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Вип. 78. С. 211.

Протокол : Юридичний інтернет-ресурс. URL: https://protocol.ua/ua/tsivilniy_kodeks_ukraini_stattya_1176/.

6. Тюріна В. О. Відповідальність як фактор формування лідерської компетентності курсантів як майбутніх офіцерів поліції. *Науковий часопис НПУ ім. П.М. Драгоманова*. 2020. Вип. 72. С. 214–218. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2020.72-2.46>.

7. Тюріна В. О. Відповідальність як фактор формування професійної суб'єктності курсантів як майбутніх офіцерів поліції. *Адаптивне управління: теорія і практика*. 2020. Вип. 8 (15). URL: <https://amtp.org.ua/index.php/journal/article/view/284/256>.

8. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

9. Hills A. Does police work need a police institution? The evidence from Mogadishu. *Policing & Society*. 2016. № 26 (4). P. 393–410.

10. Kalenichenko L., Slynko D., Sobakar A., Goncharuk V. Features of disciplinary liability of police officers. *Amazonia Investiga*. 2021. № 10 (41). P. 114–120. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.41.05.11>.

11. Kalenichenko L., Slynko D., Sobakar A., Goncharuk V. Features of disciplinary liability of police officers. *Amazonia Investiga*. 2021. 10 (41). P. 114–120. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.41.05.11>.

12. Shamborovskyi G., Razumovskay T., Prykhodko O., Getmanets O., Nakonechna N. Corporate social responsibility development trends in international entrepreneurship. *International Journal of Entrepreneurship*. 2020. № 24 (1). URL: <https://dspace.krok.edu.ua/items/3cb3fc1b-da02-49fe-8131-98d32e317fa1>.

13. Shyshka R., Shyshka O., Shyshka N., Slipchenko A., Tkalych M. Updating Civil Legislation in Accordance with European Quality Standards: The Example of Ukraine. *DIXI*. 2022. № 24 (1). DOI: <https://doi.org/10.16925/2357-5891.2022.01.11>.

14. Sirokha D., Felyk V., Podorozhnii Y., Podorozhnii A. Basic aspects of the compliance with discipline and legitimacy within the official activities of police. *Amazonia investiga*. 2020. № 9 (25). P. 487–492.

15. Violanti J. M. Police organizational stress: the impact of negative discipline. *International Journal of Emergency Mental Health and Human Resilience*. 2011. № 13 (1). P. 6–31.

Стаття надійшла до редакції 30.03.2025

Serhii S. LUKASH,

Doctor of Science in Law, Professor

(Sumy Branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

Kateryna S. NAUMENKO,

PhD in Law, Associate Professor

(Sumy Branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

Iryna P. PURIHA,

PhD in Economy

(Sumy Branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

Mykola Ol. LUKIANOV

(Sumy Branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

ON THE ISSUE OF DISCIPLINARY AND CIVIL LIABILITY OF POLICE OFFICERS

The article noted that discipline, decency, responsibility, and integrity of police officers acquire special significance and a fundamentally new meaning in conditions of martial law. The current features of disciplinary responsibility of police officers are identified. It is emphasized that the leading task of disciplinary responsibility of police officers is not to maintain current requirements and institutional rules, but to ensure the development of high professional and personal qualities of a police officer. Attention is drawn to the fact that the upbringing of a high level of discipline, including through the application of disciplinary sanctions, must begin at the stage of training a future police officer. It is argued that the essence of civil liability of police officers is connected with the ability of the state to politically and legally bear civil liability for arbitrary and illegal restrictions by representatives of law enforcement agencies on human rights and freedoms.

Key words: *disciplinary liability, disciplinary proceedings, civil liability, police officers, martial law, digitalization, civil law.*

Марія Юріївна НОВИК

*(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Суми)*

Олексій Миколайович НАЗАРОВ

*(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Суми)*

Марина Олександрівна КОЛЕСНИК

*(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Суми)*

Віталій Григорович НІКОЛАЄНКО

*(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Суми)*

ДО ПИТАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

У межах статті було проаналізовано глибинні історичні корені корупційних проявів, які сягають часів Стародавнього Риму. Досліджено діяльність Transparency International та опрацьовано відповідні рейтинги Transparency International, які демонструють масштаби проблеми корупції в Україні. Визначено основні показники діяльності органів поліції щодо реагування на вчинені корупційні правопорушення та правопорушення, пов'язані з корупцією, розглянуто статистичні дані, що свідчать про ефективність такої діяльності органів поліції.

Наголошено на значному потенціалі громадянського суспільства у проведенні цілеспрямованої виховної роботи з населенням. Розкрито сутність правопросвітницької роботи органів поліції у взаємодії з громадськістю в ході запобігання корупції. Встановлено новітні форми взаємодії поліції з громадськістю в ході здійснення правопросвітницької роботи, спрямованої на недопущення корупційних проявів, зокрема реалізацію поліцейськими офіцерами громади безпекових ініціатив, які можуть бути реалізовані в громаді та вирішувати актуальні проблеми запобігання корупції; проведення поліцейськими Служби освітньої безпеки роз'яснювальної та правопросвітницької роботи з учнями шкіл з метою донесення інформації про масштаби та наслідки проблеми корупції в Україні.

Ключові слова: Національна поліція України, антикорупційна складова, запобігання та протидія корупції, безпекові ініціативи, поліцейські офіцери громади, Служба освітньої безпеки.

Постановка проблеми. У сучасних умовах, коли щоденно здійснюються обстріли цивільної інфраструктури, коли держава втрачає найбільш відданих її захисників і захисниць, коли надзвичайно актуалізуються питання залучення все нових коштів на потреби сил безпеки і оборони, коли значна кількість населення України, у тому числі й діти, що проживають на територіях, де ведуться активні бойові дії, мають ускладнений доступ навіть до базових послуг та продуктів харчування, важливо не допустити проявів корупції у будь-яких сферах життєдіяльності населення.

Окремі вітчизняні дослідники, зокрема і Л. І. Каленіченко та Д. В. Слинько, зазначають, що «корупція в різних її видах і формах негативно впливає на весь процес правового регулювання, а отже, тією чи іншою мірою впливає на всі аспекти суспільного життя – економіку, політику, управління»¹. При цьому особливо відчутним в контексті забезпечення обороноздатності держави є вплив корупції на комплекс процесів, пов'язаних із забезпеченням Збройних сил України, Національної гвардії України, зведених загонів Національної поліції України та інших суб'єктів сектору безпеки та оборони України.

Саме тому, як справедливо наголошує В. С. Макаренко, «будь-яка країна, що обрала шлях демократії, прагне до викорінення корупції в усіх сферах функціонування державного апарату і суспільства в цілому»². При цьому викоринити корупцію можливо лише за умови ефективного функціонування злагодженого комплексу суб'єктів запобігання та протидії корупції. Одним із таких спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції виступають органи Національної поліції України (далі – поліції), які проводять постійну превентивну роботу з населенням та виступають для громадськості одним із основних представників влади, що є особливо характерним для деокупованих територій, а також населених пунктів, поблизу або в межах яких ведуться активні бойові дії. Подібна системна та злагоджена робота формує окрему антикорупційну складову діяльності поліції, яка з-поміж іншого має знаходити свій вияв в ході реалізації безпекових ініціатив поліцейськими офіцерами громади та у виховному впливі в шкільному середовищі, який здійснюють офіцери служби освітньої безпеки.

У царині української наукової думки окремі проблемні положення, пов'язані з антикорупційною складовою у діяльності різних правоохоронних органів, розглядали у своїх наукових дослідженнях В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, О. І. Безпалова, К. Л. Бугайчук, С. С. Вітвіцький, В. М. Гаращук, В. О. Іванцов, І. Д. Казанчук, В. Ю. Кобринський, А. Т. Комзюк, І. М. Коропатнік, А. М. Куліш, О. М. Музичук, Е. О. Музичук, В. І. Пальчиков, О. М. Рєзнік, О. Ю. Салманова, В. В. Сокурєнко,

¹ Каленіченко Л. І., Слинько Д. В. Поняття, ознаки та види корупції. *Права і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 39. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.04>

² Макаренко В. С. Загальні засади протидії корупції в країнах Вишеградської четвірки: досвід Угорщини. *Право і безпека*. 2020. № 2 (77). С. 126.

М. В. Старинський та інші вчені. Водночас у світлі вдосконалення організаційно-управлінських засад діяльності поліцейських офіцерів громади, розбудови служби освітньої безпеки Національної поліції України постають все нові форми реалізації просвітницької роботи, присвяченої недопущенню корупційних проявів, у діяльності органів поліції, що потребують свого наукового осмислення.

Мета статті полягає в тому, щоб охарактеризувати антикорупційну складову діяльності Національної поліції. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати глибинні історичні корені корупційних проявів; охарактеризувати проблему корупції у національному контексті з використанням відповідних міжнародних рейтингів та положень загальнодержавних стратегій; розглянути статистичні дані, що свідчать про ефективність діяльності органів поліції в ході виявлення і припинення корупційних проявів; встановити новітні форми взаємодії поліції з громадськістю в ході здійснення правопросвітницької роботи, спрямованої на недопущення корупційних проявів.

Виклад основного матеріалу. Попри те, що в Україні належна увага антикорупційній діяльності почала приділятися після доленосних подій Революції гідності, самі ж корупційні прояви мають глибинні історичні корені. Так, у Стародавньому Римі вперше з'явився термін «корупція». Термін походить від латинського «*corrupture*», що в юридичній термінології означає видачу судового документа в обмін на компенсацію, а в ширшому розумінні - неприємну дію, систему, що занепадає та погіршується. У політичному житті Стародавнього Риму корупція на той час вже досягла значного рівня. Юлій Цезар, який жив у 100–44 рр. до н.е., відомий тим, що використовував будь-які засоби, включно з насильством і грошима, щоб отримати консульство, усунути корумпований сенат і заснувати новий Рим¹.

З часом корупційні прояви ставали все багатограннішими, набуваючи в умовах ринкових відносин міжнародного значення. Так, з'явилася міжнародна організація Transparency International, що є всесвітнім рухом, який функціонує в понад 100 країнах, щоб покласти край несправедливості корупції. Transparency International зосереджується на проблемах, які найбільше впливають на життя людей. Завдяки пропаганді, кампаніям і дослідженням організація працює над викриттям систем і мереж, які сприяють процвітанню корупції, вимагаючи більшої прозорості та доброчесності в усіх сферах суспільного життя². Водночас за даними цієї організації «у зв'язку з останніми показниками щодо рівня корупції в Україні за 2023 рік країна отримала 36 балів із 100 можливих в Індексі сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI) і тепер посідає 104

¹ Kuru D. Perspective Chapter: From Ancient Times to Modern World – Corruptus. Corruption – New Insights. URL: <https://www.intechopen.com/chapters/84674>.

² About // Transparency International: сайт. URL: <https://www.transparency.org/en/about>

місце серед 180 країн»¹. Подібне місце у міжнародному рейтингу свідчить про нагальну необхідність розроблення інноваційних антикорупційних механізмів у діяльності публічної адміністрації.

Як стверджують О. С. Бондаренко та О. О. Тимошенко, «ефективна протидія корупції в умовах воєнного стану вимагає імплементації комплексного, міждисциплінарного підходу та розробки інноваційних стратегій. Відсутність адекватної системи фінансового моніторингу, контролю та аудиту в умовах збройного конфлікту суттєво підвищує вразливість держави до внутрішніх та зовнішніх загроз»².

Водночас в Антикорупційній стратегії на 2021–2025 роки йдеться про те, що «результати аналізу стану корупції в Україні, ефективності антикорупційної політики попередніх періодів, міжнародних стандартів та найкращих світових практик у сфері запобігання та протидії корупції дали змогу сформулювати такі основні принципи антикорупційної політики на 2021–2025 роки: 1) оптимізація функцій держави та місцевого самоврядування, реалізація чого передусім передбачає: усунення дублювання повноважень різними органами; тимчасове припинення реалізації малоефективних повноважень, що супроводжуються високим рівнем корупції, до запровадження належних процедур, які мінімізуватимуть відповідні корупційні ризики; усунення випадків реалізації одним і тим самим органом повноважень, поєднання яких створює додаткові корупційні ризики; 2) цифрова трансформація реалізації повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування, прозорість діяльності та відкриття даних як основа для мінімізації корупційних ризиків у їх діяльності; 3) створення на противагу існуючим корупційним практикам більш зручних та законних способів задоволення потреб фізичних і юридичних осіб; 4) забезпечення невідворотності юридичної відповідальності за корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення, що створює додатковий стримувальний ефект для всіх суб'єктів правовідносин; 5) формування суспільної нетерпимості до корупції, утвердження культури доброчесності та поваги до верховенства права»³.

Очевидно, що реалізація даних принципів є неможливою без злагодженої діяльності спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції одним із яких виступають органи поліції. При цьому варто враховувати думку британських дослідників про те, що прагнення до ефективності сприяє створенню централізованих поліцейських сил, які можуть користуватися перевагами координації та економії під час навчання, організації повсякденної діяльності та в процесі надання послуг.

¹ Бондаренко О. С., Тимошенко О. О. Протидія корупції в умовах воєнного стану: аналіз проблем та можливостей. *Право і безпека*. 2024. № 2 (93). С. 132. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.2.12>; Індекс сприйняття корупції // Transparency International Ukraine. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org/>

² Бондаренко О. С., Тимошенко О. О. Протидія корупції в умовах воєнного стану: аналіз проблем та можливостей. *Право і безпека*. 2024. № 2 (93). С. 128. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.2.12>

³ Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки : Закон України від 20.06.2022 р. № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#n93>.

Однак такі сили стикаються з проблемою, влучно підсумованою латинським висловом *Quis custodiet ipsos custodes?* («Хто охоронятиме самих охоронців?»)¹.

Слід зазначити, що даний вираз повною мірою втілюється у діяльності органів поліції, у тому числі у межах роботи Департаменту внутрішньої безпеки Національної поліції України. Так, станом на 2023 працівниками вказаного департаменту «zareestrovano 831 korupciynne kriminalne pravoporushennia (vidnosno pracivnikov politsii – 191 pravoporushennia). Povidomleno pro pidozru po korupciynnim kriminalnim provadzhenniam (z urakhuvanniam takikh provadzhenn' minulikh rokiv) 425 osobam (z nikh 73 pracivniki politsii). Skerovano do sudu 376 kriminalnih pravoporushenn' zaznachenoї kategorії. Za materialami pidrozdiliv vnutrishnoї bezpeki skladeno 59 protokoliv pro administrativni pravoporushennia, pov'язanih z korupciєю, z nikh: za st. 172-4 – 10 protokoliv; za st. 172-6 – 3 protokoli; za st. 172-7 – 30 protokoliv; za st. 172-8 – 16 protokoliv. U 2023 roci sudom rozglianuto 52 protokoli, z nikh: za 17 rozglianutimi protokolami na 5 osib nakladeno administrativne stiagnennia, zakрито u sudі 35 protokoliv, 7 prokoliv zalishayutsia na rozgliadi v sudakh»². У межах такої діяльності відбувається ефективна міжвідомча співпраця різних спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції, зокрема органів прокуратури, Національної поліції, Національного антикорупційного бюро України, Національного агентства з питань запобігання корупції.

Водночас антикорупційна складова діяльності органів поліції зводиться не лише до реагування на вже вчинені кримінальні та адміністративні правопорушення, але й до здійснення активної правопросвітницької роботи у взаємодії з громадськістю. Слід зазначити, що подібна взаємодія часто розглядається вітчизняними дослідниками досить загально, без виокремлення конкретних форм співпраці з громадськими організаціями в контексті запобігання корупції³.

З огляду на це конкретизація є важливою і на рівні нормативно-правового регулювання такої діяльності. В. Б. Пчелін у цьому контексті звертає увагу на те, що «правовий статус поліції як суб'єкта запобігання та протидії корупції слід уточнити на рівні національного законодавства, що визначає правові засади як антикорупційної діяльності, так і діяльності поліції взагалі»⁴.

Окремі науковці аналізують генезис наукової думки щодо ролі

¹ Brodeur J.-P., Banton M. P. Police // Encyclopaedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/police>.

² Штат спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції, кваліфікація та досвід його працівників, підвищення їх кваліфікації // Статистична інформація про результати роботи спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції та інших державних органів / Офіційний вебсайт Національного агентства з питань запобігання корупції. URL: <https://dap.nazk.gov.ua/kpi/info/4/>.

³ Бондаренко О. С. Особливості протидії корупції в закладах вищої освіти в умовах політики доброчесності. *Право і безпека*. 2023. № 2 (89). С. 174. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.20.23.2.15>.

⁴ Пчелін В. Б. Органи Національної поліції України як суб'єкт запобігання та протидії корупції в Україні. *Право і безпека*. 2019. № 1 (72). С. 75.

інститутів громадянського суспільства в боротьбі з корупцією, порівнюючи країни з високим рівнем розвитку антикорупційних соціальних мереж і пострадянські країни – з низьким рівнем антикорупційної соціальної активності. Дослідники приходять до висновку, що закріпленню положення щодо участі громадськості у цьому процесі сприяло прийняття міжнародно-правових актів щодо запобігання корупційним правопорушенням. Науковці також підтверджують гіпотезу про те, що рівень корупції буде нижчим у країнах, населення яких виявляє вищий рівень антикорупційної активності в соціальних мережах, а також вищий рівень розвитку антикорупційних громадських організацій. Науковці обґрунтовують, що громадськість є неспеціалізованим суб'єктом запобігання корупції, який здійснює свою діяльність нарівні зі спеціалізованими суб'єктами¹.

Слід погодитися і з позицією О. С. Бондаренко, що «активні та динамічні організації громадянського суспільства можуть виступати за політику боротьби з корупцією, надавати підтримку викривачам та сприяти прозорості й підзвітності в державних установах. Залучення громадян до таких організацій посилює загальну боротьбу з корупцією»².

Органи поліції у світлі євроінтеграційних тенденцій набули колосального потенціалу в ході організації правопросвітницької взаємодії з громадськістю, спрямованої на запобігання корупції. Так, подібна взаємодія є можливою в ході реалізації поліцейськими офіцерами громади безпекових ініціатив. Така ініціатива являє собою швидке та просте рішення актуальних проблем безпеки, яке здійснюється спільно з керівництвом територіальних громад, ОСББ, волонтерами, мешканцями. Ця ініціатива формується на основі проведеного аналізу поліцейськими або отриманої інформації від населення громади та спрямована на швидке вирішення безпекової проблеми, не потребує значного фінансування, залучення великої кількості інших суб'єктів, розробку проєктної документації, додатково прийнятих рішень. Впровадження безпекових ініціатив – є реакція поліцейських офіцерів громади на запит місцевих мешканців за рахунок сучасних підходів до вирішення безпекових питань, надання якісного поліцейського сервісу, спільна робота з органами місцевого самоврядування та активна участь громади у розбудові, удосконаленні та підтриманні колективної безпеки³. Подібні безпекові ініціативи у громадах можуть бути спрямовані на роботу з молоддю, публічними службовцями органів місцевого самоврядування, що відповідають за різні сфери життєдіяльності громад, охоплюючи питання нульової толерантності до корупції, формування високої правової культури громадянина тощо. Такі

¹ Kopotun I. M., Herasymenko L. V., Tykhonova O. V., Leonenko M. I., Shurupova K. V. Public control and counteraction to corruption offences by means of social communications and networks. *Revista San Gregorio*. № 1 (42). P. 20. DOI: <https://doi.org/10.36097/rsan.v1i42.1539>.

² Бондаренко О. С. Роль і напрями діяльності громадськості в реалізації антикорупційних реформ. *Право і безпека*. 2023. № 4 (91). С. 88. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.4.07>.

³ План-конспект для проведення занять з функціональної підготовки за темою: «Особливості організації службової діяльності поліцейських офіцерів громад, які закріплені за поліцейськими дільницями в межах міста» // Департамент превентивної діяльності Національної поліції України. С. 29.

проекти можуть передбачати проведення тренінгів, виїзних занять, залучення експертів із закладів вищої освіти, а також надання мешканцям громад знань з основ проєктного менеджменту, що дозволить їм реалізовувати власні антикорупційні ініціативи.

Слід зазначити, що органи поліції останнім часом відповідають і за безпеку в освітньому середовищі. Так, поліцейські Служби освітньої безпеки «розпочали свою роботу в 20 регіонах в понад 750 закладах загальної середньої освіти, забезпечуючи безпечне середовище для всіх учасників освітнього процесу. Вони вже долучилися до проведення перших уроків, де нагадали дітям про важливість безпечної поведінки в школі»¹. Водночас розуміння безпеки у діяльності інспекторів служби освітньої безпеки є надзвичайно багатограним, охоплюючи й формування в учнів шкіл нульової толерантності до корупційних проявів, з якими вони можуть зіштовхнутися у дорослому житті, роз'яснення положень законодавства, що регулює запобігання і протидію корупції. Саме так можливо з юних років сформувати у громадянина стійкі особистісні переконання щодо неприйняття корупції у повсякденному житті.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти до висновку, що антикорупційна складова діяльності Національної поліції є доволі багатоаспектною, знаходячи свій вияв як у виявленні та припиненні корупційних проявів, так і в їх профілактиці, реалізації широкого комплексу послуг, безпекових ініціатив, спрямованих на виховання у мешканців громад, зокрема у підростаючого покоління, стійкого особистісного неприйняття будь-яких корупційних проявів.

Правопросвітницька діяльність поліції, спрямована на недопущення корупційних проявів, знаходить свій вияв у реалізації поліцейськими офіцерами громади безпекових ініціатив, що охоплюють тренінги, зустрічі, квести та інші заходи, які можуть бути реалізовані в громаді та вирішувати актуальні проблеми публічного управління, у тому числі проблему корупції; проведенні поліцейськими Служби освітньої безпеки роз'яснювальної та право просвітницької роботи з учнями шкіл, спрямованої на те, щоб в інтерактивній, ігровій формі розповісти дітям про масштаби та наслідки проблеми корупції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаренко О. С. Роль і напрями діяльності громадськості в реалізації антикорупційних реформ. *Право і безпека*. 2023. № 4 (91). С. 82–94. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.4.07>.
2. Бондаренко О. С. Особливості протидії корупції в закладах вищої освіти в умовах політики доброчесності. *Право і безпека*. 2023. № 2 (89). С. 167–177. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.2.15>.

¹ Поліцейські Служби Освітньої Безпеки на варті безпеки наших дітей // Міністерство внутрішніх справ України. URL: <https://mvs.gov.ua/news/policeiski-sluzbi-osvitnyoyi-bezpeki-na-varti-bezpeki-nasix-ditei>.

3. Бондаренко О. С., Тимошенко О. О. Протидія корупції в умовах воєнного стану: аналіз проблем та можливостей. *Право і безпека*. 2024. № 2 (93). С. 127–139. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.2.12>.
4. Індекс сприйняття корупції // Transparency International Ukraine. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org/>.
5. Каленіченко Л. І., Слинко Д. В. Поняття, ознаки та види корупції. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 39–46. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.04>.
6. Макаренко В. С. Загальні засади протидії корупції в країнах Вишеградської четвірки: досвід Угорщини. *Право і безпека*. 2020. № 2 (77). С. 126–132.
7. План-конспект для проведення занять з функціональної підготовки за темою: «Особливості організації службової діяльності поліцейських офіцерів громад, які закріплені за поліцейськими ділянками в межах міста» // Департамент превентивної діяльності Національної поліції України. 30 с.
8. Поліцейські Служби Освітньої Безпеки на варті безпеки наших дітей // Міністерство внутрішніх справ України. URL: <https://mvs.gov.ua/news/policeiski-sluzbi-osvitnyoyi-bezpeki-na-varti-bezpeki-nasix-ditei>.
9. Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки : Закон України від 20.06.2022 р. № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#n93>.
10. Пчелін В. Б. Органи Національної поліції України як суб'єкт запобігання та протидії корупції в Україні. *Право і безпека*. 2019. № 1 (72). С. 72–77.
11. Штат спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції, кваліфікація та досвід його працівників, підвищення їх кваліфікації // Статистична інформація про результати роботи спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції та інших державних органів / Офіційний вебсайт Національного агентства з питань запобігання корупції. URL: <https://dap.nazk.gov.ua/kpi/info/4/>.
12. About // Transparency International: сайт. URL: <https://www.transparency.org/en/about>.
13. Brodeur J.-P., Banton M. P. Police // Encyclopaedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/police>.
14. Kopotun I. M., Herasymenko L. V., Tykhonova O. V., Leonenko M. I., Shurupova K. V. Public control and counteraction to corruption offences by means of social communications and networks. *Revista San Gregorio*. № 1(42). P. 20–31. DOI: <https://doi.org/10.36097/rsan.v1i42.1539>.
15. Kuru D. Perspective Chapter: From Ancient Times to Modern World – Corruptus. Corruption – New Insights. URL: <https://www.intechopen.com/chapters/84674>.

Стаття надійшла до редакції 22.08.2024

Mariia Yu. NOVYK

(Sumy Branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

Oleksii M. NAZAROV

(Sumy Branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

Maryna Ol. KOLESNYK

(Sumy Branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

Vitalii H. NIKOLAIENKO

(Sumy Branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

ON THE ISSUE OF ANTI-CORRUPTION COMPONENT ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE

The article analyzed the deep historical roots of corruption, dating back to the times of Ancient Rome. The activities of Transparency International were studied and the relevant Transparency International ratings were developed, which demonstrate the scale of the corruption problem in Ukraine. The main indicators of the police's activity in responding to committed corruption offenses and offenses related to corruption were determined, and statistical data were considered, indicating the effectiveness of such activities of the police.

The significant potential of civil society in conducting targeted educational work with the population was emphasized. The essence of the legal education work of the police in interaction with the public in the course of preventing corruption was revealed. The latest forms of police interaction with the public in the course of carrying out legal education work aimed at preventing corruption, in particular, the implementation by police officers of community security initiatives that can be implemented in the community and solve current problems of preventing corruption; Conducting explanatory and legal education work with school students by police officers of the Educational Security Service in order to convey information about the scale and consequences of the problem of corruption in Ukraine.

Key words: *National Police of Ukraine, anti-corruption component, prevention and counteraction to corruption, security initiatives, community police officers, Educational Security Service.*

Олександр Сергійович ПЕРЕДЕРІЙ,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет імені
В. Н. Каразіна, м. Харків)

Людмила Вікторівна КУЛАЧОК-ТІТОВА,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет імені
В. Н. Каразіна, м. Харків)

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ЦИФРОВИХ ПОСЛУГ В АСПЕКТІ ПРОТИДІЇ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

У статті, застосовуючи методи комплексного аналізу, наводиться система організаційно-правових заходів забезпечення безпеки цифрових послуг в аспекті протидії кіберзлочинності в Україні. Зокрема, це зміцнення довіри приватного сектору та громадян до цифрових послуг, які надаються державою, безумовного виконання вимог щодо забезпечення кібербезпеки та кіберзахисту під час їх надання, розвиток національної інформаційної інфраструктури, розроблення національних стандартів у сфері кібербезпеки, створення органів з оцінки відповідності надавачів електронних довірчих послуг вимогам для кваліфікованих надавачів кваліфікованих електронних довірчих послуг та автентифікація їх користувачів, підвищення ефективності системи захисту персональних даних громадян шляхом гармонізації законодавства України з відповідним законодавством Європейського Союзу.

На основі аналізу положень актів чинного законодавства, які регламентують державну політику у сфері кібербезпеки, а також опрацювання аналітичних матеріалів із цих питань, розкрито зміст заходів

забезпечення цифрових послуг, а також акцентовано увагу на існуючий проблематиці їх повноцінної реалізації. Зокрема, це проблематика забезпечення безпеки користувачів найбільш державних електронних застосунків, збереження галузевого принципу інформатизації державних органів, оптимізація архітектури управління інформаційною безпекою, яку організації та органи державної влади можуть створювати, і використовувати для власного захисту, функціональні проблеми діяльності органів з оцінки відповідності надавачів електронних довірчих послуг встановленим вимогам, досягнення уніфікації процесу застосування методів автентифікації для всіх міністерств і відомств, проблематика здобуття налагодження ефективної співпраці європейськими партнерами на ринку цифрових послуг.

Обґрунтовано позицію про необхідність подальшої роботи з правової регламентації процедур досягнення безпечності і прозорості надання цифрових послуг, вчасне виявлення і нейтралізацію відповідних ризиків і загроз кібербезпеці. Відповідно, актуальним завданням юридичної науки є формування науково обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення правового забезпечення розвитку як самого ринку цифрових послуг, так і убезпечення національного цифрового середовища.

Ключові слова: Україна, кібербезпека, кіберзлочинність, цифрові послуги, інформаційна інфраструктура, законодавство, Європейський Союз, правові інновації, протидія кіберзлочинності.

Постановка проблеми. Для сучасної України питання забезпечення кібербезпеки набуло особливої актуальності. В умовах протидії повномасштабному військовому вторгненню, усі елементи сектору безпеки і оборони України, а також структури цивільного народного господарства та громадянського суспільства докладають максимальних зусиль для убезпечення національного інформаційного простору від цілеспрямованих шкідливих впливів та інших форм кіберзлочинності. У зазначеному аспекті важливим є питання щодо забезпечення процесу формування, надання і споживання особливо важливого для соціуму різновиду послуг, які є цифровими. У відповідності до Закону України «Про цифровий контент та цифрові послуги» від 10.08.2023 р. № 3321-IX цифровими є послуги, що надають можливість споживачу створювати, обробляти, зберігати та поширювати дані у цифровій формі або отримувати доступ до таких даних, а також здійснювати будь-які інші дії з даними у цифровій формі, що були створені чи завантажені споживачем або іншими користувачами такої послуги (хостинг файлів, обробка текстів або ігри, які пропонуються в середовищі хмарних обчислень і соціальних мережах)¹. Беручи до уваги різноманітність і популярність цифрових послуг, в останній час нормативно-правове регулювання забезпечення їх безпеки значно

¹ Про цифровий контент та цифрові послуги : Закон України від 10.08.2023 р. № 3321-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 90. Ст. 345

оновилося та удосконалювалося.

Відповідно, актуальним науково-практичним завданням для вітчизняної юридичної науки є наукова розвідка організаційно-правових заходів забезпечення безпеки цифрових послуг як частини державної політики у сфері протидії кіберзлочинності.

Питання щодо організаційно-правових засад забезпечення цифрових послуг в Україні потрапляло у центр уваги вітчизняних правників у межах аналізу суміжної проблематики. Проте, наукова розробка захисту цифрових послуг в аспекті забезпечення кібербезпеки України є незначною. Інформаційним базисом для сформульованих у статті ідей і позицій стали положення нормативних актів про кібербезпеку, а також окремі наукові і експертні позиції М. Кінаша, А. Чорноус, М. Федорова.

Метою дослідження є висвітлення організаційно-правових заходів забезпечення безпеки цифрових послуг як складової кібербезпеки України.

Виклад основного матеріалу. Підіймаючи питання про надання цифрових послуг в Україні, слід відзначити, що врегулювання зазначеного інституту на рівні законодавства було вимогою Європейського Союзу. Так, юридичне інституціонування цифрових послуг стало наслідком сприйняття національною правовою системою України Директиви Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 2019/770 щодо певних аспектів, що стосуються контрактів на постачання цифрового контенту та цифрових послуг від 20.05.2019 р.¹

Зауважимо, що з початку 2024 р. для забезпечення надання цифрової послуги належної якості, мають бути дотриманими два критерії, яким вона має відповідати: суб'єктивний та об'єктивний. Перший стосується умов, обумовлених споживачем і виконавцем у договорі, а другий виходить за межі домовленостей сторін і належить до питань придатності цифрової послуги встановленим стандартам і мети, для якої зазвичай використовують такі послуги. Також на нормативному рівні тепер чітко визначено права виконавця на модифікацію цифрової послуги, що надається безперервно та встановлено відповідальність виконавця цифрової послуги за їхню невідповідність визначеним критеріям. Зазначене, безперечно, урегульовує ринкові відносини у сфері цифрових послуг, обсяг і капіталізація яких невинно зростає і має стійку тенденцію до збільшення.

Очевидним є те, що цифрові послуги як дороговартісний і складний технологічний інформаційний продукт може бути під загрозою неправомірного посягання, що, у свою чергу, тягне за собою комплексні ризики для системи кібербезпеки України. Задля недопущення цього, чинна Стратегія кібербезпеки України від 14.05.2021 р. передбачає систему організаційно-правових заходів забезпечення безпеки цифрових послуг². У

¹ Цифрові послуги в Україні : особливості регулювання сфери: повідомлення від 22.02.2024 р. *Інтернет-сайт «Ligazakon»*. URL: https://biz.ligazakon.net/analitics/225808_tsifrov-poslugi-v-ukran-osoblivost-regulyuvannya-sferi (дата звернення: 01.04.2025).

² Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України» : Указ Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021. *Офіційний вісник України*. 2021. № 70. Ст. 4417.

зазначеному документі визначено, що безпечні цифрові послуги досягаються шляхом забезпечення державою балансу між потребами суспільства, вітчизняного ринку, економіки держави та необхідними заходами з кібербезпеки, а також надійністю та безпекою цифрових послуг протягом усього їхнього життєвого циклу. Вказане є однією з умов досягнення стану кіберстійкості держави.

Аналіз положень Стратегії кібербезпеки України від 14.05.2021 р. дає підстави виокремити декілька базових організаційно-правових заходів убезпечення цифрових послуг від загроз. Зокрема, це

1) зміцнення довіри приватного сектору та громадян до цифрових послуг, які надаються державою, безумовного виконання вимог щодо забезпечення кібербезпеки та кіберзахисту під час їх надання та інформування громадськості про їх безпечність та надійність. Зауважимо, що впродовж останніх п'яти років держава досягла певних позитивних результатів у справі довіри громадян до цифрових послуг. Так, Міністерство цифрового багато цифрових послуг для громадян і українського бізнесу. Зокрема, Україна стала першою країною у світі, в якій цифровий паспорт має таку ж силу, що й паперовий чи пластиковий аналог. У застосунку «Дія» українці використовують 4,7 млн ID-карток, 12,2 млн закордонних паспортів та 6,6 млн водійських посвідчень, а серед найпопулярніших послуг для підприємців – реєстрація ФОП та ТОВ на порталі Дія, що є найшвидшою реєстрацією бізнесу у світі¹. Держава активно працює в напрямі забезпечення безпеки користувачів Дії (кілька разів було проведено програму Bug Bounty, в якій етичні хакери тестували застосунок і за винагороду в 1 млн. гривень шукали вразливості, але не знайшли).

2) впровадження цифрових послуг для населення та розвитку національної інформаційної інфраструктури. Ключовим, системоутворюючим елементом національної інформаційної інфраструктури є створення інформаційного ресурсу і формування оптимального правового режиму його використання. Базові кроки у цьому напрямі було зроблено. Проте, найбільш серйозною проблемою зазначеного напрямку діяльності є галузевий принцип інформатизації державних органів, який досі зберігається. Як зауважує А. Чорноус, це є наслідком неузгодженості і несумісності форматів даних, які зберігаються в публічних інформаційних системах, відсутності сталої системи зберігання та архівування електронних баз даних органів публічної адміністрації, недосконалості нормативно-правової регламентації отримання доступу до інформаційних ресурсів публічної адміністрації². Наразі триває робота з усунення зазначених чинників і впровадження у національну правову систему інноваційних правових інститутів.

¹ Михайло Федоров. Дії 3 роки. Як Україна отримала місце у світовій історії цифровізації? 14 лютого 2023. Економічна правда. URL: <https://epravda.com.ua/columns/2023/02/14/697034/> (дата звернення: 28.03.2025).

² Чорноус А. Г. Інформаційні ресурси як елемент національної інформаційної інфраструктури: їх створення та використання. *Інформація і право*. 2018. № 3. С. 54

3) розроблення національних стандартів у сфері кібербезпеки, організаційних та технічних вимог, що стосуються безпеки застосунків, мобільних пристроїв, робочих станцій, серверів і мереж, моделей хмарних обчислень, з урахуванням європейських та міжнародних стандартів. Зазначений захід є комплексним, і відповідає інтересам розвитку цифрового бізнесу. Цифрові послуги передбачають торгівлю інформацією як товаром, а отже їх захист неможливий без запровадження управління інформаційною безпекою на основі стандартів інформаційної безпеки, яких існує значна кількість. Найбільш прийнятними серед них є ISO/IEC 2700 (міжнародний стандарт визначає вимоги до створення, впровадження, підтримки та постійного вдосконалення системи управління інформаційною безпекою (ISMS),

Cybersecurity Framework NIST (забезпечує гнучкий підхід до управління ризиками, пов'язаними з кібербезпекою), PCI DSS (стандарт безпеки даних індустрії платіжних карток розроблений для забезпечення того, щоб компанії, які обробляють, зберігають або передають інформацію про кредитні картки, підтримували безпечне середовище)¹. Зазначені стандарти не є вичерпними. На їх основі формується архітектура управління інформаційною безпекою, яку організації та органи державної влади можуть створювати, і використовувати для власного захисту.

4) створення органів з оцінки відповідності надавачів електронних довірчих послуг вимогам для кваліфікованих надавачів кваліфікованих електронних довірчих послуг. Головним органом є Кабінет міністрів України, який визначає організаційно-правовий порядок здійснення відповідної діяльності. Постановою Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2024 р. № 1062 затверджено Порядок проведення процедури оцінки відповідності у сферах електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг². Зазначеним документом визначено механізм оцінки відповідності суб'єктів, які мають намір надавати послуги електронної ідентифікації, надавачів послуг електронної ідентифікації, юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців, які мають намір надавати кваліфіковані електронні довірчі послуги, кваліфікованих надавачів електронних довірчих послуг, центрального засвідчувального органу, засвідчувального центру та послуг, які вони надають, вимогам до надавачів послуг електронної ідентифікації, кваліфікованих надавачів електронних довірчих послуг, а також вимогам до послуг, які вони надають;

5) створення необхідних передумов (нормативних, організаційних, технологічних) для автентифікації користувачів сервісів цифрових послуг

¹ Стандарти кібербезпеки. Інтернет-сайт «VPN Unlimited». URL: https://www.vpnunlimited.com/ua/help/cybersecurity/cybersecurity-standards?srsId=AfmBOopsfaN_s6MewFxLhG8qxVbsJIPqSM3RkTyOcc--LrrwidQ45iSu (дата звернення: 05.04.2025)

² Про затвердження Порядку проведення процедури оцінки відповідності у сферах електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг : Постанова Кабінету Міністрів від 13.09.2024 р. № 1062. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-poriadku-provedennia-protsedury-otsinky-vidpovidnost-a1062>.

(там, де це потрібно) за допомогою інтегрованої системи електронної ідентифікації з використанням технологій електронної ідентифікації та/або електронних довірчих послуг. Автентифікація – це процес перевірки справжності користувача за спроби доступу до системи чи сервісу, підтвердження того, що особа дійсно є тією, за кого себе видає. Без автентифікації безпеку цифрових послуг забезпечити неможливо. На сьогодні триває процес прийняття уніфікованих методів автентифікації для всіх міністерств і відомств;

б) підвищення ефективності системи захисту персональних даних громадян шляхом гармонізації законодавства України з відповідним законодавством ЄС та посилення відповідальності за порушення встановлених вимог безпеки цифрових послуг. Україна, відповідно до ст. 15 Угоди про асоціацію з ЄС, взяла на себе зобов'язання адаптувати своє законодавство у сфері захисту персональних даних до європейських стандартів¹. Україною впродовж останніх двох років зроблено ряд кроків у цьому напрямі. Зокрема, було розроблено оновлену редакцію проєкту Закону про захист персональних даних № 5628 від 07.06.2021 року, який мав би суттєво зблизити національні норми з вимогами GDPR. Аналіз українського законодавства в контексті GDPR свідчить про необхідність подальшої гармонізації національних норм з європейськими стандартами захисту персональних даних. Проте, експерти зазначають, що існуючи розбіжності у сфері визначення відповідальності та механізмів контролю за цим процесом призводять до певної хаотичності процесу. Це негативно відбивається, перш за все, на українському бізнесу. За цих умов проблематично підвищувати довіру клієнтів, зміцнювати репутацію на міжнародному ринку та відкривати нові можливості для співпраці з європейськими партнерами на ринку цифрових послуг².

Упродовж останніх кількох років, Україна продовжує проводити значний плат роботи щодо практичної реалізації зазначених заходів задля захисту цифрових послуг, забезпечення кібербезпеки і протидії кіберзлочинності.

Висновки. На сьогодні правове забезпечення безпеки цифрових послуг в Україні є невід'ємною складовою політики держави у сфері кібербезпеки і протидії кіберзлочинності. Аналіз положень чинного національного законодавства про цифрові послуги дає підстави відзначити необхідність подальшої роботи з правової регламентації процедур досягнення безпечності і прозорості надання цифрових послуг, вчасне виявлення і нейтралізацію відповідних ризиків і загроз кібербезпеці. Відповідно, актуальним завданням юридичної науки є формування науково обґрунтованих пропозицій щодо інноваційного удосконалення правового

¹ Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09. 2014 р. № 1678-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014 р. № 40. Ст. 2021.

² Кінаш М. Нові правила захисту персональних даних: як відповідати стандартам ЄС? *Юридична газета online*. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/novi-pravila-zahistu-personalnih-danih-yak-vidpovidati-standartam-es.html> (дата звернення: 20.04.2025).

забезпечення розвитку як самого ринку цифрових послуг, так і убезпечення національного цифрового середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про цифровий контент та цифрові послуги : Закон України від 10.08.2023 р. № 3321-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 90. Ст. 345.
2. Цифрові послуги в Україні: особливості регулювання сфери : повідомлення від 22.02.2024 р. *Інтернет-сайт «Ligazakon»*. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/225808_tsifrov-poslugi-v-ukran-osoblivost-regulyuvannya-sferi (дата звернення: 01.04.2025).
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України» : Указ Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021. *Офіційний вісник України*. 2021. № 70. Ст. 4417.
4. Федоров М. Дії 3 роки. Як Україна отримала місце у світовій історії цифровізації? 14 лютого 2023. *Економічна правда*. URL: <https://epravda.com.ua/columns/2023/02/14/697034/> (дата звернення: 28.03.2025).
5. Чорноус А. Г. Інформаційні ресурси як елемент національної інформаційної інфраструктури: їх створення та використання. *Інформація і право*. 2018. № 3. С. 49–55.
6. Стандарти кібербезпеки. *Інтернет-сайт «VPN Unlimited»*. URL: https://www.vpnunlimited.com/ua/help/cybersecurity/cybersecurity-standards?srsId=AfmBOopsfaN_s6MewFxlhG8qxVbsJIPqSM3RkTyOcc--LrrwidQ45iSu (дата звернення: 05.04.2025).
7. Про затвердження Порядку проведення процедури оцінки відповідності у сферах електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг : Постанова Кабінету Міністрів від 13.09.2024 р. № 1062. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-poriadku-provedennia-protsedury-otsinky-vidpovidnost-a1062>.
8. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09. 2014 р. № 1678-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014 р. № 40. Ст. 2021.
9. Кінаш М. Нові правила захисту персональних даних: як відповідати стандартам ЄС? *Юридична газета online*. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/novi-pravila-zahistu-personalnih-danih-yak-vidpovidati-standartam-es-.html> (дата звернення: 20.04.2025).

Стаття надійшла до редакції 20.04.2025

Oleksandr S. PEREDERII,

PhD in Law, Associate Professor

(Kharkiv National University V. N. Karazin, Kharkiv, Ukraine)

Lyudmila V. KULACHOK-TITOVA,

PhD in Law, Associate Professor

(Kharkiv National University V. N. Karazin, Kharkiv, Ukraine)

ORGANIZATIONAL AND LEGAL MEASURES TO ENSURING THE SECURITY OF DIGITAL SERVICES IN THE ASPECT OF COMBATING CYBERCRIME IN UKRAINE

The article, using methods of comprehensive analysis, presents a system of organizational and legal measures to ensure the security of digital services in terms of combating cybercrime in Ukraine. In particular, this includes strengthening the trust of the private sector and citizens in digital services provided by the state, unconditional fulfillment of requirements for ensuring cybersecurity and cyber protection during their provision, development of national information infrastructure, development of national standards in the field of cybersecurity, creation of bodies to assess the compliance of providers of electronic trust services with the requirements for qualified providers of qualified electronic trust services and authentication of their users, increasing the effectiveness of the system for protecting citizens' personal data by harmonizing the legislation of Ukraine with the relevant legislation of the European Union.

Based on the analysis of the provisions of the current legislative acts regulating state policy in the field of cybersecurity, as well as the processing of analytical materials on these issues, the content of measures to ensure digital services is disclosed, and attention is also focused on the existing problems of their full implementation. In particular, these are the issues of ensuring the security of users of the most state electronic applications, preserving the industry principle of informatization of state bodies, optimizing the architecture of information security management, which organizations and state authorities can create and use for their own protection, functional problems of the activities of bodies assessing the compliance of providers of electronic trust services with the established requirements, achieving unification of the process of applying authentication methods for all ministries and departments, the issue of achieving effective cooperation between European partners in the digital services market.

The position on the need for further work on legal regulation of procedures for achieving security and transparency in the provision of digital services, timely identification and neutralization of relevant risks and threats to cybersecurity is substantiated. Accordingly, the current task of legal science is to form scientifically based proposals for improving the legal support for the development of both the digital services market itself and the security of the national digital environment.

Key words: *Ukraine, cybersecurity, cybercrime, digital services, information*

*infrastructure, legislation, European Union, legal innovations, countering
cybercrime.*

Микола Миколайович ПІДОЙМА

*(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Суми)*

Костянтин Анатолійович ФЕДЧЕНКО

*(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Суми)*

Сергій Іванович ІВАШИНА

*(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Суми)*

Роман Валерійович ПРОЦЕНКО

*(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Суми)*

АКТУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКО-СПЕЦІАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Стаття присвячена аналізу історичного досвід формування військової тактики і стратегії у світовому контексті. Розглянуто сутність такої особливості тактико-спеціальної підготовки поліцейських в умовах воєнного стану, як спрямованість на забезпечення високої бойової готовності особового складу крізь призму врахування готовності до різноманітних бойових ситуацій, які можуть мати місце не лише на полі бою, але й раптово виникати у населених пунктах, надано авторські рекомендації щодо врахування вказаної особливості у ході проведення занять із тактичної підготовки в системі службової підготовки поліцейських. Звернено увагу на такі особливості тактико-спеціальної підготовки поліцейських в умовах воєнного стану, як необхідність набуття особовим складом навичок, пов'язаним з груповим виконанням оперативних завдань та спрямованість на набуття психофізичної готовності до виконання поставлених завдань. Зазначено, що в ході формування у поліцейських психофізичної готовності до виконання завдань в умовах воєнного стану актуалізується роль спеціальної психологічної підготовки. Наголошено, що на заняттях із тактико-спеціальної підготовки неможливо у реальних умовах повною мірою відтворити бойові умови з усіма подразниками, чинниками, які впливають на дії особового складу. Проте це вбачається можливим за допомогою технологій віртуальної реальності.

Ключові слова: Національна поліція України, поліцейські, особливості, тактико-спеціальна підготовка, бойова готовність, психофізична готовність.

Постановка проблеми. З перших днів повномасштабного збройного вторгнення РФ на Національну поліцію України були покладені раніше не властиві завдання та функції, окремі з яких передбачають дії в умовах вогневого контакту, порятунк населення з-під завалів, доставлення гуманітарної допомоги та здійснення евакуації громадян з територій, які зазнають нещадних ворожих обстрілів. Актуалізувалося питання підтримання високої бойової готовності особового складу Національної поліції України в ході виникнення різного роду бойових ситуацій.

При цьому з червня 2024 року відповідно до доручення керівництва Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України та з метою виконання завдань, покладених на Національну поліцію України, у взаємодії з підрозділами (військовими частинами) Збройних Сил України, Головного управління розвідки Міністерства оборони України, Державної прикордонної служби України та іншими складовими сектору безпеки і оборони України із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії проти України, ведення стабілізаційних (оборонних) дій на кордоні держави, а також при виконанні завдань щодо участі в обороні держави у головних управліннях Національної поліції в областях та м. Києві створено штатні підрозділи поліції особливого призначення (стрілецькі) – стрілецькі підрозділи¹. Задля успішного виконання бойових завдань такими підрозділами перед вітчизняною науковою спільнотою постає вкрай важливе завдання за короткий проміжок часу розробити оптимальну модель тактико-спеціальної підготовки поліцейських, осмислити особливості такої моделі з урахуванням мінливої ситуації на фронті та всіх можливих загроз, у тому числі використання противником новітнього озброєння, задля забезпечення максимальної бойової готовності поліцейських.

У вітчизняній науковій думці окремі проблеми тактико-спеціальної підготовки особового складу для правоохоронних органів України розглядали у своїх наукових дослідженнях М. О. Боровик, І. В. Власенко, Ф. Ф. Зуров, С. П. Гіренко, С. В. Олексієнко, В. В. Федоров, Т. В. Шевченко та інші дослідники. Водночас безпекова ситуація в умовах воєнного стану є надзвичайно мінливою та нестабільною, постійно з'являються все нові виклики, вирішення яких покладається саме на органи і підрозділи Національної поліції України, що актуалізує пошуки оптимальних шляхів удосконалення тактико-спеціальної підготовки поліцейських.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити актуальні особливості тактико-спеціальної підготовки поліцейських в умовах воєнного стану. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: стисло проаналізувати історичний досвід формування військової тактики і

¹ План-конспект для проведення занять з функціональної підготовки за темою «Особливості організаційно-правових засад діяльності поліцейських підрозділів поліції особливого призначення (стрілецьких) ГУНП в областях та м. Києві» // Департамент превентивної діяльності Національної поліції України. С. 4.

стратегії у світовому контексті; розглянути сутність окремих особливостей тактико-спеціальної підготовки поліцейських в умовах воєнного стану, зокрема спрямованості на забезпечення високої бойової готовності особового складу, необхідності набуття особовим складом навичок, пов'язаним з груповим виконанням оперативних завдань, спрямованості на набуття психофізичної готовності до виконання поставлених завдань.

Виклад основного матеріалу. В основі комплексного розуміння тактико-спеціальної підготовки поліцейських в умовах воєнного стану лежить ґрунтовний аналіз історії. Ті, хто прагне контекстуалізувати як поточні війни в Україні та Газі, так і потенційні конфлікти проти Китаю, Росії чи інших загроз, часто цитують історичні джерела. Як проникливо зазначив генерал Джеймс Н. Меттіс, «ми воюємо на цій планеті десять тисяч років; було б неетично не скористатися таким накопиченим досвідом». Невипадково одна з перших військових історій, Пелопоннеська війна, була написана генералом, який явно вірив, що минуле може вказати майбутнє. Такі вчені та полководці, як Ксенофонт, Юлій Цезар і Лев VI Мудрий, продовжували цю традицію, детально викладаючи уроки, здобуті тяжким досвідом, щоб інформувати майбутніх практиків війни. Повага до військової історії прискорилося, коли західні армії створили професійний офіцерський корпус¹.

Важливо зазначити в цьому контексті, що в різні історичні періоди відмінним було розуміння такої ключової характеристики як окремого бійця, так і цілого підрозділу, як бойової готовності. Саме спрямованість на забезпечення високої бойової готовності особового складу є, на наше глибоке переконання, однією з ключових особливостей тактико-спеціальної підготовки поліцейських в умовах воєнного стану.

Як зазначають І. В. Власенко, В. В. Федоров, Ф. Ф. Зуров, «бойова готовність – це здатність бійця або формування (підрозділу) приступити до виконання бойових завдань відповідно до їх призначення в установлені терміни. Виконання службово-бойових завдань в умовах загальновійськового бою передбачає комплекс основних заходів для підвищення готовності особового складу, до яких можна віднести: 1) професійний добір; 2) виховання морально-вольових якостей, самовдосконалення; 3) підготовку та підвищення кваліфікації (завчасно); 4) матеріально-технічне забезпечення, озброєння; 5) кількість особового складу, достатню для виконання завдання; 6) підготовку, планування заходів та командування (ситуативне); 7) заходи й засоби особистої безпеки; 8) тактику дій. Підготовлений до бойових дій особовий склад, його рішучість і самовпевненість не завжди є показниками готовності. За наявності однаково підготовленого особового складу близько 30% цього підрозділу до виконання конкретних службово-бойових завдань не готові, на що вказує практика ведення бойових дій»².

¹ Linn B., Donlon B. Learning or confirming? History and the military professional. *War Room*. URL: <https://warroom.armywarcollege.edu/articles/learning-lessons-2/>

² Власенко І. В., Федоров В. В., Зуров Ф. Ф. Особливості участі у бойових діях особового складу

Слід звернути увагу і на важливість в контексті діяльності поліцейських в умовах воєнного стану готовності до дій в умовах різноманітних бойових ситуацій, які можуть мати місце не лише на полі бою, але й раптово виникати у населених пунктах. Така ситуація пов'язана з терористичним характером ворожих артилерійських і ракетних обстрілів, які часто спрямовуються на цивільне населення, в райони щільної житлової забудови. Поліцейському в таких умовах необхідно проявляти лідерські якості, силу волі, здатність швидко приймати рішення, координувати діяльність інших служб, що залучені до ліквідації наслідків бойової ситуації, під якою О. М. Музичук, В. О. Невядовський, В. О. Найда розуміють «разову, обмежену в часі та просторі подію або дію, яка характеризується руйнівним або пригнічуючим впливом російської армії на повсякденне життя цивільного населення в Україні, до усунення наслідків якої задіяні, зокрема, підрозділи поліції»¹. Основні такі бойові ситуації необхідно розбирати на заняттях із тактичної підготовки в системі службової підготовки поліцейських. Кожен правоохоронець має детально відпрацьовувати порядок дій у разі виникнення тієї чи іншої бойової ситуації. Задля полегшення такого відпрацювання можуть розроблятися відповідні методичні рекомендації, відео-лекції та інші навчальні матеріали, у тому числі у взаємодії із закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських.

Варто бути свідомими і того, що поліцейським важливо зберігати високу бойову готовність і в ситуаціях, принципово не очікуваних, але таких, що можуть мати місце за умови нестабільної ситуації на фронті. При цьому важливо розуміти, що у поліцейських у таких ситуаціях може не бути необхідної техніки, озброєння, сил та засобів. Ми погоджуємося з думкою вітчизняних науковців, які зазначають, що «Національна поліція не має на своєму озброєнні гармат, артилерійських систем, авіації, танків, зенітно-ракетних установок, установок радіо-електронної боротьби, систем залпового вогню тощо. Кількісний склад тактичних та оперативних груп також не достатній для ведення навіть оборони. Наприклад, особовий склад слідчо-оперативної групи (5–6 поліцейських) на виїзді для проведення слідчо-оперативних дій на місці злочину не зможе витримати раптову атаку мотострілецької роти, а екіпаж патрульної поліції (2–4 поліцейських) при пересуванні на патрульному автомобілі не здатний протистояти раптовій атаці мотострілецького взводу»². При цьому на рівні тактико-спеціальної підготовки доречно опрацьовувати алгоритми дій поліцейських у таких ситуаціях з використанням навколишнього середовища, з маскуванням та подальшим виведенням особового складу з небезпечного району задля унеможливлення ситуації потрапляння поліцейських у полон.

Національної поліції. *Право і безпека*. 2024. № 2 (93). С. 11.

¹ Музичук О. М., Невядовський В. О., Найда В. О. Напрямки вдосконалення діяльності Національної поліції в умовах воєнного стану. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2023. № 1. С. 9.

² Власенко І. В., Федоров В. В., Зуров Ф. Ф. Особливості участі у бойових діях особового складу Національної поліції. *Право і безпека*. 2024. № 2 (93). С. 9–10.

Ще однією актуальною особливістю тактико-спеціальної підготовки поліцейських в умовах воєнного стану є необхідність набуття особовим складом навичок, пов'язаним з груповим виконанням оперативних завдань. Як зауважують І. В. Власенко, Т. В. Шевченко, Б. С. Сідельніков, В. Ю. Панченко, «тактичні та оперативні групи, до яких входить збільшена кількість особового складу, особовий склад кількох підрозділів, створюються для виконання саме складних завдань (надзвичайні ситуації, поліцейські операції, протидія злочинним групам, пошукові заходи на місцевості і т. д.). На жаль, проблемам, пов'язаним з груповим виконанням оперативних завдань, як у теоретичному плані, так і під час підготовки практичних підрозділів приділяється недостатньо уваги»¹. Особливо актуальним є питання дій малих тактичних груп в районах міської забудови. Хоча операції на відкритій місцевості зараз є основними, очікується, що все більше конфліктів відбуватиметься в міських умовах, що потребує більшої мобільності, комунікації, сприйняття та контролю, ніж на відкритій місцевості².

Не менш важливою особливістю тактико-спеціальної підготовки поліцейських в умовах воєнного стану є спрямованість на набуття психофізичної готовності до виконання поставлених завдань. Як зазначають науковці, «набуття умінь і навичок на практичних заняттях у системі службової підготовки (функціональна, спеціальна фізична, вогнева і тактична підготовка) повинно розпочинатися з якісних тренувань із використанням спеціальних програм і методик, які повинні визначити та розвинути професійні якості поліцейських. Наприклад, заняття з тактичної підготовки організовуються та проводяться в навчальних групах за місцем служби, на навчальних зборах з обов'язковим урахуванням покладених на підрозділи поліції завдань та особливостей їх службової діяльності, географічних умов, рівня підготовленості поліцейських, психологічних та морально-ділових якостей, а також досвіду, набутого під час проведення спеціальних операцій. До проведення практичних занять необхідно провести заняття з опрацювання професійних якостей поліцейських. Науковці пропонують такі програми для отримання і тренування професійних якостей: швидкість реакції та спостережливість; спостережливість; концентрація уваги, пам'ять і спостережливість; увага, реакція і багатозадачність; увага, швидкість реакції, поле зору та багатозадачність»³.

Колектив дослідників під керівництвом С. П. Гіренка зазначає, що «структуру впливу екстремальних факторів на психофізичну готовність під час виконання посадових обов'язків на первинних офіцерських посадах

¹ Власенко І. В., Шевченко Т. В., Сідельніков Б. С., Панченко В. Ю. Дослідження ефективності дій малих тактичних груп у службово-бойовій діяльності правоохоронних органів. *Чесць і закон*. 2022. 3 (82). С. 13.

² Digney B., Penzes S. High utility robotics in urban combat operations. In: 6th International Conference on Climbing and Walking Robots (CLAWAR 2003). Catania, 17–19 September 2003. P. 707.

³ Власенко І. В., Шевченко Т. В. Підвищення боєготовності та боєздатності поліцейських до дій в екстремальних ситуаціях. *Право і безпека*. 2022. № 3 (86). С. 118.

складає: 1) мотивація до виконання службово-бойової (оперативної) діяльності в екстремальних умовах (із відповідними залежностями: психологічний стан індивіда; фізичний стан; адаптація; реакції пристосування; ефективність виконання завдань за призначенням; рівень сформованості професійних компетентностей тощо); 2) характер екстремальних факторів (блок 1: порушення структури тканин, інгібування активності ферментів, порушення окисних процесів, внутрішньоклітинний ацидоз, гіпоксія клітин, гліколіз, регенерація, фізіологічні реакції відповіді; блок 2: механічні; фізичні; хімічні, термічні, біологічні, соціальні, антропогенні (патогенні), матеріально-технічні; блок 3: порушення процесу обробки (сприйняття) інформації, імпульсивність в діях, загальмованість, порушення виконавчих функцій, порушення процесу сприйняття та мислення, емоційне напруження, психологічні (психофізичні) реакції відповіді); 3) стресори готовності (бойова небезпека, гіподинамія (гіпокінезія), вібрація (ухитування), патогенні мікроорганізми, фізичні (психофізичні) навантаження, нервово-психічне напруження, біль, холод, гіпоксія, спека, спрага)»¹.

У ході формування у поліцейських психофізичної готовності до виконання завдань в умовах воєнного стану актуалізується роль спеціальної психологічної підготовки в ході «формування позитивної психологічної мотивації до виконання обов'язків, навчання прийомам емоційно-вольової мобілізації, зняття негативних психічних станів методами надання первинної психологічної допомоги і самопомоги, гуртування і злагодження підрозділів. Спеціальна психологічна підготовка спрямована на розвиток специфічних психологічних якостей поліцейських відповідно до роду підрозділу, досягнення довгострокової психологічної готовності до виконання службових обов'язків. Серед головних її завдань виділяють формування у поліцейських прийнятного рівня психічної стійкості до впливу психотравмуючих чинників бойових дій, притаманних підрозділу та спеціалізації»².

Слід зазначити, що на заняттях із тактико-спеціальної підготовки неможливо у реальних умовах повною мірою відтворити бойові умови з усіма подразниками, чинниками, які впливають на дії особового складу. Проте це вбачається можливим за допомогою технологій віртуальної реальності, зокрема за допомогою створення тактичної комунікаційно-імітаційної навчально-тренувальної системи на основі віртуальної реальності³.

¹ Гіренко С. П., Голубничий М. В., Тулінов В. С., Коваленко В. Л., Пашенко В. М., Стасенко О. А., Олексієнко С. В., Хацаюк О. О. Психофізична готовність майбутніх офіцерів-правоохоронців до службово-бойової (оперативної) діяльності. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. 2023. Вип. 2 (160). С. 84–85.

² Боровик М. О. Удосконалення засобами фізичної підготовки стресостійкості поліцейських у службово-бойових завданнях у зоні проведення ООС. *Педагогічні науки: теорія та практика*. 2021. № 2. С. 116.

³ Chen G., Lu X., Liao D., Chen Q. Tactical Communication Simulation Training System Based on VR. In: *International Conference on Advanced Computer Theory and Engineering (ICASTE 2008)*. Phuket, 20–22 December 2008. P. 494.

Як стверджують тайванські науковці, доповнена реальність (AR) досягла величезного прогресу за останнє десятиліття і широко використовується в освіті, промисловому секторі, медичній промисловості, військовій промисловості. Більше уваги приділяється симуляціям навчання бійців і вдосконаленню систем сприйняття поля бою. Застосування AR у тактичній підготовці все ще є новою сферою досліджень, але має величезний потенціал. Науковці пропонують систему тактичної підготовки на основі тривимірної доповненої реальності та прототип системи для поєднання віртуальної інформації з реальним середовищем і забезпечення переваг інтуїції, взаємодії та візуалізації інформації¹.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти до висновку, що тактико-спеціальна підготовка поліцейських в умовах воєнного стану є невіддільною від врахування таких особливостей, як спрямованість на забезпечення високої бойової готовності особового складу, яка зводиться як до ефективного виконання службово-бойових завдань в умовах загальновійськового бою, так і готовності до дій в умовах різноманітних бойових ситуацій, які можуть мати місце не лише на полі бою, але й раптово виникати у населених пунктах в умовах ворожих артилерійських і ракетних обстрілів, які часто спрямовуються проти цивільного населення, а також у принципово не очікуваних ситуаціях, але таких, що можуть виникати за умови нестабільної ситуації на фронті; необхідність набуття особовим складом навичок, пов'язаним з груповим виконанням оперативних завдань, особливо в складі малих тактичних груп в районах щільної міської забудови; спрямованість на набуття психофізичної готовності до виконання поставлених завдань, що може бути досягнуто за рахунок проведення занять із спеціальної психологічної підготовки та моделювання можливих ситуацій за допомогою технологій віртуальної реальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боровик М. О. Удосконалення засобами фізичної підготовки стресостійкості поліцейських у службово-бойових завданнях у зоні проведення ООС. *Педагогічні науки: теорія та практика*. 2021. № 2. С. 112–120. DOI <https://doi.org/10.26661/2522-4360-2021-2-18>.
2. Власенко І. В., Федоров В. В., Зуров Ф. Ф. Особливості участі у бойових діях особового складу Національної поліції. *Право і безпека*. 2024. № 2 (93). С. 9–20. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.2.01>.
3. Власенко І. В., Федоров В. В., Зуров Ф. Ф. Особливості участі у бойових діях особового складу Національної поліції. *Право і безпека*. 2024. № 2 (93). С. 9–20. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.2.01>.
4. Власенко І. В., Шевченко Т. В. Підвищення боєготовності та боєздатності поліцейських до дій в екстремальних ситуаціях. *Право і*

¹ Mao C., Chen C. Augmented Reality of 3D Content Application in Common Operational Picture Training System for Army. *International Journal of Human-Computer Interaction*. 2021. № 37 (20). P. 1899.

безпека. 2022. № 3 (86). С. 116–127. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.10>.

5. Власенко І. В., Шевченко Т. В., Сідельников Б. С., Панченко В. Ю. Дослідження ефективності дій малих тактичних груп у службово-бойовій діяльності правоохоронних органів. *Честь і закон*. 2022. 3 (82). С. 13–21. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/14784>.

6. Гіренко С. П., Голубничий М. В., Тулінов В. С., Коваленко В. Л., Пашенко В. М., Стасенко О. А., Олексієнко С. В., Хацаюк О. О. Психофізична готовність майбутніх офіцерів-правоохоронців до службово-бойової (оперативної) діяльності. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. 2023. Вип. 2 (160). С. 81–86.

7. Музичук О. М., Невядовський В. О., Найда В. О. Напрямки вдосконалення діяльності Національної поліції в умовах воєнного стану. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2023. № 1. С. 5–12. DOI: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2023.1.01>.

8. План-конспект для проведення занять з функціональної підготовки за темою «Особливості організаційно-правових засад діяльності поліцейських підрозділів поліції особливого призначення (стрілецьких) ГУНП в областях та м. Києві» // Департамент превентивної діяльності Національної поліції України. 15 с.

9. Chen G., Lu X., Liao D., Chen Q. Tactical Communication Simulation Training System Based on VR. In: International Conference on Advanced Computer Theory and Engineering (ICACTE 2008). Phuket, 20–22 December 2008. P. 494–498.

10. Digney B., Penzes S. High utility robotics in urban combat operations. In: 6th International Conference on Climbing and Walking Robots (CLAWAR 2003). Catania, 17–19 September 2003. P. 707–716.

11. Linn B., Donlon B. Learning or confirming? History and the military professional. *War Room*. URL: <https://warroom.armywarcollege.edu/articles/learning-lessons-2/>.

12. Mao C., Chen C. Augmented Reality of 3D Content Application in Common Operational Picture Training System for Army. *International Journal of Human-Computer Interaction*. 2021. № 37 (20). P. 1899–1915.

Стаття надійшла до редакції 30.08.2024

Mykola M. PIDOIMA

(Sumy Branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

Kostiantyn An. FEDCHENKO

(Sumy Branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

Serhii Iv. IVASHYNA

(Sumy Branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

Roman V. PROTSENKO

(Sumy Branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

CURRENT FEATURES OF TACTICAL AND SPECIAL TRAINING OF POLICE OFFICERS IN MARTIAL LAW CONDITIONS

The article analyzes the historical experience of the formation of military tactics and strategy in the global context. The essence of such a feature of tactical and special training of police officers in martial law conditions is considered, as the focus on ensuring high combat readiness of personnel through the prism of taking into account readiness for various combat situations that can occur not only on the battlefield, but also suddenly arise in settlements, the author's recommendations are given on taking into account this feature during tactical training classes in the system of police officer training. Attention is drawn to such features of tactical and special training of police officers in martial law conditions as the need for personnel to acquire skills related to group performance of operational tasks and the focus on acquiring psychophysical readiness to perform the tasks set. It is noted that in the process of forming psychophysical readiness of police officers to perform tasks in martial law conditions, the role of special psychological training is actualized. It is emphasized that in tactical and special training classes it is impossible to fully recreate combat conditions with all the stimuli and factors that influence the actions of personnel in real conditions. However, this is considered possible with the help of virtual reality technologies.

Key words: *National Police of Ukraine, police officers, features, tactical and special training, combat readiness, psychophysical readiness.*

Олег Вікторович ПЛЕТНЬОВ,

кандидат юридичних наук, доцент

(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків)

Євгеній Валерійович КОВАЛЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент

(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків)

ВІЙСЬКОВО-ТЕХНІЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ ЯК ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДСІЧІ ЗБРОЙНІЙ АГРЕСІЇ РФ

Стаття присвячена проблемам правового регулювання військово-технічного співробітництва, що виступає значущим фактором в забезпеченні відсічі збройній агресії рф. Здійснено аналіз наукових праць, автори яких вивчали особливості військово-технічного співробітництва загалом та в умовах збройної агресії рф у сфері державного управління, економіки та права. Сформульовано авторське визначення сутності військово-технічного співробітництва, детерміновані його ознаки.

Запропоновано внести зміни до чинного законодавства щодо вдосконалення механізму правового регулювання військово-технічного співробітництва, зокрема в умовах збройного конфлікту, а також посилення прав інтелектуальної власності щодо створених в межах такої діяльності результатів творчої та інтелектуальної діяльності.

Ключові слова: військово-технічне співробітництво, національна безпека, воєнна безпека, державна безпека, оборонно-промисловий комплекс, оборона, контррозвідувальна діяльність.

Постановка проблеми. Процеси геополітичного характеру в рамках світової цивілізації свідчать про складні переплетіння соціально-економічних, правових, соціокультурних факторів, які породжують, на жаль, негативні наслідки, серед яких обставини збройного конфлікту є найбільш екстрапольованими та кричущими у цивілізованому постінформаційному суспільстві. Прикро те, що Україна постала в центрі вказаних подій, де зіткнулися інтереси цивілізованої та гуманної частини людства з інтересами частини людської формації, яка сприймає людину як засіб до задоволення владних потреб та власних потреб деяких асоціальних постатей, потреб низинного рівня. Для боротьби з причинами та наслідками наведених процесів будь якій державі, а Україні в таких умовах перш за все, потрібна підтримка у різноманітних сферах суспільного буття.

Оскільки мова йде про явні ознаки збройного конфлікту та протистояння відкритій агресії, то варто звернути увагу на такий вагомий фактор у подоланні цих явищ як військово-технічне співробітництво

України з розвинутими у даній сфері країнами. Наведене опосередковує актуальність дослідження питання військово-технічного співробітництва України як фактора забезпечення відсічі збройній агресії рф.

Проблеми військово-технічного співробітництва України як фактора забезпечення відсічі збройній агресії рф були предметом дослідження науковців в різних сферах: економіки, державного управління, права тощо. Зокрема, під кутом зору державного управління ці проблеми розглянули Г.П. Ситник (місце та значення військово-технічного співробітництва серед організаційно-правових засад забезпечення воєнної безпеки України)¹, С.Т. Полторак (вплив військово-технічного співробітництва на трансформацію системи військової освіти України на шляху до досягнення стандартів НАТО)², Н. Романюк (значення військово-технічного співробітництва для формування зовнішньої та внутрішньої політики нашої держави у сфері забезпечення національної безпеки)³. Економічну сторону даного питання висвітлити М. Сунгуровський (місце військово-технічного співробітництва у формуванні оборонно-промислового комплексу України, як засобу до поглиблення транснаціоналізації оборонної промисловості)⁴, В. Шемаєв, П. Толок, А. Онофрійчук (вплив військово-технічного співробітництва на активізацію розвитку вітчизняного оборонно-промислового комплексу)⁵, І. Г. Ханін (напрями активізації військово-технічного співробітництва між Україною та Європейським Союзом)⁶. Зазначені проблеми стали предметом дослідження і в правовій сфері, зокрема щодо значення Стратегічного оборонного бюлетеня в системі нормативно-правових джерел з державного оборонного планування, у тому числі й щодо розширення військово-технічного співробітництва (І. В. Павловський)⁷, впливу військово-технічного співробітництва на трансформацію системи управління під кутом забезпечення воєнної безпеки (Р. П. Лаврьонов)⁸, захисту права інтелектуальної власності в оборонній сфері при здійсненні військово-технічного співробітництва (О. Зайківський)⁹. Останні дослідження

¹ Ситник Г. П. Організаційно-правові засади забезпечення воєнної безпеки України : курс лекцій. Київ : ТОВ «САК Лтд.», 2023. 112 с.

² Полторак С. Т. Трансформація системи військової освіти України на шляху до досягнення стандартів НАТО. *Наука і оборона*. 2018. № 2. С. 3–10.

³ Романюк Н. Військово-технічне співробітництво України та Канади. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2018. № 2 (4). С. 137–146.

⁴ Сунгуровський М. Оборонно-промисловий комплекс України : проблемні питання розвитку. *Національна безпека і оборона*. 2004. № 8 (56). С. 37–43.

⁵ Шемаєв В., Толок П., Онофрійчук А. Міжнародне військово-технічне співробітництво в умовах збройної агресії та пріоритети розвитку оборонної промисловості України. *Міжнародна економічна політика*. 2023. № 1 (38). С. 103–116.

⁶ Ханін І. Г. Напрями активізації військово-технічного співробітництва між Україною та Європейським Союзом. *Ефективна економіка*. 2015. № 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4459> (дата звернення: 25.08.2024).

⁷ Павловський І. В. Стратегічний оборонний бюлетень України – правова основа реформування Збройних Сил і вдосконалення військово-технічної політики України (перебіг виконання, завдання на майбутнє, труднощі). *Наука і оборона*. 2018. № 2. С. 11–21.

⁸ Лаврьонов Р. П. Військова безпека: аналіз стану трансформації системи управління. *Київський часопис права*. 2022. № 4. С. 149–156.

⁹ Зайківський О. Нормативно-правове забезпечення охорони інтелектуальної власності в оборонній сфері (при розробленні озброєння та військової техніки; при здійсненні міжнародного

ґрунтуються на вивченні законодавчих новел у сфері правового регулювання відносин щодо військово-технічного співробітництва, серед яких Закон України «Про оборону України»¹, Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики»², Закон України «Про Національну безпеку України»³, Закон України «Про контррозвідувальну діяльність»³, Указ Президента України «Про Концепцію військово-технічного співробітництва України з іноземними державами на період до 2010 року»⁴ та інші загальні і спеціальні нормативно-правові акти в даній області суспільного життя, що набрали особливої актуальності в умовах збройного конфлікту.

Метою статті є розробка теоретичного підґрунтя правового регулювання відносин у сфері військово-технічного співробітництва України задля забезпечення відсічі збройній агресії рф. *Завдання* статті полягають у формулюванні пропозицій щодо удосконалення правового регулювання відносин у сфері військово-технічного співробітництва України задля забезпечення відсічі збройній агресії рф.

Наукову новизну дослідження становлять власні пропозиції щодо правового регулювання відносин у сфері військово-технічного співробітництва України задля забезпечення відсічі збройній агресії рф, зокрема щодо обґрунтування природи даного інституту в структурі правового механізму забезпечення національної безпеки та внесення змін до його нормативного закріплення у положеннях чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Військово-технічне співробітництво України в якості багатовекторного явища, що віднайшло відображення у різних сферах суспільного життя, завжди мало відповідне втілення, оскільки наша країна є активною учасницею різних міжнародних угод в оборонній сфері, реалізує свою правосуб'єктність через промислово-економічні досягнення серед передових країн світу.

В умовах кризи системи міжнародної безпеки, з чим зіткнулося людство в останні десятиліття, питання здійснення та розвитку зовнішньої

військово-технічного забезпечення). *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2021. № 6. С. 49–67.

¹ Про оборону України : Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 09.01.2025).

² Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 1 лютого 2010 року № 2411-VI. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text> (дата звернення: 09.01.2025).

³ Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 09.01.2025).

³ Про контррозвідувальну діяльність : Закон України від 26 грудня 2002 року № 374-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15#Text> (дата звернення: 09.01.2025).

⁴ Про Концепцію військово-технічного співробітництва України з іноземними державами на період до 2010 року : Указ Президента України від 27 серпня 2003 року №913/2003. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/913/2003#Text> (дата звернення: 09.01.2025)

політики будь-якою країною, у тому числі й Україною, безпосередньо пов'язано із реалізацією транснаціонального та регіонального співробітництва, зокрема у військово-технічній області, задля вироблення ефективних засобів подолання подібних негативних чинників. Так, в рамках Аналітичної доповіді Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки» військово-технічне співробітництво згадується майже сотню разів у площині загальнодержавного устрою, визначення напрямів зовнішньополітичної діяльності, зміцнення та розвитку економіки країни, як наслідок забезпечення національної безпеки у багатовекторному просторі її реалізації¹. Так на підвищення обороноздатності держави в переліку визначених завдань фігурує таке як «активне використання механізмів двосторонньої та багатосторонньої співпраці з державами-партнерами, передусім у напрямі розвитку військового і військово-технічного співробітництва, в тому числі отримання від них військової допомоги», «підвищення оперативної сумісності Збройних Сил України зі збройними силами держав – членів НАТО, що забезпечується регулярною участю в заходах партнерства, в тому числі в операціях із підтримання миру і безпеки, освітянськими програмами, навчаннями й заходами військового співробітництва», «розвиток оборонно-промислового комплексу, реструктуризація оборонної промисловості України та оптимізація її виробничих потужностей, поглиблення військово-технічного співробітництва з провідними державами світу, зокрема державами – членами НАТО»². При цьому подібне співробітництво має як якісні, так і кількісні характеристики й передбачає розвиток міжнародних взаємозв'язків не тільки з країнами ЄС, але й з іншими країнами світу.

Важливим, на наш погляд, є віднесення Стратегією забезпечення державної безпеки³ до переліку загроз державній безпеці України обмеженість держави у фінансових ресурсах як фактор, що ускладнює забезпечення достатніх обсягів виробництва та закупівлі сучасних зразків озброєння й спеціальної техніки, що разом із дисбалансом безпекових потенціалів України та РФ обумовлює необхідність застосування асиметричних тактик у безпековій сфері. Відтак контррозвідувальне забезпечення військово-технічного співробітництва є, відповідно до Закону України «Про контррозвідувальну діяльність» (ст. 6), однією із ключових підстав для здійснення контррозвідувальної діяльності як спеціального

¹ Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки». Київ : НІСД, 2014. 148 с.

² Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки». Київ : НІСД, 2014. С. 10–11.

³ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки»: Указ Президента України від 16 лютого 2021 року №56/2022. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text> (дата звернення: 09.01.2025)

виду діяльності у сфері забезпечення державної безпеки.

Раціональним та цілком слушним є розгляд військово-технічного співробітництва в якості складової ефективної воєнної політики, спрямованої на визначення адекватних шляхів і засобів захисту національних інтересів України з огляду на наявні загрози, передусім зовнішньополітичного, воєнного характеру¹. При цьому пріоритетним та таким, що потребує першочергового нормативно-правового забезпечення є співробітництво, у тому числі й військово-технічне з країнами НАТО, що в сучасних умовах вартує окремої підтримки². Занадто кричущим та значущим для національної безпеки України, у тому числі воєнної безпеки як її складової є питання розвитку військово-технічного співробітництва у контексті розбудови оборонно-промислового комплексу України, де останній має комплексно поєднувати інтереси вимоги ринкової економіки, потреби Збройних Сил України та наявні й гіпотетичні тенденції міжнародної оборонно-промислової кооперації в різних сферах, як-то авіаційна промисловість, суднобудівна, бронетанкова галузь, виробництво боєприпасів та товарів спеціальної хімії, військова радіoeлектроніка та засоби зв'язку тощо³.

Необхідно відзначити, що в умовах екзистенціальних викликів, пов'язаних з агресією РФ щодо України, відбулися тектонічні зміни у напрямках військово-технічного співробітництва, в числі яких науковцями-економістами відзначені: 1) визначення під егідою НАТО та ЄС спільної інфраструктури щодо проектування, сертифікації, випробування військової продукції та навчання відповідних фахівців; 2) створення єдиної системи експортного контролю в рамках країн НАТО та країн, що мають угоди про асоціацію з ЄС; 3) координація через відповідний орган спільних проектів у сфері розробки нових військових технологій та технологій подвійного використання; 4) створення спільного центру з військово-технічного співробітництва з країнами ЄС⁴.

У канві розглянутого доречно позиціонуються наступні речі: 1) паралельний розгляд комерційного інтересу та питання забезпечення власної безпеки і оборони іноземних партнерів України у питанні військово-технічного співробітництва, де все більш виразнішим в умовах відкритої агресії щодо України виступає саме останній; 2) надання пріоритету в змісті військово-технічного співробітництва таким формам як передання високотехнологічного озброєння і військової техніки та розвиток стратегічного партнерства; 3) вироблення взаємоузгоджених спільних

¹ Поляков Л. Воєнна політика України: конструктивна невизначеність. *Національна безпека і оборона*. 2004. № 8 (56). С. 13–14.

² Голопатюк Л. Військові аспекти співробітництва України з НАТО: стан і перспективи розвитку. *Національна безпека і оборона*. 2004. № 8 (56). С. 31–33.

³ Сунгуровський М. Оборонно-промисловий комплекс України : проблемні питання розвитку. *Національна безпека і оборона*. 2004. № 8 (56). С. 37–40.

⁴ Ханін І. Г. Напрями активізації військово-технічного співробітництва між Україною та Європейським Союзом. *Ефективна економіка*. 2015. № 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4459> (дата звернення: 25.08.2024).

інтересів і зобов'язань з державою-імпортером озброєння і військової техніки, що опосередковується через формування довірчих стосунків з її керівництвом, а також проведення всеохоплюючого моніторингу впровадження і ефективного застосування подібних технологій; 4) виділення Міністерства оборони України в якості визначального органа державної влади у сфері військово-технічного співробітництва; 5) інтеграція до оборонної промисловості країн НАТО та ЄС в якості пріоритетного напрямку розвитку української оборонної промисловості; 6) використання військово-технічного співробітництва в якості засобу до формування позитивного іміджу держави на міжнародній арені. При цьому актуальними складовими військово-технічного співробітництва в умовах збройної агресії РФ відносно України відзначено: створення спільних підприємств з оборонними компаніями країн-партнерів, трансфер оборонних технологій, розвиток співробітництва у сфері видобутку та переробки корисних копалин, продаж ліцензій на виробництво відповідних видів озброєнь, поширення співпраці у кіберпросторі тощо¹.

Дослідники двосторонніх форм співробітництва подовжують наведені міркування та звертають увагу на посилення обоюдної сутності військово-технічного співробітництва у подібних взаєминах, де зосереджується увага на такі його складові: 1) військово-політичні консультації; 2) проведення спільних навчань; 3) поставки озброєння; 4) здійснення модернізації системи командування й військового управління; 5) надання фінансової та технічної допомоги; 6) інші форми співробітництва².

Таким, що заслуговує на увагу, є погляд науковців на військово-технічне співробітництво України, відповідно до якого даний вид діяльності розглядається під кутом зору формування комплексного підходу до забезпечення безпеки та захисту національних інтересів посередництвом включення його у зміст діяльності з удосконалення логістичного забезпечення сектору безпеки і оборони³. Окремо виділяється така складова наведеного співробітництва як моніторинг використання компонентів виробництва третіх країн, що застосовується РФ під час збройної агресії проти України, з використанням різних каналів подібної взаємодії⁴.

Викладене свідчить про потребу створення ґрунтового правового фундаменту у проведенні діяльності з військово-технічного

¹ Шемаєв В., Толоч П., Онофрійчук А. Міжнародне військово-технічне співробітництво в умовах збройної агресії та пріоритети розвитку оборонної промисловості України. *Міжнародна економічна політика*. 2023. № 1 (38). С. 113–115.

² Романюк Н. Військово-технічне співробітництво України та Канади. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2018. № 2 (4). С. 141–144.

³ Фіцайло Т. М. Актуальні напрями удосконалення системи логістичного забезпечення в контексті діяльності складових сектору безпеки і оборони України. *Логістичні системи складових сектору безпеки і оборони України: проблеми та тенденції розвитку*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф., Харків, 20 лютого 2024 р. Харків: Національна академія Національної гвардії України, 2024. С. 121–122.

⁴ Шаповал П. І. Про факти використання компонентів виробництва третіх країн, що застосовується РФ під час збройної агресії проти України. *Логістичні системи складових сектору безпеки і оборони України: проблеми та тенденції розвитку*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф., Харків, 20 лютого 2024 р. Харків: Національна академія Національної гвардії України, 2024. С. 125–128.

співробітництва за всіма елементами його складових з огляду на його форму та зміст. Дослідження цього питання вченими здійснюється у контексті забезпечення реалізації змісту національної безпеки, що відповідає наявній нормативно-правовій базі. Так, побіжний аналіз згаданої Концепції військово-технічного співробітництва України з іноземними державами на період до 2010 року свідчить про наділення військово-технічного співробітництва такими ознаками: 1) являється основним чинником науково-технологічного розвитку вітчизняного оборонно-промислового комплексу; 2) є джерелом надходження коштів для розроблення новітніх технологій, створення й закупівлі озброєння і військової техніки для потреб Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів. Метою такої діяльності є забезпечення досягнення відповідних завдань у зовнішньополітичній сфері, підвищення науково-технічного, оборонно-промислового потенціалу України, її військових формувань та правоохоронних органів. Такий підхід цілком відповідає положенням ст. 3 Закону України «Про оборону України» стосовно підготовки держави до оборони у мирний час, де розвиток військово-технічного співробітництва опосередковується досягненням мети по забезпеченню Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів озброєнням, військовою технікою і майном, які не виробляються в Україні. При цьому визначальне місце у такій діяльності детермінується за Міністерством оборони України (ст. 10) та Генеральним штабом Збройних Сил України (ст. 11).

Разом з тим, ст. 2 Закону України «Про оборону України» серед основних засад здійснення діяльності із оборони України в межах запобігання збройній агресії та збройному конфлікту, забезпечення національних інтересів і реалізації власної воєнної політики Україна виокремлює реалізацію змісту міжнародного співробітництва, у тому числі у науково-технічній сфері, шляхом формування відповідного правового підґрунтя. В числі останнього вигідно вирізняються положення Закону України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики», в межах якого необхідно звернути на наступні характерні риси військово-технічного співробітництва: 1) взаємовигідне співробітництво між державами; 2) покладення в основу такого співробітництва потреб у гарантуванні безпеки, суверенітету та захисту територіальної цілісності України; 3) забезпечення національних інтересів і безпеки України шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права; 4) розширення міжнародного співробітництва з метою залучення іноземних інвестицій, новітніх технологій та управлінського досвіду в національну економіку в інтересах її реформування, модернізації та інноваційного розвитку. Фактично таке унормування є розвитком положень ст. 2 Конституції України щодо напрямків проведення зовнішньополітичної діяльності України.

З урахуванням викладеного вказані вище нормативні приписи у

розрізі розвитку військово-технічного співробітництва отримали нового втілення з набранням чинності Законом України «Про Національну безпеку України», який детермінував зміст діяльності держави і суспільства, спрямований на захист національних інтересів, в основу якого поклав диференціацію загроз національній безпеці, планування та реалізацію змісту заходів з її забезпечення. У контексті предмету даного дослідження значущим є зміст ст. 24 даного закону, в якому міжнародне військово-технічне співробітництво розглядається в якості складової міжнародного співробітництва з питань національної безпеки, що є однією з форм реалізації державної політики у сфері національної безпеки, яка спрямована на захист національних інтересів України.

Необхідно відзначити, що військово-технічне співробітництво згідно положень останнього нормативно-правового акту розглядається у розрізі діяльності суб'єктів оборонно-промислового комплексу, які у тому числі здійснюють постачання товарів військового призначення та подвійного використання, надання послуг військового призначення під час виконання заходів військово-технічного співробітництва України з іншими державами (п. 13 ч. 1 ст. 1), що логічно має бути відображеним у Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу України. Водночас, у науковій літературі сформульована досить раціональна думка, яка надає привід сприймати Стратегічний оборонний бюлетень України в якості правової основи до розвитку військово-технічного співробітництва¹. Така думка цілком обґрунтовується тим, що цей нормативно-правовий документ визначає: основні напрями реалізації воєнної політики України в контексті всеохоплюючої оборони України; перспективну модель Збройних Сил України та інших складових сил оборони і вимоги до її побудови, їх місію та візію; основні спроможності сил оборони, яких необхідно досягти; стратегічні цілі розвитку сил оборони на період до 2025 року, основні завдання та очікувані результати їх досягнення.

Дійсно в положеннях Стратегічного оборонного бюлетеня України віднайшли втілення норми, які визначають заходи з досягнення визначених цілей, де військово-технічне співробітництво розглядається в якості засобу до здійснення відповідної діяльності. Так в межах завдання щодо досягнення силами оборони військових критеріїв сумісності, необхідних для інтеграції України в євроатлантичні та європейські безпекові структури пропонується: 1) Поглиблення співробітництва з НАТО (планування та практична реалізація заходів зі співробітництва з НАТО у зв'язку з отриманням Україною статусу партнера НАТО з розширеними можливостями, зокрема імплементація концепції партнерства НАТО «Один партнер, один план», виконання річних національних програм під егідою Комісії Україна – НАТО, уточнення пакета Цілей партнерства в рамках

¹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України»: Указ Президента України від 17 вересня 2021 року №473/2021. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473/2021#n17> (дата звернення: 09.01.2025).

Процесу планування та оцінки сил програми НАТО «Партнерство заради миру»); 2) створення механізмів наукового і науково-технічного співробітництва між Збройними Силами України та НАТО.

У змісті виконання завдання з планування розвитку озброєння і військової (спеціальної) техніки з урахуванням усіх етапів їх життєвого циклу із застосуванням механізму програмно-проектного управління оборонними ресурсами детермінується очікуваний результат - забезпечення сил оборони сучасним озброєнням і військовою (спеціальною) технікою з урахуванням можливостей державно-приватного партнерства та військово-технічного співробітництва, що може бути реалізованим через: 1) удосконалення нормативно-правової бази з питань організації створення і виробництва, закупівель озброєння і військової (спеціальної) техніки, військово-технічного співробітництва; 2) розвиток військово-технічного співробітництва з метою забезпечення Збройних Сил України системами озброєння, військовою (спеціальною) технікою, що відповідають встановленим вимогам, у тому числі шляхом здійснення закупівель озброєння і військової (спеціальної) техніки, матеріальних ресурсів і послуг відповідно до законодавства України.

У площині розроблення та закупівлі нових, модернізації і підтримання технічної готовності існуючих зразків озброєння і військової (спеціальної) техніки з використанням вітчизняного оборонно-промислового комплексу, державно-приватного партнерства та військово-технічного співробітництва пропонується, зокрема: 1) нормативно-правове та організаційне врегулювання питань використання прав інтелектуальної власності на продукцію оборонного призначення та подвійного використання, що створена за рахунок державного бюджету; 2) забезпечення Збройних Сил України та інших складових сил оборони зразками озброєння і військової (спеціальної) техніки, що відповідають встановленим вимогам і не виробляються в Україні; 3) здійснення закупівель озброєння і військової (спеціальної) техніки, матеріальних ресурсів і послуг відповідно до законодавства України; розроблення та закупівля пріоритетних номенклатур озброєння і військової (спеціальної) техніки за напрямками розвитку основних спроможностей сил оборони, уніфікованих за типами та комплектацією, які забезпечать набуття сумісності зі стандартами НАТО.

Необхідно звернути увагу на наукові дослідження питання використання прав інтелектуальної власності на продукцію оборонного призначення та подвійного використання, де окремо піднімається питання стосовно об'єктів, отриманих в результаті міжнародного військово-технічного співробітництва [9, с. 60-62]. Зокрема, запропоновані нормативно-правові та організаційні новели у сфері використання об'єктів інтелектуальної власності у сфері військово-технічного співробітництва, в числі яких: 1) унормування законодавчих засад військово-технічного співробітництва, у тому числі щодо створених результатів творчої, інтелектуальної діяльності в рамках спеціального закону; 2) доповнення двосторонніх та багатосторонніх договорів у сфері інтелектуальної

власності також положеннями правового режиму щодо об'єктів, отриманих в межах військово-технічного співробітництва; 3) розширення підстав юридичної відповідальності за порушення права інтелектуальної власності складом, пов'язаним зі створенням таких об'єктів в межах військово-технічного співробітництва. Серед організаційних заходів пропонується введення обов'язкових експертиз договорів про військово-технічне співробітництво на предмет дотримання прав інтелектуальної власності та запровадження механізму державної підтримки патентування подібних об'єктів. З викладеним можна частково погодитись стосовно організаційних заходів. Що ж до нормативно-правового супроводження такої діяльності, то варто звернути увагу на загальноправовий режим об'єктів промислової власності та спеціальноправовий режим службових та деяких схожих об'єктів. Разом з тим, вочевидь, правове регулювання військово-технічного співробітництва виграло б за умови спеціальноправового детермінування умов правової охорони права інтелектуальної власності в межах цієї діяльності.

Кричущим в умовах сьогодення є завдання щодо розвитку та впровадження інноваційних (критичних) технологій оборони, впровадження безпілотних платформ (систем) наземного, морського та повітряного базування й досягнення технічної сумісності сил оборони зі збройними силами держав - членів НАТО, що опосередковується через систему відповідних заходів, які в тому чи іншому сенсі забезпечують реалізацію релевантних форм та змісту військово-технічного співробітництва.

Досить специфічним є завдання щодо досягнення сумісності Збройних Сил України та інших складових сил оборони зі збройними силами держав - членів НАТО. Таке завдання надає можливість спроектувати комплекс заходів, пронизаних військово-технічним співробітництвом, серед яких: 1) удосконалення доктринальних документів з підготовки та застосування Збройних Сил України, сил і засобів інших складових сил оборони з урахуванням досвіду здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ та принципів і стандартів, прийнятих у державах - членах НАТО; 2) розвиток системи вивчення, узагальнення та впровадження досвіду для посилення спроможностей сил оборони; 3) запровадження визначених стандартів НАТО у Збройних Силах України та інших складових сил оборони; 4) забезпечення сумісності підрозділів Збройних Сил України з відповідними підрозділами збройних сил держав - членів НАТО для їх спільних дій тощо. Наведене отримало підтримку у наукових дослідженнях, де підготовка особового складу Збройних Сил України та інших силових структур з урахуванням досвіду країн НАТО та ЄС відіграє неабияке значення, що теж має тлумачитись у розрізі форми та змісту відповідного військово-технічного співробітництва¹.

¹ Зельницький А.М. Теоретико-методологічні засади гарантування якості вищої військової освіти

Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України¹ закладає умови для розвитку оборонно-промислового комплексу України з використанням механізмів державно-приватного партнерства та військово-технічного співробітництва з іноземними державами. Метою останнього є виробництво високоефективного озброєння, військової та спеціальної техніки для задоволення потреб Збройних Сил України, інших органів сектору безпеки і оборони, збільшення експортного потенціалу оборонно-промислового комплексу України, яка де-юре є складником відповідної державної військово-промислової політики. Серед напрямків такої політики у контексті предмету даного дослідження варто виокремити впровадження механізмів державного протекціонізму та державної підтримки експортного потенціалу в рамках військово-технічного співробітництва з іноземними державами з урахуванням зобов'язань України за відповідними міжнародними договорами. При цьому серед негативних чинників, що впливають на розвиток оборонно-промислового комплексу, відзначено низький рівень військово-технічного співробітництва з метою залучення міжнародних компаній до інвестування у підприємства оборонно-промислового комплексу.

У числі пріоритетів розвитку оборонно-промислового комплексу Стратегією розвитку оборонно-промислового комплексу України детерміновано розвиток експортного потенціалу шляхом: 1) розроблення та прийняття нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення заходів військово-технічного співробітництва і реалізацію офсетних угод під час закупівлі озброєння, військової та спеціальної техніки за імпортом; 2) укладення міжурядових угод з військово-технічного співробітництва, що передбачають взаємний захист інвестицій, технологій, конкретні заходи із спільного виробництва озброєння, військової та спеціальної техніки для потреб ринків третіх держав; 3) розвитку експортного потенціалу оборонно-промислового комплексу, що передбачає створення сприятливих умов для реалізації міжнародних проектів у сфері озброєнь і військової техніки; 4) забезпечення умов для створення спільного виробництва зразків, які не виготовляються в Україні².

Останнім нормативно-правовим документом позиціонуються напрями удосконалення військово-технічного співробітництва: 1) розроблення і прийняття нормативно-правових актів щодо удосконалення засад державної політики у сфері військово-технічного співробітництва, зокрема, Стратегії військово-технічного співробітництва України з іноземними

у вимірі національної безпеки України. *Наука і оборона*. 2018. № 2. С. 49–51.

¹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 червня 2021 року «Про Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України»: Указ Президента України від 20 серпня 2021 року №372/2021. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372/2021#Text> (дата звернення: 09.01.2025).

² Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 червня 2021 року «Про Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України»: Указ Президента України від 20 серпня 2021 року №372/2021. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372/2021#Text> (дата звернення: 09.01.2025).

державами, та внесення її на розгляд Ради національної безпеки і оборони України; 2) удосконалення нормативно-правової бази щодо участі підприємств оборонно-промислового комплексу у міжнародному співробітництві; 3) розроблення і впровадження механізмів державного протекціонізму та державної підтримки експортного потенціалу, розширення експортних можливостей підприємств оборонної промисловості всіх форм власності; 4) розроблення і впровадження механізмів державного регулювання у сфері трансферу технологій, державної підтримки виконання проектів і програм у рамках міждержавних угод та державних гарантій виконання зовнішньоекономічних контрактів у сфері науково-технічного, зокрема, військово-технічного, співробітництва; 5) активного використання механізму виставкової діяльності з метою просування продукції військового і цивільного призначення та подвійного використання на зовнішні ринки та залучення перспективних технологій в Україну; 6) створення привабливих умов для залучення іноземних інвестицій в оновлення технологічної бази підприємств, зокрема шляхом трансферу в Україну сучасних технологій, залучення науково-технічного потенціалу до реалізації спільних високотехнологічних проектів як в Україні, так і за кордоном¹.

Тобто, фактично викладене цілком узгоджується з висловленими міркуваннями щодо місця військово-технічного співробітництва у структурі засобів забезпечення національної безпеки та кореспондується зі змістом Стратегії воєнної безпеки України², яка серед шляхів досягнення цілей державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і воєнного будівництва розглядає розвиток військово-технічного співробітництва в якості важливого ресурсу для Збройних Сил України та інших складових сил оборони як форми міжнародної технічної допомоги та підтримки держав-партнерів.

Враховуючи викладене, доречно було доповнити напрями удосконалення військово-технічного співробітництва наступним: при реалізації змісту військово-технічного співробітництва забезпечити правову охорону прав інтелектуальної власності на супутні результати інтелектуальної діяльності в межах національного та міжнародного правового режимів.

Висновки. Військово-технічне співробітництво має неоднозначну природу, яка пов'язана з такими сферами як економіка, державне управління та право. Подібне співробітництво має як якісні, так і кількісні характеристики й передбачає розвиток міжнародних взаємозв'язків не

¹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 червня 2021 року «Про Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України»: Указ Президента України від 20 серпня 2021 року №372/2021. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372/2021#Text> (дата звернення: 09.01.2025).

² Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»: Указ Президента України від 25 березня 2021 року №121/2021. *Президент України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661> (дата звернення: 09.01.2025).

тільки з країнами ЄС, але й з іншими країнами світу.

Значущим для національної безпеки України, у тому числі економічної безпеки як її складової є питання розвитку військово-технічного співробітництва у контексті розбудови оборонно-промислового комплексу України, де останній має комплексно поєднувати інтереси вимоги ринкової економіки, потреби Збройних Сил України та наявні й гіпотетичні тенденції міжнародної оборонно-промислової кооперації в різних сферах.

В низці економічних наукових розвідок звернена увага на паралельний розвиток таких понять як комерційного інтересу та питання забезпечення власної безпеки і оборони іноземних партнерів України, пріоритету таких форм як передання високотехнологічного озброєння і військової техніки та розвиток стратегічного партнерства, використання військово-технічного співробітництва в якості засобу до формування позитивного іміджу держави на міжнародній арені тощо.

В межах державного управління військово-технічне співробітництво відзначене як елемент проведення зовнішньополітичної діяльності задля забезпечення участі України в міжнародних взаєминах як повноцінного суб'єкта в оборонній сфері.

Висловлено висновок щодо потреби у формуванні ґрунтового правового фундаменту у проведенні діяльності з військово-технічного співробітництва за всіма елементами його складових з огляду на його форму та зміст, зокрема в умовах збройного конфлікту. Здійснено аналіз правової природи військово-технічного співробітництва в якості структурного елементу механізму забезпечення національної безпеки, де деталізовано його місце саме у змісті воєнної безпеки.

Проведено аналіз нормативно-правової бази, яка обґрунтовує форму, зміст та напрями прояву військово-технічного співробітництва в умовах мирного часу та збройного конфлікту. Структуроване законодавство, яке визначає правовий режим військово-технічного співробітництва, де виділено засадничі положення конституційного та концептуального рівня, де останнє унормовано Законом України «Про національну безпеку України» та спеціальним законодавством в сфері реалізації оборонної політики. Дотримано системності та структурності побудови правового механізму регулювання відносин у сфері забезпечення складових національної безпеки через формування відповідних стратегічних нормативно-правових актів перспективного характеру, в числі яких окрему увагу приділено Стратегії воєнної безпеки, Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу України та Стратегічному оборонному бюлетеню України.

За наслідками проведеної роботи сформульовані пропозиції щодо розробки нормативно-правового забезпечення військово-технічного співробітництва та внесення змін до існуючого в частині захисту прав інтелектуальної власності стосовно створених та використаних в межах такої діяльності об'єктів.

Перспективи подальших досліджень можуть бути пов'язані з

детермінацією військово-технічного співробітництва у площині повоєнної відбудови й будівництва Збройних Сил України нового зразка з впровадженням передових досягнень країн-партнерів в оборонній сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки». Київ : НІСД, 2014. 148 с.

2. Голопатюк Л. Військові аспекти співробітництва України з НАТО: стан і перспективи розвитку. *Національна безпека і оборона*. 2004. № 8 (56). С. 31–33.

3. Зайківський О. Нормативно-правове забезпечення охорони інтелектуальної власності в оборонній сфері (при розробленні озброєння та військової техніки; при здійсненні міжнародного військово-технічного забезпечення). *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2021. № 6. С. 49–67.

4. Зельницький А.М. Теоретико-методологічні засади гарантування якості вищої військової освіти у вимірі національної безпеки України. *Наука і оборона*. 2018. № 2. С. 46–51.

5. Лаврьонов Р. П. Військова безпека: аналіз стану трансформації системи управління. *Київський часопис права*. 2022. № 4. С. 149–156.

6. Павловський І.В. Стратегічний оборонний бюлетень України – правова основа реформування Збройних Сил і вдосконалення військово-технічної політики України (перебіг виконання, завдання на майбутнє, труднощі). *Наука і оборона*. 2018. № 2. С. 11–21.

7. Полтораки С. Т. Трансформація системи військової освіти України на шляху до досягнення стандартів НАТО. *Наука і оборона*. 2018. № 2. С. 3–10.

8. Поляков Л. Воєнна політика України: конструктивна невизначеність. *Національна безпека і оборона*. 2004. № 8 (56). С. 13–19.

9. Романюк Н. Військово-технічне співробітництво України та Канади. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2018. № 2 (4). С. 137–146.

10. Ситник Г. П. Організаційно-правові засади забезпечення воєнної безпеки України : курс лекцій. Київ : ТОВ «САК Лтд.», 2023. 112 с.

11. Сунгуровський М. Оборонно-промисловий комплекс України : проблемні питання розвитку. *Національна безпека і оборона*. 2004. № 8 (56). С. 37–43.

12. Фіцайло Т. М. Актуальні напрями удосконалення системи логістичного забезпечення в контексті діяльності складових сектору безпеки і оборони України. *Логістичні системи складових сектору безпеки і оборони України: проблеми та тенденції розвитку*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф., Харків, 20 лютого 2024 р. Харків : Національна академія Національної гвардії України, 2024. С. 121–122.

13. Ханін І. Г. Напрями активізації військово-технічного співробітництва між Україною та Європейським Союзом. *Ефективна економіка*. 2015. № 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4459> (дата звернення: 25.08.2024).

14. Шаповал П. І. Про факти використання компонентів виробництва третіх країн, що застосовується РФ під час збройної агресії проти України. *Логістичні системи складових сектору безпеки і оборони України: проблеми та тенденції розвитку*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф., Харків, 20 лютого 2024 р. Харків: Національна академія Національної гвардії України, 2024. С. 125–128.

15. Шемаєв В., Толоч П., Онофрійчук А. Міжнародне військово-технічне співробітництво в умовах збройної агресії та пріоритети розвитку оборонної промисловості України. *Міжнародна економічна політика*. 2023. № 1 (38). С. 103–116.

Стаття надійшла до редакції 18.01.2025

Oleg V. PLETNOV,

PhD in Law, Associate Professor

(Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine)

Yevhenii V. KOVALENKO,

PhD in Law, Associate Professor

(Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine)

MILITARY-TECHNICAL COOPERATION OF UKRAINE AS A FACTOR IN COUNTERING RUSSIA'S ARMED AGGRESSION

The article is devoted to the problems of legal regulation of military-technical cooperation, which is a significant factor in ensuring repulsion of the armed aggression of the Russian Federation. The author analyses the scientific works whose authors have studied the peculiarities of military-technical cooperation in general and in the context of Russia's armed aggression in the field of public administration, economics and law. The author's own definition of the essence of military-technical cooperation is formulated, and its features are determined.

The author comes to the conclusion that there is a need to form a solid legal basis for military-technical cooperation in all elements of its components, taking into account its form and content, in particular in the context of armed conflict. The author analyses the legal nature of military-technical cooperation as a structural element of the national security mechanism, and details its place in the content of military security.

The author analyses the legal framework that substantiates the form, content and directions of military-technical cooperation in peacetime and armed conflict. Legislation defining the legal regime of military-technical cooperation is structured, highlighting the fundamental provisions of the constitutional and

conceptual levels, where the latter is regulated by the Law of Ukraine 'On National Security of Ukraine' and special legislation in the field of defence policy implementation. The legal mechanism for regulating relations in the sphere of ensuring national security components is systematic and structured through the development of relevant strategic regulatory acts of a forward-looking nature, with special attention paid to the Strategy for the Development of the Defence Industry of Ukraine and the Strategic Defence Bulletin of Ukraine.

The author proposes to amend the current legislation to improve the mechanism of legal regulation of military-technical cooperation, in particular in the context of armed conflict, and to strengthen intellectual property rights in respect of the results of creative and intellectual activity created within such activities.

Key words: *military-technical cooperation, national security, military security, state security, defence industry, defence, counterintelligence activities.*

Ірина Миколаївна ПОПОВИЧ,

кандидат юридичних наук

(Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, м. Харків)

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ

Аргументовано, що першочерговим кроком має бути «спрощення» адміністративного судочинства, що в свою чергу сприятиме більш швидшому та ефективному розгляду справ. В даному контексті вбачається необхідним здійснити комплекс заходів, зокрема: по-перше, забезпечити скорочення термінів розгляду адміністративних справ. Зазначене має передбачати створення умов для запровадження інформаційних технологій, а також розширення можливостей для досудового врегулювання спорів; по-друге, переглянути процесуальні норми, які, зокрема, регулюють порядок розгляду малозначних справ.

Наголошено, що запровадження міжнародних стандартів в розрізі представленої у роботі проблематики має надважливе значення, оскільки їх повноцінне застосування в українських реаліях дозволить: по-перше, посилити гарантії на справедливий судовий розгляд, що включає рівність сторін перед законом, змагальність процесу тощо; по-друге, посилити незалежність судової системи взагалі, та суддів, зокрема, мінімізуючи ризики політичного чи будь-якого іншого тиску; по-третє, підвищить загальну ефективність судової системи, оскільки, до прикладу, встановлення жорстких строків розгляду справ, електронне судочинство, спрощення окремих процесуальних процедур, як вбачається, дозволить уникати затягування судових процесів і покращить доступ до правосуддя. Все зазначене вище призведе до загального зростання рівня довіри до судової влади, зменшить кількість справ у міжнародних судових інстанціях і зробить національну судову систему більш прогнозованою та ефективною.

Ключові слова: нормативно-правове регулювання, забезпечення, законність, правосуддя.

Постановка проблеми. Аналіз наукової літератури та правозастосовної практики свідчить про те, що на сьогоднішній день у питанні дотримання законності існує низка прогалин, які, як вбачається, переважно пов'язані із недосконалістю відповідного адміністративного законодавства. Останнє в розрізі піднятої у статті проблематики представляє собою не тільки сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили законодавчого та підзаконного характеру, а й внутрішні документи, які видаються, до прикладу, Вищою радою правосуддя.

Окремі проблемні питання, присвячені забезпеченню законності під час здійснення правосуддя, у своїх наукових працях розглядали І. О. Богомазова, М. Ю. Бурдін, Л. В. Гапоненко, С. С. Гнатюк, В. А. Кройтор, В. М. Лаговський, М. В. Лошицький, А. Ю. Осадчий, Ю. С. Плігун, О. О. Штефан та багато інших науковців. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок на сьогоднішній день у зазначеній сфері залишається низка проблем нормативно-правового характеру, які потребують вирішення.

Мета статті полягає у тому, щоб опрацювати напрями покращення нормативно-правового регулювання забезпечення законності під час здійснення правосуддя. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: здійснити аналіз норм чинного законодавства, що регулює суспільні відносини у досліджуваній сфері суспільного життя; узагальнити наукові погляди вчених, які займалися даною проблематикою; сформувати авторське бачення щодо можливих шляхів вирішення цих проблем.

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістав подальшого опрацювання теоретичний підхід щодо опрацювання шляхів покращення нормативно-правового регулювання забезпечення законності під час здійснення правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що першочерговим кроком у розрізі піднятої у роботі проблематики має бути «спрощення» адміністративного судочинства, що в свою чергу сприятиме більш швидшому та ефективному розгляду справ. В даному контексті вбачається необхідним здійснити комплекс заходів, зокрема: по-перше, забезпечити скорочення термінів розгляду адміністративних справ. Зазначене має передбачати створення умов для запровадження інформаційних технологій, а також розширення можливостей для досудового врегулювання спорів; по-друге, переглянути процесуальні норми, які, зокрема, регулюють порядок розгляду малозначних справ. Відповідно до КАС України, незначними є справи щодо: «1) прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби, окрім справ, в яких позивачами є службові особи, які у значенні Закону України «Про запобігання корупції» займають відповідальне та особливо відповідальне становище; 2) оскарження бездіяльності суб'єкта владних повноважень або розпорядника інформації щодо розгляду звернення або запиту на інформацію; 3) оскарження фізичними особами рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо обчислення, призначення, перерахунку, здійснення, надання, одержання пенсійних виплат, соціальних виплат непрацездатним громадянам, виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, виплат та пільг дітям війни, інших соціальних виплат, доплат, соціальних послуг, допомоги, захисту, пільг; 4) припинення за зверненням суб'єкта владних повноважень юридичних осіб чи підприємницької діяльності фізичних осіб - підприємців у випадках, визначених законом, чи відміни державної реєстрації припинення

юридичних осіб або підприємницької діяльності фізичних осіб - підприємців; 5) оскарження фізичними особами рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо в'їзду (виїзду) на тимчасово окуповану територію; 6) оскарження рішення суб'єкта владних повноважень, на підставі якого ним може бути заявлено вимогу про стягнення грошових коштів у сумі, що не перевищує: для юридичних осіб - ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; для фізичних осіб та фізичних осіб - підприємців - тридцяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; 7) стягнення грошових сум, що ґрунтуються на рішеннях суб'єкта владних повноважень, щодо яких завершився встановлений цим Кодексом строк оскарження; 8) типові справи»¹ тощо. Крім того, вдосконалення адміністративного законодавства повинно передбачати забезпечення належного балансу між процесуальною економією та гарантіями справедливого судового розгляду, зокрема, через чітке регламентування меж дискреційних повноважень суддів, усунення зайвих формальностей та створення ефективних механізмів контролю за дотриманням строків і стандартів судочинства.

Наступним кроком, який слід здійснити у напрямку вдосконалення адміністративного законодавства, яке регламентує забезпечення законності під час здійснення правосуддя, є створення правових та організаційних умов для подальшого впровадження міжнародних стандартів в судочинство. В.В. Жернаков підкреслює, що міжнародні стандарти – це загальні правила, єдині вимоги, які ставляться до тих чи інших нормативних основ і правозастосовної практики з точки зору міжнародного права; певний правовий рівень, нижче якого держави опускатися не вправі². О.Саленко зазначає, що під загальноєвропейськими міжнародними стандартами у сфері судоустрою і статусу суддів слід розуміти міжнародні правові норми та принципи, закріплені в міжнародних нормативно-правових актах (загальносвітового чи європейського рівня) обов'язкового або рекомендаційного характеру, які встановлюють стандарти, критерії, якими повинні керуватися суб'єкти міжнародного права (держави) під час формування та забезпечення умов для роботи своїх судових систем, законодавчого визначення основ взаємовідносин судів з органами законодавчої й виконавчої влади, а також вимог до поведінки суддів, їх відбору, призначення, просування по службі, відповідальності тощо³. Ю.І. Цвіркун, аналізуючи чинне законодавство щодо забезпечення європейських стандартів справедливого судочинства, зазначає, що в країні нормативно закріплено необхідний обсяг процесуальних гарантій, які

¹ Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/conv#Text>.

² Міжнародні соціальні стандарти : навч. посіб. / авт.: А. М. Юшко, Н. М. Швець; за заг. ред. В. В. Жернакова. Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. С. 19.

³ Саленко О. Міжнародні стандарти у сфері судоустрою та статусу суддів, їх зміст і класифікація. *Національний юридичний журнал: теорія та практика*. 2014. Червень. С. 263–269. URL: <https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/09/Саленко-Міжнародні-стандарти-у-сфері-судоустрою.pdf>.

визначають механізми судового захисту особи у сфері публічно-правових відносин. Конституція гарантує можливість звернення до адміністративного суду для захисту прав і свобод людини, а суди не можуть відмовляти у здійсненні правосуддя в разі порушення прав, свобод та інтересів фізичних осіб або прав і законних інтересів юридичних осіб з боку суб'єктів владних повноважень. Обмеження права на судовий захист суперечило б конституційним приписам і підривало б засади верховенства права. Однак практична реалізація цих гарантій значною мірою залежить від чіткого й послідовного дотримання відповідного законодавства. Водночас численні звернення громадян до Європейського суду з прав людини вказують на недоліки національної судової системи. Значна кількість рішень ЄСПЛ, що визнають порушення положень Конвенції у справах проти країни, свідчить про те, що європейські стандарти правосуддя в повному обсязі та системно ще не імplementовані, зокрема у сфері вирішення публічно-правових спорів¹.

О. Ю. Дубинський та С. І. Маркін, досліджуючи гармонізацію законодавства України у сфері адміністративного судочинства з міжнародними та європейськими стандартами, підкреслюють, що Кодекс адміністративного судочинства України закріплює основоположні принципи цієї галузі правосуддя. Вони не лише визначають фундаментальні засади функціонування адміністративного судочинства, а й свідчать про його поступовий розвиток відповідно до європейських цивілізаційних цінностей. Серед цих принципів особливу роль відіграють верховенство права, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, відкритість і гласність судових засідань із застосуванням технічних засобів фіксації, а також змагальність сторін, диспозитивність та обов'язковість повного з'ясування всіх обставин справи. Важливими гарантіями ефективного судового захисту є також обов'язковість судових рішень, право на апеляційне та касаційне оскарження у визначених законом випадках, дотримання розумних строків розгляду справи, недопустимість зловживання процесуальними правами та відшкодування судових витрат особам, на користь яких ухвалене рішення. Таким чином, нормативне закріплення цих принципів свідчить про орієнтацію України на вдосконалення системи адміністративного судочинства відповідно до міжнародних стандартів, що сприяє підвищенню ефективності правосуддя та зміцненню довіри громадян до судової влади².

Як слушно зазначає І. В. Білих, процес впровадження міжнародних стандартів в адміністративне судочинство України є динамічним і постійно оновлюється, що зумовлено необхідністю забезпечення ефективного та справедливого правосуддя. Важливою умовою такої імplementації є

¹ Цвіркун Ю. І. Європейські стандарти справедливого суду та їх застосування під час вирішення публічно-правових спорів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. Вип. 3. С. 76–83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2022_3_13

² Дубинський О. Ю., Маркін С. І. Адміністративне судочинство України в контексті міжнародних та європейських стандартів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 7. URL: http://lsej.org.ua/12_2024/137.pdf.

гарантування незалежності судів, оскільки саме вона є ключовою складовою справедливого судового процесу. Відповідно до міжнародних норм, Україна повинна забезпечити, щоб її адміністративні суди залишалися незалежними від політичного впливу та зовнішнього тиску. Особливої уваги потребує питання доступу громадян до правосуддя. Держава зобов'язана вживати всіх необхідних заходів для забезпечення рівних можливостей у зверненні до адміністративних судів та ефективного захисту прав кожного учасника процесу. При цьому процедури розгляду адміністративних справ мають відповідати міжнародним стандартам, що передбачає дотримання принципів справедливості, оперативності та ефективності. Це, зокрема, включає розгляд справ у розумні строки, забезпечення права сторін на представництво та висловлення своєї позиції в суді, а також дотримання принципу відкритості судових засідань. Прозорість судової діяльності є одним із ключових чинників зміцнення довіри до судової системи. Влада має забезпечити доступність судових рішень для громадськості, а також відкритість судових процесів із можливістю залучення представників громадянського суспільства та експертів. Усі ці аспекти формують основу для ефективного функціонування адміністративного судочинства та сприяють зміцненню верховенства права. Таким чином, підсумовує І. Л. Білих, імплементація міжнародних стандартів в адміністративне судочинство України є стратегічно важливим кроком на шляху до побудови справедливої, незалежної та ефективного судової системи, що відповідає найкращим міжнародним практикам¹.

З огляду на зазначене вище, запровадження міжнародних стандартів в розрізі представленої проблематики має надважливе значення, оскільки їх повноцінне застосування в українських реаліях дозволить: по-перше, посилити гарантії на справедливий судовий розгляд, що включає рівність сторін перед законом, змагальність процесу тощо; по-друге, посилити незалежність судової системи взагалі, та суддів, зокрема, мінімізуючи ризики політичного чи будь-якого іншого тиску; по-третє, підвищить загальну ефективність судової системи, оскільки, до прикладу, встановлення жорстких строків розгляду справ, електронне судочинство, спрощення окремих процесуальних процедур, як вбачається, дозволить уникати затягування судових процесів і покращить доступ до правосуддя. Все зазначене вище призведе до загального зростання рівня довіри до судової влади, зменшить кількість справ у міжнародних судових інстанціях і зробить національну судову систему більш прогнозованою та ефективною.

Поряд із зазначеними вище кроками, важливим напрямом вдосконалення забезпечення законності під час здійснення правосуддя є посилення процесуальних гарантій діяльності суддів. Так, В. М. Тертишник вказує, що процесуальні гарантії – це «закладена в процесуальній формі система правових засобів, які забезпечують встановлення об'єктивної

¹ Білих І. В. Імплементація міжнародних стандартів в адміністративне судочинство України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 3. С. 144–150.

істини й справедливості правосуддя, можливість усіма суб'єктами кримінального процесу реалізовувати свої права, свободи й обов'язки, досягнення мети і виконання завдань кримінального судочинства»¹. Досить цікавою є позиція А. Г. Полянського, який у своєму науковому дослідженні вказує, що під процесуальними гарантіями варто розуміти засоби, що встановлені процесуальними нормами для здійснення завдань судочинства, насамперед захисту прав і законних інтересів осіб, що притягуються до юридичної відповідальності. Процесуальні гарантії є складовою частиною правового статусу особи, оскільки тільки за їх допомогою можна реалізувати права, свободи й обов'язки людини та громадянина. Вони покликані забезпечувати, гарантувати встановлене законом функціонування того чи іншого суспільного і правового інституту². Отже, процесуальні гарантії є основою у забезпеченні законності під час здійснення правосуддя, оскільки вони спрямовані на захист суддівської незалежності, а також забезпечення об'єктивності та неупередженості судових рішень. В. О. Гринюк підкреслює, що До процесуальних гарантій необхідно віднести ті норми процесуального законодавства, завдяки яким забезпечується незалежність суддів при розгляді кримінальних справ. Перш за все це норми, які при розгляді кримінальних справ забезпечують неможливість впливу на них органів досудового розслідування, інших учасників процесу та вищестоящих судів³.

Висновки. Таким чином, саме наведені у даного науковому дослідженні кроки, як вбачається, дозволять якісно покращити не тільки нормативно-правове регулювання забезпечення законності під час здійснення правосуддя, а й створити належне нормативно-правове підґрунтя для діяльності спеціально уповноважених суб'єктів у досліджуваній сфері суспільного життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білих І. В. Імплементация міжнародних стандартів в адміністративне судочинство України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 3. С. 144–150.
2. Гринюк В. О. Гарантії забезпечення незалежності суду у кримінальному процесі. *Право і суспільство*. 2012 № 5. С. 131–135.
3. Дубинський О. Ю., Маркін С. І. Адміністративне судочинство України в контексті міжнародних та європейських стандартів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 7. URL: http://lsei.org.ua/12_2024/137.pdf.

¹ Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України. К. : А.С.К, 2002. С. 25.

² Полянський А. Г. Процесуальні гарантії забезпечення функцій правосуддя. *Право та державне управління*. 2019. № 3 (36). Т. 1. URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2019/tom_1/9.pdf.

³ Гринюк В. О. Гарантії забезпечення незалежності суду у кримінальному процесі. *Право і суспільство*. 2012 № 5. С. 131–135.

4. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/conv#Text>.
5. Міжнародні соціальні стандарти : навч. посіб. / авт.: А. М. Юшко, Н. М. Швець; за заг. ред. В. В. Жернакова. Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. 121 с.
6. Полянський А. Г. Процесуальні гарантії забезпечення функцій правосуддя. *Право та державне управління*. 2019. № 3 (36). Т. 1. URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2019/tom_1/9.pdf.
7. Саленко О. Міжнародні стандарти у сфері судоустрою та статусу суддів, їх зміст і класифікація. *Національний юридичний журнал: теорія та практика*. 2014. Червень. С. 263–269. URL: <https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/09/Саленко-Міжнародні-стандарти-у-сфері-судоустрою.pdf>
8. Тertiшник В. М. Кримінально-процесуальне право України. К. : А.С.К, 2002. 1120 с.
9. Цвіркун Ю. І. Європейські стандарти справедливого суду та їх застосування під час вирішення публічно-правових спорів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. Вип. 3. С. 76–83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2022_3_13.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2025

Iryna M. POPOVYCH,

PhD in Law

(National Scientific Center «Institute of Forensic Expertise named after Honored Professor M. S. Bokarius» of the Ministry of Justice of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

DIRECTIONS OF IMPROVING THE REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF ENSURING LEGALITY IN THE ADMINISTRATION OF JUSTICE

It is argued that the first step should be to “simplify” administrative proceedings, which in turn will contribute to a faster and more effective consideration of cases. In this context, it is necessary to implement a set of measures, in particular: first, to ensure a reduction in the terms of consideration of administrative cases. This should include creating conditions for the introduction of information technologies, as well as expanding opportunities for pre-trial settlement of disputes; second, to review procedural norms that, in particular, regulate the procedure for considering minor cases.

It is emphasized that the introduction of international standards in the context of the issues presented in the work is of paramount importance, since their full application in Ukrainian realities will allow: first, to strengthen guarantees for a fair trial, which includes equality of parties before the law, adversarial process, etc.; second, to strengthen the independence of the judicial system in general, and judges in particular, minimizing the risks of political or any

other pressure; thirdly, it will increase the overall efficiency of the judicial system, since, for example, the establishment of strict deadlines for considering cases, electronic justice, simplification of certain procedural procedures, as it is seen, will allow avoiding the delay of legal proceedings and will improve access to justice. All of the above will lead to an overall increase in the level of trust in the judiciary, reduce the number of cases in international courts and make the national judicial system more predictable and effective.

Key words: *regulatory and legal regulation, provision, legality, justice.*

Сергій Петрович РАЙЧЕНКО

(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

КОДИФІКАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЯК МЕХАНІЗМ СТАБІЛІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО ПРОСТОРУ В УМОВАХ ПРАВОВОЇ ТУРБУЛЕНТНОСТІ: ДОКТРИНАЛЬНО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті здійснено комплексне доктринально-методологічне дослідження кодифікації законодавства як інструмента стабілізації правового простору в умовах правової невизначеності, що характеризується підвищеною динамікою нормативних змін, фрагментарністю регуляторної бази та зростаючим дефіцитом правової визначеності. Обґрунтовано, що кодифікація не є суто техніко-юридичною процедурою, а виступає концептуальним механізмом структурної перебудови нормативної системи, покликаним відновити її внутрішню логіку, ієрархічну узгодженість та аксіологічну наповненість. Досліджено вплив правової нестабільності на регуляторну архітектоніку законодавства та виявлено типові виклики, що постають перед правотворцем в умовах трансформаційного періоду. Акцентовано увагу на тому, що ефективна кодифікація потребує глибокого методологічного підґрунтя, яке включає в себе не лише аналіз чинної нормативної бази, але й врахування правових цінностей, соціокультурного контексту та стратегічних орієнтирів розвитку правової системи. Зроблено висновок, що кодифікація виконує не лише функцію систематизації норм, а й слугує інструментом правової реконфігурації, здатним забезпечити відновлення нормативної цілісності, стабільності та передбачуваності в умовах правової турбулентності, а також сприяти утвердженню верховенства права як базової цінності демократичного суспільства.

Ключові слова: кодифікація законодавства, правова турбулентність, стабілізація нормативного простору, методологія правотворення, правова визначеність, систематизація права, правова доктрина.

Постановка проблеми. У сучасних умовах суттєвого ускладнення правової реальності, спричиненого як глобальними трансформаціями, так і внутрішньодержавними кризами, особливо в умовах воєнного стану, проблема забезпечення стабільності правового простору набуває першочергового значення. Висока інтенсивність нормативних змін, домінування фрагментарного нормотворення, правова експансія підзаконного регулювання та розмитість функціональних меж між галузевими масивами законодавства формують атмосферу правової турбулентності, у якій знижується рівень юридичної визначеності, підривається довіра до правових інститутів і послаблюється нормативна ефективність регуляторних механізмів. Водночас на фоні цієї дестабілізації актуалізується пошук інструментів, здатних забезпечити системну відповідь на виклики дезінтеграції правового масиву. Одним із таких інструментів постає кодифікація законодавства, яка виявляється не просто формою систематизації, а концептуальним методом відновлення цілісності нормативної матерії. Проблематика полягає у тому, що сучасна українська правотворча практика часто зводить кодифікацію до техніко-юридичної процедури з обмеженим змістовим навантаженням, ігноруючи її потенціал як елементу стратегічного управління правовою системою. При цьому, незважаючи на численні спроби оновлення окремих кодифікованих актів, відсутність доктринальної цілісності та чіткої методологічної орієнтації зумовлює фрагментарність і несистемність таких процесів. Виникає потреба в науковому осмисленні кодифікації як багатовимірного явища, що передбачає не лише перерозподіл нормативного масиву, а й формування нових правових конструкцій, які відображають сучасні соціальні реалії, правові потреби та аксіологічні пріоритети. У цьому контексті особливої ваги набуває розробка теоретичних засад, які б забезпечили концептуальну цілісність і методологічну обґрунтованість кодифікаційної діяльності в умовах правової турбулентності, перетворивши її на ефективний інструмент стабілізації нормативного простору та підвищення керованості правовою системою.

У сучасній науковій дискусії спостерігається зростання інтересу до проблематики кодифікації законодавства як ефективного механізму зміцнення правового порядку в умовах правової нестабільності, що є особливо актуальним для України у зв'язку з тривалим воєнним конфліктом, масовими нормативними змінами та необхідністю збереження цілісності правової системи. У працях провідних вітчизняних і зарубіжних науковців, таких як А. М. Гуржій, А. М. Колодій, В. В. Костицький, О. В. Лущик, здійснено спробу концептуалізувати поняття кодифікації як не лише правотворчого процесу, а як фундаментальної стратегії правового реформування в контексті доктринальної переоцінки призначення і функцій права в умовах правової нестабільності. Дослідники наголошують, що існуючий масив законодавства характеризується множинністю суперечливих норм, слабо скоординованими правовими інститутами, а також відсутністю стабільних нормативних орієнтирів, що загрожує

ефективному функціонуванню системи права та знижує рівень довіри до правових приписів з боку суспільства. У роботах П. Т. Кравченка акцентовано увагу на необхідності переосмислення традиційних підходів до систематизації, зокрема на відході від уніфікаційного техніцизму в бік комплексного, концептуально орієнтованого правотворення, яке повинне враховувати зміни правосвідомості, трансформацію публічної влади, а також зростаючий вплив міжнародного права на національні регулятивні структури. Значна частина наукових розвідок стосується критичного осмислення попередніх кодифікаційних практик в Україні, зокрема у сфері цивільного, адміністративного, податкового та трудового законодавства. Автори, серед яких виділяються С. Г. Сergyoga, В. Г. Городовенко, О. Ф. Скакун, наголошують, що відсутність єдиної методологічної платформи та фрагментарність концептуальних засад суттєво знижують якість прийнятих кодексів, сприяють формуванню нормативного дисбалансу між загальними і спеціальними нормами, а також ускладнюють інтеграцію галузевих кодексів у єдину систему. В окремих публікаціях простежується спроба систематизувати методологічний інструментарій кодифікаційної діяльності з урахуванням таких методів, як структурно-функціональний аналіз, аксіологічне тлумачення, правова герменевтика та міжгалузева логіка правового моделювання. Деякі дослідники піднімають проблему розриву між теоретичними уявленнями про кодифікацію та реальною правотворчою практикою, що часто перебуває під впливом ситуативних політичних міркувань, а не довгострокової правової стратегії. Також заслуговує на увагу дослідницька позиція, яка розглядає кодифікацію не тільки як інструмент упорядкування законодавства, а як дієвий засіб формування нормативного консенсусу, правової ідентичності та інтеграції державного регулювання з урахуванням потреб соціального діалогу та правової комунікації. Аналіз сучасної наукової літератури свідчить про те, що хоча і досягнуто значного поступу в осмисленні концептуальних основ кодифікації, питання її спроможності бути ефективним засобом стабілізації правового простору в умовах турбулентності залишаються недостатньо розробленими. Це насамперед стосується потреби у чіткій доктринальній парадигмі, яка б дозволила здійснювати кодифікацію як нормативно-ціннісний, системоутворювальний процес, що інтегрує правову дійсність у цілісну, логічно послідовну та соціально релевантну нормативну модель.

Метою цієї статті є формулювання комплексного доктринального та методологічного підходу до осмислення кодифікації законодавства як цілісного правового механізму, що здатен не лише структурно впорядкувати нормативну систему, а й стабілізувати правовий простір держави в умовах масштабної правової турбулентності, викликаній соціальними трансформаціями, воєнними викликами, девальвацією традиційних правових форм і швидкоплинністю регуляторних змін. Мета публікації полягає у всебічному розкритті теоретичних і прикладних аспектів кодифікації не як формального юридичного прийому, а як глибоко вкоріненого інструменту, що виконує функцію відновлення внутрішньої

логіки правової системи, підвищення її здатності до адаптації в умовах нестабільності та забезпечення правової визначеності в суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Сучасна правова реальність формується в умовах глибоких суспільних потрясінь, що супроводжуються докорінною зміною структур публічного управління, ціннісних орієнтирів та функціональних параметрів правових інститутів. Військові дії, соціальні трансформації, політична нестабільність і посилення міжнародного тиску на нормативно-правовий суверенітет держави суттєво ускладнюють стабільне функціонування національного правопорядку. У результаті відбувається стрімке зростання ентропії в системі законодавства, посилюється його фрагментарність, множаться випадки колізій і дублювань, а правові джерела втрачають властиву їм цілісність і внутрішню логіку. У таких умовах особливої актуальності набуває необхідність вироблення ефективних механізмів збереження нормативної рівноваги, забезпечення послідовності правового регулювання та відновлення передбачуваності у взаєминах між державою та громадянином. Одним із найпотужніших інструментів досягнення зазначеної мети виступає кодифікація законодавства, яка у своєму ідеальному вигляді не лише впорядковує нормативний масив, а й забезпечує трансформацію правової матерії відповідно до актуальних викликів часу. Йдеться не про механічне зведення чинних норм у єдиний документ, а про доктринальне переосмислення функціонального призначення права, його аксіологічної сутності та інституційної спроможності відповідати на динаміку соціальних процесів. Саме в такому розумінні кодифікація може слугувати не технічним, а концептуальним ресурсом для стабілізації правового середовища, що зазнало істотних зрушень під впливом деструктивних обставин. Її адаптивний потенціал проявляється у здатності забезпечити структурну цілісність нормативної системи, синхронізувати галузеві регулятивні моделі та сформувану нову логіку правотворення, засновану на принципах системності, послідовності й відкритості. На прикладі України, де довготривалий воєнний стан спричинив масштабне розбалансування правової системи, кодифікаційна діяльність потребує переосмислення як складова частина національної правової політики. Поширення нормативного імпровізаціонізму, надмірна кількість підзаконних актів, що часто суперечать один одному, а також втрата стабільних регуляторних орієнтирів призводять до руйнування правового каркасу, на якому базується функціонування демократичної правової держави. У цих умовах постає потреба у формуванні нової кодифікаційної парадигми, що поєднує формально-юридичну точність із глибоким доктринальним осмисленням завдань права в період нормативної дезінтеграції.

Стан нестабільності в правовій системі, що виникає під тиском глибоких суспільних потрясінь, змін політичної влади, воєнних дій або масштабних реформ, має безпосередній вплив на цілісність і

функціональність національного законодавства¹. У такі періоди спостерігається різке зростання кількості нормативних актів, що ухвалюються поспішно, без належної взаємної узгодженості, без урахування принципів системності та правової послідовності. Правові норми, що мають регулювати суспільні відносини, стають фрагментарними, втрачають чіткість і стабільність, що призводить до зниження передбачуваності в діях держави. В умовах такої динаміки змін законодавства значно знижується рівень довіри як з боку громадян, так і з боку суб'єктів господарювання, до права як стабільного інструменту впорядкування суспільного життя. Однією з найхарактерніших ознак нормативної нестабільності є втрата логічного зв'язку між окремими законами та підзаконними актами, що приймаються в режимі надзвичайної ситуації або внаслідок спроб оперативного реагування на нові виклики². У такій ситуації правова система поступово втрачає свою функцію гаранта сталості й балансу, перетворюючись на механізм, який реагує на події ситуативно, а не стратегічно. Відсутність узгодженості між актами різних рівнів, накопичення взаємовиключних положень та недостатність правового аналізу нововведень призводить до формування розбалансованого нормативного поля, в якому складно орієнтуватися не лише громадянам, а й самим правозастосовним органам.

Таке середовище породжує численні ускладнення в процесах правозастосування. Суди, правоохоронні органи, адміністративні структури змушені діяти в умовах відсутності чітких і стабільних нормативних орієнтирів. Внаслідок цього можливі протиріччя в судовій практиці, неоднозначні тлумачення норм, складність у визначенні юридичних наслідків дій або бездіяльності суб'єктів правовідносин. У свою чергу, це сприяє правовій невпевненості, підриває легітимність державних рішень і унеможливляє прогнозування правових наслідків у довгостроковій перспективі. Стає очевидним, що проблема виходить далеко за межі окремих нормативних дефектів, охоплюючи всю систему публічного управління та правового регулювання. Особливо критичним є те, що в умовах нормативної нестабільності втрачається орієнтація на загальновизнані принципи права, такі як правова визначеність, послідовність і недопущення зворотної дії законів у часі³. Натомість дедалі частіше простежується тенденція до прийняття короткострокових актів, які швидко змінюються або втрачають чинність. Таке регулювання спричиняє ефект правової дезорієнтації, коли інститут права перестає виконувати функцію орієнтира поведінки для суспільства. Усе це створює ґрунт для зростання правового нігілізму, формування в громадян відчуття, що дотримання законів не є обов'язковим або доцільним у мінливих умовах.

¹ Бобровник С. В., Оніщенко Н. М. Систематизація законодавства України: проблеми та перспективи вдосконалення. К.: Наук. Думка. 2003. 155 с

² Буроменський М. В. Систематизація законодавства: сучасний стан, проблеми, перспективи. *Право України*. 2021. № 1. С. 31.

³ Гетьман Є. А. Кодифікаційна техніка як різновид нормотворчої техніки. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Вип. 17. Х: Право. 2009. С. 140.

Крім того, нестабільність у законодавстві відкриває широкі можливості для зловживань та вибіркового застосування норм, що створює нерівність перед законом і підриває основи демократичного правопорядку¹. У такому правовому середовищі особливої актуальності набуває необхідність системного оновлення нормативного масиву, яке має базуватися не лише на поточних політичних запитах, а й на глибоких правових принципах, орієнтованих на довготривалу стабільність та внутрішню логіку правової системи.

Таким чином, порушення внутрішньої узгодженості законодавства, надмірна нормативна активність без належного теоретичного осмислення та слабка інтегрованість правових норм у єдиний правовий простір є фундаментальними проблемами, які супроводжують періоди правової нестабільності. Їх вирішення неможливе без вироблення цілісної стратегії правового відновлення, що передбачає глибоку модернізацію законодавства на основі його кодифікації як механізму, здатного відновити втрачену структурність, послідовність і функціональну дієздатність правової системи.

Кодифікація законодавства в умовах нестабільності постає як необхідна відповідь на складні виклики, що постають перед правовою системою в періоди активних змін, кризових ситуацій або глибоких соціально-політичних зрушень. Вона є не просто способом упорядкування великої кількості нормативних актів, а засобом їх глибокої переробки, перегляду та переосмислення, що дає змогу привести законодавчу базу у відповідність до нових реалій, сучасних потреб суспільства та держави. У таких умовах надзвичайно важливо мати не фрагментовану сукупність законів і підзаконних актів, а чітку, логічно організовану, взаємопов'язану систему, яка забезпечуватиме зрозуміле, послідовне і передбачуване регулювання суспільних відносин. Особливе значення кодифікація набуває в ситуації, коли держава змушена діяти в умовах нестачі часу, ресурсів та нормативної ясності². Прийняття великої кількості законів у короткий проміжок часу, що часто відбувається під тиском обставин, призводить до накопичення суперечностей, дублювання положень, розмитості правових категорій. У такому контексті кодифікація стає засобом очищення нормативного простору від випадкових, застарілих або неефективних норм. Вона дозволяє створити єдиний, внутрішньо узгоджений документ, у якому відображені всі необхідні положення, структуровані за логікою предметного регулювання та спрямовані на досягнення узгодженості між різними галузями права. Суттєвою перевагою кодифікації є її здатність формувати законодавчі акти не просто як збірку чинних норм, а як нову якісну конструкцію, яка проходить через призму аналізу актуальних потреб суспільства. Це дає змогу не лише зберегти правову спадкоємність, а й

¹ Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. Теорія держави та права: навч. посіб. К.: НАВС. Освіта України. 2017. 320 с.

² Драп'ятий Б. Окремі складові змісту конституціоналізації законотворчого процесу в Україні. *Правова держава*. 2022. № 27(4). С. 46.

забезпечити поступове оновлення законодавства, що відповідає вимогам часу. У результаті формується не просто новий документ, а нова модель правового регулювання, яка здатна забезпечити стабільність правопорядку, зменшити невизначеність, знизити рівень правових ризиків, а також забезпечити громадянам чітке розуміння того, як діяти в межах закону.

У процесі кодифікації важливу роль відіграє аналітична робота, яка полягає в глибокому вивченні чинного законодавства, виявленні його слабких місць, в аналізі міжнародного досвіду та врахуванні національних особливостей. Кодифікація дає змогу впровадити до законодавчої системи нові правові ідеї, принципи, цінності, які відіграють важливу роль у формуванні правової культури суспільства та підвищенні довіри до держави¹. Це не механічна операція зведення норм до єдиного тексту, а складний творчий процес, що поєднує правову логіку, соціальну доцільність і стратегічне бачення розвитку законодавства. Кодифікація також дозволяє перейти від тактики виправлення помилок у праві до системного планування змін, де кожна нова норма має свою логіку та місце у загальній системі². Вона сприяє подоланню хаосу у законодавстві, створює умови для єдності термінології, уніфікації підходів до тлумачення правових понять, усуває дублювання та суперечності, що знижують якість правозастосування. Структурованість кодифікованого акту полегшує роботу правозастосовних органів, органів виконавчої влади, судів, адвокатів, а головне - забезпечує зрозуміле правове поле для громадян³.

На нашу думку, у нестабільних умовах, коли змінюється не лише законодавство, а й самі підходи до управління державою, кодифікація може слугувати основою для оновлення всієї нормативної системи. Вона є формою не тільки правового, а й суспільного оновлення, адже допомагає створити нові правила взаємодії між державою та суспільством, що базуються на чітких, зрозумілих та стабільних засадах. Тому в періоди глибоких змін, криз чи перебудови державних інститутів кодифікація має бути не другорядним завданням, а пріоритетним напрямом державної правової політики, що спрямований на укріплення цілісності нормативного поля та повернення довіри до правової системи в цілому.

Процес кодифікації законодавства, особливо в періоди правової нестабільності, не може обмежуватись лише технічним упорядкуванням нормативного матеріалу. Його ефективність безпосередньо залежить від наявності чітких доктринальних засад і методологічної цілісності, які повинні формуватися на основі глибокого розуміння природи права, його ролі в суспільстві, а також з урахуванням змін, що відбуваються в економічній, політичній, соціальній сферах⁴. У ситуації, коли держава

¹ Іванчук В. Є. Поняття та призначення правового моніторингу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса. 2023. 210 с.

² Козлов Ю. М. Кодифікація як засіб подолання законодавчого хаосу. *Юридична наука*. 2022. № 3 (117). С. 59.

³ Копиленко О. Л., Копиленко Л. В. Теоретичні проблеми систематизації законодавства в Україні. К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2021. 208 с.

⁴ Магновський І. Й. Теоретико-правові аспекти осмислення розвитку конституційного процесу в

стикається з викликами, що вимагають швидких і рішучих дій, особливо важливо не допустити підміни цінностей права політичними чи ситуаційними міркуваннями¹. Саме тому кодифікаційна діяльність має виходити з науково обґрунтованої доктрини, що надає змістовну глибину, логічну узгодженість та внутрішню сталість новоствореним нормативним актам.

Доктринальна основа кодифікації передбачає системний підхід, що враховує історичні традиції національного права, водночас відкритий до нових ідей та порівняльних правових практик². Під час кодифікаційної роботи необхідно вивчати досвід інших держав, які проходили подібні етапи внутрішніх трансформацій, переосмислювали законодавство в умовах зміненої державності чи масштабних реформ. Порівняльний аналіз дозволяє уникати помилок, передбачати наслідки окремих законодавчих рішень, а також збагачувати національне право інструментами, що вже довели свою ефективність в інших правових системах³. Водночас такий досвід не повинен переноситися механічно, оскільки кодифікація має відповідати специфіці національного правового простору, відображати його потреби, рівень розвитку правосвідомості, соціальні настрої та культурні орієнтири. Методологічно кодифікація повинна базуватися не лише на логіко-структурному аналізі правових норм, а й на глибокому розумінні їх змісту, призначення та впливу на реальні життєві ситуації. Надзвичайно важливо враховувати соціальний контекст, у якому діятимуть нові кодифіковані акти. Право не існує у вакуумі – воно взаємодіє з конкретними людьми, їхнім світоглядом, очікуваннями, рівнем довіри до державних інституцій⁴. Тому будь-який нормативний текст повинен мати не лише внутрішню юридичну логіку, а й відповідати тому, як його сприйматиме суспільство. Це означає необхідність публічного обговорення проєктів кодексів, залучення до цього процесу наукової спільноти, професійних середовищ, громадських об'єднань, а також звичайних громадян, які користуватимуться цими нормами у повсякденному житті⁵.

Кодифікація в умовах правових викликів має виконувати не лише регулятивну, а й консолідуючу функцію. Її результати повинні сприяти не лише упорядкуванню законодавства, а й формуванню довіри до права як надійного орієнтира, що гарантує справедливість, рівність, повагу до особистості⁶. У цьому контексті кодифікований акт виступає не просто

Україні: реалії сучасності. *Луганський науковий юридичний вісник*. 2023. № 1(103). С. 17.

¹ Марченко М. М. Методологічні засади систематизації законодавства в контексті правової модернізації. *Держава і право*. 2022. Вип. 87. С. 14.

² Нор В. Я. Доктрина права: поняття, структура, значення для кодифікації. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2020. Вип. 71. С. 26.

³ Оніщенко Н. М. Кодифікація та інкорпорація як методи систематизації законодавства. *Правова держава*. 1997. Вип. 8. С. 84.

⁴ Павленко Р. А. Кодифікація публічного права в Україні: актуальні проблеми. *Актуальні проблеми держави і права*. 2023. Вип. 91. С. 21.

⁵ Середа І. С. Кодифікація і декодифікація в законодавчому процесі України. *Право і безпека*. 2021. № 2 (85). С. 124.

⁶ Скрипнюк О. В. Теоретико-методологічні засади правової політики України в умовах

зібранням норм, а виразом правової ідентичності держави, показником її спроможності діяти послідовно, передбачувано, обґрунтовано¹. Тому важливо, щоб у процесі кодифікації не було відірваності від реального життя. Це потребує ретельної методологічної підготовки, глибокого аналізу і рефлексії щодо того, якою має бути модель сучасного законодавства, яке не просто фіксує існуюче становище речей, а задає орієнтири для розвитку.

Ми вважаємо, що кодифікація в період правової нестабільності повинна спиратися на сукупність доктринальних знань і методологічних рішень, які забезпечать не лише її технічну якість, а й здатність стати дієвим інструментом відновлення нормативного порядку, правової довіри та державної цілісності. Її успішність визначається тим, наскільки вона базується на цінностях, є логічно побудованою, соціально прийнятною і відкритою до змін, які не руйнують, а зміцнюють її основу. Саме така кодифікація може відіграти ключову роль у процесі правового оновлення держави.

Висновки. Кодифікація законодавства в умовах глибоких внутрішніх викликів і динамічних трансформацій суспільних процесів виступає не лише засобом упорядкування нормативного матеріалу, а й стратегічною ланкою у процесі відновлення цілісності правової системи. Саме у складні періоди, коли нормативна база перевантажена, фрагментована або втратила чіткість, кодифікація набуває значення інструмента, здатного забезпечити логічну впорядкованість, внутрішню узгодженість і змістову завершеність законодавства. Упорядковане законодавче поле створює основу для повернення правової визначеності, яка є необхідною умовою для нормального функціонування державних інституцій, стабільного розвитку економіки та відновлення довіри громадян до права. Розглядаючи кодифікацію з точки зору її методологічного потенціалу, слід зазначити, що її результативність залежить від того, наскільки глибоко вона спирається на правову доктрину, наскільки обґрунтовано в ній враховані як юридичні, так і соціальні, політичні, історичні та ціннісні чинники. Формування нових кодексів або оновлення чинних має супроводжуватися широким науковим аналізом, міждисциплінарними підходами та залученням практичного досвіду правозастосування. Лише такий підхід гарантує, що кодифіковані акти не будуть механічним дублюванням або об'єднанням норм, а стануть відображенням системної волі держави на впорядкування і модернізацію правового середовища. Сутність кодифікації полягає у створенні нового нормативного продукту, який не лише позбавлений внутрішніх суперечностей, а й здатен функціонувати як стабільне джерело права, що відповідає принципам системності, правової єдності та логічної завершеності. У цьому контексті кодифікація виконує стабілізаційну, прогностичну, оновлювальну та ціннісну функції, формуючи правову основу

трансформацій. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. № 2. С. 7.

¹ Тернавська В. М. Стратегічні напрями розвитку української держави, правової науки, громадянського суспільства та правової освіти. *Наукові праці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2023. № 1. С. 10.

для відновлення державної керованості та правопорядку. Особливу цінність вона становить у тих правових системах, де накопичилося критичне навантаження неузгоджених нормативних актів, ускладнених великою кількістю підзаконних документів і практикою ситуативного регулювання. Важливим результатом ефективної кодифікаційної діяльності є не лише створення впорядкованого тексту, а й формування нового підходу до правотворення, що ґрунтується на концептуальній єдності, принциповій ясності та логічній завершеності правових інститутів. Кодифікація дозволяє сформулювати єдині орієнтири для всієї системи нормативного регулювання, забезпечити узгодженість між загальними і спеціальними положеннями, надати праву нову структурну якість, що відповідає сучасним запитам держави та суспільства.

Отже, значення кодифікації у складні періоди полягає не лише у приведенні законодавства до ладу, а в тому, що вона виконує функцію фундаментального правового переосмислення. Її зміст виходить далеко за межі технічного опрацювання нормативної бази. Йдеться про створення нової нормативної моделі, здатної забезпечити сталий розвиток правової системи, захистити суспільство від хаотичних правових змін, сприяти інтеграції юридичних норм у повноцінну, внутрішньо збалансовану і відкриту для розвитку систему. Саме тому кодифікація повинна розглядатися як одна з найважливіших складових державної правової політики, орієнтованої на відновлення ефективності, стабільності та передбачуваності національного законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бобровник С. В., Оніщенко Н. М. Систематизація законодавства України: проблеми та перспективи вдосконалення. К. : Наук. Думка. 2003. 155 с.
2. Буроменський М. В. Систематизація законодавства: сучасний стан, проблеми, перспективи. *Право України*. 2021. № 1. С. 26–35.
3. Гетьман Є. А. Кодифікаційна техніка як різновид нормотворчої техніки. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Вип. 17. Х. : Право. 2009. С. 130–142.
4. Гусарєв С. Д., Тихомиров О. Д. Теорія держави та права: навч. посіб. К. : НАВС. Освіта України. 2017. 320 с.
5. Драп'ятий Б. Окремі складові змісту конституціоналізації законотворчого процесу в Україні. *Правова держава*. 2022. № 27 (4). С. 45–52.
6. Іванчук В. Є. Поняття та призначення правового моніторингу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса. 2023. 210 с.
7. Козлов Ю. М. Кодифікація як засіб подолання законодавчого хаосу. *Юридична наука*. 2022. № 3 (117). С. 58–62.

8. Копиленко О. Л., Копиленко Л. В. Теоретичні проблеми систематизації законодавства в Україні. К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2021. 208 с.
9. Магновський І. Й. Теоретико-правові аспекти осмислення розвитку конституційного процесу в Україні: реалії сучасності. *Луганський науковий юридичний вісник*. 2023. № 1 (103). С. 13–23.
10. Марченко М. М. Методологічні засади систематизації законодавства в контексті правової модернізації. *Держава і право*. 2022. Вип. 87. С. 13–19.
11. Нор В. Я. Доктрина права: поняття, структура, значення для кодифікації. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2020. Вип. 71. С. 22–27.
12. Оніщенко Н. М. Кодифікація та інкорпорація як методи систематизації законодавства. *Правова держава*. 1997. Вип. 8. С. 82–87.
13. Павленко Р. А. Кодифікація публічного права в Україні: актуальні проблеми. *Актуальні проблеми держави і права*. 2023. Вип. 91. С. 19–25.
14. Середа І. С. Кодифікація і декодифікація в законодавчому процесі України. *Право і безпека*. 2021. № 2 (85). С. 123–127.
15. Скрипнюк О. В. Теоретико-методологічні засади правової політики України в умовах трансформацій. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. № 2. С. 5–19.
16. Тернавська В. М. Стратегічні напрями розвитку української держави, правової науки, громадянського суспільства та правової освіти. *Наукові праці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2023. № 1. С. 5–12.

Стаття надійшла до редакції 08.04.2025

Sergiy P. RAICHENKO,

Postgraduate Student

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

CODIFICATION OF LEGISLATION AS A MECHANISM FOR STABILIZING THE LEGAL SPACE IN THE CONTEXT OF LEGAL TURBULENCE: A DOCTRINAL AND METHODOLOGICAL STUDY

The article carries out a comprehensive doctrinal and methodological study of codification of legislation as a tool for stabilizing the legal space in the context of legal turbulence characterized by increased dynamics of regulatory changes, fragmentation of the regulatory framework and growing lack of legal certainty. It is proved that codification is not a purely technical and legal procedure, but is a conceptual mechanism for structural restructuring of the regulatory system aimed at restoring its internal logic, hierarchical consistency and axiological content. The author examines the impact of legal instability on the regulatory architecture of legislation and identifies the typical challenges faced by lawmakers in the context of a transitional period. The author emphasizes that

effective codification requires a deep methodological foundation, which includes not only an analysis of the current regulatory framework, but also consideration of legal values, socio-cultural context and strategic guidelines for the development of the legal system. The author concludes that codification performs not only the function of systematization of norms, but also serves as an instrument of legal reconfiguration capable of restoring normative integrity, stability and predictability in the context of legal turbulence, and also promotes the rule of law as a basic value of a democratic society.

Key words: *codification of legislation, legal turbulence, stabilization of the regulatory space, methodology of law-making, legal certainty, systematization of law, conceptual legal thinking, legal doctrine.*

Наталія Олегівна РАСТОРГУЄВА

(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ПОНЯТТЯ «АПРОКСИМАЦІЯ» В ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті проаналізовано проблему перекладу та вживання поняття «апроксимація» в межах процесу гармонізації національного законодавства України з *acquis* ЄС. Встановлено, що відсутність уніфікованого підходу до перекладу терміна *approximation* призводить до його різного трактування в офіційних документах, що створює правову невизначеність і може впливати на ефективність імплементації норм європейського права в Україні. Окреслено основні термінологічні розбіжності у перекладах актів *acquis* ЄС. Досліджено правові та лінгвістичні аспекти впливу перекладацьких неточностей на процес правозастосування. Виявлено, що термінологічні неузгодженості у перекладах міжнародних договорів, зокрема Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, можуть ускладнювати тлумачення зобов'язань сторін та спричиняти труднощі в процесі адаптації законодавства. Встановлено, що проблема перекладу юридичних термінів має системний характер і потребує розробки уніфікованого підходу до використання правової термінології. Запропоновано концептуальні підходи до термінологічної стандартизації, які передбачають використання єдиного відповідника для ключових термінів та узгодження перекладів з європейськими стандартами.

Ключові слова: адаптація, апроксимація, гармонізація, наближення, європейська інтеграція, *acquis* ЄС.

Постановка проблеми. Процес європейської інтеграції України супроводжується необхідністю гармонізації національного законодавства з *acquis* ЄС, що, зокрема, вимагає якісного перекладу міжнародних і європейських правових актів. Переклад таких документів відіграє ключову роль у забезпеченні правової визначеності, оскільки навіть незначні

лексичні або стилістичні відхилення можуть призвести до різночитань та правозастосовних колізій. Це особливо важливо в умовах поступового наближення українського законодавства до *acquis* ЄС, коли точне відтворення правових концепцій має безпосередній вплив на імплементацію міжнародних зобов'язань.

Коректність юридичного перекладу впливає не лише на ефективність правозастосування, а й на рівень регламентації конкретних правовідносин. Відповідність перекладених норм оригінальним текстам визначає межі компетенції національних органів у сфері застосування європейського права, формує механізми правового захисту та визначає інституційні рамки адаптації законодавства. Водночас відсутність уніфікованого підходу до перекладу правових термінів може створювати додаткові труднощі, зокрема у правозастосовній практиці, що ускладнює інтеграцію українського законодавства до європейського правового простору.

Проблема лінгвістичної та правової адекватності перекладу набуває особливої гостроти у процесі імплементації *acquis* ЄС, оскільки від точності відтворення юридичних конструкцій залежить правильне розуміння і застосування норм міжнародного права. Розбіжності між оригінальним та перекладеним текстами можуть спричинити правові колізії, що ускладнюють виконання міжнародних зобов'язань України. Крім того, неточний або неоднозначний переклад може стати підставою для юридичних спорів, оскарження нормативних актів або їхнього неправильного тлумачення, що в кінцевому підсумку вплине на ефективність євроінтеграційного процесу та правову стабільність у державі.

Проблема апроксимації законодавства як ключового елемента євроінтеграційного процесу знайшла відображення у працях низки вітчизняних науковців, таких як І. І. Борисенко, В. В. Гомонай, О. Л. Євглевська, І. В. Кравчук, В. І. Муравйова, К. М. Рудой, М.Л. Смолярова, Ю. С. Шемшученко, Я. С. Грищенко, В. В. Дайненко, Л. І. Євтушенко, О. Р. Зарума-Панських, Г. Б. Кучик, Р. Б. Хорольський, Л. О. Ярова. Дослідження науковців були зосереджені на питаннях узгодження понять «апроксимація», «гармонізація» та «адаптація» правових норм, а також методологічні підходи до їхнього впровадження; аналізі договірно-правові засади апроксимації у контексті євроінтеграції, особливості узгодження національного законодавства з *acquis* ЄС та практичних аспектах правового зближення через призму адміністративного й конституційного права. Окрему увагу було приділено механізмам імплементації європейських норм, подоланню правових колізій, а також ролі апроксимації в реформуванні економічного сектору та забезпеченні єдиної правозастосовної практики. Таким чином, науковий дискурс щодо поняття «апроксимація» є досить широким та багатогранним, охоплюючи різні аспекти правового зближення. Однак, попри значну кількість досліджень, залишається потреба у подальшому уточненні дефінітивного апарату, зокрема, уніфікації термінології, що використовується в євроінтеграційному процесі України.

Метою статті є дослідження проблеми перекладу та вживання

поняття «апроксимація» в межах приведення національного законодавства у відповідність до *acquis* ЄС шляхом аналізу термінологічних розбіжностей у перекладах актів *acquis* ЄС та їхнього впливу на ефективність правозастосування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Процес апроксимації законодавства України до *acquis* ЄС супроводжується складними термінологічними викликами, серед яких особливе місце займає узгодженість перекладу ключових понять та їх відповідність правовим реаліям національної системи. Значну увагу приділяють саме перекладу міжнародного правового документообігу, адже текст та терміни, що в ньому містяться, відображають відмінності між суспільно-політичними системами та правовими традиціями. Водночас термінологічна непослідовність в офіційних перекладах ускладнює гармонізацію українського законодавства з європейським правом, що може негативно позначитися на ефективності імплементації норм *acquis* ЄС.

Одним із найважливіших аспектів цієї проблеми є неоднозначне трактування терміна *approximation*, який у різних офіційних перекладах українською мовою передається як «наближення», «адаптація», «гармонізація» або «апроксимація». Відсутність єдиного підходу до перекладу цього поняття створює ризики неточного застосування норм права та їх неоднозначного тлумачення у процесі правозастосування. Це, своєю чергою, може призводити до розбіжностей між офіційними українськими текстами та їхніми англійськими оригіналами, що ускладнює правову визначеність і прогнозованість нормативно-правових актів.

Аналіз термінологічних неузгодженостей вказує на необхідність вироблення єдиної концепції перекладу правових термінів, особливо в контексті імплементації європейських норм у національне законодавство. Відтак, проблема апроксимації в євроінтеграційній термінології потребує глибокого дослідження з метою формування послідовного підходу до перекладу правових текстів та усунення термінологічних суперечностей, що дозволить забезпечити ефективність адаптації українського законодавства до стандартів ЄС.

Важливим нововведенням у правовому регулюванні перекладу міжнародного законодавства стало доповнення національного законодавства відповідним нормативно-правовим актом «Про затвердження Порядку здійснення перекладу на українську мову актів Європейського Союзу *acquis communautaire* та на англійську мову актів законодавства України, пов'язаних з виконанням зобов'язань України у сфері європейської інтеграції»¹, відповідно до якого, 1) організацію та планування перекладу на українську мову актів Європейського Союзу *acquis communautaire* та на англійську мову актів законодавства України

¹ Про затвердження Порядку здійснення перекладу на українську мову актів Європейського Союзу *acquis communautaire* та на англійську мову актів законодавства України, пов'язаних з виконанням зобов'язань України у сфері європейської інтеграції: постанова Кабінет Міністрів України від 02.05.2023 № 451. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/451-2023-%D0%BF#Text>.

забезпечує Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України, 2) відповідальність за здійснення перекладу на українську мову актів Європейського Союзу *acquis communautaire*, на англійську мову актів законодавства України, а також оновлення глосарія термінів актів Європейського Союзу *acquis communautaire* забезпечує державна установа “Офіс із залучення та підтримки інвестицій”.

Серед особливостей перекладу на українську мову актів *acquis* ЄС ключове значення має забезпечення його адекватності та еквівалентності, що передбачає точний письмовий виклад змісту акта *acquis* ЄС українською мовою з урахуванням правових і лінгвістичних нюансів. Важливим етапом цього процесу є термінологічна перевірка, яка полягає у встановленні відповідності та доречності застосування термінів у перекладах актів *acquis* ЄС та актів законодавства України. Для цього використовуються дво- або тримовні глосарії, що містять усталені відповідники термінів *acquis* ЄС у відповідних правових сферах. Узгодженість термінології є критичною для ефективної імплементації норм європейського права в національну правову систему та забезпечення правової визначеності.

Як зазначають Л.В. Логінова та М.О. Осадча¹, аналізуючи проблематику перекладу міжнародної юридичної документації, необхідно враховувати стиль, граматичні особливості та специфіку мовних конструкцій, характерних для кожного документа. Оскільки найбільші труднощі виникають при адаптації англійських юридичних текстів до української правової системи, особливу увагу слід приділяти підбору змістовних і точних термінологічних еквівалентів. Важливим аспектом якісного перекладу є збереження логічної структури речень, що дозволяє передати первісний зміст документа в інтерпретації, зрозумілій для всіх мов, якими він офіційно функціонує.

Національне законодавство, зокрема, Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу»² використовую термін «адаптація законодавства», під яким розуміє процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність з *acquis communautaire*. Адаптація законодавства України до правової системи Європейського Союзу має на меті забезпечення відповідності національного законодавства нормам *acquis communautaire*, з урахуванням вимог, які ЄС висуває до країн-кандидатів на вступ.

Порівняльний аналіз текстів Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27.06.2014

¹ Логінова Л. В., Осадча М. О. Англійська термінологія в міжнародних правових документах. *Закарпатські філологічні студії* / редкол.: І. М. Зимова (гол. ред.), М. М. Палінчак, Ю. М. Бідзіля та ін. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2, Вип. 24. С. 56.

² Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 № 1624-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text>.

(далі – Угода про асоціацію)¹, англійською та українською мовами виявляє суттєві термінологічні розбіжності, які можуть впливати на точність тлумачення та імплементацію її положень. Особливо це помітно у частині, що стосується наближення законодавства, де в українському тексті спостерігається термінологічна непослідовність порівняно з англійським оригіналом. Зокрема, термін «*approximation*» у різних контекстах перекладається як «наближення», «адаптація», «гармонізація» або навіть «апроксимація», що створює додаткові труднощі у визначенні його точного значення. Відсутність єдиної термінологічної стратегії призводить до семантичної невизначеності, що може ускладнити правозастосування та відповідність національного законодавства вимогам «*acquis communautaire*».

Аналогічні термінологічні проблеми спостерігаються й в офіційному перекладі Спільної заяви Президента України, Президента Європейської Ради та Президента Європейської Комісії за результатами 21-го Саміту Україна-ЄС (далі – Спільна заява)²]. Як зазначає Р. Б. Хорольський, аналіз змісту українського та англійського текстів цього документа виявляє суттєві розбіжності у трьох ключових аспектах³. По-перше, український текст містить термінологічну непослідовність, що ускладнює правильне тлумачення правових зобов'язань. Зокрема, термін «*approximation*» передається різними відповідниками – «зближення», «наближення» та «адаптація», хоча вони мають позначати одне правове явище. Відсутність єдиного підходу до використання термінів суперечить базовим принципам юридичної техніки, яка передбачає, що кожному правовому явищу має відповідати лише один термін. По-друге, термінологія Спільної заяви не узгоджується з українським текстом Угоди про асоціацію. Наприклад, у більшості випадків «*regulatory approximation*» в Угоді перекладається як «нормативно-правове наближення», тоді як у Спільній заяві використовується термін «регуляторне зближення». Крім того, слово «зближення» майже не зустрічається в тексті Угоди (за винятком одного випадку, який можна розглядати як термінологічну помилку). Поняттю «адаптація законодавства» в Угоді відповідає «*approximation of legislation*» або «*legislative approximation*», тоді як у Спільній заяві використовується термін «*legal approximation*», який у тексті Угоди відсутній. Це спричиняє труднощі у визначенні зв'язку між положеннями Спільної заяви та зобов'язаннями, закріпленими в Угоді про асоціацію. По-третє, в офіційному перекладі Спільної заяви зустрічається некоректне використання термінів. Наприклад, «зближення законодавства» не є усталеним терміном у правовій системі ЄС і не використовується фахівцями. Правильним відповідником

¹ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text; Association Agreement between the European Union and Ukraine. URL: <https://www.kmu.gov.ua/en/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociaciu>.

² Спільна заява Україна – ЄС від 08.07.2019. URL: <https://surl.li/djmffj>.

³ Хорольський Р. Б. Чи можна усунути плутанину в євроінтеграційній термінології? URL: <https://neweurope.org.ua/analytics/nablyzhennya-adaptatsiya-aproksymatsiya-garmonizatsiya-zakonodavstva-chy-mozhna-usunuty-plutanyu-v-yevrointegratsijnij-terminologiyi/>.

«*legal approximation*» є «правове наближення», оскільки це поняття відрізняється від «наближення законодавства». Також термін «*EU acquis*» в українському перекладі має відповідати «*acquis* ЄС», як це зафіксовано в тексті Угоди про асоціацію, що суттєво відрізняється від «законодавства ЄС».

У науковій літературі часто зустрічається використання термінів «апроксимація», «гармонізація», «імплементация», «уніфікація» та «адаптація», які, з одного боку, вважаються синонімічними та можуть застосовуватися взаємозамінно, а з іншого – кожен дослідник надає їм окремого змісту. Однак ці поняття мають суттєві відмінності за формами, методами правового регулювання та кінцевими цілями, яких вони покликані досягти. У цьому контексті важливо чітко розмежовувати їх значення у правовій системі ЄС та міжнародному праві, а також визначити, чи можуть вони вважатися повністю взаємозамінними в юридичній практиці¹; є засобами юридичної (правової) інтеграції та відрізняються інструментами та рівнем ідентичності змісту правових норм².

Так, В. О. Туляков, проводячи дослідження особливостей апроксимації кримінального законодавства України до права європейського союзу, одночасно веде мову про «апроксимацію», зазначаючи, що процес апроксимації відбувається за усталеним алгоритмом³. В той же час, автор використовує терміни «гармонізація», «імплементация», вважаючи, що такий підхід до гармонізації національного кримінального права з правом ЄС спрямований на забезпечення узгодженості та послідовності його застосування і включає: визначення обов'язковості імплементации норм ЄС відповідно до принципу субсидіарності; аналіз відповідності національного законодавства вимогам ЄС; оцінку ступеня наближення складів злочинів та санкцій; встановлення балансу між узгодженістю правозастосування в ЄС і збереженням національного суверенітету у сфері кримінальної політики.

На думку С. В. Грищака, адаптація законодавства є частковим випадком правової інтеграції та проявом діалогу правових культур, що відбувається через приведення нормативно-правових актів певної держави у відповідність до вибраного стандарту⁴. Вона може мати як внутрішній характер (узгодження законів з національними кодексами), так і зовнішній – адаптацію правової системи держави-реципієнта до міжнародних угод та норм донорської правової системи. В межах цього процесу можна виділити кілька форм адаптації, зокрема апроксимацію, імплементацию,

¹ Кірик А. Ю. Поняття й основні способи наближення законодавства держав-членів і третіх країн до законодавства Європейського Союзу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. С. 288. URL: http://lsej.org.ua/7_2021/74.pdf.

² Грицаєнко Л. Зближення законодавства України з правовою системою Європейського Союзу: питання термінології. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 4. С. 26.

³ Туляков В. О. Апроксимація кримінального законодавства України до права ЄС (методологія питання). Одеса : НУ «ОЮА», 2023. 23 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/9cf1294b-3292-4e94-b9ba-37cf87ea1c75>.

⁴ Гришак С. В. Теоретичні основи адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. *Форум права*. 2012. № 4. С. 274. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_4_45.

транспозицію, координацію, уніфікацію та гармонізацію. Зокрема, апроксимація виступає як один із ключових різновидів адаптації, що передбачає поступове наближення законодавства держави до правових норм та стандартів міжнародного чи наднаціонального рівня, зокрема права Європейського Союзу.

Сучасний науковий дискурс щодо поняття «гармонізація» залишається неоднозначним, оскільки дослідники по-різному визначають його співвідношення з іншими термінами правової інтеграції. Одні вчені трактують гармонізацію як синонім адаптації, інші вбачають у ній лише один з її елементів або, навпаки, більш широке поняття. Так, С. К. Дудар визначає гармонізацію як процес досягнення узгодженості та збалансованості правових систем у межах спільного правового простору, де особливу роль відіграє нормативно-правова гармонізація, зокрема гармонізація законодавства¹. К. В. Ященко розглядає гармонізацію як складову адаптації законодавства України до норм ЄС, наголошуючи на тому, що адаптація охоплює не лише гармонізацію та уніфікацію, а й увесь комплекс заходів, спрямованих на приведення національного законодавства у відповідність до *acquis communautaire*². Водночас К. М. Рудой дотримується іншої точки зору, стверджуючи, що гармонізація складається з імплементації, апроксимації та адаптації³. Натомість А. В. Міщенко, який наголошує, що правові системи як комплексні утворення неможливо повністю гармонізувати - цей процес може стосуватися лише законодавчих норм, але не всієї правової структури в цілому⁴.

Враховуючи наведене, слід зазначити, що проблема некоректного перекладу нормативно-правових актів з англійської на українську є лише одним із видимих проявів більш глибокої системної проблеми, яка безпосередньо впливає на ефективність виконання Україною зобов'язань щодо адаптації законодавства до норм ЄС. Вона має кілька ключових негативних наслідків, які потребують детального аналізу.

Перший аспект стосується паралельного використання різних термінів для позначення одного і того ж явища у нормативно-правових актах та офіційних документах, що стосуються європейської інтеграції. Зокрема, співіснують поняття «наближення законодавства» та «адаптація законодавства», однак відсутні пояснення щодо їхнього співвідношення чи критеріїв вибору одного терміна замість іншого. Додатково в окремих урядових структурах віддають перевагу ще одному варіанту - «апроксимація законодавства». Така термінологічна нестабільність ускладнює комунікацію та гальмує узгодженість державної політики в цій

¹ Дудар С. К. Гармонізація законодавства: проблеми визначення поняття. *Держава і право*. 2002. Вип. 17. С. 16.

² Ященко К. В. Місце гармонізації в процесі адаптації законодавства України до законодавства Європейських Співтовариств. *Український часопис міжнародного права*. 2003. № 1. С. 57.

³ Рудой К. М. Адаптація адміністративного законодавства України у сфері охорони особистих прав громадян до норм Європейського Союзу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2004. С. 56.

⁴ Міщенко А. В. Теоретичні питання гармонізації національного і міжнародного законодавства у сфері транспорту. *Зовнішня торгівля: право та економіка*. 2007. № 4. С. 69.

сфері.

Другий наслідок проявляється у сфері правозастосування. Реальним показником належного виконання Угоди про асоціацію стане активне використання органами виконавчої влади та судами концепцій прямої дії та узгоджувального тлумачення її положень. У такому контексті кожна термінологічна неточність чи суперечність буде об'єктом детального аналізу з боку юристів, і будь-яка невідповідність у перекладі може бути використана для заперечення або відтермінування виконання відповідних правових норм. Крім того, термінологічна узгодженість безпосередньо впливає на прогнозованість та юридичну визначеність правових актів, що є важливим критерієм їхньої відповідності адміністративному праву.

Третя проблема полягає у складності сприйняття таких неоднозначностей не лише широкою громадськістю, а й навіть правниками, які практично застосовують положення європейського права. Якщо вузькопрофільні фахівці у сфері європейської інтеграції ще можуть орієнтуватися в термінологічній плутанині, то для більшості практикуючих юристів така ситуація створює значні труднощі. Вони змушені витратити додатковий час на роз'яснення відмінностей між схожими поняттями, що не завжди призводить до коректного розуміння їхнього змісту. Окрім цього, існує проблема ефективної комунікації урядових органів та аналітичних центрів із громадськістю щодо процесів європейської інтеграції, що лише ускладнює сприйняття цих процесів серед зацікавлених сторін.

Ми повністю підтримуємо думку тих дослідників, які вважають, що ефективніше, якщо професійна спільнота досягне спільного розуміння щодо уніфікації термінології та поступового її закріплення як у чинному законодавстві (зокрема, у нещодавно ініційованому парламентом законопроекті про державну політику європейської інтеграції), так і в практиці його застосування. Мова йде про наступні концептуальні підходи. По-перше, використання виключно терміна «наближення законодавства» та відмова від паралельного застосування таких понять, як «адаптація», «гармонізація», «апроксимація», «зближення» чи «узгодження» законодавства при позначенні цього явища. Відповідно, формулювання, що містяться в Угоді про асоціацію та інших міжнародних документах, мають тлумачитися з урахуванням цієї термінологічної узгодженості. По-друге, необхідно розмежовувати поняття «наближення законодавства» (approximation of legislation), «законодавче наближення» (legislative approximation) та «правове наближення» (legal approximation). Як загальне правило, перший термін охоплює не лише прийняття відповідних нормативно-правових актів, але й їх імплементацію (enforcement), тоді як другий термін має вужче значення. Водночас важливо враховувати конкретний контекст відповідного положення Угоди про асоціацію, у якому використано той чи інший термін. Щодо терміна «правове наближення», то він більшою мірою характерний для наукових досліджень і має ширше значення, оскільки охоплює процес узгодження національних правових систем із правом ЄС чи іншими наднаціональними нормативними

системами.

Висновки. Термінологічна точність у перекладі міжнародних правових документів відіграє ключову роль у процесі апроксимації національного законодавства України до *acquis* ЄС. Наявність термінологічних помилок в офіційних текстах ключових політичних, правових документів між Україною та ЄС створює загрози для коректного правозастосування, ускладнює тлумачення міжнародних зобов'язань та може стати підставою для правових колізій. Ця проблема також носить системний характер, що вказує на необхідність розробки уніфікованого підходу до правового перекладу та гармонізації термінології в українських офіційних документах.

Враховуючи важливість правильної юридичної термінології, першочергового значення набуває визначення поняття «апроксимація», його співвідношення із суміжними правовими концептами, а також чітке розмежування та застосування цих термінів у юридичній літературі, національному законодавстві та міжнародно-правових актах. Уніфікація термінології, що використовується у правових системах України та ЄС, є вихідним пунктом гармонізації законодавства, оскільки без цього важко досягти правової визначеності та ефективного взаєморозуміння в межах євроінтеграційного процесу.

Крім того, переклад міжнародно-правових актів має безпосередній вплив на якість правозастосування та рівень регламентації конкретних правовідносин. В умовах європейської інтеграції України модернізація національної перекладацької діяльності набуває стратегічного значення, оскільки сприяє зміцненню правової системи, підвищенню якості адаптації законодавства та посиленню міжнародної співпраці. Як наслідок, належне опрацювання правової термінології та підвищення рівня перекладу сприятиме ефективній реалізації євроінтеграційного курсу України та закріпленню її статусу як надійного зовнішньополітичного партнера.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грицаєнко Л. Зближення законодавства України з правовою системою Європейського Союзу: питання термінології. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 4. С. 26–29.
2. Грищак С. В. Теоретичні основи адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. *Форум права*. 2012. № 4. С. 273–277. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_4_45.
3. Дудар С. К. Гармонізація законодавства: проблеми визначення поняття. *Держава і право*. 2002. Вип. 17. С. 11–17.
4. Кірик А. Ю. Поняття й основні способи наближення законодавства держав-членів і третіх країн до законодавства Європейського Союзу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. С. 287–290. URL: http://lsei.org.ua/7_2021/74.pdf.
5. Логінова Л. В., Осадча М. О. Англomовна термінологія в

міжнародних правових документах. *Закарпатські філологічні студії* / редкол.: І. М. Зимомря (гол. ред.), М. М. Палінчак, Ю. М. Бідзіля та ін. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т.2. Вип. 24. С. 52–57.

6. Міщенко А. В. Теоретичні питання гармонізації національного і міжнародного законодавства у сфері транспорту. *Зовнішня торгівля: право та економіка*. 2007. № 4. С. 68–72.

7. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 № 1624-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text>.

8. Про затвердження Порядку здійснення перекладу на українську мову актів Європейського Союзу *acquis communautaire* та на англійську мову актів законодавства України, пов'язаних з виконанням зобов'язань України у сфері європейської інтеграції : постанова Кабінет Міністрів України від 02.05.2023 № 451. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/451-2023-%D0%BF#Text>.

9. Рудой К. М. Адаптація адміністративного законодавства України у сфері охорони особистих прав громадян до норм Європейського Союзу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2004. 214 с.

10. Спільна заява Україна – ЄС від 08.07.2019. URL: <https://surl.li/djmfjj>.

11. Туляков В. О. Апроксимація кримінального законодавства України до права ЄС (методологія питання). Одеса : НУ «ОЮА», 2023. 23 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/9cf1294b-3292-4e94-b9ba-37cf87ea1c75>.

12. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

13. Хорольський Р. Б. Чи можна усунути плутанину в євроінтеграційній термінології? URL: <https://neweurope.org.ua/analytics/nablyzhennya-adaptatsiya-aproksymatsiya-garmonizatsiya-zakonodavstva-chy-mozhna-usunuty-plutanynu-v-yevrointegratsijnij-terminologiyi/>.

14. Ященко К. В. Місце гармонізації в процесі адаптації законодавства України до законодавства Європейських Співтовариств. *Український часопис міжнародного права*. 2003. № 1. С. 55–61.

15. Association Agreement between the European Union and Ukraine. URL: <https://www.kmu.gov.ua/en/yeuropejska-integraciya/ugoda-pro-asociacyu>.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2025

Natalya OI. RASTORGUYEVA,

Postgraduate Student

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

**APPROXIMATION OF NATIONAL LEGISLATION AND EU LEGISLATION
AS A COMPONENT OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION COURSE**

The article analyzes the issue of translation and usage of the term «approximation" within the process of harmonizing Ukraine's national legislation with the *acquis* of the European Union. It has been established that the lack of a unified approach to translating the term *approximation* leads to its varied interpretation in official documents, creating legal uncertainty and potentially affecting the effectiveness of the implementation of European legal norms in Ukraine. The key terminological discrepancies in the translations of *acquis* EU acts are outlined.

The study examines the legal and linguistic aspects of the impact of translation inaccuracies on the law enforcement process. It has been found that terminological inconsistencies in the translations of international agreements, particularly the Association Agreement between Ukraine and the EU, may complicate the interpretation of the parties' obligations and create difficulties in the process of legislative adaptation.

It has been determined that the issue of translating legal terms is systemic in nature and requires the development of a unified approach to the use of legal terminology. Conceptual approaches to terminological standardization are proposed, which involve the use of a single equivalent for key terms and the alignment of translations with European standards.

Key words: *adaptation, approximation, harmonization, alignment, European integration, EU acquis.*

Віталій Валерійович СОКУРЕНКО,

кандидат юридичних наук

(Одеський державний університет внутрішніх справ,
м. Одеса)

Вікторія Вікторівна АБЛАМСЬКА

(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У КРИМІНАЛЬНО ПРОТИПРАВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ В КІБЕРПРОСТОРІ: ФЕНОМЕН ТА ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ

Кіберпростір у XXI столітті постає як складне й суперечливе явище: з одного боку, він відкриває значний гуманістичний потенціал, з іншого – може виступати інструментом контролю, репресій і викривлення цінностей. У цьому просторі особливого значення набуває проблема становлення свідомості неповнолітнього, адже саме тут відбувається їхня соціалізація, формування моральних орієнтирів і світогляду. Умови, в яких зростає дитина – зокрема середовище родини, держави, суспільства, вплив регіональних, культурних, інформаційних чинників – усе це безпосередньо впливає на її психоемоційний та духовний розвиток. Світ сучасних технологій і віртуальної комунікації вимагає від суспільства нової педагогіки виховання, що ґрунтується на цінностях праці, знань, моральної відповідальності, духовності й служіння спільному благу. В умовах цифрової епохи надзвичайно важливо формувати у дітей здатність до критичного мислення, сприйняття вищих ідеалів, розуміння історичного спадку,

культурної тяглості поколінь і національної ідентичності. Без підтримки з боку дорослих – через приклад, наставництво, діалог і осмислену присутність у житті дитини – слова й абстрактні заклики втрачають будь-яку силу. Саме тому освітній і виховний процес має включати морально-етичні та духовні компоненти, спрямовані на формування стійких моделей правомірної поведінки, здатності розрізняти добро і зло, критично осмислювати інформацію, протистояти деструктивним впливам кіберпростору. Ключовим завданням є вироблення в підлітків активної громадянської позиції, здатності до самореалізації через корисну діяльність і творчість. Використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій має слугувати не лише джерелом знань, а й інструментом виховання на прикладах моральних авторитетів, видатних особистостей, лідерів нації. Важливо створювати гуманістичний цифровий контент, що просуває ідеї добра, відповідальності, працьовитості, співпереживання та лідерства в служінні суспільству. Кіберпростір має стати простором не лише інформаційної взаємодії, але й морального зростання, духовної інтеграції, формування особистості, спроможної здійснювати свідомий внесок у розвиток як національної, так і глобальної спільноти. Лише за умов такого підходу ми зможемо виховати покоління високорозвинених, відповідальних і духовно багатих людей.

У статті визначено ключові параметри кримінологічного феномену втягнення неповнолітніх у кримінально протиправну діяльність у кіберпросторі. З'ясовано його базові детермінанти та сформовано пропозиції щодо засад протидії їх відтворенню.

Ключові слова: неповнолітні, кіберпростір, кіберзлочинність, втягнення у протиправну діяльність, інформаційні технології, віртуальна комунікація, кібербулінг, кібербезпека, Інтернет-залежна поведінка, агресія, війна, злочинність.

Постановка проблеми. Після повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року російської федерації на територію України з'явилися нові ризики, з якими дитина може зустрітись у мережі. Залучення дітей до протиправної діяльності через інтернет російськими військовими або будь-якими іншими особами є серйозною небезпекою. Процес комунікації може відбуватися різними шляхами, такими як соціальні мережі, форуми, месенджери та інші онлайн-комунікаційні засоби. Діти можуть долучитись до протиправної діяльності через інтернет з різних причин, таких як маніпуляція, шантаж, вплив групової думки, фінансова вигода, а також використання націоналістичних або ідеологічних пропагандистських методів¹. Слід відзначити, що окремою, однією з найчисельніших груп, користувачів кіберпростору, є малолітні та неповнолітні особи. В силу своїх психофізичних особливостей, дана категорія користувачів кіберпростору є

¹ Освітня онлайн-платформа від StopSexting: Війна в Україні та безпеки онлайн. URL: <https://stop-sexting.in.ua/> (дата звернення: 11.04.2025).

найбільш сприятливою для формування як позитивних, так і негативних моделей поведінки та відповідного світосприйняття. Саме в підлітковому та юнацькому середовищі значно зростає кількість правопорушень через прояви агресивної поведінки. Сучасні малолітні та неповнолітні особи, формують свої світоглядні орієнтири, в тому числі моделі поведінки, не лише з родинних стосунків чи зі стосунків з однолітками. Ці моделі, навіть в більшості алгоритми поведінки, закладаються через засоби та символи кіберпростору. Змістовний аналіз публікацій Інтернет-ресурсів, насамперед соціальних мереж, свідчить про переважання інформації і повідомлень з ознаками насильства і жорстокості (вбивства, самогубства, ДТП та інше). Найчастіше, при подачі фактів убивства, насильства, прояву жорстокості тощо, інформація занадто деталізується, особливо, щодо способів скоєння того чи іншого виду правопорушень. Звідси, проблематика регулювання прав дитини в кіберпросторі є вкрай важливою через необхідність окреслення деяких проблемних питань, що виникають при здійсненні міжнародно-правового регулювання використання інформаційних можливостей кіберпростору дітьми та молоддю. Дана проблема особливо турбує громадськість, батьків та законотворців, як на міжнародному, так і на національному рівнях¹. За словами І. І. Припхан, І. І. Артемович, у будь-якій цивілізованій державі піклування про молодь є запорукою майбутнього успішного розвитку як самого суспільства, так і держави загалом. В Україні на сучасному етапі створено низку інституцій, спрямованих на захист прав і свобод громадян, проте особливої турботи з боку держави потребують саме неповнолітні – найбільш вразлива категорія населення. Стрімкі темпи розвитку науково-технічного прогресу та впровадження в життя його досягнень зумовлюють появу нових видів злочинів. Розв'язання державотворчих питань, пов'язаних із впорядкуванням інформаційного простору в Україні передбачає поєднання класичних форм захисту неповнолітніх від негативної інформації в мережі Інтернет (нормативно-правове регулювання, судовий захист тощо) з новими для України формами, зокрема «моделлю саморегуляції» в правовій сфері².

Злочинність неповнолітніх досліджена у працях О. М. Бандурки, І. В. Кріцака, О. М. Литвинова, І. Г. Луценко, Ю. В. Орлова, Т. А. Шевчук, А. М. Яценка та багатьох інших знаних науковців, кримінологів нашої держави. Водночас проблема втягнення дітей у кримінально протиправну діяльність у кіберпросторі лишається вельми гострою та принципово не вирішеною.

Мета статті – надати опис і пояснення феномену втягнення неповнолітніх у кримінально протиправну діяльність у кіберпросторі,

¹ Лисенко О. М. Міжнародно-правове регулювання прав дитини в кіберпросторі. *Соціологія права*. 2016. № 3 (18). С. 26

² Припхан І. І., Артемович І. І. Правовий механізм захисту неповнолітніх від негативного впливу інформації в мережі Інтернет. *Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право*. 2014. Вип. 24. Т. 3. С. 105

запропонувати базові засади протидії цим практикам.

Виклад основного матеріалу.

Онлайн-злочини проти дітей: реальний стан справ. За статистичними даними, наведеними Організацією Об'єднаних Націй і ЮНІСЕФ, в онлайн-просторі постійно діє понад 750 тисяч осіб, які здійснюють різні правопорушення проти дітей¹. Щоденно з'являється більше ніж 200 нових зображень дитячої порнографії, а загальна кількість веб-ресурсів такого змісту перевищує 4 мільйони, засвідчуючи тенденцію до постійного зростання². Такі обставини потребують вдосконалення кримінально-правових норм, а також адаптації криміналістичних методик до нових форм злочинної діяльності³.

Медіапростір та кібербулінг в орбіті сучасної молоді. О. М. Лисенко найбільш поширеним порушенням прав дитини у кіберпросторі вважає кібербулінг, порнографію, насильство, грумінг, пропаганду расової ненависті, формування психічної залежності від онлайн-ігор та онлайн-шахрайство⁴. За даними Державної служби статистики України, у 2020–2021 рр. від навмисного самоушкодження померли по 94 дитини. Водночас, за оперативними даними обласних військових адміністрацій, у 2022 році було здійснено 127 спроб самогубства серед дітей, а станом на 15 листопада 2023 року сталося 116 випадків дитячих суїцидів за неповний рік⁵. Серед основних причин суїцидів неповнолітніх часто називають кібербулінг. Кібербулінг – залякування, що відбувається з допомогою цифрових пристроїв, таких як мобільні телефони, комп'ютери та планшети⁶. Бачимо, що медіапростір дедалі більше наповнюється історіями про цькування дітей та молоді через Інтернет. І нерідко це призводить до страшних чи навіть фатальних наслідків. Разом з тим, аналіз судової практики, засвідчує, що далі розголосу у ЗМІ чи Facebook справа, як правило, не заходить⁷. Звідси, важливим є всесторонній розгляд досвіду соціального та правового регулювання цієї проблеми.

Кіберпростір/кібербезпека/кіберзлочинність за сучасних умов та існуючі загрози для дітей. Відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України»: «кіберпростір

¹ Організація Об'єднаних Націй. URL: <https://unic.un.org>. (дата звернення: 07.09.2024).

² Ngo V. M., Gajula R., Thorpe C., McKeever S. Discovering child sexual abuse material creators' behaviors and preferences on the dark web. Child Abuse & Neglect. 2024. 147 p. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2023.106558>.

³ Єфтеній С. В. Напрямки інноваційного розвитку методики розслідування кримінальних правопорушень проти дітей в умовах цифровізації. Legal Bulletin, 2024. № 13. С. 92. DOI: <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2024-13-A13>.

⁴ Лисенко О. М. Міжнародно-правове регулювання прав дитини в кіберпросторі. Соціологія права. 2016. № 3 (18). С. 28.

⁵ Моніторинг випадків суїцидів серед дітей. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/monitoring-vipadkiv-suyicidiv-sered-ditej. (дата звернення: 29.04.2024).

⁶ Кібербулінг – що це та як це зупинити? UNICEF. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/cyberbullying> (дата звернення: 29.04.2024).

⁷ Сперкач Н. А., Ковбасюк В. С. Напрями запобігання кіберзлочинності та вдосконалення правового регулювання захисту прав людини у кіберпросторі. Аналітичне-порівняльне правознавство. 2024. № 6. С. 789

– це середовище (віртуальний простір), що надає можливості для здійснення комунікацій та/або реалізації суспільних відносин, утворене в результаті функціонування сумісних (з'єднаних) комунікаційних систем та забезпечення електронних комунікацій з використанням мережі Інтернет та/або інших глобальних мереж передачі даних»¹. Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» дає таке визначення: «Кібербезпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі»².

Кіберзлочинність є однією з найсерйозніших проблем сучасного кіберпростору, особливо в контексті постійних кібератак рф. За даними Департаменту кіберполіції у 2023 році було виявлено понад 3600 випадків кіберзлочинів³. Натомість у 2022 році таких кримінальних правопорушень було зареєстровано понад дві тисячі, а у 2021 році – всього 147 кіберінцидентів⁴. Як бачимо, з початком повномасштабного вторгнення, кіберзлочинність стрімко зростає, що вимагає посиленої уваги та вдосконалення заходів для її стримування⁵.

За словами О. П. Костецької, сьогодні майже 50 % населення планети має доступ до глобальної мережі. В Україні проникнення інтернету уже перевищує 60 %. За швидкістю доступу домашнього користувача до Інтернету, Україна випереджає Європу та посідає 4 місце серед 198 країн світу. Особливо безпечне користування Інтернетом стосується підростаючого покоління. Нині значна частина життя наших дітей «проходить» в Інтернеті, майже кожен учень має аккаунт в соціальній мережі, використовує Інтернет для навчання та розваг. Усі організації використовують глобальну мережу для збору, обробки, зберігання та обміну великою кількістю інформації. Чим більше цифрової інформації, тим частіше вона використовується. Тут, постає питання захисту інформації для державної безпеки та економічної стабільності. Кіберзагрози існують повсюди, де застосовуються інформаційні технології⁶. Кіберпростір став

¹ Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 р. № 2163-VIII: станом на 4 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення: 29.04.2024).

² Комп'ютерна безпека. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D0%BF%27%D1%8E%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B0_%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0.

³ За 2023 рік кіберполіція виявила понад 3600 кіберзлочинів. Суспільне Новини. URL: <https://suspihne.media/673484-za-2023-rik-kiberpolicia-viavila-ponad-3600-kiberzlochiniv/>

⁴ 41 млн. підозрілих подій та 147 кіберінцидентів, – річний звіт ДЦКЗ. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України. URL: <https://cip.gov.ua/ua/news/321f4bf8>.

⁵ Сперкач Н. А., Ковбасюк В. С. Напрями запобігання кіберзлочинності та вдосконалення правового регулювання захисту прав людини у кіберпросторі. *Аналітичне-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 787.

⁶ Костецька О. П. Кібербезпека дітей в інтернеті // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи : Матеріали III Міжнародної науково-практичної

невід'ємною частиною повсякденного життя людей. Інтернет та цифрові технології суттєво змінили спосіб комунікації, здійснення комерційних операцій, надання освітніх та адміністративних послуг. З кожним роком кількість користувачів Інтернету зростає, а разом із цим збільшується обсяг даних, що передаються та зберігаються у цифровому форматі¹.

Інтернет-залежна поведінка підлітків: які її причини? Т. М. Дзюба наголошує, що існує прямий зв'язок між видами реакцій агресивності та інтернет-залежною поведінкою підлітків. Це можна пояснити реальною схильністю підлітків потрапляти в небезпечні ситуації внаслідок виявленої ними агресії у формі нападів або провокуючої поведінки (припинення, знущання, оббріхування тощо). Для підлітків з інтернет-залежною поведінкою віртуальний простір виступає місцем самореалізації своїх властивостей, але така самореалізація може мати й антисуспільну спрямованість, у межах якої виявлятиметься агресивність до окремих користувачів, навмисно створюватимуться або провокуватимуться конфліктні ситуації тощо. Поряд із тим, існує інша група підлітків, схильних до залежної поведінки. Таким підліткам властива моральна нормативність, відсутність відчуття соціальної підтримки й залученості до соціуму. Через це вони шукають підтримки в інтернет-середовищі й мають високі показники залучення до інтернет-простору, що може вказувати на їхню схильність до інтернетзалежної поведінки². Сьогодні, Інтернет-залежність має серйозну загрозу для психічного та фізичного здоров'я підлітків. Така залежність сприяє формуванню цілої низки психологічних проблем: конфліктної та агресивної поведінки, хронічних депресій, надання переваги віртуальному простору перед реальним життям, труднощів адаптації в соціумі, втрати здатності контролювати час перебування за комп'ютером, виникнення почуття дискомфорту за умови відсутності можливості користування Інтернетом. Одним із серйозних наслідків інтернет-залежності підлітка є віртуальна агресія, яка виникає на основі певного психічного стану і визначає особливості його поведінки у реальному і віртуальному світах. Психологічними причинами віртуальної агресії підлітка є: інстинкт самозахисту, фрустрація, бажання домінувати, комплекси, слабкість гальмівних центрів тощо. Нині в Україні залишаються маловивченими проблеми патологічної схильності до використання комп'ютерних артефактів у підлітковому середовищі. Серйозного вивчення вимагають також питання безконтрольного їх використання, що супроводжується недооцінюванням небезпеки, яка за цим стоїть. Тому доцільним є впровадження системних заходів, спрямованих на формування у підлітків безпечної поведінки в інтернет-мережі, проведення

інтернет-конференції (м. Тернопіль, 5 квітня 2019). Тернопіль, 2019. С. 24

¹ Сперкач Н. А., Ковбасюк В. С. Напрями запобігання кіберзлочинності та вдосконалення правового регулювання захисту прав людини у кіберпросторі. *Аналітичне-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 786.

² Дзюба Т. М. Віртуальна агресія як результат інтернет-залежної поведінки підлітків. *Вісник післядипломної освіти. Серія : Соціальні та поведінкові науки*. 2017. Вип. 3. С. 75.

просвітницької роботи з цією категорією учнів¹.

Міжнародно-правові аспекти захисту прав дитини. У 1959 р. ООН прийняла спеціальний документ з питань захисту такої особливо вразливої категорії осіб як діти – Декларацію прав дитини, в якій проголошені соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей. Зокрема, у преамбулі цього документу відзначається: «...приймаючи до уваги, що дитина, через її фізичну, розумову незрілість, має потребу в спеціальній охороні й турботі, включаючи належний правовий захист, як до, так і після народження». Декларацією дається визначення поняття дитина, якою є «кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до цієї особи, вона не досягає повноліття раніше». Основним правовим принципом захисту дітей є рівність прав усіх дітей. Перелічені в документі права повинні визнаватися за усіма дітьми, без будь-яких винятків та обмежень. Права дітей потребують спеціального захисту, включаючи «належний правовий захист як до, так і після народження». Принцип такого спеціального захисту прав дітей діє й у таких екстремальних ситуаціях, як, наприклад, позбавлення волі неповнолітнього за скоєння злочину, а також у разі призначення та відбування покарання².

Так, на початку 2016 р. питання про захист прав дітей, дотримання законних інтересів неповнолітніх, які вимушено залишили свою країну, набуває дедалі масового і трагічного характеру в Європі. Поліцейська служба Європейського Союзу (Європол) надала дані про те, що більше ніж 10 тисяч дітей, які прибули в Європу без супроводу дорослих, пропали безвісти за останні 2 роки. Як зазначено в доповіді, діти зникли вже після реєстрації в установах Європейського Союзу (далі – ЄС). За минулий рік у Європу, за даними організації Save the children, прибули 26 000 дітей без супроводу дорослих. Європол говорить про 270 000 – 27% від усього потоку мігрантів. Їхня доля залишається одним із найгостріших питань під час вирішення кризи біженців. Європол звертає увагу влади тих країн, через які лежить так званий Балканський маршрут, на проблеми зі зникненням дітей, закликаючи їх бути більш уважними як до самих неповнолітніх біженців, так і до діяльності кримінальних груп у регіоні³.

Необхідність правового регулювання кіберпростору: важливі рекомендації. Чи можливо захистити право на повагу до своєї гідності у кіберпросторі? Це питання, по суті, є неврегульованим в українському законодавстві. Інтернет «перенасичений» мовою ворожнечі – кібербулінгом, пропагандою насильства, різного роду нетерпимістю⁴. Правовий механізм

¹ Дзюба Т. М. Віртуальна агресія як результат інтернет-залежної поведінки підлітків. *Вісник післядипломної освіти. Серія : Соціальні та поведінкові науки*. 2017. Вип. 3. С. 75

² Декларація прав дитини 1959 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384

³ 10,000 unaccompanied refugee children are missing in Europe. URL: <http://www.independent.co.uk/news/world/10000-unaccompanied-refugee-children-are-missing-in-europe-a6845081.html>.

⁴ Сперкач Н. А., Ковбасюк В. С. Напрями запобігання кіберзлочинності та вдосконалення правового регулювання захисту прав людини у кіберпросторі. *Аналітичне-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 789.

захисту неповнолітніх від негативної інформації в кіберпросторі доцільно розглядати у статистичному та динамічному аспектах. У першому випадку він є визначеною в Конституції й законах України системою норм, що закріплює правові засади захисту неповнолітніх від негативного впливу інформації в мережі Інтернет, їх гарантії, а також органи державної влади, місцевого самоврядування та інші інституції держави та громадянського суспільства, діяльність яких спрямована на створення необхідних умов для повного й ефективного захисту прав неповнолітніх в Україні. У динамічному зрізі правовий механізм захисту неповнолітніх від негативного впливу інформації в мережі Інтернет виступає як безперервний процес, що обумовлюється діяльністю уповноважених суб'єктів – державних органів та органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян щодо створення необхідних умов для ефективного захисту неповнолітніх¹.

Н. А. Сперкач, В. С. Ковбасюк наголошують, що сьогодні у кіберпросторі порушується низка людських прав, серед основних – право на приватність, право на інформацію, право на повагу до своєї гідності та інші. Саме тому, постає необхідність у комплексному підході до вдосконалення захисту прав людини у кіберпросторі. Звідси, важливо впроваджувати ефективні механізми запобігання порушень прав людини у кіберпросторі, як, наприклад, інститут майнової відповідальності за кібербулінг. Так, для ефективного впровадження цього механізму, необхідно розробити дієві інструменти ідентифікації винних осіб, що часто є складним завданням через анонімність в Інтернеті. Важливим є вдосконалення заходів для стримування та запобігання будь-яким проявам кіберзлочинності, зокрема запобігання кібершахрайствам, кібертероризму й загалом забезпечення належного рівня кібергігієни громадян у кіберпросторі. Обізнаність і освіта є ключовими в цьому аспекті. Ніхто не застрахований від загрози кібербулінгу, тому поінформованість породжує профілактику. Важливо реалізовувати освітні ініціативи, спрямовані на підвищення рівня обізнаності користувачів про їхні права та способи захисту в Інтернеті. Потрібно розробити та активно впроваджувати Стратегію цифрового громадянства. Так, існують заходи безпеки, що повинні знати всі, хто використовує цифрові пристрої. Від скидання паролів до вимкнення обміну даними про місцезнаходження. Тобто кожна особа повинна розуміти необхідність збереження налаштувань свого облікового запису та захисту конфіденційності й особистої інформації, щоб запобігти можливим ризикам та загрозам в кіберпросторі. Держава повинна бути зацікавлена у впровадженні ефективної інформаційної політики у сфері кіберзахисту прав людини. Реалізація таких заходів сприятиме зниженню ризиків, пов'язаних із порушенням прав людини у кіберпросторі та створить умови для безпечного і захищеного використання ІКТ у повсякденному житті кожної

¹ Припхан І. І., Артемович І. І. Правовий механізм захисту неповнолітніх від негативного впливу інформації в мережі Інтернет. *Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право*, 2014. Вип. 24. Т. 3. С. 105.

людини¹.

І. І. Припхан, І. І. Артемович наголошують, що правовий механізм захисту неповнолітніх від негативного впливу інформації в мережі Інтернет – це система правових засобів, за допомогою яких усуваються негативні чинники, що можуть завдати шкоди фізичному, інтелектуальному, моральному та психологічному розвитку дітей, та відновлюється правове становище у випадку порушення законодавства в даній сфері. Дана проблематика особливо важлива в питанні державного контролю інформаційного простору. Звідси, доречно було б створити спеціальний позавідомчий орган з орієнтованою назвою «Національний комітет захисту прав неповнолітніх у кіберпросторі», який би опікувався питанням державного контролю у сфері захисту неповнолітніх від негативного впливу інформації в мережі Інтернет. Саме цей орган повинен визначати пріоритетні напрямки державної політики у вищезазначеній сфері. Доцільно створити громадську Організацію безпечного Інтернету, яка б діяла переважно на волонтерських засадах та сприяла викоріненню в Інтернеті небезпечної для дітей інформаційної продукції. У цьому контексті варто організувати постійну гарячу лінію для інформування інтернет-провайдерів про помічені користувачами Інтернету веб-сторінки з такою інформацією. Своєю чергою, громадським організаціям спільно з інтернет-провайдерами необхідно розпочати розробку Етичного кодексу українського Інтернету²

Неповнолітні – найбільш вразлива категорія населення, що потребують особливого захисту з боку суспільства та держави. Неповнолітні становлять одну з найцінніших і, водночас, найбільш уразливих категорій населення. Їхня роль у сучасному світі є надзвичайно важливою, адже саме молодь формує майбутнє українського народу/нації. Кожен індивідуум живучи у суспільстві впродовж свого життя пересікається з величезною кількістю людей, тому не знаємо в які країни доля нас кине, яку місію прийдеться виконати у цьому житті і як наш світогляд вплине на інших. Сьогодні можна говорити про важливість формування свідомості неповнолітнього у цивілізаційних масштабах. В умовах трансформаційних процесів, які зараз переживає Україна, зокрема в контексті реформ у сфері правосуддя та інформаційної безпеки, спостерігається тривожна тенденція – зниження віку осіб, які вчиняють правопорушення, особливо у сфері кіберзлочинності. Кіберпростір, що стрімко розвивається в умовах інформаційно-технічного прогресу, відкриває нові можливості як для розвитку особистості, так і для потенційної віктимізації дітей. Неповнолітні дедалі частіше стають об'єктами маніпуляцій, залучення до протиправної діяльності, кібербулінгу, експлуатації, поширення деструктивного контенту

¹ Сперкач Н. А., Ковбасюк В. С. Напрями запобігання кіберзлочинності та вдосконалення правового регулювання захисту прав людини у кіберпросторі. *Аналітичне-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 789.

² Припхан І. І., Артемович І. І. Правовий механізм захисту неповнолітніх від негативного впливу інформації в мережі Інтернет. *Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право*, 2014. Вип. 24. Т. 3. С. 107–108.

тощо. Нагальною є потреба у впровадженні дієвих, національно-орієнтованих і відповідних до міжнародних стандартів, механізмів правового захисту дітей у цифровому середовищі. Захист прав дітей у кіберпросторі має здійснюватися через створення ефективної системи кібербезпеки, у тому числі шляхом запровадження спеціалізованих державних центрів, розробки технічних та юридичних механізмів фільтрації шкідливої інформації, розвитку цифрової грамотності дітей, батьків і педагогів, а також через формування загальної культури відповідальної онлайн-поведінки. Необхідним є впровадження систем моніторингу та реагування на інциденти, з урахуванням вікових, психологічних та соціальних особливостей неповнолітніх. При цьому держава має не лише забезпечити належне нормативно-правове регулювання інформаційного простору, а й сформувати середовище, де цифрова безпека дитини стане пріоритетом на всіх рівнях – від законодавчого до інституційного та побутового. Важливу роль відіграє також розвиток саморегуляційних моделей участі самих дітей у формуванні безпечного інформаційного середовища, а також посилення їхньої свідомості, критичного мислення та здатності протистояти загрозам у мережі. Лише за умови комплексного/компетентнісного підходу – поєднання зусиль держави, громадянського суспільства, міжнародних партнерів, батьків і самих дітей – можливо забезпечити належний рівень захисту прав неповнолітніх у цифрову епоху.

Як уникнути деформації моральних, духовно-культурних цінностей молоді? Основне призначення правової держави полягає у надійному захисті прав, свобод та інтересів людини і громадянина. З цією метою необхідно сформувати відповідний механізм реалізації цих прав і свобод та засоби їх захисту. Без сумніву, неповнолітні потребують особливої уваги та турботи з боку суспільства в процесі реалізації їхніх прав та свобод. Потреба в захисті неповнолітніх від негативної інформації в мережі Інтернет зумовлює необхідність дослідження правового механізму захисту дітей, який слід розглядати як систему правових засобів, за допомогою яких можна уникнути деформації моральних цінностей підростаючого покоління¹. Справді, у контексті розвитку правової держави ключовим завданням є забезпечення ефективного правового регулювання з метою захисту прав, свобод та законних інтересів неповнолітніх, які активно взаємодіють з цифровим середовищем. Сьогодні діти та підлітки проводять значну частину свого часу в інформаційному просторі, зокрема в соціальних мережах, на медіа-платформах та у віртуальних іграх. Така глибока інтеграція в цифрове середовище несе як нові можливості, так і серйозні виклики – зокрема, зростання ризиків інформаційної залежності, ігрової адикції, впливу токсичного контенту, «TikTok-манії» та інших проявів цифрової девіантності. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба у формуванні ефективного міжсекторального механізму захисту дітей в

¹ Там само. С. 105

інтернет-просторі, який має базуватися на принципах балансу між правами неповнолітніх, батьківськими повноваженнями та обов'язками держави. Необхідно впроваджувати інструменти моніторингу та раннього інформування батьків про потенційно-небезпечну онлайн-поведінку дитини, що дозволить вчасно реагувати на ризики цифрової віктимізації. Звідси, особливої уваги потребують дослідження і розробка правових механізмів, що дозволяють ефективно регулювати взаємовідносини в трикутнику «дитина – батьки – цифрове середовище». Йдеться не лише про юридичні засоби, а й про впровадження морально-етичних, духовно-культурних та освітніх заходів, що сприятимуть формуванню критичного мислення, стійкої правової свідомості та ціннісного світогляду молодого покоління. Сьогодні як ніколи важливо запобігти деформації правових і моральних орієнтирів у підлітків, зберегти й утверджувати високі духовні, гуманістичні та культурні цінності як фундамент сучасного демократичного суспільства. Захист неповнолітніх у цифрову епоху має бути всеосяжним, системним і відповідати сучасним міжнародним стандартам у сфері прав людини, інформаційної безпеки та цифрової етики.

Державний правовий та суспільний механізм захисту неповнолітніх від протиправних впливів та необхідність його розвитку. У сучасному цифровому світі захист неповнолітніх у кіберпросторі є однією з найважливіших складових національної безпеки, соціальної стабільності та сталого розвитку суспільства. Зважаючи на стрімке поширення інформаційних технологій та зростання обсягів контенту, що циркулює в Інтернеті, виникає нагальна потреба у формуванні комплексного, ефективного механізму запобігання негативному впливу деструктивної інформації на свідомість і розвиток особистості дитини. Кіберпростір здатен як сприяти самореалізації, навчанню та саморозвитку неповнолітніх, так і становити серйозну загрозу через вільний доступ до інформації, що містить жорстокість, насильство, пропаганду залежностей, маніпулятивний контент тощо. Цей виклик потребує не лише якісного й кількісного моніторингу цифрового середовища, а й належного нормативно-правового регулювання, встановлення чітких стандартів поведінки в інтернеті, формування відповідних заборон, дозволів і засобів правового впливу. Забезпечення інформаційної безпеки дітей має ґрунтуватися на міжсекторальній взаємодії. Необхідною є консолідація зусиль державних органів влади, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, освітніх інституцій, релігійних організацій, медіа, бізнесу, зрештою всього громадянського суспільства. Така співпраця дозволить створити сприятливе середовище для всебічного розвитку дітей на засадах гуманізму, духовності, культури та моральних цінностей. Особливу увагу слід приділити розробці державної стратегії кіберзахисту неповнолітніх, що передбачатиме як профілактичні, так і оперативно-реагувальні заходи. Доцільним є створення спеціалізованого уповноваженого органу або інституції, відповідальної за координацію заходів із захисту прав дітей у цифровому середовищі. Такий орган повинен

взаємодіяти з міжнародними партнерами, дотримуючись світових стандартів, зокрема Конвенції ООН про права дитини та Керівних принципів ООН щодо діяльності у сфері прав дитини/людини. Крім того, важливу роль у цьому процесі відіграє формування національної цифрової культури. Йдеться не лише про обмеження доступу до шкідливого контенту, цифрову грамотність, критичне мислення, медіаосвіту, духовно-культурне збагачення через гуртки, творчі студії, православні чи етно-національні школи, молодіжні платформи та інші інституції. Необхідно враховувати ментальні, етнокультурні та регіональні особливості, будуючи політику захисту дітей із урахуванням генетичних і соціокультурних коренів. Також слід зміцнювати роль родини, адже саме батьківський контроль, виховання, регулярна участь у житті дитини, духовна підтримка та моральне орієнтування здатні найкраще убезпечити її від небезпек кіберпростору. У цьому контексті правові, державні та громадянські механізми повинні утворювати єдину інтегровану систему ефективного захисту неповнолітніх. Лише системний, скоординований підхід, що охоплює як національний, так і місцевий рівні, дозволить створити умови для безпечного інформаційного середовища, в якому кожна дитина зможе вільно розвиватися, навчатись, пізнавати світ і реалізовувати свій потенціал.

Формування інституцій захисту дитини від згубних впливів. У правовому механізмі захисту неповнолітніх від негативного впливу інформації в мережі Інтернет доцільно виокремити такі елементи: - *нормативний*: а) нормативно-матеріальний – право на захист дітей, право на інформаційний простір, вільний від матеріалів, що можуть завдати шкоди фізичному, інтелектуальному, моральному чи психологічному стану дитини; б) нормативно-процесуальний – деталізована процедура захисту неповнолітніх від негативного впливу інформації, визначена нормами процесуального права, закріпленими в приписах законодавчих актів. Саме процес має важливе значення для охорони та захисту прав людини, найсуттєвішими у будь-якому законі є процесуальна технологія дії закону, правовий механізм регулювання та захисту цінностей, що охороняються законом; 2) *інституційний елемент* – система державних органів, які офіційно наділені повноваженнями охороняти, сприяти реалізації та захищати (в разі порушення) права неповнолітніх від можливих негативних наслідків інформації з кіберпростору¹. У сучасному світі, де цифрове середовище стало невід'ємною частиною життя кожної дитини, надзвичайно важливо забезпечити ефективні механізми їхнього захисту в кіберпросторі. Вирішальну роль у цьому відіграє інститут громадянського суспільства, який має бути активно залучений до формування нормативно-правових засад, що гарантують безпеку неповнолітніх в інформаційному просторі. Йдеться не лише про законодавче забезпечення, а й про впровадження ефективних найрізноманітніших технологій для захисту

¹ Припхан І. І., Артемович І. І. Правовий механізм захисту неповнолітніх від негативного впливу інформації в мережі Інтернет. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2014. Вип. 24. Т. 3. С. 105.

дітей, створення безпечного інформаційного середовища та формування культури відповідального користування Інтернетом. Одним із ключових напрямів у цьому спектрі має стати розробка програм попередження ризикованої поведінки дітей у мережі, з акцентом на просвітницьку діяльність для батьків. Контроль із боку дорослих не має перетворюватися на тотальний нагляд, але повинен бути обґрунтованим, обережним і таким, що базується на повазі до прав дитини, включаючи її право на інформацію та вільний розвиток. Особливу увагу слід приділяти балансу між цифровими технологіями та «живим» інтелектуальним дозвіллям. Стимулювання читання друкованих книг, створення сприятливого середовища в бібліотеках, формування інтересу до літератури – усе це є складовими розвитку духовного, морального та інтелектуального потенціалу дитини. Регулярне перебування в бібліотеках, у середовищі тиші й знань, сприяє формуванню самостійного мислення, критичної оцінки інформації, внутрішньої зрілості. Комплексна система захисту має також охоплювати фізичний, психологічний і моральний добробут дитини, її здоров'я в універсальному значенні. Законодавчо мають бути закріплені чіткі гарантії безпеки в цифровому середовищі, включно з механізмами запобігання кібербулінгу, пропаганді насильства, суїцидальним закликам, шкідливому контенту. Процедури захисту мають бути не декларативними, а ефективними – з належною процесуальною технологією реалізації прав людини. Невід'ємним елементом безпеки є також інституційна підтримка. Громадські організації, державні установи, приватні підприємства мають об'єднувати зусилля для фінансування та впровадження програм, спрямованих на формування високорозвиненого цифрового суспільства дітей. Саме молодь сьогодні – це потенційні лідери завтра. І те, як ми сьогодні інвестуємо в їхній розвиток, наскільки ефективно адаптуємо та впроваджуємо принципи безпеки, залежить наше спільне майбутнє. Особливої актуальності набуває створення якісного, емоційно значущого контенту – інформаційних роликів, мультимедійних програм, у яких за допомогою інструментів штучного інтелекту, етичних алгоритмів і духовних наративів формується світогляд дитини, її чутливість до Добра, прагнення допомагати іншим, чинити справедливо, формувати навколо себе безпечне середовище. Як бачимо, безпечне інтернет-середовище для неповнолітніх – це не лише технологічне, але й глибоко ціннісне явище. Воно вимагає єдності правових, інституційних, культурних і моральних засад, спільної відповідальності держави, суспільства й кожної родини. Лише за умови такого інтегрованого підходу ми зможемо забезпечити гармонійний розвиток дитини в умовах цифрової доби.

Чому світ такими великими темпами змінюється та як він впливає на дитину? Сучасний світ стрімко змінюється, і особливо це стосується кіберпростору, який останні десятиліття радикально трансформував усі сфери життя людини. Цифрова реальність, зокрема її вплив на свідомість неповнолітніх, породжує цілу низку нових викликів, що потребують ґрунтовного наукового осмислення та ефективних правових

механізмів реагування. Сьогодні перед нами постає завдання формування безпечного, вільного, але відповідального цифрового середовища, де свобода не перетворюється на всездозволеність, а ґрунтується на внутрішній моральній зрілості й усвідомленні меж дозволеного. Правові доктрини, концепції та міжнародні декларації покликані відповідати не лише технічним реаліям XXI століття, а й втілювати ідеали духовного та морального розвитку людини. Неповнолітній має зростати в розумінні того, що свобода – це не лише можливість вибору, а й відповідальність за наслідки цього вибору. Виховання у свідомості дитини розуміння обмежень як умови для досягнення високих ідеалів людяності – шлях до формування глибоко етичної особистості, здатної до самодисципліни та духовного зростання. Інтернет, соціальні мережі та штучний інтелект сьогодні не лише інформують, а й формують – часто неусвідомлено – ментальність молоді, затьмарюючи її здатність до саморефлексії, співпереживання, духовної глибини. У цьому сенсі надзвичайно важливо забезпечити баланс між технічним прогресом і духовною безпекою, що включає повернення до природи, фізичної праці, до живого спілкування з навколишнім світом. Це – джерела внутрішньої гармонії, які допомагають абстрагуватись від інформаційного тиску і відчувати себе живою істотою, наділеною «Душею, Тілом і Духом». Держава, громадянське суспільство, міжнародні організації мають об'єднати зусилля задля формування правової моделі цифрового середовища, яке б водночас забезпечувало права дитини, захищало її від загроз та сприяло розвитку критичного мислення, духовної стійкості й ідентичності. Особливої актуальності набуває підтримка національної самобутності, мови, культури в умовах мультикультурного обміну та глобалізації. Світове павутиння має бути інструментом пізнання, а не втрати себе. Технологічна революція вимагає нового рівня екології мислення – здатності не лише «споживати» інформацію, а й трансформувати її в мудрість, в очищення простору навколо нас. Ми повинні виховувати покоління, здатне протистояти «інформаційному забрудненню», яке проникає в мову, у побут, у свідомість – і шукати шляхи до очищення через моральні вчинки, добрі слова, через сповідання істини перед собою, ближніми й Богом. Людина – це частинка всесвіту, і кожна добра думка, кожне благородне слово здатні змінювати світ. Як праведник здатен врятувати ціле село/місто/державу, так і духовно міцна особистість може змінити хід подій у своєму середовищі, у своїй країні. Саме тому надзвичайно важливо в умовах гіперінформаційного світу не втратити свого внутрішнього ядра, своєї автентичності та образу, в якому відображена вища людська місія – бути провідником світла, правди, справедливості й Добра. Саме з таких людей формується гармонійне, міцне, духовно зріле суспільство.

Як ми можемо впливати на вікові цензи з позицій безпеки кіберпростору. У сучасних умовах стрімкого розвитку цифрових технологій надзвичайно актуальним є формування чітких, юридично визначених норм, які б регулювали поведінку неповнолітніх у кіберпросторі. Декларативні та

доктринальні положення мають отримати належне нормативно-правове оформлення – у вигляді декларацій, концепцій, стратегій, програм, законів, підзаконних нормативно-правових актів, які становитимуть собою ефективні правові конструкти. Їх призначення – захистити дитину в цифровому середовищі, забезпечуючи баланс між свободою інформації та безпекою. Це питання набуває особливої ваги у контексті захисту моральних, психоемоційних і духовних основ розвитку особистості. Враховуючи приклади з міжнародної практики, зокрема політику Китаю щодо обмеження доступу до шкідливого контенту, батьківського контролю, цензурування окремих елементів кіберпростору, бачимо, що держави активно вибудовують ефективні механізми впливу на інформаційне середовище з метою недопущення руйнівних процесів, таких як лихослів'я, мова ворожнечі, порнографія, ігрова залежність, цифрова дезорієнтація тощо. Разом із тим надзвичайно важливо зберегти одне з фундаментальних прав людини – свободу слова. При цьому слід пам'ятати, що свобода є найвищою соціальною цінністю держави. Проте ця свобода не може бути абсолютизованою: вона повинна мати правові межі, що захищають неповнолітніх від її деструктивних проявів. Правова конструкція в цьому контексті має ґрунтуватися на принципі доцільного балансу між правами дитини та суспільною безпекою. Окрема увага повинна бути приділена віковій специфіці розвитку дитини. Науково доведено, що на кожному етапі вікового зростання – психіка дитини змінюється, тому доступ до інформації має бути відповідним до її здатності до осмислення, критичного сприйняття та емоційної стабільності. Вікова межа у 18 років, загальновизнана в міжнародному праві, має слугувати орієнтиром у формуванні політики держави щодо дітей у цифровому просторі. Саме тому завданням держави, суспільства, освітніх і наукових установ є створення умов для виховання обізнаної у цифрових просторах особистості, яка здатна не лише споживати, а й критично аналізувати інформацію. Освіта, моральне виховання, духовні цінності, прищеплені до 18 років, формують базис, що визначає особистість на наступні десятиліття її життя. Як зазначалося ще у стародавніх джерелах, роки юності закладають фундамент усіх наступних життєвих етапів. У зв'язку з цим держава має розробити та впровадити системні правові механізми контролю за діяльністю неповнолітніх в Інтернеті, забезпечити співпрацю з громадянським суспільством, соціальними інституціями та експертним середовищем, а також впроваджувати принципи інформаційної гігієни. Психологи, педагоги, правники мають спільно працювати над адаптацією цифрових платформ до вікових особливостей дитини, з урахуванням її права на захист, розвиток і свободу. Правове регулювання поведінки неповнолітніх у кіберпросторі повинно стати пріоритетним напрямом державної політики, що об'єднує юридичні, моральні, педагогічні й соціальні підходи. Тільки так можна забезпечити стійкий розвиток цифрового суспільства, у якому дитина буде не об'єктом маніпуляцій, а свідомим, вільним та захищеним учасником інформаційних процесів.

Висновки. У цифрову епоху кіберпростір став не лише простором

комунікації, а й потужним інструментом впливу на свідомість неповнолітніх, формуючи як позитивні, так і деструктивні моделі поведінки. Неповнолітні, будучи найвразливішою соціальною групою, дедалі частіше стають об'єктами кібербулінгу, маніпуляцій, протиправного залучення до злочинної діяльності, а також жертвами інформаційної залежності. Особливу тривогу викликає зростання кількості правопорушень за їх участі, поширення агресії, віртуальної девіантності та інтернет-залежності. Водночас, саме цифрове середовище має потенціал для формування високодуховної, етично відповідальної, соціально активної особистості. У зв'язку з цим виникає гостра потреба у створенні комплексної, міжсекторальної системи правового, освітнього, морального й інституційного захисту дітей у кіберпросторі, що поєднує класичні правозахисні підходи з новітніми моделями саморегуляції та цифрової просвіти. Такі механізми мають враховувати вікові, психоемоційні й культурні особливості розвитку дитини, передбачати запровадження вікових цензів доступу до інформації, фільтраційних технологій, підтримку сім'ї, педагогів і волонтерських організацій. Важливим є не лише запобігання деструктивним впливам, а й активне формування гуманістичного/духовно-ціннісного цифрового контенту, що виховує в молоді моральну стійкість, критичне мислення, здатність до самоусвідомлення й відповідальності. Держава повинна забезпечити належне нормативно-правове регулювання кіберсфери, створення профільного органу з нагляду за інформаційною безпекою дітей та інтегрувати міжнародні стандарти захисту прав дитини. Лише за умови скоординованої взаємодії держави, громадянського суспільства, родини та освітніх інституцій можливо забезпечити ефективний захист неповнолітніх у цифровому середовищі, зберігаючи їхнє право на розвиток, безпеку, свободу та гідність. Формування грамотної, духовно-зрілої особистості – ключ до сталого й гуманного розвитку суспільства у XXI столітті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. 10,000 unaccompanied refugee children are missing in Europe. URL: <http://www.independent.co.uk/news/world/10000-unaccompanied-refugee-children-are-missing-in-europe a6845081.html>.
2. 41 млн. підозрілих подій та 147 кіберінцидентів, – річний звіт ДЦКЗ / Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України. URL: <https://cip.gov.ua/ua/news/321f4bf8>.
3. Ngo V. M., Gajula R., Thorpe C., Mckeever S. Discovering child sexual abuse material creators' behaviors and preferences on the dark web. Child Abuse & Neglect. 2024. 147 p. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2023.106558>.
4. Декларація прав дитини : Міжнародний документ Організації Об'єднаних Націй. Декларація від 20.11.1959 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text.

5. Дзюба Т. М. Віртуальна агресія як результат інтернет-залежної поведінки підлітків. *Вісник післядипломної освіти. Серія : Соціальні та поведінкові науки*. 2017. Вип. 3. С. 67–78.

6. Єфтеній С. В. Напрямки інноваційного розвитку методики розслідування кримінальних правопорушень проти дітей в умовах цифровізації. *Legal Bulletin*, 2024. № 13. С. 92. DOI: <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2024-13-A13>.

7. За 2023 рік кіберполіція виявила понад 3600 кіберзлочинів. Суспільне Новини. URL: <https://suspilne.media/673484-za-2023-rik-kiberpolicia-viavila-ponad-3600-kiberzlociniv/>

8. Кібербулінг – що це та як це зупинити? UNICEF. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/cyberbullying> (дата звернення: 29.04.2024).

9. Комп'ютерна безпека. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D0%BF%27%D1%8E%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B0_%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0

10. Костецька О. П. Кібербезпека дітей в інтернеті // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи : Матеріали III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Тернопіль, 5 квітня 2019). Тернопіль, 2019. С. 24–26.

11. Лисенко О. М. Міжнародно-правове регулювання прав дитини в кіберпросторі. *Соціологія права*. 2016. № 3 (18). С. 25–30.

12. Моніторинг випадків суїцидів серед дітей. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/monitoring-vipadkiv-suyicidiv-sered-ditej. (дата звернення: 29.04.2024).

13. Організація Об'єднаних Націй : офіційний веб-ресурс. URL: <https://unic.un.org>. (дата звернення: 07.09.2024).

14. Освітня онлайн-платформа від StopSexтинг: Війна в Україні та небезпеки онлайн. URL: <https://stop-sexting.in.ua/> (дата звернення: 11.04.2025).

15. Припхан І. І., Артемович І. І. Правовий механізм захисту неповнолітніх від негативного впливу інформації в мережі Інтернет. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 24. Т. 3. С. 104–108.

16. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 р. № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення: 20.02.2025).

17. Сперкач Н. А., Ковбасюк В. С. Напрями запобігання кіберзлочинності та вдосконалення правового регулювання захисту прав людини у кіберпросторі. *Аналітичне-порівняльне правознавство*. 2024. №6. С. 785–790.

Стаття надійшла до редакції 11.04.2025

Vitalii V. SOKURENKO,

PhD in Law

*(Odesa State University of Internal Affairs, Odesa, Ukraine)***Viktoriya V. ABLAMSKA***(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)***INVOLVEMENT OF MINORS IN CRIMINAL ILLEGAL ACTIVITIES IN CYBERSPACE: A PHENOMENON AND PRINCIPLES OF COUNTERACTION**

Cyberspace in the 21st century appears as a complex and contradictory phenomenon: on the one hand, it opens up significant humanistic potential, on the other hand, it can act as an instrument of control, repression and distortion of values. In this space, the problem of the formation of the consciousness of a minor acquires special importance, because it is here that their socialization, the formation of moral guidelines and worldview take place. The conditions in which a child grows - in particular, the environment of the family, state, society, the influence of regional, cultural, informational factors - all this directly affects his psycho-emotional and spiritual development. The world of modern technologies and virtual communication requires society to adopt a new pedagogy of education, based on the values of labor, knowledge, moral responsibility, spirituality and service to the common good. In the digital age, it is extremely important to develop in children the ability to think critically, perceive higher ideals, understand historical heritage, cultural continuity of generations and national identity. Without support from adults – through example, mentoring, dialogue and meaningful presence in a child's life – words and abstract appeals lose all power. That is why the educational and upbringing process should include moral, ethical and spiritual components aimed at forming stable models of lawful behavior, the ability to distinguish good from evil, critically interpret information, and resist the destructive influences of cyberspace. The key task is to develop in adolescents an active civic position, the ability to self-realize through useful activities and creativity. The use of modern information and communication technologies should serve not only as a source of knowledge, but also as a tool for education based on the examples of moral authorities, outstanding personalities, and leaders of the nation. It is important to create humanistic digital content that promotes the ideas of goodness, responsibility, hard work, empathy and leadership in serving society. Cyberspace should become a space not only for information interaction, but also for moral growth, spiritual integration, and the formation of a personality capable of making a conscious contribution to the development of both the national and global community. Only under the conditions of such an approach will we be able to raise a generation of highly developed, responsible and spiritually rich people.

The article identifies the key parameters of the criminological phenomenon

of involving minors in criminally illegal activities in cyberspace. Its basic determinants are clarified and proposals are formulated regarding the principles of countering their reproduction.

Key words: *minors, cyberspace, cybercrime, involvement in illegal activities, information technology, virtual communication, cyberbullying, cybersecurity, Internet-dependent behavior, aggression, war, criminality.*

Владислав Іванович ТЕРЕМЕЦЬКИЙ,
доктор юридичних наук, професор,
(Науково-дослідний інститут приватного права
і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН
України, м. Київ)

Денис Сергійович АСТАФ'ЄВ,
кандидат економічних наук
(Державна установа «Інститут економіко-
правових досліджень імені В.К. Макутова НАН
України», м. Київ)

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬОГО ЛІКУВАЛЬНО-ОЗДОРОВЧОГО ТУРИЗМУ

Наукову статтю присвячено з'ясуванню особливостей правового регулювання внутрішнього лікувально-оздоровчого туризму в Україні. Досліджено наукові підходи до правового регулювання медичного туризму, а також проаналізовано положення чинного законодавства у сфері туризму, охорони здоров'я та курортної справи, які визначають правові засади діяльності санаторно-курортних закладів, що надають лікувально-оздоровчі послуги.

Запропоновано авторське визначення поняття внутрішній лікувально-оздоровчий туризм як отримання фізичною особою на підставі цивільно-правового договору лікувально-оздоровчих, реабілітаційних та/або рекреаційних послуг у санаторно-курортних закладах України. Визначено особливості правового регулювання внутрішнього лікувально-оздоровчого туризму, а також особливості правового статусу санаторно-курортних закладів, які можуть функціонувати в організаційно-правовій формі некомерційних підприємств або установ державної, комунальної чи

приватної форми власності.

Наголошено, що для здійснення господарської діяльності санаторно-курортні заклади повинні отримати ліцензію. Водночас вказано на відсутність у законодавстві спеціальних ліцензійних вимог щодо здійснення ними господарської діяльності з медичної практики.

Сформульовано авторське бачення договору про надання лікувально-оздоровчих послуг, під яким запропоновано розуміти домовленість (угода, меморандум) між санаторно-курортним закладом і фізичною або юридичною особою, за якою виконавець зобов'язується надати лікувальні, оздоровчі, реабілітаційні та/або рекреаційні послуги її отримувачу на платній, безоплатній або компенсаційній основі. Визначено істотні умови такого договору, зокрема предмет договору з визначенням переліку лікувально-оздоровчих послуг, їх якості, вартість та строк надання.

Обґрунтовано можливість включення умов щодо надання лікувально-оздоровчих послуг у санаторно-курортному закладі до договору туристичного обслуговування між клієнтом і туроператором. Висловлено пропозицію щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання шляхом розробки і затвердження ліцензійних умов надання таких послуг, а також законодавчого врегулювання умов відповідного договору у Законі України «Про курорти» або Законі України «Про туризм». Визначено перспективи подальших наукових досліджень у сфері правового забезпечення внутрішнього лікувально-оздоровчого туризму.

Ключові слова: туризм, медичний туризм, лікувально-оздоровчий туризм, правове регулювання, медичні послуги, охорона здоров'я, договір про надання послуг, ліцензування, договір на туристичне обслуговування.

Постановка проблеми. Надання послуг у сфері медичного туризму може стати важливим джерелом надходжень до державного та місцевих бюджетів. В умовах післявоєнного відновлення України одним із пріоритетних напрямів державної політики має стати забезпечення надання реабілітаційних та оздоровчих послуг учасникам бойових дій. Україна володіє значним потенціалом розвитку санаторно-курортної сфери, особливо в регіонах, що мають у своєму розпорядженні природні лікувальні ресурси, такі як мінеральні й термальні води, лікувальні грязі, озокерит, ропа лиманів і озер, а також інші природні умови, сприятливі для лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань. Ці чинники створюють підґрунтя для активного розвитку лікувально-оздоровчого туризму, а отже, зумовлюють актуальність вивчення питань правового регулювання внутрішнього лікувально-оздоровчого туризму.

Проблематика правового регулювання медичного туризму в Україні розглядалася у працях низки вітчизняних науковців, зокрема Д. Ф. Тишка¹,

¹ Тишко Д. Ф. Медичний туризм як комплексний міжсистемний об'єкт державної політики. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія Публічне управління та адміністрування*. 2023. Т. 34 (73). № 1. С. 231–237. <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2023.1/41>.

А. О. Подзірова¹, В. І. Теремецького², К. Д. Діденка, В. Г. Жученка³, Ю. Д. Згурського, О. Г. Розметової⁴, В. М. Пашкова, Є. С. Гнедика⁵, Н. Є. Паньків, А.-М. С. Крупіної⁶, П. М. Корнева⁷, Н. М. Зільник⁸. Водночас особливості правового регулювання саме внутрішнього лікувально-оздоровчого туризму залишаються недостатньо дослідженими в науковій літературі, що зумовлює необхідність спеціального дослідження цього питання.

Метою цієї наукової роботи є комплексне дослідження правової природи та особливостей правового регулювання внутрішнього лікувально-оздоровчого туризму в Україні шляхом формулювання авторського визначення цього поняття, з'ясування організаційно-правового статусу санаторно-курортних закладів як суб'єктів надання відповідних послуг, розкриття специфіки договірних відносин у сфері внутрішнього лікувально-оздоровчого туризму, а також розроблення пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Правові засади та теоретичне визначення внутрішнього лікувально-оздоровчого туризму знайшли відображення як у чинному законодавстві, так і в наукових дослідженнях, присвячених питанням правового регулювання медичного та рекреаційного туризму.

Згідно з ч. 2 і ч. 3 ст. 4 Закону України «Про туризм» внутрішній туризм визначається як подорож територією України громадян України та осіб, які постійно на ній проживають. Законодавство класифікує туризм залежно від цілей подорожі та об'єктів, які відвідуються, виокремлюючи, зокрема, лікувально-оздоровчий туризм як один із різновидів⁹. Отже, внутрішній лікувально-оздоровчий туризм розглядається як окремий вид туризму.

Д. Ф. Тишко визначає медичний туризм як певний вид господарської діяльності суб'єктів реалізації туристичних послуг, що відповідає сукупності нормативних вимог для реалізації послуг медичного туризму та полягає в

¹ Подзіров А. О. Організаційно-правове забезпечення розвитку медичного туризму в Україні : монографія / за наук. ред. В. І. Теремецького. Київ : НДІ ППіП НАПрН України, 2024. 242 с. URL : <https://repository.ndippp.gov.ua/handle/765432198/924>.

² Теремецький В. І., Подзіров А. О. Правове становище суб'єктів владних повноважень у сфері медичного туризму. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. № 1. С. 169–181. <https://doi.org/10.33766/2524-0323.97.169-181>.

³ Діденко К. Д., Жученко В. Г. Медичний туризм в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Науковий журнал Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2016. Вип. 16. Ч. 4. С. 101–105.

⁴ Згурський Ю. Д., Розметова О. Г. Проблеми та перспективи розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Запорізькій області. *Причорноморські економічні студії*. 2016. № 12. Ч. 1. С. 62–66.

⁵ Пашков В. М., Гнедик Є. С. Правове регулювання медичного туризму в умовах війни в Україні : монографія. Харків : Право, 2022. 188 с.

⁶ Паньків Н. Є., Крупіна А.-М. С. Тенденції розвитку медичного туризму в умовах глобалізації (на прикладі Туреччини). *Development service industry management*, 2023. № 1. С. 25–49. [https://doi.org/10.31891/dsim-2023-1\(4\)](https://doi.org/10.31891/dsim-2023-1(4)).

⁷ Корнева П. М. Медичний туризм в Україні в аспекті міжнародного приватного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 81–83. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-7/19>.

⁸ Зільник Н. М. Договір про надання медичних послуг. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 73–76. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-9/16>.

⁹ Про туризм : Закон України від 15.09.1995 № 324/95-ВР. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр> (дата звернення: 22 квітня 2025 року).

підборі закладу охорони здоров'я, комунікаційній взаємодії, організації, супроводі, транспортуванні та інших послугах щодо подорожі туриста для отримання медичної послуги в іншому регіоні або в іншій країні¹. А. О. Подзіров характеризує внутрішній медичний туризм як переміщення особи всередині держави з регіону в регіон в лікувальних цілях². К. Д. Діденко та В. Г. Жученко стверджують, що при певних видах медичного туризму відбувається поєднання висококваліфікованої медичної допомоги з відпочинком. Автори додають, що оздоровчий туризм орієнтується на лікувально-рекреаційну функцію³. Ю. Д. Згурський та О. Г. Розметова визначають лікувально-оздоровчий туризм як подорож до курортних місцевостей з метою оздоровлення і лікування⁴. Крім того, в науковій літературі підкреслюється важливість державного регулювання туристичної діяльності у сфері медичного туризму⁵.

Отже, окремі науковці досліджували особливості правового регулювання різних видів медичного туризму, в тому числі і лікувально-оздоровчого. Дослідники пропонували визначення як внутрішнього медичного туризму, так і лікувально-оздоровчого туризму. При цьому такі терміни, як «оздоровлення» та «лікування», «лікувально-оздоровча місцевість» і «санаторно-курортний заклад» містяться у багатьох законодавчих актах України.

Правовідносини у сфері оздоровлення та лікування регулюються нормами Господарського кодексу України (далі – ГК України), а також у низкою спеціальних законів, зокрема: Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (далі – Закон № 2801-XII), Законі України «Про курорти» (далі – Закон № 2026-III), Законі України «Про туризм» (далі – Закон № 324/95-ВР) та Законі України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» (далі – Закон № 375-VI). Положення цих нормативно-правових актів встановлюють правові основи здійснення господарської діяльності у сфері надання лікувально-оздоровчих послуг та визначають вимоги до суб'єктів цієї діяльності. Наприклад, згідно зі ст. 413 ГК України допускається господарська діяльність у курортних, лікувально-оздоровчих і рекреаційних територіях⁶.

¹ Тишко Д. Ф. Медичний туризм як комплексний міжсистемний об'єкт державної політики. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія Публічне управління та адміністрування*. 2023. Т. 34 (73). № 1. С. 232. <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2023.1/41>.

² Подзіров А. О. Організаційно-правове забезпечення розвитку медичного туризму в Україні: монографія / за наук. ред. В. І. Теремецького. Київ: НДІ ППіП НАПрН України, 2024. С. 7. URL: <https://repository.ndippp.gov.ua/handle/765432198/924>

³ Діденко К. Д., Жученко В. Г. Медичний туризм в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Науковий журнал Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2016. Вип. 16. Ч. 4. С. 102.

⁴ Згурський Ю. Д., Розметова О. Г. Проблеми та перспективи розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Запорізькій області. *Причорноморські економічні студії*. 2016. № 12. Ч. 1. С. 63.

⁵ Теремецький В. І., Подзіров А. О. Правове становище суб'єктів владних повноважень у сфері медичного туризму. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. № 1. С. 180. <https://doi.org/10.33766/2524-0323.97.169-181>.

⁶ Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15/find?text> (дата звернення: 22 квітня 2025 року).

Крім того, відповідно до статей 32, 59 і 68 Закону № 2801-XII держава сприяє утвердженню здорового способу життя шляхом розвитку мережі лікувально-профілактичних та оздоровчих закладів, оздоровниць для дітей та молоді, пансіонатів, будинків відпочинку та туристичних баз¹. Згідно з п. 6 ч. 1 ст. 1 Закону № 375-VI під оздоровленням розуміють комплекс спеціальних заходів соціального, виховного, медичного, гігієнічного, спортивного характеру, спрямованих на поліпшення та зміцнення фізичного і психічного стану здоров'я дітей, що здійснюються в дитячому закладі оздоровлення та відпочинку протягом оздоровчої зміни².

Водночас, як визначено у п. 6 ч. 1 ст. 1 Закону № 2026-III, курортна справа становить сукупність усіх видів науково-практичної та господарської діяльності, спрямованих на організацію та забезпечення лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань із використанням природних лікувальних ресурсів³. Таким чином, поняття «оздоровлення» та «курортна справа» є спорідненими і означають здійснення заходів лікування, реабілітації та профілактики захворювань, зміцнення фізичного і психічного стану людини. При цьому заходи оздоровлення та лікування повинні реалізовуватися виключно у спеціалізованих закладах, які відповідають установленим нормативно-правовим вимогам.

Правовий статус лікувально-оздоровчих і санаторно-курортних закладів визначається відповідно до положень законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів України. При цьому слід зазначити, що діяльність у сфері медичного туризму охоплює не лише надання медичних послуг у вузькому розумінні, а й організацію та надання лікувально-оздоровчих послуг, що включає, зокрема, розвиток курортів як спеціалізованих об'єктів інфраструктури медичного туризму. Аналогічну позицію висловлює і В. М. Пашков, який підкреслює, що одним із напрямів медичного туризму є саме організація та розвиток курортів, здатних забезпечити комплексне надання оздоровчих і реабілітаційних послуг⁴.

Діяльність курортів регулюється окремим спеціальним законом України. Згідно з ч. 1 ст. 22 Закону № 2026-III санаторно-курортні заклади є закладами охорони здоров'я, що розташовані на територіях курортів і забезпечують надання громадянам послуг лікувального, профілактичного та реабілітаційного характеру з використанням природних лікувальних ресурсів⁵. Отже, санаторно-курортні заклади є різновидом закладів охорони

¹ Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12/find?text> (дата звернення: 22 квітня 2025 року).

² Про оздоровлення та відпочинок дітей : Закон України від 04.09.2008 № 375-VI. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-17/find?text> (дата звернення: 22 квітня 2025 року).

³ Про курорти : Закон України від 05.10.2000 № 2026-III. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2026-14/find?text> (дата звернення: 22 квітня 2025 року).

⁴ Пашков В. М., Гнедик Є. С. Правове регулювання медичного туризму в умовах війни в Україні : монографія. Харків : Право, 2022. С. 20.

⁵ Про курорти : Закон України від 05.10.2000 № 2026-III. *Верховна Рада України. Законодавство*

здоров'я.

Відповідно до абз. 9 ч. 1 ст. 1 Закону № 2801-XII заклад охорони здоров'я має статус юридичної особи будь-якої форми власності та організаційно-правової форми або її відокремленого підрозділу, що забезпечує медичне обслуговування населення на основі відповідної ліцензії та професійної діяльності медичних (фармацевтичних) працівників і фахівців з реабілітації¹. Можна зробити висновок, що санаторно-курортний заклад, як різновид закладу охорони здоров'я, зобов'язаний отримати ліцензію для здійснення своєї діяльності. Крім того, у його штатному розписі мають бути передбачені посади медичних працівників або фахівців з реабілітації, які забезпечують надання лікувально-оздоровчих послуг відповідно до вимог чинного законодавства.

Варто наголосити, що відповідно до ст. 20 Закону № 324/95-ВР, туристичне обслуговування клієнта здійснюється на підставі договору, який укладається між туристичним оператором і клієнтом². Зазначене положення поширюється також і на правовідносини, що виникають під час здійснення внутрішнього лікувально-оздоровчого туризму, зокрема у випадках, коли лікувально-оздоровчі послуги є частиною туристичного продукту.

Водночас чинне законодавство, зокрема Закон № 2026-III³ та Закон № 375-VI⁴, не містить спеціальних норм, що прямо регламентують порядок укладення договору між громадянином і санаторно-курортним закладом щодо надання лікувальних або оздоровчих послуг. Проте у ст. 25 Закону № 2026-III передбачено можливість залучення коштів громадян для фінансування розвитку курортів, а ч. 3 ст. 24 Закону № 375-VI встановлює, що оздоровлення дітей може здійснюватися за рахунок добровільних внесків громадян.

З огляду на це, укладення договорів про надання лікувально-оздоровчих послуг доцільно здійснювати відповідно до положень ст. ст. 901–907 ЦК України, які визначають умови укладення договору про надання послуг.

Враховуючи проаналізовані норми чинного законодавства та доктринальні розробки, можна запропонувати таке визначення внутрішнього лікувально-оздоровчого туризму: це отримання

України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2026-14/find?text> (дата звернення: 22 квітня 2025 року).

¹ Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12/find?text> (дата звернення: 22 квітня 2025 року).

² Про туризм : Закон України від 15.09.1995 № 324/95-ВР. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр> (дата звернення: 22 квітня 2025 року).

³ Про курорти : Закон України від 05.10.2000 № 2026-III. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2026-14/find?text> (дата звернення: 22 квітня 2025 року).

⁴ Про оздоровлення та відпочинок дітей : Закон України від 04.09.2008 № 375-VI. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-17/find?text> (дата звернення: 22 квітня 2025 року).

громадянином України на підставі цивільно-правового договору комплексу лікувально-оздоровчих, реабілітаційних та/або рекреаційних послуг у санаторно-курортних закладах України.

А. О. Подзіров наголошує, що категорія «медичного туризму» охоплює як надання послуг, спрямованих на збереження життя і здоров'я людини, так і професійну діяльність організаторів туристичного продукту¹. Дійсно, здійснення такого виду господарської діяльності як внутрішній лікувально-оздоровчий туризм характеризується низкою особливостей, які варто детально проаналізувати. По-перше, суб'єктом надання лікувально-оздоровчих послуг може бути санаторно-курортний заклад, який є різновидом закладу охорони здоров'я. По-друге, діяльність таких закладів потребує отримання ліцензії на здійснення господарської діяльності з медичної практики. По-третє, відповідні послуги можуть надаватися у певному порядку, зокрема на підставі цивільного договору про надання послуг.

Правовий статус санаторно-курортних закладів визначається ст. 22 Закону № 2026-III, ст. 16 Закону № 2801-XII та Загальним положенням про санаторно-курортний заклад, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 11.07.2001 № 805 (далі – Загальне положення)². Згідно зі ст. 22 Закону № 2026-III³ та ст. 16 Закону № 2801-XII⁴ санаторно-курортний заклад може бути створений на підставі державної, комунальної або приватної власності. За організаційно-правовою формою санаторно-курортні заклади комунальної та державної власності можуть утворюватися як некомерційні підприємства або установи. Приватні санаторно-курортні заклади не обмежені у виборі організаційно-правової форми. Установчим документом цих закладів є статут. Відповідно до п. 8 Загального положення можуть бути створені спеціалізовані санаторії для лікування захворювань органів кровообігу, травлення, обміну речовин, хвороб нервової системи, опорно-рухового апарату та інших. Згідно з п. 9 Загального положення у складі таких закладів можуть утворюватися реабілітаційні відділення для лікування хворих, які перенесли інфаркт міокарда, страждають від нестабільної стенокардії, хронічних захворювань органів дихання та інших хвороб⁵. Отже, чинні законодавчі й підзаконні акти чітко визначають

¹ Подзіров А. О. Організаційно-правове забезпечення розвитку медичного туризму в Україні : монографія / за наук. ред. В. І. Теремецького. Київ : НДІ ППіП НАПрН України, 2024. С. 13. URL : <https://repository.ndipp.gov.ua/handle/765432198/924>.

² Про затвердження Загального положення про санаторно-курортний заклад : постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2001 № 805. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/805-2001-п> (дата звернення: 22 квітня 2025 року).

³ Про курорти : Закон України від 05.10.2000 № 2026-III. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2026-14/find?text> (дата звернення: 22 квітня 2025 року).

⁴ Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12/find?text> (дата звернення: 22 квітня 2025 року).

⁵ Про затвердження Загального положення про санаторно-курортний заклад : постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2001 № 805. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/805-2001-п> (дата звернення: 22 квітня 2025 року).

особливості заснування, організаційно-правовий статус і напрями діяльності санаторно-курортних закладів у системі надання лікувально-оздоровчих послуг.

Існує чимало спірних питань щодо необхідності отримання ліцензії санаторно-курортними закладами. Важливо наголосити, що санаторно-курортні заклади відповідно до ст. 22 Закону № 2026-III розглядаються як різновид закладів охорони здоров'я¹. При цьому згідно зі ст. 16 Закону № 2801-XII для здійснення господарської діяльності заклад охорони здоров'я повинен мати ліцензію². Тому можна зробити цілком обґрунтований висновок, що санаторно-курортні заклади також повинні отримати ліцензію.

Водночас варто врахувати, що у ст. 7 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» не передбачено ліцензування лікувально-оздоровчої або санаторно-курортної діяльності. Ліцензуванню підлягає саме медична практика³. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з медичної практики затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 № 285 (далі – Ліцензійні умови). Згідно з п. 4 Ліцензійних умов господарська діяльність з медичної практики – це вид господарської діяльності у сфері охорони здоров'я, який провадиться закладами охорони здоров'я та фізичними особами - підприємцями з метою надання медичної допомоги та медичного обслуговування на підставі ліцензії⁴. Згідно зі ст. 20 і 22 Закону № 2026-III санаторно-курортні заклади надають лікувальні та реабілітаційні послуги⁵. Н. Є. Паньків стверджує, що медичний туризм охоплює надання медичних, реабілітаційних, рекреаційних та оздоровчих послуг⁶. Можна зробити висновок, що надання лікувальних та реабілітаційних послуг у санаторно-курортних закладах охоплюється терміном «медична практика». Отже, санаторно-курортні заклади для здійснення господарської діяльності з медичної практики повинні отримати ліцензію для надання відповідних лікувальних та реабілітаційних послуг.

Однак чинними Ліцензійними умовами не встановлено спеціальних

¹ Про курорти : Закон України від 05.10.2000 № 2026-III. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2026-14/find?text> (дата звернення: 22 квітня 2025 року).

² Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12/find?text> (дата звернення: 22 квітня 2025 року).

³ Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text> (дата звернення: 22 квітня 2025 року).

⁴ Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з медичної практики : постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 № 285. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-p> (дата звернення: 22 квітня 2025 року).

⁵ Про курорти : Закон України від 05.10.2000 № 2026-III. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2026-14/find?text> (дата звернення: 22 квітня 2025 року).

⁶ Паньків Н. Є., Крупіна А.-М. С. Тенденції розвитку медичного туризму в умовах глобалізації (на прикладі Туреччини). *Development service industry management*, 2023. № 1. С. 45. [https://doi.org/10.31891/dsim-2023-1\(4\)](https://doi.org/10.31891/dsim-2023-1(4)).

вимог щодо надання лікувально-оздоровчих послуг санаторно-курортними закладами. У зв'язку з цим постає обґрунтована необхідність у розробці та затвердженні окремих Ліцензійних умов провадження господарської діяльності санаторно-курортних закладів. Зокрема, вважаємо за доцільне у Ліцензійних умовах провадження господарської діяльності з медичної практики передбачити спеціальний розділ про надання лікувально-оздоровчих послуг.

Договірні відносини у сфері внутрішнього лікувально-оздоровчого туризму також характеризуються певною специфікою. Згідно зі ст. 25 Закону № 2026-III фінансування курортів може здійснюватися відповідно до державних і місцевих програм, за рахунок позабюджетних і благодійних фондів, коштів підприємств, установ і окремих громадян¹. Відповідно до ст. 24 Закону № 375-VI оздоровлення дітей може здійснюватися за рахунок коштів державних і місцевих бюджетів, підприємств, установ і організацій, професійних спілок, добровільних внесків юридичних і фізичних осіб². Отже, оплата лікувально-оздоровчих послуг санаторно-курортними закладами може відбуватися за рахунок різних джерел.

При цьому можуть бути залучені як державні кошти, зокрема, для оплати відпочинку дітей з малозабезпечених родин, так і кошти професійних спілок або окремих громадян. Водночас ані Закон № 2026-III, ані Загальне положення про санаторно-курортний заклад, ані Закон № 375-VI не врегульовують питання умов укладення договорів між споживачами та санаторно-курортними закладами щодо надання лікувально-оздоровчих послуг, що свідчить про наявність прогалини у чинному правовому регулюванні.

Загальні положення щодо договору про надання послуг встановлені у ст. ст. 901 – 907 ЦК України. За договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором. Строк договору про надання послуг встановлюється за домовленістю сторін³. Зазначені норми стосуються будь-яких договорів про надання послуг загального характеру та не враховують специфіку укладення договорів саме у сфері лікувально-оздоровчої діяльності. При цьому надання лікувальних, реабілітаційних, оздоровчих, профілактичних, рекреаційних послуг санаторно-курортними закладами цілком відповідає умовам договору про

¹ Про курорти : Закон України від 05.10.2000 № 2026-III. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2026-14/find?text> (дата звернення: 22 квітня 2025 року).

² Про оздоровлення та відпочинок дітей : Закон України від 04.09.2008 № 375-VI. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-17/find?text> (дата звернення: 22 квітня 2025 року).

³ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 22 квітня 2025 року).

надання послуг.

Науковці, які вивчали правовідносини у сфері діяльності санаторно-курортних закладів, відзначають певні особливості договорів про надання лікувально-оздоровчих послуг. Досліджуючи проблеми правового регулювання медичного туризму, А. О. Подзіров наголошує, що надання відповідних послуг потребує укладення цивільного договору¹. П. М. Корнева стверджує, що приватно-правові відносини у сфері медичного туризму полягають в укладенні договору про надання медичних послуг між пацієнтом та закладом охорони здоров'я². Н. М. Зільник відзначає, що договір про надання медичних послуг слід розглядати як домовленість між виконавцем (закладом охорони здоров'я) та пацієнтом, відповідно до якої виконавець зобов'язується надати медичні послуги спрямовані на відновлення та підтримання його здоров'я, а пацієнт зобов'язується оплатити вартість наданих послуг відповідно до умов договору.

До істотних умов договору про надання медичних послуг, які необхідно закріпити на законодавчому рівні, належать: предмет договору з визначенням переліку медичних послуг, якість послуг, сторони договору, вартість послуг та строк їх надання³. Вказане визначення можна застосувати для встановлення змісту та умов договору внутрішнього лікувально-оздоровчого туризму.

Договір про надання лікувально-оздоровчих послуг можна визначити як домовленість між виконавцем (санаторно-курортним закладом) та фізичною або юридичною особою відповідно до якого виконавець зобов'язується надати лікувальні, оздоровчі, реабілітаційні та/або рекреаційні послуги її отримувачу на платній, безоплатній або компенсаційній основі. До істотних умов договору про надання лікувально-оздоровчих послуг слід віднести предмет договору з визначенням переліку лікувально-оздоровчих послуг, якість і вартість послуг та строк їх надання.

Виходячи зі змісту ст. 25 Закону № 2026-III та ст. 24 Закону № 375-VI, договір про надання лікувально-оздоровчих послуг може укладатися санаторно-курортним закладом як безпосередньо з фізичною особою, яка потребує відповідних послуг, так і з батьками або законними представниками дитини, що направляється на оздоровлення та відпочинок. Крім того, такий договір може укладатися підприємствами, установами, організаціями, де працює фізична особа, або професійними спілками, які забезпечують соціальні гарантії своїх членів.

Варто врахувати, що Закон № 324/95-ВР вимагає укладення договору на туристичне обслуговування. Згідно з ч. 1 ст. 20 Закону № 324/95-ВР за

¹ Подзіров А. О. Організаційно-правове забезпечення розвитку медичного туризму в Україні : монографія / за наук. ред. В. І. Теремецького. Київ : НДІ ППіП НАПрН України, 2024. С. 12 URL : <https://repository.ndippp.gov.ua/handle/765432198/924>.

² Корнева П. М. Медичний туризм в Україні в аспекті міжнародного приватного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 82. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-7/19>.

³ Зільник Н. М. Договір про надання медичних послуг. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 76. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-9/16>.

договором на туристичне обслуговування туроператор зобов'язується надати за замовленням туриста комплекс туристичних послуг, а турист повинен оплатити його¹. В. М. Пашков стверджує, що туристичний продукт у сфері медичного туризму може включати в себе послуги як лікувально-оздоровчого характеру, так і послуги з перевезення і розміщення у санаторіях, організацію екскурсій до об'єктів культури і відпочинку, а також інших розваг².

Отже, у цьому разі клієнт укладає з туристичною фірмою договір про туристичне обслуговування. Істотними умовами такого договору є предмет, ціна і строк договору. Предмет договору включає характеристики туристичного продукту: лікувальні, оздоровчі, реабілітаційні та/або рекреаційні послуги, а також послуги з перевезення та організації екскурсій. Строк договору охоплює період надання відповідних туристичних послуг. Розмір винагороди туроператора встановлюється у договорі. При цьому туристичній фірмі необхідно укласти договір про надання лікувально-оздоровчих послуг із санаторно-курортним закладом із урахуванням побажань кожного окремого клієнта.

Висновки. Проведене дослідження правової природи та особливостей правового регулювання внутрішнього лікувально-оздоровчого туризму в Україні дозволяє сформулювати такі висновки.

Внутрішній лікувально-оздоровчий туризм – це отримання фізичною особою на підставі цивільно-правового договору лікувально-оздоровчих, реабілітаційних та/або рекреаційних послуг у санаторно-курортних закладах України. Особливості правового регулювання внутрішнього лікувально-оздоровчого туризму полягають у таких ключових положеннях:

1. Лікувально-оздоровчі послуги можуть бути надані санаторно-курортними закладами державної, комунальної або приватної форми власності, що здійснюють свою діяльність в організаційно-правовій формі некомерційних підприємств або установ.

2. Для здійснення господарської діяльності санаторно-курортні заклади повинні отримати ліцензію. Однак наразі відсутні будь-які особливі ліцензійні вимоги до санаторно-курортних закладів щодо здійснення ними господарської діяльності з медичної практики.

3. Договір про надання лікувально-оздоровчих послуг можна визначити як домовленість (угода, меморандум) між санаторно-курортним закладом та фізичною або юридичною особою відповідно до якого виконавець зобов'язується надати лікувальні, оздоровчі, реабілітаційні та/або рекреаційні послуги її отримувачу на платній, безоплатній або компенсаційній основі. До істотних умов договору про надання лікувально-оздоровчих послуг слід віднести предмет договору з визначенням переліку лікувально-оздоровчих послуг, якості і вартість послуг та строк їх надання.

¹ Про туризм : Закон України від 15.09.1995 № 324/95-ВР. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр> (дата звернення: 22 квітня 2025 року).

² Пашков В. М., Гнедик Є. С. Правове регулювання медичного туризму в умовах війни в Україні : монографія. Харків : Право, 2022. С. 37.

4. Договір на туристичне обслуговування, укладений між клієнтом і туроператором, може включати умови про надання лікувально-оздоровчих послуг у санаторно-курортному закладі.

Вдосконалення правового регулювання внутрішнього лікувально-оздоровчого туризму може полягати у розробці та затвердженні Ліцензійних умов надання відповідних послуг. Також у Законі № 2026-III або в Законі № 324/95-ВР слід визначити умови договору про надання лікувально-оздоровчих послуг.

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень є розробка теоретичних і практичних рекомендацій для удосконалення нормативно-правового регулювання внутрішнього медичного туризму з метою підвищення його ефективності та конкурентоспроможності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15/find?text> (дата звернення: 22 квітня 2025 року).

2. Діденко К. Д., Жученко В. Г. Медичний туризм в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Науковий журнал Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2016. Вип. 16. Ч. 4. С. 101–105.

3. Згурський Ю. Д., Розметова О. Г. Проблеми та перспективи розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Запорізькій області. *Причорноморські економічні студії*. 2016. № 12. Ч. 1. С. 62–66.

4. Зільник Н. М. Договір про надання медичних послуг. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 73–76. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-9/16>.

5. Корнева П. М. Медичний туризм в Україні в аспекті міжнародного приватного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 81–83. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-7/19>.

6. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з медичної практики : постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 № 285. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-п> (дата звернення: 22 квітня 2025 року).

7. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12/find?text> (дата звернення: 22 квітня 2025 року).

8. Паньків Н. Є., Крупіна А.-М. С. Тенденції розвитку медичного туризму в умовах глобалізації (на прикладі Туреччини). *Development service industry management*, 2023. № 1. С. 25–49. [https://doi.org/10.31891/dsim-2023-1\(4\)](https://doi.org/10.31891/dsim-2023-1(4)).

9. Пашков В. М., Гнедик Є. С. Правове регулювання медичного туризму в умовах війни в Україні : монографія. Харків : Право, 2022. 188 с.
10. Подзіров А. О. Організаційно-правове забезпечення розвитку медичного туризму в Україні : монографія / за наук. ред. В. І. Теремецького. Київ : НДІ ППіП НАПрН України, 2024. 242 с. URL : <https://repository.ndippp.gov.ua/handle/765432198/924>.
11. Про затвердження Загального положення про санаторно-курортний заклад : постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2001 № 805. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/805-2001-п> (дата звернення: 22 квітня 2025 року).
12. Про курорти : Закон України від 05.10.2000 № 2026-III. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2026-14/find?text> (дата звернення: 22 квітня 2025 року).
13. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text> (дата звернення: 22 квітня 2025 року).
14. Про оздоровлення та відпочинок дітей : Закон України від 04.09.2008 № 375-VI. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-17/find?text> (дата звернення: 22 квітня 2025 року).
15. Про туризм : Закон України від 15.09.1995 № 324/95-ВР. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр> (дата звернення: 22 квітня 2025 року).
16. Теремецький В. І., Подзіров А. О. Правове становище суб'єктів владних повноважень у сфері медичного туризму. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. № 1. С. 169–181. <https://doi.org/10.33766/2524-0323.97.169-181>.
17. Тишко Д. Ф. Медичний туризм як комплексний міжсистемний об'єкт державної політики. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія Публічне управління та адміністрування*. 2023. Т. 34 (73). № 1. С. 231–237. <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2023.1/41>.
18. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 22 квітня 2025 року).

Стаття надійшла до редакції 22.04.2025

Vladyslav Iv. TEREMETSKYI,
Doctor in Law, Professor

(Academician F. H. Burchak Scientific Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

Denys S. ASTAFIEV,

PhD in Economics

(State organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine» Kyiv, Ukraine)

LEGAL NATURE AND FEATURES OF DOMESTIC MEDICAL AND HEALTH TOURISM

This scientific article is devoted to clarifying the peculiarities of legal regulation of domestic medical and health tourism in Ukraine. Scientific approaches to the legal regulation of medical tourism are examined, and the provisions of current legislation in the field of tourism, health care and resort business, which determine the legal basis for the activities of sanatorium and resort establishments providing medical and health services, are analysed.

The author proposes a definition of domestic medical and health tourism as the provision of medical, health, rehabilitation and/or recreational services to individuals on the basis of a civil law contract in sanatorium and resort establishments in Ukraine. The peculiarities of the legal regulation of domestic medical and health tourism are identified, as well as the peculiarities of the legal status of sanatorium and resort establishments that can operate in the organisational and legal form of non-commercial enterprises or institutions of state, communal or private ownership.

It is emphasised that sanatorium and resort establishments must obtain a licence to carry out economic activities. At the same time, it is pointed out that there are no special licensing requirements in the legislation for them to carry out economic activities in the field of medical practice.

The author's vision of a contract for the provision of medical and health services is formulated, which is proposed to be understood as an agreement (contract, memorandum) between a sanatorium-resort institution and a natural or legal person, under which the provider undertakes to provide medical, health, rehabilitation and/or recreational services to the recipient on a paid, free or compensated basis. The essential terms of such an agreement are defined, in particular the subject matter of the agreement with a list of medical and health services, their quality, cost and term of provision.

The possibility of including terms and conditions for the provision of medical and health services in a sanatorium-resort facility in a tourist service agreement between a client and a tour operator is justified. A proposal has been made to improve the regulatory framework by developing and approving licensing conditions for the provision of such services, as well as by legislating the terms of the relevant agreement in the Law of Ukraine 'On Resorts' or the Law of Ukraine 'On Tourism'. Prospects for further research in the field of legal support for domestic medical and health tourism have been identified.

Key words: *tourism, medical tourism, medical and health tourism, legal regulation, medical services, health care, service agreement, licensing, contract providing for tourist services.*

Тетяна Анатоліївна ШЕВЧУК,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

Ігор Сергійович ПОЛЯКОВ,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ТРАНСФЕР ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОСТІ СИСТЕМИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті розглянуто питання, пов'язані із переміщенням закладів вищої освіти (далі – ЗВО) із специфічними умовами навчання, а також військових закладів вищої освіти як суб'єктів сектору безпеки і оборони у більш безпечні регіони України з окупованих, прифронтових територій і тих, де ведуться активні бойові дії.

На підставі результатів аналізу наукової літератури, аналітичних звітів Міністерства освіти і науки України, Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, Інституту освітньої аналітики, Інституту модернізації змісту освіти, положень нормативно-правових актів в освітній сфері обґрунтовано необхідність моніторингу функціонування переміщених ЗВО в умовах дії воєнного стану в Україні за такими напрямками: оцінка якості рівня нормативно-правового забезпечення функціонування релокованих ЗВО; адаптація освітнього процесу відповідно до вимог воєнного стану; забезпечення неперервності

навчання з урахуванням реалій процесу переміщення; створення нових можливостей для розвитку ЗВО в умовах нового місця перебування; дотримання юридичних гарантій для всіх учасників освітнього процесу, які мають статус внутрішньо переміщеної особи та працюють або навчаються у релокованих ЗВО; вивчення психоемоційного стану учасників освітнього процесу та аналіз ролі служби психологічної підтримки в системі освіти; удосконалення цифрового освітнього середовища в умовах дії воєнного стану; оцінка стану реалізації проєктів міжнародної співпраці, впровадження європейських освітніх практик в рамках виконання Україною євроінтеграційних зобов'язань у сфері освіти і науки; оцінка наслідків негативного впливу на освітню галузь воєнних дій та прогнозування розвитку освітньої галузі в середньо та довгостроковій перспективі.

Доводиться, що подібний організаційно-інтелектуальний трансфер є однією з базових умов забезпечення стійкості системи протидії злочинності за критеріями спадковості, освітнього та наукового супроводження. Крім того цей напрям державної гуманітарної та кримінологічної політик безпосередньо впливає на ступінь інтегрованості неповнолітніх, молоді до соціально корисної діяльності, завдяки чому знижується ризик їх втягнення у протиправні практики.

Ключові слова: злочинність, агресія, війна, воєнний стан, трансфер, сектор безпеки та оборони, освіта, молодь, неповнолітні, наука, протидія злочинності, запобігання втягненню у протиправну діяльність, корупція, заклад вищої освіти, поліцейський, специфічні умови навчання.

Постановка проблеми. За словами Президента України Володимира Зеленського, окупанти визначили своїми ворогами культуру, освіту та людяність. І не шкодують для них ні ракет, ні бомб. Україна, яка прагне бути конкурентоспроможною в сучасному світі, має визначити освіту та науку своїми стратегічними сферами»¹.

Після початку повномасштабної збройної агресії ситуація у вищій освіті України ще більше ускладнилася. Освітній процес було призупинено, увесь цей час зазнають руйнувань будівлі українських закладів освіти, учасники освітнього процесу опинилися в різних умовах, часто за межами України або в регіонах подалі від зони бойових дій; дехто продовжує перебувати на тимчасово окупованих територіях. Українська система вищої освіти, як і у 2014 році, після анексії Криму та початку воєнних дій на Донбасі, стикнулася з питанням переміщення закладів освіти на підконтрольну територію. Все це змусило адаптувати освітній процес до нових умов².

Одним із засобів збереження освітнього і наукового потенціалу є

¹ Обстріл Лозової прийшовся по «щойно реконструйованому будинку культури» – Зеленський. *Радіо Свобода*. 2022. 20 травня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelenskyi-obstril-lozova/31860348.html> (дата звернення: 13.03.2025).

² Вища освіта в Україні: зміни через війну: аналітичний звіт / Є. Ніколаєв, Г. Рій, І. Шемелинець. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2023. С. 84

релокація (від англ. relocate, relocation – переміщувати, переміщення). У відповідь на виклики повномасштабної війни Верховна Рада України ініціювала прийняття низки законів, спрямованих на врегулювання освітнього процесу в умовах дії воєнного стану. Міністерством освіти і науки України (далі – МОН) було розроблено і запроваджено на практиці більш ніж 50 наказів і офіційних роз'яснень щодо адаптації роботи ЗВО у воєнний період, якими в тому числі врегульовано процес їх евакуації та переміщення з окупованих, прифронтових територій і тих, де ведуться активні бойові дії.

Фахівцями з державного управління за результатами аналізу впливу військових дій на вищу освіту України у результаті порівняння переміщення ЗВО України через військові дії у 2014–2015 рр. і в 2022 р. були визначені особливості сучасного етапу релокації: значне збільшення масштабів переміщення; існування різниці у напрямках здійснення національної і міжнародної допомоги переміщеним ЗВО, у моделі переміщення. Встановлено, що у процесі релокації ЗВО особливу роль зіграли зміни у нормативно-правовому механізмі управління вищою освітою через прийняття нових нормативно-правових документів і вдосконалення уже існуючих¹.

Теоретичною основою наукової статті були праці вітчизняних науковців, фахівців різних галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, які вивчали стан українського освітнього, дослідницького простору в умовах війни та окремі аспекти релокації ЗВО у більш безпечні регіони України. Зокрема, Є. О. Гладкової, О. М. Литвинова, А. О. Пономарьової, С. І. Сілддєцького, А. М. Шандар та ін. Водночас проблематика забезпечення стійкості системи протидії злочинності через належну організацію роботи релокованих ЗВО у кримінологічній оптиці аналізу все ще є відкритою.

Мета статті – обґрунтувати соціальний запит та визначити проблеми забезпечення організаційно-інтелектуального трансферу як засобу забезпечення стійкості системи протидії злочинності в умовах війни

Виклад основного матеріалу. Нестабільну ситуацію в усіх сферах суспільного життя, у тому числі в освітній галузі, на початку 2019 року чітко позначила коронакриза. Через загострення пандемії COVID-19 всі заклади освіти перейшли на довготривале дистанційне навчання і вимушені були переформатувати усталені підходи до організації освітнього процесу. А з початком повномасштабного вторгнення рф на територію України та пов'язаним із цим катастрофічним ускладненням безпекової ситуації в державі, реалізація права людини на освіту зазнала суттєвих обмежень.

Сьогодні освітній процес у нашій країні відбувається під звуки сирен, часто під звуки обстрілів. Дехто взагалі втратив можливість навчатися. Повномасштабна військова агресія рф проти України, спрямована на геноцид українського народу, принесла катастрофічні руйнування,

¹ Беззубко Б. І., Пономарьова А. О. Переміщені заклади вищої освіти: нові виклики і перспективи. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна серія «Економічна». 2023. Вип. 104. С. 104

вимушене внутрішнє переміщення учасників освітнього процесу, їх виїзд за кордон, знищення українських освітян на тимчасово окупованих територіях, незаконне вивезення українських дітей на територію росії, навчання в умовах блекауту та колосальний психологічний тиск. На початку 2023 року вже понад 3 тис. закладів освіти постраждали внаслідок бомбардувань і обстрілів, із них близько 300 закладів зруйновано повністю. Ворог робить усе для знищення української освіти, бо чудово розуміє її силу¹.

Дослідження із визначення якості життя населення свідчать про те, що необхідною умовою забезпечення особистісного, суспільного та економічного розвитку в сучасному світі залишається якісна освіта та доступна медицина. Підтримуючи ці дві важливі сфери життєдіяльності, держава забезпечує собі стає економічне зростання та скорочення масштабів бідності.

Можливість отримання освіти є тим фундаментом, на якому ґрунтується майбутній доступ населення до матеріальних благ і послуг, формується конкурентоздатність на ринку праці, закладаються можливості для досягнення успіхів особи в дорослому житті. Якісні освітні послуги – фундамент національного відродження².

У Національній доктрині розвитку освіти визначено, що освіта є основою розвитку особистості, суспільства, нації та держави, запорукою майбутнього України, визначальним чинником політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства. Освіта відтворює і нарощує інтелектуальний, духовний та економічний потенціал суспільства, є стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету й конкурентоспроможності держави на міжнародній арені³.

Збройна агресія зі сторони рф фактично змусила цілий ряд ЗВО із зон бойових дій, тимчасово окупованих територій, а також прифронтових областей шукати можливості для перенесення місця фізичного розташування закладу з місця постійної дислокації у більш безпечні регіони країни для збереження можливості повноцінного їх функціонування та забезпечення освітнього процесу *в умовах дії воєнного стану*.

Станом на 1 липня 2023 року за оперативною інформацією МОН, було переміщено 29 ЗВО (з урахуванням першої хвилі переміщення, починаючи із середини 2014 р.) і 64 відокремлених структурних підрозділи ЗВО державної, комунальної й приватної форми власності⁴.

¹ Освіта і наука України в умовах воєнного стану : інформаційно-аналітичний збірник. Київ. 2023. С. 5

² Якість життя населення України та перші наслідки війни / Черенько Л. М., Полякова С. В., Шишкін В. С., Реут А. Г., Крикун О. І., Когатько Ю. Л., Заяць В. С., Клименко Ю. А.; Нац. акад. наук. Укр., Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи. Електронне видання. Київ, 2023. С. 91

³ Про Національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України від 17.04.2002 р. № 347/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text> (дата звернення: 03.03.2025).

⁴ Освіта і наука України в умовах воєнного стану : інформаційно-аналітичний збірник. Київ. 2023. С. 39

Релокація для ЗВО, особливо тих, які здійснюють підготовку поліцейських і мають специфічні умови навчання, була вимушеним, нелегким, але необхідним кроком на шляху до забезпечення сталості та безперервності навчання майбутніх правоохоронців в умовах соціальної нестабільності.

Заклад вищої освіти із специфічними умовами навчання – це заклад вищої освіти державної форми власності, який здійснює на певних рівнях вищої освіти підготовку курсантів (слухачів, студентів), ад'юнктів для подальшої служби на посадах середнього та вищого складу Національної поліції України, начальницького складу з метою задоволення потреб Міністерства внутрішніх справ України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань¹.

Освітній процес у ЗВО із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, реалізовано на підставі вимог Конституції України, Законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про Національну поліцію», державних стандартів вищої освіти, нормативних актів з питань освіти, інших актах чинного законодавства, що регламентують організацію освітнього процесу та порядок підготовки фахівців у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання.

Забезпечення практичної підготовки здобувачів освіти ЗВО Міністерства внутрішніх справ України (далі МВС) з ряду причин не може здійснюватись у дистанційному форматі, що і обумовлює необхідність переміщення навчального закладу із фактичного місця дислокації у більш безпечне. Практична підготовка є обов'язковим компонентом освітньо-професійної програми для здобуття відповідного освітнього ступеня на першому (бакалаврському) та другому (магістерському) рівнях вищої освіти. Основними видами практичної підготовки здобувачів освіти є : навчальна практика, стажування. Для проходження практичної підготовки здобувачі освіти направляються до органів (підрозділів) поліції, установ Експертної служби МВС, якими вони були направлені на навчання, чи за місцезнаходженням ЗВО МВС (структурних підрозділів ЗВО МВС). Для проходження практичної підготовки здобувачі освіти направляються до органів (підрозділів) поліції, установ Експертної служби МВС, якими вони були направлені на навчання, чи за місцезнаходженням ЗВО МВС (структурних підрозділів ЗВО МВС).

Саме зараз, в умовах дії воєнного стану в Україні системне підвищення рівня якості освіти поліцейських, посилення її практичної спрямованості є запорукою ефективного опору злочинності, забезпечення національної безпеки, територіальної цілісності і недоторканності України, належного

¹ Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 24.03.2025).

захисту прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб. У зв'язку з чим питання про набуття майбутніми правоохоронцями систематизованих стійких знань, необхідних для виконання поставлених завдань в обстановці, що швидко змінюється, набуває виключної значущості.

Забезпечення якісної підготовки висококваліфікованих фахівців у ЗВО із специфічними умовами навчання є ключовим етапом у формуванні та розвитку кадрового потенціалу правоохоронних органів, як основи ефективності функціонування правоохоронної системи в цілому, та окремих її структурних елементів, зокрема.

Висновки. Релокація ЗВО – процес не простий, адже передбачає залученість до нього усіх учасників освітнього процесу з можливими втратами на цьому шляху. Необхідним є внутрішній потенціал для релокації конкретного ЗВО, ефективність якого передбачає моніторинг реалізації державної політики в освітній сфері за такими напрямками : оцінка якості рівня нормативно-правового забезпечення функціонування релокованих ЗВО; адаптація освітнього процесу відповідно до вимог воєнного стану; забезпечення неперервності навчання з урахуванням реалій процесу переміщення; створення нових можливостей для розвитку ЗВО в умовах нового місця перебування; дотримання юридичних гарантій для всіх учасників освітнього процесу, які мають статус внутрішньо переміщеної особи та працюють або навчаються у релокованих ЗВО; вивчення психоемоційного стану учасників освітнього процесу та аналіз ролі служби психологічної підтримки в системі освіти; удосконалення цифрового освітнього середовища в умовах дії воєнного стану; оцінка стану реалізації проєктів міжнародної співпраці, впровадження європейських освітніх практик в рамках виконання Україною євроінтеграційних зобов'язань у сфері освіти і науки; **оцінка наслідків негативного впливу на освітню галузь воєнних дій та прогнозування розвитку освітньої галузі в середньо та довгостроковій перспективі.**

Релоковані ЗВО вже перемогли ворога, адже не зважаючи на складнощі самого процесу переміщення, значного відтоку серед усіх учасників освітнього процесу вони все ж таки змогли адаптувати освітній процес до нових реалій, зберегти кадровий потенціал, довіру здобувачів та власні університетські традиції. Адже, як справедливо зазначає О. М. Литвинов університет – унікальний соціальний феномен. Будучи гуманітарним і культурним інститутом він створює передумови для розвитку негуманітарних – природничонаукових, технократичних досягнень соціуму. Як частина соціуму він забезпечує його оновлення в цілому через свій продукт – знання. Місія університету характеризує його основну інтенцію, яка корелятивна культурно-історичним запитам, що дерермінують модель цього соціального інституту¹.

¹Литвинов О. М., Гладкова Є. О. Місія університету в часи посмодерну // Харківський національний університет внутрішніх справ: 25 років досвіду та погляд у майбутнє (1994–2019 рр.) : Збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції до 25-річчя створення університету (22 листопада 2019 року, м. Харків). Харківський національний університет внутрішніх справ. 2019. С. 268

Завдання формування необхідного рівня потенціалу ЗВО України набуває особливого значення з огляду на те, що прямим наслідком максимізації потенціалу українських університетів є створення та трансфер нових знань і технологій. Непрямими, але важливими результатами ефективного використання потенціалу ЗВО є: економічний розвиток країни, оскільки висококваліфіковані фахівці розроблятимуть та впроваджуватимуть нові ідеї та продукти, що підвищуватиме економічну активність та інноваційний потенціал країни; політична стабільність країни; соціальний розвиток, оскільки якісна вища освіта дозволить кожному розвивати свої здібності та потенціал, що може сприяти сталому розвитку суспільства¹.

Належне функціонування української освітньої парадигми є стратегічним пріоритетом при організаційній трансформації освітньої сфери під час дії воєнного стану та у післявоєнному відновленні країни. Вітчизняна освіта і наука є тим стратегічним ресурсом, який є основою для структурних змін у майбутньому. Наука та інновації – це каталізатор економічного розвитку країни. Побудова нової освітньої траєкторії передбачає активне застосування інструментів інтернет-маркетингу в просуванні освітніх послуг, посилення зав'язків науки з бізнесом, створення інноваційних платформ із міжнародного співробітництва. Необхідно вже зараз розробляти стратегії інноваційного розвитку освіти і науки, так би мовити «на випередження» для ефективного їх впровадження у післявоєнний період, для відновлення та розвитку повоєнної економіки країни. Подібні підходи забезпечать стійкість системи протидії злочинності, знизять корупціогенні ризики відтворення та розвитку її інститутів в умовах війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батрак О. В., Тарасенко О. С. Особливості формування потенціалу закладів вищої освіти України в умовах війни та післявоєнному періоді. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 53. URL : <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-1>.
2. Беззубко Б. І., Пономарьова А. О. Переміщені заклади вищої освіти : нові виклики і перспективи. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна серія «Економічна»*. 2023. Вип. 104. С. 100–107
3. Вища освіта в Україні : зміни через війну : аналітичний звіт / Є. Ніколаєв, Г. Рій, І. Шемелинець. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2023. 94 с.
4. Литвинов О. М., Гладкова Є. О. Місія університету в часи посмодерну // Харківський національний університет внутрішніх справ : 25

¹ Батрак О. В., Тарасенко О. С. Особливості формування потенціалу закладів вищої освіти України в умовах війни та післявоєнному періоді. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 53. URL : <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-1>

років досвіду та погляд у майбутнє (1994–2019 рр.) : Збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції до 25-річчя створення університету (22 листопада 2019 року, м. Харків). Харківський національний університет внутрішніх справ. 2019. С. 267–269

5. Обстріл Лозової прийшовся по «щойно реконструйованому будинку культури» – Зеленський. *Радіо Свобода*. 2022. 20 травня. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelenskyi-obstril-lozova/31860348.html> (дата звернення : 13.03.2025).

6. Освіта і наука України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник. Київ. 2023. 64 с.

7. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення : 24.03.2025 р.)

8. Про Національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України від 17.04.2002 р. № 347/2002. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text> (дата звернення : 03.03.2025).

9. Якість життя населення України та перші наслідки війни / Черенько Л. М., Полякова С. В., Шишкін В. С., Реут А. Г., Крикун О. І., Когатько Ю. Л., Заяць В. С., Клименко Ю. А.; Нац. акад. наук. Укр., Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи. Електронне видання. Київ, 2023. 191 с.

Стаття надійшла до редакції 24.03.2025

Tatiana An. SHEVCHUK,

PhD in Law, Associated Professor

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

Igor S. POLYAKOV,

PhD in Law

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

ORGANIZATIONAL AND INTELLECTUAL TRANSFER AS A MEANS OF ENSURING THE SUSTAINABILITY OF THE SYSTEM OF COUNTERING CRIME IN WAR CONDITIONS

The article considers issues related to the relocation of higher education institutions (hereinafter referred to as HEIs) with specific training conditions to safer regions of Ukraine from occupied, frontline territories and those where active hostilities are underway.

Based on the results of the analysis of scientific literature, analytical reports of the Ministry of Education and Science of Ukraine, the National Agency for Quality Assurance in Higher Education, the Institute of Educational Analytics, the Institute for Modernization of Educational Content, and the provisions of regulatory legal acts in the educational sphere, the need to monitor the functioning of relocated HEIs under martial law in Ukraine in the following areas

is substantiated: assessment of the quality of the level of regulatory and legal support for the functioning of relocated HEIs; adaptation of the educational process in accordance with the requirements of martial law; ensuring continuity of education taking into account the realities of the relocation process; creating new opportunities for the development of higher education institutions in the conditions of the new place of residence; compliance with legal guarantees for all participants in the educational process who have the status of an internally displaced person and work or study in relocated higher education institutions; studying the psycho-emotional state of participants in the educational process and analyzing the role of the psychological support service in the education system; improving the digital educational environment under martial law; assessing the status of the implementation of international cooperation projects, the introduction of European educational practices within the framework of Ukraine's fulfillment of European integration obligations in the field of education and science; assessing the consequences of the negative impact of military actions on the educational sector and forecasting the development of the educational sector in the medium and long term.

It is proved that such organizational and intellectual transfer is one of the basic conditions for ensuring the stability of the system of combating crime according to the criteria of heredity, educational and scientific support. In addition, this direction of state humanitarian and criminological policy directly affects the degree of integration of minors, youth into socially useful activities, thereby reducing the risk of their involvement in illegal practices.

Key words: *crime, aggression, war, martial law, transfer, security and defense sector, education, youth, minors, science, combating crime, preventing involvement in illegal activities, corruption, higher education institution, police officer, specific training conditions.*

ІНСТИТУЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ФОКУСІ ПРАВНИЧИХ СТУДІЙ

УДК 342.9

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2025.1.53>**Лариса Василівна ВАСЯНОВИЧ***(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ В УКРАЇНІ ЯК ОБ'ЄКТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Акцентовано увагу на тому, що професійне навчання – це процес отримання особою специфічних знань та формування вмінь, що має цілеспрямований характер, задля її готовності приносити користь певній організації щодо ефективного виконання поставлених перед нею цілей та завдань. Професійне навчання має систематичний характер, відповідає динаміці потреб організації у фахівцях, що володіють знаннями та навичками, пристосованими до змін у технологіях та суспільних відносинах.

З'ясовано, професійне навчання поліцейських представляє собою регульований адміністративно-правовими нормами організований процес формування професійної готовності поліцейських до ефективного виконання завдань Національної поліції шляхом засвоєння ними адекватних сучасним вимогам дійсності знань, вмінь та навиків, які підлягають систематичному оновленню у відповідності до сучасних викликів та загроз.

Аргументовано, що функціональні завдання поліції є визначальними по відношенню до змісту, форм та видів професійного навчання, вимог особистісного та кваліфікаційного характеру (знання, вміння, навички) поліцейських. Серед особливостей професійного навчання поліцейських доцільно виділити: по-перше, специфічні суб'єкти – навчальні заклади зі специфічними умовами навчання; по-друге, підготовка орієнтована на особливу категорію осіб, які прийняли Присягу; по-третє, наявність особливого кола форм та методів підготовки; по-четверте, наявність значної кількості відомчих нормативно-правових актів, які врегульовують безпосередньо вимоги, зміст та організаційні умови реалізації підготовки.

Ключові слова: професійне навчання, підготовка, працівники, Національна поліція, адміністративно-правове регулювання.

Постановка проблеми. Належне виконання правоохоронної функції можливе лише за умови, якщо поліцейські мають достатній рівень професійної компетенції, яка формується під час професійного навчання. Як вбачається, професійне навчання поліцейських є особливо важливим

способом забезпечення ефективного функціонування Національної поліції, та необхідною умовою ефективного виконання покладених на неї завдань: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги¹. Означенні завдання не можуть бути реалізовані особами, які не володіють достатнім обсягом знань, вмінь та навичок. Професійна діяльність правоохоронців являє собою по суті щоденне розв'язання складних проблем, ситуацій, завдань². А відтак, професійне навчання є необхідним та важливим елементом становлення поліцейського як суб'єкта, який має якісно втілювати в життя, обумовлені завданнями, функції Національної поліції.

Окремі проблемні питання, пов'язані із підготовкою поліцейських, у своїх наукових працях розглядали вчені. Зокрема, слід вказати таких вчених, як О. М. Бандурка, В. В. Бондаренко, В. С. Венедіктов, К. Ю. Мельник, О. М. Музичук, Л. В. Могілевський, В. О. Невядовський, О. М. Обушенко, О. Ю. Салманова, Д. В. Швець, О. Н. Ярмиш та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьованим залишається теоретичний підхід щодо характеристики професійного навчання поліцейських як об'єкта адміністративно-правового регулювання.

Мета статті полягає у тому, щоб вдосконалити поняття та розкрити особливості професійного навчання поліцейських в Україні як об'єкта адміністративно-правового регулювання. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: з'ясувати сутність поняття професійна підготовка; розкрити зміст вказаного терміну в контексті підготовки поліцейських; здійснити аналіз норм чинного законодавства, яке регулює питання професійного навчання поліцейських.

Виклад основного матеріалу. Поняття професійного навчання міститься у декількох нормативно-правових актах. Так, згідно з Рекомендацією МОП № 88 «Щодо професійного навчання дорослих, включаючи інвалідів» вислів «професійне навчання» означає будь-який вид навчання, що дає можливість набути або розвинути знання та майстерність технічного чи професійного характеру, або ж такі, що необхідні для виконання функцій молодшого керівного персоналу, незалежно від того, чи викладаються вони на підприємстві, чи поза ним, і включає професійне перенавчання³. Отже, професійне навчання – це будь-яке навчання, що дозволяє набути певні додаткові знання, навички чи майстерність.

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

² Клименко І. В. Теорія і практика психологічного забезпечення професійної підготовки поліцейських : автореф. дис. д-ра психол. наук : 19.00.06 Харків, 2019. С. 27.

³ Щодо професійного навчання дорослих, включаючи інвалідів : рекомендація МОП від 27.06.1962 р. № 88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_069#Text.

Відповідно до Закону України «Про професійний розвиток працівників», професійне навчання працівників – процес цілеспрямованого формування у працівників спеціальних знань, розвиток необхідних навичок та вмінь, що дають змогу підвищувати продуктивність праці, максимально якісно виконувати функціональні обов'язки, освоювати нові види професійної діяльності, що включає первинну професійну підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації працівників відповідно до потреб виробництва¹. У вказаній нормі акцентується увага на цілеспрямованому характері навчання та його меті – забезпечення можливості якісного виконання функціональних обов'язків.

В правовій літературі також існує доволі широкий спектр підходів до визначення «професійного навчання». Зокрема, В. А. Кручек, О. Б. Кошук, С. Г. Кравець, Н. В. Колісник, Л. А. Майборода, Т. В. Пятничук, та інші зазначають, що професійне навчання зорієнтоване на забезпечення формування і розвитку професійних знань, умінь, навичок (компетентностей) громадянина, задля його професійного, особистісного, інноваційного, економічного зростання та забезпечення на цій основі високої продуктивної праці, максимально якісного виконання функціональних обов'язків, освоєння нових видів професійної діяльності, ефективної зайнятості, мобільності й конкурентоспроможності на ринку праці, перспектив кар'єрного зростання впродовж життя. Професійне навчання є комплексом педагогічних та організаційно-управлінських заходів, спрямованих на забезпечення оволодіння громадянами знаннями, уміннями і навичками в обраній ними галузі професійної діяльності, розвиток компетентності та професіоналізму, виховання загальної і професійної культури². Отже, авторами акцентовано увагу на тому, що професійне навчання є поєднанням як організаційно-управлінських, так і педагогічних заходів, які мають цілеспрямований характер.

І. В. Зайченко зауважує, що професійне навчання (освіта) передбачає рух людини від елементарної (загальної та функціональної) грамотності до освіченості; від професійно значущих якостей особистості, які пов'язані з професійною компетентністю і дозволяють реалізуватися в певній професійній діяльності до широкого розуміння, усвідомлення матеріальних і культурних надбань та цінностей минулого, власного внеску до культури своєї країни, світу в цілому; від загальної і професійної культури до формування індивідуального менталітету особистості – глибинних усталених основ світобачення, які забезпечують спрямованість на неперервне самовдосконалення, самореалізацію³. Отож професійне навчання розглядається автором як більш комплексне явище.

¹ Про професійний розвиток працівників : Закон України від 12.01.2012 р. № 4312-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17#Text>.

² Методичні основи професійного навчання кваліфікованих робітників. методичний посібник / [В. А. Кручек, О. Б. Кошук, С. Г. Кравець, Н. В. Колісник, Л. А. Майборода, Т. В. Пятничук, І. І. Голуб, Н. Ю. Самоїленко, Г. В. Однорог]. Житомир : «Полісся». 2020. С. 8.

³ Зайченко І. В. Теорія і методика професійного навчання. К. : ЦП «КОМПРИНТ», 2014. С. 15.

Таким чином, професійне навчання – це процес отримання особою специфічних знань та формування вмінь, що має цілеспрямований характер, задля її готовності приносити користь певній організації щодо ефективного виконання поставлених перед нею цілей та завдань. Професійне навчання має систематичний характер, відповідає динаміці потреб організації у фахівцях, що володіють знаннями та навичками, пристосованими до змін у технологіях та суспільних відносинах.

Особливу вагомість професійне навчання має в забезпеченні Національної поліції ефективно працюючим кадровим складом. Національна поліція України – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку¹. Правоохоронна діяльність Національної поліції України включає в себе заходи, які спрямовані на захист прав і свобод громадян та держави, забезпечення публічної безпеки та порядку, боротьбу зі злочинністю за правотворчим, виконавчо-розпорядчим та практично-правоохоронним напрямками². Означене покладає на поліцейських, як на представників Національної поліції, обов'язок бути готовими до виконання поставлених завдань.

Слід погодитися з тим, що професійна підготовка являє собою організований безперервний і цілеспрямований процес оволодіння знаннями та спеціальними вміннями і навичками кожним поліцейським. Вона забезпечує формування та вдосконалення саме тих знань, які стануть необхідними для успішного виконання службових завдань³. А. Г. Гаркуша справедливо наголошує на тому, що відомча освіта у закладах системи МВС має свої особливості, які виховують майбутніх поліцейських стійкими та витривалими. Так, починаючи з перших днів навчання, курсанти несуть всю повноту відповідальності за свої дії, і це є позитивним досвідом для майбутньої професійної діяльності, що буде вимагати від поліцейського значної кількості виважених та обдуманих дій, за які вони будуть відповідати вже у законодавчо визначеному порядку. Розмірковуючи про систему навчально-виховного процесу у закладах системи МВС, авторка зауважує, що вона направлена на забезпечення ефективної адаптації курсантів до реальних умов несення служби у поліції, тим самим, визначаючи специфіку викладання кожного блоку дисциплін навчального плану. Відомча освіта системи МВС України дає можливість підготовки висококласних, юридично підкованих та конкурентоспроможних

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

² Арабаджи Н. Б. Правоохоронна функція Національної поліції. *Актуальні проблеми політики*. 2022. Вип. 70. С. 13.

³ Пампура І., Ярема Н. Психологічні аспекти професійної підготовки працівників Національної поліції України на сучасному етапі // Професійна підготовка суддів, прокурорів та працівників правоохоронних органів: національний і зарубіжний досвід : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (19 вересня 2019 р., м. Київ) / Ген. прокуратура України ; уклад. С. І. Мінченко. Київ : Національна академія прокуратури України, 2019. С. 111. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bd575fe5-3a76-4e1d-972b-abc38e4a4672/content>

працівників у правоохоронній системі України. Специфіка реформованої системи Національної поліції України вимагає від сучасного поліцейського ґрунтовних знань у юридичній сфері, розвиненої правової та комунікативної культури, сформованих умінь і навичок, моральної стійкості та фізичної витривалості.

А. В. Потопальський професійну підготовку (навчання) працівників поліції характеризує як систему спеціальних організаційно-педагогічних та тактичних заходів, спрямованих на вироблення та формування знань, навичок, умінь, мотивації, психологічної готовності до виконання професійних обов'язків в особливих умовах, обумовлених завданнями, поставленими перед Національною поліцією. До особливостей, які характеризують професійну підготовку (навчання) поліцейських як об'єкт адміністративно-правового регулювання, автор відносить: а) особливу мету професійної підготовки; б) спеціальний набір організаційно-педагогічних та тактичних заходів; в) наявність психологічної підготовки у системі професійного навчання поліцейських; г) системність; ґ) наукову обґрунтованість; д) відкритість до інновацій¹. Названі А.В.Потопальським особливості включають такі характеристики професійного навчання, як: мета, зміст, тривалість, зв'язок з об'єктивною реальністю та динамікою її змін.

Організаційно-педагогічні заходи, як особливість професійного навчання поліцейських знаходять свій прояв у змісті навчальних програм. Зокрема, мова йде про комплексно-цільові програми такого навчання. На думку О. В. Косаревської та О. І. Новіцького, специфіка організації навчального процесу у ВНЗ із особливими умовами навчання полягає у засвоєнні базових юридичних «закритих» знань через призму виконання практичних дій, за рахунок впровадження тренінгової техніки у сфері боротьби зі злочинністю, що має на меті трансформацію отриманих професійних знань у професійні навички². Отже, автори наголошують саме на специфіку змісту професійного навчання, що полягає у поєднанні набуття нових знань з формуванням навичок на основі застосування їх в практичних умовах, що реалізується процесі їх практичної підготовки, яка для здобувачів освіти ЗВО МВС є обов'язковим компонентом освітньо-професійної програми для здобуття відповідного освітнього ступеня на першому (бакалаврському) та другому (магістерському) рівнях вищої освіти³.

¹ Потопальський А. В. Адміністративно-правове забезпечення професійної підготовки поліцейських в Україні : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.07 Харків. 2019. С. 14.

² Косаревська О. В., Новіцький О. І. Деякі аспекти вдосконалення професійної підготовки фахівців правоохоронної сфери у ВНЗ з особливими умовами навчання в сфері протидії наркозлочинності // Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України. Харків. 2018. С. 192.

³ Про затвердження Порядку проведення практичної підготовки здобувачів вищої освіти закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, що належать до сфери управління Міністерства внутрішніх справ України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 18.09.2024 р. № 634. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1487-24#Text>.

Наявність обов'язкової психологічної підготовки у складі професійного навчання поліцейських, як його особливості, обумовлена тим, що діяльність поліцейського характеризується такими психологічними особливостями: 1) опосередкованість операцій управління; 2) постійно мінливі умови з дефіцитом інформації; 3) постійна регламентація часом (дефіцит часу, ненормованість часу тощо); 4) достатньо велика кількість службових завдань; 5) соціотехнічний характер дій; 6) залежність ефективності професійної діяльності від індивідуально психологічних якостей суб'єкта діяльності¹.

Професійна психологічна підготовка поліцейського – це тривалий процес, який починається на етапі початкової професійної підготовки і продовжується у ході всієї професійної діяльності². Кінцевим результатом психологічної підготовки є психологічна готовність поліцейського до діяльності, яка являє собою стійкий довготривалий стан особистості, який характеризується мобілізацією усіх психофізіологічних ресурсів організму, наявністю комплексу мотивів, знань, умінь, навичок та індивідуальних якостей, які забезпечують ефективність виконання певної діяльності³. Отже, психологічна складова професійного навчання (як його особливість) є одночасно її необхідним елементом, викликаним наявністю особливих вимог до особистісних характеристик поліцейського.

Така ознака, як інноваційність має різні прояви у професійній підготовці поліцейських. Як зазначають В. О. Галімський та І. І. Галімська, впровадження інноваційних підходів дає змогу вирішити низку загальних завдань, ефективність яких безпосередньо залежить від комплексної взаємодії науково-педагогічних працівників та курсантів: надання базових знань та теоретичної обізнаності з фізичної та спеціальної підготовки, необхідних для виконання службових обов'язків правоохоронців щодо особливостей фізичної та спеціальної підготовки; оновлення системи засобів та методів вдосконалення фізичних, професійно-прикладних та психічних якостей правоохоронців, системи організації занять з самовдосконалення та підвищення рівня підготовленості тощо; підвищення функціональної стійкості, фізичної та спеціальної підготовленості, адаптаційних процесів організму курсантів до нестандартних умов професійної діяльності; виховання специфічних вольових та фізичних якостей необхідних для виконання службових обов'язків; формування мотиваційно-ціннісного ставлення до власної фізичної та спеціальної підготовки майбутніх правоохоронців, занять професійно-прикладними та базовими видами спорту, самовдосконалення та здорового способу життя;

¹ Андрусишин Р. М. Поняття та сутність професійно-психологічної підготовки поліцейських. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5178/1/Тези_Андрусишин.pdf.

² Барко. В.І., Остапович В.П., Барко В.В. Професіна психологічна підготовка поліцейських Національної поліції України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Вип. 2. Т. 1. С. 179.

³ Тімченко О. В., Барко В. В. Шляхи формування психологічної готовності до професійної діяльності у персоналі Національної поліції України. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. № 3 (56). С. 116.

формування знань та умінь з організації самостійних занять фізичними вправами¹. Інноваційність пронизує різні напрямки та сфери професійної підготовки та є необхідною відповіддю суспільних, економічних, технологічних та інших змін.

Тож, наведені особливості відображають основні прояви професійного навчання поліцейських: передачі-сприйняття достатньої кількості знань, формування вмінь, наявність організованої форми цього процесу, його цілеспрямованість на забезпечення кадрових потреб Національної поліції.

Висновки. Підбиваючи підсумок наукового дослідження слід зазначити, що професійне навчання поліцейських являє собою врегульований адміністративно-правовими нормами організований процес формування професійної готовності поліцейських до ефективного виконання завдань Національної поліції шляхом засвоєння ними, відповідних сучасним вимогам дійсності, знань, вмінь та навиків, які підлягають систематичному оновленню у відповідності до викликів та загроз, які постійно змінюються.

Функціональні завдання поліції є визначальними по відношенню до змісту, форм та видів професійного навчання, вимог особистісного та кваліфікаційного характеру (знання, вміння, навички) поліцейських. Серед особливостей професійного навчання поліцейських доцільно виділити: по-перше, специфічні суб'єкти – заклади освіти зі специфічними умовами навчання; по-друге, підготовка орієнтована на особливу категорію осіб, які прийняли Присягу; по-третє, наявність особливого кола форм та методів підготовки; по-четверте, наявність значної кількості відомих нормативно-правових актів, які врегульовують безпосередньо вимоги, зміст та організаційні умови реалізації підготовки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусишин Р. М. Поняття та сутність професійно-психологічної підготовки поліцейських. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5178/1/Тези_Андрусишин.pdf.
2. Арабаджи Н. Б. Правоохоронна функція Національної поліції. *Актуальні проблеми політики*. 2022. Вип. 70. С. 10–15.
3. Барко. В.І., Остапович В.П., Барко В.В. Професіона психологічна підготовка поліцейських Національної поліції України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Вип. 2. Т. 1. С. 176–181.
4. Галімський В. О., Галімська І. І. Інновації у процесі вдосконалення системи фізичної та спеціальної підготовки майбутніх правоохоронців. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2024. Вип. 213. С. 103–110.

¹ Галімський В. О., Галімська І. І. Інновації у процесі вдосконалення системи фізичної та спеціальної підготовки майбутніх правоохоронців. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2024. Вип. 213. С. 108.

5. Зайченко І. В. Теорія і методика професійного навчання. К. : ЦП «КОМПРИНТ», 2014. 548 с.

6. Клименко І. В. Теорія і практика психологічного забезпечення професійної підготовки поліцейських : автореф. дис. д-ра психол. наук : 19.00.06 Харків, 2019. 46 с.

7. Косаревська О. В., Новіцький О. І. Деякі аспекти вдосконалення професійної підготовки фахівців правоохоронної сфери у ВНЗ з особливими умовами навчання в сфері протидії наркозлочинності // Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України. Харків. 2018. С. 189–196.

8. Методичні основи професійного навчання кваліфікованих робітників. методичний посібник / [В. А. Кручек, О. Б. Кошук, С. Г. Кравець, Н. В. Колісник, Л. А. Майборода, Т. В. Пятничук, І. І. Голуб, Н. Ю. Самойленко, Г. В. Однорог]. Житомир : «Полісся». 2020. 274 с.

9. Пампура І., Ярема Н. Психологічні аспекти професійної підготовки працівників Національної поліції України на сучасному етапі // Професійна підготовка суддів, прокурорів та працівників правоохоронних органів: національний і зарубіжний досвід : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (19 вересня 2019 р., м. Київ) / Ген. прокуратура України ; уклад. С. І. Мінченко. Київ : Національна академія прокуратури України, 2019. С. 111–113. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bd575fe5-3a76-4e1d-972b-abc38e4a4672/content>.

10. Потопальський А. В. Адміністративно-правове забезпечення професійної підготовки поліцейських в Україні : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.07 Харків. 2019. 23 с.

11. Про затвердження Порядку проведення практичної підготовки здобувачів вищої освіти закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, що належать до сфери управління Міністерства внутрішніх справ України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 18.09.2024 р. № 634. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1487-24#Text>.

12. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

13. Про професійний розвиток працівників : Закон України від 12.01.2012 р. № 4312-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17#Text>.

14. Тімченко О. В., Барко В. В. Шляхи формування психологічної готовності до професійної діяльності у персоналу Національної поліції України. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. № 3 (56). С. 112–119.

15. Щодо професійного навчання дорослих, включаючи інвалідів : рекомендація МОП від 27.06.1962 р. № 88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_069#Text.

Стаття надійшла до редакції 07.04.2025

Larisa V. VASYANOVYCH,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CONCEPT AND FEATURES OF PROFESSIONAL TRAINING OF POLICE OFFICERS IN UKRAINE AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION

It is emphasized that professional training is a process of obtaining specific knowledge and developing skills by a person, which is purposeful in nature, in order to prepare him to benefit a certain organization in terms of effectively fulfilling the goals and tasks set for it. Professional training is systematic in nature, meets the dynamics of the organization's needs for specialists who have knowledge and skills adapted to changes in technology and social relations.

It is found out that professional training of police officers is an organized process regulated by administrative and legal norms of forming the professional readiness of police officers to effectively perform the tasks of the National Police by acquiring knowledge, skills and abilities adequate to the current requirements of reality, which are subject to systematic updating in accordance with modern challenges and threats.

It is argued that the functional tasks of the police are decisive in relation to the content, forms and types of professional training, personal and qualification requirements (knowledge, skills, abilities) of police officers. Among the features of professional training of police officers, it is advisable to highlight: firstly, specific subjects - educational institutions with specific training conditions; secondly, training is focused on a special category of persons who have taken the Oath; thirdly, the presence of a special range of forms and methods of training; fourthly, the presence of a significant number of departmental regulatory legal acts that directly regulate the requirements, content and organizational conditions for the implementation of training.

Keywords: *professional training, training, employees, National Police, administrative and legal regulation.*

Сергій Михайлович ДАНИЛО,

кандидат юридичних наук

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Наголошено, що актуальність питання про поняття й ознаки міжнародно-правових стандартів забезпечення прав і свобод людини на стадії досудового розслідування набуває особливої ваги в контексті сучасних тенденцій розвитку правових систем, інтеграції міжнародних норм у національне законодавство та глобалізації правозахисних процесів. Установлено, що у сучасній правовій практиці роль міжнародно-правових стандартів постійно зростає, адже вони є основою для уніфікації та гармонізації правової діяльності у сфері кримінального судочинства. З'ясовано, що відповідно до положень низки міжнародних документів, таких як Загальна декларація прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, особливе значення приділяється дотриманню принципів законності, пропорційності та належної правової процедури у кримінальному провадженні.

Визначено міжнародно-правові стандарти забезпечення прав і свобод людини як комплекс принципів, норм і рекомендацій, закріплених у міжнародних документах. Підкреслено, що поняття міжнародно-правових стандартів забезпечення прав і свобод людини передбачає їх інтеграцію у національне законодавство як основи для захисту конституційних прав учасників кримінального провадження. Аргументовано, що ознаки цих стандартів є критеріями оцінки процесуальних дій з точки зору дотримання прав людини, забезпечення прозорості та недопустимості дискримінації. Встановлено, що сутнісними ознаками міжнародно-правових стандартів

забезпечення прав і свобод людини на стадії досудового розслідування є: соціальна зумовленість; динамічність; системність; загальнообов'язковість; універсальність; здійснення нормативної та регулятивної функцій; вплив на систему права держави; пропорційність.

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, забезпечення прав і свобод людини, міжнародно-правові стандарти, європейські стандарти, практика Європейського суду з прав людини.

Постановка проблеми. В умовах сучасного реформування правової системи України та її інтеграції до європейського правового простору питання забезпечення прав і свобод людини на стадії досудового розслідування набуває критичного значення. Ця стадія кримінального провадження є стратегічно важливою, адже саме на цьому етапі закладається основа для подальшого судового розгляду та прийняття рішень, що впливають на долю учасників процесу. У зв'язку з цим роль міжнародно-правових стандартів, які спрямовані на захист прав людини, створення рівноваги між ефективністю боротьби з кримінальною протиправною діяльністю і дотриманням правових норм, стає невід'ємною частиною сучасного кримінального провадження.

Водночас важливо зазначити, що в Україні, як і в багатьох інших країнах, процес імплементації міжнародно-правових норм стикається з низкою викликів. Це, зокрема, відсутність єдності у правозастосуванні, прогалини в законодавстві, а також недостатня обізнаність правників щодо міжнародних стандартів. Тому дослідження поняття й ознак міжнародно-правових стандартів забезпечення прав і свобод людини на стадії досудового розслідування є не лише актуальним, а й вкрай необхідним для вдосконалення правозастосовної практики, підвищення ефективності кримінального провадження та зміцнення верховенства права.

Питання про міжнародно-правові стандарти в кримінальному процесі, їх сутність, зміст і система є одними із найчастіше досліджуваних у контексті сучасних тенденцій розвитку правових систем, інтеграції міжнародних норм у національне законодавство та глобалізації правозахисних процесів. Зокрема, проблематиці визначення та імплементації міжнародно-правових стандартів забезпечення прав і свобод людини в кримінальному провадженні приділяють увагу багато науковців, серед яких: Т. М. Бабчинська, В. В. Вапнярчук, Т. В. Волошанівська, І. В. Гловюк, М. В. Гузела, О. В. Капліна, М. П. Климчук, О. І. Коровайко, Г. Р. Крет, О. О. Кузьмінський, О. П. Кучинська, М. А. Погорецький, О. В. Пчеліна, Д. В. Сімонович, Б. В. Стецик, В. М. Тертишник, В. Г. Уваров, Т. Г. Фоміна, Т. І. Фулей, О. Г. Шило й інші. Проте, незважаючи на наукову розробленість окресленої проблематики, багато питань досі не знайшли свого вирішення та породжують низку дискусій серед учених і правників-практиків. Передусім важливо звернути увагу на практичні аспекти впровадження міжнародно-правових стандартів у кримінальному процесі України. Це передбачає аналіз механізмів адаптації міжнародних норм до

національної правової системи, а також оцінку ефективності їх застосування у досудовому розслідуванні. Крім того, важливим завданням є вдосконалення підготовки кадрів у сфері правоохоронної діяльності, що містить як поглиблення знань щодо міжнародних стандартів, так і формування навичок їх практичного застосування.

Тому *метою статті* є визначення поняття й ознак міжнародно-правових стандартів забезпечення прав і свобод людини на стадії досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. У сучасній правовій практиці роль міжнародно-правових стандартів постійно зростає, адже вони є основою для уніфікації та гармонізації правової діяльності у сфері кримінального провадження. Проте, аби забезпечити ефективність такої діяльності, слід усвідомлювати сутність міжнародно-правових стандартів і їхню роль у забезпеченні прав і свобод людини загалом і в кримінальному провадженні зокрема. Крім того, важливість з'ясування поняття й ознак міжнародно-правових стандартів забезпечення прав і свобод людини в кримінальному провадженні загалом і на окремих його стадіях зокрема зумовлена відсутністю у кримінальному та кримінальному процесуальному праві, та і взагалі у юриспруденції чіткої визначеності такого поняття¹.

У доктрині кримінального процесу відсутній одностайний підхід як до термінологічного позначення названих стандартів, так і до визначення їх поняття й ознак. Зокрема, на сторінках фахової літератури можна зустріти такі терміни, за допомогою яких учені позначають стандартизацію кримінального провадження відповідно до міжнародних договорів і практики міжнародних судових інстанцій: «міжнародні стандарти», «міжнародно-правові стандарти», «міжнародні й європейські стандарти», «європейські стандарти», «європейські правові стандарти» тощо.

У цьому контексті цілком слушним убачається зауваження А. О. Бабешка, що однією із причин, через яку в юридичній літературі не сформувався єдиний підхід до визначення міжнародного стандарту, є відсутність у чинному законодавстві трактування цього поняття. Науковець вказує на різноманітність наукових підходів до тлумачення міжнародних стандартів: «одні вчені визначають їх через поняття “права людини”, інші ототожнюють із нормами чи принципами міжнародного права, міжнародними договорами, треті вважають, що це певні правила поведінки або зразки чи вимоги до національного законодавства. Деякі науковці не вважають за необхідне конкретизувати сам термін “міжнародно-правовий стандарт”, а до стандартів відносять численні міжнародні договори, ратифіковані всіма або більшістю держав. Інші, навпаки, намагаються систематизувати міжнародно-правові стандарти, надати вичерпний їхній перелік, виступають із пропозицією створення кодифікованих джерел

¹ Кузьмінський О. О. Міжнародні стандарти забезпечення прав людини у досудовому розслідуванні у кримінальному процесуальному законодавстві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 8. С. 412. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-8/96>.

міжнародно-правових стандартів або принципів»¹.

Свою чергою Т. В. Бабчинська, з'ясовуючи зміст поняття міжнародно-правових стандартів реалізації права на захист у кримінальному провадженні, наголошує, що їхню сутність слід визначати за допомогою з'ясування семантико-етимологічного значення терміна «стандарт». Останній, на думку вченої, є «певним належним зразком, еталоном, якому надається статус загальновизнаного і на який бажано усім орієнтуватися». Крім того, стандарт є «найкращим способом вирішення того чи іншого питання, організації певного процесу тощо»². З огляду на це вчена доходить висновку, що «міжнародно-правові стандарти реалізації права на захист у кримінальному провадженні можна визначити як систему ратифікованих міжнародних нормативно-правових положень та міжнародно-правових гарантій, які є результатом міждержавного консенсусу та закріплюють основоположні норми і принципи, відповідно, встановлюють “мінімальний стандарт” забезпечення прав людини, зокрема права на захист особи в кримінальному провадженні, дотримання яких є головним завданням держав-учасниць міжнародного договору, зокрема шляхом деталізації та конкретизації цих положень у національному законодавстві та їх практичного забезпечення»³. З приводу наведеного зазначимо, що запропоноване трактування міжнародно-правових стандартів є «перевантаженим» зайвими епітетами, які не вказують на сутнісні ознаки досліджуваної категорії, а лише підсилюють її значення для реалізації завдань кримінального провадження. Найбільше науковець допускає логічних помилок у запропонованій дефініції, коли визначає міжнародно-правові стандарти як норми та принципи, які встановлюють мінімальні стандарти.

П. А. Рудик, визначаючи основні міжнародно-правові та європейські стандарти у сфері правосуддя та їхній вплив на забезпечення єдності судової практики, міжнародні стандарти тлумачить як «установлені міжнародно-правовими актами (документами) певні мінімальні вимоги, закріплені правовими нормами і принципами, котрих зобов'язані дотримуватися у процесі законотворчої діяльності всі держави», а європейські стандарти визначає як «типові норми і принципи, котрі закріплені в основних документах Європейського Союзу та Ради Європи і котрих мають дотримуватися всі їхні держави-члени»⁴.

¹ Бабешко А. О. Міжнародно-правові стандарти поведінки з неповнолітніми, які потрапили у сферу дії кримінального провадження. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. Вип. 34. С. 130–131.

² Бабчинська Т. В. Поняття міжнародно-правових стандартів реалізації права на захист у кримінальному провадженні. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 трав. 2018 р.) : у 2 т. Т. 2 / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2018. С. 334.

³ Бабчинська Т. В. Поняття міжнародно-правових стандартів реалізації права на захист у кримінальному провадженні. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції (м. Одеса, 18 трав. 2018 р.) : у 2 т. Т. 2 / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2018. С. 336.

⁴ Рудик П. А. Основні міжнародно-правові та європейські стандарти у сфері правосуддя та їх вплив на забезпечення єдності судової практики. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 74.

Окремо варто навести позицію Д. В. Сімоновича, який, досліджуючи європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України, з'ясовує сутність як міжнародних, так і європейських стандартів, що, своєю чергою, демонструє їхню відмінність і недоцільність ототожнення. Зокрема, науковець визначає міжнародні стандарти забезпечення прав людини у сфері кримінального судочинства як «звід основних принципів забезпечення прав людини, встановлений міжнародними нормативно-правовими актами, які є обов'язковими для виконання всіма національними органами під час кримінального судочинства у разі їх ратифікації Верховною Радою України». Це визначення підкреслює, що міжнародні стандарти мають універсальний характер та спрямовані на забезпечення мінімально прийнятних умов дотримання прав людини в усіх державах-учасниках. З іншого боку, науковець пропонує «під європейськими стандартами забезпечення прав людини у кримінальному процесі розуміти положення, що відображають загальні принципи і практику забезпечення прав людини, встановлені Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод і протоколами Ради Європи до неї, а також ухваленими на її основі рішеннями Європейського суду з прав людини (судові прецеденти) і є обов'язковими для виконання національними компетентними органами під час кримінального судочинства». При цьому, на думку вченого, до поняття європейських стандартів слід включати таку ознаку, як «відображення у них загальних принципів забезпечення прав людини у кримінальному судочинстві»¹. Це твердження підкреслює роль європейських стандартів не тільки як джерела конкретних норм, але і як механізму формування загальних підходів до захисту прав людини, що базуються на рішеннях Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Такий підхід дає змогу забезпечити гнучкість і адаптивність правозахисних інструментів у різних національних юрисдикціях, ураховуючи особливості правових систем окремих держав.

З наведеного бачимо, що Д. В. Сімонович до європейських стандартів забезпечення прав людини у кримінальному провадженні включає й положення, закріплені в прецедентній практиці ЄСПЛ. Така позиція, на наш погляд, є правильною й повною мірою розкриває джерельне наповнення європейських стандартів. Крім того, багато вчених розкривають особливості імплементації європейських стандартів у правозастосовну практику під час здійснення досудового розслідування саме через призму використання практики ЄСПЛ². Водночас слід підкреслити, що європейські

DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2019.11>.

¹ Сімонович Д. В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2011. С. 6.

² Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид., випр., допов. Київ, 2015. 208 с.; Вільчик Т. Напрями адаптації законодавства, що регулює надання безоплатної правничої допомоги в Україні, до європейських стандартів. *Право України*. 2016. № 12. С. 29–36; Капліна О. В. Імплементація міжнародно-правових стандартів у кримінальному провадженні України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3 (86). С. 98–101; Волошанська Т. В. Особливості імплементації в Україні

правові стандарти є структурним елементом міжнародно-правових стандартів. Це означає, що хоча європейські стандарти мають свою специфіку та джерельну базу, вони не існують ізольовано, а є частиною ширшої системи міжнародного права. Таке розуміння дасть змогу забезпечити узгодженість між глобальними й регіональними підходами до захисту прав людини, що є особливо важливим для таких правових систем, як українська, яка перебуває у процесі інтеграції до європейського правового простору.

У контексті досліджуваної проблематики заслуговує на увагу зауваження О. І. Наливайко та Н. А. Братішко з приводу того, що «міжнародно-правові стандарти у галузі прав людини – це встановлені в договірному порядку правові норми мінімально допустимого поведіння держав з проживаючими на її території людьми». Крім того, науковці зазначають, що «поняття міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини часто ототожнюють з правами людини, із зобов'язаннями держав-учасниць тих чи інших міжнародно-правових договорів, з принципами міжнародного права прав людини тощо. У назвах наукових статей або інших юридичних праць, що дають юридичну характеристику нормативно-правовим актам з прав людини, нерідко словосполучення «міжнародні стандарти» використовується саме для позначення цих актів, що також веде до неоднозначного розуміння терміна, ототожнення його з нормативно-правовими актами, правами, обов'язками тощо. Ситуація ускладнюється ще й тим, що чинні міжнародно-правові договори не містять легального визначення міжнародного стандарту прав людини, а також не вказують на критерії та визначальні ознаки цієї категорії. Міжнародні правозахисні організації також не надають належного твердження»¹. Указана ситуація, вочевидь, не сприяє вирішенню суперечностей у трактуванні і, як наслідок, в імплементації та застосуванні міжнародно-правових стандартів забезпечення прав і свобод людини у кримінальному провадженні, зокрема на стадії досудового розслідування. Дійсно, не слід ототожнювати міжнародно-правові стандарти з джерелом їх закріплення та сферою їх урегулювання. Безперечно, саме право не може бути стандартом, проте спрямованість кримінального провадження на його забезпечення є однією з рушійних ознак такого стандарту. Крім того, міжнародний договір сам по собі не є міжнародно-правовим стандартом, проте його положення можуть закріплювати основні засади здійснення кримінального провадження з

європейських стандартів щодо забезпечення права на захист у кримінальному провадженні. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.) : у 2 т. Т. 2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2017. С. 399–401; Pchelina O., Sezonov V., Myrhorod-Karpova V., Zherobkina Ye. Administrative and legal mechanism of execution of decisions of the European Court of Human Rights as the basis of case law application in the judicial system of Ukraine. *Asia Life Sciences*. 2019. No 2. Pp. 117–134; Пчеліна О. В. Застосування практики Європейського суду з прав людини у вітчизняному кримінальному провадженні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 1. С. 160–164. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2020.1.33>.

¹ Наливайко О. І., Братішко Н. А. Поняття та особливості міжнародно-правових стандартів людини. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 412–413. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.71>.

метою забезпечення прав і свобод людини, що, своєю чергою, і є такими стандартами. Тому важливо розрізнати першоджерело й похідне. А це можливо виключно за чіткого усвідомлення специфічних ознак міжнародно-правових стандартів, які у своїй сукупності визначають сутність таких стандартів.

Повністю поділяємо позицію Г. Р. Крет, відповідно до якої сутність міжнародно-правових стандартів, серед іншого забезпечення прав і свобод людини на стадії досудового розслідування, можна й варто встановити за допомогою з'ясування й характеристики притаманних їм ознак¹. О. І. Наливайко та Н. А. Братішко слушно наголошують, що суттєві ознаки міжнародно-правових стандартів «мають роз'яснювати джерела закріплення, форми (як об'єктивні ознаки) та внутрішній зміст поняття, а також наслідки їх дій, важливість та вплив на суспільні відносини». Зокрема, на їх переконання, «однією з таких ознак міжнародних стандартів є фіксація: а) певного змісту чи б) певного обсягу чи в) одночасно і змісту, й обсягу прав людини. Ці стандарти становлять закріплені у міжнародних актах та інших міжнародних документах ті праволюдні показники, до досягнення яких зобов'язуються або заохочуються держави»². Крім того, науковці серед суттєвих ознак виокремлюють:

- обов'язковість дотримання державами міжнародно-правових стандартів (модельність). З огляду на деонтичний статус міжнародно-правових стандартів, вони можуть бути настановами або формально-обов'язковими, або є рекомендаційними, які мають братися до уваги під час конструювання, моделювання усіх інших юридичних норм щодо прав людини;

- специфіку санкцій за порушення означених стандартів. Такі санкції переважно мають або політико-юридичний, або виключно політичний характер. Так чи інакше обов'язок чи рекомендація щодо їх дотримання і певна відповідальність за ухилення від цього покладається конкретно на держави;

- універсальність знаходить широке відображення в нормах міжнародних договорів з прав людини. Парадигма універсальності міжнародних стандартів прав людини полягає в тому, що вони є єдиними для усіх держав, що приєдналися до відповідного міжнародно-правового акта (у разі, коли останній є джерелом їх закріплення), а вимоги, встановлювані ними, мають ідентичний ступінь імперативності незалежно від того, у якій державі вони застосовуються;

- гранична абстрактність застосовуваних у них термінопонять³.

¹ Крет Г. Р. Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2020. С. 102. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/13756>.

² Наливайко О. І., Братішко Н. А. Поняття та особливості міжнародно-правових стандартів людини. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 413. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.71>.

³ Наливайко О. І., Братішко Н. А. Поняття та особливості міжнародно-правових стандартів людини. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 413–414. DOI:

Л. В. Пастухова серед відмінних ознак міжнародно-правових інститутів забезпечення прав і свобод людини та громадянина називає те, що «вони встановлюються спільними зусиллями держав за їх взаємною згодою і закріплюються у відповідних міжнародно-правових угодах та актах»¹.

Як систему ознаки міжнародно-правових стандартів розглядає В. Г. Уваров. Учений виокремлює й характеризує ознаки міжнародно-правових стандартів у кримінальному процесі України:

«1) такі стандарти повинні бути встановлені декількома державами внаслідок міжкультурного (міждержавного) консенсусу та є модельними, «взірцевими» для відповідних держав;

2) вони мають встановлювати мінімальну та окреслювати максимальну межу їх змісту. При цьому мінімальна межа розуміється як така, що не може бути порушеною за будь-яких обставин, максимальна – як орієнтир, для досягнення якого слід докладати усіх зусиль. Вказаний підхід є характерним для міжнародно-правових договорів, прийнятих у межах ООН;

3) міжнародні правові стандарти прав людини мають бути обов'язково закріплені у відповідних національних законодавчих і нормативно-правових актах. При цьому необхідно зберігати їх первинний зміст, який не повинен суперечити конституційним положенням і міжнародним договорам, ратифікованим Верховною Радою України;

4) впровадження у правозастосовну діяльність таких стандартів повинно забезпечуватись із чітким правовим механізмом реалізації, що дасть змогу уникнути множинності їх праворозуміння та неправильного застосування;

5) при розробці та впровадженні стандартів прав людини мають ураховуватись регіональні особливості шляхом прийняття регіональних угод та створення механізмів їх реалізації, що дозволить виокремлювати основні ознаки стандартів та інтегрувати регіональні положення в єдину універсальну систему»².

Своєю чергою Г. Р. Крет, з'ясовуючи ознаки міжнародно-правових стандартів доказування в кримінальному провадженні, пропонує серед ключових ознак міжнародно-правових стандартів виокремлювати такі:

– ознака соціальної зумовленості відображає соціальні чинники, що лежать в основі таких стандартів. Мова йде про те, що міжнародні стандарти водночас впливають з міжнародної кримінальної юрисдикції та мають узгоджуватися з міжнародними стандартами прав людини;

– ознака динамічності вказує на їх послідовний розвиток і постійне вдосконалення завдяки як розширенню кола міжнародно-правових актів, так і напрацювань практики міжнародних судових інституцій;

<https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.71>.

¹ Пастухова Л. В. Ефективність міжнародно-правових засобів забезпечення реалізації Конвенції про захист прав і основних свобод людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2003. С. 5.

² Уваров В. Г. Міжнародно-правові стандарти у кримінальному процесі України : монографія. Харків : НікаНова, 2014. С. 57–58.

– ознака системності дає змогу відобразити їх тісний взаємозв'язок. Поряд із цим потрібно звернути увагу на те, що вони тісно пов'язані з національними стандартами;

– ознака загальнообов'язковості підсилюється завдяки обов'язковості як міжнародних договорів, ратифікованих Україною, так і судових рішень міжнародних судових інституцій, юрисдикція яких визнана Україною¹.

Досить розгорнуто розкриває ознаки міжнародно-правових стандартів кримінальної процесуальної діяльності М. Г. Моторигіна під час надання характеристики стороні захисту в судовому провадженні у першій інстанції. Науковиця аргументує, що міжнародно-правовим стандартам властиві такі ознаки:

- «1) знаходять свій прояв у зовнішніх формах;
- 2) є універсальними;
- 3) спрямовані на формування взірців, еталонів, мінімальних вимог, що становлять “уявлення про належне, про те, як повинно бути”;
- 4) здійснюють регулятивну, праводоповнюючу, інформаційно-контролюючу, реформаційно-орієнтуючу функції (є масштабом, критерієм, завдяки якому здійснюється вимір зобов'язань, які взяла на себе держава);
- 5) визначають змістовний характер системи права держави та напрями її подальшого розвитку»².

З урахуванням вищезазначених наукових позицій до визначення сутнісних ознак міжнародно-правових стандартів загалом пропонуємо виокремлювати такі *ознаки міжнародно-правових стандартів забезпечення прав і свобод людини на стадії досудового розслідування*:

– соціальна зумовленість. Міжнародні правові стандарти базуються на соціальних чинниках, які відповідають потребам міжнародної кримінальної юрисдикції та стандартам прав людини;

– динамічність. Ці стандарти постійно розвиваються та удосконалюються, що забезпечується розширенням міжнародно-правових актів і напрацюваннями практики міжнародних судових інституцій;

– системність. Міжнародно-правові стандарти тісно взаємопов'язані як між собою, так і з національними стандартами, що утворює цілісну систему;

– загальнообов'язковість. Стандарти є обов'язковими завдяки міжнародним договорам, ратифікованим Україною, а також судовим рішенням міжнародних інституцій, юрисдикція яких визнана Україною;

– універсальність. Вони є універсальними, тобто застосовуються до всіх країн та ситуацій без винятку. Крім того, ця ознака означає, що міжнародно-правові стандарти застосовні до всіх без винятку осіб, незалежно від їхньої національності, соціального статусу, релігійних переконань чи інших чинників;

¹ Крет Г. Р. Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2020. С. 110–111. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/13756>.

² Моторигіна М. Г. Сторона захисту в судовому провадженні у першій інстанції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. С. 7.

- їм властива нормативна функція. Стандарти спрямовані на формування взірців, еталонів і мінімальних вимог, які визначають належне виконання правових норм;

- здійснюють регулятивну функцію. Вони регулюють, доповнюють право, контролюють інформацію та спрямовують реформи для вимірювання зобов'язань держави;

- впливають на систему права держави. Ці стандарти визначають зміст і напрями розвитку правової системи держави. Вони стають основою для її подальшого вдосконалення;

- пропорційність. Ця ознака передбачає, що втручання у права людини має бути виправданим і відповідати ступеню суспільної необхідності. Будь-які обмеження конституційних прав повинні бути адекватними до поставлених цілей і не перевищувати меж, установлених законом.

Висновки. Питання забезпечення прав і свобод людини на стадії досудового розслідування, зокрема через призму міжнародно-правових стандартів, є важливим чинником розвитку правової системи України, її інтеграції до європейського правового простору та забезпечення належного захисту кожного учасника кримінального процесу. Це вимагає не лише теоретичного осмислення, а й практичного впровадження засадничих норм, які формують основу для ефективного й справедливого кримінального судочинства.

Міжнародно-правові стандарти забезпечення прав і свобод людини на стадії досудового розслідування є багатогранним явищем, яке відображає соціальні, правові та регулятивні аспекти. Їхні динамічність та універсальність сприяють формуванню ефективної системи захисту прав людини в умовах сучасної кримінальної юрисдикції. Вони є основою для створення механізмів захисту учасників кримінального процесу.

Міжнародно-правові стандарти забезпечення прав і свобод людини є комплексом принципів, норм і рекомендацій, закріплених у міжнародних документах, таких як Загальна декларація прав людини, Європейська конвенція з прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права тощо. Ці стандарти формують базу для гармонізації національного законодавства, його вдосконалення відповідно до принципів верховенства права, пропорційності, законності та справедливості. Сутнісними ознаками міжнародно-правових стандартів забезпечення прав і свобод людини на стадії досудового розслідування є: соціальна зумовленість; динамічність; системність; загальнообов'язковість; універсальність; здійснення нормативної та регулятивної функцій; вплив на систему права держави; пропорційність..

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабешко А. О. Міжнародно-правові стандарти поведінки з неповнолітніми, які потрапили у сферу дії кримінального провадження. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. Вип. 34. С. 129–141.

2. Бабчинська Т. В. Поняття міжнародно-правових стандартів реалізації права на захист у кримінальному провадженні. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 333–336.
3. Вільник Т. Напрями адаптації законодавства, що регулює надання безоплатної правничої допомоги в Україні, до європейських стандартів. *Право України*. 2016. № 12. С. 29–36.
4. Волошанська Т. В. Особливості імплементації в Україні європейських стандартів щодо забезпечення права на захист у кримінальному провадженні. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.). У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 399–401.
5. Капліна О. В. Імплементація міжнародно-правових стандартів у кримінальному провадженні України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3 (86). С. 98–101.
6. Крет Г. Р. Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2020. 530 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/13756>.
7. Кузьмінський О. О. Міжнародні стандарти забезпечення прав людини у досудовому розслідуванні у кримінальному процесуальному законодавстві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 8. С. 411–414. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-8/96>.
8. Моторигіна М. Г. Сторона захисту в судовому провадженні у першій інстанції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Харків, 2016. 20 с.
9. Наливайко О. І., Братішко Н. А. Поняття та особливості міжнародно-правових стандартів людини. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 411–416. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.71>.
10. Пастухова Л. В. Ефективність міжнародно-правових засобів забезпечення реалізації Конвенції про захист прав і основних свобод людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.11. Київ, 2003. 21 с.
11. Пчеліна О. В. Застосування практики Європейського суду з прав людини у вітчизняному кримінальному провадженні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 1. С. 160–164. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2020.1.33>.
12. Рудик П. А. Основні міжнародно-правові та європейські стандарти у сфері правосуддя та їх вплив на забезпечення єдності судової практики. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 74–80. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2019.11>.

13. Сімонович Д. В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Харків, 2011. 19 с.

14. Уваров В. Г. Міжнародно-правові стандарти у кримінальному процесі України: монографія. Харків: НікаНова, 2014. 416 с.

15. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид., випр., допов. К., 2015. 208 с.

16. Pchelina O., Sezonov V., Myrhorod-Karpova V., Zherobkina Ye. Administrative and legal mechanism of execution of decisions of the European Court of Human Rights as the basis of case law application in the judicial system of Ukraine. (2019) *Asia Life Sciences*, (2), pp. 117–134.

Стаття надійшла до редакції 07.04.2025

Serhii M. DANYLO,

PhD in Law

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CONCEPTS AND FEATURES OF INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS FOR ENSURING HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS AT THE PRE-TRIAL INVESTIGATION STAGE

It has been emphasized that the relevance of the issue concerning the concept and features of international legal standards for ensuring human rights and freedoms during the pre-trial investigation stage gains particular importance in the context of modern trends in the development of legal systems, the integration of international norms into national legislation, and the globalization of human rights protection processes. It has been established that in contemporary legal practice, the role of international legal standards is continuously growing, as they serve as the basis for unifying and harmonizing legal activities in the field of criminal justice. It has been clarified that, according to the provisions of several international documents such as the Universal Declaration of Human Rights, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, and the International Covenant on Civil and Political Rights, special attention is paid to the adherence to the principles of legality, proportionality, and due legal procedure in criminal proceedings. International legal standards for ensuring human rights and freedoms are defined as a set of principles, norms, and recommendations enshrined in international documents. It has been emphasized that the concept of international legal standards for ensuring human rights and freedoms implies their integration into national legislation as the foundation for protecting the constitutional rights of participants in criminal proceedings. It has been argued that the features of these standards are criteria for evaluating procedural actions in terms of respect for human rights, ensuring transparency, and inadmissibility of discrimination. It has been established that the essential features of international legal standards for

ensuring human rights and freedoms during the pre-trial investigation stage include: social conditionality; dynamism; systematization; general obligatory nature; universality; implementation of normative and regulatory functions; influence on the legal system of the state; proportionality.

Key words: *criminal proceedings, pre-trial investigation, ensuring human rights and freedoms, international legal standards, European standards, practice of the European Court of Human Rights.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

збірника наукових праць «Вісник Кримінологічної асоціації України» № 1 (34) 2025

АБЛАМСЬКА Вікторія Вікторівна – старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем правового забезпечення діяльності поліції та протидії злочинності навчально-наукового інституту № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ.

АВДЄЄВ Олександр Олександрович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і кримінології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

АСТАФ'ЄВ Денис Сергійович – кандидат економічних наук, докторант Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова НАН України».

БАГАТИЙ В'ячеслав Андрійович – аспірант відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури Харківського національного університету внутрішніх справ.

БЕЗПАЛОВА Ольга Ігорівна – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, директор Департаменту науки і освіти Харківської обласної військової адміністрації.

БОГАТИРЬОВ Іван Григорович – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри кримінально-виконавчого права та кримінального права Пенітенціарної академії України.

БОНДАРЕНКО Вікторія Ігорівна – ад'юнкт відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури Харківського національного університету внутрішніх справ.

БУКІН Микола Петрович – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри військової підготовки Національного університету цивільного захисту України.

ВАСЯНОВИЧ Лариса Василівна – аспірантка Харківського національного університету внутрішніх справ.

ВАЩЕНКО, Світлана Сергіївна – доктор юридичних наук, доцент, Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ.

ГОРАШ Олена Сергіївна – викладач кафедри кримінального права і кримінології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ГУСЕВА Влада Олександрівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри криміналістики та судової експертології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ГРІДІНА Наталія Юріївна – доктор філософії, доцент кафедри адміністративної діяльності навчально-наукового інституту № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ДАНИЛО Сергій Михайлович – кандидат юридичних наук, докторант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ДЕРЕВЯГІН Олексій Олександрович – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності та розкриття злочинів навчально-наукового інституту № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ДЕНИЩУК Денис Євгенійович – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем досудового розслідування навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ДЖАФАРОВА Олена В'ячеславівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративної діяльності навчально-наукового інституту № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЄМЕЛЬЯНОВ Вячеслав Павлович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та кримінології навчально-наукового інституту № 5 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЗЕЛЕНІН Руслан Володимирович – аспірант відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури Харківського національного університету внутрішніх справ.

ІВАШИНА Сергій Іванович – Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ.

ІНШЕКОВА Юлія Юріївна – старший викладач кафедри кримінального права і кримінології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ІЩИК Інна Миколаївна – курсантка Харківського національного університету внутрішніх справ.

КІКІНЧУК Василь Юрійович – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративної діяльності навчально-наукового інституту № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ.

КІКІНЧУК Василь Васильович – кандидат юридичних наук, доцент, директор навчально-наукового інституту № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ.

КОБЕЦЬ Наталія Володимирівна – старша викладач кафедри кримінального права та кримінології навчально-наукового інституту № 5 Харківського національного університету внутрішніх справ.

КОВАЛЕНКО Євгеній Валерійович – кандидат юридичних наук, доцент, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

КОВАЛЬОВ Юрій Юрійович – кандидат юридичних наук, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

КОЛЕСНИК Марина Олександрівна – Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ.

КОЛОМОЙЦЕВ Микола Миколайович – кандидат юридичних наук, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

КРИЩАК Іван Васильович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і кримінології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

КУЛАЧОК-ТІТОВА Людмила Вікторівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

КУШНІР Дар'я Михайлівна – кандидат юридичних наук, Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЛИТВИНОВ Олексій Миколайович – доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, в.о. ректора Національного аерокосмічного університету імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут».

ЛУКАШ Сергій Станіславович – доктор юридичних наук, професор, директор Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЛУКІН Богдан Павлович – кандидат юридичних наук, завідувач кафедри спеціальної фізичної підготовки навчально-наукового інституту № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЛУК'ЯНОВ Микола Олександрович – Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЛУЦЕНКО Ірина Геннадіївна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права і кримінології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЛЮБАРСЬКИЙ Олександр Миколайович – ад'юнкт кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Пенітенціарної академії України.

МАКАРОВА Олена Павлівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики та судової експертології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

МАРКО Сергій Іванович – кандидат юридичних наук, професор, докторант Національного університету «Львівська політехніка».

МАРЧЕНКО Олександр Ельбрусович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

МАТЮШЕНКО Олександра Сергіївна – здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» Харківського національного університету внутрішніх справ.

МІНЕНКОВ Олександр Дмитрович – Військова служба правопорядку у Збройних Силах України.

НАЗАРОВ Олексій Миколайович – Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ.

НАУМЕНКО Катерина Сергіївна – кандидат юридичних наук, доцент, Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ.

НІКОЛАЄНКО Віталій Григорович – Сумська філія Харківського

національного університету внутрішніх справ.

НОВИК Марія Юріївна – Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ.

НОВИЦЬКИЙ Антон Олександрович – доктор філософії зі спеціальності 081 «Право», Головне управління Національної поліції в Харківській області.

ОРЛОВ Юрій Володимирович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права і кримінології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПАХНІН Микола Леонідович – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права та кримінології навчально-наукового інституту № 5 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПАШНЄВ Дмитро Валентинович Сергійович – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем інформаційних технологій та протидії злочинності у кіберпросторі навчально-наукового інституту № 4 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПЕНЗЄВА Катерина Миколаївна – старший викладач кафедри криміналістики та судової експертології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПЕРЕДЕРІЙ Олександр Сергійович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

ПІДОЙМА Микола Миколайович – Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПЛЕТНЬОВ Олег Вікторович – кандидат юридичних наук, доцент, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

ПОЛЯКОВ Ігор Сергійович – кандидат юридичних наук, докторант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПОНОМАРЬОВА Яна Олександрівна – кандидат юридичних наук, Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПОПОВ Володимир Юрійович – кандидат юридичних наук, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

ПОПОВИЧ Ірина Миколаївна – кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

ПРОЦЕНКО Роман Валерійович – Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПУРІГА Ірина Петрівна – кандидат юридичних наук, Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ.

РАВЛЮК Антон Віталійович – здобувач ступеня доктора філософії відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України.

РАЙЧЕНКО Сергій Петрович – аспірант відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури Харківського національного університету внутрішніх справ.

РАСТОРГУЄВА Наталія Олегівна – аспірант відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури Харківського національного університету внутрішніх справ.

САЛЬНІКОВА Ангеліна Олександрівна – аспірантка Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

СЄДИХ Петро Васильович – аспірант Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут».

СІТАЛО Оксана Миколаївна – Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ.

СОКУРЕНКО Віталій Валерійович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Інституту права та безпеки Одеського державного університету внутрішніх справ.

СУП Євген Юрійович – кандидат юридичних наук, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

ТАРКАН Олександр Миколайович – кандидат юридичних наук, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

ТЕРЕМЕЦЬКИЙ Владислав Іванович – доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу міжнародного приватного права

Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України.

ТЕРЕЩУК Сергій Сергійович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

ТЕРНАВСЬКА Анастасія Андріївна – кандидат юридичних наук, докторант відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України.

УСАТИЙ Віталій Олександрович – кандидат юридичних наук, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

ФЕДЧЕНКО Костянтин Анатолійович – Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЦІМУРА Яромир Володимирович – аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

ЧЕРЕВКО Кирило Олександрович – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права і кримінології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ШАТРАВА Сергій Олександрович – доктор юридичних наук, професор, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем досудового розслідування навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ШВЕЦЬ Юлія Вікторівна – кандидат юридичних наук, докторант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ШЕВЧУК Тетяна Анатоліївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і кримінології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ШУЛЬГА Андрій Михайлович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та кримінології навчально-наукового інституту № 5 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЮРТАЄВА Ксенія Володимирівна – кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального права і кримінології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЯЩЕНКО Андрій Миколайович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права і кримінології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ДО УВАГИ ЧИТАЧІВ

ВИМОГИ до оформлення наукових статей, що публікуються в збірнику наукових праць «Вісник Кримінологічної асоціації України»

1. Загальні вимоги до структури наукових статей

- постановка проблеми в загальному вигляді, визначення мети;
- аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення цієї проблеми й на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячено цю статтю;
- виклад основного матеріалу;
- висновки із цього дослідження або рекомендації щодо поліпшення ситуації, що склалась, чи вирішення існуючої проблеми.

2. Вимоги до оформлення тексту наукових статей

- обсяг статті/публікації (назва статті, відомості про автора, текст статті, використані матеріали, анотація, ключові слова), як правило, не повинен перевищувати 15 сторінок (інтервал – 1,5, шрифт Times New Roman, кегль 14, поля: верхнє, нижнє, праве, ліве – 2 см);
- перший рядок (ліворуч) – УДК статті;
- другий рядок (ліворуч) – фото, ім'я, по батькові, прізвище автора (співавторів) (шрифт напівжирний);
- третій (за необхідності) і четвертий рядки (ліворуч) – науковий ступінь, вчене звання, почесне звання, членство в НАПрН України (за наявності), місце роботи автора (співавторів);
- нижче (посередині рядка) – назва публікації великими літерами (шрифт напівжирний);
- коротка (150 слів) анотація українською мовою з ключовими словами (5–7 слів);
- текст статті – через 2 інтервали;
- СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ з урахуванням Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»;
- коротка анотація (150 слів) та ключові слова (5–7 слів) англійською мовою;
- посилання у тексті здійснюються посторінково (посторінкові виноски) з урахуванням Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015

«Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

2. **Вимоги до надання матеріалів до редакції**

До редакції мають подаватись такі матеріали:

- роздрукований примірник наукової статті (підписаний у кінці автором, із зазначенням дати надання статті до редакції). На час дії воєнного стану ця вимога є факультативною;
- електронний варіант статті;
- довідка про автора (співавторів) із зазначенням П. І. Б. (повністю), наукового ступеня, вченого звання, членства в НАПрН України (за наявності), місця роботи й посади, контактного номера телефону, електронної пошти та поштової адреси з індексом, на яку необхідно направити примірник збірника наукових праць, розділу наукового збірника (нижче перелічено розділи), в якому доцільніше розмістити статтю;
- фото автора 3.5x4.5 у форматі jpg.

Усі матеріали підлягають обов'язковому рецензуванню членами редакційної колегії.

Усі матеріали мають надсилатися на електронну пошту (kpik.univd@gmail.com).

ТЕРМІНИ ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДО РЕДАКЦІЇ:

Вісник КАУ № 1	Вісник КАУ № 2	Вісник КАУ № 3
до 10 квітня	до 10 вересня	До 10 грудня

Відповідальність за достовірність поданої інформації та використаних джерел покладається на авторів. Редколегія залишає за собою право повертати матеріали авторам для виправлення виявлених помилок і доопрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.

Авторів поінформовано про те, що електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України в розділі «Наукова періодика України», а також на офіційному сайті видання (<https://visnikkau.webnode.com.ua>).

Розділи збірника наукових праць:

1. Стаття номера.
2. Сучасні теоретичні та прикладні проблеми кримінального права.
3. Сучасні теоретичні та прикладні проблеми кримінології.
4. Сучасні теоретичні та прикладні проблеми кримінально-виконавчого права.
5. Питання кримінальної юстиції.
6. Кримінологічна безпека у міждисциплінарній оптиці.
7. Відгуки та рецензії.
8. Інституційні трансформації у фокусі правничих студій.

ЗМІСТ

Стаття номера

ШВЕЦЬ Юлія Вікторівна

НАЦІОНАЛЬНІ САНКЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ В СИСТЕМІ ПРОТИДІЇ
НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ АКТИВІВ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ.....5

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

ОРЛОВ Юрій Володимирович

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ, ЩО
ЗАПОДІЮЮТЬ ШКОДУ ВЛАСНОСТІ.....34

**ОРЛОВ Юрій Володимирович,
ЯЩЕНКО Андрій Миколайович,
ТЕРЕЩУК Сергій Сергійович**

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА МОДЕЛЬ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНО
НЕБЕЗПЕЧНИХ ДІНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПРОВАДЖЕННЯМ
ГОСПОДАРСЬКОЇ ЧИ ІНШОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ТЕРИТОРІЯХ, ЯКІ
ВІДНЕСЕНІ ДО КАТЕГОРІЇ НЕБЕЗПЕЧНИХ АБО ПОТЕНЦІЙНО
НЕБЕЗПЕЧНИХ.....50

**ПАХНІН Микола Леонідович,
ЄМЕЛЬЯНОВ Вячеслав Павлович**

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ
ІНФОРМАЦІЇ.....63

РАВЛЮК Антон Віталійович

ПОКАРАННЯ ТА ІНШІ ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ
ЗА ВЧИНЕННЯ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ
ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА.....75

**ШУЛЬГА Андрій Михайлович,
МІНЕНКОВ Олександр Дмитрович**

ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 407 КК УКРАЇНИ
(САМОВІЛЬНЕ ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ
СЛУЖБИ).....90

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНОЛОГІЇ

БОНДАРЕНКО Вікторія Ігорівна

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СТАНУ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В
УКРАЇНІ.....106

ГОРАШ Олена Сергіївна,**ЧЕРЕВКО Кирило Олександрович**

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОКРЕМИХ СУЧАСНИХ ДЕТЕРМІНАНТ
ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....120

ЛИТВИНОВ Олексій Миколайович,**ОРЛОВ Юрій Володимирович**

КОЛАБОРАЦІОНІЗМ: ОСОБЛИВОСТІ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ТА
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ.....129

ЛУЦЕНКО Ірина Геннадіївна

ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ: ЕВОЛЮЦІЙНИЙ
ЕТАП АБО ТЕМПОРАЛЬНЕ ЯВИЩЕ?.....145

МАРКО Сергій Іванович

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СТАНУ ЗЛОЧИННОСТІ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ:
КІЛЬКІСНИЙ ВИМІР.....155

МАРЧЕНКО Олександр Ельбрусович

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СТАНУ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВОПОРУШЕНЬ НА ГРУНТІ НЕНАВИСТІ: КІЛЬКІСНІ
ПОКАЗНИКИ.....168

СЄДИХ Петро Васильович

КРИМІНАЛЬНИЙ СЕПАРАТИЗМ: КІЛЬКІСНІ ПОКАЗНИКИ
ЗЛОЧИННОСТІ.....182

ТЕРНАВСЬКА Анастасія Андріївна

ТИПОЛОГІЯ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ВОЄННІ ТА ПОВ'ЯЗАНІ З ВІЙНОЮ
ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ РАДІОЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ.....194

ЮРТАЄВА Ксенія Володимирівна

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ЗЛОЧИННОСТІ В
КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ
УКРАЇНИ.....204

ГУСЕВА Влада Олександрівна, САЛЬНІКОВА Ангеліна Олександрівна КРИМІНАЛІСТИЧНІ ЕКСПЕРТИЗИ У ДОКАЗУВАННІ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА	225
ДЕРЕВЯГІН Олексій Олександрович, ПАШНЄВ Дмитро Валентинович, НОВИЦЬКИЙ Антон Олександрович ОКРЕМІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУЧАСНОГО ПОРТРЕТУ ПРОФЕСІЙНОГО КІБЕРШАХРАЯ.....	236
КІКІНЧУК Василь Васильович ГЕНЕЗА НАУКОВОЇ ДУМКИ ЩОДО ЗАСОБІВ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	249
КОВАЛЬОВ Юрій Юрійович ЗМІСТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ КОНТРАБАНДОЮ.....	260
КОЛОМОЙЦЕВ Микола Миколайович ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ОСОБИ НА БЕЗОПЛАТНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ.....	268
КРИЦАК Іван Васильович, АВДЄЄВ Олександр Олександрович, Богдан Павлович ЛУКІН МІЖДИСЦИПЛІНАРНА ПАРАДИГМА У ЗДІЙСНЕННІ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА АКАДЕМІЧНОМУ ВИКЛАДАННІ КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧОГО ПРАВА: ДУХОВНО-ЦІННІСНИЙ ВИМІР.....	276
ЛЮБАРСЬКИЙ Олександр Миколайович ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ОЦІНКИ АГРЕГОВАНОЇ УСПІШНОСТІ СТИМУЛЮВАННЯ ПРАВОСЛУХНЯНОЇ ПОВЕДІНКИ УВ'ЯЗНЕНИХ / ЗАСУДЖЕНИХ.....	311
МАКАРОВА Олена Павлівна, МАТЮШЕНКО Олександра Сергіївна ПОЛІГРАФ У КРИМІНАЛІСТИЦІ: ТЕОРЕТИЧНІ, ПРАВОВІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ.....	327
ПЕНЗЄВА Катерина Миколаївна ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗАПОДІЯННЯ НЕОБЕРЕЖНОГО ТЯЖКОГО АБО СЕРЕДНЬОЇ ТЯЖКОСТІ ТІЛЕСНОГО УШКОДЖЕННЯ.....	345

ПОПОВ Володимир Юрійович

СПОСОБИ ВТРУЧАННЯ У ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ
ВЛАДИ.....355

СУП Євген Юрійович

ТИПОВІ СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ
ПРОФЕСІЙНИМИ УЧАСНИКАМИ СУДОЧИНСТВА.....365

ТАРКАН Олександр Миколайович

ІМАНЕНТНІ ОЗНАКИ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВОПОРУШЕНЬ.....374

УСАТИЙ Віталій Олександрович

ВИСНОВОК СПЕЦІАЛІСТА У ГОСПОДАРСЬКИХ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВОПОРУШЕННЯХ.....383

ЦІМУРА Яромир Володимирович

КОНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ ПОНЯТТЯ НЕДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ У
КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ.....391

КРИМІНОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА У МІЖДИСЦИПЛІНАРНІЙ ОПТИЦІ

БАГАТИЙ В'ячеслав Андрійович

ПОВНОВАЖЕННЯ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ МІНІСТЕРСТВА ФІНАНСІВ
УКРАЇНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЗБАЛАНСОВАНOSTІ ДЕРЖАВНОГО
БЮДЖЕТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 403

**БЕЗПАЛОВА Ольга Ігорівна,
ДЖАФАРОВА Олена В'ячеславівна,
ГРІДІНА Наталія Юріївна**

ЗАКОННІСТЬ І ДИСЦИПЛІНА ПРИ ЗДІЙСНЕННІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ
ПРАВАЗАСТОСОВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 416

БОГАТИРЬОВ Іван Григорович

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ
ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ.....426

БУКІН Микола Петрович

ДО ПИТАННЯ ЕКОЦИДУ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОГО
ВТОРГНЕННЯ.....435

**ВАЩЕНКО Світлана Сергіївна,
ПОНОМАРЬОВА Яна Олександрівна,**

**СІТАЛО Оксана Миколаївна,
КУШНІР Дар'я Михайлівна**
ДО ПИТАННЯ ПРОФІЛАКТИКИ МІЖНАРОДНОГО ТЕРОРИЗМУ:
УПРАВЛІНСЬКИЙ ТА ЕТИЧНИЙ АСПЕКТИ.....444

**ДЕНИЩУК Денис Євгенійович,
ДЖАФАРОВА Олена В'ячеславівна,
ШАТРАВА Сергій Олександрович**
НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОНЯТТЯ «ТАЄМНИЦЯ»:
СУТНІСТЬ, ОЗНАКИ ТА ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ.....454

ЗЕЛЕНІН Руслан Володимирович
ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ
УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ, ПРІОРИТЕТИ, МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ.....465

КІКІНЧУК Василь Юрійович
ДО ПИТАННЯ НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 480

КРИЩАК Іван Васильович
ВРАЖЕННЯ ВІД НАВЧАЛЬНОГО ПОСІБНИКА «КРИМІНОЛОГІЯ
(ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА)» (2025) ЗА ЗАГАЛЬНОЮ РЕДАКЦІЄЮ
Ю. В. ОРЛОВА З АКЦЕНТАМИ ВАЖЛИВОСТІ ВЧИТЕЛІВ І НАСТАВНИКІВ
У НАШОМУ ЖИТТІ.....489

**КРИЩАК Іван Васильович,
ІНШЕКОВА Юлія Юріївна,
ПОЛЯКОВ Ігор Сергійович**
ПРАВОТВОРЧІСТЬ У КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІЙ СФЕРІ: МІЖ
ТРАДИЦІОНАЛІЗМОМ ТА НОВАТОРСТВОМ.....506

**КРИЩАК Іван Васильович,
ІЩИК Інна Миколаївна**
ДУХОВНО-ЦІННІСНА КОНЦЕПЦІЯ ПРАВОРОЗУМІННЯ: ЗМІСТ, СУТНІСТЬ
І РОЛЬ У ПІЗНАННІ ЗЛОЧИННОСТІ ТА ПРОТИДІЇ ЇЙ.....526

**ЛУКАШ Сергій Станіславович,
КОБЕЦЬ Наталія Володимирівна**
ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ В
УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 543

**ЛУКАШ Сергій Станіславович,
НАУМЕНКО Катерина Сергіївна,
ПУРІГА Ірина Петрівна,
ЛУК'ЯНОВ Микола Олександрович**

ДО ПИТАННЯ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ТА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ.....551

НОВИК Марія Юріївна,

НАЗАРОВ Олексій Миколайович,

КОЛЕСНИК Марина Олександрівна,

НІКОЛАЄНКО Віталій Григорович

ДО ПИТАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ.....561

ПЕРЕДЕРІЙ Олександр Сергійович,

КУЛАЧОК-ТІТОВА Людмила Вікторівна

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ
ЦИФРОВИХ ПОСЛУГ В АСПЕКТІ ПРОТИДІЇ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ В
УКРАЇНІ.....570

ПІДОЙМА Микола Миколайович,

ФЕДЧЕНКО Костянтин Анатолійович,

ІВАШИНА Сергій Іванович,

ПРОЦЕНКО Роман Валерійович

АКТУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКО-СПЕЦІАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ
ПОЛІЦЕЙСЬКИХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....579

ПЛЕТНЬОВ Олег Вікторович,

КОВАЛЕНКО Євгеній Валерійович

ВІЙСЬКОВО-ТЕХНІЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ ЯК ФАКТОР
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДСІЧІ ЗБРОЙНІЙ АГРЕСІЇ РФ.....588

ПОПОВИЧ Ірина Миколаївна

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО
РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ
ПРАВОСУДДЯ.....604

РАЙЧЕНКО Сергій Петрович

КОДИФІКАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЯК МЕХАНІЗМ СТАБІЛІЗАЦІЇ
ПРАВОВОГО ПРОСТОРУ В УМОВАХ ПРАВОВОЇ ТУРБУЛЕНТНОСТІ:
ДОКТРИНАЛЬНО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ.....612

РАСТОРГУЄВА Наталія Олегівна

ПОНЯТТЯ «АПРОКСИМАЦІЯ» В ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІЙ
ТЕРМІНОЛОГІЇ.....624

СОКУРЕНКО Віталій Валерійович,

АБЛАМСЬКА Вікторія Вікторівна

ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У КРИМІНАЛЬНО ПРОТИПРАВНУ

ДІЯЛЬНІСТЬ В КІБЕРПРОСТОРІ: ФЕНОМЕН ТА ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ.....635

ТЕРЕМЕЦЬКИЙ Владислав Іванович,

АСТАФ'ЄВ Денис Сергійович

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬОГО ЛІКУВАЛЬНО-ОЗДОРОВЧОГО ТУРИЗМУ.....654

ШЕВЧУК Тетяна Анатоліївна,

ПОЛЯКОВ Ігор Сергійович

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ТРАНСФЕР ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОСТІ СИСТЕМИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ.....669

ІНСТИТУЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ФОКУСІ ПРАВНИЧИХ СТУДІЙ

ВАСЯНОВИЧ Лариса Василівна

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ В УКРАЇНІ ЯК ОБ'ЄКТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....678

ДАНИЛО Сергій Михайлович

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.....687

НАШІ АВТОРИ

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ ЗБІРНИКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ

«ВІСНИК КРИМІНОЛОГІЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ» № 1 (34) 2025 700

TABLE OF CONTENTS

THE ARTICLE OF THE ISSUE

Yuliya V. SHVETS

NATIONAL SANCTION MECHANISMS IN THE SYSTEM OF
COMBATING ILLEGAL ASSETS TRAFFICKING: A CRIMINAL
ANALYSIS..... 5

MODERN THEORETICAL AND APPLIED PROBLEMS OF CRIMINAL LAW OF CRIMINAL LAW

Yurii V. ORLOV

SPECIFIC PROBLEMS OF QUALIFICATION OF WAR CRIMES
CAUSING DAMAGE TO PROPERTY..... 34

Yurii V. ORLOV,

Andrii M. YASHCHENKO,

Serhiy S. TERESHCHUK

THEORETICAL AND LEGAL MODEL OF CRIMINALIZATION OF
SOCIALLY DANGEROUS ACTS RELATED TO THE CONDUCT OF
ECONOMIC OR OTHER ACTIVITIES IN TERRITORIES THAT ARE
ASSIGNED TO THE CATEGORY OF DANGEROUS OR
POTENTIALLY DANGEROUS..... 50

Mykola L. PAHNIN,

Viacheslav P. YEMELIANOV

CRIMINAL LAW PROTECTION OF MEDIA ACTIVITIES..... 63

Anton V. RAVLIUK

PENALTIES AND OTHER CRIMINAL LAW MEASURES FOR
CORRUPTION-RELATED CRIMES COMMITTED BY AN OFFICIAL
OF A PUBLIC LAW LEGAL ENTITY..... 75

Andrii M. SHULHA,

Oleksandr D. MINENKOV

APPLICABLE ASPECTS OF THE APPLICATION OF ARTICLE 407
OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE (UNAUTHORIZED
LEAVING OF A MILITARY UNIT OR PLACE OF SERVICE)..... 90

**MODERN THEORETICAL AND APPLIED PROBLEMS OF
CRIMINOLOGY**

Victoria Ih. BONDARENKOCRIMINAL ANALYSIS OF THE STATE OF HUMAN TRAFFICKING
IN UKRAINE..... 106**Olena S. HORASH,****Kyrylo O. CHEREVKO**CRIMINOLOGY ANALYSIS OF CERTAIN MODERN
DETERMINANTS OF TRANSNATIONAL ORGANIZED CRIME..... 120**Oleksii M. LYTVYNOV,****Yurii V. ORLOV**COLLABORATIONISM: FEATURES OF DETERMINATION AND
CONCEPTUAL PRINCIPLES OF COUNTERACTION..... 129**Iryna H. LUTSENKO**MEASURES TO COMBAT CRIME IN WARTIME: AN
EVOLUTIONARY STAGE OR A TEMPORAL PHENOMENON?..... 145**Sergii Iv. MARKO**CRIMINOLOGY CHARACTERISTICS OF SOME QUANTITATIVE
INDICATORS OF THE CURRENT STATE OF CRIME IN THE
ENVIRONMENTAL SPHERE..... 155**Oleksandr El. MARCHENKO**CRIMINAL ANALYSIS OF THE STATE OF HATE OFFENSES:
QUANTITATIVE INDICATORS..... 168**Petro V. SEDYKH**CRIMINAL SEPARATISM: QUANTITATIVE INDICATORS OF
CRIME..... 182**Anastasiia An. TERNAVSKA**TYPOLOGY OF INDIVIDUALS COMMITTING WAR AND WAR-
RELATED CRIMES IN THE FIELD OF RADIOECOLOGICAL
SAFETY..... 194**Kseniya V. YURTAYEVA**PECULIARITIES OF THE CRIMINOLOGICAL ANALYSIS OF
CRIME WITHIN THE CONTEXT OF ARMED AGGRESSION OF
THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE..... 204

CURRENT PROBLEMS OF CRIMINAL JUSTICE

Vlada Ol. HUSIEVA, Anhelina Ol. SALNIKOVA FORENSIC EXPERTISE IN PROVING DOMESTIC VIOLENCE.....	225
Olersii Ol. DEREVIAHIN, Dmytro V. PASHNIEV, Anton Ol. NOVYTSKYI SPECIFIC APPROACHES TO DEFINING THE MODERN PORTRAIT OF A PROFESSIONAL CYBERFRAUD.....	236
Vasyl V. KIKINCHUK GENESIS OF SCIENTIFIC THOUGHT REGARDING MEANS OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	249
Yurii Yu. KOVALIOV CONTENT OF THE CRIMINAL CHARACTERISTICS OF CRIMINAL OFFENCES RELATED TO SMUGGLING.....	260
Mykola M. KOLOMOITSEV THEORETICAL AND LEGAL PRINCIPLES OF IMPLEMENTING THE RIGHT OF A PERSON TO FREE LEGAL AID.....	268
Ivan V. KRITSAK, Oleksandr Ol. AVDEEV, Bohdan P. LUKIN INTERDISCIPLINARY PARADIGM IN THE IMPLEMENTATION OF SCIENTIFIC RESEARCH AND ACADEMIC TEACHING OF CRIMINAL-EXECUTIVE LAW: SPIRITUAL-VALUE DIMENSION.....	276
Oleksandr M. LIUBARSKYI PROBLEMS AND PROSPECTS OF ASSESSMENT OF THE AGGREGATED SUCCESS OF STIMULATION OF LAW-ABIDING BEHAVIOUR OF PRISONERS.....	311
Olena P. MAKAROVA, Oleksandra S. MATYUSHENKO POLYGRAPH IN FORENSIC: THEORETICAL, LEGAL AND PRACTICAL ASPECTS.....	327
Kateryna M. PENZIEVA PECULIARITIES OF FORMING A FORENSIC CHARACTERISTIC IN CASE OF CAUSING NEGLIGENT SERIOUS OR MODERATE	

BODILY HARM.....	345
Volodymyr Yu. POPOV METHODS OF INTERFERENCE IN THE ACTIVITIES OF STATE AUTHORITY BODIES.....	355
Yevhen Yu. SUP TYPICAL METHODS OF COMMITTING CRIMINAL OFFENSES BY PROFESSIONAL PARTICIPANTS OF JUDICIAL PROCEEDINGS.....	365
Oleksandr M. TARKAN IMANENT SIGNS OF OPPOSITION TO THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENCES.....	374
Vitalii Ol. USATII EXPERT'S OPINION IN ECONOMIC CRIMINAL OFFENSES.....	383
Yaromyr V. TSIMURA CONSTITUTIONAL BASIS OF THE CONCEPT OF INADMISSIBILITY OF EVIDENCE IN UKRANIAN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	391

CRIMINOLOGICAL SECURITY IN INTERDISCIPLINARY OPTICS

Vyacheslav An. BAHATYI POWERS AND RESPONSIBILITIES OF THE MINISTRY OF FINANCE OF UKRAINE IN ENSURING THE BALANCE OF THE STATE BUDGET UNDER MARTIAL LAW.....	403
Olha Ih. BEZPALOVA, Olena V. DZHAFAROVA, Nataliia Yu HRIDINA LEGALITY AND DISCIPLINE IN THE IMPLEMENTATION OF ADMINISTRATIVE LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES IN THE CONDITIONS OF MARTIAL STATE.....	416
Ivan H. BOHATYROV SOME PROBLEMATIC ISSUES OF PREVENTING CRIMINAL OFFENSES IN THE ENVIRONMENTAL SPHERE IN UKRAINE.....	426
Mykola P. BUKIN ON THE ISSUE OF ECOCIDE IN THE CONTEXT OF FULL-SCALE INVASION.....	435

Svitlana S. VASHCHENKO, Yana Ol. PONOMAROVA, Oksana M. SITALO, Daria M. KUSHNIR	
ON THE ISSUE OF PREVENTING INTERNATIONAL TERRORISM: MANAGERIAL AND ETHICAL ASPECTS.....	444
Denys Ye. DENISCHUK, Olena V. DZHAFAROVA, Serhii Ol. SHATRAVA	
REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF THE CONCEPT OF «SECRET»: ESSENCE, FEATURES AND PROBLEMATIC ASPECTS.....	454
Ruslan V. ZELENIN	
FORMATION OF LEGAL POLICY IN THE FIELD OF SECURITY AND DEFENSE OF UKRAINE: CHALLENGES, PRIORITIES, AND IMPLEMENTATION MECHANISMS.....	465
Vasyl Yu. KIKINCHUK	
ON THE ISSUE OF SCIENTIFIC SUPPORT FOR THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW.....	480
Ivan V. KRITSAK	
IMPRESSIONS OF THE TEXTBOOK “CRIMINOLOGY (COMMON PART)” (2025), EDITED BY Yu. V. ORLOV, WITH EMPHASIS ON THE IMPORTANCE OF TEACHERS AND MENTORS IN OUR LIVES.....	489
Ivan V. KRITSAK, Yuliya Yu. INSHEKOVA, Ihor S. POLYAKOV	
LAWMAKING IN THE CRIMINAL-LEGAL SPHERE: BETWEEN TRADITIONALISM AND INNOVATION.....	506
IvanV. KRITSAK, Inna M. ISCHYK	
SPIRITUAL-VALUE CONCEPT OF LEGAL UNDERSTANDING: CONTENT, ESSENCE AND ROLE IN THE KNOWLEDGE OF CRIME AND COUNTERACTION AGAINST IT.....	526
Serhii S. LUKASH, Natalia V. KOBETS	
THE PHILOSOPHICAL ASPECT OF PROTECTING HUMAN	543

RIGHTS IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW	
Serhii S. LUKASH, Kateryna S. NAUMENKO, Iryna P. PURIHA, Mykola Ol. LUKIANOV	
ON THE ISSUE OF DISCIPLINARY AND CIVIL LIABILITY OF POLICE OFFICERS.....	551
Mariia Yu. NOVYK, Oleksii M. NAZAROV, Maryna Ol. KOLESNYK, Vitalii H. NIKOLAIENKO	
ON THE ISSUE OF ANTI-CORRUPTION COMPONENT ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE.....	561
Oleksandr S. PEREDERII, Lyudmila V. KULACHOK-TITOVA	
ORGANIZATIONAL AND LEGAL MEASURES TO ENSURING THE SECURITY OF DIGITAL SERVICES IN THE ASPECT OF COMBATING CYBERCRIME IN UKRAINE.....	570
Mykola M. PIDOIMA, Kostiantyn An. FEDCHENKO, Serhii Iv. IVASHYNA, Roman V. PROTSSENKO	
CURRENT FEATURES OF TACTICAL AND SPECIAL TRAINING OF POLICE OFFICERS IN MARTIAL LAW CONDITIONS.....	576
Oleg V. PLETNOV, Yevhenii V. KOVALENKO	
MILITARY-TECHNICAL COOPERATION OF UKRAINE AS A FACTOR IN COUNTERING RUSSIA'S ARMED AGGRESSION.....	588
Iryna M. POPOVYCH	
DIRECTIONS OF IMPROVING THE REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF ENSURING LEGALITY IN THE ADMINISTRATION OF JUSTICE.....	604
Sergiy P. RAICHENKO	
CODIFICATION OF LEGISLATION AS A MECHANISM FOR STABILIZING THE LEGAL SPACE IN THE CONTEXT OF LEGAL TURBULENCE: A DOCTRINAL AND METHODOLOGICAL STUDY.....	612

Natalya O. RASTORGUYEVA

APPROXIMATION OF NATIONAL LEGISLATION AND EU
LEGISLATION AS A COMPONENT OF UKRAINE'S EUROPEAN
INTEGRATION COURSE..... 624

**Vitalii V. SOKURENKO,
Viktoriia V. ABLAMSKA**

INVOLVEMENT OF MINORS IN CRIMINAL ILLEGAL ACTIVITIES
IN CYBERSPACE: A PHENOMENON AND PRINCIPLES OF
COUNTERACTION..... 635

**Vladyslav Iv. TEREMETSKYI,
Denys S. ASTAFIEV**

LEGAL NATURE AND FEATURES OF DOMESTIC MEDICAL AND
HEALTH TOURISM..... 654

**Tatiana An. SHEVCHUK,
Igor S. POLYAKOV**

ORGANIZATIONAL AND INTELLECTUAL TRANSFER AS A
MEANS OF ENSURING THE SUSTAINABILITY OF THE SYSTEM
OF COUNTERING CRIME IN WAR CONDITIONS..... 669

INSTITUTIONAL TRANSFORMATIONS IN THE FOCUS OF LAW STUDIES

Larisa V. VASYANOVYCH

CONCEPT AND FEATURES OF PROFESSIONAL TRAINING OF
POLICE OFFICERS IN UKRAINE AS AN OBJECT OF
ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION..... 678

Serhii M. DANYLO

CONCEPTS AND FEATURES OF INTERNATIONAL LEGAL
STANDARDS FOR ENSURING HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS
AT THE PRE-TRIAL INVESTIGATION STAGE..... 687

OUR AUTHORS

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

OF THE SCIENTIFIC WORK ASSEMBLY « BULLETIN
OF THE CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE»
№ 1 (34) 2025..... 700

Адреса:

61080, Харківська обл., м. Харків, просп. Льва
Ландау, 27, Харківський національний університет
внутрішніх справ, корп. 4, каб. 407.

Контактні телефони:

+38 (050) 954-72-28, Орлов Юрій Володимирович

Більш детальна інформація міститься на офіційному веб-сайті
збірника наукових праць
«Вісник Кримінологічної асоціації України»
<http://vca.univd.edu.ua/index.php/vca>

Наукове видання

ВІСНИК КРИМІНОЛОГІЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

Збірник наукових праць
№ 1 (34) 2025

Українською та англійською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію: Серія КВ № 18944-7734ПР

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій.

За достовірність наукового матеріалу, професійного формулювання, фактичних даних, цитат, власних імен, географічних назв, а також за розголошення фактів, що не підлягають відкритому друку, тощо відповідають автори публікацій.

Електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на офіційному сайті видання (<https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca>).

Переклад англійською: *авторський*
Дизайн обкладинки, верстка: *А. С. Тяпкін*

Підписано до друку 30.05.2025 р. Формат 70×100 1/16. Папір офсетний. Наклад 50 прим.

Видавець і виготовлювач –
Харківський національний університет внутрішніх справ, 61080,
Україна, м. Харків, просп. Льва Ландау, 27. Тел.: +38 (057) 7398–031.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008